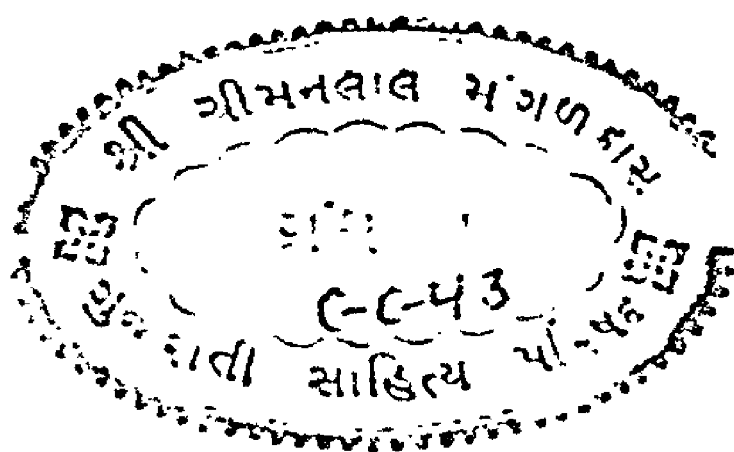

શ્રી ચીમનલાલ મંગળદાસ
ગુજરાતી સાહિત્ય

5953

श्रीमद् वेदव्यास प्रणीत महाभारतनुं

अनुशासनपर्व.

રા. રા. ભાઇશંકર નાનાભાઇ સોલીસીટરની સાહાય્યથી

સ્વ૦ રા. રા. મણિશંકર મહાનંદ ભટ્ટે

પ્રસિદ્ધ કરેલું ભાષાંતર.

छपावी प्रसिद्ध कर्त्ता

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની તરફથી

નરહરિરામ માધવરામ ત્રિપાઠી.

સ્થલ: કાલબાદેવીરોડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબાઇ.

સંવત. ૧૯૭૯ સને ૧૯૨૩

આવૃત્તિ ૪ થી. પ્રત ૧૦૦૦

કીંમત રૂ. ૪—૦—૦

અમદાવાદ-શાહપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં પટેલ હરિભાઇ દલપતરામે
પોતાના "ગ્રન્થોદય" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપ્યું.

અનુક્રમણિકા.

ॐ

श्रीमन्महाभारत.

अनुशासन पर्व.

અધ્યાય ૧ લો. જન્મમરણાદિનું કારણ કર્મ

युधिष्ठिर उवाच—शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह
न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ! મને શોક તરવાનો સૂક્ષ્મ ઉપાય આપે બહુ પ્રકારે કહ્યો પણ તે સાંભળવાથી હજી મારા હૃદયમાં શાન્તિ થતી નથી. ગોત્રવધના પ્રાયશ્ચિત્તથી મુક્ત થવાને અનેક પ્રકારના ઉપાય બતાવ્યા છતાં, જાણી બુજીને કરેલા પાપથી સેંકડો ઉપાયે શાન્તિ થતી નથી. વીરપુરૂષનાં બાણુથી વિંધાએલા તથા તીવ્ર ઘાતથી ભેદાએલા આ તમારા શરીરને જોઇ મારાં દુષ્ટ કર્મથી પસ્તાએલો હું જરાએ સુખ પામતો નથી. હે પુરૂષસિંહ! રૂધિરથી ખરડાએલું, પર્વતની પેઠે સ્ત્રવતું, આપનું શરીર જોઇ વર્ષાદથી ધ્રુજતા કમળની માફક મારૂં શરીર કંપે છે. આથી બીજું કયું કષ્ટ વધારે હોય? રણસંગ્રામમાં શત્રુઓના શરપ્રહારથી તમારી આવી અવસ્થા થઇ ! અરેરે !!! મારે માટે ઘણા રાજાઓ પોતાના પુત્ર અને સગા સંબંધીઓ સાથે મરણ પામ્યા અમે તથા કૌરવો કાળ ક્રોધને વશ થઇ આવું નિંદિત કર્મ કરવાથી કયી ગતિને પામીશું ? હે રાજન્! હું ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને ધન્ય માનું છું, કેમકે આવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલા તમને તેમણે નથી જોયા. તમારા અન્તનો કરનાર તથા સગાં-સંબંધીના વધનો કરનાર હું પૃથ્વીપર દુઃખી થઇ પડેલા તમને જોઇ શાન્તિ પામતો નથી. આ ક્ષત્રિયોના ધર્મસંગ્રામમાં, દુરાચરણી, કુળમાં અંગારારૂપ દુર્યોધન સૈન્ય સહવર્તમાન પોતાના નાનાભાઇઓ સુદ્ધાં હણાયો, તેથી તે તમને પૃથ્વીપર પડેલા જોતો નથી. હું પણ મરવામાંજ શ્રેય માનું છું, હવે જીવવાની ઇચ્છા કરતો નથી. હે વીર! જો તે રણસંગ્રામમાં ભાઇઓ સહવર્તમાન હુંજ નાશ પામ્યો હોત તો, શસ્ત્રોની પીડાથી દુઃખી થતા તમને જોવા પામત નહીં. અવશ્ય બ્રહ્માએ અમને પાપકર્મ કરવાને સર્જ્યા હશે આ જન્મમાં તો ગોત્રવધનું પાપ નહીં જાય, તોપણ આપ જો મારૂં હિત ઇચ્છતા હો તો, જન્માન્તરે પણ હું પાપથી નિવૃત્ત થાઉં એવો ઉપાય મને બતાવો.

ભીષ્મપિતા કહે છે—દેહ તથા ઇન્દ્રિયોથી વ્યતિરિક્ત સૂક્ષ્મ આત્માને પરતંત્ર તથા પુણ્યપાપનો હેતુ એવો તું કેમ જોતો નથી? આ સ્થળમાં કાળ, પારધી તથા સર્પની સાથે મૃત્યુ અને ગૌતમીનો સંવાદરૂપ પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉદાહરણ તરીકે હું તને કહું છું તે સાંભળ. હે કુન્તાના પુત્ર! ધૈર્યવાળી ગૌતમી નામની એક વૃદ્ધ ડોસી સર્પડંશ થવાથી મરી

ગએલા પોતાના પુત્રને જોતી હતી એટલામાં ડંશ કરનાર ક્રોધી સર્પને એક અર્જુનક નામનો પારધી સ્નાયુ પાશે બાંધી તેની નજીક લાવી બોલ્યો કે, હે વૃદ્ધા ! તારા પુત્રને હણનાર આ અધમ સર્પ છે. હે મોટા ભાગ્યવાળી ! ઝટ બોલ, એને કયે પ્રકારે મારવો ? અગ્નિમાં નાંખવો અથવા ઝીણા ઝીણા કકડા કરી નાંખવા ? બાળકને હણનારો આ પાપી હવે જીવવાને યોગ્ય નથી.

ગૌતમી કહે છે-હે મૂર્ખ ! એને છોડી દે, તે વધને યોગ્ય નથી. વગર વિચારે આત્માને કોણ નરકમાં નાંખે ? ધર્મીજન જળમાં નૌકાઓની પેઠે તરે છે અને અધર્મી પુરૂષો જળમાં પડતા પત્થરની પેઠે ડૂબી જાય છે. સર્પને હણવાથી મારો પુત્ર જીવતો થનાર નથી, તેમ સર્પના જીવવાથી તારો કંઇ નાશ નથી, તેમ છતાં આ જીવતા જીવને મારી અનંત કાળ સુધી નરકમાં કોણ જાય ? પારધી બોલ્યો કે ગુણાવગુણને જાણનારી હે દેવિ ! હું જાણું છું કે સબળાની પીડાવડે પીડાએલા હોય તે ગુરૂ થાય છે, પરન્તુ તે ઉપદેશો સુખીને ઉપયોગી છે, દુઃખીને નહી, માટે આ તુચ્છ સર્પને હું હણીશ. ધૈર્યવાન્ પુરૂષો, કાળે કરીને નાશ પામે છે એમ માની શોકનો ત્યાગ કરે છે; અને ઉપાયને જાણનારા શત્રુને મારીનેજ શોક છોડે છે.

ગૌતમી કહે છે—અમારા જેવાને આ દુઃખી છે, એમ તું જાણીશ માં. ધર્માત્મા હમેશાં સજ્જન હોય છે, બાળક નિત્ય મરેલોજ છે, માટે સર્પને મારવાને હું ઇચ્છતી નથી. બ્રાહ્મણોને કોપ હોતો નથી, કેમકે કોપ કરવાથી નરક યાતના ભોગવવી પડે છે. હે સાધો ! કઠોરતા કાઢી નાંખી ક્ષમા કર અને સર્પને છોડી દે. પારધી કહે છે કે, પરલોકમાં હિત થાય તેજ અવિનાશી લાભ છે, તે લાભ શત્રુનો નાશ કરવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ યજમાન યજ્ઞમાં પશુને મારી પોતે તથા પશુને સ્વર્ગમાં પહોંચાડે છે, તેમ શૂર પુરૂષો પણ પોતાને અને પરને સ્વર્ગ સંપાદન કરાવે છે, અને તે બલિ કરતાં વધનો કરનાર વખણાય છે. શત્રુના વધથી ત્રણ લોકમાં માન મળે છે, માટે આ ઘણાને અપકાર કરનાર કુત્સિત સર્પને મારવાથી મને જે તત્કાળ લાભ મળશે, તે હણવાને નહીં ઇચ્છા કરનારી તને મળવાનો નથી, માટે હું એને જરૂર હણીશ. ગૌતમી કહે છે કે, પ્રાપ્ત થએલા શત્રુને ન છોડવાથી તથા મારી નાંખવાથી શું ઇચ્છેલા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે ? હે ડાહ્યા પુરૂષ ! સર્પને મુકાવા શા માટે હું ઇચ્છા ન કરૂં, કારણ તે મારો શત્રુ નથી. પારધી કહે છે હે ગૌતમી ! એકથી ઘણા જણનું રક્ષણ કરવું, પણ ઘણાથી એકનું ન કરવું, ધર્મ જાણનાર અપરાધીનો નાશ કરે છે, માટે આ પાપી સર્પને તું માર. ગૌતમી કહે છે કે, હે લુબ્ધક ! સર્પને મારવાથી મારો પુત્ર જીવિત પામવાનો નથી, તેમ એને મારવામાં બીજો લાભ પણ હું દેખતી નથી, માટે તેને જીવતો મૂક. પારધી કહે છે કે વૃત્રાસુર દૈત્યને હણીને ઇન્દ્ર યશસ્વી થયો, તેમ દક્ષનો યજ્ઞધ્વંસ કરવાથી મહાદેવને યજ્ઞમાં ભાગ મળ્યો, માટે તું પણ દેવનું આચરણ આચર, અને ઝટ સર્પને માર, ખોટી શંકા કર મા.

ભીષ્મપિતા કહે છે—એ પ્રકારે લુબ્ધકે વારંવાર કહ્યા છતાં મહા ભાગ્યવાળી ગૌતમી સર્પ પ્રત્યે પાપબુદ્ધિવાળી ન થઇ. પછી પાશવડે પીડાએલો તથા બન્ધનના કષ્ટથી તપેલો, થોડા શ્વાસ લેતો સર્પ મનુષ્યના જેવી ધીમી વાણીથી બોલ્યો કે-બાળકના સરખી બુદ્ધિવાળા હે અર્જુનક ! આમાં મારો શો દોષ ? અસ્વાધીન તથા પરતંત્ર એવા મને મૃત્યુએ પ્રેરણા કરી તેથી તેનાં વચનથી હું એને ડશ્યો. કોપથી કે કામનાવડે નહીં, માટે જો દોષ જણાય

તો તે મૃત્યુનો છે, મારો નહીં. લુબ્ધક કહે છે—હે સર્પ! કદાચિત્ બીજાને વશ થઇ તેં આવું દુષ્ટ કર્મ કર્યું તોપણ મૃત્યુનું કારણ આ સ્થળે તું છે, માટે તું પણ દોષિત છે. માટીનું વાસણ કરવામાં કુંભારનું ચક્ર તથા લાકડી જેમ કારણ મનાય છે, તેમ હે સર્પ! ગૌતમીના પુત્રના મૃત્યુનું કારણ તું થયો છે માટે દોષિત હોઇ ખરેખર વધ કરવા યોગ્ય છે. આ ઠેકાણે પુત્રને મારવાનું કારણ તું પોતે છે. સર્પ કહે છે કે મૃતિકાપાત્ર કરવામાં દંડ તથા ચક્ર જેમ કુંભારને વશ છે તેમ હું પણ મૃત્યુને વશ છું, માટે આમાં મારો દોષ નથી, એવો તારો અભિ પ્રાય છે, અથવા તારા મતથી પણ તે અન્યોન્ય પ્રયોજક છે. અન્યોન્ય પ્રેરણા થવાથી કાર્ય કારણમાં સંદેહ થાય છે એમ છતાં પણ હું દોષિત કે વધ કરવાને યોગ્ય થતો નથી. જો તું દોષ માનતો હોય તો તે બધા સમૂહને શિર છે. પારધી કહે છે—કારણ કદી નક્કી ન થાય અને કદાપિ કર્તા તું ન થતો હોયપણ પુત્રનું વિનાશ કારણ તું છે, માટે વધ કરવાને યોગ્ય છે એવો મારો અભિપ્રાય છે, શુંઅસતકાર્ય કર્યા છતાં હેતુ વધને યોગ્ય નથી થતો? હે સર્પ! તું વધારેશું માને છે? સર્પ કહે છે કે કારણ છતાં અગર ન છતાં કાર્યને અભાવે ક્રિયા થતી નથી, માટે બેઉમાં સમાન હેતુ મેં કહ્યો વિશેષ નહીં. હે લુબ્ધક! જો તું મને કારણ માનતો હોય તો પુત્રનો નાશ કરવામાં બીજો પ્રેરક હોવો જોઇએ અને તે તારે મતે દોષિત ગણાય. પારધી કહે છે—હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા! બાળઘાતી! નિર્દય કર્મ કરનાર! તું મારે વધ કરવા યોગ્ય છે. વધ્ય થયા છતાં હે દુષ્ટ સર્પ! વારંવાર વિશેષ શું બોલે છે? સર્પ કહે છે—હે અર્જુનક! જેમ યજ્ઞમાં કોઇએ પ્રેરણા કરેલા હવિ આપનાર બ્રાહ્મણો ફળને નથી પામતા તેમ આ સ્થળમાં હું પણ છું.

ભીષ્મપિતા કહે છે—મૃત્યુએ પ્રેરણા કરેલો સર્પ એ પ્રકારે બોલતો હતો ત્યાં મૃત્યુ આવી સર્પની પ્રત્યે બોલ્યું, કે કાળે પ્રેરણા કરેલા મેં તને પ્રેર્યો માટે આ બાળકના મોતનો હેતુ તું તથા હું નથી. જેમ વાયુ મેઘ મંડળને આમથી તેમ ખેંચે છે તેમ મેઘની પેઠે હું કાળને વશ છું. કાળ જેમનો સ્વભાવ છે એવા કેટલાક સાત્વિક, રાજસ તથા તામસ ભાવ જંતુઓમાં પ્રવર્તે છે. હે સર્પ! સ્થાવર, જંગમ પૃથ્વી અને અન્તરીક્ષ, એ સઘળું જગત્ કાલાત્મક છે. આ લોકમાં પ્રવૃત્તિઓ, તથા નિવૃત્તિઓ, અને તેમાં જે વિકૃતિઓ વગેરે જણાય છે, તે સઘળું કાળના સ્વભાવથી થાય છે. સૂર્ય, ચન્દ્ર, વિષ્ણુ, વરૂણ, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, આકાશ, પૃથ્વી, મિત્ર, પર્જન્ય, આઠ વસુ, દિતિ, નદિઓ, તથા સમુદ્ર. ભાવ અને અભાવ એ સઘળાં કાળવડે સૃજાય છે તથા નાશ પામે છે. હે સર્પ! તું મને દોષવાળો કેમ માને છે? જો મને દોષવાળો ગણે તો તું પણ દોષવાળો છે. સર્પ કહે છે—નિર્દોષ કે દોષવાળો હું તને નથી કહેતો. જેવો તારો અભિપ્રાય છે તેવોજ મારો પણ છે. જો કાળને શિર દોષ છે અથવા તેને પણ નથી કહી શકતા તો આપણે કંઇ નક્કી કરી શકતા નથી. જે તે પ્રકારે મને નિર્દોષ કરવો ઘટે છે. તેમ મૃત્યુનો પણ દોષ નથી, એવો મારો અભિપ્રાય છે. આ પ્રમાણે સર્પે અર્જુનકને કહ્યું કે, મૃત્યુનું કહેવું તેં સાંભળ્યું? હવે નિરપરાધી એવા મને પાશવડે તપાવાને તું યોગ્ય નથી. સર્પનું વચન સાંભળી પારધી કહેવા લાગ્યો કે હે સર્પ! મેં મૃત્યુનું વચન સાંભળ્યું, તેમ તારૂં પણ સાંભળ્યું, તેણે કરીને તું નિર્દોષ નથી થતો. આ બાળકનો નાશ કરવામાં તું તથા મૃત્યુ બેઉ હેતુ છો, હું તો બેઉને કારણ માનું છું, કારણ ને અકારણ કેમ મનાય? પ્રાણીઓને દુઃખનું કરનાર, ક્રૂર તથા દુષ્ટ એવા મૃત્યુને ધિક્કાર છે. પાપરૂપ તથા પાપનું કારણ એવા તને હું ગણીશ. મૃત્યુ કહે છે—જો તું સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ

વિચારીશ તો કાળને વશ તથા પરતંત્ર હોવાથી અમે બેઉ દોષિત નથી. પારધી કહે છે—સર્પ તથા મૃત્યુ તમે બેઉ જો કાળને વશ છો તો ઉપકારના બદલામાં હર્ષ, અને અપકારના બદલામાં ક્રોધ થવાનું કારણ જાણવાની મને ઇચ્છા છે તે બતાવો. મૃત્યુ કહે છે—હે લુબ્ધક! એ તો મેં તને પૂર્વેજ કહ્યું છે કે આ જેટલી ચેષ્ટા જણાય છે તે સઘળી કાળની કૃતિ છે માટે કાળને વશ આજ્ઞાકારી એવા અમને બેઉને દોષદૃષ્ટિએ ના જો.

ભીષ્મપિતા કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર! એટલામાં ધર્મ સંબંધી સંશય છેદવાને કાળ ત્યાં આવી મૃત્યુ, સર્પ તથા અર્જુનક પારધીની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે લુબ્ધક! હું, આ મૃત્યુ તથા સર્પ કોઇએ બાળકના મરણમાં દોષિત નથી, તેમ અમે પ્રયોજક પણ નથી. હે અર્જુનક! એનું કરેલું કર્મજ પ્રેરક છે, વિનાશનો હેતુ બીજો કોઇ નથી, પોતાના કર્મવડેજ આ હણાયો છે. એણે જે કર્મ કર્યું તેણે આ મરણ પામ્યો. આના વિનાશનો હેતુ કર્મ છે. અમે સઘળા કર્મને વશ છીએ. કર્મજ પુત્રની પેઠે આ લોકને તારે છે, કર્મ ફળનો યોગ કરે છે, પુણ્યપાપનું આજ્ઞાપક કર્મજ છે. જેમ માટીનો પિંડ હાથમાં લઇ કુંભાર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જૂદાં જૂદાં પાત્ર ઉતારે છે, તેમ મનવડે કરેલા કર્મથી મનુષ્ય અનેક ફળને પામે છે. જેમ છાયા અને તડકો એક બીજાથી દૃઢ બંધાએલાં છે, તેમ કર્તા તથા કર્મ પોતાના કર્મોવડે દૃઢ બંધાએલાં છે, એજ પ્રકારે હું આ મૃત્યુ, સર્પ, અર્જુનક કે આ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણી કોઇએ બાળકનાં મોતનું કારણ નથી, પરન્તુ એ બાળક પોતેજ પોતાના મરણનું કારણ છે. હે યુધિષ્ઠિર! કાળનું આવું બોલવું સાંભળી ગૌતમી સ્વર્ગ તથા નરકનું કારણ પોતાનું કર્મ છે એમ માની પારધી પ્રત્યે બોલી કે કાળે નહીં, સર્પે નહીં તેમ મૃત્યુએ મોતનું કારણ નથી પણ કાળે કરી પોતાના કર્મોવડે આ બાળક મરણ પામ્યો છે. મેં જે કર્મ કર્યું તેણે કરી મારો પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો. હવે તમે જાઓ, મૃત્યુ પણ જાઓ, ને હે અર્જુનક! તું પણ સર્પને મૂકી દે.

ભીષ્મપિતા કહે છે—ગૌતમીના કહેવાથી મૃત્યુ કાળ અને સર્પ જ્યાંથી આવ્યા હતા ત્યાં ગયા. પછી પારધીનો તથા ગૌતમીનો શોક શમ્યો. હે રાજન! આ ઇતિહાસ સાંભળી શાન્તિને પામ, શોકવાળો થઇશ માં. સર્વ કોઇ પોતાના કર્મવડે સ્વર્ગાદિ લોકને પામે છે. તેં કંઇ કર્મ કર્યું નથી, તેમ દુર્યોધને પણ કર્યું નથી. તે સઘળું કાળે કર્યું એમ જાણ, ને તેથીજ સઘળા પાર્થિવો મરાયા. વૈશંપાયન કહે છે—હે જન્મેજય! ભીષ્મપિતાનું વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર શોક મુક્ત થયા છતાં મોટું જેનું તેજ છે એવા ધર્મને જાણનાર તે વળી ફરીને નીચે પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા.

इत्येतद्वचनं श्रुत्वा बभूव विगतज्वरः।
युधिष्ठिरो महातेजाः प्रपच्छेदं च धर्मवित् ॥ ८३ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गौतमीलुब्धकव्यालमृत्युकालसंवादे गुर्जरभाषायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો. સુદર્શનનું મૃત્યુજિત ચરિત્ર.

युधिष्ठिर उवाच—पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद।
श्रुतं मे महदाख्यानमिदं मतिमतांवर ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે બુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ઠ! સઘળાં શાસ્ત્રને જાણનાર! અને મોટા જ્ઞાની પિતામહ! આ મોટું આખ્યાન મેં સાંભળ્યું. હવે ધર્મ અને અર્થ સહવર્તમાન તમોએ કિંચિત્ કહેલું વિસ્તારથી સાંભળવાની ઇચ્છા રાખું છું. હે રાજન્! ધર્મનો આશ્રય કરી કયા ગૃહસ્થાશ્રમીએ મૃત્યુને જીત્યું? તે આપ યથાસ્થિત મને કહો.

ભીષ્મપિતા કહે છે—આ વિષે એક પુરાતન ઇતિહાસ હું તને કહું છું કે જે પ્રકારે ગૃહસ્થાશ્રમીએ ધર્મને આચરી મૃત્યુ જીત્યું હતું હે રાજન! પ્રજાપતિ મનુનો ઇક્ષ્વાકુ નામે પુત્ર હતો. તેને સૂર્યના જેવી કાંતિવાળા સો પુત્ર થયા. હે ભરતખંડના રાજા! તેના દશમા પુત્રનું નામ દશાશ્વ હતું. પરાક્રમી ને ધર્માત્મા માહિષ્મતી નગરીનો તે રાજા થયો. એનું મન હંમેશ સત્યમાં, તપમાં તથા દાનમાં આસક્ત રહેતું. પૃથ્વીમાં તે ભૂપતિનું નામ મદિરાશ્વ કહેવાયું. ધનુર્વેદમાં અને વેદમાં તે બહુ કુશળ હતો. મદિરાશ્વનો પુત્ર દ્યુતિમાન્ નામે રાજા મહા ભાગ્યશાલી, મોટો તેજસ્વી, પરાક્રમી તથા બળવાન્ થયો. દ્યુતિમાનનો પુત્ર સુવીર એક ધાર્મિક રાજા તરીકે સર્વ લોકમાં વિખ્યાત થયો. સુવીરનો પુત્ર સુદુર્જય નામે મોટો ધર્માત્મા, ધનાઢ્ય, સઘળા સંગ્રામોમાં જીતવો અશક્ય, બીજો ઇન્દ્ર હોય એવો અને સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં ઉત્તમ ગણાયો. ઇન્દ્રના જેવી કાન્તિવાળા તે દુર્જયનો પુત્ર દુર્યોધન નામે મોટો રાજા થયો. સંગ્રામોમાં નિવૃત્તિ નહીં પામનાર ઇન્દ્ર સમાન ઐશ્વર્યવાળા તે રાજાના દેશમાં પૃથક્ પૃથક્ અન્ન, પશુઓ તથા રત્નોવડે ઇન્દ્ર આબાદી આપતો હતો. એનો દેશ તથા નગર સંપત્તિઓથી પરિપૂર્ણ હતાં. એ રાજાના દેશમાં કોઈ પુરૂષ કૃપણ, દરિદ્રી, નઠારા આચરણવાળો, કૃશ કે વ્યાધિવાળો ન હતો. દુર્યોધન રાજા, ઘણો ડાહ્યો, મીઠી વાણી બોલનાર, અદેખો નહીં, ઇન્દ્રિયોને જીતેલો, ધર્માત્મા, દયાળુ, પરાક્રમી, સત્યવાદી, યજન કરનાર ધૈર્યવાન, બુદ્ધિમાન, બ્રહ્મવિદ્યા જાણનારો, સત્યનો સમુદ્ર, શ્રદ્ધાળુ, દાતા તથા વેદ અને વેદનાં અંગ જાણનાર હતો. પુરૂષમાં સિંહ એવા તે દુર્યોધન રાજાને જોઇ, પુણ્યરૂપી જેનાં આચરણ છે એવી, કલ્યાણી દેવી નર્મદાએ તેને વર્યો. નર્મદાને વિષે દુર્યોધન રાજાને કમળ સરખાં નેત્રવાળી સુદર્શના નામે રૂપાળી કન્યા ઉત્પન્ન થઈ. હે યુધિષ્ઠિર! દુર્યોધનની પુત્રી સુદર્શના જેવી રૂપાળી હતી તેવી રૂપાળી કન્યા સ્ત્રીવર્ગમાં પૂર્વે કદી ઉત્પન્ન થઇ નથી. તે રાજકન્યા સુદર્શના વરવાને યોગ્ય થઇ ત્યારે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઇ સાક્ષાત્ અગ્નિએ તેને વરવા માટે દુર્યોધનની યાચના કરી. આ દરિદ્ર, પોતાની વર્ણનો નહીં હોવાથી દુર્યોધન તેને કન્યા આપવાને ઇચ્છતો ન હતો. રાજાએ કરવા માંડેલા યજ્ઞનો અગ્નિ હોલવાઇ જવાથી દુઃખી થએલો તે બ્રાહ્મણોની પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે પવિત્ર બ્રાહ્મણો! મારૂં અથવા તમરૂં એવું શું દુષ્કૃત છે કે જેથી કુત્સિત પુરૂષો પ્રતિ કરેલા ઉપકારની પેઠે અગ્નિ નાશ પામે છે. આ આપણું થોડું દુષ્કૃત ન કહેવાય? તે કુત્સિત મારૂં છે કે તમારૂં, તે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારો. હે ભરતખંડના રાજા! દુર્યોધનનું આવું વચન સાંભળી બ્રાહ્મણો સ્તુતિ કરતા અગ્નિને શરણે ગયા. બ્રાહ્મણોને ભગવાન અગ્નિએ શરદ્ ઋતુના સૂર્ય સરખું પોતાનું દેદિપ્યમાન્ રૂપ દેખાડ્યું. તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોની પ્રત્યે મોટો જેનો આત્મા છે એવો અગ્નિ પછી કહેવા લાગ્યો કે મારે દુર્યોધનની પુત્રીને વરવું છે, પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી ચકિત થએલા સઘળા બ્રાહ્મણોએ અગ્નિનું કહેવું રાજાને નિવેદન કર્યું. રાજા બ્રહ્મવાદીઓનું તે વચન સાંભળી હર્ષ પામ્યો. અગ્નિની માગણી તેણે કબુલ રાખી દુર્યોધને ભગવાન વિભાવસુની પાસે એટલું પણ યાચ્યું કે,

હંમેશ ચિત્રભાનુ નામે અગ્નિ મારી સાનિધ્ય રહે તો હું તેમ કરૂં. અગ્નિએ રાજાને તેમ કરવાને હા કહી. ત્યારથી હંમેશાં અગ્નિ માહિષ્મતી નગરીમાં દુર્યોધનની સાનિધ્ય રહ્યો સહદેવ જ્યારે દિગ્વિજય કરવા ગયો ત્યારે તેણે તે દીઠો. દુર્યોધને પોતાની સુદર્શના કન્યાને નવીન વસ્ત્ર અને અલંકારે આભૂષિત કરી મહાત્મા અગ્નિને આપી. અગ્નિએ તે રાજકન્યાને ગ્રહણ કરી. યજ્ઞમાં વસોધારાની પેઠે વેદમાં બતાવેલા વિધિવડે કરીને આપેલી તે કન્યાનાં શરીર, રૂપ, આચરણ તથા શોભાવડે અગ્નિ પ્રસન્ન થયો અને એને વિષે ગર્ભ પ્રેમથી આરોપ્યો. સુદર્શનાને અગ્નિથી સુદર્શન નામે એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો સુદર્શન રૂપે પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સરખો થયો. બાળપણથીજ તેણે સનાતન પરબ્રહ્મને ઓળખ્યું. નૃગરાજાનો વડવો ઓઘવાન્ નામે રાજા હતો તેને ઓઘવતી નામની કન્યા તથા ઓઘરથ નામે પુત્ર થયો. ઓઘવાને પોતાની ઓઘવતી નામની દેવકન્યા જેવી કન્યા વિદ્વાન્ સુદર્શનને આપી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં આસક્ત સુદર્શન નામે રાજા ઓઘવતી સાથે કુરુક્ષેત્રમાં રહ્યો. હે પૃથ્વીપતિ સમર્થ યુધિષ્ઠિર! ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી તેજસ્વી બુદ્ધિમાન્ સુદર્શને હું 'મૃત્યુ જીતીશ,' એવી પ્રતિજ્ઞા કરી

હે રાજન્! અગ્નિનો પુત્ર સુદર્શન પોતાની ઓઘવતી રાણીની પ્રત્યે બોલ્યો કે તારે કદી પણ અતિથિને પ્રતિકૂલ કૃત્ય કરવું નહિ. જે જે કૃત્યો કરવાથી અતિથિ સંતુષ્ટ થાય તે તે હંમેશાં આચરવાં. કદી દેહ અર્પણ કરવાથી તે પ્રસન્ન થતો હોયતો તેમાં પણ વિચાર કરવો નહિ. અતિથિની સેવારૂપ વ્રત હમેશાં મારા હૃદયમાં વસ્યું છે. હે સુંદરકટિવાળી! ગૃહસ્થાશ્રમીઓને હંમેશ અતિથિની સેવા સમાન બીજું ઉત્તમ વ્રત નથી. હે વામોરૂ! શોભને! મારૂં વચન જો તું સત્ય માનતી હોય તો આ વચન નિરંતર શુદ્ધ અંતઃકરણમાં ધારણ કરજે. હે નિષ્પાપ કલ્યાણી! જો હું તને વ્હાલો હોઉં તો મારા બહાર જવા છતાં અગર ઘરમાં હોવા છતાં તારે અતિથિની અવગણના કરવી નહિ. સ્વામીનું વચન માથે ચઢાવી, હાથનો સંપુટ કરી ઓઘવતી પતિની પ્રત્યે બોલી કે આપના વચનને ઉલ્લંઘન કરી હું અન્યથા નહિ કરૂં.

આ પ્રકારે ઘરમાં રહી મૃત્યુને જીતવાની ઇચ્છાવાળા સુદર્શનની પુંઠે હંમેશાં મૃત્યુ છિદ્ર ખોળતું ફરવા લાગ્યું. એક દિવસ અગ્નિનો પુત્ર સુદર્શન કાષ્ટ લેવાને ગયો તેવામાં એક તેજસ્વી બ્રાહ્મણ અતિથિને વેષે આશ્રમમાં આવી ઓઘવતીને કહેવા લાગ્યો કે—હે વરદાનની ઇચ્છાવાળી! જો ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મને તું અંગીકાર કરતી હોય તો તારા કરેલા આતિથ્યની મને ઇચ્છા છે. હે પૃથ્વીપતિ! બ્રાહ્મણે એ પ્રકારે કહેલા યશસ્વી ને વેદોક્ત વિધિવડે અતિથિનો સત્કાર કરવા લાગી. બ્રાહ્મણને અર્ઘ્ય, પાદ્ય તથા આસન આપી તે નમ્ર ભાવથી બોલી કે, આપને શી ઇચ્છા છે? હું તમને શું આપું? બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે શંકાનો ત્યાગ કરી તું મારા કહેવા પ્રમાણે આચર. જો ધર્મ તને વ્હાલો હોય ગૃહસ્થાશ્રમને માનતી હોઉ તો હે રાણી! તારો દેહ મને અર્પણ કરી મારૂં પ્રિય કર. રાજ્યકન્યા બીજાં ઘણાં વાનાંથી બ્રાહ્મણને લોભાવવા લાગી, તેમ છતાં તેના દેહ અર્પણ શિવાય બ્રાહ્મણે બીજું કંઇ ન માગ્યું. પૂર્વે કહેલું પતિનું વચન સંભારી તેણે લજવાવા છતાં બ્રાહ્મણની માગણી કબૂલ કરી. ગૃહસ્થાશ્રમની આકાંક્ષાવાળા ભર્તાનું વચન સંભારીને ઓઘવતી તથા બ્રાહ્મણ હસીને પર્ણકુટીમાં પેઠાં એટલામાં દુષ્ટ ઇચ્છાથી મૃત્યુ હંમેશાં બંધુની પેઠે જેની પૂઠે ફરે છે એવો અગ્નિનો પુત્ર સુદર્શન કાષ્ટ લઇને ઘેર આવ્યો. આશ્રમમાં આવીને તું ક્યાં છે? આવ, એમ કહી

સુદર્શને ઓઘવતીને બોલાવી. બ્રાહ્મણે બેઉ હાથે સ્પર્શ કરેલી પતિવ્રતા તેને કંઇ સામો ઉત્તર આપી શકી નહિ. 'હું ઉચ્છિષ્ટ છું' એમ માનતી લજવાએલી સાધ્વી સ્ત્રી સ્વામિની પ્રત્યે કંઇ પણ ન બોલી. ફરીને સુદર્શન એ પ્રકારે બોલાવવા લાગ્યો. 'ક્યાં છે ? ક્યાં ગઇ ? મારે આવું કેમ થયું ? હે પતિવ્રતા ! રૂડાં આચરણવાળી, નિત્યે વિનયવાળી, જેમ હરખતી હોય તેમ પહેલાંની પેઠે હમણાં સામો ઉત્તર કેમ નથી આપતી ?' સુદર્શનનું આવું બોલવું સાંભળી પર્ણકુટિમાં રહેલો બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે હે અગ્નિના પુત્ર ! આ તારી સ્ત્રીએ પ્રાર્થના કરેલો હું અતિથિના સત્કારોવડે તેને વર્યો છું. શુભ જેનું મોઢું છે એવી આ કામ ભાવ-થી મારી પ્રત્યે આવી છે. સ્ત્રીનાં દૂષણને ઘટિત શિક્ષા કરવાને તું યોગ્ય છે. અતિથિ વ્રતનો ભંગ જોઇ અહિંઆં એને હું હણીશ એમ ચિંતવન કરતું મૃત્યુ હાથમાં લોઢાનો દંડ લઇ હંમેશાં તારી પુંઠે ફરે છે. મન, કર્મ તથા ચક્ષુ વડે ઇર્ષા અને ક્રોધનો ત્યાગ કરી વિસ્મય પામેલો સુદર્શન બોલ્યો કે હે બ્રાહ્મણ ! તારૂં કલ્યાણ હો, મને તારા ઉપર ઘણી પ્રીતિ છે, ગૃહસ્થનો મુખ્ય ધર્મ પ્રાપ્ત થએલા અતિથિનું પૂજન એજ છે. જે ગૃહસ્થના ઘર આગળથી પૂજા કરેલો અતિથિ જાય છે, તે સમાન બીજો મોટો અધર્મ નથી એમ વિદ્વાનો કહે છે. મારા પ્રાણ, સ્ત્રી તથા જે કાંઇ ધન છે તે અતિથિઓને આપવાનું છે, એવું મારૂં વ્રત છે. આ મારૂં કહેલું વાક્ય નિઃસંદેહ છે. હે વિપ્ર ! તેથીજ હું પોતે આત્માને પામ્યો છું. પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ, તેજ, એ પાંચ તથા બુદ્ધિ, આત્મા, મન, કાલ, દિશાઓ અને દશગુણો નિરંતર દેહનો આશ્રય કરી દેહધારી પ્રાણીઓનાં પુણ્ય, પાપ કર્મોને જુએ છે. આ મારી વાણી અસત્ય નથી. સત્યવડે દેવતાઓ મને પાળો અથવા બાળો.

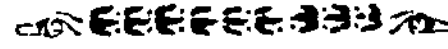
હે ભરતખંડના રાજા ! મહાત્મા સુદર્શનનું આવું બોલવું સાંભળી, એનું કહેવું સત્ય છે, જૂઠું નથી એવો સઘળી દિશાઓમાં વારંવાર મોટો નાદ થયો. આકાશવાણી સાંભળી, બ્રા-હ્મણ પર્ણશાળામાંથી બહાર આવ્યો. એના શરીરથી પૃથ્વી તથા આકાશ છવાયું. વાયુની પેઠે વૃદ્ધિ પામેલો તે બ્રાહ્મણ ત્રણ લોકને શબ્દાયમાન્ કરતો ઉંચા સ્વરથી બોલ્યો કે 'હું ધર્મ છું. તારૂં કલ્યાણ હો. હે અનઘ ! તને જાણવા માટે હું આવ્યો છું. તારૂં સત્ય જોઇ મને ઘણી પ્રીતિ થઇ છે. હંમેશાં છિદ્ર ખોળનાર તારી પુંઠે ફરતા મૃત્યુને તેં ધીરજથી જીતી વશ કર્યું છે. હે પુરૂષ મધ્યે ઉત્તમ ! આ તારી પતિવ્રતા સાધ્વી સ્ત્રીને ત્રણ લોકમાં કોઇ પણ ઊંચી દૃષ્ટિએ જોવાને શક્તિમાન્ નથી. તારા તથા પતિવ્રતાના ગુણોથી રક્ષિત આ સ્ત્રીનું વચન કદી પણ અન્યથા નહીં થાય. આ બ્રહ્મવાદિની પોતાના તપવડે કરીને લોકને પવિત્ર કરનારી શ્રેષ્ઠ નદીરૂપ થશે. આ મહાભાગા અર્ધા શરીરવડે ઓઘવતી નામે કહેવાશે અને અર્ધ શરીરે તારી સાથે ગતિ કરશે, કેમકે યોગ એને વશ છે. એણે સહવર્તમાન તું જ્યાંથી પાછું ન ફરવું પડે એવા તપ વડે કરીને મેળવેલો શાશ્વત લોકને પામીશ. આજ શરીરવડે તે લોકને તું પામીશ. તારૂં ઉત્તમ ઐશ્વર્ય છે. અવશ્ય તેં મૃત્યુને જીત્યું છે. પોતાના પરાક્રમથી પંચભૂતને અતિક્રમણ કરે એવો મનનો યોગ તથા કામ અને ક્રોધ એ બેઉ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી તેં જીતી લીધા છે. હે રાજન્ ! તારી સેવાથી આણે સ્નેહ, રાગ, આળસ, મોહ, તથા દ્રોહને વશ કર્યા છે.

ભીષ્મપિતા કહે છે—એક હજાર ધોળા ઘોડા જોડેલો ઉત્તમ રથ લઇ ભગવાન્ ઇન્દ્ર ત્યાં આવ્યો. મૃત્યુ, આત્મા, લોક તથા પંચભૂત, બુદ્ધિ, કાળ, મન, આકાશ, કામ, અને ક્રોધ તેં જીત્યાં માટે ગૃહસ્થાશ્રમીને અતિથિ સમાન બીજું દૈવત નથી. જે મનવડે શુભ ચિંત્વન

કરીને અતિથિનું પૂજન કરે છે તેવું સેંકડો યજ્ઞથી ફળ થતું નથી એમ બુદ્ધિમાનો કહે છે. જેના દ્વારમાં સત્પાત્ર અતિથિ આવ્યો અને તેનું પૂજન ન થયું તો પોતાનું નઠારૂં કર્મ ગૃહસ્થને આપી તેનું સત્કર્મ પોતે લઈ જાય છે. હે પુત્ર ! જે પ્રકારે પૂર્વે ગૃહસ્થાશ્રમીએ મૃત્યુ જીત્યું તે ઉત્તમ આખ્યાન કહ્યું. સાંભળવાની ઇચ્છાવાળાઓએ માનવું કે, આ ઉત્તમ આખ્યાન ધનને આપનાર, યશને આપનાર, આયુષ્યને વધારનાર તથા સઘળાં દુષ્ટ ચરિત્રોનો નાશ કરનાર છે. હે ભારત ! આ સુદર્શનનું ચરિત્ર રોજ રોજ જે વિદ્વાન્ પુરૂષ વાંચે છે તે પુણ્યલોકને પામે છે.

इदं कः कथयेद्विद्वानहन्यहनि भारत ॥
सुदर्शनस्य चरितं पुण्याँल्लोकानवाप्नुयात ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे सुदर्शनोपाख्याने गुर्जर- भाषायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩જો. વિશ્વામિત્રનું ઉપાખ્યાન.

युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्राप्यं त्रिभिर्वर्णैर्नराधिप ॥
॥ कथं प्राप्तं महाराज क्षत्रियेण महात्मना ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે નરાધિપ ! હે બ્રહ્માત્મન્ ! હે મહારાજ ! ત્રણે વર્ણોને બ્રાહ્મણ-પણું દુઃખવડે પ્રાપ્ત થાય એવું છે તેમ છતાં મહાત્મા ક્ષત્રિય વિશ્વામિત્રે તે કેમ મેળવ્યું ? તે સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે. હે પિતામહ ! મને તે કહો. અપાર ઐશ્વર્યવાળા વિશ્વામિત્રે મહાત્મા વસિષ્ઠ મુનિના છોકરાઓનો નાશ કર્યો, ઘણું જેનું તેજ છે એવા રાક્ષસો તથા કાલાન્તકના જેવી ઉષ્માવાળા યાતુધાનો પોતાના ક્રોધાવિષ્ટ દેહ વડે સરજ્યા. સેંકડો બ્રહ્મર્ષિ-ઓ જેમાં થયા, અને વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો જેમની સ્તુતિ કરે છે એવો કુશિક ઋષિનો વંશ આ નરલોકમાં જેણે સ્થાપન કર્યો, મોટું જેનું તપ છે એવા ઋચીક ઋષિનો પુત્ર શુનઃશેફ પશુપણાને પામેલો, તેને મોટા યજ્ઞમાંથી છોડવ્યો. હરિશ્ચંદ્ર રાજાના યજ્ઞમાં પોતાના તેજ વડે દેવને સંતુષ્ટ કરી બુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ઠ એવા વિશ્વામિત્રના પુત્રપણાને પામ્યો. હે નરેશ ! દેવતા-ઓએ શુનઃશેફ નામનો પુત્ર વિશ્વામિત્રને આપ્યો માટે તે મોટો છે, એમ જે પોતાના પચાસ પુત્રોએ ન માન્યું તે વિશ્વામિત્રના શાપથી ચાંડાલપણાને પામ્યા. ઇક્ષ્વાકુનો પુત્ર ત્રિશંકુ, વસિષ્ઠગુરૂના શાપથી બન્ધુવર્ગે ત્યાગ કરેલો, તેને પ્રીતિવડે અવળે મોંઢે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો તે દક્ષિણ દિશાનો આશ્રય કરી રહેલો છે. દેવર્ષિ, બ્રહ્મર્ષિ, તથા દેવતાઓએ સેવા કરેલી, પુણ્યવાળી. કૌશિકી નામની વિશ્વામિત્રની વિશાળ નદી છે. તપમાં વિઘ્ન કરનારી, પંચચૂડા રંભા નામની અપ્સરા, જેના શાપથી પાષાણપણાને પામી તથા જેનાં ભયથી પૂર્વે વસિષ્ઠ મુનિ પોતે બંધાઈ જળમાં ડૂબી પાશ છોડી નાંખી ફરી બહાર નીકળ્યા. મહાત્મા વસિષ્ઠના તે કર્મવડે વિપાશા નામની પુણ્યવાળી મોટી વિખ્યાત નદી તે દિવસથી થઇ. ત્રિ-શંકુને યજન કરાવાથી વસિષ્ઠના પુત્રોએ શાપ દીધેલા વિશ્વામિત્રે ભગવાન ઇન્દ્રની વાણીવડે

સ્તુતિ કરી જેથી પ્રસન્ન થએલા ઇન્દ્રે તેમને શાપમુક્ત કર્યા. તેમ ઉત્તાનપાદનો પુત્ર ધ્રૂવ ઉત્તર દિશાનો આશ્રય કરી બ્રહ્મર્ષિઓની મધ્યમાં હંમેશ પ્રકાશે છે. હે કૌરવ ! આ સઘળાં કર્મ તથા બીજું જે તેમનાં પરાક્રમ હોય તે આપ મને કહો. ક્ષત્રિયનાં આ પ્રકારનાં કર્મ જોઇ મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભારત ! દેહાંતર વિના તે બ્રાહ્મણપણાને કેમ પામ્યા ? તે આપ મને સ્પષ્ટ કહો. ચાંડાલ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા મતંગને+ બ્રાહ્મણપણું ન પ્રાપ્ત થયું અને સ્થાનમાં રહ્યા છતાં વિશ્વામિત્રને બ્રાહ્મણપણું કેમ પ્રાપ્ત થયું ? તે હે ભરતર્ષભ ! આપ મને કહેવાને યોગ્ય છો.

स्थाने मतंगो ब्राह्मण्यं नालभद्भरतर्षभ ॥
चंडालयोनौ जातो हि कथं ब्राह्मण्यमाप्तवान् ॥ १९ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विश्वामित्रोपाख्याने गुर्जरभाषायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો. વિશ્વામિત્રનું ઉપાખ્યાન.

भीष्म उवाच—श्रूयतां पार्थ तत्त्वेन विश्वामित्रो यथा पुरा ॥
ब्राह्मणत्वं गतस्तात ब्रह्मर्षित्वं तथैव च ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે પાર્થ ! હે તાત ! પૂર્વે વિશ્વામિત્ર બ્રાહ્મણપણા, તથા બ્રહ્મર્ષિપણાને કેમ પામ્યા તે સઘળું તું હવે સાંભળ. ભરતના વંશમાં યજન કરનાર, અજમીઢ નામનો ધર્મિષ્ઠ રાજા હતો, તેનો જન્હુ નામનો પુત્ર મોટો રાજા થયો. ગંગા નદી તે મહાત્માની પુત્રી થઇ. જન્હુને પોતાના સમાન ગુણવાળો, સિંધુદ્વીપ નામનો યશસ્વી પુત્ર થયો. સિંધુદ્વીપથી મહા બલવાન, રાજર્ષિ બલાકાશ્વ થયો. તેનો સાક્ષાત્ બીજો ધર્મજ હોયની શું એવો વલ્લભ નામે પુત્ર થયો. તેનો ઇન્દ્રના જેવી કાન્તિવાળો કુશિક પુત્ર થયો. કુશિકનો પુત્ર શ્રીમાન્ ગાધી રાજા થયો. અપુત્ર એવો તે સોમાભિષવ[1] નિમિત્તે પુત્રને માટે વનમાં રહ્યો. વનમાં રહેતાં તેને એક કન્યા થઇ. પૃથ્વીમાં તેના જેવી રૂપાળી બીજી કન્યા ન હતી. તેનું સત્યવતી નામ પાડ્યું. તે ચ્યવનથી ઉત્પન્ન થએલા ભાર્ગવકુળના મોટા તપસ્વી વિખ્યાત ઋચિક ઋષિને પરણી. શત્રુનો નાશ કરનાર ગાધીરાજા મહાત્મા ઋચિકને દરિદ્ર માની તેને કન્યા નહોતો આપતો. જ્યારે ઋચિકે ફરીનેયાચના કરી ત્યારે રાજાઓમાં ઉત્તમ ગાધીરાજા બોલ્યો કે મને આપો તો, મારી પુત્રીને, પરણાવીશ. ઋચિક કહે છે, હે રાજેન્દ્ર ! હું તને શું આપું ? પુત્રીને આ બાબતમાં સંશયવાળો થતો નહીં. ગાધી કહે છે—હે ભૃગુના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા ઋચિક ! વાયુ જેવા વેગવાળા, ચન્દ્રનાં કિરણો જેવા પ્રકાશિત, કાળા કાનના એકહજાર ઘોડા મને આપો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે ગાધીએ યાચના કરવાથી ભૃગુકુળમાં સિંહ એવા, ચ્યવનના પુત્ર સમર્થ ઋચિક ઋષિએ અદિતિના પુત્ર જળના અધિપતિ વરૂણ દેવની યાચના

+ બ્રાહ્મણીને વિષે શૂદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલા તેથી.

૧ એ નામનો એક યજ્ઞ થાય છે.

કરી કે હે દેવ! વાયુ જેવા વેગવાળા, ચન્દ્ર સમાન કાન્તિવાળા, કાળા કાનના એક હજાર ઘોડા હું તારી પાસે યાચું છું. ઠીક, એ પ્રકારે કહી અદિતિનો પુત્ર વરૂણ ઋચિકની પ્રત્યે બોલ્યો કે જ્યાં તમારી ઇચ્છા થશે, ત્યાં તે ઘોડા ઉત્પન્ન થશે, ઋચિકે ધ્યાન કરવા માત્રમાંજ અત્યંત જેનું તેજ છે એવા હજાર અશ્વો ગંગાજળમાંથી ઉત્પન્ન થયા. કાન્યકુબ્જની પાસે ગંગાના એ ઉત્તમ તીરને અદ્યાપિ પણ લોકો અશ્વિતીર્થ કહે છે. પછી હે તાત ! તપસ્વીઓમાં ઉત્તમ એવા ઋચિકે પ્રીતિવડે ગાધીને એક હજાર અશ્વ આપ્યા; તેથી વિસ્મય પામેલા ગાધી રાજાએ શાપના ભયથી અલંકૃત સહકન્યા ભૃગુના વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા ઋચિકને આપી. બ્રહ્મર્ષિમાં ઉત્તમ એવા મુનિએ વિધિવડે તે કન્યાનું પાણિગ્રહણ કર્યું. કન્યા પતિને પામી અત્યંત હર્ષ પામી. તેને પરણવાથી ઋષિ ઘણો સંતોષ પામ્યા. હું તને પુત્ર આપીશ, એવા વરદાન વડે તેને હર્ષ થયો. હે યુધિષ્ઠિર ! કન્યાએ વરદાન સંબંધી સઘળી હકીકત પોતાની માતાને કહી. તે સાંભળી કંઇક નીચું મોહું કરી માતા દીકરીને કહેવા લાગી કે હે પુત્રિ! મોટો તપસ્વી અને સમર્થ એવો તારો ભર્તા પ્રજાપ્રદાનવડે, મને પણ સન્ન કરવાને યોગ્ય છે. એવું વચન સાંભળી તે કન્યા ઉતાવળી પતિ પાસે ગઇ ને માતાનું સઘળું ઇચ્છિત તેને નિવેદન કર્યું. તે સાંભળી ઋચિક બોલ્યા કે હે કલ્યાણી ! મારા પ્રસાદથી તારો પ્રણય મિથ્યા નહીં થાય. થોડી મુદતમાં તારી માતા ગુણવાન્ અપત્યને જન્મ આપશે, અને તેને પણ ગુણશ્લાઘી, અમારા વંશને રૂપાળો પુત્ર ઉત્પન્ન થશે. તે હું તને સત્ય કહું છું. હે કલ્યાણી! ઋતુ સ્નાન કર્યા પછી તારી માતા પીંપળાને અને તું ખાખરાના ઝાડને ભેટશો તો તે પ્રકારે પામશો. હે પવિત્ર હાસ્યવાળી ! મંત્રવડે પવિત્ર કરેલું આ ચરૂદ્વય+છે તે તું તથા તે ભોજન કરજો, તેણે કરી તમે બેઉ પુત્ર પામશો. પતિના કહેવાથી હર્ષ પામેલી સત્યવતી માતા પાસે ગઇ અને ઋચિકે આપેલું ચરૂદ્વય તેને દેખાડ્યું. માતા પોતાની સત્યવતી દીકરીને કહેવા લાગી કે, હે પુત્રિ ! મારા કરતાં તારે તેની જોડે વિશેષ સંબંધ છે માટે મારૂં કહ્યું કર. તારા પતિએ મંત્રવડે કલ્પેલો આ તારો ચરૂ મને આપ, અને મારાવાળો તું ગ્રહણ કર. હે પવિત્ર હસવાવાળી ! હે અનિંદિતે ! જો માતાનું વચન તને પ્રમાણ હોય તો વૃક્ષોને ભેડવામાં પણ ફેરફાર કરીએ. પોતાના બાળકને સારૂ અને ડાહ્યું સર્વે ઇચ્છે. ઋચિકે કરેલું આ કાર્ય અવશ્ય એવું જ થશે માટે મને તારા ચરૂ તથા વૃક્ષ ઉપર ભાવ છે, કેમકે તારો ભાઇ યોગ્ય થાય એવો વિચાર તું કર. માતાના કહેવા પ્રમાણે અન્યોન્ય બેઉએ કર્યું.

હે યુધિષ્ઠિર ! અવસ્ય બેઉ સગર્ભા થઈ. પોતાની સ્ત્રીને સગર્ભા જોઇ ભૃગુ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા તે ઋષિ સત્યવતીની પ્રત્યે ખેદથી બોલ્યા કે તેં ચરૂનો ફેરફાર કર્યો છે તેમ હે કલ્યાણી ! વૃક્ષમાં પણ ફેરફાર કર્યો છે. મેં વિશ્વમાં જે બ્રહ્મ છે, તે તારા ચરૂમાં મૂક્યું હતું અને ક્ષાત્ર વીર્ય તેનામાં મૂક્યું હતું ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત એવા બ્રાહ્મણને તું જન્મ આપે અને તે યોગ્ય ક્ષત્રિયને જન્મ આપે તેવું મેં કર્યું હતું. પણ તમે મા દીકરીએ તેમાં ફેરફાર કર્યો માટે તારી મા ઉત્તમ બ્રાહ્મણને જન્મ આપશે અને હે કલ્યાણી ! ઉગ્ર કર્મવાળા ક્ષત્રિયને તું જન્મ આપીશ. માતાના ઉપર સ્નેહવાળી તેં તે રૂડું ન કર્યું. પતિનું વચન સાંભળી શોકવડે તપેલી સત્યવતી કપાએલી સુંદર વેલની પેઠે પૃથ્વીપર પડી. મૂર્છા વળ્યા પછી માથું નમાવી ભૃગુ કુળને વિષે ઉત્તમ એવા પોતાના ભર્તાને તે કહેવા લાગી કે હે બ્રહ્મવિદ્યા જાણ-

+ યજ્ઞમાં કલ્પેલા પુરોડાશના બે ભાગ.

નારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! હે વિપ્રર્ષે ! પ્રસાદને પમાડેલી ભાર્યાને વિષે અનુગ્રહ કરો કે મારે ક્ષત્રિય-પુત્ર ન થાય. મારા પુત્રનો પુત્ર ઉગ્ર કર્મ કરનારો થાય. હે બ્રહ્મન્! મારો પુત્ર તેવો ન થાય એવું વરદાન મને આપો. ઋષિ બોલ્યા કે જા તેમ થશે. પછી સત્યવતીએ જમદગ્નિને જન્મ આપ્યો અને ગાધીની યશવાળી સ્ત્રીએ વિશ્વામિત્રને જન્મ આપ્યો, ક્ષત્રિય છતાં બ્રાહ્મણ વંશને શોભાવનાર વિશ્વામિત્ર બ્રાહ્મણપણાને પામ્યા. વિશ્વામિત્રના પુત્રો મહાત્મા, બ્રાહ્મણના વંશની વૃદ્ધિ કરનારા, તપસ્વી બ્રહ્મવિદ્યા જાણનાર તથા ગોત્રને વધારનાર થયા. મધુચ્છંદ દેવરાત, અક્ષીણ, શકુંત. બભ્રુ, કાલપથ, યાજ્ઞવલ્કય, સ્થૂણ, ઉલૂક, યમદૂત, સૈંધવાય, વલ્ગુ, જંઘ, ગાલવ, વર્જ, સાલંકાયન, લીલાઢય, નારદ, કૂર્ચામુખ, વાદુલિ, મુસલ, વક્ષોગ્રીવ, આંઘ્રિય, શિલામૂપ, શિત, શુચી, ચક્રક, મારૂ, તંતવ્ય, વાતઘ્ન, આશ્વલાયન, શ્યામાયન, ગાગ્ય, જાબાલિ, સુશ્રુત, કારીષિ, સંશ્રુત્ય પરપૌરવતંતવ, કપિલ, તાડકાયન, ઉપગહન, આસુરાયણ, માર્દમર્ષિ હિરણ્યાક્ષ, જંઘારિ, બ્રાભ્રવાયણિ, ભૂતિ, વિભૂતિ, સૂત, સુરકૃત, અરાલિ, નાચિક, ચાંપેય, ઉજ્જયન, નવતંતુ, બકનખ, સેયન, યતિ, અંભોરૂહ, ચારૂમત્સ્ય, શિરીષી. ગાર્દભિ, ઊર્જયોનિ, ઉદાપેક્ષી, અને નારદી, એ સઘળા બ્રહ્મવાદી મુનિઓ વિશ્વામિત્રના પુત્ર થયા. હે રાજન! વિશ્વામિત્ર ક્ષત્રિય હતા પણ ઋચિક ઋષિએ પૂર્વે ચરૂમાં બ્રાહ્મણપણું કલ્પેલું હતું તેથી બ્રાહ્મણપણાને પામ્યા. હે ભરતર્ષભ ! એ સઘળું વ્યાખ્યાન મેં તને યથાસ્થિત કહ્યું. સૂર્ય ચન્દ્ર અને અગ્નિના જેવા તેજસ્વી વિશ્વામિત્રના જન્મ કહ્યો. હે રાજાઓમાં ઉત્તમ ! જ્યાં જ્યાં સંદેહ લાગે ત્યાં ત્યાં મને ફરીને પૂછ, હું તારો સંદેહ છેદીશ.

विश्वामित्रस्य वै जन्मसोमसूर्याग्नितेजसः ॥
यत्र यत्र च संदेहो भूयस्ते राजसत्तम ॥
तत्र तत्र च मां ब्रूहिच्छेतास्मितव संशयान् ॥ ६२ ॥

इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वाणि दानधर्मे विश्वामित्रोपाख्याने गुर्जरभाषायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫મો. ઇન્દ્ર અને પોપટનો સંવાદ.

**युधिष्ठिर उवाच—आनृशंस्यस्य धर्मज्ञ गुणान् भक्तजनस्य च ।
श्रोतुमिच्छामि धर्मज्ञ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥**

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે,—હે ધર્મજ્ઞ ! હે પિતામહ ! પરને દુઃખી જોઇ દુઃખી થાય એવા ધર્મને જાણનાર ભક્તજનના ગુણને સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે તે કહો ? ભીષ્મપિતા કહે છે—એ વિષે એક મહાત્મા એવા પોપટ અને ઇન્દ્રનો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ હું તને કહું છું. કાશીરાજાના દેશમાં એક પારધી ગામમાંથી નીકળી હાથમાં ધનુષ્ય બાણ લઇ મૃગને ખોળવા લાગ્યો. માંસની તૃષ્ણાવાળા પારધીએ તે વનમાં થોડે છેટે મૃગોને જોઇ બાણ ફેંક્યું. પાછું ન વાળી શકાય તેવા તે નિશાન ચૂકેલા અસ્ત્રવડે મૃગને મારવાની ઇચ્છાએ એક મોટો વનવૃક્ષ વિંધાયો. અત્યંત બળથી તીક્ષ્ણ બાણવડે ક્ષતવાળો વૃક્ષ, ફળ પત્ર ખરી પડી સુકાઇ ગયો. તે વૃક્ષ તેવો થયા છતાં તેની ડાળીઓમાં ઘણા કાળથી રહેલો એક પોપટ તેની ભક્તિ

છે તે હેતુ માટે પોતાનો વાસ છોડતો ન હતો. ગતિ કરવાની સત્તા જતી રહી, આહાર ન મળ્યો, વાણી શિથિલ થઇ, તોપણ ધર્માત્મા, કૃતજ્ઞ એવો પોપટ વૃક્ષની સાથે પોતે પણ સુકાવા લાગ્યો. સુખ દુઃખ જેને સમાન છે એવું, મનુષ્યને ટપી પડે તેવું પક્ષીનું ઉદાર ચરિત્ર જોઇ આશ્ચર્ય પામેલો ઇન્દ્ર વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો ! પક્ષીને આ શું ? તિર્યક્‌યોનિમાં ન સંભવે એવા પર દુઃખે દુઃખીપણાને આ પોપટ પ્રાપ્ત થયો છે ? અથવા તો આમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી ? કેમકે સઘળા પ્રાણીઓમાં પોતપોતાની જાતિમાં કૃપા જણાય છે. પોપટનું ચરિત્ર જાણવા માટે ઇન્દ્ર મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરી પૃથ્વીમાં ઉતરી બ્રાહ્મણને વેષે તેની પાસે ગયો. પક્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ હે શુક ! દક્ષ પુત્રીની તું રૂડી પ્રજા છું. હું તને પૂછું છું કે આ વૃક્ષનો તું કેમ ત્યાગ કરતો નથી ? ઇન્દ્રને અભિવન્દન કરી પોપટ બોલ્યો કે, હે દેવરાજ ! તમે ભલે પધાર્યા. તપવડે કરીને મેં તમને ઓળખ્યા. પોપટનું વચન સાંભળી ઇન્દ્ર ‘ સાધુ સાધુ ’ એમ બોલ્યો. ‘ અરે પોપટને આટલું બધું જ્ઞાન ! ’ એમ આશ્ચર્ય પામતાં મનવડે તેને ધન્ય માન્યો. શુભકર્મવાળા, ધાર્મિક એવા તે પોપટને જાણવા છતાં ઇન્દ્ર પ્રીતિવડે તેને પૂછવા લાગ્યો કે આ મોટું વૃક્ષ છતાં પાંદડાં વગરનું, ફળ રહિત, પક્ષીઓને અસાધ્ય છે તેને તું શા માટે સેવે છે ? પાંદડાંથી ઘટાવ ડાળીઓવાળા પક્ષિઓ જેનીપર વસે છે એવાં બીજાં સારાં વૃક્ષો આ વનમાં ઘણાંએ છે. જેનું આયુષ્ય પરવાર્યું છે, અસામર્થ્યવાળું, સાર જતો રહેલું કાન્તિ રહિત, હે ધીર ! બુદ્ધિવડે વિચારી આ જીર્ણ વૃક્ષનો ત્યાગ કર.

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ઇન્દ્રનું બોલવું સાંભળી લાંબી જેની બુદ્ધિ હતી એવો ધર્માત્મા પોપટ નિઃશ્વાસ મૂકી દીનવચને બોલ્યો કે, હે શચીપતે ! દૈવ પાછું ઠેલાય તેવું નથી. હે દેવના રાજન ! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળો. રૂડા ગુણોએ યુક્ત એવો હું આ વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થયો છું. બાળપણાથી રક્ષણ પામ્યો છું, શત્રુઓએ પીડાયો નથી તો હે પાપરહિત ! પારકે દુઃખે દુઃખી એવા મને અનન્ય ગતિ કરનાર ભક્તની મમતાને નિષ્ફળ કરવાને તમે કેમ ઉશ્કેરો છો ? દયા એજ સાધુ પુરૂષોના ધર્મનું મોટામાં મોટું લક્ષણ છે. દયા એજ સાધુ પુરૂષોને હંમેશ પ્રીતિ આપે છે. સઘળા દેવો ધર્મમાં સંશય થવાથી તમને પૂછે છે એટલા માટે તમે દેવતાઓના અધિપત્યે રહેલા છો. હે સહસ્ર નેત્રવાળા ! ઘણા કાળના સહવાસવાળા વૃક્ષને ત્યાગ કરવાને હું યોગ્ય નથી. સમર્થ એવું મારૂં જીવન તેને હવે ત્યાગ કેમ કરૂં ? પોપટના ડહાપણ ભરેલા વાક્યવડે હર્ષ પામેલો ઇન્દ્ર તેની પ્રત્યે બોલ્યો કે ધર્માત્મા તારા પર દુઃખે દુઃખીપણાને જોઈ હું સંતોષ પામ્યો છું. માટે વરદાન માગ. ઇન્દ્રના કહેવાથી શુકે વરદાન માગ્યું કે હંમેશ તે વૃક્ષ રૂડા ઐશ્વર્યવાળું હો. શીઘ્ર સંપત્તિવાળા પોપટને વિષે દૃઢ ભક્તિ જાણી ઇન્દ્રે પ્રીતિવાળો થઇ વૃક્ષ ઉપર અમૃત સીંચ્યું. જેથી સુંદર પાંદડાં શાખા, ફળ વિગેરે પોપટની દૃઢ ભક્તિથી તે ઝાડ સંપત્તિને પામ્યો. હે મહારાજ ! પોપટ, પારકે દુઃખે દુઃખી એવા પોતાના કર્મવડે આયુષ્ય પૂરૂ થએ ઇન્દ્રના લોકને પામ્યો. હે મનુષ્યોના ઇન્દ્ર ! એ પ્રકારે ભક્તિમાનને સહવાસથી પુરૂષ રૂડે પ્રકારે પોપટને આશરે રહેલા ઝાડની પેઠે સઘળી અર્થ સિદ્ધિને પામે છે.

एवमेव मनुष्येन्द्र भक्तिमन्तं समाश्रितः ।
सर्वार्थसिद्धिं लभते शुकं प्राप्य यथा द्रुमः ॥ ३२ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे शक्रवामदेवसंवादे गुर्जरभाषायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠો. પ્રારબ્ધ અને ઉદ્યોગ.

युधिष्ठिर उवाच—पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
दैवे पुरुषकारे च किं स्विच्छ्रेष्ठतरं भवेत् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર, મોટા બુદ્ધિમાન્. હે પિતામહ! પ્રારબ્ધ અને ઉદ્યોગ એ એમાં શું શ્રેષ્ઠ હશે? ભીષ્મપિતા કહે કે હે યુધિષ્ઠિર! આ સ્થળે વસિષ્ઠ અને બ્રહ્માના સંવાદરૂપ એક પુરાતન ઇતિહાસ હું તને કહું છું. પૂર્વે ભગવાન્ વસિષ્ઠે બ્રહ્માને પૂછ્યું કે, પ્રારબ્ધ અને ઉદ્યોગ એ એમાં શ્રેષ્ઠ શું? ત્યારે કમળમાંથી જેની ઉત્પત્તિ છે એવા દેવનાદેવ બ્રહ્મા હેતુ સહિત અર્થવાળાં મધુર વચને બોલ્યા કે અબીજ કશું થતું નથી. બીજ વિના ફળ નથી બીજ થકી બીજ થાય છે, તેમ બીજથી ફળ થાય છે. સારૂં અથવા નરસું જેવું બીજ ખેડુત ખેતરમાં વાવે છે તેવું ફળ થાય છે. ઓરેલા બીજવિના ક્ષેત્ર નિષ્ફળ જાય છે, તેમ ઉદ્યોગ વિના પ્રારબ્ધ સિદ્ધ થતું નથી. ઉદ્યોગ એ ક્ષેત્ર છે, પ્રારબ્ધ એ બીજ છે. ક્ષેત્ર તથા બીજના સંયોગથી ધાન્ય પેદા થાય છે. કર્મના ફળની સિદ્ધિ કરનાર તે છે. લોકમાં કરનાર અને નહીં કરનાર પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. રૂડું કર્મ કરવાથી સુખ અને પાપકર્મ કરવાથી દુઃખ સર્વત્ર ફળે છે. વગર કરેલું કદી ભોગવાય નહીં. ઉદ્યોગી ભાગ્ય પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા મેળવે છે, અનુદ્યોગી ક્ષત ઉપર મીઠું પડ્યા પેઠે દુઃખી થાય છે. ઉદ્યોગવડે રૂપ, સૌભાગ્ય, નાના પ્રકારનાં રત્ન સૌ મળે છે. અનુદ્યોગી પ્રારબ્ધના આશ્રયથી કંઇ મેળવી શકતો નથી. બુદ્ધિમાન્ પુરૂષને ઉદ્યોગથી સ્વર્ગ તથા ભોગ સઘળું કરેલા પુરૂષાકારવડે આલોકમાં પ્રાપ્ત થયા છે. નક્ષત્ર દેવતા, નાગલોક, યક્ષલોક, ચંદ્ર, સૂર્યને વાયુ સઘળા પુરૂષાકારથીજ મનુષ્યપણાને ઉલ્લંઘન કરી દેવપણાને પામ્યા છે. પૈસો, મિત્રવર્ગ, કુળેયુક્ત ઐશ્વર્ય અને શોભા, સર્વ કર્મ નહીં કરવાવાળાઓએ ભોગવવાં દુર્લભ છે. બ્રાહ્મણ પવિત્રતા પાળવાથી, ક્ષત્રિય પરાક્રમ કરવાથી, વૈશ્ય ઉદ્યોગ કરવાથી તથા શૂદ્ર સેવા કરવાથી લક્ષ્મી મેળવે છે. કૃપણ, નપુંસક, ક્રિયા રહિત, અનુદ્યોગી નિર્બળ તથા તપ વગરનાને અર્થ કદી ફળતા નથી. જેણે ત્રણ લોક તથા દેવતા અને સઘળા દૈત્યો સુજ્યા, તેજ ભગવાન્ વિષ્ણુ સમુદ્રમાં તપ તપે છે. જો પોતાનું કર્મરૂપ ફળ ન હોય તો સઘળું નિષ્ફળ જાય છે. લોક દૈવના ઉપર નજર રાખીને છેવટે ઉદાસી થાય છે એમાં સંશય નહીં. માનુષિ કર્મ ન કર્યા છતાં જે દૈવને વળગી રહે છે તે નપુંસક પતિને મેળવેલી સ્ત્રીની પેઠે મિથ્યા શ્રમિત થાય છે. પાપવડે દેવલોકમાં જેટલો ભય ઉત્પન્ન થાય છે, તેટલો ભય શુભાશુભ કર્મથી મનુષ્યલોકમાં થતો નથી; ઉદ્યોગ કરનાર પ્રારબ્ધને હઠાવે છે. કોઇપણ કર્મ કર્યા શિવાય દૈવ ફળ આપતું નથી. ઇન્દ્રાદિક દેવતાઇ સ્થાન પણ અનિત્ય છે. સ્થાપન કરનારનાં પુણ્યકર્મ વિના દેવનો સમૂહ શી રીતે રહી શકે? આ લોકમાં ઇન્દ્રાદિક દેવો કોઇને પુણ્ય માર્ગે નથી ચઢવા દેતા. પોતાનો પરાભવ થવાની બ્હીકે ભયંકર વિઘ્ન ઉત્પન્ન કરે છે અને તેટલા માટે

તપસ્વી ઋષિઓને તથા દેવતાઓને હમેશાં વિગ્રહ થાય છે. એમ છતાં દૈવ નથી એવી વાણી કોઇની નીકળતી નથી, માટે દૈવ પ્રવર્તે છે ખરૂં. વસ્તુતઃ જો દૈવ પ્રવર્તે છે તો તેની ઉત્પત્તિ કેમ એ પ્રકારે દેવ લોકમાં પણ બહુ ભેદ છે. આત્માનો બન્ધુ તથા રિપુ આત્મા પોતેજ છે, તેમ આત્માનો અને કૃતાકૃતનો સાક્ષી પણ આત્માજ છે. કંઇ પણ કૃત અને અકૃત કર્મ કર્યે જ્તે સિદ્ધ થાય છે. પુણ્ય અને પાપ કર્મ યથાર્થ નથી +મળતું.

દેવતાઓનું પુણ્યગૃહ પુણ્યોવડે પમાય છે. પુણ્યશીલ નરને પામીને દૈવ શું કરી શકશે? પૂર્વે સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલો યયાતિરાજા પૃથ્વીપર પડ્યો. દૌહિત્રોએ પુણ્ય કર્મોવડે સ્વર્ગને પમાડ્યો. પૂર્વે બ્રાહ્મણોએ તિરસ્કાર કરેલો ઐલ નામનો વિખ્યાત રાજા પુરૂરવા રાજર્ષિ સ્વર્ગને પામ્યો. વળી અશ્વમેધાદિક યજ્ઞોવડે કરીને સત્કાર કરેલો કોસલ દેશનો અધિપતિ સૌદાસ નામનો રાજા મોટા ઋષિના શાપથી પુરૂષોને ભક્ષણ કરી જાય એવા રાક્ષસપણાને પામ્યો. મુનિના પુત્રને અને ધનુષ્ય ધારણ કરનાર અશ્વત્થામા ને પરશુરામ આલોકમાં સુકૃત કર્મ કરવા છતાં સ્વર્ગને ન પામી શકયા વસુ, સેંકડો યજ્ઞ કરવાથી બીજો ઇન્દ્રજ હોયની શું એવો છતાં પણ [1]મિથ્યાભિધાનવડે રસાતલ (પૃથ્વીના અર્ધ ભાગ)ને પામ્યો. વિરોચનનો પુત્ર બલિરાજાને દેવતાઓએ ધર્મના પાશથી બાંધ્યો, અને વિષ્ણુના પરાક્રમથી પાતાળ સદનમાં મોકલ્યો. બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓનો વધ કરીને જનમેજય રાજા ઇન્દ્રના ચરણમાં જઇ રહ્યો, તથાપિ દૈવે તેને કેમ ન વાર્યો? બ્રહ્મર્ષિ એવો વૈશંપાયન અજ્ઞાનથી બ્રાહ્મણને મારીને બાળહત્યાથી સ્પર્શાએલો દૈવે કેમ ન વાર્યો? પૂર્વે નૃગ નામનો રાજર્ષિ મોટા યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણોને ગોપ્રદાન કરવાથી વગર કારણે કાચંડો થયો. ધુંધુમાર નામનો રાજર્ષિ યજ્ઞોમાં ઘરડો થઇ ગયો, અને દેવોએ આપેલા વરદાનનો ત્યાગ કરી પર્વતની ખીણમાં સુતો. (અર્થાત્ યજ્ઞનું ફળ ન મળ્યું) મોટા બળવાન ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ હરણ કરેલું રાજ્ય તમે તમારા બાહુ બળથી પાછું મેળવ્યું. દૈવથી તપ અને નિયમોવડે સંયુક્ત મોટા વ્રતધારી મુનિઓ, દૈવના પ્રબળથી શાપ દે છે, કર્મવડે નહીં? (અર્થાત્ કર્મ કરવાથીજ) આ લોકમાં ઘણું દુર્લભ એવું સર્વ મળ્યા છતાં પાપથી તે ટળી જાય છે. લોભ તથા પાપથી વિંટળાએલા પુરૂષને દૈવ શરણ નથી આપતું. જેમ પવનથી ફુંકાએલો અગ્નિ સૂક્ષ્મ છતાં મોટો થાય છે, તેમ કર્મ સાથે જોડાએલું દૈવ રૂડે પ્રકારે વૃદ્ધિ પામે છે. જેમ તેલનો નાશ થવાથી દીવો ઓલવાઇ જાય છે, તેમ કર્મનો ક્ષય થવાથી દૈવ બુઝવાઇ જાય છે. આ લોકમાં ધનનો ભંડાર, નાના પ્રકારના ભોગ તથા સ્ત્રીઓને મેળવી તે નર જો ઉદ્યોગ નથી કરતો, (અર્થાત્ ક્રિયા નથી કરતો) તો તે ભોગવવાને શક્તિમાન નથી થતો. જો મહાત્મા પુરૂષ હમેશાં સાધનોવાળા હોય તો દેવતાઓએ રૂડે પ્રકારે રક્ષણ કરેલો પાતાળનો ભંડાર પણ અહિંયાં મળે છે. નિર્ધનપણાથી મનુષ્યોએ ત્યાગ કરેલા સાધુ પુરૂષને પણ સદાચરણના નિમિત્તથી શ્રદ્ધા જેમને પ્રિય છે એવા દેવતાઓ આશ્રય આપે છે. મનુષ્ય લોકથી દેવલોક શ્રેષ્ઠ છે. અત્યંત સમૃદ્ધિવાળાં મનુષ્યનાં ઘર દેવતાઓને શ્મશાન તુલ્ય ભાસે છે. મનુષ્ય લોકમાં કર્મહીન (દરિદ્રિ) કંઇ ફળ નથી પામતો. અવળે માર્ગે જનાર પુરૂષને કેવળ દૈવ નથી અટકા-

---

+ કોઇ વખત પાપ કર્યાં છતાં પુણ્યના અતિશયથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પુણ્યે કરીને દૈવ હણાય છે.

૧ પશુયજ્ઞ શ્રુતિ પ્રમાણ નથી, એમ કહેવાથી,

વતું. દૈવમાં પ્રભુપણું નથી. (પાંગળું છે) જેમ શિષ્ય ગુરૂને આગળ કરે છે, તેમ દૈવને અગ્રેસર કરી કર્મ પછવાડે ગતિ કરે છે. જે જે વિષયમાં પુરૂષાકાર સંચિત હોય છે ત્યાં ત્યાં દૈવને દોરે છે. વસિષ્ટને બ્રહ્મા કહે છે—હે મુનિ મધ્યે ઉત્તમ! એ સઘળું પુરૂષાકારનું ફળ મેં યથાસ્થિત કહ્યું. પૂર્વકર્મજન્ય સંસ્કારરૂપ દૈવનો વ્યાપાર બે પ્રકારનો છે. એક સંચિતરૂપે, અને બીજો ભોગને માટે સમારંભ રૂપે, તે બેઉમાં તદ્વિશિષ્યને અનુકૂળ કર્મથી ઐહિક ફળ મળે છે, અને શાસ્ત્ર વિધિવડે કરેલાં કર્મથી સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થવાય છે.

अभ्युत्थानेन दैवस्य समारब्धेन कर्मणा ।
विधिना कर्मणा चैव स्वर्गमार्गमवाप्नुयात् ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वाणि० दानधर्मे दैवपुरुषाकारनिर्देशे गुर्जरभाषायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો. જેવું કર્મ તેવું ફળ.

**युधिष्ठिर उवाच—कर्मणां च समस्तानां शुभानां भरतर्षभ।
फलानि महतांश्रेष्ठ प्रब्रूहि परिपृच्छतः ॥ १ ॥**

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભરતર્ષભ! હે મ્હોટાઓમાં મુખ્ય! સઘળાં શુભ કર્મનાં ફળ મને રૂડે પ્રકારે કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે—હે ભારત! હે યુધિષ્ઠિર! જે તું મને પૂછે છે તે ઋષિઓનું રહસ્ય હું તને કહું છું. પુરૂષને મરણ પછી કર્મ કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે તું સાંભળ. જે જે શરીરથી મનુષ્ય જે જે કર્મ કરે છે તે તે શરીરવડે તે તે ફળ ભોગવે છે. જે જે અવસ્થામાં જે શુભાશુભ કર્મ કરે છે તે તે અવસ્થામાં જન્મને વિષે ભોગવે છે. આ દેહમાં પાંચ ઇન્દ્રિયોએ કરેલું કર્મ નાશ નથી પામતું, આ કર્તાને સાક્ષીના અભાવે કરેલું વૃથા થાય છે, છતાં આત્મા હંમેશાં સાક્ષી છે–તે છતાં નાશ નથી. નેત્ર, મન, ને વાણીથી અતિથિનો સત્કાર કરે તેની સામો જાય, સેવા કરે તે પંચદક્ષિણ નામનો યજ્ઞ કર્યા બરોબર છે. પૂર્વે નહીં દીઠેલા થાકેલા વટેમાર્ગુને પવિત્ર અન્ન આપે તેનું પુણ્ય ગણાય છે. ચોતરાઓ ઉપર પડી રહેનારને ઘર તથા સુઇ રહેવાનું આપે, વલ્કલ પહેરનારને સારાં વસ્ત્રાભરણ, તપનો ભંડાર એવા યોગિને વાહન તથા મેના, ટાઢે રીબાતાને અગ્નિ, રાજાને શક્તિ તથા નાના પ્રકારના રસને વૃદ્ધિ કરવાથી રૂડા ભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. આમિષની વૃદ્ધિ કરવાથી પશુ પુત્રાદિકનું સુખ મળે છે. ઉંધે માથે જે ટિંગળાય છે, તથા અન્તરિક્ષમાં રહે છે, વળી હમેશાં બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તે પોતે ઇચ્છેલા ફળને પામે છે. અતિથિની પૂજાને માટે જે પાદ્ય, આસન, દીપ તથા આશ્રય આપે છે તે પંચદક્ષિણ નામનો યજ્ઞ થયો કહેવાય છે રણભૂમિ પ્રત્યે વીરશય્યામાં પોઢનાર નર સ્વર્ગ લોકને પામી સઘળા પ્રકારની કામનાઓ તથા અક્ષય લોકનું સુખ મેળવે છે. દાન કરવાથી ધન મળે છે, મૌન રાખવાથી સર્વ લોક આજ્ઞા માને છે. તપવડે નાના પ્રકારના ભોગ તથા બ્રહ્મચર્યથી રૂપ, ઐશ્વર્ય, આરોગ્ય, જીવિત અને અહિંસાનું ફળ મળે છે. ફળ મૂળ ખાનાર રાજ્ય પામે છે, પાંદડાં ખાનારાઓને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. હે રાજન્! મરવાને તૈયાર થએલાઓને સઘળે સુખજ હોય છે. શાસ્ત્ર

ખાનારાઓને પશ્વાદિક પુષ્કળ મળે છે. તૃણ અશન કરનાર સ્વર્ગમાં જાય છે. ત્રિકાલસ્નાન કરવાથી સારી સ્ત્રીઓ મળે છે. વાયુપાન કરવાથી યજ્ઞનું ફળ થાય છે, સત્ય બોલવાથી સ્વર્ગમાં જવાય છે. યજ્ઞની દીક્ષાથી ઉત્તમ કુળમાં જન્મ થાય છે. જળ પીને રહેવાથી અવિચ્છિન્ન અગ્નિહોત્રનું ફળ મળે છે. ગાયત્ર્યાદિમંત્રનું સાધન કરવાથી રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. હિતવાળું પવિત્ર, થોડું અન્ન ખાવાથી અગર ન ખાવાથી સ્વર્ગ મેળવાય છે. બાર વર્ષ સુધી દૂધ પીને રહે, તથા યાત્રા કરે તો બ્રહ્મલોકમાં જાય છે-ચારે વેદનું અધ્યયન કરવાથી સઘળાં દુઃખથી મુક્ત થાય છે. માનસિક ધર્મ આચરવાથી સ્વર્ગ લોક પામે છે. દુર્મતિવાળાઓએ જે દુઃખવડે ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને વૃદ્ધાવસ્થા આવ્યા છતાં જે જીરણ થતી નથી જે પ્રાણાન્તક રોગરૂપ છે, એવી તૃષ્ણાને ત્યાગ કરનાર સુખી થાય છે. જેમ હજારો ગાયોમાંથી વાછડું પોતાની માને ખોળી કાઢે છે તેમ પૂર્વકૃત કર્મ કર્તાને અનુસરે છે. વળી વગર પ્રેરણા કર્યા પુષ્પ તથા ફળ, જેમ પોતાનો સમય ચૂકતાં નથી તેમ પૂર્વે કરેલું કર્મ વખતોવખત આવી મળે છે. વૃદ્ધાવસ્થા થવાથી વાળ ધોળા થઇ જાય છે, દાંત પડી જાય છે, આંખો અને કાન જીર્ણ થઇ જાય છે, ફક્ત એક તૃષ્ણા જીર્ણ થતી નથી: જેણે પિતૃને પ્રસન્ન કર્યા તેણે પ્રજાપતિને પ્રસન્ન કર્યા. જેણે માની પૂજા કરી તેણે પૃથ્વીને પૂજી, અને જેણે ઉપાધ્યાયને પૂજ્યા તેણે બ્રહ્મનું પૂજન કર્યું જાણવું. ઉપર બતાવેલા ત્રણને આદર કરનારે સઘળા ધર્મ આદર્યા તે ત્રણને અનાદર કરનાર પુરૂષની સઘળી ક્રિયાઓ નિષ્ફળ છે. વૈશંપાયન કહે છે કે—ભીષ્મપિતાનું એવું વચન સાંભળી, વિસ્મય પામેલા કુરૂવંશીઓ તે સમયે હર્ષ તથા પ્રીતિવાળા થયા. અમુક કામનાપર નહીં યોજના કરેલા મંત્રનું ઉચ્ચારણ વૃથા છે, દક્ષિણા વગરનો સોમયાગ વૃથા છે, મંત્ર વિનાનો હોમ વૃથા છે, એ ત્રણેનું પાપ મિથ્યાવાદીઓને શિર પડે છે. હે વિભો! શુભાશુભ ફળની પ્રાપ્તી નિમિત્ત એ સઘળું ઋષિએ કહેલું હું તને કહી ગયો. હવે તું શું સાંભળવાને ઇચ્છે છે તે કહે?

इत्येतदृषिणा प्रोक्तमुक्तवानस्मि यद्विभो ।
शुभाशुभफलप्राप्तौ किमतः श्रोतुमिच्छसि ॥ २९ ॥

इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि दानधर्मे कर्मफलिकोपाख्याने गुर्जरभाषायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७

અધ્યાય ૮મો. બ્રાહ્મણનું માહાત્મ્ય

युधिष्ठिर उवाच—के पूज्याः के नमस्कार्याः कान्नमस्यासि भारत ।
एतन्मे सर्वमाचक्ष्व येभ्यः स्पृहयसे नृप ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે રાજન્! હે ભારત! પૂજા કરવાને યોગ્ય કયા, નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય કોણ, તમે કોને નમો છો, અને કોની સ્પૃહા કરો છો, તે સઘળું મને કહો. મોટું આશ્ચર્ય છે કે અહિંયાં આટલી બધી આપત્તિમાં છતાં પણ તમારૂં મન મનુષ્ય લોકમાં સર્વત્ર ફરી વળે છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—હું બ્રાહ્મણ વર્ણની સ્પૃહા કરૂં છું કે જેમનું 'બ્ર-

હ્મ એ મોટું ધન છે. તપ અને સ્વાધ્યાય જેનું સાધન છે એવું સ્વર્ગ બ્રાહ્મણોને સિદ્ધ છે. વળી બાળક, વૃદ્ધ વિગેરે જે બાપદાદાથી ચાલતા આવેલા વહિવટને ખેડે છે તે કદી ખેદ નથી પામતા, તેમને અવશ્ય હું વખાણું છું. વિદ્યાઓમાં આસક્તિવાળા, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરનારા, કોમળ વાણી બોલનારા, શાસ્ત્ર સંબંધી વ્રતને ધારણ કરનારા, બ્રહ્મને જાણનાર સત્પુરૂષોને, હે તાત! હંસ જેમ મિશ્ર થએલા જળ દૂધને છૂટું પાડે છે તેમ સમગ્ર આત્મ અનાત્મનું વિવેચન કરનારા કલ્યાણરૂપ શોભાયમાન, દિવ્ય મેઘના જેવા શબ્દવાળા, રૂડે પ્રકારે ઉચરેલી વાણીને સાંભળે તેવા, આ લોકને તથા મરીને પણ રાજાની સેવામાં સુખને વહન કરનારા, હે યુધિષ્ઠિર! એટલા જણ હમેશાં સભામાં તેમને સાંભળી અનુકરણ કરનારા વિશેષ જ્ઞાની તથા ગુણ સંપન્નોને હું વખાણું છું. હે યુધિષ્ઠિર! જેઓ હમેશાં રૂડે પ્રકારે સંસ્કાર કરેલું, ગુણવાળું, પવિત્ર અન્ન તૃપ્તિને માટે બ્રાહ્મણોને આપે છે તેઓને હું વખાણું છું. રણસંગ્રામમાં લડવું સહેલું, પણ ઇર્ષાએ રહિત આપવું કઠણ છે. હે યુધિષ્ઠિર! આ લોકમાં શૂરવીર પુરૂષો સેંકડો છે, તેમ વીરપુરૂષો ઘણા છે, તથાપિ તેમની સંખ્યા ગણવામાં દાનશૂર તો બાકીજ રહે છે. (અર્થાત્ સર્વથી મોટા તે છે.) કુત્સિત બ્રાહ્મણને પણ તિરસ્કાર ન થાય ત્યારે ધન્ય કહેવાય, તો વળી ધર્માચરણી તપ અને વિદ્યામાં કુશળ એવા ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલાને તો કેમજ કહેવાય? હે પાંડુ રાજાના પુત્ર! આ લોકમાં તારા જેટલો વધારે વ્હાલો મને બીજો કોઇ નથી, તોપણ હે ભરતર્ષભ! તારા કરતાં બ્રાહ્મણો મને વિશેષ વ્હાલા છે. સત્યવડે કરીને હું, જ્યાં તે શાંતનુ છે તે લોકને પામીશ. બ્રાહ્મણો કરતાં મને પિતા વિશેષ વ્હાલો નથી, મારા દાદા પણ તેમનાથી વિશેષ વ્હાલા નથી. તેમ બીજા સગા સંબંધીઓ, બ્રાહ્મણ જેટલા મને વ્હાલા નથી, અહિંયાં બ્રાહ્મણો વિરાજ્યા છે ત્યાં સૂધી રૂડાં કામોમાં મને નાનું અગર મોટું જરાએ સંકટ નથી ને તેમની હું પૂજા કરૂં છું, તે ફળની આકાંક્ષાએ નહિ. હે મોટા તપવાળા! કર્મવડે, મનથી તથા વાણીથી જે મેં બ્રાહ્મણોની સેવા કરી છે, તેથી હમણાં હું શરપંજર પર પડ્યો છું છતાં પીડા પામતો નથી. "**ब्रह्मण्य**" બ્રહ્મજાતિમાં આસક્ત એવી વાણી મને કોઇ કહે, તે વાણીથી હું સંતોષ પામું છું; સઘળાં પવિત્ર કરતાં એજ મોટું પવિત્ર કહ્યું છે. મેલ રહિત એવા પવિત્ર લોકને હું જોઉં છું, હે તાત! બ્રાહ્મણની પછવાડે ગતિ કરનારો હું, ઉતાવળો લાંબા કાળને માટે તે લોકમાં જઇશ. હે યુધિષ્ઠિર! જેમ લોકમાં સ્ત્રીઓનો ધર્મ પોતાના ભર્તાનો આશ્રય એજ છે, પતિ એજ દેવ, તેજ ગતિ, તેમ ક્ષત્રિયને બ્રાહ્મણ શિવાય બીજું કંઇજ પૂજ્ય નથી; ક્ષત્રિય સો વર્ષનો, અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણ દશ વર્ષનો, તે બેઉ પિતા પુત્ર સમ જાણવા. બેઉની મધ્યે બ્રાહ્મણ ગુરૂ છે. જેમ પતિ મરી ગયા પછી સ્ત્રી પોતાના દીયરને સ્વામી કરે તેમ બ્રાહ્મણને અભાવે પૃથ્વી ક્ષત્રિયને પતિ માને છે માટે તેમનું પુત્રની પેઠે રક્ષણ કરવું, ગુરૂની પેઠે ઉપાસના તથા અગ્નિની પેઠે સેવવા. સરળ ને સત્યવાદી, સદાચરણી, સઘળા પ્રાણીઓપર સમાન દયાવાળા બ્રાહ્મણોને વિષ યુક્ત સર્પના જેવા ક્રોધી હોય તે છતાં હમેશાં પૂજવા. હે યુધિષ્ઠિર! તેજ તથા તપથી હમેશાં હું બીવું છું, તેમના આગળ પોતાના તેજનો તથા તપનો ત્યાગ કરવો. તેમના બેઉનો પ્રકાશ ઉતાવળો જણાય છે. હે મહારાજ! ક્રોધ પામેલા તપસ્વી બ્રાહ્મણો હણે છે માટે વગર કોપેલા બ્રાહ્મણથી ઉભયદત્ત વૃદ્ધિ પામે છે. બેઉથી શેષ કરવું પણ દત્ત શેષને શેષ ન કરવું. જેમ હાથમાં લાકડીવાળો ગોવાળીઓ ગાયોનું નિત્ય રક્ષણ કરે, તેમ ક્ષત્રિયે બ્રાહ્મણ તથા બ્રહ્મને

રક્ષવું. પિતા જેમ પુત્રનું રક્ષણ કરે તેમ ધર્મવાળાં જેમનાં અન્તઃકરણ છે એવા બ્રાહ્મણોનું તું રક્ષણ કર, અને તેમનાં ઘરોમાં નજર કર કે એમનું જીવન કેવું છે.

पितेव पुत्रान् रक्षेथा ब्राह्मणान् धर्मचेतसः ।
गृहे चैषामवेक्षेथाः किं स्विदस्तीति जीवनं ॥ २९ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો. શિયાળ અને વાનરનો સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—ब्राह्मणानां तु ये लोकाः प्रतिश्रुत्य पितामह ।
नप्रयच्छंति मोहात्ते के भवन्ति महाद्युते ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—મોટી જેની કાન્તિ છે એવા હે પિતામહ! જે લોકો બ્રાહ્મણોને આપીશ, એમ કહી પછી મોહથી નથી આપતા તે કેવા થાય છે? હે ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં ઉત્તમ, એ સઘળું મને કહો. દુષ્ટ જેનો આત્મા છે એવા પુરૂષો કહ્યા છતાં નથી આપતા તેમનું શું થાય છે? ભીષ્મપિતા કહે છે—થોડું અથવા ઘણું જે કહીને નથી આપતો, તેની સઘળી આશાઓ નપુંસકની પ્રજાની ઇચ્છા માફક નિષ્ફળ જાય છે. હે ભરતખંડના રાજન! ઉત્પન્ન થઇને તરત મરનારા જીવોની પેઠે તેનું જે જે સુકૃત હોય તે તે નાશ પામે છે. તેનું જે કંઇ હોમેલું, આપેલું અથવા તપ તપેલું હોય તે વૃથા જાય છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! ધર્મશાસ્ત્ર જાણનાર પુરૂષો ઝીણી બુદ્ધિથી વિચારીને એમ પણ કહે છે કે કહીને ન આપનારનું પ્રાયશ્ચિત્ત, શ્યામકર્ણના એકહજાર ઘોડાના દાનની બરોબર છે. (અર્થાત્ દુર્જર છે) હે ભારત! આ બાબત એક શિયાળ અને વાંદરાનો પુરાતન ઇતિહાસ કહું તે સાંભળ.

પૂર્વે મનુષ્ય જન્મમાં તે બેઉ મિત્ર હતા. પછી બીજા જન્મમાં શીઆળ અને વાનરની યોનિને પામ્યા. એક વખત શ્મશાનમાં પારકા પ્રાણને ખાતા શીઆળને જોઇ પોતાની પૂર્વ જાતિને સંભારી વાંદરો કહેવા લાગ્યો કે તેં પૂર્વે શું મોટું દારૂણ પાપકર્મ કર્યું છે કે શ્મશાનમાં પડેલાં મળવાળા, કુત્સિત મડદાને તું ખાય છે? વાનરનું વચન સાંભળી શિઆળ બોલ્યો—બ્રાહ્મણને આપીશ એમ કહી મેં ન આપ્યું, તેથી હે વાનર! હું આવી પાપી શિઆળની યોનિને પામ્યો છું, અને તેટલા માટેજ ભૂખ્યો થએલો હું, આ અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરૂં છું.

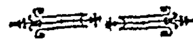
ભીષ્મપિતા કહે છે–હે નરોત્તમ! ફરીને શિઆળ વાનરને કહેવા લાગ્યો કે તેં શું પાપકર્મ કર્યું છે કે? જેથી તું વાનર થયો. વાનર બોલ્યો. કે હમેશાં બ્રાહ્મણનાં ફળ ચોરવાથી હું વાનર થયો માટે વિદ્વાને બ્રાહ્મણનું ધન ન હરવું, આપવાનો અને કહેવાનો સમાન વિવાદ રાખવો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે રાજન્! એ પ્રકારે ધર્મ જાણનાર બ્રાહ્મણના મુખથી પુણ્યવાળી પુરાતની કથા કહેતાં મેં સાંભળી છે. હે પાંડવ! વળી બ્રાહ્મણની પ્રત્યે કથા કહેતા શ્રીકૃષ્ણના[1] મુખથી પણ મેં એમજ સાંભળ્યું છે. બ્રાહ્મણનું ધન ન હરવું, તેમને વિષે હમેશ

[1] અથવા નૃગ રાજાની કથા કર્તા વ્યાસજીના મુખથી.

ક્ષમા રાખવી, બાળક અથવા દરિદ્રી કે કૃપણ હોય પણ અપમાન ન કરવું. એજ પ્રકારે બ્રાહ્મણો હમેશ મને રૂડું બતાવે છે. આશા કરાવી અવશ્ય આપવુંજ. ઉત્તમ બ્રાહ્મણને વિષે વંધ્ય[2] આશા ન કરવી. હે પૃથ્વીપતે! સારી સમિધોવડે દીપાયમાન્ અગ્નિની પેઠે, પૂર્વકૃત આશાએ યુક્ત બ્રાહ્મણ દીપી ઉઠે છે. પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલી આશાથી કોપેલો બ્રાહ્મણ જેને જુએ છે તેને હે રાજન્! અગ્નિ જેમ અરણ્યને બાળે તેમ અવશ્ય બાળે છે. તેજ જો સંતુષ્ટ થયો તો વાણીથી વખાણે છે. હે ભારત! રાજાના દેશમાં સંતોષ પામેલો બ્રાહ્મણ ઔષધરૂપ થાય છે. પુત્ર, પૌત્ર, પશુ, બન્ધુવર્ગ તથા પ્રધાન મંડળ અને નગર તથા દેશને પોષે છે. પૃથ્વીતલમાં સહસ્ર કિરણોવાળા સૂર્યની પેઠે બ્રાહ્મણનું મોટું તેજ જણાય છે. હે યુધિષ્ઠિર! જો ઉત્તમ જાતિ મેળવવાને ઇચ્છતો હોય તો આશા કરાવેલા બ્રાહ્મણને અવશ્ય આપવુંજ. બ્રાહ્મણને આપવાથી અવશ્ય સ્વર્ગ મેળવી શકાય છે, ઘણું કરીને દાન એજ મોટી ક્રિયા છે. આ લોકમાં બ્રાહ્મણને આપવાથી પિતરો તથા દેવતા જીવે છે.વિશેષ જાણનારાએ બ્રાહ્મણોને દાન આપવાં. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! બ્રાહ્મણજ મોટું તીર્થ કહેવાય છે. કોઈ પણ વેળા પૂજા કરેલો બ્રાહ્મણ અવશ્ય ખાલી હાથે જવો ન જોઈએ.

महद्धि भरतश्रेष्ठ ब्राह्मणस्तीर्थमुच्यते ।
वेलायां न तु कस्यांचिद्गच्छेद्विप्रोह्यपूजितः ॥ २८ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे शृगालवानरसंवादे गुर्जरभाषायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦મો. શૂદ્ર મુનિનો સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—मित्रसौहार्दयोगेन उपदेशं करोति यः ॥
जात्याऽधरस्य राजर्षे दोषस्तस्य भवेन्न वा ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે રાજર્ષે! મિત્ર અથવા સૌહાર્દના યોગ (લોભ અથવા કૃપા) થી જે નીચ જાતિને ઉપદેશ કરે છે તેને દોષ લાગે છે વા નહિ? હે પિતામહ! એટલું સ્પષ્ટ જાણવા હું ઇચ્છું છું, કેમકે ધર્મની ગતિ સૂક્ષ્મ છે અને જેમાં મનુષ્યો મોહ પામે છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—હે રાજન! પૂર્વે ઋષિઓનું કહેલું જેવું મેં સાંભળ્યું છે તેવું યથાક્રમ અત્રે તને કહું છું તે સાંભળ. કોઈ પણ નીચ જાતિને ઉપદેશ કરવો નહીં. ઉપદેશ કરવામાં ઉપદેશ કરનારનો મોટો દોષ ગણાય છે. ભરત કુળની મધ્યે શ્રેષ્ઠ એવા હે રાજન્! હે યુધિષ્ઠિર! નીચને ઉપદેશ કરવામાં યથાપૂર્વ એક ઉદાહરણ કહું તે સાંભળ.

હિમાચળ પર્વતને પડખે, નાના પ્રકારના વૃક્ષના સમૂહથી વિંટળાએલું, જૂદી જૂદી ગુલ્મ લતાઓથી વ્યાપ્ત, હરણ તથા ભમરાથી સેવાયલું, સિદ્ધ તથા ચારણોએ યુક્ત, રમણીય પુષ્પોથી ભરપૂર, બ્રહ્મચારીઓએ નિવાસ કરેલું, સૂર્ય જેવી ઉજ્વળ કાન્તિવાળા મોટા ભાગ્યશાળી તાપસોએ સેવા કરેલું, નિયમ અને તપમાં કુશળ એવા નિરાહારી દીક્ષાવાળા

૨ ફળ વગરની.

કૃપાળુ તપસ્વિઓથી ભરેલું, વાલખિલ્યો અને સંન્યાસિઓએ સેવેલું, તપ તથા અધ્યયનના ઘોષથી શબ્દાયમાન, પુણ્યવાળું બ્રહ્માનું આશ્રમ સ્થાન હતું. ત્યાં કોઈ દયાપાત્ર શૂદ્ર, તપસ્વિઓએ સત્કાર કરેલો આશ્રમપદમાં આવ્યો. વિવિધ પ્રકારની દીક્ષાઓને વહન કરનારા, દેવ જેવા મોટા તેજસ્વી મુનિઓના સમૂહને જોઇ તે હર્ષ પામ્યો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! પછી તેની બુદ્ધિ 'હું તપ કરીશ,' એવી થઈ. કુલપતિ નામના ઋષિના ચરણમાં પડી તે કહેવા લાગ્યો કે હે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ ! તમારા પ્રસાદથી હું ધર્મ કહેવાને ઇચ્છું છું. હે ભગવન્ ! તમે મને વિધિવાળો ઉચિત કર્મનો ત્યાગ કરાવવા (સંન્યસ્ત આપવા) યોગ્ય છો. હે ભગવન્ ! હું છેલ્લો વર્ણ એવો શૂદ્ર જાતિ છું-હું સેવા કરવાને ઇચ્છું છું, શરણે આવેલા મને પ્રસન્ન થાઓ. કુલપતિ કહે છે-શૂદ્રે સંન્યસ્તનું ચિન્હ ધારણ કરી વર્તવું અશક્ય છે. જો તારી મરજી હોય તો રહે, સેવા કરવામાં આસક્ત થા, સેવાથી ઉત્તમ લોકને પામીશ. ભીષ્મપિતા કહે છે-હે નૃપ ! મુનિએ એ પ્રકારે કહેલો શુદ્ર ચિંતા કરવા લાગ્યો કે હવે મારે કેમ કરવું, મને ધર્મને વિષે મોટી શ્રદ્ધા છે. મુનિએ એવું છો કહ્યું, હું તો આત્માને પ્રિય કરીશ, એમ ધારી આશ્રમસ્થાનથી દૂર તેણે પર્ણકુટી કરી. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! ત્યાં પૂજાને માટે વેદી તથા શયનભૂમિને દેવતાનાં સ્થાન કલ્પી નિયમમાં રહી તે મોટો મુનિ થયો. દેવનાં મંદિરોમાં અભિષેક તથા નિયમો અને બલિદાન કરી, હોમ આપી દેવતાનું પૂજન કરવા લાગ્યો. ફલાહાર કરી ઇન્દ્રિયોને જીતી, ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ કરી પોતાના આશ્રમમાં આવતા અતિથીઓનો સત્કાર કરી હમેશ રાખેલાં ફળ મૂળ વગેરેથી પૂજા કરવા લાગ્યો. એમ કરતાં ઘણો કાળ જતો રહ્યો. એક દિવસ તેના આશ્રમમાં એક મોટા મુનિ આવ્યા. વિધિવડે તેમનું પૂજન કરી રૂડે પ્રકારે સંતોષ પમાડયા. અનુકૂળ કથાઓ કરી તમે ક્યાંથી આવ્યા ? ઇત્યાદિ ખબર પૂછી. ઉત્તમ વ્રતવાળા, મોટા તેજસ્વી ધર્માત્મા ઋષિ, ઘણો કાળ તે શૂદ્રના આશ્રમમાં શુદ્ર જાણીને રહ્યા. એક દિવસ તે શુદ્ર તેમને કહેવા લાગ્યો કે હું પિતૃકાર્ય કરીશ તેમાં મને અનુગ્રહ કરો. મુનિએ કહ્યું, 'ઠીક હું કરીશ' શૂદ્રે પવિત્ર થઇ ઋષિને માટે પાદ્ય આણ્યું. દર્ભ, ફળ, મૂળ અથવા ઓષધિ અને પવિત્ર આસન તથા બેસવા (આસનકૂર્ચ) મૂક્યો. આસનકૂર્ચને પશ્ચિમાગ્ર મૂકેલો, તે અન્યાય જોઇ ઋષિ શૂદ્રની પ્રત્યે બોલ્યા કે આ બુસીને પૂર્વ દિશાના માથાવાળી કર અને તું પવિત્ર થઇ ઉત્તર દિશાને મોઢે બેસ. શૂદ્રે ઋષિના કહેવા પ્રમાણે સઘળું કર્યું. બુદ્ધિમાન ઋષિએ દર્ભ, અર્ઘ્ય વગેરે લઇ જેમ જોઇએ તેમ યથાસ્થિત ઉપદેશ કર્યો. તે તપસ્વિએ [1]હવ્ય અને [2]કવ્યનો સઘળો વિધિ બતાવ્યો. ઋષિએ પિતૃકાર્યમાં ઉપદેશ કરેલો તે ધર્મને રસ્તે ચઢયો. પિતૃકાર્ય કર્યા પછી મુનિ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. ત્યાર પછી દીર્ઘ કાળે તે તપસ્વી શૂદ્ર, તપ કરતાં છતાં વનમાં મૃત્યુ પામ્યો. તેના સુકૃતવડે મોટા રાજાના વંશમાં ઘણી કાન્તિવાળો થઇ જન્મ્યો. હે તાત ! તેજ પ્રકારે તેને ઉપદેશ આપનાર ઋષિ પણ કાળ આવી પહોંચવાથી મરણ પામ્યા. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તે પણ તેજ રાજાના પુરોહિત કુળમાં બ્રાહ્મણ થઇને અવતર્યા. એમ મુનિ તથા શૂદ્ર બેઉ ઉત્પન્ન થયા. બેઉ ક્રમે કરીને વૃદ્ધિ પામ્યા તથા વિદ્યામાં કુશળ થયા. ઋગ્ આદિ ત્રણે વેદ, સૂત્રોક્ત યજ્ઞપ્રયોગ તથા જ્યોતિષમાં તે ઋષિ પારંગત થયા. તેમ સાંખ્યશાસ્ત્રમાં તેમની પ્રીતિ ઘણી વધી. બાપના મરી જવા પછી પ્રધાનોએ પુરોહિત એવા તે ઋષિ પાસે

---

૧ દેવનું અન્ન. ૨ પિતૃઓનું અન્ન.

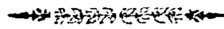
અભિષેક કરાવેલા રાજપુત્રને ગાદીએ બેસાડ્યો. પૂર્વ જન્મે શૂદ્ર એવો તે રાજપુત્ર રાજ સુખ મેળવી આનંદ પામ્યો. ધર્મવડે પ્રજાનું પાલન કરતો રાજ્યને ભોગવવા લાગ્યો. પુણ્યાહવાચન તથા બીજાં ધર્મકાર્યોમાં હમેશ પોતાના પુરોહિતને જોઇ વારંવાર તે હસતો. હે રાજન્! પુરોહિતને તે ઘણી વખત હસ્યો. વારંવાર પોતાના સામું જોઇ હસતા રાજાની ઉપર પુરોહિતને માઠું લાગ્યું. એક દિવસ એકાન્તમાં પુરોહિત રાજાને મળ્યા. અનુકૂળ કથાઓ કહી રાજાને રાજી કર્યો. પછી તેને કહ્યું કે હે મોટી કાન્તિવાળા! તારૂં આપેલું એક વરદાન લેવાને હું ઇચ્છું છું. પુરોહિતનું વચન સાંભળી રાજા કહેવા લાગ્યો કે હે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ! તમને સેંકડો વરદાન આપું તો એકમાં તો શું? સ્નેહ તથા માનથી તમને ન આપું એવું મારે કંઇ નથી. પુરોહિત કહે છે–હે રાજન્! જો તમે સંતુષ્ટ થયા હો તો હું એકજ વર માગું છું, માટે સત્ય કહેજો, જૂઠું બોલશો માં.

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! રાજાએ પુરોહિતને કહ્યું કે ઠીક, જાણતો હોઇશ, તો કહીશ, નહીં જાણતો હોઉં તો બોલીશ નહીં. પુરોહિતે પૂછ્યું કે પુણ્યાહવાચન, શાન્તિ હોમ તથા બીજાં ધર્મ કૃત્યોમાં, તમે વારેવારે મારા સામું જોઇ કેમ હસો છો? તમારા હસવાથી અવશ્ય મારૂં મન ગ્લાનિ પામે છે. હે રાજન્! ખરેખરૂં કહો જૂઠું બોલવું યોગ્ય નથી તમારા હસવામાં ખરૂં શું કારણ છે, હસવું અકારણ નથી હોતું. મને મોટું કૌતક ભાસે છે માટે સ્પષ્ટ કહો. પુરોહિતનું વચન સાંભળી રાજા બોલ્યો કે હે વિપ્ર! તમારા કહેવા છતાં હું ન કહું એમ કદી બને? અવશ્ય કહીશ હે બ્રાહ્મણ! ચિત્ત દઇને સાંભળો. પૂર્વ જન્મનું તે વૃત્તાંત મારાથી જાણો. હે બ્રહ્મન્! મારી જાતિને હું સંભારૂં છું. પૂર્વે ઘણા તપવાળો હું શુદ્ર હતો અને તમે ઉગ્ર તપસ્વી એવા ઋષિ હતા. હે બ્રહ્મન્! પાપથકી રહિત મને પ્રસન્ન થાઓ, એવી પૂર્વે મેં તમારી સ્તુતિ કરી, તેથી તમે અનુગ્રહ બુદ્ધિથી પિતૃકાર્યમાં આસન-કૂર્ચ, દર્ભ તથા હવ્ય અને કવ્યમાં મને ઉપદેશ કર્યો. હે દ્વિજોત્તમ! શુદ્રને ઉપદેશ કર્યો તે કર્મના દોષવડે આ જન્મમાં તમે પુરોહિત થયા અને હું રાજા થયો. હે વિપ્રેન્દ્ર! આ કાળ-નો વિપર્યય જુઓ! મને શુદ્રને ઉપદેશ કરવાથી તમને આ ફળ મળ્યું છે. માટે હે બ્રહ્મન્! હું તમને હસું છું. તિરસ્કાર બુદ્ધિથી નથી હસતો કેમકે તમે ગુરૂ છો. વિપર્યય થવાથી મારૂં મન ખેદ પામે છે. મુનિ એવા તમે પુરોહિત થયા એટલા માટે તમને હસું છું. એટલું બધું તમારૂં ઉગ્રતપ શુદ્રને ઉપદેશ કરવાથી નાશ પામ્યું. પુરોહિતપણું છોડી હવે પછી બીજા જન્મમાં અધમ યોનિને ન પામો માટે હે વિપ્ર! દ્રવ્ય લ્યો, અને પવિત્રાત્મા થાઓ. ભીષ્મ-પિતા કહે છે ત્યારપછી રાજાએ બ્રાહ્મણોને અનેક દાન આપ્યાં ધન, પૃથ્વી, અને ગામો સઘળું આપી દીધું. બ્રાહ્મણોએ યથાશાસ્ત્ર બતાવેલાં કૃત્યો આચરી, તીર્થમાં જઈ વિવિધ પ્રકારનાં દાન તથા ગાયો બ્રાહ્મણોને આપી, આત્મજ્ઞાનને જાણનાર પોતે પવિત્ર થયો. પ્રથમના તેજ આશ્રમમાં જઇ ભારે તપ આચર્યું તેથી તે બ્રાહ્મણ મોટી સિદ્ધિ પામ્યો અને આશ્રમમાં વસનારાઓની સમાન થયો. હે નરોત્તમ! ઋષિ છતાં એટલું મોટું કષ્ટ વેઠ્યું માટે બ્રાહ્મણે અવર વર્ણના મનુષ્યને ઉપદેશ ન કરવો. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય એ ત્રણેની દ્વિજ સંજ્ઞા છે, માટે તેમને ઉપદેશ કરતા બ્રાહ્મણને દોષ લાગતો નથી. સત્પુરૂષોએ કોઈની આગળ કંઇ કહેવું નહીં. અવસ્થા ધર્મની ગતિ સૂક્ષ્મ છે. સાધારણ પુરૂષોએ જાણવી ઘણી કઠિન છે. મુનિઓ મૌનવ્રતથી દીક્ષાઓ કરે છે. હે રાજન્! દુરૂક્તિના ભયથી કંઇ બોલતા નથી. ધાર્મિક

ગુણ સંપન્ન, સત્ય તથા આર્જવવાળા પુરૂષો, આ લોકમાં દુરુક્ત વાણીઓ બોલ્યાથી દુષ્કૃતને પામે છે, પણ કોઇને ઉપદેશ કરતા નથી. ઉપદેશથી થતું પાપ બ્રાહ્મણને ભોગવવું પડે છે માટે ધર્મને ઇચ્છનાર ડાહ્યા પુરૂષે વિચારીને બોલવું, સાચા જૂઠ્ઠાનો ઉપદેશ કરનાર નાશ પામે છે. પૂછીને નિશ્ચય કરીને પછી ઉપદેશ કરવો કે જેથી ધર્મ પમાય. ઉપદેશના કાર્યમાં મેં તને આ સઘળું કહ્યું. મોટો કલેશ ઉત્પન્ન થાય માટે શૂદ્રને ઉપદેશ ન કરવો.

एतत्ते सर्वमाख्यातमुपदेशकृते मया ।
महान् क्लेशो हि भवति तस्मान्नोपदिशेदिह ॥ ७४ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे शूद्रमुनिसंवादे गुर्जरभाषायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો. લક્ષ્મીનો વાસ.

युधिष्ठिर उवाच—कीदृशे पुरुषे तात स्त्रीषु वा भरतर्षभ ।
श्री पद्मावसते नित्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે તાત ! હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! હે પિતામહ ! કયા પુરૂષ અથવા સ્ત્રીઓ પાસે રૂપ ઔદાર્યાદિએ યુક્ત ધન સમૃદ્ધિ હમેશાં વસે છે તે મને કહો ? ભીષ્મપિતા કહે છે—દેવકીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સાનિધ્ય રૂક્મિણીએ લક્ષ્મીને પૂછેલું વૃત્તાંત જેવું મેં સાંભળ્યું છે તેવું આ સ્થળે હું તને કહીશ. કમળ જેવા વર્ણવાળી, દીપાયમાન, નારાયણના ખોળામાં બેઠેલી લક્ષ્મીને જોઇ કુતૂહલથી વિસ્મય પામ્યાં છે નેત્ર જેનાં એવી, કામદેવની માતા રૂક્મિણી તેને પૂછવા લાગી કે હે ત્રણ લોકના ઇશ્વરની સ્ત્રી ! આ લોકમાં તું કયાં પ્રાણીઓને સેવે છે, અને સઘળા ઐશ્વર્યરૂપે કયા પુરૂષોની પાસે સ્થિર થાય છે, તે સઘળું મને યથાસ્થિત કહે. શ્રીકૃષ્ણની સમક્ષ રૂક્મિણિએ એ પ્રકારે પૃછાએલી, ચંદ્રના જેવા પ્રસન્ન મુખવાળી, લક્ષ્મી મનને હરણ કરે એવું મધુર વચન બોલી કે હે સુભગે ! વિવેકી, ડાહ્યા, ક્રોધરહિત, શ્રદ્ધાળુ, જીતેન્દ્રિય, બળવાન્ તથા કૃતના જાણનાર પુરૂષ પાસે હમેશાં હું વસું છું. દરીદ્રિ, નાસ્તિક, વર્ણશંકર, કૃતઘ્નિ, ભિન્નવૃત્તિવાળા, ખોટું ભાષણ કરનારા, ચોર તથા ઇર્ષાળુ પુરૂષ પાસે હું કદાપિ રહેતી નથી. જેઓ થોડી બુદ્ધિ તથા શૌર્યનું અભિમાન રાખી જ્યાં ત્યાં કલેશ અને કોપ કરે છે. તેવા ઢંકાઈ ગએલા મનોરથવાળા પુરૂષો પાસે હું સ્થિતિ કરતી નથી. મનમાં કંઇ સંકલ્પ કરતો નથી, જે મૂઢ છે, તેવા અલ્પસંતોષી નરોની પાસે હું રૂડે પ્રકારે વસતી નથી. સ્વધર્મશીલ, ધર્મવાળા, વૃદ્ધોની સેવા કરનાર દાન્ત પુરૂષોની પાસે હું રહું છું. તેજ પ્રકારે કુશળ, સમર્થ, શાન્તિવાળી, ઇન્દ્રિયોને જીતેલી, સત્ય સ્વભાવવાળી વિનય યુક્ત, દેવ તથા બ્રાહ્મણોની પૂજા કરનારી અબળાઓ પાસે રૂડે પ્રકારે હું વસું છું. ગંદાં પાત્રવાળી, અનિચ્છિત કરનારી, સ્વામીને પ્રતિકૂળ વચન બોલનારી, વગર કારણે પારકે ઘેર ભટકનારી, લજ્જા વગરની, સ્ત્રીનો હું ત્યાગ કરૂં છું. નિર્દય, અપવિત્ર, સદા ક્રોધી ધૈર્ય વગરની, જેને કંકાસ વ્હાલો હોય એવી, ઉંઘનારી તથા હમેશ સુનારી, એવી સ્ત્રીને હું તજું છું. નિરંતર સત્ય બોલનારી, વ્હાલી લાગે તેવી રૂપાળી, સારા સૌભાગ્યવાળી, રૂડા

ગુણોથી ભરેલી, સદાચરણી, રૂડાં આભૂષણથી ઢંકાએલી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને વિષે હું વાસ કરૂં છું. વાહનો, કન્યાઓ, આભૂષણો, યજ્ઞો, મેઘ, વૃષ્ટિ, પુષ્પો, પદ્મિનીઓ (કમળિનિઓ), નક્ષત્રની પંક્તિઓ, શારદિઓ (શરદૃઋતુની શોભાઓ), હાથી, ગાયના નેહડાઓ, આસન, સરોવરમાં પ્રફુલ્લિત થએલાં કમળો, હંસ તથા ક્રૌંચ જાતના પક્ષિઓના સ્વરથી શોભિતી, ઘટાદાર વૃક્ષોથી વિરાજમાન્ તટોવાળી, રૂડા તપસ્વી તથા સિદ્ધ બ્રાહ્મણોએ સેવા કરેલી, નિરંતર ઘણા જળથી ભરેલી, સિંહ તથા હાથિઓએ ડોળાતા જળવાળી, નદિઓને વિષે હું વસું છું. મત્ત હાથી, ગાયો આખલા તથા સિંહાસન, રાજા અને સત્પુરૂષોને વિષે હું નિરંતર રહું છું. જેના ઘરમાં મનુષ્ય અગ્નિને હોમ આપે છે, ગાય, બ્રાહ્મણ, તથા દેવતાનું અર્ચન કરે છે, અને કાળે કાળે પુષ્પોવડે બલિઓ દે છે, તેના ઘરને વિષે હું નિત્ય વાસ કરૂં છું. નિરંતર સ્વાધ્યાયમાં કુશળ બ્રાહ્મણો, ધર્માસક્ત ક્ષત્રિયો, કૃષિ કરવામાં કુશળ વૈશ્યો તથા નિત્ય શુશ્રુષા કરનાર શૂદ્રોને વિષે હું રહું છું. નારાયણની પાસેજ સર્વ ભાવનાથી એક નિષ્ઠાએ કરી શરીરરૂપે રહું છું તેમને વિષે રૂડા પ્રકારનો મહાન્ ધર્મ, બ્રહ્મણ્યતા તથા પ્રિયપણું રહેલું છે નારાયણ શિવાય અન્યત્ર શરીરરૂપે નથી વસતી. હે દેવી ! એજ પ્રકારે મેં અન્યથી ધારણ કરવી અશક્ય છે. જે પુરૂષને વિષે હું ભાવથી વસું છું, તે ધર્મ, અર્થ તથા કામથી વૃદ્ધિ પામે છે.

नाहं शरीरेण वसामि देवि नैवं मयाशक्यमिहाभिधातुं ।
भावेन यस्मिन्निवसामि पुंसि स वर्धते धर्मयशोर्थकामैः ॥ १ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्रीरुक्मिणीसंवादे गुर्जरभाषायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો. ભંગાસ્વનોપાખ્યાન.

युधिष्ठिर उवाच—स्त्रीपुंसयोः संप्रयोगेस्पर्शः कस्याधिको भवेत् ॥
एतस्मिन् संशये राजन् यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે રાજન્ ! સ્ત્રી પુરૂષના સમાન વ્યવહારમાં વૈષયિક સુખ કોને અધિક હોય છે, એ સંશયમાં યથા પ્રકાર આપ મને કંઇ કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે—આ સ્થળે ભંગાસ્વન તથા ઇન્દ્રને પૂર્વે જે વૈર થયું, તે પુરાતન ઇતિહાસ તને કહીશ. હે પુરૂષોમાં સિંહરૂપ ! પૂર્વે ભંગાસ્વન નામનો એક ધાર્મિક રાજર્ષિ હતો. તે અપુત્ર હોવાથી પુત્રને માટે યજ્ઞ કરવા લાગ્યો. બળવાન એવો તે રાજર્ષિ, મનુષ્યોનાં પ્રાયશ્ચિત્તોમાં પુત્રની કામનાઓને વિષે ઇન્દ્રદ્વિષ્ટ* અગ્નિષ્ટુત્ નામનો યજ્ઞ કરતો હતો. ભાગ્યશાળી, દેવતાઓનો ઇશ્વર એવો ઇન્દ્ર સાવધાન થઇ, યજ્ઞને થતો જાણી, રાજર્ષિનું અહિત ઇચ્છવા લાગ્યો. હે રાજન્ ? તે મહાત્મા રાજાનું કંઇ છીદ્ર તેણે દીઠું નહીં. એટલામાં કોઇ સમયે ભંગાસ્વન રાજા મૃગયાએ

* ત્રિગુણી અગ્નિષ્ટોમને અગ્નિષ્ટુત્ કહે છે, તેમાં ફક્ત અગ્નિની સ્તુતિ છે, ઇન્દ્રનું પ્રાધાન્ય હોતું નથી.

ગયો. આ છિદ્ર છે, એમ વિચારી ઘોડા સાથે ગતિ કરતા ભ્રાંતિવાળા રાજાને ઇન્દ્રે મોહ પમાડ્યો. તે કાળે ભૂખ તથા તરસથી પીડાએલા રાજાને દિશા સુઝી નહીં, થાક અને તાપથી પીડાએલો તે આમથી તેમ ભમવા લાગ્યો,-તેવામાં નિર્મળ જળથી ભરેલું એક સુંદરને મોટું સરોવર તેણે દીઠું. હે તાત ! સરોવરના તટમાં ઉતરી અશ્વને તેણે જળપાન કરાવ્યું. જળ પીધેલા અશ્વને વૃક્ષે બાંધી, પોતે સરોવરમાં નાહ્યો. સ્નાન કરવાથી પોતે સ્ત્રીપણાને પામી ગયો. પોતાને સ્ત્રીરૂપ થએલો જોઇ રાજા ઘણું લજ્જાયો. મનમાં ઘણી ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ તેમ ઇન્દ્રિયો આકુળવ્યાકુળ થઇ ગઇ. "હું ઘોડા ઉપર શી રીતે બેસીશ? નગર પ્રત્યે કેમ કરીને જઇશ? અગ્નિષ્ટુત્ યજ્ઞ કરવાથી સો ઔરસ પુત્રો મારે ઉત્પન્ન થયા છે, તે બળવાન પુત્રોને હું શું કહીશ? વળી મારી સ્ત્રીઓ તથા દેશની પ્રજાને શો જવાબ આપીશ? ધર્મ તત્વના અર્થ દેખાડનાર ઋષિઓએ વર્ણવેલાં મૃદુપણું લાવણ્યતા તથા વિકલપણું, એ ગુણો મને પ્રાપ્ત થયા છે, અને મુસાફરી કરવામાં સહનતા તથા ઐશ્વર્ય એ પુરૂષના ગુણો અવશ્ય મારામાંથી નાશ પામી આવું સ્ત્રીપણું મને કેમ પ્રાપ્ત થયું? સ્ત્રીભાવથી હવે હું અશ્વ ઉપર બેસવાને યોગ્ય નથી." એ પ્રકારે પશ્ચાતાપ કરતો રાજા મહાકષ્ટે અશ્વઉપર બેસી ફરીને નગર પ્રત્યે પુત્રો, સ્ત્રીઓ, નગરની પ્રજા તથા દેશના લોકો, રાજાને સ્ત્રીરૂપ જોઇ આ શું? એમ વિસ્મય પામવા લાગ્યા; એમ બધાને આશ્ચર્ય પામતા જોઇ, બોલનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ સ્ત્રીપણાને પામેલો, રાજર્ષિ તેમને કહેવા લાગ્યો કે દૃઢ સૈન્યથી વિંટળાએલો હું મૃગયાને અર્થે વનમાં ગયો હતો. ભ્રાન્તિ થવાથી દૈવે પ્રેરણા કરેલો હું ઘોર અરણ્યમાં પેઠો. તે ઘોર માર્ગમાં તૃષાથી પીડાએલા તથા નષ્ટ ચેતનવાળા મેં પક્ષિઓથી વિંટળાએલું એક સુંદર સરોવર દીઠું. દૈવે ઠગાએલો તેમાં સ્નાન કરવાથી હું સ્ત્રીપણાને પામી ગયો. સ્ત્રીઓ તથા પ્રધાનોને નામ ગોત્ર બતાવી સ્ત્રીરૂપ થએલો તે રાજા પોતાના પુત્રોની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે પુત્રો ! તમે સુખે રાજ્ય ભોગવો, હવે હું તો વનમાં જઇશ. સોયે પુત્રોને એ પ્રકારે કહી તે વનમાં ગયો.

કોઇ આશ્રમ પ્રત્યે જઇ તે સ્ત્રી એક તાપસને મળી. તાપસની સાથે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવાથી તેને આશ્રમમાં પાછા સો પુત્રો થયા. પૂર્વે રાજાના શરીરથી થએલા સો પુત્રોને તે આશ્રમમાં બોલાવી કહેવા લાગી કે મારા પુરૂષપણામાં ઉત્પન્ન થએલા તમે સો છોકરાઓ છો અને આ સો પુત્રો સ્ત્રીપણામાં ઉત્પન્ન થયેલા છે. હે પુત્રો ! તમે બસેંય જણ મળી ભ્રાતૃભાવથી એકઠા રાજ્ય ભોગવો. માતાપિતારૂપ એવી તેની આજ્ઞા માની સઘળા ભાઇઓ હળી મળી રાજ્ય કરવા લાગ્યા. ભ્રાતૃભાવથી ઉત્તમ રાજ્ય ભોગવતા તેઓને જોઇ દેવનો રાજા ઇન્દ્ર, ક્રોધયુક્ત થઇ ચિંતા કરવા લાગ્યો કે મેં રાજર્ષિને સ્ત્રીપણું બક્ષ્યું તે અપકાર નહિ પણ ઉપકાર થયો (કેમકે તેને સો પુત્રને બદલે બસો પુત્ર થયા) માટે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઇ દેવનો રાજા ઇન્દ્રે નગર પ્રત્યે જઇ રાજપુત્રોમાં માંહોમાંહ્ય કલહ ઉભો કર્યો. એક બાપના દીકરા છતાં ભાઇઓમાં ભ્રાતૃભાવ હોતો નથી, દેવ તથા દૈત્યો કશ્યપના પુત્ર છતાં રાજ્યને માટે લડયા, તો તમે તો ભંગાસ્વન રાજાના પુત્ર છો, અને આ બીજા સો પુત્ર તાપસના છે, દેવ તથા દૈત્યો તો કશ્યપનાજ પુત્ર હતા. તમારા બાંપદાદાનું રાજ્ય એ શું તાપસના છોકરાઓ ભોગવશે? એ પ્રકારે ઇન્દ્રે ભેદ પમાડેલા તેઓએ યુદ્ધને વિષે એક બીજાને પાડી નાંખ્યા. આ હકીકત સાંભળી તાપસી પણ ઘણો ખેદ કરતી રડવા લાગી. એટલામાં કપટથી

બ્રાહ્મણનો વેષ ધારણ કરેલો ઇન્દ્ર આશ્રમમાં આવી તેને પૂછવા લાગ્યો કે, હે સુંદર મુખવાળી! શા દુઃખથી તપેલી તું આમ રડે છે? બ્રાહ્મણ મને પૂછે છે, એમ જાણી તે તેની પ્રત્યે આવાં કરૂણ વચન બોલી. કે હે બ્રહ્મન્! મારા બસો પુત્ર કાળે નાશ પમાડયા. હે વિપ્ર! પૂર્વે મારૂં રાજાનું શરીર હતું તેથી સો પુત્ર થએલા અને પછીથી એક દિવસ મૃગયા પ્રત્યે ગએલા મને ભ્રાન્તિ થવાથી ગહન વનમાં એક સરોવરમાં સ્નાન કરવાથી આવું સ્રીપણું પ્રાપ્ત થયું છે. પ્રથમના પુત્રોને રાજ્ય ગાદી સોંપી હું વનમાં ગયો. ત્યાં સ્રીરૂપે મને મોટા તાપસથી સો પુત્ર આશ્રમમાં ઉત્પન્ન થયા. મેં તેઓને નગર પ્રત્યે મોકલ્યા. હે દ્વિજ! કાળયોગથી તેમને માંહોમાંહ્ય વૈર ઉત્પન્ન થયું. હે બ્રહ્મન્! દૈવથી હણાએલી હું એ શોક કરૂં છું.

ઇન્દ્ર તે સ્રીને દુઃખી જોઇ બોલ્યો કે હે ભદ્રે! પૂર્વે તેં મને સહન ન કરી શકાય તેવું દુઃખ દીધું છે. હે દુર્બુદ્ધિવાળી! હું ઇન્દ્ર છું. મને વગર બોલાવ્યે ઇન્દ્રદ્વિષ્ટ અગ્નિષ્ટુત્ યજ્ઞવડે યજન કરતા એવા તેં મારી સાથે વૈર પેદા કર્યું છે. ઇન્દ્રને જોઇને તે રાજર્ષિએ તેના બેઉ પગમાં માથું મૂકયું. હે દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ! પુત્રોની કામનાથી ઋતુએ સહવર્તમાન તમે મને પ્રસન્ન થાઓ. હે દેવોમાં સિંહ! તે કાર્યમાં ઈષ્ટ એવા તમે મને ક્ષમા કરવાને યોગ્ય છો. તેના પ્રણિપાતવડે પ્રસન્ન થએલો ઇન્દ્ર તેને વર આપવા લાગ્યો. હે રાજન્! સ્રીરૂપે થએલા તારા સોપુત્ર તથા પ્રથમ પુરૂષ રૂપથી થએલા સો એ બેઉમાંથી કયા પુત્ર જીવો, તે તું મને કહે. હાથની અંજલી કરી તાપસી શક્રને કહેવા લાગી કે હે ઇન્દ્ર! મારા સ્રીરૂપે થયેલા સોય પુત્રો જીવો. ઇન્દ્ર તો આવું વચન સાંભળી વિસ્મય પામ્યો. ફરી તેને પૂછ્યું કે પુરૂષપણાથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉપર તને દ્વેષ કેમ? અને સ્રી ભાવમાં ઉત્પન્ન થએલા ઉપર અધિક સ્નેહ શાથી? તેનું કારણ મને સાંભળવાની ઇચ્છા છે, માટે તે તું કહે?

સ્રી કહે છે–હે શક્ર! સ્રીને વૈષયિક સુખને વિષે અધિક સ્નેહ છે, તેટલો પુરૂષને નથી; માટે સ્રીપણામાં થએલા પુત્રો જીવતા થાઓ. ભીષ્મપિતા કહે છે–એ પ્રકારે સમજાવાયેલો ઇન્દ્ર, પ્રસન્ન થઇ બોલ્યો કે,હે સત્ય બોલનારી! તારા સઘળા પુત્રો જીવો. હે વ્રતના ધારણ કરનાર! રાજામાં ઇન્દ્ર, પુરૂષત્વ અથવા સ્રીત્વ, જેની તને ઇચ્છા હોય, તે તું મારી પાસે માગ. સ્રી બોલી–હું સ્રીપણુંજ યાચું છું. હે શક્ર! પુરૂષપણાની મને રૂચી નથી. એ પ્રકારે બોલતી સ્રીને સાંભળી ઇન્દ્ર બોલ્યો કે–હે વિભો! પુરૂષપણાનો ત્યાગ કરી, સ્રીપણું કેમ માગે છે? સ્રીરૂપ રાજા કહેવા લાગ્યો કે સ્રી પુરૂષના સંયોગમાં હમેશાં સ્રીને વિશેષ પ્રીતિ હોય છે, તે કારણ માટે સ્રીપણું માગું છું. હે દેવોમાં ઉત્તમ! સ્રીમાં સુંદરતા વિશેષ છે, માટે સ્રીભાવથી હું સંતોષ પામું છું. "એ પ્રકારે હો." એમ કહી ઇન્દ્ર સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. ભીષ્મપિતા કહે છે, કે હે રાજન! એ પ્રકારે સ્રીની અધિક પ્રીતિ કહી છે.

एवमस्त्विति चोक्त्वातामापृच्छ्य त्रिदिवं गतः ।
एवं स्त्रिया महाराज अधिका प्रीतिरुच्यते ॥ ५४ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे भंगास्वनोपाख्याने गुर्जर-भाषायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

ગયો. આ છિદ્ર છે, એમ વિચારી ઘોડા સાથે ગતિ કરતા ભ્રાંતિવાળા રાજાને ઇન્દ્રે મોહ પમાડયો. તે કાળે ભૂખ તથા તરસથી પીડાએલા રાજાને દિશા સુઝી નહીં, થાક અને તાપથી પીડાએલો તે આમથી તેમ ભમવા લાગ્યો,-તેવામાં નિર્મળ જળથી ભરેલું એક સુંદરને મોટું સરોવર તેણે દીઠું. હે તાત! સરોવરના તટમાં ઉતરી અશ્વને તેણે જળપાન કરાવ્યું. જળ પીધેલા અશ્વને વૃક્ષે બાંધી, પોતે સરોવરમાં નાહ્યો. સ્નાન કરવાથી પોતે સ્ત્રીપણાને પામી ગયો. પોતાને સ્ત્રીરૂપ થએલો જોઇ રાજા ઘણું લજવાયો. મનમાં ઘણી ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ તેમ ઇન્દ્રિયો આકુળવ્યાકુળ થઇ ગઇ. "હું ઘોડા ઉપર શી રીતે બેસીશ? નગર પ્રત્યે કેમ કરીને જઇશ? અગ્નિષ્ટુત્ યજ્ઞ કરવાથી સો ઔરસ પુત્રો મારે ઉત્પન્ન થયા છે, તે બળવાન પુત્રોને હું શું કહીશ? વળી મારી સ્ત્રીઓ તથા દેશની પ્રજાને શો જવાબ આપીશ? ધર્મ તત્વના અર્થ દેખાડનાર ઋષિઓએ વર્ણવેલાં મૃદુપણું લાવણ્યતા તથા વિકલપણું, એ ગુણો મને પ્રાપ્ત થયા છે, અને મુસાફરી કરવામાં સહનતા તથા ઐશ્વર્ય એ પુરૂષના ગુણો અવશ્ય મારામાંથી નાશ પામી આવું સ્ત્રીપણું મને કેમ પ્રાપ્ત થયું? સ્ત્રીભાવથી હવે હું અશ્વ ઉપર બેસવાને યોગ્ય નથી." એ પ્રકારે પશ્ચાતાપ કરતો રાજા મહાકષ્ટે અશ્વઉપર બેસી ફરીને નગર પ્રત્યે પુત્રો, સ્ત્રીઓ, નગરની પ્રજા તથા દેશના લોકો, રાજાને સ્ત્રીરૂપ જોઇ આ શું? એમ વિસ્મય પામવા લાગ્યા; એમ બધાને આશ્ચર્ય પામતા જોઇ, બોલનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ સ્ત્રીપણાને પામેલો, રાજર્ષિ તેમને કહેવા લાગ્યો કે દઢ સૈન્યથી વિંટળાએલો હું મૃગયાને અર્થે વનમાં ગયો હતો. ભ્રાન્તિ થવાથી દૈવે પ્રેરણા કરેલો હું ઘોર અરણ્યમાં પેઠો. તે ઘોર માર્ગમાં તૃષાથી પીડાએલા તથા નષ્ટ ચેતનવાળા મેં પક્ષિઓથી વિંટળાએલું એક સુંદર સરોવર દીઠું. દૈવે ઠગાએલો તેમાં સ્નાન કરવાથી હું સ્ત્રીપણાને પામી ગયો. સ્ત્રીઓ તથા પ્રધાનોને નામ ગોત્ર બતાવી સ્ત્રીરૂપ થએલો તે રાજા પોતાના પુત્રોની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે પુત્રો! તમે સુખે રાજ્ય ભોગવો, હવે હું તો વનમાં જઇશ. સોયે પુત્રોને એ પ્રકારે કહી તે વનમાં ગયો.

કોઇ આશ્રમ પ્રત્યે જઇ તે સ્ત્રી એક તાપસને મળી. તાપસની સાથે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવાથી તેને આશ્રમમાં પાછા સો પુત્રો થયા. પૂર્વે રાજાના શરીરથી થએલા સો પુત્રોને તે આશ્રમમાં બોલાવી કહેવા લાગી કે મારા પુરૂષપણામાં ઉત્પન્ન થએલા તમે સો છોકરાઓ છો અને આ સો પુત્રો સ્ત્રીપણામાં ઉત્પન્ન થયેલા છે. હે પુત્રો! તમે બસેંય જણ મળી ભાતૃભાવથી એકઠા રાજ્ય ભોગવો. માતાપિતારૂપ એવી તેની આજ્ઞા માની સઘળા ભાઇઓ હળી મળી રાજ્ય કરવા લાગ્યા. ભાતૃભાવથી ઉત્તમ રાજ્ય ભોગવતા તેમને જોઇ દેવનો રાજા ઇન્દ્ર, ક્રોધયુક્ત થઇ ચિંતા કરવા લાગ્યો કે મેં રાજર્ષિને સ્ત્રીપણું બક્ષ્યું તે અપકાર નહિ પણ ઉપકાર થયો (કેમકે તેને સો પુત્રને બદલે બસો પુત્ર થયા) માટે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઇ દેવના રાજા ઇન્દ્રે નગર પ્રત્યે જઇ રાજપુત્રોમાં માંહોમાંહ્ય કલહ ઉભો કર્યો. એક બાપના દીકરા છતાં ભાઇઓમાં ભ્રાતૃભાવ હોતો નથી, દેવ તથા દૈત્યો કશ્યપના પુત્ર છતાં રાજ્યને માટે લડયા, તો તમે તો ભંગાસ્વન રાજાના પુત્ર છો, અને આ બીજા સો પુત્ર તાપસના છે, દેવ તથા દૈત્યો તો કશ્યપનાજ પુત્ર હતા. તમારા બાપદાદાનું રાજ્ય એ શું તાપસના છોકરાઓ ભોગવશે? એ પ્રકારે ઇન્દ્રે ભેદ પમાડેલા તેઓએ યુદ્ધને વિષે એક બીજાને પાડી નાંખ્યા. આ હકીકત સાંભળી તાપસી પણ ઘણો ખેદ કરતી રડવા લાગી. એટલામાં કપટથી

બ્રાહ્મણનો વેષ ધારણ કરેલો ઇન્દ્ર આશ્રમમાં આવી તેને પૂછવા લાગ્યો કે, હે સુંદર મુખવાળી! શા દુઃખથી તપેલી તું આમ રડે છે? બ્રાહ્મણ મને પૂછે છે, એમ જાણી તે તેની પ્રત્યે આવાં કરૂણ વચન બોલી. કે હે બ્રહ્મન્! મારા બસો પુત્ર કાળે નાશ પમાડયા. હે વિપ્ર! પૂર્વે મારૂં રાજાનું શરીર હતું તેથી સો પુત્ર થએલા અને પછીથી એક દિવસ મૃગયા પ્રત્યે ગએલા મને ભ્રાન્તિ થવાથી ગહન વનમાં એક સરોવરમાં સ્નાન કરવાથી આવું સ્ત્રીપણું પ્રાપ્ત થયું છે. પ્રથમના પુત્રોને રાજ્ય ગાદી સોંપી હું વનમાં ગયો. ત્યાં સ્ત્રીરૂપે મને મોટા તાપસથી સો પુત્ર આશ્રમમાં ઉત્પન્ન થયા. મેં તેઓને નગર પ્રત્યે મોકલ્યા. હે દ્વિજ! કાળયોગથી તેમને માંહોમાંહ્ય વૈર ઉત્પન્ન થયું. હે બ્રહ્મન્! દૈવથી હણાએલી હું એ શોક કરૂં છું.

ઇન્દ્ર તે સ્ત્રીને દુઃખી જોઇ બોલ્યો કે હે ભદ્રે! પૂર્વે તેં મને સહન ન કરી શકાય તેવું દુઃખ દીધું છે. હે દુર્બુદ્ધિવાળી! હું ઇન્દ્ર છું. મને વગર બોલાવ્યે ઇન્દ્રદ્વિષ્ટ અગ્નિષ્ટુત્ યજ્ઞવડે યજન કરતા એવા તેં મારી સાથે વૈર પેદા કર્યું છે. ઇન્દ્રને જોઇને તે રાજર્ષિએ તેના બેઉ પગમાં માથું મૂકયું. હે દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ! પુત્રોની કામનાથી ઋતુએ સહવર્તમાન તમે મને પ્રસન્ન થાઓ. હે દેવોમાં સિંહ! તે કાર્યમાં ઇષ્ટ એવા તમે મને ક્ષમા કરવાને યોગ્ય છો. તેના પ્રણિપાતવડે પ્રસન્ન થએલો ઇન્દ્ર તેને વર આપવા લાગ્યો. હે રાજન્! સ્ત્રીરૂપે થએલા તારા સોપુત્ર તથા પ્રથમ પુરૂષ રૂપથી થએલા સો એ બેઉમાંથી કયા પુત્ર જીવો, તે તું મને કહે. હાથની અંજલી કરી તાપસી શક્રને કહેવા લાગી કે હે ઇન્દ્ર! મારા સ્ત્રીરૂપે થયેલા સોય પુત્રો જીવો. ઇન્દ્ર તો આવું વચન સાંભળી વિસ્મય પામ્યો. ફરી તેને પૂછયું કે પુરૂષપણાથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉપર તને દ્વેષ કેમ? અને સ્ત્રી ભાવમાં ઉત્પન્ન થએલા ઉપર અધિક સ્નેહ શાથી? તેનું કારણ મને સાંભળવાની ઇચ્છા છે, માટે તે તું કહે?

સ્ત્રી કહે છે–હે શક્ર! સ્ત્રીને વૈષયિક સુખને વિષે અધિક સ્નેહ છે, તેટલો પુરૂષને નથી; માટે સ્ત્રીપણામાં થએલા પુત્રો જીવતા થાઓ. ભીષ્મપિતા કહે છે–એ પ્રકારે સમજાવાયેલો ઇન્દ્ર, પ્રસન્ન થઇ બોલ્યો કે,હે સત્ય બોલનારી! તારા સઘળા પુત્રો જીવો. હે વ્રતના ધારણ કરનાર! રાજામાં ઇન્દ્ર, પુરૂષત્વ અથવા સ્ત્રીત્વ, જેની તને ઇચ્છા હોય, તે તું મારી પાસે માગ. સ્ત્રી બોલી–હું સ્ત્રીપણુંજ યાચું છું. હે શક્ર! પુરૂષપણાની મને રૂચી નથી. એ પ્રકારે બોલતી સ્ત્રીને સાંભળી ઇન્દ્ર બોલ્યો કે–હે વિભો! પુરૂષપણાનો ત્યાગ કરી, સ્ત્રીપણું કેમ માગે છે? સ્ત્રીરૂપ રાજા કહેવા લાગ્યો કે સ્ત્રી પુરૂષના સંયોગમાં હમેશાં સ્ત્રીને વિશેષ પ્રીતિ હોય છે, તે કારણ માટે સ્ત્રીપણું માગું છું. હે દેવોમાં ઉત્તમ! સ્ત્રીમાં સુંદરતા વિશેષ છે, માટે સ્ત્રીભાવથી હું સંતોષ પામું છું. "એ પ્રકારે હો." એમ કહી ઇન્દ્ર સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. ભીષ્મપિતા કહે છે, કે હે રાજન! એ પ્રકારે સ્ત્રીની અધિક પ્રીતિ કહી છે.

एवमस्त्विति चोक्त्वातामापृच्छ्य त्रिदिवं गतः।
एवं स्त्रिया महाराज अधिका प्रीतिरुच्यते ॥ ५४ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे भंगास्वनोपाख्याने गुर्जर-भाषायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો. સત્કર્મ કરવા વિષે.

युधिष्ठिर उवाच—किं कर्तव्यं मनुष्येण लोकयात्रा हितार्थिना ।
कथं वै लोकयात्रां तु किं शीलश्च समाचरेत् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—આ લોકમાં શિષ્ટાચાર તથા પારલૌકિક શ્રેયને ઇચ્છનારા મનુષ્યે શું કરવું? ઉભયલોકના કલ્યાણનું સાધન શું? અને કયા આચરણે આચરવું? ભીષ્મપિતા કહે—દેહવડે થતાં ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ, તથા વાણીથી કરાતાં ચાર અને મનવડે આચરાતાં ત્રણ, એ દશ પ્રકારના સ્વાભાવિક કર્મમાર્ગને તજી દે; હિંસા, ચોરી તથા પરસ્ત્રીગમન, એ ત્રણ શરીરથી થતાં પાપોનો સર્વથા ત્યાગ કરે. હે રાજેન્દ્ર! વિષય સંબંધી વાતો, કઠોર ભાષણ, ચાડીઆપણું તથા જૂઠું બોલવું, એ ચાર વાણીથી થતાં પાપને અટકાવે, તેમ ચિંતવન પણ ન કરે; પારકા દ્રવ્યની ઇચ્છા, બીજાનું બૂરૂં તાકવું, તથા વેદમાં બતાવેલાં કર્મોપર અનાસ્થા એ ત્રણ મનવડે થતાં પાપ અટકાવે તેટલા કારણ માટે વાણી, શરીર તથા મનવડે પુરૂષે અશુભ ન આચરવું. શુભ તથા અશુભ કર્મો કરનાર પુરૂષ અવશ્ય તે તે પ્રકારનું ફળ ભોગવે છે.

तस्माद्वाक्कायमनसा नाचरेदशुभं नरः ।
शुभाशुभान्याचरन् हितस्य तस्याश्नते फलम् ॥ ६ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे लोकयात्राकथने गुर्जरभाषायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો. મેઘવાહન ઉપાખ્યાન.

युधिष्ठिर उवाच—त्वयापगेय नामानि श्रुतानीह जगत्पतेः ।
पितामहेशाय विभो नामान्याचक्ष्व शंभवे ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે ગંગાના પુત્ર! તમોએ જગત્પતિનાં નામ મને સંભળાવ્યાં છે. હે વિભો! દેવ તથા દૈત્યના ગુરૂ, જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયનું કારણ, મોટા ભાગ્યશાળી, શંકર વિશ્વરૂપ બભ્રુ એવા શંભુનાં સઘળાં નામ (મને) કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે—જે સર્વને વિષે વ્યાપ્ત અને સઘળે સ્થળે પ્રત્યક્ષ નથી દેખાતા એવા બુદ્ધિમાન્ મહાદેવનાં ગુણો કહેવાને હું શક્તિમાન્ નથી. દેવતાઓના ઇશ્વર બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુને સૃજવા તે સમર્થ છે. બ્રહ્માથી માંડીને પિશાચાન્ત દેવો જેની ઉપાસના કરે છે, પંચ તન્માત્રા, અહંકાર વગેરે મહદવ્યક્તો (વિશ્વનાં કારણો) થી જે પર છે. યોગ વિદ્યાના જાણનાર મોટા તત્વદર્શી ઋષિઓ, અક્ષર, પરબ્રહ્મ, સદસત્ એવા અનિર્વચનીયનું ચિંતવન કરે છે, માયા તથા નારાયણને પોતાના તેજથી ક્ષોભ પમાડીને જેણે બ્રહ્માને સૃજ્યા, મહતત્વથી દેવના દેવ એવા પ્રજાપતિ ઉત્પન્ન થયા. ગર્ભ, જન્મ, જરા તથા મૃત્યુએ વિંટળાએલો કયો મનુષ્ય, દેવના દેવ ધીમાન્ શંકરના ગુણો વર્ણવવાને શક્તિમાન છે? હે પુત્ર! શંખ, ચક્ર તથા ગદા ધારણ કરનાર નારાયણ શિવાય, અદ્વય એવા પરમેશ્વર શિવને જાણવા કોણ સમર્થ છે? મોટા ગુણવાળો, પરમ દુર્જય, દિવ્ય નેત્રવાળો, તેજસ્વી વિદ્વાન્ વિષ્ણુ, પોતાનાં યોગચક્ષુઓવડે

જેને જુએ છે, રૂદ્રની ભક્તિથી મહાત્મા કૃષ્ણવડે સઘળું જગત્ વ્યાપ્ત છે. હે રાજેન્દ્ર! બદ્રિકાશ્રમમાં તપવડે શિવને પ્રસન્ન કરી દિવ્ય દષ્ટિ મહેશ્વરના પ્રસાદથી કૃષ્ણ સર્વ લોકમાં ઘણું પ્રિયત્વ પામ્યા છે. સ્થાવર જંગમના ગુરૂ, વરદાન આપનાર શિવને પ્રસન્ન કરવા માટે માધવે હજાર વર્ષલગી તપ કર્યું હતું. યુગયુગમાં કૃષ્ણે મહાદેવને સંતોષ આપ્યો છે. ભક્તિવડે મહાત્માની તેના ઉપર પ્રીતિ છે, જગતના બીજરૂપ મહાત્મા શંકરનું ઐશ્વર્ય, પુત્રને અર્થે અચ્યુત એવા હરિએ પ્રત્યક્ષ દીઠું છે. તે હે ભારત! ઐશ્વર્યથી પર બીજું હું દેખતો નથી. દેવના દેવ ભગવાન્ શંકરનાં સઘળાં નામ ગુણ તથા મહેશ્વર સંબંધી સત્ય વિભૂતિને સમગ્રપણે કહેવાને વિષ્ણુ શક્તિમાન છે.

વૈશંપાયન કહે છે—મોટા યશવાળા ભીષ્મપિતા એ પ્રકારે કહીને વાસુદેવને શિવનું માહાત્મ્ય કહેવા લાગ્યા. ભીષ્મપિતા કહે છે હે દેવ તથા દૈત્યોના ગુરૂ હે દેવ! હે વિષ્ણો! મને યુધિષ્ઠિરે જે પૂછ્યું તે વિષ્ણુરૂપ એવા શિવજીના ગુણને કહેવા તમે યોગ્ય છો. બ્રહ્મયોનિ એવા તંડિએ બ્રહ્મલોકમાં દેવનાં સહસ્ર નામનું નિવેદન કર્યું છે, જે પૂર્વે બ્રહ્માથી થયાં છે, દ્વૈપાયન આદિ વ્રત ધારણ કરનાર, દાન્ત તપસ્વી ઋષિઓ તમારાં કહેલાં નામ સાંભળો. હે વિભો! પ્રાણી માત્રના દેહને વિષે રહેલા, આનંદમય, વિજ્ઞાનમય, રક્ષણ કરનારા, અગ્નિરૂપ, મુંડિન્ તથા કપર્દિનું પરાક્રમ મને કહો. વાસુદેવ કહે છે કે બ્રહ્મા પ્રમુખ દેવો તથા ઇન્દ્ર સહવર્તમાન્ મોટા ઋષિઓ, મહાદેવના ચરિત્રની ગતિ જાણવાને શક્તિમાન નથી. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળા આદિત્યો જેનું હાર્દ નથી જાણતા, તે સત્પુરૂષોની ગતિ મનુષ્ય માત્રથી શી રીતે જાણી શકાય? દૈત્યોને હણનાર ભગવાનના કેટલાક ગુણ હું તમને કહું. વૈશંપાયન કહે છે કે એ પ્રકારે કહીને ભગવાન્ આચમન કરી પવિત્ર થઇ, મહાત્મા શંકરના ગુણ કહેવા લાગ્યા.

વાસુદેવ કહે છે–હે બ્રાહ્મણેન્દ્ર! તમે તથા હે તાત! હે યુધિષ્ઠિર! તમે સાંભળો. ગંગાના પુત્ર તમે પણ કપર્દિનાં નામ સાંભળો. સાંબના હેતુ માટે પૂર્વે મને દુર્લભ દર્શન થયું છે, મેં પૂર્વે સમાધિવડે યથાસ્થિત ભગવાન દીઠા છે. બુદ્ધિમાન્ રૂક્મિણીના પુત્રે પૂર્વે શંબરને માર્યો, ત્યારપછી બાર વર્ષે જાંબુવતી મારી પ્રત્યે બોલી કે હે યુધિષ્ઠિર! પ્રદ્યુમ્ન, ચારૂદેષ્ણ આદિ રૂક્મિણીના પુત્રને જોઇ, પુત્રની ઇચ્છાવાળી મારી પાસે આવી તે બોલી કે બળવાનોમાં ઉત્તમ, વ્હાલો લાગે તેવો રૂપાળો, કલ્મષ રહિત, તમારા જેવો શૂરવીર પુત્ર મને આપો, હે અચ્યુત! વિલંબ માં કરો, ત્રણ લોકમાં કંઇ પણ અપ્રાપ્ય તમને નથી. હે યદુકુળને વહન કરનાર! તમે ઇચ્છા પ્રમાણે બીજાને સૃજો છો, તમોએ વ્રત આચરી, કષ્ટ વેઠી બાર વર્ષ મહાદેવનું આરાધન કરી રૂક્મિણીને વિષે પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા છે. ચારૂદેષ્ણ, સુચારૂ, ચારૂદેશ, યશોધર, ચારૂશ્રવા, ચારૂયશા, પ્રદ્યુમ્ન અને શંભુ વગેરે પરાક્રમી પુત્રો જેમ રૂક્મિણીને વિષે ઉત્પન્ન કર્યા છે તેમ હે મધુ દૈત્યને મારનાર! મને પણ પુત્રો આપો. એ પ્રકારે પ્રેરણા કરેલો હું રૂડા મધ્ય ભાગવાળી જાંબુવતી પ્રત્યે બોલ્યો કે હે રાણી! હું તારૂં પ્રિય કરીશ. જાંબુવતી મારી પ્રત્યે કહેવા લાગ્યાં કે વિજય એવા શિવની પાસ જાઓ. બ્રહ્મા, શિવજી, કશ્યપના પુત્રો મનોતુંગ એવા દેવતાઓ, ક્ષેત્ર, ઓાષધિઓ, યજ્ઞને વહન કરનાર વેદના મંત્રો, ઋષિના સમૂહો, યજ્ઞ, સમુદ્રો, દક્ષિણાઓ, હું'માં' ઇત્યાદિ સામ પૂરણ અક્ષરો, નક્ષત્રો, પિતૃઓ, ગ્રહ, દેવની સ્ત્રીઓ, દેવકન્યાઓ અને દેવ માતાઓ, મન્વંતરો, ગાયો, ચંદ્રમા, સૂર્ય, હરિ, સાવિત્રી તથા બ્રહ્મવિદ્યા, ઋતુઓ તથા સંવત્સરો, ક્ષણ, લવ,

મુહૂર્ત, નિમેષ અને યુગપર્યન્ત, એ સર્વ સ્થળને પ્રાપ્ત થએલા તારૂં રક્ષણ કરો. હે યાદવ! તારા સુખને અર્થે હો. માર્ગમાંથી અરિષ્ટ જાઓ. હે પાપરહિત! તું સાવધાન રહે. તેણે એ પ્રકારે આશીર્વાદ આપેલો હું જાંબુવાનની પુત્રીની આજ્ઞા લઇ, માતા પિતા તથા આહુક રાજાની પાસે ગયો. વિદ્યાધરેન્દ્રથી ઘણી પીડાએલી પુત્રીનું કહેવું તેમને નિવેદન કરી ઘણા કષ્ટે તેમની આજ્ઞા લઇ ગદને તથા અતિબળ એવા રામને જણાવ્યું. તે સમયે પ્રીતિયુક્ત એઉએ, તમને અવિઘ્ન તપસમૃદ્ધિ હો, એવો આશિર્વાદ આપ્યો. ગુરૂજનની આજ્ઞા લઇ, મેં ગરૂડને ચિંતવ્યો. તેણે વહન કરેલો હું હિમાચળ પ્રત્યે આવ્યો. ઉત્તમ ગિરિમાં મેં અદ્ભુત શોભાઓ દીઠી. મહાત્મા ઉપમન્યુનું, તપનાં સ્થાનોની મધ્યે ઉત્તમ એવું આશ્ચર્યવાળું દિવ્ય ક્ષેત્ર મેં દીઠું. દેવ ગંધર્વોએ પૂજા કરેલું તથા બ્રાહ્મી લક્ષ્મીએ વિંટળાએલું, ધાવડો, કુંભ, કદંબ, નાળિએર, કુરબક, કેતક, જાંબુ, પાટળ, વડ, એખરા, પીલું, બીલી, સરળ, કોઠી, પીંપર, સાળ, તાળ, બોરડી, કુંદ, નાગકેસર, આસોપાલવ, આંબા, અતિમુક્તક, મહુડા, કોવિદાર ચંપા તથા પનસ વગેરે ફળ પુષ્પનાં આપનાર બીજાં નાનાં પ્રકારનાં વનવૃક્ષોથી શોભિતું, પુષ્પ ગુલ્મલતાઓ, કેળ વૃક્ષોથી વ્યાપ્ત, અનેક પક્ષિઓને ખાવા યોગ્ય ફળ વૃક્ષોથી અલંકૃત, યથાસ્થાને ગોઠવાએલા ભસ્મરાશિઓથી ઢંકાએલા અગ્નિઓવડે આભૂષાએલું, સિંહ, વાઘ, હાથી તથા દીપડાથી આકુળ; હરણ, મોર, વનબિલાડા અને સર્પોથી વીંટળાએલું, મૃગ જાતિનાં ટોળાં, પાડા તથા રીંછોએ સેવેલું, ભેદાએલા માથાવાળા હાથીઓથી શોભતું, નાના પ્રકારનાં કલોલ કરતાં પક્ષીઓએ સેવા કરેલું, મેઘથી પ્રકાશ પામેલાં પ્રફુલ્લિત, વિચિત્ર તૃણાં-કુરોવડે સુશોભિત, તથા નાના પ્રકારના પુષ્પોની રજથી મિશ્ર થએલો, હાથીઓના માથામાંથી ઝરતા મદથી સુવાસિત. સ્વર્ગની સ્ત્રીઓના ગીતરવથી પૂરાએલો વાયુ સન્મુખ વાતો હતો. ઘનગર્જના અને પક્ષીઓના શુભ નાદ તથા હાથીઓના શબ્દોવડે, હે વીર! કિન્નરોનાં ગીત તથા સામગાન કરનારાના શુભ સ્વરોવડે તે ક્ષેત્ર શોભતું હતું. અન્ય પુરૂષોએ મનવડે પણ ચિંતન ન થાય તેવું. પુષ્પવાળાં વૃક્ષોથી વિંટળાએલાં વિશાળ સરોવરોથી અલંકૃત કરેલું, પુણ્યવાળાં પવિત્ર જળથી ભરેલી, જન્હુ ઋષિની પુત્રી ગંગાથી શોભિતું, ધર્મધારણ કરનારાઓની મધ્યે શ્રેષ્ઠ, વન્હિસમાન તેજવાળા. મહાત્માઓએ શોભિતું, વાયુ અહાર કરનારા તથા જળપીનારા, શુદ્ધ યોગિયોથી તથા ધુમાડો પ્રાશન કરનારા વરાળપીનારા, અને દૂધ પાન કરનારા મોટા બ્રાહ્મણોથી ચારે પાસે ભરપુર, ગાયની પેઠે મુખથી ચરનારા, પાષાણનું ચૂર્ણભક્ષણ કરનારા, ચન્દ્રના કિરણોનું પાન કરનારા, ફીણ પીનાર, તેમ મૃગની પેઠે ચારો ચરનારા, પીંપળાનાં ફળ ખાનારા તથા જળમાં સુનારા, મૃગચર્મ ધારણ કરનારા, વલ્કલ પહેરનારા, વગેરે દુઃસહ નિયમોને વહન કરનારા ઘણા પ્રકારના, રૂડા તપોધન મુનિઓને જોતા જોતા તે ક્ષેત્રમાં પેઠો.

હે રાજન્! પુણ્યવાળા દેવના સમૂહો તથા ભારે કર્મવાળા શિવાદિક મહાત્માએ રૂડે પ્રકારે પૂજા કરેલું તે આશ્રમમંડળ, આકાશમાં રહેલા ચન્દ્ર મંડળની પેઠે શોભતું હતું. ત્યાં ઉજ્વળ તપવાળા મહાત્માઓના પ્રભાવથી સર્પ તથા નોળીઆઓ અને હરણાં તથા વાઘ, મિત્રની પેઠે રમતાં હતાં. નાના પ્રકારના નિયમોવાળા વિખ્યાત રૂડા મહાત્મા ઋષિઓ તથા વેદ અને વેદનાં અંગ જાણનારા સિંહ સરખા બ્રાહ્મણોએ સેવેલા સર્વ પ્રાણીઓના મનને રમણીય લાગે તેવા શ્રેષ્ઠ આશ્રમપદમાં પેસતાંજ, તેજ અને તપવડે કરીને અગ્નિની પેઠે

જાજ્વલ્યમાન, શિષ્યોએ વિંટેલા, યુવાન, બ્રાહ્મણોની મધ્યે ઉત્તમ, લાંબી જટા ધારણ કરનાર એવા ઉપમન્યુને દીઠા. માથું નમાવેલા મને, ઉપમન્યુ કહેવા લાગ્યા કે, હે પુંડરીકાક્ષ! 'ભલે પધાર્યા.' તમારાં તપ સફળ હો. તમે પૂજ્ય છતાં મને પૂજો છો. દર્શન કરવા યોગ્ય છતાં મારૂં દર્શન ઇચ્છો છો, એમ કહેતા ઉપમન્યુને હું હાથ જોડી મૃગપક્ષીઓનું, અગ્નિ તથા ધર્મ અને શિષ્યવર્ગનું. કુશળ પૂછવા લાગ્યો. ત્યાર પછી ભગવાન્. પરમ મધુર વાણીવડે મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે, હે કૃષ્ણ! તું સંશય રહિત એવા આત્મતુલ્ય પુત્રને પામીશ, માટે મોટું તપ આદરી ઇશાન એવા ઇશ્વરને સંતોષ પમાડ. હે અધોક્ષજ! ભવાનીએ સહિત શંકર આ આશ્રમમાં અર્બુદ વર્ષ ક્રીડા કરે છે. હે જનાર્દન! આ ક્ષેત્રમાં પૂર્વે, ઋષિગણોએ. સહવર્તમાન દેવતાઓએ, તપ, બ્રહ્મચર્ય, સત્ય તથા ઇન્દ્રિય નિગ્રહથી મહાદેવને સંતોષ પમાડી, શુભ કામ સંપાદન કર્યાં છે. હે શત્રુને હણનાર! તું જેની પ્રાર્થના કરે છે એવા તેજ તથા તપના ભંડાર, ભગવાન આ ક્ષેત્રમાં શુભ તથા અશુભે યુક્ત, કામાદિ ભાવને સૃજના તથા છોડી દેતા એવા એ પણ ભવાનીએ હમેશાં ચિંતવન કરેલા વસે છે. જે મેરૂ કંપાવે એવો હિરણ્યકશિપુ નામનો દાનવ થયો, તેણે સર્વ દેવનું ઐશ્વર્ય, એક અર્બુદ વર્ષ પર્યન્તનું મહાદેવથી મેળવ્યું. હિરણ્યકશિપુના મંદાર નામના પ્રખ્યાત પુત્રે મહાદેવના વરદાનથી ઇન્દ્રની સાથે અર્બુદ વર્ષ સૂધી યુદ્ધ કર્યું. હે કેશવ! વિષ્ણુનું ચક્ર તથા ઇન્દ્રનું વજ્ર, મંદાર દૈત્યના અંગોને સ્પર્શ થવાથી બુઠું થઇ પરાભવ પામ્યું. હે પાપરહિત! એ ચક્ર પૂર્વે ભગવાને તમને આપ્યું. જળમાં ગતિ કરનારા, બળવડે કરીને ગર્વિષ્ઠ એવા દૈત્યને હણવાં, અગ્નિના સરખું પ્રકાશમાન્ શસ્ત્ર ઉપજાવ્યું. દુર્ધર્ષ તેજવડે અદ્દભુત એવું જે, પૂર્વે શંકરે તને આપ્યું હતું તે પિનાકિ શિવાય બીજાથી જોઇ પણ ન શકાય, તે રૂડા દર્શનવાળું થાઓ, એમ શંકરે તે સમયે કહ્યું ત્યારથી લોકમાં તેનું નામ 'સુદર્શન' પ્રસિદ્ધ થયું.

હે તાત! હે કેશવ! મંદારના અવયવોમાં તે જીર્ણ થયું, વરદાન પામેલા, બુદ્ધિમાન, બળવાન એવા મંદારના અંગને વિષે સેંકડો વજ્રો, ચક્ર તથ. શસ્ત્રો વહન થયાં નહીં. ઘણા બળવાન એવા મંદાર દૈત્યે દેવને પીડયા. તેમ શિવે વરદાન આપેલા મોટા દૈત્યોને દેવતાએ હણ્યા. ભગવાન અવિનાશી શંકરે પ્રસન્ન થઇ, વિદ્યુત્પ્રભાને એક લાખ વર્ષ સૂધીનું ત્રણ લોકનું રાજ્ય આપ્યું, અને હમેશાં તું મારોજ અનુચર થયો છું, એમ બોલ્યા. વળી અવિનાશી ભગવાને તેને એક કરોડ પુત્ર આપ્યા. રાજ્ય સહવર્તમાન કુશદ્વિપ પણ આપ્યો. તેજ પ્રકારે બ્રહ્માનો સૃજેલો, બળવાન શતમુખ નામનો દૈત્ય હતો જેણે આગળ પોતાના માંસવડે અગ્નિનો હોમ કીધો. શંકરે પ્રસન્ન થઇ તેને કહ્યું કે હું શું કરૂં? શતમુખ શંકરની પ્રત્યે બોલ્યો કે મને અદ્દભુત યોગ હો, અને દેવતાઓનું શ્રેષ્ઠ બળ આપો! 'તે પ્રકારે થશે' એવું વચન ભગવાન તેની પ્રત્યે બોલ્યા. પૂર્વે બ્રહ્માથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રતુ પણ તેના પુત્રપણાને અર્થે કલ્પાયો. ત્રણસેં વર્ષ સૂધી આત્માને યોગ યુક્ત કરી, તેને ક્રતુ નામના એક હજાર છોકરા આપ્યા. હે કૃષ્ણ! દેવે કહેલા યોગેશ્વરને તું જાણે છે, એમાં સંશય નહીં. યાજ્ઞવલ્કય નામના પ્રખ્યાત ઋષિ મોટા ધાર્મિક હતા. મહાદેવનું આરાધન કરીનેજ અતુલ યશ પામ્યા હતા. પરાશરના પુત્ર યોગી એવા વેદવ્યાસ મુનિ, તે પણ શંકરનું આરાધન કરી અતુલ યશને પ્રાપ્ત થયા. પૂર્વે વાલખિલ્યોની ઇન્દ્રે અવગણના કરી, તેમણે ક્રોધથી તપવડે ભગવાન રૂદ્રને સંતોષ પમાડયા. દેવતાઓની મધ્યે ઉત્તમ, જગતના પતિ, પ્રીતિવડે વાલખિલ્યોની પ્રત્યે બોલ્યા, તપ-

વડે તમે સોમ (ચંદ્ર)ને હણનાર સુપર્ણને ઉત્પન્ન કરશો. પૂર્વે મહાદેવના રોપથી જળ નાશ પામ્યું. જે દેવતાઓએ રૂદ્રના યજનથી પુનઃ ઉત્પન્ન કર્યું, ત્ર્યંબક પ્રસન્ન થવાથી પૃથિવીમાં જળ થયું, બ્રહ્મ વિદ્યાના જાણનાર અત્રિની સ્ત્રી પોતાના ભર્તારનો ત્યાગ કરી, હું ફરીને તે મુનિને વશ નહીં થાઉં, એમ કહી અવશ્ય મહાદેવને શરણે ગઇ, અને અત્રિ મુનિના ભયથી નિરાહાર રહી. ત્રણસેં વર્ષ સૂધી શંકરને પ્રસન્ન કરવા કાષ્ટના ખીલાઓ ઉપર સુતી. શંકરે હસીને તેને કહ્યું, અવશ્ય તને પુત્ર થશે, સ્વામી વગર રૂદ્રથી થશે એમાં સંશય નહીં, અને વંશમાં તારાજ *નામથી ઇચ્છેલી ખ્યાતી મેળવશે. હે મધુસૂદન ! એજ પ્રકારે ભક્ત એવો વિકર્ણ, સુખને વહન કરનાર મહાદેવને પ્રસન્ન કરી, સિદ્ધિ પામ્યો હતો. હે કેશવ ! વખાણવા યોગ્ય છે આત્મા જેનો એવો શાકલ્ય નામના ઋષિએ, મનોયજ્ઞથી નવસેં વર્ષ સૂધી મહાદેવનું આરાધન કર્યું. પ્રસન્ન થએલા શંકરે તેને કહ્યું, તું મોટો ગ્રંથકાર થઇશ, અને હે વત્સ ! જરૂર તારી અક્ષયકીર્તિ ત્રણ લોકમાં થશે, મોટા ઋષિઓએ શોભાવેલું તારૂં કુળ, અક્ષય હો. હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ટ ! તારો છોકરો સૂત્રકર્ત્તા થશે, સત્યયુગમાં એક સાવર્ણિ નામના પ્રખ્યાત ઋષિ હતા, તેમણે આ ક્ષેત્રમાં છ હજાર વર્ષ સૂધી તપ કર્યું, તેની પ્રત્યે ભગવાન્ રૂદ્ર કહેવા લાગ્યા કે—હે પાપ રહિત ! તારી ઉપર હું સંતુષ્ટ થયો છું, તું લોકને વિષે વિખ્યાત એવો ગ્રંથ કરનાર અજરામર થઇશ. હે જનાર્દન ! પૂર્વે દિશાઓરૂપી વસ્ત્ર જેણે ધારણ કર્યાં છે, તથા શરીરે ભસ્મ ચોળી છે, એવા શંકરના ભક્ત ઇન્દ્રે, વારાણસિમાં આરાધન કર્યું હતું. મહાદેવનું આરાધન કરી, દેવનું રાજ્ય પામ્યો. પૂર્વે નારદે ભક્તિથી મહાદેવને આરાધ્યા, તો ઉપર પ્રસન્ન થએલા, દેવના ગુરૂના ગુરૂ, મહાદેવે કહ્યું, તેજ તપ તથા કીર્ત્તિવડે તારા સમાન કોઇ નીવડશે નહીં. ગીત વાજીંત્ર કરનો તું હમેશ મારી પૂઠે ફરીશ. હે વિભો ! મેં પણ પૂર્વે દેવના દેવ શંકરને દીઠા છે. હે તાત ! હે માધવ ! સાક્ષાત્ પશુપતિને તું સાંભળ. હે વિભો ! જેટલા માટે મેં, મોટા તેજસ્વી દેવને પ્રયત્નથી જગાડયા છે તે વિસ્તારથી સાંભળ. હે પાપ રહિત ! દેવનાદેવ મહેશ્વરથી જે મને મળ્યું તે સઘળું, યથાસ્થિત હું તને કહીશ. હે તાત ! પૂર્વે સત્યયુગમાં, વેદને વેદનાં અંગ જાણનાર મોટા યશસ્વી વ્યાઘ્રપાદ નામે ઋષિ હતા. તેમને હું પુત્ર થયો, અને મારે ધૌમ્ય નામે બીજો નાનો ભાઈ થયો. હે માધવ ! એક વખત હું, મારા નાનાભાઇ સાથે રમતો, રમતો, આત્માની સંભાવના કરનાર ઋષિઓના આશ્રમ પ્રત્યે ગયો. ત્યાં મેં એક દુઝણી ગાય દોહેતાં દીઠી, અને અમૃતના સરખા સ્વાદવાળું દૂધ જોયું, ત્યારપછી ઘેર આવી, મારી બાળક અવસ્થા માટે મેં મારી માને કહ્યું, કે મને દૂધ ભાત ખાવા આપ, દૂધ ન હોવાથી તે સમયે મારી મા દુઃખી થઈ. હે માધવ ! પછી તે ચાળેલા લોટમાં જળ ભેળવી, 'આ દૂધ છે' એમ કહી બેઉ ભાઇને પીવા માટે આપ્યું. એક સમયે ગાયનું દૂધ મેં ખાધું. મારા પિતા મને જ્યાં જ્ઞાતિ કુળ એકઠું થયું હતું તે યજ્ઞમાં લઇ ગયા. ત્યાં દિવ્ય એવી કામધેનુ આવી હતી. તેનું અમૃત સરખા સ્વાદવાળું દૂધ મેં પીધું, દૂધના ગુણ મેં જાણ્યા. પછી હે તાત ! પાણીમાં ભેળવેલા લોટનો રસ મને સારો ન લાગ્યો. ત્યારે હું બાળભાવથી મારી મા પ્રત્યે બોલ્યો કે હે માતા ! જે તું મને આપે છે, તે દૂધ ભાત ન હોય, હે માધવ ! મારૂં આવું વચન સાંભળી, દુઃખ તથા શોક યુક્ત, પુત્રભાવથી મને હૃદયમાં ચાંપી મારૂં માથું સુંઘતી આમ તે કહેવા લાગી.

* અનસૂયા.

હે વત્સ! વનમાં રહેનારા કંદમૂળ તથા ફળનો આહાર કરનારા, વાલખિલ્યોએ સેવેલી ગંગા નદી ઉપર પડી રહેનારા, ભવિષ્યાદિ ઋષિઓના ઘરમાં દૂધ ભાત ક્યાંથી? વગડામાં આશ્રય બાંધી નિવાસ કરનારા, વાયુ તથા જળ પીને રહેનારા, ડુંગરામાં પડી રહેનારા, વગડાઉઓના ઘરમાં દૂધ ક્યાંથી? હે પુત્ર! સુરભીના ગોત્રથી વર્જીત એવા અરણ્યમાં, ગ્રામ્ય આહારથી નિવૃત્તિ પામેલા, વગડાનાં ફળ અશન કરનારાઓને ત્યાં દૂધ નથી, નદી અને ગવ્હર ડુંગરાઓ તથા વિવિધ પ્રકારનાં તીર્થોને વિષે તપવડે કરીને અવિનાશી એવા આપણી ઉત્તમ ગતિ તપ કરવાને યોગ્ય એવા શિવજી છે. હે વત્સ! અવિનાશી, વરદાનના આપનાર, સ્થાણુ વિરૂપાક્ષને પ્રસન્ન કર્યા શિવાય, સારાં, વસ્ત્ર તથા દૂધ ભાત ક્યાંથી મળે? હે વત્સ! સર્વ કામનાઓને અર્થે શંકરને શરણે જઇ નિરંતર સમસ્ત ભાવનાથી સંતોષ પમાડ; તેમના પ્રસાદથી હે પુત્ર! તું ઉત્તમ ફળ પામીશ. હે શત્રુને નાશ કરનાર! માતાનું એવું વચન સાંભળી હાથ જોડી તેણે પૂછ્યું કે હે અંબા! મહાદેવ કોણ? તે કેમ કરીને પ્રસન્ન થાય? તે ક્યાં રહે છે? તેમનું દર્શન શી રીતે થાય? તે કેમ સંતુષ્ટ થાય? તેમનું રૂપ કેવું છે? હે જનની! તે મને પ્રસન્ન થયા તે કેમ જણાય? અથવા પ્રત્યક્ષ શી રીતે થાય? હે કૃષ્ણ! એ પ્રકારે પૂછાએલી માતા બોલી કે, હે ગોવિંદ! આંસુથી વ્યાકુળ થયાં છે નેત્ર જેનાં એવી મારૂં માથું સુંઘીને તથા મારાં ગાત્રોને લુછી નાંખતી, ગરીબ જેવી થઇ ગઇ. હે મધુસૂદન! હે સુરોત્તમ! અંબા બોલી કે મહાદેવ દુઃખવડે કરીને જાણવા યોગ્ય છે, મનવડે ધારણ કરવો અશક્ય છે, તેને વિષે દુષ્ટ બન્ધન ઘણાં છે તેમાં દુષ્ટ બાધ નડે છે, વ્યગ્ર અન્તઃકરણીઓથી દુઃખવડે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તથા દુર્ધર્ષ છે. પંડિતો જેનાં અનેક રૂપ કહે છે તેનાં સ્થાન વિચિત્ર છે તથા પ્રસાદ પણ અનેક છે. ઇશ્વરનું શુભ ચરિત્ર સમગ્રપણાવડે કોણ જાણે છે? દેવનાદેવ, જૂદાં રૂપથી ક્રીડા કરે છે. વળી સર્વ જુદાં રૂપથી પ્રસન્ન થાય છે, વિશ્વરૂપ એવા મહેશ્વર સઘળાં પ્રાણીઓનાં હૃદયને વિષે રહેલા છે ભક્તો ઉપર અનુકંપાને અર્થે પ્રત્યક્ષ દર્શન દે છે. મુનિઓના મુખથી ઇશાનનું શુભ ચરિત્ર મેં જેવું સાંભળ્યું છે, તેવું, બ્રાહ્મણોના અનુગ્રહને માટે તેનાં જે રૂપ દેવતાએ વર્ણવ્યાં છે, તે સઘળાં હે વત્સ! તું મને પૂછે છે, તો હું વગર સંકોચે તને કહીશ.

અંબા કહે છે—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સુરેન્દ્રો, એકાદશ રૂદ્ર, બાર આદિત્ય, અશ્વિનો તથા વિશ્વના ઇશ્વર એવા દેવોનાં શરીર પણ શંકર ધારણ કરે છે. પુરૂષોનાં, સ્ત્રીઓનાં, તથા પ્રેત પિશાચોનાં ભિલ્લ શબર જાતિ અને જળ થકી ઉત્પન્ન થએલા, શંખ તથા પ્રવાળાના અંકુરનું જેને આભૂષણ છે એવા કૂર્મ તથા મત્સ્ય, અને યક્ષ, રાક્ષસ, દૈત્ય, દાનવ તથા રાફડામાં વસનારા સર્પોનું શરીર પણ શંકર ધારણ કરે છે. વ્યાઘ્ર, સિંહ તથા મૃગોનું અને તરક્ષુ, રીંછ તથા પક્ષીઓનું, ઘૂવડ, શ્વાન તથા શિયાળનાં રૂપ પણ શંકર ધારણ કરે છે. હંસ, કાગડાઓ, મોર, કૃકલાસ, સારસ બલાક, ગૃધ્ર તથા ચક્રાંગનાં રૂપ ધારણ કરે છે. વળી પર્વતમાં પણ વાસ કરે છે. વૃષભ, હાથી, અશ્વ, ઉંટ, ખર, મેંઢો, સિંહ, જાતજાતના મૃગ, તથા દિવ્ય એવાં અંડજોનાં શરીર ધારણ કરનારા, વારણ, ષણ્મુખ, બહુ મુખ, ત્રણ નેત્રવાળા, ઘણાં માથાંવાળા, જેને અનેક કટિઓ છે એવા, હજારો પગ, હજારો પેટ, હજારો મુખને ધારણ કરનાર, હજારો હાથ, હજારો પડખાં, અનેક ગણે વિંટાએલા, અને ઋષિ, ગાંધર્વ સિદ્ધ તથા ચારણોનું રૂપ ધારણ કરનાર, ભસ્મવડે જેનાં પીળાં ગાત્ર છે એવા, અર્ધ ચંદ્રના આભૂષણ-

વાળા, અનેક શબ્દોથી શબ્દાયમાન, અનેક સ્તુતિઓવડે શુદ્ધ, સર્વ પ્રાણીના અન્તને કરનાર, શર્વ તથા સર્વ લોકને વિષે સ્થિત, સઘળા લોકના અન્તરઆત્મા, સર્વને વિષે ગતિ કરનારા, સર્વ વ્યાપી સર્વ સ્થળમાં, તથા સર્વ દેહીઓમાં ભગવાન શંકરને જાણજે. જે પુરૂષ જેવી કામના કરે અથવા જેને અર્થે અર્ચન કરે, તે સઘળું દેવતાઓના ઇશ જાણે છે, જો તું ઇચ્છતો હોઉં તો તેની શરણે જા. તે આનંદ પામે છે, કોપે છે અને વખતે 'હું'કાર પણ કરે છે. ચક્ર, શૂલ, ગદા, મુસળ, ખડગ, પટ્ટિશ વગેરે હથિઆરોને ધારણ કરનાર, પૃથ્વીને ધરનાર શેષરૂપ નાગનાં ઉપવીતવાળા, સર્પનાં જેને કુંડળ છે એવા, નાગની મૌંજીવાળા, હાથીના ચામડાનો જેને ઓઃછાડ છે એવા, શંકર હસે છે, વખતે ગાય છે, અને મનોહર નૃત્ય કરે છે. પોતાના ગણોએ યુક્ત વિચિત્ર વાજાં વગાડે છે. ઉન્મત્ત તથા મત્તરૂપ ધારણ કરનાર હસે છે, રડે છે, રડાવે છે, નેત્રોવડે મનુષ્યને ભયંકર ત્રાસ પમાડે છે, જાગે છે, વળી સુએ છે, વખતે મોહિત થાય છે, સ્વેચ્છા પ્રમાણે આચરે છે. જપે છે, વખતે નથી જપતા, તપ કરે છે, નથી પણ કરતા, આપે છે, લઇ લે છે, ધ્યાન કરે છે, નથી પણ કરતા, વેદીના મધ્ય ભાગમાં યૂપ (યજ્ઞમાં રોપેલો સ્થંભ)ને વિષે, ગાયોના નેહડામાં, અગ્નિ વિષે, દેખાય છે, વળી નથી પણ દેખાતા, બાળક જેવા, વૃદ્ધ અને ઘડીમાં યુવાવસ્થા ધારણ કરે છે, ઋષિ કન્યાઓ તથા ઋષિ વિકૃતિ નેત્રવાળા, ગૌર, શ્યામ કૃષ્ણ, પાંડુર (પીળા વર્ણવાળા) લોહિત, વિકૃતાક્ષ, વિશાળ નેત્રવાળા, દિશાઓરૂપી વસ્ત્રને ધારણ કરનારા, સર્વના આચ્છાદક, નિષ્કળ, માયાવી હિરણ્ય ગર્ભ, કારણશૂન્ય, અવિનાશી શંકરને. કોણ સમગ્ર પાર પામી શકે ? અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, તથા વિજ્ઞાનમય કોશરૂપ, યોગાત્મા, યોગસંજ્ઞિક, ધ્યાનરૂપ, અવશેષના અવશેષ, આત્મા, સૂક્ષ્મ વૃત્તિવડે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, મહેશ્વર, વાદક, ગાયનરૂપ, લક્ષ નેત્રવાળા, એક [1]મુખવાળા, બે [2]મુખવાળા, ત્રણ [3]મુખવાળા તથા અનેક [4]મુખવાળા, શંકરનો ભક્ત થઇ, હે પુત્ર ! હંમેશ તદ્ગત, તેમાંજ નિષ્ઠાવાળો તત્પરાયણ થઇ, મહાદેવને ભજ; તેનાથી ઇચ્છેલું ફળ તું પામીશ.

માતાનું વચન સાંભળ્યું, ત્યારથીજ હે શત્રુના હણનાર ! મારી મહાદેવને વિષે નિષ્ઠાવાળી ભકિત ઉત્પન્ન થઇ, ત્યાર પછી મેં એક હજાર વર્ષ સુધી વામ પગના અંગુઠાના અગ્ર ભાગે, કાયા તોળી, તપનો આશ્રય કરી શંકરને સંતોષ પમાડયા. એક સો વર્ષ સુધી ફલાહાર કર્યો, બસો વર્ષ સુકાં પાતરાં ખાધાં, ત્રણસો વર્ષ જળપાન કરીને રહ્યો અને સાતસો વર્ષ વાયુ ભક્ષણ કર્યું, એક હજાર વર્ષ તો મેં દિવ્ય આરાધન કર્યું. ત્યાર પછી સર્વ લોકના ઇશ્વર પ્રભુ એવા મહાદેવ સંતુષ્ટ થયા અને મુખ્ય ભકત જાણી, તે સમયે જિજ્ઞાસા કરી સઘળા દેવના સમૂહથી વિંટળાએલા, ઇન્દ્રનું રૂપ લઇ, સહસ્રાક્ષ બની વજ્ર જેના હાથમાં છે એવા, મોટા યશવાળા મુકૂટ, હાર, બાજુબંધ વગેરે આભૂષણોથી ઓપતા, પોતાના તેજવડે પ્રકાશમાન ભગવાન, ચૂના સરખાં ઉજ્વળ રાતાં નેત્રવાળા, થંભેલા કાન જેને છે એવા વિંટળાએલી ઘોર સુંઢ તથા ચાર દાઢોવાળા, મોટા હાથી ઉપર બેઠેલા, મારી પાસે આવ્યા. માથા ઉપર પીળું છત્ર ધારણ કરેલા દિવ્ય ગંધર્વોએ નાદિત એવી અપ્સરાઓએ સેવાયલા, દેવેન્દ્ર, સંતુષ્ટ થઇ મને કહેવા લાગ્યા કે, હે દ્વિજોત્તમ ! તારા મનની ઇચ્છા પ્રમાણે વરદાન મારી પાસે

---

૧. પ્રાજ્ઞ, ૨. તૈજસ, ૩. વિશ્વ, ૪. વિરાટ, જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ અવસ્થાનાં સાક્ષિ તથા સમષ્ટિ અભિમાની એવા શંકર.

માગ. ઇન્દ્રનું તે વચન સાંભળી, મારા મનમાં પ્રીતિ ન ઉપજી, પછી સંતોષ નહીં પામેલો હું, દેવરાજની પ્રત્યે આવું વચન બોલ્યો કે તારી પાસેથી વરદાન લેવાને હું ઇચ્છતો નથી, તેમ હે સૌમ્ય! હું તને એ સત્ય કહું છું કે મહાદેવ શિવાય અન્ય દૈવતાથી વર લેવાને પણ હું ઇચ્છતો નથી. હે શક્ર! અમારૂં રૂડે પ્રકારે નિશ્ચય કરેલું એ વાક્ય અવશ્ય સત્યજ, સત્ય છે, મહેશ્વરને મૂકી અન્ય કથા મને રૂચતી નથી. પશુપતિના વચનથી હમણાં કીડો અથવા અનેક શાખાવાળું વૃક્ષ થાઉં, તથાપિ પશુપતિ શિવાય બીજાના વરદાનથી મળેલી ત્રણ ભુવનના રાજ્યની અવિનાશી વિભૂતિ પણ મને અનિષ્ટ લાગે છે. મહાદેવના ચરણને નમન કરવામાં આસકત એવા મારો જન્મ, ચાંડાલ યોનિમાં ભલે થાઓ, પણ શંકરની ભક્તિથી વિમુખ એવો હું ઇન્દ્રના લક્ષ્મી ભવનમાં જન્મ ન પામું. વાયુ તથા જળ ભોજન કરવા છતાં પણ જેને સુર તથા અસુરના ગુરૂ એવા વિશ્વેશ્વરને વિષે ભક્તિ નથી, તે પુરૂષના દુઃખનો ક્ષય કયાંથી થાય? જેમને શંકરના ચરણ સ્મરણનો વિચ્છેદ એક ક્ષણ પણ રૂચતો નથી, તેમની અન્ય ધર્મે યુક્ત એવી અન્ય કથાઓવડે પરિપૂર્ણતા ભલે હો. વળી વક્ર એવા કળિયુગને પામી, શંકરના ચરણમાં આસકત મતિવાળાએ ઉત્પન્ન થવું યોગ્ય, કેમકે શિવજીની ભક્તિરૂપ રસાયન પાન કરવાથી સંસારનો ભય થતો નથી. દિવસ અથવા દિવસનું અર્ધ મુહૂર્ત, ક્ષણ અથવા લવ, જેણે પ્રસાદ મેળવ્યો નથી તેની શંકરને વિષે ભક્તિ હોતી નથી. શંકરની આજ્ઞાથી કીટ અથવા પતંગ પણ થઇશ, તથાપિ હે શક્ર! તેં આપેલું ત્રણ લોકનું રાજ્ય પણ હું ઇચ્છતો નથી. મહેશ્વરના વચનથી શ્વાન પણ થાઉં, તથાપિ શિવજી શિવાય બીજાએ આપેલું દેવના સમૂહનું રાજ્ય પણ હું ઇચ્છતો નથી. સ્વર્ગમાં રહેવાને હું ઇચ્છતો નથી, તેમ દેવનું રાજ્ય મારે જોઇતું નથી. બ્રહ્મલોકની કામના હું કરતો નથી; સઘળી કામનાઓને હું વરતો નથી, શંકરનું દાસપણું હું માગું છું. જ્યાં સુધી, ચન્દ્રની ધોળાશથી ધોળો મેલ રહિત એવો મુકુટ જેણે બાંધ્યો છે એવા પશુપતિ ભગવાન્ મારા પર પ્રસન્ન નહીં થાય, ત્યાં સુધી જરા મરણ, જન્મ એવા સેંકડો ઘાતથી દેહને વિષે રહેલાં દુઃખને હું વહન કરીશ, સૂર્ય, ચન્દ્ર તથા અગ્નિરૂપે પ્રકાશમાન્, ત્રણ ભુવનના સારરૂપ, આદિ એક એવા અજરામર રૂદ્રને પ્રસન્ન કર્યા શિવાય જગતને વિષે કયો પુરૂષ શાંતિ પામશે? મારા આ દોષોવડે કદી વારંવાર નામ જન્મ થાય, તે તે જન્મમાં મારી અક્ષય ભકિત શંકરને વિષે હોજો.

ઇન્દ્ર કહે છે—કારણના કારણ શંકરની સત્તામાં એવડો શો હેતુ છે કે—જેથી તું ×શર્વ શિવાય બીજાથી પ્રસાદની આકાંક્ષા કરતો નથી. ઉપમન્યુ ઋષિ કહે છે. બ્રહ્મવાદીઓ જેને સત્, અસત્, વ્યકત, અવ્યકત, નિત્ય, એક તથા અનેક કહે છે, માટે તેમનાથી હું વર મેળવવાને ઇચ્છું છું, આદિ મધ્ય તથા અંત રહિત, જ્ઞાનરૂપ, ઐશ્વર્યરૂપ, કોઇથી ચિંતવન ન થઇ શકે તેવા મોટા પરમાત્મા છે, માટે હું તેમનાથી વરદાન મેળવવા ઇચ્છું છું, જે અબીજ થકી સમગ્ર ઐશ્વર્ય બીજરૂપે ઉત્પન્ન થયું છે, જે અનુત્પાદિત તથા અવ્યય છે, માટે તેમનો હું વર ઇચ્છું છું. અવિદ્યાથી પર જ્યોતિરૂપ અને તેમનામાં વૃત્તિ જોડનારાઓને પરમ તપરૂપ છે, જેને જાણવા પછી લોક શોક કરતા નથી, માટે વરદાન માગું છું, હે પુરંદર! પંચભૂતને

× શંકર પ્રલય કાળમાં સમસ્ત જગતનો સંહાર કરે છે, તેનાથી વર ઇચ્છે છે, માટે તું મૂઢ છે. એટલો અભિપ્રાય છે.

રચનાર, સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિમાન્, સંહારના કરનાર, સર્વમાં ગતિ કરનાર, સર્વ આપનાર દેવને હું પૂજું છું. હેતુ તથા વાદથી નિર્મુક્ત, સાંખ્ય તથા યોગમાર્ગથી સાક્ષાત્કાર થનાર એવા પર, કે જેને તત્વના જાણનાર ઉપાસે છે, માટે વરદાન ઇચ્છું છું. હે મઘવન્! જીવ માત્રના અંતરાત્મા કે જેને સર્વ ભૂતના ગુરૂ, દેવ તથા દેવના ઇશ્વર કહે છે, માટે વર માગું છું. જેણે પૂર્વે પોતાની સત્તાથી વ્યાપ્ત થઇ, પાંચભૌતિક બ્રહ્માંડ સૃજીને તેના અંતરગત, લોકને ઉત્પન્ન કરનાર દેવ એવા બ્રહ્માને સૃજ્યા, તેટલા કારણ માટે વરદાન માગું છું. અગ્નિ જળ, વાયુ, પૃથ્વી, આકાશ, બુદ્ધિ તથા મન, એમનો સૃજનાર પરમેશ્વર શિવાય બીજો કોણ હોય? હે શક્ર! મન, બુદ્ધિ, અહંકાર, તન્માત્રા અને ઇન્દ્રિયો તેમનું ઉત્પત્તિ કારણ પરમ શિવ શિવાય બીજો કોણ છે? અહિંયાં ત્રણ ભુવનને સૃજનાર બ્રહ્મા છે, એમ સઘળા કહે છે, તે પણ દેવના ઇશ એવા શંકરનું આરાધન કરવાથીજ એવડી મોટી લક્ષ્મી ભોગવે છે. બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ સંબંધી ઉત્તમ ઐશ્વર્ય ભગવાન્ શિવને વિષે જણાય છે, તો કહે કે, પરમેશ્વર મહાદેવ શિવાય કોઇ બીજો ઇશ્વર છે? દિતિના પુત્રોને મોટા દૈત્ય દાનવોનું અધિપતિપણું, તથા શત્રુઓની પીડાથી મુક્ત થવાનું સામર્થ્ય આપવાને શંકર શિવાય બીજા કોણ શક્તિમાન છે? દિશાઓ, કાળ, સૂર્ય તેજ, ગ્રહો, વાયુ, ચંદ્ર તથા તારાઓ, એ સઘળા મહાદેવથીજ તું જાણ, પરમેશ્વર શિવાય બીજા કોનાથી થાય તે તું કહે. દક્ષનો યજ્ઞ, તથા ત્રિપુર દૈત્યની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ, તેને દૈત્ય દાનવોનું અધિપતિપણું તથા શત્રુ મર્દન સામર્થ્ય શંકર શિવાય બીજો કોણ આપી શકે? દેવતાઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા હે સુરંદર! આ સ્થળમાં સહસ્ર નેત્રવાળા તને જોઇ, હેતુવાદે યુક્ત બહુ દાખલાઓવડે કરીને શું? હે કુશિક કુલને વિષે ઉત્તમ! સિદ્ધ, ગંધર્વ, દેવ તથા ઋષિઓએ પૂજેલું તે સઘળું દેવના દેવ મહાદેવના પ્રસાદથી છે. હે ઇન્દ્ર! આ લોકમાં સર્વવ્યાપક ઇશ્વરનું ઉત્પન્ન કરેલું સ્થાવર જંગમ વગેરે માયિક પદાર્થ જીવના ઉપભોગને માટે મહેશ્વરથી છે એમ તું જાણ. હે ભગવન્! હે ઇન્દ્ર! સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ, મહાંત એવાં લોકલોકાંતર, દ્વીપ સ્થાન, મેરૂના ઐશ્વર્ય તથા અંતરમે વિષે શંકર રહ્યા છે, એમ તત્વદર્શિઓ કહે છે.

હે શક્ર! જો દેવતાઓ શંકર સમાન અન્ય મૂર્તિને જુએ છે, તો અસુરોએ પીડા કરેલા તેની શરણે કેમ જતા નથી? યક્ષ, ઉરગ, રાક્ષસ તથા દેવતાઓના પરસ્પર યુદ્ધમાં એક બીજાનો વિનાશ થયે, પોતાનું સ્થાન તથા ઐશ્વર્ય શંકર આપે છે. અંધક, ઇન્દ્ર, દુંદુભિ, મહિષ કુબેર, બલરક્ષ તથા નિવાત કવચો વગેરેને વરદાન આપનાર તથા મર્દન કરનાર મહેશ્વર શિવાય બીજો કોણ છે? પૂર્વે દેવ તથા દૈત્યના ગુરૂ અગ્નિના મુખમાં કોનું રેત હોમાયું હતું. સોનાનો પર્વત બીજા કોના વીર્યથી થયો? દિશાઓરૂપી વસ્ત્રવાળો બીજો કોણ કહેવાય છે? લોકમાં ઉર્ધ્વરેતા કોણ છે? ભવાની કોના અર્ધાંગે બીરાજે છે? કામદેવને કોણે જીત્યો? હે ઇન્દ્ર! દેવતાઓ પરંપદ કોનું વખાણે છે? સ્મશાનમાં રમવાનું પ્રયોજન કોને છે? નૃત્યને વિષે કોણ શોભે છે? સમાન ઐશ્વર્ય કોનું છે? ભૂત પિશાચોની સાથે પણ

યોગવડે ઋષિ, ગંધર્વ, સિદ્ધ તથા યોગિઓએ સેવાએલા શિવને કારણરૂપ એવા તું જાણ; કર્મ, યજ્ઞ, ક્રિયા અને યોગવડે સુર તથા અસુરોથી સેવાએલા, હમેશાં કર્મના ફળથી રહિત એવા શંકરને હું કારણ કહું છું. સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, ઉપમા ન આપી શકાય એવા, મન વાણી તથા ઇંદ્રિયોવડે ગ્રહણ ન થઇ શકે એવા, ગુણને વિષે ગતિ કરનારા, ગુણ રહિત, ગુણના અધ્યક્ષ, મોટા સ્થાનરૂપ, માહેશ્વર, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિનું કારણ, તથા લોકાલોકના અંતનું કારણ, ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાન કાળરૂપ જનક, સર્વના કારણ, અક્ષર, ક્ષર, અવ્યક્ત, વિદ્યા, અવિદ્યા કૃત, અકૃત, તથા ધર્માધર્મને પ્રકાશ કરનાર શંકરને હું કારણ કહું છું.

હે દેવેન્દ્ર ! દેવના દેવ તથા સૃષ્ટિના સંહારનો હેતુ એવા રૂદ્રનું ભગવડે અંકિત એવું લિંગ અહિયાં પ્રત્યક્ષ જો. લોકના કારણના કારણ એવા શંકર પૂર્વે, મારી માતાએ મને બતાવ્યા છે, હે શક્ર! ઇશ થકી પર કંઇ નથી, જો તું ઇચ્છતો હોઉ તો તેમને શરણે જા. હે દેવના ઇશ! વિકારે સહવર્તમાન નિર્ગુણથી સમૂહરૂપે બ્રહ્માદિકના રેતથી જેનો ઉદ્ભવ છે એવું, સંયોગવાળા લિંગથી ઉત્પન્ન થએલા ત્રણ લોક શું પ્રત્યક્ષ તેં નથી જાણ્યા? હજારો કામનાઓથી કલ્પિત બુદ્ધિવાળા, બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, વિષ્ણુ, દેવ તથા દૈત્યો જે શંકરથી પર બીજું કંઇ વર્ણવતા નથી વેદને વિષે ઉત્તમ એવા સચરાચર, જગતના દેવ એવા શિવને કામાર્થી એવો હું મનને નિયમે રાખી મોક્ષને માટે વરૂં છું. તેવાં બીજાં કારણોવડે કરીને શું? કારણનું કારણ ઇશાન છે. દેવોએ લિંગનું અર્ચન કર્યું છે, અન્યની સેવા કરી નથી; સર્વ દેવતાઓએ લિંગને મૂકી પૂર્વે બીજા કોની પૂજા કરી છે, અથવા કરે છે? જો તેં સાંભળ્યું હોય તો કહે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા દેવતાએ સહવર્તમાન તું પણ હમેશાં લિંગને પૂજું છું માટે તે સર્વોત્તમ છે; પદ્મ, ચક્ર કે વજ્રથી અંકિત કોઇ પ્રજાઓ નથી, પણ લિંગ તથા ભગથી ચિન્હિત જણાય છે, માટે માહેશ્વરી પ્રજા કહેવાય છે. દેવીના કારણરૂપ ભાવથી ઉત્પન્ન થએલી, સઘળી ભગથી અંકાએલી સ્ત્રીઓ છે, અને હરના લિંગથી પણ પ્રત્યક્ષ ચિન્હિત કરેલા પુરૂષો સર્વ છે, એમ છતાં જે પુરૂષ શંકર શિવાય બીજું કારણ કહે છે, અને દેવથી અનંકિત માને છે, તે પુરૂષ, સચરાચર ત્રણ લોકમાં દુર્મતિવાળા મૂઢ હોય છે. સર્વ પુરૂષ લિંગવાળા ઇશાનરૂપ અને સઘળી સ્ત્રીલિંગને તું ઉમારૂપ જાણજે. તે બેઉના શરીરથી આ સ્થાવર જંગમ જગત્ વ્યાપ્ત છે, માટે હે કૌશિક! વરદાનની તથા નાશની પણ આકાંક્ષા તેમનાથી હું રાખું છું.

હે શક્ર! જા, અથવા ઉભો રહે, તારી મરજી મુજબ કર. મહેશ્વરથી મને વર મળે અથવા શાપ થાય, તથાપિ સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર અન્ય દેવતાઓને હું નથી ઇચ્છતો. ઇન્દ્રને એ પ્રકારે કહી દુઃખથી વ્યાકુળ ઇન્દ્રિયોવાળો હું, વિચાર કરવા લાગ્યો, કે હજુ શંકર મને કેમ પ્રસન્ન થતા નથી? એટલામાં ફરીને ક્ષણવારમાં તો મેં ઐરાવત હાથીને સાક્ષાત્ ક્ષીરસમુદ્ર જ હોય નહીં શું! એવા હંસના સરખો ધોળો, કમળના દીટા જેવો, રૂપેરી કાન્તિવાળો; કુમેરના જેવા, વૃષ (નંદી)નું રૂપ ધારણ કરેલો દીઠો. તે કાળા પૂંછડાવાળા, મહાકાય, મોઢાના ફળ સરખાં પીળાં નેત્ર; સુંદર મુખ, ખરીઓ, નાસિકા, કાન, કટિનો ભાગ, મજ્જની પીઠ, ઘણી ભારે ખાંધ, સોનાથી મઢેલાં વજ્ર સરખાં તીક્ષ્ણ, સુંવાળાં શિંગડાંનાં રાતાં એવાં અગ્રભાગથી પૃથ્વીને ઉખેડતા, જાંબુનદના સુવર્ણથી રચેલા દામણાથી સઘળી પાસ હમેશા, બરફના પર્વત સરખા તથા ધોળાં વાદળાંના શિખર સરખા વૃષભ ઉપર બેઠેલા, ઉમેયાકે

સહવર્તમાન દેવના દેવ ભગવાન્ મહાદેવ પૂર્ણમાસિને દિવસે ઉગેલા ચન્દ્રની પેઠે શોભતા જણાયા. શિવના તેજથી મેઘે સહવર્તમાન કાટકાવાળો અગ્નિ, હજારો સૂર્યોની પેઠે સઘળે વ્યાપ્ત થઈ ગયો. પ્રલય સમયે સર્વ ભૂતને બાળવા સંવર્ત્તક નામનો અગ્નિજ ઉત્પન્ન થયો હોય નહીં એવા મોટા તેજવાળા ઇશ્વરના તેજથી વ્યાપ્ત થએલું સઘળું ક્ષેત્ર દુઃખવડે જોઇ શકાય તેવું થયું, ફરીને ઉદ્વેગ હૃદયવાળો હું, 'આતે શું'? એમ વિચાર કરવા લાગ્યો. મુહૂર્ત્ત વાર તો તેજથી દશે દિશાઓ વ્યાપ્ત થઇ. પછી થોડી વારમાં દેવના દેવની માયાથી સર્વ દિશાઓમાં પ્રશાન્ત થયું, એટલે શ્વેત વસ્ત્ર તથા સર્વ આભૂષણ, ધોળાં પુષ્પ, ચંદન, ધોળું ઉપવીત વગેરે ધારણ કરેલા, અડકી શકાય નહીં એવા, અઢાર ભુજાવાળા, તેજના ભંડાર, સ્થાણુ, મહાત્મા નીલકંઠ ભગવાન્ મહેશ્વરને દીઠા. સર્વ પાસે ગાન કર્તા વગાડતા તથા નાચતા એવા, પોતાની પછવાડે ગતિ કરનાર સમાન પરાક્રમીથી વિંટળાએલા, બાળ ઇન્દુના જેવા અને શરદ્ ઋતુના ઉદય પામેલા સ્વચ્છ ચંદ્રના સરખા મુકુટવાળા, સૂર્યના જેવાં ત્રણ નેત્રોએ યુક્ત શંકરને જોયા. દેવના ગોરા ગાત્રમાં તાજા કમળથી ગૂંથેલી અને રત્નોવડે આભૂષિત્, માળા દીપતી હતી. હે ગોવિંદ! અનંત તેજવાળા શિવનાં સર્વ તેજોમય મૂર્ત્તિમાન હથિઆર મેં દીઠાં. ઇંદ્રાયુધના સદૃશ કાન્તિવાળું મહાત્માનું પિનાક નામથી પ્રસિદ્ધ ધનુષ્ય, સાત માથા-વાળા, મહાકાય, વિષવડે ઉલ્વણ, જેની તીક્ષ્ણ દંષ્ટ્રાઓ છે એવા સર્પરૂપે પણછે વિંટાઇ રહેલો, મોટી ડોકવાળો, પુરૂષદેહરૂપ, પ્રલય કાળના અગ્નિ સમાન, તેજવાળો, સૂર્ય સદૃશ બાણ મેં દીઠો. એ મોટું દિવ્ય, ઘોર પાશુપત અસ્ત્ર, અદ્વિતીય, દેખાડી ન શકાય એવું, સર્વ ભૂતને ભય આપનાર, ફેંકાયેલા મોટા શરીરવાળું અગ્નિને છોડતું હોય એવું, એક પગવાળું મોટી દાઢો, હજારો માથાં તથા પેટ, હજારો હાથ અને જીભ્હાઓ તથા નેત્રથી અનળને વમન કરતું, બ્રહ્માસ્ત્ર, નારાયણાસ્ત્ર, ઇન્દ્ર, અગ્નિ તથા વરૂણાસ્ત્રથી પણ જે અવશેષ, સર્વ અસ્ત્રને વિઘાત કરનારૂં, જે વડે પૂર્વે ક્ષણવારમાં એક શરથી મહાદેવે લીલાવડે ત્રિપુરને બાળીને ભસ્મ કર્યું, જે મહેશ્વરના હાથમાંથી છૂટેલું, નિમેષના અર્ધ ભાગમાં સ્થાવર જંગમ ત્રણ લોકને બાળી મૂકે એમાં સંશય નહીં; જેને આ લોકમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા દેવને વિષે કોઈ અવધ્ય નથી, તે ઉત્તમ આશ્ચર્યવાળું અસ્ત્ર મેં દીઠું, બીજું શ્રેષ્ઠ છાનું અસ્ત્ર પાશુપતતુલ્ય અથવા તેથી અધિક એવું, શૂલ એ પ્રકારના નામથી પ્રસિદ્ધ, જેને ધારણ કરવાથી સર્વ લોકને વિષે શંકર શૂલિન્ કહેવાય છે જેનાથી આખી પૃથ્વી ખોદાઇ જાય, તથા સમુદ્રને શોષી લે, અથવા સમસ્ત જગતનો સંહાર કરે, એવું તે શૂલ શંકરે સૃજ્યું છે. જેણે પૂર્વે ચક્રવર્તિ, મોટા તેજવાળો, ત્રણ લોકમાં વિજયનો મેળવનાર રાજા, યૌવનાશ્વ એવો માંધાતા સૈન્યે સહ-વર્તમાન હણાયો.

હે ગોવિંદ! વળી મહા બળવાન્, ઇન્દ્ર જેવો પરાક્રમી, ઐશ્વર્યવાળો, લવણ નામનો રાક્ષસ, શંકરના હાથમાં રહી જેણે હણ્યો, તે શૂલ, ઘણાજ તીણા અગ્રભાગવાળું, મોટું ભયંકર, રૂંવાંટી કંપાવે એવું, ભૃકુટી ચઢાવી ધ્રુજતું હોય એવી સ્થિતિ યુક્ત, જ્વાળાએ સહ-વર્તમાન ધૂમાડા જેવું કાળું, કાળસૂર્ય સદૃશ ઉદય થએલું, હાથમાં સર્પવાળું, દેખાડી ન શકાય તેવું, જાણે કાળજ હોયની શું? એમ હાથમાં પકડેલું, હે ગોવિંદ! એવું શૂલનું હથિ-આર મેં શંકર સાંનિધ્ય દીઠું. તીક્ષ્ણધારવાળું પરશુ કે જે પૂર્વે પ્રસન્ન થએલા મહાદેવે, જમદગ્નિના પુત્ર રામને ક્ષત્રિયોનો ક્ષય કરવાને આપ્યું હતું, જેણે ચક્રવર્તિ સહસ્ત્રાર્જુન મોટા.

સંગ્રામમાં હણ્યો, જેનાથી હે ગોવિંદ ! જમદગ્નિના પરાક્રમી પુત્ર પરશુરામે એકવીશ વખત પૃથ્વી ક્ષત્રિય વિનાની કરી નાંખી, દીપાવેલી ધાર તથા ભયંકર મુખવાળું, સર્પ જેણે ગળામાં નાંખ્યો છે એવું સેંકડો અગ્નિની પેઠે પ્રકાશમાન્, પરશુ શંકરની પાસે હતું. હે પાપરહિત ! ધીમાન્ શંકરનાં પ્રકાશવાળાં બીજાં અનેક શસ્ત્ર છે, તેમાંથી મેં તને મુખ્ય કહ્યાં.

શંકરના જમણા પડખામાં, લોકના પિતામહ બ્રહ્માજી હંસ જોડેલા મનના સરખા વેગવાળા દિવ્ય વિમાનમાં બેઠેલા, તથા ડાબી પડખે શંખ, ચક્ર, ગદાના ધારણ કરનાર વિષ્ણુ ગરૂડ ઉપર બેઠેલા ઉભા હતા. ભવાનીની સમીપ કાર્તિકસ્વામી મોર ઉપર બેઠેલા હતા. શક્તિ તથા ઘંટા ઝાલી દેવની પછવાડે, બીજો અગ્નિજ હોય નહીં એવો નંદિ ઉભેલો મેં દીઠો. હાથમાં શૂલ લઇને બીજા શંકરજ ઉભા રહ્યા હોય તેવો દેખાતો હતો. સ્વાયંભુ આદિ લઇને સઘળા મનુઓ તથા ભૃગુ આદિ સઘળા ઋષિઓ, અને ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ તેમની સાથે હતા. સઘળાં ભૂતનાં ટોળાં, વિવિધ પ્રકારની માતૃદેવતાઓ આવીને ઉભી રહી. તે સઘળાં મહાત્મા એવા શંકરને અભિવાદન કરી, ચારે પાસે વિંટળાએલાં, વિવિધ પ્રકારના સ્તોત્રોવડે મહાદેવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં. ત્યાં બ્રહ્માજી, મહાદેવને ઉદ્દેશી, મોટા સામવેદનું ગાન કરવા લાગ્યા. તેમ નારાયણ પણ સ્તુત્તિ કરવા લાગ્યા. વેદ વિદ્યામાં કુશળ એવો ઇન્દ્ર ઉત્તમ શત રૂદ્રિયનું ગાન કરતો હતો. બ્રહ્મા, નારાયણ, તથા દેવનો રાજા ઇન્દ્ર, એ ત્રણે ત્રણ અગ્નિના સરખા શોભતા હતા. તેમના મધ્યમાં ભગવાન શિવ બિરાજતા હતા. હે કેશવ ! શરદૃઋતુમાં વાદળાંથી નિર્મુક્ત થએલા, પૃથ્વીની મેખળાને અડકેલા સૂર્યના સરખા અનેક ચંદ્ર સૂર્યને જોઇ, વિશ્વના જગત્પતિ દેવ એવા મહાદેવની હું સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

ઉપમન્યુ કહે છે—દેવતાઓના અધિદેવને હું નમસ્કાર કરૂં છું, મહાદેવને નમું છું, શક્રરૂપ, શક્ર, શક્રનો વેષ ધારણ કરનારા, હાથમાં વજ્ર લીધેલા, પીળા તથા રક્ત શિવને નમું છું, પિનાક જેના હાથમાં છે, તથા હમેશ શૂળ અને શંખને ધારણ કરનાર, કૃષ્ણ વસ્ત્રવાળા વાંકડા કાળા કેશ જેમને માથે છે એવા શંકરને હું નમું છું. કૃષ્ણાજીનનું જેને ઉત્તરીય છે, એવા કૃષ્ણાષ્ટમિરત શુકલ વર્ણ, શુકલ તથા શુક્લાંબર ધારણ કરનારા, શુકલ ભસ્મ ચોળેલા, સારાં કર્મમાં આસક્ત તથા રક્તવર્ણ, રક્તાંબર ધારણ કરનારા, રાતી જેની ધજા તથા પતાકા છે, એવા, રાતા ચંદનથી લીંપાયલા, વળી પીળા વર્ણ તથા પિતાંબર ધારણ કરનારા શંકરને હું નમું છું. ઉંચા છત્રવાળા, શ્રેષ્ઠ મુકુટ ધારણ કરેલા, અર્ધોહાર, અર્ધો બાજુબંધ તથા અર્ધ કુંડળ જેના કાનમાં છે, એવા શંકરને નમું છું; પવનના સરખા વેગવાળા દેવને વારંવાર નમું છું, દેવના ઇન્દ્ર, મુનિઓના ઇન્દ્ર, તથા મહેન્દ્ર એવા તમને નમું છું, કમળોવડે મિશ્ર એવી અર્ધપદ્મ માળાવાળા, અર્ધચંદનથી લીંપાએલા, અર્ધ સ્રક્ના અનુલેપવાળા, મહાદેવને હું નમું છું. સૂર્યના જેવાં નેત્ર તથા મુખવાળાને નમું છું, આદિત્યની પ્રતિમારૂપ આદિત્ય વર્ણવાળાને હું નમસ્કાર કરૂં છું. ચંદ્રરૂપ એવા તમને નમું છું, સૌમ્ય (બુધ) તથા સૌમ્ય વકૃત્રવાળાને નમસ્કાર કરૂં છું, સુંદર રૂપવાળા, મુખ્ય, શોભિતી દાઢોવાળાને નમું છું, શ્યામ તથા ગૌર શંકરને નમસ્કાર કરૂં છું, અર્ધપીત અથવા અર્ધપાંડુને નમન કરૂં છું, નારી શરીર તથા નરના શરીરને ધારણ કરનાર સ્ત્રી પુરૂષરૂપ શંકરને નમસ્કાર કરૂં છું, વૃષભવડે વહન થતા શંકરને નમન કરૂં છું, ગજેન્દ્રના સરખી ગતિવાળા, દુર્ગમ તથા અગમ્યને વિષે ગમન કરનારા મહાદેવને નમસ્કાર કરૂં છું, ગણનું ગાન કરનારા અને ગણનાં

ટોળાંને વિષે આસક્ત એવા શંકરને નમું છું, ગણની પછવાડે ગતિ કરનારા તથા હમેશ ગણથી વિંટાએલાને નમસ્કાર કરૂં છું, ધોળાં વાદળાંના સરખા વર્ણવાળા તથા સંધ્યાકાળના સરખી જેની કાન્તિ છે એવા, ઉદ્વેગ રહિત, નામ સ્વરૂપ માત્રને નમસ્કાર કરૂં છું, રક્ત છે અગ્રભાગ જેનાં એવાં વસ્ત્ર, રાતું સૂત્ર, રક્તમાળા, વિચિત્ર એવાં રાતાં વસ્ત્રને ધારણ કરનારાને નમું છું, મણિ તથા અર્ધચંદ્રનું જેના મૂર્દ્ધાસ્થાનમાં આભૂષણ છે અને વિચિત્ર મણિ માથામાં રાખે છે, તથા કુસુમાષ્ટ ધારણ કરનારને નમન કરૂં છું. અગ્નિ સરખું મુખ તથા હજાર ચંદ્રના સરખાં નેત્રવાળાને નમસ્કાર કરૂં છું, અગ્નિરૂપ, કાન્ત, ગહન, આકાશમાં ગતિ કરનાર તથા પૃથ્વીમાં ગતિ કરનારાઓને વિષે અનાસક્ત, ભૂચર, ભુવન, તથા અનંત એવા શિવને નમું છું, અધિવાસ, સુવાસસ્, અને નિરંતર દિશાઓરૂપી વસ્ત્ર ધારણ કરનારને નમસ્કાર કરૂં છું, જગત્‌ના નિવાસભૂત તેના ઉત્પત્તિ એવા સુખરૂપ શંકરને નમસ્કાર કરૂં છું, નિરંતર મુકુટના ધારણ કરનાર તથા મોટો બાજુબંધ બાંધનારા શંકરને નમું છું, કંઠમાં સર્પના હાર પહેરનારા, વિચિત્ર આભરણના ધારણ કરનારા, ત્રિનેત્ર, લક્ષ લોચન, સ્ત્રી પુરૂષ તથા નપુંસકરૂપ, સાંખ્ય માર્ગના પ્રવર્તાવનારા યોગી એવા શંકરને નમન કરૂં છું, કલ્યાણને અભિસ્રવતા અથર્વરૂપ શંકરને નમસ્કાર કરૂં છું, સર્વનાં દુઃખ તથા શોકને હરણ કરનારા બીજ તથા ક્ષેત્રને રક્ષણ કરનારા સ્રષ્ટાને નમસ્કાર કરૂં છું, દેવ અને દૈત્યના ઇશ્વર, વિશ્વના ઇશ, પવનના સરખા વેગવાળા, પવનરૂપ શંકરને નમન કરૂં છું. કાંચનની માળા તથા ગિરિમાળાવાળાને નમું છું. દેવના શત્રુની માળાવાળા ચંડવેગીને નમસ્કાર કરૂં છું. બ્રહ્માના માથાને હરણ કરનારા, દક્ષના યજ્ઞનો વિધ્વંશ કરનારાને નમસ્કાર કરૂં છું, ત્રિપુર હર્ત્તા યજ્ઞ વિધ્વંસ, કામદેવનો નાશ કરનારા, કાલદંડધારી શંકરને નમન કરૂં છું, બ્રહ્માંડરૂપ, કાર્તિકસ્વામીના પિતાને નમન કરૂં છું, ભવ, શર્વ, વિશ્વરૂપ, ઇશાન, ચિંત્ય તથા અચિંત્યને નમન કરૂં છું.

અમારી ગતિ તથા હૃદય શ્રેષ્ઠ એવા તમેજ છો, સઘળા દેવની મધ્યે બ્રહ્મા તમે છો, રૂદ્રોની મધ્યે નીલલોહિત તમે છો; સઘળાં ભૂત માત્રના આત્મા તથા સાંખ્યને વિષે પુરૂષ, તમને કહે છે, પવિત્રોની મધ્યે પવિત્ર તમે છો, યોગિયોની મધ્યે નિષ્કળ એવા શિવ તમે છો; આશ્રમ ધારીઓમાં ગૃહસ્થ તમે છો, ઇશ્વરોમાં મહેશ્વર, સર્વ યક્ષમાં કુબેર, તથા સર્વ યજ્ઞોમાં વિષ્ણુ તમને કહે છે, પર્વતોમાં મેરૂ તમે છો, નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા, ઋષિઓમાં વસિષ્ટ, તથા ગ્રહોમાં સૂર્ય તમને કહે છે, આરણ્યવાસી પશુઓમાં પરમેશ્વર એવા સિંહ તમે છો, ગ્રામ્યપશુઓમાં લોકોએ પૂજેલા ગાય તથા વૃષરૂપ તમે છો, બાર આદિત્યોમાં વિષ્ણુ તમે છો, આઠ વસુમાં પાવક તમે છો, પક્ષિઓમાં ગરૂડ અને સર્પોમાં અનંત એ તમારૂં સ્વરૂપ છે, ચાર વેદમાં સામવેદ તથા યજુર્વેદમાં શતરૂદ્રિય તમે છો, યોગની મધ્યે સનત્કુમાર, તથા સાંખ્યમાં કપિલ મુનિ તમે છો, હે દેવ ! મરૂતોની મધ્યે શક્ર તમે છો, પિતૃઓની મધ્યે હવ્યવાટ તમે છો, સઘળા લોકની મધ્યે બ્રહ્મલોક તમે છો, પર્વતોની મધ્યે હિમાચળ તમે છો, ચાર વર્ણમાં બ્રાહ્મણ તમે છો, વિપ્રોની મધ્યે દીક્ષિત બ્રાહ્મણ તમે છો, લોકના આદિ તથા સંહાર કરનાર કાળરૂપ તમે છો, જે લોકમાં અન્ય અધિક તેજ કહ્યું છે, તે સઘળું આપજ છો ... દ્ધિ છે. હે ભગવાન ! તમને નમસ્કાર ... હે ભક્તવ...

તમને નમું છું, રંક તથા કૃપણ એવા મને ભક્તને પ્રસન્ન થાઓ. મારા પામરની સનાતન ગતિ તમે હો, હે પરમેશ્વર! વગર જાણે જે અપરાધ મેં કર્યો, તે હે દેવેશ! 'મારો ભક્ત છે' એમ જાણી માફ કરો, હે દેવેશ! રૂપ બદલ્યાથી હું મોહ પામ્યો, હે મહેશ્વર! તેથી મેં અર્ઘ્ય ન આપ્યો, પાદ્ય પણ ન કર્યું.

એ પ્રકારે સ્તુતિ કરી, પછી મેં ભક્તિવડે હાથ જોડી, પાદ્ય તથા અર્ઘ્ય સઘળું ઇશાનને નિવેદન કર્યું. ટાઢા જળે યુક્ત, દિવ્યગંધ મેળવેલી પુષ્પની શુભ વૃષ્ટિ મારા માથા પર પડી. અને દેવના કિંકરોએ દિવ્ય દુંદુભિ વગાડ્યાં. સુગંધિવાળો, સુખને વહન કરે એવો પુણ્યવાન વાયુ વાવા લાગ્યો; ત્યારપછી પત્નિએ સહવર્તમાન વૃષધ્વજ મહાદેવ પ્રસન્ન થઇ મને હર્ષ પમાડતા હોય તેમ દેવતાઓ તથા ઋષિઓની પ્રત્યે બોલ્યા કે હે દેવતાઓ! મહાત્મા ઉપમન્યુની, એકભાવથી નિશ્ચાવાળી, ઉત્તમ ભક્તિ મારે વિષે જુઓ! હે કૃષ્ણ! મહાદેવે એ પ્રકારે કહેલા સઘળા દેવતાઓ, વૃષધ્વજને નમસ્કાર કરી હાથ જોડી આમ કહેવા લાગ્યા.

હે દેવના દેવેશ! હે ભગવન્! હે લોકનાનાથ! હે જગત્‌ના પતિ! આ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ તમારાથી સઘળી કામનાઓને ફળ પામો. ત્યારપછી બ્રહ્માદિ દેવોએ એ પ્રકારે કહેલા, શર્વ, ભગવાન, સારી રીતે હસીને મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે હે મુનિ મધ્યે ઉત્તમ! હે વત્સ! હે 'ઉપમન્યુ! મને જે હું તારા ઉપર સંતુષ્ટ થયો છું, હે બ્રહ્મર્ષિ! તું મારો દૃઢ ભક્ત છું, મેં તને જાણ્યો છે, આ તારી ભક્તિવડે હું ઘણો પ્રીતિમાન્ છું માટે તારી ઇચ્છા પ્રમાણે હમણાં સઘળાં કામ આપું છું, ધીમાન્ મહાદેવે એ પ્રકારે કહેલા મને હર્ષવડે આંસુ ચાલ્યાં તથા રોમહર્ષ ઉત્પન્ન થયો ત્યાં ઢીંચણીએ પડી વારંવાર નમસ્કાર કરતો હું, તે દેવ પ્રત્યે બોલ્યો કે આજે મારો જન્મ સફળ થયો, કેમકે જે દેવ તથા દૈત્યના ગુરૂ, તેજ આજે મારા મોં આગળ પ્રત્યક્ષ ઉભા છે. અપાર બળવાળા દેવતાઓ જેને પ્રત્યક્ષ જોઇ શકતા નથી, તેજ દેવને મેં દીઠા! મારા સમાન અતિશય ધન્ય, બીજો કોણ? તત્વરૂપ, સનાતન પર એવા શંકરને, વિદ્વાનો ધ્યાન કરે છે. જે અજ, અક્ષય તથા જ્ઞાનરૂપ છે, તેનો ભેદ એ પ્રમાણે કહ્યો. ભગવાન્ શંકર, સત્વાદિ એવા અવિનાશી સઘળાં તત્વના વિધાનને જાણનાર, પ્રધાન પુરૂષ, પર, જેણે લોકના ઉત્પત્તિ કારણ એવા બ્રહ્માને જમણા અંગથી સર્જ્યા તેજ પ્રકારે લોકની રક્ષાને માટે ડાબા પડખાથી વિષ્ણુને ઉત્પન્ન કર્યા. યુગનો અંત આવ્યે ઇશ પ્રભુ, રૂદ્રને સર્જે છે, તે રૂદ્ર સઘળું સ્થાવર જંગમ જગત્સંહારી, કાળરૂપે થઇને મોટા તેજવાળા સંવર્તક વન્હિજ હોયની શું! એમ પ્રલય સમયે સર્વ ભૂતોને ગળી જઇ પોતે એકલા રહે છે, હે દેવ! મહાદેવ, સ્થાવર જંગમના સૃષ્ટા છો, પ્રલયમાં સઘળાંની સ્મૃતિને રોકી રહો છો. સર્વને વિષે ગતિ કરનારા, સર્વ ભૂતના આત્મા સર્વ ભૂતને ઉત્પન્ન કરનારા, સર્વ દૈવતોથી અદૃસ્ય એવા નિરંતર સર્વમાં વ્યાપ્ત થઇને રહો છો, હે પ્રભો! હે દેવ! હે સુરેશ્વર! જો મને પ્રસન્ન છો અને વરદાન આપતા હો, તો મારી ભક્તિ હમેશ તમારે વિષે રહો. વળી હે દેવતાઓમાં ઉત્તમ! હે વિભો! તમારા પ્રસાદથી, ભૂત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યની ખબર પડે એવી બુદ્ધિ મને પ્રાપ્ત થાઓ. બાંધવો સહવર્તમાન હું અક્ષય ભાત ને દૂધ જમું, અને અમારા આશ્રમમાં નિરંતર તમે સાનિધ્ય રહો, એ પ્રકારે કહેતા એવા મારી પ્રત્યે લોકે પૂજેલા, મોટા તેજસ્વી. સ્થાવર જંગમના ગુરૂ, ભગવાન શિવ

, આમ બોલ્યા

તેમ ત્રીજા, ચોથા તથા પાંચમા માસમાં જળપાન કરી, સાવધાન થઈ, ઉંચા હાથ રાખી, એક પગવડે ઉભો રહ્યો. હે ભારત! પછી આકાશમાં હજાર સૂર્યનું તેજ મેં દીઠું. તે તેજના મધ્યમાં અનેક ઇન્દ્રધનુષ્યવાળા નીલમેઘ તથા શ્વેત મેઘનાં પર્વતો જેવાં વાદળાંનું વિચિત્ર તેજ મેં જોયું, તે તેજમાં મોટી કાન્તિવાળા, દેવો સહવર્ત્તમાન્ ભગવાન રહ્યા હતા. ભાર્યા સહવર્ત્તમાન્ મહેશ્વર ભગવાન્ તપ, તેજ તથા દિપ્તકાન્તિવડે, મેઘમંડળમાં ચન્દ્ર સહિત સૂર્ય-જ રહ્યો ન હોય એવા વિરાજતા હતા. હે કુંતાના પુત્ર! વિસ્મય પામવાથી રોમાંચિત થએલો પ્રફુલ્લિત નેત્રવાળો હું, દેવના સમૂહોની ગતિરૂપ તથા દુઃખને હરણ કરનારા હરને દેખતો હતો. મુકુટ તથા બાજુબંધ ધારણ કરેલા, હાથમાં શૂલવાળા, વાઘનું ચામડું તથા જટાને ધારણ કરેલા, હાથમાં દંડવાળા, પિનાક, તથા વજ્ર જેણે લીધું છે એવા, તીક્ષ્ણ દાઢોવાળા, સર્પનું ઉપવીત ધારણ કરેલા, કોટમાં અને કપર્ણવાળી, ઘૂંટી સુધી પહોંચેલી દિવ્ય માળા પહેરેલા, વૃષ્ટિ થઇ રહ્યા પછી સંધ્યાકાળ સહવર્ત્તમાન્ પરિવેષ્ટિત ચંદ્રના જેવા મેં તેમને દીઠા. ચારેપાસ પ્રથમ નામના ગણોથી વિંટળાએલા, શરદ્ ઋતુના કુંડું પડેલા સૂર્યની પેઠે દુઃખવડે જોઇ શકાય એવા, શુભ કર્મવાળા, વૃષભ ઉપર બેઠેલા શંકરની અગીઆરસેં રૂદ્રો સ્તુતિ કરતા હતા. બાર આદિત્યો, આઠ વસુ, સાધ્યદેવ, વિશ્વદેવા, તથા બે અશ્વિનો બ્રહ્મપરત્વ સ્તુતિઓવડે સર્વેશ્વરનું સ્તવન કરતા હતા. અદિતિના પુત્ર ઇન્દ્ર તથા વિષ્ણુ, અને બ્રહ્માજી શંકરના સમીપમાં સામવેદનું ગાન કરતા હતા. એજ પ્રકારે ઘણા યોગેશ્વરો તથા પુત્રો સહિત બ્રહ્મર્ષિ અને દેવ ઋષિઓ, યોગના આપનાર, પિતા, ગુરૂ એવા શંકરની સ્તુતિઓ કરતા હતા. પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, નક્ષત્રો, ગ્રહ, માસ, પખવાડીયાં, ઋતુઓ, રાત્રિ, સંવત્સર, ક્ષણ, મુહૂર્ત્ત, નિમેષ તથા યુગપર્યંત, સઘળી વિદ્યાઓ, સત્વના જાણનાર સનત્કુમારો, દેવ, ઇતિહાસો, મરીચિ, અંગિરા, અત્રિ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, ક્રતુ, મનુઓ, સપ્તસોમ, અથર્વાસ, બૃહસ્પતિ, ભૃગુ, દક્ષ, કાશ્યપ, વસિષ્ઠ, કાસ્ય, છંદ, દીક્ષાઓ, યજ્ઞ, દક્ષિણાઓ, પાવક તથા હવિ વગેરે યજ્ઞનાં ઉપયોગી દ્રવ્યો મૂર્તિમાન થઇ, હે યુધિષ્ઠિર! શંકરને નમતાં હતાં. પ્રજાઓના બાળકો, સર્વે નદિઓ, નાગલોક, પર્વતો, દેવની માતાઓ, તથા કન્યાઓ સહિત દેવપત્નિઓ, તથા હજારો, ×અયુત અને અર્બુદ એવા મુનિઓ શાંત એવા પ્રભુને નમસ્કાર કરતા હતા; પર્વતો, સાગર દિશાઓ શંકરને નમતાં હતાં, ગીત વાદિત્રમાં કુશળ એવા, ગાંધર્વ અને અપ્સરાઓ દિવ્યતાલમાં અદ્‌ભુત ગાન કરી શંકરની સ્તુતિ કરતાં હતાં.

હે મહારાજ! વિદ્યાધર લોક, દાનવો, ગુહ્યકો, રાક્ષસો, સ્થાવર જંગમ સઘળાં ભૂત માત્ર મન તથા કર્મવડે વિભુ એવા મહાદેવને નમતાં હતાં, પ્રજાપતિ સહવર્ત્તમાન ઇન્દ્ર જેની પછવાડે ઉભો છે, એવા શંકરને મારા સન્મુખ જોયા. મહાદેવને જોવાને મારી શક્તિ ન ચાલી, ત્યારે દેવે કહ્યું, કે હે કૃષ્ણ! સ્તુતિ કર. તેં આરાધેલો હું સેંકડો હજારો ગણો ખુશી છું, અવશ્ય તારા સમાન વહાલો મને ત્રણ લોકમાં કોઇ નથી. મહાદેવની પ્રત્યે મેં માથું નમાવ્યું, તે સમયે ઉમિયા પ્રસન્ન થયાં, ત્યારપછી બ્રહ્માદિ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા સ્થાણું એવા શિવજી પ્રત્યે હું આ પ્રમાણે બોલ્યો.

વિષ્ણુ કહે છે—ઋષિ લોક વેદને સ્તુતિ કરવા યોગ્ય તમે છો, એમ કહે છે, અને

×દશ હજાર.

સાધુપુરૂષો, તપ, સત્વ, રજ, તમ તથા સત્યરૂપ પણ તમનેજ કહે છે, નિરંતર તથા સર્વના બીજરૂપ એવા તમને હું નમસ્કાર કરૂં છું. બ્રહ્મા, રૂદ્ર, વરૂણ, અગ્નિ, મનુ, ભવ, ધાતા, ત્વષ્ટ્રા, વિધાતા તથા સર્વમુખ એવા પ્રભુ તમેજ છો. સ્થાવર જંગમ ભૂતમાત્ર તમારાથી ઉત્પન્ન થયાં છે, આ સ્થાવર જંગમ સઘળું ત્રણ લોક તેં સર્જ્યું છે. હે દેવ! અહિંયાં જે ઇન્દ્રિયો મન, સઘળા વાયુ, સાત પ્રકારના અગ્નિ, તથા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય દેવતા જણાય છે, એ બધાની સમાપ્તિ તમારે વિષે છે, માટે ઋષિઓ તે સમુદાયથી તમને 'પર' એમ કહે છે. વેદ, યજ્ઞ, સોમ, દક્ષિણા, અગ્નિ તથા હવિ વગેરે યજ્ઞને ઉપયોગી જે કંઇ છે, તે અવશ્ય ભગવાન્ શંકરજ છે. હોમવું, આપવું, ભણવું, જેટલાં વ્રત તથા નિયમ, લજ્જા, કીર્ત્તિ શ્રી, કાન્તિ, તુષ્ટિ, અને સિદ્ધિ એ સર્વ તમારા સ્વરૂપને પામેલાં છે. હે ભગવન્! કામ, ક્રોધ, ભય, લોભ, મદ, સ્તંભ, મત્સર, આધિ તથા વ્યાધિ એ સઘળા તમારાજ પુત્ર છે. ક્રિયા, વિકાર, પ્રણય, પ્રધાનરૂપ, અવિનાશી બીજરૂપ, મનની પરમ એવી યોનિરૂપ, ઐશ્વર્ય, નિરંતર, અવ્યક્ત, પવિત્ર, ચિંતવન કરવા યોગ્ય, સહસ્ત્રાંશુ જ્યોતિરૂપ તથા સર્વ તત્વોના આદિ અને જીવિતા આશ્રય તમે છો. મહાન, આત્મા, મતિ, બ્રહ્મા, વિશ્વ, શંભુ, સ્વયંભુ, બુદ્ધિ, પ્રજ્ઞા, ઉપલબ્ધિ, સંવિત્ (જ્ઞાનરૂપ), ખ્યાતિ, ધૃતિ, સ્મૃતિ, ઇત્યાદિ પર્યાયવાચક શબ્દોવડે કરીને વેદને વિષે પરમાત્મા તમનેજ કહ્યા છે. તમને જાણી વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ અવિદ્યાજનક મોહને જલદી ટાળી દે છે. સર્વ પ્રાણિઓનું હૃદય તથા ઋષિઓએ સ્તુતિ કરેલા ક્ષેત્રજ્ઞ તમે છો. સર્વના હાથ પગ તથા સર્વનાં નેત્ર, મુખ અને માથું તમે છો, સર્વ શ્રુતિઓવાળા, સઘળે વિંટળાઇને તમે રહ્યા છો. સત્કર્મને વિષે અતિ તેજસ્વી એવા ફળરૂપ તમે છો, પ્રભા તથા અર્ચિ એવા પુરૂષરૂપે, સર્વના હૃદયને વિષે આશ્રય કરીને રહેલા છો. દુઃખવડે જોઇ શકાય એવા સત્તામાત્ર પ્રાપ્તિરૂપ, ઇશાન, તેજોમય, અવિનાશી એવા તમે છો. જે નિત્ય યોગવાળા, સત્ય સંકલ્પથી ઇન્દ્રિયોને જીતેલા ધ્યાન કરનારા બુદ્ધિ અથવા મતિએ યુક્ત લોક તમારે વિષે શરણ થએલા છે, તે તમારો આશ્રય કરે છે. જે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ, તમને અવિચળ, છાંના આશયરૂપ, પુરાણપુરૂષ, અનુભવરૂપ, હિરણ્યમય, બુદ્ધિવાળી પર એવી ગતિરૂપ જાણે છે, તે પુરૂષ બુદ્ધિને અતિક્રમણ કરીને જાય છે. મૂર્તિવડે સાત [1]સૂક્ષ્મ, તથા છ [2]અંગ એવા તમને જાણીને પ્રધાન એવા વિધિયોગને વિષે રહેલો પંડિત તમારે વિષે પ્રવેશ કરે છે. હે પાર્થ! દુઃખને નાશ કરનાર શંકરને એ પ્રકારે મેં કહ્યું. તે સમયે સ્થાવર જંગમ સઘળા જગતે નાદ કર્યો. પછી બ્રાહ્મણો, દેવતા, દૈત્ય, નાગ, પિશાચ, પિતરો, પક્ષિઓ, રક્ષગણ, ભૂતગણ તથા સર્વે મહર્ષિઓએ શંકરને નમસ્કાર કર્યો. મારા માથાપર દિવ્ય સુગંધીવાળા પુષ્પોના ઢગલા પડવા લાગ્યા, અને સુખવાળો વાયુ વાવા લાગ્યો. જગતના હિતરૂપ ભગવાન્ શંકર ઉમા, ઇન્દ્ર તથા મને જોઇને, પોતે મારી પ્રત્યે આમ કહેવા લાગ્યા. હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર! હે કૃષ્ણ! અમારે વિષે તારી ઉત્તમ ભક્તિ જાણી તારાપર મને ઘણી પ્રીતિ છે, માટે પોતાના શ્રેયને માટે વરદાન માગ્ય. હે કૃષ્ણ! હે ઉત્તમ! આઠ વરદાન માગ્ય, હું તને આપીશ. હે યાદવકુળમાં સિંહ! જે દુર્લભ વર તું ઇચ્છે છે તે કહે?

---

१ सूक्ष्माणि महदहंकारपंचतन्मात्राणि, २ सर्वज्ञतातृप्तिरनादिबोधः स्वतंत्रतानित्यमलुप्तशक्तिः अनंतशक्तिश्च विभोर्विभुज्ञाः षडाहुरंगानि महेश्वरस्येति॥

वृणीष्वाष्टौवरान् कृष्ण दातास्मि तव सत्तम।
ब्रूहि यादवशार्दूल यानिच्छसि सुदुर्लभान् ॥ ४२९ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे मेघवाहनोपाख्याने गुर्जरभाषायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો. શંકર માહાત્મ્ય.

कृष्ण उवाच—मूर्ध्नानिपत्यै नियतस्तेजः सन्निचये ततः।
परमं हर्षमागत्य भगवंतमथाब्रुवं ॥ १ ॥

કૃષ્ણ કહે છે—ત્યારપછી વરદાનને માટે પ્રેરણા કરેલો હું તતપર થઇ, તેજના સમૂહને વિષે સ્થિત એવા શંકરને માથું નમાવી, હર્ષ પામી ભગવાનની પ્રત્યે આ પ્રકારે બોલ્યો. ધર્મમાં દૃઢપણું, યુદ્ધમાં શત્રુઓનો નાશ, મોટો યશ, પરમબળ, યોગેસહિત પ્રિયપણું, તમારી સમીપ રહેવું, તથા દશહજાર પુત્રો હું માગું છું. મેં એ પ્રકારે વરેલા શંકર, 'તારે તેમ હો.' એવું વચન બોલ્યા. પછી સર્વને પવિત્ર કરનારી, તથા પોષણ કરનારી, માન્યવાળી, શંકરની સ્ત્રી ઉમા બોલ્યાં—હે પાપ રહિત! તપનો ભંડાર એવો શાંબ નામનો પુત્ર ભગવાન્ શંકરે તને આપ્યો. હવે મારાથી પણ ઇચ્છિત એવાં આઠ વરદાન તું માગ, હું તને આપું છું. હે પાંડુનંદન! માથું નમાવી હું તેમની પ્રત્યે આ પ્રકારે બોલ્યો કે બ્રાહ્મણોને વિષે ક્ષમા, પિતાથી પ્રસાદ, સો પુત્ર, ઉત્તમ ભોગ, કુળને વિષે પ્રીતિ, માતાથી પ્રસાદ, શમની પ્રાપ્તિ, અને દાક્ષ્ય (ડહાપણ) એટલાં આઠ વરદાન માગું છું ઉમા કહે છે કે હે દેવતાઓને વિષે પ્રભાવવાળા! તારે "એ પ્રકારે હો" હું કદી મિથ્યા બોલતી નથી. તારે સોળ હજાર સ્ત્રીઓ તેમને વિષે પ્રિયપણું તથા અક્ષય ધન ધાન્યાદિક હો, બાંધવો થકી તું ઘણી પ્રીતિ સંપાદન કરીશ. હું તને શરીર સંબંધી કામના આપું છું, વળી હમેશાં તારે ઘેર સાત હજાર અતિથિઓ ભોજન કરશે. વાસુદેવ કહે છે—હે ભારત! હે ભીમના મોટા ભાઇ! શંકર તથા ભવાની એ પ્રકારે મને વરદાન આપી તેજ ક્ષણે અંતર્ધ્યાન થયાં. હે રાજાઓમાં ઉત્તમ! આ શંકરનું અદ્ભુત એવું સઘળું ચરિત્ર પૂર્વે મેં અતિ તેજસ્વી એવા ઉપમન્યુ બ્રાહ્મણને કહ્યું હતું. હે વ્રતના ધારણ કરનાર! પછી ઉપમન્યુ દેવના દેવ શંકરને નમસ્કાર કરી મારી પ્રત્યે બોલ્યો કે શંકર સમાન બીજો દેવ નથી, શંકર સમાન બીજી ગતિ નથી, દાનને વિષે શંકર સમાન બીજો દેવ નથી, તેમ રણને વિષે શંકર સમાન બીજો કોઇ યોધ નથી.

नास्ति शर्वसमो देवो नास्ति शर्वसमागतिः।
नास्ति शर्वसमो दाने नास्तिशर्वसमो रणे ॥ ११ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि मेघवाहनोपाख्याने गुर्जरभाषायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો. તંડિ ઋષિનું શંકરારાધન.

उपमन्युरुवाच—ऋषिरासित्कृते तात तंडिरित्येव विश्रुतः ॥
दशवर्षसहस्राणि तेन देवः समाधिना ॥ १ ॥
आराधितोभृक्तक्तेन तस्योदर्कं निशामय ॥

ઉપમન્યુ કહે છે—હે તાત! કૃતયુગમાં તંડિ નામના વિખ્યાત ઋષિ હતા. તેમણે સમાધિવડે દશહજાર વર્ષ સુધી મહાદેવનું આરાધન કર્યું હતું, તેમનો ફળોદય સાંભળ. તંડિએ મહાદેવને દીઠા પછી સ્તોત્રોવડે વિભુની સ્તુતિ કરવા માંડી. તંડિ તપ તથા યોગથી અવિનાશી એવા પરમાત્માને ચિંતવન કરીને વિસ્મય પામેલા મહાત્માની પ્રત્યે આ પ્રકારે બોલ્યા. સાંખ્ય માર્ગીઓ જે પર એવા પ્રધાન પુરૂષનું હંમેશાં પઠન કરે છે, અને યોગિયો જે અધિષ્ઠાતા એવા ઇશ્વરને ચિંતે છે, વળી પંડિતો જેને ઉત્પત્તિ તથા વિનાશને વિષે કારણ જાણે છે, દેવ દૈત્ય તથા મુનિઓને જેનાથી પર બીજું જણાતું નથી, તે અજ, ઇશાન, આદિ તથા અંતથી રહિત પ્રભુ, પાપ રહિત તથા અત્યંત સુખી એવા દેવને શરણે હું જાઉં છું. એ પ્રકારે ધ્યાનમાર્ગે સ્તુતિ કરેલા તપના ભંડાર શંકરને તંડિએ પ્રત્યક્ષ દીઠા. તે, અવ્યય, અનૌપમ્ય (ઉપમા ન આપી શકાય એવા) અચિંત્ય, શાશ્વત (નિરંતર) કુટસ્થ (દેહને વિષે રહેલા) નિષ્ફળ સફળ, બ્રહ્મ, નિર્ગુણ, ગુણગોચર (ગુણને વિષે ગતિ કરનારા) યોગિઓના પરમાનંદરૂપ, અક્ષર, મોક્ષસંજ્ઞિક, મન, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, મરૂત (વાયુરૂપ), વિશ્વની ગતિરૂપ, બ્રહ્મ, અગ્રાહ્ય (ગ્રહણ ન થઇ શકે એવા), અચળ, શુદ્ધ બુદ્ધિગ્રાહ્ય, મનોમય, દુર્વિજ્ઞેય (દુઃખવડે જાણવા યોગ્ય), અસંખ્યેય અકૃતાર્થોએ દુષ્પ્રાપ્ય, વિશ્વની યોનિરૂપ, જગત તથા તમથી પર, પરથકી પર, પ્રાણવાળા, આત્મા, જ્યોતિરૂપ, જીવને વિષે સ્થિત મન એવા તે દેવના દર્શનનો બહુ વર્ષથી આકાંક્ષી ઋષિ તંડિ ઉગ્ર તપમાં બેઠેલો ઇશ્વરને જોઇને આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

તંડિ કહે છે—પવિત્રને પણ પવિત્ર કરનાર તમે છો, ગતિમાનોની ઉત્તમ ગતિ તમે છો, તેજની મધ્યે અતિ ઉગ્રતેજ તમે છો, તપની મધ્યે ઉત્તમ તપ તમે છો, વિશ્વાવસુ, હિરણ્યાક્ષ, પુરહૂત, નમસ્કૃત એવા હે વિભો! ભારે કલ્યાણના આપનાર અત્યંત અબાધ્ય એવા તમને નમસ્કાર કરૂં છું. હે વિભો! ભયશીલોને મૃત્યુરૂપ તથા યત્નકર્તા યતિઓને મોક્ષ આપનાર એવા સહસ્રાંશુ તમને નમસ્કાર કરૂં છું; હે સુખરૂપ આશ્રય! તમને નમું છું. બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ, વિશ્વદેવો તથા મોટા ઋષિઓ જેને નથી જાણતા તો તત્ત્વવડે કરીને અમે કયે પ્રકારે તમને જાણી શકીએ? સઘળું તમારાથી પ્રવર્તે છે. સઘળું તમારે વિષે રહેલું છે, કાળ, પુરૂષ, બ્રહ્મા, એ સઘળાં નામ તમારાંજ છે. પુરાણના જાણનાર દેવ તથા ઋષિઓએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રૂદ્ર એ ત્રણ તમારાં શરીર કહેલાં છે. અધિ* પૌરૂષ, અધ્યાત્મ, અધિભૂત, અધિદૈવત, અધિલોક, અધિ વિજ્ઞાન તથા અધિયજ્ઞ તમેજ છો. દેવતાઓએ પણ દુઃખવડે કરીને જાણવા યોગ્ય એવા, પોતાના દેહમાં રહેલા તમને જાણીને નિર્મુક્ત થએલા વિદ્વાનો વિઘ્ન રહિત પરંભાવને (મોક્ષ) પામી જાય

---

* આ સ્થળમાં સાત એવાં અધિપૌરૂષાદિ સંહિતાઓવડે સમગ્ર हेय તથા उपादेय તમેજ છો એ પ્રકારે કહે છે.

છે. હે વિભો ! તમને જાણવાને નહી ઇચ્છા કરતા પુરૂષોને વારંવાર આ સંસારમાં મરવું અવતરવું પડે છે, સ્વર્ગ તથા મોક્ષના દ્વારને બંધ કરનારા તથા આપનારા તમે છો, સ્વર્ગ તથા મોક્ષ તમેજ છો. કામ, ક્રોધ, સત્વ, રજ, તમ તથા અધઃ અને ઉર્ધ્વરૂપે તમેજ છો; બ્રહ્મા, ભવ, વિષ્ણુ, સ્કંદ (કાર્તિક સ્વામી), ઇન્દ્ર, સૂર્ય, યમ, વરૂણ, ચંદ્ર, મનુ, ધાતા, વિધાતા અને ધનેશ્વર (કુબેર) તમે છો; भू (પૃથિવી), વાયુ, सलिल (જળ), અગ્નિ, ख (આકાશ), વાણી, બુદ્ધિ, સ્થિતિ (સત્તા), મતિ, કર્મ, સત્ય તથા अनृत (જૂઠું) એ બેઉ પણ તમેજ છો, વા નથી; [અર્થાત્ અનિર્વચનીય છો]. ઇન્દ્રિયો તથા ઇન્દ્રિયોના અર્થરૂપ પ્રકૃતિથી પર, કુટસ્થ, કાર્ય તથા કારણથી ભિન્ન, સત્તામાત્ર, सोपाधिक રૂપે ચિંત્ય, निरुपाधिक રૂપે અચિંત્ય, તમેજ છો; જે પરબ્રહ્મ, જે પરંપદ અને સાંખ્ય તથા યોગનીગતિરૂપ તમે છો, એમાં સંશય નહીં. અવશ્ય આજ અમે કૃતાર્થ થયા, આજ અમે સદ્દગતિને પામ્યા; કેમકે, સુગતિથી જ્ઞાનવડે નિર્મળ થએલી બુદ્ધિઓવાળા પુરૂષો પ્રાર્થના કરે છે. અમે મૂઢ છીએ. ઘણો કાળ ગયા છતાં, દેવો જેને શાશ્વત કહે છે, તે શ્રેષ્ઠ દેવને અમારા મૂઢ અંતઃકરણથી જાણ્યા નહીં, મેં ઘણા જન્મવડે તમારી ભક્તિ સાક્ષાત્ સંપાદન કરી. શંકર, ભક્તને વિષે અનુગ્રહ કરનાર છે, તે મોક્ષ આપે છે. દેવ અસુર તથા મુનિઓનું ગુહાને વિષે છાનું રહેલું જે સનાતન બ્રહ્મ છે, તે દેવોએ પણ દુઃખવડે જાણવા યોગ્ય છે. તેજ આ ભગવાન દેવ, સર્વના કરનાર, સર્વતોમુખ, સર્વાત્મા, સર્વદર્શી સર્વને વિષે ગતિ કરવાવાળા, સર્વને જાણનારા, દેહકૃત, દેહને પોષણ કરનારા, દેહને ધારણ કરનારા (જીવરૂપ), દેહ સંહર્તા, દેહધારીઓની ગતિરૂપ, ઇશ્વર શંકર છે. સર્વ પ્રાણીને શુભ અને અશુભ એવી ગતિને રૂડે પ્રકારે આપનાર છે, યજન કરનારા, ધ્યાન કરનારા તથા આત્મવિદ્યાના જાણનાર પુરૂષોની, અને ફરીને સંસારની કામના રાખનાર પુરૂષોની અધ્યાત્મ ગતિરૂપ શંકર ઇશ્વર છે. પૃથ્વી આદિ સઘળાં ભુવનને ઉત્પન્ન કરી, દેવતાએ સહવર્ત્તમાન જે દેવ પોતાનાં આઠ[1] શરીરવડે તેને ધારણ કરે છે તથા પોષણ કરે છે, એથી સઘળું પ્રવર્ત્તે છે, આ સઘળું એમને વિષે રહેલું છે. પ્રલય પણ એમાંજ થાય છે, એ એક સનાતન છે, કામનાઓવાળાનું સ્વર્ગ, ઉર્ધ્વરેતાઓનું સત્ય લોક, મુક્ત પુરૂષોનું અપવર્ગ (મોક્ષ) અને આત્મવેદીઓનું કૈવલ્ય, પણ શંકર છે. દેવ, અસુર અને મનુષ્યોના જાણવામાં ન આવે માટે આ પ્રભુને બ્રહ્માદિ સિદ્ધ પુરૂષોએ ગુહામા[2] છાના રાખ્યા છે જેથી મોહ પામેલા દેવ, અસુર તથા મનુષ્યથી, હૃદયમાં રહેલા અપ્રકાશિત હોવાથી તેને સ્પષ્ટ જાણતા નથી. જે ભાવવાળા પુરૂષો ભક્તિના યોગથી એમને શરણે જાય છે, તેમને તે કામદેવ આત્માવડે આત્મને દર્શન આપે છે જેને જાણ્યા પછી જન્મ મરણ રહેતું નથી. તથા તે શંકરને જાણ્યા પછી જાણવાનું રહેતું નથી. જેને મેળવ્યા પછી પંડિત પુરૂષ, બીજો અધિક લાભ માનતો નથી. વળી તે, અક્ષય રૂપી તથા અવ્યયરૂપી એવી પરમ ઝીણી ગતિને પામે છે. સાંખ્ય શાસ્ત્રને વિષે કુશળ એવા ઘણા જ્ઞાનિઓ, સાંખ્યના ગુણ તત્વને જાણનારા જેને જાણીને સંસારનાં બંધનોથી મૂકાઇ જાય છે તેને વેદ વિદ્યાના જાણનારાઓ જાણે છે અને તે વેદાંતમાં રહેલા છે. હમેશાં પ્રાણાયામ કરનારાઓ તેને જપે છે, અને તેમાં પ્રવેશ કરે છે, તેઓ ઓંકારરૂપી

---

૧ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, યજમાન. એ નામનાં આઠ શંકરનાં શરીર કહેલાં છે. ૨ શાસ્ત્રને વિષે.

રથમાં બેશી મહેશ્વર પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે. દેવ માર્ગે ગતિ કરનારાઓનું સૂર્યદ્વાર આ શંકર કહેવાય છે, અને પિતૃ માર્ગે જનારાઓનું ચંદ્રદ્વાર પણ શંકર છે. કાષ્ટા, દિશાઓ, સંવત્સર, દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયનરૂપ શંકર છે. પૂર્વે પ્રજાપતિ ઘણાં રત્નોવડે નીલલોહિત સંજ્ઞિક એવા એને આરાધી, પ્રજાને માટે વર્યા. ઋગ્વેદીઓ ઋગ્વેદના મંત્રોથી અનારોપિતરૂપને વખાણે છે, અધ્વર્યુ બ્રાહ્મણો ત્રણ પ્રકારના યજ્ઞમાં યજુર્વેદના મંત્રોવડે જેને આહુતી આપે છે. શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા સામગો સામ મંત્રથી જેનું ગાન કરે છે, અથર્વણિ બ્રાહ્મણો **ऋतं, सत्यं, परंब्रह्म**, એવાં નામથી જેની સ્તુતિઓ કરે છે, યજ્ઞની મોટી યોનિરૂપ અને જેમને યજ્ઞમાં પતિ કહે છે. રાત્રિ, દિવસ, શ્રોત્ર નયન, પક્ષ, માસ, શિર, ભુજ, ઋતુ. વીર્ય, તપ, ધૈર્ય, અબ્દ (વર્ષ), ગુહ્ય, મૃત્યુ, યમ, હુતાશ (અગ્નિ), કાળ, સંહાર, કાળની મોટી યોનિરૂપ, સનાતન કાળ, ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, વાયુ સહવર્ત્તમાન ગ્રહો, ધ્રુવ, સપ્ત ભુવન, પ્રધાનરૂપ, મહદવ્યક્ત, ભેદ તથા અંતવાળું, બ્રહ્માદિ સ્તંભ પર્યંત સત્અસત્ જે કંઇ ભૂતાદિ જણાય છે, તે સઘળું શિવરૂપ છે. *આઠ કૃતિરૂપ તથા પ્રકૃતિઓથી પર માયાવી દેવના અંશરૂપ એવું સમગ્ર જગત વર્ત્તે છે, તે એનાથી પરમ આનંદરૂપ, શાશ્વત (નિરંતર) છે. વિરક્ત પુરૂષોની ગતિ એ છે, સત્ પુરૂષોનો ભાવ પણ એ છે, મોટી શાન્તિ તથા નિર્વૃત્તિ પણ શિવજી છે, યોગિપુરૂષો જેને પામીને કૃતકૃત્ય થાય છે, તુષ્ટિ, સિદ્ધિ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ઇષ્ટ પુરૂષોને અધ્યાત્મ ગતિ, વિદ્વાનોને અવ્યયરૂપી પ્રાપ્તિ, છે. કામનાઓ માટે ભારે દક્ષિણાઓથી મુખવડે યજન કરનારા યજ્ઞ શીલોની જે ગતિ થાય છે, તે ગતિ તમે છો, એમાં સંશય નહીં. હે દેવ ! રૂડા પ્રકારના યોગ તથા જય, શાન્તિ અને નિયમોવડે તપ તપવાથી જે ગતિ થાય છે, તે ગતિ તમે છો. હે સનાતન ! કર્મનો ન્યાસ કરનારા વિરક્ત સંન્યાસિઓની જે બ્રહ્મ સદનમાં ગતિ થાય છે, તે તમે છો. જેને પુનઃ સંસારમાં કામના નથી એવા વૈરાગ્યને વિષે વર્તનારાઓની, તથા પ્રકૃતિમય પુરૂષોની જે ગતિ થાય છે, તે તમે છો. જ્ઞાન વિજ્ઞાને યુક્ત પુરૂષોની, નિરૂપાખ્યા, નિરંજના એવી કૈવલ્યા (મોક્ષાખ્યા) નામની જે ગતિ છે, તે મોટી ગતિ તમે છો. હે વિભો ! વેદ, શાસ્ત્ર અને પુરાણોમાં બતાવેલી પાંચ ગતિઓ કહી, તે તમારા પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થાય છે, અન્યથા મળતી નથી.

એ પ્રકારે તપના ભંડાર તંડિ ઋષિએ પોતે મહાદેવની સ્તુતિ કરી. અને પૂર્વે લોકના સૃજનાર બ્રહ્માએ જે બ્રહ્મનું ગાન કર્યું હતું તે '**परंब्रह्म**' ગાયું. ઉપમન્યુ કહે છે--બ્રહ્મવાદિ તંડિએ એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરેલા ભગવાન્ મહાદેવ ઉમયા સહિત બોલ્યા કે 'બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ઇન્દ્ર, વિશ્વદેવા તથા મોટા ઋષિઓ તમને નથી જાણતા.' તંડિના કહેલા એ વાક્યથી સંતુષ્ટ થએલા શિવ તેની પ્રત્યે બોલ્યા કે તેજસ્વી, યશસ્વી, દિવ્ય જ્ઞાનવાળો, દુઃખવર્જિત, અક્ષય તથા અવ્યય તું હો. હે બ્રાહ્મણો મધ્યે શ્રેષ્ઠ ! મારા પ્રસાદથી ઋષિઓને અભિગમ્ય એવો સૂત્ર કર્તા પુત્ર તારે થશે, એમાં સંશય નહીં—હે વત્સ ! હું તને શું વરદાન આપું ? તારી ઇચ્છા હોય તે બોલ, હાથ જોડી તંડિ બોલ્યો કે તમારે વિષે મારી દૃઢ ભક્તિ હો, ઉપમન્યુ કહે છે—તંડિ ઋષિને એ પ્રકારના વર આપીને દેવ ઋષિઓએ અભિવંદન કરેલા તથા દેવતાઓએ સ્તુતિ કરેલા ભગવાન શંકર અંતર્ધ્યાન થયા. હે યાદવોના ઇશ્વર ! અનુ-

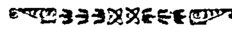
---

* ભૂમિ, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, મન, બુદ્ધિ, અહંકાર, આઠ.

ગોએ સહવર્તમાન્ ભગવાન્ અંતર્ધ્યાન થયા પછી તંડિ ઋષિએ મારા આશ્રમમાં આવી શંકરનું સઘળું ચરિત્ર મને કહ્યું. હે મનુષ્યોની મધ્યે શ્રેષ્ઠ! આગળ શંકરનાં જે પ્રખ્યાત નામ તંડિએ મને કહ્યાં છે, તે નામ સિદ્ધિને માટે તું સાંભળ, બ્રહ્માજીએ શર્વનાં દશ હજાર નામ દેવોને કહ્યાં છે, તેજ પ્રકારે શાસ્ત્રોમાં એક હજાર નામ છે. હે અચ્યુત્! પૂર્વે બ્રહ્માએ તે નામ મહાત્માને કહ્યાં, અને તે દેવના પ્રસાદથી ભગવતનાં આ ગુહ્ય નામ તંડિએ મને કહ્યાં છે.

गुह्यानीमानि नामानि तंडिर्भगवतोऽच्युत ।
देवप्रसादाद्देवेशः पुरा प्राह महात्मने ॥ ७६ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि मेघवाहनोपाख्याने गुर्जरभाषायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો. તંડિકૃત સ્તવરાજ.

वासुदेव उवाच—ततः स प्रयतो भुत्वा मम तात युधिष्ठिर ।
प्रांजलिः प्राह विप्रर्षिनामसंग्रहमादितः ॥ १ ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે તાત! હે યુધિષ્ઠિર! પછી બ્રહ્મર્ષિ એવો ઉપમન્યુ, હાથ જોડી સાવધાન થઇ શિવજીના નામનો સંગ્રહ પ્રથમથી મને કહેવા લાગ્યો. ઉપમન્યુ કહે છે—બ્રહ્માએ અને ઋષિઓએ કહેલાં, વેદ તથા વેદનાં અંગથી ઉત્પન્ન થએલાં, સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવાં નામથી, સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, વિખ્યાત એવા શંકરને હું સંતોષ પમાડીશ, સર્વ અર્થના સાધનારા મોટા સિદ્ધોએ કહેલાં અર્થવાળાં તથા ભક્તિવડે તંડિ નામના ઋષિએ વેદમાંથી છૂટાં પાડેલાં, તત્વોને જોનાર પ્રખ્યાત મુનિઓ તથા સાધુઓએ ઘણા પ્રકારે વર્ણવેલાં, બ્રહ્મલોકથી સર્વ જગત્ને વિષે ઉતારેલાં, અર્થવાળાં, વેદમાં કહેલાં નામથી, સઘળા પ્રાણીઓનું શુભહિત જેમાં છે, એવું સ્વર્ગનું આપનાર સનાતન બ્રહ્મ વર્ણવ્યું છે. તેને વિસ્તારથી સંપૂર્ણ કહેવાને કોઇપણ શક્તિમાન્ નથી. જેની વિભૂતિઓનો આદિ, મધ્ય તથા અંત સેંકડો વર્ષ સુધી ખબરદારીથી દેવોએ પણ ન પામી શકાય તો હે માધવ! તેના સમગ્ર ગુણોને વર્ણન કરવાને કોણ શક્તિમાન થાય? કેમકે સંક્ષિપ્તાર્થવાળાં પદ તથા અક્ષરોમાંથી ધીમાન્ શંકરના પ્રસાદથી શક્તિ પ્રમાણે તેમનું ચરિત્ર હું વર્ણવીશ. તેમની આજ્ઞા મેળવ્યા શિવાય ઇશ્વરની સ્તુતિ થવી અશક્ય છે. જ્યારે તેમણે આજ્ઞા કરી ત્યારે તેમની સ્તુતિ કરેલો હું, આદિ, મધ્ય તથા અંતથી રહિત, જગતની યોનિરૂપ, મહાત્મા, વરદાન આપનાર, વરેણ્ય, ધીમાન્, વિશ્વરૂપ અવ્યક્ત યોનિ શંકરનાં નામનો કિંચિત્ સમુદ્દેશ કહીશ. હે કૃષ્ણ! બ્રહ્માએ કહેલાં દશહજાર નામમાંથી, દહીને મંથન કરી જેમ ઘી કાઢી લે, અથવા ગિરિમાંથી સોનું, પુષ્પમાંથી મધુ, અને ઘીમાંથી મંડ ઉતારે તેમ એક હજાર નામ કાઢી લીધાં છે. સર્વ, પાપને ટાળનારાં વેદને વિષે રહેલાં, આ એક હજાર નામનું સ્તોત્ર પ્રયત્નવડે પ્રાપ્ત થવાને તથા ધારણ કરવા યોગ્ય છે. કલ્યાણકારિ, પૌષ્ટિક રાક્ષસોને હણનારૂં, તથા મોટું

પવિત્ર છે. શ્રદ્ધાવાળા, આસ્તિક ભક્તને આપવું, અશ્રદ્ધાળુ, અરૂપ, નાસ્તિક તથા વિષયીને ન આપવું. હે કૃષ્ણ! જે પુરૂષ, કારણાત્મન્ એવા શંકરની ઇર્ષા કરે છે, તે પોતાના પુર્વજો તથા પુત્ર પૌત્રાદિકો સહવર્ત્તમાન નરકમાં જાય છે. ધ્યાન, યોગ, અનુત્તમધ્યેય, જપ્ય તથા રહસ્ય એવું ઉત્તમ જ્ઞાન આ છે. અંતકાળમાં પણ જેને જાણીને મોટી ગતિ પામે છે. સર્વ લોકના પિતામહ બ્રહ્માએ, આ સ્તોત્ર રચીને સઘળાં દિવ્ય સ્તોત્રને માથે કલ્પ્યું. ત્યારથી મહાત્મા ઇશ્વર એવા શંકરનું, દેવોએ પુજા કરેલું આ સ્તોત્ર જગતમાં સ્તવરાજ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. બ્રહ્મલોકમાંથી આ સ્તવરાજ સ્વર્ગમાં ઉતાર્યું ત્યાંથી પૂર્વે તંડિને મળ્યું તેથી તંડિકૃત કહેવાયું. સ્વર્ગમાંથી અહીંયાં પૃથ્વીમાં તંડિએ આણ્યું. હે મહાબાહો! સર્વ કલ્યાણનું કલ્યાણ, સઘળા પાપને નાશ કરનારૂં, વેદથીપર, પરથીપર, સ્તોત્ર હું તને કહીશ. તેજની મધ્યે જે તેજરૂપ, તપમાં પણ તપરૂપ, શાન્તોની મધ્યે પણ શાન્ત. કાન્તિઓની મધ્યે જે કાન્તિરૂપ, દાન્તોમાં પણ જે અતિદાન્ત, બુદ્ધિમાનોમાં જે બુદ્ધિરૂપ, દેવોની મધ્યે જે ઉત્તમ ઋષિ, યજ્ઞોની મધ્યે જે ઉત્તમ યજ્ઞ, કલ્યાણમાં મુખ્ય કલ્યાણ, રૂદ્રમાં પણ જે મુખ્ય રૂદ્ર, યોગિઓમાં જે મુખ્ય યોગી કારણોનું મુખ્ય કારણ, જેનાથી લોકો ઉત્પન્ન થાય છે, જેથી પુનઃ નથી થતા, એવા સર્વ ભૂતના આત્મારૂપ, અપરિમિત, તેજસ્વી એવા હરનાં એક હજાર આઠ નામ સાંભળ, હે મનુષ્યોમાં વ્યાઘ્ર! જેને સાંભળવાથી સર્વ કામનાઓ પામીશ.

* शिवसहस्रनामस्तोत्रनो आरंभ

૧ અચંચળ, કુટસ્થ, નિત્ય, ૨ સર્વનો [1]આશ્રય, ૩ ઇશ્વર, અન્તર્યામિ, પરમાર્થ, સત્યરૂપ, વિશ્વના કર્ત્તા, સર્વજ્ઞ. ૪ જેનાથી જગત્ ભય પામે છે એવા, સંહર્ત્તા, ૫ શ્રેષ્ઠ, ૬ ઇષ્ટપ્રદ (ઇચ્છેલું આપનારા.) ૭ સર્વને આચ્છાદન કરનારા, ૮ વ્યાપક, પ્રાણધારણ કરનારાઓના અંતરાત્મા. ૯ સર્વત્ર, સર્વ દેશમાં, સર્વ કાળમાં, સર્વ પ્રાણીઓમાં પ્રસિદ્ધ. ૧૦ વ્યાપક,[2] ૧૧ સર્વને કરનાર, વિશ્વના કર્તા,[3] ૧૨ જેનાથી વિશ્વ ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા જેમાં લય પામે છે, સર્વની ઉત્પત્તિ તથા લયનું સ્થાન, સત્તા માત્ર સ્વરૂપ. ૧૩ જટા (કેશનો સમૂહ) વાળા, ૧૪ વાઘ અથવા હાથીનું ચર્મ ધારણ કરનારા, ૧૫ મોરની કળાની પેઠે ફેંકારેલી જટાવાળા, અથવા જટાના અગ્ર ભાગના ગુચ્છનાં શિખંડ કહે છે એટલે અંબોડાવાળા, ૧૬ સઘળું જગત્ જેના અવયવ ભૂત છે એવા, વિરાટરૂપ. ૧૭ વિશ્વકર્તા, ૧૮ સર્વને સંહાર કરનારા, ૧૯ હરણ જેવાં નેત્રવાળા, ૨૦ સર્વ ભૂતને હણનારા, ૨૧ સર્વના ભોક્તા, ૨૨ રૂપપણે યથાસ્થિત વર્તનારા, ૨૩ નિરૂદ્યમપણે વર્તનારા, ૨૪ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં

---

* આ શિવસહસ્ર નામ સ્તોત્રમાં કેટલાંક નામની પુનરોક્તિ જણાય છે, તથાપિ કેટલેક સ્થળે શબ્દ એક છતાં અર્થ જૂદા, જૂદા હોય છે, અને કેટલીક જગોએ અર્થ એક છતાં શબ્દ ભિન્ન હોય છે, વળી તે નામ અપૂર્વ અર્થવાળાં છે, માટે તેમાં વિદ્વાનોએ પુનરોક્તિની શંકા લેવી નહીં.

૧ **'संसारमंडपस्यास्य भूवस्तंभायशंभव इति'**

૨ **'सर्वसामान्योषिततोसिसर्व' इतिभगवद्वचनात्** ॥

૩ એ બેઉ નામથી **उपादानत्व**, તથા **निमित्तत्व** કહ્યું.

રાખનારા, તપસ્વી, ૨૫ નિત્ય, ૨૬ અચળ, ૨૭ સ્મશાનમાં વસનારા, [૧]કાશીમાં વસનારા. ૨૮ સમગ્ર ઐશ્વર્ય, જ્ઞાન, યશ, શ્રી, વૈરાગ્ય તથા ધર્મ, એ ૭ ભાગ જેમાં છે એવા. ૨૯ આકાશમાં[૨] ગતિ કરનારા, ૩૦ ઇન્દ્રિયોવડે વિષયરૂપે ગતિ કરનારા, અથવા ઇન્દ્રિયોવડે વિષયોને ભોગવનારા, વિષયભુક્, ૩૧ કાલાન્તરૂપે પાપી મનુષ્યને પીડા કરનારા. ૩૨ સર્વને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય, અથવા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય એવા, ૩૩ સૃષ્ટિ ઇત્યાદિક મોટું કર્મ કરનારા; ૩૪ તપવાળા, ૩૫ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ તથા આકાશ એ પંચભૂતને સંકલ્પ માત્રવડે સૃજનારા, ૩૬ દિશાઓરૂપી વસ્ત્રને ધારણ કરનારા, ૩૭ દુઃખવડે જાણવા યોગ્ય; ૩૮ સર્વ લોક એવી સઘળી પ્રજાઓના સ્વામી, ૩૯ અપરિછેદ્ય, અખંડિત. ૪૦ વૈરાગરૂપી સ્થૂલ શરીરવાળા, ૪૧ ધર્મરૂપ, ૪૨ મોટા યશસ્વી, પરમેશ્વર. ૪૩ મોટા મનવાળા. ૪૪ સર્વ ભૂતને જોનારા, ૪૫ વિશ્વરૂપ, અથવા વિશ્વને વિષે પ્રગટ થનારા, ૪૬ વિશ્વને ગળવાને સમર્થ એવી મુખની ઉપલી તથા નીચલી, બેઉ ફાડયોવાળા, ૪૭ દશે દિશાઓના દિગ્પાળરૂપ, ૪૮ અવિદ્યાએ કલ્પેલા અહંકારાદિથી અખંડિત, એકરસ સ્વભાવવાળા, ૪૯ પ્રીતિરૂપ, ૫૦ જેના રથને અશ્વતરીઓ[૩] (ખચરીઓ) વહન કરે છે એવા, ૫૧ સંસારરૂપી વજ્રપાતથી રક્ષણ કરનારા, ૫૨ પૂજ્ય, ૫૩ પવિત્રતા, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય, (ભણવું) ઇશ્વર પ્રણિધાન વગેરે નિયમોથી પ્રાપ્ત થનારા. ૫૪ નિયમોથી આશ્રિત, નારાયણ, દક્ષિણામૂર્ત્તિ ઇસાદિ રૂપવડે નિયમોના આશ્રયભૂત, ૫૫ સઘળી શિલ્પ વિદ્યાના આચાર્ય, વિશ્વકર્મા. ૫૬ નિત્યસિદ્ધ, ૫૭ સર્વના આદિરૂપ,[૪] ૫૮ હિરણ્ય ગર્ભ, સ્રષ્ટા. ૫૯ પદ્મ, શંખ, ઇત્યાદિ રૂપે, અખંડ ઐશ્વર્યવાળા, ૬૦ હજારો[૨] હાથ, પગ તથા નેત્રાદિવાળા, અથવા દેવતાના રાજા[૫] ઇન્દ્ર. ૬૧ વિશાળ ઇન્દ્રિયોવાળા, ૬૨ ચંદ્ર, લતાઓ અથવા યજ્ઞ સંબંધી હવિરૂપ, ૬૩ આકાશને વિષે દેદિપ્યમાન એવાં નક્ષત્રોના સાધક, ૬૪ ચંદ્ર, ૬૫ સૂર્ય, ૬૬ શનિ, ૬૭ કેતુ, ૬૮ રાહુ, ૬૯ મંગળ, ૭૦ શુક્ર તથા બૃહસ્પતિ, ૭૧ બુધ, વગેરે ગ્રહરૂપ, ૭૨ અત્રિની સ્ત્રી અનસુયાને નમસ્કાર કરનારા, (દત્તાત્રેય અથવા દુર્વાસારૂપે તેના પુત્ર છે, માટે) ૭૩ મૃગરૂપ ધારિણ એવા યજ્ઞને વિષે બાણઅર્પણ કરનારા, ૭૪ યજ્ઞને હણવા છતાં તેજસ્વી તથા સ્વતંત્ર છે,

---

૧ મૃત જીવો, જ્યાંથી ફરી ઉઠી ન શકાય તેવા સ્થળમાં શયન કરે તે જગોનું નામ **શ્મશાન**, શ્મશાન શબ્દનો અર્થ **काशीक्षेत्र** છે. શબ દહન કરવાના સ્થળમાં, **श्मशान** શબ્દ ગૌણ અર્થમાં લાગુ પડે છે, કારણ કે–મરવા પછી બાળી મૂકવાનો જડ દેહ વિશ્રાન્તિને યોગ્ય નથી. તેમ દેહને ધારણ કરનાર જીવોને યાતના વગેરે અન્યદેહ ભોગવવા પડે છે, માટે વિશ્રાન્તિનો અભાવ છે. **काशीक्षेत्र** માં મરનારા ફરી જન્મ લેતા નથી, એવાં શાસ્ત્રનાં હજારો પ્રમાણ છે, માટે **श्मशान** શબ્દની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ **काशीक्षेत्र**માં છે, તે કાશીમાં વસનારા માટે **श्मशानवासी**, (**अविमुक्तनिरुक्ति सारमां जोवुं.**)

२ 'शंभुराकाशमध्ये' इतिश्रुतिप्रसिद्धः ॥

३ रुद्रो वा एष यदग्निः अश्वतरीरथेनाग्निरांजिमधावत्' इतिश्रुतेः ॥

४ सर्वैशरीरीप्रथम, इतिश्रुतेः ॥ ५ 'सर्वतपाणि पादं तत्सर्वतोक्षिशिरोमुखं' इत्यादिशास्त्र. ६ 'ब्रह्मैवेदंसर्वं' इत्यादिश्रुतेः ॥ बृहस्पतिर्हि शुक्रो भूत्वेति मैत्रायणीय श्रुतौ शुक्रस्य बृहस्पत्यवतारत्वश्रवणात् ॥

માટે નિષ્પાપ, ૭૫ મોટા તપવાળા, ૭૬ ઘોર તપવાળા, ૭૭ મોટા મનવાળા, ૭૮ શરણ આવેલાને ઇચ્છિત આપવાવાળા, ૭૯ સંવત્સરના કર્તા, (કાળચક્રના પ્રવર્ત્તાવનાર). ૮૦ વેદ શાસ્ત્રાદિરૂપ, ૮૧ મોટા તપરૂપ[1], ૮૨ યોગ નિષ્ઠ, ૮૩ બ્રહ્મને વિષે પ્રવિષ્ટાપનિય, ૮૪ કારણના કારણરૂપ, ૮૫ જડને સત્તા આપવાવાળા, ૮૬ મોટા સામર્થ્યવાળા, ૮૭ હિરણ્યમય,[2] બ્રહ્માંડના સૃષ્ટા, સર્વને જાણનારા, ૮૮ વિકાર રહિત એવા બીજરૂપે સર્વના કારણરૂપ, ૮૯ અવિદ્યાજનિત ક્રમ તથા કર્મ એજ વાહન છે જેને એવા, ૯૦ દશ હાથવાળા, ૯૧ નિમિષ રહિત, ૯૨ નીલકંઠ,[3] ૯૩ ઉપનિષત્પ્રસિદ્ધ એવી બ્રહ્મવિદ્યાના આપનાર, અથવા હિમાચલની પુત્રી પાર્વતીના પતિ, ૯૪ વિશ્વરૂપ, ૯૫ પોતાની મેળે ઉત્તમ, ૯૬ અસાધ્ય કર્મના કરનારા ૯૭ નિઃસામર્થ્ય, ૯૮ તત્વ સમૂહ ૯૯ તત્વ સમૂહને કરનારા, ૧૦૦ ચોવીશ તત્વના સ્વામી, ૧૦૧ દારૂકા વનમાં મુનિપત્નિઓને મોહ પમાડવા માટે નગ્નપણું ધારણ કરનારા, અથવા દિશાઓરૂપી વસ્ત્ર[4] ધારણ કરનારા, ૧૦૨ કામરૂપ, ૧૦૩ મંત્રના જાણનારા, ૧૦૪ પરમ મંત્રરૂપ, ૧૦૫ જગત્કારણ, ૧૦૬ આત્યંતિક લયરૂપ, ૧૦૭ કમંડળને ધારણ કરનારા, ૧૦૮ ધનુષ્યવાળા, ૧૦૯ જેના હાથમાં બાણ છે એવા, ૧૧૦ કપાળને[5] ધારણ કરનારા, ૧૧૧ વજ્રવાળા, ૧૧૨ શતઘ્ની નામની શક્તિને ધારણ કરનારા, ૧૧૩ ખડ્ગવાળા, ૧૧૪ પટ્ટિશ હથિઆર ધારણ કરેલા, ૧૧૫ શૂળવાળા, ૧૧૬ પૂજ્ય, ૧૧૭ શરવો જેના હાથમાં છે એવા, ૧૧૮ સુરૂપ, ૧૧૯ તેજસ્વી, ૧૨૦ ભક્તોને કાન્તિ આપનારા, નિધિરૂપ, ૧૨૧ માથાની માળાવાળા, ૧૨૨ સુંદર મોંઢાવાળા, ૧૨૩ ઉર્જિતરૂપ, ૧૨૪ વિનયવાળા, ૧૨૫ ઘણા ઉંચા, ૧૨૬ ઇન્દ્રિયદ્વારા તત્ તત્ પ્રકારના અર્થને પ્રકાશ કરનારા અથવા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રણ મૂર્તિરૂપ, ૧૨૭ સુતીર્થ (મોટા ગુરૂ), ૧૨૮ [6]કૃષ્ણરૂપ, ૧૨૯ શૃગાલરૂપ, ૧૩૦ સિદ્ધ અર્થવાળા, ૧૩૧ મુંડ (**પરિવ્રાટ્**), ૧૩૨ સર્વ ભૂતને અભય આપનાર, ૧૩૩ અજરૂપ, ૧૩૪ બહુરૂપ, ૧૩૫ ગંધના ધારણ કરનારા, જટા જૂટમાં ગંગાને ધારણ કરનારા, અને ગંગાને ગમન કરવાનું સામર્થ્ય આપનારા, ૧૩૬ આવિપ્લુત બ્રહ્મચર્યવાળા,

---

१ 'अयं तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनं' इतियाज्ञवल्क्योक्तोधर्मः ॥

२ 'अप एव ससर्जादौतासुवीर्यमवासृजत। तदंडमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभं इतिस्कांदात् ॥

૩ દેવ તથા દૈત્યોએ અમૃત કાઢવા માટે ક્ષીર સમુદ્રનું મંથન કર્યું, તેમાંથી પ્રથમ ત્રણ લોકનો નાશ કરે એવું ઝેર ઉત્પન્ન થયું, તેથી બીને તે શંકરની શરણે ગયા. તેમનું દુઃખ જોઇ કરૂણાળુ શંકરે તે ઝેર કંઠમાં રાખ્યું માટે જેનો કંઠ નીલ થયો તેથી નીલકંઠ કહેવાયા. પુરાણાન્તર કથા (ભા૦ ક૦)

४ 'ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किंचजगत्यां जगदिति' ॥

૫ બ્રહ્માનું માથું કાપી, તેના કપાળને ધારણ કરનારા.

'कृषिर्भूवाचकः शब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः ॥ तयोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते' इतिश्रुतेः आनंद सन्मात्र इत्यर्थः ॥ અથવા બ્રહ્મોત્તર ખંડમાં ગોપના બાળકની પ્રત્યે મહાદેવનું વચન છે, કે તમારા વંશમાં સાતમો પુરૂષ હું થઇશ, એ પ્રકારના વરદાનથી કૃષ્ણ એ મહાદેવનોજ અવતાર છે.

૧૩૭ ઉર્ધ્વલિંગ, ૧૩૮ ઉર્ધ્વશાયી, ૧૩૯ આકાશ એજ જેમનું સ્થાન છે એવા, ૧૪૦ ત્રિજટી, ૧૪૧ ચીરવાસા, ૧૪૨ રૂદ્ર[1], ૧૪૩ સેનાઓના પતિ, ૧૪૪ સમર્થ ૧૪૫ દિવસે ગતિ કરનારા, ૧૪૬ રાત્રિએ ગતિ કરનારા, ૧૪૭ તીક્ષ્ણ ક્રોધી, ૧૪૮ અધ્યયન, તપ ઇત્યાદિથી ઉત્પન્ન થએલું તેજ જેને વિષે છે એવા, ૧૪૯ [2]ગજાસુર દૈત્યને મારનારા, ૧૫૦ દૈત્યોને હણનારા, ૧૫૧ કાળરૂપ, ૧૫૨ લોકના ઇશ્વર, ૧૫૩ ગુણનો ભંડાર, ૧૫૪ સિંહ તથા વ્યાઘ્રરૂપ, ૧૫૫ હાથીના ચર્મથી વીંટાએલા, ૧૫૬ કાળયોગી, ૧૫૭ મોટા નાદવાળા, ૧૫૮ સર્વ કામરૂપ, ૧૫૯ અનાહત ધ્વનિરૂપ, ૧૬૦ ચતુષ્પથ (ઉપાસનાને માટે જેના ચાર માર્ગ છે એવા), ૧૬૧ નિશાચર (વેતાળાદિરૂપ), ૧૬૨ પ્રેતચારી, ૧૬૩ ભૂતચારી, ૧૬૪ મહેશ્વર, ૧૬૫ બહુભુવન, ૧૬૬ મોટા પ્રપંચને ધારણ કરનારા, ૧૬૭ સ્વર્ભાનુ (મૂલ અજ્ઞાનરૂપ તમ) ૧૬૮ અનંત (ભૂમા), ૧૬૯ ગતિરૂપ, ૧૭૦ તાણ્ડવેશ્વર, ચિદંબર મૂર્તિ, ૧૭૧ નિત્યનર્તન (હમેશાં નૃત્ય કરનારા), ૧૭૨ નર્તક (**નર્તયિતા**), ૧૭૩ વિશ્વબંધુ, ૧૭૪ ઘોરરૂપ, ૧૭૫ મહાતપા, ૧૭૬ પાશરૂપ, ૧૭૭ નિત્ય (ધ્વંસરહિત), ૧૭૮ ગિરિરૂહ (પર્વતારૂઢ), કૈલાસવાસી, ૧૭૯ નભરૂપ, ૧૮૦ હજાર હાથવાળા, ૧૮૧ વિજય, ૧૮૨ વ્યવસાય, ૧૮૩ અતંદ્રિત, ૧૮૪ અપ્રકંપ્ય, ૧૮૫ યજ્ઞહા (યજ્ઞને હણનારા), ૧૮૬ અભયરૂપ, ૧૮૭ કામને નાશ કરનારા, ૧૮૮ દક્ષના યજ્ઞને ધ્વંસ કરનારા, ૧૮૯ સૌમ્ય, (ડાહ્યા), ૧૯૦ મધ્યમ, ૧૯૧ અતિ ક્રૂર, ૧૯૨ બળ દૈત્યને મારનારા, ૧૯૩ મુદિત (નિત્ય આનંદરૂપ), ૧૯૪ અજીત, ૧૯૫ અર્થરૂપ, ૧૯૬ અવર (જેનાથી બીજો શ્રેષ્ઠ નથી એવા), ૧૯૭ ગંભીર શબ્દવાળા, ૧૯૮ ગંભીર, ૧૯૯ ગંભીર સૈન્યને વહન કરનારા, ૨૦૦ સંસાર વૃક્ષ, ૨૦૧ વટરૂપ, વટ નિકટવાસી દક્ષિણામૂર્તિરૂપ, ૨૦૨ વટના પત્ર પર સ્થિતિ કરનારા, ૨૦૩ વિભુ (ભક્તને માટે વિવિધ રૂપના ધારણ કરનારા), ૨૦૪ ઘણા તીક્ષ્ણ દાંતવાળા, ૨૦૫ મહાકાય, ૨૦૬ મોટા મુખવાળા, ૨૦૭ વિષ્વક્સેન, ૨૦૮ હરિ[1] (ગજેન્દ્રને આપતમાંથી છોડાવનારા). ૨૦૯ યજ્ઞ (સૃષ્ટિના બીજભૂત), ૨૧૦ અગ્નિરૂપ, ૨૧૧ દર્પાશ્વ (અતિ વેગવડે વહન કરનાર છે અશ્વ જેના એવા), ૨૧૨ જીવના સખા, ૨૧૩ વૃષરૂપ ધ્વજ એજ જેનું વાહન છે એવા, ૨૧૪ કર્મ તથા કાળને જાણનારા, ૨૧૫ વિષ્ણુ પ્રસાદિત, ૨૧૬ યજ્ઞનારાયણ, ૨૧૭ સમુદ્રરૂપ, ૨૧૮ વડવામુખ અગ્નિરૂપ, ૨૧૯ અગ્નિને સહાયભૂત, ૨૨૦ પ્રશાંતાત્મા, ૨૨૧ હુતાશન, ૨૨૨ ઉગ્ર તેજવાળા, ૨૨૩ મોટા તેજવાળા, ૨૨૪ જન્ય (સંગ્રામમાં સાધુ) ૨૨૫ વિજયના સમયને જાણનારા, ૨૨૬ જ્યોતિ શાસ્ત્રને જાણનારા, ૨૨૭ સિદ્ધિરૂપ, ૨૨૮ સર્વ વિગ્રહ (સર્વ દેહ), ૨૨૯ શિખાવાળા (ગૃહસ્થ), ૨૩૦ (મુંડી સંન્યાસી), ૨૩૧ જટાવાન્ (વાનપ્રસ્થ), ૨૩૨ જ્વાળાવાન્ (અર્ચિ ઇત્યાદિ માર્ગવાળા), ૨૩૩ મૂર્તિજ (મૂર્તિને વિષે ઉત્પન્ન થનારા), ૨૩૪ મૂર્ધગ, ૨૩૫ બળવાન્, ૨૩૬ વેણુવી (વાંસળીવાળા), ૨૩૭ પણવી, ૨૩૮ તાલી (તાળવાળા), ૨૩૯ ખળાવાળા, ૨૪૦ કાલકટંક, ૨૪૧ દૈવજ્ઞ, ૨૪૨ જીવરૂપ, ૨૪૩ અગમ, ૨૪૪ ચચંચળ, ૨૪૫ પ્રજાપતિ, વિરાટ, ૨૪૬ વિશ્વબાહુ, ૨૪૭ વિભાગરૂપ, ૨૪૮ સર્વગ (સમષ્ટિ કાર્યરૂપ), ૨૪૯ અમુખ,

---

૧. સર્વના પ્રાણરૂપ, **'प्राणाघायरुद्रा एते हीदं सर्वं रोदयन्ति' इतिश्रुतेः**

૨ **'वाराणस्यां पुराबातो गजरुपी महासुरः ॥ जघ्ने तं कुंजरं भीममधृष्यंमापिशंकर' इतिस्कांदे ॥**

૨૫૦ સંસારમોચક, ૨૫૧ સુગ્રાપ, ૨૫૨ હિરણ્ય કવચ (સોનાના કવચવાળા), ૨૫૩ મેઢજ, ૨૫૪ વનેચર, શબર, ૨૫૫ મહીચારી, ૨૫૬ સર્વને વિષે ગતિ કરનારા, ૨૫૭ સર્વ તર્યનિનાદી, ૨૫૮ પશુપતિ, ૨૫૯ શેપાત્મા, ૨૬૦ ગુહાવાસી, ૨૬૧ ગુહ (કાર્તિકેય), ૨૬૨ વનની માળા ધારણ કરનારા, ૨૬૩ તરંગવિત્ (તરંગવાળા). ૨૬૪ ત્રિદશ (ઉત્પત્તિ, પાલન તથા નાશ જેનાથી છે એવા), ૨૬૫ ત્રિકાળધૃક (ત્રિકાલિક વસ્તુને ધારણ કરનારા). ૨૬૬ સઘળાં કર્મબંધનથી છોડાવનારા, ૨૬૭ બલિ રાજાને બાંધનારા, ૨૬૮ સુધિ, (શત્રુવિનાશન), ૨૬૯ સાંખ્ય જ્ઞાનને આપનારા (દત્તાત્રેય). ૨૭૦ દુર્વાસા, ૨૭૧ બ્રાહ્મણોના રાજા (સોમ), ૨૭૨ બ્રહ્માદિકના નિયન્તા, ૨૭૩ પ્રાણીઓનાં યથાયોગ્ય કર્મના ફળને વેચનારા. ૨૭૪ અતુલ્ય, ૨૭૫ યજ્ઞના વિભાગોને જાણનારા, ૨૭૬ સર્વત્ર વાસવાળા, ૨૭૭ સર્વમાં ગતિ કરનારા, ૨૭૮ દુર્લભ વસ્ત્રવાળા, ૨૭૯ વાસવ, ૨૮૦ અમર, ૨૮૧ હિમનો સમૂહ (હિમાલયપર્વતરૂપ), ૨૮૨ સુવર્ણ[1] કર્તા (સોનાના કરનારા), ૨૮૩ સઘળાં કર્મના ફળને ધારણ કરનારા. ૨૮૪ નિષ્કર્મા. ૨૮૫ બ્રહ્માંડને ધારણ કરનારા, ૨૮૬ રાતાં નેત્રવાળા, ૨૮૭ વિશ્વવ્યાપક ઇન્દ્રિયોવાળા, ૨૮૮ વિજયને વહન કરનાર એવા રથવાળા, ૨૮૯ પંડિત, ૨૯૦ સંગ્રહ, ૨૯૧ નિગ્રહ (દંડરૂપ), ૨૯૨ કર્તા, ૨૯૩ સર્પ એજ જેને વસ્ત્રનો વિશ્રામ છે એવા, ૨૯૪ મુખ્ય, ૨૯૫ અમુખ્ય, ૨૯૬ દેહ, ૨૯૭ કાહલિ (કાહલા જાતના વાજાવાળા), ૨૯૮ સર્વ કામનાઓને આપનારા, ૨૯૯ સર્વ કાળમાં પ્રસન્ન થનારા, ૩૦૦ દયાના ભંડાર, ૩૦૧ બળરામનું રૂપ ધારણ કરનારા, ૩૦૨ મોક્ષરૂપ, ૩૦૩ સર્વદ (સઘળું આપનારા), ૩૦૪ ચારે પાસ મુખવાળા, ૩૦૫ આકાશની પેઠે વિવિધ પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરનારા, ૩૦૬ નિપાતી, ૩૦૭ અવશ, ૩૦૮ ખગરૂપ, ૩૦૯ ભયંકર રૂપવાળા, ૩૧૦ અંશુ,[2] ૩૧૧ આદિત્ય, ૩૧૨ સૂર્ય, ૩૧૩ સુંદર તેજવાળા. ૩૧૪ વાયુના જેવા વેગવાળા. ૩૧૫ મોટા વેગવાળા, ૩૧૬ નિશાચર, ૩૧૭ મન કરતાં અધિક વેગવાળા, ૩૧૮ સઘળાંના શરીરમાં વસનારા, ૩૧૯ શ્રીએ સહિત વસનારા, ૩૨૦ ઉપદેશ કરનારા, ૩૨૧ અકર, ૩૨૨ મૌનવાળા, ૩૨૩ દેહની ઉપાધિથી મુક્ત થઇ આત્માને ઓળખનારા ૩૨૪ સારી રીતે સેવાએલા, ૩૨૫ ધનાદિક હજારો પદાર્થના આપનારા, ૩૨૬ પક્ષીરૂપ, ૩૨૭ સહાયભૂત, ૩૨૮ કરોડો સૂર્યનારાયણના જેવા તેજસ્વી, ૩૨૯ સાર્વભૌમ, ૩૩૦ મોહક, ૩૩૧ અનંગ, ૩૩૨ વિષયરૂપ, ૩૩૩ સંસાર વૃક્ષરૂપ, ૩૩૪ અર્થકર, ૩૩૫ કીર્તિપ્રદ, ૩૩૬ વામદેવ, ૩૩૭ આનંદ માત્ર સ્વરૂપ, ૩૩૮ સર્વના આદિરૂપ, ૩૩૯ ત્રણ લોકને આક્રમણ કરવાને સમર્થ, ૩૪૦ વામનરૂપ (બલિરાજાને બંધન કરનારા), ૩૪૧ સિદ્ધ (યોગી સનત્કુમારરૂપ), ૩૪૨ મોટા ઋષિ (વસિષ્ઠાદિરૂપ), ૩૪૩ સિદ્ધાર્થ (ઋષભ, દત્તાત્રેય ઇત્યાદિરૂપ). ૩૪૪ સિદ્ધ સાધક, ૩૪૫ હંસ, ૩૪૬ પરમહંસ, ૩૪૭ દંડાદિ રહિત, ૩૪૮ સઘળાં પ્રાણીઓને અભયના આપનારા, ૩૪૯ નિર્વિકાર, ૩૫૦ કાર્તિકસ્વામી, ૩૫૧ વિશાખ, ૩૫૨ સાઠે તત્વને ગળી જનારા, ૩૫૩ ઇન્દ્રિયોના પતિ, ૩૫૪ હાથમાં વજ્રવાળા (ઇન્દ્રરૂપ), ૩૫૫ વિસ્તારવાળા, ૩૫૬ સૈન્યને સ્તંભન કરનારા, ૩૫૭ યુદ્ધમાં રથવડે શત્રુના સૈન્યને ભેદી પુનઃ નિર્વિઘ્ન કરનારા, ૩૫૮ શુદ્ધ બ્રહ્મને જાણનારા, ૩૫૯ વસંત ઋતુરૂપ, ૩૬૦ મધુક પક્ષિના સરખાં નેત્રવાળા, અથવા ક્ષૌદ્રના સરખાં પિંગ નેત્રવાળા,

---

૧ મહાદેવના વીર્યથી સુવર્ણ ઉત્પન્ન થએલું છે, એવી પુરાણોમાં કથાઓ છે.

૨ એ નામની દેવતા, તે રૂપ.

૩૬૧ વાચસ્પત્ય (દેવના ગુરૂ બૃહસ્પતિ), ૩૬૨ યજ્ઞમાં અધ્વર્યુનું કર્મ કરનારા, ૩૬૩ હમેશાં આશ્રમમાં પૂજાએલા, ૩૬૪ બ્રહ્મનિષ્ઠ, ૩૬૫ લોકને વિષે (બ્રાહ્મણાદિકના ઘરોમાં) ભિક્ષા કરનારા, ૩૬૬ સર્વનેત્રવિષે ગતિ કરનારા, ૩૬૭ વિચારવાળા, ૩૬૮ ઈશાન (નિયંતા), ૩૬૯ ઈશ્વર, ૩૭૦ કાલ (સર્વ પ્રાણીઓને પાપ તથા પુણ્યનું ફળ બરોબર આપવા માટે ગણના કરનારા, (ચિત્રગુપ્ત), ૩૭૧ નિશાચારી (મહાપ્રલયરૂપ નિશામાં પણ ગતિ કરનારા), ૩૭૨ પિનાક ધનુષ્યના ધારણ કરનારા, ૩૭૩ નિમિત્તને વિષે રહેલા, ૩૭૪ નિમિત્તરૂપ, ૩૭૫ નાનસંપદ્રૂપ, ૩૭૬ સંપત્કર, ૩૭૭ હરિ (હનુમાનરૂપ), ૩૭૮ નંદી (શિવનો ગણ)ના ઈશ્વર, ૩૭૯ નંદીરૂપ, ૩૮૦ નદન, ૩૮૧ નદિવિર્ધન, ૩૮૨ ઐશ્વર્યને હણનારા, ૩૮૩ નિહંતા, ૩૮૪ ચોસઠ કળાઓમાં નિવાસ કરનારા, ૩૮૫ બ્રહ્મારૂપ, ૩૮૬ પિતામહ (વિષ્ણુના પણ [૧]પિતા), ૩૮૭ ચાર મુખવાળા (વિધાતા). ૩૮૮ મોટા લિંગવાળા. ૩૮૯ રમણીય વેષવાળા, ૩૯૦ પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિને નિયમે રાખનારા, ૩૯૧ દેવના અધ્યક્ષ (મુખ્ય). ૩૯૨ યોગાધ્યક્ષ (યોગની મધ્યે મુખ્ય), ૩૯૩ યુગને વહન કરનારા, ૩૯૪ બીજાધ્યક્ષ (ધર્માધર્મના ફળદાતા), ૩૯૫ બીજકર્તા, ૩૯૬ સાધક, ૩૯૭ બળરૂપ, ૩૯૮ ઇતિહાસરૂપ, ૩૯૯ સંકલ્પ (પ્રયોગ વિધિ અને વિચાર સહિત મીમાંસા અને ન્યાયનો સમૂહ), ૪૦૦ ગૌતમ (તર્કશાસ્ત્રના બનાવનાર), ૪૦૧ નિશાકર (ચંદ્રરૂપ), ૪૦૨ શત્રુને દમનારા, ૪૦૩ દંભરહિત, ૪૦૪ ધર્મધ્વજપણાથી રહિત પુરૂષોમાં પોતે મુખ્ય, ૪૦૫ ભક્તાધિન, ૪૦૬ અન્યને વશ કરવાને સમર્થ, ૪૦૭ કલિ (દેવ તથા દૈત્યોને વૈર કરાવનારા), ૪૦૮ ચૌદ ભુવનને નિર્માણ કરનારા, ૪૦૯ જીવરૂપી પશુઓના પાળક, ૪૧૦ પંચમહા ભૂતને સૃજનારા, ૪૧૧ ઔષધ રહિત, ૪૧૨ અક્ષર, ૪૧૩ પરમબ્રહ્મ (ઉત્કૃષ્ટ આનંદ માત્ર સ્વરૂપ), ૪૧૪ બાળાભિમાની દેવતારૂપ, ૪૧૫ ઇન્દ્રરૂપ, ૪૧૬ નીતિરૂપ, ૪૧૭ અનીતિરૂપ, ૪૧૮ પવિત્ર મનવાળા, ૪૧૯ દોષરહિત, ૪૨૦ માનને યોગ્ય, ૪૨૧ ગતાગતરૂપ (યાતા યાતવાન્), ૪૨૨ બહુ પ્રસાદ, ૪૨૩ સ્વપ્નાવસ્થાના અભિમાની, તૈજસરૂપ, ૪૨૪ દર્પણરૂપ (વિશ્વના તક્તારૂપે, ૪૨૫ શત્રુઓને જિતનારા, ૪૨૬ વેદના કર્તા, ૪૨૭ મંત્ર કર્તા, ૪૨૮ વિદ્વાન, ૪૨૯ સંગ્રામમાં શત્રુઓને મર્દન કરનારા, ૪૩૦ પ્રલયના મેઘમાં વાસ કરનાર, ૪૩૧ મોટા ઘોરરૂપ, ૪૩૨ સર્વ જેને વશ છે એવા, ૪૩૩ સંહાર કર્તા, ૪૩૪ અગ્નિના જેવા જ્વાળાઓવાળા, ૪૩૫ મોટી જ્વાળાઓવાળા, ૪૩૬ ધૂમ્રમય (ધૂમાડારૂપ), ૪૩૭ હોમવડે પ્રસન્ન, ૪૩૮ હુતદ્રવ્યરૂપ, ૪૩૯ ધર્મરૂપ, ૪૪૦ શંકર (સુખના આપનાર), ૪૪૧ નિરંતર કાન્તિમાન્, ૪૪૨ વન્હિરૂપ, ૪૪૩ મરકત મણિના જેવા નીલ વર્ણવાળા, ૪૪૪ હમેશાં લિંગમાં રહેલા ૪૪૫ કલ્યાણનો હેતુ, ૪૪૬ પ્રતિબંધશૂન્ય, ૪૪૭ સ્વસ્તિના આપનાર, ૪૪૮ સમીપ સત્તાવાળા, ૪૪૯ યજ્ઞમાં ભાગવાળા, ૪૫૦ યજ્ઞ સંબંધી હુતદ્રવ્યને વેંચનારા, ૪૫૧ લઘુ (શીઘ્ર), ૪૫૨ અસંગ (સંગ રહિત), ૪૫૩ મહાલિંગ, ૪૫૪ મહાન્ ગર્ભ ઉત્પન્ન કરનારા, ૪૫૫ કાળો વર્ણ ધારણ કરનારા, ૪૫૬ શ્વેત વર્ણવાળા, ૪૫૭ સર્વેંદ્રિયરૂપ, ૪૫૮ મહાપાદ (મોટા પગવાળા), ૪૫૯ મહા હસ્ત (મોટા હાથવાળા), ૪૬૦ મહા કાય (મોટા શરીરવાળા) ૪૬૧ મોટા યશવાળા, ૪૬૨ મહામૂર્ધા (મોટા મૂર્ધસ્થાનવાળા).

---

૧ 'स इदं सर्वं भवति' इतिश्रुतेः

૧ ઇન્દિરા એટલે લક્ષ્મી લોકની માતા, એમ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેના સ્વામી માટે વિષ્ણુ લોકના પિતા તેના પિતા માટે **पितामह.**

૪૬૩ મહા માત્ર (મોટા પ્રમાણવાળા), ૪૬૪ મોટાં નેત્રવાળા, ૪૬૫ અવિદ્યાના સ્થાનરૂપ, ૪૬૬ મહાંતક (મૃત્યુના મૃત્યુ), ૪૬૭ મહા વર્ણ, ૪૬૮ મહોષ્ટ (મોટા ઓઠવાળા), ૪૬૯ મહાહનુ (મોટી હડપચીવાળા), ૪૭૦ મોટા નાકવાળા, ૪૭૧ મોટા કંઠવાળા, ૪૭૨ મોટી ડોકવાળા, ૪૭૩ સ્મશાનને ભજનારા, ૪૭૪ મોટા વક્ષસ્થળવાળા, ૪૭૫ મોટા ઉરૂવાળા, ૪૭૬ અંતરાત્મા, ૪૭૭ મૃગના આલયરૂપ, ૪૭૮ જેને વિષે અનેક બ્રહ્માંડ લટકે છે એવા, ૪૭૯ પ્રલય કાળમાં વિશ્વને ગળવા લાંબા કર્યા છે બેઉ ઓઠ જેમણે એવા, ૪૮૦ મોટી માયાવાળા, ૪૮૧ ક્ષીરસમુદ્રરૂપ, ૪૮૨ મોટા દાંતવાળા, ૪૮૩ મોટી દાઢોવાળા, ૪૮૪ મોટી જીહ્વાવાળા, ૪૮૫ મોટા મુખવાળા, ૪૮૬ મોટા નખવાળા (નૃસિંહરૂપ), ૪૮૭ મોટાં રૂવાંવાળા (વરાહરૂપ), ૪૮૮ મોટા પેટવાળા, ૪૮૯ મોટી જટાવાળા, ૪૯૦ પ્રસન્ન, ૪૯૧ પ્રસાદ, ૪૯૨ અનુભવરૂપ, ૪૯૩ પર્વતના સાધનવાળા ૪૯૪ પિતાની પેઠે પ્રજા ઉપર સ્નેહવાળા, ૪૯૫ સ્નેહ રહિત, ૪૯૬ અજિત, ૪૯૭ ઘણા મૌનવાળા, ૪૯૮ સંસાર વૃક્ષરૂપ, ૪૯૯ સંસાર વૃક્ષવડેજ જાણવાને યોગ્ય, ૫૦૦ અનલરૂપ, ૫૦૧ વાયુવાહન, ૫૦૨ ઉંચ પ્રદેશમાં ગતિ કરનારા, ૫૦૩ મેરૂ પર્વત જેનું ધામ છે એવા, ૫૦૪ દેવોના અધિપતિ ૫૦૫ અથર્વવેદરૂપી મસ્તકવાળો, ૫૦૬ સામ વેદરૂપી છે મુખ જેને એવા, ૫૦૭ ઋગ્વેદરૂપી સહસ્રધા અમિત દૃષ્ટિવાળા, ૫૦૮ યજુર્વેદ એજ જેના હાથ પગ છે એવા, ૫૦૯ ઉપનિષદ્ એજ જેનો ગુહ્ય ભાગ છે એવા, ૫૧૦ કર્મકાંડરૂપ, ૫૧૧ જંગમરૂપ, ૫૧૨ જેને વિષે અમોઘ યાચના રહેલી છે એવા, ૫૧૩ દયાળુ, ૫૧૪ સુખવડે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ૫૧૫ મંગળકારી છે દર્શન જેનું એવા. ૫૧૬ ઉપકારરૂપ, ૫૧૭ સુખદાયી, ૫૧૮ સર્વ (સન્મુખ થનારા), ૫૧૯ સુવર્ણરૂપ, ૫૨૦ કાંચનચ્છિવ, ૫૨૧ યજ્ઞની નાભિરૂપ, ૫૨૨ યજ્ઞફળની સમૃદ્ધિના આપનારા, ૫૨૩ યજ્ઞની શ્રદ્ધારૂપ, ૫૨૪ બ્રહ્માંડના સ્વામી, ૫૨૫ સ્થિર, (પર્વતાદિરૂપ), ૫૨૬ દ્વાદશ (સંસારની અપેક્ષા એ મોક્ષ કહેવાય છે), ૫૨૭ ભયના ઉત્પન્ન કરનારા, ૫૨૮ આદ્ય (સંસારથી પહેલા), ૫૨૯ યજ્ઞ (જીવ તથા ઇશ્વર બેઉને સંગતિ કારણરૂપ ઉપયોગ), ૫૩૦ યજ્ઞમાં રહેલા, ૫૩૧ મહામોહરૂપ, ૫૩૨ કલિરૂપ (કામ, ક્રોધ, લોભાદિરૂપ), ૫૩૩ કાલ, ૫૩૪ મકરાકારે શિશુમાર ચક્રરૂપ, ૫૩૫ મૃત્યુએ પૂજેલા. ૫૩૬ ગણે યુક્ત, ૫૩૭ ગણને કરનારા, ૫૩૮ યોગ ક્ષેમના નિર્વાહક બ્રહ્મા જેના સારથિ છે એવા, ૫૩૯ **भस्मशय**[1] ભસ્મમાં સુનારા ૫૪૦**भस्मगोप्ता**[2] ભસ્મવડે રક્ષણ કરનારા ૫૪૧ ભસ્મભૂત,[3] ૫૪૨ કલ્પ વૃક્ષાદિરૂપ, ૫૪૩ ગણરૂપ,

---

૧ શંકર ધારણ કરે છે, ભસ્મમાં પોઢે છે, માટે ભસ્મ પવિત્ર છે. ભસ્મ ધારણ કરનારા પાપથી મુક્ત થાય છે. **वासिष्ठलैंग**માં કહ્યું છે કે '**भर्त्सनात्सर्वपापानां पाशानां च महामुने। भस्मेति कीर्त्यते रक्षारोगाणांचापि भर्त्सनात्**' ॥વળી અથર્વ શિરસિશ્રુતિ—'**भस्मगृहीत्वाभिमृज्यांगानि सस्त्टशेहृतमेतत्पाशुपतं पशुपाशविमोक्षाय**' **इति** ભસ્મ ધારણ કરવાનું મહાત્મ્ય વૃદ્ધ શાતાતપે પણ આ પ્રમાણે લખ્યું છે—'**स्तेयं कृत्वा गुरुदारांश्च गत्वामद्यंपीत्वा ब्रह्महत्यां च कृत्वा भस्मच्छन्नो भस्मशय्यां शयानोरूद्राध्यायीमुच्यते सर्वपापैः**' ॥ **इति** ૨; શંકર ભસ્મવડે જગતનું રક્ષણ કરે છે, તેને માટે ભવાની પ્રત્યે શંકરનું વચન છે—'**रक्षार्थमंगलार्थंचपवित्रार्थं च भामिनि। लांछनार्थं च भक्तानां भस्मदत्तं मयापुरा**' ॥ **इति.**

૫૪૪ લોકપાળ (ચૌદ ભુવનને પાળનારા), ૫૪૫ લોકાતીત, ૫૪૬ મહાત્મા (પૂર્ણ), ૫૪૭ સર્વ પૂજિત, ૫૪૮ શુક્લ (શુદ્ધ), ૫૪૯ ત્રિશુક્લ (કાયા, વાણી તથા મન જેમનું શુદ્ધ છે એવા), ૫૫૦ સંપન્ન (કુશળ), ૫૫૧ વિચિત્ર, ૫૫૨ પૂર્વાચાર્યોએ સેવેલા, ૫૫૩ આશ્રમને વિષે રહેનારા, ૫૫૪ ક્રિયારૂપ અવસ્થાવાળા, ૫૫૫ વિશ્વકર્માની બુદ્ધિરૂપ, ૫૫૬ શ્રેષ્ઠ, ૫૫૭ લાંબા હાથવાળા, ૫૫૮ તામ્રોષ્ઠ (લાલ ઓઠવાળા) ૫૫૯ જળસમૂહરૂપ ૫૬૦ સુનિશ્ચલ (ઘણા દઢ.) ૫૬૧ કપિલ. ૫૬૨ કપિશ, ૫૬૩ શુક્લ, ૫૬૪ આયુષ્યરૂપ, ૫૬૫ પ્રાચીન, ૫૬૬ અર્વાચીન, ૫૬૭ ગંધર્વરૂપ, ૫૬૮ અદિતિરૂપ, (દેવની માતા અથવા પૃથ્વીરૂપ), ૫૬૯ ગરૂડરૂપ), ૫૭૦ સુખવડે જાણવાને યોગ્ય, ૫૭૧ સુંદર વાણીવાળા, ૫૭૨ પરશ્વધ (કોવાડો) આયુધને ધારણ કરનારા, ૫૭૩ દેવ, ૫૭૪ અનુકારી (ભીષ્મને હણવાને આયુદ્ધ ફેંકનારા,) ૫૭૫ અર્જુન સખા, ૫૭૬ વીણાને ધારણ કરનારા, ૫૭૭ મહાક્રોધ, ૫૭૮ ઉર્ધ્વરેતા, ૫૭૯ જળમાં સુનારા (શેષશાયીરૂપ ભગવાન), ૫૮૦ ઉગ્ર, ૫૮૧ વંશ કરનારા, ૫૮૨ પ્રસિદ્ધ, ૫૮૩ વંશનાદ, ૫૮૪ અનિંદિત, ૫૮૫ સર્વ અવયવોની સુંદરતાવાળા, ૫૮૬ માયાવી, ૫૮૭ સુહૃદ, ૫૮૮ અનિલ (વાયુ), ૫૮૯ અનલ (અગ્નિ), ૫૯૦ બંધનરૂપ (સંસાર પાશ), ૫૯૧ બંધકર્તા, ૫૯૨ માયાના પાશથી છોડવનારા, ૫૯૩ યજ્ઞના શત્રુઓની સાથે રહેનારા, ૫૯૪ કામના શત્રુઓની સાથે વસનારા, ૫૯૫ મહાદંષ્ટ્ર, ૫૯૬ મહાયુધ, ૫૯૭ બહુ[1] પ્રકારે નિંદાએલા, ૫૯૮ શર્વ (દારૂકા વનમાં રહેનારા ઋષિઓને મોહ પમાડનારા), ૫૯૯ **शंकर** (તેમનું કુશળ પોતાના હાથમાં માટે), ૬૦૦ **शंकर** (સર્વ સંશયને દહન કરનારા માટે), ૬૦૧ ધન વગરના, ૬૦૨ દેવતાઓના ઇશ, ૬૦૩ *મહાદેવ, ૬૦૪ વિશ્વદેવ, ૬૦૫ દેવના શત્રુને હણનારા. ૬૦૬ શેષસ્વરૂપ, ૬૦૭ વાયુની પેઠે અદૃશ્ય, ૬૦૮ વિજ્ઞાનવાળા, ૬૦૯ હવિરૂપ, ૬૧૦ અનેકપાદ્ (એકાદશ રૂદ્રમાંના એક રૂદ્રનું નામ છે), ૬૧૧ કપાલને ધારણ કરનારા, ૬૧૨ **त्रिशंकुः** §ત્રણ ગુણ ખીલાની પેઠે વિષ્ટંભક છે એવા (સંસારી), ૬૧૩ ત્રણ ગુણવડે વશ થાય નહીં તેવા, ૬૧૪ નિરૂપાધિ, ૬૧૫ ધન્વંતરિ, ૬૧૬ ધૂમકેતુ, ૬૧૭ સ્કંદ, ૬૧૮ વૈશ્રવણ, ૬૧૯ ધાતા, ૬૨૦ શક્ર, ૬૨૧ વિષ્ણુ ૬૨૨ મિત્ર, ૬૨૩ ત્વષ્ટા, ૬૨૪ ધ્રુવ, ૬૨૫ ધર, ૬૨૬ પ્રભાવ નામના વસુરૂપ, ૬૨૭ સૂત્રાત્મા. ૬૨૮ અર્યમા, ૬૨૯ સવિતા, ૬૩૦ રવિ, ૬૩૧ ઉષંગુ (એ નામનો રાજા તે રૂપ), ૬૩૨ વિધાતા, (વિવિધ પ્રકારે પોષણના કરનારા),

---

૩ મંકણક નામના ઋષિ પોતાના હાથમાં શાકરસ ખરતો જોઇ પોતે નાચવા લાગ્યા, તેમને નાચતા બંધ કરવાને મહાદેવે પોતાની આંગળી કાપી માંહેથી ભસ્મ ખેરવી દેખાડી તેથી શંકરનું શરીર ભસ્મમય કહેવાય છે, **पुराणान्तर कथा.**

૧ દારૂકા વનમાં ઘણું વ્હાલું લાગે તેવું રૂપ ધારણ કરી નગ્ન થઇ શંકર રમે છે, ત્યાંના રહેનાર ઋષિઓ એમ માને છે કે—અમારી પત્નીઓના ચિત્ત મોહ પમાડવાને તે આમ કરે છે, માટે ઋષિઓએ નિંદેલા.

***'शिवपुराणे'—पूज्यते यः सुरैः सर्वैर्महांश्चैव प्रमाणतः। महतिधातु पूंजायां महादेवस्ततः स्मृतः ॥ ६०**

§સંસારી ગીતામાં કહ્યું છે કે—**नतदस्तिपृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः। सत्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः॥ इति.**

૬૩૩ માંધાતા, (જીવને તૃપ્તિ કરનારા), ૬૩૪ ભૂત માત્રની સંભાવના કરનારા, ૬૩૫ વિષ્ણુ (વિવિધરૂપે થનારા), ૬૩૬ વિવિધ વર્ણની ભાવના કરનારા, ૬૩૭ સઘળી કામનાઓ તથા ગુણને વહન કરનારા, ૬૩૮ પદ્મનાભ, ૬૩૯ મહાગર્ભ, ૬૪૦ ચંદ્રવક્ર, ૬૪૧ અનિલ, ૬૪૨ અનલ, ૬૪૩ બળવાન્, ૬૪૪ ઉપશાંત, ૬૪૫ પુરાણ, ૬૪૬ પુણ્યચંચુ, ૬૪૭ ઇરૂપ, (લક્ષ્મિરૂપ), ૬૪૮ કુરૂક્ષેત્રના કર્તા, ૬૪૯ કુરૂક્ષેત્રમાં રહેનારા, ૬૫૦ કુરૂભૂત, ૬૫૧ ઐશ્વર્ય, (જ્ઞાન વૈરાગ્ય ધર્માદિ)ને ઔષધની પેઠે દિપાવનારા, ૬૫૨ સર્વનું લયસ્થાન, ૬૫૩ દર્ભચારી ૬૫૪ સર્વ પ્રાણીઓના પતિ, ૬૫૫ દેવના દેવ, ૬૫૬ સુખને વિષે આસક્તિવાળા, ૬૫૭ સાકારણ, ૬૫૮ અસત્કાર્ય, ૬૫૯ સર્વ રત્નવિત્, ૬૬૦ કૈલાસ ગિરિવાસી (કૈલાસ પર્વત ઉપર રહેનારા), ૬૬૧ હિમાચલ પર્વતના સંશ્રયવાળા, ૬૬૨ મોટા પ્રવહારૂપે તીરમાં રહેલાં વૃક્ષોને ઉખેડનારા, ૬૬૩ મોટી તટોને કરનારા, ૬૬૪ બહુ વિદ્ય, ૬૬૫ બહુપદ, ૬૬૬ વણિક્, ૬૬૭ વર્ધકી, ૬૬૮ વૃક્ષરૂપ (સંસાર વૃક્ષરૂપ), ૬૬૯ બકુલરૂપ, ૬૭૦ ચંદનરૂપ, ૬૭૧ સપ્તવર્ણ, ૬૭૨ દૃઢ ખાંધવાળા, ૬૭૩ મોટી જત્રુ (હાંસડી)વાળા, ૬૭૪ અલોલ, ૬૭૫ મહૌષધ, (વ્રીહિયવરૂપ), ૬૭૬ સિદ્ધાર્થકારી, ૬૭૭ સિદ્ધાન્તરૂપ, ૬૭૮ સિંહનાદ ૬૭૯ સિંહદંષ્ટ્ર, ૬૮૦ સિંહારૂઢ, ૬૮૧ સિંહ વાહન (સિંહાયુક્ત જેનું વાહન છે એવા), ૬૮૨ સત્તારૂપ, ૬૮૩ જગત્કાળ એજ જેનું ભોજન પાત્ર છે એવા ૬૮૪ લોકહિત, ૬૮૫ તરૂસ્તારક, ૬૮૬ સારંગ (એક જાતનું પક્ષિ) રૂપ, ૬૮૭ નવચક્રાંગ. ૬૮૮ કેતુમાલી (શિખાવડે શોભિતા), ૬૮૯ ધર્મની પરીક્ષાના સ્થાનને રક્ષણ કરનારા, ૬૯૦ ભૂતાલય, ૬૯૧ ભૂતપતિ, ૬૯૨ અહોરાત્ર, ૬૯૩ અનિંદિત, ૬૯૪ સર્વ ભૂતને વહન કરનારા, ૬૯૫ સર્વ ભૂતનું સ્થાનરૂપ, ૬૯૬ વિભુ (અજન્મા), ૬૯૭ ભવ, ૬૯૮ અમોઘ, (સફળ), ૬૯૯ સમાધિવાળા, ૭૦૦ અશ્વરૂપ, ૭૦૧ અન્નદાતા, ૭૦૨ પ્રાણ ધારણ, ૭૦૪ ધૃતિમાન્, ૭૦૫ ઉત્સાહી, ૭૦૬ સત્કૃત, ૭૦૭ ધર્મ તથા અધર્મનું ફળ આપનારા, ૭૦૮ ઇન્દ્રિયોને પાળનારા, ૭૦૯ કિરણોના પતિ, ૭૧૦ સમૂહ, ૭૧૧ ગોચર્મ વસન, ૭૧૨ ભક્તોના દુઃખને હરનારા હરી, ૭૧૩ હિરણ્ય બાહુ (રમણીય હાથવાળા). ૭૧૪ પ્રવેશ શીલયોગિઓના શરીરને રક્ષણ કરનારા, ૭૧૫ બારીકાઇથી શત્રુઓને નિર્મૂલ કરનારા, ૭૧૬ ૭૧૭ જિતકામ, મહા હર્ષ, ૭૧૮ જિતેંદ્રિય, ૭૧૯ ગંધારરૂપ, (એક જાતનો સ્વર), ૭૨૦ સુંદિર વાસ (સ્થાનવાળા), ૭૨૧ તપાસક્ત, ૭૨૨ શ્રીતિરૂપ, ૭૨૩ નર (વિરાટ) રૂપ, ૭૨૪ મહાગીત, ૭૨૫ મહા નૃત્ય, ૭૨૬ અપ્સરાના સમૂહોએ સેવેલા, ૭૨૭ મોટી ધ્વજાવાળા, ૭૨૮ મેરૂપર્વતરૂપ, ૭૨૯ અનેક શીખરપર ફરે પ્રકાર ગતિ કરનારા, ૭૩૦ ચલ, ૭૩૧ ગુરૂઓથી ઉપદેશ થવાને શક્ય, ૭૩૨ સાક્ષાદુપદેશરૂપ, ૭૩૩ સર્વ ગંધને સુખવડે વહન કરનારા, ૭૩૪ તોરણ (પુરદ્વારાદિરૂપ,) ૭૩૫ તારણ, ૭૩૬ વાતરૂપ, ૭૩૭ કિલ્લારૂપ, ૭૩૮ ગરૂડરૂપ, ૭૩૯ સંયોગરૂપ, ૭૪૦ વૃદ્ધ, ૭૪૧ અતિવૃદ્ધ, ૭૪૨ ગુણાધિક. ૭૪૩ નિત્ય આત્મસાહ્ય, ૭૪૪ દેવ તથા અસુરોના પતિ, ૭૪૫ પતિ, ૭૪૬ યુક્ત, ૭૪૭ શત્રુઓને મર્દન કરવા યોગ્ય હાથવાળા, ૭૪૮ સ્વર્ગના દેવતા ઇન્દ્રે આરાધન કરવાને યોગ્ય, ૭૪૯ સર્વ સહન કરવાનું સામર્થ્ય આપવાવાળા, ૭૫૦ સુષાઢ, ૭૫૧ ધ્રુવ, [અચળ] રૂપ, ૭૫૨ હરિણ (શુદ્ધ), ૭૫૩ હર (શુલિ), ૭૫૪ સેવકોને ધન આપનારા, ૭૫૫ ધનથી અધિક, ૭૫૬ શિષ્ટાચારરૂપ ૭૫૭ બ્રહ્માના શીરને છેદનારા, ૭૫૮ સર્વ લક્ષણ યુક્ત, ૭૫૯ રથ યોગી, ૭૬૦.

* સુ ઇષત્ અર્થમાં વાપરેલું છે, બાકી અર્થ પાછલા નામ જેવો સમજવો.

સર્વયોગી, ૭૬૧ મહાબળ, ૭૬૨ વેદરૂપ, ૭૬૩ અસામ્નાય (સ્મૃતિ, ઇતિહાસ, પુરાણાગમાદિરૂપ), ૭૬૪ તીર્થ દેવ, ૭૬૫ મહારથ, ૭૬૬ નિર્જીવ (પ્રપંચાત્મા), ૭૬૭ જીવન, ૭૬૮ મંત્રરૂપ, ૭૬૯ શાન્ત દષ્ટિ, ૭૭૦ ઘણાં કઠણ, ૭૭૧ રત્નપ્રભૂત (ઘણી ઉત્તમ વસ્તુઓ જેને વિષે છે એવા), ૭૭૨ રાતા અંગવાળા, ૭૭૩ મોટા સમુદ્રોને કૂવાની બહાર કરેલી કુંડીની પેઠે પી જનારા. ૭૭૪ મૂળ (સંસારરૂપી ઝાડનું અધિષ્ઠાન), ૭૭૫ વિશાલ, ૭૭૬ અમૃતરૂપ, ૭૭૭ વ્યક્તાવ્યક્તરૂપ (કાર્ય કારણાત્મા), ૭૭૮ તપનો ભંડાર, ૭૭૯ આરોહણરૂપ, ૭૮૦ અધિરોહ, ૭૮૧ શીલ (સદાચાર)ને ધારણ કરનારા, ૭૮૨ મોટા (પવિત્ર) યશવાળા, ૭૮૩ સેનારૂપી અલંકારવાળા, ૭૮૪ મહાકલ્પ (દિવ્ય ભૂષણ), ૭૮૫ યોગ (ચિત્તની વૃત્તિનો નિરોધ) રૂપ, ૭૮૬ કલ્પાદિપ્રદ, ૭૮૭ હરી (પાદાભિમાનિની દેવતા), ૭૮૮ યુગરૂપ (ધર્માધર્મતત્ત્વ શંકરરૂપ), ૭૮૯ મોટા અરૂપ, ૭૯૦ મહા નાગહન (ગજાસુર દૈત્યને મારનારા), ૭૯૧ વધરૂપ (મૃત્યુ), ૭૯૨ ન્યાય યુક્ત દાન આપનારા, ૭૯૩ પાદ (ગમ્ય), ૭૯૪ પંડિત (પરોક્ષજ્ઞાન), ૭૯૫ અચલોપમ (નિશ્ચલ), ૭૯૬ અનંતલીલાવાળા, ૭૯૭ મોટી માળાવાળા, ૭૯૮ શશિચંદ્ર (શાન્ત દષ્ટિરૂપ), ૭૯૯ ખારા સમુદ્રરૂપ, ૮૦૦ ત્રિયુગરૂપ, ૮૦૧ સફલોદય, ૮૦૨ ત્રિલોચન, ૮૦૩ શુદ્ધભૂમા, ૮૦૪ મણિવિદ્ધ (કુંડળવાળા), ૮૦૫ જટાધર, ૮૦૬ અનુસ્વારરૂપ, ૮૦૭ વિસર્ગરૂપ, ૮૦૮ વ્યક્તવર્ણ, ૮૦૯ શરરૂપ, ૮૧૦ સર્વયુધ, ૮૧૧ સહ, ૮૧૨ નિવેદન, ૮૧૩ સુખવડે ઉત્પન્ન થનારા, ૮૧૪ ગંધાર દેશમાં ઉત્પન્ન થનારા, ૮૧૫ મોટા ધનુષ્યવાળા, ૮૧૬ વાસનામય ૮૧૭ ઉત્થાન (સઘળાં કર્મ જેનાથી ઉઠે છે એવા) ૮૧૮ વિશ્વનો નાશ કરવાને સમર્થ, ૮૧૯ મંકળ (પૂર્ણ), ૮૨૦ સર્વને જોનારા, ૮૨૧ તલસ્તાલ (વાદ્યવિશેષરૂપ), ૮૨૨ હાથમાં ભોજનના પાત્રવાળા, ૮૨૩ દૃઢ શરીરવાળા, ૮૨૪ ઘણા ઉંચા, ૮૨૫ છત્રરૂપ, ૮૨૬ સુચ્છત્ર, ૮૨૭ વિખ્યાત, ૮૨૮ સર્વાશ્રયરૂપ છે પાદવિક્ષેપ જેનો એવા, ૮૨૯ મુંડ, ૮૩૦ વિકટરૂપ, ૮૩૧ સઘળી વિક્રિયાને પામેલા, ૮૩૨ દંડી, ૮૩૩ કુંડી, ૮૩૪ અકર્તા, ૮૩૫ સિંહરૂપ, ૮૩૬ સર્વ દિશાઓરૂપ, ૮૩૭ વજ્ર, ૮૩૮ સો જીભાઓવાળા, ૮૩૯ હજારો પગ તથા માથાંવાળા, ૮૪૦ દેવેન્દ્ર, ૮૪૧ સર્વ દેવમય ૮૪૨ ગુરૂ, ૮૪૩ હજારો હાથવાળા, ૮૪૪ સર્વને પામનાર, ૮૪૫ શરણ્ય, ૮૪૬ સર્વ લોકને કરનારા, ૮૪૭ પવિત્ર, ૮૪૮ ત્રિકકુન્મંત્રવાળા, ૮૪૯ કનિષ્ઠ (નાના), ૮૫૦ કૃષ્ણ પિંગલ (હરિહરમૂર્તિ), ૮૫૧ બ્રહ્મદંડને નિર્માણ કરનારા, ૮૫૨ શતઘ્ની નામની શક્તિવાળા, ૮૫૩ પદ્મગર્ભ (બ્રહ્મારૂપ), ૮૫૪ મહાગર્ભ, ૮૫૫ બ્રહ્મ ગર્ભ, ૮૫૬ જળથી ઉત્પત્તિવાળા, ૮૫૭ કિરણોવાળા, ૮૫૮ વેદકર્તા, ૮૫૯ વેદાધ્યાયી, ૮૬૦ વેદના અર્થને જાણનારા, ૮૬૧ બ્રહ્મનિષ્ઠ, ૮૬૨ બ્રહ્મનિષ્ઠોની પરમ ગતિરૂપ, ૮૬૩ અનંતરૂપ ૮૬૪ અનેક શરીરને ધારણ કરનારા, ૮૬૫ દુઃસહ પરાક્રમવાળા, ૮૬૬ ત્રણ પ્રકારના, ઉપાધિથી મુક્ત સ્વરૂપવાળા, ૮૬૭ પશુપતિ (જીવોના ઇશ્વર), ૮૬૮ વાયુના જેવા વેગવાળા, ૮૬૯ મનનાં જેવા વેગવાળા, ૮૭૦ પદ્મનાલાય (પદ્મનાળ જેના અગ્ર ભાગમાં છે એવા) ૮૭૧ ચંદનવડે લીંપાએલા, ૮૭૨ સુરભ્યુત્તરણ (કામધેનુને ઉતારનાર), ૮૭૩ નર, ૮૭૪ ધંતુરાના પુષ્પની મોટી માળાવાળા, ૮૭૫ નીલા મુગટવાળા, ૮૭૬ પિનાકનો ધારણ કરનારા, ૮૭૭ ઉમાના પતિ, ૮૭૮ ઉમાકાન્ત, ૮૭૯ જાન્હવીને ધારણ કરનારા, ૮૮૦ ઉમાધવ (ઉમયાના ભર્તા), ૮૮૧ વરાહરૂપ, ૮૮૨ વરનાં આપનાર, ૮૮૩ વરેણીય, ૮૮૪ હયગ્રીવ, ૮૮૫ મહાપ્રસાદ, ૮૮૬ દમન, ૮૮૭ શત્રુને હણનારા, ૮૮૮ શ્વેત-

પિંગળ (જમણે પડખે ધોળા અને ડાબે પડખે પીળા), ૮૮૯ પીળા શરીરવાળા, ૮૯૦ પરમાત્મા, ૮૯૧ શુદ્ધચિત્ત, ૮૯૨ ત્રિગુણાત્મ જગતના કારણરૂપ, ૮૯૩ સઘળીપાસ મુખવાળા (પંચવક્ત્ર), ૮૯૪ ત્રણ નેત્રવાળા, ૮૯૫ વર (શ્રેષ્ઠ) ૮૯૬ ચરાચરાત્મા, ૮૯૭ સૂક્ષ્માત્મા, ૮૯૮ અમૃતરૂપ, ૮૯૯ સાધ્યદેવોના આચાર્ય, ૯૦૦ વસુ (દેવતા વિશેષ), ૯૦૧ વિવસ્વાન્ (સૂર્યરૂપ), ૯૦૨, વ્યાસરૂપ, ૯૦૩ સ્વર્ગ, ૯૦૪ વૈશ્વાનર. ૯૦૫ ઋતુ, ૯૦૬ સંવત્સર, ૯૦૭ માસરૂપ, ૯૦૮ યજ્ઞરૂપ, ૯૦૯ સંખ્યા સમાપ્તિરૂપ, ૯૧૦ કલારૂપ, ૯૧૧ કાષ્ઠરૂપ, ૯૧૨ લવરૂપ, ૯૧૩ માત્રારૂપ, ૯૧૪ ક્ષપારૂપ, ૯૧૫ ક્ષણરૂપ, ૯૧૬ વિશ્વક્ષેત્ર, ૯૧૭ પ્રજાઓના બીજરૂપ, ૯૧૮ મહતતત્ત્વરૂપ, ૯૧૯ પ્રથમ અહંકારરૂપ, ૯૨૦ સત્ (કાર્ય), ૯૨૧ અસત્ (કારણ) રૂપ, ૯૨૨ વ્યક્ત (ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય), ૯૨૩ અવ્યક્તરૂપ, ૯૨૪ પિતા, ૯૨૫ માતારૂપ, ૯૨૬ પિતામહ, ૯૨૭ સ્વર્ગદ્વાર (તપ), ૯૨૮ પ્રજાદ્વાર (રાગ), ૯૨૯ મોક્ષદ્વાર (વૈરાગ્ય), ૯૩૦ ત્રિવિષ્ટપ, ૯૩૧ નિર્વાણ (મોક્ષરૂપ), ૯૩૨ આનંદના આપનાર, ૯૩૩ બ્રહ્મલોકરૂપ, ૯૩૪ પરા નામની ગતિરૂપ. ૯૩૫ દેવ તથા દૈત્યોને નિર્માણ કરનારા, ૯૩૬ દેવ તથા દૈત્યના ગુરૂ, ૯૩૭ દેવાસુર પરાયણ, ૯૩૮ દેવ, ૯૩૯ દેવ તથા દૈત્યોએ નમસ્કાર કરેલા, ૯૪૦ દેવ તથા દૈત્યોથી શ્રેષ્ઠ, ૯૪૧ દેવ તથા દૈત્યોના સમૂહના આશ્રયરૂપ, ૯૪૨ દેવ તથા દૈત્યોના સમૂહના અધ્યક્ષ, ૯૪૩ દેવ તથા દૈત્યોના સૈન્યના અગ્રણી (કાર્તિકસ્વામિ તથા કેશિ નામના દૈત્યરૂપ, ૯૪૪ ઇન્દ્રિયોને અતિક્રમણ કરી પોતે પોતાની મેળે પ્રકાશમાન્, ૯૪૫ દેવાર્ષ (નારદાર્દિરૂપ); ૯૪૬ દેવ તથા દૈત્યોને વરદાન આપવાળા, ૯૪૭ દેવ તથા દૈત્યોના ઇશ્વર, ૯૪૮ વિશ્વરૂપ, ૯૪૯ દેવ તથા દૈત્યોના મોટા ઇશ્વર, ૯૫૦ સર્વદેવમય, ૯૫૧ અચિંત્ય, ૯૫૨ દેવતાઓના અન્તરાત્મા, ૯૫૩ આત્મ સંભવ, ૯૫૪ સ્થાવરરૂપ, ૯૫૫ ત્રિવિક્રમરૂપ, ૯૫૬ વિદ્યાવાળા, ૯૫૭ નિર્મળ, ૯૫૮ રજોગુણ રહિત, ૯૫૯ અમર, ૯૬૦ સ્તુત્ય, ૯૬૧ હસ્તીશ્વર, ૯૬૨ કલિંગરૂપ, ૯૬૩ દેવતાઓના સિંહ, ૯૬૪ નરોની મધ્યે શ્રેષ્ઠ, ૯૬૫ ઘણું જાણવાવાળા, ૯૬૬ યજ્ઞાદિ ભાગોને પ્રથમ ગ્રહણ કરનારા, ૯૬૭ સૂક્ષ્મ, ૯૬૮ સર્વદેવ, ૯૬૯ તપોમય, ૯૭૦ પ્રત્યક્ષ, ૯૭૧ કલ્યાણરૂપ, ૯૭૨ વજ્રના આયુધવાળા, ૯૭૩ પ્રસાદિક હથિઆરોનું ઉત્પત્તિસ્થાન, ૯૭૪ અવ્યય (અવિનાશી), ૯૭૫ કુમાર, ૯૭૬ સુખની સીમારૂપ, ૯૭૭ પોતા થકી સર્વને સૃજનારા, ૯૭૮ વજ્ર સરખા મૃત્યુરૂપી દુઃખને ટાળનારા, ૯૭૯ બ્રહ્માદિક સઘળા દેવો પવિત્ર કરનારા, ૯૮૦ શિંગડાંવાળા, ૯૮૧ પર્વતના શિખરપર આશ્રય કરનારા, ૯૮૨ બભ્રુ, ૯૮૩ કુબેર, ૯૮૪ નિર્દોષ, ૯૮૫ પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનારા, ૯૮૬ દેવના સમૂહરૂપ, ૯૮૭ વિરામરૂપ, ૯૮૮ સઘળાં સાધનરૂપ, ૯૮૯ કપાળમાં નેત્રવાળા, ૯૯૦ બ્રહ્માંડરૂપી દડાવડે રમનારા, ૯૯૧ મૃગરૂપ, ૯૯૨ બ્રહ્મતેજને ધારણ કરનારા, ૯૯૩ સ્થાવરોના સ્વામિ, ૯૯૪ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરી સમાધિમાં મગ્ન થનારા, ૯૯૫ તત્વજ્ઞાનના અર્થવાળા, ૯૯૬ સિદ્ધ થએલા અર્થવાળા, ૯૯૭ અચિંત્ય, ૯૯૮ સત્યવ્રત, ૯૯૯ નિર્મલ ચિત્તવાળા, ૧૦૦૦ તતવ્રત પ્રકારના વ્રતનાં ફળને આપનારા, ૧૦૦૧ પર, ૧૦૦૨ બ્રહ્મ, ૧૦૦૩ ભક્તોને ઉત્તમ ગતિને આપનારા, ૧૦૦૪ વિમુક્ત (વિશેષ મૂકાએલા), ૧૦૦૫ લિંગ શરીરથી મૂકાએલા, ૧૦૦૬ શ્રીમાન્, ૧૦૦૭ શ્રીવર્ધન (લક્ષ્મી અથવા કાન્તિને વધારનારા), ૧૦૦૮ જગતરૂપ, ભક્તિવડે સ્તુતિ કરેલા, ભગવાન શંકરનાં અનેક નામમાંથી તારવી કાઢી આ મુખ્ય સહસ્ર નામ મેં તમને કહ્યાં, બ્રહ્માદિક દેવો તથા ઋષિઓ તે પરિપૂર્ણ નથી જાણતા.

એ પ્રકારે ભક્તિવડે સમર્થ એવા યજ્ઞના પતિ શંકરને મેં સ્તવ્યા છે, સ્તુતિ, અર્ચન તથા નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય જગતના પતિ શંકરને એ રીતે બીજો કાણુ સંતોષ પમાડશે? મારી માતાની અનુજ્ઞા મેળવી, મતિમાનોમાં ઉત્તમ એવા શિવની મેં સ્તુતિ કરી છે. સંસારથી મૂકાયેલો જે પવિત્ર ભક્ત પુષ્ટિ વધારનાર આ હજાર નામથી મહાદેવની હમેશ સ્તુતિ કરે તે પોતે પોતાની મેળે આત્મજ્ઞાન પામે છે. આ ઉત્કૃષ્ટ બ્રહ્મને પામવામાં સાધનભૂત વિદ્યા છે, તેનો નિરન્તર જપ કરવાથી મનુષ્ય પરબ્રહ્મ (કૈવલ્ય પદ) ને પામે છે. ઋષિયો તથા દેવો એજ સ્તોત્રવડે પરબ્રહ્મની સ્તુતિ કરે છે. દેહને નિયમે રાખી એ પ્રકારે સ્તુતિ કરેલા, ભક્તને વિષે દયાવાળા મોક્ષના આપનાર, સમર્થ ભગવાન્ તેઓના ઉપર પ્રસન્ન થાય છે. તેજ પ્રકારે ઘણા જન્મની સ્તુતિઓવડે મનુષ્યોમાં મુખ્ય આસ્થાવાળા શ્રદ્ધાળુ જનો, સુતાં, જાગતાં, હીંડતાં, બેસતાં, ધ્યાનમાં, વગર ધ્યાનમાં અનન્ય ભક્તિવડે દેહ, મન તથા વાણીથી શ્રદ્ધા રાખી, અત્યંત તેજસ્વી સનાતન એવા દેવના દેવ ઇશાનનું વારંવાર ચિંતવન કરે છે, તેની કથાઓ સાંભળે છે, બીજાને સંભળાવે છે, અથવા પોતે કહે છે, સ્તુતિ કરે છે, વળી સ્તુતિ કરેલા સંતોષ પામે છે અને રાત્રિ દિવસ તેમાંજ રમે છે. સંસારમાં અનેક પ્રકારની યોનિઓમાં ભમતાં ભમતાં જંતુ પાપથી મૂકાય છે ત્યારે શંકરને વિષે ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ભાગ્યવશાત્ સર્વ સાધનવાળી સર્વપ્રકારની અનન્ય ભક્તિ શંકરને વિષે સર્વ સત્તાથી ઉત્પન્ન થાય છે. વિઘ્ન રહિત, અવ્યભિચારિણી નિશ્ચલ ભક્તિ રૂદ્રમાં ઉત્પન્ન થવી, તે દેવતાઓને વિષે દુષ્પ્રાપ્ય છે તો મનુષ્યોને વિષે પ્રાપ્ત નજ થાય. શંકરની કૃપાથી મનુષ્યોને તે પ્રાપ્ત થાય, જેથી ભગવાન્ શંકરને વિષે આસક્ત અંતઃકરણવાળા મોટી સિદ્ધિને પામી જાય છે. જે પુરૂષો સર્વભાવનાથી મહેશ્વરને શરણે જાય છે, તે પુરૂષોને શરણે આવેલાને વિષે દયાળુ શંકર સંસારથી ઉદ્ધારે છે, સંસાર મોચન સદાશિવ શિવાય બીજા દેવો મનુષ્યોના તપોબળમાં વિઘ્ન કરે છે. તેમની બીજી શક્તિ નથી.

હે કૃષ્ણ! એ પ્રકારે ઉચ્ચ બુદ્ધિવાળા, ઇન્દ્રકલ્પ એવા તંડિ મુનિએ, ગજચર્મ ધારણ કરનાર સદસતના પતિ ભગવાન શંકરની સ્તુતિ કરી છે, તંડિના કહેલા આ ભગવાન્ શંકરના સ્તોત્રને બ્રહ્મા પોતે ધારણ કરે છે. શંકરને સાનિધ્ય બ્રહ્મા નિત્ય ગાન કરે છે,' એટલા માટે તેને બ્રાહ્મણ જાણે છે. આ સ્તોત્ર, પુણ્યનું આપનાર, પવિત્ર, નિરંતર પાપને નાશ કરનારૂં, યોગને આપનારૂં, સંતોષ, સ્વર્ગ તથા મોક્ષને આપનારૂં છે. જે પુરૂષ તે સ્તોત્રથી એક ભક્તિવડે શંકરનો પાઠ કરે, તે પુરૂષ, સાંખ્ય યોગિઓ જે ગતિને મેળવે છે, તે ગતિને પામે છે. સાવધાન થઇ શંકરની પાસે એક વર્ષ દિવસ આ સ્તોત્રથી જે ભક્ત પાઠ કરે તે ઇપ્સિત ફળને પામે છે. આ મોટું રહસ્ય બ્રહ્માના હૃદયમાં હતું, બ્રહ્માએ તે ઇન્દ્રને કહ્યું, ઇન્દ્રે મૃત્યુને કહ્યું, મૃત્યુએ રૂદ્રોને કહ્યું, રૂદ્રોએ તંડિને કહ્યું, બ્રહ્મ સદનમાં તંડિએ શુક્રને કહ્યું, તે ભાર્ગવ મુનિએ ગૌતમને શિખવ્યું, ગૌતમે વૈવસ્વત મનુને આપ્યું, તેણે સમાધિનિષ્ઠ એવા બુદ્ધિમાન્ સાધ્ય નારાયણને કહ્યું, અચ્યુત એવા સાધ્ય નારાયણે યમ રાજાને બતાવ્યું. ભગવાન વૈવસ્વત એવા યમરાજાએ નાચિકેતનને કહ્યું. હે વાર્ષ્ણેય! નાચિકેતે માર્કંડેયને કહ્યું, હે જનાર્દન! એ નિયમથી માર્કંડેયથી મને મળ્યું. હે શત્રુને હણનાર! કોઇ દિવસ નહીં સાંભળેલું એવું આ સ્તોત્ર હું પણ તને આપું છું, તે સ્વર્ગને આપનારૂં તથા રોગને નાશ કરનારૂં છે, આયુષ્યને આપનાર તથા ધનને આપનાર વેદે અંગીકાર કરેલા આ સ્તોત્રનો પાઠ

કરનારા પુરૂષને યક્ષો તથા રાક્ષસો, પિશાચો, યાતુધાનો, ગુહ્યકો અને સર્પો પણ વિઘ્ન કરી શકતા નથી. હે પાર્થ ! જે પુરૂષ ઇન્દ્રિયોને જીતી બ્રહ્મચર્ય પાળી પવિત્ર થઇ એક વર્ષ સુધી અખંડિત યોગવાળો થઇ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે તેને અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મળે છે.

यः पठेत् शुचिः पार्थ ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
अभग्नयोगो वर्षं तु सोश्वमेधफलं लभेत् ॥ १८२ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे महादेवसहस्रनामस्तोत्रे गुर्जरभाषायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો. ઋષિઓએ ગાયેલા શંકરના ગુણ.

वैशंपायन उवाच—महायोगी ततः प्राह: कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
पठस्व पुत्रभद्रं ते प्रीयतां ते महेश्वरः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—ત્યારપછી મોટા યોગી એવા વ્યાસજી યુધિષ્ઠિરની પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે હે પુત્ર! તું શિવ સહસ્ર નામનો પાઠ કર, તારૂં કલ્યાણ થશે અને મહાદેવજી તને પ્રસન્ન થાઓ; હે પુત્ર ! પૂર્વે મેં મેરૂ પર્વત ઉપર પુત્રને સારૂ મોટું તપ કર્યું ત્યારે આ સ્તોત્રનો પાઠ કર્યો હતો, હે પાંડુ રાજાના પુત્ર ! ઇચ્છેલા સઘળા કામને હું પામ્યો છું તેજ પ્રમાણે તું પણ અવશ્ય શંકરથી સઘળી કામનાઓને પ્રાપ્ત કરીશ. સાંખ્ય માર્ગના આચાર્ય કપિલ મુનિ કહેવા લાગ્યા કે મેં અનેક જન્મ સુધી ભક્તિવડે મહાદેવનું આરાધન કર્યું છે, જેથી પ્રસન્ન થઇ ભગવાન શંકરે મને સંસારને ટાળી દે એવું જ્ઞાન આપ્યું છે. પછી આ-લંબ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા, પ્રખ્યાત, દયાળુ ઇંદ્રના ઇષ્ટ મિત્ર ચીરૂશીર્ષ નામના ઋષિ બોલ્યા કે મેં પૂર્વે ગોકર્ણ નામના તીર્થમાં સો વર્ષ સુધી તપ કર્યું હતું. હે પાંડુ રાજાના પુત્ર! મહાદેવથી હું પણ દાન્ત સ્વભાવવાળા ઘણા તેજસ્વી ધર્મ જાણનાર, અયોનિ સંભવ એવા જરા તથા દુઃખથી રહિત લક્ષ વર્ષના આયુષ્યવાળા સો છોકરાને પામ્યો છું. વળી ભગવાન્ વાલ્મીકિ મુનિ રાજા યુધિષ્ઠિરને એ પ્રકારનું વચન કહેવા લાગ્યા કે, પૂર્વે સાગ્નિક મુનિઓની સાથે વાદ થવાથી તું બ્રહ્મહત્યારો થા, એવો તેમણે મને શાપ દીધો હતો. હે ભારત ! કહેતા માત્રમાં તે પાપથી વિંટાએલો હું પાપ રહિત, અમોઘ એવા ઇશાનને (શંકર) શરણે ગયો, દુઃખને ઉખેડી નાંખનાર શંકરે તે પાપોથી મને મુક્ત કર્યો. વળી ત્રિપુર દૈત્યને હણનાર શંકરે મને કહ્યું કે જરૂર આગળ તારો યશ થશે. જળહળતા સૂર્યની પેઠે ઋષિ-ઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે કુન્તિના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને આ પ્રકારે કહ્યું. હે પાંડવાગ્રજ ! મોટા ભાઇઓના વધથી દુઃખી થએલો હું પવિત્ર થઇ મહાદેવને શરણે ગયો, સહસ્રનામોવડે સ્તુતિ કરેલા મહાદેવ મને પ્રસન્ન થયા. પછી મને પરશુ તથા બીજાં દિવ્ય અસ્ત્ર આપ્યાં અને કહ્યું કે તને પાપ નહીં લાગે તથા તું અજેય થઇશ, મૃત્યુ તારો પરા-ભવ નહીં કરે, તું જરા વગરનો હોઇશ. કલ્યાણકારક શરીરવાળા શંકરે મને એ પ્રકારે કહ્યું, તેમના પ્રસાદથી તે સઘળું કહેલું મને મળ્યું. વિશ્વામિત્ર કહે છે કે જ્યારે હું ક્ષત્રિય

હતો ત્યારે બ્રાહ્મણ થવાને શંકરનું આરાધન કર્યું હતું તેમના પ્રસાદથી મોટું દુર્લભ એવું બ્રાહ્મણપણું મને મળ્યું. અસિત તથા દેવળ મુનિ યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે હે કુન્તિના પુત્ર! હે વિભો! પૂર્વે ઇન્દ્રના શાપથી અમારો ધર્મ નાશ પામ્યો, ત્યારે પ્રભુ (શંકર) એ અમને યશ, આયુષ્ય ધર્મ તથા મોટાઇ એ સઘળું આપ્યું. બૃહસ્પતિના જેવી કાન્તિવાળા ઇન્દ્રના સખા ભગવાન્ ગૃત્સમદ નામના ઋષિ યુધિષ્ઠિરને કહે છે કે અચિંત્ય એવા શતક્રતુના એક હજાર વર્ષ ચાલતા યજ્ઞમાં મારાથી વેદનો મંત્રોચ્ચાર અન્યથા પ્રકારે થતો જોઇ ભગવાન્ ચાક્ષુપ મનુનો વરિષ્ઠ નામનો છોકરો રથંતરની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ! એ બરોબર નથી વર્તતો, હે દ્વિજોત્તમ! મિથ્યાભિમાની વેશનો ત્યાગ કરી બુદ્ધિવડે વિચાર કર, હે દુર્મતે! યજ્ઞ ન સાંખી શકે એવું પાપ તેં કર્યું. એ પ્રકારે કહીને મહા ક્રોધી શંભુને કહેવા લાગ્યા કે બુદ્ધિ વગરનો દુઃખી, હમેશાં બીનારો એ વનચર છે. અગીઆર હજાર અને આઠસેં વર્ષ સુધી પાણી તથા પવન વગરના અને મૃગ તથા બીજાં પ્રાણીઓએ વર્જીત એવા, રૂહ તથા સિંહ જાતના પ્રાણીઓએ સેવેલા યજ્ઞિય વૃક્ષ જેમાં નથી એવા વનમાં મહા દુઃખે વિંટલાએલો તું ક્રૂર મૃગ થાઓ. હે પાર્થ! એના કહેવા પછી તરત હું મૃગ થયો. ત્યાર પછી હું શંકરને શરણે ગયો. યોગી એવા મહેશ્વર મને કહેવા લાગ્યા કે દુઃખે વર્જીત એવો તું અજરામર થાઓ, તને અવૈષમ્ય સુખ હો, તમારો બેઉનો યજ્ઞ વૃદ્ધિ પામો, એ પ્રકારે સમર્થ ભગવાન્ શંકર અનુગ્રહ કરે છે.

હમેશાં સુખ દુઃખને વિષે જેમ સારૂં થાય તેમ તે ધાતા તથા વિધાતારૂપે કરે છે. કર્મ, વાણી તથા મનવડે ભગવાન્ અચિંત્ય છે. હે યુદ્ધને વિષે શ્રેષ્ઠ! મારા સમાન વિદ્યાર્થી બીજો શ્રેષ્ઠ પંડિત નથી. તે સમયે બુદ્ધિમાનોની મધ્યે શ્રેષ્ઠ એવા વાસુદેવ કહેવા લાગ્યા, કે સોનાના જેવાં જેનાં નેત્ર છે, એવા મહાદેવને મેં તપ કરીને સંતોપ પમાડયા, ત્યાર પછી હે યુધિષ્ઠિર! પ્રસન્ન થએલા તે મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે મારા પ્રસાદથી તું લોકને ઘણોજ પ્રિય થઇશ, યુદ્ધમાં તું કોઇથી નહીં જીતાય, અગ્નિના જેવું તેજ તથા બીજા હજાર વર મહાદેવે મને આપ્યા. વળી એક વખત પૂર્વે મણિમય શૈલપર મેં અગીઆર લાખ વર્ષ સુધી શંકરને પૂજ્યા, ત્યારે પ્રસન્ન થઇ ભગવાને મને આવું વચન કહ્યું. તારા મનની ઇચ્છા પ્રમાણે વરદાન માગ, તારૂં કલ્યાણ હો. પછી માથું નમાવી હું બોલ્યો કે હે મહાદેવ! મારી પરમ ભક્તિવડે જો આપ પ્રસન્ન થયા હો તો, હે ઇશાન! નિત્ય કાળ તમારી સ્થિર ભક્તિ મનેહો, પછી શિવજી-'એ પ્રકારે હો,' એમ કહી ત્યાંથી અંતર્ધ્યાન થયા. જૈગીષવ્ય ઋષિ બોલ્યા— હે યુધિષ્ઠિર! પૂર્વે વારાણસીમાં બળવાન ભગવાને મને બીજા યત્નવડે આઠ ગણું ઐશ્વર્ય આપ્યું હતું. ગર્ગાચાર્ય કહે છે કે હે પાંડવ! સરસ્વતીના તટમાં મનો યજ્ઞથી સંતુષ્ટ થએલા મહાદેવે ચોસઠ જેને અંગ છે એવી કળાઓના સમૂહનું અદ્દભુત જ્ઞાન મને આપ્યું. વળી વેદ વિદ્યાના જાણનારા મારા સમાન એક હજાર પુત્રો આપ્યા અને પુત્ર સહવર્તમાન મને દશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય આપ્યું. પરાશર ઋષિ કહે છે—હે નૃપ! અહિયાં પૂર્વે માનસિક પૂજન કરી મહાદેવને પ્રસન્ન કરી, મોટા તપવાળો, મહા તેજસ્વી મોટો યોગી, શોભાવાળો, કરૂણાળુ વેદ વ્યાસ નામનો મોટો યશસ્વી, એવો આ પુત્ર પણ મને મહેશ્વરથી થાય, એવો મારા હૃદયનો અભિપ્રાય જાણી, દેવતાઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા શંકરે મને કહ્યું કે તેં જે અમારી સંભાવના કરી તે પુણ્યથી તને કૃષ્ણ નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થશે, તે સાવરણી મન્વંતરમાં

સપ્તર્ષિના પદને પામશે. વળી તે વેદનો વક્તા તથા કુરૂ વંશને કરનારો, જગતના હિતને માટે ઇતિહાસ પુરાણ કરનારો મહામુનિ મહેન્દ્રને વહાલો થશે. હે પરાશર ! તારો છોકરો અજરામર થશે. એ પ્રકારે કહી હે યુધિષ્ઠિર ! મોટા યોગી ઐશ્વર્યવાળા, અક્ષય અવિનાશી એવા શંભુ ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન થયા. માંડવ્ય ઋષિ કહે છે કે હે મનુષ્યોના ઇશ્વર! હું ચોર ન છતાં ચોરની શંકાએ શૂલીએ ચઢયો ત્યારે શૂલી ઉપર રહેલા મેં સ્તુતિ કરેલા દેવે મને કહ્યું કે તું મોક્ષ પામીશ અને શૂલથી તું અર્બુદ વર્ષ જીવીશ, હે વિપ્ર ! શૂલની થએલી પીડા તને નહી જણાય આધિ તથા વ્યાધિથી મુક્ત થઇશ, કેમકે હે મુને ! તપ, શૌચ, દમ અને સત્ય એ ચતુષ્પાદ ધર્મથી તારૂં શરીર ઉત્પન્ન થયું છે. તું અનુપમ થઇશ, અવશ્ય જન્મને સફળ કર, તું વિઘ્ન રહિત સઘળાં તીર્થના અભિષેકને પામીશ. હે વિપ્ર ! અક્ષય સ્વર્ગ હું તને આપીશ, એ પ્રકારે કહીને ગજાસુરનું ચર્મ જેણે ઓઢયું છે એવા મોટી કાન્તિવાળા મહારાજ મહેશ્વર ભગવાન વૃષભ ઉપર બેઠેલા દેવતાઓની મધ્યે શ્રેષ્ઠ, ગણોએ સહવર્તમાન ત્યાં અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા.

ગાલવ ઋષિ કહેવા લાગ્યા કે વિશ્વામિત્રે નહીં આજ્ઞા કરેલો હું પિતાની પાસે આવ્યો, ત્યારે દુઃખી થએલી અત્યંત રડતી રડતી મારી મા મને કહેવા લાગી કે હે તાત ! હે પાપ રહિત ! વિશ્વામિત્રે નહીં આજ્ઞા કરેલા દાન્ત તથા તરૂણ એવો વેદાભૂષિત છતાં તને પિતા નહીં જુવે. માતાનું વચન સાંભળી પિતાના દર્શનથી નિરાશ થએલો, નિયતાત્મા (ઇંદ્રિય નિગ્રહ) થઇ મહાદેવ પાસે ગયો. તે મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે તારાં માતા પિતા તથા તું મૃત્યુ વિવર્જિત થશો, અને ઉતાવળો ઘેર જા, તું પિતાને દેખીશ. પછી હે યુધિષ્ઠિર ! ભગવાને આજ્ઞા કરેલો હું ઘેર ગયો તો અગ્નિહોત્રથી પરવારીને બહાર નિકળેલા પિતાને દીઠા. વાયુના અથડાવાથી વેરાતાં તે અન્નાદિકને છોડી દઇ, જળનો સ્પર્શ કરી હાથમાં પદ્મકુશ ગ્રહણ કરી, પ્રેમનાં આંસુ પડવાથી જેનાં નેત્ર વિલાં થયાં છે એવા, નમસ્કાર કરતા મને, માથું સુંઘી છાતી સાથે દબાવી બોલ્યા કે હે પુત્ર ! મારૂં મોટું ભાગ્ય, કે મેં તને આજ વેદ વિદ્યામાં નિપુણ થએલો આશ્રમમાં આવેલો દીઠો છે,

વૈશંપાયન કહે છે–મહાત્મા શંકરનાં એટલાં બધાં અદ્‌ભુત કર્મ ઋષિઓએ કહેલાં સાંભળી યુધિષ્ઠિર વિસ્મય પામ્યા. ત્યાર પછી બુદ્ધિમાનોની મધ્યે ઉત્તમ એવા કૃષ્ણ ફરીને, ઇન્દ્રની પ્રત્યે જેમ વિષ્ણુ કહે, તેમ ધર્મના ભંડાર યુધિષ્ઠિરની પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે સૂર્યજ તપતા ન હોય એવા ઉપમન્યુ ઋષિ મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે જે પુરૂષો અશુભ એવા પાપ કર્મોથી ઠગાએલા છે, તે રજોગુણ તથા તમોગુણની વૃત્તિઓવાળા પુરૂષો શંકરને શરણે નથી જતા, પણ જે ભાવને જાણનારા ભાવિક એવા બ્રાહ્મણો છે તે શંકરને શરણે જાય છે. વગડામાં વસનારા આત્મજ્ઞાનને જાણનારા મુનિઓની મધ્યે જે સર્વ પ્રકારે પરમેશ્વરને વિષે દૃઢ ભક્ત થાય છે તેને સંતુષ્ટ થએલા, રૂદ્ર, બ્રહ્મત્વ, કેશત્વ, શિવત્વ અથવા દેવતાઓએ સહિત ત્રણ લોકનું આધિપત્ય આપે છે. હે તાત ! મનવડે પણ જે મનુષ્યો શિવને શરણે જાય છે તે સઘળાં પાપ ધોઇ નાખી દેવની સંગાથે વસે છે, જે મર્યાદાને ભેદી આ સઘળું જગત ત્યાગ કરી, વિરૂપાક્ષ દેવનું યજન કરે છે, તે પાપથી લીંપાતા નથી. સર્વ લક્ષણથી

કોને પણ લેશ ભય નથી જણાતો. પૃથ્વીમાં જે મનુષ્યો એક મહાદેવનાજ ભકત છે, તે સંસારને વશ થતા નથી, એ પ્રકારે મારી બુદ્ધિનો નિશ્ચય છે. વળી ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને કૃષ્ણ વચન કહે છે કે આદિત્ય, ચંદ્ર, વાયુ, અગ્નિ, સ્વર્ગ, પૃથ્વી, જળ, વસુ, વિશ્વદેવ બ્રહ્મા, શક્ર, મારુત, બ્રહ્મ, સત્ય, વેદ, યજ્ઞ, દક્ષિણા, ઉપનિષદ્ સોમ, યષ્ટા, હવિ, રક્ષા, સંયમ સ્વાહા, વષટ્કાર, બ્રાહ્મણો, ગાય, ધર્મ, કાળચક્ર, બળ, યશ, દમ, બુદ્ધિમાનોની સ્થિતિ, પાપ, પુણ્ય, સપ્તર્ષિ, બ્રહ્માકારવૃત્તિ, મનવડે તથા દર્શનોવડે સ્પર્શ કર્મોની જે મુખ્ય સિદ્ધિ, દેવના, સમૂહ, સોમપાન કરનારા, વરાળ પીનારા લેખા (દેવતા), સુયામા (એક જાતના દેવ), તૃષિતા દેવો, બ્રહ્મકાય આભસુર ગંધપાન કરનારા, ધુમ્રપાન કરનારા .વાણીના નિયમવાળા, મનને નિયમમાં રાખનારા, શુદ્ધ, યોગમાર્ગવડે અનેક શરીર ધારણ કરનારા, સ્પર્શ કરીને જીવનારા, આસન જીતેલા, દૃષ્ટિવડે પાન કરનારા તથા ઘી પીનારા દેવ, સંકલ્પિત વસ્તુને દેખાડનારા, એ દેવતાઓમાં મુખ્ય અને બીજા દેવતાઓ, સુપર્ણ, ગંધર્વ, પિશાચ, દાનવ, યક્ષલોક, ચારણ, પન્નગ, સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, મૃદુ, સુખ, દુઃખ, સાંખ્ય, યોગ, એ બધાં જે મેં કહ્યાં તે સઘળાં બ્રહ્મ થકી પર એવા શંકરથી ઉત્પન્ન થએલાં તું જાણ. શુદ્ધ તત્વને જાણવાની ઇચ્છા રાખનારાએ વર્ણન કરેલા, સઘળાં ભૂતને રચનારા શંકરથી ઉત્પન્ન થયેલા સઘળા દેવો આ ભુવનને પાળે છે, અને જેઓ આ પૃથ્વીમાં આવી શિવની રચેલી પુરાતની સૃષ્ટિનું રક્ષણ કરે છે તથા તપવડે તેના સ્થૂળ સ્વરૂપનું ચિંતવન કરે છે, એવા વાણી તથા મનથી અગોચર તત્વરૂપ શંકરને જીવન તથા મોક્ષને અર્થે નમસ્કાર કરૂં છું. સ્તુતિ કરેલા અવિનાશી પ્રભુ વેદરૂપ ઇશ્વર અમને હમેશાં ઇચ્છેલાં વરદાન આપો. જે પુરૂષ પવિત્ર થઇ, ઇન્દ્રિયોને નિયમે રાખી, અખંડિત યોગવાળો થઇ. આ સ્તોત્રનો એક માસ પર્યંત પાઠ કરે તો તે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ પામે. બ્રાહ્મણ સઘળા વેદને પામે, ક્ષત્રિય પૃથ્વીને સંગ્રામમાં મેળવે, અને વૈશ્ય લાભને પામે, શૂદ્ર આ લોકોમાં સુખ તથા ડહાપણ મેળવી અન્તે ગતિને પામે, મનુષ્ય આ સ્તવરાજના પાઠ કરવાથી તથા રૂદ્રને વિષે મન ધારણ કરવાથી સર્વ દોષને ટાળે એવું પુણ્ય તથા પવિત્ર યશ મેળવે, હે ભરતખંડના રાજન! એના શરીરમાં જેટલાં રૂવાં છે, તેટલાં હજાર વર્ષ સુધી તે મનુષ્ય સ્વર્ગમાં વસે.

यावंत्यस्य शरीरेषु रोमकूपाणि भारत ।
तावंत्यब्दसहस्राणि स्वर्गे वसति मानवः ॥ ८२ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्रीशंकरमाहात्म्ये गुर्जरभाषायां अष्टदशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૯ મો. અષ્ટાવક્રને કામીવૃદ્ધા.

युधिष्ठिर उवाच—यदिदं सहधर्मेति प्रोच्यते भरतर्षभ ।
पाणिग्रहणकाले तु स्त्रीणामेतत्कथं स्मृतम् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! હસ્તમેલાપ સમયે જે '**सहधर्म**' એ પ્રકારે બોલે છે, તે સ્ત્રીઓને કેમ ઘટે વારૂ? '**सहधर्म**' એ પ્રકારે મોટા ઋષિઓએ પૂર્વે કહેલું

વાક્ય આર્ષ વિવાહ, પ્રજાપત્ય અથવા અસુર વિવાહરૂપ ધર્મની અપેક્ષાએ બોલાય છે કે કેમ? એ મારા મનમાં મોટો સંદેહ છે. મારી બુદ્ધિ એથી વિરૂદ્ધ છે; આ લોકમાં '**સહધર્મ**' (સ્રીપુરૂષે સાથે ધર્મ આચરવો) ઘટે પણ મરવા પૂઠે તે સહધર્મ ક્યાં રહ્યો ? હે પિતામહ! મરનારાંઓને સહધર્મે સ્વર્ગ મળે ? પહેલું એક મરી જાય, તો પછી એક ક્યાં રહે ? તે મને કહો ? જ્યારે જૂદાં જૂદાં કર્મની વાસનાઓથી ભિન્ન ભિન્ન આચરણવડે પૃથક્ પૃથક્ ફળને મેળવતા અનેક પ્રકારનાં નરકને આચરેલા ઘણા મનુષ્યો જણાય છે, અને સૂત્રકારે પણ સ્રીઓને સાહસ કરનારી મૂર્ખ ઠરાવેલી છે, ત્યારે હે તાત! અનૃતા સ્રીઓને '**સહધર્મ**' એ કેમ ઘટે છે? સ્રીઓ અનૃતા છે, એમ વેદ પણ કહે છે, તો એ ધર્મ, પૂર્વે, બતાવેલી સંજ્ઞારૂપ ધર્મ થયો કે ઉપચાર અને ક્રિયાવિધિરૂપ થયો ? મને રાત્રિ દિવસ વિચાર કરતાં એ ઘણું કઠણ ભાસે છે, માટે હે બુદ્ધિમાન્! હે પિતામહ! એ સઘળું જેમ છે, જે પ્રકારે પ્રવર્તે છે, તે શ્રુતિના અભિપ્રાય પ્રમાણે સઘળું નિઃસંદેહ મને કહો ?

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે ભારત! આ સ્થળે પણ હું તને અષ્ટાવક્ર ઋષિનો દિશાની સાથે થએલો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ ઉદાહરણ તરીકે કહું છું. પૂર્વે અષ્ટાવક્ર નામના મોટા તપસ્વી ઋષિએ પરણવાની ઇચ્છાએ મહાત્મા વદાન્ય ઋષિની કન્યાની યાચના કરી. તે કન્યાનું નામ સુપ્રભા હતું. રૂપ, ગુણ, પ્રભાવ, શીલ, ચારિત્ર અને શોભાવાળી એના સરખી બીજી પૃથ્વીમાં કોઇ નહોતી. સુંદર નેત્રવાળી તે કન્યાએ વસંતઋતુમાં પુષ્પથી યુક્ત શોભિતી વનરાજીની પેઠે અષ્ટાવક્રનું મન હરી લીધું. વદાન્યઋષિ કહેવા લાગ્યા કે મારી પુત્રી તને આપું, પણ સાંભળ જ્યારે તું પુણ્યવાળી ઉત્તર દિશાને જોઇ આવે તોજ આપું. અષ્ટાવક્ર પૂછે છે કે ત્યાં શું જોવાનું છે તે તમે મને કહો. પછી હું તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. વદાન્યઋષિ કહે છે–હિમાચલ પર્વત અને કુબેરનું આલય મૂકી રૂદ્રનું સ્થાન આવે છે. તે સિદ્ધ ચારણોએ સેવા કરેલું વિવિધ પ્રકારનાં જેમનાં મુખ છે એવા હર્ષવડે નાચતા પાર્ષદોએ વ્યાપ્ત, બીજા અનેક પ્રકારના શરીરવાળાં દિવ્ય પિશાચો હાથમાં કાંસીજોડાં લઈ વિજળીની પેઠે ભ્રમણ કરતા હર્ષયુક્ત નૃત્યોવડે ત્યાં શંકરની સેવા કરે છે. અવશ્ય પર્વતમાં દિવ્ય એવું ઇપ્સિત સ્થાન છે, એમ સાંભળ્યું છે, અને પાર્ષદો તથા શંકર હમેશ ત્યાં રહે છે. ત્યાં શંકરને અર્થે દેવીએ દુશ્ચર તપ આચર્યું છે, માટે ઉમિયા તથા શંકરને તે ઘણું વ્હાલું છે એમ સાંભળ્યું છે. તે મોટા પર્વતની પૂર્વે તથા ઉત્તરમાં દેવની તથા મનુષ્યની ઋતુ, કાળ, તથા રાત્રિ એ સઘળાં દિવ્યરૂપ ધારણ કરી શંકરની ઉપાસના કરે છે, તે સ્થાનને છોડી જરૂર તારે આગળ જવું; પછી તું મેઘના સરખી કાન્તિવાળા નીલ વનને જોઇશ, ત્યાં રમણીય તથા મનને હરણ કરે એવી સ્રીને દેખીશ. તપસ્વિની, મોટા ભાગ્યવાળી, દીક્ષામાં બેઠેલી તે વૃદ્ધાને જોઇ, પ્રયત્નથી તેની પૂજા કરી તેનાં દર્શન કરી પાછો વળ. પછી તું પાણિ ગ્રહણ કરીશ, આ સઘળો સમય સાધ અને ત્યાં જા.

અષ્ટાવક્ર કહે છે–ઘણું સારૂ, સમય સાધું છું, તમારા કહેવા પ્રમાણે હું ત્યાં જઇશ; હે સાધો! તમારી વાણી સત્ય હો, ભિષ્મપિતા કહે છે એમ કહી ભગવાન્ અષ્ટાવક્ર ઉત્તમ એવી ઉત્તર દિશામાં સિદ્ધ અને ચારણ લોકોએ સેવેલા હિમાલય પર્વત પ્રત્યે ગયા. બ્રાહ્મણોની મધ્યે સિંહ એવા અષ્ટાવક્ર ઋષિ, હિમાચળ પર્વતમાં ઘણા જળવાળી, ધર્મશાલિની પુણ્યવાળી એવી ગંગા નદી પ્રત્યે આવી ઘણા પવિત્ર એવા અશોકતીર્થમાં સ્નાન કરી દેવતાઓનું

તર્પણ કરવા લાગ્યા. તે રાત્રિ દર્ભની સાદડી ઉપર સુખ સુખવડે ત્યાં ગાળી. પછી પ્રાતઃકાળે ગંગામાં સ્નાન કરી, અગ્નિ સળગાવી મુખ્યત્વે તેની સ્તુતિ કરી. ત્યાં રૂદ્ર તથા રૂદ્રાણીને મળી હૃદયમાં ચિંતવન કર્યું. થોડીવાર વિશ્રામ લઈ, ઉઠીને કૈલાસ ભણી ચાલ્યા. પછી મંદાકિની અને નલિની એવું મહાત્મા કુબેરનું સાક્ષાત્ લક્ષ્મીની પેઠે શોભતું સોનાનું દ્વાર દીઠું. સઘળા રાક્ષસો હથિઆરોવડે તે પદ્મિનીનું રક્ષણ કરતા હતા, ભગવાન્ અષ્ટાવક્રને આવતા જોઇ મણિભદ્ર આદિ સઘળા દ્વારરક્ષકો ઉઠીને સામા આવ્યા. મોટું જેમનું પરાક્રમ છે એવા તે રક્ષકોએ સત્કાર કર્યો. મને કુબેરની પાસે સત્વર લઇ જાઓ એમ તે રાક્ષસોની પ્રત્યે બોલ્યા. હે રાજન્! તે રાક્ષસોએ ભગવાન અષ્ટાવક્રને કહ્યું કે, કુબેર રાજા પોતે તમારી પાસે આવે છે. તમારા આવવાનું જે કાર્ય છે તે તેણે જાણ્યું છે. તેજવડે પ્રકાશમાન્ ભાગ્યશાળી તેમને તમે જોશો. પ્રતિહારો એમ કહે છે એટલામાં કુબેરે ત્યાં આવી અનિંદિત અષ્ટાવક્રને વિધિવત્ કુશળ પૂછ્યું. પછી બ્રહ્મર્ષિ એવા તે તેમની પ્રત્યે બોલ્યા કે સુખ પામેલા તમે મારાથી શું કરવાની ઇચ્છા રાખો છો? હે બ્રાહ્મણ! મને કહો, જે કહેશો તે સઘળું હું કરીશ, હે દ્વિજોત્તમ! યથોચ્છિત કામનાવાળા મારા ઘરમાં પ્રવેશ કરો. સત્કાર કરેલા કૃતકાર્ય એવા તમે નિર્વિઘ્ન ગતિ કરશો. બ્રાહ્મણોની મધ્યે ઉત્તમ એવા અષ્ટાવક્રનો હાથ ઝાલી તેમને પોતાના ઘરમાં આણ્યા. પાદ્ય, અર્ઘ્ય તથા પોતાનું આસન અષ્ટાવક્રને આપ્યું. અષ્ટાવક્ર તથા કુબેરના બેઠા પછી મણિભદ્ર આદિ કુબેરના યક્ષ, ગાંધર્વ તથા કિન્નરો ત્યાં આવ્યા. ત્યાર પછી બેઠેલા એવા તેઓને કુબેર કહેવા લાગ્યા કે તમારી મરજી પ્રમાણે આજ્ઞા લઇ અપ્સરાઓના ગણ અત્રે નૃત્ય કરો. તમારૂં આતિથ્ય તથા સેવા રૂડે પ્રકારે થાઓ. અષ્ટાવક્ર મુનિ મધુર વાણીથી બોલ્યા કે કુબેરના કહેવા પ્રમાણે કરો. પછી ઉર્વરા, મિશ્રકેશી, રંભા, ઉર્વશી, અલંબુષા, ઘૃતાચી, મિત્રા, ચિત્રાંગદા, રૂચિ, મનોહરા, સુકેશી, સુમુખી, હાસિની, પ્રભા, વિદ્યુતા, પ્રશમી, દાન્તા, વિધાતા તથા રતિ એટલી અને બીજી ઘણી અપ્સરાઓ ત્યાં નૃત્ય કરવા લાગી, અને ગાંધર્વો વિવિધ પ્રકારના વાજીંત્ર વગાડવા લાગ્યા. દિવ્ય આસન ઉપર ઋષિ બેઠેલા હતા તે ગાંધર્વો જેના મોં આંગળ ગાન કરતા હતા. એમ ત્યાં તે મોટા તપવાળા અષ્ટાવક્રને દેવનો સંવત્સર વીતી ગયો. ત્યારે ભગવાન્ અષ્ટાવક્રને કુબેરે કહ્યું કે હે વિપ્ર! તમને અહિયાં રહેતાં સો વર્ષ થયાં. હે બ્રહ્મન્! આ ગાંધર્વ નામનો વિષય મન હરણ કરે એવો છે. હે વિપ્ર! તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે જેમ કહો છો તેમ વર્તાય છે. તમે અતિથિ અમારે પૂજા કરવા યોગ્ય છો. આ ઘર તમારૂં છે, તમે ઉતાવળા આજ્ઞા કરો તે પ્રમાણે તમારા પ્રતિ અમો વર્તીએ.-કુબેરનું વચન સાંભળી તેના ઉપર પ્રસન્ન થએલા ભગવાન્ અષ્ટાવક્ર બોલ્યા કે હે ધનેશ્વર! યથા ન્યાય તેં મારૂ અર્ચન કર્યું છે, હવે હું જઇશ. હે ધનાધિપ! આ સઘળું તને યોગ્ય છે, હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, તારા પ્રસાદથી અને મહાત્મા ભગવાન્ મહર્ષિના નિયોગથી હમણાં હું જાઉં છું. તું વૃદ્ધિ તથા ઋદ્ધિવાળો થા. એ પ્રકારે કહી ત્યાંથી ભગવાન અષ્ટાવક્ર ઉત્તર દિશા તરફ ચાલ્યા. કૈલાસ પર્વત, મંદરાચલ તથા હિમાચળ સર્વ સ્થળે ફર્યા. તે મોટા શૈલોને મૂકી ઉત્તમ એવા કૈરાત (ભિલ્લનો વેષ ધારણ કરેલા મહાદેવના) સ્થાનમાં આવ્યા. સાષ્ટાંગ નમન કરી તેની પ્રદક્ષિણા કરી. પછી પૃથ્વીમાં ઉતરી તે પવિત્ર દેહવાળા થયા. ત્રણે પર્વતોની પ્રદક્ષિણા કરી ઉત્તર દિશાએ સપાટીવાળી પૃથ્વીપર હર્ષ યુક્ત થઇ ઉતરી ચાલ્યા. આગળ જતાં રમણીય વનોદ્દેશ દેખાયો. સર્વ ઋતુઓનાં ફળ, મૂળ અને પક્ષિઓવડે ભરપૂર એવા વનોદ્દે-

શમાં ભગવાન અષ્ટાવક્રે દિવ્ય આશ્રયપદ દીઠું. સુવર્ણ તથા રત્નથી આભૂષિત એવા, વિવિધ પ્રકારના શૈલો નજરે પડ્યા. કમળવાળી મણિની રૂડી પૃથ્વી દીઠી બીજાં પણ રમણીય સ્થાન જણાતાં હતાં, મહાત્મા ઋષિનું મન ઘણું હર્ષ પામ્યું. કુબેરના ઘરથી ઉત્તમ રત્નમય સોનાનું ઘર ત્યાં ઋષિએ દીઠું. જ્યાં વિવિધ પ્રકારના મણિ અને સોનાના પર્વત જણાતા હતા અને વિવિધ પ્રકારનાં રત્નવાળાં સુંદર વિમાનો તથા મંદારનાં પુષ્પો અને મંદાકિની નામની નદી, સ્વયંપ્રકાસ મણિ તથા વજ્ર જાતના મણિઓવડે તે પૃથ્વી શોભતી જણાતી હતી. મોતીની લટરોવાળાં નાના પ્રકારનાં રત્ન તથા મણિનાં તોરણોવાળાં અનેક પ્રકારનાં ભુવનોથી ચારે પાસે મન તથા દૃષ્ટિને હરણ કરે એવાં શુભ સ્થાન તથા ઋષિઓથી વિંટાએલો તે આશ્રમ મનોહર દીસતો હતો. અષ્ટાવક્રના મનમાં ચિંતા થઇ કે અત્રે કોણ રહેતું હશે?

પછી બારણાના સન્મુખ જઇ ઉભા રહી આ પ્રકારે બોલ્યા. આ સ્થાનમાં જે રહેતું હોય તેને કહું છું કે હું અતિથી આવ્યો છું તે જાણજો, એટલું કહેતામાં તે ઘરમાંથી મનને હરણ કરે તેવી નાના પ્રકારનાં રૂપવાળી સાત કન્યાઓ બહાર આવી વિંટાઇને ઉભી રહી. જે જે કન્યાને અષ્ટાવક્ર જોવા લાગ્યા, તે તે એક કરતાં બીજી અધિક મનોહરા જણાતી હતી. અષ્ટાવક્ર પોતાના મનને વારવાને શક્તિમાન ન થયા. તેનામાં મન વિકલ થયું. થોડીવારે બુદ્ધિમાન્ બ્રાહ્મણને ધીરજ આવી, પછી તે સ્ત્રીઓએ કહ્યું, કે ભગવાન્ ઘરમાં પ્રવેશ કરો. અષ્ટાવક્ર બ્રાહ્મણ સુરૂપા કન્યાઓના તે ઘરમાં આશ્ચર્ય યુક્ત થઈ પેઠા. તે ઘરમાં વિજળીના જેવાં વસ્ત્ર પહેરેલી નાના પ્રકારના અલંકારવાળી એક વૃદ્ધા પર્યંકપર બેઠેલી દીઠી. અષ્ટાવક્રે '**સ્વસ્તિ**' એ પ્રકારે તેને આશિર્વાદ દીધો. વૃદ્ધા ડોસીએ સામી આવી બિરાજો, એ પ્રકારે અષ્ટાવક્રનો સત્કાર કર્યો. અષ્ટાવક્ર બોલ્યા કે જે ડાહી અને ઘણી શાન્ત હોય તે એકજ મારી પાસે રહો અને બાકીની પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સૌ સૌના મંદિર પ્રત્યે જાઓ. ઋષિના કહેવાથી તે સાતે અષ્ટાવક્રની પ્રદક્ષિણા કરી તે ઘરમાંથી નીકળી ગઇ. ફક્ત વૃદ્ધાજ ત્યાં રહી. પછી થોડી વારે અષ્ટાવક્ર સુંદર શયન સ્થળમાં પ્રવેશ કરી તે વૃદ્ધાને કહેવા લાગ્યા કે હે કલ્યાણી! તમે પણ સુઇ જાઓ, રાત્રિ ઘણી ગઇ છે. સુંદર આલાપ વડે વીનવેલી વૃદ્ધા બીજા મોટા કાન્તિવાળા પર્યંકમાં સુતી. થોડીવાર પછી ટાઢના નિમિત્તથી શરીરે કાંપતી તે વૃદ્ધા મોટા ઋષિ એવા અષ્ટાવક્રને ચેતવી તેની શય્યામાં આવી, સ્વાગતાથી આવેલી તે વૃદ્ધાને અષ્ટાવક્રે જોઇ. હે નરશ્રેષ્ઠ! તેણે પ્રીતિથી પોતાના બેઉ હાથે કાષ્ટમાં રહેલા કીડાના જેવા નિર્વિકાર ઋષિને આલિંગન દીધું. તેને જોવાથી દુઃખી થએલી વૃદ્ધા ઋષિની સાથે બોલવા લાગી કે હે બ્રહ્મન્! પુરૂષનાં સંયોગથી કામ ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓને સર્વથા ધીરજ રહેતી નથી. કામભાવથી મોહ પામેલી તમને ભજતી એવી મને તમે સ્વીકારો. હે મહર્ષે! મારી સાથે સંમુખ આવી જાગૃત કામવાળા થાઓ. હે વિપ્ર! તારે વિષે કામભાવથી પીડાએલી મને આલિંગન આપ્ય. હે ધર્માત્મન્! આ તારા તપના ફળને હું પૂજું છું. દર્શન થવાથીજ પ્રાર્થના કરેલી ભજન કરતી એવી મને ભજો. મારૂં આ ધન અને બીજું સઘળું જે તમે જુઓ છો તેના તથા મારા સ્વામિ થાઓ. મારી સાથે રમો. હે વિપ્ર! આ ફળપ્રદ એવા સુંદર વનમાં હું તારા સઘળા કામ પૂરાં કરીશ; જો મારી સાથે રમીશ તો હું તારે વશ થઇશ. મન્મથે (કામે) પ્રેરણા કરેલી સ્ત્રીઓ પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તે છે, તપેલી વેળુઓથી પણ દાઝતી નથી.

અષ્ટાવક્ર કહે છે—હે કલ્યાણી! કદાપિ હું પરસ્ત્રી સાથે સંગ કરતો નથી. પરદારાઓનું અભિમર્શણ ધર્મશાસ્ત્ર જાણનારાઓએ દૂષિત ગણ્યું છે. હે ભદ્રે! ધર્મ સંકલ્પથી પરણવાની ઇચ્છાવાળો મને તું અવસ્ય જાણજે. વિષયોમાં પ્રીતિવાળો નથી, ધર્મને અર્થે સંતતિની ઇચ્છાવાળો છું. પુત્રોથી હું ઇચ્છેલા લોકને પામીશ એમાં સંશય નહીં, હે કલ્યાણી! ધર્મને વિશેષ જાણી હવે તું વિરામ પામ. વૃદ્ધા સ્ત્રી કહે છે કે હે બ્રાહ્મણ! રતિશીલા યોષિતાઓને જેટલો કામ વ્હાલો છે એટલા વાયુ, અગ્નિ, વરૂણ તથા બીજા દેવો વ્હાલા નથી. હજારો સ્ત્રીઓમાં રતિશીલા એક સ્ત્રી ભાગ્યે મળી આવે છે અને લાખો સ્ત્રીઓમાં પતિવ્રતા પણ એક ભાગ્યેજ જણાય છે. સ્ત્રીઓ, પિતા, કુળ, માતા, ભાઇઓ, ભર્તા કે પુત્ર અને દેવરોને નથી જાણતી. રતિને ઇચ્છનારી સ્ત્રીઓ મોટી ભેખડોને ખોદતી નદીની પેઠે કુળનો નાશ કરે છે. સઘળા દોષ માનીને પ્રજાપતિએ આમ કહ્યું છે. ભીષ્મપિતા કહે છે કે આવું વૃદ્ધાનું તે બોલવું સાંભળી એકાગ્ર એવા અષ્ટાવક્ર ઋષિ સ્ત્રીની પ્રત્યે બોલ્યા કે તું રૂચિને જાણનારી મને ઇચ્છે છે, હું તો અરૂચિન્ન છું, માટે તને સ્પર્શ કરવાની ઇચ્છા નથી કરતો એમ છે તો પણ તારૂં મારે શું કરવું તે તું મને કહે. તે સ્ત્રી બોલી કે હે ભગવન્! દેશ અને કાળવડે સ્પર્શનું સુખ તું જાણીશ. હે મહા ભાગ્યશાળી! તેટલો કાળ અહીં રહે, તું કૃતાર્થ થઇશ. હે યુધિષ્ઠિર! અષ્ટાવક્ર તેને કહેવા લાગ્યા કે, મને તારે વિષે ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થશે ત્યાં સૂધી હું અત્રે રહીશ એમાં સંશય નહીં. પછી અષ્ટાવક્ર જરાવડે અર્દિત એવી તે વૃદ્ધાને જોઇ સંતપ્તની પેઠે મોટી ચિંતામાં પડ્યા. બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા અષ્ટાવક્ર જ્યારે એનું પ્રત્યેક અંગ જોવા લાગ્યા ત્યારે તતતત્ અંગમાં પ્રીતિ ન થતાં વૈરાગ્ય પેદા થયો. આ ગૃહ દેવતા સ્ત્રી શું શાપથી વિરૂપપણાને પામી હશે? માયાવડે તેનું કારણ જાણી શકાતું નથી, એ પ્રકારે તેના વૃદ્ધાપણાનું કારણ જાણવાની ઇચ્છાવાળા ચિંતા કરતા અષ્ટાવક્ર ઋષિને મનની વ્યાકુળતામાં શેષ દિવસ જતો રહ્યો. પછી તે વૃદ્ધા સ્ત્રી બોલી કે હે ભગવન્! સંધ્યા સમયનાં વાદળાંથી રક્ત થએલા સૂર્યને જુઓ, હવે તમને શું આપું? પછી ઋષિ તે સ્ત્રીની પ્રત્યે બોલ્યા કે ન્હાવાનું જળ અહિયાં લાવ. વાણી તથા ઇન્દ્રિયોના નિયમમાં રહેલો હું સંધ્યા કરીશ.

स उवाच ततस्तां स्नानोदकमिहानय ।
उपासिष्ये ततः संध्यां वाग्यतोनियतेंद्रियः ॥ १०४ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अष्टावक्रादिक्संवादे गुर्जरभाषायांउनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો. વૃદ્ધાનું કન્યા થઇજવું.

भीष्म उवाच—अथ सा स्त्री तमुवाच बाढमेवं भवत्विति ।
तैलं दिव्यमुपादाय स्नानशाटीमुपानयत् ॥ १ ॥

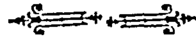
ભીષ્મપિતા કહે છે—પછી તે સ્ત્રીએ સારૂં, એમ કહ્યું, અને દિવ્યતેલ તથા નહાવાનું પાણી આણી આપ્યું. મહાત્મા મુનિએ આજ્ઞા કરેલી તે સ્ત્રી તેનાં સઘળાં અંગને તૈલમર્દન

કરવા લાગી, હળવે રહી તેમને ઉઠાડી સ્નાનશાળામાં લાવી, તે નવા વિચિત્ર ભદ્રાસન ભણી આવ્યા. જ્યારે ભદ્રાસનપર બેઠા ત્યારે તે હળવે હાથે સુખવડે અષ્ટાવક્રને સ્નાન કરાવા લાગી, વિધિવડે તેણે મુનિને દિવ્ય ઉપચાર કર્યા, મોટા વ્રતવાળા ઋષિએ ઘણા સુખરૂપ સ્નાનથી તથા તેના હાથના સ્પર્શ સુખમાં કાળ ક્યાં વિતી ગયો તે જાણ્યો નહીં. સ્નાન કરીને ઉઠયા પછી મુનિ આશ્ચર્ય પામ્યા. પૂર્વ દિશામાં સૂર્યને ઉદય પામેલો દીઠો. તેની બુદ્ધિ આવી કેમ થઇ? આ મોહતત્વ વિના બીજું કાંઇજ નહીં, હવે સૂર્યને ઉપાસીને શું કરીશ! એમ તે સ્ત્રી પ્રત્યે બોલ્યા. તે સ્ત્રીએ ભગવાન અષ્ટાવક્રને અમૃતના રસ સરખું અન્ન આણી આપ્યું તે અન્નના સ્વાદથી બીજું કંઇ જાણ્યું નહીં અને બાકીનો સઘળો દિવસ નિર્ગમન થયો, વળી ફરી સંધ્યાકાળ પડી. પછી તમે સુઇ જાઓ, એમ તે સ્ત્રીએ ભગવાન્ અષ્ટાવક્રને કહ્યું, તે ઘરમાં સ્ત્રી તથા અષ્ટાવક્રનાં બે દિવ્ય શયન કલ્પ્યાં હતાં. મુનિ તથા સ્ત્રી બેઉ પૃથક્ સુતાં. મધ્યરાત્રે તે અષ્ટાવક્રના શયન પ્રત્યે ગઇ, અષ્ટાવક્ર કહેવા લાગ્યા કે પરસ્ત્રીઓમાં મારૂં મન બરોબર લીંપાતું નથી. હે ભદ્રે! ઉઠ તારૂં કલ્યાણ હો, તું પોતેજ વિરામ પામ.

ભીષ્મપિતા કહે છે—એ પ્રકારે બ્રાહ્મણે નિવૃત્તિ પમાડેલી તે ધર્મછન્ન (પરપુરૂપ પ્રલોભન) નહોય, કેમકે હું સ્વતંત્ર છું, એમ તે ઋષિની પ્રત્યે બોલી. અષ્ટાવક્ર કહે છે—સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા નથી, યોષિતાઓ પરતંત્રતા છે, પ્રજાપતિનો એવો અભિપ્રાય છે કે-સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રપણાને યોગ્ય નથી. સ્ત્રી કહે છે—હે વિપ્ર! મારી ભક્તિ તું જો, અવશ્ય મૈથુન મને બાધ કરે છે, હે વિપ્ર! તું મને તિરસ્કાર કરે છે, માટે અધર્મને પામીશ. અષ્ટાવક્ર કહે છે—સ્વેચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર પુરૂષને કામ ક્રોધાદિક દોષો હરણ કરી લે છે અને હું તો હમેશાં તેમનો ધીરજથી પરાભવ કરૂં છું. માટે હે કલ્યાણી! તારા શયન પ્રત્યે ગતિ કર. સ્ત્રી કહે છે-હે બ્રાહ્મણ! તને માથું નમાવું છું, મારા ઉપર પ્રસાદ કરવાને તું યોગ્ય છે; હે પાપ રહિત! શરણે પડેલી મને શરણું આપ. જો પરદારાઓમાં દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ તું જોઉં છું તો હમણાં હું દેહને સ્પર્શ કરૂં છું. હે દ્વિજ! મારૂં પાણિગ્રહણ કર. હું કે તને દોષ નહીં લાગે; કેમકે આત્મપ્રદાન કરવાને તું મને સ્વતંત્રતા એવી જાણ. જે અધર્મ થાય તે મારે વિષે હો તારે વિષે આસક્ત ચિત્તવાળી હું સ્વતંત્રા છું, માટે મને સ્વીકાર. અષ્ટાવક્ર કહે છે-હે ભદ્રે! તું સ્વતંત્રા કેમ? અવશ્ય તેનું કારણ મને તું કહે. ત્રણ લોકમાં એવી સ્ત્રી કોઇ નથી કે જે સ્વાતંત્ર્યને યોગ્ય હોય. કૌમાર અવસ્થામાં પિતા રક્ષણ કરે છે, યુવામાં ભર્તા અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાના પુત્રો રક્ષણ કરે છે. સ્ત્રીઓને કદી સ્વતંત્રતા નથી. સ્ત્રી કહે છે—હે વિપ્ર! હું કુમારી બ્રહ્મચર્યવાળી કન્યા છું, મને પત્ની કર, મારી શ્રદ્ધાને હણીશ નહિ. અષ્ટવક્ર કહે છે-હું મારા પોતાના દૃષ્ટાન્તથીજ તને કામભાવથી આતુર એવી જાણું છું. તેમ તું પણ પોતાના દૃષ્ટાંતથી મને કામાતુર એવો જાણ. કન્યાર્થે પ્રાર્થના કરેલા મને તારી કરેલી આ જીજ્ઞાસા સારી, નરતી કે વિઘ્નરૂપ નહીં થાય શું? (અર્થાત્ વિઘ્નરૂપ થશેજ) આ મોટું આશ્ચર્ય છે. ખરે હવે મારૂં શ્રેય શી રીતે થશે? દિવ્ય એવાં વસ્ત્રાભરણ વાળી તે વૃદ્ધારૂપે પૂર્વે કેમ જણાતી હતી? હમણાં એ કન્યારૂપે જણાય છે, આગળ હવે મારૂં શું થશે? શક્તિ અને ધીરજ એ બેઉથી એનો સ્વીકાર કયે પ્રકારે ન કરૂં? સ્વીકાર તો મને રૂચતો નથી, માટે સત્યથી નહીં ચળું.

यथा परं शक्तिधृतेन व्युत्थास्ये कथंचन ॥
न रोचते हि व्युत्थानं सत्ये नासादयाम्यहं ॥ २५ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अष्टावक्रवृद्धासंवादे गुर्जरभाषायां विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો. વૃદ્ધાએ કરેલો બોધ.

युधिष्ठिर उवाच—न बिभेति कथं सा स्त्री शापाच्चपरमद्युते ।
कथं निवृत्तो भगवान् स्तद्भवान् ब्रवातु मे ॥ १ ॥

યુધિષ્ટિર પૂછે છે—હે મોટી કાન્તિવાળા! તે સ્ત્રી શાપથી કેમ ન બીની? અને ભગવાન્ અષ્ટાવક્ર એનાથી કેમ નિવૃત્ત થયા? તે તમે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે-અષ્ટાવક્રે તેને પૂછ્યું કે તું જૂદી જૂદી અવસ્થાને કેમ ધારણ કરે છે? બ્રાહ્મણથી માનની લીપ્સાએ જૂઠું ન બોલીશ. સ્ત્રી કહેવા લાગી કે હે બ્રાહ્મણ! હે સત્ય પરાક્રમવાળા! તું સાવધાન થઇ સઘળું સાંભળ. સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બેઉ સ્થળમાં જ્યાં જાય ત્યાં સ્ત્રી પુરૂષોની અન્યો અન્ય અભિલાષારૂપ ઇચ્છા સમાન છે (મોક્ષ શિવાય બીજું નિષ્કામ પદ કોઈ નથી) હે પાપ રહિત! તને સ્થિરીભૂત કરવાને મેં આ જીજ્ઞાસા પ્રયોજી છે. હે સત્ય પરાક્રમવાળા! મારો સ્વીકાર ન કરવાથી તેં સઘળા લોક જીત્યા છે, હું ઉત્તરા નામે દિશા છું. એમ તું જાણજે, તેં સ્ત્રીનું ચાપલ્ય જોયું, વૃદ્ધા સ્ત્રીઓને પણ મૈથુનજ્વર બાધ કરે છે, તારા ઉપર ઇન્દ્રે સહવર્તમાન સઘળા દેવ તથા બ્રહ્માજી પ્રસન્ન થાઓ. હે ભગવાન્! જેટલાં કાર્ય માટે તું અત્રે આવ્યો છે અને જે કન્યાના નિમિત્તે તેના પિતા વદાન્ય નામના બ્રાહ્મણે તને ઉપદેશને માટે મોકલ્યો છે, તે સઘળું મેં કર્યું; અને હવે નિર્વિઘ્ન તું ઘેર જઇશ, તને શ્રમ નહીં થાય. હે વિપ્ર! તે કન્યાને તું પામીશ. તે પુત્રવાળી થશે. આપણે બેઉએ કામનાથી અન્યોઅન્ય પૂછ્યું, તે ઉત્તમ પ્રકારે મેં તને કહ્યું, તે કામના હમેશાં ત્રણ લોકથી અતિક્રમણ થાય તેવી નથી. પોતાનું સુકૃત કરીને તું જા, બીજું શું સાંભળવાને ઇચ્છે છે? હે વિપ્રેશ! હે અષ્ટાવક્ર! જેટલું હું બોલી તે જેવું હતું તેજ છે. હે દ્વિજર્ષભ! તારે માટે વદાન્ય ઋષિથી હું પ્રસાદવાળી થઇ છું. તેના સન્માનને અર્થે મેં તારી પ્રત્યે વચન કહ્યું. ભીષ્મપિતા કહે છે—તે દિશારૂપ સ્ત્રીનું વચન સાંભળી અષ્ટાવક્ર હાથ જોડી ઉભા રહ્યા, પછી તેણે આજ્ઞા કરેલા પોતાને ઘેર ગયા. ઘેર આવી વિશ્રાંતિ લઈ સ્વજનોને પૂછી, હે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા! ન્યાયવડે વદાન્ય બ્રાહ્મણને ત્યાં ગયા, વદાન્યે પૂછ્યું, ત્યારે ત્યાં જે દીઠું તે પ્રકાશ કર્યું. અષ્ટાવક્ર પ્રસન્ન થઇ કહેવા લાગ્યા કે તમે આજ્ઞા કરેલો હું ગંધમાદન પર્વત પ્રત્યે ગયો. તેની ઉત્તર દિશાના દેશમાં મેં મોટું દૈવત દીઠું. હે પ્રભો! તમે રૂડે પ્રકારે કહેલો અને તેણે અનુજ્ઞા કરેલો હું તેનાં વાક્ય સાંભળી ઘેર આવ્યો છું. અષ્ટાવક્રનું વચન સાંભળી વદાન્ય ઋષિ કહેવા લાગ્યા, કે અવશ્ય તું પાત્ર છે માટે નક્ષત્ર વિધિના યોગથી મારી પુત્રીનો પ્રતિગ્રહ કર. ભીષ્મપિતા કહે છે-હે પ્રભો! અષ્ટાવક્ર તે પ્રકારે હો એમ કહી, ધર્માત્મા ઋષિની કન્યા પ્રત્યે પ્રીતિવાળા થયા. ઘણી રૂપાળી તે કન્યાનું ભાર્યા અર્થે પાણિગ્રહણ કરી હર્ષ પામતા વગર પીડાએ તે પોતાના આશ્રમમાં ગયા.

બ્રહ્મચરણ નહીં પાળનાર બ્રાહ્મણને ગતિ નથી આપતાં. કાશ્યપનું વચન સાંભળી અગ્નિ બો-લ્યો કે જે પુરૂષ હું ભણ્યો અને પંડિત થયો, એમ માને છે; અને વિદ્યાવડે પારકાના યશને હરે છે, તથા યજ્ઞાદિ સત્કર્મ નથી કરતો તેને સઘળા લોક અંતવાળા છે. અગ્નિનું વચન સાંભળી માર્કંડેય ઋષિ બોલ્યા કે એક ત્રાજવામાં હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ અને બીજામાં સત્ય એ બેઉને તોળે તો હું નથી ધારતો કે તે સત્યના અર્ધ બરોબર (વજનવાળા) અશ્વ-મેધ થાય. ભીષ્મપિતા કહે છે-એ પ્રકારે કહી અત્યંત જેનું તેજ છે એવાં પૃથ્વી, કાશ્યપ, અગ્નિ તથા ભારે જેનું આયુષ્ય છે એવા માર્કંડેય ઋષિ, ચારે જણ ચાલ્યાં ગયાં. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-જે બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધનું અન્ન જમ્યા અને યજમાને તે બ્રાહ્મણની કામના માટેજ આપ્યું હોય તો તે આપેલું પુણ્યરૂપ શી રીતે થાય? ભીષ્મપિતા કહે છે-હે રાજેન્દ્ર! બ્રહ્મની કામનાને અર્થે બાર વર્ષ સુધી તું બ્રહ્મચર્ય પાળ, એમ ગુરૂએ જેમને આજ્ઞા આપી છે, તેઓ જો શ્રાદ્ધનું અન્ન જમે તો તેમના વ્રતનો નાશ થાય છે, દાતાને પ્રત્યવાય લાગતો નથી. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે કે અનેક ફળવાળો અને બહુ જેને દ્વાર છે એવો ધર્મ વિદ્વાનો કહે છે, એમાં ખરૂં શું? હે પિતામહ! તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે રાજેન્દ્ર! હિંસા ન કરવી, સત્ય બોલવું, ક્રોધ ન કરવો, નિર્દયતા અગર કઠોરતાનો ત્યાગ, ઇન્દ્રિયોનું દમન, અને આર્જવ, એટલાં ધર્મનાં લક્ષણ નિશ્ચય કહેલાં છે, હે પ્રભો! આ પૃથ્વીમાં ધર્મને વ-ખાણનારા એટલાં લક્ષણવાળો ધર્મ આચરે છે અને જેઓ નથી આચરતા તે સંકર વર્ગમાં આસક્ત થયેલા હોય છે, બહિર્મુખને સોનું, રત્ન, ગાયો, અશ્વ વગેરે આપે છે તે દશ હ-જાર વર્ષ સુધી નરકમાં રહી વિષ્ટાનું ભોજન કરે છે. રાગ તથા મોહથી બકનારા પુરૂષો નહીં કરવાનાં કામ કરવાથી અંતે અંત્યજ જાતીની યોનિઓમાં અવતરી મરેલાં પશુઓનું માંસ ભક્ષણ કરનાર થાય છે. હે રાજેન્દ્ર! જે મૂઢ પુરૂષો બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણને વૈશ્વદેવ સં-બંધી પંચ ભાગનું અન્ન નથી આપતા તેઓ એવા અશુભ લોકને ભોગવે છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે કે હે પિતામહ! શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મચર્ય કોને કહેવાય, મોટો ધર્મ કયો? અતિ ઉત્તમ પવિત્રતા કોનું નામ તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે, હે તાત! બ્રહ્મચર્ય કરતાં મધુમાંસનો ત્યાગ કરવો એ ઉત્તમ, શમ એટલે ઇન્દ્રિયોને પ્રત્યેક વિષયમાંથી નિવૃત્ત કરવી, એ ધર્મનું ઉત્તમ લક્ષણ ગણાય. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે, હે પિતામહ! કયી વખતે ધર્મ આચરવો, અર્થ કયાં આ-ચરવો અને સુખી કયારે થવાય, તે મને કહો? ભીષ્મપિતા કહે છે—પૂર્વાન્હે અર્થ સેવવો, પછી ધર્મ અને તે પછી કામને સેવવો, કાળ લોપ કદી ન કરવો. સર્વ પ્રાણીઓમાં વિવેક બુદ્ધિવાળા પ્રિય બોલનાર સરળ આચરણી પુરૂષે બ્રાહ્મણોને માનવા તથા ગુરૂની પૂજા કરવી. અધિકાર મેળવી અનૃત (જૂઠું) આચરવું, રાજાઓમાં દુર્જનપણું, અને ગુરૂની સાથે કપટ કરવું, એ ત્રણે બ્રહ્મહત્યા બરોબર છે. રાજાઓને તથા ગાયને વિષે જે પ્રહાર કરે છે, તે બેઉ બાળહત્યા સમાન છે. અગ્નિનો ત્યાગ કરવો નહીં, વેદનો ત્યાગ ન કરવો, બ્રાહ્મણને આક્રંદ ન કરાવવું કેમકે એ સઘળાં બ્રહ્મહત્યા સમાન પાપ છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે પિતામહ! સાધુ બ્રાહ્મણો કોને કહેવા, કોને આપવાથી વિશેષ ફળ, અને કેવા બ્રાહ્મણોને ભોજન આ-પવું તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે-ક્રોધ રહિત, ધર્મમાં કુશળ, હમેશાં સત્યવાદી ઇન્દ્રિયોને દમન કરનારા સાધુ બ્રાહ્મણો કહેવાય છે તેમને આપવાથી વિશેષ ફળ થાય છે. મનની ઇ-ચ્છા વગરના, સઘળું સહન કરનારા, દૃઢ અર્થવાળા, ઇન્દ્રિયોથી નહીં જીતાએલા, સર્વ

कन्यां तां प्रतिगृह्यैव भार्यां परमशोभनां॥
उवासमुदितस्तत्र स्वाश्रमे विगतज्वरः ॥ १९ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अष्टावक्रसंवृद्धावादे गुर्जरभाषायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१

અધ્યાય ૨૨ મો. ધર્માધર્મ પ્રશ્નાવલી.

युधिष्ठिर उवाच—किमाहुर्भरतश्रेष्ठ पात्रं विप्राः सनातनः।
ब्राह्मणं लिंगिनं चैव ब्राह्मणं वाप्यलिंगिनं ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! સનાતન એવા બ્રાહ્મણો, સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી અથવા ગૃહસ્થાશ્રમી, એ સઘળાઓમાં પાત્ર કોને કહેવો ? ભીષ્મપિતા કહે છે–હે મહારાજ ! જીવનને અર્થે પોતાની વૃત્તિને આશ્રયે રહેલા યતિ, બ્રહ્મચારી અને ગૃહસ્થાશ્રમીએ સઘળાને આપવું કેમકે યતિ તથા બ્રહ્મચારી એ બેઉ તપસ્વી (પાત્ર) છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! કોઇ પુરૂષ અપવિત્ર છે પણ પરમ શ્રદ્ધાવડે હવ્ય (દેવનું અન્ન) તથા કવ્ય (પિતૃનું અન્ન) બ્રાહ્મણોને આપે છે અને દાન પણ કરે છે તો હે પિતામહ ! તેને શો દોષ લાગે છે ? ભીષ્મપિતા કહે છે–હે મોટી કાન્તિવાળા, હે પુત્ર ! ઇન્દ્રિયોને દમન કરનારો પુરૂષ ઘણી શ્રદ્ધાવડે પવિત્ર થયેલોજ છે, તત્વજ્ઞાની સઘળે પવિત્રજ હોય છે, એમાં આશ્ચર્ય શું ? યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–દેવ સંબંધી કાર્યમાં કોઇ પુરૂષ બ્રાહ્મણની પરીક્ષા કરતો નથી, અને પિતૃ સંબંધી અન્ન આપતાં વિદ્વાનો બ્રાહ્મણની પરીક્ષા કરે છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—દેવ કર્મ બ્રાહ્મણોથી સિદ્ધ થતું નથી પણ દેવતાઓ ઉપર રહેલી શ્રદ્ધાવડે ફળીભૂત થાય છે અને દેવના પ્રસાદથીજ યજમાનોથી યજન થાય છે, એમાં સંશય નથી. પૂર્વે બુદ્ધિમાન્ માર્કંડેય ઋષિએ કહ્યું છે કે–પિતૃ પિતામહાદિના કર્મમાં નિરંતર બ્રહ્મવિદ્યાના જાણનારા બ્રાહ્મણો ઉત્તમ છે, યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–પૂર્વે નહિ દીઠેલો વિદ્વાન્, સંબંધી, તપસ્વી તથા યજ્ઞશીલ તે પાંચેને પાત્ર કેમ કહેવાય છે ? ભીષ્મપિતા કહે છે કે પૂર્વે કહેલા* ત્રણ કુળવાન્ કર્મ કરનારા, વેદ ભણેલા, દયાળુ, લજ્જાવાળા, સરળ તથા સત્યવાદિ, એટલા સાત ગુણેયુક્ત હોય તોજ પાત્ર ગણાય છે, બાકી રહેલા બેઉ (વિદ્વાન્ તથા યજ્ઞશીલ) કુલીનત્વાદિ પાંચ ગુણે યુક્ત હોય, તોપણ પાત્ર કહેવાય. ઉપર બતાવેલા ગુણોથી રહિત હોય તો પાંચેમાં કોઇને પાત્રત્વ (પાત્રપણું) ન ગણાય. હે પાર્થ ! આ વિષયના સંબંધમાં તેજસ્વી એવા કાશ્યપ, પૃથ્વી અગ્નિ અને માર્કંડેય એ ચારનો અભિપ્રાય કહું તે તું સાંભળ.

પૃથ્વી કહે છે કે:—જેમ મોટા સમુદ્રમાં નાંખેલો રેતનો પિંડો ગળી જાય છે તેમ અધ્યાપન, યજન, તથા પ્રતિગ્રહ, એ ત્રણ બ્રાહ્મી સંપત્તિવડે જીવનારને વિષે પડેલું દુશ્ચરિત (નઠારૂં આચરણ) ડૂબી જાય છે. પૃથ્વીનું વચન સાંભળી કાશ્યપ મુનિ કહે છે–હે નૃપ ! ૭ અંગે સહવર્તમાન સઘળા વેદ, સાંખ્ય, પુરાણ તથા ઉત્તમ કુળમાં જન્મ એ સઘળાં લક્ષણ

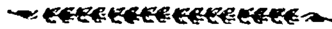
* અપૂર્વ સંબંધી અને તપસ્વી એ ત્રણ.

સદાચરણ નહીં પાળનાર બ્રાહ્મણને ગતિ નથી આપતાં. કાસ્યપનું વચન સાંભળી અગ્નિ બો-લ્યો કે જે પુરૂષ હું ભણ્યો અને પંડિત થયો, એમ માને છે: અને વિદ્યાવડે પારકાના યશને હરે છે, તથા યજ્ઞાદિ સત્કર્મ નથી કરતો તેને સઘળા લોક અંતવાળા છે. અગ્નિનું વચન સાંભળી માર્કંડેય ઋષિ બોલ્યા કે એક ત્રાજવામાં હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ અને બીજામાં સત્ય એ બેઉને તોળે તો હું નથી ધારતો કે તે સત્યના અર્ધ બરોબર (વજનવાળા) અશ્વ-મેધ થાય. ભીષ્મપિતા કહે છે–એ પ્રકારે કહી અત્યંત જેનું તેજ છે એવાં પૃથ્વી, કાસ્યપ, અગ્નિ તથા ભારે જેનું આયુષ્ય છે એવા માર્કંડેય ઋષિ, ચારે જણ ચાલ્યાં ગયાં. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–જે બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધનું અન્ન જમ્યા અને યજમાને તે બ્રાહ્મણની કામના માટેજ આપ્યું હોય તો તે આપેલું પુણ્યરૂપ શી રીતે થાય? ભીષ્મપિતા કહે છે–હે રાજેન્દ્ર! બ્રહ્મની કામનાને અર્થે બાર વર્ષ સુધી તું બ્રહ્મચર્ય પાળ, એમ ગુરૂએ જેમને આજ્ઞા આપી છે, તેઓ જો શ્રાદ્ધનું અન્ન જમે તો તેમના વ્રતનો નાશ થાય છે, દાતાને પ્રત્યવાય લાગતો નથી. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે કે અનેક ફળવાળો અને બહુ જેને દ્વાર છે એવો ધર્મ વિદ્વાનો કહે છે, એમાં ખરૂં શું? હે પિતામહ! તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે રાજેન્દ્ર! હિંસા ન કરવી, સત્ય બોલવું, ક્રોધ ન કરવો, નિર્દયતા અગર કઠોરતાનો ત્યાગ, ઇન્દ્રિયોનું દમન, અને આર્જવ, એટલાં ધર્મનાં લક્ષણ નિશ્ચય કહેલાં છે, હે પ્રભો! આ પૃથ્વીમાં ધર્મને વ-ખાણનારા એટલાં લક્ષણવાળો ધર્મ આચરે છે અને જેઓ નથી આચરતા તે સંકર વર્ગમાં આસક્ત થયેલા હોય છે, બહિર્મુખને સોનું, રત્ન, ગાયો, અશ્વ વગેરે આપે છે તે દશ હ-જાર વર્ષ સુધી નરકમાં રહી વિષ્ટાનું ભોજન કરે છે. રાગ તથા મોહથી બકનારા પુરૂષો નહીં કરવાનાં કામ કરવાથી અંતે અંત્યજ જાતીની યોનિઓમાં અવતરી મરેલાં પશુઓનું માંસ ભક્ષણ કરનાર થાય છે. હે રાજેન્દ્ર! જે મૂઢ પુરૂષો બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણને વૈશ્વદેવ સં-બંધી પંચ ભાગનું અન્ન નથી આપતા તેઓ એવા અશુભ લોકને ભોગવે છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે કે હે પિતામહ! શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મચર્ય કોને કહેવાય, મોટો ધર્મ કયો? અતિ ઉત્તમ પવિત્રતા કોનું નામ તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે, હે તાત! બ્રહ્મચર્ય કરતાં મધુમાંસનો ત્યાગ કરવો એ ઉત્તમ, શમ એટલે ઇન્દ્રિયોને પ્રત્યેક વિષયમાંથી નિવૃત્ત કરવી, એ ધર્મનું ઉત્તમ લક્ષણ ગણાય. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે, હે પિતામહ! કયી વખતે ધર્મ આચરવો, અર્થ ક્યાં આ-ચરવો અને સુખી ક્યારે થવાય, તે મને કહો? ભીષ્મપિતા કહે છે—પૂર્વાન્હે અર્થ સેવવો, પછી ધર્મ અને તે પછી કામને સેવવો, કાળ લોપ કદી ન કરવો. સર્વ પ્રાણીઓમાં વિવેક બુદ્ધિવાળા પ્રિય બોલનાર સરળ આચરણી પુરૂષે બ્રાહ્મણોને માનવા તથા ગુરૂની પૂજા કરવી. અધિકાર મેળવી અનૃત (જૂઠું) આચરવું, રાજાઓમાં દુર્જનપણું, અને ગુરૂની સાથે કપટ કરવું, એ ત્રણે બ્રહ્મહત્યા બરોબર છે. રાજાઓને તથા ગાયને વિષે જે પ્રહાર કરે છે, તે બેઉ બાળહત્યા સમાન છે. અગ્નિનો ત્યાગ કરવો નહીં, વેદનો ત્યાગ ન કરવો, બ્રાહ્મણને આક્રંદ ન કરાવવું કેમકે એ સઘળાં બ્રહ્મહત્યા સમાન પાપ છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પિતામહ! સાધુ બ્રાહ્મણો કોને કહેવા, કોને આપવાથી વિશેષ ફળ, અને કેવા બ્રાહ્મણોને ભોજન આ-પવું તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે–ક્રોધ રહિત, ધર્મમાં કુશળ, હમેશાં સત્યવાદી ઇન્દ્રિયોને દમન કરનારા સાધુ બ્રાહ્મણો કહેવાય છે તેમને આપવાથી વિશેષ ફળ થાય છે. મનની ઇ-ચ્છા વગરના, સઘળું સહન કરનારા, દઢ આર્યવાળા, ઇન્દ્રિયોથી નહીં છેતાએલા, સર્વ

પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખનારા, મૈત્રીવાળા, તેઓને આપવાથી વિશેષ ફળ થાય છે. લાભ વગરના, પવિત્ર, વેદને અર્થ સુદ્ધાં જાણનારા, લજ્જાવાળા, સત્યવાદીઓ, પોતાના કર્મમાં કુશળ, એવા બ્રાહ્મણોને આપવાથી વિશેષ ફળ થાય છે. જે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ, અંગ સહિત ચાર વેદ ભણેલો અને ષટ કર્મમાં કુશળ હોય, તેને ઋષિઓ પાત્ર કહે છે. ઉપર બતાવેલા સઘળા ગુણોને ધારણ કરનારા બ્રાહ્મણોને મોટું ફળ છે. ગુણાર્હને આપેલું દાતાને સહસ્ર ઘણું ફળ આપે છે. પ્રજ્ઞા, શાસ્ત્ર, વ્રત તથા સદાચરણ યુક્ત એવો એક પણ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ સઘળું કુળ તારે છે, તો હે નૃપ! ઉપર બતાવેલા ગુણવાળા તારે એમાં શું આશ્ચર્ય? માટે પાત્રને આપવું. ગુણવાળો સાધુ બ્રાહ્મણ છે, એમ સાંભળીને તેને દૂરથી બોલાવી સત્કાર કરીને સર્વ પ્રકારે પૂજવો.

निशम्य च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुसंमतं।
दूरादानाय्य सत्कृत्य सर्वतश्चापि पूजयेत् ॥ ४१ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि० दानधर्मे बहुप्राश्निके गुर्जरभाषायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો. સ્વર્ગ નરક પામનાર.

युधिष्ठिर उवाच—श्राद्धकाले च दैवे च पित्र्येऽपि च पितामह।
इच्छामीहत्वया ख्यातं विहितं यत्सुरर्षभिः ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પિતામહ! દેવ સંબંધી અને પિતૃ સંબંધી કાર્યમાં તથા શ્રાદ્ધકાળે દેવ ઋષિઓએ જે જે કહ્યું છે તે તમારા મુખથી કહેવાએલું હું સાંભળવાને ઇચ્છું છું. ભીષ્મપિતા કહે છે–દેવ સંબંધી કાર્ય પહેલા પહોરમાં, પિતૃનું અપરાન્હે અને મનુષ્યોનું મધ્યાન્હે, એમ વિદ્વાનોએ પવિત્ર થઇ મંગળાચારે યુક્ત પ્રયત્નવાળા થઇ સમયને અનુસરી દાન કરવું. કાળ વગરનું દાન કરવું તે રાક્ષસોનો ભાગ જાણવો. ઓળંઘેલું, ચાખેલું, કલેશ કર્યા પછી કરેલું અને રજસ્વળાએ દીઠેલું તે પણ રાક્ષસોનો ભાગ જાણવો. હે ભારત! વ્રત વગરનાએ ખાવેલું તથા સુંઘેલું અને કૂતરાએ બોટેલું અન્ન પણ રાક્ષસોનો ભાગ સમજવો, દુરાત્માએ ખાધેલો ભાગ તે પણ રાક્ષસોનો છે, વાળ પડેલું, કીડાવાળું, ભૂખ્યે દૂષિત કરેલું, કૂતરે દીઠેલું, કકળાટથી કરેલું, મેલું અન્ન એ પણ રાક્ષસોનો ભાગ છે, શૂદ્રે ખાધેલું હથિઆરવાળે ખાધેલું તથા દુરાત્માએ ખાવેલું એ પણ રાક્ષસોનો ભાગ જાણવો. બીજે ઉચ્છિષ્ઠ કરેલું, દેવ અતિથિ, માતા પિતા અને બાળક એઓને મૂકીને પોતે ખાધેલું તે પણ રાક્ષસોનો ભાગ સમજવો. હે નરોત્તમ! મંત્રહીન તથા ક્રિયાહીન અન્ન ત્રણે વર્ણથી શ્રાદ્ધમાં પીરસાય, તો તે રાક્ષસોનો ભાગ જાણવો. ઘીની આહુતિ વિના દુરાચારથી જે ભોજન થાય તે પણ રાક્ષસોનો ભાગ જાણવો. હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ! રાક્ષસોને પ્રાપ્ત થનારા ભાગ મેં તને કહ્યા. હવે દાનપાત્ર બ્રાહ્મણની પરીક્ષા કહું તે તું સાંભળ. હે રાજન્! પતિત, જડ તથા ઉન્મત્ત બ્રાહ્મણો દેવ તથા પિતૃકર્મમાં નિમંત્રણ કરવાને યોગ્ય નથી. ધોળા કોડવાળો, નપુંસક, મંડળ કોડવાળો, મહારોગી તથા અપસ્મારી રોગવાળો અને આંધળો શ્રાદ્ધમાં નોતરૂં

કરવાને યોગ્ય નથી. વૈદ્યો, *દેવપૂજારા, વૃથા નિયમ ધારણ કરનારા (દંભી), ‡સોમ વેચનાર બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં નોંતરૂ દેવાને યોગ્ય નથી. બ્રાહ્મણો ગાયન કરનારા, નાચનારા, કુદનારા, વાજાં વગાડનારા, મિથ્યા કહાણીઓ કહેનારા અને મલ્લવિદ્યા કરનારા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય નથી. શૂદ્રોને હોમ કરાવનારા, તેમને ભણાવનારા તથા શૂદ્રોની ચાકરી કરનારા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં નોંતરૂ દેવાને યોગ્ય નથી. ચાકરોને ભણાવનારા તથા ચાકરો પાસે ભણનારા બેઉ શ્રાદ્ધના નોંતરાને યોગ્ય નથી; કેમકે તે બેઉ બ્રહ્મને વેચનારા છે. બ્રાહ્મણ થઇ બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં નોંતરૂ કરવાને યોગ્ય નથી. પ્રથમ નહીં જાણેલા, વિષયી, કન્યા આપતી વખતે એમ સાટું કર્યું હોય કે એને પુત્ર થાય તે અમને આપવો એવો પિતાના ગોત્રથી ભ્રષ્ટ થઇ માતાના ગોત્રથી જીવનારો, એટલા શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય નથી. વ્યાજ ખાનારા, નીચને પૈસો ધીરનારા, ધાન્યોનો વેપાર કરનારા તથા પ્રાણીઓનો વેપાર કરનારા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધના નોંતરાને યોગ્ય નથી. સ્ત્રીજીત અથવા સ્ત્રીના વ્યાપારથી જીવનારા વૈશ્યાના સ્વામી અને સંધ્યાવંદન નહીં કરનારા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય નથી. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! ઉપર બતાવેલાં આચરણવાળા નિષિદ્ધ બ્રાહ્મણોમાંથી પણ શ્રાદ્ધ તથા દેવના કર્મમાં કોઈ ગુણના યોગે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય બ્રાહ્મણ ફરીને કહું તે તું સાંભળ. હે રાજન્! સાવિત્રી જાણનારા, ક્રિયાવાળા લાંબી મુદત સુધી વ્રત ધારણ કરેલા ગુણોએ યુક્ત, ખેડૂતનું કર્મ કરતા હોય તેમ છતાં શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય છે. સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરી ક્ષાત્ર ધર્મવડે જીવતો હોય, તથાપિ ઉત્તમકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો બ્રાહ્મણ હોય તો તેને નોંતરૂ દેવું. હે પુત્ર! વાણીઆની વૃત્તિથી જીવનારા બ્રાહ્મણને શ્રાદ્ધનું નોંતરૂ ન કરવું. જે બ્રાહ્મણ અગ્નિહોત્રી હોય, જે ગામમાં રહેતો હોય, કુત્સિત વૃત્તિવાળો ન હોય અને અતિથિને જાણનાર હોય, તે આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! જે ત્રિકાળ સાવિત્રીજપ કરતો હોય અને ભિક્ષા વૃત્તિથી જીવતો હોય તથા ક્રિયા કુશળ હોય તેવો બ્રાહ્મણ આમંત્રણને યોગ્ય છે. જે પ્રથમ કાળમાં ઉદયવાળો હોય અને પછીથી દરિદ્રી થયો હોય અથવા પ્રથમ દરિદ્રી હતો અને પછીથી ઉદયવાળો જણાયો હોય, હિંસા ન કરતો હોય અને અલ્પ દોષી હોય તો આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય છે. પાપ વગરનો અને દંભિક ન હોય તેવો તર્ક વગરનો જ્ઞાતિની ભિક્ષા કરનારો આમંત્રણને યોગ્ય છે. વ્રત વિનાનો ધૂર્ત, ચોર તથા પ્રાણીઓનો વિક્રય કરનારો વૈશ્ય વૃત્તિથી જીવતો હોય અને પછવાડેથી જો તે સોમપાન ન કરે તો તે આમંત્રણને યોગ્ય છે. પ્રથમ દારૂણ કર્મોવડે ધન ઉપાર્જન કર્યું હોય અને પછી સઘળાઓને અતિથિરૂપે પૂજ્યા હોય તો તે આમંત્રણને યોગ્ય છે. વેદ વિદ્યાને વેચીને મેળવેલું તથા સ્ત્રીએ પેદા કરેલું, અને ગરીબી બતાવી અથવા ખોટા શપથ (સમ) ખાઇને પેદા કરેલું ધન પિતૃ કર્મમાં તથા બ્રાહ્મણના કામમાં વાપરવું નહીં. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! શ્રાદ્ધ

---

*દેવની પૂજા કરી તેજ વૃત્તિથી જીવનારા, ‡એક જાતનો માદક પદાર્થ છે.

શૂદ્રની કન્યાને પરણ્યો હોય, તે સર્વ વિદ્યા ભણ્યો હોય તથાપિ આમંત્રણને યોગ્ય નથી. શ્રોત સ્માર્ત કર્મથી રહિત, સુતકી અન્ન જમનારા, સ્વકર્મથી રહિત (‡સ્તેન) અને † પતિત

‡ "येवापेता: स्वकर्मभ्य: स्तेनास्ते परिकीर्तिता: ।

† कर्मणा देहदोषश्च योनितश्चैवकुत्सिता: पतितांस्तान् विजानियान्महापातकिनश्चये इतिस्तेन पतितोयमोक्तौ '

સમાપ્તિ સમયમાં લજ્જાથી જે બ્રાહ્મણ યુક્ત વચન બોલતા નથી તેને ગાયના શપથ જેટલું પાપ લાગે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! જ્યારે દહીં, ઘી તથા મૃગાદિકનું માંસ પ્રાપ્ત થાય અને અમાવાસ્યા તથા પવિત્ર બ્રાહ્મણ મળે ત્યારે શ્રાદ્ધનો કાળ સમજવો. શ્રાદ્ધની સમાપ્તિ સમયે બ્રાહ્મણ વર્ણને '**स्वधोच्यतां**' એમ દાતાએ કહ્યું એટલે '**अस्तुस्वधा**' એવું વચન બ્રાહ્મણે બોલવું; કેમકે તે વચન બોલવાથી પિતરોને હર્ષ થાય છે. ક્ષત્રિયવર્ણને શ્રાદ્ધ સમાપ્તિ કાળે બ્રાહ્મણે '**प्रियंतां पितरः**' એવું વાક્ય કહેવું. હે ભારત ! શ્રાદ્ધ કર્મમાં વૈશ્યને '**अपवर्ग**' અથવા '**अक्षय्यं**' અને શૂદ્રને '**स्वस्ति**' એ પ્રકારનું વાક્ય બ્રાહ્મણે કહેવું. પુણ્યાહવાચન કર્મમાં બ્રાહ્મણને આશિર્વચન આપતાં '**ॐ पुण्याहं**' એમ કહેવું અને ક્ષત્રિયને વગર ૐકારે '**पुण्याहमस्तु**' એમ બોલવું. વૈશ્યને ૐકારની જગોએ **प्रियंतांदेवताः** એવું કહેવું. હવે એક પછી એક ત્રણે વર્ણના કર્મનો વિધિ કહું તે તું સાંભળ.

હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈસ્ય એ ત્રણે વર્ણોમાં જાત કર્માદિક સઘળી ક્રિયાઓ છે. વૈશ્યને મંત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ક્રિયા કરવી. બ્રાહ્મણને મુંજની મેખળા રાખવી, ક્ષત્રિયને મૌર્વી (ધનુષ્યની પણછની) અને વૈશ્યને બલ્વવજના ઘાસની રાખવી. હવે દાતા તથા પ્રતિગ્રહીતાના ધર્માધર્મ બેઉ કહું છું, તે તું સાંભળ. એક પૈસા માટે જૂઠું બોલતાં બ્રાહ્મણને જે પાપ લાગે તે કરતાં ક્ષત્રિયને તેજ કર્મનું ચોગણું પાપ લાગે છે અને વૈશ્યને તેટલાજ કર્મનું આઠ ગણું પાપ લાગે છે. બ્રાહ્મણે નોતરેલા બ્રાહ્મણ પરનું ભોજન ન કરે અને જો તે કરે તો વૃથા પશુ હિંસાનું પૂર્ણ પાપ ભોગવે; તેમ પ્રથમ ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્યે નોતરેલો બ્રાહ્મણ બીજાને ત્યાં જમે તો તે બ્રાહ્મણને વૃથા પશુ હિંસાનું અર્ધું પાપ લાગે. હે રાજન્ ! દૈવ કર્મમાં અથવા પિતૃ કર્મમાં બ્રાહ્મણાદિકમાં અસ્નાત બ્રાહ્મણ ભોજન કરે તો તે જમનારને ગાયના શપથનું પાપ લાગે. જે બ્રાહ્મણ પોતાને મરણાશૌચ તથા વૃદ્ધિશૌચ છે, એમ જાણીને લોભથી બ્રાહ્મણોની પંક્તિમાં ભોજન કરે, તેને ગાયના શપથ જેટલું પાપ લાગે છે. જે બ્રાહ્મણ જીવિકાને માટે તીર્થ યાત્રાના મિષથી અગર કર્મ કરવાને બાને યજમાન પાસે ભિક્ષાને માટે યાચના કરે છે, તેને ગાયના શપથ જેટલું પાપ બેસે છે. જેમને વેદમાં બતાવેલું વ્રત તથા ચારિત્ર્ય નથી, તેવા બ્રાહ્મણો મંત્રવતની પેઠે નોતરાય તો ગાયના શપથ જેટલું પાપ બેસે છે.

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પિતામહ ! દૈવ અથવા પિતૃ કર્મમાં જે અપાય છે અને તે કોને આપવાથી વિશેષ ફળ છે, તે જાણવાની હું ઇચ્છા રાખું છું. ભીષ્મપિતા કહે છે કે ખેડૂતો જેમ સુવૃષ્ટિની ઇચ્છા કરે છે, તેમ જે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ ભોજન પાત્રમાં બાકી રહેલા અવશેષની સાથે થાળીમાં રહેલા ઉચ્છિષ્ટની વાટ જુએ છે, (જેમના ઘરમાં રાંધેલા શિવાય બીજું અન્ન નથી) તે બ્રાહ્મણોને હે યુધિષ્ઠિર ! તું ભોજન કરાવજે. જે બ્રાહ્મણો ચરિત્રમાં આસક્ત છે, કૃશ થયેલા છે, જેઓ કૃશવૃત્તિવાળા છે, અને પ્રયોજન શિવાય યાચના નથી કરતા તેમને આપવાથી વિશેષ ફળ છે. ચરિત્ર એજ જેમનું જીવન, ચરિત્ર એજ જેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ, ચરિત્ર એજ જેમનું બળ, અને ચરિત્ર એજ જેમને પરલોકમાં ગતિ કરવાનું અવલંબન છે એવા બ્રાહ્મણો પ્રયોજન હોય તોજ યાચના કરે છે, તેમને આપવાનું વિશેષ ફળ છે. તસ્કરોથી તથા શત્રુઓના ભયથી જે બ્રાહ્મણો પીડાએલા છે, અને અર્થિ એવા ભોજનની ઇચ્છા કરે છે, તેમને આપવાનું વિશેષ ફળ છે. દંભ વગરના તથા દરિ-

દ્રિથી જેમનું જીવન મુઠીમાં આવેલું છે એવા અને હાથમાં પાત્ર લઇને ભિક્ષા માગતા બટુકોને આપ્યાનું વિશેષ ફળ છે. રાષ્ટ્રભંગમાં જેમનાં ધન તથા દારાઓ હરણ થઇ ગયાં છે, અને જેઓ અર્થને માટે કોઇની યાચના કરે છે, તેમને આપવાનું વિશેષ ફળ છે. શાસ્ત્રસિદ્ધ વ્રત પાળનારા તથા નિયમમાં રહેલા બ્રાહ્મણો પોતાના તે વ્રત તથા નિયમની સમાપ્તિને માટે દ્રવ્યની ઇચ્છા કરતા હોય તેવા બ્રાહ્મણોને આપવાનું વિશેષ ફળ છે. પાખંડના સમયમાં તેથી દૂર રહી જેમણે ધર્મની મર્યાદા પાળી પોતાના પ્રાણ મુકવ્યા છે, ધન ખર્ચ્યાં છે, તેવા બ્રાહ્મણને આપવાથી વિશેષ ફળ છે. જે નિર્દોષ બ્રાહ્મણો પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગ કરી ફકત ઇશ્વર ઇચ્છાએ જેવું અન્ન જે કાળે જેટલું મળ્યું તે વડે પોષણ કરે છે, તેમને આપ્યાનું વિશેષ ફળ છે. તપસ્વિઓ, તપનિષ્ઠો, તથા તેમના ભૈક્ષને માટે ફરનારા અર્થિઓ કિંચિત્ ઇચ્છા કરનારા છે તેઓને આપવાનું વિશેષ ફળ છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! દાનને વિષે મોટા ફળવાળો વિધિ તેં શ્રવણ કર્યો, હવે જે જે કર્મ કરવાથી નરકમાં તથા સ્વર્ગમાં જવાય છે તે કહું તે સાંભળ. હે યુધિષ્ઠિર ! ગુરૂને માટે અને અભયને માટે વર્જીને બાકી સઘળી જગોએ જે જૂઠું બોલે છે તે નરકમાં જાય છે. પારકી સ્ત્રીઓનું હરણ કરનારા પર સ્ત્રીઓનું અભિમર્ષણ કરનારા, પરસ્ત્રીઓના અભિમર્ષણમાં તથા હરણ કરવામાં દૂતપણું કરનારા આદિ સઘળા નરકમાં જાય છે. પારકું ધન હરનારા, તેનો નાશ કરનારા અને તેને માટે સૂચના આપનારા નરકમાં પડે છે. પર્વો, સભાઓ, કિલ્લાઓ તથા ઘરોને ભાગનારાં અનાથ એવી બાલા, વૃદ્ધા કે તપસ્વિની ભય પામેલી સ્ત્રીને જે છેતરે છે તે નરકમાં પડે છે. વૃત્તિચ્છેદ, ગૃહચ્છેદ, દારાનો છેદ તથા મિત્રની સાથે છેદ કરાવનારા અને આશાનો ભંગ કરાવનારા નરકમાં પડે છે. ચાડીઆઓ, આર્ય મર્યાદાને ભાગનારા, પરની જીવિકાએ જીવનારા અને મિત્રોના કૃતને નહીં જાણનારા નરકમાં પડે છે. વેદ વિરોધિઓ (પાખંડી), સત્ પુરૂષોની નિંદા કરનારા, ધર્મ સંકેતોને દૂષણ આપનારા, આરૂઢ પતિતો નરકમાં જાય છે. જનવિરોધી વ્યવહાર ચલાવનારા, વિષયી અને વૃદ્ધિ તથા લાભમાં વિષમપણે વર્તનારા નરકમાં જાય છે. દૂતોની સંગાથે ગાઢ વ્યવહાર ધરાવનારા પરીક્ષા વગરના તથા પ્રાણીઓની હિંસામાં પ્રવર્તેલા મનુષ્યો નરકમાં જાય છે. આશા કરાવીને આપવું કબૂલ કરીને, કોઇને મહેનત આપીને નથી આપતા અથવા તેના સ્વામી પાસેથી દૂર કરાવે છે, તે નરકમાં જાય છે. સ્ત્રી, અગ્નિ, ચાકરો અને અતિથીનો ત્યાગ કરી જેઓ એકલા ભોજન કરે છે, તથા પિતૃ તથા દેવતાની પૂજા નથી કરતા તે નરકમાં પડે છે. વેદનો વિક્રય કરનારા, વેદને દૂષણ આપનારા, વેદના લેખકો પણ નરકમાં જાય છે. ચાર આશ્રમથી બહાર, શ્રુતિ બાહ્ય પુરૂષો તથા કુત્સિત કર્મથી જીવનારા પુરૂષો નરકમાં જાય છે. અંબર તથા કાંબળાના વેચનારા, વિષ વેચનારા તથા દૂધ વેચનારા નરકમાં જાય છે. બ્રાહ્મણ, ગાયો તથા કન્યાઓના કાર્યમાં અંતરાય કરનારા નરકમાં જાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! હથિયાર વેચનારા, હથિઆર બનાવનારા અને શલ્યો તથા ધનુષ્યો ઘડનારા નરકમાં જાય છે. પાષાણ, ખીલા તથા કાંટાથી જેઓ માર્ગનો રોધ કરે છે, તેઓ પણ નરકમાં જાય છે. ઉપાધ્યાય, ચાકરો અને ભક્તોનો વિકાર બુદ્ધિથી ત્યાગ કરનારા નરકમાં જાય છે. પશુઓને સમય વિના બંધન કરે છે તથા તેમનાં નાક વિંધે છે તે નરકમાં જાય છે. રાજાનું રક્ષણ નહીં કરનારા તથા બલી, ખડગ અને કાષ્ટાદિકની ચોરી કરનારા નરકમાં જાય છે. સમર્થ છતાં બીજાને નથી આપતા તે પણ નરકમાં જાય છે. શાન્ત પ્રકૃતિવાળા, ઇંદ્રિયોનું દમન કરનારા

જ્ઞાનીઓ તથા ચીરકાળ પાસે રહેલાનો ત્યાગ કરનારા નરકના અધિકારી થાય છે. બાળકોને, વૃદ્ધને અને ચાકરોને આપ્યા શિવાય જે પુરૂષો ભોજન કરે છે તે નરકમાં જાય છે.

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રકારે નરકમાં જનારા મેં તને યથાર્થ કહ્યા, હવે સ્વર્ગમાં જનારા કહું તે તું સાંભળ. સઘળાં દેવ સંબંધી કાર્યોમાં, પુત્રોને, પશુને, અને સઘળાઓને અતિક્રમણ નથી કરતા તે સ્વર્ગમાં જાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! દાન, તપ તથા સત્યથી જેઓ ધર્મમાં વર્તે છે તે સ્વર્ગમાં જાય છે. સેવાવડે તથા તપવડે જેઓ વિદ્યા મેળવે છે અને પ્રતિગ્રહની ઇચ્છા નથી કરતા તેઓ સ્વર્ગમાં જાય છે. ભય, પાપ અને સંકટ, તથા વ્યાધિઓથી જે પરિપૂર્ણ છૂટા હોય તે સ્વર્ગમાં જાય છે. ક્ષમાવાળા, ધીર પુરૂષો, ધર્મની કામનાવાળા આશ્રમમાં રહેનારા અને દેશ નગરમાં રહેનારા તથા કુળવાન પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. સર્વ પ્રકારની હિંસાઓથી નિવૃત્ત થએલા, સઘળું સહન કરનારા, સર્વને આશ્રય આપનારા સ્વર્ગમાં જાય છે, ઇન્દ્રિયોને જીતનારા તથા માતા પિતાની સેવા કરનારા અને ભ્રાતૃઓની સાથે સ્નેહ રાખનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. આઢ્ય, બળવાન્ તથા યુવાવસ્થામાં ઇન્દ્રિયોને જીતી ધીરજ રાખનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. અપરાધોમાં સ્નેહવાળા, સરળ, મૃદુ બોલનારા તથા આરાધ્ય સુખવાળા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. કુટુંબીઓને અન્ન પાન તથા વસ્ત્રો વહેંચીને આપનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. સોનું, ગાયો, યાન વાહન વગેરે આપનારા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. કન્યાને પરણાવી તેનાં આભૂષણ દ્રવ્ય, દાસ દાસીઓ વસ્ત્ર વગેરે પહેરામણીમાં આપનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. વિહારની જગાઓ, ધર્મશાળાઓ, બાગ, કૂવા, વાવો, સરોવરો, અને સભાઓ, પરબો તથા રસ્તાઓ બંધાવનારા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. ઘર તથા ખેતરોની યાચના કરનારાઓને તે તે પ્રકારનું દાન આપનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. રસ, બીજ તથા ધાન્ય પોતે ઉત્પન્ન કરીને આપનારા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. જેના તેના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા તથાપિ ઘણા પુત્રવાળાઓને સો વર્ષના આયુષ્યવાળા અનુક્રમે ક્રોધને જીતેલા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. હે ભારત ! દેવ તથા પિતૃ કર્મમાં પૂર્વે ઋષિઓએ કહેલો દાનાર્પણ સંબંધી પર લોકના ફળરૂપ દાનધર્મ આ પ્રકારે મેં તને કહ્યો.

एतदुक्तममुत्रार्थं दैवं पित्र्यं च भारत ।
दानधर्मे च दानस्य यत्पूर्वमृषिभिः कृतं ॥ १० ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे स्वर्गनरकवर्णनंनाम गुर्जरभाषायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો. બ્રહ્મહત્યારો કોને કહેવો.

युधिष्ठिर उवाच—इदं मे तत्वतो राजन् वक्तुमर्हसि भारत ।
अहिंसायित्वापि कथं ब्रह्महत्या विधीयते ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે, હે ભારત ! હે રાજન્ ! હિંસા ન કર્યા છતાં બ્રહ્મહત્યાનું પાપ ક્યારે લાગે એ સઘળું મને આપ કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે રાજાઓ મધ્યે ઇન્દ્ર ! મેં પૂર્વે

વ્યાસને બોલાવીને પૂછ્યું અને તેમના મોંથી જે સાંભળ્યું તે હું તને કહીશ માટે સાવધાન થઇને સાંભળ. હે મુને ! મને વસિષ્ઠનું તત્વ કહો કે હિંસા કર્યા શિવાય બ્રહ્મહત્યાનું પાપ ક્યારે ક્યારે લાગે ? હે રાજન્ ! એ પ્રકારે મેં પૂર્વે પરાશરના શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલા વ્યાસને પૂછ્યું ત્યારે ધર્મમાં નિપુણ એવા વ્યાસજીએ નિઃસંશય એવું ઘણું ઉત્તમ વચન મને કહ્યું. ગુણવાન બ્રાહ્મણને ભિક્ષાને માટે પોતે બોલાવી અને પછીથી નથી, એમ જે પુરૂષ કહે છે, તેને બ્રહ્મહત્યારો જાણવો. મધ્યસ્થ બ્રાહ્મણની પરંપરા ગતવૃત્તિને તોડે તેને બ્રહ્મ હત્યારો જાણવો. હે પૃથ્વીપતિ ! ગાયોનું તરસ્યું ટોળું જળને માટે જતું હોય અને તેની વચમાં વિઘ્ન કરે તે બ્રહ્મઘાતી જાણવો. મુનિઓએ કરેલાં શાસ્ત્ર તથા શ્રુતિ રૂડે પ્રકારે પ્રવર્તતાં હોય અને વગર સમજે તેને દૂષણ આપે તે બ્રહ્મહત્યારો જાણવો. રૂપસંપન્ના તથા મોટી થયેલી પોતાની કુંવારી કન્યાને સદૃશ વર શોધી કાઢી ન પરણાવે તે બ્રહ્મહત્યારો જાણવો. અધર્મમાં આસક્ત થએલો મૂર્ખ પુરૂષ દ્વિજાતિઓને મર્મપીડા કરે તેવાં તીક્ષ્ણ વચન કહે તે બ્રહ્મહત્યારો જાણવો. આંધળા, પાંગળા કે બ્રાહ્મણનું સર્વસ્વ હરણ કરે તે પુરૂષ બ્રહ્મઘાતી સમજવો. આશ્રમ, વન, ગામ અથવા નગરમાં જે મોહથી અગ્નિ સળગાવે તો તેને બ્રહ્મઘાતી જાણવો.

आश्रमे वा वने वापि ग्रामे वा यदि वा पुरे।
अग्निं समुत्सृजेद् मोहात्तं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ॥ १२ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे स्वर्गनरकवर्णनोनाम गुर्जरभाषायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

અધ્યાય ૨૫ મો. તીર્થસ્નાન માહાત્મ્ય.

युधिष्ठिर उवाच—तीर्थानां दर्शनश्रेय स्नानं च भरतर्षभ।
श्रवणं च महाप्राज्ञ श्रोतुमिच्छामि तत्वतः ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! હે મોટા બુદ્ધિમાન્ ! સઘળાં તીર્થોનું દર્શન, સ્નાન તથા શ્રવણ હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. હે ભરતર્ષભ ! પૃથ્વીમાં રહેલાં પુણ્યવાળાં તીર્થો જેટલાં છે, તેટલાં મને કહેવાને યોગ્ય છો. હે પ્રભો ! હું નિયમવાળો થઇ સાંભળીશ. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે મોટી કાન્તિવાળા ! આ અંગીરા ઋષિનાં કહેલાં તીર્થોનો વંશ તું સાંભળ. તારૂં કલ્યાણ થશે, તું ઘણા ઉત્તમ ધર્મને પામીશ. એક દિવસ વખાણવા જેવું જેનું વ્રત છે એવા ગૌતમ મુનિ તપોવનમાં રહેલા ધીર એવા અંગીરા નામના મોટા મુનિની પાસે જઇ આ પ્રકારે પૂછવા લાગ્યા. હે ભગવન્ ! તીર્થોને ઉદ્દેશીને મારા મનમાં કંઇ ધર્મસંશય (પવિત્ર કે અપવિત્ર હશે) છે, તેટલા માટે હે મહા મુને ! તે સઘળું તીર્થ સંબંધી વ્યાખ્યાન મને કહો. હે મોટા બુદ્ધિમાન્ મુને ! તેમાં સ્નાન કરવાથી શું ફળ મળે, વળી જન્માન્તરમાં શું ફળ મળે, તે સઘળું મને કહો. ગૌતમનું વચન સાંભળી અંગિરા મુનિ કહેવા લાગ્યા કે વિશાળ એવી તરંગવાળી ચંદ્રભાગામાં નિરાહાર રહી સાત દિવસ સ્નાન કરે તો મુનિની પેઠે નિર્મળ પાપ રહિત થાય. કાશ્મીર મંડળ (દેશ) માં જે નદિઓ મહાનદમાં પડે છે તે અને સિંધુમાં સ્નાન કરવાથી સદાચરણી થયેલો સ્વર્ગને પામે. પુષ્કરરાજ, પ્રભા-

સ, નૈમિષારણ્ય, સાગરોદક તીર્થ, દેવિકા તથા ઇન્દ્રમાર્ગ અને સ્વર્ણબિંદુમાં સ્નાન કરવાથી અપ્સરાઓએ સ્તુતિ કરેલો વિમાનમાં બેશી દેવરૂપ થઇને ફરે છે. હિરણ્યબિંદુ તથા કુશેશય તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી તથા વારંવાર નમસ્કાર કરવાથી, પાપ માત્ર ધોવાઇ દેવપણાને પામી જાય છે. ગંધમાદન પર્વતની નજીક ઇન્દ્રતોય તીર્થને પામીને સ્નાન કરે તથા કુરંગ તીર્થમાં ત્રણ રાત્રિ અપવાસ કરે તો સ્નાન તથા ઉપવાસથી તે પવિત્ર પુરૂષને અશ્વમેધ જેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. +ગંગાદ્વાર, કુશાવર્ત, બિલ્વક, નીલપર્વત તથા કનખલમાં સ્નાન કરવાથી પાપ ધોઇ નાંખી પુરૂષ સ્વર્ગમાં ગતિ કરે છે તે જળના હ્રદમાં સ્નાન કરવાથી બ્રહ્મચારી, ક્રોધને જિતેલો, સત્યનો સમૂહ તથા અહિંસક પુરૂષ વાજીમેધનું ફળ ભોગવે છે. ઉત્તર દિશામાંથી જ્યાં ભાગીરથી ગંગા પડે છે ત્યાં માહેશ્વરનાં ત્રિસ્થાનને વિષે જે પુરૂષ અભિષેક કરે અને એક માસના ઉપવાસ કરે તો અવશ્ય તે દેવતાઓને જૂએ. ઇન્દ્રમાર્ગમાં સપ્તગંગા તથા ત્રિગંગાને વિષે તર્પણ કરનારો પુરૂષ અમૃતપાન કરે અને પુનઃ મોટા આશ્રમમાં અગ્નિહોત્ર-પર પવિત્ર થાય. ઇન્દ્રિયોને જીતી એક માસ નિરાહાર રહી જે પુરૂષ ભૃગુતુંગ તીર્થના મહા હ્રદમાં સ્નાન કરે તે એકજ માસમાં સિદ્ધિ પામે. ત્રિરાત્ર ઉપોષણ કરી કન્યાકૂપમાં વા બલાકા તીર્થમાં તપશ્ચર્યા યુક્ત થાય તો બ્રહ્મહત્યાના પાપથી મુકાય. વળી દેવતાઓમાં કીર્તિ મેળવે તથા યશવડે વિરાજે. દેવિકામાં તથા સુંદરિકાહ્રદમાં અશ્વિનિનક્ષત્રમાં સ્નાન કરવાથી જન્માંતરમાં સુંદર રૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. કૃતિકાના મંગળમાં મહાગંગામાં સ્નાન કરવાથી તથા પંદર દિવસ ઉપવાસ કરવાથી નિર્મલ થઇ સ્વર્ગમાં જવાય છે. કિંકર્ણિકા આશ્રમમાં નિવાસ કરવાથી અપ્સરાઓના લોકમાં જઇ વિમાનમાં બેસી સ્વેચ્છાથી ફરે છે. કાલિકાશ્રમને પામી વિપાશા ગંગામાં સ્નાન કરનાર પુરૂષ ત્રણ રાત્રિ બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી તથા ક્રોધ જીતવાથી સંસારથી છુટી જાય છે. કૃતિકાઓના આશ્રમમાં સ્નાન કરવાથી તથા પિતૃનું તર્પણ કરવાથી અને મહાદેવને સંતોષ પમાડવાથી નિર્મળ થઇ પુરૂષ સ્વર્ગને પામે છે. ત્રણ રાત્રિ ઉપોષણ કરી પવિત્ર થઇ મહાપૂરને વિષે સ્નાન કરવાથી સ્થાવર જંગમ તથા મનુષ્યોનો ભય જતો રહે છે. દેવદારૂ વનમાં સ્નાન કરવાથી તથા તર્પણ કરવાથી સાત રાત્રિ ત્યાં વાસ કરેલો પવિત્ર પુરૂષ દેવ લોકને પામી જાય છે. શરસ્તંબ, દ્રોણશર્મ પદના પવિત્ર જળને સેવનાર પુરૂષ અપ્સરાના ગણોએ સેવેલા સ્વર્ગમાં જાય છે. ચિત્રકૂટ, જનસ્થાન તથા મંદાકિનીના જળમાં સ્નાન કરવાથી નિરાહાર પુરૂષને રાજ્યલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. શ્યામાના આશ્રમમાં જઇ એક પક્ષ નિરાહાર રહી અભિષેક કરે તે પુરૂષ ગંધર્વાદિ ભોગનું ફળ ભોગવે છે. કૌશિકીને પામી એકવીશ રાત્રિઓ ઇન્દ્રિયોને જીતી વાયુ ભક્ષણ કરે તો પુરૂષ સ્વર્ગને પામે છે. મતંગ વાવમાં સ્નાન કરવાથી એક રાત્રિમાં સિદ્ધિ મળે છે. સનાતન એવા અંધક તીર્થમાં અથવા અનાલંબ તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી તથા નૈમિષ અને સ્વર્ગ તીર્થમાં એક માસ રહી દેવનું તથા પિતૃનું તર્પણ કરવાથી ઇન્દ્રિયોને જીતેલો પુરૂષ પુરૂષમેધનું ફળ ભોગવે છે.

ગંગાહ્રદમાં સ્નાન કરવાથી તથા ઉત્પલા વનમાં તર્પણ કરવાથી પુરૂષ એક માસમાં અશ્વમેધનું ફળ ભોગવે છે. ગંગા યમુનાના તીર્થમાં તથા કાલંજર પર્વતમાં તર્પણ કરવાથી પુરૂષ એક માસમાં દશ અશ્વમેધનું ફળ ભોગવે છે. ષષ્ઠિહ્રદમાં સ્નાન કરવાથી અન્ન દાન

+ત્ર્યંબકેશ્વર આગળ બ્રહ્મગીરી ઉપર ગોદાવરી ગંગા જ્યાંથી નીકળે છે તે.

કરવા કરતાં અધિક ફળ થાય છે. માઘ માસમાં પ્રયાગ તીર્થમાં સ્નાન કરનાર હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ! પ્રયાગને વિષે ત્રણ કરોડને દશ હજાર તીર્થ આવે છે માટે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ રાખી સંશિત વ્રતવાળો કોઇ પુરૂષ (ત્રિવેણીસંગમમાં) સ્નાન કરે તો પવિત્ર થઇ સ્વર્ગમાં જાય છે. પિતૃઓના મરૂદ્‌ગણ નામના આશ્રમમાં સ્નાન કરવાથી વૈવસ્વત તથા મનુના તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી પુરૂષ તીર્થભૂત બને છે. તેમજ બ્રહ્મતરૂને વિષે ભાગીરથી ગંગામાં ઉદક ક્રિયા કરવાથી એક માસ નિરાહાર રહેલો પુરૂષ સ્વર્ગ લોકને પામે છે. પુરૂષ ઉત્પાતક તીર્થમાં સ્નાન કરીને અષ્ટાવક્રમાં તર્પણ કરે અને બાર દિવસ નિરાહાર રહે તો નરમેધના ફળને પામે. ગયાને વિષે પ્રેતશિલા, નિરવિંદ પર્વત, ત્રીજું કૌંચપદિમાં પિતૃતર્પણ કરવાથી બ્રહ્મહત્યાથી મુક્ત થવાય. બહુ જળવાળા કલવિંકલ તીર્થમાં આચમન કરી અગ્નિપૂરમાં સ્નાન કરવાથી પુરૂષ અગ્નિકન્યા પૂરમાં વસે છે. કરવીરપૂરમાં સ્નાન કરી વિશાલામાં ઉદકક્રિયા કરે તથા દેવહ્રદમાં આચમન કરવાથી બ્રહ્મરૂપ પામે. પુનરાવર્ત નદ તથા મહાનદમાં સ્નાન કરવાથી અહિંસક પુરૂષ અપ્સરાઓએ સેવાતા નંદન વનમાં ક્રીડા કરે છે. કાર્તિકિપૂર્ણિમાએ સાવધાન થઇ ઉર્વશી તીર્થમાં સ્નાન કરે તથા વિધિવડે લોહિત તીર્થમાં નહાય તો પુંડરીક (નાગ) ના લોકમાં જાય છે. રામ હ્રદમાં સ્નાન કરે તથા વિપાશામાં નહાય તો બાર વર્ષ નિરાહાર રહેલો પુરૂષ સઘળાં પાપથી અવશ્ય મુક્ત થાય છે. શુદ્ધાન્તઃકરણથી એક માસ નિરાહાર રહી જે પુરૂષ મહાહ્રદમાં સ્નાન કરે તેને જમદગ્નિની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. હિંસાનો ત્યાગ કરી સત્યથી આત્માનો નિગ્રહ કરી વિંધ્યાદ્રિમાં વિનયથી તપ કરે તે પુરૂષને એક માસમાં પોતાના તપની સિદ્ધિ થાય છે.એક પખવાડીયા સુધી આહારનો ત્યાગ કરી નર્મદામાં અથવા સુર્પારક (થલપાણ) તીર્થના જળમાં સ્નાન કરવાથી રાજાના પુત્રપણાને પામે છે. નિયમમાં રૂડે પ્રકારે સાવધાન થએલો પુરૂષ અહોરાત્ર ત્રણ માસ સુધી જંબૂ માર્ગમાં તપ આદરે તો રૂડે પ્રકારે સિદ્ધિ પામે છે. કોકા મુખમાં સ્નાન કરવાથી તથા આંગુલિકાશ્રમમાં જઇને શાક ભક્ષણ કરનારા અને વલ્કલ ધારણ કરનારા પુરૂષોને દશ કુમારીનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરૂષ કન્યા હ્રદમાં રહે છે, તે કદી યમરાજાના મંદિર પ્રત્યે જતા નથી. દેવલોકમાંજ જાય છે.

હે મોટી ભુજાવાળા! મૃત્યુલોકમાં ઉત્પન્ન થએલો જે નર અમાવાસ્યાને દિવસે સાવધાન થએલો પ્રભાસમાં સ્નાન કરે છે તેને એક રાત્રિમાં સર્વ સિદ્ધ થાય છે. ઉન્માતકમાં અષ્ટિષેણ મુનિના આશ્રમમાં સ્નાન કરવાથી તથા પિંગાના આશ્રમમાં સ્નાન કરવાથી સર્વ પાપથી મુક્ત થવાય છે. ત્રણ રાત્ર ઉપોષણ વ્રત કરીને જે નર કુલ્યામાં સ્નાન કરે તથા અઘમર્ષણ તીર્થમાં જપ કરે તો તેને અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મળે છે. પિંડારક તીર્થમાં સ્નાન કરી એક રાત્રિ નિવાસ કરવાથી પવિત્ર થએલા પુરૂષને પ્રાતઃકાળમાં અગ્નિહોત્રનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. શોભાયમાન્ એવા ધર્મારણ્ય પ્રત્યે બ્રહ્મ સરોવરમાં સ્નાન કરવાથી પવિત્ર થએલો પુરૂષ પુંડરીક (વૈકુંઠ) ના લોકને પામે છે. એક માસ પર્યંત કામને જીતી મૈનાક પર્વતમાં સંધ્યા સ્નાન કરવાથી સઘળા યજ્ઞોનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. કાલોદક એવા નંદિકુંડ તથા ઉત્તર માનસરોવરમાં સ્નાન કરવાથી સેંકડો યોજનથી આવેલા બાળ હત્યારાનું પાપ છુટી જાય છે. નંદીશ્વરની મૂર્તિનું દર્શન કરવાથી મનુષ્ય સ્વર્ગ માર્ગે થઇ બ્રહ્મલોક પ્રત્યે ગતિ કરે છે. શંકરનો સસરો અને સઘળાં રત્નની ખાણરૂપ તથા સિદ્ધ અને ચારણ લોકોએ સેવા કરેલા

પુણ્યવાન્ એવા પ્રખ્યાત હિમાચળ પર્વતમાં વેદનો જાણનાર બ્રાહ્મણ, આ જીવિત નાશવાન્ છે, એમ જાણી અનશન વ્રત લઇ વિધિપૂર્વક શરીરને છોડી દે, વળી ત્યાં રહેલા દેવતાઓનું અર્ચન કરી મુનિઓને નમસ્કાર કરે તો પોતે સિદ્ધ થઇ દિવ્ય માર્ગે સનાતન એવા બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. કામ ક્રોધ તથા લોભને જીતીને જે પુરૂષ તીર્થમાં વસે છે, તેને તીર્થમાં વસે છે, તેને તીર્થમાં અભિગમન કરવાથી કંઈ અપ્રાપ્ય રહેતું નથી સર્વ તીર્થનાં દર્શન કરવાથી વિષમ તથા દુર્ગમ એવાં તીર્થ છે તે મનવડે કરીને ગમ્ય થાય છે. જે મેં તને આ તીર્થનું માહાત્મ્ય બતાવ્યું તેજ પવિત્ર, આજ પુણ્ય, સ્વર્ગનું આપનાર પણ આજ, ઘણું ઉત્તમ પણ આજ વેદનું રહસ્ય પણ આજ, તારનારૂં તથા પવિત્ર કરનારૂં પણ આ માહાત્મ્ય છે. દ્વિજાતિની મધ્યે આત્માનું હિત ઇચ્છનાર સાધુ પુરૂષને તે આપવું. સ્નેહીયો તથા સેવા કરનાર શિષ્યના કાનમાં તે પાડવું, આ મહાત્મ્ય મોટા તપવાળા અંગિરા મુનિએ ગૌતમને આપ્યું, બુદ્ધિમાન્ કાશ્યપે પ્રાર્થના કરવાથી અંગિરાને કહ્યું, પવિત્રોની મધ્યે ઘણું ઉત્તમ એવું આ માહાત્મ્ય મોટા ઋષિઓને જપ કરવાને યોગ્ય છે. હમેશાં પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને જે આનો પાઠ કરે તે પુરૂષ પવિત્ર થઇ સ્વર્ગ પામે. અંગિરાએ કહેલું આ રહસ્ય જે કોઇ સાંભળે તે ઉત્તમ કુળમાં જન્મ પામે તથા તેને જાતિ સ્મરણ થાય.

इदं यश्चापि शृणुयाद्रहस्यंत्वंगिरो मतं।
उत्तमे च कुलेजन्यलभेज्जातीश्च संस्मरेत् ॥ ७१ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे आंगिरसस्तीर्थयात्रायां गुर्जरभाषायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો. ગંગાજીનું માહાત્મ્ય.

वैशंपायन उवाच—बृहस्पतिसमं बुध्या क्षमया ब्रह्मणः समम् ॥
पराक्रमे शक्रसममादित्यसमतेजसम् ॥ १ ॥
गांगेयमर्जुनेनाजो निहतं भूरि तेजसम् ॥
भ्रातृभिः सहितोऽन्यैश्च पर्यपृच्छयुधिष्ठिरः ॥ २ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—અર્જુને રણસંગ્રામમાં પરાભવ પમાડેલા બૃહસ્પતિના જેવી બુદ્ધિવાળા, બ્રહ્માના જેવી ક્ષમા તથા ઇન્દ્રના જેવું પરાક્રમ અને આદિત્યના જેટલા તેજસ્વી ભારે ઐશ્વર્યવાળા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને અન્ય તથા ભાઇઓએ સહવર્તમાન રાજા યુધિષ્ઠિર પૂછતા હતા કે વીરશય્યામાં પોઢેલા, કાળની વાટ જોતા નાશને ન પામેલા ભીષ્મને જોવાની ઇચ્છાએ મોટા ઋષિયો ત્યાં આવ્યા. અત્રિ, વસિષ્ટ, ભૃગુ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, ક્રતુ, અંગિરા ગૌતમ, અગસ્ત્ય, સુમતિ, સુયતા મુનિ, વિશ્વામિત્ર, સ્થૂલગિરા, સંવર્ત્ત પ્રમતિ, દમ, બૃહસ્પતિ, ઉશના, વ્યાસ, ચ્યવન, કાશ્યપ, ધ્રુવ, દુર્વાસા, જમદગ્નિ, માર્કંડેય, ગાલવ, ભારદ્વાજ, રૈભ્ય, યવક્રીત, ત્રીત, સ્થૂલાક્ષ સબલાક્ષ, કણ્વ, મેધાતિથિ, કૃસ, નારદ. પર્વત, સુધન્વા, એકત, નિતંભૂ, ભુવન, ધૌમ્ય, શતાનંદ, કૃતવ્રણ, પર્શુરામ, રામ તથા કચાદિક વગેરે શ્રી-

એમને જોવાને માટે આવેલા મહર્ષિયોનું ભાઇઓએ સહવર્તમાન યુધિષ્ઠિરે યથાયોગ્ય એક પછી એક પૂજન કર્યું. પૂજાએલા તથા સુખરૂપ આસન ઉપર બેઠેલા મોટા ઋષિઓ કથાઓ કહેવા લાગ્યા. પોતાને અનુકૂળ, સર્વ ઇન્દ્રિયો તથા મનને હરણ કરે એવી, ઘણી મધુર આત્મજ્ઞાની ઋષિઓની કથાઓને સાંભળીને ભીષ્મે હર્ષવડે મારો આત્મા હમણાં સ્વર્ગમાંજ છે એમ માન્યું. પછી મોટા ઋષિઓ ભીષ્મને તથા પાંડવોને જણાવી સઘળાના દેખતાં બ-ધાએ ઋષિઓ અન્તર્ધ્યાન થઇ ગયા. તે મુનિઓ અદર્શ થયા છતાં પણ પાંડવો વારંવાર સઘળાઓની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. વળી વિચાર કુશળ એવા પાંડવો પ્રસન્ન મનથી અને ઋષિઓના તપના પ્રભાવથી કુરૂકુળને વિષે ઉત્તમ અને સૂર્યના જેવી કાન્તિવાળા ગંગાપુત્ર ભીષ્મપિતાને જોઇ તેમની સ્તુતિ કરતા હતા. ઋષિઓના તેજથી સઘળી દિશાઓ પ્રકાશિત થએલી હતી, તેથી તેઓના મનમાં આશ્ચર્ય લાગતું હતું. ઋષિઓનું મોટું ભાગ્ય વિચારી પાંડવો તથા ભીષ્મે તેમણે કહેલી કથાઓ કરવા માંડી.

વૈશંપાયન કહે છે—વળી કથાની સમાપ્તિ સમયે ધર્મનો પુત્ર પાંડવ યુધિષ્ઠિર પોતાનું માથું ભીષ્મના પગમાં નમાવી ધર્મનો આવો પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યો. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પિ-તામહ ! કયા દેશો, નગર, ગામ વગેરે મનુષ્યોનાં રેઠાણો આશ્રમો, પર્વતો અને નદિઓ પુ-ણ્યવાળી પ્રકાશે છે. ભીષ્મપિતા કહે છે કે–હે યુધિષ્ઠિર ! આ પ્રશ્નના સંબંધમાં શિલોઞ્છવૃત્તિ અને સિદ્ધનો પુરાતન સંવાદરૂપ ઇતિહાસ હું તને કહીશ. પર્વતોએ અલંકૃત કરેલી પૃથ્વીને અતિક્રમણ કરતો એક સિદ્ધ, એક વાર મનુષ્યોની મધ્યે ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમી એવા શીલવૃત્તિ નામના પુરૂષને ઘેર આવી પહોંચ્યો. શીલવૃત્તે વિધિથી તેનું અર્ચન કર્યું. સિદ્ધે સુખવડે તે રાત્રિ શીલવૃત્તને ઘેર ગાળી. પવિત્ર શીલવૃત્તિએ પ્રાતઃકાળમાં પોતાનું કૃત્ય તથા વિધિ કર્યો. પછી અતિથિરૂપે, પ્રાપ્ત થએલા સિદ્ધની ઉપાસના કરવા લાગ્યો, તે બેઉ મહાત્માઓ સુખ-રૂપ આસનપર બેસી વેદસંબદ્ધ એવી શુભ કથાઓ કરવા લાગ્યા. શીલવૃત્તિએ વિનયથી જે કથા હમણાં તેં મને પૂછી તેજ પ્રશ્ન સિદ્ધની પ્રત્યે આ પ્રકારે પૂછ્યો. શીલવૃત્તિ પૂછે છે કે કયા દેશ, કયો જનપદ, કયા આશ્રમો, કયા પર્વતો અને જાણવા યોગ્ય પુણ્યવાળી કયી ન-દીઓ પ્રકાશમાન્ છે તે મને કહો ? સિદ્ધ કહે છે કે તેજ દેશો, જનપદો, આશ્રમો તથા પર્વતો પવિત્ર છે કે જેના મધ્યમાં થઇ ઉત્તમ નદી ભાગીરથી ગંગા વહન થાય છે. તપ, બ્રહ્મચર્ય, યજ્ઞ અને દાન કરવાથી જે ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ગંગાનું સેવન કરવાથી જંતુને થાય છે. જે દેહનાં ગાત્ર ગંગાના જળથી પખાળ્યા અગર તેમાં પડ્યાં હોય તે પ્રાણીનું પછી સ્વર્ગથી પડવું કદી થતું નથી. જે દેહનાં સઘળાં કાર્ય ગંગાના જળથી થાય છે, તે મનુષ્યો પૃથ્વીનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગમાં જાય છે. પહેલી વયમાં જેમણે પાપ કર્મ કર્યાં છે, અને પછી તેઓ ગંગાને સેવે તો તે પણ પાપથી નિર્મુક્ત થઇ ઉત્તમ ગતિ પામે છે. જે સાવધાન થઇ ગંગાના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરે છે તેના પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, તેટલી સેંકડો યજ્ઞથી પણ થતી નથી. જેટલાં વર્ષ સુધી મનુષ્યનાં હાડકાં ગંગામાં રહે તેટલાં હજાર વર્ષ સુધી તે સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. જેમ તીવ્ર અંધકારનો નાશ કરી ઉદય પામેલો સૂર્ય શોભા આપે છે, તેમ ગંગામાં સ્નાન કરવાથી પવિત્ર થએલો પુરૂષ પાપથી મુક્ત થએલો પ્રકાશે છે. જેમ ચંદ્ર વિનાની રાત્રિઓ, પુષ્પ વગરનાં તરૂઓ તેમ કલ્યાણકારક ગંગાના જળ વગરના દેશો તથા દિશાઓ જાણવી. ધર્મ તથા જ્ઞાન વગરના જેવા વર્ણાશ્રમો અને ચંદ્ર વિનાની જેવી

ઋતુઓ તેવું ગંગા વગરનું જગત્ જાણવું. જેમ સૂર્ય વિનાનું આકાશ શૂન્ય શૈલ વગરની પૃથ્વી, વાયુ વગરનું આકાશ તેજ પ્રકારે દેશ તથા દિશાઓ ગંગા વગરની શૂન્ય જાણવી એમાં સંશય નહીં. ત્રણ લોકમાં જે કેટલાક પ્રાણીઓ ગંગાના શુભ જળોવડે તૃપ્ત થએલા છે તે પૂરણ તૃપ્તિને પામે છે. જે મનુષ્ય સૂર્યના કિર્ણોવડે તપેલું ગંગાજળ પાન કરે છે તેને ગાયને ખવરાવેલા જવના કણના ભોજનના કરતાં વિશેષ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. કાયાને પવિત્ર કરવા માટે મનુષ્યને એક હજાર ચાંદ્રાયણ વ્રત કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છેતેના કરતાં ગંગાજળ પાન કરવાનું ફળ તેની સમાન છે કે ન્યૂનાધિક થાય (તે કહી શકાતું નથી). એક હજાર યુગ સુધી જે મનુષ્ય એક પગવડે ઉભો રહે અથવા એક માસ ગંગામાં સ્નાન કરે એ બેઉનું ફળ સમાન થાય છે, વા નથી (તે હું નથી કહી શકતો) પુરૂષ દશ હજારયુગ પર્યંત ઉંધે માથે લટકે અને ગંગાને વિષે સ્વેચ્છાએ બેસે તે બેઉમાં ગંગાનું ફળ વિશેષ છે. હે દ્વિજોત્તમ! જેમ અગ્નિમાં નાંખેલું ઘાસ બળી જાય છે, તેમ ગંગામાં સ્નાન કરવાથી સઘળું પાપ બળી જાય છે. દુઃખવડે હણાએલા ચિત્તવાળા અને ગતિના ખોળનાર સઘળા પ્રાણીઓની ઉત્તમ ગતિ ગંગા છે. જેમ ગરૂડના દર્શનથી સર્પો વિષવગરના થાય છે તેમ, ગંગાનાં દર્શનવડે સઘળાં પાપથી છૂટી જવાય છે. કેટલાક અપ્રતિષ્ઠા પામેલા, અધર્મને શરણે થયેલા પુરૂષોની પ્રતિષ્ઠા, શરણું, સુખ તથા રક્ષણ ગંગા છે. પ્રત્યક્ષ અનેક પાપોથી ગળાએલા અધમ પુરૂષો નરકમાં પડવાને તૈયાર થએલા અવસાનમાં ગંગાનો આશ્રય કરે તો જન્માંતરમાં ગંગા તેને ઉદ્ધારે છે. હે બુદ્ધિમાનોમાં ઉત્તમ! જે પુરૂષો હમેશાં ગંગાએ જાય છે, તેમને ઇન્દ્રે સહવર્તમાન દેવ તથા મુનિઓ રૂડે પ્રકારે અંગીકાર કરે છે. વિનય વગરના, આચારહીન, અકલ્યાણવાળા અધમ પુરૂષો ગંગાનો આશ્રય કરવાથી કલ્યાણવાળા થાય છે. દેવતાઓને જેમ અમૃત, પિતૃઓને સ્વધા, નાગલોકને જેમ સુધા, તેમ નરલોકને ગંગાજળ છે. ભૂખથી પીડાએલા બાળકો જેમ માતાને સેવે છે, તેમ શ્રેયની કામનાવાળા પ્રાણીઓ ગંગાની ઉપાસના કરે છે. સઘળા દેવતાઓના સ્થાનોમાં બ્રહ્મસદન જેમ ઉત્તમ ગણાય છે તેમ સઘળી સ્નાન કરવા યોગ્ય નદિઓમાં ગંગા ઉત્તમ ગણાય છે, જેમ ઉપજીવાઓને ગાય તથા દેવાદિઓને પૃથ્વી કહેલી છે તેમ સર્વ પ્રાણધારણ કરનારાઓનું ઉપજીવન ગંગા છે. જેમ દેવતાઓ સત્રાદિ એવા યજ્ઞોમાં રોહિતાદિ પંચામૃત પ્રાશન કરવાથી જીવે છે, તેમ મનુષ્યો ગંગાજળથી જીવે છે. જાન્હવીના તટની રેતીથી ખરડાએલા દેહને સ્વર્ગમાં રહી શોભતો હોય તેવો લોકો માને છે. જે પુરૂષ જાન્હવીના તીરમાં ઉત્પન્ન થયેલી માટી માથા ઉપર ધારણ કરે છે, તે પુરૂષ સૂર્યનું રૂપ ધારણ કરે છે અને મેલ નાશ થઇ નિર્મળ થાય છે. ગંગાના તરંગોને અથડાએલો પવન પાપીઓના શરીરને અડવાથી તેમનાં પાપ ખેંચી લે છે, દ્યુત પાનાદિ વ્યસનોને ગંગાનાં દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રીતિ હરણ કરી લે છે. હંસ, મોર અને બીજા પક્ષિઓના શબ્દથી શબ્દાયમાન્ ગંગા પોતાની ભેખડોથી યક્ષ તથા ગંધર્વોની સ્પર્દ્ધા કરે છે. હંસાદિક વિવિધ પ્રકારનાં સુંદર પક્ષિઓથી વિંટળાએલી, ગોકુળ સંબંધી ગંગાને જોઇ વૃદ્ધોથી સ્વર્ગ પણ વિસ્મર્ણ થએલું છે, ગંગાના તટોમાં પુરૂષોને જે ઉત્તમ પ્રીતિ પેદા થાય છે, તેવી સર્વ કામનાઓને ભોગવતા પુરૂષને સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થતી નથી. વાની, મન તથા કાયાથી થએલાં પાપોવડે ગળાએલો પુરૂષ ગંગાના દર્શનથી પવિત્ર થાય છે, એમાં સંશય નથી. ગંગાનાં દર્શન, આચમન તથા સ્નાન કરવાથી પુરૂષ પોતાની ..ત

આગલી, સાત પાછલી અને સાત તેથી પણ પર એવી એકત્રીશ પેઢીનો ઉદ્ધાર કરે છે. ગંગાને સાંભળવાથી અભિલાષા કરવાથી, પીવાથી, સ્પર્શ કરવાથી, દર્શન કરવાથી અને સ્નાન કરવાથી મનુષ્ય પોતાના ઉભય વંશને તારે છે. દર્શન કરવાથી, સ્પર્શ કરવાથી પાન કરવાથી તથા કીર્ત્તન કરવાથી સેંકડો હજારો પાપીઓને (ગંગા) પવિત્ર કરે છે. જે પુરૂષ પોતાનું જીવિત સફળ કરવા ઇચ્છતો હોય અથવા શાસ્ત્ર જોએલું હોય અને જન્મને સફળ કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે ગંગામાં જઇ પોતાના પિતૃઓ તથા દેવોનું તર્પણ કરવું, પુરૂષ પુત્રોથી, ધનથી, કર્મથી જેટલું ફળ નથી મેળવી શકતો તે કરતાં અધિક ગંગાને પામી મેળવી શકે છે. આંખો તથા પગ છતાં જે પવિત્ર જળવાળી ગંગાનાં દર્શન નથી કરતા તે જન્મતઃ આંધળા તથા પાંગળા જાણવા, ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનના જાણનાર ઋષિઓ તથા ઇંદ્ર સહવર્તમાન દેવતાઓએ હમેશ સેવન કરાએલી ગંગાનું કયો મનુષ્ય સેવન નહીં કરે? વાનપ્રસ્થો, ગૃહસ્થાશ્રમીઓ, યતિઓ તથા બ્રહ્મચારિઓએ સેવા કરેલી ગંગાનો કયો પુરૂષ આશ્રય નહીં કરે? પ્રાણ ભાગતી વખતે શિષ્ટ સંન્યસ્ત લઇ સાવધાન થઇ જે પુરૂષ મનવડે ગંગાનું ચિંતવન કરે તે ઉત્તમ ગતિને પામી જાય છે. પુરૂષને કાળથી ભય થતો નથી. પાપનો તથા રાજાનો ભય થતો નથી. મોટા પુણ્યવાળી, આકાશમાંથી પડતી તથા શંકરે પોતાના માથા ઉપર ધારણ કરેલી ગંગાને જે પુરૂષ આ લોકમાં મરણપર્યંત સેવે છે, તે સ્વર્ગમાં જાય છે. સ્વર્ગ, મૃત્યુ તથા પાતાળ ત્રણેના માર્ગ પોતાના પવિત્ર જળથી જેણે નિર્મળ કર્યા છે એવાં ગંગાનાં જળને સેવનાર પુરૂષ કૃતાર્થ થાય છે. સ્વર્ગમાં તેજસ્વી દેવતાઓમાં જેમ સૂર્ય, પિતૃઓમાં ચંદ્રમા અને મનુષ્યોમાં રાજા, તેમ સરિતાઓમાં ઉત્તમ ગંગા છે. માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી અને ધનનો વિયોગ થવાથી જેટલું દુઃખ નથી થતું તેટલું ગંગાનો વિયોગ થવાથી અવશ્ય થાય છે. બ્રહ્મલોકનું સુખ પ્રાપ્ત થવાથી, ઇચ્છેલા વિષયોનું સુખ મળવાથી, ધન આવવાથી જે પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ગંગાનાં દર્શન થવાથી જે પ્રસાદ મળે તેવો નથી મળતો. પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર જોવાથી જેમ મનુષ્યોની દૃષ્ટિ પ્રસન્ન થાય છે, તેમ ત્રણ માર્ગે વહન થતી ગંગાને જોઇ મનુષ્યોની દૃષ્ટિ પ્રસન્ન થાય છે. તેના ઉપર ભાવ રાખનારા, તેમાં મન રાખનારા, તેમાં શ્રદ્ધાવાળા તત્પરાયણ એવા ગંગાના ભગત ગંગાને ઘણા વ્હાલા થાય છે. પૃથ્વીમાં વસનારા, આકાશમાં રહેનારા અને સ્વર્ગમાં વસનારા ઉંચા નીચા સઘળા સત્ પ્રાણીઓને નિરંતર ગંગાના સ્નાન શિવાય બીજું અતિ ઉત્તમ કાર્ય એકે નથી. બધા વિશ્વમાં પુણ્યવાળી ગંગાનો યશ પથરાએલો છે, કેમકે, જેણે સગરરાજાના અસદ્ ગતિને પામેલા, સાઠ હજાર પુત્રોની ભસ્મને સ્પર્શ કરવાથી સ્વર્ગમાં પહોંચાડયા. હતા. વાયુના હાલવાથી સુંદર મનને હરણ કરે એવા ગંગાના જળમાંથી ઉઠેલા તરંગોમાં સૂર્યનાં હજારો કિર્ણ પડવાથી નિર્દોષ પ્રતિમારૂપે ગંગા પ્રકાશિત જણાય છે. યજ્ઞની સમૃદ્ધિઓવાળી ઉદાર વેગવાળી, દુર્વિગાહ્ય એવી ગંગા પ્રત્યે જઇ જે પુરૂષોએ શરીરને છોડી દીધું છે, તે ધીર પુરૂષો દેવતાઓની સમાન પદવીને પામ્યા છે. ઇન્દ્ર સહવર્તમાન દેવોએ, મુનિયોએ તથા માનવોએ રૂડે પ્રકારે સેવા કરેલી, યશવાળી, શ્રેષ્ઠ, દેવાદિકોના સૌભાગ્યને પામેલી (વિશ્વરૂપા) ગંગા, આંધળાઓને તથા જડ અને દ્રવ્ય વગરના પુરૂષોને સેવા કરવાથી સર્વ પ્રકારનાં ફળ આપે છે. અન્નપાનાદિકની આપનાર કર્મના ફળની આપનાર અને ત્રણ માર્ગે ગતિ કરનારી તથા ત્રણલોકનું રક્ષણ કરનારી ગંગાનો આશ્રય કરનારા પુરૂષો સ્વર્ગમાં પહોંચી ગયા છે. જે મનુ-

ષ્યો ગંગાપર વસે છે, એનાં દર્શન કરે છે, તેને દેવતાઓ સુખ આપે છે. વળી તેનું ધ્યાન તથા સ્પર્શ અને સ્મરણ કરનારને દેવતાઓ ઇચ્છેલી ગતિએ પહોંચાડે છે. તારવાને સમર્થ, પૃથ્વી (દેવની માતા) રૂપ, વહન થતી એવી સમૃદ્ધિવાળી, કલ્યાણી ષડ ભાગ્યવાળી પ્રકાશમાન્ સર્વ ભૂતની પ્રતિષ્ઠારૂપ, પ્રસન્ન એવી ગંગાની પ્રત્યે ગયા તે સ્વર્ગમાંજ ગયા એમ સમજવું. જેની ખ્યાતિ પૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ અને દિશાઓમાં રહેલી છે, એવી નદિઓમાં ઉત્તમ ગંગા, તેના જળને સેવનારા મનુષ્યો કૃતાર્થ થાય છે. કાર્તિકેય તથા રૂકિમણી, પુણ્ય ગર્ભ ધારિણી સ્ત્રી એવી ગંગાને જોઇ બીજાને બોધ કરે છે કે—આ '**ગંગા**' છે, એવી રીતે બોધ કરનાર પુરૂષને આ સંસારના અવસાનનો હેતુ ગંગા પોતેજ થાય છે. આકાશમાંથી પ્રાતઃકાળમાં ઉતરેલી, ધર્મ, અર્થ તથા કામને આપનારી વિશ્વને વ્હાલા જળને વહન કરનારી, પાપને ટાળનારી ગંગામાં પ્રાતઃસ્નાન કરવાથી મનુષ્ય પવિત્ર થાય છે. હિમાચળની પુત્રી તથા શંકરની ભાર્યા એવી ગંગા પૃથ્વી અને સ્વર્ગના ઘરેણારૂપ છે. પૃથ્વીને વિષે ભાગ્યવાળી સમૃદ્ધિરૂપ ગંગા ત્રણલોકને પુણ્યને આપનારી છે. ધર્મને સ્રવનારી, તેજોમય ધારાઓવાળી, આજ્યના સમાન સફેત કાન્તિવાળી, મોટા તરંગોવાળી, બ્રાહ્મણોથી શોભાયમાન્ અને અંતરિક્ષથી પડતી એવી સ્વર્ગની માતા ગંગાને શંકરે પોતાના માથાવડે ધારણ કરી પછી તે પૃથ્વીપર વહન થઇ, જે પરમ કારણરૂપ, નિર્મળ, સુખને વિસ્તારતી, લાંબી નિદ્રાવાળાને શય્યારૂપ, ઉતાવળી જળને વહન કરનારી યશની આપનાર, જગતને પાળનારી, રૂપાળી, ઇચ્છેલાની સિદ્ધિને કરનારી, સ્નાન કરનારાઓને સ્વર્ગના માર્ગે પહોંચાડનારી, તપ અને કૃષી કરનારાઓનું રક્ષણ કરવું, ધારણ કરવું અને પ્રકાશ આપવામાં પૃથ્વી સમાન એવી ગંગા બ્રાહ્મણ જાતિને તથા કાર્તિકસ્વામીને સમાન અનુગ્રહ કરનારી છે. ઋષિઓએ સ્તુતિ કરેલી, વિષ્ણુપદી, પ્રાચીના, સુંદર પુણ્યરૂપ જળવાળી જાન્હવી ગંગાને આ લોકમાં મનવડે પણ શરણે જનારા બ્રહ્માના સદનમાં ગતિ કરે છે. સઘળા સદ્‌ગુણોએ યુક્ત એવા પુત્રોની જેમ માતા ખબર રાખે છે તેમ સર્વથા સદ્‌ગુણી લોકને જોનારી ગંગા, બ્રહ્મપદની ઇચ્છા રાખનારા તથા ઇન્દ્રિયોને નિગ્રહ કરનારા પુરૂષોએ સેવા કરવા યોગ્ય છે. અમૃતદુઘા, સર્વ જ્ઞાન પુષ્ટા વિશ્વને ભોગવનારી, અન્નવતી, પર્વતોની રેવતી (માતા) રૂપ, દેવતાઓને શ્રેષ્ઠ આશ્રયરૂપ બ્રહ્માના મનને હરણ કરનારી (કાન્તારૂપ), ગંગાનો આત્મજ્ઞાનીએ તથા સિદ્ધિની કામનાવાળા પુરૂષે આશ્રય કરવો. ઉગ્રતપવડે સેશ્વર દેવોને પ્રસન્ન કરી ભગીરથ રાજા ગંગાને પૃથ્વીમાં લાવ્યો, તે ગંગાની પ્રત્યે નિરંતર ગતિ કરનારાઓને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં કોઇ પ્રકારનો ભય થતો નથી. મેં બુદ્ધિથી રૂડે પ્રકારે વિચારીને ગંગાના સઘળા ગુણોમાંથી એક દેશ તને કહ્યો, આ સ્થળમાં તેના સમસ્ત ગુણ માપવાને અથવા કહેવાને હું શક્તિમાન્ નથી. ગણિત કરનારા પુરૂષો મેરૂ તથા સમુદ્રના જળની સર્વ પ્રયત્નોથી ગણના કરી શકે પણ ગંગાજળના ગુણને માપવાને તથા કહેવાને કોઇ સમર્થ નથી માટે મેં કહેલા ગંગાના ગુણોને જાણી વાણી, મન તથા કર્મથી ભક્તિ યુક્ત થઇ તેમાં શ્રદ્ધાવાળો થા: જેથી આ ત્રણ લોકમાં યશનો વિસ્તાર કરી, દુઃખવડે ન મેળવી શકાય એવી મોટી સિદ્ધિને પામી થોડા કાળમાં ગંગાએ કરેલા યથેષ્ટ લોકને તું પામીશ. હમેશાં સ્વધર્મમાં રહી તારી તથા મારી પ્રીતિ ગંગામાં પ્રસન્ન રહો. શ્રદ્ધાળુ પુરૂષોને વ્હાલી એવી ગંગા પોતાના ભક્તને જગત્‌માં અનેક પ્રકારનાં સુખ આપે છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! એ પ્રકારે મોટી બુદ્ધિ-

વાળા સિદ્ધ પુરૂષ ત્રણ લોકને અનુકૂળ એવા ગંગાના સઘળા ગુણ શીલવૃત્તિને કહી, કાન્તિવાળો સિદ્ધ પુરૂષ ગગન માર્ગે પ્રવેશ કરી ગયો. સિદ્ધ પુરૂષનાં વાક્યોથી બોધ પામેલા શીલવૃત્તે વિધિવડે ગંગાની ઉપાસના કરી, તેથી ઘણી દુર્લભ સિદ્ધિ પામ્યો. હે કુન્તાના પુત્ર! તું પણ એજ પ્રકારે પરમ ભક્તિ યુક્ત થઇ નિરંતર ગંગાની ઉપાસના કર, જેથી ઉત્તમ સિદ્ધિને પામીશ. વૈશંપાયન કહે છે—એ પ્રકારે ગંગાના સ્તવન સુદ્ધાં ભીષ્મે કહેલો ઇતિહાસ સાંભળી, પોતાના ભ્રાતૃઓ સહવર્તમાન યુધિષ્ઠિર ઘણો હર્ષ પામ્યા. ગંગાના સ્તવને યુક્ત આ પુણ્યવાળા ઇતિહાસને જે શ્રવણ કરે, વા પાઠ કરે, તે સઘળાં પાપોથી મુક્ત થાય છે.

इतिहासमिमं पुण्यं शृणुयाद्यः पठेत वा ।
गंगायाः स्तवसंयुक्तं समुच्येत्सर्वकिल्बिषैः ॥ १०३ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गंगामाहात्म्यकथने गुर्जरभाषायां षडविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

અધ્યાય ૨૭ મો. ઇન્દ્ર માતંગનો સંવાદ.

**युधिष्ठिर उवाच—प्रज्ञश्रुताभ्यां वृत्तेन शीलेन च यथा भवान् ।
गुणैश्च विविधैः सर्वैर्वयसा च समन्वितः ॥ १ ॥**

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં ઉત્તમ ! બુદ્ધિ, શાસ્ત્ર, વૃત્ત, શીલ અને વિવિધ પ્રકારના સઘળા ગુણ તથા વયવડે કરીને તમે યોગ્ય છો, તેમ તપ અને પ્રજ્ઞાબુદ્ધિથી વસિષ્ટ સમાન છો, માટે તમને હું ધર્મ પૂછું છું. હે મનુષ્યેશ્વર ! લોકમાં તમારા શિવાય બીજો પૂછવાને યોગ્ય કોઇ નથી. હે રાજાઓની મધ્યે ઉત્તમ! ક્ષત્રિય વૈશ્ય અથવા તો શૂદ્ર, જે કરવાથી બ્રાહ્મણપણાને પામે તે કહેવાને તમે મને યોગ્ય છો. હે પિતામહ! તપથી, કર્મ કરવાથી અથવા શાસ્ત્ર ભણવાથી જો ઇચ્છા હોય તો બ્રાહ્મણપણું પ્રાપ્ત થાય તે મને કહો ?

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે પુત્ર ! ત્રણ વર્ણોએ બ્રાહ્મણપણું મેળવવું એ ઘણું દુષ્પ્રાપ્ય છે. યુધિષ્ઠિર ! અવશ્ય સર્વ પ્રાણીઓને એ સ્થાન ઘણું દુર્લભ છે. ઘણી યોનિયોમાં વારે વારે અવતરતાં, કોઇક સમયે ઉલટા પાલટી થતાં બ્રાહ્મણનો દેહ આવે છે. આ પ્રશ્નના સંબંધમાં મતંગ અને ગર્દભીનો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ હું કહું તે તું સાંભળ. હે વત્સ ! કોઇક દ્વિજાતિને ગુણવાન્ એવો મતંગ નામનો તુલ્યવર્ણ (બીજી વર્ણથી બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થયેલો પરંતુ જાત કર્માદિ સંસ્કારના યોગથી તુલ્ય વર્ણને પામેલો) પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. હે કુન્તાના પુત્ર ! મોટા તપવાળા મતંગને તેના પિતાએ અગ્નિચયનને અર્થે ઇષ્ટિકા લાવવાને મોકલ્યો. મતંગ ગધેડું જોડેલા વેગવાળા રથમાં બેસી ચાલ્યો. હે રાજન્ ! તે મતંગ રથને હાંકતો હાંકતો જોડેલા ગર્દભ બાળકને તેની માતા ગર્દભીની પાસે લઇ ગયો. મતંગ વારેવારે રથે જોડાએલા ગર્દભીના બાળકના નાકપર પરોણો મારતો હતો, ગર્દભ બાળકને નાકે વ્રણ પડેલો જોઇ પુત્રમાં સ્નેહવાળી તેની માતા ગર્દભી પોતાના પુત્રને

જોઇ કહેવા લાગી કે હે પુત્ર! શોક માં કર. તારા ઉપર ચંડાળ ચઢી બેઠો છે, કેમકે બ્રાહ્મણમાં ક્રૂરતા હોતી નથી. બ્રાહ્મણ સર્વનો મિત્ર કહેવાય છે, સર્વ પ્રાણીઓનો આચાર્ય તથા શિખામણ આપનાર બ્રાહ્મણ શું પરને દુઃખ દે? આ પાપનો કરનાર બાળક પર દયા નથી કરતો, કેમકે પ્રકૃતિને અનુસરી જાતિનો ભાવ ભજવે છે. રાસભીનું આવું દારૂણ વચન સાંભળી મતંગ રથમાંથી નીચે ઉતરી ગધેડીને કહેવા લાગ્યો કે હે કલ્યાણિ! હે રાસભી! મને તેં ચાંડાળ કેમ જાણ્યો, મારી માતાને કોણે દૂષિત કરી, તે તું મને કહે. હે મોટી બુદ્ધિવાળી! તેં મને ચાંડાલ કેમ કહ્યો? મારૂં બ્રાહ્મણપણું નાશ પામે છે, માટે તે સઘળું યથાસ્થિત મને કહે. મતંગનું વચન સાંભળી ગર્દભી કહેવા લાગી કે બ્રાહ્મણીને વિષે વૃષલ એવા હજામથી તું ઉત્પન્ન થયો છે, માટે તું ચાંડાળ છે, અને એટલાજ માટે તારૂં બ્રાહ્મણપણું નાશ પામ્યું છે. ગધેડીએ એ પ્રકારે કહેતાં મતંગ પોતાના ઘર પ્રત્યે ગયો. તેને ઘેર પાછો આવેલો જોઇ બાપે કહ્યું કે મેં તને યજ્ઞની સિદ્ધિ માટે ગુરૂની સેવા કરવા મોકલ્યો હતો, તેમ છતાં તું ઘેર કેમ આવ્યો? તારૂં કંઇક અકુશળ થયું હોય એમ જણાય છે, બાપનું વચન સાંભળી મતંગ કહેવા લાગ્યો કે ચાંડાળયોનિ કે કુત્સિત યોનિમાં ઉત્પન્ન થએલાને કુશળ કેમ કરીને હોય? તેનું કુશળ શી રીતે થાય કે જેની આ માતા કુત્સિત કર્મની કરનારી છે. હે પિતા! અમાનુષા એવી આ ગર્દભી કહે છે કે તું બ્રાહ્મણીને વિષે વૃષલથી ઉત્પન્ન થયો છે માટે હું મોટું તપ આચરીશ.

એ પ્રકારે પોતાના પિતાને કહી મતંગે તપને માટે નિશ્ચય કર્યો. પછી મોટા વનમાં જઇ દુશ્ચર તપ આરંભ્યું. તપ યુક્ત થઇ સુખવડે બ્રાહ્મણનું પદ મેળવવાની ઇચ્છાએ દેવતાઓને આરાધવા લાગ્યો. એના દુશ્ચર તપથી ઇન્દ્ર ત્યાં આવી મતંગને કહેવા લાગ્યો કે હે મતંગ! તું મનુષ્યના ભોગને ત્યાગ કરી તપ કેમ કરે છે? તારા મનમાં ઇચ્છા હોય તેવું માગ્ય, હું તને આપીશ જે કંઇ પ્રાપ્ત થઇ ન શકે તેવું તારા હૃદયમાં હોય તે કહે. ઇન્દ્રનું વચન સાંભળી મતંગ કહે છે કે બ્રાહ્મણપણું મેળવવાની ઇચ્છાએ મેં તો તપ આરંભ્યું છે, તે મેળવ્યા પછી હું જઇશ. એજ વરદાનનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. ભીષ્મપિતા રાજા યુધિષ્ઠિરને કહે છે કે મતંગનું વચન સાંભળી ઇન્દ્ર બોલ્યો કે હે મતંગ! તું દુર્લભ એવા બ્રાહ્મણપણાની પ્રાર્થના કરે છે. હે દુર્બુધ્ધે! ઉતાવળો વિરામ પામ્ય; કેમકે બ્રાહ્મણપણાની ઇચ્છાએ તપ કરતો કરતો અકૃતાત્મ એવો તું ફોકટ નાશ પામીશ. સઘળા પ્રાણીઓમાં ઉત્તમ એવું બ્રાહ્મણપણું તપથી વશ કરાતું નથી. તેની પ્રાર્થના કરતો તું વગર મેળવ્યે થોડા વખતમાં નાશ પામીશ. દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્યોમાં જે ઘણું પવિત્ર કહેલું છે, તે ચાંડાળ યોનિમાં ઉત્પન્ન થએલાથી કદી મેળવી શકાતું નથી.

देवतासुरमर्त्येषु यत् पवित्रं परं स्मृतम् ।
चंडालयोनौ जातेन न तत्प्राप्यं कथंचन ॥ ३० ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे इन्द्रमातंगसंवादे गुर्जरभाषायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

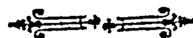
અધ્યાય ૨૮ મો. ઇન્દ્રમાતંગ સંવાદ.

भीष्म उवाच—एवमुक्तो मतंगस्तु संशितात्मा यतव्रतः।
अतिष्ठदेकपादेन वर्षाणां शतमुच्यते ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—ઇન્દ્રએવો બોધ કર્યા છતાં પણ વખણાએલા દેહવાળો, ઇન્દ્રિયોને નિયમે રાખનાર મતંગ એક પગવડે સો વર્ષ ઉભો રહ્યો. વળી સો વર્ષે ફરી મોટા યશવાળા ઇન્દ્રે આવીને કહ્યું કે હે તાત! બ્રાહ્મણપણું દુર્લભ છે, પ્રાર્થના કરવાથી તે તું નહીં પામે. હે પુત્ર! હે મતંગ! પ્રાર્થના કર્યા છતાં મોટું સ્થાન નાશ પામી જાય છે માટે સાહસ ન કરીશ. તારો આ ધર્મનો રસ્તો નથી. હે દુર્બુદ્ધિવાળા! આ દેહે તું બ્રાહ્મણપણું મેળવવાને યોગ્ય નથી. અપ્રાપ્યની પ્રાર્થના કરતો અવશ્ય થોડા કાળમાં તું નાશ પામીશ. હે મતંગ! બહુ વાર મેં વાર્યા છતાં મોટું પદ મેળવવાની તું ઇચ્છા રાખે છે, તે તપવડે સર્વથા મળવાનું નથી. પશુયોનિને પામેલો મનુષ્ય યોનિમાં અવતરે તો તે ચાંડાળ કે પુલ્કસ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એમાં સંશય નહીં. હે મતંગ! આ લોકમાં જે કોઇ ચાંડાળ કે પાપ યોનિના જીવ છે, તે તેજ યોનિમાં બહુ કાળ સૂધી ભમે છે. સહસ્ત્ર ગણે કાળે તે શુદ્ર થાય છે. શુદ્ર યોનિમાં પણ તેમને બહુ કાળ રહેવું પડે છે. પછી ત્રીશ ગણે કાળે તે વૈસ્યપણાને પામે છે. વૈસ્ય યોનિમાં પણ ગણો કાળ ભમવું પડે છે. પછી સાઠ ગણે કાળે તે જીવ ક્ષત્રિયની યોનિને પામે છે. પછી સાઠ ઘણે કાળે બ્રહ્મ બંધુતાને મેળવે છે. બ્રહ્મ બંધુ (ભ્રષ્ટ બ્રાહ્મણ) પણ ઘણો કાળ થવું પડે છે. ત્યાર પછી બસેં બણે કાળે શસ્ત્રજીવી થાય છે, તે શસ્ત્રજીવીની યોનિમાં પણ ઘણો કાળ ફરવું પડે છે. ત્યાર પછી ત્રણસેં ઘણે કાળે માત્ર ગાયત્રીનો જપ કરનારના કુળમાં અવતરે છે, તેમાં ગણો કાળ ફર્યા પછી ચારસેં ઘણે કાળે શ્રોત્રિય (વેદ ભણેલો) બ્રાહ્મણ થાય છે. શ્રોત્રિયપણામાં પણ ગણો કાળ વીતિ જાય છે. શ્રોત્રિયનો લાભ મળ્યા છતાં પણ અધમ બ્રાહ્મણમાં શોક, હર્ષ, કામ, દ્વેષ, ઘણું માન તથા ઘણો વાદ (ઇત્યાદિ અવગુણ) પ્રવેશ કરે છે. તે શત્રુઓને જીતે તો સદ્ગતિને પામે છે. જો શત્રુઓ બ્રાહ્મણને જીતે તો તાડની ટોચ ઉપરથી જેમ પડે, તેમ છેક નીચ યોનિમાં ફેંકી દે છે. હે મતંગ! જે મેં તને કહ્યું, તેનો બરોબર વિચાર કરી તું બીજું વરદાન માગ્ય, અવશ્ય બ્રાહ્મણપણું ઘણુંજ દુર્લભ છે.

मतंग संप्रधार्यैवं यदहंत्वामचूचुदम्।
वृणीष्वकाममन्यंत्वं ब्राह्मण्यं हि सुदुर्लभम् ॥ १६ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे इन्द्रमातंगसंवादे गुर्जरभाषाया मष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

અધ્યાય ૨૯ મો. બ્રાહ્મણત્વની દુર્લભતા.

भीष्म उवाच—एवमुक्तो मतंगस्तु संशितात्मा यतव्रतः ॥ ॥
सहस्रमेकपादेन ततो ध्यानेन्यतिष्ठत ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—ઇન્દ્રે એ પ્રકારે કહ્યા છતાં વળી વખણાએલા આત્માવાળો મતંગ ઇન્દ્રિયોને નિયમે રાખી ધ્યાનમાં હજાર વર્ષ સુધી એક પગે ઉભો રહ્યો. હજાર વર્ષે ઇન્દ્ર તેને જોવા માટે ત્યાં આવ્યો. ઇન્દ્રને જોઇ મતંગ તેને કહેવા લાગ્યો કે એક હજાર વર્ષ સુધી સાવધાન થઇ બ્રહ્મચર્ય પાળી એક પગે ઉભો રહ્યો તે છતાં મને બ્રાહ્મણપણું કેમ પ્રાપ્ત ન થયું? ઇન્દ્ર કહે છે કે ચંડાળ યોનિમાં ઉત્પન્ન થએલાને બ્રાહ્મણપણું મળવાનું નથી માટે વૃથા મહેનતનો ત્યાગ કરી તું બીજો વર માગ, ઇન્દ્રનું આવું વચન સાંભળી મતંગ ઘણોજ શોકાતુર થયો. પછી મતંગ ગયામાં જઇને સો વર્ષ સુધી પગના અંગુઠા ઉપર ઉભો રહી વાયુ રોકી દુઃખવડે વહન થાય એવા યોગને વહન કરવા લાગ્યો. શરીર સુકાઇ જવાથી હાડકાં અને ચામડી માત્ર રહી. ધર્માત્મા મતંગ (તપ કરતાં) પડી ગયો. તેને પડતો જોઇ વરદાનોનો ઇશ્વર તથા પ્રાણી માત્રનું હિત ઇચ્છનાર, દાતા એવા ઇન્દ્રે ઉતાવળા આવી તેને ઝાલી લીધો. હે મતંગ! આ યોનિમાં બ્રાહ્મણપણું તને વિરૂદ્ધ દેખાય છે. કામ ક્રોધાદિ પરિપંથિઓએ વિંટળાએલું બ્રાહ્મણપણું ઘણુંજ દુર્લભ છે. બ્રાહ્મણનું પૂજન કરવાથી સુખ પમાય છે, પૂજન ન કરવાથી દુઃખ પેદા થાય છે. સઘળાં પ્રાણીઓને યોગ તથા ક્ષેમના આપનાર બ્રાહ્મણો છે. પિતૃઓ તથા દેવો બ્રાહ્મણ દ્વારાએ તૃપ્તિ પામે છે. હે મતંગ! સર્વ પ્રાણીઓમાં બ્રાહ્મણ ઉત્તમ છે, બ્રાહ્મણ જે જે ઇચ્છે છે તે કરે છે. ઘણી યોનિઓમાં વારે વારે અવતરતાં કોઇક ઉલટપાલટમાં આ લોકમાં બ્રાહ્મણપણું પ્રાપ્ત થાય છે. અકૃતાત્માઓથી દુઃખવડે પણ ન મેળવી શકાય તેવા બ્રાહ્મણપણાનો આગ્રહ છોડી દઇ તું બીજો વર માગ, એ વરદાન તને દુર્લભ છે.

મતંગ કહે છે—દુઃખવડે પીડાએલા મને તું કેમ પીડે છે? મરેલાને શીદ મારે છે, હું તો તારો શોક કરૂં છું કેમકે મારા સરખા કરૂણા વગરના તપસ્વીને જોઈ બ્રાહ્મણપણું પણ નાશી જશે. હે ઇન્દ્ર! ત્રણે વર્ણથી બ્રાહ્મણપણું મેળવવું જો ઘણું દુર્લભ હોય તો હમેશાં દુર્લભ એવું તે મનુષ્યોથી સાચવી શકાવાનું નથી. (અર્થાત્ કામ ક્રોધાદિ પેદા થવાથી તે જતું રહેશે) દુર્લભ ધન એવું બ્રાહ્મણપણું મેળવી તેને સાચવી શકતો નથી, તે પાપીઓમાં અતિ પાપી તથા અધમમાં અધમ સમજવો. અવસ્ય બ્રાહ્મણપણું દુષ્પ્રાપ્ય છે, પ્રાપ્ત થયા પછી પાળવું ઘણું કઠણ છે. દુઃખે પ્રાપ્ત થાય એવું બ્રાહ્મણપણું મેળવી મનુષ્યોથી તેનું રક્ષણ થવું સહેલું નથી પણ હે શક્ર! એક સ્થાનમાં રહેનારો, સંસારથી વિરક્ત, પ્રતિગ્રહ નહીં કરેલો હું હિંસા ન કરવાથી તથા દમ ધારણ કરવાથી બ્રાહ્મણપણાને યોગ્ય નથી શું? હે પુરંદર! મારૂં પ્રારબ્ધ એવું કેમકે હું ધર્મનો જાણનાર છતાં માતાના દોષથી આવી અવસ્થાને પામ્યો? અરેરે હે વિભો! દૈવને પાછું ઠેલવાનો પુરૂષને કંઈ ઉપાય નથી. જેને માટે યત્ન કર્યા છતાં બ્રાહ્મણપણું ન મળ્યું હશે એ તો ગયું પણ હે ઇન્દ્ર! જો હું અનુગ્રહ કરવાને યોગ્ય થયો હોઉં અથવા કંઇક પણ મારૂં સુકૃત હોય તો ધર્મ વરદાન આપવાને તું યોગ્ય છે. વૈશંપાયન કહે છે—મતંગનું એવું વચન સાંભળી ઇન્દ્રે કહ્યું બીજું વરદાન માગ્ય. ઇન્દ્રે પ્રેરણા કરવાથી મતંગ બોલ્યો કે જેમ કામરૂપી વિહંગમ (પક્ષિ) સ્વેચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરે છે, તેમ હું પણ બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયના અવિરોધથી પૂજાને પામું. હે ઇન્દ્ર! મારી અક્ષય કીર્ત્તિ થાય તેમ કરવાને તું યોગ્ય છે, હું માથું નમાવી તને વિનવું છું, ઇન્દ્ર કહે છે કે તું '**छन्दोदेव**' એ પ્રકારના નામથી જગતમાં વિખ્યાત થઇશ. તું સ્ત્રિયોને પૂજ્ય થઈશ, અને હે વત્સ!

તારી અતુલ કીર્તિ ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત થશે. એ પ્રકારે તેને વરદાન આપી ઇન્દ્ર અંતર્ધાન થયો. મતંગ પણ પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરી ઉત્તમ સ્થાનને પામ્યો. હે ભારત ! એ પ્રકારે બ્રાહ્મણનું સ્થાન ઉત્તમ છે, અને આ લોકમાં તે અવશ્ય દુષ્પ્રાપ્ય છે એમ મહેન્દ્રનું કહેવું છે.

एवमेतत्परं स्थानं ब्राह्मण्यं नाम भारत।
तच्चदुष्प्रापमिह वै महेंद्रवचनं यथा ॥ २७॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे इन्द्रमातंगसंवादे गुर्जरभाषाया मेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९॥

અધ્યાય ૩૦ મો. વીતહવ્ય-હૈહયાખ્યાન.

युधिष्ठिर उवाच—श्रुतं मे महदाख्यं न मे तत्कुरुकुलोद्वह।
सुदुष्प्राप्यं यद्ब्रवीषि ब्राह्मण्यं वदतांवर ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે કુરુકુળને વહન કરનારા ! હે કહેનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ ! બ્રાહ્મણપણું ઘણા દુઃખવડે પ્રાપ્ત થાય એવું છે એમ તમે કહો છો એ સંબંધી મોટું આખ્યાન મેં સાંભળ્યું પણ પૂર્વે વિશ્વામિત્રે બ્રાહ્મણપણું મેળવ્યું હતું એમ મેં સાંભળ્યું છે તો તે દુઃપ્રાપ્ય તેમને કેમ મળ્યું ? વળી વીતહવ્ય નામનો રાજા બ્રાહ્મણપણાને પામ્યો હતો. હે ગંગાના પુત્ર ! હે વિભો ! એ મને સાંભળવાની ઇચ્છા છે. એ રાજા શું કરવાથી બ્રાહ્મણપણું પામ્યો હતો. વરદાનથી અથવા તપવડે તેણે તે મેળવ્યું હતું કે કેમ, તે મને કહેવાને યોગ્ય છે. ભીષ્મપિતા કહે છે–હે રાજન્ ! જે કારણ માટે મોટા યશવાળો રાજર્ષિ વીતહવ્ય રાજા લોકોએ સત્કાર કરેલું દુર્લભ બ્રાહ્મણપણું પામ્યો તે તું સાંભળ. હે તાત ! ધર્મવડે પ્રજાનું રક્ષણ કરનારા મહાત્મા મનુને વિખ્યાત એવો શર્યાતિ નામનો પુત્ર થયો, તેના વંશમાં જીતનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા વત્સને* હૈહય તથા તાલજંઘ એવા બે રાજપુત્ર ઉત્પન્ન થયા. હે રાજેન્દ્ર ! હૈહય રાજાને દશ સ્ત્રીઓમાં રણસંગ્રામમાંથી પાછા ન વળે એવા શૂરા સો પુત્ર થયા. સઘળા સમાન રૂપવાળા, સરખાપ્રભાવવાળા, યુદ્ધશાલિન તથા બળવાન, વેદ અને ધનુર્વેદમાં નિષ્ણાત હતા. હે રાજન્ ! તેજ સમયે કાશીમાં પણ દિવોદાસ રાજાનો વડવો હર્યશ્વ નામનો પરાક્રમી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. હે પુરુષોની મધ્યે ઉત્તમ ! વીતહવ્યના પુત્રોએ આવી ગંગા અને યમુનાના મધ્ય (દોઆબ પ્રાન્ત) માં યુદ્ધ મચાવી હર્યશ્વને માર્યો. મહારથી હૈહય રાજાઓ હર્યશ્વને મારી વત્સ વંશીઓ નગર ભણી પોતાની નગરીમાં પેઠા. પછી હર્યશ્વની ગાદીએ સાક્ષાત્ ધર્મના જેવો અને દેવના જેવી કાન્તિવાળો તેનો પુત્ર સુદેવ નામે કાશિરાજા બેઠો. ધર્માત્મા કાશિનંદને પૃથ્વીનું પાલન કરવા માંડયું, એટલામાં પાછા વીતહવ્યના વંશજોએ આવી તેને યુદ્ધમાં જીતી લીધો. તેને જીતી જેમ આવ્યા હતા તેમ પાછા તેઓ પોતાના નગર પ્રત્યે ગયા. સુદેવના પુત્ર દિવોદાસને પછી કાશીની રાજ્યગાદી પર અભિષેક કર્યો. દિવોદાસે પોતાના તે

---

* હૈહયનું બીજું નામ વીતહવ્ય.

ઉદ્યોગી ચંતુઓનું પરાક્રમ વિશેષ જાણી, ઇન્દ્રની સલાહથી કાશીને મોટી તેજસ્વી બનાવી. તે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયો વૈશ્ય તથા શૂદ્રોથી ભરપૂર અને ઉંચી જાતના પદાર્થો તથા બજારોની સમૃદ્ધિથી શોભતી ગંગાના ઉત્તર કિનારે અને ગોમતીને દક્ષિણ કિનારે ટેકરીપર ઇન્દ્રની અમરાવતીની પેઠે શોભતી હતી. હે ભારત ! વળી હૈહય રાજાઓ ફરી કાશીમાં આવી રાજાઓમાં સિંહ સમાન દિવોદાસની સામે થયા. મોટી કાન્તિવાળા બળવાન્ દિવોદાસ રાજાએ કાશીમાંથી બહાર નીકળી તેઓને યુદ્ધ આપ્યું. દેવ તથા દૈત્યોના જેવું ઘોર યુદ્ધ જોડાયું. દિવોદાસ એક હજાર શત્રુઓના સામો લઢયો, છેવટે તેનું વાહન મરાયું એટલે રાંક થઇ ગયો. રાજાના યોદ્ધાઓ મરાયા, તેનો ભંડાર ખાલી થયો, (જીતવાની આશા ન જણાઇ એટલે) દિવોદાસ કાશી છોડી નાશી ગયો. હે શત્રુઓનો નાશ કરનારા, તે રાજા બુદ્ધિમાન્ ભરદ્વાજના પવિત્ર આશ્રમમાં જઇ હાથ જોડી તેમને શરણે રહ્યો. પુરોધસ, સદાચરણી, બૃહસ્પતિના મોટા પુત્ર, ભરદ્વાજ દિવોદાસ રાજાને કહેવા લાગ્યો કે હે રાજન્ ! તારૂં આવવું કેમ થયું ? તારે શું કામ છે ? સઘળું મને કહે, જેમ તારૂં સારૂં થશે એમ હું કરીશ, તારી બાબતમાં મારે કંઇજ વિચારવાનું નથી. દિવોદાસ રાજા કહે છે કે હે ભગવન્ ! વીતહવ્યના વંશજોએ યુદ્ધમાં મારો વંશ નાશ પમાડયો, ફક્ત એકલો હુંજ શેષ રહ્યો તે તમારે શરણે આવ્યો છું, હે ભગવન્ ! મારા પર શિષ્ય ભાવનો સ્નેહ લાવી આપ રક્ષણ કરવાને યોગ્ય છો. પાપ કર્મ કરનારા શત્રુઓએ મારા વંશમાં આ મારો દેહજ અવશેષ રાખ્યો છે. મોટા ભાગ્યશાળી પ્રતાપવાળા ભરદ્વાજ તેની પ્રત્યે બોલ્યા કે બીશ નહીં, હે સુદેવના પુત્ર ! હવે તારો ભય ગયો. હે પૃથ્વીપતિ ! તારે પુત્ર થવા માટે હું ઇષ્ટિ કરીશ, જેનાથી વીતહવ્યના હજાર પુત્રોને તું મારીશ. એમ કહી ઋષિએ તેને પુત્ર કામેષ્ટિ યજ્ઞ કરાવ્યો. તેનાથી તેને પ્રતર્દન નામનો પુત્ર થયો. તે ઉત્પન્ન થતાંમાંજ તેર વર્ષનો થયો અને વેદ તથા સઘળો ધનુર્વેદ ગાવા લાગ્યો. બુદ્ધિમાન્ ભરદ્વાજે પોતાના યોગ બળથી લોકમાં જે તેજ જણાય છે, તે સઘળું તેનામાં સમાવ્યું. પછી પ્રતર્દન રાજા ધનુષ્ય ધારણ કરી તથા કવચ પહેરી, મોટા દેવર્ષિઓએ સ્તુતિ કરેલો તથા બંદિજનોએ નમસ્કાર કરેલો સૂર્યની પેઠે શોભવા લાગ્યો. રથમાં બેઠેલો હથિઆર બાંધી અગ્નિની પેઠે તેજસ્વી દીસવા લાગ્યો. કવચ પહેરી હાથમાં ધનુષ્ય બાણ લઇ ચાલ્યો. તેને જોઇ સુદેવનો પુત્ર દિવોદાસ મોટો હર્ષ પામ્યો. રાજાએ મનમાં એમ માન્યું કે વીતહવ્યના છોકરાઓને આ અવશ્ય મારશે. પછી પ્રતર્દનને યુવરાજ્યનો અભિષેક કરી કૃતકૃત્ય થયો. પછી શત્રુઓનો નાશ કરે એવા પોતાના પુત્ર પ્રતર્દનને વીતહવ્યના પુત્રોનો વધ કરવાની આજ્ઞા આપી. શત્રુઓના નગરને જીતવાની ઇચ્છાએ પરાક્રમી પ્રતર્દન રથમાં બેસી ગંગા ઉતરી વીતહવ્યના પુત્રોના નગર પ્રત્યે આવ્યો. વીતહવ્યના પુત્રો શત્રુના રથનો ઘોષ સાંભળી, રથના શબ્દથી પીડાએલા રથમાં બેસી નગર બહાર આવ્યા. ક્રોધ પામેલા તે યોદ્ધાઓ મનુષ્યોમાં વાઘના જેવા બાણ વર્ષાવતા ઉઘાડે હથિઆરે પ્રતર્દન સામા આવ્યા. હે યુધિષ્ઠિર ! અનેક પ્રકારનાં હથિઆર તથા રથના ઔઘથી પ્રતર્દન રાજાની પ્રત્યે હિમાચળમાં મેઘના છાંટા પડતા હોય તેમ હથિઆરોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. પોતાનાં હથિઆરોથી શત્રુનાં હથિઆરોને હઠાવી પ્રતર્દન રાજા અગ્નિના સમાન બાણથી વજ્ર જેવા તે તેજસ્વિઓને હણવા લાગ્યો. હે રાજન્ ! પ્રતર્દનના ભાલાઓના ઘાથી શત્રુઓનાં અંગ વિંધાઇ રૂધિરે ખરડાએલા કેસુડાના વૃક્ષના જેવાં થઇ પૃથ્વીપર પડવા લાગ્યાં. વીતહવ્યના સઘળા પુત્રોનો પરાભવ થવા-

થી તે નગર છોડી ભગુઋષિના આશ્રમ પ્રત્યે નાશી ગયો. વીતહવ્ય રાજા ભૃગુઋષિને શરણે ગયો. હે રાજન્! રાજાને ભૃગુએ અભય વર આપ્યો. પ્રતર્દન રાજા ઉતાવળો તેની પુઠે ભૃગુના આશ્રમ પ્રત્યે ગયો. ત્યાં આવી દિવોદાસનો પુત્ર ભૃગુઋષિ પ્રત્યે બોલ્યો કે, અરે! આ આશ્રમમાં મહાત્મા ભૃગુઋષિના શિષ્યો કયાં છે? મને મહા મુનિ ભૃગુનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે માટે તેમને કહો કે હું આવ્યો છું. ઋષિએ જાણ્યું એટલે આશ્રમમાંથી બહાર નીકળી પ્રતર્દન રાજાનો સત્કાર કર્યો. પછી તેમણે પૂછ્યું હે રાજેન્દ્ર! અત્રે આવવાનું શું કામછે? ઋષિનું વચન સાંભળી પોતાને આવવાનું કારણ તે કહેવા લાગ્યો.

રાજા કહે છે–હે બ્રહ્મન્! આ વીતહવ્ય રાજાને આપના આશ્રમમાંથી બહાર કાઢો. હે બ્રહ્મન્! તેના છોકરાઓએ જરૂર મારો સઘળો વંશ નાશ કર્યો છે. કાશીનો રત્નભંડાર તથા આખો દેશ તેમણે ઉજ્જડ કર્યો છે. એ મદોન્મત્ત રાજાના સો છોકરા મેં મારી નાખ્યા, હવે એને મારવાથી હું મારા પિતાના ઋણથી મુક્ત થઇશ. રાજાનું આવું વચન સાંભળી ધર્મ જાણનારાઓમાં ઉત્તમ, દયાળુ ભૃગુમુનિ પ્રતર્દનની પ્રત્યે બોલ્યા કે મારા આશ્રમમાં કોઇપણ ક્ષત્રિય નથી, બધાએ મારા દ્વિજાતીય છે. પ્રતર્દન રાજા ભૃગુનું એવું વચન સાંભળી, હળવે રહી ભૃગુઋષિના પાદસ્પર્શ કરી, હર્ષયુક્ત થઇ બોલ્યો કે ભલે હો, હે ભગવન્! હું આજે કૃતાર્થ થયો છું, એમાં સંશય નહીં. વીતહવ્યને મારા પરાક્રમથી મેં જાતિનો ત્યાગ કરાવ્યો છે. હે બ્રહ્મન્! મારો અનુગ્રહ કરો અને મને દયાદૃષ્ટિથી જુઓ. હે ભૃગુવંશને વહન કરનારા! મેં તે રાજાની જાતિનો ત્યાગ કરાવ્યો એટલુંજ બસ છે. પ્રતર્દન રાજાનું વચન સાંભળી ભૃગુએ તેને આજ્ઞા આપી. સર્પ જેમ વિષનો ત્યાગ કરે તેમ વૈર છોડી દઇ પ્રતર્દન રાજા જયાંથી આવ્યો હતો ત્યાં પાછો ગયો. ભૃગુઋષિનાં વચન માત્રથીજ વીતહવ્ય રાજા બ્રાહ્મણપણાને પામી ગયો. હે મહારાજ! બ્રહ્મવાદી વીતહવ્યને ઇન્દ્રના સરખો રૂપાળો, ગૃત્સમદ નામનો પુત્ર થયો. "ઇન્દ્ર તુજ છે," એમ કહી દૈત્યોએ પૂર્વે જેને પકડયો હતો, જે મહાત્માની ઋગવેદમાં મુખ્ય શ્રુતિ કહેવાય છે, બ્રાહ્મણોએ રક્ષણ કરેલો શ્રીમાન્ ગૃત્સમદ, બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાળો, વિપ્રર્ષિ કહેવાયો. ગૃત્સમદને સુચેતા નામે બ્રાહ્મણ પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, સુચેતાને વર્ચ નામનો પુત્ર થયો, વર્ચાનો વીતહવ્ય, વીતહવ્યનો વિતત્ય, વિતત્યનો છોકરો સત્ય કહેવાયો. સત્યનો સંત થયો, અને સંતનો શ્રવાર્ષિ થયો, અને શ્રવસનો ત્તથ થયો, ત્તથનો પ્રકાશ નામે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ કહેવાયો. પ્રકાશનો જયવાળો વાગિંદ્ર થયો, અને વાગિંદ્રનો પુત્ર વેદ તથા વેદનાં અંગને જાણનાર એવો પ્રમિતિ નામે પુત્ર થયો. પ્રમિતિને ધૃતાચિને વિષે રૂરૂ નામે પુત્ર થયો. રૂરૂને પ્રમદ્વારા નામની સ્રીમાં શુનક નામે વિપ્રર્ષિ થયો, શુનકને શૌનક નામે પુત્ર થયો, એ પ્રકારે વીતહવ્ય રાજા ભૃગુના પ્રસાદથી ક્ષત્રિય છતાં બ્રાહ્મણપણાને પામી ગયો. હે મહારાજ! ગર્ત્સમદનો વંશ યથા પ્રકારે વિસ્તારથી મેં તને કહ્યો હવે બીજું તું શું પૂછે છે?

तथैव कथितो वंशो मया गार्त्समदस्तव ।
विस्तरेण महाराज किमन्यदनुपृच्छसि ॥ ६७ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे वीतहव्योपाख्यानंनाम गुर्जरभाषायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

અધ્યાય ૩૧ મો. કૃષ્ણ અને નારદનો સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—के पूज्या वै त्रिलोकेस्मिन्मानवा भरतर्षभ ।
विस्तरेण तदाचक्ष्व नहि तृप्यामि कथ्यतः ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! ત્રણ લોકમાં પૂજા કરવા યોગ્ય મનુષ્યો કયા તે મને વિસ્તારથી કહો? કેમકે તમે વારે વારે મને કહો છો તથાપિ હજુ મને તૃપ્તિ થતી નથી. યુધિષ્ઠિરનો એવો પ્રશ્ન સાંભળી, ભીષ્મપિતા કહે છે કે નારદ અને વાસુદેવ ભગવાન એ બેઉના સંવાદરૂપ એક પુરાતન ઇતિહાસ દાખલા તરીકે હું તને કહીશ. એક દિવસ નારદમુનિને હાથની અંજલી કરી ઉત્તમ બ્રાહ્મણોની પૂજા કરતા જોઇ, જળમાં જેનું શયન છે એવા શ્રીકૃષ્ણે પૂછ્યું કે હે ભગવન્! તમે કોને નમો છો? હે ભગવન! તમે મનુષ્યોમાં બહુ માનવાળા છો, તે છતાં કોને નમો છો? હે ધર્મ જાણનારાઓમાં અતિ ઉત્તમ! તે સાંભળવાને જો હું યોગ્ય જણાઉં તો મને કહો. શ્રીકૃષ્ણનો પ્રશ્ન સાંભળી નારદમુનિ બોલ્યા કે હે શત્રુઓને પીડનાર! હે ગોવિંદ! મૃત્યુ લોકમાં તમારાથી વળી બીજો કોણ સાંભળવાને યોગ્ય છે? સાંભળો, હું જેમની પૂજા કરૂં છું, તે હું તમને કહીશ. વરૂણ, વાયુ, આદિત્ય, પર્જન્ય (મેઘ), અગ્નિ, સ્થાણુ (શંકર)- કાર્તિકેય, લક્ષ્મી, વિષ્ણુ, બ્રાહ્મણ, બૃહસ્પતિ, ચંદ્રમા, જળ, પૃથ્વી, સરસ્વતી જેમને હમેશાં નમે છે તેમને હું નમસ્કાર કરૂં છું. તપોધન (તપના ભંડાર,) વેદના જાણનારા, નિત્ય વેદનો પાઠ કરનારા તથા મોટી પૂજાઓ કરનારાઓને હે વૃષ્ણિકુળમાં સિંહરૂપ! હું હમેશાં પૂજું છું. *ખાવા વગરના પુરૂષો, જેઓ વગર ભોજન કર્યે દેવ સંબંધી કાર્યો કરે છે અને જે પુરૂષો સંતોષવાળા તથા ક્ષમાવાળા છે, તેઓને હે વિભો! હું નમસ્કાર કરૂં છું. જેઓ વિધિવડે યજ્ઞ કરે છે, શાન્ત પ્રકૃતિવાળા છે, ઇન્દ્રિયોને જીતેલા તથા દાન્ત છે, સત્ય, ધર્મ, પૃથ્વી, તથા ગાયની પૂજા કરે છે તેવા પુરૂષોને હું નમસ્કાર કરૂં છું. હે યાદવ! અવશ્ય જેઓ નિરંતર તપમાં રહે છે, તથા વનમાં વાસ કરી ફળ મૂળનું ભોજન કરે છે, કોઈ પ્રકારનો સંચય કરતા નથી, અને સંતોષી છે, તેઓને હું નમસ્કાર કરૂં છું. જે પુરૂષો સેવકોનું ભરણપોષણ કરવાને શક્તિવાળા છે, અને હમેશાં અતિથિઓનું સત્કારથી પૂજન કરે છે, તથા દેવને નૈવેદ્ય કરી તેમનું અવશેષ પોતે ભોજન કરે છે, તેમને હું નમસ્કાર કરૂં છું, જે પુરૂષો વેદનું અધ્યયન કરી દુઃખવડે ધારણ થાય એવું બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તથા પોતાની વાણી નિયમે રાખે છે, અને હમેશાં યજન કરવામાં તથા અધ્યયન કરવામાં મચ્યા રહે છે, તેની હું પૂજા કરૂં છું. સઘળા વ્યવહાર સંબંધી વ્યવસાયોમાં પ્રસન્ન અંતઃકરણવાળા, તથા હમેશાં મધ્યાન્હ કાળ સૂધી અધ્યયનમાં જોડાએલા પુરૂષોને હું પૂજુ છું. જે પુરૂષો અચળ વ્રત ધારણ કરી ગુરૂની કૃપા સંપાદન કરવામાં તથા સ્વાધ્યાયમાં તત્પર હોય છે, અને અદેખાઇ ન કરતાં ગુરૂની સેવા કરે છે તેવા પુરૂષોને હું નમસ્કાર કરૂં છું. રૂડાં વ્રત ધારણ કરનાર મુનિઓ તથા સત્યના સમુદ્ર એવા બ્રાહ્મણો જેઓ હવ્ય (દેવનું અન્ન) વહન કરે છે, તેમને હું નમસ્કાર કરૂં છું. રાંધેલા અન્નની ભિક્ષા

નારા, તથા બ્રહ્મવિદ્યા જાણનારા, હિંસામાં આસક્તિ નહીં રાખનારા સત્ય વ્રતને ધારણ કરનારા, ઇન્દ્રિયોને દમન કરનારા તથા નિરંતર શ્રમ કરનારા પુરૂષોને હું નમસ્કાર કરૂં છું. જે ગૃહસ્થાશ્રમીયો, દેવતા તથા અતિથિઓના પૂજનમાં જોડાએલા અને જેઓ કપોત વૃત્તિ ધારણ કરેલા છે, તેઓને હું નમસ્કાર કરૂં છું. જે પુરૂષો ધર્મ, અર્થ તથા કામ એ ત્રિવર્ગનાં કૃત્યોમાં ઉત્તમ તથા મધ્યમ ભાવથી પ્રવર્તે છે અને અધમ મધ્યમ તથા ઉત્તમ એવી ભાવનાથી નથી પ્રવર્તતા અને શિષ્ટ પુરૂષોએ આચરેલા માર્ગ પ્રમાણે ચાલે છે, તેમને હું નમસ્કાર કરૂં છું. જેઓ શાસ્ત્રના માર્ગમાં ઘણા કુશળ છે, તથા જે બ્રાહ્મણો ધર્મ, અર્થ, કામને યથાયોગ્ય અનુસરનારા છે, અને જેઓ ધર્મને ઉદ્દેશીને પૈસામાં આદરરા ખનારા નથી તથા પુણ્યવાળાં આચરણ (ધર્મને ત્યાગ કરીને કામને નહીં સેવનારા જેમકે **'ऋतौ भार्यामुपेयात'** એટલે ઋતુ સમયે સ્ત્રી પ્રત્યે જવું એટલેજ કામ સેવવો એ ન્યાય માને છે) તેવાઓને હે કેશવ! હું નમસ્કાર કરૂં છું. જળ પીને રહેનારા, વાયુ ભક્ષણ કરનારા તથા હમેશ વૈશ્વદેવનું શેષ લેનાર અને વિવિધ પ્રકારના વ્રતોને ધારણ કરનારા બ્રાહ્મણોને હે માધવ! હું નમસ્કાર કરૂં છું. સ્ત્રી ન કરનારા, દારા તથા અગ્નિહોત્ર રાખનારા, તથા વેદનો આશ્રય કરનારા બ્રાહ્મણોને હું નમસ્કાર કરૂં છું. હમેશાં પ્રાણીઓને સમાન ભાવથી જોનારા બ્રાહ્મણોને હું નમસ્કાર કરૂં છું. હે કૃષ્ણ! લોકોને સુખી કરનારા ઋષિઓને હું નિરંતર નમસ્કાર કરૂં છું. લોકમાં પ્રખ્યાત, કુળમાં શ્રેષ્ઠ, અજ્ઞાનનો નાશ કરનારા, લોકને વિષે સૂર્યરૂપ બ્રાહ્મણોને નમું છું, માટે હે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા! હે પાપરહિત! તમે પણ હમેશાં બ્રાહ્મણોને પૂજો. પૂજા કરવાને યોગ્ય એવા બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવાથી તેઓ અવશ્ય સુખ આપે છે. આલોક તથા પરલોકમાં બ્રાહ્મણો સુખ આપનારા છે. માન્યને યોગ્ય એવા માનવાળા તેઓ આ લોકમાં ફરે છે; તેઓ નક્કી તમને સુખ આપશે. જે પુરૂષો નિત્ય સઘળા અતિથિઓ, ગાયો અને બ્રાહ્મણોની સેવા કરે છે તથા હમેશાં સત્યમાં પ્રીતિવાળા હોય છે, તેઓ સંકટોને તરી જાય છે. જે નિરંતર શમવાળા, ઇર્ષા નહીં કરનારા અને સ્વાધ્યાયી હોય છે, તે સંકટોને તરી જાય છે. જે સર્વ દેવને નમસ્કાર કરી, વ્રતમાં કુશળ રહેલા, દાન કરવામાં પ્રીતિવાળા પુરૂષો છે તે સંકટને તરી જાય છે. જે પુરૂષો હમેશાં તપ કરે છે, કૌમાર અવસ્થાથી બ્રહ્મચર્ય પાળનારા છે, વળી તપથી દેહને પવિત્ર કર્યો છે તેવા પુરૂષો પણ સંકટોને તરી જાય છે. દેવતા, અતિથિઓ તથા ચાકરો અને પિતૃઓનાં અર્ચનમાં આસક્તિવાળા અને શિષ્ટાન્નનું ભોજન કરનારા તેઓ સંકટોને તરી જાય છે. જે વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરી વેદીપર અગ્નિ સળગાવી સોમાહુતી આપે છે, તે સંકટોને તરી જાય છે. હે વૃષ્ણિકુળમાં સિંહરૂપ! જે પુરૂષો માતા, પિતા તથા ગુરૂઓને વિષે હમેશાં સદ્‌ભાવનાથી વરતે છે તેઓ તમારી પેઠે સંકટોને તરી જાય છે, એટલું કહી નારદ મુનિ છાના રહી ગયા. ભીષ્મપિતા યુધિષ્ઠિરને કહે છે કે હે કુન્તાના પુત્ર! એટલા માટે જો તું પણ પિતૃ, દેવ, બ્રાહ્મણો તથા અતિથિઓને હમેશ રૂડે પ્રકારે પૂજીશ તો ઇચ્છેલી ગતિને પામીશ.

तस्मात् त्वमपि कौन्तेय पितृदेवद्विजातिथिन् ।
सम्यक् पूजयसे नित्यं गतिमिष्टमवाप्स्यसि ॥ ३६ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे कृष्णनारदसंवादे गुर्जरभाषाया मेकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

અધ્યાય ૩૨ મો. શ્યેનકપોતાખ્યાન.

युधिष्ठिर उवाच—पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि धर्मं भरतसत्तम ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે મોટી બુદ્ધિવાળા, હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! હે સર્વ શાસ્ત્રના જાણનાર! હે પિતામહ! તમારી પાસેથી હું ધર્મ સાંભળવાને ઇચ્છું છું તે મને કહો. શરણે આવેલા ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓના સમૂહનું જે પુરૂષો રક્ષણ કરે છે, તેને શું ફળ થાય છે? ભીષ્મપિતા કહે છે–હે મોટા યશવાળા! હે બુદ્ધિમાન્! હે ધર્મપુત્ર! શરણાર્થિ સંબંધી ઇતિહાસનું આ પુરાતન વૃત્તાન્ત તું સાંભળ. એક સીંચાણા પક્ષિએ કોઇ સમયે એક સુંદર હોલાને અંતરિક્ષથી પાડયો, સીંચાણાના ભયથી નાસી તે ઉશીનર દેશના શિબિરાજાને શરણે ગયો. સીંચાણાના ત્રાસથી શિબિરાજાના ખોળામાં તે ભરાયો. પવિત્ર મનવાળા શિબિએ તેને પોતાના ખોળામાં બેઠેલો જોઇ આસનાવાસના કરી, પૂછ્યું કે અંડજ! હવે તને કોઇનો ભય નથી, માટે તું હાંફીશ નહિ. આટલું બધુ અત્યંત ભય તને કેમ થયું અને કોણે કર્યું કે જેથી તું ભ્રાન્તિ વગરનો બેબાકળા જેવો થઇ ગયો છે? નવા ઉગેલા નીલ કમળના જેવો સુંદર તારો વર્ણ જણાય છે, હે દાડીમ તથા અશોકનાં પુષ્પ જેવાં નેત્રવાળા હાંફીશ નહીં, તને અભય આપું છું. હે કપોત! તારે માટે કાશી દેશનું રાજ્ય તથા મારૂં જીવિત ત્યાગ કરૂં પણ તને ભય થવા નહીં દેઉં માટે હોશિઆર થા, હવે તને ભય નથી. એટલામાં પુઠેથી સીંચાણો આવી રાજા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો. કે હે રાજન્! જેનું જીવિત ગતપ્રાય જેવું છે અને જે ઘણી મુશ્કેલીથી મેં સંપાદન કર્યું છે તે પ્રાપ્ત થએલા મારા ભક્ષ્યનું રક્ષણ કરવાને તું યોગ્ય નથી. એનું માંસ, રૂધિર, મજ્જા, તથા મેદ એજ મારૂં હિત છે અને તે મને પરિતોષ કરનારૂં પ્રાણી છે તેની વચમાં તું મને અન્તરાયભૂત માં થા. હે રાજન્! ઘણી ઉગ્રક્ષુધા મને બાળે છે. એનું રૂધિર પાન કરવાથી તૃષ્ણા મને તૃપ્તિ થશે માટે તેને છોડી દે, ભૂખ મટાડવાને હું શક્તિમાન્ નથી. મારી પાંખો તથા નખના પ્રહારથી તે મૂવા જેવો થયો છે; હવે જરા શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે, તેવાને રક્ષણ કરવાને તું યોગ્ય નથી. હે રાજન્! જો કે તું પોતાના દેશમાં વસનારાં મનુષ્યોને રક્ષણ કરવાને સમર્થ છે, પરંતુ તૃષાર્ત્ત ખેચરોનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ નથી. શત્રુઓમાં, પોતાના ચાકરો તથા સ્વજન અને વ્યવહારમાં તું પોતાનું પરાક્રમ દર્શાવે તે ઘટિત છે, વળી ઇન્દ્રિયોના વિષયો (રોકવા) માં પરાક્રમ કરવું તે પણ યોગ્ય છે, પરંતુ આકાશમાં ફરનારાં પ્રાણીઓમાં તારૂં પરાક્રમ યોગ્ય નથી. તારી આજ્ઞાનો ભંગ કરનારા શત્રુઓને વિષે પ્રભુપણું બતાવી પરાક્રમ કરવું તે તને ઘટિત છે. તું આ લોકમાં ધર્માર્થી છે માટે મને પણ દયાની દૃષ્ટિથી જોવાને યોગ્ય છે.

ભીષ્મપિતા કહે છે–સીંચાણાનું એવું બોલવું સાંભળી રાજર્ષિ ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યો. એનું બોલવું સાંભળી તેની સંભાવના કરી, હોલાના રક્ષણને માટે રાજા બોલ્યો કે, ગાયો,

આખલાઓ, વરાહ, પાડા વગેરે પશુઓ તારી ભૂખ શમાવાને માટે હમણાં માગી લે પરંતુ શરણે આવેલાનો ત્યાગ હું નહીં કરૂં એવું મારૂં વ્રત છે. હે પક્ષિ! તું જો કે, આ મારા અંગમાં બેઠેલો છે. સીંચાણો કહે છે–વરાહે નહીં, આખલાએ નહીં, બીજાં અનેક પ્રકારનાં પક્ષિઓએ નહીં, હે મહારાજ! તે અન્નાદિકોને, હું શું કરૂં? મારે તો હોલાનું ભક્ષ કરવું છે, કેમકે–સનાતન કાળથી દેવોએ તે મારૂં ભક્ષ કલ્પ્યું છે, સીંચાણા હોલાઓનું ભક્ષણ કરે એ સનાતન રીત છે. હે ઉશીનર દેશના રાજા! હે પાપ રહિત જો હોલામાં તને એટલો બધો સ્નેહ હોય તો હમણાં તેની બરોબર ત્રાજવામાં તોળી તારૂં માંસ મને આપ.

રાજા કહે છે–આજ તેં મારા પર મોટો અનુગ્રહ કર્યો, કેમકે તું મારી પ્રત્યે આવી વાણી બોલે છે, ઘણું સારૂં, હું એમજ કરીશ, એમ કહી ઉત્તમ રાજાએ પોતાના શરીરનું માંસ કાઢી ત્રાજવામાં તોળવા માંડયું. અન્તઃપુરમાં આ વાત તેની રાણીઓએ સાંભળી, રત્નનાં ઘરેણાં ધારણ કરેલી સ્ત્રિયો નિઃશ્વાસ મૂકતી આક્રંદ કરવા લાગી. અંતઃપુરમાં હાહાકાર થયો. તેમનું રડવું સાંભળી, પ્રધાનો તથા ચાકરવર્ગ અત્યંત દુઃખથી રડવા લાગ્યા. મેઘ જેવો મોટો ગંભીર નાદ થયો, જેથી મેઘથી વિંટળાએલું આકાશ ચારે પાસ રૂંધાઇ ગયું. રાજાના સત્ય કર્મથી પૃથ્વી ધ્રુજી, રાજાએ પોતાનાં બેઉ પડખાંમાંથી, હાથમાંથી તથા ઉરૂ ભાગમાંથી માંસ કાપીને હળવે હળવે ત્રાજવામાં મૂકવા માંડયું, તોપણ હોલાના જેટલા વજનવાળું તે ન થયું. રાજાના સઘળા શરીરનું માંસ આપ્યું, કેવળ હાડજ રહ્યાં અને સઘળા શરીરમાંથી રૂધિર સ્રવવા લાગ્યું ત્યારે પોતાના માંસનો ક્ષય જોઇ પોતેજ ત્રાજવામાં બેઠો. રાજાનું આટલું બધું ઔદાર્ય જોઇ ઇન્દ્ર સહવર્તમાન ત્રણે લોક નરેન્દ્રની પ્રત્યે આવીને ઉભા રહ્યા. આકાશ માર્ગે દેવનાં દુંદુભિ તથા ભેરી વાગવા લાગ્યાં. વૃષદર્ભ રાજાપર દેવતાઓએ સુખવાળાં દેવતાઇ પુષ્પો તથા અમૃતનો અભિષેક કર્યો. દેવ, ગંધર્વ તથા અપ્સરાઓ રાજાની ચારે પાસે વિંટાઇ જેમ બ્રહ્માની પછવાડે નૃત્ય તથા ગાન કરતાં હોય તેમ કરવા લાગ્યાં. સોનાના પ્રાસાદોથી બાંધેલું, મણિ તથા કાંચનના તોરણોવાળું વૈદૂર્ય મણિના સ્થંભવાળું વિમાન આવીને ઉભું રહ્યું, તે રાજર્ષિ પોતાના સત્ય કર્મથી વિમાનમાં બેસી, અક્ષય સ્વર્ગમાં ગયો. હે યુધિષ્ઠિર! શરણાગતોમાં એવું ફળ રહેલું છે માટે તું પણ સઘળું એ પ્રકારે કર, અનન્ય ભક્તોને તથા આશ્રિતોને રક્ષણ કરનાર અને સઘળા પ્રાણીઓને વિષે દયા રાખનારો પુરૂષ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સુખ ભોગવે છે. રૂડા વ્રતવાળો જે રાજા પોતાના સદ્વૃત્તને પકડી રહે છે તેને પોતાના નિષ્કપટ કર્મવડે શું પ્રાપ્ત નથી થતું? (અર્થાત્ સર્વ મળે છે.) પવિત્ર અન્તઃકરણવાળો, ધીરજવાન્, સત્યવાદી પરાક્રમી તે રાજર્ષિ કાશી દેશનો રાજા છતાં પોતાનાં કર્મવડે ત્રણલોકમાં પ્રખ્યાત થયો. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! કોઇ પણ બીજો પુરૂષ એની પેઠે શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરશે તો તેને પણ તેવી ઉત્તમ ગતિ મળશે. રાજર્ષિ વૃષદર્ભનું આ વૃત્તાન્ત જે કહેશે અથવા હમેશ સાંભળશે તે લોકમાં પવિત્રાત્મા થશે, એમાં સંશય નહીં.

इदं वृत्तं हि राजर्षे वृषदर्भस्य कीर्त्तयन्।
पूतात्मा वै भवेल्लोके शृणुयाद्यश्च नित्यशः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि पुश्येनकपोताख्याने गुर्जरभाषायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

અધ્યાય ૩૩ મો. બ્રાહ્મણ પ્રશંસા.

युधिष्ठिर उवाच—किं राज्ञः सर्वकृत्यानां गरीयः स्यात्पितामह।
कुर्वन् किं कर्मनृपतिरुभौ लोकौ समश्नुते ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! સઘળા કામોમાં રાજાનું અત્યુત્તમ કામ કયું કહેવાય ને શું કૃત્ય કરવાથી રાજા બેઉ લોકનું ફળ રૂડે પ્રકારે ભોગવે તે મને કહો ? ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે ભારત ! અભિષેક થએલા રાજાનું એજ કૃત્ય છે કે સુખની ઇચ્છા જે રાજા કરતો હોય તેણે બ્રાહ્મણોનું અત્યંત આરાધન કરવું, પાર્થિવેન્દ્રે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શ્રોત્રિય તથા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોને હમેશાં સામા જઇને પૂજવા. જેમ પોતાના દેહનું, તથા જેમ પોતાના પુત્રોનું મનુષ્ય પાલન કરે છે તેમ તેજ પ્રકારે બ્રાહ્મણોનું પણ પાલન કરવું. બ્રાહ્મણો મધ્યે જે પૂજ્યતમ છે, તેમને ચોકસ રીતે પૂજવા. બ્રાહ્મણો શાન્ત થવાથી રાજાનો સઘળો દેશ શોભી ઉઠે છે, બ્રાહ્મણો પૂજા કરવા યોગ્ય છે. નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે, અને પિતૃઓની પેઠે માનવા યોગ્ય છે, વર્ષાદથી જેમ પ્રાણી માત્રનું રક્ષણ થાય છે, તેમજ બ્રાહ્મણોથી લોકોનું રક્ષણ થાય છે, પોતાના તેજવડે તથા અભિચાર ઉપાયોથી તેઓ બાળી મૂકે છે. સત્ય પરાક્રમવાળા કોપેલા ઉગ્ર બ્રાહ્મણો નિઃશેષ કરી નાંખે છે. એમનો નાશ કોઇ પ્રકારે હું દેખતો નથી. વળી સઘળી દિશાઓમાં તેમની અકુંઠિત ગતિ છે. તેઓ કોપ પામવાથી દાવાનલ અગ્નિની શિખાઓની પેઠે બાળી મૂકે છે, સાહસિક ગુણવાળાઓ પણ એમનાથી બીહે છે તો વિવેકી પુરૂષો બીએ એમાં શું આશ્ચર્ય ? કેટલાક બ્રાહ્મણો ઘાસથી ઢંકાએલા કૂવાની પેઠે ઢાંકેલા ઐશ્વર્યવાળા છે, કેટલાક સ્વચ્છ આકાશની પેઠે નિર્મળ છે, કેટલાક ક્રોધી છે, અને કેટલાક બીજા જીવની હિંસાના ભયથી પગલું પણ તપાસીને મૂકે એવા સરળ પણ છે. તેમાંએ કેટલાક શઠ અને કેટલાક તપસ્વિઓ છે, કેટલાક ચોર, જૂઠા, તેમ નટ તથા નર્તકોની વૃત્તિથી જીવનારા પણ છે. બીજા કેટલાક ખેતી ગાયોનું રક્ષણ તથા ભિક્ષાવૃત્તિથી જીવનારા પણ છે એક રાજાઓમાં તથા બીજાઓમાં સર્વ કર્મને કરવાને સમર્થ પણ છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! એ પ્રકારે વિવિધ પ્રકારના આકાર યુક્ત બ્રાહ્મણો છે. પોતાનું સ્વરૂપ સંતાડવાને માટે અથવા લોકોનું રક્ષણ કરવાને માટે તેઓ જૂદાં જૂદાં કર્મમાં આસક્તિવાળા તથા નિષિદ્ધ કર્મો આચરીને જીવનારા છે તથાપિ વસ્તુતઃ જોતાં તેઓ ધર્મના જાણનાર છે. હે મનુષ્યોના રાજા ! તમારે હમેશાં તેમનું કીર્ત્તન કરવું. પિતૃઓ, દેવતાઓ, ઉરગ લોક, રાક્ષસો તથા મનુષ્યોને તે મોટા ભાગ્યશાળી બ્રાહ્મણો પૂજા કરવા યોગ્ય છે. બ્રાહ્મણવર્ગ, દેવતાઓ, પિતૃઓ, ગંધર્વો, રાક્ષસો, અસુરો તથા પિશાચોથી પણ જીતવાને શક્ય નથી. તેઓ દૈવત વગરનાને દૈવતવાળા કરે છે, અને દૈવતવાળાઓને અદૈવત કરી નાંખે છે. બ્રાહ્મણો જેને ઇચ્છે છે, તે રાજા થાય છે અને જેનો અનાદર કરે છે તે પરાભવ પામે છે. હે રાજન્ ! હું સત્ય કહું છું કે જે મૂર્ખાઓ બ્રાહ્મણોની સાથે વાદ કરે છે, તેઓ નાશ પામે છે, એમાં સંશય નહીં નિંદા તથા પ્રશંસામાં કુશળ છે, તેમ કીર્ત્તિ અને અકીર્ત્તિના હેતુ છે. હે રાજન્ ! બ્રાહ્મણો હમેશાં શત્રુઓ ઉપર બહુ કોપે છે. બ્રાહ્મણો જેને વખાણે છે, તે રૂડે પ્રકારે વૃદ્ધિ પામે છે અને જેને નિંદે છે, તે ક્ષણમાંજ પરાભવ પામે છે. બ્રાહ્મણોની અકૃપાથી શક, યવન તથા કાંબોજ વગેરે તે તે ક્ષત્રિય જાતિયો વૃષલપણાને પામી ગઇ છે. દ્રાવિડ, કલિંગ, પુલિંદ, ઉશીનર, કોલિસર્પ તથા મહાપક વગેરે બીજી સઘળી ક્ષત્રિય જાતિયો છતાં બ્રાહ્મણોના અનુ-

ગ્રહ વગર વૃષલપણાને પામી છે. હે જીતનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ ! તેમનાથી શ્રેયનો પરાજય છે, જય નથી. કોઇ પુરૂષ આ બધાનો નાશ કરે પરન્તુ તે પાપ બ્રાહ્મણવધ કરવા જેટલું નથી. કેમકે મોટા ઋષિઓએ કહ્યું છે કે બ્રાહ્મણના વધનો ઘણોજ દોષ છે તે નાશ થાય નહિ. બ્રાહ્મણોની નિંદા કદી સાંભળવી નહીં, જો તેવો સંભવ હોય તો ત્યાંથી ઉઠીને જતા રહેવું અથવા તેમ બને એવું ના હોય તો નીચે મોઢે વગર બોલે બેસી રહેવું. એવો કોઇ પુરૂષ પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયો નથી અથવા થશે પણ નહીં કે જે બ્રાહ્મણની સાથે વિરોધ કરી સુખવડે જીવવાને ચાહે ? હે રાજન્ ! જેમ મુષ્ટિવડે વાયુ ગ્રહણ કરવો દુઃસહ છે, હાથવડે ચંદ્રનો સ્પર્શ દુઃસહ છે, પૃથ્વીનું ધારણ થવું દુઃસહ છે, તેમ પૃથ્વીમાં બ્રાહ્મણો જીતવા એ પણ દુઃસહ છે.

दुर्ग्राह्यो मुष्टिनावायुर्दुःस्पर्शः पाणिना शशी ।
दुर्धरापृथिवी राजन् दुर्जया ब्राह्मणा भुवि ॥ २७ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां ब्राह्मणप्रशंसानामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

અધ્યાય ૩૪ મો. બ્રાહ્મણની પૂજનીયતા.

भीष्म उवाच—ब्राह्मणानेव सततं भृशं संपरिपूजयेत् ।
एतेहिसोमराजानईश्वराः सुखदुःखयोः ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—ચંદ્રમા જેમનો રાજા છે, સુખ દુઃખને વિષે જેઓ સમર્થ છે, એવા બ્રાહ્મણોને નિરંતર અત્યંત પૂજવા, નાના પ્રકારના ભોગ, અલંકાર તથા જે જે એમને જોઇએ તે તે પદાર્થોથી હમેશાં બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરવું, તેમને નમસ્કાર કરવો અને રાજાઓએ પિતાની પેઠે તેમને સેવવા. તેમ કરવાથી જેમ વર્ષાદથી પ્રાણી માત્રને શાન્તિ થાય છે, તેમ દેશમાં શાન્તિ થાય છે. અવશ્ય દેશમાં પવિત્ર બ્રહ્મવર્ચસ્વી બ્રાહ્મણ ઉત્પન્ન થાઓ (એવી આકાંક્ષા રાજાએ હમેશાં રાખવી). શત્રુને જીતનાર મહારથી રાજાએ વખાણેલા વ્રતને ધારણ કરેલા, ધર્મના જાણનાર કુળવાન બ્રાહ્મણની સેવા કરવી. હે રાજન્ ! બ્રાહ્મણને ઘરમાં રાખવા, અવશ્ય એથી બીજું ઉત્તમ કંઇજ નથી. બ્રાહ્મણોને આપેલું હવિ દેવતાઓ ગ્રહણ કરે છે. તે પ્રાણી માત્રના પિતા છે, એમનાથી બીજું કંઇ પણ મોટું નથી. સૂર્ય, ચંદ્ર, વાયુ, જળ, પૃથ્વી, આકાશ તથા દિશાઓ સર્વે બ્રાહ્મણમાં પ્રવેશ કરી અન્ન ખાય છે. જેનું અન્ન બ્રાહ્મણો નથી જમતા તેનું અન્ન પિતૃઓ પણ જમતા નથી. બ્રાહ્મણની સાથે દ્વેષ કરનાર પાપી પુરૂષનું અન્ન દેવતાઓ પણ નથી ખાતા. બ્રાહ્મણો જેના ઉપર સંતુષ્ટ થયા, તેના ઉપર પિતૃઓ તથા દેવો પણ સંતુષ્ટ થાય છે. એમાં કંઇ વિચારવાનું નથી. તેમ બ્રાહ્મણોને હવિ આપનાર દાતાઓ પણ પ્રસન્ન રહે છે. મરવા પછી નાશ થતો નથી પણ તેઓને ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. પુરૂષ જે જે યજ્ઞોમાં હવિવડે બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરે છે, તે તે યજ્ઞાદિકથી દેવતા તથા પિતૃઓ પ્રસન્ન થાય છે. બ્રાહ્મણથી યજ્ઞાદિક ઉત્પન્ન થયું છે અને તે વડે પ્રજાઓ જીવે છે. જેનાથી આ ઉત્પન્ન થયું છે અને નાશ

પામી જેમાં સમાય છે, સ્વર્ગનો માર્ગ તેઓ જેમ જાણે છે તેમ કોપ પામેલા નરકનો રસ્તો પણ જાણનાર છે. હે દ્વિજેમાં શ્રેષ્ઠ! હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! થઇ ગએલું તથા હવે થશે એ બેઉને અને સ્વધર્મને બ્રાહ્મણો જાણે છે. જે લોકો એમને અનુસરીને ચાલે છે, તે પરાભવ નથી પામતા. મરવા પછી પણ તે લોકનો નાશ નથી થતો, તેમ પરાભવ નથી પામતા. વશ અન્તઃકરણવાળા જે મહાત્માઓ બ્રાહ્મણોના મુખમાંથી પડતું વચન ગ્રહણ કરે છે, તેઓ અવશ્ય નાશ પામતા નથી. તેજ તથા બળથી ઝગઝગતા ક્ષત્રિયોનું તે તેજ તથા બળ બ્રાહ્મણોમાં શમી જાય છે, જે ભૃગુવંશી બ્રાહ્મણોએ તાળજંઘોને જીત્યા તેમ અંગિરસના કુળના બ્રાહ્મણોએ નીપોને જીત્યા. ભરદ્વાજે વીતહવ્ય રાજાના વંશજોને જીતી લીધા. કાળા મૃગનું ચર્મ જેમની ધ્વજામાં છે એવા કૃષ્ણાજિન ધ્વજો (બ્રાહ્મણો) એ ચિત્રાયુધોને જીતી લીધા. વળી આ પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી પરલોકના હિતનું કર્મ આચર્યું, એટલુંજ નહીં પરંતુ ઉભય લોકને દીપાવ્યો. લોકમાં જે યત્કિંચિત સંભળાય છે, કહેવાય છે અથવા સંભારાય છે, તે સઘળું બ્રાહ્મણોને વિષે કાષ્ટમાં રહેલા છાના અગ્નિની પેઠે ગૂઢ રહેલું છે. હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ! આ સ્થળમાં પૃથ્વી તથા વાસુદેવ ભગવાનનો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ ઉદાહરણ તરીકે તને કહું તે તું સાંભળ. વાસુદેવે પૃથ્વીને પૂછ્યું કે હે કલ્યાણી! સર્વ પ્રાણીઓની માતા એવી તને હું પૃછું છું કે ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષ કયું કામ આચરવાથી પાપને ટાળી દે તે તું મને કહે.

પૃથ્વી કહે છે—બ્રાહ્મણોની સેવા કરવી એજ ઉત્તમ અને એજ પવિત્ર છે. બ્રાહ્મણોની સેવા કરનાર પુરૂષોના સઘળા વિક્ષેપ નાશ પામે છે. ઐશ્વર્ય તેથી પ્રાપ્ત થાય છે. કીર્તિ એનાથી મળે છે અને આત્મજ્ઞાન પણ તેનાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, શત્રુને તાપ પમાડનાર મહારથિ એવા ડાહ્યા રાજાએ સર્વ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યને માટે ધર્મ જાણનાર, વખણાએલા, પવિત્ર જાતિ સંપન્ન બ્રાહ્મણને હમેશાં ઇચ્છવો, એમ મને નારદે કહેલું છે. પર, અપર તથા પરથી પણ પર એ સઘળાઓમાં બ્રાહ્મણ જેને વખાણે છે, તે મનુષ્ય રૂડે પ્રકારે વૃદ્ધિ પામે છે. જે બ્રાહ્મણોને પીડે છે, તે જલદી નાશ પામે છે. જેમ ખેતરમાં પડેલાં માટીનાં ઢેફાં હળપુણી તળે આવવાથી વટાઇ જાય છે, તેમ બ્રાહ્મણોને વિષે આચરેલો દ્રોહ પોતાના પરાભવને માટે કલ્પાય છે. હે વાસુદેવ! ચંદ્રમાં કરેલું લાંછન જુઓ, સમુદ્રમાં ખારાશ, અને ઇન્દ્રને હજાર ભગ અને હજાર નેત્ર તે સઘળું બ્રાહ્મણોના પ્રભાવથીજ થએલું છે. હે માધવ! ઇન્દ્ર શતક્રતુ કહેવાય છે, તે બ્રાહ્મણોના પ્રભાવથીજ. હે મધુસૂદન! પવિત્ર અને દૃઢ થઇ પુરૂષ બ્રાહ્મણની આજ્ઞામાં વર્તે તો જેવી કીર્તિ, ઐશ્વર્ય અથવા જે લોકને ઇચ્છે, તે પ્રાપ્ત થાય. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે કૌરવ્ય! એ પ્રકારે પૃથ્વીનું વચન સાંભળી મધુસૂદન ભગવાને "સાધુ સાધુ" એમ કહી પૃથ્વીનું પૂજન કર્યું. હે પાર્થ! એ ઉપમાને સાંભળી સાવધાન થઇ તું ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને હમેશાં પૂજ, એથી શ્રેય થશે.

एतां श्रुत्वोपमां पार्थ प्रयतो ब्राह्मणर्षभान्।
सततं पूजयेथास्त्वं ततः श्रेयोवाप्स्यस ॥ ३१ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पृथिवीवासुदेव संवादे गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

અધ્યાય ૩૫ મો. બ્રાહ્મણ પ્રશંસા.

भीष्म उवाच—जन्मनैव महाभागो ब्राह्मणो नामजायते ।
नमस्यः सर्वभूतानामतिथिः प्रसृताग्रभुक् ॥ १ ॥

ભીષ્મ પિતા કહે છે–જાત કર્માદિ સંસ્કાર ન થયા છતાં પણ જન્મથીજ મહા ભાગ્યશાળી બ્રાહ્મણ નામ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે સર્વ પ્રાણીઓને તે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે અને અતિથિ એવો બ્રાહ્મણ પકવાન્નને પ્રથમ ભોજન કરવા લાયક છે. હે તાત! દેવતાઓનું મુખજ હોય નહીં શું! એવા સર્વ અર્થના આપનારા સુહૃદ બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવાથી તેઓ કલ્યાણકારી વાણીઓવડે હમેશાં (આપણું) ચિંતવન કરે છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ તેમની પૂજા મો નહીં કરેલા, આપણા શત્રુઓ ઉપર જેમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થએલો છે એવા તે બ્રાહ્મણો પોતાની દારૂણ વાણીઓથી તેમને હણી દે છે. આ સ્થળમાં પુરાતન વિદ્વાનોની કહેલી પ્રાચીન ગાથાઓ તને કહું છું.–બ્રહ્માએ પ્રથમ બ્રાહ્મણોને સૃજી ધ્યાન કર્યું કે હવે આથી આગળ યથા પ્રકારે બીજું કંઇ કર્તવ્ય મારે કરવાનું નથી. તેણે કહ્યું કે તમે ગુપ્ત રીતે તમારા બ્રહ્મત્વનું રક્ષણ કરો તમારૂં શ્રેય તેથી થશે. બ્રહ્મત્વના રક્ષણરૂપ કર્મ કરવાથી તમને બ્રાહ્મીશ્રી પ્રાપ્ત થશે, જેથી તમો સર્વ પ્રાણીઓને વશ રાખવાને દોરડારૂપ થશો. વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણે શૂદ્રનું કર્મ (સેવા વૃત્તિ) ન કરવી સેવા વૃત્તિનું કામ કરવાથી ધર્મનો ઉપરોધ થાય છે. સ્વાધ્યાયમાં રહેવાથી તમારી શ્રી, બુદ્ધિ, તેજ તથા પ્રતાપવાળી વિભૂતિ વૃદ્ધિ પામશે. અને પુષ્કળ માહાત્મ્યને પામશો. હવનીય દેવોને હુતદ્રવ્ય આપવાથી મોટા ભાગ્યશાળી થશો. બાળકોનાથી પણ અગ્રભોજન કરવાને યોગ્ય ગણાશો. બ્રાહ્મી લક્ષ્મી સંપાદન કરવાથી જગતમાં પાત્ર કલ્પાશો. પરમ શ્રદ્ધા યુક્ત થવાથી તથા દ્રોહનો ત્યાગ કરવાથી અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરી, સ્વાધ્યાયમાં આસક્ત રહેવાથી સઘળી કામનાઓને સંપાદન કરશો જે જે મનુષ્ય લોકમાં તથા યત્ કિંચિત્ દેવલોકમાં જણાય છે, તે સઘળું તપ, જ્ઞાન તથા નિયમવડે મેળવી શકશો.

ભીષ્મપિતા કહે છે–હે પાપ રહિત! પૂર્વે બ્રાહ્મણો ઉપર અનુકંપાને માટે બુદ્ધિમાન્ બ્રહ્માએ કહેલી આ "બ્રહ્મગીતા" મેં તને કહી. વળી હું તને કહું છું કે, જેવું રાજાનું બળ છે તેવું તપસ્વી બ્રાહ્મણોનું બળ હું માનું છું. તેઓ દુરાસદ છે, ક્રોધી છે, વેગવાળા સાહસિક છે તથાપિ પૂજા કરવાને યોગ્ય છે. કેટલાક સિંહના જેવા પરાક્રમવાળા છે. બીજા કેટલાક વ્યાઘ્રના જેવા સત્વવાળા છે, કેટલાક વરાહ અને મૃગના જેવા બળવાળા બ્રાહ્મણો છે, કેટલાક જળના જેવા સત્વવાળા, કેટલાક સર્પના જેવા દુઃસ્પર્શ, કેટલાક મગરના જેવા કેટલાક ક્રૂર વચનના કેટલાક ક્રોધયુક્ત નેત્રવાળા, કેટલાક વિપ્ર મધ્યમ છે, બીજા કેટલાક મંદ પણ છે. હે યુધિષ્ઠિર! એમ બ્રાહ્મણોનાં જૂદી જૂદી પ્રકારનાં ચરિત છે. મેકળ દ્રાવિડ, લાટ, પૌંડ, કોન્વશિરા, શૌંડિક, દરદ, દર્વ, ચોર, શબર, બર્બર, કિરાત તથા યવન વગેરે સઘળી, ક્ષત્રિય જાતિઓ બ્રાહ્મણોની સાથે દ્વેષ કરવાથી વૃષલપણાને પામી ગયા છે. બ્રાહ્મણોના કોપથી અસુરો પાતાળમાં રહે છે અને બ્રાહ્મણોના પ્રસાદથી દેવો સ્વર્ગમાં વસે છે. જેમ આકાશનો સ્પર્શ થવો અશક્ય છે, હિમાચળને ખસેડવો અશક્ય છે, પાળ બાંધી ગંગાને રોકવી અશક્ય છે, તેમ પૃથ્વીમાં બ્રાહ્મણો પણ દુર્જય છે, બ્રાહ્મણોની સાથે વિરોધ કરવાથી વસુંધરાને નિયમે રાખવી અશક્ય છે. અવશ્ય દેવના દેવ પણ મહાત્મા બ્રાહ્મણોજ છે. જો સમુદ્રથી વિંટાએલી

આ પૃથિવીને ભોગવવાને ઇચ્છતો હોય તો દાન તથા પરિચર્યાથી હમેશાં બ્રાહ્મણોનું પૂજન કર. હે પાપરહિત ! હે નૃપ ! પ્રતિગ્રહથી અવશ્ય બ્રાહ્મણોનું તેજ શમે છે, જેઓ પ્રતિગ્રહને ન ઇચ્છતા હોય તેમનાથી પોતાના કુળનું તારે રક્ષણ કરવું યોગ્ય છે.

प्रतिग्रहण तेजो हि विप्राणां शाम्यतेऽनघ ।
प्रतिग्रहंयनेच्छेयुस्तेभ्यो रक्ष्यं त्वया नृप ॥ ३६ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां ब्राह्मणप्रशंसा नामपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

અધ્યાય ૩૬ મો. શક્ર શંબર સંવાદ.

भीष्म उवाच—अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
शक्रशंबरसंवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! આ બ્રાહ્મણોની પ્રશંસાના સંબંધમાં ઇન્દ્ર અને શંબર દૈત્યનો પુરાતન ઇતિહાસ ઉદાહરણ તરીકે તને કહું છું, તે તું સાંભળ. એક સમયે રજોગુણવાળો ઇન્દ્ર કોઇના જાણવામાં ન આવે એવો વેષ ધારણ કરી, જડ જેવો બની એકોળ રથમાં બેસી શંબરને ત્યાં ગયો. શંબરને તે પૂછે છે–હે શંબર ! કયું વ્રત ધારણ કરવાથી તું પોતાના સંબંધીઓમાં શિરોમણિ ગણાય છે અને કયા પુરૂષ તને શ્રેષ્ઠ નથી માનતા તે પણ તું યથાસ્થિત મને કહે. શંબર કહે છે–જો, હું બ્રાહ્મણોની ઇર્ષા કરતો નથી, બ્રાહ્મણોનો મત એજ મારો મત છે. શાસ્ત્રવક્તા બ્રાહ્મણોને હું યથા સુખ માન્ય કરૂં છું. સાંભળ્યા છતાં અજાણ્યા જેવો થાઉં છું, કોઈ વખત હું બ્રાહ્મણોનો અપરાધ કરતો નથી, તેમનું પૂજન કરૂં છું; તેમને પૂછું છું અને તે બુદ્ધિમાનોના પાદ ગ્રહણ કરૂં છું, તેઓ હમેશાં મને પૂછે છે, ઠપકો આપે છે, અને જ્યારે તેઓ પ્રમત્ત થાય છે, ત્યારે હું અપ્રમત્ત રહું છું, તેઓ સુએ છે ત્યારે હમેશાં હું જાગું છું. શિક્ષાના આપનારા બ્રાહ્મણો મધમાંખ્યોની પેઠે મને શાસ્ત્રમાર્ગમાં ઇર્ષા રહિત બ્રહ્મણ્ય યુક્ત વચનામૃતનું સિંચન કરે છે સંતુષ્ટ થએલા બ્રાહ્મણો જેવું વચન બોલે છે, તેવું પવિત્ર બુદ્ધિથી હું ગ્રહણ કરૂં છું અને હમેશાં મનમાં તેમને અનુકૂલ ચિંતવન કરૂં છું. જેમની જીગ્હાઓના અગ્રભાગમાં વિદ્યારૂપી અમૃત રહેલું છે તેના રસોને ચાટવાથી હું પોતાના સંબંધીઓમાં તારાઓની મધ્યે ચંદ્રમાની પેઠે શ્રેષ્ઠતાને પામ્યો છું. પૃથિવીમાં એજ મોટું અમૃત છે અને એજ અનુત્તમ શ્રોત્ર છે કે જે બ્રાહ્મણોના મુખમાંથી પડતું શાસ્ત્ર સાંભળી આ લોકમાં તે પ્રમાણે વર્તન ચલાવે છે. પૂર્વે દેવ તથા અસુરોના સંગ્રામમાં મહાત્મા બ્રાહ્મણોનો મહિમા જોઇ આશ્ચર્ય પામેલા મારા પિતાએ ચંદ્રમાને પૂછ્યું કે–આ બ્રાહ્મણો સિદ્ધ કેમ કહેવાય છે ? ચંદ્ર કહેવા લાગ્યો–બ્રાહ્મણો તપ કરવાથી હમેશાં વાગ્બળમાં સિદ્ધ થાય છે. રાજાઓ બાહુબળમાં સિદ્ધિ મેળવે છે અને બ્રાહ્મણો વાગસ્ત્રમાં નિપુણ થાય છે કેટલાક ગુરૂ કુળમાં વાસ કરી બ્રહ્મચર્ય પાળી પ્રણવ મંત્રનો જપ કરે છે. કેટલાક ક્રોધ વગરના સમદર્શી છતાં મોક્ષને માટે સન્યાસ ગ્રહણ કરે છે. જ્ઞાન સંપન્ન બ્રાહ્મણ જો પિતાના ઘરમાં રહી સઘળા વેદનું અધ્યયન કરે, અને તેનું

અધ્યયન સ્તોત્ય હોય તથાપિ તેને ગ્રામ્ય જાણવો. યુદ્ધ નહીં કરવા જનારો રાજા અને પ્રવાસ વગરનો બ્રાહ્મણ, એ બેઉને રાફડામા સુઇ રહેલા સાપની પેઠે પૃથ્વી ગળી જાય છે. અલ્પ બુદ્ધિવાળા પુરૂષનું અભિમાન લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે. ગર્ભ ધારણ કરવાથી કન્યા દૂષિત થાય છે, તેમ ઘરમાં બેસી રહેવાથી બ્રાહ્મણ દોષિત થાય છે, અદ્‌ભુત જેનું દર્શન છે એવા ચંદ્રમાથી આવું વૃત્તાન્ત સાંભળી મારા પિતાએ બ્રાહ્મણોનું પૂજન કર્યું, તેજ પ્રકારે એ મોટું વ્રત ધારણ કરનારા બ્રાહ્મણોને હું પણ પૂજું છું. ભીષ્મપિતા કહે છે—દાનવેન્દ્રના મુખમાંથી પડેલું આવું વચન સાંભળી ઇન્દ્રે બ્રાહ્મણોનું પૂજન કર્યું જેથી તે મહેન્દ્રપણાને પામ્યો.

श्रुत्वैतद्वचनं शक्रो दानवेंद्रमुखाच्च्युतं ।
द्विजान् संपूजयामास महेन्द्रत्वमवाप च ॥ १९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ब्राह्मणप्रशंसायामिंद्रशंबर-संवादे गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

અધ્યાય ૩૭ મો. દાનને માટે પાત્રતા.

युधिष्ठिर उवाच—अपूर्वश्च भवेत्पात्रमथवापिचिरोषितः ।
दूरादभ्यागतं चापि किंपात्रं स्यात्पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! કોઇ દિવસ નહી દીઠેલો, ઘણા વખતથી સમીપ રહેલો તથા દૂરથી આવેલો અભ્યાગત તેઓમાં ઉત્તમ પાત્ર કોને જાણવો ? ભીષ્મપિતા કહે છે-ઉપર બતાવેલા ત્રણે વર્ગનાં પાત્રોની એકજ ક્રિયા હોતી નથી. કેટલાક યજ્ઞને અર્થે, કેટલાક ગુરૂ દક્ષણાને માટે, કોઇ કુટુંબના ભરણ પોષણને માટે, એમ પૃથક્ પૃથક્ ક્રિયાઓથી કેટલાકને પાત્રત્વમાં પ્રધાનતા મળે છે. કેટલાક મૌન અથવા સંન્યસ્ત વ્રતને ઉત્તમ માને છે. એમ ક્રિયા મૌન વગેરેના તારતમ્યથી પુત્રોનું તારતમ્ય મનાય છે, વસ્તુતઃ તેઓમાં તારતમ્ય નથી, માટે જે, જે, વર્ગનો પાત્ર યાચના કરે તેને યત્ કિંચિત્ સર્વ આપું છું એમ કહેવું. પણ મેં સાંભળ્યું છે કે-ભૃત્ય વર્ગને પીડા કર્યા શિવાય આપવું, ભૃત્ય વર્ગને પીડા કરીને જેઓ આપે છે તે પોતાના આત્માને પીડે છે. કોઇ દિવસ નહીં દીઠેલો, અથવા જે ઘણી મુદતથી પાસે રહેલો અને દૂરથી આવેલો અભ્યાગત હોય તે ત્રણેને પંડિતો સમાન પાત્ર જાણે છે.

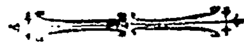
યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-જેથી પ્રાણીઓને પીડા ઉત્પન્ન ન થાય, ધર્મનો નાશ ન થાય તેને પાત્ર જાણવા એમ કહ્યું છે તો જેને આપવાથી આપેલું તાપ* નથી પામતું તેવા કયા પુરૂષો તે મને કહો ? ભીષ્મપિતા કહે છે-ઋત્વિજ (વરણમાં વરેલા બ્રાહ્મણો), પુરોહિત, આચાર્ય, શિષ્ય, સંબંધિઓ, બાંધવો, શાસ્ત્ર જાણનારા અને ઇર્ષા વગરના તે સઘળા માનવા યોગ્ય તથા પૂજા કરવા યોગ્ય છે સદાચરણથી નહીં વર્તનારા સઘળા સતક્રિયાને યોગ્ય

* ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे विप्रेवेदविवर्जिते दीयमानं रुदत्यन्नं किमया दुष्कृतंकृत'

નથી માટે હમેશાં પુરૂષોને તજવીજથી પારખવા. ક્રોધ ન કરવો, સત્ય બોલવું, હિંસા ન કરવી, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, વિનય, દ્રોહ ન કરવો, અભિમાનનો ત્યાગ, લજ્જા, તિતિક્ષા, દમ તથા શમ એટલા ગુણો સ્વભાવિક જેનામાં દેખાય છે, તે પાત્ર માનને યોગ્ય છે, તે અકાર્યને યોગ્ય કદી નથી. ઉપર બતાવેલા ગુણવાળો ઘણા વખતથી પાસે રહેલો હોય ગમે તો હમણાં આવેલો હોય અગર પહેલાં દીઠેલો કે ન દીઠેલો હોય તથાપિ તે પાત્ર છે અને માન્યને યોગ્ય છે. વેદનું અપ્રામાણ્ય તથા શાસ્ત્રોનું અભિલંઘન અને સર્વ સ્થળે અવ્યવસ્થા રાખવી તે આત્માને પાત્રતાનું નાશ કરનાર અનુકરણ છે. વેદની નિંદા કરનારો જે બ્રાહ્મણ પંડિત-માનીય થાય અને મોક્ષ માર્ગમાં અનુપયોગિની વિદ્યામાં આસક્ત થઇ મિથ્યા તર્ક કરે તથા યુક્તિ હેતુવાદને કહે અને સદ્‌વિદ્યાઓને વિષે જયસંપાદન કરે તથાપિ શાસ્ત્રોક્ત હેતુવાદમાં વિરોધ આવવાથી તે હેતુવાદિક ન સમજવો. હે તાત! બ્રાહ્મણોની મધ્યે મોટા ધાંટા પાડીને બોલનારા, ઘણું ભાષણ કરનારા, સર્વને વિષે શંકા લેનારા મૂઢ, બાળક અને કડવાં વેણ બોલનારા એટલા પુરૂષોને કુતરા જેવા જાણવા જેમ શ્વાન ભસવામાં તથા કરડવામાં સદૈવ આસક્ત રહે છે, તેમ ઉપર બતાવેલા પુરૂષો પણ મિથ્યા ભાષણ કરવામાં તથા સઘળાં શાસ્ત્રનો ઉચ્છેદ કરવામાં મચ્યા રહે છે. લોકવ્યવહાર, ધર્મ તથા પોતાનું હિત, એટલું વિચારીને જે પુરૂષ વર્તે છે, તે લાંબી મુદત સુધી નભે છે. તેવા વિચારવાન્ પુરૂષો, દેવતાઓ, ઋષિઓ, પિતૃઓ, બ્રાહ્મણોને તથા અતિથિઓ, આ પાંચેના ઋણથી મુકાઇ જાય છે. એ પ્રકારે યથાક્રમ વિશુદ્ધ એવાં સુવિનીત કર્મવડે વર્ત્તનારો ગૃહસ્થ કર્મ કરવા છતાં ધર્મથી પડતો નથી.

पर्यायेण विशुद्धेन सुविनीतेन कर्मणा ।
एवं गृहस्थः कर्माणि कुर्वन् धर्मान्नहीयते ॥ १८ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पात्रपरीक्षायां गुर्जरभाषायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

અધ્યાય ૩૮ મો. પંચચુડા ને નારદ સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—स्त्रीणां स्वभावमिच्छामि श्रोतुं भरतसत्तम ।
स्त्रियो हि मूलदोषाणां लघुचित्ता हि ताः स्मृताः ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! સ્ત્રીઓના સ્વભાવ સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે, અવશ્ય સઘળા દોષનું મૂળ સ્ત્રીઓ છે, કેમકે વાયુની પેઠે તેઓમાં ચળચિત્ત છે એમ કહેવાય છે. ભીષ્મપિતા કહે છે–પૂર્વે નારદને પંચચૂડા નામની પુંશ્ચલી સ્ત્રી સંગાથે થયેલો સંવાદરૂપ ઇતિહાસ અત્રે હું તને કહું છું, પૂર્વે સઘળા લોકમાં ફરતાં ફરતાં દેવર્ષિ એવા નારદ મુનિએ બ્રહ્માની પંચચૂડા નામની સુંદર અપ્સરા દીઠી. તે સુંદર અવયવોવાળી અપ્સરાને જોઇ નારદમુનિ પૂછવા લાગ્યા, કે હે સુમધ્યમે! મારા હૃદયમાં કંઇ સંશય છે, તે તું મને કહે. ભીષ્મપિતા કહે છે કે નારદનું એવું વચન સાંભળી અપ્સરા બોલી કે, તમે મને ઉત્તર

આપવાને સમર્થ માનતા હો તો જાણીના વિષય ઉપર હું બોલું છું. નારદમુનિ કહે છે કે—હે કલ્યાણી! હું તને અયોગ્ય વિષયમાં જોડવાને કદી ચાહતો નથી. હે રૂડા મુખવાળી! તારાથી સ્ત્રીઓના સ્વભાવ સાંભળવાની ઇચ્છા હું રાખું છું.

ભીષ્મપિતા દેવર્ષિનું એવું વચન સાંભળી ઉત્તમ અપ્સરા નારદમુનિને કહેવા લાગી કે હું સ્ત્રી છતાં સ્ત્રીઓની નિંદા કરવાને ઇચ્છતી નથી. હે દેવર્ષે! સ્ત્રીઓના સ્વભાવ તમારા જાણેલા છે તે છતાં આવા કાર્યમાં મને ઉતારવાને તમે યોગ્ય નથી. નારદમુનિ કહે છે કે હે સુમધ્યમે! જૂઠું બોલવાથી દોષ લાગે છે, સત્ય કહેવામાં કશો દોષ નથી માટે સાચેસાચું કહે. નારદનો આગ્રહ જોઇ તેણે સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ખરા દોષોને કહેવાનો આરંભ કર્યો. પચચૂડા કહે છે કે—હે નારદ! સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી, રૂપાળી તથા સ્વામીવાળી છતાં પણ મર્યાદામાં નથી રહેતી એ સ્ત્રીઓમાં દોષ છે. અવશ્ય સ્ત્રીઓના જેટલું અત્યંત પાપી બીજું કોઇ નથી, સઘળાં પાપનું મૂળ સ્ત્રીઓ છે, તે તમે પણ જાણો છો. સમાન, પૈસાવાળા, રૂપાળા તથા પોતાને વશ એવા પતિનું અંતર પડવા પછી સ્ત્રીઓ તેની વાટ જોતી નથી. હે પ્રભો! તે અમારો સ્ત્રીઓનો મોટો અસત્ ધર્મ છે, અમે લજ્જાનો ત્યાગ કરી પાપી પુરૂષોને ભજીએ છીએ. જે હમેશાં સ્ત્રીની પ્રાર્થના કરે છે, તેની નજીક જાય છે. કાંઇક સેવા કરે છે, તે પુરૂષની ખસૂસ સ્ત્રીઓ ઇચ્છા કરે છે. મનુષ્યોના અનર્થિત્વ હેતુથી અથવા પરિજનોના ભયથી મર્યાદા વગરની સ્ત્રીઓ ભર્તાઓની આમન્યામાં રહે છે. તેઓને કોઇ અગમ્ય નથી, તેમ કંઇ વયનો પણ નિશ્ચય નથી, રૂપ કે કુરૂપ તે જોતી નથી, ફક્ત પુરૂષ જોઇનેજ ભોગવે છે. ભયથી કે ઠપકો આપવાથી અગર પૈસાની લાલચે અથવા જ્ઞાતિ કે કુલના સંબંધથી સ્ત્રીઓ સ્વામીના આમન્યામાં રહેતી નથી. કુળની સ્ત્રીઓ પણ યુવાવસ્થાવાળી સુંદર ઘરેણાં તથા વસ્ત્રની ધારણ કરનારી સ્વેચ્છાચારિણી સ્ત્રીઓની સ્પૃહા કરે છે જેઓ નિરંતર બહુ પ્રકારે રક્ષણ થએલી સ્ત્રીઓ છે, તેઓ પણ કુબડા, આંધળા, જડ તથા વામણાઓની સાથે બગડે છે. હે મહામુને! લૂલા પાંગળા કે કુત્સિત આચરણવાળા કોઇ પુરૂષો સ્ત્રીને અગમ્ય છે, એમ આ લોકમાં નથી. હે બ્રહ્મન્! જો કોઇ પ્રકારના ઉપાયથી પુરૂષની પ્રાપ્તિ ન થાય તો અન્યોન્ય સ્ત્રીઓ (કૃત્રિમલિંગ ધારણ કરી) વ્યવહારમાં પ્રવર્તે છે, પરંતુ ભર્તાની મર્યાદામાં રહેતી નથી. પુરૂષો ન મળવાથી, પરિજનોના ભય થી, અથવા વધ કે બંધનના ભયથી પણ, પોતે પોતાની મેળેજ સુવૃત્ત રહે છે. તે ચંચળ સ્વભાવવાળીઓ દુઃખવડે સેવવા યોગ્ય છે. પ્રાજ્ઞ પુરૂષની વાણીની પેઠે સ્ત્રીઓનો ભાવ જાણવો ઘણો કઠણ છે. જેમ કાષ્ઠથી અગ્નિ તૃપ્ત થતો નથી, નદિઓથી સમુદ્રને શાન્તિ થતી નથી, તથા સર્વ ભૂતોના નાશથી કાળને તૃપ્તિ થતી નથી, તેમ પુરૂષોથી સ્ત્રીઓને તૃપ્તિ થતી નથી. હે દેવર્ષે! આ અને બીજાં રહસ્ય સઘળી સ્ત્રીઓનું છે. પોતાના વલ્લભ પુરૂષને જોવાથી સ્ત્રીઓનું મન પલળે છે. કામનાઓને પૂરી પાડનાર, મનને પ્રિય લાગનાર તથા રક્ષણ કરનાર એવા પતિને પણ સ્ત્રી વશ થતી નથી, કામ, ભોગ, ભારે દાગીના કે સંશ્રયથી જેટલી સ્ત્રીઓ રંજની નથી તેટલી તેમાં અનુગ્રહ કર્યા ગણે છે. અંતક (કાળ) પવન, મૃત્યુ પાતાળ, વડવામુખ તીક્ષ્ણધારા, વિષ, સર્પ તથ વન્હિ એમની પેઠે સ્ત્રીઓ પણ સદા નાશ કરવાવાળી છે હે નારદ! જ્યારથી પંચ મહાભૂત ઉત્પન્ન થયાં ત્યારથી વિધાતાએ લોકનું નિર્માણ કર્યું અને જ્યારથી સ્ત્રી અને પુરૂષનું નિર્માણ થયું ત્યારથીજ આ દોષો સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયા છે

यतश्च भूतानि महांतिपंचयतश्च लोकाऽविहितः विधात्रा।
यतः पुमांसःप्रमादश्च निर्मितास्तदैव दोषाः प्रमदासु नारद ॥ ३०॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पंचचूडानारदसंवादे गुर्जरभाषायामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

અધ્યાય ૩૯ મો. વિપુલોપાખ્યાન.

युधिष्ठिर उवाच—इमे वै मानवालोके स्त्रीषु सज्जत्यभीक्ष्णशः
मोहेन परमाविष्टा देवसृष्टेन पार्थिव ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પાર્થિવ! પરમેશ્વરે સૃજેલા મોહથી અતિશે વિંટળાએલા આ મનુષ્યો જગતમાં ક્ષણે ક્ષણ સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થાય છે તેમ સ્ત્રીઓ પણ પુરૂષોમાં આસક્ત થતી પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ. એ વિષે મારા હૃદયમાં તીવ્ર સંશય થયા કરે છે. હે કુરૂનંદન! એવી સ્વભાવદુષ્ટ સ્ત્રીઓનો સંગ પુરૂષો કેમ કરે છે? વળી સ્ત્રીઓ પણ કેટલાક પુરૂષોમાં આસક્ત થાય છે, વળી નથી થતી તેનું કારણ શું? હે પુરૂષો મધ્યે વ્યાઘ્ર! એવા દુષ્ટસ્વભાવવાળી સ્ત્રીઓ પુરૂષથી કેમ રક્ષિત થઇ શકે? તે પણ મને કહેવાને યોગ્ય છો. સ્ત્રીઓ પોતાની ચેષ્ટામાં પુરૂષોને ઠગે છે, તેઓ હાથમાં આવેલા કોઇ પુરૂષને છોડતી નથી. જેમ ગાયો હમેશાં નવાં નવાં તૃણ ગ્રહણ કરે છે, તેમ સ્ત્રીઓ પણ નવા નવા પુરૂષની ઇચ્છા કરે છે. શંબર દૈત્યની જે માયા તથા બળવાન નમુચી દૈત્યની કહેવાય છે, વળી બલિ તથા તથા કુંભીનસ દૈત્યની માયા, તે સઘળી માયાઓરૂપ સ્ત્રીઓ જાણવી તે હસતાની પ્રત્યે હસે છે, રડનાર સામી રડે છે, દેશકાલ જોઇ અપ્રિયને પ્રિયવચનોથી વશ કરી લે છે. શુક્રાચાર્ય તથા બૃહસ્પતિ જે શાસ્ત્ર જાણે છે તે સ્ત્રીની બુદ્ધિથી અવશેષ રહેતું નથી, ત્યારે હવે પુરૂષોએ તેમનું રક્ષણ કયે પ્રકારે કરવું? જેઓ જૂઠાને ખરૂં કરી આપે છે અને ખરાને જૂઠું પણ કરી આપે છે? હે વીર! એ પ્રકારના ચરિત્રવાળી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ પુરૂષોથી શી રીતે થાય? હે શત્રુના નાશ કરનારા! શુક્ર તથા બૃહસ્પતિએ સ્ત્રીની બુદ્ધિને અનુસરી વંચનાદિ શાસ્ત્ર પ્રવર્તાવ્યું છે. બૃહસ્પતિ આદિ સત્પુરૂષોએ તેમને પૂજી છે, અધિક ગણેલીઓ છે અને તેવા પુરૂષોમાં સમાન વિકાર ઉત્પન્ન કરનારી છે. હે રાજન્! સમિપ રહેલી તે સ્ત્રીઓ મનને વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે. હે મહાબાહો! મેં એમ સાંભળ્યું હતું કે આગળ તો આ સઘળી પ્રજા ધાર્મિક હતી. સત્કાર કરેલી અગર નહીં કરેલી પણ સ્ત્રીઓ હમેશાં મનમાં વિકાર પેદા કરે છે. તેઓનું રક્ષણ કરવાને શક્તિમાન્ કોણ થાય? તે મારા મનમાં મોટો સંદેહ છે. હે કુરૂવંશને વધારનારા! હે મોટા ભાગ્યશાલી! હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ! તેઓની રક્ષા થતી જો અશક્ય હોય તો મને કહો, પૂર્વે કોઇએ કરી છે વા નથી કરી તે મને કહો?

तथा ब्रूहि महाभाग कुरूणांवंशवर्द्धन।
यदि शक्याकुरुश्रेष्ठ रक्षा तासां कदाचन॥
कर्तुं वा कृतपूर्वं वा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १४ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विपुलोपाख्याने गुर्जरभाषायां एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

અધ્યાય ૪૦ મો. વિપુલોપાખ્યાન ચાલુ.

भीष्म उवाच—एवमेव महाबाहो नात्र मिथ्याऽस्ति किंचन ।
यथा ब्रवीषि कौरव्य नारीं प्रति जनाधिप ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે–હે મહાબાહો! મનુષ્યોના રાજા કૌરવ્ય સ્ત્રીને માટે જેમ તું બોલે છે તેમજ છે, એમાં જરા પણ ખોટું નથી, અત્રે હું તને એક પુરાતન ઇતિહાસ કહીશ. પૂર્વે મહાત્મા વિપુલે કેવી રીતે સ્ત્રીનું રક્ષણ કર્યું હતું અને હે નરાધિપ! પૂર્વે બ્રહ્માએ સ્ત્રીઓને શા માટે સૃજી છે તે પણ કહીશ. હે પુત્ર! અવશ્ય સ્ત્રીઓથી બીજું મોટું પાપી કોઇ નથી. હે વિભો! તે ઝળહળતો વન્હિ છે મયાસુરે રચેલી માયા એ સ્ત્રીઓજ છે. તીક્ષ્ણધારા, વિષ, સર્પ તથા અગ્નિ, તેમ એક સ્ત્રી પણ છે. હે મહાબાહો! મેં એમ સાંભળ્યું છે કે પૂર્વે આ સઘળી પ્રજા ધાર્મિક હતી અને તે સઘળી પોતાની મેળે દેવપણાને પામી જતી, તેથી દેવતાઓના મનને ભય ઉત્પન્ન થયો. સઘળા દેવતા બ્રહ્માને શરણે ગયા, હે શત્રુને દમન કરનારા! દેવતાઓ પોતાનું સઘળું દુઃખ બ્રહ્માને નિવેદન કરી છાનામાના અધોમુખે ઉભા રહ્યા. દેવતાઓનો અંતર્ગત ભાવ સમજી મનુષ્યોને અત્યંત મોહ પમાડવાને માટે સમર્થ બ્રહ્માએ સ્ત્રીઓને ઉત્પન્ન કરી. હે કુન્તાના પુત્ર! પૂર્વસર્ગમાં સ્ત્રીઓ સાધ્વી જેવી હતી. પ્રજાપતિથી કૃત્યાના સર્ગ પછી તો સ્ત્રીઓ અસાધ્વી ઉત્પન્ન થઇ. તેમને બ્રહ્માએ યથાયોગ્ય કામ અર્પણ કર્યા તેથી તે કામલુબ્ધ પ્રમદાઓ હમેશાં પુરૂષોને નડે છે. કામની સહાયતાને માટે દેવના ઇશ્વર બ્રહ્માએ ક્રોધને સુજ્યો. સઘળી પ્રજાઓ તે કામ ક્રોધને વશ થઇ જાય છે. સ્ત્રીઓની કંઇ ક્રિયાઓ નથી એવો ધર્મનો નિશ્ચય છે. નિરિંદ્રય, અશસ્ત્ર, અને જૂઠું એ સ્ત્રીઓનુ સ્વાભાવિક આચરણ છે, એમ શ્રુતિ કહે છે. શય્યા, આસન, અલંકાર, અન્નપાન, અપવિત્રતા, ખોટી વાણી, કામ તથા રતિ પ્રજાપતિએ સ્ત્રીઓને આપ્યાં. પુરૂષે કોઈ પ્રકારે તેઓનું રક્ષણ થવું અશક્ય છે. વાણી, વધ, બંધ તથા કલેશ અને વિવિધ પ્રકારના ઉપાયોથી વિશ્વના કરતાર બ્રહ્માથી પણ સ્ત્રીનું રક્ષણ થવું અશક્ય છે, તે પુરૂષોથી તે કેમ થઇ શકે? હે પુરૂષ મધ્યે વ્યાઘ્ર! વળી પહેલાં મેં એમ પણ સાંભળ્યું છે કે અનંગમવાળી નારીઓનું રક્ષણ થવું અશક્ય છે. પૂર્વે કોઇ વિપુલ નામના શિષ્યે પોતાના ગુરૂની સ્ત્રીનું રક્ષણ જે પ્રકારે કર્યું હતું તે હું તને કહીશ. પૂર્વે દેવશર્મા નામના મહા ભાગ્યશાળી પ્રખ્યાત ઋષિ હતા, તેની રૂચિ નામની ઘણી રૂપાળી સ્ત્રી હતી. એના જેવું રૂપ પૃથ્વીમાં બીજી કોઇ સ્ત્રીનું ન હતું, તેના સ્વરૂપથી દેવ, ગંધર્વ તથા દાનવો મોહ પામતા હતા હે રાજેન્દ્ર! ઘણું કરીને વૃત્રાસુરને હણનારો ઇન્દ્ર (દેવશર્માની સ્ત્રીને જોઈ) વિશેષ મોહ પામ્યો હતો. સ્ત્રીઓનું ચેષ્ટિત જાણનારો મહા મુનિ દેવશર્મા, પારકી સ્ત્રીમાં કામની અભિલાષાવાળો ઇન્દ્ર છે, એમ જાણી યથાશક્તિ ઉત્સાહથી પોતાની સ્ત્રી રૂચિનું રક્ષણ કરતો હતો. ઇન્દ્ર પરસ્ત્રીકામુક છે એમ જાણી તેને પોતાની સ્ત્રીનું બળથી રક્ષણ કરવું પડતું હતું.

હે તાત ! એક દિવસ તે દેવશર્માને યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થઇ, પણ સ્ત્રીનું રક્ષણ ક્યે પ્રકારે કરવું ? એમ તે ચિંતા કરવા લાગ્યો. મોટા તપસ્વી દેવશર્માએ મન સાથે વિચારી ભૃગુના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા વિપુલ નામના પોતાના વ્હાલા શિષ્યને બોલાવી કહ્યું કે હું યજ્ઞ કરવા માટે જાઉંછું પણ આ મારી સ્ત્રી રૂચિની હમેશાં ઇન્દ્ર પ્રાર્થના કરે છે, માટે તું યથાશક્તિ તેનું રક્ષણ કરજે. હે ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ ! ઇન્દ્ર નાના પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરી આવે છે માટે તું તેનાથી ગફલતમાં ન રહેતો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે, પોતાના ગુરૂએ બોધેલો ઇન્દ્રિયને વશ રાખનારો, હમેશાં ઉગ્ર તપ આચરનારો, અગ્નિના જેવી કાન્તિવાળો, તપસ્વી ધર્મનો જાણનાર, સત્યવાદી વિપુલ પણ સારૂં એમ બોલ્યો. હે મહારાજ ! નજીકમાં ઉભેલા પોતાના ગુરૂને તેણે પુછયું કે હે મુનિ ! ઇન્દ્ર અત્રે આવતાં કેવાં રૂપ ધારણ કરે છે? તેનું શરીર કેવું હોય છે? તેનું તેજ ક્યા પ્રકારનું હોય છે? તે તમે મને કહેવાને યોગ્ય છો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે ભારત ! વિપુલનો એવો પ્રશ્ન સાંભળી, ભગવાન્ દેવશર્મા, મહાત્મા વિપુલની પ્રત્યે ઇન્દ્રની માયાનું વિવેચન કરવા લાગ્યા હે વિપ્રર્ષે ! ઇન્દ્ર બહુ માયાવી છે. તે વારંવાર નાના પ્રકારના ભાવ કરે છે. કોઇ સમયે મુકુટ ધારણ કરીને આવે છે, કોઇ વખત વજ્ર ધારણ કરે છે, વખતે ધનુષ્ય લીધેલું હોય છે, મુકુટ તથા કુંડળ ધારણ કરે છે. મુહુર્તમાં ચંડાળ સદૃશ બની જાય છે. ઘડીમાં ચોટલીવાળો, જટાવાળો તથા વલ્કલ વસ્ત્ર ધારણ કરેલો જણાય છે. હે પુત્રક ! ઘડીમાં ભારે શરીરવાળો, વળી કૃશ, ગૌર, શ્યામ અને કૃષ્ણરૂપ ધારણ કરે છે. ઘડીમાં વિરૂપ રૂપવાળો, યુવા તથા વૃદ્ધ થાય છે, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય, તથા શુદ્રનું રૂપ ઇન્દ્ર ધારણ કરે છે. વળી પ્રતિલોમ અને અનુલોમ થાય છે. પોપટ કાગડો હંસ તથા કોયલનું રૂપ ધારણ કરે છે. સિંહ, વાઘ, તથા હાથીનાં રૂપ લે છે. કોઇ વાર દૈત્યનાં તથા દેવનાં અને રાજાઓનાં શરીર ધારણ કરે છે. જાડો, વાયુથી ભાગેલા અંગવાળો, શકુનિ તથા બેડોળ, ચાર પગવાળો, બહુરૂપી અને બાળક પણ થાય છે. માખ્યો તથા મગતરાંનું શરીર પણ ઇન્દ્ર ધારણ કરે છે. હે વિપુલ ! કોઇ પણ ઉપાયથી તેનું ગ્રહણ થવું મુશ્કેલ છે. હે તાત ! જેણે આવડું મોટું જગત્ રચ્યું છે, તે વિશ્વના કરનાર બ્રહ્માથી પણ પકડાવો દુઃસહ છે. વળી તે અંતર્ધ્યાન થાય છે, પાછો જ્ઞાનચક્ષુવડે ઇન્દ્ર દેખાય છે. વળી ઇન્દ્ર વાયુરૂપ થઇ જાય છે. એમ નિરંતર ઇન્દ્ર જૂદાં જૂદાં રૂપ ધારણ કરે છે, માટે હે વિપુલ ! આ રૂડા મધ્ય ભાગવાળીનું તું યત્નથી રક્ષણ કરજે હે ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ ! જેમ યજ્ઞમાં અગ્નિ શાંત થવા પછી નાંખેલું હવિ તેને નથી અડકતું તેમ દુરાત્મા દેવેન્દ્ર રૂચિને સ્પર્શ ન કરે તેમ તું કરજે. એમ કહી દેવશર્મા યજ્ઞ કરવા માટે ગયા. ગુરૂનું વચન સાંભળી વિપુલના મનમાં ચિંતા થઇ. હવે મોટા બળવાન્ દેવના રાજા ઇન્દ્રથી ગુરૂપત્નિનું રક્ષણ કરવું જોઇએ, અવશ્ય ઇન્દ્ર માયાવી છે, તથા દુઃખવડે સામા થવાય તેવો બળવાન છે, માટે ગુરૂપત્નિના રક્ષણને માટે શી યુક્તિ કરવી ? ઇન્દ્ર નાના પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરે છે માટે આશ્રમ, કે પર્ણકુટીને રોકી બેસી રહેવું તે પણ ઠીક નહી કેમકે વાયુરૂપ ધારણ કરી ઇન્દ્ર માંહી પેસી ગુરૂપત્નિનો સ્પર્શ કરે, માટે આ રૂચિના શરીરમાં હુંજ પ્રવેશ કરીને રહું. બીજા પુરૂષાર્થથી રૂચિનું રક્ષણ થઇ શકે તેમ નથી, કેમકે ભગવાન્ ઇન્દ્ર બહુ રૂપ ધારણ કરીને આવે છે, એમ મેં ગુરૂના મુખથી સાંભળ્યું છે. હું યોગબળવડે ઇન્દ્રથી તેનું રક્ષણ કરીશ. રૂચિના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાથી તેને ઉચ્છિષ્ટ થએલી જોઇ કદાપિ તે દિવ્ય જ્ઞાનવાળા, મોટા તપસ્વી

ગુરૂ મને શાપ તો નહીં દે? પુરૂષો જેમ બીજી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરે છે તેમ આ રૂચિનું રક્ષણ થવું અશક્ય છે. તેમ દેવતાઓનો રાજા ઇન્દ્ર પણ ઘણો માયાવી છે, અહો! મને મોટો સંશય આવી નડ્યો, તથાપિ ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે મારે અવશ્ય કરવું. જો હું રૂચિનું રક્ષણ તેના કહેવા પ્રમાણે કરીશ તો તે મારૂં કરેલું કૃત્ય આશ્ચર્યરૂપ ગણાશે. જેમ કમળનાં પાતરાંપર પડેલા જળનો છાંટો તેને અડક્યા સિવાય ચળ રહે છે તેમ ગુરૂપત્નિના કલેવરમાં મારો પ્રવેશ પણ તેવોજ થશે. રજોરૂપથી મૂકાએલાં મને તેમાં અપરાધ નહીં લાગે, જેમ પોતાની પાળેલી કૂતરીને માટે કોઇ વટેમાર્ગુ સભામાંથી નીકળી રસ્તાપર બેસે, તેમ હું પણ ગુરૂપત્નિના કલેવરમાં રહીશ. ખરેખર સાવધાન થઇ તેના શરીરમાં પ્રવેશજ કરૂં, એ પ્રકારે નક્કી કરી વેદ તથા વેદાંગ અને ધર્મનું અવલોકન કરી, ગુરૂનું તથા પોતાનું તપ તે બેઉને તપાસી, ગુરૂપત્નિના રક્ષણ માટે એજ નિશ્ચય કરી બેઠો. હે પાર્થિવ! વિપુલનો ઉત્તમ પ્રયત્ન તને કહું, તે સાંભળ. વિપુલ ગુરૂપત્નિના સન્મુખ બેઠો પાસે બેઠેલી તે વખાણાએલા અંગવાળી ગુરૂપત્નિને યથાર્થ લોભાવી, પછી તેનાં નેત્રની સાથે પોતાનાં નેત્ર મેળવ્યાં, રશ્મિઓની સાથે પોતાની રશ્મિઓ મેળવી જેમ આકાશમાં પવન પ્રવેશ કરે, તેમ ગુરૂપત્નિના શરીરમાં વિપુલે પ્રવેશ કર્યો. લક્ષણે લક્ષણ તથા મોઢે મોઢું મેળવી ચેષ્ટા વગરનો મુનિ તેના શરીરમાં રહ્યો. ગુરૂપત્નિના શરીરને થંભાવી રક્ષણને માટે કલેવરમાં રહેલા વિપુલને તે સ્ત્રીએ જાણ્યો નહીં. હે રાજન્! જેટલો વખત યજ્ઞની સમાપ્તિ કરી મહાત્માનો ગુરૂ પોતાને ઘેર ન આવ્યો, તેટલો કાળ તેણે તે સ્ત્રીનું રક્ષણ કર્યું.

यं कालं नागतो राजन् गुरुस्तस्य महात्मनः ।
क्रतुं समाप्य स्वगृहं तं कालं साभ्यरक्षत ॥ ५८ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विपुलोपाख्याने गुर्जरभाषायां चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

અધ્યાય ૪૧ મો. વિપુલોપાખ્યાન (ચાલુ)

भीष्म उवाच—ततः कदाचिद्देवेन्द्रो दिव्यरूपवपुर्धरः ।
इदमन्तरमित्येवमभ्यगात्तमथाश्रमम् ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—એકવાર આ લાગ છે એમ જાણી તાકી રહેલો ઇન્દ્ર દિવ્ય શરીર ધારણ કરી દેવશર્માના આશ્રમમાં આવ્યો. હે મનુષ્યોના રાજા! કોઇને લોભાવે તેવું અપ્રતિમરૂપ ધારણ કરી ઘણો દેખાવડો બની ઇન્દ્રે તેના આશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. ચેષ્ટા વગરનું, સ્તબ્ધ નેત્રવાળું, જેમ આલેખેલું હોય તેવું વિપુલનું બેઠેલું કલેવર ઇન્દ્રે દીઠું. પછી રૂચિકર કટાક્ષવાળી, કમળના પત્ર જેવાં વિશાળ નેત્ર તથા પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવા મુખવાળી, પીનપયોધરા રૂચિને દીઠી સહસા તેને આવતો જોઇ ઇન્દ્રના સ્વરૂપથી વિસ્મય પામેલી રૂચિ તેના સામી જવાને તથા 'તું કોણ છે' એમ પૂછવાને ઇચ્છતી હોય તેવી જણાઇ. હે મનુષ્યોના ઇન્દ્ર! ઉઠવાને ઇચ્છા કરતી રૂચિને વિપુલે થંભાવી, તેના યોગના બળથી બંધાએલી રૂચિ ચેષ્ટ કરવાને શક્તિવાળી ન થઇ. દેવનો રાજા ઇન્દ્ર ઘણાં મીઠાં વચનથી તેની પ્રત્યે બો-

સ્ત્રી—હે પવિત્ર હસવાવાળી ! હું તારે માટે આવ્યો છું એમ તું જાણ. હે રૂડી ભ્રકુટીવાળી ! ઘણા વખતથી તારે વિષે સંકલ્પિત થએલો કામદેવ મને કલેશ પમાડે છે, માટે હું તારી પાસે આવ્યો છું. એ પ્રકારે બોલતા ઇંદ્રને વિપુલ મુનિએ સાંભળ્યા. ગુરૂપત્નિના શરીરમાં રહી તેણે તેને દીઠો. હે રાજન ! વિપુલે થંભાવેલી ગુરૂપત્નિ તેના સન્મુખ જવાને તથા બોલવાને શક્તિવાળા ન થઇ. હે પ્રભો ! ભૃગુકુળને વહન કરનારા મોટા તેજસ્વી વિપુલે ગુરૂપત્નિનું ચેષ્ટિત જાણી તેને યોગવડે બળથી ઝાલી રાખી. યોગના બંધનોથી તેની સઘળી ઇન્દ્રિયો બાંધી લીધી. હે રાજન્ ! યોગના બળથી મોહિત થએલી તે નિર્વિકાર સ્ત્રીને જોઇ લજવાએલો શચીનો સ્વામી તેની પ્રત્યે બોલ્યો કે 'અહીં આવ્ય' 'અહીં આવ્ય' એ પ્રકારનું ઇન્દ્રનું વચન સાંભળી, તેને પ્રત્યુત્તર આપવાને તે ઇચ્છા કરતી હતી, તેવામાં ગુરૂપત્નિની વાણી વિપુલે ફેરવી નાંખી. તે બોલી કે હે ઇન્દ્ર ! ત્યાં આવવાનું શું પ્રયોજન છે, એવી વાણી તેણીના મોંમાંથી નીકળી ગઇ. ચંદ્ર જેવા મુખમાથી આવી સંસ્કાર ભૂષણ વાણી નીકળી તે સમયે પરવશ થવાથી આવું વાકય બોલતાં તેને લજ્જા થઇ. ત્યાં ઉભેલો ઇન્દ્ર ઘણો લજવાયો. હે પૃથ્વીપતે ! ઇન્દ્રે આવું વિલક્ષણપણું જોઈ, હજાર નેત્રવાને દિવ્ય ચક્ષુથી તપાસ્યું. દર્પણમાં પ્રતિબિંબ દેખાય તેમ ગુરૂપત્નિના શરીરાન્તગત વિપુલ મુનિને ઇન્દ્રે દીઠો. હે વિભો ! ઘોર તપથી જોડાએલા તે મુનિને જોઇ, શાપના ભયથી અત્યંત ત્રાસ પામેલો ઇન્દ્ર થર થર ધ્રુજવા લાગ્યો. ઇંદ્રને ત્રાસ પામેલો જોઇ વિપુલ ગુરૂપત્નિના શરીરમાંથી નીકળી પોતાના કલેવરમા આવી ભય પામેલા ઇન્દ્રની પ્રત્યે આ પ્રકાર બોલ્યા. વિપુલ કહે છે—અરે અજીતેંદ્રિય ! અરે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા ! અરે પાપાત્મક પુરંદર ! દેવ તથા મનુષ્યો તને ઘણો કાળ નહીં પૂજે. હે શક્ર ! શું તું ભૂલી ગયો ? તારા મનમા નથી કે ગૌતમ મુનિએ તને ભગનાં ચિન્હોથી આંકીને છોડી મુક્યો છે ? હું તને જાણું છું કે—તું બાળકબુદ્ધિવાળો ઉછાંછળો અને અનીશ્વર છે. હે મૂઢ ! ગુરૂપત્નિનું હું રક્ષણ કરૂં છું, હે પાપી ! જ્યાથી આવ્યો હોય ત્યાં પાછો જા. હે મૂઢાત્મન્ ! મારા તેજવડે હમણાં હું તને બાળતો નથી. હે વાસવ ! મને દયા આવવાથી તને દગ્ધ કરવાને હું ઇચ્છા કરતા નથી. ઘોરતમ, બુદ્ધિવાળા એવા મારા ગુરૂ તને પાપી અંતઃકરણવાળાને જોઇ, ક્રોધવડે દીપ્ત નેત્રવી હમણાં બાળી મૂકશે, હે ઇન્દ્ર ! ફરીને આવું ન કરીશ; કેમકે બ્રાહ્મણો તારે માન્ય છે. હું દેવ છું, એવી બુદ્ધિ રાખીને તું નિષિદ્ધ કર્મમાં પડે છે પણ બ્રાહ્મણોની અવગણના મા કરતો. તપવડે તેઓ ચાહ્ય તેમ કરી શકે છે.

ભીષ્મપિતા કહે છે—મહાત્મા વિપુલનું એવું વચન સાંભળી ઇન્દ્ર કંઇપણ બોલ્યા સિવાય લજવાએલો અંતર્ધ્યાન થઇ ગયો. ત્યાર પછી એક મુહૂર્તમાં યથા પ્રકારે યજ્ઞથી પરવારી મોટા તપસ્વી દેવશર્મા પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા હે રાજન્ ! પોતાના ગુરૂ ઘેર આવ્યા એટલે પ્રિય કર્મના કરનાર વિપુલે રક્ષણ કરેલી ક્ષત વગરની ગુરૂપત્નિ ગુરૂને નિવેદન કરી. ગુરૂને વિષે સ્નેહવાળો શાંત પ્રકૃતિનો વિપુલ ગુરૂને અભિવંદન કરી પૂર્વની પેઠે શંકારહિત થઇ સન્મુખ ઉભો રહ્યો. થાક ઉતરી જવા પછી રૂચિની સાથે બેઠેલા ગુરૂને ઇન્દ્રે કરેલું કર્મ કહી દીધું. મુનિ મધ્યે શ્રેષ્ઠ એવા પ્રતાપી ગુરૂ વિપુલનું કહેલું વૃતાન્ત સાંભળી તેના શીલ, વ્રત, તપ અને નિયમથી ખુશી થયા. ગુરૂને વિષે વિપુલની ભક્તિ તથા એકનિષ્ઠાથી તેમનામાં વૃત્તિ અને ધર્મમાં સ્થિરતા જોઇ ગુરૂએ 'સાધુ', 'સાધુ', એ પ્રકારે કહ્યું. ધર્મપરાયણ શિષ્ય મળવાથી મોટા ધર્માત્મા બુદ્ધિમાન્ દેવશર્માએ યથેચ્છ વરદાન માગવાને શિષ્યને આજ્ઞા કરી. ગુરૂભક્તિમાં આસક્ત વિપુલે ધર્મને વિષે મારી સ્થિતિ હો,' એવું વરદાન ગુરૂ

પાસેથી માંગી લીધું ગુરૂની આજ્ઞા લઇ વિપુલ ભારે તપ કરવા લાગ્યો. પછી દેવશર્મા ઇન્દ્રના ભયથી મુક્ત સ્ત્રી સહવર્તમાન નિર્જન વનમાં નિરાંતે ફરવા લાગ્યો.

तथैवशर्मा चराणि सभार्यः समहातपाः।
निर्भयो बलवृत्रैद्द्वचचारविजनं वन ॥ ४१ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विपलोपाख्याने गुर्जरभाषायामेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

અધ્યાય ૪૨ મો. વિપુલોપાખ્યાન (ચાલુ)

भीष्म उवाच—विपुलस्त्वकरोत्तीव्रं तपः कृत्वा गुरोर्वचः।
तपोयुक्तमथात्मानममन्यत स वीर्यवान् ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—ગુરૂનું વચન માની વિપુલ તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યો ઐશ્વર્યવાળો તે પોતાના દેહને તપયુક્ત માનતો હતો હે પૃથ્વીપતે! પોતાના ગુરૂની સ્ત્રીનું રક્ષણ કર્યું, અને પોતે તપયુક્ત રહ્યો ને કર્મથી પૃથ્વીની સ્પર્ધા કરતો પ્રસન્ન મનવાળો અને કીર્તિ મેળવેલો વિપુલ નિર્ભય થઇ ફરવા લાગ્યો હે કૌરવ્ય! પોતાના ભારે તપરૂપી કર્મથી મેં બેઉ લોક જીતી લીધા એમ તે સમર્થ વિપુલ માનતો હતો. હે કુરૂનંદન! કેટલોક કાળ જવા પછી કોઇક સમયે પોતાના ગુરૂની સ્ત્રી રૂચિની બેનનું લગ્ન થયું, તેમાં તે કન્યાના બાંધવોએ ધન ધાન્ય વગેરે સારૂં પારિબર્હ (પેરામણી) આપ્યું. ને સમયમાં કોઇ સ્વર્ગની અપ્સરા સુંદરરૂપ ધારણ કરી આકાશ માર્ગે વિમાનમા બેસી ચાલી જતી હતી, તેના શરીર ઉપરથી કેટલાંક પુષ્પ પૃથ્વીપર ખરી પડયાં, તે રૂચિના આશ્રમથી થોડે છેટે વેરાયાં હતાં. ફરતાં ફરતાં દિવ્ય ગંધવાળાં તે પુષ્પો લલિત લોચનવાળા રૂચિના હાથમા આવ્યાં. એવામાં અંગ દેશમાંથી રૂચિને તેડવા માટે ઉતાવળો એક દૂત તેના આશ્રમમાં આવ્યો. હે વત્સ! પ્રભાવતી નામની રૂચિની મોટી બેન અંગદેશના ચિત્રરથ નામે રાજાની રાણી હતી. પોતાની મોટી બેને તેડાવેલી રૂચિ પેલાં દિવ્ય પુષ્પો ચોટલામાં શ્રાલી હરખાતી પોતાના મનેવી અંગદેશના રાજા ચિત્રરથના ઘર પ્રત્યે ગઇ. અંગેન્દ્રની સ્ત્રીએ પોતાની નાની બેનના ચોટલામાં તે પુષ્પો દીઠાં. સુંદર નેત્રવાળી પ્રભાવતીએ પુષ્પને માટે પોતાની નાની બેનને પ્રેરણા કરી. અતિ રૂચિકારક મુખવાળી રૂચિએ 'મારી બેનને આવાં પુષ્પ જોઇએ છીએ' ઇત્યાદિ સઘળું પુષ્પ સંબંધી વૃતાન્ત પોતાના પતિને કહી દીધું. પોતાની સાળીનું સઘળું વૃત્તાન્ત ઋષિએ માન્ય કર્યું. મોટા તપસ્વી દેવશર્માએ પોતાના શિષ્ય વિપુલને બોલાવી, ને પુષ્પો લેવાને તું જા, જા, એવી આજ્ઞા કરી. મોટા તપસ્વી વિપુલ વગર વિચારે ગુરૂનું વચન અંગીકાર કરી આ જાઉં છું, હું આપના કહેવા પ્રમાણે કરીશ. એ પ્રકારે કહી. ગુરૂપત્નિએ કહેલા દેશ પ્રત્યે ચાલ્યો, જે દેશમાં, તે કરમાય નહીં તેવાં અને સુગંધીવાળાં બીજાં પણ પુષ્પો પડયાં હતાં તે જગોએ વિપુલ જઇ આવ્યો. દિવ્ય તથા રૂચિકારક પુષ્પો વિપુલે ત્યાંથી વીણી લીધાં. હે ભારત! પોતાના તપથી દિવ્ય ગંધવાળાં પુષ્પ તેને મળ્યાં તે લઇ, પ્રસન્ન થએલો ગુરૂ આજ્ઞાપાળક વિપુલ ઉતાવળો ચંપકમાલિની એવી ચંપાનગરી પ્રત્યે આવ્યો. હે તાત! પુષ્પ લઇને પાછા વળતાં

નિર્જન વનમાં એક એકનો હાથ પકડી ચક્રની પેઠે વિંટાએલું પુરૂષોનું એક જોડકું તેણે દીઠું. તેમાં એકજણ આકર્ષણથી બીજાના પગને તરછોડી ઉતાવળો જવા લાગ્યો, બીજો તે પ્રકારે કરવાને ના કહેતો હતો. હે રાજન્! બેઉ એ પ્રકારે કલહ કરતા હતા. એક પુરૂષ કહેવા લાગ્યો કે તું ઉતાવળો જાય છે, બીજો કહે ના, હું તેમ નથી કરતો. એમ અન્યોન્ય એક બીજાને આનાકાની કરતા હતા. તે બેઉને પરસ્પર ભાષણ થતાં એવા શપથ થયા કે સહસા પુષ્પ લઇને આવતા વિપુલને ઉદ્દેશી બેઉ જણા સાથે બોલી ઉઠ્યા કે આપણા બેઉમાંથી જે જૂઠું બોલે તેની પરલોકમાં વિપુલ બ્રાહ્મણના જેવી ગતિ થાય. નરમિથુનની એવી વાણી સાંભળી વિપુલનું મુખ કરમાઇ ગયું. હું તીવ્ર તપવાળો છતાં શું મારૂં તપ નષ્ટ અને પરિશ્રમરૂપ થયું! પાપ કરેલા આ મિથુનના જેવી મારી ગતિ થશે? હમણાં એણે સઘળા પ્રાણીઓમા અવશ્ય મારી અનિષ્ટ ગતિ કહી દેખાડી. એ પ્રકારે ચિંતવન કરતો વિપુલ નીચે મોઢે દીન મનવાળો પોતાના આત્માનું દુષ્કૃત વિચારવા લાગ્યો. ત્યાંથી જરા આગળ ચાલ્યો એટલામાં લોભ અને હર્ષથી વીંટાએલા છ પુરૂષો સોનાના પાસાઓવડે એક એકને જીતવાની અપેક્ષાએ જુગટું રમતા દીઠા. તેમણે પણ વિપુલને ઉદ્દેશીને પૂર્વે કહેલા નરમિથુનની પેઠેજ પ્રતિજ્ઞા કરી. જુગારી પુરૂષો બોલ્યા કે આપણામાં લોભને વશ થઇ જે પુરૂષ વિષમ કરવાનો ઉત્સાહ રાખશે તેની ગતિ પરલોકમાં વિપુલના જેવી થશે. એ વચન સાંભળી, વિપુલે જન્મથી આરંભી અત્યાર સુધીનું પોતાનું કૃત્ય વિચારી જોયું. તેણે કંઇ પોતાનું ધર્મસંકર ધર્મમાં વિલોમપણું, દીઠું નહિં. હે રાજન્! અગ્નિમાં જેમ વધારે અગ્નિ ઉમેરાય તેમ પ્રથમની પેઠેજ બીજો પણ શાપ સાંભળી દાઝતા મનવડે વિપુલ વિચારમાં પડયો. ચિંતવન કરતા તેને બહુ રાત્રિ અને દિવસ જતા રહ્યા. છેવટે મનમાં નિશ્ચય થયો કે મેં ગુરૂપત્નિ રૂચિનું રક્ષણ કર્યું તેમાં લક્ષણે લક્ષણ તથા વદને વદન તેની સાથે મેળવ્યું, તે સત્ય વારતા ગુરૂને ન કહી એ મેં દુષ્કૃત કર્યું, એમાં સંશય નહીં. હે મહાભાગ! હે કૌરવ્ય! ઉપર બતાવેલા કર્મને વિપુલે પોતાનું દુષ્કૃત માન્યું. પછી તેણે ચંપાનગરીમાં આવીને પુષ્પો ગુરૂને આપ્યાં. હે મહાભાગ! ગુરૂપ્રિય એવા વિપુલે વિધિવત્ ગુરૂનું પૂજન કર્યું. પણ પોતાનું તે કૃત્ય દુષ્કૃતરૂપજ માનતો હતો એમાં સંશય નહીં.

स चंपां नगरीमेत्य पुष्पाणि गुरवे ददौ।
अमन्यत महाभाग तथा तच्च न संशयः॥
पूजयामास च गुरुं विधिवत् स गुरुप्रियः॥ २६॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विपुलोपाख्याने गुर्जर भाषायां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४२॥

અધ્યાય ૪૩ મો. દેવ બધાં કર્મ જાણે છે.

भीष्म उवाच—समागतमभिप्रेक्ष्य शिष्यं वाक्यमथाब्रवीत्।
देवशर्मा महातेजा यत्तच्छृणु जनाधिप॥ १॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે મનુષ્યોના રાજા ! આવેલા શિષ્યને જોઈ મોટા તપસ્વી દેવશર્મા જે વાક્ય બોલ્યો તે હું તને કહું સાંભળ: દેવશર્મા કહે છે—હે વિપુલ ! હે શિષ્ય ! મહા વનમાં તેં શું દીઠું ? હે વિપુલ ! તું પોતે, ઋષિ તથા તેઓ તને અવશ્ય જાણે છે. વિપુલ બોલ્યો કે હે બ્રહ્મર્ષે ! હે વિભો ! એ મિથુન તે કોણ અને તે પુરૂષો તે કોણ ? કે જેઓ મને યથાસ્થિત જાણે છે અને જે મને પૂછો છો ? દેવશર્મા કહે છે—હે બ્રહ્મન્ ! જે તેં મિથુન દીઠું તેજ રાત્રિ દિવસ તું જાણ. ચક્રની પેઠે પરિવર્ત્તન કરતાં તે તારૂં દુષ્કૃત જાણે છે. હે વિપ્ર ! છ પુરૂષો પાસાઓવડે હર્ષથી જુગટું રમતા તેં દીઠા તે છ ઋતુઓ હતી, એમ તું જાણજે. તે સઘળાં તારૂં નઠારૂં કૃત્ય જાણે છે. એકાન્તમાં પાપી પુરૂષે પાપ કરી અવશ્ય એવા વિશ્વાસથી ન રહેવું કે મારૂં કૃત્ય કોઈ જાણતું નથી, અવશ્ય મનુષ્યનું એકાન્તમાં કરેલું પાપ હમેશાં ઋતુઓ, દિવસ તથા રાત્રિ દેખે છે. પાપ કરનારાઓને જે લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે લોક તને પણ નક્કી પ્રાપ્ત થવાનો કેમકે મારી ગેરહાજરીમાં જે કર્મ તેં કરેલું તે મને સ્પષ્ટ કહ્યું નહી. પોતાના ગુરૂને કરેલું કામ નહિ નિવેદન કરનારા તને હર્ષથી ખુશી થતો જોઈ, રાત્રિ દિવસ અને ઋતુઓએ પુરૂષરૂપ લઈ તારૂં દુષ્કૃત તને સંભારી આપ્યું તેમણે તે કહ્યું, જે કંઈ તેં યથા પ્રકારે સાંભળ્યું. રાત્રિ દિવસ તથા ઋતુઓ પણ નિત્યે કર્મ કરનાર પુરૂષને વિષે શુભાશુભ પાપ કર્મને જાણે છે. હે દ્વિજ ! વ્યભિચારના ભયથી તેં કરેલું (ગુરૂપત્નિના શરીરમાં પ્રવેશરૂપ) કર્મ મને ન કહ્યું પણ તે જાણતાં હતાં તેથી તેમણે તને તે પ્રકારે કહ્યું. તેં કરેલું કર્મ મને ન કહ્યું માટે પાપીઓને જે લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે તે લોક તને પણ પ્રાપ્ત થશે. હે દ્વિજ ! તેં દુર્વૃત્તિથી પ્રમદાનું રક્ષણ થવું અશક્ય છે, હું જાણું છું કે—તેં કંઈ કર્યું નથી, માટે તારા કૃત્યથી હું પ્રસન્ન છું. હે બ્રાહ્મણો મધ્યે ઉત્તમ ! જો હું તને દુર્વૃત્તિવાળો જોઉં તો ક્રોધથી શાપ દઉં તેમાં જરા વિચાર ન કરૂં સ્ત્રીઓ પુરૂષમાં આસક્ત થાય છે, તેમ પુરૂષોને પણ તે અર્થ પુષ્કળ છે, મર્યાદા તોડી આડે માર્ગે સ્ત્રીનું રક્ષણ કરનાર પુરૂષને શાપ લાગશે એવી મારી મતિ છે. હે પુત્ર ! તેં એનું રક્ષણ કર્યું અને મને નિવેદન પણ કરી હે તાત ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું. તું નીરાંતે સ્વર્ગમાં જઈશ. દેવશર્મા નામના મહાન્ ઋષિ પ્રસન્ન થઈ વિપુલને એ પ્રકારે કહી પોતાની ભાર્યા તથા શિષ્ય સહવર્ત્તમાન સ્વર્ગમાં જઈ સુખથી રહ્યા. હે રાજન્ ! આ આખ્યાન ગંગાના તટમાં પૂર્વે મહામુનિ માર્કંડેયે કથા પ્રસંગમાં મને કહ્યું હતું. હે પાર્થ ! એટલા માટે હું તને કહું છું કે હમેશાં સ્ત્રીઓ રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે. સ્ત્રી વર્ગમાં પણ નિરંતર સારો તથા નઠારો બે વર્ગ છે. હે રાજન્ ! મહા ભાગ્યશાળીની લોકમાતાઓ એવી સાધ્વી સ્ત્રીઓ વનકાનને સહ વર્તમાન આ સઘળી પૃથ્વીને ધારણ કરે છે. હે નૃપ ! કુલને હણનારીઓ, પાપ બુદ્ધિવાળી દુષ્ટાચરણી નઠારી સ્ત્રીઓ પણ પોતાના શરીરનાં દુષ્ટ ચિન્હો તથા તેમનાં લક્ષણો ઉપરથી ઓળખાય છે એટલા માટે તેઓનું રક્ષણ મહાત્માઓથી થઈ શકે છે. હે રાજાઓ મધ્યે સિંહ ! બીજાઓથી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ થવું અશક્ય છે હે મનુષ્યોની મધ્યે વ્યાઘ્ર ! નક્કી તીક્ષ્ણ પરાક્રમવાળી તેઓને સંગમ તેજ પ્રિય છે. અમુકને પ્રિય છે એમ નથી. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! હે પાંડુ રાજાના પુત્ર ! પ્રાણ લેનારી વ્યભિચારણી સ્ત્રીઓ એક પુરૂષમાં રમતી નથી. હે મનુષ્યોના ઇશ્વર ! પુરૂષોએ તેઓ પર સ્નેહ ન રાખવો તેમ ઈર્ષા પણ ન કરવી. ખેદનો આશ્રય કરી અથવા તો ધર્મનો આશ્રય કરી તેમને ભજવી. હે

કુરૂનંદન ! એથી ઉલટું વર્તવાથી પુરૂષને હાનિ થાય છે. હે રાજાઓ મધ્ગે સિંહ ! સર્વ પ્રકારે અનાસક્તિ સઘળે પૂજાય છે. હે રાજન્ ! તે એકલા વિપુલેજ સ્ત્રીનું રક્ષણ કર્યું છે, બાકી બીજો કોઇ પુરૂષ આ લોકમાં યોષિતાનું રક્ષણ કરવાને શક્તિમાન્ નથી.

तेनैकेन तु रक्षा वै विपुलेन कृतास्त्रियाः ।
नान्यः शक्तस्त्रिलोकेस्मिन्नक्षितु नृप योषितम् ॥ २७ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विपुलोपाख्याने गुर्जर भाषायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

અધ્યાય ૪૪ મો. કન્યાદાન સબંધી

युधिष्ठिर उवाच—यन्मूलं सर्वधर्माणां स्वजनस्य गृहस्य च ।
पितृदेवातिथीनां च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! સ્વજન, ઘર, પિતૃ દેવ અતિથિઓ તથા સઘળા ધર્મનું મૂળ મને કહો. હે વસુધાધિપ ! કન્યા કેવા પુરૂષને આપવી, સઘળા ધર્મમાં એ ધર્મ અવશ્ય ઘણોજ વિચારવા યોગ્ય છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! શીલ, વૃત, વિદ્યા, કુલ તથા કર્મ જોઇને સત્પુરૂષોએ ગુણવાન વરને કન્યા આપવી. બ્રાહ્મણોમાં સત્પુરૂષોના બ્રાહ્મધર્મ છે. ઉપર દર્શાવેલા ગુણોએ યુક્ત વરને બોલાવી ધન દાનાદિકથી સત્કાર કરી કન્યા આપવી, તે શિષ્ઠ ક્ષત્રિયોનો સનાતન §ધર્મ છે. હે યુધિષ્ઠિર ! પોતાની મરજી છોડી દઇ વર કન્યાની અન્યોન્ય મરજીથી જે કન્યા અપાય છે, તે ધર્મને વેદવિદ્યાના જાણનારા પુરૂષો ગાંધર્વ વિવાહ એમ કહે છે. કન્યાના બાંધવોને લોભાવી ધન આપી ખરીદ કરવી તે અસુરોનો ધર્મ (**आसुर विवाह**) કહેવાય છે એમ બુદ્ધિમાનો કહે છે. માથાં કાપી નાંખી મારામાર કાપાકાપ કરી તેનાં સગાં રડતાં રહે અને રડતી કન્યાને બળાત્કારથી ઉપાડી જવી, તે રાક્ષસ વિધિ કહેવાય છે. અન્યોન્ય ઇચ્છાથી વરકન્યાનો સંયોગ પ્રશસ્ત છે. ઉંઘતી નીશો કરેલી અથવા ઉન્મત્ત કન્યાની સાથે એકાન્તમાં ગતિ કરી લગ્ન કરે તે વિવાહોમાં પાપિષ્ટ એવો પૈશાચ વિવાહ અધમમાં અધમ કહેવાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! ઉપર બતાવેલા પાંચ વિવાહોમાં ત્રણ ધર્મ અને બે અધર્મ વિવાહ છે. પૈશાચ તથા અસુર વિવાહ કદી કરવો નહીં. હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! બ્રાહ્મ, ક્ષાત્ર અને ગંધર્વ એ ત્રણ ધર્મ વિવાહો છે. પ્રથમ કે ‡ મિશ્ર વિ-

---

* આશ્વાલાયન કહે છે—કે ‘ **अलंकृत्य कन्यामुदकपूर्वादद्यादेष ब्राह्मोविवाह** ’ ॥ ‘ **ऋत्विजेवितते कर्मणि दद्यादलंकृत्यसदैवः** ॥ ‘ **गोमिथुनं दत्वोपयच्छेत स आर्षं इति** એ ત્રણે વિવાહ ઉત્તરોત્તર બ્રાહ્મણ વર્ણને પ્રશસ્ત છે.

§ તે પ્રાજાપત્ય વિવાહ ગણાય છે, બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિય બેઉ વર્ણને પ્રશસ્ત છે

‡ દમયંતીના વિવાહમાં બ્રાહ્મ, ક્ષાત્રનું મિશ્રપણું છે રૂકિમણી વિવાહમાં રાક્ષસ તથા ગાંધર્વ વિવાહનું મિશ્રપણું છે. નેમ અર્જુની બેન સુભદ્રાના વિવાહમાં ક્ષાત્ર તથા રાક્ષસ એ બેઉ વિવાહ મિશ્ર છે માટે મિશ્રવિવાહનો સંપ્રદાય છે.

વાહ કરવો તેમાં સંશય નહીં. બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણની ભાર્યા થઇ શકે. ક્ષત્રિયથી ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય વર્ણની ભાર્યા કરી શકાય. વૈશ્ય ફક્ત પોતાની જાતિનીજ ભાર્યા કરી શકે. ત્રણે વર્ણને ઉપર બતાવેલી સ્ત્રીઓમાં ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા સમ ગણાય છે. ફક્ત બ્રાહ્મણ જાતિને બ્રાહ્મણ વર્ણની ભાર્યા મુખ્ય ગણાય. ક્ષત્રિયની મુખ્ય ગણાય, રતીને માટે પણ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યે શૂદ્ર વર્ણની સ્ત્રી ન કરવી એમ ‡બીજા કહે છે, સારા પુરૂષો શૂદ્ર વર્ણની સ્ત્રીમાં પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી તે વખાણતા નથી. બ્રાહ્મણ શૂદ્રીમાં પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. ત્રીશ વર્ષની ઉમ્મરનો પુરૂષ ઓઢણું ઓઢી શકે એવી દશ વર્ષની કન્યા સાથે વરી શકે અને એકવીશ વર્ષનો પુરૂષ સાત વર્ષની કન્યાને પરણે. જે કન્યાને ભાઇ વા બાપ નથી તે કન્યાને પરણવું નહીં; કેમકે અવશ્ય તે પુત્રિકા ધર્મવાળી× ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પછી કન્યાએ (યોગ્ય વરની) ત્રણ વર્ષ સુધી વાટ જોવી, ચોથે વર્ષે પોતાની મેળે સ્વામિને ખોળી કાઢી પરણવું. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! તેની રતી તથા પ્રજાનો નાશ થવો ન જોઇએ, બતાવેલા નિયમથી ઉલટી રીતે આચરે તો તે કન્યા લોકમાં નિંદાય. જે કન્યા માતાની *સપિંડ થતી ન હોય તથા પિતાની સગોત્ર ન હોય તેવીને વરવું, એમ મનુએ કહેલું છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! અન્યે કન્યાનું મૂલ આપ્યું હોય, બીજો આપું છું એમ કહેતો હોય, ત્રીજો બળથી ગ્રહણ કરવાનું બોલતો હોય, ચોથો ધન દેખાડતો હોય અને પાણિગ્રહીતા અન્ય થતો હોય તો તે પાંચમાંથી એ કોની સ્ત્રી ગણાય ? તે મને કહો ? તત્વ જાણવાને ઇચ્છા રાખતા એવા અમારા તમે નેત્રરૂપ છો. ભીષ્મપિતા કહે છે—જે કોઇ મનુષ્યો વિવાહ સંબંધી કર્મ સગાં વહાલાંએ એક થઇ બરોબર વિચાર કરી નક્કી કર્યું હોય (આ કન્યા અમુક ફલાણાનેજ આપવી) તો તેને મિથ્યા કરવું, તે મૃષાવાદ કરનારો પુરૂષ પાતકી ગણાય. ભાર્યા, અપત્ય ઋત્વિજ, આચાર્ય, શિષ્ય તથા ઉપાધ્યાય એટલાં જણ †જૂઠું બોલવાથી દંડને યોગ્ય છે. બીજાં દંડને યોગ્ય નથી એમ કહે છે. અકામની સાથે સંબંધ § ન કરવો એજ મનુ ઘણું વખાણે છે. જૂઠાને માટે ખોટો કોપ કરવો તે ધર્મ તથા યશને હાનિકારક છે. હે ભારત ! બાંધવો પાણિગ્રહણ વિધિથી જે વરને કન્યા આપે છે અગર વર પાસેથી પૈસા લઇ કન્યાને વેચે છે તેમાં ધર્મથી ગ્રહણ કરનાર અગર પૈસા આપનાર એ બેઉમાંથી એકેને અત્યંત દોષ વળગતો નથી. જ્યારે કન્યાનાં સગાં વ્હા-

---

‡ 'यदुच्यते द्विजातीनां शूद्राद्दारोपसंग्रहः । नैतन्मम मतं यस्मात्तत्रात्मा जायते स्फुटं' । इतियाज्ञवल्क्यादयः ॥

× બાપે નક્કી કર્યું હોય કે આ પુત્રી મારે પુત્રની જગોએ છે, તેવી કન્યા.

* ' बन्धवस्य वा ततः कुटस्थाद्यदि सप्तमः । पंचमीचेत्तया मातातस्ता पित्र्यं निवर्तत इति'

† તારી હું સ્ત્રી એમ કહી પરાવૃત્ત થતાં દંડ તથા પ્રાયશ્ચિત લાગે એમાં શું નવાઇ ? કહ્યું છે કે—

अधिकारं च गर्भं च ऋणं च भ्रानमैथुनं ॥
प्रवेशे सुखदातारं मोचने प्राणघातकः ॥

§ થોડી વખતનો પરિચય.

કોની આજ્ઞા થાય છે ત્યારે મંત્ર હોમ પ્રયોજે છે અને તે મંત્રો સિદ્ધ થાય છે, કોઇ દિવસ કન્યા આપ્યા સિવાય મંત્રસિદ્ધિ થતી નથી. જો કે જ્ઞાતિએ મળી વર કન્યાનો પરસ્પર વિ-ચાર પૂર્વક સમય ઠરાવ્યો છે તે મુખ્ય ગણાય છે. તથાપિ મંત્રપૂર્વક સમય ગુરૂતર ગણાય છે. વેદ વિધિથી અપાએલી કન્યાને પતિ, ધર્મના શાસનથી જાણે છે. તે આનુપી વાણીને દૈવી માને છે અને અનૃતાનો ત્યાગ કરે છે.

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—મૂલ્ય આપેલી કન્યા હોય તેવામાં બીજો ધર્મ અર્થ તથા કામ સં-પન્ન શ્રેષ્ઠ વર મળી આવ્યો તો આ જગોમાં પ્રથમના મૂલ્ય આપનારની સાથે જૂઠું બોલવું વા ન બોલવું, કેમકે બંધુઓની સંમતિથી કરેલા વિક્રયનો અતિક્રમ થાય છે અને બીજીપા-સથી પ્રાપ્ત થએલા શિષ્ટનો અતિક્રમ થાય છે, આ બેઉ પાસનો દોષ પ્રાપ્ત થયે સતે કર્ત્તાએ પોતાનું શ્રેય કયે પ્રકારે આચરવું ? સઘળા ધર્મમાં આ ધર્મ અવશ્ય અમારે વિચારવા યોગ્ય છે. તત્વને જાણવાની ઇચ્છા કરતા એવા અમારાં તમે નેત્રરૂપ થાઓ. તમારા કહ્યા છતાં અમે તૃપ્તિ નથી પામતા માટે તે સઘળું અમને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે—કન્યાનું મૂલ્ય લેનાર બાંધવોએ ક્રીતત્વ નિશ્ચય કર્યા શિવાય મૂલ્ય ગ્રહણ કર્યું હોય તો દોષ લાગતો નથી, ક્રય કર-વાથી ભાર્યાપણું સિદ્ધ થાય છે. મૂલ્ય લેનાર પુરૂષો બીજા કોઇને કન્યાનું દાન આપતા નથી. વર ઉમ્મરે મોટો હોય ઇત્યાદિ બીજા યોગ્ય કારણોને લીધે ખાસ કન્યાના ઉપયોગને માટે જ મૂલ્ય માગતા હોય અગર ઘરેણું કરીને લઇ જા, એમ કહેતા હોય તેમાં દોષ નથી, ઉપર બતાવેલી રીત પ્રમાણે અનુકૂળ જોઇ કન્યા આપે તે શુલ્ક (મૂલ્ય) ન કહેવાય, તેમ વિક્રય પણ નહીં. પાત્રને કન્યા આપવા યોગ્ય છે અને તે સનાતન ધર્મ છે, આપી ન આપી કહેવું એ ન બોલવા જેવું છે માટે હસ્તમેળાપ સુધી પરસ્પર કન્યાની યાચના થાય. મરૂત દેવોએ પૂર્વે કન્યાને એવો વર આપ્યો છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે. ઋષિઓએ એમ કહ્યું છે કે—અનિષ્ટને કન્યા આપવી નહીં. ઉત્તમ દૌહિત્રની અપેક્ષા રાખનારે કન્યા સારાનેજ આપવી એમ મારો પણ અભિપ્રાય છે. ઘણા પરિચયથી તથા વિચારવાથી ક્રય વિક્રયમાં દોષ જણાય છે, કદાચિત શુલ્ક નિશ્ચય કરતાંરૂ થતું નથી તેને માટે હું કહું તે તું સાંભળ. હું સઘળા માગધ, કાશી તથા કોસળ રાજાઓને જીતી વિચિત્રવીર્યને માટે બે કન્યાઓ (અંબિકા, અં-બાલિકા) લાવ્યો. પરાક્રમથી જીતી આણેલી એટલે શુલ્કપરા થએલી અંબા નામની કન્યા હતી, તેમ છતાં હસ્તમેળાપ ન થએલી અંબાનો ત્યાગ કરી બીજી કન્યાને વહન કર એમ મારા બાપના કાકા બાલ્હિકે મને કહ્યું, પણ પિતાના વચનથી શંકા પામેલો હું બીજાઓને પૂછવા લાગ્યો કેમકે પિતાએ દર્શાવેલા આ, ધર્મને જાણવાની ઉત્કંઠા મને અધિક હતી. હે રાજન્ ! પછી હું આચાર જાણવાની ઇચ્છાવાળો આવું વચન બોલ્યો. વારંવાર આચારને યથા-સ્થિત જાણવાની ઇચ્છા રાખું છું. પછી મેં એમ પૂછવાથી ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં ઉત્ત-મ મારા કાકા બાલ્હીક બોલ્યા કે જે તમે શુલ્ક થવાથીજ ભાર્યા થઇ એમ માનો અને પાણિગ્રહણ (હસ્તમેળાપ) કરવાની અપેક્ષા ન રાખો તો શુલ્ક પ્રાપ્ત થએલી કન્યાને **'लाजां-तरमुपासीत'** (લાજા હોમ કરે) એ સ્મૃતિના વાક્યને બાધ લાગશે. જેમને શુલ્કથીજ નિશ્ચય થાય છે અને હસ્તમેળાપની જરૂર નથી તેઓ વાક્ય પછી વાક્યનું પ્રમાણુજ રાખશે એમ ધર્મ જાણનારા નથી કહેતા. શુલ્કવાદિઓને કન્યાદાનમાં પ્રસિદ્ધ ભાપણ શિવાય ભાર્યાપણું સિદ્ધ કરવાને બીજું કંઇ જ્ઞાપક નથી. પરણવાથીજ ભાર્યા સિદ્ધ થાય છે, એવો લોકવ્યવહાર સ્પષ્ટ જણાય છે, માત્ર શુલ્કથી ક્રીતત્વ સિદ્ધ થતું નથી, માટે શુલ્કવાદિઓને કન્યા આપવી નહીં

તથા તેવા વિધિથી લેવી પણ નહીં. એ પ્રકારે વેચવી અથવા ખરીદ પણ ન કરવી. જેમ કેટલાક દાસીને વેચે છે તથા ખરીદે છે તેવું આચરનારા તે પાપી તથા લોભીઓની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. કન્યા પ્રદાનના વિષયમાં પૂર્વે મનુષ્યોએ સત્યવંતને પૂછ્યું છે કે—કન્યાનું શુલ્ક આપ્યા પછી શુલ્ક આપનાર મરી ગયો તો પછી પાણિગ્રહીતા બીજો થાય કે નહીં? આ બાબતમાં અમને ધર્મસંશય છે, માટે હે મહાપ્રાજ્ઞ! અમારો સંશય છેદો, કેમકે તમે અવશ્ય પ્રાજ્ઞોમાં મુખ્ય છો માટે તત્વ જાણવાને ઇચ્છતા એવા અમારૂં તમે નેત્ર થાઓ. એ પ્રકારે પૂછતા તે સઘળાઓની પ્રત્યે સત્યવાન બોલ્યા, કે જ્યાં ઇષ્ટ હોય ત્યાં કન્યા આપવી એ કાર્યમાં જરા વિચાર કરવાનો નથી. શુલ્ક આપનાર જીવતાં છતાં તેમ થાય તો વળી મરવા પુંઠે તેમ આચરવું તેમાં કોઇ પ્રકારનો સંશય નથી. પાણિગ્રહણની કામનાથી કન્યા તેની અનુગત થઈ દેવર (દીયર)ને વરે અથવા તો પુનઃ તપ કરે. કેટલાકનો એવો મત છે કે શુલ્ક આપેલો વર મરી જવા પુંઠે તે ભ્રાતૃભાર્યા સુરતને માટે દેવરાદયને યોજવી, કેટલાક બીજા એમ કહે છે કે હળવે હળવે તેની સાથે જોડવી, આ બેઉ કંઇ વિધિ નથી પરંતુ હળવે હળવે જોડવી, એમ કહેનારા પુરૂષો એ નિશ્ચયને જાણે છે. કન્યાને પીઠી વગેરે મંગળકાર્ય થયું છે, અને હસ્તમેળાપ નથી થયો એટલા અંતરમાં પૂર્વે દર્શાવેલા બેઉ વિકલ્પ નિયમો પ્રવર્તે છે. પાણિગ્રહણ થયા પછી કન્યાનો અપહાર થાય તો તે મૃષાવાદ પાતકરૂપ ગણાય, પાણિગ્રહણ મંત્રોની સિદ્ધિ વરકન્યા '**सप्तमे पदे**' સાતમો ફેરો ફરે ત્યારે થાય છે. તેની વચમાં વર મરી જાય અથાર સગોત્ર નીકળે તો મૃષાવાદમાં દોષ પણ નથી. પાણિગ્રહણ કરનારની તે ભાર્યા થાય છે, કેમકે તેને સંકલ્પથી જળ મૂકી અપાય છે, એ પ્રકારના વિધિથી જે કન્યા અપાય છે, તેને જે દાન કહે છે તેજ નિશ્ચય જાણવો. ઉત્તમ બ્રાહ્મણ, પોતાને અનુકૂળ વંશને યોગ્ય અગ્નિ સમક્ષ તેના ભાઇએ આપેલી યથા ન્યાય ફેરા ફરેલી ભાર્યાને ભોગવે.

अनुकूलामनुवंशां भ्रात्रादत्तामुपाग्निकाम् ५५ ।
परिक्रम्य यथान्यायं भार्याविंदेद्विजोत्तम ॥ ५६ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥४४॥

અધ્યાય ૪૫ મો. કન્યાવિક્રય અધર્મ છે.

युधिष्ठिर उवाच—कन्यायाः प्राप्त शुल्कायाः पतिश्चेन्नास्ति कश्चन ।
तत्र का प्रतिपत्तिः स्यात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર રાજા પૂછે છે—હે પિતામહ! શુલ્ક આપેલી કન્યાનો કોઇ પતિ નથી (શુલ્ક આપનારો પ્રદેશ જતો રહ્યો અને તેના ભયથી તે કન્યાને કોઇ વરે નહીં) ત્યારે શી વ્હલે થાય તે મને કહો? ભીષ્મપિતા કહે છે—જ્યાં સૂધી વેચેલી કન્યાનું મૂલ, શુલ્ક આપનાર પુરૂષને, કન્યાના બાપે પાછું નથી આપ્યું, ત્યાં સૂધી તે કન્યા શુલ્ક આપનારનીજ છે. અને તે કન્યા ધન આપનારનેજ પ્રતિપાલન કરવાને યોગ્ય છે. શુલ્ક આપનારને માટે તે કન્યા ન્યાયવડે એટલે કોઇ ઉત્તમ પુરૂષના રેતથી અપત્યની ઇચ્છા કરે, તે સંતતિ મૂલ આપનારના

ઉપકારને અર્થે થાય પરંતુ મંત્ર વિધિથી તે કન્યાનો પાણિગ્રહણ કોઈ કરે નહીં. પિતાએ આજ્ઞા આપેલી સાવિત્રી (કન્યા) પોતાની મેળે યોગ્ય ભર્તાને વરે, તે કર્મને કેટલાક બીજા વખાણે છે પણ ઈતર જે ધર્મના જાણનારા છે તેઓ તે કર્મને વખાણતા નથી. કેટલાક સાધુપુરૂષો એવું કરતા નથી અને કેટલાક પુરૂષો કદાપિ એવું કરે છે, પણ સાધુપુરૂષોનો આચાર મુખ્ય ગણાય છે કેમકે તે ધર્મરૂપ છે. આજ પ્રકરણમાં મહાત્મા જનક (વિદેહ) રાજાના પુત્રનો પુત્ર સુક્રતુ વચન બોલ્યો છે કે અસત્ પુરૂષોએ આચરેલો માર્ગ છતાં તેનું વખાણ કેમ થાય? આ સ્થળમાં પ્રશ્ન સંશય નથી, માત્ર અસત્ પુરૂષોને ઠપકો આપે છે. અસત્ માર્ગથીજ ધર્મનું પ્રદાન કરવું તે આસુર ધર્મ ગણાય છે. વૃદ્ધોના વિવાહ કર્મમાં એવું આચરણ કદી અમે સાંભળ્યું નથી. ભાર્યા અને પતિનો સંબંધ ઘટિત છે, પણ સ્ત્રી પુરૂષનો તો સ્વલ્પજ ગણાય છે, કેમકે રતિ એ સાધારણ ધર્મ છે, એમ સુક્રતુ રાજા બોલ્યો છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે કે પુરૂષોએ ધન કયે પ્રકારે આપવું તથા પુત્ર વગરના પિતાને પોતાની પુત્રી પુત્રની પેઠે ગણવા યોગ્ય છે?

ભીષ્મપિતા કહે છે—જેમ પોતાનો આત્મા, તેવોજ પુત્ર અને પુત્રની સમાનજ દુહિતા (પુત્રી) સમજવી. પોતાને પુત્રી છતાં બીજો ધન કેમ હરી જાય? માતાએ પૃથક કરેલું જે ધન છે તે કુમારીનોજ ભાગ છે. પુત્ર વિનાના પિતાનું ધન દૌહિત્રનુંજ છે, કેમકે પોતાના પિતા અને માતામહ (માના બાપ)ના પિંડ તેજ આપે છે. ધર્મથી જોતાં પુત્ર અને દૌહિત્રમાં વિશેષ નથી. કેટલાંક સ્થળમાં *પુત્રી સુદ્ધાં પ્રજા પુત્રવત્ ગણાય છે. દત્તક લીધેલા કે વેચાથી લીધેલા પુત્ર કરતાં ઔરસીકન્યા§ વિશેષ છે. પિતાએ વિક્રય કરેલી (વેચેલી) કન્યામાં પુત્ર ઉત્પન્ન થાય, તેઓ માતમહના ધનના અધિકારી થાય, એવું કારણ અત્રે હું જોતો નથી. તેઓ તેમના બાપના ધનનાજ ભોક્તા છે. આસુર વિવાહથી કન્યામાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો ઇર્ષાળુ, અધર્મિષ્ઠ, ચોર, શઠ તથા અધર્મ આચરવાથી વિષમ વૃત્તિઓવાળા હોય છે. ધર્મશાસ્ત્રમાં રહેલા ધર્મને જાણનારા તથા ધર્મમર્યાદામાં સંકલાએલા પ્રાચીન વિદ્વાનો આ સ્થળે યમની કહેલી એક ગાથા ગાય છે. મનુષ્ય પોતાનો પુત્ર વેચીને ધનને ઇચ્છે અથવા પોતાનાં જીવનને માટે પૈસા લઇ કન્યા પરણાવે તે મનુષ્ય સપ્તાવર, મહાઘોર એવા કાલસૂત્ર નામના નરકમાં પડે છે; ત્યાં તે મૂઢને મળ, મુત્ર તથા સ્વેદ વગેરે ખાવું પડે છે. આર્ષ વિવાહમાં ગોમિથુન અપાય છે, તેને પણ કેટલાક મૃષા કહે છે. હે રાજન્! થોડો અથવા ઘણો પણ તે વિક્રય છે. કોઇએ પણ પોતાની સ્વેચ્છાથી આચરેલો એ ધર્મ સનાતન ન ગણાય. કેટલાક ધર્મ વિમુખોની તેવી સંપ્રવૃત્તિઓ જોવાથી જણાય છે. બળાત્કારથી વશ કરી કુમારીનો જેઓ ઉપભોગ કરે છે, તે પુરૂષો અંધતામિસ્ર નરકમાં પડે છે. પશુ પણ ન વેચાય તો મનુષ્ય કેમ વેચાય? અને પોતાની પ્રજા તો વેચાયજ કેમ? નક્કી તે અધર્મમૂળ ધનથી કંઇપણ ધર્મ સિદ્ધ થતો નથી.

---

* પ્રથમ પુત્રી ગણી લીધી હોય અને પછી પોતાને પુત્ર થાય તો તેનો પિતા પોતાના ધનના પાંચ ભાગ પાડી ત્રણ પુત્રને આપે છે અને બે પુત્રીને.

§ દત્તક કે વેચાથી લીધેલા પુત્ર કરતાં પોતાની પરણેત સવર્ણની સ્ત્રીમાં પોતાનાજ ઐશ્વર્યથી ઉત્પન્ન થએલી ઔરસ્ત પુત્રી વિશેષ હકદાર છે. બાપના ધનમાંથી પાંચ ભાગ પાડે તેમાંથી ત્રણ ભાગ ઔરસી પુત્રીના અને બે ભાગ દત્તકાદિ પુત્રના ગણાય છે.

अन्योपथ न विक्रेयो मनुष्यः किं पुनः प्रजाः
अधर्ममूलैर्हि धनैस्तैर्न धर्मोथ कश्चन ॥ २३ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विवाहविधौ गुर्जरभाषायां यमगाथानामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥

અધ્યાય ૪૬ મો. સ્ત્રીઓ પૂજ્ય ને સત્કાર્ય છે.

भीष्म उवाच—प्राचेतसस्य वचनं कीर्तयंति पुराविदः ।
यस्याः किंचिन्नाददते ज्ञातयो न स विक्रयः ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—પ્રાચીન વિદ્વાનો કહે છે કે પ્રાચેતા દક્ષનું કહેવું એવું છે, કે, જે કન્યાનાં સંબંધિઓ પોતાને અર્થે કંઇ લેતાં નથી એટલે તે કન્યાના અલંકારને માટે ઇચ્છે છે તે વિક્રય કહેવાય નહીં. કન્યાના આભૂષણને માટે યતકિંચિત જે કંઇ લેવું, તે કુમારીઓનું પૂજન છે અને તે ઘણુંજ વખાણવા યોગ્ય છે કેમકે અશેષ જેટલું છે, તે સઘળું કન્યાને આપવા યોગ્ય છે. માતાપિતા, ભાઈઓ તથા સસરા દીયર વગેરે સઘળાં તેનાં સાસરીઆં પોતાનું શુભ ઇચ્છતાં હોય તેમણે કન્યાનો સત્કાર કરવો તથા ઘરેણાં પહેરાવવાં તે યોગ્યજ છે. અવશ્ય જો સ્ત્રી રાજી નહીં થાય તો તે પોતાના પતિને હર્ષ નહીં પમાડે, અને જો હર્ષ નહીં પમાડે તો તે પુરૂષ પ્રજાવાળો થઇ વૃદ્ધિ પામશે નહીં. હે મનુષ્યોના રાજા! સ્ત્રીઓ હમેશાં સત્કારને યોગ્ય છે, તેમને રાજી રાખવી. જે ઘરમાં સ્ત્રીઓનું પૂજન યોગ્ય સત્કાર થાય છે, તે ઘરમાં દેવતાઓ રમે છે. જે ઘરમાં સ્ત્રીઓનું પૂજન નથી ત્યાં સઘળી ક્રિયાઓ અફળ છે. જે કુળમાં છોકરીઓ શોક કરે છે, તે કુળ નથી. દીકરીઓએ શાપ દીધેલાં ઘર કૃત્યા દેવીથી નિકંદન થયા જેવાં સમજવાં. હે પાર્થિવ! લક્ષ્મીહીન તે ઘર શોભતાં પણ નથી, તેમ વૃદ્ધિ પણ પામતાં નથી. સ્વર્ગને જીતવાને ઇચ્છા કરતા પુરૂષોના મનને સ્ત્રીઓ જીતી લે છે, તેઓ અબળા, જલદી ભૂષણ આપવા યોગ્ય તથા સત્યને જીતી લેનારીઓ છે. તેમને ઇર્ષાળુ, માનની ભૂખી અત્યંત ક્રોધી તથા સ્નેહ વગરની જે જાણે છે તે મૂર્ખા છે. સ્ત્રીઓ માનને યોગ્ય છે, પુરૂષોએ તેમને માનવી. સ્ત્રીહેતુક ધર્મ કેવળ રતીભોગ એજ છે. તેમનાથી પુરૂષોની સેવા તથા નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાઓ. સંતતિ ઉત્પન્ન કરવી તથા ઉત્પન્ન થએલીનું પાલન કરવું, તે સ્ત્રીઓનું કામ છે. પ્રીતિને ખાતર તથા લોકલાજે સ્ત્રી નિબંધન વેઠે છે. સન્માન પામેલીઓ તે સઘળાં કાર્યોને સંપાદન કરે છે. સ્ત્રીધર્મ વિષયમાં વિદેહ રાજાની પુત્રીએ શ્લોક કહ્યા છે—સ્ત્રીઓને યજ્ઞ, ક્રિયા, શ્રાદ્ધ કે ઉપવાસ કાંઇજ કરવાનું નથી, ફક્ત પોતાના સ્વામીની શુશ્રુષા કરવી તેજ મુખ્ય ધર્મ છે; તેથીજ સ્વર્ગ જીતાય છે. કૌમાર અવસ્થામાં પિતા રક્ષણ કરે છે. યુવા અવસ્થામાં પોતાનો ભર્ત્તા અને વૃદ્ધા અવસ્થા થવા પછી પુત્રો રક્ષણ કરે છે. સ્ત્રી એકે અવસ્થામાં સ્વતંત્ર થવાને યોગ્ય નથી, એ સ્ત્રીઓ માત્ર લક્ષ્મીરૂપ છે. સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા પુરૂષે તેનો સત્કાર કરવો. હે ભારત! પાલન કરવાથી તથા સાચવી રાખવાથી સ્ત્રી શ્રીરૂપ થાય છે.

श्रिय एताः नामसत्कार्या भूतिमिच्छता ।
पालिता निगृहीता च श्रीः स्त्रीभवति भारत ॥ १५ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૭ મો. દાયભાગ વિવેચન.

युधिष्ठिर उवाच—सर्वशास्त्रविधानज्ञ राजधर्मविदुत्तम ।
अतीव संशयच्छेत्ता भवान्वै प्रथितः क्षितौ ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર રાજા પૂછે છે—હે સઘળાં શાસ્ત્રના વિધાનને જાણનારા ! હે રાજધર્મના જાણનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ ! પૃથ્વીમાં અવશ્ય સંશય છેદવામાં તમે ઘણાજ પ્રખ્યાત છો, હે પિતામહ ! હે રાજન્ ! (મારા મનમાં)આ એક ઉત્પન્ન થએલો સંશય મટયા સિવાય તમને હું બીજું કંઇ પૂછીશ નહીં, હે મહાબાહો ! ધર્મમાર્ગે ચાલનાર પુરૂષનું જે કર્તવ્ય છે તે સઘળું તમે મને કહેવાને યોગ્ય છો. હે પિતામહ ! બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણી, ક્ષત્રિયા, વૈશ્યા તથા રતિની ઇચ્છાએ (કદાચિત્) શૂદ્રી એ ચાર વર્ણની સ્ત્રીઓ બતાવી. હે કુરૂકુળમાં ઉત્તમ ! તે સઘળી સ્ત્રીઓમાં પુત્ર ઉત્પન્ન થયા તો તે સઘળાઓમાં અનુક્રમે કયો છોકરો બાપના ધનમાં ભાગ લેવાને યોગ્ય છે ? હે પિતામહ ! કયા છોકરાએ તે પિતાના ધનમાંથી કેટલું લેવું ? અને તેઓ પિતાના ધનની વહેંચણ કયે પ્રકારે કરે ? તે હું તમારાથી સાંભળવાને ઇચ્છું છું.

ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય, એ ત્રણ દ્વિજાતીય વર્ણ છે, તેમનામાં બ્રાહ્મણપણાનો ધર્મ કહેલો છે. હે પરંતપ ! વૈષમ્યથી, લોભથી કે કામથી બ્રાહ્મણને કદાચિત્ શૂદ્રા સ્ત્રી થાય, બાકી શાસ્ત્રથી તો કહી નથી, કેમકે શૂદ્રાને શય્યામાં આરોપણ કરવાથી બ્રાહ્મણ અધોગતિને પામે છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ વેદે દર્શાવેલાં કર્મ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તવાળો થાય છે. વળી શૂદ્રામાં અપત્ય ઉત્પન્ન થવાથી બ્રાહ્મણ બમણો પ્રાયશ્ચિત્તિ થાય છે. હે ભારત ! હવે તને બ્રાહ્મણે ઉપાર્જન કરેલા ધનની વહેંચણ કહું તે સાંભળ. ગાયો પશુ વાહન વગેરે જે પિતાનું પ્રધાનતમ ધન છે, તેમાંથી મુખ્ય વિભાગ બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર લે, હે યુધિષ્ઠિર ! બાકી રહેલા બ્રાહ્મણના ધનના દશ ભાગ કરવા, તેમાંથી પણ બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર ચાર ભાગ ગ્રહણ કરે. ક્ષત્રિયાથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર તે પણ બ્રાહ્મણ છે, તેમાં સંશય નહીં તથાપિ માતાના ભેદથી તે તો ધનમાંથી ત્રણ ભાગ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય છે. ત્રીજી વર્ણમાં ઉત્પન્ન થએલો એટલે બ્રાહ્મણથી વૈશ્યામાં ઉત્પન્ન થએલો છોકરો પિતાના ધનમાંથી બે ભાગ લઇ શકે; બ્રાહ્મણથી શૂદ્ર વર્ણની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થએલો છોકરો હમેશાં ધન ન આપવા યોગ્ય કહેલો છે, પણ હે ભારત ! શૂદ્રા પુત્રને અલ્પ (એકભાગ) તો આપવું. પિતાએ દશ ભાગ પાડેલા ધનનો એ અનુક્રમ છે. સવર્ણ એટલે સઘળી બ્રાહ્મણીઓમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્ર હોય તો પિતાએ સઘળા પુત્રોના

કરવાને યોગ્ય નથી. હે ભારત ! શૂદ્રાપુત્રને અવશ્ય ધનનો દશમો ભાગ આપવો. નિર્દયતા ન રાખવી એ મોટો ધર્મ છે, માટે તેને આપવું, ગમે ત્યાં ઉત્પન્ન થયો પરંતુ ગુણને સદ્ય મળે છે. હે ભારત ! તેથી પણ પિતા પુત્રવાળો છે, કદાપિ પુત્ર વગરનો અપુત્ર રહે તો દશમા ભાગથી અધિક ધન શૂદ્રા પુત્રને આપવું નહીં. ત્રણ વારસોના ભાગથી બ્રાહ્મણીના પુત્રનું ધન જ્યારે અધિક છે ત્યારે તેણે તેનો મિથ્યા વ્યય ન કરતાં તે વડે યજ્ઞાદિક કર્મ આદરી યજન કરવું, ઘણા ધનવાળો છતાં પતિએ સ્ત્રીને ત્રણ હજાર કરતાં વિશેષ ધન આપવું નહીં, ભર્ત્તાએ આપેલા તે ધનને સ્ત્રી યથાર્થ એટલે સન્માર્ગે ઉપયોગ કરવાને યોગ્ય છે. તે પણ પતિએ આપેલું ધન સ્ત્રીએ ભોગવવાને શક્તિમાન્ થાય છે, માટે કોઈ દિવસ પતિના ધન-માંથી સ્ત્રીઓએ ઉડાવી લેવું નહીં. હે યુધિષ્ઠિર ! સ્ત્રીને તેના પિતાએ આપેલું ધન હોય તો તે બ્રાહ્મણીની કન્યા લે, કેમકે જેવો પુત્ર તેવીજ પુત્રી સમજવી. હે કુરૂનંદન ! હે રાજન્ ! તે પુત્રી પણ પુત્રના જેવીજ કહેલી છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! શાસ્ત્રમાં કહેલો ધર્મ મેં તને યથાસ્થિત દેખાડયો. ધર્મ એજ પ્રકારે છે, એમ વિચારીને ધનનો મિથ્યા વ્યય ન કરવો.

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—શુદ્રાને વિષે ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર હમેશાં ધન આપવાને યોગ્ય નથી, એમ કહ્યું તેમ છતાં દશમો ભાગ કયો રીતે આપવો ? કેમકે તે દાન વિરૂદ્ધ છે. બ્રાહ્મણથી બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર બ્રાહ્મણ જાણવો તેમાં કંઈ સંશય નહીં, તેમ ક્ષત્રિયામાં તથા વૈશ્યામાં જન્મેલો તે પણ તેવોજ સમજવો. હે રાજાઓમાં ઉત્તમ ! જ્યારે તમે તે સઘળા ત્રણે વર્ણના પુત્રોને બ્રાહ્મણ કહ્યા ત્યારે તે શુદ્રા પુત્ર વિષમ ભાગને શી રીતે પામે ? ભીષ્મપિતા કહે છે—હે શ્રેષ્ટ તપવાળા ! જેણે કરીને લોકમાં સ્ત્રીને 'દારા' એ પ્રકારે એક (સમાન) નામથી કહીએ છીએ, તે કહેવાએલા ×'દારા' નામથી આ વિશેષ સુમહાન થાય છે. બ્રાહ્મણે ત્રણ વર્ણની ભાર્યાઓ પ્રથમ કરી હોય અને બ્રાહ્મણ વર્ણની પછીથી પરણે પણ તે મોટી ગણાય, તે ભાર્યા પિતાના ગૌરવથી પૂજવાને યોગ્ય તથા મુખ્ય ગણાય. સ્નાન, પ્રસાધન, દંતધાવન, અંજન, દેવ અન્ન (હવ્ય), પિતૃઅન્ન, (કવ્ય), તથા 'ઘરમાં જે બીજું ભર્ત્તાનું ધર્મ સંબંધી કાર્ય હોય તે સઘળું બ્રાહ્મણી વિદ્યમાન છતાં બીજી વર્ણની સ્ત્રી કદી કરી શકે નહીં. ભર્ત્તાનાં અન્ન, પાન, માલ્ય, વસ્ત્ર તથા આભરણ વગેરે જે કંઇ હોય તે તેણે બ્રાહ્મણીને સોંપવાં, કેમકે તે મોટી ગણાય છે. હે કુરૂનંદન ! મનુએ શાસ્ત્ર કહ્યું છે તેમાં પણ સનાતન ધર્મ એજ દેખાડયો છે. હે યુધિષ્ઠિર ! જો મોહથી બ્રાહ્મણ બતાવેલી રીતથી ઉલટું વર્તે તો તે પૂર્વે દર્શાવેલા ચાંડાળ સદૃશ સમજવો. હે રાજન્ ! બ્રાહ્મણીના પુત્ર સરખો ક્ષત્રિયાથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર હોય છે, બેઉ માતાઓનો વર્ણભેદ છે, કેમકે ક્ષત્રિયા અને બ્રાહ્મણી એ બેઉ જાતિથી સમાન ન કહેવાય. હે રાજાઓમાં ઉત્તમ ! હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણીનો પુત્ર પ્રથમ ગણાય, પિતાના ધનમાંથી ફરી ફરીને તે ભાગ લેવાને યોગ્ય થાય છે. જેમ ક્ષત્રિયા બ્રાહ્મણી સમ ન ગણાય તેમ ક્ષત્રિયાની બરોબર વૈશ્યા પણ કદી ગણાય નહીં. હે યુધિષ્ઠિર ! લક્ષ્મી રાજ્ય, કોશ, (ભંડાર) અને સાગરાન્ત પૃથ્વી ક્ષત્રિયોની કહેવાય છે. ક્ષત્રિયો પોતાના સ્વધર્મથી ભારે લક્ષ્મી સંપાદન કરે છે. દંડ ધારણ કરનાર રાજા અ-

×ધર્મ, અર્થ અને કામની અપેક્ષાવાળા પુરૂષોએ દારપદની પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત જે આદર થાય છે, તે આદર ભોગને અર્થે કરેલી શુદ્રામાં પણ છે, માટે તેણીનો પુત્ર પણ ભાગને યોગ્ય છે.

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૭ મો. દાયભાગ વિવેચન.

युधिष्ठिर उवाच—सर्वशास्त्रविधानज्ञ राजधर्मविदुत्तम ।
अतीव संशयच्छेत्ता भवान्वै प्रथितः क्षितौ ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર રાજા પૂછે છે—હે સઘળાં શાસ્ત્રના વિધાનને જાણનારા ! હે રાજધર્મના જાણનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ ! પૃથ્વીમાં અવશ્ય સંશય છેદવામાં તમે ઘણાજ પ્રખ્યાત છો, હે પિતામહ ! હે રાજન્ ! (મારા મનમાં)આ એક ઉત્પન્ન થએલો સંશય મટયા સિવાય તમને હું બીજું કંઇ પૂછીશ નહીં, હે મહાબાહો ! ધર્મમાર્ગે ચાલનાર પુરૂષનું જે કર્તવ્ય છે તે સઘળું તમે મને કહેવાને યોગ્ય છો. હે પિતામહ ! બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણી, ક્ષત્રિયા, વૈશ્યા તથા રતિની ઇચ્છાએ (કદાચિત્) શૂદ્રી એ ચાર વર્ણની સ્ત્રીઓ બતાવી. હે કુરૂકુળમાં ઉત્તમ ! તે સઘળી સ્ત્રીઓમાં પુત્ર ઉત્પન્ન થયા તો તે સઘળાઓમાં અનુક્રમે કયો છોકરો બાપના ધનમાં ભાગ લેવાને યોગ્ય છે ? હે પિતામહ ! કયા છોકરાએ તે પિતાના ધનમાંથી કેટલું લેવું ? અને તેઓ પિતાના ધનની વહેંચણ કયે પ્રકારે કરે ? તે હું તમારાથી સાંભળવાને ઇચ્છું છું.

ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય, એ ત્રણ દ્વિજાતીય વર્ણ છે, તેમનામાં બ્રાહ્મણપણાનો ધર્મ કહેલો છે. હે પરંતપ ! વૈષમ્યથી, લોભથી કે કામથી બ્રાહ્મણને કદાચિત્ શૂદ્રા સ્ત્રી થાય, બાકી શાસ્ત્રથી તો કહી નથી, કેમકે શૂદ્રાને શય્યામાં આરોપણ કરવાથી બ્રાહ્મણ અધોગતિને પામે છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ વેદે દર્શાવેલાં કર્મ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તવાળો થાય છે. વળી શૂદ્રામાં અપત્ય ઉત્પન્ન થવાથી બ્રાહ્મણ બમણો પ્રાયશ્ચિત્તિ થાય છે. હે ભારત ! હવે તને બ્રાહ્મણે ઉપાર્જન કરેલા ધનની વહેંચણ કહું તે સાંભળ. ગાયો પશુ વાહન વગેરે જે પિતાનું પ્રધાનતમ ધન છે, તેમાંથી મુખ્ય વિભાગ બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર લે, હે યુધિષ્ઠિર ! બાકી રહેલા બ્રાહ્મણના ધનના દશ ભાગ કરવા, તેમાંથી પણ બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર ચાર ભાગ ગ્રહણ કરે. ક્ષત્રિયાથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર તે પણ બ્રાહ્મણ છે, તેમાં સંશય નહીં તથાપિ માતાના ભેદથી તે તો ધનમાંથી ત્રણ ભાગ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય છે. ત્રીજી વર્ણમાં ઉત્પન્ન થએલો એટલે બ્રાહ્મણથી વૈશ્યામાં ઉત્પન્ન થએલો છોકરો પિતાના ધનમાંથી બે ભાગ લઇ શકે, બ્રાહ્મણથી શૂદ્ર વર્ણની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થએલો છોકરો હમેશાં ધન ન આપવા યોગ્ય કહેલો છે, પણ હે ભારત ! શૂદ્રા પુત્રને અલ્પ (એકભાગ) તો આપવું. પિતાએ દશ ભાગ પાડેલા ધનનો એ અનુક્રમ છે. સવર્ણ એટલે સઘળી બ્રાહ્મણીઓમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર હોય તો પિતાએ સઘળા પુત્રોના સમ ભાગ કલ્પવા. નિપુણપણું ન હોવાથી શૂદ્રા પુત્રનેય બ્રાહ્મણ માને છે, ત્રણ વર્ણમાં એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય વર્ણની સ્ત્રી બ્રાહ્મણથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર અવશ્ય બ્રાહ્મણ થાય છે. વર્ણ ચાર કહેલા છે. પાંચમો ગણાય નહીં, માટે શૂદ્રાપુત્ર પિતાના ધનમાંથી દશમો ભાગ લઇ શકે છે, તે પણ પિતાએ આપેલું લઇ શકે, વગર આપ્યે હરણ

અધ્યાય ૪૮ મો. વર્ણસંકરના ધર્મ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—अर्थाल्लोभाद्वाकामाद्वावर्णानां चाप्यनिश्चयात् ।
आज्ञानाद्वापि वर्णानां जायते वर्णसंकरः ॥ १ ॥
तेषामेतेन विधिना जातानां वर्णसंकरे ।
को धर्मः कानि कर्माणि तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પિતામહ! અર્થથી, લોભથી કે કામથી અથવા વર્ણનો ખરો નિશ્ચય ન થવાથી કે વર્ણની અણમાહિતીથી પણ વર્ણસંકર (પ્રજા) ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં કોઇ કારણથી ઉત્પન્ન થયેલી વર્ણસંકર પ્રજાનો ધર્મ શો તથા તેમનાં કર્મ ક્યાં તે મને કહો? ભીષ્મપિતા કહે છે–ચાર વર્ણને કરવાનાં જે કર્મ દર્શાવ્યાં છે, તે તો કેવળ ચાર વર્ણનેજ યથા પ્રકારે કરવાનાં છે, કેમકે–પૂર્વે બ્રહ્માએ યજ્ઞને માટે તે ચાર વર્ણ તથા તેમને યોગ્ય કર્મ સૃજ્યાં છે. બ્રાહ્મણને ચારે વર્ણની ભાર્યા હોય, તેમાંથી બે +વર્ણની ભાર્યા (બ્રાહ્મણી તથા ક્ષત્રિયા) માં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. પછીની વૈશ્યા તથા શુદ્રા એ બેઉ જાતિમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો હિન*જાતિય ગણાય છે. બ્રાહ્મણનો શુદ્રામાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર પરમ શબતુલ્ય જાણવો, શુદ્રાપુત્ર પારશવ કહેવાય છે. તે પોતાના કુલની શુશ્રુષા કરનારો થાય છે અને પોતાનું સ્વભાવગત આચરણ છોડતો નથી, માટે સર્વ પ્રકારના ઉપાય ગ્રહણ કરી પોતાના કુલતંત્રને ઉદ્ધારવો. બ્રાહ્મણનો શુદ્રામાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર મોટો હોય અને ઉપરની ત્રણ વર્ણની સ્ત્રીયોમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો વયે નાના હોય તથાપિ તે ત્રણ નાના પુત્રોની શુશ્રુષા કરવાથીજ શુદ્રાપુત્ર દાનપરાયણ થાય છે. ક્ષત્રિયને ત્રણ વર્ણની સ્ત્રી જોડે સંબંધ છે, તેમાં પોતાની સ્વજાતિયા (ક્ષત્રિયા)માં તથા વૈશ્યાસ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો ક્ષત્રિય ગણાય છે, ત્રિજી સ્ત્રિ એટલે શુદ્રામાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો, હીનવર્ણ ઉગ્ર જાતના શુદ્રો કહેવાય છે. વૈશ્યને બે સ્ત્રીઓ, તેમાં સ્વજાતિયા (વૈશ્યા) તથા શુદ્રા એ બેઉમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો વૈશ્ય ગણાય છે. શુદ્રને ફક્ત પોતાની વર્ણનીજ ભાર્યા કરવી, અને તેમાં થએલો તેનો પુત્ર શુદ્રજ કહેવાય છે. અવિશિષ્ટ, અધમ શુદ્ર બ્રાહ્મણાદિક ત્રણ વર્ણની સ્ત્રીઓનો પ્રધર્ષક થવાથી તેમનામાં ચાર વર્ણોએ નિંદિત બાહ્યવર્ણ (ચાંડાલાદિ)ને ઉત્પન્ન કરે છે. ક્ષત્રિયથી બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર સૂત એટલે રાજાઓની વહી વાંચનારો અથવા અશ્વનું પાલન કરનારો બાહ્ય જાતિય ગણાય છે, વૈશ્યથી બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર વૈદેહિક એટલે સંસ્કારહીન, સ્ત્રીઓના અંતઃપુરનું રક્ષણ વગેરે સ્ત્રીઓ સંબંધી કાર્ય કરનારો થાય છે. શુદ્રથી

---

* બ્રાહ્મણથી ક્ષત્રિયામાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર, બ્રાહ્મણીના પુત્ર કરતાં કંઇક નીચ છે, તેને માટે મનુ કહે છે કે— **स्त्रीष्वनंतरजातासु द्विजैरुत्पादितान्सुतान् ॥ सदृशानेवतानाहुर्मातृदोषविगर्हितान् इति.**

\+ બ્રાહ્મણથી વૈશ્યામાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રને અંબષ્ઠ કહે છે, અને શુદ્રામાં ઉત્પન્ન થએલો નિષાદ એટલે પારશવ કહેવાય છે, તેને માટે મનુએ કહ્યું છે કે—**'ब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायामंबष्ठो नाम जायते ॥ निषादः शूद्रकन्यायां यः पारशव उच्यते इति ॥**

વળે માર્ગે ચાલનાર ક્ષત્રિયોથી પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે. અવશ્ય મહા ભાગ્યશાલી બ્રાહ્મણો દેવના પણ દેવ છે. હે રાજન્! તેમને વિષે વિધિપૂર્વક પૂજાથી વર્ત્તવું અવિનાશી શાશ્વત ધર્મ ઋષિપ્રણીત જાણી ક્ષત્રિયો સ્વધર્મથી તેમને વિષે લેપાતાં રક્ષણ કરે છે. ચોર લોકોએ હરણ થતું ધન તથા દારા વગેરેનું ક્ષત્રિય રક્ષણ કરે છે. સઘળી વર્ણને ત્રાતા (રક્ષણ કરનારો) રાજા કહેવાય છે. બ્રાહ્મણથી વૈશ્યામાં થએલા પુત્ર કરતાં ક્ષત્રિયામાં થએલા પુત્ર મુખ્ય ગણાય છે, તેમાં સંશય નહીં. હે યુધિષ્ઠિર! માટે તેણે વૈશ્યાપુત્ર કરતાં પિતાના ધનમાંથી વિશેષ ભાગ લેવો. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પિતામહ! હે રાજન્! તમે બ્રાહ્મણનો વિધિ યથાસ્થિત મને કહ્યો. હવે ઇતર વર્ણનો નિયમ શી રીતે છે તે કહો.

ભીષ્મપિતા કહે છે–હે કુરૂનંદન! ક્ષત્રિયોને પણ બે ભાર્યા કહેલી છે. કદાપિ ત્રીજી શુદ્રા સ્ત્રી થાય પરન્તુ તે શાસ્ત્ર વિધિથી તો કહી નથી. હે યુધિષ્ઠિર! ક્ષત્રિયોનો પણ એવો ક્રમ જણાય છે. હે મનુષ્યોના રાજા! ક્ષત્રિયે પોતાના ધનના આઠ ભાગ કરવા. તે પિતાના ધનમાંથી ક્ષત્રિયાનો પુત્ર ચાર ભાગ ગ્રહણ કરે. રથ, ગજ, આયુધ તથા કવચ વગેરે જે યુદ્ધાવહારિ ધન છે, તે તો ક્ષત્રિયાનો પુત્રજ લે. વૈશ્યાથી ઉત્પન્ન થએલો ત્રણ ભાગ લે અને શુદ્રાથી ઉત્પન્ન થએલો છેલ્લો એટલે આઠમો ભાગ ગ્રહણ કરે. તે પણ પિતાનો આપેલો લઇ શકે, વગર આપ્યે લેવાને યોગ્ય નથી. હે કુરૂનંદન! વૈશ્યથી એક સ્ત્રી થાય, બીજી શુદ્રા થાય પણ શાસ્ત્રવિધિથી તો કહેલી નથી. હે ભરતર્ષભ! કુન્તાના પુત્ર, વૈશ્યાને વિષે વર્તતા અને શુદ્રાને વિષે પણ વર્તતા, વૈશ્યને તે બેઉ સ્ત્રીઓમાં વિશેષ નિયમ દર્શાવ્યો છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! વૈશ્યે પોતાના ધનના પાંચ ભાગ પાડવા. હે મનુષ્યોના રાજા! હવે તે બેઉ સ્ત્રીઓના અપત્યો વચ્ચે ધનની વહેંચણ કરવાનું કહું છું—પિતાના ધનમાંથી વૈશ્યાના પુત્રે ચાર ભાગ લેવા, હે ભારત! છેવટનો પાંચમો ભાગ શુદ્રા પુત્રને આપવો, તે પણ પિતાએ આપેલો તેણે લેવો. વગર આપ્યે ગ્રહણ કરવો નહિ. હમેશાં ત્રણ વર્ણથી ઉત્પન્ન થએલો શુદ્ર ધન આપવાને યોગ્ય છે. શુદ્રથી પોતાના વર્ણનીજ ભાર્યા થાય બીજી કદાપિ થાય નહીં. તેને કદી સો છોકરા થાય તોપણ પિતાના ધનમાં તે સઘળા સમાન ભાગીઆ છે. સઘળી વર્ણને સમાન વર્ણની સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો પિતાના ધનમાં સરખા ભાગીઆ છે. મોટા પુત્રનો ભાગ મોટો ગણાય, તેનું પ્રધાનપણું છે માટે તે એક અંશ વિશેષ ગ્રહણ કરે. હે પાર્થ! પૂર્વે બ્રહ્માએ કહેલો તે દાયવિધિ મેં તને કહ્યો. સમાન વર્ણમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓમાં મોટો ભાઇ મુખ્ય ગણાય છે. વિવાહ વૈશિષ્ટ કરેલો પૂર્વ પૂર્વ અવશેષ રહે છે. સમાન વર્ણના પુત્રો છતાં મોટો પુત્ર પ્રધાન અંશ (ભાગ) ગ્રહણ કરે, મધ્યમ ભાગ મધ્યમ પુત્ર લે અને કનિષ્ઠ પુત્ર કનિષ્ઠ ભાગને ગ્રહણ કરે. એ પ્રકારે સઘળી જાતિઓમાં સવર્ણ શ્રેષ્ઠતાને પામે છે. મોટા ઋષિ મરિચિના પુત્ર કાશ્યપે પણ એમજ કહ્યું છે.

एवं जातिषु सर्वासु सवर्णश्रेष्ठतांगतः।
महर्षिरपि चैतद्वैमारीच काश्यपोब्रवीत् ॥ ६१ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मेरिक्थविभागो गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

તે સંકર*વર્ણ માતા પિતાના વ્યતિક્રમથી પેદા થાય છે. તે ઢંકાએલી તથા પ્રકાશ વર્ણો તેમના પોતપોતાના કર્મોવડે જણાઇ આવે છે. ચાતુર્વર્ણ્યનો ધર્મ શાસ્ત્રવિહિત છે. બાહ્ય-વર્ણનો ધર્મ શાસ્ત્રમાં દેખાડેલો નથી. ધર્મહીન વર્ણોની સંખ્યા નથી. જાતિય નિયમ તોડી પરસ્પર સ્વેચ્છાથી ઉત્પન્ન થએલી, યજ્ઞો તથા સાધુ પુરૂષોએ બહિષ્કૃત કરેલી પ્રજાઓ સ્વેચ્છાથી આશ્રય પ્રમાણે જીવિકા ચલાવે છે તથા મરજી મુજબ કર્મ આચરે છે. તે ગણાવેલી સંકરવર્ણ ચકલાં, સ્મશાન, પર્વતની જગાઓ તથા ઝાડીઓમાં વસે છે; પોતાના કુલ ધર્મ પ્રમાણે વૃત્તિ ચલાવે છે અને પોતાને યોગ્ય અલંકાર તથા ઉપકરણો મેળવે છે. હે મનુષ્યોના મધ્યે વ્યાઘ્ર ! ગાય અને બ્રાહ્મણોની સહાય, દયા સત્ય બોલવું, ક્ષમા તથા પોતાના શરીરથી પણ પારકું રક્ષણ કરવું, એટલાં આચરણોથી તે બાહ્યવર્ણોની સિદ્ધિ થાય છે. એમાં સંશય નહીં. કહેલો ઉપદેશ યથાસ્થિત વિચારીને બુદ્ધિમાન પુરૂષે કદી હીનયોનિમાં પોતાનું રેત સિંચવું નહીં. જેમ જળમાં તરનાર મનુષ્ય સાવધાન રહે છે, તેમ સંસારને તરવાની ઇચ્છા કરનાર પુરૂષે સાવધાનીથી વર્તવું. અવિદ્વાન પુરૂષોનેજ સ્ત્રીઓ અસદ્ માર્ગે દોરે છે એમાં તો નવાઇજ શી. પણ કામ તથા ક્રોધને વશ થએલા વિદ્વાન્ પુરૂષને તેઓ અવળે રસ્તે દોરી જાય છે. પુરૂષોને દૂષણ આપવું એવો સ્ત્રીઓનો સ્વભાવજ છે માટે રૂડા પંડિત પુરૂષે પ્રમદાઓમાં અતિશે આસક્ત થવું નહીં.

યુધિષ્ઠિર રાજા પૂછે છે—આર્યના ઘરમાં ઉત્પન્ન થવાથી આર્ય સદશ જણાતા, સંકરયોનિથી ઉત્પન્ન થએલા અનાર્ય પુરૂષનો વર્ણ અમે કયે પ્રકારે જાણીએ ? ભીષ્મપિતા કહે છે કે આર્ય પુરૂષોથી પ્રથક રીતનાં તેનાં આચરણોથી આ પુરૂષ સંકર યોનિથી ઉત્પન્ન થએલો છે એમ જાણી લેવું. સજ્જન પુરૂષોએ આચરેલા કર્મોવડે યોનિ શુદ્ધતા જણાઇ આવે છે. આ લોકમાં એક અનાર્યપણુંજ સંકરયોનિનું કુળ સૂચવે છે તો પછી અનાર્ય પણું, અનાચાર, ક્રૂરત્વ તથા નિષ્ક્રિયા વગેરે ત્રણ ચાર દોષો સામટા મળે ઓળખાઇ આવે તેમાં શું આશ્ચર્ય? સંતતિ માતા અથવા પિતાના શીલને કે બેઉના શીલને ભજે છે, તો પછી સંકીર્ણ (સંકર-

*માગધીમાં આયોગવ વૈદેહક, નિષાદ તથા ચાંડાળ એ ચારથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા તથા આયોગવિમાં વૈદેહક, નિષાદ તથા ચાંડાળ એ ત્રણથી જન્મેલી પ્રજા અને નિષાદિમાં ચંડાળ તથા વૈદેહક, એ બેઉથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા, નિષાદિમાં ચંડાળથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા તથા વૈદેહિમાં ચંડાળ અને નિષાદથી ઉત્પન્ન થએલી એ સઘલી મળી બાર સંકર પ્રજાઓ ગણાઇ. શુદ્રથી નિષાદિમાં ઉત્પન્ન થએલી પ્રજાને કુક્કુટક કહે છે. વૈદેહકથી અંબષ્ટિમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર વેન ગણાય છે: દ્વિજાતિયથી સવર્ણા સ્ત્રીઓમાં જે અવ્રતો ઉત્પન્ન થાય છે જેઓ સાવિત્રી પરિભ્રષ્ટ એટલે વ્રાત્ય કહેવાય છે, એ પછીથી મનુએ ગણાવેલી ત્રણ જાતિય તથા પૂર્વની બાર મળી પંદર સંકર જાતિય કહેવાય છે વ્રાત્યોને ધર્મસાંકર્યને લઇ પંદર ભેગી ગણના કરી છે. ફક્ત મુખ્ય ચાર વર્ણના ધર્મ, શાસ્ત્રમાં ગણાવ્યા છે, ચાર વર્ણથીજ અનુલોમ પ્રજા અને છ વિલોમ પ્રજા મળીને બાર જાતિય. તે બારથી પણ છાસટ જાતની અનુલોમ તથા છાસટ વિલોમ બેઉ મળી એકસો બતરીશ જાતિય ગણાય છે. પછી તેઓની પરસ્પર અનુલોમ વિલોમ બેઉ મળી અનંત ભેદ થાય છે. તે સઘળાનો સમાવેશ મુખ્ય ગણાવેલી પંદર જાતિયમાં થાય છે.

બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર ગામ બહાર વસનારો, રાજાએ મોતની શિક્ષા કરેલા પુરૂષોને હણનારો અતિ ઉગ્ર ચાંડાળ થાય છે. હે પ્રભો ! હે બુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ઠ ! તે સઘળા કુળપાંસવ છે અને તેઓ વર્ણસંકર ગણાય છે. વૈસ્યથી ક્ષત્રિય વર્ણની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર વાક્યવૃત્તિવડે જીવનારો માગધ અથવા બંદી કહેવાય છે. શુદ્રથી વૈસ્યામાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર, બ્રાહ્મણોએ અપ્રતિગ્રહ કરવાને યોગ્ય, રથઘડાની વૃત્તિથી જીવનારો, વિષયી, આયોગવ ગણાય છે. ઉપર કહેલા અંબષ્ટ, પારસવ, ઊગ્ર, સૂત, વૈદેહક, ચંડાળ, માગધ, નિષાદ અને આયોગવ તે નવેને પોતપોતાની જાતની સ્ત્રીમાં પૂર્વની પેઠે સદૃશવર્ણની પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજી એથી પણ હીનયોનિઓમાં પ્રસંગ થવાથી તેઓની પ્રજા, પોતાની માતાની જાતિય ગણાય છે. જેમ ચાર વર્ણોમાં અનુક્રમે બે વર્ણની સ્ત્રીમાં સદશ એટલે પિતાની જાતિએ જાતિ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, અને આનંતર્યથી અનુક્રમે બાહ્ય પ્રજાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ અત્રે પણ અનુક્રમ સમજવો. નવ જાતની સંકર પ્રજાઓ પણ સ્વયોનિમાં સમ વર્ણની પ્રજા ઉત્પન્ન કરે છે. પરસ્પર દારાઓમાં વિગર્હિત પ્રજા ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ શુદ્ર બ્રાહ્મણીને વિષે બાહ્ય જંતુને પ્રસવે છે તેમ ચાતુર્વર્ણ્યથી બાહ્યતર પ્રજાઓ પરસ્પર સંસર્ગથી બાહ્ય પ્રજાઓને જન્મ આપે છે. બાહ્ય અને બાહ્યતરથી વળી પ્રતિલોભ (સંકર) પ્રજાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. હીન પ્રજાઓથી પંદર જાતની હીન પ્રજાઓ પ્રસવે છે. અગમ્યાનું ગમન કરવાથી વર્ણસંકર ઉત્પન્ન થાય છે. પંદર બાહ્ય પ્રજાઓમાં સૈરંધ્રી*તથા માગધીને વિષે રાજાઓના આભૂષણ, ચંદન લેપ વગેરે તૈયાર કરનાર દાસવૃત્તિથી જીવનારી દાસ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. માગધી તથા સૈરંધ્રીમાં આયોગવથી આયોગવ સૈરંધ્ર એટલે વાગુરી વૃત્તિથી જીવનારી બાહ્ય પ્રજા પ્રસવે છે. તે બેઉ સ્ત્રીઓમાં વૈદેહથી મદિરા વૃત્તિથી જીવનારી મૈરેયક પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, ઉપલી વર્ણમાં નિષાદથી મદ્ગુર એટલે નૌકાની વૃત્તિથી જીવનારી દાસવર્ણ જન્મે છે. વળી ચાંડાળથી, શ્વપાક એ નામથી વિખ્યાત એવી શ્મશાનાધિકારિણી પ્રજા પ્રસવે છે. માગધીમાં માંસ વેચનારી, માંસ સુધારનારી, માંસ રાંધનારી તથા સૌગંધ એ ચાર જાતિય માયોપજીવી તથા ક્રૂરસ્વભાવની ઉત્પન્ન થાય છે. વૈદેહકથી પાપિષ્ઠ ક્રૂર તથા માયોપજીવીન પ્રજા પ્રસવે છે. તેમ નિષાદથી ગધેડા ઉપર બેસી પ્રયાણ કરનારી મદ્રનાભ પ્રજાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ચાંડાળથી મુડદાનું ખાંપણ લેનારી, ઠીકરામાં ખાનારી તથા ખર, અશ્વ અને હાથીનું, માંસ ભક્ષણ કરનારી પુલ્કસજાતિય જન્મે છે. આયોગવીમાં તે ત્રણ જાતની હીનવર્ણ પ્રજા પેદા થાય છે. વૈદેહકથી નિષાદિમાં ક્ષુદ્ર અને અંધજાતિય[1] પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. ચામડીઆથી નિષાદિમાં કારાવર નામની પ્રજા પેદા થાય છે. ચાંડાળથી નિષાદિમાં પાંડુસૌપાક, ત્વક્સાર (વેણુ) પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, નિષાદથી વૈદેહીમાં આહિંડક વર્ણ પ્રસવે છે. ચાંડાળથી વૈદેહીમાં ચાંડાળ સદશવૃત્તિવાળો સૌપાક જન્મે છે. ચાંડાળથી નિષાદીમાં પણ બાહ્યવર્ણે બહિષ્કૃત કરેલો શ્મશાનમાં ગતિ કરનારો અંતે વસાયિન પુત્ર જન્મે છે. એ પ્રકારની

---

* રાજવળાની સ્ત્રીઓની દાસીઓની એક જાત છે.

उक्तं तु कात्येन । 'चतुःषष्टिकलाभिज्ञा शीलसूपादिसेविनी प्रसाधनोपचारज्ञा सैरंध्री परिकीर्त्तिता' ॥

૧ વગડાઉ પશુઓને મારનારી જાત.

પોતાની ભાર્યામાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર તથા પાંચમો દત્તક અને છઠો વેચાથી લીધેલો ક્રીતપુત્ર ગણાય છે. સગર્ભાને પરણી લાવ્યા પછી તે ગર્ભમાંથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર અધ્યૂઢ એ સાતમો પુત્ર કહેવાય છે. છ જાતના અપધ્વંસ તથા છ જાતના અપસદ અને કુંવારી કન્યાથી ઉત્પન્ન થએલો કાનીન એ સઘળા મળીને વિમ પ્રકારના પુત્રો છે. હે ભારત ! તારે તે જાણી લેવા. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–છ પ્રકારના અપધ્વંસ તથા અપસદ પુત્રો તે કયા તે સઘળું યથાસ્થિત તમે મને કહેવાને યોગ્ય છો. ભીષ્મપિતા કહે છે–હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણને ક્ષત્રિયા, વૈશ્યા તથા શૂદ્રી એ ત્રણ વર્ણમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને શૂદ્ર વર્ણની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો, એ છએ પ્રકારના પુત્રો અપધ્વંસજ ગણાય છે. હવે અપસદ પુત્રો કહું તે સાંભળ. શુદ્રથી બ્રાહ્મણીમાં તથા ક્ષત્રિયામાં ઉત્પન્ન થએલા ચાંડાળ, વ્રાત્ય તથા વૈદ્ય અને વૈશ્યામાં ઉત્પન્ન થએલો એ ત્રણે અપસદ કહેલા છે. બ્રાહ્મણી અને ક્ષત્રિયામાં વૈશ્યને ઉત્પન્ન થએલા માગધ તથા વામક અને ક્ષત્રિયથી બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થએલો સુત એ ત્રણ તથા ઉપર બતાવેલા ત્રણ મળી, છએ અપસદ પુત્રો કહેવાય છે. એ પુત્રો એજ પ્રકારના છે તેમને મિથ્યા કરવાને કોઇ શક્તિમાન્ નથી. યુધિષ્ઠિર કેટલાક ક્ષેત્રથી ઉત્પન્ન થએલાને પુત્ર કહે છે. કેટલાક શુક્રથી ઉત્પન્ન થએલાને પુત્ર કહે છે, તો હે પિતામહ ! ક્ષેત્રવાળો તથા રેત સિંચનારો એ બેઉમાંથી તેખરો પુત્ર કોનો ? તે મને કહો ? ભીષ્મપિતા કહે છે–રેતથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર તો ઔરસ પુત્રજ ગણાય છે. ક્ષેત્રજ પુત્ર જો બીજ આરોપણ કરનારે ત્યાગ કર્યો હોય તો પોતાનો થાય છે. અધ્યુઢ પુત્ર પણ રેત અર્પણ કરનારે ત્યાગ કર્યો હોય તો કન્યાને પરણી જનારનોજ છે. જો ન ત્યાગ થયો હોય તો બેઉ પુત્રો રેતપ્રદનાજ સમજવા. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–જો રેતજ પુત્ર કહેવાય છે તો ક્ષેત્રજ તથા અધ્યુઢ એ બેઉને પુત્રત્વ સિદ્ધ કરવાનું વળી કયું શાસ્ત્ર ? ભીષ્મપિતા કહે છે–પોતે પુત્ર ઉત્પન્ન કરીને કંઇ કારણને લઇ તે પુત્રનો ત્યાગ કરે તો તે ક્ષેત્રપતિનોજ પુત્ર છે, તે પુત્રનો ધણી તેજ થાય છે. હે પૃથ્વીપતે ! પુત્રની કામનાવાળો પુત્રને અર્થે સગર્ભા કન્યાને વરે પછી તે ગર્ભથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર ક્ષેત્રપતિનોજ થાય, રેતપ્રદનો ગણાય નહીં. હે ભરતર્ષભ ! પારકા ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન કરેલો પુત્ર તેનાં ગુહ્ય લક્ષણોવડે અવશ્ય ઓળખાય છે કે તે પોતાનો નહીં, કદાપિ કૃતકપુત્ર સંગ્રહથી ઓળખાય છે બાકી તેનું રેત કે ક્ષેત્ર કંઇ લક્ષમાં આવતું નથી. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે ભારત ! કૃતક પુત્ર સંગ્રહથી શી રીતે લક્ષમાં આવે ? કેમકે તેના શુક્ર તથા ક્ષેત્રની ખબર હોતી નથી. ભીષ્મપિતા કહે છે–માબાપે જેને વાટમાં નાંખી દીધો છે અને જેનાં માતા પિતાની ખબર જણાતી નથી તે કૃત્રિમ પુત્ર થાય છે. જેનો કોઇ સ્વામી નથી તેને પાળી પોષી જે તેનો સ્વામી થાય છે, તે જે વર્ણનો હોય તેજ વર્ણનો તેનો પુત્ર ગણાય છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પિતામહ ! કેમ જણાય કે તે કોનો–કોઇ વર્ણનો છે, તેને સંસ્કાર કયે પ્રકારે કરાય ? તેને કન્યા કેમ અપાય, તે સઘળું મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે–માતા પિતાએ રસ્તામાં ત્યાગ કરેલા પુત્રને તેનો પોષણ કરનાર સ્વામી પોતાની વર્ણનો સંસ્કાર કરી શકે અને તે તેની વર્ણનોજ થાય. તેના સ્વામિનાં જે સગાં સંબંધી તે તેનાં પણ ગણાય. હે યુધિષ્ઠિર ! તે કૃત્રિમ પુત્રને તેના સ્વામિના વર્ણનીજ કન્યા આપવા યોગ્ય થાય. કાનિન તથા અધ્યુઢ એ બેઉ જાતના પુત્રો કિલ્વિષ જાણવા. તે બેઉની માતાના વર્ણનો નિશ્ચય છે માટે તમને માતાના વર્ણ, ગોત્ર વગેરેનો સંસ્કાર થાય છે. તે બેઉ છોકરાને ક્ષેત્રપતિએ પોતાના પુત્રોની પેઠેજ સંસ્કારયોગ્ય કરવા એવો નિશ્ચય છે. ક્ષેત્રજ, અપ-

પ્રજા) પોતાની યોનિને કેમ ઓળખાવી ન શકે? માતા પિતાના સ્વરૂપ પ્રમાણેજ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ સ્થાવરાદિક પદાર્થો બીજના ગુણને ત્યાગ કરતાં નથી તેમ મનુષ્યો પણ પોતાના જાતિય સ્વભાવને અનુસરે છે. [1]કુલ પ્રવાહમાં ઢંકાયા છતાં પણ સંકરયોનિમાં ઉત્પન્ન થએલો પુરૂષ, થોડા અથવા બહુ જાતિય શીલને અનુસરે છે. પોતાનો સ્વભાવજ સુવર્ણ અથવા અન્ય વર્ણનો નિષ્કય કરી આપે છે. સુવર્ણ કદાપિ બહારથી ક્રૂર જણાય તથાપિ કાર્ય સમયે શાન્ત લાગે છે. લોકમાં નાના પ્રકારના વૃત્તિવાળા પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારના કર્મમાં ગુંથાય છે તોપણ સ્વાભાવિક આચરણ સમાન બીજું સારૂં આચરણ દેખાઇ આવતું નથી. સંકર યોનિથી ઉત્પન્ન થએલો પુરૂષ, બીજગુણનું પ્રાબલ્ય છે, માટે શાસ્ત્રબુદ્ધિવડે નીચ માર્ગમાંથી હઠતો નથી. વયથી ગમે તો મોટો, મધ્યમ કે કનિષ્ઠ હોય તથાપિ સમાન સત્વથી ઉત્પન્ન થએલો સુખી થાય છે. સમાન શીલવાળો વૃદ્ધ છતાં પણ વિહિનને સત્કાર ન કરવો. ધર્મનો જાણનાર સદાચરણી શુદ્ર હોય, તે છતાં પણ તેનો સત્કાર કરવો. પુરૂષ સારાં આચરણ, ચારિત્ર, કુલ તથા શુભાશુભ કર્મોવડે પોતાનું પોત અવશ્ય કહી આપે છે. પોતાનાં શુભ કર્મથી નાશ પામેલા કુળને પણ મનુષ્ય ઝટ પ્રકાશ કરી આપે છે. સંકીર્ણ તથા ઇતર એ સઘળી યોનિઓમાં આત્માને ઉત્પન્ન કરવો નહીં, ડાહ્યો પુરૂષ તેનો ત્યાગ કરે છે.

योनिष्वेतासु सर्वासु संकीर्णास्वितरासु च।
अत्रात्मानं जनयेद्बुधस्तां परिवर्ज्जयेत् ॥ ५० ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विवाहविमर्षे गुर्जरभाषाया संकरोनामअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

અધ્યાય ૪૯ મો. પુત્ર કેટલી જાતના ગણાય.

युधिष्ठिर उवाच—ब्रूहि तात कुरुश्रेष्ठ वर्णानां त्वंपृथक्पृथक्।
कीदृश्यां कीदृशाश्चापि पुत्राः कस्य च के च ते ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે કુરૂશ્રેષ્ઠ! હે તાત! પ્રત્યેક જૂદી જૂદી વર્ણોમાં કેવી જાતના પુત્રો કોના કહેવાય અને તે કેવા તથા તેમનાં નામ શું? તે મને કહો. પુત્રના સંબંધમાં વિવિધ પ્રકારના બહુ વાદ મેં બ્રાહ્મણોથી પૂર્વે સાંભળ્યા છે, માટે હે રાજન્! આ વિષયમાં ભ્રાન્તિવાળા એવા અમારો સંશય છેદવાને તમે યોગ્ય છો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે અનંતરજ—એટલે સવર્ણની ભાર્યામાં પોતાથી થએલો પુત્ર ઔરસ સમજવો. પોતાની સ્ત્રીમાં બીજાએ રેત આરોપણ કર્યું હોય તેથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર નિરૂક્તજ જાણવો. વગર લંપટપણાથી પારકા ક્ષેત્ર (સ્ત્રી)માં બીજ રોપણ કરવાથી થએલો પુત્ર પ્રસૃતજ કહેવાય છે. તેજ પ્રમાણે પતિતથી

---

[1]હાલ જીવશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર અને વનસ્પતિ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રથી બીજપ્રધાનતા સ્વીકારાતી નથી પણ અણુઓનાં આનુષંગિક સંગ ઉપર અને દેશ, કાળ ને સાહચર્ય ઉપર દેહ ને સ્વભાવનું સ્વરૂપ ઘડાતું મનાય છે.

મચ્છોને તથા અન્ય જળચરોને જાળમાં બાંધી લીધા, ઇશ્વર ઇચ્છાથી ભૃગુના પુત્ર ચ્યવન મુનિ મચ્છોએ વિંટાળેલી જાળમાં ખેંચાયા. નદિની સેવાળથી વિંટળાએલું શરીર તથા લીલા વાળવાળી ડાઢીમુછો અને જટા ધારણ કરેલા, શંખ જાતના જળચર પ્રાણિઓના નખથી સંલગ્ન ગાત્રોવાળા, વિચિત્ર ક્રોડ જંતુઓથી વિંટળાએલા વેદપારગ ચ્યવન મુનિ જળમાં ખેંચાઇ ઉપર આવ્યા, તેને જોઇ સર્વ માછીઓ (હાથમાંથી જાળ ભોંય મૂકી) પૃથ્વી ઉપર માથુ નમાવી પગે લાગ્યા. ખેદ, ત્રાસ, જળનું આકર્ષણ અને પૃથ્વીનો સ્પર્શ થવાથી સઘળા મચ્છો મરણ પામ્યા. ચ્યવન મુનિ, માછલાંનું દુઃખ જોઈ દયામણે મોઢે વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકવા લાગ્યા, નિષાદો બોલ્યા કે હે મહામુને! અજાણતાં પાપ થયું તેની અમોને ક્ષમા કરો. અમે તમારૂં શું પ્રિય કરીએ તે કહો. એ પ્રકારે માછીઓના નાયકનું વચન સાંભળી ચ્યવન મુનિ બોલ્યા કે મારો ખરો કામ છે, તે બધા સાવધાન થઇને સાંભળો. પ્રાણનો ઉત્સર્ગ કે વિસર્ગ હું પણ મચ્છોની સાથેજ કરીશ, કેમકે જળમાં જેમની સાથે રહેલો તેમનો સહવાસ છોડવાને હું ઉત્સાહ કરતો નથી. એ પ્રકારે કહેલા સઘળા નિષાદોએ અત્યંત ભયથી કાંપતા ઉતરી ગએલે મોઢે નહુષ રાજાને ખબર કરી.

इत्युक्तास्ते निषादास्तु सुभृशं भयकंपिताः ।
सर्वे विवर्णवदना नहुषायन्यवेदयन् ॥ २७ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे च्यवनोपाख्याने गुर्जरभाषायां पंचाशतमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

અધ્યાય ૫૧ મો. ચ્યવનોપાખ્યાન.

भीष्म उवाच—नहुषस्तु ततः श्रुत्वा वचनं तं तथागतम् ।
त्वरितः प्रययौ तत्र सहामात्य पुरोहितः ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—માછીઓનું વચન સાંભળી તેવી અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થએલા ચ્યવનની પ્રત્યે અમાત્ય અને પુરોહિત સહિત નહુષ રાજા ત્યાં આવ્યો. યથા ન્યાય પવિત્ર થઇ, સાવધાન થયેલા નહુષે હાથની અંજળી કરી મહાત્મા ચ્યવનને પોતાના આવ્યાની ખબર કરી. હે પૃથ્વીપતે! સત્યવ્રતના ધારણ કરનાર દેવ જેવા મહાત્મા નહુષ તથા તે રાજાના પુરોહિતની ચ્યવને પૂજા કરી. નહુષ રાજા બોલ્યો—હે દ્વિજોત્તમ! તમારૂં હું શું પ્રિય કરૂં તે મને કહો? હે ભગવન્! જે કંઇ દુષ્કર હશે તે પણ હું કરીશ. ચ્યવન મુનિ બોલ્યા કે ઘણા શ્રમયુક્ત મચ્છની વૃત્તિથી જીવનારા આ કૈવર્તોને મારૂં તથા માછલાંનું મૂલ્ય આપી એઉને તું વેચાથી લે. નહુષ રાજા બોલ્યો કે હે પુરોહિત! નિષ્કયને માટે ભૃગુના પુત્ર ચ્યવન મુનિ જે પ્રકારે કહે તે પ્રકારે નિષાદોને એક સહસ્ર નિષ્ક આપો. ચ્યવન મુનિ કહે—હે નૃપ! હું સહસ્રને યોગ્ય નથી, શું તું મને તેને યોગ્ય ગણે છે? પોતાની બુદ્ધિવડે નિશ્ચય કર અને ઘટિત મૂલ્ય તેમને આપ, નહુષ બોલ્યો—હે વિપ્ર! નિષાદોને એક લક્ષ મૂલ્ય આપો, હે ભગવન્! કેમ થયું કે હજુ તમે કંઇ બીજું માનો છો? ચ્યવન મુનિ—હે રાજાઓની મધ્યે શ્રેષ્ઠ! હું લક્ષથી વેચાવાને યોગ્ય નથી, અમાત્યોની સાથે વિચાર કર અને ઘટિત મૂલ્ય તેઓને

સદ તથા અધ્યુઢ પુત્રોને બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોએ સંસ્કારથી પોતાના પુત્રોની પેઠે પ્રયોજવા. ધર્મ શાસ્ત્રોમાં વર્ણોનો નિશ્ચય એ પ્રકારે છે ને તે સઘળું મેં તને કહ્યું. હવે ફરીને તું શું સાંભળવાને ઇચ્છે છે ?

धर्मशास्त्रेषु वर्णानां निश्चयो यं प्रदृश्यते ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ २८ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विवाहविमर्षे गुर्जरभाषाया मेकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

અધ્યાય ૫૦ મો. ચ્યવનનું જળશયન.

युधिष्ठिर उवाच—दर्शने कीदृशः स्नेहसंवासे च पितामह ।
महाभाग्यं गवां चैव तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પિતામહ ! પરની સાથે સહવાસ થયા પછી તેને પીડા જોવામાં આવે તો કેવો સ્નેહ દેખાડવો ? તે તથા ગાયનું માહાત્મ્ય એ બેઉ તમે મને કહેવાને યોગ્ય છો. ભીષ્મપિતા કહે છે–હે મોટી કાન્તિવાળા ! મહર્ષિ ચ્યવન અને નહુષ રાજાનું સંવાદરૂપ પુરાતન વૃત્તાંત કહું તે સાંભળ.–હે ભરતર્ષભ ! પૂર્વે ભૃગુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા ચ્યવન નામના મોટા વ્રતના ધારણ કરનાર મહર્ષિએ જળમાં વાસ કરવાનો આરંભ કર્યો. વ્રત ધારણ કરેલા ચ્યવન મુનિએ માન, ક્રોધ, હર્ષ તથા શોકનો ત્યાગ કરીને બાર વર્ષ સૂધી જળમાં વાસ કર્યો. ટાઢાં કિરણોવાળો ચંદ્રજ હોયની શું તેમ સમર્થ ચ્યવન ઋષિએ જળમાં રહેનાર સઘળાં જળચર પ્રાણીમાં પોતાનો સારો વિશ્વાસ બેસાડ્યો. પવિત્ર થઈ દેવતાઓને નમસ્કાર કરી ક્યારાની પેઠે સ્થિર થયેલા ચ્યવન મુનિ ગંગા યમુનાના મધ્ય જળમાં પ્રવેશ કરી ગયા. વાયુ સમાન વેગવાળો તથા ઘણો ભયંકર ઘોર શબ્દવાળો ગંગા યમુનાનો વેગ પોતાના માથાવડે ગ્રહણ કરવા લાગ્યો. ગંગા, યમુના, નદીઓ તથા સરોવરો ઋષિને પીડા ન કરતાં તેને પ્રદક્ષિણા કરી વહેવા લાગ્યાં. મોટા ચ્યવનમુનિ કાષ્ઠવત્ થઇ ઉંડા જળમાં સુતા. હે ભરતર્ષભ ! બુદ્ધિમાન્ઋષિ ઉંડા જળમાંથી ઉંચા થયા નહીં. જળચર જીવોને તે ઘણા વ્હાલા લાગ્યા. ખુશી થતાં જળજંતુઓ તેમના બેઉ ઓઠને વારે વારે સુંઘતાં હતાં. ગંગા યમુનાના ઉંડા જળમાં એ પ્રકારે ઋષિને ઘણો કાળ વીતી ગયો. હે મોટી કાન્તિવાળા યુધિષ્ઠિર ! પછી એક સમયે કેટલાક માછીઓ હાથમાં જાળ લઈ ત્યાં આવ્યા. ઘણા જળમાં પાછા ન હઠે એવા શુરા તથા શરીરે બળવાન નિષાદો માછલાં કાઢવા માટે જાળ નાખવાનો નિશ્ચય કરી ચ્યવન ઋષિ સૂતા હતા ત્યાં ગયા. હે મનૂષ્યોના રાજા ! હે ભરતર્ષ ! માછલાંવાળું જળ મળ્યું એમ જાણી મઘળી જાળ તે જળમાં તેમણે પાથરી દીધી. મચ્છની આકાંક્ષાએ કૈવર્તકો ગંગા યમુનાના જળમાં બહુ યોગથી જાળો નાંખવા લાગ્યા. તેમની જાળ ઘણી વિસ્તારવાળી તથા નવા સુતરની કરેલી હતી, વારે વારે આમ તેમ જાળ ફેંકતાં જાળનું દોરડું ભારે લાગ્યું. રહી સઘળું જાળનાં છીદ્રોમાં ઉતારી પરસ્પર એકબીજાના કહેવા પ્રમાણે નિર્ભયપણે

હું શક્તિમાન્ નથી. નિષાદો કહેવા લાગ્યા કે હે મુને! દર્શન તથા કથન, બેઉ તમોએ અમારી સાથે કર્યું. હે પ્રભો! સત્ પુરૂષોની મિત્રતા સાત ડગલાંમાં રહેલી છે, માટે અમારા ઉપર પ્રસાદ કરો, જેમ હુતાશન (અગ્નિ) સર્વ પ્રકારનાં હવિ ભોજન કરે છે તેમ તમે પણ ધર્માત્મા પ્રતાપવાળા પુરૂષાગ્નિ છો. હે વિદ્વાન્! અમે તમને નમીએ છીએ, પ્રસાદ પમાડીએ છીએ, અમારા અનુગ્રહને અર્થે રાજાએ મૂલ્યમાં અમને આપેલી આ ગાયનો તમે પ્રતિગ્રહ કરો.

ચ્યવનમુનિ કહે છે—કૃપણનું ચક્ષુ તથા સર્પની ડાઢનું ઝેર, જેમ દાવાનળથી સુકા ઘાસનું વન બળી જાય છે તેમ પુરૂષને સમુળો બાળી નાખે છે. પાપથી મુકાયલા હે કૈવર્તકો! તમારી ગાયનો હું પ્રતિગ્રહ કરૂં છું. જળમાંથી ઉત્પન્ન થએલા આ મચ્છ સહવર્તમાન તમે સ્વર્ગ પ્રત્યે જાઓ. ભીષ્મપિતા કહે છે-પછી ભાવિતાત્મન્ એવા મહર્ષિના પ્રભાવથી મચ્છો એ સહવર્ત્તમાન નિષાદો સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. હે ભરતર્ષભ! મચ્છ સુદ્ધાં માછીઓને સ્વર્ગ પ્રત્યે આરોહણ કરતા જોઇ નહુષ રાજા વિસ્મય પામ્યો. પછી ગવિજાત તથા ભૃગુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા ચ્યવન મુનિએ રાજાને વરદાન માગવાને પ્રેરણા કરી. મોટા પરાક્રમી, પૃથ્વીપતિ નહુષ 'ઘણું સારૂં' એ પ્રકારે બોલ્યા. ઇન્દ્રના સમાન કાન્તિવાળા નહુષે ધર્મને વિષે પોતાની સ્થિતિ માગી, 'તેમ હો' એ પ્રકારે વરદાન પામેલા નહુષે બેઉ મુનિનું પૂજન કર્યું. ચ્યવન પોતાની જળદીક્ષા સમાપ્ત કરી પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આવ્યો. મોટો તપસ્વિ ગવિજાત મુનિ પણ પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આવ્યો. મચ્છ તથા માછીઓ સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા, નહુષ રાજા વરદાન મેળવી પોતાના નગર પ્રત્યે આવ્યો. હે તાત! હે યુધિષ્ઠિર! દર્શન તથા સંવાસમાં સ્નેહ કયે પ્રકારે જણાવવો તે તથા ધર્મથી બરોબર નિશ્ચય થયેલું ગાયોનું મહાત્મ્ય જે તેં મને પૂછ્યું તે મેં તને કહ્યું. હે વીર! હવે તારા હૃદયમાં ફરીને શું પૂછવાની ઇચ્છા છે, તે કહે?

महाभाग्यं गवां चैव तथा धर्मविनिश्चयम् ।
किं भूयः कथ्यतांवीर किं ते हृदि विवक्षितम् ॥ ४८ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे च्यवनोपाख्याने गुर्जरभाषायां मेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

અધ્યાય ૫૨ મો. ચ્યવન અને કુશિક સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—संशयो मे महाप्राज्ञ सुमहान् सागरोपमः ।
तन्मे शृणु महाबाहो श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે મોટી બુદ્ધિવાળા! હે મહાભાગ! સમુદ્રના જેવો ઘણો મોટો મને સંશય છે, તે સાંભળો, હે પ્રભો! ધર્મ ધારણ કરનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા જમદગ્નિના પુત્ર પર્શુરામને વિષે મને ઘણું મોટું કૌતૂહલ ભાસે છે, તે મને આપ કહો. સત્ય પરાક્રમી રામ શી રીતે ઉત્પન્ન થયા? પોતે બ્રહ્મર્ષિનો વંશજ છતાં ક્ષત્રધર્મને અંગીકાર કેમ કર્યો? હે રાજન્! રામનો સંભવ સર્વ પ્રકારે મને કહો. વળી ક્ષત્રિય એવા કૌશિકના વંશથી

આપ. નહુષ રાજા–હે પુરોહિત! નિષાદોને એક કોટિ આપો, અને તે મૂલ્ય પણ યોગ્ય ન હોય તો વળી ફરીને આપો. ચ્યવન મુનિ કહે છે–હે મોટી કાન્તિવાળા, કોટીને હું યોગ્ય નથી. વળી ફરી બ્રાહ્મણોની સાથે વિચાર કર અને ઘટિત મૂલ્ય તેઓને આપ. નહુષ રાજા કહે છે–અરધું અથવા તો આખું રાજ્ય નિષાદોને આપો, એટલું મૂલ્ય હું માનું છું. હે દ્વિજ! હવે તમે કેમ કંઇ બીજું માનો છો? ચ્યવન મુનિ કહે છે–હે પાર્થિવ! અર્ધા કે આખા રાજ્ય જેટલા મૂલ્યને યોગ્ય હું નથી, માટે ઋષિઓની સાથે વિચાર કર અને ઘટિત મૂલ્ય માછીઓને આપ.

ભીષ્મપિતા કહે છે–મહર્ષિ ચ્યવનનું વચન સાંભળી, દુઃખવડે કરમાએલો નહુષ રાજા અમાત્ય તથા પુરોહિતની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો એટલામાં ફળ મૂળ અશન કરનાર ગવિજાત એવો વનચર મુનિ નહુષની પાસે ઉભેલો હતો તે ત્યાં આવી રાજાની પ્રત્યે આ રીતે બોલ્યો કે ચાલ ખસ ચ્યવન મુનિને હું સંતોષ પમાડીશ. તે મારા કહેવા પ્રમાણે કરવાથી સંતુષ્ટ થશે. હું સ્વેચ્છાચારીઓને પણ ખોટું નથી કહેતો, તો બીજાને તો કહુંજ કેમ? જે પ્રકારે હું તમને કહું, તે પ્રકારે તમે અવિશંકપણે કરો. નહુષ રાજા બોલ્યો કે હે ભગવન્! મહર્ષિ ભ્રગુનું ઘટિત મૂલ્ય કહો. મને, દેશને તથા મારા કુળનું તમે રક્ષણ કરો. જો ચ્યવન મુનિ કોપશે તો અવશ્ય ત્રણ લોકને બાળી મુકે તો વળી તપ રહિત બાહુ વીર્યવાળા એક મને બાળવો તેમાં તો શું? હે મહર્ષે! આમાત્ય તથા ઋત્વિજ સહવર્તમાન દુઃખરૂપી અગાધ સમુદ્રમાં ડૂબતાં અમારૂં તમો નાવ થાઓ અને ઋષિના મૂલ્યનો ખરો નિશ્ચય કરો. ભીષ્મપિતા કહે છે–નહુષનું વચન સાંભળી, પ્રતાપવાળો ગવિજાત નામનો મુનિ અમાત્ય તથા રાજા વગેરે સઘળાને હર્ષ પમાડતો આ પ્રકારે બોલ્યો–હે મહારાજ! બ્રાહ્મણો સઘળા વર્ણમાં ઉત્તમ છે તથા તેઓ અમૂલ્ય છે માટે હે પુરૂષવ્યાઘ્ર! ગાયોવડે તેનું મુલ્ય કલ્પો. મહર્ષિ ગવિજાતનું એવું વચન સાંભળી પુરોહિત અને અમાત્ય સહવર્તમાન નહુષ રાજા ઘણો હર્ષ યુક્ત થયો. વ્રત ધારણ કરેલા ભ્રગુના પુત્ર ચ્યવનની નજીક આવી વાણીવડે સંતૃપ્ત કરતો હોય તેમ બોલ્યો કે નહુષ રાજા કહે છે કે હે વિપ્રર્ષે! હે ભાર્ગવ! ઉઠો, ઉઠો, તમે ગાય વડે વેચાઓ છો. હે ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં ઉત્તમ! એજ તમારૂં મૂલ્ય હું માનું છું. ચ્યવન મુનિ બોલ્યા કે હે પાપરહિત! હે રાજેન્દ્ર! હું ઉઠું છું, હું ક્રીત થયો છું. આ લોકમાં ગાયો સમાન અવિનાશી ધન હું બીજું કંઇ દેખતો નથી. હે પાર્થિવ! હે વીર! ગાયોનું કીર્તન, શ્રવણ, દાન તથા દર્શન, સર્વ પાપનું હરનાર, કલ્યાણકારી વખણાય છે. હમેશાં લક્ષ્મીનું મૂળ ગાયો છે, ગાયોમાં પાપ જણાતું નથી. હમેશ મનુષ્યોનું અન્ન તથા દેવતાનું પરમ હવિ ગાયો છે. '**स्वाहाकार**, તથા '**स्वधाकार**' એ બેઉ મંત્રો ગાયો વિષે રહે છે. યજ્ઞનું નેત્ર તથા મુખ ગાયો છે. અવિનાશી દિવ્ય અમૃત ગાયો ખેરવે છે તથા વહન કરે છે, તેઓ અમૃતનું સ્થાન છે, સર્વને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. તેજ તથા શરીરવડે પૃથ્વીમાં ગાયો વન્હિ સમાન છે. અવશ્ય ગાયો એજ મોટું તેજ છે અને તે પ્રાણિઓને સુખ આપનારી છે. જ્યાં ગાયો નિર્ભયપણે પોતાનો શ્વાસ છોડે છે તે દેશ શોભે છે તથા તેના પાપને તેઓ આકર્ષણ કરી લે છે. પોતાના સ્વર્ગનું સોપાન ગાયો છે. સ્વર્ગમાં પણ ગાયો પૂજાય છે ગાયો કામ દુહાદેવિઓ છે. એનાથી પર બીજું કંઇ નથી. હે ભરતર્ષભ! ગાયોને વિષે મેં એટલું એક દેશ મહાત્મ્ય વર્ણવ્યું. તેનું સઘળું મહાત્મ્ય કહેવાને

હારનો ત્યાગ કરી પોતાની રાણી સહવર્તમાન ચ્યવનનું આરાધન કરવામાં આસક્ત થઇ હર્ષવડે સેવા કરવા લાગ્યો. એકવીસ દિવસે ચ્યવન પોતાની મેળે ઉઠીને બેઠા થયા. મોટા ઋષિ કંઇપણ બોલ્યા શિવાય ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા. સેવાના શ્રમથી સુકાયેલાં ભૂખ્યાં તરશાં બેઉજણાં તેમની પછવાડે ચાલ્યાં. જૂએ છે તો સ્ત્રી પુરૂષ બેઉએ મુનિને દીઠા નહીં. તે બેઉના જોત જોતામાં ભૃગુના પુત્ર અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. ઋષિ ન જડવાથી રાજા પૃથ્વીપર પડી ગયો. એક મુહૂર્ત આસનાવાસના થયા પછી દેવીએ સહવર્તમાન મોટી કાન્તિવાળો રાજા ઋષિને ખોળી કાઢવાને ઘણો યત્ન કરવા લાગ્યો.

समुहूर्त्तं समाश्वास्य सहदेव्या महाद्युतिः ।
पुनरन्वेषणे यत्नमकरोत्परमं तदा ॥ ३९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे च्यवनकुशिकसंवादे गुर्जरभाषायां द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

અધ્યાય ૫૩ મો. ચ્યવન કુશિક સંવાદ. (ચાલુ)

युधिष्ठिर उवाच—तस्मिन्नं तर्हितेविप्रे राजाकिमकरोत्तदा ।
भार्या चास्यमहाभागा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પિતામહ ! હે મહાભાગ ! તે બ્રાહ્મણ અંતર્ધાન થયા પછી રાજા તથા તેની રાણીએ શું કર્યું તે મને કહો ? ભીષ્મપિતા કહે છે—ઋષિને ન દેખવાથી રાજા તથા રાણી થાકી ગએલાં બેંબાકળાં જેવાં નષ્ટચેતન થઇ ગયાં. કંઇ પણ બોલ્યા શિવાય રાંકની પેઠે રાજાએ પૂરીમાં પ્રવેશ કર્યો, ચ્યવન મુનિનું ચેષ્ટિત રાજા વિચારવા લાગ્યો. પછી ઉદાસ થએલો કુશિક પોતાના ઘરમાં આવ્યો અને જુએ છે તો તેજ શય્યામાં સુતેલા ભૃગુના પુત્ર ચ્યવનને દીઠા. ઋષિને જોઇ રાજા તથા રાણી વિસ્મય પામતાં તેમના આશ્ચર્યકારક ચરિત્રનું ચિંતવન કરવા લાગ્યાં. તેમનું દર્શન થવાથી બેઉ જણ વિશ્રાંતિ પામ્યાં. પૂર્વની પેઠે બેસી પાછાં ફરીને મુનિના પગ ચાંપવા લાગ્યાં; પાછા મુનિ બીજે પાસે સુઇ રહ્યા, ફરી પાછા તેટલે સમયે એટલે બીજે એકવીસ દિવસે ચ્યવન મુનિ જાગી ઉઠયા. ભયથી શંકા પામેલા રાજા તથા રાણીએ જરા પોતાનો વિકાર જણાવ્યો નહીં. હે પૃથ્વીપતે ! જાગેલા મુનિએ તે બેઉને કહ્યું મને તૈલાભ્યંગ આપો, હું સ્નાન કરીશ. 'ઘણું સારૂં' એમ કહી થાકેલા તથા ભૂખ્યાં બેઉ જણ ઘણું કીમતી સુગંધીદાર શતપાક નામનું તેલ લાવ્યાં. પછી સુખરૂપી આસન ઉપર બેઠેલા ચ્યવનના કહેવા પ્રમાણે બેઉએ પોતાને હાથે તેલ મસળવા માંડયું. મોટા તપસી ઋષિએ કહ્યું કે હજુ બરોબર ચોળાયું નથી. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે રાજા તથા રાણીએ તેલ મસળ્યું પણ તેમના મનમાં જરાએ વિકાર ચ્યવને દીઠો નહીં. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સહસા ઉઠી ચ્યવન સ્નાન શાળામાં આવ્યા. રાજાએ સ્નાન કરવાને યોગ્ય દ્રવ્ય કલ્પ્યું હતું. તે બધાનો સત્કાર કર્યા શિવાય, રાજાના દેખતા દેખતામાં ચ્યવન મુનિ વળી અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. હે ભરતર્ષભ ! ઋષિના એવા ચેષ્ટિતથી રાજા તથા રાણીને

બ્રાહ્મણ કેમ ઉત્પન્ન થયા ? મહાત્મા રામ તથા નરવ્યાઘ્ર એવા વિશ્વામિત્રનો પ્રભાવ અવશ્ય ઘણો મોટો છે. એ દોષ પુત્રોને ત્યાગ કરી પૌત્રોને કેમ લાગ્યો તે તમે મને કહેવાને યોગ્ય છો. ભીષ્મપિતા કહે છે—હે ભારત ! આ સ્થળમાં ચ્યવનમુનિ અને કુશિકનો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ હું તને કહું છું. પૂર્વે મુનિઓની મધ્યે ઉત્તમ મોટા બુદ્ધિમાન્ ભૃગુના પુત્ર ચ્યવને જ્યારે પોતાના વંશમાં આગામી દોષ દીઠો ત્યારે સઘળા ગુણદોષનું બળાબળ મનમાં નિશ્ચય કરીને કુશિકોનું કુળ બાળવાની કામનાથી તપના ભંડાર ચ્યવનમુનિ કુશિકની પ્રત્યે જઇ કહેવા લાગ્યા કે હે પાપરહિત ! તારી જોડે રહેવાની મને ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ છે. કુશિક બોલ્યા—હે ભગવન્ ! હંમેશાં કન્યાઓના પ્રદાનકાલે પંડિતોએ કહેલો સર્વ ધર્મ અહિયાં પંડિતોથી ધારણ થાય છે. ધર્મદ્વારને ઉલંઘન કરે તેવું જે કાર્ય હશે તે પણ તપના ભંડાર એવા ચ્યવનને અર્થે હું કરીશ માટે મને આજ્ઞા આપવાને તમે યોગ્ય છો. ભીષ્મપિતા કહે છે—પછી મહામુનિ ચ્યવનને આસન ઉપર પધરાવી કુશિક પોતાની ભાર્યાએ સહવર્તમાન તેમની પાસે આવ્યા. કુશિક રાજાએ હાથમાં ઝારી લઇ તેમને પાદ્ય નિવેદન કર્યું, મહાત્માની સઘળી ક્રિયા કરી, ત્યારપછી રાજાએ ચ્યવનને યથાવિધિ મધુપર્ક આપ્યો. તે નિયમ ધારણ કરનાર મહાત્મા ચ્યવને સાવધાનીથી ગ્રહણ કર્યો. એ પ્રકારે બ્રાહ્મણનો સત્કાર કરીને વળી રાજા બોલ્યો કે હે ભગવન્ ! આપના તાબેદાર અમને શી આજ્ઞા છે ? રાજ્ય, ધન, ગાયો, યજ્ઞ, દાન વગેરે જે ઇચ્છા હોય તે કહો, હું આપું ! આ ઘર, આ રાજ્ય અને આ ધર્માસન તમારૂં છે, રાજા તમે છો, પૃથ્વી તમારી છે, હું તમારો ચાકર છું. એ પ્રકારે કુશિક રાજાનું વચન સાંભળી ભૃગુના પુત્ર ચ્યવન મુનિ પરમ હર્ષ યુક્ત આમ બોલ્યા કે હે રાજન્ ! મને રાજ્યની કામના નથી તેમ ધન, સ્ત્રી, ગાયો, દેશ કે યજ્ઞની ઇચ્છા પણ નથી, છતાં આ કહું તે તું સાંભળ. જો બેઉ સ્ત્રી પુરૂષને રૂચતું હોય તો હું કંઇ નિયમ આરંભુ, તેમાં તમારે બેઉએ મારી નિઃશંક સેવા કરવી. ચ્યવન મુનિનું એવું બોલવું સાંભળી બેઉને ઘણો હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. તે બેઉ ઋષિને કહેવા લાગ્યાં 'એમ ભલે હો.' એમ કહી હર્ષ પામેલા કુશિકે ચ્યવનમુનિને પોતાના અનુત્તમ એવા મુખ્ય ગૃહમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. પછી તે ઘરમાં તેમને દર્શન કરવાને યોગ્ય પદાર્થોનું દર્શન કરાવા માંડ્યું. હે તપોધન ! આ ભગવાનની શય્યા, પોતાની મરજી મુજબ પોઢો, આપની પ્રીતિને સંપાદન કરવા માટે અમો સારી રીતે યત્ન કરીએ. ઋષિ તથા રાજાને આમ વાત કરતાં સૂર્ય આથમી ગયો. પછી ઋષિએ અન્નપાનને માટે કુશિકને આજ્ઞા કરી. નમસ્કાર કરી કુશિક રાજાએ તેમને પૂછ્યું કે આપને કયું અન્ન ઇષ્ટ છે ? તે હું લાવી મુકું. પરમ પ્રીતિવડે ચ્યવને રાજાને કહ્યું—સિદ્ધાન્ન લાવ. ઘણું સારૂં. એ પ્રકારે તેના વચનનો સત્કાર કરી રાજા તેમને માટે યથાયોગ્ય ઔદન્ન આહાર લાવ્યો. પછી ધર્મવાળા ચ્યવન મુનિએ ભોજન કરી તે દંપતિને કહ્યું કે હે પ્રભો ! મને નિદ્રા બાધ કરે છે માટે સુઇ રહેવાની ઇચ્છા કરૂં છું. ચ્યવનનું વચન સાંભળી રાજાએ તેમને શયનગૃહ પ્રત્યે આણી સુવાડયા. રાણીએ સહિત રાજા ત્યાં ઉભો રહ્યો. ભાર્ગવે કહ્યું કે મને સુતેલાને ઉઠાડશો નહીં, હું જાગું ત્યાં સુધી બેઉ મારા પગ ચાંપો. નિઃશંક રાજાએ હા કહી. વાંણુંવાયે પણ તે બેઉ સ્ત્રી પુરૂષે ઋષિને જગાડયા નહીં, ઋષિની આજ્ઞા પ્રમાણે રાજા તથા રાણી તેમની સેવા કરવા લાગ્યાં, રાજાને આજ્ઞા કરીને ભગવાન્ ચ્યવન મુનિ એકવીસ દિવસ સુધી એક પાસે સુઇ ગયા. હે કુરૂનંદન ! કુશિક રાજા આ-

હારનો ત્યાગ કરી પોતાની રાણી સહવર્તમાન ચ્યવનનું આરાધન કરવામાં આસક્ત થઇ હર્ષવડે સેવા કરવા લાગ્યો. એકવીસ દિવસે ચ્યવન પોતાની મેળે ઉઠીને બેઠા થયા. મોટા ઋષિ કંઇપણ બોલ્યા શિવાય ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા. સેવાના શ્રમથી સુકાયેલાં ભૂખ્યાં તરસ્યાં બેઉજણાં તેમની પછવાડે ચાલ્યાં. જૂએ છે તો શ્રી પુરૂષ બેઉએ મુનિને દીઠા નહીં. તે બેઉના જોત જોતામાં ભૃગુના પુત્ર અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. ઋષિ ન જડવાથી રાજા પૃથ્વીપર પડી ગયો. એક મુહૂર્ત આસનાવાસના થયા પછી દેવીએ સહવર્તમાન મોટી કાન્તિવાળો રાજા ઋષિને ખોળી કાઢવાને ઘણો યત્ન કરવા લાગ્યો.

समुहूर्त्तं समाश्वास्य सहदेव्या महाद्युतिः ।
पुनरन्वेषणे यत्नमकरोत्परमं तदा ॥ ३९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे च्यवनकुशिकसंवादे गुर्जर-भाषायां द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

અધ્યાય ૫૩ મો. ચ્યવન કુશિક સંવાદ. (ચાલુ)

युधिष्ठिर उवाच—तस्मिन्नं तर्हितेविप्रे राजाकिमकरोत्तदा ।
भार्या चास्यमहाभागा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે પિતામહ ! હે મહાભાગ ! તે બ્રાહ્મણ અંતર્ધ્યાન થયા પછી રાજા તથા તેની રાણીએ શું કર્યું તે મને કહો? ભીષ્મપિતા કહે છે—ઋષિને ન દેખવાથી રાજા તથા રાણી થાકી ગએલાં બે'બાકળાં જેવાં નષ્ટચેતન થઇ ગયાં. કંઇ પણ બોલ્યા શિવાય રાંકની પેઠે રાજાએ પૂરીમાં પ્રવેશ કર્યો, ચ્યવન મુનિનું ચેષ્ટિત રાજા વિચારવા લાગ્યો. પછી ઉદાસ થએલો કુશિક પોતાના ઘરમાં આવ્યો અને જુએ છે તો તેજ શય્યામાં સુતેલા ભૃગુના પુત્ર ચ્યવનને દીઠા. ઋષિને જોઇ રાજા તથા રાણી વિસ્મય પામતાં તેમના આશ્ચર્યકારક ચરિત્રનું ચિંતન કરવા લાગ્યાં. તેમનું દર્શન થવાથી બેઉ જણ વિશ્રાંતિ પામ્યાં. પૂર્વની પેઠે બેસી પાછાં ફરીને મુનિના પગ ચાંપવા લાગ્યાં; પાછા મુનિ બીજે પાસે સુઇ રહ્યા, ફરી પાછા તેટલે સમયે એટલે બીજે એકવીસ દિવસે ચ્યવન મુનિ જાગી ઉઠયા. ભયથી શંકા પામેલા રાજા તથા રાણીએ જરા પોતાનો વિકાર જણાવ્યો નહીં. હે પૃથ્વીપતે ! જાગેલા મુનિએ તે બેઉને કહ્યું મને તૈલાભ્યંગ આપો, હું સ્નાન કરીશ. 'ઘણું સારૂં' એમ કહી થાકેલા તથા ભૂખ્યાં બેઉ જણ ઘણું કીમતી સુગંધીદાર શતપાક નામનું તેલ લાવ્યાં. પછી સુખરૂપી આસન ઉપર બેઠેલા ચ્યવનના કહેવા પ્રમાણે બેઉએ પોતાને હાથે તેલ મસળવા માંડયું. મોટા તપસી ઋષિએ કહ્યું કે હજુ બરોબર ચોળાયું નથી. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે રાજા તથા રાણીએ તેલ મસળ્યું પણ તેમના મનમાં જરાએ વિકાર ચ્યવને દીઠો નહીં. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સહસા ઉઠી ચ્યવન સ્નાન શાળામાં આવ્યા. રાજાએ સ્નાન કરવાને યોગ્ય દ્રવ્ય કલ્પ્યું હતું. તે બધાનો સત્કાર કર્યા શિવાય, રાજાના દેખતા દેખતામાં ચ્યવન મુનિ વળી અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. હે ભરતર્ષભ ! ઋષિના એવા ચેષ્ટિતથી રાજા તથા રાણીને

તેમના ઉપર જરાએ ઇર્ષા ઉત્પન્ન થઇ નહીં. વળી સિંહાસન ઉપર બેસી ચ્યવન મુનિએ સ્નાન કર્યું. હે કુરુનંદન! મુનિને જોઇ ભાર્યાએ સહવર્તમાન કુશિક રાજા ઘણો હર્ષ પામ્યો. ઋષિની આજ્ઞા પ્રમાણે રાજાએ નમ્ર ભાવથી સિદ્ધાન્ન ઋષિને નિવેદન કર્યું. રાણી તથા રાજાએ જૂદી જૂદી જાતનાં માંસ તથા વિવિધ પ્રકારનાં શાક, નાના પ્રકારનાં ખાદ્ય, પેય, સ્વાદિષ્ટ માલપુઆ તથા જૂદી જૂદી પ્રકારના ખાંડના લાડુ, કેટલાંક નાના પ્રકારનાં રસાન્ન અને વનમાં ઉત્પન્ન થએલાં મુનિભોજનો તથા વિચિત્ર જાતનાં ફળો અને તરેહ તરેહનાં રાજ ભોજનો આણી આપ્યાં. શાપના ભયથી બોર, ઇંગુદી, કાશ્મર્ય, ભલ્લાતક વગેરે ફળો, ગૃહસ્થોને તથા વનવાસીઓને ભોજન કરવાને યોગ્ય સઘળા પદાર્થો આણી આપ્યા. વસ્ત્રોવડે આચ્છાદન કરી ઉપસ્કરે યુક્ત સઘળું ભોજ્ય, આસન તથા શય્યા વગેરે ચ્યવનના મોં આગળ તૈયાર મૂકયું. તે સઘળું તેમણે સળગાવી દીધું. તે જોઇ દંપતીએ ચ્યવન ઉપર કંઇ ક્રોધ કર્યો નહીં. બેઉના દેખતાં વળી ચ્યવન મુનિ અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. રાજર્ષિ તે જોતો રાણીએ સહવર્તમાન ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. ભાગ્યવાન્ રાજા તથા રાણીને જરા કોપાવેશ જણાયો નહીં. એમ હમેશાં રાજમંદિરમાં રહેલા ચ્યવનને માટે સંસ્કાર કરેલાં ચતુર્વિધ અન્ન તથા વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્ર તથા શય્યાઓ અને અનેક ઉપસ્કરણોવડે રાજા તેમને સેવવા લાગ્યો. ચ્યવન અંતર્ધ્યાન થાય તો રાજા તેમને જોઇ શકે નહીં. આમ સેવા કરતાં એક દિવસ ચ્યવને કુશિક રાજાને કહ્યું કે તારી સ્ત્રી તથા તું બેઉ જણ મને રથમાં બેસાડી તે રથને તમે વહન કરો. રાજા બોલ્યો–નિઃશંક એ પ્રકારે કરૂં છું, પણ હે ભગવાન્! ક્રીડારથ તૈઆર કરૂં કે સંગ્રામિક રથ જોડું? રાજાનું હર્ષ યુક્ત વચન સાંભળી ખુશી થએલા ચ્યવને કહ્યું કે જે તારો સંગ્રામમાં જવાનો રથ છે, તેજ ઉતાવળો સજ કર. મુનિની આજ્ઞાથી સોનાની લાકડીઓવાળો, ઘંટડીઓથી શબ્દાયમાન થતો, આયુધ યુક્ત, જાંબુનદના સુવર્ણથી બાંધેલા પુંખવાળા સેંકડો બાણથી ભરેલો તથા ઝુલતાં સોનાનાં તોરણો અને ફરફરતી ધ્વજાઓવાળો રથ તૈઆર કર્યો. પછી ચ્યવને કહ્યું, હા જેવો જોઇએ તેવો છે, એ પ્રકારે કહી ચ્યવન રથમાં બેઠા. ડાબે ધુસરે રાણી જોડાઇ, જમણીપાસ કુશિક રાજા પોતે જોડાયો અને ચ્યવને ત્રણ ગાંઠાવાળો, વજ્ર જેવી ઝીણી આર ખોસેલો પરોણો હાથમાં લીધો. રાજાએ સર્વ સાધન ચ્યવન મુનિને આપી પૂછયું, કે હે ભગવન્! હે ભૃગુનંદન! બોલો હવે આ રથ ક્યાં હાકું. હે વિપ્રર્ષિ જ્યાં આપ કહેશો, ત્યાં તમારો રથ જશે. એ પ્રકારે પૂછાએલા ભગવન્ ચ્યવન મુન રાજાની પ્રત્યે બોલ્યા—અહીંથી હળવે હળવે, પગલે, પગલે, આગળ ચાલો, મને શ્રમ થાય નહીં તેમ મારી આજ્ઞા પ્રમાણે બેઉ ચાલજો, બધા લોક દેખે તેમ મને સુખમાં વહન કરો. રસ્તામાં જનારા પથિકોને દૂર કાઢી ન મૂકશો: કેમકે—બ્રાહ્મણ. કોઇ કામનાવાળા અર્થિ મારી પાસે માગે તેને હું રસ્તામાં ધન આપતો જઇશ, ધન, રત્ન વિગેરે અશેષ ધન જે માગશે તે સઘળાને આપીશ, માટે તે એકઠું કર, વિચાર કરીશ નહીં. ઋષિનું વચન સાંભળી રથે જોડાએલો રાજા સેવકોને કહેવા લાગ્યો કે ઋષિ જે જે માગે તે તે વગર વિચારે તેને નિવેદન કરો. રાજાની આજ્ઞાથી રત્ન, સ્ત્રીઓ, પશુ, ઘરેણું, બીજું સોનું મોટા પર્વત જેવા ગજેન્દ્રો, સઘળું ધન લઇ બધા અમાત્યો ઋષિની પછવાડે રહ્યા. રાજા તથા રાણીએ ચ્યવન મુનિનો રથ પોતાની ખાંધે વહન કરવા માંડયો. તે જોઇ સઘળી પ્રજા દુઃખી થઇ હાહાકાર કરવા લાગી. પરોણાની ઝીણી આર કેડે તથા બરડાના ભાગમાં ભોકવા લાગ્યા. પણ બેઉ-

જણુ ભૂખ્યાં તરસ્યાં થરથરતાં પ્રયાસે સુકાઇ ગએલે ગાત્રે નિર્વિકાર રથ ખેંચતાં હતાં. પરોણા વાગવાથી શરીરે પડેલાં છિદ્રમાંથી રૂધિર સ્ત્રવતું હતું. તથાપિ તે મોટા રથને ખેંચતાં હતાં, જેમ કેસુડાનાં લાલ પુષ્પ જણાતાં હોય તેવાં તે બેઉનાં શરીર જોઇ પૂરની પ્રજા અત્યંત આકુળ વ્યાકુળ થઇ ગઇ. શાપના ભયથી રાજા કંઇપણ બોલતો નહોતો. નગરના લોકો માંહોમાંહ્ય કહેવા લાગ્યા—સર્વે તપનું બળ જુઓ. સઘળા ક્રોધયુક્ત થએલા છીએ, તથાપિ શ્રેષ્ઠ એવા ચ્યવન મુનિને કોઇ ઉંચી નજરે જોઇ શક્તા નથી. અહો! આત્મતત્વને જાણનારા ભગવાન મહર્ષિનું ઐશ્વર્ય કેવું? રાણી તથા રાજાનું ધૈર્ય કેટલું બધું? પોતે થાકેલાં છતાં ચ્યવન મુનિના રથને કષ્ટથી વહન કરે છે, ભ્રગુના પુત્રે બેઉમાં જરા વિકાર ન દીઠો.

ભીષ્મપિતા કહે છે-બેઉને નિર્વિકાર જોઇ ભ્રગુ કુલને વહન કરનારા ચ્યવને કુબેરની પેઠે પૈસો વેહેંચવા માંડયો. તોપણ પ્રસન્ન થયેલો રાજા તેમની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ થયો નહીં. આટલું બધું કષ્ટ દીધા છતાં રાજા તથા રાણીને નિર્વિકાર જોઇ પ્રસન્ન થએલા મોટા મુનિએ રથમાંથી હેઠા ઉતરી બેઉ સ્ત્રી પુરૂષને છોડી દીધાં. બેઉને છોડી મૂકી ઘણા પ્રસન્ન થએલા ભાર્ગવ મુનિ ઘણી ગંભીર સ્નિગ્ધ વાણીથી બેઉની પ્રત્યે આ પ્રમાણે વચન બોલ્યા—તમે માગો તે વરદાન બેઉને આપું. ઘણાં સુકુમાર એવાં બેઉને પરૂણાની આરથી શરીરે જે વ્રણ પડયાં હતાં, તે ઉપર મુનિએ સ્નેહથી અમૃત કલ્પ પોતાના હાથવડે સ્પર્શ કર્યો. પછી રાજા બોલ્યો અમને બેઉને શ્રમ જણાતો નથી. તમારા પ્રભાવથી અમે થાક રહિત છીએ એમ તે બેઉ જણ ભાર્ગવ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યાં, ત્યારે હર્ષયુક્ત ભગવાન ચ્યવનમુનિ તેમની પ્રત્યે બોલ્યા કે મેં આગળ વૃથા કહ્યું નથી, જે મેં કહ્યું છે, તેમ થશે. હે પાર્થિવ! રમણીય તથા કલ્યાણકારી એવા આ ગંગા તટના પ્રદેશમાં કેટલોક કાળ હું વ્રત ધારણ કરેલો રહીશ. હે પુત્ર! પોતાના પુર પ્રત્યે હમણાં જાઓ, વળી થાક ઉતર્યા પછી તું અત્રે આવજે. હે મનુષ્યોના રાજા! આ ઠેકાણે બેઠેલો તું કાલે મને ભાર્યાએ સહવર્તમાન દેખીશ. તારે ક્રોધ કરવો નહીં, તારો શ્રેય સમિપ રહ્યો છે, તારા મનમાં જે ઇચ્છિત રહ્યું છે, તે સઘળું થશે. ખુશી થએલા ચ્યવને કુશીકને એ પ્રકારે કહ્યું. અર્થવાળો રાજા આવું વચન બોલ્યો, કે હે મુનિ મધ્યે સિંહ! હે મહાભાગ! મને ક્રોધ નથી, હે ભગવન્! અમને બેઉને તમે પવિત્ર કર્યાં છે. બળવાળાં એકઠાં રહેલાં યુવાવસ્થાને ધારણ કરેલાં અમને બેઉને પરૂણાથી તમે જે વ્રણ કર્યો છે, તેને હું તથા રાણી અમારા ગાત્રોમાં દેખતાં નથી. હું સ્વસ્થ થયો છું. આ દેવીનું શરીર અપ્સરા જેવું દેખું છું. આટલી બધી શોભાવાળી મેં તેને પૂર્વે નથી જોઇ. હે મહામુને! તમારા પ્રસાદથી આવું થઇ ગયું. હે ભગવન્! સત્ય પરાક્રમવાળા તમારે વિષે એમાં કંઇ આશ્ચર્ય કરવાનું નથી. એ પ્રકારે કહેતા કુશિકની પ્રત્યે ચ્યવન મુનિ બોલ્યા કે હે નરાધિપ! રાણીએ સહિત (કાલે) અત્રે આવજે. ઋષિનું વચન સાંભળી તેમની આજ્ઞા લઇ, અભિવાદ્ય કરી, ચાકર, પુરોહિતો તથા રાણીએ સહિત ઇન્દ્રની પેઠે રાજા પોતાના નગર ભણી ચાલ્યો. સઘળું પ્રધાનમંડળ, બળવાન યોદ્ધાઓ વગેરે સૈન્યથી વિંટાએલો, અત્યંત શોભાવડે દીપતો, બંદિજનોએ સ્તુતિ કરેલો કુશિક હરખાતો હરખાતો નગરમાં ગયો. નગરમાં જવા પછી પોતાની પૂર્વાન્હિક ક્રિયા કરી, ભોજન જમી રાજા તથા રાણી બેઉ તે રાત્રી પોતાના મહેલમાં સુઇ રહ્યાં. ચ્યવન મુનિએ કરેલી પીડા જતી રહી, નવું યૌવન પ્રાપ્ત થયું, એવી દ્વિજવરના

અધ્યાય ૫૫ મો. ચ્યવન કુશિક સંવાદ.

च्यवन उवाच—वरश्च गृह्यतां मत्तो यश्च ते संशयोहृदि ।
तं प्रब्रूहि नरश्रेष्ठ सर्वं संपादयामि ते ॥ १ ॥

ચ્યવન મુનિ કહે છે—હે નર મધ્યે ઉત્તમ! મારી પાસેથી વરદાન ગ્રહણ કર અને તારા હૃદયમાં જે સંશય હોય તે મને કહે. તારો સઘળો સંશય હું નિરવાણુ કરીશ. કુશિક રાજા કહે છે-હે ભગવન્! હે ભાર્ગવ! જો તમે મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો મારા ઘરમાં તમે રહ્યા, તેનું કારણ સાંભળવાને ઇચ્છું છું તે મને કહો. હે મુનિપુંગવ! એક્વીસ દિવસ સૂધી એક પાસે સુઇ રહ્યા, કંઇ પણ બોલ્યા શિવાય બહાર જતા રહ્યા, અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા, વળી ફરીને દર્શન આપ્યું, વળી એક્વીસ દિવસ સૂધી બીજે પાસે સુઇ ગયા, તૈલાભ્યંગ કર્યા પછી ગયા, વિવિધ પ્રકારનું ભોજન મારા ઘરમાંથી આણ્યું તે અગ્નિવડે બાળી મૂક્યું, વળી સહસા રથમાં બેસીને નીકળ્યા, દ્રવ્યનો વિસર્ગ અને વનનું દર્શન, વળી હે મહા મુને! સોનાના મેહેલ તથા વિદ્રુમમણિના પર્યંકોનું દર્શન, અને પુનઃ તેનું અદર્શન, એ સઘળાનું કારણ સાંભળવાને હું ઇચ્છું છું. હે ભૃગુ કુળને વહન કરનારા! તેમાં હું વિચાર કરતાં ઘણો મોહ પામું છું. હે તપના ભંડાર! આ સઘળાનો નિશ્ચય મને થતો નથી, માટે તે સમગ્રપણાથી સત્ય સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે. ચ્યવન મુનિ કહે છે—હે પાર્થિવ! જેટલા કારણ માટે તે મેં કર્યું તે સઘળું તું સાંભળ, તેં પૂછ્યું માટે નહીં કહું તેમ નથી. હે રાજન્! પૂર્વે દેવની સભામાં બ્રહ્માએ કહેલું જે મેં સાંભળ્યું છે તે હું તને કહું છું, બ્રહ્મક્ષત્રના વિરોધથી તારે કુલસંકર પૌત્ર થશે. હે રાજન્! તે તેજવાળો તથા ઐશ્વર્યવાળો ઉત્પન્ન થશે. એવું સાંભળ્યાથી તારા કુળનો નાશ કરવાને હું આવ્યો. કુશિકના ઉચ્છેદને ઇચ્છતો તારા કુળને બાળવાની ઇચ્છાએ તારા નગરમાં આવી, હે મહીપતે! મેં તને કહ્યું કે મારે કંઇક નિયમ આરંભવો છે, તેમાં તમે બેઉ મારી સેવા કરો. તારા ઘરમાં રહીને તારૂં કંઇ દુષ્કૃત હું નહી જોઉ તોજ હે રાજર્ષે! તું જીવીશ, તું તેથી ઉલટો થતો ના. હે પાર્થિવ! હું સુઉ છું, મને કોઇ જગાડે નહીં, એવો નિશ્ચય કરી એકવિશ દિવસ સૂધી હું સૂઇ ગયો. જ્યારે સ્ત્રી સહવર્ત્તમાન તેં મને સુતેલો ન જગાડયો, ત્યારે હે નર દેવ! મનમાં હું તારા ઉપર ઘણો પ્રસન્ન થયો. હે પ્રભો! એક્વીસમે દિવસે ઉઠી જ્યારે હું ચાલવા લાગ્યો, ત્યારે તેં મને પૂછ્યું હોત કે-'ક્યાં જશો' તો હું તને શાપ દેત, પણ તેં પૂછ્યું નહીં. વળી હું અંતર્ધ્યાન થએલો ફરી તારા ઘરમાં પ્રગટ થઇ, યોગ ધારણ કરી, બીજા એકવિસ દિવસ સુઇ રહ્યો, હે નરાધિપ! ભૂખ્યો છતાં શ્રમ કરવાથી પણ તેં મારાપર ઇર્ષા ન કરી, શાપ દેવારૂપ બુદ્ધિ આદરી મેં તમને બેઉને ભૂખે માર્યા, તોપણ હે પાર્થિવ! નરશ્રેષ્ટ! સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ ક્રોધ તારા મનમાં ન આવ્યો. તેથી તારા ઉપર હું પ્રસન્ન થયો. જ્યારે તું ભોજન લાવ્યો ત્યારે તે મેં બાળી મૂક્યું. મેં વિચાર્યું કે જો તે માત્સર્યથી ક્રોધ કરશે તો હું શાપ દઇશ. પછી મેં રથમાં બેશી તને કહ્યું કે તમે બેઉ જણ આ રથને વહન કરો, તો તમે તે પણ કર્યું. હું તમારા ઉપર અવિશંક પ્રસન્ન થયો, તને ક્રોધ ઉત્પન્ન કરવાને મેં ધનનો ઉત્સર્ગ કર્યો. તેથી પણ તને ક્રોધ ન થયો!! ત્યાર પછી હે રાજન્! તારા કૃત્યથી પ્રસન્ન થએલ મેં પ્રીતિને અર્થે ભાર્યા સહિત તને સ્વર્ગનું દર્શન કરાવ્યું. જે વનમાં તને દિવ્ય દર્શન થયું. હે પાર્થિવ! તેં રાણી સહિત સુદ-

ર્ત્વાર સ્વશરીરે આ સ્વર્ગોદ્દેશ અનુભવ્યો. હે રાજન્! તપ તથા ધર્મના નિદર્શનને અર્થે તેમાં તારી જે સ્પૃહા થઇ તે મેં જાણી. હે પૃથ્વીપતે! અવશ્ય તું બ્રાહ્મણપણું તથા તપની આકાંક્ષા કરે છે, એમ મેં જાણ્યું. હે પાર્થિવ! દેવેન્દ્રપણું અને નરેન્દ્રપણું, એ એઉનો તિરસ્કાર કરી, હે તાત! બ્રાહ્મણપણું દુર્લભ છે, એમ તેં કહ્યું. બ્રાહ્મણમાંએ ઋષિત્વ, અને તે કરતાં પણ ઉત્તમ તપસ્વિતા તેં જાણી. તારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થશે. કુશિક રાજાથકી કૌશિક બ્રાહ્મણ થશે. તારાથી ત્રીજો પુરૂષ બ્રાહ્મણપણાને પામશે. હે પાર્થિવ! ભૃગુઓના તેજથીજ તારો વંશ શ્રેષ્ઠ થશે. તારા પુત્રનો પુત્ર અગ્નિ જેવી કાન્તિવાળો તપસ્વી બ્રાહ્મણ થશે. તે મનુષ્યોને તથા ત્રણ લોકને ભય ઉત્પન્ન કરશે, તે હું તને સત્ય કહું છું. હે રાજર્ષે! તારી ઇચ્છામાં આવે તે વરદાન માગી લે, હવે હું તીર્થયાત્રાએ જઇશ. ઘણો કાળ થયો.

કુશિક રાજા કહે છે—હે મહામુને! તમો પ્રસન્ન થયા એજ મને વરદાન છે. હે પાપરહિત! તમે જે કહ્યું તે ભલે હો, મારે તેવો પૌત્ર થાઓ. મારા કુળને બ્રાહ્મણપણું થાઓ, એજ મને વરદાન છે. હે ભગવન્! ફરીને કંઇક વિસ્તારથી પૂછવાની ઇચ્છા રાખું છું. હે ભૃગુનંદન! મારૂં કુળ બ્રાહ્મણપણાને કયે પ્રકારે પ્રાપ્ત થશે? મારો યોગ્ય એવો આ કોણ બંધુ થશે.

कथमेष्यति विप्र त्वं कुलं मे भृगुनंदन ।
कश्चासौमविताबंधुर्मम कश्चापि संमतः ॥ ३७ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे च्यवनकौशिकसंवादे गुर्जरभाषायां पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

અધ્યાય ૫૬ મો. ચ્યવન કુશિક સંવાદ.

च्यवन उवाच—अवश्यं कथनीयं मे तवैतन्नरपुंगव ।
अदर्थंत्वाहमुच्छेत्तुं संप्राप्तो मनुजाधिप ॥ १ ॥

ચ્યવન મુનિ કહે છે—હે મનુષ્યોના રાજા! હે પુરૂષો મધ્યે ઉત્તમ! જેટલા માટે હું તારો નાશ કરવાને આવ્યો તે સઘળું અવશ્ય તને મારે કહેવું છે. હે જનાધિપ! ભૃગુના વંશીઓને જે ક્ષત્રિયો હમેશાં યજન કરવા યોગ્ય છે, તે ક્ષત્રિયો અદૃષ્ટના બળથી ભેદને પામી જશે. હે નરાધિપ! ક્ષત્રિયો સઘળા ભૃગુઓનો વધ કરશે. દૈવના દંડથી પિડાએલા તેઓ આબાળ પર્યંત નાશ પામશે. પછી કેટલેક કાળે અમારા કુળમાં ગોત્રની વિશેષ વૃદ્ધિ કરનારો, સૂર્યના જેવી કાન્તિવાળો, મોટો તેજસ્વી ઉર્વ નામે ઋષિ ઉત્પન્ન થશે. તે ત્રણ લોકનો નાશ કરવાને કોપાગ્નિ ઉત્પન્ન કરશે, જે પર્વતો અને વનો સુદ્ધાંત સઘળી પૃથ્વીને ભસ્મવસાત્ કરી નાંખશે. મુનિ મધ્યે ઉત્તમ એવા ઉર્વ મુનિ, કેટલેક કાળે તે અગ્નિને સમુદ્રમાં વડવાના મુખમાં નાખી તેજ સમાવી દેશે. હે મહારાજ! હે પાપરહિત! તે ઉર્વના પુત્ર ઋચિક નામના ભૃગુ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રની પ્રત્યે સમગ્ર ધનુર્વેદ સાક્ષાત્કાર થઇ તેની પાસે રહેશે. ક્ષત્રિયોના અભાવને માટે દૈવે પ્રેરેલા ઉર્વ મુનિ વેદને લઇ પોતાના પુત્રમાં

મૂકશે. ઋચિક મુનિ, તપવડે જેણે આત્માને જાણ્યો છે એવા મોટા ભાગ્યશાળી, પોતાના પુત્ર જમદગ્નિને વિષે ધનુર્વેદ ધારણ કરશે. હે ધર્માત્મન્! ઋચીક મુનિ તારા વંશની વૃદ્ધિ કરવાને અર્થે તારા કુળની કન્યાને પરણશે. ગાધિ રાજાની પુત્રી એટલે તારા પુત્રની પુત્રીને પામીને તે મોટા તપસ્વી મુનિ ક્ષત્રિય સદૃશ ધર્મવાળો બ્રાહ્મણ ઉત્પન્ન કરશે. મોટી કાન્તિવાળા તે મુનિ, ગાધિરાજાને તપવડે યુક્ત, બૃહસ્પતિના જેવો તેજસ્વી, ક્ષત્રિય છતાં બ્રાહ્મણનાં કર્મ કરનારો, સુધાર્મિક એવો વિશ્વામિત્ર નામે પુત્ર આપશે. એમ બેઉમાં ફેરફાર થવાનું કારણ બેઉની સ્ત્રીઓજ થશે. બ્રહ્માની આજ્ઞા છે, માટે અન્યથા થશે નહીં. તેને ત્રીજી પેઢીએ બ્રાહ્મણપણું પ્રાપ્ત થશે, ભાવિતાત્મ એવા ભૃગુઓની સાથે તું સંબંધવાળો થઇશ. ભીષ્મપિતા કહે છે—મહાત્મા ચ્યવનનું વચન સાંભળી હરખાતો કુશિકરાજા બોલ્યો કે 'એવું હો' રાજાનું બોલવું સાંભળી ચ્યવન મુનિએ કુશિકને વર માગવાને પ્રેરણા કરી. રાજા બોલ્યો કે હે મહામુને! તમારાથી હું કામનાને સત્ય કરીશ, મારૂં કુળ બ્રહ્મભૂત હો અને તેની ધર્મમાં મતિ હો, રાજાનું બોલવું સાંભળી, 'તેમ હો' એ પ્રકારે કહી રાજાની આજ્ઞા લઈ ચ્યવન તીર્થયાત્રા પ્રત્યે ગયા. હે નૃપ! ભ્રગુ તથા કુશિકોના સંબંધનું સઘળું કારણ મેં તને યથાસ્થિત કહ્યું. હે નૃપ! રામ તથા વિશ્વામિત્રનો જન્મ, જેમ પૂર્વે ચ્યવન મુનિએ કહ્યો હતો, તેમજ મેં તને કહ્યો.

यथोक्तमृषिणा चापि तदा तदभवन्नृप ।
जन्मरामस्य च मुनेर्विश्वामित्रस्य चैव हि ॥ २१ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे च्यवनकुशिकसंवादे गुर्जरभाषायां षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥

અધ્યાય ૫૭ મો. તપનું ફળ.

युधिष्ठिर उवाच—मुह्यामीव निशाम्यद्य चिंतया नः पुनःपुनः ।
हीनां पार्थिवसंघातैः श्रीमद्भिः पृथिवीमिमाम् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર રાજા પૂછે છે–શોભાયમાન રાજાઓના સમૂહથી રહિત આ પૃથ્વીને જોઈ હું મોહ પામું છું અને રાત્રિ દિવસ ફરી ફરીને વિચાર કરૂં છું કે–હે ભારત! હે પિતામહ। પૃથ્વીને જીતી સેંકડો રાજ્ય મેળવીને પણ, કરોડો પુરૂષોને મારવાથી હું પરિતાપ પામું છું. પતિ, પુત્ર, માતુલ અને ભાઇઓ વિનાની તેમની સ્ત્રીઓની શી અવસ્થા થશે? અવસ્ય તે કુરૂઓ તથા સુહૃદો અને જ્ઞાતિને પણ હણવાથી હું ઉંધે મોઢે નરકમાં પડીશ, એમાં સંશય નહીં. હે ભારત! હું શરીરને ઉગ્રતપ સાથે જોડવા ઇચ્છું છું. હે પૃથ્વીપતે! હું તત્વતઃ ઉપદેશને ઇચ્છું છું.

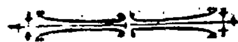
વૈશંપાયન યુધિષ્ઠિરનું તેવું વાક્ય સાંભળી, મોટા મનવાળા ભીષ્મ નિપુણ એવા યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે હે પૃથ્વીપતે! જે તારે વિષે અદ્‌ભુત રહસ્ય છે તે હું તને કહું છું તે સાંભળ. જે કર્મ કરવાથી ગતિને પમાય છે, તે હું તને કહીશ. તપથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તપથી

યશ મેળવાય છે. હે વિભો ! તપવડે ભોગ તથા આયુષ્ય મળે છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, આરોગ્ય, રૂપ, સંપત્તિ તથા સૌભાગ્ય તપથી પમાય છે. તપવડે ધનસંપાદન થાય છે, મૌનથી આજ્ઞા મેળવી શકાય છે, દાનવડે ઉપભોગ મળે છે, બ્રહ્મચર્યથી જીવિત વૃદ્ધિ પામે છે, અહિંસાના ફળરૂપ તે છે. દીક્ષા લેવાથી ઉત્તમ કુળમાં જન્મ થાય છે, ફળ મૂળ અશન કરનારને રાજ્ય મળે છે. પાંદડાં ખાનારાઓને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. પય ભક્ષણ કરનારો દેવલોકમાં જાય છે. દાનવડે અધિક ધન સંપાદન થાય છે. ગુરૂની શુશ્રુષા કરવાથી વિદ્યા પ્રાપ્ત છે. નિત્ય શ્રાદ્ધથી સંતતિ થાય છે. શાકની દીક્ષાઓથી પુષ્કળ ગાયો વગેરે પશુસમૃદ્ધિ મળે છે. તૃણભોજન કરનારાઓને સ્વર્ગ મળે છે. ત્રિકાળ સ્નાન કરવાથી સ્ત્રીઓ મળે છે. વાયુપાન કરવાથી ક્રતુ મળે છે. નિત્યસ્નાયી દક્ષ થાય છે. બે સંધ્યાઓમાં જપ કરવાથી બ્રાહ્મણ થાય છે. મરૂદેવનું સાધન કરવાથી રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપવાસ કરવાથી સ્વર્ગ મળે છે. સ્થંડિલ ઉપર સુઇ રહેનારાઓને ઘર તથા શય્યાઓ મળે છે. ચીર વલ્કલ પહેરવાથી સારાં વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં મળે છે. યોગ યુક્ત તપોધનને શય્યાઓ, આસન તથા વાહનો પ્રાપ્ત થાય છે. અગ્નિ પ્રવેશ કરનારને નિરંતર બ્રહ્મલોકમાં રહેવું થાય છે. રસયુક્ત દ્રવ્યોનો ત્યાગ કરવાથી આ લોકમાં રૂડુ ભાગ્ય સંપાદન થાય છે, આમીસ (માંસ–લોભ્ય વસ્તુ) વર્જવાથી આયુષ્યવાળી પ્રજા થાય છે. જળમાં વાસ કરવાથી નરાધિપતિ થવાય છે. સત્ય બોલનારો ઉત્તમ પુરૂષ દેવતાઓ સહવર્ત્તમાન સ્વર્ગનું સુખ ભોગવે છે, દાન કરવાથી કીર્ત્તિ મળે છે. હિંસા ન કરવાથી શરીર આરોગ્ય થાય છે. બ્રાહ્મણની સેવા કરવાથી રાજ્ય મળે છે અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણપણું પ્રાપ્ત થાય છે. જળદાન કરવાથી શાશ્વતી કીર્ત્તિ બંધાય છે. અન્નનું દાન કરવાથી મનોરથ પ્રમાણે ભોગ મળે છે. સર્વ પ્રાણીઓને શાન્તિ એટલે અભયનો આપનાર સઘળા શોકથી મુક્ત થાય છે. દેવની સેવા કરવાથી રાજ્ય તથા દિવ્ય-રૂપ મેળવે છે. દીપનું દાન કરવાથી ચક્ષુવાળો થાય છે. વ્હાલા પદાર્થનું દાન કરવાથી નિ-ર્મળ બુદ્ધિ તથા સ્મૃતિ મેળવે છે. ગંધમાલ્યનું દાન કરવાથી પુષ્કળ કીર્ત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. કેશશ્મશ્રુધારણ કરવાથી સારી સંતતિ થાય છે. બાર વર્ષ સુધી ઉપવાસ, દીક્ષા કે અભિષેક કરવાથી વીરસ્થાન સંપાદન થાય છે. દાસી, દાસ અલંકાર, ખેતર ઘરો તથા બ્રાહ્મણને કન્યાદાન આપે છે, તે વડે કરીને પુનઃ પાછું તે સઘળું સંપાદન થાય છે. હે ભારત ! યજ્ઞો કરવાથી તથા ઉપવાસોથી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગતિ થાય છે. ફળ તથા પુષ્પનો આપનાર પુરૂષ જ્ઞાન તથા કલ્યાણને મેળવે છે. સોનાનાં શીંગડાંએ શોભતી એકહજાર ગાયોનું દાન કરવાથી પુરૂષ પુણ્યવાળું દિવ્ય સ્વર્ગ મેળવે છે, એમ સ્વર્ગમાં રહેતા દેવના સમૂહો કહે છે. સોનાની શીંગડીઓ વાળી, વાછરડાએ સહવર્ત્તમાન, કપિલા ગાય, જે પુરૂષ કાંસાના દોહનપાત્ર સુદ્ધાં દાન કરે તેના તે તે પ્રકારના ગુણોએ યુક્ત મનોરથોને પુરતી ગાય–કામ-દુહા થઇને દાતાની સામે ઉભી રહે છે. ગાયના શરીરપર જેટલાં રૂંવાં હોય તેટલાં વર્ષ પર્યન્ત તે ગોપ્રદાન કરવાથી સ્વર્ગમાં વસે છે. આ લોકમાં પુત્ર પૌત્રાદિકની વૃદ્ધિ થાય અને અંતે સાત કુલને પરલોકમાં તારી દે. સુંદર સોનાનાં શિંગડાંવાળી, ઉતરેય વસ્ત્રે તિલ બાંધીને દક્ષિણા સહવર્ત્તમાન ગોપ્રદાન કરે તો દાતાને વસુના લોક પ્રત્યે જવું સુલભ થાય છે. પોતાનાં કર્મો વડે રૂંધાયેલા તિવ્ર અંધકારવાળા નરકમાં પડતાં પુરૂષને મહા સમુદ્રમાં વાયુએ યુક્ત નાવજ હોયની શું તેમ ગાયોનું દાન પરલોક પ્રત્યે તારે છે. જે પુરૂષ, બ્રાહ્મણને આપવા

યોગ્ય કન્યાનું દાન કરે છે, ભૂમિનું દાન તથા અન્નનું વિધિવત્ દાન બ્રાહ્મણને આપે છે, તે પુરૂષ પુરંદરના લોકને પામે છે. જે પુરૂષ, સર્વ ગુણ સંપન્ન નિત્ય નિયમ કરનારા ગુણ યુક્ત વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને આપે છે; તેને ઉત્તર કુરૂ દેશમાં રહેવું થાય છે. તેજ પ્રકારે ઉત્તમ ગાયોના દાનવડે કરીને વસુના લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. રૂપાના દાનથી સ્વર્ગ મળે છે. તેના કરતાં સોનાનું દાન ઘણું શ્રેષ્ઠ છે. છત્રીનું દાન કરવાથી સુંદર ઘર મળે છે. જોડા આપવાથી વાહન પ્રાપ્ત થાય છે. વસ્ત્ર દાનથી સારૂં રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, સુગંધ દ્રવ્યના પ્રદાનથી મનુષ્ય સુઘડ થાય છે. પુષ્પોવાળું અથવા ફળોવાળું વૃક્ષ બ્રાહ્મણને આપવાથી શોભાયમાન્, બહુ રત્નોથી ભરેલું, સમૃદ્ધિવાળું ઘર વગર યત્ને પ્રાપ્ત થાય છે. ભક્ષ્યાન્ન, પાણી તથા સઘળા રસોનું દાન કરવાથી મનમાં ઇચ્છેલા રસોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આસન તથા આચ્છાદનના દાનથી દાતાને તે સઘળાં મળે છે, એમાં સંશય નહીં. પુષ્પની માળાઓ, ધુપ, ગંધ, અનુલેપ (સુગંધિ દ્રવ્ય), સ્નાન કરવાનાં દ્રવ્ય વગેરે બ્રાહ્મણને આપવાથી, હે નરેન્દ્ર! આ લોકમાં રોગ વગરના સ્વરૂપવાન્ થવાય છે, હે રાજન્! ધાન્ય ભરેલું તથા શયનોએ યુક્ત એવું ઘર બ્રાહ્મણને આપે છે, તેને બહુ રત્નથી પૂરેલું, પુણ્યવાળું, ઉત્તમ અધિષ્ઠાન પ્રાપ્ત થાય છે. સુગંધવાળું, અસ્તર તથા ઓછાડે સહિત શયન, જે બ્રાહ્મણને આપે છે, તે રૂપાળી, કટાક્ષવાળી, મનને વા'લી લાગે તેવી, સુંદર ભાર્યાને વગર યત્ને પામે છે. વીરશય્યામાં પોઢનારો પુરૂષ, પિતામહને અપ્રિય થતો નથી, જેનાથી બીજું અધિક જણાતું નથી એમ મોટા ઋષિઓ કહે છે. વૈશંપાયન કહે છે કે ભીષ્મપિતાનું વચન સાંભળી, પ્રસન્ન થએલા યુધિષ્ઠિરને વીરમાર્ગની અભિકાંક્ષાથી આશ્રમમાં રહેવું રૂચિકારક ન લાગ્યું. હે પુરૂષ મધ્યે શ્રેષ્ઠ! પછી યુધિષ્ઠિરે પાંડવોની પ્રત્યે કહ્યું કે પિતામહનું કહેલું વાક્ય તમને રૂચીકારક હો. યુધિષ્ઠિરનું વચન સાંભળી સઘળા પાંડવો તથા યશવાળી દ્રૌપદીએ તેના તે વાક્યને बाढं એ પ્રકારે અંગિકાર કરી, પૂજન કર્યું.

तत स्तुपांडवाः सर्वे द्रौपदी च यशस्विनी ।
युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं बाढमित्यभ्यपूजयन् ॥ ४४ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

અધ્યાય ૫૮ મો. લોકોપયોગી કાર્ય કરવાનું પુણ્યફળ.

युधिष्ठिर उवाच—आरामाणां तडागानां यत्फलं कुरुपुंगव ।
तदहं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तोद्य भरतर्षभ ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે કુરૂ કુળમાં શ્રેષ્ઠ! હે ભરતર્ષભ! આરા તથા તળાવોનું જે ફળ હોય તે હું હમણાં તમારાથી સાંભળવા ઇચ્છુ છું. ભીષ્મપિતા કહે છે—સુંદર જોવા લાયક પૃથ્વી, વિચિત્ર ધાતુઓથી શોભિતી હોય, તે ભૂમિને સઘળા પ્રાણીઓએ શ્રેષ્ઠ પૃથ્વી કહેલી છે, તેને ક્ષેત્રવિશેષા કહેલી છે, તેમાં તળાવો બાંધવાનું કહેલું છે. એક પછી એક એમ સઘળાં

જળાશય હું તને કહી દેખાડું છું. તળાવો તથા તેના કરાવનાર પુરૂષોના ગુણ તને કહું છું. તળાવનો બાંધનાર પુરૂષ ત્રણલોકમાં સઘળે સ્થળે પૂજાય છે. તળાવોનું કરવું મિત્ર સદન, મૈત્ર, અને મિત્રને વૃદ્ધિ પમાડનારૂં તથા કીર્તિને ઉત્પન્ન કરનારૂં છે, દેશમાં એક મોટા આ-શ્રયભૂત, સુકૃતક્ષેત્ર એવું તળાવ ધર્મ, અર્થ તથા કામ, એ ત્રિવર્ગી ફળ આપનારૂં છે, એમ પંડિતો કહે છે. ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓને તળાવ ઉપયોગી છે. સઘળાં તળાવો ઉત્તમ શો-ભાને આપે છે. દેવ, મનુષ્યો, ગંધર્વ, પિતૃઓ, ઉરગલોક, રાક્ષસો તથા સ્થાવરો જળાશયનો આશ્રય કરે છે, તેટલા કારણ માટે તળાવને વિષે જે ગુણો કહ્યા છે, તે હું તને કહું છું. વળી ઋષિઓએ તળાવ કરાવામાં જે ફળની પ્રાપ્તિ કહેલી છે તે પણ કહીશ. વર્ષાકાળમાં જે તળાવમાં પાણી રહે છે તેને પંડિતો અગ્નિહોત્રનું ફળ થાય છે એમ કહે છે. શરદ્ કાળમાં જેના તળાવમાં પાણી રહે છે, તે પુરૂષને મરવા પુંઠે સહસ્ર ગોપ્રદાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. હેમંતકાળમાં જેના તળાવમાં પાણી રહે છે, તે ઘણી સુવર્ણની દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞનું ફળ પામે છે. શિશિર કાળમાં જેના તળાવમાં પાણી રહે છે તેને અગ્નિષ્ટોમનું ફળ મળે છે. તેનું સુકૃત તળાવ કે જેમાં વસંત ઋતુમાં જળ રહે છે તે પુરૂષ અતિરાત્ર યજ્ઞનું ફળ ભોગવે છે. ગ્રીષ્મઋતુમાં જેના તળાવમાં જળ રહે છે, તેને મુનિઓ વાજીમેધ યજ્ઞનું ફળ મળતું કહે છે. જે જળાશય ખોદાવે છે, તે પોતાનું કુળ તારે છે. ગાયો તેમાં જળપાન કરે છે, જેણે કરીને પુરૂષો હમેશાં સાધુ કહેવાય છે. જેના તળાવમાં તર્પી ગાયો, મૃગપક્ષિઓ તથા મનુષ્યો જળપાન કરે છે. તેને અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં જીવો જળ-પાન કરે, સ્નાન કરે તથા વિશ્રામ લે, તેવડે તળાવ ખોદાવનારને મરવા પુંઠે અનંત સુખ થાય છે. હે તાત! જળ દુર્લભ છે, તેમાં વળી પરલોકમાં વિશેષ દુર્લભ છે. પાણીના પ્રદાનથી શાશ્વતી પ્રીતિ ઉપજે છે. તિલ, પાણી તથા દીપદાન બ્રાહ્મણને આપવાથી મરવા પુંઠે જ્ઞાતિ સહવર્ત્તમાન ઘણું દુર્લભ ફળ સંપાદાન થાય છે. હે પુરૂષ મધ્યે સિંહ! સર્વ દાન કરતાં જળનું દાન મોટું છે. સર્વ કરતાં તે અવશેષ છે માટે અવશ્ય જળદાન આપવું એ મેં તને (તળાવનું) ઉત્તમ ફળ કહ્યું.

હવે આગળ વૃક્ષો રોપવાનું ફળ કહું તે સાંભળ. સ્થાવર પ્રાણિઓની ૭ જાતિ કહેલી છે. 'વૃક્ષ' ૨ ગુલ્મ, ૩ લતા, ૪ વલ્લી, ૫ ત્વક્સાર, ૬ તૃણ, એટલી વૃક્ષની જાતિઓ છે. તેમને રોપવામાં ગુણ છે. આ લોકમાં તેથી કીર્ત્તિ મળે છે અને મૂવા પુંઠે પરલોકમાં શુભ ફળ થાય છે. લોકમાં નામના થાય છે તથા પિતૃઓએ સહવર્ત્તમાન સુખમાં રહેવાય છે. દેવલોક પામ્યા છતાં પણ તેના નામનો નાશ થતો નથી. હે ભારત! થઇ ગએલા તથા હવે થનાર સઘળા પિતરોને વૃક્ષનો રોપનાર તારે છે, માટે વૃક્ષ રોપાવવાં. પાદપો રોપનારને પુત્ર થાય છે, તેમાં સંશય નહીં, મરવા પછી અવિનાશી એવા સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. વૃક્ષો, પુષ્પોથી દેવના સમૂહને પૂજે છે, ફળવડે મનુષ્યો તથા પિતરોને પૂજે છે અને છાયાવડે અતિથિઓનું પૂજન થાય છે. કિન્નરલોક, ઉરગલોક, રક્ષલોક, દેવ, ગંધર્વ, મનુષ્યો તથા ઋ-ષિગણો વૃક્ષોનો આશ્રય કરે છે. પુષ્પિત તથા ફળેલાં વૃક્ષો આ લોકમાં મનુષ્યોને તૃપ્તિ કરે છે. વૃક્ષદને તે વૃક્ષો પરલોકમાં પુત્રોની પેઠે તારે છે, માટે પોતાનું શ્રેય ઇચ્છનારે તળાવની તેડે હમેશાં વૃક્ષો રોપાવવાં વૃક્ષોનું પુત્રની પેઠે પાલન કરવું, તે ધર્મના પુત્રો કહેલા છે. તળાવનો કરાવનાર, વૃક્ષનો રોપાવનાર, ઇજ્યન્ન કરનાર બ્રાહ્મણ, એ સઘળા તથા સત્ય બોલનારા પુરૂ-

પો સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે, તેટલા કારણ માટે તળાવ કરાવવું, ઝાડ રોપાવવાં, વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞોવડે યજન કરવું અને નિરંતર સત્ય બોલવું.

तस्मात्तडागं कुर्वीत आरामांश्चैव रोपयेत् ।
यजेच्च विविधैर्यज्ञैः सत्यं च सततं वदेत् ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे आरामतडागवर्णनं गुर्जरभाषायामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

અધ્યાય ૫૯ મો. પુણ્યનાં ફળ.

युधिष्ठिर उवाच—यानीमानि बहिर्वेद्यां दानानि परिचक्षते ।
तेभ्यो विशिष्टं किंदानं मतं ते कुरुपुंगव ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે કુરુકુળમાં ઉત્તમ ! તિર્થને વિષે જે દાનો કહેલાં છે, તેમાંથી તમે કયું દાન શ્રેષ્ઠ માનો છો, હે પ્રભો ! તેમાં મને મોટું કૌતુહલ જણાય છે. આપેલું જે દાન દાતાને અનુસરે છે, તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે–સઘળાં પ્રાણિઓને અભયરૂપ તથા સંકટમાં અનુગ્રહરૂપ અને તૃષ્ણાવાળાએ જે ઇચ્છેલું તથા જે આપવાથી પ્રતિગ્રહ કરનારો 'મને આપ્યું,' એમ માને છે, તે દાન શ્રેષ્ટ કહેવાય છે. હે ભરતર્ષભ ! તેજ આપેલું દાન દાતાની પુઠે ગતિ કરે છે, સોનું, ગાય તથા પૃથ્વી, એટલાં અવશ્ય પવિત્ર દાન છે અને તે દાતાને દુષ્કૃતમાંથી તારે છે. હે પુરૂષ મધ્યે વ્યાઘ્ર ! એટલાં દાન સાધુ પુરૂષોને નિત્ય આપજે. દાનો પાપથી અવશ્ય છોડાવે છે, તેમાં સંશય નહી. આપેલાને અક્ષય ઇચ્છતા પુરૂષે, લોકમાં જે જે પોતાને વિશેષ વહાલું છે, તથા ઘરમાં જે વાહલું છે તે, સઘળું ગુણવાનને આપવું, પ્રિય કરનારો તથા પ્રિય (વસ્તુ)નો આપનારો આ લોકમાં તથા પરલોકમાં શ્રેય મેળવે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! યાચના કરતા આસક્ત એવા અકિંચન પુરૂષને જે અભિમાનથી અર્ચન નથી કરતો તે નિર્દય પુરૂષ સમજવો. અમિત્ર હોય તથાપિ શરણે આવેલા દીન પુરૂષને સંકટમાં અનુગ્રહ કરે તેજ પુરૂષને ઉત્તમ જાણવો. દુર્બળ થઇ ગએલા, દુઃખરના, વૃત્તિક્ષીણ થએલા પિડાતા પુરૂષની ભૂખને જે ટાળે તેના સમાન બીજો કોઇ પુરૂષ નથી. ક્રિયા નિયમિત સાધુ પુરૂષો, બૈરાં છોકરાં સાથે પિડાતા હોય અને યાચના કરતા ન હોય હે કુન્તાના પુત્ર ! સર્વ ઉપાયોથી એવાઓને અવશ્ય નિમંત્રણ કરવું. જે કાળે જેટલું મળ્યું, તેમાં સંતોષ માનનારા, સત્વનો આશ્રય કરનારા કે જેઓ દેવ તથા મનુષ્યોની અભિલાષા કરતા નથી તેવા પુરૂષો હમેશાં પૂજા કરવા યોગ્ય છે, હે ભારત ! જે પુરૂષોને અભિલાષા વિષ સમાન છે તેમને યુક્ત (સાવધાન) પુરૂષોથી ખોળી કાઢી રક્ષણ કર, તથા ઉત્તમ ઋત્વિજોનું પણ રક્ષણ કર. હે કૌરવ્ય ! શાખા ભેદોથી અથવા અવભૃથ જળોવડે, સર્વ કામનાઓને સુખરૂપે વહન [illegible] ર ચાકરોએ કરીને ઋત્વિજોને નિમંત્રણ કર. હે યુધિષ્ઠિર ! શ્રાદ્ધવડે પવિ[illegible] કરે તો, ધાર્મિક તથા પુણ્ય

કર્મવાળા તે કાર્ય કરવું એમ માને તો *વિદ્યાસ્નાત, વ્રતસ્નાત (વેદાધ્યયન કાલમાં ગાયત્રિ ઇત્યાદિ મંત્રના જપ કરનારા); શુદ્ધ સ્વાધ્યાય તથા તપ કરનારા, વ્રતવાળા બ્રાહ્મણો કે જેઓ પોતાની સ્ત્રીમાં આસક્ત છે, એવા દાન્ત બ્રાહ્મણોને વિષે શ્રાદ્ધમાં જે તું કરીશ, તે તારૂં પરલોકમાં કલ્યાણ કરશે. જેમ પ્રાતઃકાળમાં તથા સાયંકાળે બ્રાહ્મણે અગ્નિ કુંડમાં હોમેલું સારૂં હુતદ્રવ્ય શ્રેષ્ઠફળ આપે છે, તેમ આત્માને નિગ્રહ કરનારા દ્વિજાતિયોને આપવાથી ઉત્તમ ફળ થાય છે. હે તાત! દાતાનો સર્વ યજ્ઞ કરતાં શ્રદ્ધાથી પવિત્ર થએલો એવો, દક્ષિણાઓવાળો, વિસ્તાર પામેલો મુખ્ય યજ્ઞ એજ છે, માટે તું તેમ વરત. હે યુધિષ્ઠિર! દાનવડે પવિત્ર એવો તું એક, પિતૃઓના દાનપ્રત્યે, તેવા દાન કરનારાઓમાં દાતા થવાને યોગ્ય છે. તેવું દાન કરવાથી તું તે દાનેશ્રીઓની મધ્યે પૂજાએલો યશ અને પિતૃઓના ઋણથી છુટીશ. જેઓ કોપ કરતા નથી અથવા તૃણાદિકને વિષે પણ લોભાતા નથી તેવા પ્રિયવાદિઓ અમારે અતિશે પૂજવા યોગ્ય છે. જેઓ માનના ભૂખ્યા નથી તેમ લોભીયા નથી તે પુત્રની પેઠે પાળવાને યોગ્ય તથા નમન કરવાને યોગ્ય છે, માટે ઉભયથા તેઓનું શ્રેય આચરવું. ઋત્વિક, પુરોહિત, આચાર્ય વગેરે બ્રહ્મને ધારણ કરનારા મૃદુ બ્રાહ્મણોની પ્રત્યે ક્ષત્રિયોએ સૃજેલું તેજ શમી જાય છે. હે યુધિષ્ઠિર! મારૂં છે, હું બળવાન્ છું, રાજા છું, એવું અભિમાન કરીને વસ્ત્ર તથા ભોજનાદિકથી બ્રાહ્મણોને પોતાની શ્રીમાં અર્પણ કરતો તું હે પાપરહિત! જે શોભાને માટે તથા બળને અર્થે તારૂં ધન છે, તે વડે સ્વધર્મમાં રહેલા બ્રાહ્મણોની નિત્ય પૂજા કર. જેમ તેમ એટલે ઇચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તનાર બ્રાહ્મણો પણ નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે. પોતાના ઉત્સાહ પ્રમાણે યથા સુખથી પુત્રની પેઠે બ્રાહ્મણો તારે વિષે રમો. હે કુરૂકુળમાં ઉત્તમ! અક્ષય જેમનો પ્રસાદ છે, એવા તથા થોડાથી સંતોષ પામનારા સુહૃદ એવા બ્રાહ્મણોની વૃત્તિને બાંધનાર તારા શિવાય બીજો કોણ યોગ્ય છે? જેમ લોકમાં પતિની સેવા કરવી, તે સ્ત્રીનો સનાતન ધર્મ છે, અને પતિ એજ તેની ગતિ છે, બીજી નહીં, તેમ આપણી ગતિ દ્વિજાતિઓ છે. હે તાત! આપણે નહીં પૂજેલા બ્રાહ્મણો હમેશાં ક્ષત્રિયોમાં રહેલું દારૂણ કર્મ જુએ તો પછી આપણા જીવનનું પ્રયોજન શું? વેદ, શાસ્ત્ર, યજ્ઞ, લોક તથા બ્રાહ્મણના આશ્રય વિનાનું ક્ષત્રિયનું જીવન નિરર્થક છે. આ ઠેકાણે હું તને

---

* પ્રત્યેક વેદને બાર વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળી અધ્યયન કરનારા અથવા બુદ્ધિ વિશેષ હોવાથી અલ્પકાળ ગુરૂની પાસે રહી ઉચ્ચારણ કરવામાં સમર્થ થઇ, વેદનું અધ્યયન કરનારા ઉપર બતાવેલી બેઉ રીત પ્રમાણે વેદને સમાપ્ત કરી, ગુરૂની અપેક્ષા શિવાય ઉચ્ચારણ કરવામાં સમર્થપણું મેળવીને પછી વેદનાં અંગ વ્યાકરણાદિ તથા ઉપાંગકાવ્યાદિ વગેરેનું જ્ઞાન સંપાદન કરીને તંત્રાક્ષરના નિરપેક્ષ ઉચ્ચારણ પર્યન્ત મધુ માંસનો ત્યાગ અને વિચાર કાલે તેનું અવર્જવું, એ રીતે બેઉ પ્રકારમાં બ્રહ્મચર્ય પાળી સંપૂર્ણ વિદ્યાને સંપાદન કરી પછી સ્નાત થવું. તેમાં ગુરૂ શિષ્યને બોલાવી દિવ્ય એવાં સુગંધિ દ્રવ્યોએ મિશ્રિત કરેલાં જળવડે મંત્ર પુરસ્પર સ્નાન કરાવે છે, પછી તે શિષ્યને પુષ્પાલંકાર ધારણ કરાવી ગવાદિ વગેરે અર્ઘ દાન કરીને શય્યામાં બેસાડી સુવાડે છે અને ગુરૂ આશિષ આપે છે **'वेदाः प्रतिभ्रान्तु.' 'सत्यसंकल्पास्तु' 'सर्वाः सिद्धयः स्फुरन्तु' 'ब्रह्मप्रजा विवर्द्धतां'** ઇત્યાદિ યોગ્ય આશિષો ગુરૂ તેને આપે છે. એમ અધ્યયન કાલથી આરંભી ઉપર બતાવેલા ઉપચારોએ યુક્ત ગુરૂના આશિર્વાદ પર્યન્ત ક્રિયા સિદ્ધ બ્રાહ્મણ વિદ્યાસ્નાત કહેવાય છે.

સનાતન ધર્મ દેખાડીશ. પૂર્વે ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણની સેવા કરતા હતા, વૈશ્યો ક્ષત્રિયની અને શૂદ્રો વૈશ્યની સેવા કરતા, એ પ્રકારની શ્રુતિ છે. અગ્નિની પેઠે ઝળહળતા બ્રાહ્મણને શૂદ્રે દૂરથી સેવવો, વૈશ્ય તથા ક્ષત્રિયે બ્રાહ્મણને અડીને સેવા કરવી. સરળ સ્વભાવના, સદાચરણી, સત્ય ધર્મનું પાલન કરનારા, સર્પના જેવા ક્રોધી એવા બ્રાહ્મણોને (ક્ષત્રિયોએ) સેવવા. અપર તથા પર અને તેથી પણ પર એવા તેજ તથા બળવડે ઝળહળતા બ્રાહ્મણોને વિષે ક્ષત્રિયોનાં તેજ તથા તપ શમી જાય છે. હે તાત! જેટલા મને પિતા વા'લા નથી, તેટલો તું વા'લો નથી, જેટલા મને પિતામહ વા'લા નથી, જેટલો મારો આત્મા વા'લો નથી અને જેટલું મારૂં જીવિત વહાલું નથી, તેટલા મને બ્રાહ્મણ વ્હાલા છે. હે ભરતર્ષભ! તારા સમાન વાહાલું મારે પૃથ્વીમાં કોઇ નથી; પરંતુ તારા કરતાં પણ મને બ્રાહ્મણો ઘણા પ્રિય છે. હે પાંડુનંદન! હું સત્ય બોલું છું કે જે સત્યવડે હું જ્યાં શાંતનુ છે, તે લોકને પામીશ. બ્રહ્મલોક જેને મુખ્ય છે, એવા પવિત્ર સત્ પુરૂષોના લોકને હું જોઇશ. હે તાત! ચિરકાળને માટે ઉતાવળો હું ત્યાં જઇશ. હે ભરતસત્તમ હે પાર્થિવ! એવા લોકને જોઇને પણ બ્રાહ્મણોને વિષે જે મેં કર્યું છે તેથી હું તપીશ નહીં.

सोऽहं मे तादृशाँल्लोकान् दृष्ट्वा भरतसत्तम ।
यन्मे कृतं ब्राह्मणेषु न तप्येते न पार्थिव ॥ ४१ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायामेकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

અધ્યાય ૬૦ મો. સુપાત્રને દાન આપવું.

युधिष्ठिर उवाच—यौचस्यातां चरणेनोपपन्नौ यौ विद्यया सदृशौ जन्मना च
ताभ्यांदानं कतमस्मैविशिष्टमया च मानाय च या चते च ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–જે બેઉ બ્રાહ્મણવેદની શાખાએ કરીને અથવા મીમાંસાના અધ્યાયપદવડે કરીને ઉપપન્ન હોય તથા જે બેઉ વિદ્યા તથા જન્મવડે કરીને સમાન હોય, તે બેઉની મધ્યે કોને દાન આપવું તે શ્રેષ્ઠ? યાચના કરનારા કરતાં યાચના નહીં કરનારને આપવું શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. ભીષ્મપિતા કહે છે–હે પાર્થ! યાચના કરનાર કરતાં યાચના નહીં કરનારને દાન આપવું, તે અલબત્ત શ્રેષ્ઠ છે. ધીરજ વગરના કૃપણ કરતાં અવશ્ય ધીરજવાળો પૂજવા યોગ્ય છે,-કેમકે રક્ષણ એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે અને કોઇની યાચના ન કરવી તે બ્રાહ્મણનો ધર્મ છે. ધીરજવાળો સંતોષી વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ દેવતાને પ્રસન્ન કરે છે. હે ભારત! કૃપણ આગળ યાચવું તે નિંદ્ય કહેવાય છે. યાચના કરનાર હમેશાં ચોરની પેઠે પ્રાણિઓને ઉદ્વેગ પમાડે છે. અવશ્ય યાચના કરનારો મરણ તુલ્ય થાય છે, કદાપિ દાતા મરણ તુલ્ય થતો નથી. હે યુધિષ્ઠિર! દાતા, તે યાચકને જીવાડે છે તથા પોતાના આત્માનેતારે છે. યાચના કરનારા યાચક બ્રાહ્મણને જે આપે છે, તે દયારૂપ મોટો ધર્મ છે, યાચના નહીં કરતા એવા પિડાતા બ્રાહ્મણોને સર્વ ઉપાયોથી નોતરૂં કર. જો તેવા યાચના નહીં કરનારા ઉત્તમ બ્રાહ્મણો તારા દેશમાં રહે છે, તો અવશ્ય ભસ્મથી ઢંકાએલા અગ્નિ જેવા

તે બ્રાહ્મણોને તું પ્રયત્નવડે જાણ. હે કૌરવ્ય! પૂજા નહીં થએલા એવા તપવડે દીપતા બ્રાહ્મણો પૃથ્વીને બાળી મૂકે છે માટે તે પ્રકારના બ્રાહ્મણો અવશ્ય પૂજા કરવાને યોગ્ય છે. હે પરંતપ! જ્ઞાન વિજ્ઞાન તપ અને યોગમાર્ગે યુક્ત એવા તપસ્વી બ્રાહ્મણો અવશ્ય પૂજવાને યોગ્ય છે, તેવા બ્રાહ્મણને તું પૂજાને વિષે જોડ. યાચના નહીં કરનારા બ્રાહ્મણોની સમિપ જઇ તેમને બહુ પ્રકારના ભાગ અર્પણ કર. જેમ સાયંકાળ તથા પ્રાતઃકાળમાં અગ્નિહોત્રને વિષે હોમેલું હુતદ્રવ્ય ઉત્તમ ફળ આપે છે. વિદ્યા, વેદ તથા વ્રતસ્નાત બ્રાહ્મણો, કે જે નિરાધાર જીવનાર હોય છે, તે વિદ્યા, વેદ તથા વ્રતવાળાઓને વિષે અર્પાએલું દાન, યજ્ઞના દાનનું ફળ કહેવાય છે. હે કૌરવ્ય! ગુઢ સ્વાધ્યાય કરનારા, તપસ્વિઓ તથા પ્રત્યક્ષ વ્રત ધારણ કરનાર બ્રાહ્મણોને પરિવાર સહિત તથા ચાકરો સહવર્ત્તમાન યજ્ઞ યાગાદિક કરીને અથવા કાઠનાં, ઘાસનાં, વગર પાકેલી ઇંટોનાં કે પાકેલી ઇંટો અને ચુનાવડે બાંધેલાં, સારાં ધોળેલાં ઘરોવડે અને બીજા કામોવડે તું નિમંત્રણ કર. હે યુધિષ્ઠિર! તારૂં શ્રદ્ધા યુક્ત ગ્રહણ કરે તો તેઓને તું આપ. આ નિમંત્રણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, એમ જો ધર્મના જાણનારા એવા સૂક્ષ્મદર્શિ બ્રાહ્મણો માનતા હોય અને શાસ્ત્રીય માપથી સોળ માસા રૂપું ગ્રહણ કરેલા, તારાં ઘર પ્રત્યે ભોજન કરવાને પ્રાપ્ત થાય અને જો તારૂં શ્રદ્ધા યુક્ત થઇ તેઓ લે તો તેમને તું આમંત્રણ કર. ખેડુઓ વર્ષાદની રાહ જુએ તેમ જેમની સ્ત્રીઓ અતિથિની વાટ જુએ છે એવા તથા ઇન્દ્રિયોને નિયમે રાખનારા બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણોને અન્ન આપવું એ તારો પ્રાતઃકાલનો યજ્ઞ હો. હે તાત! ભોજન કરેલા બ્રાહ્મણો ત્રેતાગ્નિને પ્રસન્ન કરે છે. તે રૂપ દાતા એવા તારૂં માધ્યાન્હિક એટલે મધ્યાન્હ સમયનું ઉચિત કર્મ પ્રવર્ત્તો. હે યુધિષ્ઠિર! ગાયો, સોનું તથા વસ્ત્ર, જે તું બ્રાહ્મણોને આપે, તેણે કરીને ત્રીજા પ્રહરના વૈશ્વદેવના ફળને તું પામ, અને તારા તે કર્મવડે ઇન્દ્ર તને પ્રસન્ન થાઓ. દેવ, પિતૃઓ તથા બ્રાહ્મણોને સમયે સમયે યથા પ્રકારે ભાગ પાડીને તું આપે તેથી તને સઘળા પ્રાણિઓની અહિંસાનું ફળ પ્રાપ્ત થાઓ. ઇન્દ્રિય નિગ્રહ, ત્યાગ (દાન), ધીરજ તથા સત્ય તારા અવભ્રથ સ્નાનને અર્થે કલ્પાઓ. હે તાત! ઉપર બતાવેલાં કર્મ એજ, શ્રદ્ધાથી પવિત્ર થએલો દક્ષિણા યુક્ત વિસ્તારવાળો સઘળા યજ્ઞો મધ્યે શ્રેષ્ઠ એવો તારો યજ્ઞ હમેશાં હો.

एष ते विततो यज्ञः श्रद्धापूतः सदक्षिणः।
विशिष्टः सर्वयज्ञानां नित्यं तात प्रवर्त्तताम् ॥ २० ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

અધ્યાય ૬૧ મો. દાનધર્મ મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—दानं यज्ञक्रियाचेह किं स्वित्प्रेत्य महाफलम्।
कस्य ज्यायः फलं प्रोक्तं कीदृशेभ्यः कथं कदा ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–આ લોકમાં દાન, યજ્ઞ તથા ક્રિયા કરવાથી મુવા પુઠે શું મોટું ફળ મળે છે? ત્રણમાં ઉત્તમ ફળ કોનું અને દાન કેવાઓને આપવું, યજ્ઞ શી રીતે કરવો તથા

ક્રિયા ક્યારે કરવી એ સઘળું યથાસ્થિત મને કહો. હે ભારત! હે વિદ્વાન્! જિજ્ઞાસુ એવા મને દાન ધર્મ પણ કહો. વળી હે પિતામહ! અંતર વેદી (વેદીના મધ્ય)માં શ્રદ્ધાવડે અથવા દયાથી જે આપ્યું હોય તેણે કરીને શ્રેય શું તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે તાત! હમેશાં ક્ષત્રિયનું રૌદ્રકર્મ છે. તેને આ લોકમાં પવિત્ર કરનારૂં શ્રૌતકર્મ એજ દાન છે. તે સાધુ બ્રાહ્મણો પાપ કરનારા રાજાઓનો પ્રતિગ્રહ કરતા નથી માટે રાજાઓએ મોટી દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞોવડે યજન કરવું. જો બ્રાહ્મણો કદી પ્રનિગ્રહ કરે તો રાજાએ પરમ શ્રદ્ધા રાખીને તેઓને રોજરોજ આપવું એજ મોટું ઉત્તમ દાન છે. યજ્ઞ વિષે દીક્ષા લીધેલો તું તે બ્રાહ્મણોને દ્રવ્યવડે તૃપ્ત કર, સાધુ એવા તથા દયાળુ એવા વેદના જાણનારા શીલવ્રત તથા તપ સંપાદન કરેલા એવા તેમને આપતાં છતાં તે તારૂં ગ્રહણ નહીં કરે તો પણ પ્રતિગ્રહના અભાવે તારૂં કરેલું સુકૃત કહેવાશે માટે સાધુ બ્રાહ્મણોને આમંત્રણ કરી સ્વાદિષ્ટ અન્ન તથા મોટી દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞ સાધ. દાન કર્મવડે આપેલું પોતાના મનમાં યજ્ઞમાં હોમાયું એમજ તું માન કેમકે—યજન કરનારાઓને તું આપીશ તે તેમના હોમ કરેલામાંથી ઉત્પન્ન થએલા શ્રેયનો અંશ તને પણ પ્રાપ્ત થશે. જેમને ઘણાને પોષણ કરવાનું છે એવા પ્રજાવાળા બ્રાહ્મણોને તું પોશિષ તેણે કરીને પિતાની પેઠે તું ઘણી પ્રજાવાળો થઇશ. જે સાધુ પુરૂષો ધર્મને વૃદ્ધિ પમાડે છે તેને સર્વસ્વ આપવા યોગ્ય છે. તેઓનું પૂજન કરનારા રાજાઓ ઘણા ઉપકારી ગણાય છે.

હે યુધિષ્ઠિર! ઐશ્વર્ય સંપન્ન એવો તું ગાયો, બળદ, અન્ન, છત્ર, વસ્ત્ર બ્રાહ્મણોને આપ. હે ભારત! આજ્ય, અન્ન, અશ્વજોડેલાં વાહનો અને સુંદર શય્યાઓવાળાં ઘરો બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપવાથી એ સઘળાં દાન યજમાનને ફળવાળાં થાય છે. હે ભારત! તે તરવાના લઘુ ઉપાયો છે. નિંદા રહિત એવા વૃત્તિ કર્ષિત બ્રાહ્મણોને જાણીને છાના અથવા પ્રકાશ વૃત્તિએ કરીને તેમને પાલન કર. રાજસૂય તથા અશ્વમેધાદિક યજ્ઞોવડે ક્ષત્રિયોનું શ્રેય છે માટે તે આચરવાથી પાપોથી મૂકાઇ પવિત્ર થયેલો તું સ્વર્ગ પામીશ. ફરી કોશનો સંચય કરી જે તું દેશને પાલન કરીશ તે વડે તું બ્રહ્મભૂય થઇશ તથા ધનને પામીશ. હે ભારત! પોતાની તથા બીજાઓની વૃત્તિનું તું રક્ષણ કર અને સેવકોને તથા પ્રજાઓને પુત્રની પેઠે પાલન કર. હે ભારત! તારો અલભ્ય લાભ તથા તેનું રક્ષણ બ્રાહ્મણોને વિષે સતત હો. તારૂં જીવિત બ્રાહ્મણને માટે હો અને તારાથી તેમનું અપાલન કદી ન હો. બ્રાહ્મણની પાસે ધનનો સંચય એજ મોટો અનર્થ, બ્રાહ્મણને ક્ષણે ક્ષણ લક્ષ્મીની સાથે સંવાસ તેજ તેને દર્પ ઉત્પન્ન કરનાર તથા મોહ પમાડનાર થાય અને તે લક્ષ્મીના મોહથી ઘણા મૂઢ થએલા બ્રાહ્મણોને વિષે અવસ્ય ધર્મ નાશ પામે છે. ધર્મનો નાશ થવાથી પ્રાણીઓનો અભાવ થાય, એમાં સંશય નહીં. જે રાજા સંગ્રહ કરવામાં કુશળ એવા રક્ષકોને ધન આપી દેશને લુંટાવે છે, તથા યજ્ઞને માટે દેશમાંથી ધન એકઠું કરે છે, તે નોકરો રાજાની આજ્ઞાથી અતિ દારૂણ કર્મ કરી પ્રજાને ભય દેખાડી ધન એકઠું કરી રાજાને અર્પણ કરે છે તે ધનવડે કરેલો યજ્ઞ વખણાતો નથી. રાજાએ તેવો યજ્ઞ કરવો નહીં, અસાધુ પુરૂષો તેના યજ્ઞને વખાણે છે. વગર પીડાએલા, રૂડી રીતે ખુશી થએલા અનુકૂલતાથી આપે તેવા ઉપાયોથી નિરંતર આદરોવડે યજ્ઞ કરવો. જ્યારે પ્રજાઓને અનુકૂલતા પ્રમાણે રાજાએ યથાવિધિ ધન સંચય કરાય ત્યારે તેણે બહુ દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞોવડે યજન કરવું. વૃદ્ધ, બાળક અંધ તથા કૃપણના ધનનું

રાજાએ રક્ષણ કરવું. કોઇને નિર્મૂળ ન કરવું તેમ દીનતાથી રડનારાનું ધન ખૂંચી ન લેવું. દરિદ્રિનું ધન લેવાથી દેશને તથા રાજાના યશને અવશ્ય હાનિ પહોંચે છે. જે સત્ પુરૂષોના બાળકો સ્વાદિષ્ટ અન્નની વાટ જુએ છે તેમને મોટા ભોગ અર્પણ કરી, તેઓની ભૂખ ભાગવી. જો તારા દેશમાં તેવો વિદ્વાન બ્રાહ્મણ ભૂખે પીડાતો હોય અને તેને વિધિવત્ ભોજન મળતું ન હોય તો તે કરતાં અધિક બુરૂં બીજું કંઇ નથી. એ મોટું પાપ કરવાથી તને બાળક હત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત લાગશે.

શિબિરાજાએ કહ્યું છે કે રાજ્યના જીવિતને ધિક્કાર છે કે જેના દેશમાં બ્રાહ્મણ અથવા કોઇપણ મનુષ્ય અન્નવિના પીડાય છે. જે રાજાના દેશમાં સ્નાતક બ્રાહ્મણ ભૂખથી પીડાય છે તેનું રાજ્ય તથા દેશ બેઉ નાશ પામે છે. જેના રાજ્યમાં સ્ત્રીઓ, પતિ તથા પુત્રોનો આક્રંદ છે, તે રાજા મરેલો છે, જીવતો નથી. રક્ષણ નહીં કરનારા, દ્રવ્ય હરનારા અને ધર્મને લોપનારા અન્યાયી રાજકુલને પ્રજાઓ હણે છે. જે રાજા 'હું રક્ષણ કરીશ' એમ કહ્યા છતાં પ્રજાનું રક્ષણ કરતો નથી તે ઉન્માદથી આતુર થએલા શ્વાનની પેઠે હણાય છે. હે ભારત! રાજાએ નહીં રક્ષણ કરેલી પ્રજાઓ યત્કિંચિત્ પાપ કરે છે તેનો ચોથો ભાગ રાજા ભોગવે છે. કેટલાક તો કહે છે કે રાજાને આખું પાપ ભોગવવું પડે છે. વળી કેટલાક અર્ધા પાપનો નિશ્ચય કરે છે. પરંતુ મનુનું શાસન સાંભળવાથી, ચોથા ભાગનો ભાગીઓ રાજા થાય છે, એવો અમારો મત છે. હે ભારત! રૂડે પ્રકારે પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર રાજા, પ્રજાઓ જે શુભ કર્મ કરે છે, તેના પુણ્યનો ચોથો ભાગ ભોગવે છે. હે યુધિષ્ઠિર! વર્ષાદથી જેમ પ્રાણિમાત્ર જીવે છે તથા મોટાં ઝાડોથી જેમ અંડજો (ઇંડાંમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં પ્રાણિઓ) જીવે છે, તેમ જીવતા એવા તારી પુઠે સઘળી પ્રજાઓ જીવો. હે મોટા તપવાળા! યક્ષ લોકો કુબેરની પુંઠે જીવે છે, અને દેવતાઓ જેમ ઇન્દ્રની પુંઠે જીવે છે તેમ સુહૃદો તથા જ્ઞાતિઓ તારી પુંઠે જીવો.

कुवेरमिव रक्षांसि शतक्रतुमिवामरा।
ज्ञातयस्त्वानुजीवं तु सुहृदश्च परंतप ॥ २७ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायामेकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

અધ્યાય ૬૨ મો. પૃથ્વીના દાનનો મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—इदं देयमिदं देयमितीयं श्रुतिरादरात्।
बहुदेयाश्च राजानः किं स्विद्दानमनुत्तमम् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—આ આપવું, આ આપવું, એવી શ્રુતિ છે માટે આદરથી રાજાઓ બહુ આપવાને યોગ્ય છે તથાપિ ઘણું ઉત્તમ દાન કયું છે? તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ વિચારતાં સઘળાં દાન કરતાં પૃથ્વીનું દાન મોટું છે. તે ચળે નહીં તેવી તથા ક્ષય વગરની અને ઉત્તમ કામનાઓને દુઝનારી છે. વસ્ત્ર, રત્ન, પશુ, ડાંગર તથા

જીવને દુઝનારી પૃથ્વી છે. સર્વ ભૂતને વિષે પૃથ્વીનો આપનાર નિરંતર સુખ ભોગવે છે. આ લોકમાં પૃથ્વીનું જ્યાંસુધી આયુષ્ય છે ત્યાંસુધી ભૂમિનો આપનાર નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ લોકમાં પૃથ્વીના દાનથી પર બીજું કંઇ નથી. થોડી પણ પૃથ્વી, સર્વે આપતા હતા, એવું અમે સાંભળ્યું છે, અવશ્ય પૃથ્વીદાન આપનારા સઘળા પુરૂષો પૃથ્વીને ભોગવે છે. આ લોકમાં તથા પરલોકમાં મનુષ્યો પોતાના કર્મવડે જીવે છે. મોટી સમૃદ્ધિરૂપ એવી મહાદેવી પૃથ્વી દાતાનું પ્રિય કરે છે. હે રાજસત્તમ! જે પુરૂષ પૃથ્વીરૂપી અક્ષય દક્ષિણા આપે છે, તે પુરૂષ પુનઃ નરપણાને પામી પૃથ્વીપતિ થાય છે. ધર્મશાસ્ત્રોમાં એવો નિશ્ચય છે કે જેવું દાન તેવા ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે. રણસંગ્રામમાં શરીર છોડવું તથા પૃથ્વીનું દાન કરવું એ બેઉ ક્ષત્રબંધુઓની પરમ શોભા છે. આપેલી પૃથ્વી દાતાને પવિત્ર કરે છે, એમ સાંભળીએ છીએ. પાપ સમાન આચારવાળા, બ્રહ્મહત્યા કરનારા તથા અનૃત પુરૂષને પણ તે તારે છે અને તેજ પાપથી છોડાવે છે. પાપ કરનારા રાજાઓની પ્રત્યે સાધુ પુરૂષો પૃથ્વી શિવાય અન્યની ઇચ્છા કરતા નથી. જો તે સાધુપુરૂષો પૃથ્વીને ગ્રહણ કરે છે તો તે સમાન પવિત્ર કરનાર બીજું કંઇ નથી, પૃથ્વી માતા સદૃશ પવિત્ર છે, એનું નામજ 'પ્રિયદત્તા' એ પ્રકારનું છે તે દેવીનું સનાતન ઘર છે. દાન કરો અથવા ન કરો પરંતુ એનું નામજ પ્રથમ પ્રિય છે, જે પૃથ્વીપતિ પૃથ્વીને વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને દાનમાં આપે છે તે રાજા પૃથ્વીને વિષે પોતે ઇચ્છેલું અધિક રાજ્ય સંપાદન કરે છે. ફરીને એટલે બીજા જન્મમાં આ લોકને પામીને રાજા થાય છે એમાં સંશય નહીં. તેટલા કારણ માટે રાજાએ પૃથ્વી મેળવીને બ્રાહ્મણને આપવી. રાજા શિવાય ઇતરે રાજા પાસેથી પૃથ્વી, મેળવ્યા શિવાય તેને

દૂધવડે પોષણ કરે છે તેમ પૃથ્વી સર્વ રસોથી દાતાને અનુગ્રહ કરે છે. મૃત્યુ, યમ, કિંકરો ધર્મનો દંડ, નરક, ઘણો દારૂણ અગ્નિ તથા ઘોર અને દારૂણ એવા પાશો પૃથ્વીદાન કરનારની પ્રત્યે ગતિ કરી શકતા નથી. પિતૃલોકમાં રહેલા પિતરો તથા સ્વર્ગમાંથી દેવતાઓ વસુધાનું દાન કરનાર શાન્ત પુરૂષ ઉપર ઘણા પ્રસન્ન થાય છે. વૃત્તિગએલા, કૃશ થઇ ગએલા, મરણતુલ્ય રીબાતાને વૃત્તિકરી એવી ભૂમિનું દાન કરવાથી મનુષ્ય યજ્ઞની દીક્ષાવાળો થાય છે. જેમ ભૂખ્યા વત્સની પ્રત્યે ઉમળકાવાળી ગાય દોડીને પોતે દૂધ સ્રવેછે, તેમ હે મહાભાગ પૃથ્વી પોતે દાતાની પ્રત્યે ઉમળકાવાળી થાય છે. ફાલ આવેલી સબીજા ફળે સહવર્તમાન્ પૃથ્વીનું દાન કરવાથી દાતાને ઉત્તમ પ્રકારનું શરણું પ્રાપ્ત થાય છે. યજન યાજનાદિ વૃત્તિસંપન્ન, અગ્નિહોત્રી, પવિત્ર વ્રત ધારણ કરેલા બ્રાહ્મણને પૃથ્વીનો પ્રતિગ્રહ કરવાથી તેની ઉત્તમ ગતિ થતી નથી. જેમ શુક્લ પક્ષનો ચંદ્રમા દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામે છે તેમ પ્રતિવર્ષે અન્ન પાકવાથી પૃથ્વીનું દાન વૃદ્ધિ પામે છે. આ સ્થળમાં પ્રાચીન પંડિતો પૃથ્વીપર કહેલી ગાથા ગાય છે, જે સાંભળવાથી જમદગ્નિના પુત્રે કાશ્યપને અવશ્ય પૃથ્વી આપી છે. 'મનેજ આપો, મને આપો, મને આપવાથી મને પામશો' આ લોકમાં તથા પરલોકમાં આપેલું પુનઃ મળે છે એ રીતે જે બ્રાહ્મણ પૃથ્વીની કહેલી વેદ સંહિતા વ્યાહૃતિને જાણે છે તે શ્રાદ્ધ કરનારને બ્રહ્મ લોકમાં પહોંચાડે છે. અયોગ્ય કૃત્યોનું અરિષ્ટ શમન પ્રાયશ્ચિત્ત પૃથ્વીનું દાન કરવાથી ઉભય પક્ષની દશ પેઢીને દાતા પવિત્ર કરે છે, એમ વેદમાં પણ કહ્યું છે. સઘળા પ્રાણીઓની પ્રકૃતિ વૈશ્વાનરી એવી ભૂમિજ છે. રાજાને રાજ્યગાદિનો અભિષેક કરી આ શાસ્ત્ર સંભળાવવું, કેમકે જે સાધુતાથી તે ન આપતો હોય પણ સાંભળ્યા પછી યથા પ્રકારે પૃથ્વીનું દાન કરે તો આ સઘળો બ્રાહ્મણનો અર્થ છે, અને રાજાનો પણ અર્થ છે. એમાં સંશય નહીં. રાજા ધર્મકુશળ હોય એજ પ્રથમ સમૃદ્ધિનું લક્ષણ છે અને જે પ્રજાઓનો રાજા ધર્મને નથી જાણતો તે નાસ્તિક થાય છે. તે પ્રજાઓ સુખને રૂડે પ્રકારે અનુભવતી નથી. તેમાં સુખ પણ પામતી નથી, અધર્મિ રાજાનાં નઠારાં આચરણોવડે હમેશાં પ્રજાઓ ઉદ્વેગવાળી રહે છે, તેમ યોગમાર્ગમાં કુશળ એવા બહુ પુરૂષો તેના દેશમાં બેસતા પણ નથી, અને જે રાજા ડાહ્યો ધાર્મિક થાય છે, તેની પ્રજાઓ સુખ પામે છે અને ઘણા સુખમાં નીરાંતે સુવે છે. તે રાજાના શુભ રાજ્યોવડે કર્મથી નિવૃત્ત થએલા નરો યોગ ક્ષેમ, વૃષ્ટિ તથા પોતાને ઉચિત કર્મોવડે વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે. તેજ કુલિન, તેજ પુરૂષ, તેજ બંધુ, તેજ પુણ્યવાળો, તેજ દાતા અને તેજ પરાક્રમી કે જે પુરૂષ વસુંધરાનું દાન કરે છે. જે પુરૂષો વેદના જાણનારને પૃથ્વીનું દાન આપે છે તે પુરૂષો પોતાના તેજવડે પૃથ્વીમાં સૂર્યસમ શોભી ઉઠે છે. જેમ પૃથ્વીતલમાં વેરેલાં અન્ન ઉગી નીકળે છે, તેમ ભૂમિના દાનવડે સંપાદિત કરેલાં કામ ફુટી નીકળે છે. આદિત્ય, વરૂણ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, ચંદ્ર, અગ્નિ અને શૂલપાણી ભગવાન્ (મહાદેવ) પૃથ્વીનું દાન કરનારને વખાણે છે. પુરૂષો ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પરિણામ પણ ભૂમિમાંજ પામે છે.

ઉદ્ભિજ, અંડજ, સ્વેદજ તથા જરાયુ, આ ચાર પ્રકારના લોક ભૂમિગુણાત્મક છે. હે પતે જગતની માતા પિતા એ પૃથ્વી છે, હે જનાધિપ! એના સરખું ભૂત બીજું થી. હે યુધિષ્ઠિર! આ સ્થળે ઇંદ્ર અને બૃહસ્પતિનો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ હું રણ તરીકે કહું તે સાંભળ. એક સમયે મોટી દક્ષિણાઓવાળા સોયજ્ઞવડે યજન

જીવને દુઝનારી પૃથ્વી છે. સર્વ ભૂતને વિષે પૃથ્વીનો આપનાર નિરંતર સુખ ભોગવે છે. આ લોકમાં પૃથ્વીનું જ્યાંસુધી આયુષ્ય છે ત્યાંસુધી ભૂમિનો આપનાર નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ લોકમાં પૃથ્વીના દાનથી પર બીજું કંઇ નથી. થોડી પણ પૃથ્વી, સર્વે આપતા હતા, એવું અમે સાંભળ્યું છે, અવશ્ય પૃથ્વીદાન આપનારા સઘળા પુરૂષો પૃથ્વીને ભોગવે છે. આ લોકમાં તથા પરલોકમાં મનુષ્યો પોતાના કર્મવડે જીવે છે. મોટી સમૃદ્ધિરૂપ એવી મહાદેવી પૃથ્વી દાતાનું પ્રિય કરે છે. હે રાજસત્તમ ! જે પુરૂષ પૃથ્વીરૂપી અક્ષય દક્ષિણા આપે છે, તે પુરૂષ પુનઃ નરપણાને પામી પૃથ્વીપતિ થાય છે. ધર્મશાસ્ત્રોમાં એવો નિશ્ચય છે કે જેવું દાન તેવા ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે. રણસંગ્રામમાં શરીર છોડવું તથા પૃથ્વીનું દાન કરવું એ બેઉ ક્ષત્રબંધુઓની પરમ શોભા છે. આપેલી પૃથ્વી દાતાને પવિત્ર કરે છે, એમ સાંભળીએ છીએ. પાપ સમાન આચારવાળા, બ્રહ્મહત્યા કરનારા તથા અનૃત પુરૂષને પણ તે તારે છે અને તેજ પાપથી છોડાવે છે. પાપ કરનારા રાજાઓની પ્રત્યે સાધુ પુરૂષો પૃથ્વી શિવાય અન્યની ઇચ્છા કરતા નથી. જો તે સાધુપુરૂષો પૃથ્વીને ગ્રહણ કરે છે તો તે સમાન પવિત્ર કરનાર બીજું કંઇ નથી, પૃથ્વી માતા સદૃશ પવિત્ર છે, એનું નામજ 'પ્રિયદત્તા' એ પ્રકારનું છે તે દેવીનું સનાતન ધર છે. દાન કરો અથવા ન કરો પરંતુ એનું નામજ પ્રથમ પ્રિય છે, જે પૃથ્વીપતિ પૃથ્વીને વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને દાનમાં આપે છે તે રાજા પૃથ્વીને વિષે પોતે ઇચ્છેલું અધિક રાજ્ય સંપાદન કરે છે. ફરીને એટલે બીજા જન્મમાં આ લોકને પામીને રાજા થાય છે એમાં સંશય નહીં. તેટલા કારણ માટે રાજાએ પૃથ્વી મેળવીને બ્રાહ્મણને આપવી. રાજા શિવાય ઇતરે રાજા પાસેથી પૃથ્વી મેળવ્યા શિવાય તેને પોતાની છે, એમ ન માનવું, તેમ અપાત્રે તેની પાસેથી ગ્રહણ પણ ન કરવી, તેમ દાન કર્યા પછી રાજાએ તેમાં સચાર પણ ન કરવો. જે બીજાઓ પૃથ્વીને ઇચ્છતા હોય તેમણે પણ એજ પ્રકારે વર્તવું એમાં સંશય નહીં. જે સાધુ પુરૂષને પૃથ્વી આપે છે, તે વડે તે પૃથ્વીનું સુખ ભોગવે છે. સાધુ પુરૂષોને ભૂમિદાન કરવાથી રાજા ઉત્તમ ભૂમિને ભોગવે છે અને તે ધર્માત્મા રાજા આ લોકમાં તથા પરલોકમાં યશ સંપાદન કરે છે. પૃથ્વીનું દાન કરવાથી હમેશાં બ્રાહ્મણો તે સાધુ રાજાની પૃથ્વીને વખાણે છે. પરન્તુ હે રાજન્ ! તેના શત્રુઓ તેની પૃથ્વીને વખાણતા નથી. વૃત્તિકર્ષિત પુરૂષ યત્કિંચિત્ પાપ કરે છે પણ જો તે [1] ગોચર્મ પૃથ્વીનું દાન કરે એટલા માત્રમાં તે સઘળાં પાપથી પવિત્ર થાય છે. જે રાજાઓ સંકિર્ણ તથા રૌદ્ર કર્મ કરનારા છે તેમને પવિત્ર કરનારૂ અનુત્તમ પૃથ્વીદાન છે. જે રાજા અશ્વમેધ કરી સાધુ બ્રાહ્મણને વસુધા આપે છે તેનેજ જ્ઞાની પુરૂષો ઘટિત કર્યું એમ માને છે. નાના પ્રકારનાં સત્કર્મ કરીને પણ પંડિતો પૃથ્વીદાનને માટે શંકા કરે છે માટે અશક્ય એટલે શંકા રહિત તો એક પૃથ્વીદાનજ છે. સુવર્ણ, રૂપુ, વસ્ત્ર, મણિ, મોતી તથા ધન એ સઘળું પૃથ્વીદાન કરનાર પ્રાજ્ઞ પુરૂષે એક પૃથ્વી આપવાથી આપ્યું સમજવું. સાવધાન પુરૂષો રણસંગ્રામમાં પોતાના આત્માને છોડીને બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. પરંતુ તે સિદ્ધ પુરૂષો ભૂમિ આપનારને અતિક્રમણ કરતા નથી. જેમ જન્મ આપનારી માતા પોતાના પુત્રના

---

૧ ગોચર્મ પૃથ્વીનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે—'**दशहस्तेन दंडेन त्रिंशतदंडानिपातनं ॥ पार्श्वतो दंडमानेन गोचर्म परिचक्षते ॥ वृषएकः शतंगावो यस्यां भूमौ हि शेरते ॥ गोचर्ममात्रा सा भूमिरुच्यतेर्थविशारदैः' ॥ २ ॥**

દૂધવડે પોપણુ કરે છે તેમ પૃથ્વી સર્વ રસોથી દાતાને અનુગ્રહ કરે છે. મૃત્યુ, યમ, કિંકરો ધર્મનો દંડ, નરક, ઘણો દારૂણુ અગ્નિ તથા ઘોર અને દારૂણુ એવા પાશો પૃથ્વીદાન કરનારની પ્રત્યે ગતિ કરી શકતા નથી. પિતૃલોકમાં રહેલા પિતરો તથા સ્વર્ગમાંથી દેવતાઓ વસુધાનું દાન કરનાર શાન્ત પુરૂષ ઉપર ઘણુા પ્રસન્ન થાય છે. વૃત્તિગએલા, કૃશ થઇ ગએલા, મરણુ-તુલ્ય રીબાતાને વૃત્તિકરી એવી ભૂમિનું દાન કરવાથી મનુષ્ય યજ્ઞની દીક્ષાવાળો થાય છે. જેમ ભૂખ્યા વત્સની પ્રત્યે ઉમળકાવાળી ગાય દોડીને પોતે દૂધ સ્રવેછે, તેમ હે મહાભાગ પૃથ્વી પોતે દાતાની પ્રત્યે ઉમળકાવાળી થાય છે. ફાલ આવેલી સબીજા ફળે સહવર્તમાન પૃથ્વીનું દાન કરવાથી દાતાને ઉત્તમ પ્રકારનું શરણું પ્રાપ્ત થાય છે. યજન યાજનાદિ વૃત્તિસંપન્ન, અગ્નિહોત્રી, પવિત્ર વ્રત ધારણ કરેલા બ્રાહ્મણને પૃથ્વીનો પ્રતિગ્રહ કરવાથી તેની ઉત્તમ ગતિ થતી નથી. જેમ શુકલ પક્ષનો ચંદ્રમા દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામે છે તેમ પ્રતિવર્ષે અન્ન પાકવાથી પૃથ્વીનું દાન વૃદ્ધિ પામે છે. આ સ્થળમાં પ્રાચીન પંડિતો પૃથ્વીપર કહેલી ગાથા ગાય છે, જે સાં-ભળવાથી જમદગ્નિના પુત્રે કાશ્યપને અવશ્ય પૃથ્વી આપી છે. 'મનેજ આપો, મને આપો, મને આપવાથી મને પામશો' આ લોકમાં તથા પરલોકમાં આપેલું પુનઃ મળે છે એ રીતે જે બ્રાહ્મણ પૃથ્વીની કહેલી વેદ સંહિતા વ્યાહૃતિને જાણે છે તે શ્રાદ્ધ કરનારને બ્રહ્મ લોકમાં પહોંચાડે છે. અયોગ્ય કૃત્યોનું અરિષ્ટ શમન પ્રાયશ્ચિત્ત પૃથ્વીનું દાન કરવાથી ઉભય પક્ષની દશ પેઢીને દાતા પવિત્ર કરે છે, એમ વેદમાં પણ કહ્યું છે. સઘળા પ્રાણીઓની પ્રકૃ-તિ વૈશ્વાનરી એવી ભૂમિજ છે. રાજાને રાજ્યગાદિનો અભિષેક કરી આ શાસ્ત્ર સંભળાવવું, કેમકે જે સાધુતાથી તે ન આપતો હોય પણ સાંભળ્યા પછી યથા પ્રકારે પૃથ્વીનું દાન કરે તો આ સઘળો બ્રાહ્મણનો અર્થ છે, અને રાજાનો પણ અર્થ છે. એમાં સંશય નહીં. રાજા ધર્મકુશળ હોય એજ પ્રથમ સમૃદ્ધિનું લક્ષણુ છે અને જે પ્રજાઓનો રાજા ધર્મને નથી જાણતો તે નાસ્તિક થાય છે. તે પ્રજાઓ સુખને રૂડે પ્રકારે અનુભવતી નથી. તેમાં સુખ પણ પામતી નથી, અધર્મિ રાજાનાં નઠારાં આચરણોવડે હમેશાં પ્રજાઓ ઉદ્વેગવાળી રહે છે, તેમ યોગમાર્ગમાં કુશળ એવા બહુ પુરૂષો તેના દેશમાં પેસતા પણ નથી, અને જે રાજા ડાહ્યો ધાર્મિક થાય છે, તેની પ્રજાઓ સુખ પામે છે અને ઘણા સુખમાં નીરાંતે સુવે છે. તે રાજાના શુભ રાજ્યોવડે કર્મથી નિવૃત્ત થએલા નરો યોગ ક્ષેમ, વૃષ્ટિ તથા પોતાને ઉચિત કર્મોવડે વિશેપ વૃદ્ધિ પામે છે. તેજ કુલિન, તેજ પુરૂપ, તેજ બંધુ, તેજ પુણ્યવાળો, તેજ દાતા અને તેજ પરાક્રમી કે જે પુરૂષ વસુંધરાનું દાન કરે છે. જે પુરૂષો વેદના જાણનારને પૃથ્વીનું દાન આપે છે તે પુરૂષો પોતાના તેજવડે પૃથ્વીમાં સૂર્યસમ શોભી ઉઠે છે. જેમ પૃથ્વીતલમાં વેરેલાં અન્ન ઉગી નીકળે છે, તેમ ભૂમિના દાનવડે સંપાદિત કરેલાં કામ ફુટી નીકળે છે. આદિત્ય, વરૂણ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, ચંદ્ર, અગ્નિ અને શૂલપાણી ભગવાન્ (મહાદેવ) પૃથ્વીનું દાન કરનારને વખાણે છે. પુરૂષો ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પરિણામ પણ ભૂ-મિમાંજ પામે છે.

ઉદ્ભિજ, અંડજ, શ્વેદજ તથા જરાયુ, આ ચાર પ્રકારના લોક ભૂમિગુણાત્મક છે. હે પૃથ્વીપતે જગતની માતા પિતા એ પૃથ્વી છે, હે જનાધિપ! એના સરખું ભૂત બીજું એકે નથી. હે યુધિષ્ઠિર! આ સ્થળે ઇંદ્ર અને બૃહસ્પતિનો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ હું તને ઉદાહરણ તરીકે કહું તે સાંભળ. એક સમયે મોટી દક્ષિણાઓવાળા સો યજ્ઞવડે યજન

ફરીને ઇન્દ્રે વાગ્ વિદ્યામાં શ્રેષ્ઠ એવા બૃહસ્પતિને આ પ્રકારે પૂછ્યું. ઇન્દ્ર પૂછે છે કે હે કહેનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા ભગવન્! કયા દાનવડે સ્વર્ગને પામેલો પુરૂષ સુખ ભોગવે અને જે અક્ષય તથા મોટું દાન હોય તે મને કહો. ભીષ્મપિતા રાજા યુધિષ્ઠિરને કહે છે કે એ પ્રકારે ઇન્દ્રે પૂછેલા મોટા તેજસ્વી, દેવના પુરોહિત બૃહસ્પતિ ઇન્દ્રને કહે છે. બૃહસ્પતિ બોલ્યા હે વૃત્રહન્! સોનાનું દાન, ગાયનું દાન તથા ભૂમિનું દાન, એટલાં દાન જે મહાપ્રાજ્ઞ આપે છે, તે સર્વ પાપ થકી મૂકાઇ જાય છે. હે પ્રભો! હે દેવના રાજા! જેમ પંડિતો પૃથ્વીના દાન શિવાય બીજું કંઇ શ્રેષ્ઠ નથી, એમ કહે છે, તેમ હું પણ તેજ શ્રેષ્ઠ માનુંછું. રણસંગ્રામમાં શત્રુને હાથે મરેલા શૂરપુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે, પરંતુ સઘળા ભૂમિદાન કરનારને વટીને આગળ જઇ શકતા નથી. પોતાના ભર્તાના શ્રેયમાં સાવધાન પુરૂષો રણમાં હણાએલા બ્રહ્મલોકને પામે છે તથાપિ પૃથ્વીનું દાન કરનાર પુરૂષને તે અતિક્રમણ કરતા નથી. પૃથ્વીનું દાન કરનારો મનુષ્ય પોતાની પાંચ પૂર્વ તથા પૃથ્વીને પામેલી બીજી છ મળી અગીયાર પેઢીને તારે છે. હે પુરંદર! જે, રત્નેયુક્ત પૃથ્વીનું દાન કરે છે તે સઘળાં પાપોથી મૂકાએલો સ્વર્ગ લોકમાં સુખ ભોગવે છે. હે રાજન્! નાના પ્રકારનાં અન્ન જેમાં પાકે છે એવી સર્વ ગુણે યુક્ત પૃથ્વી દાનમાં આપે છે. તે રાજાધિરાજ થાય છે. અવશ્ય તે ઉત્તમ દાન છે, હે વાસવ! સઘળી કામનાઓએ યુકત એવી પૃથ્વીનું દાન જે પુરૂષ કરે છે તે પુરૂષ, મને આપે છે, એમ સઘળાં ભૂત માને છે. હે સહસ્રાક્ષ! સઘળાં કામ તથા ગુણે યુકત સર્વ કામદુઘા ધેનુરૂપ પૃથ્વીને જે મનુષ્ય દાનમાં આપે છે તે સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે. મધુ ઘૃતને વહન કરનારી તથા દૂધ દહીને કરનારી સરિતાઓ, ભૂમિનું દાન કરનાર દાતા પુરૂષને તૃપ્ત કરે છે, ભૂમિનું દાન કરવાથી રાજા સઘળા કિલ્વિષથી મૂકાઇ જાય છે. પૃથ્વીના દાન સમાન બીજું એકે દાન નથી. શસ્ત્રવડે જીતેલી સમુદ્રાન્ત પૃથ્વી જે આપે છે તેને મનુષ્ય કહે છે કે પૃથ્વી રહે ત્યાં સુધી તે દાતા સ્થિરપણું ભોગવો. પુણ્યવાળી ઋદ્ધિવાળી રસાળ પૃથ્વીનું જે દાન કરે છે તે પુરૂષને ભૂમિદાનના પુણ્યથી પ્રાપ્ત થએલા લોકનો ક્ષય થતો નથી. હે શક્ર! હમેશાં સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા રાજાએ નિરંતર સુખને માટે પાત્રને વિધિવત્ પૃથ્વી આપવી. પુરૂષે પાપ કર્યું હોય અને જો તે દ્વિજાતિને પૃથ્વીનું દાન કરે તો તેનું પાપ સાપની કાચળીની પેઠે છૂટી જાય છે. હે ઇંદ્ર! જેણે પૃથ્વીનું દાન કર્યું, તેણે સમુદ્રો, નદીઓ, પર્વતો તથા વન, એ સઘળાનું દાન કર્યું. પૃથ્વીના આપનારે તળાવો, સ્રોત, સરોવર અને સઘળા મધુર રસોનું દાન કર્યું એમ સમજવું. વિર્યસંપન્ન એવી ઔષધીઓ તથા પુષ્પ અને ફળેયુકત વૃક્ષો, મોટાં કાનનો તથા શૈલોનું દાન પૃથ્વી આપનારે કર્યું એમ જાણવું. પૃથ્વીનું દાન કરવાથી પુરૂષ જેટલું ફળ ભોગવે છે તેટલું ફળ અગ્નિષ્ટોમ આદિ ભારે દક્ષિણાવાળા યજ્ઞો કરવાથી ભોગવતો નથી. પૃથ્વીનો દાતા પોતાના દશ પુરૂષોને તારે છે અને તેને આપતાં વારનાર પુરૂષ પોતાની દશ પેઢીને બુડાડે છે. પૂર્વે આપેલી પૃથ્વીને હરી લે તે પુરૂષ નરકમાં જાય છે. આપીશ કહી અને જે નથી આપતો અને આપીને જે હરી લે છે, તે વરૂણના પાંશોથી બંધાય છે, તથા મૃત્યુના શાસનથી તપે છે. જે પુરૂષો અગ્નિહોત્રીને, વૃત્તિકૃશને તથા પ્રિય અતિથિને અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણને ભજે છે તેઓ યમની પ્રત્યે જતા નથી. હે પુરંધર! બ્રાહ્મણોને વિષે ઋણમુકત થાય અને ઇતર વર્ણોને કૃશ તથા દુર્બલતામાં રાખે એ રાજા કહેવાય નહિ. હે સુરશ્રેષ્ઠ! હે ત્રિદશાધિપ! કૃશવૃત્તિવાળા બ્રહ્મણને આપેલી પૃથ્વી હોય તેનું

હરણ ન કરવું. તપ, યજ્ઞ, શ્રુત, શીલ, અતૃષ્ણા તથા સત્ય અને ગુરૂ વગેરેની પૂજા એટલાં બધાં એ ભૂમિ આપનારને વિષે વર્તે છે. ભારતના કલ્યાણને વિષે સારૂ કરવું, કેમકે–પશ્ચાત્તાપ કરતા બ્રાહ્મણોના નેત્રમાંથી આંસુ પડે છે તે પોતાના ત્રણ પુરૂષો યુક્ત કુળનો નાશ કરે છે. હે સહસ્ત્રાક્ષ પૃથ્વીનું પાલન કરનાર રાજા દેશથી ભ્રષ્ટ થયો હોય તેને સ્થાપન કરે તે પુરૂષનો વાસ સ્વર્ગમાં થાય છે. યવ, ઘઉં, ડાંગર તથા શેલડીએ યુક્ત તથા ગાયો, અશ્વ, વાહન વગેરેથી પરિપૂર્ણ પૃથ્વી પોતાના બાહુબળથી ઉપાર્જન કરી, તેમાં સઘળાં રત્ન તથા ધન પૂરી જે પૃથ્વીનું દાન કરે છે, તે પુરૂષ અક્ષય લોક પામે છે, અને તેનો તે ભૂમિસત્ર (યજ્ઞ) કહેવાય છે. સત્ પુરૂષોનો અભિપ્રાય છે કે–સઘળાં પાપને ધોઈનાખે એવા, ભૂમિના દાનથી લોકોને વિષે પુણ્યશાળીઓ વખાણાય છે. હે ઇંદ્ર ! જેમ જળમાં પડેલો તેલનો છાંટો ફેલાતો ફેલાતો વૃદ્ધિ પામે છે તેમ અન્ન પાકવાથી પ્રતિવર્ષ પૃથ્વી દાનનું ફળ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે. હે ઇંદ્ર! રણસંગ્રમના અગ્રભાગમાં જે શૂરા રાજાઓ સામે બાણે મરે છે, તે બ્રહ્મલોકમાં જાય છે, નૃત્ય તથા ગીતમાં કુશળ એવી નારીઓ હાથમાં દિવ્યગંધ પુષ્પ તથા આભૂષણ લેઈ તેની સંમુખ ઉભી રહે છે, તેમ પૃથ્વીદાન કરનારની સંમુખ પણ સ્વર્ગમાં તે ઉભી રહે છે. આ લોકમાં જે રૂડે પ્રકારે બ્રાહ્મણને પૃથ્વીનું દાન આપે છે, તે પુરૂષ દેવ તથા ગંધર્વ લોકે પૂજા કરેલો સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. હે દેવેન્દ્ર, પૃથ્વી આપનારની સંમુખ સેંકડો અપ્સરાઓ, દિવ્ય માલ્ય ધારણ કરી બ્રહ્મ લોકમાં ઉભી રહે છે. શંખ, ભદ્રાસન, છત્ર, સુંદર ઘોડા તથા પાલખી અને દેવતાઈ પુષ્પો, પૃથ્વીદાન કરનારના મોં આગળ હાજર થાય છે. પૃથ્વીનું દાન કરવાથી પુષ્પ, સોનું વસ્ત્ર તથા જય શબ્દ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેની આજ્ઞા હમેશાં કોઈ રોકતું નથી. ભૂમિદાનનું પુણ્યફલ જેમ સ્વર્ગ છે તેમ હિરણ્ય. પુષ્પ,ઔષધિઓ વગેરે સઘળું પ્રાપ્ત થાય છે. પૃથ્વી આપવાથી અમૃતને પ્રસવનારી પૃથ્વી પ્રાપ્ત થાય છે પૃથ્વી સમાન દાન નથી, તેમ માતા સમાન ગુરૂ નથી. સત્ય જેવો બીજો ધર્મ નથી. દાન જેવો બીજો ભંડાર નથી. આ પ્રકારે પૃથ્વીદાનનો મહિમા આંગિરસ (બૃહસ્પતિ) થી સાંભળી વસુ તથા ઇંદ્રે બૃહસ્પતિને પૃથ્વીનું દાન આપ્યું આ ભૂમિદાનનો સંભવ જે શ્રાદ્ધમાં સંભળાવે તેનો ભાગ રક્ષ અથવા અસુર લોકો ગ્રહણ કરી શકતા નથી પિતૃઓને આપેલું અક્ષય થાય છે એમાં સંશય નહી, તેટલા કારણ માટે વિદ્વાને શ્રાદ્ધમાં આ ગાથા બ્રાહ્મણોને સંભળાવવી. હે અનઘ ! હે ભરતકુળમાં સિંહરૂપ સઘળાં દાનોમાં ઉત્તમ એવું પૃથ્વીનું દાન મેં તને કહ્યું. હવે ફરીને તું સાંભળવાને ઇચ્છે છે–તે કહે ?

इत्येतत्सर्वदानानां श्रेष्ठमुक्तं तवानघ ।
मया भरतशार्दूल किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे इन्द्र बृहस्पति संवादे गुर्जरभाषायां द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

અધ્યાય ૬૩ મો. અન્નદાનનો મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—कानि दानानि लोकेस्मिन् दातुकामो महीपतिः ।
गुणाधिकेभ्यो विप्रेभ्यो दद्याद्भरतसत्तम ॥ १ ॥

સર્વસ્વ આપનાર કહેવાય છે. અતિથિ એવા બ્રાહ્મણને યથાવિધિ અન્ન આપવાથી તે આપનાર પુરૂષ અવશ્ય સુખ પામે છે. તેને દેવતાઓ પૂજે છે. હે યુધિષ્ઠિર! બ્રાહ્મણ એજ મોટું ક્ષેત્ર છે, તેમાં જે બીજ વવાય છે તે પુણ્ય ફળ રૂપે ઉગી નીકળે છે. અન્ન શિવાય બીજાં સઘળાં દાન પરોક્ષ ફળ આપનારાં છે અને અન્નદાન તો દાતા તથા ભોક્તાને પ્રત્યક્ષ પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનારૂં છે. હે ભારત! અન્નથી જીવિત પ્રાપ્ત થાય છે, અન્નથી રતિ પ્રાપ્ત થાય છે, ધર્મ અને અર્થ અન્નથીજ સંપાદિત થાય છે, તેમ રોગનો નાશ પણ અન્નથી થાય છે. પૂર્વ કલ્પમાં પ્રજાપતિએ અન્ન એજ અમૃત કહેલું છે. અન્ન, પૃથ્વી, દિવસ તથા આકાશ અન્નને વિષે રહેલું છે. અન્ન વગર પ્રાણ, બળ, પંચધાતુ તથા શરીર જરૂર નાશ પામે છે. અન્ન વગર વ્રત, વિવાહ, યજ્ઞ તથા વેદ એ સઘળું લય થાય છે. ત્રણલોકમાં જે સઘળું સ્થાવર જંગમ જણાય છે, તે અન્નથીજ રહેલું છે માટે ડાહ્યા પુરૂષોએ ધર્મને અર્થે અન્ન આપવું. હે રાજન્! અન્ન આપનાર મનુષ્યનું બળ, ઓજ, યશ તથા કીર્ત્તિ, નિરંતર ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત થાય છે. પ્રાણપતિ એવો પવન જળને ઉંચે મેઘમંડળમાં ધારણ કરે છે, પછી તે મેઘમંડળને પામેલું જળ ઇંદ્ર પૃથ્વીપર વર્ષાવે છે. સૂર્ય પોતાના કિરણોવડે પૃથ્વીના રસ ગ્રહણ કરે છે, વાયુ તથા આદિત્યથી તે રસોને ઈંદ્ર રૂડે પ્રકારે વર્ષાવે છે. જ્યારે તે મેઘમંડળનું જળ પૃથ્વીપર પડે છે ત્યારે પૃથ્વીદેવી સ્નિગ્ધ થાય છે. પછી તેમાં અન્ન વવાય છે, જેવડે આ જગતનું પોષણ થાય છે. માંસ, મેદ, અસ્થિ તથા શુક્રનો પ્રાદુર્ભાવ પણ તેથીજ થાય છે. હે પૃથ્વીપતે! શુક્રથી પ્રાણી માત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ અન્ન ઉપજાવી તે વડે શુક્ર ઉત્પન્ન કરે છે, એ પ્રકારે અન્નથીજ સૂર્ય, પવન તથા શુક્ર ઉપજે છે, તે ત્રણની એકજ રાશિ કહેલી છે, તેથી સઘળાં ભૂત ઉત્પન્ન થએલાં છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! ઘેર આવેલા અભ્યાગત અથવા અર્થિને જે અન્ન આપે છે, તે સઘળા પ્રાણિઓને પ્રાણ તથા તેજ આપે છે. એમ જાણવું.

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે નૃપ! નારદે એ પ્રકારે કહેલું છે તેથી હમેશાં હું અન્ન આપું છું. ઇર્ષાનો ત્યાગ કરી ગતજ્વર એવો તું પણ હમેશાં અન્નદાન કર. હે રાજન્! હે પ્રભો! બ્રાહ્મણોને વિધિવત્ અન્ન આપવાથી તારા ભ્રાતૃવર્ગે સહવર્તમાન તું સ્વર્ગને પામીશ. હે મનુષ્યોના રાજા! અન્ન આપનારને જે લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે તે લોકને તું અવશ્ય સાંભળ. તે મહાત્માઓના ભવન સ્વર્ગમાં પ્રકાશે છે, જે તારાઓના જેવાં રૂપાળાં દેખાય છે, નાના પ્રકારના થાંભલાવાળાં અને શ્વેત ચંદ્ર મંડળથી શોભિતાં છે. તરૂણ સૂર્યની કાન્તિ જેવા અનેક સ્થાવર જંગમ પાર્થિવ પદાર્થો તથા જલચરોથી દીપી રહે છે. રૂપુ, સોનું તથા સૂર્ય સરખા વૈદુર્યમણિથી પ્રકાશિત છે. આંગણામાં સર્વ ઋતુઓનાં ફળ પુલવાળા વૃક્ષો રહેલા છે. રાજમાર્ગ, સભાઓ, વાવો, કુવા તથા શબ્દાયમાન હજારો વાહનોથી તે શોભાયમાન બને છે. ભક્ષ્યભોજ્યમય શૈલો, વસ્ત્ર તથા આભરણોથી પરિપૂર્ણ છે. સઘળી નદિઓ દૂધ સ્રવે છે તથા પર્વતો અન્ન આપે છે. શુક્લ મેઘના પ્રાસાદો તથા કાંચનના જેવી ઉજ્વલ શય્યાઓ, વગેરે સઘળું અન્ન આપનાર પામે છે માટે તું અન્નનો આપનાર થા.

प्रासादाः पांडुराभ्राभाः शय्याश्च कांचनोज्वलाः ।
तान्यन्नदाः प्रपद्यंते तस्मादन्नप्रदो भव ॥ ५१ ॥

શ્રેષ્ઠ અન્ન આપવાથી ઉપોષિત પુરૂષ સોયુગ સૂધી સ્વર્ગમાં જઇ સુખ ભોગવે છે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં સમૂલક એવું કાલશાક બ્રાહ્મણોને આપવાથી ઇચ્છેલી ઋદ્ધિ તથા ઇષ્ટગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. મૂળ નક્ષત્રમાં મૂળ, ફળ, બ્રાહ્મણોને આપવાથી સાવધાન પુરૂષ પિતૃઓને પ્રસન્ન કરે છે તથા ઇચ્છેલી ગતિને પામે છે. પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રમાં ઉપોષિત પુરૂષ, વેદ પારંગત કુળવાન્ બ્રાહ્મણને દધિપાત્ર (દહીં ભરીને પાટીયા)નું દાન આપવાથી બહુ ગાયોવાળા કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં જળના ભરેલા ઘડાએ યુક્ત સાથવો, ઘી તથા ગોરસ વગેરે શ્રોત્રીય બ્રાહ્મણને દાનમાં આપવાથી સર્વ કામ સંપાદન થાય છે. અભિજિત યોગમાં મધુવ ઘૃત યુક્ત દૂધનું દાન કરવાથી હમેશાં ધર્મ બુદ્ધિઓવાળાની સાથે સ્વર્ગમાં વસાય છે. શ્રવણ નક્ષત્રમાં કાંબળ કે બીજાં વસ્ત્રનું દાન કરનાર શ્વેત વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગ લોકમાં ગતિ કરે છે. ધનિષ્ઠા નક્ષત્રમાં બળદ જોડેલા વાહનનું દાન કરવાથી સાવધાન પુરૂષ સદ્ય વસ્ત્ર સમૂહ તથા ધનને પામે છે અને બીજા જન્મમાં રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. શતભિષા યોગમાં અગરૂચંદનનાં દાન કરવાથી મરવા પુંઠે અપ્સરાઓના લોકને પામે છે તથા અક્ષય વાસ પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્વાભાદ્રપદમાં સર્વ પ્રકારનાં ભક્ષ ફળ યુક્ત ચોળાનું દાન કરવાથી અવશ્ય મરવા પુંઠે સુખી થાય છે. ઉત્તરાભાદ્રપદમાં ઉરભ્ર પશુનું માંસ આપવાથી દાતા પિતૃઓને તૃપ્ત કરે છે અને મરવા પુંઠે અનંત ફળનો ભાગીઓ થાય છે. રેવતી નક્ષત્રમાં જે કાંસાના દોહનપાત્ર સહવર્ત્તમાન ગાયનું દાન કરે છે તે દાતાની પ્રત્યે મરવા પછી આપેલી ગાય કામને લઇ સન્મુખ ઉભી રહે છે. અશ્વિની નક્ષત્રમાં ઉત્તમ પુરૂષ અશ્વ જોડેલા રથનું દાન કરે તો તે હાથી ઘોડા તથા રથ જેમને છે તેવા કુળમાં તેજસ્વી થઇ જન્મે છે. ભરણી નક્ષત્રમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણને તિલધેનુ આપવાથી નર રૂડા પ્રકારનું અન્ન પાકે તેવી પૃથ્વીને પામે છે તથા મરવા પુંઠે યશ પ્રાપ્ત કરે છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—નક્ષત્ર યોગ યુક્ત એ પ્રકારનો લક્ષણોદ્દેશ નારદે દેવકીને કહ્યો, અને દેવકીએ પોતાના પુત્રની વહુઓને કહ્યો.

इत्येष लक्षणोद्देशः प्रोक्तो नक्षत्रयोगतः ।
देवक्या नारदेनेह सा स्नुषाभ्यो ब्रवीदिदम् ॥ ३६ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे नक्षत्रयोगे गुर्जरभाषायां चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥६४॥

અધ્યાય ૬૫ મો. ઘૃતશકટ દાન.

भीष्म उवाच—सर्वान् कामान्प्रयच्छंति ये प्रयच्छंति कांचनम् ।
इत्येवं भगवानत्रिः पितामहसुतो ब्रवीत् ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે-જેઓ સોનાનું દાન કરે છે તેઓ સઘળા કામને પામે છે, એમ બ્રહ્માના પુત્ર ભગવાન્ અત્રિ મુનિએ કહ્યું છે. વળી મનુષ્યોના રાજા હરિશ્ચંદ્રે પણ કહ્યું છે કે પવિત્ર કરનાર, આયુષ્યનું વધારનાર તથા પિતૃઓને અક્ષય સુખનું આપનાર દાનજ છે. મનુ અને એમ કહે છે કે સઘળાં દાનમાં પાણીનું દાન શ્રેષ્ઠ છે, માટે કૂવા વાવ્ય તથા તળાવો ખોદાવવાં હમેશાં

કૂવામાં પાણી રહે, એવો કૂવો કરાવનાર પુરૂષે આ લોકમાં કરેલા પાપનું અર્ધ અહીંયાંજ નાશ થાય છે. જળાશય ખોદાવવાથી એના સઘળા વંશને તે તારે છે. કેમકે હમેશાં તેમાં ગાયો, બ્રાહ્મણ, સાધુ તથા બીજા જીવો જળપાન કરે છે. ગ્રિષ્મકાળમાં જેના (જળાશયમાં) પાણી ખુટતું નથી તે પુરૂષ સઘળાં વિષમ કષ્ટ કદી ભોગવતો નથી. બૃહસ્પતિ ભગવાન્ પુષ્પાઋષિ, ભગમુનિ, અશ્વિનિ દેવો તથા અગ્નિને ઘી વડે પ્રીતિ થાય છે, ઘી એ મોટું ઓસડ છે. યજ્ઞમાં પણ તે ઉત્તમ છે, સઘળા રસ તથા ફળની મધ્યે ઘી ઉત્તમ છે. ફળની કામનાવાળા, યશની ઇચ્છા તથા પુષ્ટિની કામનાવાળા ડાહ્યાને પવિત્ર પુરૂષોએ હમેશાં બ્રાહ્મણોને ઘી આપવું, કાર્તિક મહિનામાં જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણોને ઘીનું દાન કરે છે, તેના ઉપર પ્રસન્ન થએલા અશ્વિન દેવો તેને રૂપ આપે છે, ઘી મેળની પાયસનું દાન જે બ્રાહ્મણોને આપે છે, તેના પર રક્ષ લોકો કદાપિ ઘર્ષણ કરતા નથી, જે પુરૂષ કમંડળનું દાન કરે છે, તે તૃષાથી મરતો નથી, દુઃખ પામતો નથી, અને ઉપસ્કરણ સહવર્તમાન ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણી શ્રદ્ધાએ યુક્ત પ્રયત્નવાળો પુરૂષ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને દાન કરવાથી નિરંતર ષડ ભાગને પામે છે. જે પુરૂષ, સાધનને અર્થે અથવા હમેશાં વૃત્તવાળા બ્રાહ્મણોને તાપવાને માટે લાકડાં આપે છે, તેનાં વિવિધ પ્રકારનાં કાર્ય તથા સઘળા અર્થ હમેશાં સિદ્ધ થાય છે. તે શોભાયમાન શરીરથી શત્રુઓના ઉપર રહે છે, ભગવાન્ વન્હિદેવ પણ નિત્ય તેનાપર પ્રસન્ન રહે છે, પશુઓ તેનો ત્યાગ કરતા નથી, તેમ સંગ્રામમાં પણ તેનો જય થાય છે. જે છત્રનું દાન કરે છે, તેને પુત્રો તથા લક્ષ્મી મળે છે, કોઇ દિવસ તીવ્રવ્યાધિ થતો નથી, વળી ઉપભોગને ભોગવે છે. ગ્રિષ્મઋતુ કે વર્ષાકાળમાં જે છત્રનું દાન કરે છે તેના મનમાં બળાપો થતો નથી. વિષમ કૃચ્છથી તે પુરૂષ ઉતાવળો મૂકાઇ જાય છે, હે પૃથ્વીપતે! મોટા ભાગ્યવાળા ભગવાન્ શાંડિલ્ય ઋષિ એમજ કહે છે કે–સઘળા દાનોની મધ્યે શકટનું દાન સારૂં છે.

प्रदानं सर्वदानानां शकटस्य विशांपते ।
एवमाह महाभागः शांडिल्यो भगवानृषिः ॥ १९ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

અધ્યાય ૬૬ મો. તિલદાનનું માહાત્મ.

युधिष्ठिर उवाच—दह्यमानाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहौ ।
यत्फलं तस्य भवति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ! દાઝતા બ્રાહ્મણને જે જોડાનું દાન આપે, તેને જે ફળ થતું હોય તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે જે સાવધાન પુરૂષ, બ્રાહ્મણોને જોડાનું દાન આપે છે, તે સઘળા વિષમ શત્રુઓને મર્દન કરે છે અને તેમને તરી પણ જાય છે. હે પૃથ્વીપતે! હે યુધિષ્ઠિર! તે પુરૂષ શત્રુઓના ઉપર રહે છે. હે કુંતાના પુત્ર! જો એ પ્રકારનું દાન થાય છે તો અવશ્ય તે પુરૂષને અશ્વતરી જોડેલું, રૂપે તથા સોને મઢેલું સુંદર

બાંધેલું બેસવાનું ગાડુ મળે છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે કૌરવ! તિલ દાન કરવાથી શું ફળ થાય છે અને ગોદાનને વિષે, અન્ન દાનને વિષે તથા ભૂમિદાનને વિષે જે ફળ હોય તે મને કહો? ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે કુંતાના પુત્ર! તિલદાન કરવાથી જે ફળ થાય છે, તે મારાથી તું સાંભળ અને હે કુરૂ કુળમાં ઉત્તમ! યથા ન્યાય સાંભળી તું તે પ્રમાણે કર. બ્રહ્માએ પિતૃઓનું મુખ્ય ભોજ્ય તિલ સૃજ્યા છે માટે જરૂર તિલદાન કરવાથી પિતૃપક્ષ હર્ષ પામે છે. માઘ મહિનામાં જે પુરૂષ તિલનું દાન બ્રાહ્મણોને આપે છે તે પુરૂષ સર્વ સંકટોવાળા નરકને જોતો નથી, જેણે તિલવડે પિતૃઓનું યજન કર્યું તેણે સઘળા યજ્ઞ કર્યા, તિલ-શ્રાદ્ધ કદાપિ અકામથી ન આપવું. હે પ્રભો! મહર્ષિ કશ્યપના ગાત્રોમાંથી તિલ પ્રસવ્યા છે, માટે ઉત્તમ દાનોમાં તે દિવ્ય ભાવને પામ્યા છે. પુષ્ટિના કરનાર રૂપના આપનાર તથા પાપ નાશ કરનાર તેટલા કારણ માટે સઘળાં ઉત્તમ દાનમાં તિલદાન મુખ્ય ગણાય છે. આપસ્તંબ, મેધાવી, શંખ લિખતમુનિ અને મહર્ષિ ગૌતમ તિલદાન કરવાથી સ્વર્ગ પામ્યા છે. બ્રહ્મચર્યમાં આસક્ત તથા ગવ્ય એવા હવિવડે ઘણા વર્ષ સુધી પ્રવૃત્તિઓમાં રહેલા બ્રાહ્મણો તિલહોમમાં આસક્તિવાળા છે. સર્વ દાનોમાં તિલનું દાન મુખ્ય છે, આ લોકમાં સર્વ દાનોમાં અક્ષયદાન તિલદાન કહેવાય છે. હે મોટા તપવાળા! પૂર્વે કુશિ તથા કર્ષિ હવ્યનો નાશ થયો ત્યારે તિલવડે અગ્નિત્રયને હોમી (ઋષિઓ) ઉત્તમ ગતિને પામ્યા. હે કુરૂ કુળમાં ઉત્તમ! એ પ્રકારે તિલનું દાન ઉત્તમ કહેલું છે, એ વિધિથી તિલનું વિધાન મુખ્ય ગણાય છે. હવે હે મહારાજ! યજ્ઞ કરવાને ઇચ્છતા એવા દેવનો બ્રાહ્મણ તથા બ્રહ્માની સાથે જે સમાગમ થયો તે સાંભળ. હે પાર્થિવ! એક દિવસ, યજ્ઞ કરવાની જેમને ઇચ્છા હતી એવા દેવતાઓ પૃથ્વીતળમાં શુભ દેશને વિષે આપણે યજ્ઞ કરીશું, એ પ્રકારની ઇચ્છાએ બ્રહ્માની પાસે ગયા.

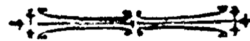
દેવતાઓ કહે છે—હે ભગવન્! સ્વર્ગ, તથા પૃથ્વી સાથે સઘળાના તમે સ્વામી છો, સમર્થ છો માટે તમે અમને આજ્ઞા આપવાને યોગ્ય છો. બ્રહ્મા કહે છે કે હે દેવતાઓની મધ્યે શ્રેષ્ઠ! હે કશ્યપના પુત્રો! હું તમને મેદની આપું છું ત્યાં તમે યજ્ઞ કરો. દેવ કહે છે કે હે ભગવન્! અમારૂં કામ થયું: હવે અમે મોટી દક્ષણાઓવડે યજ્ઞ કરીશું. એ દેશને તો હમેશાં મોટા મુનિઓ ઉપાસે છે. પછી તેઓ પૃથ્વીપર આવ્યા એવામાં અગત્સ્ય, કણ્વ, ભૃગુ, અત્રિ, વૃષાકપિ અસિત તથા દેવળમુનિ, દેવયજ્ઞ પ્રત્યે આવ્યા. દેવો, મહાત્મા અચ્યુત એવા યજ્ઞ-નારાયણનું યજન કરી યથાકાળે સમાપ્ત કરી રહ્યા. ઉત્તમ એવા હિમાચલ પ્રત્યે ગંગાદ્વારમાં કર્યો છે યજ્ઞ જેમણે એવા દેવતાઓએ યજ્ઞનો છઠ્ઠો ભાગ પૃથ્વીનું દાન કર્યું. જે પુરૂષ, એક હાથ જેટલી પૃથ્વીનું દાન કરે છે તે રીબાતો નથી તથા સંકટ પણ પામતો નથી, ટાઢ, તડકો તથા વાયુ સહન કરે એવી, સારી રીતે બંધાવેલી, ગૃહભૂમિ જે રૂડે પ્રકારે બ્રાહ્મણને દાનમાં આપે છે તે સ્વર્ગમાં રહેલો પુણ્યને અવસાને પણ ત્યાંથી ચળતો નથી. હે પાર્થિવ! તે પ્રાજ્ઞ પુરૂષ હર્ષ પામતો ઇન્દ્રની સાથે વસે છે. આશ્રય આપનારો પણ સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. અધ્યાપકના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલો, શ્રોત્રિય, બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણ, સંતોષથી જેના ઘરમાં રહે છે, તે પુરૂષ બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાય છે. હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ! તેમજ શરણું આપી ગાયને અર્થે ટાઢ તથા વર્ષાદ સહન કરે છે, તે પુરૂષ પોતાનાં સાત કુળને તારે છે. ક્ષેત્ર ભૂમિ આપનાર આ લોકમાં લક્ષ્મી પામે છે, રત્ન ભૂમિનો આપનાર, કુળવંશને રૂડે

પ્રકારે વૃદ્ધિ પમાડે છે. ઉખરવાળી કે દગ્ધ ભૂમિનું દાન કોઇને ન આપવું, તેમ સ્મશાને વિટેલી ભૂમિનું પણ દાન ન કરવું. જેના ઉપર પાપ થતું હોય તેવી પૃથ્વી ન આપવી, વળી પારકી ભૂમિ દેશ જે પુરૂષ પિતૃઓને ઉદ્દેશીને આપે છે, તેનું શ્રાદ્ધ તથા ભૂમિદાનાખ્ય કર્મ બેઉ વૃથા જાય છે. ડાહ્યા પુરૂષે થોડી પણ પૃથ્વી વેચાથી લઇને દાનમાં આપવી જેથી તેણે પિતૃઓને આપેલો પિંડ પૃથ્વીમાં અક્ષય ફળરૂપ થાય છે. માર્ગ, પર્વત, વન તથા જે, જે, નદિઓની જમીન તે સઘળી ધણી વગરની ગણાય છે માટે તેનો પરિગ્રહ થતો નથી. હે પૃથ્વીપતે! એ પ્રકારે પૃથ્વીના દાનનું ફળ કહ્યું, હે પાપ રહિત! હવે તને ગાયના દાનનું ફળ કહીશ. સઘળા તપસ્વિઓ કરતાં ગાયો અધિક છે, માટે મહેશ્વર દેવ ગાયો સાથે રહીને તપ કરે છે. હે ભારત! એ ચંદ્રની સાથે બ્રહ્મલોકમાં વસે છે, ગતિ કરતી એવી તેમની પ્રત્યે બ્રહ્મર્ષિ તથા સિદ્ધ લોકો ઉત્તમ ગતિની પ્રાર્થના કરે છે. હે ભારત! દૂધ, હવિષ, દહી, છાણ, ચામડું, હાડકાં તથા વળેલાં શિગડાંવડે કરીને ગાયો ઉપકાર કરે છે, તેઓ નાસિકાપુટથી સદૈવ તપ કરે છે અને સતકર્મ કરે છે, દેશ કે ખંડ સંબંધી દુઃખ એમને થતું નથી તેટલા કારણ માટે તે બ્રાહ્મણોએ સહિત પરમપદને પહોંચે છે, અને એટલાજ માટે પંડિત પુરૂષો '**गोब्राह्मणं**' એ પ્રકારે કહે છે. હે રાજન્! રંતિદેવ રાજાના યજ્ઞમાં પશુપણાવડે કલ્પાએલી છે. અને એટલા કારણથીજ ગાયોના ચર્મમાંથી 'ચર્મણ્વતી નામે નદિ નીકળી છે. હે પૃથ્વીપતે! પશુપણું છે માટે તે છૂટી છે તથા દાનને અર્થે કલ્પિ છે. ગાયોને જે પાત્ર બ્રાહ્મણને આપે છે, તે વિષમ સ્થાનમાં રહ્યા હોય તથાપિ સઘળી ભારે આપદાઓને તરી જાય છે. સહસ્ત્ર ગાયોનો આપનાર મરવા પછી નરક નથી પામતો. હે જનાધિપ! તે પુરૂષ સઘળે સ્થળે વિજય પામે છે. ગાયનું દૂધ તેજ અમૃત છે. એમ દેવતાઓનો રાજા ઇન્દ્ર કહે છે માટે જે પુરૂષ ગોપ્રદાન કરે છે, તે અમૃતને પામે છે. અગ્નિનું એ અવિનાશી હુતદ્રવ્ય છે, એમ વેદ જાણનાર કહે છે, તેટલા કારણ માટે જે ગાયનું દાન કરે છે, તે પુરૂષ ઘૃતને પામે છે. ગાયોનો પતિ જે વૃષભ છે, તે સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન્ સ્વર્ગજ છે. જે ગુણવાન્ બ્રાહ્મણને વૃષભનું દાન કરે છે, તે સ્વર્ગને વિષે સુખ ભોગવે છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! અવશ્ય જે પ્રાણિઓના પ્રાણ કહેવાય છે, માટે જે ગાયનું દાન કરે છે, તે પ્રાણદાન આપે છે. ગાયો પ્રાણી માત્રનું શરણું છે એમ વેદ જાણનાર જાણે છે. એટલા કારણ માટે જે ગોપ્રદાન કરે છે, તે શરણાને પામે છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! ગાય વધને અર્થે ન આપવી, પાપિષ્ટ કે નાસ્તિકને ન આપવી, તેમ ગોજીવને પણ ન આપવી. તેવા પાપકર્મ કરનારાઓને જે ગાય આપે છે, તે પુરૂષ, અવશ્ય અક્ષય નરકમાં જાય છે, એમ મહર્ષિઓ કહે છે. દુબળી, વાછડા વગરની, વાંઝણી, રોગવાળી તથા ખોડીલી કે ઘરડી ગાય જરૂર બ્રાહ્મણને ન આપવી. દશ હજાર ગાયોનું દાન કરનારો પુરૂષ ઇન્દ્રની સંઘાથે સુખ માણે છે, લાખ ગાયોનો આપનાર નર અક્ષય લોકને પામે છે, એ પ્રકારે ગાયનું દાન, તિલનું દાન તથા પૃથ્વીનું દાન મેં તને કહ્યું. હે ભારત! અન્નદાનનું ફળ તું ફરી સાંભળ. હે કુંતાના પુત્ર! અન્નનું દાન ઉત્તમ ગણાય છે. અવશ્ય અન્નદાન કરવાથીજ રંતિદેવ રાજા સ્વર્ગને પામ્યો. હે પૃથ્વીપતે! ક્ષુધિત એવા વિપ્રને જે અન્નદાન આપે છે, તે બ્રહ્માના મોટા પદને પામે છે. હે ભારત. હે પ્રભો! સોનું વસ્ત્ર તથા બીજાં દાનથી પુરૂષો જેટલો શ્રેય સંપાદન નથી કરી શકતા તેટલો અન્ન આપનાર શ્રેય પ્રાપ્ત કરે છે. અન્ન એજ મુખ્ય દ્રવ્ય છે, ઉત્તમ શ્રી

અન્ન એજ છે. અન્નવડે પ્રાણ, તેજ, બળ તથા વીર્ય રહે છે. હમેશાં એકાગ્રમનવાળો નર, ઝટ અન્નનું દાન કરે છે, એ કદી સંકટ ભોગવતો નથી એમ પરાશરે કહ્યું છે. યથાન્યાય દેવનું અર્ચન કરી તેમને અન્ન નિવેદન કરે છે, તે પુરૂષનું જે અન્ન તેજ તેનો અન્નમય દેવતા છે. કૌમુદ એવા શુક્લ પક્ષમાં જે પુરૂષ, અન્નનું દાન કરે છે, તે સંકટને તરી જાય છે તથા મરવા પછી અનંત સુખ ભોગવે છે. જે સાવધાન પુરૂષ ભોજન કર્યા પહેલાં અતિથિને અન્નદાન આપે છે, તે અવશ્ય બ્રહ્મવિદના લોકને પામી જાય છે. અન્નનો આપનાર આવેલી કૃચ્છ આપદાને તરી જાય છે, તેનાં પાપ જતાં રહે છે તથા દુષ્કૃત ખેંચાઈ જાય છે. એ પ્રકારે અન્નદાન, તિલદાન, ભૂમિદાન તથા ગોદાનનું ફળ મેં તને કહ્યું.

इत्येतदन्नदानस्य तिलदानस्य चैव ह ।
भूमिदानस्य च फलं गोदानस्य च कीर्त्तितम् ॥ ६२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां षटषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

અધ્યાય ૬૭ મો. જળદાનનો મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—श्रुतं दानफलं तात यत्त्वया परिकीर्त्तितम् ।
अन्नदानं विशेषेण प्रशस्तमिह भारत ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભારત! હે તાત! તમોએ કહેલું દાનનું ફળ મેં સાંભળ્યું; બહુધા અન્નનું દાન અત્રે પ્રશસ્ત છે પણ જળનું દાન કરવાથી શું મોટું ફળ થાય છે, તે વિસ્તારથી સાંભળવાને હું ઇચ્છું છું. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! તે હું તને યથાસ્થિત કહીશ, હે સત્યપરાક્રમવાળા, કૃપાદાન મારાથી તું સાંભળ. હે પાપરહિત, પાણીના દાનથી આરંભીને સઘળું હું તને કહીશ. જે અન્ન આપવાથી તથા પાણી આપવાથી મનુષ્ય ફળ ભોગવે છે, તેવું બીજાથી ભોગવતો નથી. તેના સમાન બીજું મોટું કોઇ દાન નથી, એવો મારો તો મત છે. અન્નવડે પ્રાણ ધારણ કરેલા પ્રાણિઓ સર્વ સ્થળે કુશળ પ્રવર્તે છે, એટલા માટેજ લોકમાં અન્ન શ્રેષ્ઠ છે, એમ કહેવાય છે. હમેશાં અન્નથી પ્રાણિઓનું તેજ તથા બળ વધે છે અને પ્રજાપતિએ તેટલા કારણ માટેજ અન્નનું દાન શ્રેષ્ઠ કહેલું છે. હે કુંતાના પુત્ર! મોટા દેવના યજ્ઞમાં સાવિત્રિથી પણ એવું શુભ વચન સાંભળ્યું છે કે આ લોકમાં અન્ન આપવાથી મનુષ્ય પ્રાણદાનનું ફળ પામે છે. આ લોકમાં પ્રાણદાન સમાન બીજું એક દાન જણાતું નથી. લોમશ મુનિથકી પણ તે એજ પ્રકારે સાંભળ્યું છે. હે પૃથ્વીપતે! પૂર્વે શિબિ રાજાએ પોતાના પ્રાણ હોલાને અર્પણ કર્યા તેથી જે ગતિને તે પામ્યો તેજ ગતિ, આ લોકમાં બ્રાહ્મણને અન્નદાન આપવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેટલા કારણ માટે અન્નના આપનારા ઉત્તમ ગતિને પામે છે, અન્નના આપનાર પ્રાણદાતા કહેવાય છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે. હે કુરૂકુળમાં ઉત્તમ! અન્ન પણ જળથી ઉત્પન્ન થાય છે, જળ શિવાય

કંઇ નિપજતું નથી. જળમાંથી ઉત્પન્ન થએલો ગ્રહગણનો પતિ ભગવાન્ ચંદ્રમા પણ છે. અમૃત એજ સુધા અને સુધા એજ અમૃત તથા અન્ન અને સઘળી ઔષધિ તથા વનસ્પતિ જળથી ઉત્પન્ન થયેલી છે. હે પૃથ્વીપતે! પ્રાણ ધારણ કરનારાઓના પ્રાણ પણ તેથી પેદા થાય છે. દેવતાઓનું અમૃત અન્ન છે, નાગ લોકની સુધા, પિતૃઓની સ્વધા, પશુઓની વનસ્પતિ અને મનુષ્યોનું અન્ન એજ પ્રાણ છે, એમ પંડિતો કહે છે. હે નરમધ્યે સિંહ! ઉપર બતાવેલું સઘળું જળથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે પાણીના દાન સમાન બીજું કંઇજ જણાતું નથી. જે મનુષ્ય સમૃદ્ધિવાન્ થવાને ઇચ્છતો હોય તેણે હમેશ જળનું દાન કરવું. આ લોકમાં ધન યશ તથા આયુષ્ય આપનાર જળદાન કહેવાય છે. જળનો આપનાર શત્રુને જીતી લે છે, સઘળી કામનાઓ સફળ થાય છે, આ લોકમાં નિરંતર તે કીર્તિ મેળવે છે, અને મરવા પછી અક્ષય સુખ ભોગવે છે તથા પાપથી રૂડે પ્રકારે મુક્ત થાય છે. હે મનુષ્યોની મધ્યે સિંહ! હે મોટી કાન્તિવાળા! જળનો આપનાર સ્વર્ગમાં જઇ અક્ષય લોકને પામે છે, એ પ્રકારે મનુએ કહ્યું છે.

तोयदो मनुजव्याघ्र स्वर्गं गत्वा महाद्युते ।
अक्षयान्समवाप्नोति लोकानित्यब्रवीन्मनुः ॥ १९ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

અધ્યાય ૬૮ મો દાનનો મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—तिलानां कीदृशं दानमथ दीपस्य चैवहि ।
अन्नानां वाससां चैवं भुय एव ब्रवीहि मे ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–તિલ તથા દીપનું દાન કેવું અને અન્ન તથા વસ્ત્રનું દાન પણ મને અવશ્ય ફરીને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે. કે હે યુધિષ્ઠિર! આ સ્થળમાં બ્રાહ્મણ તથા યમરાજાના સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ હું તને દૃષ્ટાન્ત તરીકે કહુ છું. મધ્ય દેશમાં ગંગા તથા યમુનાં એ બેઉ નદીઓની વચ્ચે યામુનગિરિની તળેટીમાં બ્રાહ્મણોનું એક મોટું ગામ હતું. પર્ણશીલ એ નામનો રમણીય, વિખ્યાત રાજા ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો, તે ગામમાં ભારે વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો રહેતા હતા. એક દિવસ યમરાજા, કાળાં જેને વસ્ત્ર છે એવા રાતાં નેત્ર તથા ઉંચા કેશ અને ઉભી રૂંવાટીવાળા તથા પુષ્ટ છે જાંઘો નાક ને આંખો જેની એવા કોઈ પુરૂષને કહેવા લાગ્યો, તું બ્રાહ્મણોના ગામ પ્રત્યે જા અને ત્યાં જઇ, અગસ્ત્યના ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલો તથા શર્મિ જેનું નામ છે એવો શમવાળો, વ્યતિરિક્ત, અધ્યાપક તથા વિદ્વાન્ એવા તે બ્રાહ્મણને લઈ આવ. વળી તેનાજ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલો વિદ્યા તથા જન્મવડે તેની તુલ્ય, તેના જેવાજ ગુણ અને તેવીજ આકૃતિવાળો તેની નજીક બીજો છે; તેને માં લાવતો. અપસ વૃત્તિ તથા બુદ્ધિએ કરીને બેઉ સમાન છે માટે પ્રથમ જે બતાવ્યો તેનેજ લાવજે, તેની મારે પૂજા કરવી છે. યમની આજ્ઞાથી તે દૂત ત્યાં આવ્યો. તેણે તો

યમરાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે ના કર્યું. યમરાજાએ જેને લાવવાને ના કહી હતી તેનેજ યમની પ્રત્યે લઇ ગયો. તેને જોઇ બળવાન્ યમરાજા ઉઠીને સામા ગયા, તેની પૂજા કરી, યમરાજા બોલ્યા કે, આ નોહ્ય, તે બીજો છે. એમને લઇ જા અને તેને લઇ આવ યમરાજાનું એવું વચન સાંભળી અધ્યયનવડે જેણે જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું એવો તે બ્રાહ્મણ યમરાજાની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે અચ્યુત! જે મારો બાકી કાલ છે, તે હું અહિંજ ગાળીશ. યમરાજા કહે છે—બાકી આયુષ્યવાળાને અત્રે લાવીને રાખવાને હું કદાપિ શક્તિમાન્ નથી. અવશ્ય જે ધર્મને આચરે છે, તેને ફક્ત હું જાણું છું માટે હે મોટી કાન્તિવાળા! હે વિપ્ર! તું પોતાના ઘર પ્રત્યે જા. હે અચ્યુત! સઘળું યથા પ્રકારે મને કહે કે-હું શું કરૂં. બ્રાહ્મણ કહે છે મનુષ્ય લોકમાં જે કરવાથી મોટું પુણ્ય થાય તે મને તું જરૂર કહે, કેમકે સર્વનું પ્રમાણ તથા ત્રણ લોકની મધ્યે શ્રેષ્ઠ પણ તું છે. યમરાજા કહે છે હે વિપ્રર્ષે! ઉત્તમ એવો દાનવિધિ રહસ્ય સહવર્ત્તમાન તને કહું તે તું સાંભળ. આ લોકમાં અક્ષય પુણ્યવાળું શ્રેષ્ઠ દાન તિલનું છે હે બ્રાહ્મણો મધ્યે ઉત્તમ! યથાશક્તિ તિલ રૂડે પ્રકારે આપવા. તિલનું નિત્ય દાન કરવાથી સઘળાં કામ સધાય છે. તિલને શ્રાદ્ધમાં ઘણા વખાણે છે, એ અતિ ઉત્તમ દાન છે, વિધિએ દેખાડેલા કર્મવડે બ્રાહ્મણોને તું તિલ આપ. વૈશાખ મહિનાની પૌર્ણિમાને દિવસે બ્રાહ્મણોને તિલ આપવા. હમેશાં તિલ ભક્ષણ કરવા તથા આલંભન પણ તિલવડે કરવું. સર્વ પ્રકારે ઘરને વિષે કલ્યાણ ઇચ્છતો હોય તેણે નિરંતર તેમ કરવું. હમેશાં તિલ આપવા તથા દાન કરવા એમાં સંશય નહીં, હે બ્રાહ્મણોની મધ્યે ઉત્તમ! વાવ્યો, તળાવ તથા કૂવા ખોદાવવા, એ આ લોકમાં ઘણું દુર્લભ છે માટે તારે હમેશાં જળદાન આપવું. એ ઘણુંજ ઉત્તમ પુણ્ય છે. હે બ્રાહ્મણોની મધ્યે શ્રેષ્ઠ! જળદાનને અર્થે તારે પરબ કરવી. વળી ભૂખ્યાને અન્ન પણ આપવું, વિશેષ કરીને પાણી તો અવશ્ય આપવું.

ભીષ્મપિતા કહે છે—યમરાજાએ એ પ્રકારે કહેલા બ્રાહ્મણને પેલા દૂતે પાછો ઘર પ્રત્યે આણ્યો, તે બ્રાહ્મણ તે બાદ યમની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવા લાગ્યા. પછી પેલો યમદૂત પણ યમરાજાએ પ્રથમ કહેલા નરને પાછો લઇ યમરાજા પાસે ગયો, તેને ધર્મરાજાને નિવેદન કર્યો. પ્રતાપવાળા ધર્મરાજાએ ધર્મ જાણનાર શર્મિ બ્રાહ્મણનું પૂજન કરીને પ્રથમ કહેલી સઘળી હકીકત તેને કહી દીધી, પછી જેમ આણ્યો હતો તેમજ પાછો તેને ઘેર મોકલ્યો. તેને પણ યમરાજાએ સઘળો ઉપદેશ કરેલો હતો, માટે તેણે પણ યમે કહેલું સઘળું કર્યું. તેમજ પિતૃઓના હિતની ઇચ્છાએ દીપદાન પણ વખણાય છે માટે હમેશાં દીપપ્રદાન કરનારો પણ પોતાના પિતૃઓને તારે છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! રોજ દીપ આપવા. હે વિભો! દેવ, પિતૃ તથા આપણું ચક્ષુ તે દીપ છે. હે મનુષ્યોના રાજા રત્નદાનનું મોટું પુણ્ય કહ્યું છે, જે બ્રાહ્મણ તેને ખરીદી યજ્ઞ કરે છે, તેને અવસ્ય તે અભય કરનાર છે. જે બ્રાહ્મણ તેનો પ્રતિગ્રહ કરી બ્રાહ્મણોને આપે છે તો તે દાતા તથા અદાતા બેઉને અક્ષય લોક પ્રાપ્ત થાય છે. જે સ્થિત પુરૂષ, સ્થિતિને તાદૃશ પુરૂષને પ્રતિગ્રહ આપે છે, તે બેઉને અક્ષય ધર્મને જાણનાર મનુ વખાણે છે. પોતાની સ્ત્રીને વિષે આસક્ત એવો નર વસ્ત્રના દાનવડે રૂડો વેશ તથા સોનાવાળો થાય છે એમ સાંભળીએ છીએ. હે પુરૂષ મધ્યે વ્યાઘ્ર! ગાયો, સોનું તથા તિલ, વેદપ્રામાણ્ય દેખાડી બહુ પ્રકારે વર્ણવ્યાં હે કૌરવ્ય! વિવાહ કર તથા પુત્ર ઉત્પન્ન કર, સઘળા લાભ કરતાં પુત્રલાભ અવશ્ય મોટો છે.

विवाहांश्चैव कुर्वीत पुत्रानुत्पादयेति च ।
पुत्रलाभो हि कौरव्य सर्वलाभाद्विशिष्यते ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां अष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

અધ્યાય ૬૯ મો. ભૂમિ વગેરેનું દાન.

युधिष्ठिर उवाच—भूय एव कुरुश्रेष्ठ दानानां विधिमुत्तमम् ।
कथयस्व महाप्राज्ञ भूमिदानं विशेषतः ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે મોટી બુદ્ધિવાળા, હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ! ઘણું કરીને દાનનો ઉત્તમ વિધિ તથા પૃથ્વીનું દાન મને ફરીને કહો. યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણને પૃથ્વીનું દાન તો ક્ષત્રિય આપે અને તે વિધિવત્ પ્રતિગ્રહ પણ કરે, બીજો તો પૃથ્વીનું દાન આપવાને યોગ્ય નથી ત્યારે ફળની આકાંક્ષાવાળી સઘળી વર્ણોથી જે દાન આપવાને શક્ય હોય અને વળી તે વેદને વિષે કહ્યું હોય તે મને કહેવાને તમે યોગ્ય છો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે તુલ્ય નામવાળાં, તુલ્ય ફળને આપનારાં તથા સર્વ કામનાઓરૂપ ફળવાળાં, આ લોકમાં ગાય, પૃથ્વી તથા સરસ્વતી, એ ત્રણ દિવ્યદાન છે, જે પુરૂષ પોતાના શિષ્યને ધર્મવાળી બ્રાહ્મી એવી સરસ્વતી આપે છે, તે પુરૂષ, પૃથ્વી તથા ગોપ્રદાન સમાન ફળ ભોગવે છે, તેજ પ્રકારે ગાય પણ વખણાય છે, તેના સમાન આપવા યોગ્ય બીજું કંઈ શ્રેષ્ઠ નથી. હે યુધિષ્ઠિર! તે સન્નિકૃષ્ટ ફળવાળી તથા સઘળા અર્થને અવશ્ય આપવાવાળી છે. સર્વ પ્રાણીઓની માતા ગાયો છે, તેમ સઘળાં સુખ આપનારી છે. વૃદ્ધિને ઇચ્છતા મનુષ્યે નિત્ય ગાયોની પ્રદક્ષિણા કરવી, તેને પગથી તાડન કરવું નહીં, તેમના મધ્યમાં થઇને જવું નહીં, તે મંગળરૂપ છે માટે જરૂર સદૈવ પૂજન કરવું. યજ્ઞાદિ અર્થમાં અથવા કૃષ્યાદિ અર્થ (ખેતી વગેરે કામ કરવા) માં બળદોને પરોણાથી દેવોએ પ્રેરેલા છે માટે તેમાં દોષ નથી, તથાપિ યજ્ઞાદિને માટે પરોણાથી પ્રેરવું શ્રેયસ્કર છે અને તેથી બીજા કાર્યમાં પરોણાથી પ્રેરવું તે નિંદ્ય ગણાય છે, દોડવામાં કે કઠિણ ઢાળ વગેરે ચઢાવવામાં ડાહ્યા પુરૂષે ગાયોને મારવી નહિ. ગાયો જે પુરૂષને ક્રૂર જુએ છે તેને બાંધવ સહવર્તમાન તેઓ હણી દે છે. જેના છાણવડે પિતૃઓનાં ઘર તથા દેવતાઓનાં મંદીર પવિત્ર થાય છે, તેના કરતાં બીજું અધિક પવિત્ર શું? જે પુરૂષ પોતે ભોજન કર્યા પહેલાં પારકી ગાયને એક વર્ષ દિવસ સૂધી મુષ્ટિ ઘાસ આપે છે તેનું તે વ્રત સઘળી કામનાઓને પરિપૂર્ણ કરનારૂં જાણવું. તે પુરૂષ, પુત્ર, યશ તથા લક્ષ્મી પામે છે. તેનાં સઘળાં અશુભનો તે નાશ કરે છે, તેનાં સ્વપ્નજન્ય દુઃખને પણ તે ટાળી દે છે. યુધિષ્ઠિર રાજા પૂછે છે—કીયાં લક્ષણવાળી ગાયો દાન કરવા યોગ્ય છે તથા કયી વર્જવી, કેવી ગાયો આપવી અને કોને ન આપવી (તે મને કહો). ભીષ્મપિતા કહે છે કે નઠારાં આચરણવાળા, પાપી, લોભીઆ, જૂઠું બોલનારા તથા હવ્ય કવ્યથી રહિતને કદી ગાય આપવી નહીં. શ્રોત્રિય, અગ્નિહોત્રી, બહુ પુત્રવાળા ભિક્ષુકને દશ ગાયોનું દાન આપવાથી દાતા અનુત્તમ લોકને પામે છે. તન્નિમિત્ત પ્રવૃત્તિવાળો જે ધર્મ કરે છે, તેના તે સઘળા ધર્મફળનો અંશભાગ દાતાને મળે છે. જે

એને ઉત્પન્ન કરે છે, જે ભયથી રક્ષણ કરે છે અને જે તેની વૃત્તિ કરે છે, તે ત્રણે તેના પિતા છે. ગુરૂ શુશ્રૂષા કલ્મષને હણે છે, અભિમાન મોટા યશને હણે છે, પુત્રો અપુત્રાને હણે છે (તેમ) દશ ગાયો અવૃદ્ધિને હણી દે છે. વેદાન્તનિષ્ટ, બહુશ્રુત, પ્રજ્ઞાનતૃપ્ત, જીતેન્દ્રિય, શિષ્ટ, દાન્ત, સાવધાન તથા પ્રાણિઓને વિષે હમેશાં પ્રિય બોલનારો જે બ્રાહ્મણ ભૂખના ભયથી જે કંઇ વિકર્મ કરે છે તેનું પાપ રાજાને લાગે છે, માટે તેવા બ્રાહ્મણને મૃદુ, શાન્ત, તથા અતિથિ જેને વ્હાલો છે એવા સ્ત્રી પુત્રવાળા, તુલ્યાચરણી પુરૂષે વૃત્તિ બાંધી આપવી. શુભપાત્રને વિષે ગોપ્રદાનમાં જે ગુણ છે તેવા બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય હરી લેવામાં દોષ છે માટે સઘળી અવસ્થામાં બ્રાહ્મણના દ્રવ્યનો અપહાર તથા એમની દારાઓને દૂરથી વર્જવા.

शुभे पात्रे ये गुणागोप्रदाने तावान्दोषो ब्राह्मणस्वापहारे ।
सर्वावस्थां ब्राह्मणस्यापहारे दाराश्चैषां दूरतो वर्जनीयाः ॥ २२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषाया एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

અધ્યાય ૭૦ મો. નૃગ રાજાનું આખ્યાન.

भीष्म उवाच—अत्रैव कीर्त्यते सद्भिर्ब्राह्मणस्वाभिमर्षणे ।
नृगेण सुमहत्कृच्छ्रं यदवाप्तं कुरूद्वह ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે–હે કુરૂકુળને વહન કરનારા! આ ઠેકાણે, સત્પુરૂષોએ બ્રાહ્મણના દ્રવ્યના અભિમર્ષણમાં, નૃગ રાજાએ જે મોટું કષ્ટ ભોગવ્યું તે કથા હું તને કહું છું. હે પાર્થ! પૂર્વે એમ સાંભળ્યું છે કે દ્વારકામાં પ્રવેશ કરતાં (યાદવના બાળકોએ) ઘાસથી ઢંકાએલો એક કૂવો દીઠો. તે કૂવામાંથી જળને અર્થે મોટા શ્રમે યુક્ત પ્રયત્ન કરતા તે બાળકોએ ભરેલા જળમાં રહેલો એક મોટો કાચબો દીઠો. તેને કાઢવાને તે બાળકો યત્ન કરવા લાગ્યા. દોરડાં તથા ચામડાના પાટાઓથી બાંધી તે પર્વત જેવા કાચબાને બહાર ખેંચી કાઢવાને શક્તિમાન ન થયા ત્યારે સઘળા જનાર્દનની પાસે ગયા. કૂવામાં એક મોટો કાચબો રહેલો છે. એકઠા થઇને બહાર કાઢવાને અમે યત્ન કર્યો તથાપિ તે નીકળતો નથી. એમ કૃષ્ણને નિવેદન કર્યું. બાળકોનું વચન સાંભળી, વાસુદેવે તેને કૂવામાંથી બહાર કાઢ્યો અને પૂછ્યું કે (તું કોણ છે?) ત્યારે તે રાજા નૃગ, પૂર્વે પોતે સહસ્ત્ર યજ્ઞ કર્યા છે, ઇત્યાદિક પોતાનું કર્મ કહેવા લાગ્યો. એ પ્રકારે બોલતા નૃગ રાજાને માધવે કહ્યું કે, તેં શુભ કર્મ કર્યું છે, પાપ કર્યું નથી તથાપિ હે નરેન્દ્ર! આવી દુર્ગતિને તું કેમ પામ્યો અને તારૂં આવું કૃકલાસપણું કેમ? તે તું કહે. હે નૃપ! તેં પૂર્વે બ્રાહ્મણોને એકાશી કરોડ ગાયોનું દાન કર્યું છે, એમ અમે સાંભળીએ છીએ તો તે તારૂં પુણ્ય ક્યાં ગયું? કૃષ્ણનું આવું વચન સાંભળી નૃગ તેમની પ્રત્યે બોલ્યો કે, મેં એક અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણને આપેલી ગાય તે તેને ઘેરથી પાછી વળી પુનઃ મારા ગાયો આપવાના ટોળામાં ભળી ગઇ, અસંખ્યાત ગાયોમાં મારા પશુપાળોએ તેને ઓળખી

નહીં. મરવા પછી શ્રેયની અભિકાંક્ષાવાળા મેં તેજ ગાય આ બીજા બ્રાહ્મણને દાનમાં આપી. માર્ગમાં ખોળતા તે બ્રાહ્મણે, પોતાની તે ગાય આ બીજા બ્રાહ્મણના ઘર આગળ દીઠી. તેની હતી તેથી તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે—આ મારી ગાય છે.

પેલો કહે કે—મારી છે, એમ અન્યોન્ય ક્રોધયુક્ત થયેલા બે જણા વાદ કરતા મારી પાસે આવ્યા. તું આપનાર અને તું પાછો હરી લેનાર એમ બેઉ જણા મને કહેવા લાગ્યા. પછી પ્રથમ લેનાર બ્રાહ્મણને મેં કહ્યું કે—હું દશ હજાર ગાયોના વિનિયમથી એની યાચના કરૂં છું, ત્યારે તે બ્રાહ્મણ મારી પ્રત્યે બોલ્યો કે, દેશકાળ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલી, દુઝણી, વગર આરડણી, શાન્ત, ઘણી વ્હાલી, સ્વાદિષ્ટ દૂધવાળી, હમેશાં ઘરને વિષે રહેલી, મારાં છોકરાંએ જેનું દૂધ પીધું, અને આખા ભારતવર્ષમાં શ્રેષ્ઠ એવી તે ગાય, મેં તો આપી શકાય નહીં, એ પ્રકારે કહી તે બ્રાહ્મણ ગયો. પછી બીજા બ્રાહ્મણની વિનિયમવડે (સાટાપાટી) યાચના કરી કે તમે તે કાર્યમાં એક લાખ ગાયો લ્યો. બ્રાહ્મણ કહે છે કે, પોતાનું મેળવવાને શક્તિવાળો હું રાજાઓનો પ્રતિગ્રહ કરતો નથી, માટે ગાય મને મોંઘી દ્યો. સોનું, રૂપું, અશ્વ, તથા રથ બ્રાહ્મણને આપવા છતાં લીધું નહીં અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. કેટલાક અન્તરમાં કાળ આવી પહોંચવાથી હું પિતૃલોકને પામી ધર્મ રાજાની પાસે ગયો. યમરાજાએ મારૂં પૂજન કર્યા પછી મને કહ્યું કે હે રાજન્! તારા પુણ્ય કર્મની સંખ્યાનો છેડો નથી તથાપિ અજાણ્યેજ તેં એક પાપ કર્યું છે, તે પાપને તું પછી ભોગવવાને ઇચ્છે છે કે પહેલું? હું રક્ષણ કરનારો છું, એ પ્રકારની તારી પ્રતિજ્ઞા મિથ્યા થઇ છે, બ્રાહ્મણના દ્રવ્યનું ગ્રહણ તથા બે પ્રકારનો વ્યતિક્રમ થયો છે. હે પ્રભો! પ્રથમ હું કૃચ્છ્ર ભોગવીશ પછી શુભ ભોગવીશ, એ પ્રકારે ધર્મ રાજાને કહી હું પૃથ્વીતળમાં પડી ગયો. પડેલા એવા મેં ઉંચે સ્વરે બોલતા યમરાજાનું વચન સાંભળ્યું કે જનાર્દન એવા વાસુદેવ તારો રૂડે પ્રકારે ઉદ્ધાર કરશે. પૂરાં હજાર વર્ષ તારાં દુષ્કૃત ક્ષીણ થવા પછી પોતાના કર્મવડે જીતેલા અક્ષય લોકને તું પામીશ. કૂવામાં ઉંધે માથે પડેલો તથા તિર્યક યોનિને પામેલો છતાં મારી પૂર્વની સ્મૃતિએ મને છોડયો નથી. તમારા વડે હું તત્કાળ તર્યો છું. અન્યને વિષે તપોબળથી શું થાય? હે કૃષ્ણ! મને આજ્ઞા આપો, અવશ્ય હું સ્વર્ગ પ્રત્યે જઇશ. હે શત્રુઓને દમન કરનારા! પછી શ્રીકૃષ્ણે આજ્ઞા કરેલો તે જનાર્દનને નમસ્કાર કરી દિવ્ય વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. હે

અધ્યાય ૭૧ મો. ગોદાનનું માહાત્મ્ય.

युधिष्ठिर उवाच—दत्तानां फलसंप्राप्तिं गवां प्रब्रूहि मेऽनघ ।
विस्तरेण महाबाहो नहि तृप्यामि कथ्यताम् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે મહાબાહો, હે અનઘ! ગાયોના દાનના ફળની પ્રાપ્તિ વિસ્તારથી રૂડે પ્રકારે મને કહો, કહેતાં છતાં (હજુ) હું તૃપ્તિ નથી પામતો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે આ ઠેકાણે ઉદ્દાલક ઋષિ તથા નાચિકેતનો પુરાતન ઇતિહાસ હું તને ઉદાહરણ તરીકે કહીશ. બુદ્ધિમાન્ એવા ઉદ્દાલક ઋષિ (એક દિવસ) પુત્રની પ્રત્યે જઇને તું મને સેવ એ પ્રકારે નાચિકેતને કહેવા લાગ્યા. તે નિયમ સમાપ્ત કર્યા પછી મહર્ષિ, પુત્ર પ્રત્યે બોલ્યા કે સ્નાન કરવામાં આસક્ત તથા સ્વાધ્યાયમાં ચિત્તવાળા એવા મારાં દર્ભ, સમિધાઓ, પુષ્પ, કળશ તથા*અતિ ભોજન નદીના તટમાં વિસ્મરણ થયાં છે માટે નદીના તીર ઉપરથી તે લેઇને તું અહિયાં આવ. પિતાના કહેવાથી નાચિકેત ત્યાં ગયો પરંતુ નદીના વેગથી ડૂબેલું તે સઘળું હાથમાં ન આવવાથી, 'મેં તો તે ન દીઠું,' એ પ્રકારે પિતાની પ્રત્યે આવી કહ્યું; ત્યારે ભૂખ તરશથી શ્રમિત થયેલા તપસ્વી ઉદ્દાલક મુનિયે **यमं पश्य** 'તું મેર' એ પ્રકારે તે પુત્રને શાપ દીધો. પિતાએ વાક્વજ્રથી હણેલો, જોડી છે હાથની અંજલી જેણે એવો 'પ્રસન્ન થાઓ' એ પ્રકારે બોલી ચેતન વગરનો પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો પૃથ્વીમાં પડેલા નાચિકેતને જોઇ દુઃખથી મૂર્છિત થયેલો તેનો પિતા 'મેં આ શું કર્યું?' એ પ્રકારે કહી પોતે પૃથ્વીતલમાં પડી ગયો. પોતાના પુત્રનો શોક કરતાં કરતાં દુઃખે ઘેરાએલા ઉદ્દાલકીને શેષ દિવસ વ્યતીત થયો અને ભયંકર રાત્રિ પડી. હે કુરૂ કુળને વહન કરનારા! પિતાના અશ્રુપાતથી નાચિકેત જેમ વૃષ્ટિથી પલળેલું ધાન હાલે તેમ શયન ખંડમાં હાલ્યો. ક્ષીણ થઇ પુનઃ જીવ પ્રાપ્ત થયેલા દિવ્ય ગંધોવડે લિંપાએલા ક્ષીણ સ્વપ્ન થયા પછી ઉઠયો હોય એવા પુત્રને તેનો પિતા પૂછવા લાગ્યો કે હે પુત્ર! પોતાના કર્મવડે તેં શુભ લોકને જીત્યા, અમારૂં મોટું ભાગ્ય કે તું ફરી અમોને મળ્યો. આ તારૂં મનુષ્યનું શરીર ન હોય, (અર્થાત્ દિવ્ય શરીરવાળો થયો). પછી સર્વ જેણે પ્રત્યક્ષ દીઠું છે એવો તે મહાત્મા નાચિકેત મહર્ષિયોના મધ્યમાં સઘળી વાર્તા પોતાના પિતાને નિવેદન કરવા લાગ્યો. તમારી શિક્ષાને અંગીકાર કરી હું ઉતાવળો ચાલ્યો તે હજારો યોજન આયો રૂચિકર એવી મ્હોટી વિશાળ યમપુરીમાં ગયો. ત્યાં સુવર્ણ સરખી કાન્તિવાળા ધર્મરાજાને દીઠા, મને જોઇને તે સામા આવ્યા તેણે મને આસન પર બેસવાની આજ્ઞા આપી. તમારી કૃપાથી અર્ઘ્યાદિ યોગ્ય દ્રવ્યોથી વૈવસ્વતે મારૂં પૂજન કર્યું. પછી શઠકોએ (વક્રઅન્તઃકરણ વાળાઓએ) વિંટાયેલો તથા સભામાં બેસનારાઓએ પૂજા કરેલો હું યમની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે ધર્મરાજ! હું તમારા દેશ પ્રત્યે આવ્યો છું, જે લોકને હું યોગ્ય હોઉ તે લોક પ્રત્યે મને મોકલો. યમરાજા મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે, હે સૌમ્ય! તું મૂઓ નથી, તને તપસ્વી એવા તારા પિતાએ **'यमं पश्य'** એટલે યમને જો એ પ્રકારે કહ્યું છે, તારો પિતા અગ્નિ સરખા તેજવાળો છે. હે વિપ્ર! તેનું કહેલું મિથ્યા કરવાને (કોઇ) શક્તિમાન નથી. હે તાત! હવે તેં મને દીઠો. તું પાછો જા. તને જન્મનો આપનાર તારો પિતા શોક કરે છે, હે પ્રિય! તારા મનને ઇચ્છિત એવું તને શું આપું? તારા અતિથિના કામને યોગ્ય

* ભોજન સામગ્રી શાકાદિ.

નહીં. મરવા પછી શ્રેયની અભિકાંક્ષાવાળા મેં તેજ ગાય આ બીજા બ્રાહ્મણને દાનમાં આપી. માર્ગમાં ખોળતા તે બ્રાહ્મણે, પોતાની તે ગાય આ બીજા બ્રાહ્મણના ઘર આગળ દીઠી. તેની હતી તેથી તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે–આ મારી ગાય છે.

પેલો કહે કે—મારી છે, એમ અન્યોન્ય ક્રોધયુક્ત થયેલા બે જણા વાદ કરતા મારી પાસે આવ્યા. તું આપનાર અને તું પાછો હરી લેનાર એમ બેઉ જણા મને કહેવા લાગ્યા. પછી પ્રથમ લેનાર બ્રાહ્મણને મેં કહ્યું કે–હું દશ હજાર ગાયોના વિનિયમથી એની યાચના કરૂં છું, ત્યારે તે બ્રાહ્મણ મારી પ્રત્યે બોલ્યો કે, દેશકાળ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલી, દુઝણી, વગર મારકણી, શાન્ત, ઘણી વ્હાલી, સ્વાદિષ્ટ દૂધવાળી, હમેશાં ઘરને વિષે રહેલી. મારાં છોકરાંએ જેનું દૂધ પીધું, અને આખા ભારતવર્ષમાં શ્રેષ્ઠ એવી તે ગાય, મેં તો આપી શકાય નહીં, એ પ્રકારે કહી તે બ્રાહ્મણ ગયો. પછી બીજા બ્રાહ્મણની વિનિયમવડે (સાટાપાટી) યાચના કરી કે તમે તે કાર્યમાં એક લાખ ગાયો લ્યો. બ્રાહ્મણ કહે છે કે, પોતાનું મેળવવાને શક્તિવાળો હું રાજાઓનો પ્રતિગ્રહ કરતો નથી, માટે ગાય મને સોંપી દ્યો. સોનું, રૂપું, અશ્વ, તથા રથ બ્રાહ્મણને આપવા છતાં લીધું નહીં અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. કેટલાક અન્તરમાં કાળ આવી પહોચવાથી હું પિતૃલોકને પામી ધર્મ રાજાની પાસે ગયો. યમરાજાએ મારૂં પૂજન કર્યા પછી મને કહ્યું કે હે રાજન્! તારા પુણ્ય કર્મની સંખ્યાનો છેડો નથી તથાપિ અજાણથીજ તેં એક પાપ કર્યું છે, તે પાપને તું પછી ભોગવવાને ઇચ્છે છે કે પહેલું ? હું રક્ષણ કરનારો છું, એ પ્રકારની તારી પ્રતિજ્ઞા મિથ્યા થઇ છે, બ્રાહ્મણના દ્રવ્યનું ગ્રહણ તથા બે પ્રકારનો વ્યતિક્રમ થયો છે. હે પ્રભો! પ્રથમ હું કૃચ્છ્ર ભોગવીશ પછી શુભ ભોગવીશ, એ પ્રકારે ધર્મ રાજાને કહી હું પૃથ્વીતલમાં પડી ગયો. પડેલા એવા મેં ઉંચે સ્વરે બોલતા યમરાજાનું વચન સાંભળ્યુ કે જનાર્દન એવા વાસુદેવ તારો રૂડે પ્રકારે ઉદ્ધાર કરશે. પૂરાં હજાર વર્ષ તારાં દુષ્કૃત ક્ષીણ થયા પછી પોતાના કર્મવડે જીતેલા અક્ષય લોકને તું પામીશ. કૂવામાં ઉંધે માથે પડેલો તથા તિર્યક યોનિને પામેલો છતાં મારી પૂર્વની સ્મૃતિએ મને છોડયો નથી. તમારા વડે હું તત્કાળ તર્યો છું. અન્યને વિષે તપોબળથી શું થાય ? હે કૃષ્ણ! મને આજ્ઞા આપો, અવશ્ય હું સ્વર્ગ પ્રત્યે જઇશ. હે શત્રુઓને દમન કરનારા! પછી શ્રીકૃષ્ણે આજ્ઞા કરેલો તે જનાર્દનને નમસ્કાર કરી દિવ્ય વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. હે ભરતકુલને વિષે ઉત્તમ! હે કુરૂનંદન! નૃગરાજા સ્વર્ગમાં જવા પછી વાસુદેવે આ–**ब्राह्मणस्वनहर्त्तव्यं पुरुषेण विजानता ॥ ब्राह्मणस्वंहृतं हंति नृगं ब्राह्मणगौरिव ॥** શ્લોક કહ્યો. વિદ્વાન્ પુરૂષે બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય હરવું નહિં. હરેલું બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય, બ્રાહ્મણની ગાયે નૃગને હણ્યો તેમ હણે છે. હે પાર્થ! સત્પુરૂષોનો સમાગમ અફળ જતો નથી. જો સાધુ સમાગમથી નૃગરાજા નરકથી મૂકાયા; તેને વિષે પ્રસાદ ફળવાળો થાય તેજ પ્રકારે દ્રોહ અફળ થાય છે તેટલા કારણ માટે હે યુધિષ્ઠિર! ગાયોના અપચારને વર્જવો.

प्रसादं फलवन्तत्र द्रोहस्तत्र तथा फलः ।
अपचारं गवां तस्माद्वर्जयेत युधिष्ठिर ॥ ३३ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासन पर्वाणि दानधर्मे नृगोपाख्याने गुर्जरभाषायां सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

અધ્યાય ૭૧ મો. ગોદાનનું માહાત્મ્ય.

युधिष्ठिर उवाच—दत्तानां फलसंप्राप्तिं गवां प्रब्रूहि मेऽनघ ।
विस्तरेण महाबाहो नहि तृप्यामि कथ्यताम् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે મહાબાહો, હે અનઘ! ગાયોના દાનના ફળની પ્રાપ્તિ વિસ્તારથી રૂડે પ્રકારે મને કહો, કહેતાં છતાં (હજુ) હું તૃપ્તિ નથી પામતો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે આ ઠેકાણે ઉદ્દાલક ઋષિ તથા નાચિકેતનો પુરાતન ઇતિહાસ હું તને ઉદાહરણ તરીકે કહીશ. બુદ્ધિમાન્ એવા ઉદ્દાલક ઋષિ (એક દિવસ) પુત્રની પ્રત્યે જઇને તું મને સેવ એ પ્રકારે નાચિકેતને કહેવા લાગ્યા. તે નિયમ સમાપ્ત કર્યા પછી મહર્ષિ, પુત્ર પ્રત્યે બોલ્યા કે સ્નાન કરવામાં આસક્ત તથા સ્વાધ્યાયમાં ચિત્તવાળા એવા મારાં દર્ભ, સમિધાઓ, પુષ્પ, કળશ તથા* અતિ ભોજન નદીના તટમાં વિસ્મરણ થયાં છે. માટે નદીના તીર ઉપરથી તે લેઇને તું અહિયાં આવ. પિતાના કહેવાથી નાચિકેત ત્યાં ગયો પરંતુ નદીના વેગથી ડૂબેલું તે સઘળું હાથમાં ન આવવાથી, 'મેં તો તે ન દીઠું' એ પ્રકારે પિતાની પ્રત્યે આવી કહ્યું; ત્યારે ભૂખ તરશથી શ્રમિત થયેલા તપસ્વી ઉદ્દાલક મુનિયે **यमं पश्य** 'તું મર' એ પ્રકારે તે પુત્રને શાપ દીધો. પિતાએ વાક્‌વજ્રથી હણેલો, જોડી છે હાથની અંજલી જેણે એવો 'પ્રસન્ન થાઓ' એ પ્રકારે બોલી ચેતન વગરનો પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો પૃથ્વીમાં પડેલા નાચિકેતને જોઇ દુઃખથી મૂર્ચ્છિત થયેલો તેનો પિતા 'મેં આ શું કર્યું ?' એ પ્રકારે કહી પોતે પૃથ્વીતલમાં પડી ગયો. પોતાના પુત્રનો શોક કરતાં કરતાં દુઃખે ઘેરાયેલા ઉદ્દાલકીને શેષ દિવસ વ્યતીત થયો અને ભયંકર રાત્રિ પડી. હે કુરૂ કુળને વહન કરનારા! પિતાના અશ્રુપાતથી નાચિકેત જેમ વૃષ્ટિથી પલળેલું ધાન હાલે તેમ શયન ખંડમાં હાલ્યો. ક્ષીણ થઇ પુનઃ જીવ પ્રાપ્ત થયેલા દિવ્ય ગંધોવડે લિંપાયેલા ક્ષીણ સ્વપ્ન થયા પછી ઉઠયો હોય એવા પુત્રને તેનો પિતા પૂછવા લાગ્યો કે હે પુત્ર! પોતાના કર્મવડે તે શુભ લોકને જીત્યા, અમારૂં મોટું ભાગ્ય કે તું ફરી અમોને મળ્યો. આ તારૂં મનુષ્યનું શરીર ન હોય, (અર્થાત્ દિવ્ય શરીરવાળો થયો). પછી સર્વ જેણે પ્રત્યક્ષ દીઠું છે એવો તે મહાત્મા નાચિકેત મહર્ષિયોના મધ્યમાં સઘળી વાર્તા પોતાના પિતાને નિવેદન કરવા લાગ્યો. તમારી શિક્ષાને અંગીકાર કરી હું ઉતાવળો ચાલ્યો તે હજારો યોજન આઘો, રૂચિકર એવી મ્હોટી વિશાળ યમપુરીમાં ગયો. ત્યાં સુવર્ણ સરખી કાન્તિવાળા ધર્મરાજાને દીઠા, મને જોઇને તે સામા આવ્યા તેણે મને આસન પર બેસવાની આજ્ઞા આપી. તમારી કૃપાથી અર્ધ્યાદિ યોગ્ય દ્રવ્યોથી વૈવસ્વતે મારૂં પૂજન કર્યું. પછી શઠકોએ (વક્રઅન્તઃકરણ વાળાઓએ) વિંટાયેલો તથા સભામાં બેસનારાઓએ પૂજા કરેલો હું યમની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે ધર્મરાજ! હું તમારા દેશ પ્રત્યે આવ્યો છું, જે લોકને હું યોગ્ય હોઉ તે લોક પ્રત્યે મને મોકલો. યમરાજા મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે, હે સૌમ્ય! તું મૂવો નથી, તને તપસ્વી એવા તારા પિતાએ **'यमं पश्य'** એટલે યમને જો એ પ્રકારે કહ્યું છે, તારો પિતા અગ્નિ સરખા તેજવાળો છે. હે વિપ્ર! તેનું કહેલું મિથ્યા કરવાને (કોઇ) શક્તિમાન્ નથી. હે તાત! હવે તેં મને દીઠો. તું પાછો જા. તને જન્મનો આપનાર તારો પિતા શોક કરે છે. હે પ્રિય! તારા મનને ઇચ્છિત એવું તને શું આપું? તારા અતિથિના કામને યોગ્ય

* ભોજન સામગ્રી શાકાદિ.

(મારી પાસેથી) વર માગ. તેણે એ પ્રકારે કહેલો હું, ધર્મની પ્રત્યે બોલ્યો-ધણી મુશિબતે પાછા ન વળાય એવા દેશને હું પામ્યો છું, જો હું જોવાને યોગ્ય હોઉં તો પુણ્યકૃત એવા સમૃદ્ધ લોકને જોવાની ઇચ્છા કરૂં છું. મારૂં એવું કહેવું સાંભળી મને હય યુક્ત દિવ્ય સૂર્ય-વાળા યાનમાં બેસાડી હે દ્વિજેંદ્ર! તેજ સમયે સઘળા પુણ્યવાન લોકને તથા ધર્મના લોકને દેખાડયા. તે દેશમાં જુદાં જુદાં સંસ્થાનરૂપ, સઘળાં રત્નમય, ચંદ્ર મંડળના જેવાં શુભ, સોનાની ઘંટડીયોવાળાં, અનેક સેંકડો માળવાળાં, જેમાં જળ ગતિ કરે છે એવાં તથા તેજવાળાં, મહાત્માઓનાં ઘર મેં દીઠાં, વૈડુર્યાર્ક પ્રકાશવાળાં, રૂપુ તથા સુવર્ણમય એવાં, બાળ સૂર્યની કાન્તિ સરખાં કેટલાંક સ્થાવર તથા જંગમ અને ભક્ષ્યભોજ્યમય શૈલો, વસ્ત્ર તથા શયનો, સર્વ કામ ફળ એવાં વૃક્ષો, બારણામાં રહેલાં, નદીઓ, રસ્તા, સભાસ્થાન, વાવ્યો તથા અવરોહણ વાપિકાઓ, હજારો શબ્દાયમાન એવાં યોગ્ય વાહનો ક્ષીરસ્ત્રવતી એવી સરિતાઓ, ઘીસ્ત્રવતા પર્વતો તથા ઘણાં નિર્મળ જળવાળા પૂર્વે નહિ દીઠેલા એવા બહુ દેશોને વૈવસ્વતે બતાવેલા મેં જોયા. સઘળાને જોઇને પુરાણ પ્રભવિષ્ણુ એવા ધર્મરાજાની પ્રત્યે હું બોલ્યો કે આ દૂધ તથા ઘીને હમેશાં સ્ત્રવતી એવી નદીઓ કોને ભોજન કરવા યોગ્ય છે તે મને કહો.

યમરાજા બોલ્યા કે જે સાધુ પુરૂષો ગોરસનાં દાન કરનાર છે તે એનું પાન કરે છે એમ તું જાણજે. ગોપ્રદાનમાં આસક્ત પુરૂષોના નિરંતર શોકથકી રહિતોએ વ્યાપ્ત એવા બીજા લોક છે. ગાયોનું દાન માત્ર પ્રશસ્ત છે એમ નહિ, પણ પાત્ર, કાળ, ગોવિશેષવિધિ તથા બ્રાહ્મણ અને ગાયોનું અન્યોન્ય તારતમ્ય જોઇ તથા પાવકાદિસ ભૂત દુઃખ જાણીને આપવું. જે સ્વાધ્યાયવાળો, ઘણો તપસ્વી તથા યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણ હોય તે પાત્ર જાણવો. સંકટમાંથી કે બંધનમાંથી છૂટેલી અને પોષણને અર્થે દરિદ્રને ચોરથી પ્રાપ્ત થયેલી ગાયોનું પાલન કરવું એ વિશેષ પ્રશસ્ત છે. ત્રણ રાત્રિ ઉપોષ્ય રહી પૃથ્વીમાં શયન કરી વાછડાએ સહવર્ત્તમાન, પ્રીતિવાળી. ઉપચાર તથા સુપ્રજાએ યુક્ત તૃપ્તિ પામેલી ગાયો પ્રસન્ન થયેલા ચોથા દિવસને આરંભી નિત્ય એકેકીનું દાન કરી ગોરસોથી વૃત્તિ કરવી. રૂડાં આચરણવાળી સારાં વાછડાવાળી શાન્ત એવી ગાય કાંસાના દોહન પાત્ર સહિત બ્રાહ્મણને દાન આપવાથી તે ગાયના શરીરપર જેટલાં રૂવાં હોય તેટલા વર્ષ પર્યન્ત તે પુરૂષ સ્વર્ગનું સુખ ભોગવે. તેજ પ્રકારે દાન્ત, ધુંસરે વહન થાય એવો બળવાળો જુવાન કુળાનુરૂપી, ઐશ્વર્યવાળો પુષ્ટ બળદ બ્રાહ્મણને આપવાથી ગોપ્રદાન કરનારા ભોગવે છે. ગાયોને વિષે શાન્તિવાળો, ગોશરણ્ય, કૃતજ્ઞ તથા વૃત્તિગ્લાન તાદૃશ પુરૂષોને પાત્ર કહે છે. રોગીને પથ્યઅશન કરવાને અર્થે, દુર્ભિક્ષમાં યજ્ઞાદિ અર્થને વિષે તથા પુત્ર પ્રસવ સમયે, ગુરૂને અર્થે, બાળકને પોષણને માટે તથા પરાભવ પામતી હોય તેને સમયે ગાય આપવાને યોગ્ય કાળ છે, એમ સમજવું. પાણિગ્રહણ કાળે તથા પ્રાણ ભાગતી વખતે અને યજ્ઞમાં પણ ગોપ્રદાન દેશકાળ વિશિષ્ટ ગણાય છે.

નાચિકેત કહે છે-વૈવસ્વતનું એ પ્રકારનું વચન સાંભળી હું તેની પ્રત્યે બોલ્યો. ગોપ્રદાન કરનારાઓને ગાય ન મળી આવે તો તે પછી શી રીતે આ લોકને પામે? ત્યારે બુદ્ધિમાન યમરાજાએ મને કહ્યું કે ગોપ્રદાન ઉત્તમ ગતિને આપે છે. ગોપ્રદાન અનુકલ્પમાં પ્રત્યક્ષ ગાય શિવાય પણ ગોપ્રદાન અપાય છે. પ્રત્યક્ષ ગાય ન મળી આવે તો સાવધાન પુરૂષે ઘૃત ધેનુનું દાન આપવું, તેને પણ આધિની વહન કરનારી વત્સલા સરિતાઓ ઘૃત આપે છે.

ઘૃતા પણ ન મળી આવે તો પ્રયત્નવાળા પુરૂષે તિલધેનુનું દાન કરવું, તિલધેનું આપનાર કષ્ટથી તરી ક્ષીર નદીને વિષે સુખ ભોગવે છે. તિલો ન મળી આવે તો પ્રયત્નવાળા પુરૂષે જળધેનુનું દાન કરવું. જળધેનુ આપનાર પુરૂષ આ શીતળ કામને વહન કરતી એવી નદીના સુખને ભોગવે છે. હે અચ્યુત! એ પ્રકારે એટલાં સ્થાન મને ધર્મરાજાએ બતાવ્યાં છે તેને જોઇને હું પરમ હર્ષ પામ્યો છું. હે તાત! હું તમને આ પ્રિય કહું છું—થોડા પૈસાનો જેમાં ખરચ છે એવો એ એક મ્હોટો યજ્ઞ છે તે મેં મેળવ્યો છે. વેદવિધિથી પ્રવર્તેલો તથા મારાથી પ્રસવેલો (જગતમાં) પ્રસિદ્ધિ પામશે. આ તમારો શાપ મને અનુગ્રહને માટે થયો, કેમકે મેં યમરાજાને દીઠો. હે મહાત્મન્! ત્યાં દાનનું ફળ દેખવાથી હવે હું શંકા વગરના દાનધર્મને આચરીશ હે મહર્ષે આ મને ધર્મ રાજાએ ફરી ફરીને કહ્યું છે. જે પુરૂષ દાન કરવામાં લાગ્યો રહ્યો હોય તેણે ઘણું કરીને ગોપ્રદાન જરૂર કરવું. સ્વધર્મની તું અવગણના કરીશ માં, એજ શુદ્ધ અર્થ છે માટે દેશકાળ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલા પાત્રને (ગોપ્રદાન) કરવું. હમેશાં તારે ગાયનું દાન આપવું. એમાં કંઇ શંકા કરીશ નહીં. પૂર્વે દાનમાર્ગમાં આસક્તિવાળા શાન્ત પુરૂષો રોજ ગાયનું દાન આપતા હતા. તપ ઉગ્ર છે માટે તેમાં રોજ શંકાવાળા પુરૂષો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ગૌદાનજ આપતા. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મત્સરનો ત્યાગ કરી પવિત્રાત્મા થઇ શ્રદ્ધાવાળા પુણ્યશીળ પુરૂષો ગોપ્રદાન કરવાથી આ લોકને પામ્યા છે અને તે પુણ્યશીલ લોકો સ્વર્ગમાં દેદીપ્યમાન એવા વસે છે. ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલા પાત્રની પરીક્ષા કરી તે દાન બ્રાહ્મણોને આપવું. પ્રમ્યાષ્ટમીને વિષે તે દાન કરવું, અથવા દશાહમાં ગોરસનાં દાન આપવાં. વૃષભનું દાન કરવાથી દેવવૃત્તિ થાય છે. બે ગાયો આપવાથી વેદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગોપ્રયુક્ત પ્રદાનમાં તીર્થનું ફળ મળે છે. કપિલા ગાયનું દાન આપવાથી પાપનો નાશ થાય છે. હે વિપ્ર! ન્યાયવડે મેળવેલી એક પણ કપિલા ગાયનું દાન આપવાથી મનુષ્ય પાપથી મૂકાઇ જાય છે. ગોરસથી શ્રેષ્ઠ બીજું કાંઇ નથી તથા ગાયોનું પ્રદાન ઘણુંજ મ્હોટું કહેવાય છે. ગાયો લોકને તારે છે, ગાયો નાના પ્રકારના રસ ઉત્પન્ન કરે છે, લોકમાં ગાયો અન્ન ઉત્પન્ન કરે છે. જે પુરૂષ ગાયોનું હાર્દ જાણતો નથી તે પાપ ચિત્તવાળો અવશ્ય નરકમાં જાય છે. જેમણે એક હજાર અથવા એકસો કે દશ વા પાંચ કે એક ગાય પણ સાધુ બ્રાહ્મણને આપી છે તે અવશ્ય આ લોકમાં પુણ્યતીર્થા એવી નદીરૂપ થાય છે. પ્રાપ્તિ પુષ્ટિ તથા લોકના સંરક્ષણે કરીને પૃથ્વીમાં ગાયો સૂર્યના કિરણો તુલ્ય છે; ગાયોનો આપનાર સૂર્યના સરખો શોભે છે. શિષ્ય પોતાના ગુરૂને ગોપ્રદાન આપે તો તે જરૂર સ્વર્ગમાંજ જાય. વિધિ જાણનારાઓનો ખરો મુખ્ય ધર્મ એ છે. સઘળા વિધિયોમાં આદિ વિધિ (ગોપ્રદાન), એજ ગણાય છે. ત્રણ વર્ણથકી ન્યાયવડે સંપાદન કરેલું આ દાન પરીક્ષા કરી પાત્રને વિષે અર્પણ કરવાથી તું તેને પ્રાપ્ત થઇશ અને દેવતાઓ, મનુષ્યો તથા અમે પણ પુણ્યશીળ એવા તને વખાણીશું. હે દ્વિજ! ધર્મરાજાએ એ પ્રકારે કહેલો હું ધર્માત્માને માથું નમાવી પગે લાગ્યો. પછી તે વૈવસ્વતે આજ્ઞા કરેલો હું ભગવતના પાદ મૂલ પ્રત્યે આવ્યો.

इत्युक्तोऽहं धर्मराजं द्विजर्षे धर्मात्मानं शिरसाभिप्रणम्य ।
अनुज्ञातस्तेन वैवस्वतेन प्रत्यागमं भगवत्पादमूलम् ॥ ५७ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे यमवाक्ये गुर्जरभाषायामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

અધ્યાય ૭૨ મો. ઈન્દ્ર બ્રહ્મા સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—उक्तं ते गोप्रदानं वै नाचिकेतमृषिं प्रति ।
महात्म्यमपि चैवोक्तमुद्देशेन गवां प्रभो ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પ્રભો! નાચિકેત ઋષિ પ્રત્યે તમે ગોપ્રદાન કહ્યું અને ગાયોના ઉદ્દેશે કરીને મહાત્મ્ય પણ કહ્યું. હે પિતામહ! હે બુદ્ધિવાળા, એક ગાયના અપરાધથી મહાત્મા નૃગે મ્હોટું દુઃખ ભોગવ્યું. દ્વારકાંમાં પ્રવેશ કરતાં યાદવના બાળકોએ એને ઉદ્ધાર્યો અને તેના મોક્ષના હેતુ કૃષ્ણ થયા, તે પણ મેં સાંભળ્યું તથાપિ હે પ્રભો! ગાયોના લોક પ્રત્યે મને કંઇક સંશય છે, કેમકે ગોપ્રદાન કરનારા જેને વિષે વસે છે તે મને યથાસ્થિત બ્રહ્માને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે આ ઠેકાણે પણ હું તને એક પુરાતન ઇતિહાસ કહીશ; જે પૂર્વે ઇન્દ્રે બ્રહ્માને પૂછયો હતો. ઇન્દ્ર પૂછે છે—સ્વર્લોકવાસિઓની લક્ષ્મીને પોતાની કાન્તિવડે ઝાંખી પાડી જતા એવા ગોલોકવાસિઓને હું જોઉં છું. એને વિષે મારા મનમાં મ્હોટો સંશય છે. હે ભગવન્! હે પાપરહિત ગોલોક કેવા છે કે જ્યાં એવા દાતા પુરૂષો વસે છે, તે જાણવાની મને ઇચ્છા છે માટે કહો તે કેવા છે? શાં ફળ આપે છે? ત્યાં શો મોટો કોઇ ગુણ છે? પીડાએ રહિત એવા પુરૂષો ત્યાં કેમ જાય છે? કેટલા કાળ સુધી દાતા ત્યાં ફળ ભોગવે છે? બહુ વિધ દાન તે કેવું? અલ્પદાન કયા પ્રકારનું? બહુ એની (ગાયો)નું દાન શી રીતે અને અલ્પનું કેમ? ન આપ્યા છતાં ગાયોના આપનાર શા વડે કહેવાય છે બધું તે મને કહો. હે પ્રભો! બહુ દાતા, અલ્પદાતા સમાન ક્યારે કહેવાય? હે ઇશ્વર! આ લોકમાં અલ્પદાતા બહુદાતા કયે પ્રકારે થાય? ગોપ્રદાનમાં કેવા પ્રકારની દક્ષિણા યોગ્ય ગણાય છે? હે ભગવન્! એ સઘળું મને સત્યથી કહેવાને તમે યોગ્ય છો.

कीदृशी दक्षिणाचैव गोप्रदाने विशिष्यते ।
एतत्तथ्येन भगवन्मम शंसितुमर्हसि ॥ १२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

અધ્યાય ૭૩ મો. ગોપ્રદાન મહિમા.

भीष्मपितामह उवाच—यो यं प्रश्नस्त्वया पृष्टो गोप्रदानादिकारितः ।
नास्ति पृष्टास्ति लोकेस्मिन्स्वत्तोन्यो हि शतक्रतो ॥ १ ॥

બ્રહ્માજી કહે છે—હે ઇન્દ્ર! તેં જે પ્રશ્ન પૂછયો છે, તે ગોપ્રદાનાદિક સંબંધી કર્યો છે. આ લોકમાં તારાં સમાન બીજો પૂછનારો કોઇજ નથી. હે ઇન્દ્ર! નાના પ્રકારના લોક છે

જેમને તું જોઇ શકતો નથી. એકજ પતિવાળી સ્ત્રીઓની પેઠે હું તેમને જોઉં છું. સુવ્રત ધારણ કરનારા રૂડી બુદ્ધિવાળા. ઋષિ બ્રાહ્મણો શરીર સહવર્તમાન લોક પ્રત્યે ગતિ કરે છે. મહાત્માને માટે સમાધિ કરી નિર્મળ મનવડે ધ્યાન કરનારા રૂડા વ્રતવાળાઓ અહિંયાં પણ સ્વપ્નભૂત એવા લોકને જુએ છે. હે સહસ્ત્રાક્ષ! તે લોક કેવા ગુણવાળા છે તે તું સાંભળ. ત્યાં કાળ અનુક્રમણ કરતો નથી, જરા નથી, પાવક નથી તથા કંઇપણ અશુભ નથી ત્યાં વ્યાધિ કે પાપ નથી, મારૂં પ્રત્યક્ષ જોએલું છે તે હેતુ માટે કહું છું કે ત્યાં ગયો મનવડે જે જે ઇચ્છે છે તે સઘળું પ્રાપ્ત થાય છે કામને પ્રાપ્ત કરનારીઓ, કામચારિણીઓ કામ અને કામનેજ ભોગવે છે. વાવ્યો, સરોવર નદીઓ, તથા વિવિધ પ્રકારનાં વન અને ઘર, પર્વતો તથા યાવત્ દ્રવ્ય માત્ર, સર્વ પ્રાણીઓને ભોગ એવું સઘળું ત્યાં જણાય છે. આવા મારે લોક સમાન બીજો એકે લોક નથી. હે શક્ર! સઘળું સહન કરનારા શાન્ત, દયાળુ, ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે અનુવર્તનારા અને અહઙ્કારે રહિત એવા પુરૂષો ત્યાં ગતિ કરે છે. જે પુરૂષ સઘળાં માંસને ભક્ષણ કરતો નથી, હમેશ ધર્મની સંભાવના યુક્ત રહે છે, માતા પિતાનું અર્ચન કરે છે તથા સત્યવાળો છે બ્રાહ્મણોની સેવા કરે છે, વખણાયલો છે, ગાયો તથા બ્રાહ્મણોને વિષે ક્રોધ કરતો નથી, ધર્મમાં આસક્તિવાળો છે ગુરૂની સેવા કરે છે, જીવતા સુધી સત્યવ્રત ધારણ કરે છે, દાનમાં આસક્ત રહે છે, અપરાધને વિષે ક્ષમા રાખે છે, સરલ છે, ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહવાળો છે, દેવ પરાયણ અને સઘળા અતિથિઓ ઉપર દયાવાળો છે. હે ઇન્દ્ર! એ પ્રકારના ગુણવાળો માનવી અક્ષય એવા ગાયોના લોક પ્રત્યે ગતિ કરે છે. આ લોકમાં પરસ્ત્રીના સામું જોનારો, ગુરૂની હિંસા કરનારો, મિથ્યાવાણી ભાખનારો, હમેશાં વઢવાડ કરનારો, તથા બ્રાહ્મણોને વિષે વૈર બાંધનારો, એટલા દોષવાળો દુરાત્મા પુરૂષ લોકને દેખતો નથી. મિત્રદ્રોહિ, વંચક, કૃતઘ્નિ, શઠ, પાખંડી, ધર્મદ્વેષી અને બ્રહ્મહત્યારો પુરૂષ પુણ્ય કરનારાઓનો નિવાસભૂત એવો ગોલોક મનવડે પણ જોઇ શકતો નથી. હે દેવતાઓના ઇશ્વર! એ સઘળું વ્યાખ્યાન તને મેં કહ્યું. હવે હે ઇન્દ્ર! ગોપ્રદાનમાં આસક્ત પુરૂષોને જે ફળ થાય છે તે તું સાંભળ. ભાગમાં આવ્યા સિવાય પોતાની જાતે સંપાદન કરેલા દ્રવ્યથી જે પુરૂષ ગાય વેચાથી લઇ (બ્રાહ્મણને) આપે છે, અથવા ધર્મથી ઉપાર્જન કરેલા ધનવડે ખરીદ કરેલી ગાયનું દાન કરે છે તે પુરૂષ અક્ષયલોકને પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરૂષ દ્યૂતમાં ધન જીતીને પણ ગાય વેચાથી લઇ બ્રાહ્મણને દાનમાં આપે છે તે પુરૂષ હે શક્ર! દિવ્ય એવાં દશ હજાર વર્ષોનું ફળ ભોગવે છે. મઝીયારાના દ્રવ્યમાંથી પણ ન્યાયપૂર્વક ગાયો ઉપાર્જિત કરી બ્રાહ્મણને આપે છે તો તે આપેલી ગાયો દાતા પુરૂષોને નિશ્ચય ફળ આપનાર થાય છે. જે પ્રતિગ્રહ કરીને પણ શુદ્ધ અંતઃકરણથી ગોપ્રદાન કરે છે. તેને પણ હે શચીનાસ્વામી! ધ્રુવ એવા અક્ષય લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ તું જાણજે. ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી જે પુરૂષ જન્મથી આરંભી સત્યજ બોલે છે તથા ગુરૂ અને બ્રાહ્મણનો અપરાધ સહન કરે છે, તે પુરૂષની ગાયો આપનારની સમાન ગતિ થાય છે. હે શચીપતે! જો નિંદિત હોય તથાપિ બ્રાહ્મણ કદાપિ નિંદા કરવાને યોગ્ય નથી. મનવડે પણ ગાયોનો દ્રોહ કરવો નહીં, ગાયોની વૃત્તિ બાંધનારા તથા તેના ઉપર અનુકંપા કરનારા થવું. હે શક્ર! હવે સત્ય તથા ધર્મને વિષે આસક્ત પુરૂષોને જે ફળ થાય છે તે તું સાંભળ. તેની એક ગાયનું દાન હજાર ગાયોની બરાબર થાય છે. ક્ષત્રિયોને પણ ધર્મ તથા સત્યમાં આસક્તિ રાખવાથી ઉપર બતાવ્યું તેટલુંજ ફળ થાય છે એટલે તેની ગાય પણ બ્રાહ્મણના સમાન છે એવો નિશ્ચય છે. ઉપર

બતાવેલા ગુણ જો વૈશ્યમાં હોય તો તેની એક ગાયનું દાન પાંચસે ગાયોની બરોબર થાય છે. વિનીત એવો શૂદ્ર હોય તો તેને ચોથા ભાગનું એટલે અઢીસેં ગાયો જેટલું પુણ્ય કહ્યું છે. સાવધાન પુરૂષ, સત્વમાં આસક્ત રહી ગુરૂની શુશ્રુષાથી વર્તે, શાન્ત થાય, ડાંપણ રાખે, દેવતાની સેવા કરે, પવિત્ર રહે, ધર્માચરણે વર્તી અહંકારનો ત્યાગ કરી બ્રાહ્મણને દૂઝણી ગાય, ઉપરે બતાવેલા વિધિ પ્રમાણે દાનમાં આપે તો તે મોટું ફળ ભોગવે. હમેશાં એક વાર ભોજન કરી, સત્યને વિષે રહેલો, ગુરૂની શુશ્રુષા કરનારો પુરૂષ નિત્ય ગોપ્રદાન કરે તેને મોટું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ગાયોને વિષે ભક્તિવાળો પુરૂષ, નિત્ય ગાયોનું દાન કરે તથા ગાયોને અભિવંદન કરે તો બ્રાહ્મણ વેદાધ્યાયી થાય. સંગ્રામથી નિવૃત્તિ પામેલો કોઇ ક્ષત્રિય ગાયને નમે તો હે ઈંદ્ર! તેનું ફળ તું સાંભળ. સુવર્ણની દક્ષિણાઓવડે રાજસૂય યજ્ઞ કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેની બરોબર સિદ્ધ, ઋષિ તથા સંત લોકો ગાયને નમસ્કાર કર્યાનું ફળ કહી ગયા છે. જે પુરૂષ ભોજન કર્યા શિવાય પ્રથમ ગાયને ગ્રાસ આપે છે, તથા સત્યવાદી એવો તે રોજ ગોવ્રતી થાય છે, તે શાન્ત તથા સત્યશીલ એવા પુરૂષને એક વર્ષે દિવસે સહસ્ર ગાયોના દાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરૂષ નિત્ય એક વખત ભોજન કરી રોજ એક ગોપ્રદાન કરે છે, તેને દશ હજાર વર્ષ પર્યન્ત અક્ષય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. હે શક્ર! એકભુક્ત કરીને જે પુરૂષ ગાય વેચાતી લઇ બ્રાહ્મણને આપે છે, તો તે ગાયના શરીરપર જેટલાં રૂંવાં હોય તેટલી ગાયો આપ્યાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે ક્ષત્રિયને જે ફળ થાય છે તે સાંભળ. ક્ષત્રિયને પંચવાર્ષિક ફળ કહ્યું છે. વૈશ્યને તેનું અર્ધ થાય છે અને શૂદ્રને તેનું અર્ધ એટલે વૈશ્યના કરતાં અર્ધું ફળ મળે છે. જે આત્મવિક્રય કરી ગાય વેચાથી લઇ બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે પુરૂષ જ્યાં સુધી ગાયો પૃથ્વીમાં જણાય છે, ત્યાં સુધી અક્ષય ફળ ભોગવે છે. હે મહાભાગ! સંગ્રામમાં જીતીને જે પુરૂષ ગોપ્રદાન કરે છે, તેને રૂંવે રૂંવે અક્ષય લોક કહ્યા છે. હે કૌશિક! એ નિરંતર આત્મવિક્રય તુલ્ય એવી અક્ષયા જાણવી. પ્રત્યક્ષ ગાયનો અભાવ છતે જે પ્રયત્નવાળો પુરૂષ તિલધેનુનું દાન કરે છે, તેને તે ગાય સંકટથી તારી દે છે અને ગોલોકમાં ક્ષીર નદીને વિષે સુખ ભોગવે છે. એમનું દાન માત્રજ પ્રશસ્ત છે નહીં, દેશ, પાત્ર, કાલ તથા ગો વિશેષ વિધિ અને પાવકાદિત્ય ભૂત દુઃખ જાણીને કાલોચિત કરવું. સ્વાધ્યાયવાળો, આઢય, શુદ્ધકુળમાં જન્મેલો, પ્રશાન્ત, યાજ્ઞિક, પાપ નહી કરનારો, બહુ જાણવાવાળો, ગાયોમાં ક્ષમાવાળો, અતિશે ક્રોધી નહીં, દુઃખીને શરણ રાખનારો તથા વૃત્તિ ગ્લાન હોય તેને પાત્ર કહે છે. વૃત્તિ જતી રહેવાથી ઘણી પીડા ભોગવતો હોય કૃષિને માટે, હુતદ્રવ્યને અર્થે, પ્રસૂતિને સારૂ, ગુરૂને માટે, બાળકની વૃદ્ધિને અર્થે અથવા દેશકાળ વિશિષ્ટને વિષે ગોપ્રદાન કરવું. જ્ઞાનવડે સંપાદન કરેલી, જીવતદાન આપી ખરીદ કરેલી, વિવાહ વિધિમાં મેળવેલી, સંકટથી છોડાવેલી અને પોષણને માટે આણેલી, એટલાં દ્વારોથી સંપાદન કરેલી ગાયો પ્રશસ્ત છે. બળવાળી સારાં આચરણવાળી વયે યુક્ત એવી સઘળી સુગંધવાળી ગાયો વખણાય છે. જેમ સઘળી નદીઓમાં ગંગા શ્રેષ્ઠ છે, તેમ સઘળી ગાયોમાં કપિલા ગાય ઉત્તમ છે. ત્રણ રાત્રી ઉપોષ્ય રહી, પૃથ્વિમાં સુઇ, દૂધ પીવાથી પુષ્ટ થએલાં વત્સોએ યુક્ત તૃપ્ત થએલી ગાયો બ્રાહ્મણોને આપવા યોગ્ય છે. ત્રણ દિવસ ગોપ્રદાન કરી ગોરસથી વર્તવું. રૂડા આચરણવાળી, સુદોહા સારા વાછડાવાળી, પલાયન ન કરે એવી ગાયનું દાન કરવાથી તેના શરીરપર જેટલાં રૂવાં હોય તેટલા વર્ષ સુધી તે ગોલોકમાં

વસે છે, વળી યુવાન અવસ્થાવાળો, ધુમરે વહન થાય તેવો બળવાન્, વિનીત, હલને વહન કરનારો, અનંત વીર્યવાળો બળદ બ્રાહ્મણને આપવાથી દશ ગાયો આપનારના લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગાયો તથા બ્રાહ્મણનું જે પુરૂષ રક્ષણ કરે છે, તે ક્ષણમાં પાપથી મુક્ત થઇ જાય છે. તેને જે પુણ્ય થાય છે તે તું સાંભળ. તેને અશ્વમેધના જેટલું અમૂલ્ય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. હે હજાર નેત્રવાળા! મૃત્યુકાળે જે વૃત્તિને ઇચ્છે છે તેને પામે છે. તે કર્મવડે કરીને મનુષ્ય બહુ પ્રકારના દિવ્ય લોકને પામે છે. ગાયોએ માનેલો તે સઘળા લોકમાં સુખ પામે છે, એ દાનવડે કરીને ગાયોના વનને વિષે મનુષ્ય ગતિ કરે છે. હે શતક્રતો! ઘાસ, ગોમય તથા પાંદડાંનું ભક્ષણ કરનાર, નિઃસ્પૃહ, નિયમવાળો પવિત્ર પુરૂષ, દેવોએ સહિત મારા લોકમાં જ્યાં ઇચ્છા કરે છે, ત્યાં નિષ્કામ લોકમાં જઇ હર્ષ યુક્ત વસે છે.

अकामं ते न वस्तव्यं मुदिते न शतक्रतो ।
मम लोके सुरैः सार्द्धं लोके यत्रापि चेच्छति ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां त्रिसप्ततितमो ऽध्यायः ॥ ७३ ॥

અધ્યાય ૭૪ મો. ગોદાનનું પુણ્ય.

इन्द्र उवाच—जानन् यो गामपहरेद्विक्रियाद्वार्थकारणात् ।
अतद्विज्ञातुमिच्छामि क्वनु तस्य गतिर्भवेत् ॥ १ ॥

ઇંદ્ર પૂછે છે કે—જે જાણતાં, ધનને સારૂ ગાયને હરણ કરે અને વેચે તેની કયાં ગતિ થાય, તે હું જાણવા ઇચ્છુ છું. પિતામહ બોલ્યા કે જેઓ ભક્ષણ માટે, વેચવા માટે, દાન માટે અને બ્રાહ્મણને અર્થે હરણ કરે છે તેમા જે ફળ થાય છે તે સાંભળો. જે નિરંકુશ થઇ વેચવા માટે ગાયની હિંસા કરે અથવા ભક્ષણ કરે અને જે સ્વાર્થિ લોકો હણનારા પુરૂષને સંમતિ આપે તે હણનાર, વેચનાર અને સંમતિ આપનાર સર્વે જેટલાં તેનાં રૂવાં હોય તેટલા વર્ષો સુધી નરકમાં પડી રહે છે. હે પ્રભુ! જે અને જેવા દોષો બ્રાહ્મણના યજ્ઞને હણનારા માણસમાં રહ્યા છે તેજ દોષો ગાયને વેચવામાં અને હરણ કરવામાં કહેલ છે. જે ગાયને હરણ કરી બ્રાહ્મણને આપે તેનું જે ફળ થાય છે તે પ્રમાણમાં નરકને પામે છે. હે મહાકાંતિવાળા! ગાયના દાનમાં સુવર્ણની દક્ષિણા કહેલી છે, માટે દક્ષિણાની બાબતમાં સુવર્ણ ઉત્તમ ગણેલું છે એમાં સંશય નથી. મનુષ્ય ગાયનું દાન કરવાથી સાત પૂર્વજોને તથા સાત પછી થનારા પુરૂષોને તારે છે અને સુવર્ણની દક્ષિણા આપવાથી તેથી બમણું ફળ થયેલું કહેવાય છે. હે ઇન્દ્ર! સુવર્ણ ઉત્તમ દાન છે, સુવર્ણ ઉત્તમ દક્ષિણા છે અને સુવર્ણ પવિત્ર કરનારાઓમાં પરમ પવિત્ર કરનારૂં કહેલું છે હે મહાકાંતિવાળા! સો યજ્ઞને કરનારા ઇંદ્ર! સુવર્ણ કુળોને પાવન કરનારૂં કહેવાય છે અને દક્ષિણામાં હું એજ દક્ષિણા ઉત્તમ કહું છું.ભીષ્મ બોલ્યા કે હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! પિતામહે (બ્રહ્માએ) આ ઇંદ્રને કહ્યું હતું, ઇન્દ્રે દશરથને કહ્યું હતું, દશરથે રામચંદ્રને કહ્યું હતું, રામચંદ્રે યશસ્વિ પોતાના પ્રિયભાઈ લક્ષ્મણને કહ્યું

હતું અને હે પ્રભુ! અરણ્યમાં રહેતા ત્યારે લક્ષ્મણે ઋષિઓને કહ્યું હતું આ પ્રમાણે પરંપરાથી આવેલાં દુઃખે કરી ધારણ કરી શકાય એવાં આખ્યાનને ઉત્તમ વ્રતવાળા ઋષિઓએ અને ધાર્મિક રાજાઓએ ધારણ કરેલાં છે. હે યુધિષ્ઠિર! મને આ ઉપાધ્યાયે કહેલું છે. જે બ્રાહ્મણ નિરંતર બ્રાહ્મણોની સભામાં, યજ્ઞમાં, ગાયોનાં દાન વખતે અને સમાગમ વખતે આ કહી સંભળાવે છે તેને દેવતાઓની સાથે સદાકાલ ક્ષય વગરના લોકોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રીતે ભગવાન એવા પરમેશ્વરે તે બ્રહ્માને કહેલ છે.

इति ब्रह्मा स भगवानुवाच परमेश्वरः ।

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

અધ્યાય ૭૫ મો. દાનથી દમ વધે.

युधिष्ठिर उवाच—विश्रम्भितोऽहं भवता धर्मान्प्रवदता विभो ।
प्रवक्ष्यामि तु सन्देहं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે સમર્થ પિતામહ! તમે ધર્મો કહ્યા તેથી હું વિશ્વાસ પામેલો છું પણ એક સંદેહ પૂછું છું તે મને કહો. હે મહામતે! વ્રતોનું શું ફળ અથવા કેવું ફળ કહેલું છે? નિયમોનું શું ફળ? સારી રીતે ભણેલું હોય તેનું શું ફળ? આ લોકમાં દાનનું શું ફળ વેદોને ધારણ કરવામાં શું ફળ અને ભણાવવામાં શું ફળ? આ સર્વ હું જાણવા ઇચ્છું છું. હે પિતામહ! જે દાન ન લે તે માણસને શું ફળ, જે શાસ્ત્ર આપે તેનું શું ફળ છે. જેઓ પોતાનાં કર્મમાં પ્રીતિવાળા છે અને જેઓ શૂર છે તેઓને શું ફળ? પવિત્રતામાં શું ફળ, બ્રહ્મચર્યમાં શું ફળ કહેલું છે. પિતાની સેવામાં, માતાની સેવામાં, આચાર્યની સેવામાં ગુરૂની સેવામાં, પારકાનાં દુઃખથી દુઃખી થવામાં અને પારકાનાં દુઃખને નિવારણ કરવામાં શું ફળ છે? આ સર્વ હે ધર્મને જાણનારા પિતામહ! મને ઘણું આશ્ચર્ય લાગે છે માટે સમગ્રપણાથી યથાર્થ જાણવા ઇચ્છું છું. ભીષ્મ બોલ્યા કે જે માણસ જે પ્રમાણે કહેલું હોય તે પ્રમાણે વ્રતનો ઠીક આરંભ કરી સંપૂર્ણ કરે છે તેને સનાતન લોકોની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે રાજન્! આ લોકમાં નિયમોનું ફળ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. તમને આ ફળ નિયમોનું અને યજ્ઞોનુંજ મળેલું છે સારી રીતે અધ્યયન કરેલ તેનું પણ ફળ અહિં અને પરલોકમાં દેખાય છે. આ લોકમાં અથવા બ્રહ્મ લોકમાં તે નિરંતર આનંદ પામે છે. તમે મારાથી દમનું ફળ વિસ્તારવડે સાંભળો. જેઓ દાંત (ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા) છે તેઓ સર્વ ઠેકાણે સુખી અને સર્વ સ્થળે વૃદ્ધિવાળા છે. દાંત (દમવાળા) લોકો જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં જઇ શકે છે, સર્વ શત્રુઓને મારી શકે છે અને તેઓ જેવી ઇચ્છા કરે છે તેને પામે છે એમાં સંશય નથી. હે પાંડવ! ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા નરો સર્વ ઠેકાણે સર્વ કામના એથી જોડાય છે અને જે રીતે સ્વર્ગમાં સુખ પામે તે રીતે તપ પરાક્રમ જૂદાં જૂદાં દાન અને યજ્ઞોથી આનંદ પામે છે. વળી દાંત માણસો ક્ષમાવાન્ હોય છે તેથી દાનથી દમ વધે છે. બ્રાહ્મણને કંઇ

પણ દાન આપનારો દાતા કોપે છે. દાંત માણસ કોપનો નથી તેથી દાનથી દમ ઉત્તમ કહેલ છે. જે કોપ્યા વગર દાન આપે છે તેને સનાતન લોકોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે કારણથી ક્રોધ દાનને હણે છે તે કારણથી દમ દાનથી ઉત્તમ છે. હે મહારાજ! સ્વર્ગમાં જે હજારો અદૃશ્ય સ્થાનકો છે અને સર્વ લોકમાં ઋષિઓનાં જે સ્થાનકો છે, જ્યાં અહિંથી દેવતાઓ જાય છે તે સ્થાનકો પ્રત્યે મોટા સ્થાનની ઇચ્છા કરનારા ઉત્તમ ઋષિઓ દમવડે જાય છે, માટે દાનથી દમ ઉત્તમ છે. જે અધ્યયન કરાવનાર છે તે અતિક્લેશ પામવાથી અક્ષય ફળ પામે છે. હે નરાધિપ! વિધિ પ્રમાણે અગ્નિહોત્ર કરવાથી બ્રહ્મલોકમાં તે જાય છે. જે અધ્યયન કરીને પણ ન્યાયને જાણનારાઓને વેદ આપે છે તથા જે ગુરૂનાં કર્મની પ્રશંસા કરનાર છે તે સ્વર્ગમાં પૂજાય છે. તે ક્ષત્રિય અધ્યયનમાં, યજનમાં અને દાન કર્મમાં જોડાય છે તથા જે યુદ્ધમાં રક્ષણ કરે છે તે પણ સ્વર્ગમાં જાય છે. પોતાનાં કર્મમાં પ્રીતિવાળો વૈશ્ય દાન કરવાથી મોટા સ્થાનને પામે છે. પોતાના કર્મમાં પ્રીતિવાળો શુદ્ર સેવા કરવાથી સ્વર્ગ પામે છે. શુરાઓ ઘણા પ્રકારના કહેલા છે. તેઓનાં કાર્ય મારાથી સાંભળો. શુર અને શુરાના અન્વયનું ફળ કહેલું છે. કેટલાક મનુષ્યો યજ્ઞ શુર, દમશુર, સત્યશુર, યુદ્ધશુર, અને દાનશુર કહેલ છે. ઘણા સાંખ્યશુર હોય છે. કેટલાક યોગશુર, કેટલાક અરણ્યમાં શુર, કેટલાક ગૃહવાસમાં શુર અને કેટલાક ત્યાગમાં શુર હોય છે. કેટલાક લોકો સરલતામાં શુરા અને કેટલાક શાંતિમાં શુરા છે. તે તે નિયમોએ કરી ઘણા બીજા પણ શુરાઓ છે. કેટલાક વેદાધ્યયન શુર અને કેટલાક અધ્યાપનમાં પ્રીતિવાળા શુર છે. કેટલાક ગુરૂની સેવામાં શુરા, કેટલાક પિતાની સેવામાં શુરા, કેટલાક માતાની સેવામાં શુરા, કેટલાક ભિક્ષામાં શુરા, કેટલાક અરણ્યને ગૃહવાસમાં શુરા, અને કેટલાક અતિથીના પૂજનમાં શુરા હોય છે. આ સર્વ પોતાનાં કર્મોનાં ફળોથી જીતેલા ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે જાય છે. સર્વ વેદોને ધારણ કરવા સર્વ તીર્થોમાં ન્હાવું અને સદા સત્ય બોલવું. આ સર્વનું ફળ સમાન છે, અથવા સમાન નથી કારણકે હજાર અશ્વમેધ અને સત્યને તુલામાં (ત્રાજવામાં) ધારણ કર્યું તેમાં હજાર અશ્વમેધથી સત્ય અધિક થયું સત્યથી સૂર્ય તપે છે સત્યથી અગ્નિ દીપે છે, સત્યથી વાયુ વાય છે, અને સત્યમાં સર્વ રહેલું છે. સત્યથી દેવતાઓ ને પિતૃ પ્રસન્ન થાય છે અને બ્રાહ્મણો સત્યને ઉત્તમ ધર્મ કહે છે માટે સત્યને તજવું નહીં. મુનિયો સત્યમાં પ્રીતિવાળા, મુનિયો સત્ય પરાક્રમવાળા અને મુનિયો સત્ય શપથ આપનારા હતા માટે સત્ય ઉત્તમ છે. હે ભરતર્ષભ! સત્યવાળા મનુષ્યો સ્વર્ગમાં સુખ પામે છે. આ રીતે મેં સર્વાત્માથી દમ અને સત્યના ફળની પ્રાપ્તિ કહી હે વસુધાના અધિપતિ! જે વિનયવાન્ આત્માવાળો છે તે જરૂર સ્વર્ગમાં સુખ પામે છે. હવે બ્રહ્મચર્યનો ગુણ સાંભળો. હે નરાધિપ! આ લોકમાં જે જન્મથી માંડી મરણ પર્યંત બ્રહ્મચારી હોય તેને કંઇ પણ ન મળી શકે તેવું નથી એમ તમે જાણો. નિરંતર સત્યમાં પ્રીતિવાળા ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા અને ઉર્ધ્વ વીર્યવાળા જે કરોડો ઋષિયો છે તે સર્વ બ્રહ્મ લોકમાં વસે છે. હે રાજન્! બ્રાહ્મણે વિશેષપણાથી અને બીજાઓએ પણ સેવેલું બ્રહ્મચર્ય સર્વ પાપોને બાળી નાખે છે. બ્રાહ્મણે વિશેષતાથી સેવવાનું કારણ એકે બ્રાહ્મણ અગ્નિરૂપ કહેવાય છે. વળી એ (બ્રહ્મચર્ય) તપસ્વી બ્રાહ્મણોમાં પ્રત્યક્ષ છે અને બ્રહ્મચારીથી પરાભવ પામેલો ઇન્દ્ર પણ ડરે છે તેથી આ લોકમાં ઋષિયોને બ્રહ્મચર્યનું ફળ મળે છે. હવે માતા-પિતાના પૂજનમાં જે ધર્મ છે તે પણ સાભળો. હે રાજન્!

જે પિતાને, માતાને, ભાઈને, ગુરૂને અને આચાર્યને સેવે છે તથા તેઓમાં કયારે પણ અસૂયા (ગુણમાં દોષબુદ્ધિ) નથી કરતો તેનું સ્થાન સર્વ લોકમાં પૂજાય છે એમ જાણો અને આત્મવાન્ એવો તે ગુરૂની સેવાવડે નરકને જોતો નથી.

तस्य राजन् फलं विद्धि स्वर्लोके स्थानमार्चितम् ।
न च पश्येतनरकं गुरुशुश्रूषयात्मवान् ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥

અધ્યાય ૭૬ મો. ગોદાન કથન.

युधिष्ठिर उवाच—विधिं गवां परं श्रोतुमिच्छामि नृपतत्त्वतः ।
येन तान् शाश्वताँल्लोकानर्थिनां प्राप्नुयादिह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા–હે રાજન્! ખરાપણાથી ગાયોનો ઉત્તમ વિધિ સાંભળવા હું ઇચ્છું છું, જેણે કરી આ લોકમાં મનુષ્ય અર્થિ લોકોના અવિનાશિ લોકોને પામે. ભીષ્મ બોલ્યા–હે પૃથ્વીના અધિપતિ! ગોદાનથી કંઇ પણ ઉત્તમ નથી. જો ન્યાયથી આપેલી ગાય આપવામાં આવે છે તો તત્કાલ કુળને તારે છે. જે વિધિ સજ્જનો સારૂ સારી રીતે ઉત્પન્ન કરેલો છે પણ તેજ વિધી આ પ્રજાઓ માટે કલ્પેલો છે તેથી હે રાજન્! પ્રથમ આદિ કાલથી પ્રવૃત્ત થયેલો, ગાયનાં દાનના અર્થવાળો વિધિ મારાથી સાંભળો. પૂર્વે જ્યારે ઉત્તમ ગાયો પોતા પાસે પ્રાપ્ત થઇ ત્યારે સંદેહ લાવી માંધાતા રાજાએ ચાલતો પ્રશ્ન કર્યો અને બૃહસ્પતિએ નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો. જેણે વ્રતનો નિયમ લીધો હોય તેણે બ્રાહ્મણનો ઘણો સત્કાર કરી આવતી કાલે મૃત્યુ થશે એમ જાણી ગોદાન અર્થે રાતી ગાય આપવી. સમાન અંગવાળી, ઘણું આપનારી એમ કહી ગાયને બોલાવવી. પછી ગાયોના મધ્યમાં જઇ આ શ્રુતિ બોલવી. "ગાય મારી માતા અને ગાય મારી પ્રતિષ્ઠા છે, તેમ વૃષભ (બળદ) મારો પિતા છે માટે મને સ્વર્ગ અને આ લોકનું સુખ આપો." આ પ્રમાણે કહી ગાયોનાં ટોળાંમાં જઇ ગાયો પાસે રાત્રે રહિ ફરી ગાયના દાન વખતે શ્રુતિ બોલાવી. મનુષ્યનું એક રાત્રિ સુધી ગાયોની સાથે સખાપણું રાખવાથી, ગાયોની સમાન વર્તવાથી અને ગાયોની સાથે એકપણું પામવાથી જલદી પાપથી મુક્ત થાય છે. સૂર્ય દેખાવા વખતે જેની સાથે મોટો વાછડો આપેલો છે એવી ગાય બ્રાહ્મણને આપવી અને દાન લેનારે કહેવું કે તમને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થશે અને તમને અર્થવાદના મંત્રમાં કહેલા આશિર્વાદો સિદ્ધ થશે. પ્રજાપતિ સંબંધી આ ગાયો બળવાન, ઉત્સાહવાળી, બુદ્ધિવાળી, યજ્ઞમાં અમૃતરૂપ ઘતના ગર્ભરૂપ આ જગતની પ્રતિષ્ઠારૂપ ઇશ્વરતાના કોટરૂપ નિરંતર પૃથ્વીના પ્રવાહરૂપ અને સર્વરૂપ છે. આ અર્થવાદો કહેલા છે. સૂર્યથી થયેલી ગાયો મારા પાપને નાશ પમાડો. ચંદ્રમાથી થયેલી ગાયો મને સ્વર્ગે જવામાં સહાય થાઓ. મારા આત્માને માની પેઠે આશ્રય કરો અને આમાં ન કહેલી એવી પણ મને સર્વ આશિષો સિદ્ધ થાઓ. સરસ્વતી નદીની પેઠે કલ્યાણ માટે પ્રવૃત્ત થયેલી, ક્ષય રોગની નિવૃત્તિ વખતે અને દેહના મોક્ષની વખતે પંચગવ્યથી સેવેલી હે ગાયો!

તમે પ્રસન્ન થઇ મને સર્વ પુણ્યોથી મળી શકે એવી ઉત્તમ પ્રિયગતિ આપો. આજે જે તમે છો તેજ હું છું એવો મને ભાવ છે માટે તમને આપી હું આત્માને દેનારો થયો છું. મન વિષેજ પ્રાપ્ત થયેલી અને મનથીજ ગયેલી શાંતરૂપ અને ઉગ્ર રૂપવાળી હે ગાયો! દાતાને તથા મને પ્રિય ભોગોથી પ્રકાશિત કરો. આ પ્રમાણે વિધિથી પ્રથમ જોયેલા, ગાયોના દેનારાએ આજે કહેલા શબ્દથી આરંભી દેનારો થયો છું ત્યાં સુધીનું વાક્ય કહેવું અને ગાયોના દાનની વિધિને જાણનારા, દાન લેનારા બ્રાહ્મણે મન વિષે એ કહેલા પદથી આરંભી પ્રકાશિત કરો, ત્યાં સુધીનું પ્રથમ કહેવાયલું વાક્ય કહેવું. વિશેષ શક્તિ ન હોય તો ગાયના બદલામાં આપવાના પદાર્થો દર્શાવે છે.

ગાયના બદલામાં અર્ઘ્ય વસ્ત્ર અને ધનને આપનાર પણ ગાયને આપનાર કહેવાય છે. જ્યારે અર્ઘ ગોપ્રદાન કરવું ત્યારે આ મોટા મુખવાળી ગાય હું તમને આપું છું એમ કહેવું. જ્યારે વસ્ત્ર ધેનુનું દાન કરવું ત્યારે આ કલ્યાણરૂપ ગાય તમને આપું છું એમ કહેવું અને જ્યારે વસુદેવ ધેનુનું દાન કરવું ત્યારે આ વૈષ્ણવી ગાય તમને આપું છું માટે ગ્રહણ કરો એમ કહેવું. વળી તેણે જે પ્રમાણે જેટલી ગાયો આપવી તેઓનાં નામ લઇ આપવી. અર્ઘ, વસ્ત્ર અને ગાયના વસુરૂપ ગાયનું છત્રિશ ગણું અને વિશ હજાર ગણું ફળ ક્રમ પ્રમાણે જાણવું. આ રીતે ગાયોના ગુણો જાણવા. જે સાક્ષાત્ ગાયને આપનારા છે તે ગાયને આઠમે પગલે સર્વ કામનાઓને પામે છે ત્યાર પછીથી પામે એમાં શું! જે ગાયને આપનાર છે, શીલવાન્ છે અર્ઘને (ગાયનાં મૂલ્યને) આપનાર છે અને વસુને આપનાર છે તે આ લોકમાં ભયથી રહિત થાય છે અને દુઃખી થતો નથી. વળી જે પ્રાતઃકાળનાં કર્મને કરનાર છે, અને ભારતને જાણનાર છે, આ સર્વને વિષ્ણુએ અર્પેલા, ચંદ્રની પેઠે અમૃતને સ્રવનારા લોકો પ્રાપ્ત થવાના એમ કહેલું છે. ગાયોને આપી ત્રણ રાત્રિ સુધી ગાયનું વ્રત કરનાર થવું, એક રાત્રિ આ લોકમાં તેઓ સાથે રહેવું અને કામાષ્ટમીને દિવસે ત્રણ રાત સુધી ગાયોના રસોથી, છાણથી અથવા મૂત્રથી વર્તવું. બળદનાં દાનથી મનુષ્ય, દેવ સરખા વ્રતવાળો (બ્રહ્મચારી) થાય છે. ગાયોનું જોડુ આપવાથી વેદની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા ગાયોના વિધિને જાણી જે યજ્ઞ કરનાર છે તે ઉત્તમ લોકો પામે છે પણ વિધિ જાણનાર નથી તે ઉત્તમ લોકને પામતો નથી. જે જન એકઠા કરેલા રાજાના સર્વ પદાર્થો હાથી વિગેરે આપે અને એક કામનાઓને પૂરનારી ગાય આપે આ બે સમાન છે. જો ઘણી ગાયો હવ્ય અને કવ્યનાં ઓધને આપનારી હોય તો તેઓનું અધિક ફળ છે અને તેઓમાં ઉત્તમ બળદોનું દાન અધિક છે. 'આ' કહીને જે શિષ્ય ન હોય તેનો ઉપકાર કરવો નહિ, જે વ્રત રહિત હોય તેનો ઉપકાર કરવો નહિ, જે શ્રદ્ધાથી રહિત હોય તેનો ઉપકાર કરવો નહિ અને જે વાંકી બુદ્ધિવાળો હોય તેનો ઉપકાર કરવો નહિ. સર્વ લોકમાં આ સનાતન ધર્મ છે માટે જ્યાં ત્યાં આ ધર્મ કહેવો નહિ. લોકમાં શ્રદ્ધાવાળા મનુષ્યો છે અને રાક્ષસ મનના ક્ષુદ્રો પણ છે. વળી થોડા પુણ્યવાળા જેઓ નાસ્તિકપણનો આશ્રય કરે છે એઓને આપેલું હોય તે અનિષ્ટ થાય છે. હે રાજન્! બૃહસ્પતિનું આ વચન સાંભળી જે રાજાઓ ગાયનાં દાન આપી પુણ્યશીલ પ્રવૃત્તિવાળા થઇ ઉત્તમ લોકોને પામ્યા તે મારાથી કહેવાતા રાજાઓને સાંભળો. ઉશીનર, વિશ્વગશ્વ, નૃગ, ભગીરથ, વિશ્રુત, યૌવનાશ્વ, માંધાતા, મુચુકુંદ, રાજા ભુરિદ્યુમ્ન, નલ, સોમક, પુરૂરવા, ચક્રવર્તી ભરત અને તેના વંશમાં થયેલા સર્વ ભરતો, વીર એવા દશરથના

પુત્ર રામ, જે બીજા કીર્તિમાન્ પ્રખ્યાત રાજાઓ છે તે, રાજા પૃથુકર્મા, અને વિધિને જાણનારો દિલીપ રાજા છે. આ સર્વ ગાયનાં દાનોથી સ્વર્ગને પામેલા છે. માંધાતા પણ યજ્ઞ, દાન, તપ રાજધર્મ અને ગોદાનોથી યુક્તજ હતો માટે હે પાર્થ ! તમે પણ મેં કહેલી આ બૃહસ્પતિની વાણીને ધારણ કરો અને કુરુના રાજ્યને પામી પ્રસન્ન થઇ પુણ્યકારી ગાયો ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને આપો.

વૈશંપાયન બોલ્યા કે ભીષ્મે જે રીતે ગોદાન વિષે કહ્યું તે રીતે વિધિ પ્રમાણે ધર્મરાજાએ સઘળું કર્યું અને તે રાજાએ માંધાતાને વેદને ઉપદેશ કરેલા ધર્મને સારી રીતે ધારણ કર્યો. આ પ્રમાણે હે નૃપ! નિરંતર ગાયોના દાન સારૂ જવના લોટને ગોમયની સાથે પાન કરતો પૃથ્વી તળે સૂતો, શિખને ધારણ કરતો અને આત્માને નિયમમાં રાખતો એવો રાજાઓમાં ઉત્તમ તે જેમ બળદ હોય તેમ તે વખતે વર્તતો હતો. તે રાજા નિરંતર ગાયો માટે યત્નવાળુ મન કરી તેઓનો પરિચય રાખનાર થયો હતો અને ભૂપતિ ગૌને રાજારૂપ ધોંસરી વિષે જોડી ઉત્તમ ઘોડાઓથી જ્યાં ત્યાં જતો હતો.

नरपतिरभवत्सदैव ताभ्यः प्रयतमनास्त्वभिसंस्तुवंश्च ताः स्म ।
नृपतिधुरि च गामयुक्त नूपस्तुरगवरैरगमच्च यत्र तत्र ॥ २१ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोदानकथने षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

અધ્યાય ૭૭ મો. ગોદાન કથન.

वैशंपायन उवाच—ततो युधिष्ठिरो राजा भूयः शान्तनवं नृपं ।
गोदानविस्तरं धीमान् पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા કે—તે પછી ફરીને વિનયવાન્, બુદ્ધિમાન્ રાજા યુધિષ્ઠિરે રાજા શંતનુના પુત્ર ભીષ્મને ગોદાનનો વિસ્તાર પૂછ્યો. યુધિષ્ઠિર કહેવા લાગ્યા કે—હે ભારત! હે વીર! ફરીને સારી રીતે મને ગોદાનના ગુણો કહો; કારણ કે હું આવું અમૃત સરખું વચન સાંભળી તૃપ્ત થતો નથી. વૈશંપાયન બોલ્યા કે આ રીતે જ્યારે ધર્મરાજાએ પુછયું ત્યારે શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ, તેને કેવળ, ગોદાનના ગુણો સારી રીતે કહેવા લાગ્યા. ભીષ્મ બોલ્યા—વહાલી, ગુણોથી યુક્ત, જુવાન વસ્ત્રોથી સંપન્ન, આવી ગાયને બ્રાહ્મણને આપવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી છૂટે છે. ગાયને આપનારો જે સૂર્ય વગરના પ્રસિદ્ધ લોક (નરક) છે તેઓને પામતો નથી. જે પાણી પિનારી, ખડ ખાનારી, દૂધ વગરની, ઇન્દ્રિયો રહિત, જરા અને રોગથી યુક્ત, જેવી તેવી, જળ વગર વાવ્ય હોય તેવી ગાય આપી બ્રાહ્મણને કલેશમાં નાંખે છે તે નરકમાં પડે છે. જે ક્રોધ કરનારી હોય, દુષ્ટ હોય, વ્યાધિવાળી હોય, દુર્બળ હોય અને મૂલ્ય આપ્યા વગર આવેલી હોય તે ગાયનું દાન કરવું નહિ. જે નિષ્ફળ કલેશોથી બ્રાહ્મણને આપે છે તેના લોક વીર્ય રહિત અને ફળ વગરના થાય છે. સર્વે બળવાળી, સારા સ્વભાવ અને વયવાળી તથા સુગંધવાળી ગાયોને વખાણે છે. વળી જેમ નદીઓમાં ગંગા

શ્રેષ્ઠ છે તેમ ધોળી ગાયોમાં કપિલા ગાય શ્રેષ્ઠ છે, માટે તેની ગાય આપવી. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે, પ્રભુ દૂધઆપનારી ગાયોનું દાન સમાન છતાં સજ્જનોએ શા સારૂ કપિલાનું દાન આપવું વખાણ્યું ? આ મોટા મહિમાવાળો ભેદ સાંભળવા હું ઇચ્છું છું, કારણ કે આપ સારી રીતે કહેવા સમર્થ છો. ભીષ્મ બોલ્યા કે હે તાત! વૃદ્ધોને કહેતાં મેં જે કંઇ સાંભળ્યું છે અને જે રીતે રાતા વર્ણવાળી ગાયોને નિમેલી છે તે સમગ્રપણાથી હું કહું છું. પૂર્વે બ્રહ્માએ દક્ષપ્રજાપતિને આજ્ઞા કરી કે તમે પ્રજા સૃજો. ત્યારે તેણે પ્રથમ પ્રજાના હિતની ઇચ્છાથી વૃત્તિ સૃજી. હે વિભો! જે રીતે દેવતાઓ અમૃતનો આશ્રય કરી વર્તે છે, સ્થાવર પ્રાણિયોથી સદા જંગમ એવા મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ છે, તેઓમાં બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ છે અને બ્રાહ્મણો છે તો યજ્ઞો રહેલા છે. યજ્ઞોથી સોમ પમાય છે અને સોમ ગાયો વિષે રહેલું છે અને તેથી દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે, માટે પ્રથમ વૃત્તિ અને પછી પ્રજા. જ્યારે પ્રાણીયો ઉત્પન્ન થયાં ત્યારે વૃત્તિની ઇચ્છાથી કોલાહલ કરવા લાગ્યાં અને તૃષાવાન્ થઇ પિતામાતાની પેઠે વૃત્તિને આપનાર પાસે ગયાં તે વખતે આ સર્વ મનથી વિચારી ભગવાન્ પ્રજાપતિએ (દક્ષે) પોતાની પ્રજા સૃજવા માટે અમૃત પીધું. અમૃત પીવાથી તૃપ્તિને પામેલા પ્રજાપતિએ સુરભિ (સુંદર) ગંધવાળો ઓડકાર ખાધો ત્યારે ઓડકારવાટે મુખથી ઉત્પન્ન થયેલી પુત્રી સુરભી (ગાય)ને જોઇ. તે સુરભિ ગાયે લોકની માતારૂપ, સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળી, કપિલા નામે પોતાથી થયેલી, પ્રજાની વૃત્તિરૂપ, ગાયો સૃજી તે ચોતરફ અમૃત સરખા વર્ણોને ધરનારી ગાયોના અમૃતથી થયેલું ફીણ જે રીતે નદીયોના મોજાથી થયેલું ફીણ હોય તે રીતે પેદા થયું અને તે, વાછડાના મુખમાંથી પડેલું પૃથ્વીમાં રહેલા મહાદેવના મસ્તક ઉપર પડયું; ત્યારે તે પ્રભુ ક્રોધ કરી કપાળમાં થયેલાં (કપાળના) નેત્રવડે જાણે રાતા વર્ણવાળી ગાયને બાળતા હોય તેમ ક્રોધથી જોવા લાગ્યા. રૂદ્રના તેજે તે કપિલા ગાયોને જેમ સૂર્ય વાદળાંઓને જૂદા જૂદા વર્ણવાળાં કરી નાખે તેમ નોખા નોખા વર્ણપણાને પ્રાપ્ત કરી. ગાયો તેથી દૂર જઇ સોમનોજ આશ્રય કરી રહી, તે જેમ ઉત્પન્ન થઇ હતી તેમ પોતાના અસલ વર્ણમાં નહિ પરંતુ બીજા વર્ણને પ્રાપ્ત થઇ. એ પછી પ્રજાપતિએ ક્રોધ પામેલા મહાદેવને કહ્યું કે તમે અમૃતથી છંટાએલ છો અને ફેન ગાયોનું ઉચ્છિષ્ટ નથી, જે રીતે સોમ અમૃતને ગ્રહણ કરી પાછું અમૃતને સ્રવે છે તે રીતે આ ગાયો અમૃતથી થયેલાં દૂધને ઝરે છે. જેમ વાયુ દોષ પામતો નથી, અગ્નિ દોષ પામતો નથી, સુવર્ણ દોષ પામતું નથી, સમુદ્ર દૂષિત થતો નથી ને અમૃતને અમૃત પીવું પડતું નથી તેમ વાછડો પાન કરનાર હોય તોય ગાય વાછડાવાળી ગણાતી નથી. વળી એ આ લોકોનું ઘૃત અને દૂધથી પોષણ કરે છે. સર્વ લોકો આ ગાયોનાં અમૃતમય, શુભ ઐશ્વર્યપણાને ઇચ્છે છે, આમ કહી પ્રજાપતિએ ગાયો સહિત, પોઠિયો શંકરને આપ્યો અને હે ભારત! તેણે કરી મહાદેવનું મન પ્રસન્ન થયું. તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવે વૃષભ (પોઠિયા) ને ધ્વજરૂપ અને વાહનરૂપ કર્યો તેથી તે વૃષભધ્વજ કહેવાયા. તેજ સમયે દેવતાઓએ મહાદેવને પશુઓના પતિ કર્યા, જે ગાયોનાં મધ્યમાં ઇશ્વર છે તે વૃષભાંક કહેવાય છે. આ રીતે અવ્યગ્ર (એક) વર્ણવાળી મહા બળવાન, સર્વ કપિલા (ગાયો) નાં ઉત્તમ દાન વિષે પ્રથમ વિધિ કહ્યો. લોકોમાં મોટી, લોકોની વૃત્તિ માટે પ્રવૃત્ત થયેલી, રૂદ્રને પ્રાપ્ત થયેલી સોમના સ્રવવાથી થયેલી, શાંત ગુણવાળી, પુણ્યકારિ, કામનાઓને આપનારી, અને પ્રાણને આપનારી ગાયો દાનમાં આપવાથી મનુષ્ય સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉત્તમ, ગાયોના

વિધિને ભણનારો, પવિત્ર છતાં પણ મંગળ જેને પ્રિય છે એવો માનવ કલિયુગમાં પાપથી છૂટે છે અને લક્ષ્મી, પુત્ર, ધન તથા પશુને સદા પામે છે. હે રાજન્! દાતા માણસ ગાયને આપવાથી હવ્ય (દેવાન્ન) કવ્ય (પિત્રન્ન) તર્પણ, શાંતિકર્મ, વાહન, વસ્ત્ર, વૃદ્ધ તથા બાળકને સંતોષ એ સર્વ ફળોને પામે છે. વૈશંપાયન બોલ્યા કે પિતામહ (ભીષ્મ) નું વાક્ય સાંભળ્યા પછી અજમીઢના કુળમાં થયેલા પૃથાના પુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે ભાઈઓ સાથે સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા બળદ અને ગાયો શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોને આપી, તેમજ તે બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞોને મનમાં ધારી દક્ષિણાને અર્થે ઉત્તમ લોક અને કીર્ત્તિનો વિજય પામવા સો તથા હજારો ગાયો આપી.

तथैव तेभ्योपि ददौ द्विजेभ्यो गवां सहस्राणि शतानि चैव।
यज्ञान् समुद्दिष्य च दक्षिणार्थे लोकान् विजेतुं परमां च कीर्त्तिम् ॥ २५ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे गोप्रभव कथने सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

અધ્યાય ૭૮ મો. ગાયમાં રહેલા ગુણો.

भीष्म उवाच—एतस्मिन्नेव काले तु वसिष्ठमृषिसत्तमम्।
इक्ष्वाकुवंशजो राजा सौदासो वदतांवरः ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા—એજ વખતમાં ઇક્ષ્વાકુ રાજાના વંશમાં થયેલો, વક્તાઓમાં ઉત્તમ એવો સૌદાસ રાજા સર્વ લોકમાં ફરનારા, સિદ્ધ, સનાતન એવા બ્રહ્મકોશ નામના પુરોહિતને (ગોરને) નમન કરીને પૂછવા લાગ્યો કે હે ભગવન્! ત્રણ લોકમાં શું પવિત્ર કહેવાય છે અને હે પાપરહિત! મનુષ્ય નિરંતર જેનું કીર્તન કરવાથી ઉત્તમ પુણ્ય પામે તે કહો. ભીષ્મ બોલ્યા કે તે વખતે પવિત્ર અને ગાયોનાં ઉપનિષદ્ને જાણનારા પુરોહિતે ગાયોને નમસ્કાર કરી નમેલા તે રાજા પ્રત્યે હિતકારી ગાયોનાં ઉપનિષદ્રૂપ વચન કહેવા માંડયું. ગાયો મનોહર ગંધવાળારૂપ છે અને ગાયો મોટા કલ્યાણનું સ્થાન છે, ગાયો ભૂત અને ભવ્યરૂપ છે, ગાયો સનાતન પુષ્ટિરૂપ છે, ગાયો લક્ષ્મીનું મૂળ છે અને ગાયો માટે આપેલું નાશ પામતું નથી. ગાયો ઉત્તમ અન્નરૂપ છે. દેવોનાં ઉત્તમ હવિ (હુત) રૂપ છે અને સ્વાહાકાર તથા વષટ્કાર એ બે નિરંતર ગાયો વિષે રહેલ છે. ગાયો યજ્ઞનાં ફળરૂપ છે. ગાયો છે તો યજ્ઞો રહેલા છે, ગાયો ભવિષ્ય અને ભૂતરૂપ છે અને ગાયો છે તોજ યાગ રહેલા છે. હે મોટી કાંતિવાળા! પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ! નિરંતર ગાયો સાયંકાળ અને પ્રાતઃકાળના હોમ વખતે ઋષિયોને હોમવાનું (હવિ) આપે છે. હે પ્રભુ! જે કંઇ દુઃખે કરી તરાય એવાં પાપો કરેલાં હોય તે પાપોને મનુષ્યો ગાયનું દાન કરવાથી તરી જાય છે. જેને દશ ગાયો હોય તેણે એક ગાયનું દાન કરવું. જેને સો ગાય હોય તેણે દશ ગાયનું દાન કરવું અને હજાર ગાયવાળાએ સો ગાયોનું દાન કરવું. આ સર્વને સમાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે સો ગાયો છતાં હોમ નથી કરતો, જે હજાર ગાયો છતાં યજન કરતો નથી અને જે સમૃદ્ધિ છતાં કૃપણ છે તે ત્રણ અર્ઘ્યને યોગ્ય નથી, જેઓ વાછડા સહિત કાંસાના દોવાનાં પાત્ર સહિત, સારાં આચરણવાળી અને વસ્ત્રથી યુક્ત એવી કપિલા ગાયનું દાન કરે છે તેઓ બે લોકને જીતે છે. હે પરંતપ!

જેઓ ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત, યુવાન્, હજારો યુથને પાળનારા સારાં શિંગડાંવાળા શણગારેલા ગાયોના અધિપતિ એવા બળદને ઉત્તમ શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણને આપે છે તેઓ વારંવાર જન્મતા નથી; પણ ઇશ્વરતાને પામે છે. મનુષ્યે ગાયોનું કીર્તન કર્યા વિના સુવું નહિ, ગાયોનું સ્મરણ કરીને સુવું. જો સાયંકાળ અને પ્રાતઃકાળમાં ગાયોને નમે છે તો પુષ્ટિ પામે છે. કોઇ રીતે પણ ગાયોનાં મૂત્ર અને છાણથી ઉદ્વેગ પામવો નહિ, તેમ તેઓનું માંસ ખાવું નહિ. આ પ્રમાણે કરવાથી પુષ્ટિ મળે છે. નિરંતર ગાયોનું કીર્તન કરવું પણ તેઓનું અપમાન કરવું નહિ. માણસે ખરાબ સ્વપ્ન જણાય તો ગાયનું કીર્તન કરવું. ગાયના છાણથી સદા સ્નાન કરવું, ગાયના છાણ પાસે બેસવું અને ત્યાં લીંટ, મૂત્ર, વિષ્ટા અને જે અડચણ કરનાર હોય તે નાંખવું નહિ. જે પૃથ્વી ઉપર પ્રોક્ષણ કરેલાં ચર્મમાં પશ્ચિમ દિશા તરફ જોઇ વાણીને નિયમમાં રાખી ગાયનાં ઘૃતવડે ભોજન કરે છે તે સદા પુષ્ટિ પામે છે. જે ગાયના ઘૃતથી અગ્નિમાં હોમ કરે છે, ગાયના ઘૃતથી સ્વસ્તિવાચન કરે છે, ગાયના ઘીનું દાન કરે છે ને ગાયનું ઘૃત ખાય છે તે સદા પુષ્ટિ પામે છે. જે ગોમની વિદ્યાવડે (ગોમા ઇત્યાદિ વેદના મંત્રે કરી) સર્વ રત્નમય એવી તલની ગાયને મંત્રિ દાન આપે છે તે કૃત અકૃતનો શોક કરનાર થતો નથી, માટે જે રીતે નદીઓ સમુદ્રને મળે છે તે રીતે સુરભીરૂપ સુરભીથી થયેલી, સુવર્ણનાં શૃંગવાળી અને દૂધને આપનારી ગાયો મને મળો. હું નિરંતર ગાયોને જોઉં છું અને ગાયો સદા મને જુઓ, અમારી ગાયો છે અને અમે તેઓના છીએ માટે જ્યાં ગાયો છે ત્યાં અમે છીએ. આ પ્રમાણે જે મનુષ્ય રાતે, દિવસે સરખાઇમાં ન સરખાઇમાં અને મહા ભયમાં કહ્યા કરે છે તે ભયથી મૂકાય છે.

एवं रात्रौ दिवाचापि समेषु विषमेषु च ।
महाभयेषु च नरः कीर्तयन्मुच्यते भयात् ॥ २५ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोमाहात्म्ये अष्टसप्ततितमो ऽध्यायः ॥ ७८ ॥

અધ્યાય ૭૯ મો. ગોમહાત્મ.

वसिष्ठ उवाच—शतं वर्षसहस्राणां तपस्तप्तं सुदुष्करम् ।
गोभिः पूर्वं विसृष्टाभिर्गच्छेम श्रेष्ठतामिति ॥ १ ॥

વસિષ્ઠ બોલ્યા કે—હે પરંતપ! હે માનદ! પૂર્વે સુજેલી ગાયો એ આપણે શ્રેષ્ઠપણું પામીયે, આપણે આ લોકમાં સર્વ દક્ષિણાઓમાં ઉત્તમ થઇયે, આપણે દોષથી ન લેપાઇયે, આપણા છાણના સ્નાનથી લોક સદા પવિત્ર થાય, આપણા છાણથી દેવ મનુષ્યો ને સ્થાવર જંગમ સર્વ પ્રાણિયો તથા પદાર્થોને પવિત્રતા મળે અને દાન કરનારાઓ આપણા લોકોને પામે, આ કારણથી અતિ દુઃખે કરાય એવું એક લાખ વર્ષ તપ કર્યું ત્યારે તપના અંતમાં પોતે પ્રભુ એવા બ્રહ્માએ તેઓને વરદાન આપ્યું કે તમે લોકોને તારો અને તમે ઇચ્છો છો એમ થશે. આ રીતે સિદ્ધ કામના થવાથી તે ભૂત ભવ્યની માતાઓ (ગાયો) ઉભી થઇ, તે આ-

યોને જે પ્રાતઃકાળમાં મનુષ્ય નમે છે તો પુષ્ટિ પામે છે. હે મહારાજ! તપને અંતે ગાયો લોકને પરાયણ (આવિન) થઇ માટે મહા ભાગ્યવાળી ગાયો પરમ પવિત્ર કહેવાય છે. તેમજ સર્વ પ્રાણિઓનાં મસ્તક ઉપર (ઉંચા લોકમાં) રહેલી છે. મનુષ્ય, સમાન વાછડાવાળી, દૂધ દેનારી, સારા આચરણવાળી અને વસ્ત્રથી વિંટેલી ગાયને દેવાથી સૂર્યના લોકમાં સ્થાન મળે છે. સમાન વાછડાવાળી, દૂધને દેનારી સારાં આચરણવાળી, વસ્ત્રથી વિંટેલી કબૂતરના રંગ સરખાં અથવા વિચિત્ર રંગવાળી ગાયને આપવાથી ચંદ્રના લોકમાં માન મળે છે. સમાન વાછડાવાળી દૂધને દેનારી, સારાં વ્રતવાળી, ને વસ્ત્રથી વિંટેલી ધોળી ગાયનું દાન કરવાથી ઇન્દ્રના લોકમાં મનાય છે. સમાન વાછડાવાળી, દૂધ દેનારી, સારા આચરણવાળી અને વસ્ત્ર યુક્ત એવી કાળી ગાયને દેવાથી અગ્નિના લોકમાં દાતા સત્કાર પામે છે. પોતાની તુલ્ય વાછડાવાળી દૂધ દેનારી, સારા સ્વભાવવાળી વસ્ત્રથી યુક્ત ધૂમ સરખા વર્ણવાળી ગાયને આપ્યાથી યમના લોકમાં વાસ મળે છે. પાણીનાં ફીણ સરખા રંગવાળી, વસ્ત્રથી યુક્ત, વાછડા સહિત અને કાંસાનાં દોવાનાં વાસણ સોત ગાયનું દાન કીધાથી વરૂણના લોકને પમાય છે. વાયુ સંબંધિ રજની સમાન વર્ણવાળી, વાછડા સહિત, કાંસાના દોવાનાં પાત્ર યુક્ત અને વસ્ત્રથી વિંટેલી ગાય આપવાથી વાયુના લોકમાં માન મળે છે. સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળી, પિળાં નેત્રવાળી, વાછડા સહિત, કાંસાના દોહનપાત્ર સહિત, અને વસ્ત્રથી યુક્ત ગાય આપવાથી કુબેરના લોકને પમાય છે. ધાન્યનાં ફુસાં અથવા ખોળ અને ધુમ સરખા વર્ણવાળી, વાછડા સહિત, કાંસાના દોવાના વાસણથી યુક્ત, વસ્ત્રે વિંટેલી ગાય આપવાથી પિતૃ લોકમાં સ્થાન મળે છે. સ્થૂલ, શંખ સરખા કંઠવાળી, શણગારેલી, વાછડા સહિત ગાયને આપવાથી બાધ રહિત એવાં શ્રેષ્ઠ, વિશ્વે દેવતાનાં સ્થાનને પામે છે. સમાન વાછડાવાળી, પયને આપનારી, સારાં આચરણવાળી, વસ્ત્ર સહિત ગૌરી ગાયને આપવાથી વસુઓના લોકને પમાય છે. ધોળા કાંબળાના વર્ણ સરખી કાંતિવાળી, વાછડાથી યુક્ત, વસ્ત્રથી વિંટેલી ગાયનું દાન કરવાથી સાધ્ય દેવતાઓના લોકને પમાય છે. હે રાજન્! જે સર્વ રત્નોથી શોભેલા, વૃદ્ધ પીઠવાળા, બળદને આપે છે તે મરૂતના લોકો પ્રત્યે જાય છે. સારાં વયવાળા, શોભિત અંગવાળા, અને સર્વ રત્નોથી યુક્ત એવા બળદને આપવાથી માનવ ગંધર્વ અને અપ્સરાઓના લોકોને પામે છે. શંખ સરખા કંઠવાળા, સર્વ રત્નોવડે શોભેલા, બળદને આપવાથી શોકરહિત થઇ પ્રજાપતિના લોકોને પમાય છે હે રાજન્! ગાયોનાં દાનમાં પ્રીતિવાળો મેઘના સમૂહોને ભેદી સૂર્ય સરખા વર્ણવાળા વિમાનથી સ્વર્ગમાં જાય છે અને ત્યાં અધિક શોભા પામે છે. વળી ઉત્તમ વેશવાળી, સુંદર કમ્મરવાળી હજારો દેવતાઓની સ્ત્રીયો તો ગોદાનમાં પ્રીતિવાળા શ્રેષ્ઠ નરને રમાડે છે તથા વીણા, વલ્લકી, અને સુનેરા ને ઝાંઝરોના શબ્દ તથા હરણના સરખાં નેત્રવાળી સ્ત્રીયોના હસ્યથી જાગૃત થાય છે. ગાયનાં જેટલાં રૂવાંડાં હોય તેટલાં વર્ષો સૂધી તે ત્યાં પૂજાય છે અને પછી સ્વર્ગથી ખસેલો પણ મનુષ્ય લોકમાં મોટે ઘેરજ જન્મે છે.

यावन्ति रोमाणि भवन्ति धेन्वास्तावन्ति, वर्षाणि महीयते सः।
स्वर्गच्युत श्चापि ततो नृलोके, प्रसुयते, वै, विपुले गृहेसः ॥ २७॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोदानधर्मे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९॥

અધ્યાય ૮૦ મો. ગૌદાન મહિમા.

वसिष्ठ उवाच—घृत क्षीर प्रदागावो घृतयं घृतोद्भव: ॥
घृतनद्यो घृतावर्त्तास्तामे सन्तु सदा गृहे ॥ १ ॥

વસિષ્ઠ બોલ્યા કે—જે ઘી દૂધને આપનારી, ઘૃતના શરણરૂપ, જેથી ઘૃતની ઉત્પત્તિ છે, એવી ઘીની નદીરૂપ, અને ઘીના ઘડા રૂપ છે તે ગાયો સદા મારા ઘરમાં હો; ઘી નિત્ય મારા હૃદયમાં રહ્યું છે, ઘી મારી નાભીમાં રહ્યું છે, ઘી મારાં સર્વ અંગોમાં રહ્યું છે ને ઘી મારા મનમાં રહ્યું છે, નિરંતર ગાયો મારી આગળ છે, ગાયો મારી પાછળ છે, ગાયો મારી સર્વ તરફ છે અને હું ગાયોના મધ્યમાં વસું છું. આ રીતે આચમન કરી સદા સાયં-કાળ અને પ્રાતઃકાળમાં પુરુષ જપ કરે તો દિવસે થયેલાં પાપોથી રાતે મુક્ત થાય છે. હજાર ગાયને આપનારા જ્યાં સોનાના મહેલ છે, જ્યાં પ્રસિદ્ધ વસુ (મંદાકિની ગંગા) ની ધારા છે અને ગંધર્વ તથા અપ્સરાઓ છે ત્યાં જાય છે. વળી હજાર ગાય આપનારા જ્યાં માંખણરૂપ કંકુ—ગારાવાળી, દૂધરૂપ જળવાળી, દહિરૂપ શેવાળવાળી, નદીઓ વહે છે ત્યાં જાય છે જે વિધિ પ્રમાણે હજાર ગાય આપે તે પરમ સમૃદ્ધિ પામ્યા પછી સ્વર્ગ લોકમાં સુખ ભોગવે છે. વળી પુત્ર, માતા અને પિતા એ એના દશ પુરૂષોને તથા પિતામહોને અને કુળને પવિત્ર કરે છે, તેમ પુણ્યકારી લોકોને ધારણ કરે છે. જે ગાયના પ્રમાણે કરી સમાન પ્રમાણવાળી તલની પણ ગાય આપે છે અને પાણીનું દાન કરનાર છે તે યમના લોકને ત્યાં કોઇ પણ યાતના (પીડા) પામતો નથી. જે ઉત્તમ પવિત્ર છે, જગતની પ્રતિષ્ઠા છે, દેવતાઓની માતારૂપ છે અને પ્રમાણમાં ન આવે એવી છે તે કપિલા ગાયને જો યોગ્ય બ્રાહ્મણને આપે તો દક્ષિણ તરફ જાય. વાછડા સહિત, ઘણા શૃંગવાળી, કાંસાના દોવાના વાસણ સહિત, ઉત્તરીય (વસ્ત્રથી યુક્ત) કપિલા ગાયને આપવાથી મનુષ્ય નિર્ભય થઇને દુઃખે કરી પેસાય એવી યમની સભા પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે. મનુષ્યે સુંદર રૂપવાળી, ઘણાં રૂપવાળી, અને સર્વ રૂપવાળી, ગાયમાતાઓ મને પ્રાપ્ત થાઓ એમ સદા કીર્તન કરવું આથી લોકો-માં અધિક પુણ્યરૂપ ફળ નથી, અને આથી વિશેષ થયું નથી અને થવા યોગ્ય નથી. જે ગાય ચામડાંથી, રૂવાડાંથી, શીંગડાંઓથી, વાળોથી, દૂધથી અને મેદથી મળીને યજ્ઞને ધારણ કરે છે તેથી અધિક શું છે! (કશું નથી). જે ગાયે કરી સ્થાવર, જંગમ આ સર્વ જગત્ વ્યાપ્ત છે તે, ભૂત ભવ્યની માતા ગાયને મસ્તકવડે વંદન કરૂં છું. હે મનુષ્યોમાં ઉત્તમ! મેં તમને ગાયોના ગુણ વચનોના સમુદ્રનો એક ભાગ કહ્યો. આ લોકમાં ગાયોથી ઉત્તમ બીજું દાન નથી અને તેથી બીજું ઉત્તમ આશ્રયરૂપ નથી. ભીષ્મ બોલ્યા કે આ (દાન) ઉત્તમ છે અને ઋષિનું વચન અતિ ઉત્તમ છે એમ વિચારીને વખતે મહાત્મા નિયમિત મનવાળા, પૃથ્વીને આપનારા રાજાએ અતિ ઘણું ગાયોરૂપ ધન બ્રાહ્મણોને આપ્યું અને ઉત્તમ લોકોને પામ્યો.

वरामिदमिति भूमि दाविचिन्त्यप्रवरमृषेर्वचनं ततो महात्मा ।
व्यसृजत नियतात्मवान्द्विजेभ्य: सुबहुगोधनमाप्तवांश्चलोकान् ॥ १७ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोप्रदानिकेऽशीतितमोऽध्याय: ॥ ८० ॥

અધ્યાય ૮૧ મો. ગોદાન મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—पवित्राणां पवित्रं यच्छिष्टं लोके च यद्भवेत् ।
पावनं परमं चैव तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ! લોકમાં જે પવિત્રમાં પવિત્ર હોય, શિખામણ લેવા યોગ્ય હોય અને પરમ પાવન હોય તે મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા કે, ગાયો મોટા અર્થરૂપ, પુણ્યકારિ અને મનુષ્યોને તારનારી છે તથા ઘૃત અને દૂધવડે આ પ્રજાઓનું પોષણ કરે છે. હે સત્તમ! ગાયોથી બીજું કંઇ અતિ પુણ્ય નથી. આ (ગાયો) ત્રણ લોકમાં પુણ્યકારિ, પવિત્ર અને શ્રેષ્ઠ છે; ગાયો દેવતાઓથી ઉંચે વસે છે, અને તેઓ દાન કરવાથી તારે છે તથા દાતા સ્વર્ગમાં જાય છે. માંધાતા યૌવનાશ્વ, યયાતિ, અને નહુષ નિરંતર હજાર અને સોના પ્રમાણવાળી ગાયો આપવાથી દેવો પણ અતિ દુઃખે પમાય એવાં ઉત્તમ સ્થાનને પામ્યા છે વળી હે અનઘ! આ ઠેકાણે પૂર્વે કહેલી એક કથા કહું છું. એક વખત બુદ્ધિમાન, પવિત્ર અને નિયમિત મનવાળા શુકદેવે દિવસનું કૃત્ય કરી ઋષિયોમાં ઉત્તમ, અવરલોકને જોનારા પોતાના પિતા કૃષ્ણ દ્વૈપાયનને અભિવાદન કરી પૂછ્યું કે હે વિભો! સર્વ યજ્ઞોમાં કયો યજ્ઞ અતિ ઉત્તમ ગણાય છે? વિદ્વજ્જનો શું કરવાથી ઉત્તમ સ્થાનને પામે છે? દેવતાઓ કયા પવિત્ર પદાર્થવડે સ્વર્ગને પામે છે? શું યજ્ઞનું યજ્ઞપણું છે? કયાં યજ્ઞ રહ્યો છે? દેવોમાં શું ઉત્તમ છે? અહિં શું ઉત્તમ સત્ર છે અને પવિત્રોમાં જે પવિત્ર હોય તે હે પિતા! મને કહો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આ વચન સાંભળી પરમ ધર્મને જાણનારા વ્યાસ પોતાના પુત્રને તત્વથી તે સર્વ કહેવા લાગ્યા. વ્યાસ બોલ્યા કે ગાયો પુણ્યરૂપ તથા પવિત્ર છે, ગાયો પ્રાણિયોની પ્રતિષ્ઠારૂપ છે, ગાયો પરમ આશ્રયરૂપ છે અને ગાયોરૂપી ધન પાવન કરનાર છે; પૂર્વે ગાયો શિંગડાં રહિત હતી એમ અમે સાંભળ્યું છે. તેથી શિંગડા માટે તેઓ અવિનાશી પ્રભુની ઉપાસના કરવા લાગી ત્યારે પ્રાયવ્રત (ઉપવાસ)ને પામેલી ગાયોને જાણી પ્રભુ એવા બ્રહ્માએ દરેક તે ગાયોને ઇચ્છિત આપ્યું એથી જે ગાયના મનમાં જેવું હતું તે પ્રમાણે તે ગાયોને શિંગડાં થયાં અને હે પુત્ર! જુદા જુદા વર્ણવાળી શિંગડાંઓથી યુક્ત તેઓ અતિ શોભવા લાગી. બ્રહ્માએ વરદાન આપ્યું તેથી તેઓ, હવ્ય, કવ્યને આપનારી, શુભ, પુણ્યરૂપ, પવિત્ર, સૌભાગ્યવાળી ને દિવ્ય સ્થિતિનાં લક્ષણવાળી થઇ. ગાયો મોટું દિવ્ય દેવતાઇ તેજ છે; ગાયોનું દાન વખણાય છે અને જેઓ મત્સરને તજનારા સજ્જનોને ગાય આપે છે તેઓ પુણ્યવાન કહેવાય છે. તેઓ સર્વ દાનને આપનાર કહેવા છે અને હે પાપ અથવા દુઃખ રહિત! તેઓ પુણ્યરૂપ, ગાયોના લોકને પામે છે. હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ! જ્યાં મધના સરખાં (મિઠાં) ફળવાળાં ને દિવ્ય પુષ્પ તથા ફળવાળાં વૃક્ષો છે, દિવ્ય ને સુગંધવાળાં ફુલો છે, મણિમય સરખી પૃથ્વી છે, સર્વ સુવર્ણવાળી રેતી છે, ત્યાં સર્વ ઋતુઓમાં જેનો સુખકારિ સ્પર્શ છે એવાં, પંકરહિત, રજ રહિત ને શુભ, જળનાં સ્થાનકો રક્ત કમળોનાં વનોથી અને સુવર્ણમય, તરૂણ સૂર્ય સરખા મણિના ભાગોથી શોભે છે વળી મોટાં મૂલ્યવાળાં, મણિસરખાં પાનવાળાં, સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળાં તંતુઓથી યુક્ત, નીલકમળોથી મિશ્ર, ઘણાં કમળોવાળાં હજારો લતાઓથી વિટેલાં સરોવરોથી પ્રફુલ્લિત, કરીરનાં વનોથી પ્રફુલ્લિત, સંતાન વૃક્ષોનાં વનોથી અને બીજાં વૃક્ષોથી શોભિત છે. ત્યાં નિર્મલ મોતીઓથી, મોટી કાંતિવાળા મણિયોથી અને સુવર્ણોથી ઉત્પન્ન થયેલ કાંઠાવાળી નદીઓ છે. ત્યાં સર્વ

રત્નમય વિચિત્ર ઉત્તમ વૃક્ષોથી, અને બીજાં સુવર્ણમય અગ્નિના સરખી કાંતિવાળાં વૃક્ષોથી યુક્ત, મણિરત્નની શિળાઓના સમૂહવાળા, સુવર્ણના પર્વતો સર્વ રત્નમય, ઉંચા સુંદર શિખરોથી શોભે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! ત્યાં નિરંતર થનારાં પુષ્પ અને ફળવાળાં, પક્ષિયોથી આકુળ, વૃક્ષો, દિવ્ય ગંધવાળા રસ પુષ્પ અને ફળોથી યુક્ત છે, હે યુધિષ્ઠિર! ત્યાં પુણ્યકર્મ કરનારાઓએ સર્વ કામનાવડે જેના અર્થ વૃદ્ધિને પામેલ છે એવા, શોક રહિત અને ક્રોધથી હીન થયેલા નિત્ય ક્રીડા કરે છે. હે ભારત! પુણ્યકર્મ કરનારા યશસ્વિઓ વિચિત્ર અને રમણીય વિમાનોમાં વિહાર કરી ત્યાં આનંદ પામે છે. હે રાજન્! સુંદર અપ્સરાઓના સમૂહ તેઓની પાસે ક્રીડા કરે છે.

હે યુધિષ્ઠિર! ગાયને આપવાથી જેઓનો અધિપતિ પુષા (સૂર્ય) છે, જેઓનો પતિ વાયુ છે, જેઓનો અધિપતિ વરુણ રાજા છે એ લોકોને પમાય છે. હે બ્રહ્મન્! નિયમિત આચરણવાળા માણસે સસ વગેરે યુગને ધારણ કરનારી, શુભ રૂપવાળી, બહુ રૂપવાળી, સત્ય રૂપવાળી, પ્રજાપતિથી થયેલી માતાઓરૂપ (ગાયોરૂપ) નામ માત્રનો નિત્ય જપ કરવો. જે ગાયની સેવા કરે છે અને સર્વ રીતે અનુસરે છે તેને પ્રસન્ન થયેલી ગાયો અતિ દુર્લભ એવા વરદાનો આપે છે. ગાયોને સુખ આપવું, મનવડે પણ તેનો દ્રોહ ન કરવો, સદા તેનું અર્ચન કરવું અને નમસ્કારોથી પૂજન કરવું. ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારો નિરંતર પ્રસન્ન મનથી ત્રણ દિવસ ગાયોનું ઉનું મૂત્ર પિયે, ત્રણ દિવસ ઉનું દૂધ પિયે અને ત્રણ દિવસ ઉનું ઘી પીયે ત્રણ દિવસ વાયુનું ભક્ષણ કરે તો સંપત્તિને પામે. દેવતાઓ જે પવિત્ર પદાર્થવડે ઉત્તમ લોકને ભોગવે છે અને જે પવિત્રોમાં પવિત્ર છે તે તને મસ્તકવડે ધારણ કરવું (માથે ચડાવવું) જે ગાયના ઘૃતથી અગ્નિ પ્રત્યે હોમ કરે, ઘૃતવડે સ્વસ્તિવાચન કરે, ઘૃતનું ભક્ષણ કરે અને ઘૃતનું દાન કરે તો પુષ્ટિ પામે. ગોમયથી નિકળેલા જવોનો માસ સુધી ગાયો સાથે આશ્રય કરે તો એથી બ્રહ્મહત્યાની સમાન પાપ હોય તે સર્વ નાશ પામે. દૈત્યોના પરાભવથી દેવોએ આ પવિત્રતા કરેલી હતી તેથી તેઓ દેવપણાને પામી મહા બળવાન્ અને સિદ્ધ થયા હતા. ગાયો પવિત્ર, પુણ્યરૂપ, અને ઉત્તમ, મોટું પવિત્ર કરનાર વસ્તુ છે, તેઓને બ્રાહ્મણોને આપવાથી મનુષ્ય સ્વર્ગને પામે છે. પવિત્ર થઇ ગાયોના મધ્યમાં પવિત્ર જળવડે આચમન કરી મનથી ગોમતી (ઋચ) વડે જપ કરે છે તો પવિત્ર અને નિર્મળ થાય છે. વિદ્યા, વેદ અને વ્રતમાં કુશળ. પુણ્ય કરનારા બ્રાહ્મણોએ અગ્નિના મધ્યમાં. ગાયોના મધ્યમાં અને બ્રાહ્મણોની સભામાં શિષ્યોને યજ્ઞની બરોબર એવી ગોમતી (ઋચા) ભણાવવી. ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરનારો ગોમતી (ઋચા) વરને પામે છે. પુત્રની ઇચ્છાવાળો પુત્રને, ધનની કામનાવાળો ધનને, પતિની કામનાવાળી સ્ત્રી પતિને અને મનુષ્ય સર્વ કામનાઓને પામે છે તથા સેવન કરવાથી પ્રસન્ન, ગાયો સર્વ આપે છે, એમાં સંશય નથીજ. આ રીતે ગાયો મહા ભાગ્યવાળી, યજ્ઞમાં ઉપયોગિ, અને સર્વ કામનાઓને આપનારી જાણો. તેઓથી બીજું ઉત્તમ નથી, આ પ્રમાણે મહાત્મા પિતાએ (વ્યાસે) બાંધેલા મહા તેજસ્વી શુકદેવજી નિરંતર ગાયોને પૂજવા લાગ્યા માટે તમે પણ તેને પૂજો.

इत्युक्तः स महातेजाः शुकः पित्रामहात्मना ।
पूजयामास गां नित्यं तस्मात्त्वमपिपूजय ॥ ४७ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोदानमाहात्म्ये एकाशीतितमोऽध्यायः ॥८१॥

અધ્યાય ૮૨ મો. ગૌલક્ષ્મી સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—मया गवांपुरीषं वै श्रियाजुष्टमितिश्रुतम् ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं संशयोऽत्रपितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે—હે પિતામહ ! ગાયોનું છાણ લક્ષ્મીએ સેવેલું એમ સાંભળેલું છે, એમાં સંશય છે માટે હું એ સાંભળવા ઈચ્છું છું. ભીષ્મ બોલ્યા.—હે મનુષ્યોને પાળનારા ભરતશ્રેષ્ઠ ! આ ઠેકાણે પ્રાચીન એક ઇતિહાસ લક્ષ્મીને ગાયો સાથે સંવાદરૂપ કહેવાય છે. એક વાર શરીરને મનોહર કરી લક્ષ્મી ગાયોના મધ્યમાં પેઠાં ત્યારે તેના રૂપની સંપત્તિ જોઇ ગાયો વિસ્મય પામી ગઇ. ગાયો બોલી હે દેવી ! તમે કોણ છો? પૃથ્વીમાં રૂપેકરી તમે ઉપમારહિત શાથી છો? હે મહાભાગે ! અમે તમારાં રૂપની સંપત્તિથી વિસ્મય પામ્યાં છીએ, માટે તમને જાણવા ઇચ્છિએ છીએ. હે ઉત્તમ વર્ણ અને કાંતિવાળાં, તમે કોણ છો અને કયાં જશો એ સઘળું તત્વથી અમને કહો. લક્ષ્મી બોલ્યાં કે, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. હું લોકોને પ્રિય છું અને લક્ષ્મી એ નામે પ્રસિદ્ધ છું. મારો ત્યાગ કરવાથી દૈત્યો ઘણાં વર્ષો સુધી નાશ પામ્યા હતા અને મારા પામવાથી દેવતાઓ ઘણાં વર્ષો સુધી આનંદ પામ્યા છે. ઇન્દ્ર, સૂર્ય, ચન્દ્ર, વિષ્ણુ, જળ તથા અગ્નિ, તેમ મારા પામવાથી ઋષિ ને દેવતાઓ સિદ્ધ થાય છે. હે ગાયો ! હું જેઓ પાસે જતી નથી તેઓ સર્વ રીતે નાશ (પરાભવ) પામે છે, ધર્મ, અર્થ અને કામ આ ત્રણ મારા સેવવાથી સુખવાળા છે. હે સુખને આપનારી ગાયો ! આવાં સામર્થ્યવાળી મને જાણો, આમ છે તોપણ હું નિરંતર તમારામાં વસવા ઇચ્છું છું અને તમને પ્રાર્થના કરૂં છું કે તમે લક્ષ્મીએ સેવેલાં થાઓ. ગાયો બોલી તમે નિશ્ચય રહિત, ચપળ, અને ઘણાઓ સાથે સામાન્ય (સાધારણ) છો માટે અમે તમને ઇચ્છતા નથી. તમારૂં સારૂં થાઓ અને જ્યાં ક્રીડા કરવી હોય ત્યાં ચાલ્યાં જાઓ. અમે સર્વ શરીરવાળી છીએ, તમારાથી આજે અમને શું છે? (કશું નથી). માટે જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં જાઓ. અમે તમારી સાથે જે કરવાનું હતું તે કીધું. લક્ષ્મી બોલ્યાં—હે ગાયો ! તમે મને આજ પ્રસન્ન કરતાં નથી એ શું તમને યોગ્ય છે? તમે શા માટે દુર્લભ, સતી એવી હું તે પ્રત્યે અનુગ્રહ કરતાં નથી? હે સારાં આચરણવાળીઓ ! જગતમાં લોકની કહેવત છે કે પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થવાથી પરાભવ થાય છે, આ નિશ્ચય ખરો છે. મનુષ્ય, દેવ, દાનવ, ગંધર્વ, પિશાચ, ઉરગ અને રાક્ષસ આ સર્વ મોટું ઉગ્ર તપ કરી મને સેવે છે, હે ગાયો ! એ મહિમા તમારો છે માટે તમે મારા પ્રત્યે અનુગ્રહ કરો. હે સૌમ્ય ! સ્થાવર તથા જંગમ પ્રાણિ સહિત એવા ત્રણ લોકમાં હું અપમાન કરવા લાયક નથી. ગાયો બોલી–હે દેવિ ! અમે તમને અપમાન કરતાં નથી, તેમ તમને પરાભવ પમાડતાં નથી પણ તમે નિશ્ચય રહિત અને ચલ ચિત્તવાળાં છો તેથી તમને તજીએ છીએ. હે પાપ રહિત ! બહુ કહેવાથી શું? જ્યાં ઇચ્છતાં હો ત્યાં જાઓ. અમે સર્વ શરીરવાળાં છીએ માટે તમવડે અમને શું છે [કશું-

નથી]. લક્ષ્મી બોલ્યાં-હે માનને આપનારીઓ! તમે ના પાડવાથી હું સર્વ લોકમાં અપમાનવાળી થઇશ, માટે મારાપર મહેરબાની કરો. હે મહા ભાગ્યવાળાંઓ! તમે શરણાગતને પાળનાર છો માટે શરણ આવેલી, સદા ભજનાર અને નિંદા રહિત એવી હું છું તેની રક્ષા કરો. તમે સદા કલ્યાણ કરનારાં છો તેથી તમારાથી માનને ઇચ્છું છું અને તમારા નીચેના એક અંગોમાંનાં અતિ નિંદિત અંગમાં વસવા ઇચ્છું છું પણ હે પાપ રહિત ગાયો! તમારાં અંગોમાં કંઇ પણ નિંદિત હોય એમ મને જણાતું નથી માટે પુણ્યકારિ, પવિત્ર અને સૌભાગ્યવાળાં તમે મને આજ્ઞા આપો તથા તમારા દેહમાં જ્યાં હું રહું તે ઠેકાણું મને કહો. હે નરાધિપ! આ રીતે જ્યારે તેણે ગાયોને કહ્યું ત્યારે શુભ, કરૂણવાળી અને વહાલી એવી સર્વ ગાયો ભેગી મળી વિચાર કરી લક્ષ્મી પ્રત્યે બોલી કે હે યશસ્વિનિ! હે કલ્યાણિ! અવશ્ય અમારે તમારૂં માન રાખવું છે માટે તમે છાણ ને મૂત્રમાં વસો. આ અમને પણ પુણ્ય છે. લક્ષ્મી બોલ્યાં-બહુ સારૂં થયું, તમે કહો છો એમ થશે, હે સુખને આપનારાં! તમે મને માની મારાપર અનુગ્રહરૂપ પ્રસન્નતા કરી. હે ભારત! આ રીતે લક્ષ્મી ગાયો સાથે ઠરાવ કરી તેઓનાં જોતાંજ તે ઠાણે ત્યાં અંતર્ધાન પામ્યાં. આ રીતે હે પુત્ર! તમને ગાયના છાણનું માહાત્મ્ય તો કહ્યું, ફરીને મારા કહેવાથી ગાયોનું માહાત્મ્ય સાંભળો.

एवं गोशकृतः पुत्र माहात्म्यं ते तु वर्णितम् ।
माहात्म्यं च गवां भूयः श्रुयतांगदतो मम ॥ २७ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्रीगोसंवादोनामद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

અધ્યાય ૮૩ મો. ગોલોકની શ્રેષ્ઠતા.

भीष्म उवाच—ये च गांसम्प्रयच्छान्ति हुत शिष्टाशिनश्चये ।
तेषां सत्राणि यज्ञाश्च नित्यमेव युधिष्ठिर ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા-હે યુધિષ્ઠિર! જેઓ ગાયને આપે છે અને જેઓ હોમથી શેષ રહેલા ભાગને ખાનાર છે તેઓને સત્ર (નિત્યદાન) અને યજ્ઞો નિત્ય છે. દહિં અને ઘૃત વગર આ લોકમાં યજ્ઞ થતો નથી, તેણે કરી યજ્ઞનું યજ્ઞપણું અને એનું મૂલ કહેવાય છે, સર્વ દાનોમાં ગાયોનું દાન વખણાય છે. ગાયો શ્રેષ્ઠ છે, પવિત્ર છે અને એ ઉત્તમ પાવન છે. પુષ્ટિને માટે અને શાંતિને સારૂ પણ તેઓનું સેવન કરવું. તેઓનું દૂધ, દહિં ને, ઘૃત પાપને નાશ પમાડનાર છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આ લોક તથા પરલોકમાં ગાયો પરમ તેજ કહેલ છે. ગાયથી બીજું કંઇ વધારે પવિત્ર નથી. હે યુધિષ્ઠિર! આ ઠેકાણે બ્રહ્મા અને ઇંદ્રના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે. જ્યારે દૈત્યો પરાભવ પામ્યા ત્યારે સત્ય ધર્મમાં પરાયણ ત્રણ જગતનો ઇશ્વર ઇન્દ્ર, ગંધર્વ સહિત ઋષિઓ, કિન્નર, ઉરગ (નાગ), રાક્ષસ, દેવ અસુર, ગરૂડો, પ્રજાના પતિઓ અને ઉદયને પામેલી સર્વ પ્રજાઓ કોઇ વખતે બ્રહ્માની ઉપાસના કરતી હતી. હે કુંતાના પુત્ર! દિવ્ય તાનોમાં ગાયન કરનારા, નારદ, પર્વત, વિશ્વાવસુ, હાહા

અને રૂદ્ર એઓ પણ સદા તે પ્રભુની ઉપાસના કરતાં હતા. તે સમયે ત્યાં પવન દિવ્ય પુષ્પોને વહેતો હતો, તેમ ઋતુઓ જૂદી જૂદી સુગંધોને આપતી હતી. તે દિવ્ય વાદિત્રોથી ગાજી રહેલ, દિવ્ય સ્ત્રી અને ચારણોથી યુક્ત, જેમાં સર્વ પ્રાણિયોનો મેલાવડો થયેલો હતો એવા દેવોના સમૂહમાં ઇન્દ્ર દેવોના ઇશ્વર બ્રહ્માને સ્તુતિ કરી પ્રણામ કરી પૂછવા લાગ્યા કે હે ભગવાન! પિતામહ! શાથી ગાયોનો લોક લોકના ઇશ્વર એવા દેવતાઓની ઉપર છે તે જાણવા ઇચ્છું છું, હે મહેશ્વર! ગાયોએ શું તપ અથવા બ્રહ્મચર્ય કરેલું કે જેથી રજોગુણ રહિત થઇ સુખે કરી દેવતાઓથી ઉંચે વસે છે. આ સાંભળ્યું ત્યારે બ્રહ્મા બલિરાજાના શત્રુ ઇન્દ્રને કહેવા લાગ્યા કે હે ઇન્દ્ર! તમે નિત્ય ગાયોનું અપમાન કરેલું છે તેણે કરી તમે એઓનું માહાત્મ્ય જાણતા નથી પણ હે પ્રભો! હે સુરશ્રેષ્ઠ! ગાયોનું પરમ સામર્થ્ય અને માહાત્મ્ય સાંભળો. હે ઇન્દ્ર! ગાયો યજ્ઞનું અંગ અને યજ્ઞરૂપજ કહેલ છે. એઓ વિના યજ્ઞ કોઇ રીતે પણ થઇ શકતો નથી. વળી તેઓ દૂધ અને ઘીથી પ્રજાઓનું પોષણ કરે છે. તેઓના પુત્ર (બળદો) પણ ખેડના યોગને સેવે છે, તથા જૂદાં જૂદાં ધાન્ય અને બીજોને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી યજ્ઞો પ્રવર્તે છે. સર્વ તરફ હવ્ય, કવ્ય, દૂધ, દહિં અને ઘૃત થાય છે માટે તેઓ પુણ્યરૂપ છે. હે સુરાધિપ! ક્ષુધા અને તૃષ્ણાથી પીડા પામેલા પણ જૂદા જૂદા ભારોને ધારણ કરે છે. હે ઇન્દ્ર! નિષ્કપટપણાને ધારણ કરનારી ગાયો કર્મે કરી મુનિઓ તથા પ્રજાઓને ધારણ કરે છે, તે પુણ્યકર્મે કરી તેઓ સદા આપણી ઉપર વસે છે. હે ઇન્દ્ર! આ રીતે ગાયોનું દેવોની ઉપર નિવાસ કરવાનું કારણ આજ તમને કહ્યું, હે સો યજ્ઞો કરનાર ઇન્દ્ર! મારા વરદાન આપવાથી આ ગાયો વરદાનને આપનારીઓ છે, હે સુરશ્રેષ્ઠ! હે બળને મારનાર! પુણ્યકર્મવાળી, પાવન શુભ લક્ષણવાળી ગાયો જે સારૂ પૃથ્વીમાં ગઇ તે સમગ્રપણાએ મારા કહેવાથી સાંભળો. હે દેવ! હે તાત! પૂર્વ યુગમાં મહાત્મા દેવેંદ્રો ત્રણ લોકોને આજ્ઞામાં રાખતા હતા ત્યારે હે અમરશ્રેષ્ઠ! વિષ્ણુ પુત્ર માટે નિરંતર એક પગે કરી અતિ દુઃખે કરાય તેવાં ઘોર તપને કરનારાં અદિતીના ગર્ભપણાને પામ્યા હતા ત્યારે મોટું તપ કરનારાં તે મહાદેવીને જોઇ હર્ષ પામેલાં, ધર્મમાં પરાયણ, દક્ષનાં પુત્રી, સુરભિ એ નામથી પ્રસિદ્ધ એવાં દેવી, દેવ ગંધર્વોએ સેવેલાં, રમણીય. કૈલાસના શિખર ઉપર પરમયોગને પામી એક પગે અગીઆર હજાર વર્ષો સુધી ઉભાં રહ્યાં તેના તપથી સંતાપ પામેલા, ઋષિ અને મહોરગો સહિત એવા દેવો મારી સાથે ત્યાં જઇ તે શુભ દેવીની ઉપાસના કરવા લાગ્યા. ત્યાં પછી મેં તપવાળી તે દેવીને હે નિંદા રહિત દેવિ! શા સારૂ ઘોર તપ કરે છે? હે મહાભાગે! હે શોભને! હું આ તમારાં તપે કરી પ્રસન્ન થયો છું માટે હે દેવિ! વર માગ હું તમને વરદાન આપીશ એમ કહ્યું. સુરભી બોલી કે, હે લોકના પિતામહ! હે ભગવન્! મને વરદાનથી ઘણું કર્યું, હે નિષ્પાપ! તમે પ્રસન્ન થયા એજ મને વરદાન છે. બ્રહ્મા બોલ્યા—હે ત્રણ દીશાવાળા દેવોના ઇશ્વર! આ પ્રમાણે કહેનારાં તે સુરભિ દેવીને મેં જે સામું કહ્યું તે હે ઇન્દ્રાણીના પતિ! હે દેવોના ઇન્દ્ર જાણો. હે શુભ મુખવાળિ દેવી! તમારી લોભ વગરની કામના અને તપથી હું પ્રસન્ન થયો છું માટે તમને અમરપણારૂપ વર આપું છું. તમે ત્રણ લોકોની પણ ઉપર વસશો અને મારી પ્રસન્નતાથી તમે વસશો તે ગોલોક એ રીતે વિખ્યાત થશે. હે મહાભાગે! મનુષ્યોમાં તમારાં કર્મને કરનારી શુભ પ્રજા અને તમારી સર્વ પુત્રીઓ તેમાં વસશે. હે શુભે! મનથી ધારેલા દિવ્ય અને મનુષ્ય સંબંધી ભોગો તથા જે

સુખ છે તે સર્વ તમને પ્રાપ્ત થશે. હે ઇન્દ્ર! ત્યાંના લોકો સર્વ કામનાઓથી યુક્ત છે, ત્યાં મૃત્યુ જતો નથી, જરા જતી નથી અને અગ્નિ જતો નથી. હે ઇન્દ્ર! ત્યાં દવ અને કશું અશુભ નથી, ત્યાં દિવ્ય અરણ્યો છે, દિવ્ય ઘરો છે, હે ઇન્દ્ર! ત્યાં ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનારાં સારી યુક્તિવાળાં વિમાનો છે. હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા! બ્રહ્મચર્યથી, તપથી, સત્યથી, દમથી, જૂદાં જૂદાં દાનોથી પુણ્યોથી, તીર્થોનાં સેવનથી, મોટાં તપથી અને સારાં કર્મથી ગોલોક પામી શકાય છે, હે ઇન્દ્ર! તમારા પૂછવાથી મેં આ સર્વ કહ્યું, માટે હે અસુરોને હણનાર તમારે ગાયોનો પરાભવ કરવો નહિ. ભીષ્મ બોલ્યા—હે યુધિષ્ઠિર! આ સાંભળી ઇન્દ્ર હમેશ ગાયોને પૂજવા લાગ્યો અને નિત્ય તેઓને ઘણું માન કરવા લાગ્યો, હે મહાકાંતિવાળા! આ પાવન પરમ પવિત્ર, ઉત્તમ ગાયોનું માહાત્મ્ય સર્વ તમને કહ્યું. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ! જે સર્વ પાપને મટાડનારૂં આખ્યાન કહ્યું એને સાવધાન થઇ સદા બ્રાહ્મણોને હવ્ય, કવ્ય, યજ્ઞ, અને પિતૃનાં કાર્યોમાં સંભળાવે છે તો સર્વ કામનાને આપનારૂં અક્ષય ફળ તેના પિતૃને પહોચે છે. ગાયોમાં ભક્તિવાળો માણસ જે જે ઇચ્છે છે તે તે પામે છે. આજે સ્ત્રીયો પણ ગાયોમાં ભક્તિવાળી છે તે કામનાને પામે છે, પુત્રની ઇચ્છાવાળો પુત્રને તથા કન્યાની ઇચ્છાવાળો કન્યાને પામે છે, ધનની ઇચ્છાવાળો ધનને પામે છે અને ધર્મની ઇચ્છાવાળા ધર્મને પામે છે, વિદ્યાની ઇચ્છાવાળો વિદ્યા પામે છે, સુખની ઇચ્છાવાળો સુખ પામે છે અને હે ભારત! ગાયોના ભક્તને કંઇ પણ દુર્લભ રહેતું નથી.

> विद्यार्थी वाप्नुयाद्विद्यां सुखार्थी प्राप्नुयात्सुखम् ।
> न किञ्चिद्दुर्लभं चैव गवां भक्तस्य भारत ॥ ५२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोदानवर्णने त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

અધ્યાય ૮૪ મો. સોનાની ઉત્પત્તિ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—उक्तं पितामहेनेदं गवां दानमनुत्तमम् ।
विशेषेण नरेन्द्राणामिह धर्ममवेक्षताम् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે આ લોકમાં વિશેષે કરી ધર્મને જોનારા રાજાઓ માટે બ્રહ્માએ ગાયોનું દાન કહ્યું છે કારણ કે રાજ્ય છે તે નિરંતર દુઃખરૂપ અને અકુશળ મનવાળા મનુષ્યોએ ધારણ કરી શકાય એવું નથી તેથી ઘણું કરી રાજાઓની શુભ ગતિ થતી નથી, માટે હે કુરૂનંદન! તેમાં પૃથ્વીને આપનારા જરૂર પવિત્ર થાય છે, આ રીતે મેં તમને સર્વ ધર્મો કહ્યા, એમજ પૂર્વે નૃગરાજાએ અને નાચિકેત ઋષિએ દેખાડેલું ગાયોનું દાન તમને કહ્યું, વેદ ને ઉપનિષદ્થી જે સર્વ કર્મોમાં દક્ષિણા કહેલી છે તેમાં અને સર્વ યજ્ઞોમાં ભૂમિ, ગાય અને સુવર્ણ મ્હેલ છે તેમાં સુવર્ણ દક્ષિણા છે. એ રીતે ઉત્તમ શ્રુતિ પણ છે. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે હે પિતામહ! હું એ યથાર્થ સાંભળવા ઇચ્છું છું. સુવર્ણ શું છે? કેમ થયું છે? ક્યા કાળમાં થયું છે? શા સ્વરૂપવાળું છે? દૈવવાળું છે? શા ફળવાળું છે? શા માટે ઉત્તમ કહેવાય છે? શા માટે વિદ્વાનો સુવર્ણનાં દાનને માને છે? શા માટે તે યજ્ઞમાં કર્મોમાં

અને રૂદ્ર એઓ પણ સદા તે પ્રભુની ઉપાસના કરતા હતા. તે સમયે ત્યાં પવન દિવ્ય પુષ્પોને વહેતો હતો, તેમ ઋતુઓ જૂદી જૂદી સુગંધોને આપતી હતી. તે દિવ્ય વાદિત્રોથી ગાજી રહેલ, દિવ્ય સ્ત્રી અને ચારણોથી યુક્ત, જેમાં સર્વ પ્રાણિયોનો મેલાવડો થયેલો હતો એવા દેવોના સમૂહમાં ઇન્દ્ર દેવોના ઇશ્વર બ્રહ્માને સ્તુતિ કરી પ્રણામ કરી પૂછવા લાગ્યા કે હે ભગવાન! પિતામહ! શાથી ગાયોનો લોક લોકના ઇશ્વર એવા દેવતાઓની ઉપર છે તે જાણવા ઇચ્છું છું, હે મહેશ્વર! ગાયોએ શું તપ અથવા બ્રહ્મચર્ય કરેલું કે જેથી રજોગુણ રહિત થઇ સુખે કરી દેવતાઓથી ઊંચે વસે છે. આ સાંભળ્યું ત્યારે બ્રહ્મા બલિરાજાના શત્રુ ઇન્દ્રને કહેવા લાગ્યા કે હે ઇન્દ્ર! તમે નિત્ય ગાયોનું અપમાન કરેલું છે તેણે કરી તમે એઓનું માહાત્મ્ય જાણતા નથી પણ હે પ્રભો! હે સુરશ્રેષ્ઠ! ગાયોનું પરમ સામર્થ્ય અને માહાત્મ્ય સાંભળો. હે ઇન્દ્ર! ગાયો યજ્ઞનું અંગ અને યજ્ઞરૂપજ કહેલ છે. એઓ વિના યજ્ઞ કોઇ રીતે પણ થઇ શકતો નથી. વળી તેઓ દૂધ અને ઘીથી પ્રજાઓનું પોષણ કરે છે. તેઓના પુત્ર (બળદો) પણ ખેડના યોગને સેવે છે, તથા જૂદાં જૂદાં ધાન્ય અને બીજોને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી યજ્ઞો પ્રવર્તે છે. સર્વ તરફ હવ્ય, કવ્ય, દૂધ, દહિં અને ઘૃત થાય છે માટે તેઓ પુણ્યરૂપ છે. હે સુરાધિપ! ક્ષુધા અને તૃષ્ણાથી પીડા પામેલા પણ જૂદા જૂદા ભારોને ધારણ કરે છે. હે ઇન્દ્ર! નિષ્કટપણાને ધારણ કરનારી ગાયો કર્મે કરી મુનિઓ તથા પ્રજાઓને ધારણ કરે છે, તે પુણ્યકર્મે કરી તેઓ સદા આપણી ઉપર વસે છે. હે ઇન્દ્ર! આ રીતે ગાયોનું દેવોની ઉપર નિવાસ કરવાનું કારણ આજ તમને કહ્યું, હે સો યજ્ઞો કરનાર ઇન્દ્ર! મારા વરદાન આપવાથી આ ગાયો વરદાનને આપનારીઓ છે, હે સુરશ્રેષ્ઠ! હે બળને મારનાર! પુણ્યકર્મવાળી, પાવન શુભ લક્ષણવાળી ગાયો જે સારૂ પૃથ્વીમાં ગઇ તે સમગ્રપણાએ મારા કહેવાથી સાંભળો. હે દેવ! હે તાત! પૂર્વ યુગમાં મહાત્મા દેવેંદ્રો ત્રણ લોકોને આજ્ઞામાં રાખતા હતા. જ્યારે હે અમરશ્રેષ્ઠ! વિષ્ણુ પુત્ર માટે નિરંતર એક પગે કરી અતિ દુઃખે કરાય તેવાં ઘોર તપને કરનારાં અદિતીના ગર્ભપણાને પામ્યા હતા ત્યારે મોટું તપ કરનારાં તે મહાદેવીને જોઇ હર્ષ પામેલાં, ધર્મમાં પરાયણ, દક્ષનાં પુત્રી, સુરભિ એ નામથી પ્રસિદ્ધ એવાં દેવી, દેવ ગંધર્વોએ સેવેલાં, રમણીય. કૈલાસના શિખર ઉપર પરમયોગને પામી એક પગે અગીઆર હજાર વર્ષો સુધી ઉભાં રહ્યાં તેના તપથી સંતાપ પામેલા, ઋષિ અને મહોરગો સહિત એવા દેવો મારી સાથે ત્યાં જઇ તે શુભ દેવીની ઉપાસના કરવા લાગ્યા. ત્યાં પછી મેં તપવાળી તે દેવીને હે નિંદ્રા રહિત દેવિ! શા સારૂ ઘોર તપ કરે છે? હે મહાભાગે! હે શોભને! હું આ તમારાં તપે કરી પ્રસન્ન થયો છું માટે હે દેવિ! વર માગ હું તમને વરદાન આપીશ એમ કહ્યું. સુરભી બોલી કે, હે લોકના પિતામહ! હે ભગવન્! મને વરદાનથી ઘણું કર્યું, હે નિષ્પાપ! તમે પ્રસન્ન થયા એજ મને વરદાન છે. બ્રહ્મા બોલ્યા—હે ત્રણ દીશાવાળા દેવોના ઇશ્વર! આ પ્રમાણે કહેનારાં તે સુરભિ દેવીને મેં જે સાંભું કહ્યું તે હે ઇન્દ્રાણીના પતિ! હે દેવોના ઇન્દ્ર જાણો. હે શુભ મુખવાળિ દેવી! તમારી લોભ વગરની કામના અને તપથી હું પ્રસન્ન થયો છું માટે તમને અમરપણારૂપ વર આપું છું. તમે ત્રણ લોકોની પણ ઉપર વસશો અને મારી પ્રસન્નતાથી તમે વસશો તે ગોલોક એ રીતે વિખ્યાત થશે. હે મહાભાગે! મનુષ્યોમાં તમારાં કર્મને કરનારી શુભ પ્રજા અને તમારી સર્વ પુત્રીઓ તેમાં વસશે. હે શુભે! મનથી ધારેલા દિવ્ય અને મનુષ્ય સંબંધી ભોગો તથા જે

સુખ છે તે સર્વ તમને પ્રાપ્ત થશે. હે ઇન્દ્ર! ત્યાંના લોકો સર્વ કામનાઓથી યુક્ત છે, ત્યાં મૃત્યુ જતો નથી. જરા જતી નથી અને અગ્નિ જતો નથી. હે ઇન્દ્ર! ત્યાં દવ અને કશું અશુભ નથી, ત્યાં દિવ્ય અરણ્યો છે, દિવ્ય ઘરો છે, હે ઇન્દ્ર! ત્યાં ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનારાં સારી યુક્તિવાળાં વિમાનો છે. હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા! બ્રહ્મચર્યથી, તપથી, સત્યથી, દમથી, જૂદાં જૂદાં દાનોથી પુણ્યોથી, તીર્થોનાં સેવનથી, મોટાં તપથી અને સારાં કર્મથી ગોલોક પામી શકાય છે, હે ઇન્દ્ર! તમારા પૂછવાથી મેં આ સર્વ કહ્યું, માટે હે અસુરોને હણનાર તમારે ગાયોનો પરાભવ કરવો નહિ. ભીષ્મ બોલ્યા–હે યુધિષ્ઠિર! આ સાંભળી ઇન્દ્ર હમેશ ગાયોને પૂજવા લાગ્યો અને નિત્ય તેઓને ઘણું માન કરવા લાગ્યો, હે મહાકાંતિવાળા! આ પાવન પરમ પવિત્ર, ઉત્તમ ગાયોનું માહાત્મ્ય સર્વ તમને કહ્યું. હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ! જે સર્વ પાપને મટડનારૂં આખ્યાન કહ્યું એને સાવધાન થઇ સદ. બ્રાહ્મણોને હવ્ય, કવ્ય, યજ્ઞ, અને પિતૃનાં કાર્યોમાં સંભળાવે છે તો સર્વ કામનાને આપનારૂં અક્ષય ફળ તેના પિતૃને પહોંચે છે. ગાયોમાં ભક્તિવાળો માણસ જે જે ઇચ્છે છે તે તે પામે છે. આજે સ્ત્રીયો પણ ગાયોમાં ભક્તિવાળી છે તે કામનાને પામે છે, પુત્રની ઇચ્છાવાળો પુત્રને તથા કન્યાની ઇચ્છાવાળો કન્યાને પામે છે, ધનની ઇચ્છાવાળો ધનને પામે છે અને ધર્મની ઇચ્છાવાળા ધર્મને પામે છે, વિદ્યાની ઇચ્છાવાળો વિદ્યા પામે છે, સુખની ઇચ્છાવાળો સુખ પામે છે અને હે ભારત! ગાયોના ભક્તને કંઇ પણ દુર્લભ રહેતું નથી.

विद्यार्थी वाप्नुयाद्विद्यां सुखार्थी प्राप्नुयात्सुखम् ।
न किञ्चिद्दुर्लभं चैव गवां भक्तस्य भारत ॥ ५२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोदानवर्णने त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

અધ્યાય ૮૪ મો. સોનાની ઉત્પત્તિ.

युधिष्ठिर उवाच—उक्तं पितामहेनेदं गवां दानमनुत्तमम् ।
विशेषेण नरेन्द्राणामिह धर्ममवेक्षताम् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે આ લોકમાં વિશેષે કરી ધર્મને જોનારા રાજાઓ માટે બ્રહ્માએ ગાયોનું દાન કહ્યું છે કારણ કે રાજ્ય છે તે નિરંતર દુઃખરૂપ અને અકુશળ મનવાળા મનુષ્યોએ ધારણ કરી શકાય એવું નથી તેથી ઘણું કરી રાજાઓની શુભ ગતિ થતી નથી, માટે હે કુરુનંદન! તેમાં પૃથ્વીને આપનારા જરૂર પવિત્ર થાય છે, આ રીતે મેં તમને સર્વ ધર્મો કહ્યા. એમજ પૂર્વે નૃગરાજાએ અને નાચિકેત ઋષિએ દેખાડેલું ગાયોનું દાન તમને કહ્યું, વેદ ને ઉપનિષદથી જે સર્વ કર્મોમાં દક્ષિણા કહેલી છે તેમાં અને સર્વ યજ્ઞોમાં ભૂમિ, ગાય અને સુવર્ણ કહેલ છે તેમાં સુવર્ણ દક્ષિણા છે. એ રીતે ઉત્તમ શ્રુતિ પણ છે. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે હે પિતામહ! હું એ યથાર્થ સાંભળવા ઇચ્છું છું. સુવર્ણ શું છે? કેમ થયું છે? ક્યા કાળમાં થયું છે? શા સ્વરૂપવાળું છે? દૈવવાળું છે? શા ફળવાળું છે? શા માટે ઉત્તમ કહેવાય છે? શા માટે વિદ્વાનો સુવર્ણનાં દાનને માને છે? શા માટે તે યજ્ઞમાં કર્મોમાં

દક્ષિણા સારૂ વર્ણવાય છે અને શા માટે દક્ષિણા કાજે સુવર્ણ ભૂમિ તથા ગાયથી શ્રેષ્ઠ અને પરમ પાવન છે? હે પિતામહ! તે તમે કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્! મેં જે બહુ કારણોના વિસ્તારવાળું અનુભવ કરેલું છે તે સુવર્ણની ઉત્પત્તિ સાવધાન થઇ સાંભળો. જ્યારે મહા તેજસ્વી મારા પિતા શંતનુ મરણ પામ્યા ત્યારે તેનું શ્રાદ્ધ કરવા હું ગંગાદ્વાર ગયો, ત્યાં જઇ હે પુત્ર! મેં પિતાના શ્રાદ્ધ કર્મનો આરંભ કર્યો, એમાં મારી માતા ગંગાએ મને સહાયતા કરી. તે પછી ત્યાં આગળ સિદ્ધ, ઘણા ઋષિયોને બેસારી મેં જળ આપવા વગેરે કાર્યોનો આરંભ કર્યો. પૂર્વ કર્મમાં સાવધાન એવો હું જે પ્રમાણે કહેલું તે પ્રમાણે તે કર્મ સમાપ્ત કર્યું જ્યારે મેં યથાયોગ્ય સારી રીતે પિતૃને જળની અંજલી (ખોબો) આપવા માંડી ત્યારે હે રાજન્! તે દર્ભનાં આસનને ઘેરી અતિ સુંદર બાહુ બંધવાળો મોટાં આભરણોવાળો બાહુ ઉત્પન્ન થયો, તે ઉત્પન્ન થયેલા બાહુને જોઇ હું ઘણો વિસ્મય પામ્યો અને હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આ સાક્ષાત્ મારા પિતા ગ્રહણ કરનાર છે એમ બુદ્ધિ થઇ. પછી હે પ્રભુ! શાસ્ત્રથી વિચાર કરી મનુષ્યે હાથમાં પિંડ આપવો એ વિધિ વેદોમાં કહેલો નથી એમ મને જ્ઞાન અને બુદ્ધિ થઇ. વળી આ લોકમાં કયાંય પિતૃ મનુષ્યના પિંડને સાક્ષાત્ ગ્રહણ કરે છે એમ કહેલું નથી માટે દર્ભો ઉપર પિંડ આપવો એમ ધારી તે વખતે તે હાથના દેખાવનો અનાદર કરી શાસ્ત્રનાં પ્રમાણે કરી સૂક્ષ્મ એવા પિંડના વિધિને સંભારી હે ભરતશ્રેષ્ઠ! બધા પિંડ હું દર્ભ ઉપર આપવા લાગ્યો. હે મનુજશ્રેષ્ઠ! તમે પણ તે શાસ્ત્રના માર્ગને અનુસરવાથી જાણો. પછી હે જનાધિપ! મારા પિતાનો હાથ અંતર્ધ્યાન થયો. ત્યાર પછી હે ભરતશ્રેષ્ઠ! સ્વપ્નના અંતમાં પિતૃઓએ મને દેખાવ દીધો અને પ્રસન્ન થયેલા મને કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થિવ! (રાજન્) અમે જેથી તું ધર્મથી મુંઝાતો નથી ને અહિં શાસ્ત્રને પ્રમાણ કરે છે, આ તારાં જ્ઞાનથી ખુશી થયા છીએ. તમે આત્મા, ધર્મ, શાસ્ત્ર, વેદ, ઋષિયો, સહિત પિતૃ, સાક્ષાત્ પિતામહ બ્રહ્મા, ગુરૂ અને પ્રજાપતિ એ સર્વ પ્રમાણને પ્રાપ્ત કર્યાં પણ ચલિત કર્યાં નહિ માટે તેઓ સ્થિતિ પામ્યા છે.

હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તમે આ જે જે આરંભેલું છે તે ઠીક છે પણ ભૂમિ અને ગાયને અર્થે સુવર્ણ આપો, આમ કરવાથી હે ધર્મજ્ઞ! સર્વ અમે અને અમારા પિતામહો પવિત્ર થઇશું; કારણ કે તે ઘણું પવિત્ર કરનારૂં છે. જેઓ સુવર્ણને આપે છે તેઓ દશ પૂર્વજોને તથા બીજા (થનારાઓ) ને તારે છે. આ રીતે મારા પિતૃઓએ કહેલું છે. પછી હે નરોના પતિ રાજન્! વિસ્મય પામેલો હું જાગ્યો અને સુવર્ણનું દાન કરવામાં બુદ્ધિ કરવા લાગ્યો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! હે સમર્થ રાજન્! આ પણ પરશુરામ સંબંધિ, ધન તથા આયુષને દેનારો પ્રાચીન ઇતિહાસ સાંભળો. પૂર્વે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે તીવ્ર રોષથી એકવીશ વાર ક્ષત્રય રહિત પૃથ્વી કરી ત્યારે હે મહારાજ! સકલ પૃથ્વીને જીતી કમળ સરખાં નેત્રવાળા! વીર પરશુરામ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયોએ પૂજેલો, સર્વ કામનાઓથી યુક્ત, સર્વ પ્રાણિયોને પવિત્ર કરનાર, તેજ તથા કાંતિને વધારનારો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા માંડયો. તે યજ્ઞના ફળે કરી પાપ રહિત થએલા તેજસ્વી તે જમદગ્નિના પુત્ર રામ આત્માની નિષ્પાપતાને માનતા ન હતા. તે મહાત્મા ભૃગુકુળમાં થયેલા રામે દક્ષિણાવાળા ઉત્તમ યજ્ઞવડે યજન કરી દયા થવાથી શાસ્ત્રસંપન્ન ઋષિ અને દેવતાઓને પૂછયું કે હે મહાભાગો! ઉગ્ર કર્મમાં વર્ત્તનારા નરોને જે પરમ પવિત્ર કરનાર હોય તે કહો. આ રીતે કહેવાથી વેદ તથા શાસ્ત્રને જાણ-

નારા તે મહર્ષિયો તેને કહેવા લાગ્યા—હે રામ! વેદની પ્રમાણતાનાં જ્ઞાનથી બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરો અને ફરી બ્રહ્માષયોના સમુદાયને પવિત્ર કરવાપણાના બાબત પૂછો અને મહા બુદ્ધિવાળા તેઓ જે કહે તે આચરણ કરો. પછી મહા તેજસ્વિ પરશુરામે વસિષ્ઠ, દેવર્ષિ, અગસ્ત્ય અને કાસ્યપને તેજ અર્થ પૂછવા માંડયો, કે હે વિપ્રેંદ્રો! હું નમ, કયા કર્મયોગથી અને કયા દાનથી પવિત્ર થાઉં એવી મારી બુદ્ધિ થઇ છે માટે હે શ્રેષ્ઠ! તપરૂપ ધનવાળા, જો તમારી મારા પ્રત્યે અનુગ્રહ કરનારી બુદ્ધિ હોય તો મને શું પવિત્ર કરનારૂં થાય તે કહો.

ઋષિયો બોલ્યા-હે ભૃગુનંદન! હે ભાર્ગવ! અહિં પાપને કરનારો માણસ, ગાય, ભૂમિ, અને ધનનું દાન કરવાથી પવિત્ર થાય છે એમ સાંભળ્યું છે. હે વિપ્રર્ષિ! બીજું મોટું પવિત્ર કરનારૂં દાન સાંભળો. અમે અહિં સાંભળ્યું છે કે દિવ્ય, અતિ અદ્‌ભુત આકારવાળું અગ્નિનાં છોકરાંરૂપ, પૂર્વે લોકોને બાળી વીર્યથી થએલું સુવર્ણ એ રીતે વિખ્યાત છે તેને આપવાથી તમે સિદ્ધિ પામશો. તે વખતે વખાણવા યોગ્ય વ્રતવાળા ભગવાન્ વસિષ્ઠ તેને કહેવા લાગ્યા—હે રામ! અગ્નિના સરખા કાન્તિવાળું સુવર્ણ જેમ પેદા થયું, જે તમને ફળ આપશે. જે સુવર્ણ અહિં ઉત્તમ કહેવાય છે અને જેથી જે રીતે અતિ ગુણવાળું છે તે હે મહાબાહો! મારા કહેવાથી સઘળું જાણો. આ સુવર્ણ અગ્નિ અને સોમરૂપ છે એમ નિશ્ચયથી સમજ. સુવર્ણ, અજ, વરૂણ, અગ્નિ, મેષ, સૂર્ય, અને અશ્વરૂપ છે એમ શાસ્ત્ર કહે છે. હાથી, મૃગ, નાગ, પાડા અને અસુરરૂપ છે એમ કહેલું છે. હે ભ્રગુનંદન! કુકડા, વરાહ, રાક્ષસ, ઈડા (યજ્ઞપાત્ર), ગાય, પય, સોમ અને ભૂમિરૂપ છે એવી સ્મૃતિ છે. હે વિપ્રર્ષિ! સર્વ જગતને મંથન કરી તેજનો સમુહ ઉત્પન્ન થયો અને તેઓથી અતિ ઉત્તમ સુવર્ણ રત્નરૂપ થયું. આ કારણથી દેવ, ગંધર્વ, ઉરગ, રાક્ષસ, મનુષ્ય, અને પિશાચો યત્નથી તેને ધારણ કરે છે અને હે ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ! સુવર્ણના વિકારરૂપ. જૂદી જૂદી જાતનાં આભૂષણોથી તથા બાજુબંધોથી યુક્ત મુકુટોવડે અધિક શોભે છે માટે તે સર્વ પવિત્રોથી પરમ પવિત્ર કહેલું છે. અને હે મનુજશ્રેષ્ઠ! તમે પણ તેને ભૂમિ, ગાય, અને રત્નોથી અધિક પવિત્ર માનો, હે સમર્થ! આ લોકમાં પૃથ્વી, ગાય અને જે બીજું કંઇ આપે એથી ઉત્તમ સુવર્ણનું દાન વિશેષ છે માટે હે દેવના સરખી કાંતિવાળા! અક્ષય અને પાવન એવું સુવર્ણ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને આપો. એજ ઉત્તમ પવિત્ર કરનાર છે. સુવર્ણજ સર્વ દક્ષિણાઓમાં શ્રેષ્ઠ કહેલું છે અને જેઓ સુવર્ણનું દાન કરે છે તેઓ સર્વ આપનારા થાય છે. જેઓ સુવર્ણ આપે છે તેઓ દેવતાઓને આપે છે, કારણ કે અગ્નિ સર્વ દેવતારૂપ છે અને તે (અગ્નિ) રૂપ સુવર્ણ છે માટે સુવર્ણને આપનારો સર્વ દેવતાઓને આપનાર થાય છે. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ! આથી ઉત્તમ બીજું જાણેલું નથી. હે સર્વ શાસ્ત્રધારિયોમાં ઉત્તમ! હે વિપ્રર્ષિ! ફરીને પણ મારા કહેવાથી સુવર્ણનુ માહાત્મ્ય જાણો. હે ભૃગુનંદન! મેં પૂર્વે પુરાણમાં ન્યાય પ્રમાણે પ્રજાપતિ કહેતા હતા ત્યારે આ સાંભળ્યું છે કે જે વખતે શ્રેષ્ઠ હિમાલય પર્વતમાં મહાત્મા, શૂલ જેના હાથમાં છે એવા ભગવાન્ રૂદ્રનો દેવી પાર્વતી સાથે વિવાહ પૂરો થયો તે વખતે હે ભૃગુકુળને ધારણ કરનારા રામ! દેવી પાર્વતીની સાથે મહાત્મા ભગવાન્ શંકરના સમાગમ વિષે ઉદ્વેગ પામી સર્વ દેવતાઓ રૂદ્ર પાસે ગયા અને હે ભ્રગુકુળને ધારણ કરનાર! તેઓ સર્વ ઐશ્વર્યના મહાદેવ, તથા વરને આપનારાં દેવી પાર્વતીને મસ્તક નમાવી પ્રસન્ન કરી રૂદ્રને કહેવા લાગ્યા કે હે અનઘ! આ અતિ તેજસ્વિ અને તપસ્વિ

એવા આપનો તપસ્વિ તથા તેજસ્વિ એવાં દેવીની સાથે સમાગમ છે. હે દેવ! તમે સફળ, તેજવાળા છો તેમ આ પાર્વતી પણ તેવાંજ છે માટે હે વિભો! હે દેવ! તમારૂં છોકરૂં બળવાન થશે અને તે ત્રણ લોકોમાં કંઇ શેષ નહિ રાખે તેથી હે મોટાં નેત્રવાળા! લોકેશ! તમે આ, નમેલા દેવતાઓને ત્રણ લોકનાં હિતની ઇચ્છાથી વર આપો અને હે વિભો! છોકરાં અર્થે પરમ તેજ નિયમમાં રાખો, નહિ તો ત્રણ લોકના સારરૂપ તમે બે લોકને સંતાપશો તથા તમારા બેનું છોકરૂં જરૂર દેવોનો પરાભવ કરશે. હે વિભો! આ તમારાં તેજને, દેવીપૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ અને સમસ્ત લોકો ધારણ કરવા સમર્થ નથી. આવી મારી બુદ્ધિ છે. વળી તેજની મહત્તાથી આ જગત્ દાહ પામે છે માટે હે ભગવન્! હે પ્રભો! અમારી ઉપર પ્રસન્નતા કરવા યોગ્ય છો. હે સુરશ્રેષ્ઠ! તમારાથી દેવી પાર્વતી વિષે પુત્ર ન થાય માટે ધૈર્યથી પ્રકાશ પામેલાં તેજ (વીર્ય)ને નિયમમાં રાખો. આ રીતે જ્યારે તેઓ બોલ્યા ત્યારે હે વિપ્રર્ષિ! ભગવાન્ શંકરે 'એમ થશે' એ પ્રમાણે તે દેવો પ્રત્યે કહ્યું અને આ રીતે કહી પોઠિઆનું જેને વાહન છે એવા શંકરે વીર્યને ઉંચુ પ્રાપ્ત કર્યું તથા તે દિવસથી માંડી તે ઉર્ધ્વરેતા (ઉંચા વીર્યવાળા) થયા. જ્યારે દેવોએ પ્રજાનો નાશ કર્યો ત્યારે ક્રોધ પામેલાં પાર્વતી ત્યાં સ્ત્રીના ભાવથી કઠિન વચન દેવોને કહેવા લાગ્યાં. હે સુરો! જેથી તમે છોકરાંની કામનાવાળા મારા ભરથારને નિવૃત્ત કર્યા તેથી તમે સર્વ છોકરાંઓ રહિત થશો. હે આકાશમાં ગતિ કરનારાઓ! આજે તમોએ જે માટે મારી પ્રજાનો ઉચ્છેદ કર્યો તે માટે સર્વ તમોને પ્રજા થશે નહિ. આ રીતે શાપ આપ્યો. એ શાપને વખતે હે ભગુદ્દહ! અગ્નિ ત્યાં ન હતા તેથી બીજા દેવો દેવીના તેવા શાપથી છોકરાંરહિત થયા જો કે શંકરે તે નિરૂપમ તેજ ધારણ તો કર્યું પણ તે વખતે તેથી કંઇક તે (તેજ) પૃથ્વી ઉપર પડ્યું અને તેજ વખતે અગ્નિમાં પડી અદ્દ્ભુત ઉપમાવાળું તેજ વધવા લાગ્યું તથા તે, અગ્નિમાં મળેલું આત્મયોનિપણાને પામ્યું. એજ સમયમાં તારક નામે અસુર હતો તેણે ઇન્દ્ર વગેરે દેવોને અતિ સંતાપ્યા અને દૈત્યનાં પરાક્રમથી આદિત્ય, વસુ, રૂદ્ર, મરૂત. અશ્વિનીકુમાર, અને સાધ્ય આ સર્વ દેવો ઘણો ત્રાસ પામ્યા. તેમજ અસુરોએ દેવતાઓનાં સ્થાન, વિમાન, નગરો અને ઋષિઓના આશ્રમો હરી લીધા ત્યારે દીનમનવાળા, જે દેવતા અને ઋષિયો હતા તેઓ સર્વ, જરાથી રહિત, સમર્થ, દેવ એવા બ્રહ્માને શરણે ગયા.

ते दीनमनसः सर्वे देवता ऋषयश्च ये।
प्रजग्मुः शरणं देवं ब्रह्माणमजरं विभुम् ॥ २ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे सुवर्णोत्पत्तिर्नामचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

અધ્યાય ૮૫ મો. સુવર્ણની ઉત્પત્તિ.

देवा ऊचुः—असुरस्तारकोनाम त्वया दत्त वरः प्रभो।
सुरानृषींश्च क्लिश्नाति वधस्तस्य विधीयताम् ॥ १ ॥

દેવતાઓ બોલ્યા–હે પ્રભો! આપે જેને વરદાન આપેલું છે એવો તારક નામે અસુર, સુર અને ઋષિયોને કલેશ પમાડે છે માટે તેનો વધ કરો. હે દેવ પિતામહ! તેનાથી અમને ભય ઉત્પન્ન થયો છે તેથી અમારી રક્ષા કરો, કેમકે અમારી બીજી ગતિ નથી. બ્રહ્મા બોલ્યા કે સર્વ પ્રાણિયોનામાં હું સમાન છું તોપણ અહિં ધર્મને પ્રસન્ન કરતો નથી માટે જલદી સુર અને ઋષિયોના સમુદાયને બોધ કરનારા તારકને હણો. હે સુરશ્રેષ્ઠ! મે અહિં પ્રથમજ કહેલું છે કે વેદ તથા ધર્મો નાશ નહિ પામે માટે તમારી ચિંતા ક્ષય પામો. દેવતાઓ બોલ્યા–ભગવાન્ એવા આપથી વરદાન પામવાથી બળથી ગર્વવાન્ થયેલો દૈત્ય, દેવતાઓએ હણી શકાતો નથી તે કેમ શાંતિ પામે? હે પિતામહ! હું દેવ, અસુર, અને રાક્ષસોને હણવા યોગ્ય ન થાઉં, આ રીતે તેણે તમારાથી વરદાન લીધેલું છે. વળી હે જગત્પતે! પૂર્વે પાર્વતીની પ્રજાનો નાશ કરવાથી તેણે સર્વ દેવોને શાપ આપ્યો છે કે તમને છોકરૂં થશે નહિં બ્રહ્મા બોલ્યા કે હે સુરશ્રેષ્ઠ! શાપ વખતે અગ્નિ ન હતો તેથી તે દેવોના દ્વેષિઓના વધ માટે છોકરૂં ઉત્પન્ન કરશે અને તે સર્વ દેવ, દાનવ, રાક્ષસ, મનુષ્ય, ગાંધર્વ, નાગ તથા પક્ષિયોને ઉલ્લંઘન કરી જેનાથી તમને ભય પેદા થયો છે તેને અને જે બીજા એ દેવના શત્રુ છે તેઓને શક્તિએ કરી સફળ ગતિવાળાં અસ્ત્રવડે હણશે. જે તમારા ઇચ્છેલા સંકલ્પરૂપ કહેવાય છે તે અગ્નિમાં રૂદ્રનું તેજ (વીર્ય) પડેલું છે તે મોટા તેજને અગ્નિ જેમ બીજો ઉત્પન્ન થયેલો અગ્નિ હોય તેમ દેવના શત્રુઓના વધ માટે ગંગા વિષે જન્મ આપશે. હે દેવો! જ્યારે શાપ આપ્યો ત્યારે અગ્નિ નાશી ગયેલો હતો તેથી તે, તે શાપને પામ્યો નથી માટે અગ્નિનો પુત્ર તમારા ભયને હણનારો જન્મશે, હમણાં તમે અગ્નિને ખોળો અને જે આજ્ઞા કરવી હોય તે કરો. હે પાપ રહિત દેવો! મેં તારકાસુરના વધનો ઉપાય કહ્યો. વળી તેજસ્વિયોના શાપો તેજસ્વિયોમાં સમર્થ થતા નથી. જેમ બળો અતિ બળને પામી દુર્બળ થાય છે તેથી ન હણાય એવા તપસ્વિ અને વરને આપનારાઓને પણ હણી શકાય છે. આથી તમારી કામનારૂપ, અતિ સનાતન જગતનો પતિ, નિર્દેશન કરી શકાય એવો, સર્વ ઠેકાણે જનારો, સર્વ ભાવનાઓવાળો, સર્વ પ્રાણિયોના હૃદયમાં રહેનાર, જ્યેષ્ઠ અને રૂદ્રથી પણ સમર્થ એવો અગ્નિ તમારા સંકલ્પ માટે પ્રીતિવાળો થાઓ અને તમે જલદી તેજના પુંજરૂપ અગ્નિને શોધો, તે તમારા મનમાં રહેલા મનોરથને સિદ્ધ કરશે. આ મહાત્મા બ્રહ્માનું વાક્ય સાંભળ્યા પછી સિદ્ધ થએલ સંકલ્પવાળા દેવો અગ્નિને શોધવા ગયા, અને અગ્નિના દર્શનને ઇચ્છનારા, તેમાં જેઓનું મન ગયેલું છે એવા સર્વ ઋષિયો દેવતાઓ સાથે ત્રણ લોક પ્રત્યે શોધ કરવા લાગ્યા. હે ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ! શ્રીમાન્, પરમ તપથી યુક્ત લોકોમાં પ્રખ્યાત અને સિદ્ધ એવા તેઓ સર્વ જૂદા જૂદા લોકોમાં ફરવા લાગ્યા પણ નાસી ગયેલા અને જળમાં સંતાએલા અગ્નિને પામ્યા નહિ, ત્યારે જળમાં ફરનારો અગ્નિના તેજથી તપેલ, ગ્લાનિયુક્ત મનવાળો અને રસાતલની તળેથી ઉપર આવેલો દેડકો હે પ્રભો! ભય થવાથી અગ્નિનાં દર્શનની અતિ ઇચ્છાવાળા દેવતાઓને કહેવા લાગ્યો કે હે દેવો! અગ્નિ રસાતળના તળાવમાં વસે છે. હું અગ્નિથી થયેલા સંતાપને લીધે અહિં આવ્યો છું. હે દેવો! ભગવાન્ અગ્નિ જળને તેજયુક્ત કરી જળમાં સુતેલો છે તેથી અમે સંતાપ પામેલા છીએ માટે જો તે અગ્નિનું દર્શન તમને પ્રિય હોય અને જો અગ્નિથી તમારે કામ હોય તો તમે ત્યાંજ જાઓ. હે સુરો! અમે પણ અગ્નિના ભયથી જઇએ છીયે, એટલું કહી ત્વરાવાળો દેડકો જળ પ્રત્યે પેઠો. આ રીતે દેડકાની ચાડીને અગ્નિએ જાણી અને તેની પાસે આવી તું

રસોને જાણીશ નહિ એમ શાપ આપ્યો. આમ તે દેડકાને શાપથી યુક્ત કરી વિભુ એવો અગ્નિ ઝટ બીજે વાસ સારૂ ગયો પણ આત્માને દર્શાવ્યો નહિ. હે મહા બાહુવાળા! હે ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ! દેવતાઓએ દેડકાઓ ઉપર જે અનુગ્રહ કર્યો તે સઘળું મારા કહેવાથી સાંભળો. દેવતાઓ બોલ્યા કે અગ્નિના શાપથી જીભરહિત અને રસના જ્ઞાનથી બહાર કરેલા એવા પણ તમે બહુ પ્રકારની વાણી બોલશો. વળી પૃથ્વી રાફડાના વાસને પામેલા, આહારરહિત, ચેતનારહિત, પ્રાણરહિત અને સુકાઇ ગએલા એવા પણ તમોને તારશે. તેમ ઘાટા અંધકારવાળી રાત્રિમાં પણ તમે સારી રીતે ફરી શકશો. આ રીતે તેઓને કહ્યા પછી ફરીને પણ આ પૃથ્વીપ્રત્યે અગ્નિ સારૂ ચોતરફ ફરવા લાગ્યા પણ અગ્નિને પામ્યા નહિ.

એ પછી હે ભૃગુદ્વહ! ઇન્દ્રના હાથીની ઉપમા અપાય એવા કોઇ હાથીએ તે દેવતાઓને કહ્યું કે અગ્નિ પિંપળામાં રહેલો છે તે વખતે હે ભૃગુદ્વહ! ક્રોધ વધવાથી અગ્નિએ સર્વ હાથિયોને શાપ આપ્યો કે તમારી જીભ અવળી થશે. આ રીતે કહી હાથીએ સૂચવેલો અગ્નિ પિપળાથી નિકળ્યો ને સૂવાની ઇચ્છાથી શમીના ગર્ભ પ્રત્યે પેઠો. હે ભૃગુકુળમાં શ્રેષ્ઠ! સત્ય પરાક્રમવાળા દેવતાઓએ પ્રીતિથી હાથિયોની ઉપર જે અનુગ્રહ કર્યો તે સાંભળો. દેવતાઓ બોલ્યા કે તમે અવળી જીભે પણ સર્વ આહાર કરશો અને ઉંચે સ્વરે અસ્પષ્ટ અક્ષરોવાળી વાણી બોલશો. આ પ્રમાણે કહીને દેવો પાછા અગ્નિને અનુસરવા લાગ્યા. જે અગ્નિ પિપળામાંથી નિકળી શમીના ગર્ભમાં પેઠો હતો તે પોપટે કહ્યું અને હે વિપ્ર! દેવતાઓ તે તરફ દોડયા. તે વખતે અગ્નિએ પોપટને શાપ આપ્યો કે તું વાણી રહિત થઇશ. વળી અગ્નિએ તેની જીભને પણ અવળી કરી પછી દેવતાઓ અગ્નિને જોઇ પોપટ પ્રત્યે દયાવાળા થઇ તેને આ રીતે કહેવા લાગ્યા કે તું પોપટપણામાં અત્યંત નાશ પામેલ વાણીવાળો થઇશ નહી અને તારી વિપરીત જીભ છતાં બાળની પેઠે મનોહર, અતિ વૃદ્ધની પેઠે અસ્પષ્ટ, અદ્ભુત તથા ગમે એવું બોલશે. આ રીતે તેને કહી દેવતાઓએ શમીના ગર્ભમાં અગ્નિને જોઇ તેનેજ સર્વ ક્રિયાઓમાં પુણ્યરૂપ સ્થાન કર્યું, તે દિવસથી માંડી શમીના ગર્ભમાં અગ્નિ દેખાય છે તેમ અગ્નિને ઉત્પન્ન કરવામાં શમીને ઉપાયરૂપ ગણવા લાગ્યા છે હે ભાર્ગવ! રસાતલમાં અગ્નિએ જે જળનો સ્પર્શ કર્યો હતો, અગ્નિના સુવાથી તેનાં તેજે કરી જે જળ તપેલું હતું તે જળ પર્વતોના ઝરાઓવડે ઉષ્ણતાને મુકે છે. એ પછી અગ્નિએ જ્યારે દેવતાઓને જોયા ત્યારે તે વ્યથા પામ્યો અને તેઓને આવવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યો. સર્વ દેવો તથા મોટા ઋષિઓ તેને કહેવા લાગ્યા કે એક કામમાં તમને જોડવા છે તે તમે કરવા યોગ્ય છો. તે કામ કરવાથી તમને પણ અતિ મોટો ગુણ થશે.

અગ્નિ બોલ્યો–હે સુરો! જે તમારૂં કામ હોય તે કહો, હું કરીશ. હું તમારો તો દાસ છું માટે તમારે અહિં (હું વિષે) વિચાર કરવાનો નથી. દેવતાઓ બોલ્યા કે બ્રહ્માના વરદાનથી છકેલો, તારક નામે અસુર અમને પરાક્રમથી બહુ પીડે છે માટે તેનો વધ કરો. હે તાત! પાવક! આ, દેવ સમૂહો, પ્રજાપતિયોના સમૂહો અને ઋષિયોની રક્ષા કરો. હે મહાભાગ! હે પ્રભો! હવ્ય વાહન, તેજ યુક્ત અને અતિ વીર છોકરાંને જન્મ આપો કે જે તે અસુરથી થએલા અમારા ભયને મટાડે. પ્રભો! હે મહાદેવનાં સ્ત્રીએ અમને શાપ આપ્યો છે માટે તમારા વીર્ય વગર બીજું અમારૂં આશ્રયસ્થાન નથી, તેથી તમે અમને ઉગારો. આ પ્રમાણે કહેવાથી ભગવાન્ દુઃખે પરાભવ પામેલ અગ્નિ 'ઠીક' એમ કહી ભાગીરથી ગંગા પ્રત્યે

ગયો અને તેની સાથે મિશ્ર થયો, તે વખતે એથી ગર્ભ ધારણ કર્યો. તે ગર્ભ જે રીતે ખડમાં અગ્નિ વધે તે રીતે તે ટાણે વધવા માંડ્યો. તે દેવરૂપ ગર્ભના તેજે કરી વિહ્વળ બુદ્ધિવાળાં ગંગા સંતાપ પામ્યાં અને તે તીવ્ર તેજ સહન કરવા શક્તિમાન્ થયાં નહિ, જ્યારે અગ્નિએ કરી તેજ યુક્ત ગર્ભ ગંગામાં પ્રાપ્ત થયો ત્યારે કોઇ અસુરે ભયંકર નાદ કર્યો. બુદ્ધિમાન્ આવેલા તે મોટા નાદથી ભય પામેલાં, ભ્રમિત નેત્રવાળાં ચઢી ગયેલા ડોળાવાળાં ગંગા સંજ્ઞારહિત થઇ ગર્ભને તથા આત્માને ધારણ કરવા શક્તિમાન્ થયાં નહિ. હે વિપ્ર! તે વખતે તેજથી વ્યાપ્ત અંગવાળાં, કંપતાં હોય તેમ ગર્ભના બળે કરી ધ્રુજતાં એવાં તે ગંગા અગ્નિને કહેવા લાગ્યાં કે હે ભગવન્! તમારાં આ તેજને ધારણ કરવામાં હું શક્ત નથી. આણે મને મૂઢ કરેલી છે અને પૂર્વે જેવી મારી સ્વસ્થતા હતી તેવી હાલ નથી.

હે ભગવન્! હે અઘ (પાપ વા દુઃખ) રહિત, હું વિહ્વળ થઇ છું, મારૂં ચેતન નષ્ટ થયું છે અને હું આ ગર્ભને ધારણ કરવા શક્ત નથી માટે હે તપતાંવર! હું આને દુઃખથી તજીશ પણ કોઇ રીતે ઇચ્છાથી તજીશ નહિ. હે દેવ! વિભાવસો! મને તેજનો સ્પર્શ નથી અને હે મહાદ્યુતે! જે અતિ સૂક્ષ્મ પણ સંબંધ છે તે આપત્તિને અર્થે છે, માટે હે હુતાશન! જે અહિં ગુણવાળું (સારૂં) અથવા તેથી બીજું ગુણ વગરનું (નઠારૂં) હોય તે, અને ધર્મ તથા અધર્મ હું તમારામાંજ માનું છું. ત્યારે અગ્નિએ તેને કહ્યું કે "ધારણ કરો ધારણ કરો" મારાં તેજથી યુક્ત ગર્ભ મોટા ગુણવાળાં ફળને ઉત્પન્ન કરનાર થશે. વળી તમે સકળ પૃથ્વીને વહન કરવા ને ધારણ કરવા સમર્થ છો. તમારા ધારણ કરવા સિવાય કંઇ બીજાથી ન મળી શકે તેવું નથી. આ રીતે વન્હિએ તથા દેવોએ વાર્યા તોપણ નદીઓમાં ઉત્તમ એવાં ગંગાએ તે વખતે તે ગર્ભને પર્વતોમાં ઉત્તમ એવા મેરૂ ઉપર નાંખ્યો. હે ભૃગુદ્વહ! ધારણ કરવામાં સમર્થ એવાં પણ ગંગા રૂદ્રના તેજથી પરાભવ પામેલાં તે સમયે બળે કરી તે ગર્ભને ધારણ કરવા સમર્થ ન થયાં અને તે (ગંગા) દુઃખથી અગ્નિના સરખી કાંતિવાળા તે ગર્ભને તજી તેને દર્શાવવા લાગ્યાં, ત્યારે અગ્નિએ નદીયોમાં શ્રેષ્ઠ એવાં ગંગાને પૂછ્યું કે હે દેવિ! કેમ ગર્ભ સુખે કરી ઉદય પામનાર છે, કેવા વર્ણવાળો છે, કેવા રૂપવાળો દેખાય છે અને કેવા તેજથી યુક્ત છે એ સર્વ મને કહો. ગંગા બોલ્યાં—હે અનઘ! તે ગર્ભનું તેજ ઉત્પન્ન થયેલું છે, તેજવડે તમારો જેવો છે, સારા વર્ણવાળો છે, મળ રહિત, પ્રકાશવાન્ અને પર્વતને શોભાવનાર છે. હે તપનારાઓમાં ઉત્તમ! તે કમળ તથા નીલકમળોથી મિશ્ર, પાણીના ધુન્નાઓની તુલ્ય શીતળ છે અને એનો ગંધ કદંબોના ગંધની બરોબર છે. જેમ સૂર્યનાં કિરણોએ સ્પર્શિત દ્રવ્ય થાય તેમ તે ગર્ભના તેજવડે પૃથ્વીમાં અને પર્વતોમાં જે દ્રવ્ય સ્પર્શ પામ્યું તે સર્વ (દ્રવ્ય) ચોતરફ સુવર્ણરૂપ થયેલું દેખાયું. સચરાચર ત્રણ લોકને તેજવડે દીપાવનાર, તે પર્વતો, નદીઓ અને ઝરણાંઓ તરફ દોડતા હતા. હે હવ્યવાહન! આવાં રૂપવાળો, કાંતિવડે સૂર્ય અને વૈશ્વાનર (અગ્નિ) ની બરોબર જાણે બીજો ચંદ્ર હોય તેવો તે ભગવાન તમારો પુત્ર છે. આ પ્રમાણે કહી તે દેવી ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન પામ્યાં અને હે ભાર્ગવનંદન, તેજસ્વી અગ્નિ પણ દેવોનું કાર્ય કરી તે વખતે પોતાના પ્રિય દેશ પ્રત્યે ગયો. લોકોમાં ઋષિ અને વિબુધો (દેવ અથવા પંડિતો) આ; કર્મના ગુણોએ કરી અગ્નિનું હિરણ્યરેતા એ નામ કહે છે તથા તે દિવસથી દેવી પૃથ્વી, વસુમતી એ રીતે પ્રસિદ્ધ થઇ છે. ગંગા અને અગ્નિથી થયેલો, મહા તેજસ્વી, અદ્ભુત દર્શનવાળો, તે ગર્ભ દિવ્ય,

શરવણું (કાંસડાઓના વન) ને પામી વધવા લાગ્યો. તે બાળસૂર્ય સરખી કાંતિવાળા પુત્રને કૃતિકાઓએ જોયો ત્યારે તેઓ તે બાળકને સ્તનનાં પય પાડવાથી પોષણ કરવા લાગી, ત્યારથી પરમ કાંતિવાળો કાર્તિકેયપણાને (કૃત્તિકાના પુત્રપણાને પામ્યો). પર્વત ઉપર પડવાથી સ્કંદપણાને પામ્યો અને ગુહામાં વાસ કરવાથી ગુહ નામવાળો થયો. આ રીતે અગ્નિનાં છોકરાંરૂપ સુવર્ણ ઉત્પન્ન થયું. તેમાં જાંબુનદ (આ નામનું) સુવર્ણ શ્રેષ્ઠ તથા દેવોને પણ શોભાવનાર છે. તે દિવસથી આરંભી એ સુવર્ણ જાતરૂપ રત્નોમાં ઉત્તમ રત્ન અને ભૂષણોમાં ઉત્તમ કહેલું છે. જે સુવર્ણ છે તે પવિત્રોમાં પવિત્ર, મંગલોનું પણ મંગલ અને પ્રજાપતિ, ઇશ્વર–ભગવાન્ અગ્નિરૂપ કહેલું છે. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠો! વળી સુવર્ણ પવિત્રોના મધ્યમાં પવિત્ર જાતરૂપ (આ નામવાળું) અને અગ્નિ તથા સોમરૂપ કહેલું છે. વસિષ્ઠ બોલ્યા કે, હે પરશુરામ! મેં પણ પૂર્વે પિતામહ, પરમાત્મા બ્રહ્માનું બ્રહ્મના જ્ઞાનવાળું વૃત્તાંત છે એ સાંભળ્યું છે, હે પ્રભો, હે તાત! પરશુરામ વરુણ સંબંધિ યજ્ઞમાં જ્યારે મોટા દેવ, ઇશ્વર એવા રૂદ્ર વરુણના શરીરને ધારણ કરતા હતા ત્યારે અગ્નિ વગેરે સર્વ દેવતાઓ, મુનિઓ, સર્વયજ્ઞોનાં અંગો, મૂર્તિમાન વાષટ્કાર, મૂર્તિવાળાં સામ, હજારો યજુપ્પદ, ક્રમથી શોભેલો ઋગ્વેદ, લક્ષણો, સ્વરો, સ્તોમ, નિરૂક્ત, સુરપંક્તિઓ ત્યાં આવ્યા. ઓંકાર આવી નેત્રમાં વસ્યો. તેમજ દયા, નિગ્રહ, ઉપનિષદો સહિત વેદ, વિદ્યા અને સાવિત્રી આવ્યાં. ભગવાન્ શિવે ભૂત, ભવ્ય અને ભવિષ્ય કાળને ધારણ કર્યો. હે પ્રભો! તે વખતે પિનાકને ધારણ કરનારા શિવે પોતે આત્માવડે આત્માનો હોમ કર્યો અને બહુ રૂપે કરી યજ્ઞને શોભાવ્યો. કારણ કે એજ સ્વર્ગ, આકાશ, પૃથ્વી, નભ તથા પૃથ્વીના પતિરૂપ છે, એજ શ્રીમાન્, અગ્નિ તથા સર્વ વિદ્યાઓના ઇશ્વર છે. એજ સર્વ પ્રાણિયોના પતિ, દેવ, ભગવાન્ શિવ, બ્રહ્મા, રુદ્ર, વરૂણ, અગ્નિ અને પ્રજાપતિ કહેવાય છે. હે ભૃગુકુલોદ્દહ! તે સમયે તે પશુપતિ (શંકર) યજ્ઞ કરતા હતા તેમાં તપ, યજ્ઞો, દીપ્તવ્રતવાળી દેવી, દીક્ષા, દિશાઓના પતિયો સહિત દિશાઓ, દેવોની પત્નીઓ, દેવોની કન્યાઓ, અને માતાઓ મળીને આવ્યાં. પ્રીતિવાળાં તેઓને જોઇ વરૂણરૂપ સ્વયંભુ મહાત્મા શંકરનું વીર્ય પૃથ્વીપર પડ્યું, તે વીર્યના કણોને રજ સહિત પૃથ્વીથી લઇ પૂષાએ હાથે કરી તેજ અગ્નિમાં ફેંક્યાં. પછી પ્રકાશિત અગ્નિવાળા તે પ્રવૃત્ત થયેલા યજ્ઞમાં બ્રહ્મા હોમતા હતા ત્યારે ચરમ ધાતુ થઇ. હે ભૃગુનંદન! તેણે ખરતાં વેંત તે વીર્યને સ્વર્ણ પાત્રમાં લઇ મંત્રથી ઘૃતની પેઠે હોમ્યું. પછી તે વીર્યવાન્ પ્રભુએ પ્રાણિયોના સમૂહને ઉત્પન્ન કર્યો, તેનાં તે તેજથી લોકોમાં તૈજસ એટલે પ્રવૃત્તિ પ્રધાન જંગમ ઉત્પન્ન થયું. તમો ગુણના અંશથી ગુણના ભાવો (સ્થાવર) ઉત્પન્ન થયા તથા તે બે રૂપ (તે બેના ભાવોમાં રહેનાર) વ્યાપી સત્વ ગુણ થયો. તે ગુણ તેજરૂપ બુદ્ધિનો નિત્ય છે અને તે બુદ્ધિનું આકાશ વગેરે સર્વ સ્વરૂપ છે, માટે સર્વ પ્રાણિયોમાં સત્વગુણ ઉત્તમ તેજરૂપ છે. હે પ્રભો! જ્યારે તે અગ્નિમાં વીર્ય હોમાયું ત્યારે પોતપોતાના સ્વાભાવિક ગુણોને શરીરથી યુક્ત ત્રણ પુરુષો પ્રકટ થયા. જ્વાળારૂપજ પ્રથમ થયા તે ભૃગુ, અંગારાઓથી થયા તે અંગિરા અને અંગારાના આશ્રયરૂપ નીર્ધૂમ જ્વાળાથી થયા તે કવિ. જે જ્વાળાની સાથે ઉત્પન્ન થયા, તે ભૃગુ કહેલા છે. કિરણોથી મરીચિ થયા અને મરીચિના કાશ્યપ થયા. હે તાત! અંગારાઓથી અંગિરા તથા દર્ભોના સમૂહથી વાલખિલ્ય ઋષિયો થયા. હે વિભો! એ દર્ભોમાંજ જે ઉત્પન્ન થયા તેને લોકો અત્રિ કહે છે. ભસ્મોના ઢગલાઓમાંથી બ્રહ્મર્ષિ ગણોએ માનેલા તપ તથા

શાસ્ત્રના ગુણોને ઇચ્છનાર વૈખાનસ નામના ઋષિયો ઉત્પન્ન થયા. એનાં આંસુઓથી રૂપવાન્ બે અશ્વિનીકુમારો થયા. તેની ઇન્દ્રિયોથી શેષ રહેલા પ્રજાપતિયો જન્મ્યા. રૂવાડાંઓના છિદ્રોથી ઋષિયો થયા. પરશેવાથી વેદ અને વીર્યથી મન થયું. આ કારણથી વેદની પ્રમાણુતાના જ્ઞાનેકરી શાસ્ત્ર સંપન્ન ઋષિયો અગ્નિ સર્વ દેવતાઓરૂપ છે એમ કહે છે. જે લાકડાંઓ અને ગુંદર, ને પક્ષની સંજ્ઞાવાળા માસ, દિવસ રાત્રિ અને મુહૂર્તરૂપ કહેલા છે. જે પિત્તરૂપ દારૂણુ તેજ તે રક્તું રૂધિર એમ કહેવાય છે અને એથી કનક થયેલું કહેલું છે. તે મૈત્ર એ રીતે જાણવું. ધૂમથી વસુઓ થએલા કહેલા છે. જે જ્વાળાઓ તે રૂદ્ર અને મહા કાંતિવાળા આદિત્યરૂપ કહેલ છે. જે અંગારાઓ તે સ્વર્ગનાં સ્થાનોમાં રહેલા ગ્રહ અને તારાઓરૂપ કહેલા છે. આ રીતે લોકના આદિ કર્ત્તા તે સર્વ કામનાઓને આપનાર પરબ્રહ્મરૂપ છે, આ પ્રમાણે તેનું રહસ્ય કહ્યું. પછી વરૂણ અને પવનરૂપ મહાદેવ બોલ્યા કે હે આકાશમાં ગતિ કરનારાઓ, આ મારો દિવ્ય યજ્ઞ છે અને હું અહિં ગૃહપતિ છું માટે પ્રથમ થએલાં ત્રણ સંતાન મારાં છે, એમાં સંશય નથી તથા તે મારા યજ્ઞનું ફળ છે એમ જાણો અગ્નિ બોલ્યો મારા અંગોથી ઉત્પન્ન થએલ અને મારો આશ્રય કરનાર તે છોકરાંઓ મારાંજ છે. વરૂણ તો પરવશ આત્માવાળો છે. એ પછી લોકોના ગુરૂ તથા લોકોના પિતામહ બ્રહ્મા બોલ્યા કે મારાંજ તે છોકરાંઓ છેઃ કારણ કે મારૂં તે વીર્ય હોમેલું છે. હું યાગ અને હોતા (હોમનારો) છું. જો વીર્ય કારણ માનેલ હોય તો જેવું બીજ તેવું ફળ હોવું જોઇએ, તે વખતે બ્રહ્માની પાસે આવી સર્વ દેવોના સમૂહો મસ્તકવડે વંદન કરી બે હાથ જોડી બોલ્યા—હે ભગવન્! અમે સર્વ સચરાચર જગત્ સર્વ તમારાંજ સંતાનરૂપ છીએ, માટે વિભાવસુ એવો અગ્નિ, વરૂણ અને દેવ એવા ઇશ્વરે ધારેલી ઇચ્છાને પામો. બ્રહ્માની આજ્ઞાથી જળના પતિ વરૂણે પ્રથમ છોકરાંરૂપ, સૂર્યના સરખાં તેજવાળા ભૃગુને લીધા. ઇશ્વરે અંગિરાને અગ્નિના છોકરાં અર્થે કલ્પ્યા અને તત્વને જાણનારા બ્રહ્માએ કવિરૂપ છોકરાને ગ્રહણ કર્યા તે દિવસથી જન્મનાં કર્મને કરનાર તે ભૃગુ વરૂણના પુત્ર એમ પ્રસિદ્ધ થયા. શ્રીમાન્ અંગિરા અગ્નિના પુત્ર એમ પ્રસિદ્ધ થયા અને મહા યશવાળા કવિ બ્રહ્માના પુત્ર એમ ખ્યાતિ પામ્યા. લોકના ભૃગુ ને અંગિરા લોકોના સંતાનનાં લક્ષણવાળા છે અને એ ત્રણ પ્રજાઓના સર્વ જન્મરૂપ છે માટે તમે તેઓનો આ સર્વ વિસ્તાર સમજો. ભૃગુને પુત્રો સાત થયા તે સર્વ ગુણોએ ભૃગુની તુલ્ય હતા. ચ્યવન, વજ્ર, શીર્ષ, શુંચી, ઔર્વ, અતિ પૂજ્ય શુક્ર, વિભુ અને સવન, આ રીતે સાત થયા. તેઓ સર્વ ભાર્ગવ (ભૃગુના વંશજ) તથા વારૂણ (વરૂણના કુળમાં થએલા) કહેવાયા. જેઓના વંશમાં તમે પણ છો. આઠ અંગિરાને પુત્ર થયા તે પણ વારૂણ કહેલા છે. બૃહસ્પતિ, ઉતથ્ય, પયસ્ય, શાંતિ, ઘોર, વિરૂપ, સંર્ત અને આઠમો સુધન્વા કહેલો છે. આ આઠ વન્હિજ (અગ્નિથી થએલા) સર્વ જ્ઞાનનિષ્ઠ અને રોગ રહિત કહેલા છે. બ્રહ્માના છોકરા કવિના પુત્રો જે થયા તેઓ પણ બ્રહ્માએ પોતાના ભાગરૂપ કવિ વરૂણને અર્પણ કર્યો તેથી વારૂણ કહેવાયા છે. એ આઠ ઉત્પત્તિના ગુણો (સ્વભાવિક ગુણો) થી યુક્ત, સારા અને બ્રહ્મને જાણનારા થયા. કવિ, કાવ્ય, ધૃષ્ણુ, બુદ્ધિમાન્ એવા ઉશના, ભૃગુ, વિરજા, કાશી, અને ધર્મને જાણનાર ઉગ્ર આ આઠ કવિના પુત્રો થયા. એઓથી આ સર્વ જગત્ વિસ્તાર પામ્યું. આ પ્રજાપતિઓના વિભાગોવડે અહિં પ્રજારૂપ થયા. આ રીતે હે ભૃગુશાર્દૂલ! અંગિરા અને કવિના સંતાનોથી તથા ભૃગુના વંશજોથી જગત્ વિસ્તાર પામ્યું.

હે તાત! પ્રથમથી પ્રભુ, ઇશ્વર એવા વરૂણે કવિ અને ભૃગુને પણ ગ્રહણ કર્યા તેથી તે બે વારૂણ કહેલા છે. દેવ એવા શિખા જ્વાળાવાન્ અગ્નિએ આંગિરાને ગ્રહણ કર્યા તેથી સર્વ તેના વંશજો આંગિરસ (અંગિરાના કુળમાંથી થએલા) જાણવા. પૂર્વે દેવતાઓએ પિતામહ બ્રહ્માને પ્રસન્ન કર્યા કે આ સર્વ પૃથ્વીના ઇશ્વર પ્રજાઓવડે અમોને તારશે તથા સર્વ, અતિ તપસ્વિ એવા પ્રજાના પતિઓ તમારી પ્રસન્નતાથી હાલ આ લોકને પણ તારશે, તેમજ વંશને કરનારા, તમારા તેજને વધારનારા, સર્વ વેદને જાણનારા અને કુશળ થશે, વળી દેવના પક્ષમાં જનારા, સૌમ્ય, પ્રજાપતિથી થએલા મહર્ષિઓ ઉત્તમ તપ તથા બ્રહ્મચર્યને પામશે. હે પ્રભો! અમે સર્વ તમારાજ પ્રસવરૂપ છીએ. હે પિતામહ! તમેજ દેવ અને બ્રાહ્મણોના કર્તા છો, માટે હે પિતામહ! અમે સર્વ ભૃગુકુળમાં થએલા, મારીચ ઋષિને આગળ કરી ક્ષમા માગીએ છીએ માટે છોકરાંઓ છે એમ જુઓ. તેઓ પણ આજ રૂપે કરી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરશે અને યુગના આદિ તથા અંતમાં આત્માની સ્થાપના કરશે. આ રીતે જ્યારે દેવોએ કહ્યું ત્યારે લોકના પિતામહ બ્રહ્મા 'તમે કહો છો તેમ થાઓ, એમ પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા અને તેઓ પણ જેમ આવ્યા હતા તેમ ગયા. આ પ્રમાણે પૂર્વે લોકના આદિકાળમાં વરૂણના શરીરને ધારણ કરનારા મહાત્મા શ્રેષ્ઠ દેવના (રૂદ્રના) યજ્ઞમાં વૃત્તાંત બનેલું હતું, માટે અગ્નિ, બ્રહ્મા, પશુપતિ રૂદ્ર એવા શિવને પ્રજાપતિરૂપ છે તથા અગ્નિનું છોકરૂં એ સુવર્ણ છે એમ નિશ્ચય છે. હે જમદગ્નિના પુત્ર! પ્રમાણને જાણનારો વેદશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી અગ્નિ ન હોય તો અગ્નિને ઠેકાણે સુવર્ણને કરે છે. સુવર્ણ વળી જ્યાં રહ્યું હોય ત્યાં કુશસ્તંભમાં, રાફડાની વપામાં, બકરાના જમણા કાનમાં, ગાડા સમીપની પૃથ્વીમાં, તીર્થ વગેરેના જળમાં અને બ્રાહ્મણના હાથમાં હોમ કરવાથી ભગવાન્ તેમાં પ્રીતિ કરનારી સમૃદ્ધિ માને છે, માટે અગ્નિ જેઓમાં મુખ્ય છે એવા સર્વ દેવતાઓ છે એમ અમે સાંભળ્યું છે. બ્રહ્માથી અગ્નિ થયેલો છે અને અગ્નિથી સુવર્ણ થયું છે માટે ધર્મને જાણનારા જેઓ સુવર્ણનું દાન કરે છે તેઓ સર્વ દેવતાઓને આપે છે એમ અમે સાંભળ્યું છે. હે ભાર્ગવ! પરમ ગતિને પામનારા તે (સુવર્ણદાતા) માણસને તમ (અંધકાર, અજ્ઞાન, અથવા તમો ગુણ) રહિત લોકો પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનો સ્વર્ગમાં કુબેરપણાથી અભિષેક થાય છે, જે સૂર્યનો ઉદય પ્રાપ્ત થયે વિધિ ને મંત્ર પુરઃસર સુવર્ણનું દાન કરે છે તે ખરાબ સ્વપ્નને પાછું પાડે છે, જે સૂર્યોદય થતાંવેંત દાન કરે છે તેનું પાપ ટળી જાય છે. મધ્યાન્હ વખતે સુવર્ણ આપનારનું ન આવેલું પાપ દૂર થાય છે. જે નિયમિત વ્રતવાળો પાછલી સંધ્યા વખતે સુવર્ણનું દાન કરે છે તે, બ્રહ્મા, વાયુ અગ્નિ અને ચંદ્રની સમાન લોકપણાને પામે છે. વળી ઇન્દ્ર સહિત એવા પણ લોકોમાં સારી પ્રતિષ્ઠા પામે છે. આ લોકમાં યશ પામી શાંત પાપવાળો થઇ આનંદ ભોગવે છે. પછી બીજા લોકોમાં સદા ઉપમા ન અપાય એવો થાય છે, તેમ જેની ગતિ બંધ ન કરી શકાય એવો ઇચ્છા પ્રમાણે ફરનારો થાય છે. તે લોકોથી પડતો નથી અને મોટો યશ પામે છે. અક્ષય સુવર્ણ આપવાથી મોટા લોકોને પામે છે. જે સૂર્યના ઉદય પ્રત્યે અગ્નિને ઉત્પન્ન કરી વ્રતનો ઉદ્દેશ કરી દાન આપે છે તે, સર્વ કામનાઓ પામે છે. અગ્નિ અને સૂર્યના પ્રકટ થવાના મધ્ય કાળમાં આપેલું ઉત્તમ દાન અગ્નિરૂપ અને સુખને આપનારૂં કહેવાય છે. તેમ ઇચ્છિત ગુણોથી યુક્ત કરાવનારૂં કહેલું છે. હે અઘરહિત! મેં આ, સુવર્ણની અને કાર્તિકસ્વામિની ઉત્પત્તિ તમને કહી. હે વિપ્રો! હે ભૃગુનંદન, તમે

તે જાણો. હે ભ્રગુદ્વહ (પરશુરામ), જ્યારે ઘણે કાળે કાર્તિકસ્વામી મોટા થયા ત્યારે ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓએ સેનાપતિપણા માટે કબૂલ કર્યા અને તેણે દેવોના અધિપતિની આજ્ઞાથી લોકોનાં હિતની ઇચ્છાએ તારકાસુર તથા બીજા દૈત્યોને પણ હણ્યા. હે વિભો! મેં સુવર્ણના દાનમાં જે ગુણો છે તે તમને કહ્યા માટે હે દાતાઓમાં ઉત્તમ! બ્રાહ્મણોને સુવર્ણ આપો. ભીષ્મ બોલ્યા—આ પ્રમાણે વસિષ્ઠે કહ્યું ત્યારે તે પ્રતાપવાન્ જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે બ્રાહ્મણોને સુવર્ણ આપ્યું અને તે પાપથી મુક્ત થયા. હે યુધિષ્ઠિર! હે રાજન્! આ સર્વ સુવર્ણના ઉત્તમ દાનનું ફળ અને એની ઉત્પત્તિ તમને કહી માટે હે રાજા! તમે પણ બ્રાહ્મણોને ઘણું સુવર્ણ આપો, સુવર્ણ આપવાથી પાપથી મુક્ત થશો.

तस्मात्त्वमपिविप्रेभ्यः प्रयच्छ कनकं ब्रहु ।
ददत्सुवर्णं नृपते किल्बिषाद्विप्र मोक्ष्यसि ॥ १६८ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे सुवर्णोत्पत्तिर्नामपञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

અધ્યાય ૮૬ મો. તારકાસુર વધ.

युधिष्ठिर उवाच—उक्ताःपितामहे नेहसुवर्णस्य विधानतः ।
विस्तरेण प्रदानस्य ये गुणाः श्रुतिलक्षणाः ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—પિતામહ એવા આપે, વિધિથી સુવર્ણનાં ઉત્તમ દાનના, વેદ જેઓનો જણાવનાર છે એવા જે ગુણો છે તે અને જે સુવર્ણની ઉત્પત્તિનું કારણ છે તે અહિ વિસ્તારથી કહ્યું પણ તે તારક કેવી રીતે નાશ પામ્યો તે મને કહો. હે પાર્થિવ! તે (દૈત્ય) દેવતાઓથી ન હણી શકાય એવો હતો એમ કહેલું છે, ત્યારે તેનું મરણ કેમ થયું? એ વિસ્તારથી કહો. હે કુરૂકુળોદ્વહ! મને આ મોટું આશ્ચર્ય છે તેથી તમારાથી તારકનો વધ સમગ્રપણાથી સાંભળવા ઇચ્છુ છું. ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજેંદ્ર! ગંગાએ ગર્ભને તજ્યો તેથી કાર્યની ખામીવાળા થએલા દેવ અને ઋષિયો છોકરાંના પોષણ માટે કૃત્તિકાઓને પ્રેરવા લાગ્યા. કારણ કે અગ્નિના તે ગર્ભને બળવડે ધારણ કરવા દેવતાઓની કોઇ પણ સ્ત્રી સમર્થ નોહોતી, તેઓજ તે ગર્ભને ધારણ કરવા શક્તિવાળી હતી. તે ૭ કૃત્તિકાઓએ ગર્ભને ધારણ કરવાથી અગ્નિ તેઓ ઉપર પ્રસન્ન થયો અને પોતાનાં તેજ આપવાથી તથા પરમ પરાક્રમથી તે ૭ કૃત્તિકાઓ અગ્નિના ગર્ભને પોષવા લાગી અને હે પ્રભો! અગ્નિનું સકલ તેજ ૭ માર્ગોમાં (યોનિયોમાં) પ્રાપ્ત કર્યું, ત્યારે વૃદ્ધિ પામતા, મહાત્મા કુમારના તેજવડે વ્યાપ્ત અંગવાળી તેઓ કોઇ ઠેકાણે સુખ પામતી નહતી. પછી હે નરશ્રેષ્ઠ! જ્યારે પ્રસવનો સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તેજથી વ્યાપ્ત અંગવાળી સર્વ કૃત્તિકાઓએ તે ગર્ભને સરખો જન્મ આપ્યો. તે પછી પૃથ્વીએ ૭ સ્થાન (યોનિ) વાળા એકપણાને પામેલા તે ગર્ભને સુવર્ણની સમીપથી લીધો. દિવ્ય શરવણ (શોભિત કાંસડાઓનાં વન) ને પામી વધવા લાગ્યો. તે બાળ સૂર્યના સરખી

કાંતિવાળા પુત્રને કૃત્તિકાઓએ દીઠો અને સૌહાર્દથી થએલા સ્નેહને લીધે સ્તનમાં દૂધ પડવાથી તેનું પોષણ કરવા માંડયું. આ કારણથી તે સચરાચર ત્રણ લોકમાં કાર્ત્તિકેય (કૃત્તિકાઓના પુત્ર) થયા. સ્કન્ધપણાથી (પર્વતમાં પડવાથી) સ્કંદપણાને પ્રાપ્ત થયા અને ગુફામાં વસવાથી ગુહ (આ નામવાળા થયા. ત્યાર પછી તેત્રિશ દેવતાઓ, દિશાઓના પતિઓ સહિત દિશાઓ, રૂદ્ર, ધાતા, વિધાતા, વિષ્ણુ, યમ, પૂષા, અર્યમા, ભગ, અંશ, મિત્ર, સાધ્ય, ઇન્દ્ર, વસુઓ, અશ્વિનીકુમાર, જળ, વાયુ, આકાશ, ચન્દ્ર, નક્ષત્ર, ગ્રહ, રવિ, અને બીજાં જે જુદાં પ્રાણિયો છે તે અને દેવોને અર્પણ કરાય છે તે ઋગ્યજુ અને સામ આ સર્વ મૂર્ત્તિમાન્ તેઓ અગ્નિના પુત્ર અદ્દભૂત કુમારને જોવા આવ્યા. ઋષિયો તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, ગંધર્વો તેની પાસે ગાવા લાગ્યા અને ઋષિયો સહિત દેવતાઓ બાર નેત્રવાળા, બ્રાહ્મણ જેને પ્રિય છે, જેના ખભા સ્થૂલ છે, જેની ભુજાઓ બાર છે, જેનું તેજ અગ્નિ અને સૂર્યના સરખું છે અને જેનાં મુખ છ છે એવા શરવણ (કાંસડાઓનાં વન) માં રહેલા પોઢેલા કુમારને જોઇ ઘણો હર્ષ પામ્યા, અને અસુરને હણાયો માનવા લાગ્યા. પછી સર્વ દેવતાઓએ એની પાસે પ્રિગ પદાર્થો ભેટ કર્યા. ક્રીડા કરનારા તે બાળકને પક્ષિઓના ટોળાએ રમકડાંઓ આપ્યાં ગરૂડે એને ત્રિચિત્ર (ભાંત ભાતની) પાંખવાળો પુત્ર મયૂર (મોર) આપ્યો. રાક્ષસોએ તેને ભુંડ અને પાડો એ બે આપ્યાં. વરૂણે પોતે અગ્નિના સરખો કુકડો આપ્યો. ચંદ્રમાએ ઘેટો આપ્યો. સૂર્યે ગમે એવી કાંતિ આપી. ગાયોની માતાએ લાખ ગાયો આપી. અગ્નિએ ગુણવાળો બકરો આપ્યો. પૃથ્વીએ બહુ પુષ્પ ને ફળ, સુન્ધવાએ ગાડું અને ઉત્તમ કુબરવાળો રથ તથા વરૂણે વરૂણલોક સંબંધિ, દિવ્ય, સારા હાથી આપ્યા. દેવતાઓના અધિપતિ ઇન્દ્રે સિંહ, વ્યાઘ્ર, હાથિ, બીજાં પક્ષિઓ, બહુ ભયંકર શિકારી પશુઓ અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં છત્રો આપ્યાં. રાક્ષસ તથા અસુરોના સમૂહો પણ તે ઇશ્વરને અનુસરવા લાગ્યા. આ રીતે તેને વૃદ્ધિ પામતો જોઇ તારકાસુર પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો, અને તેણે હણવાને ઘણા ઉપાયો કર્યા પણ તે સમર્થને હણવા શક્તિમાન્ થયો નહિ. દેવતાઓએ ગુફામાં જેનું સ્થાન છે એવા તે કાર્ત્તિકસ્વામિને સેનાપતિપણાથી સત્કાર કરી તારકાસુરે કરેલું અપમાન તેને કહી સભળાવ્યું. વિશેષ વૃદ્ધિ પામેલા, મહા પરાક્રમવાળા, દેવતાઓના સેનાપતિ, પ્રભુ એવા તે કાર્ત્તિકસ્વામિએ નિષ્ફળ ન જાય એવી શક્તિ (સાંગ) વડે તારક દાનવને માર્યો. આ પ્રમાણે ક્રીડા કરનારા તે કુમારે અસુરને માર્યો ત્યારે ફરીને દેવતાઓના રાજ્યમાં ઇશ્વર એવા દેવેંન્દ્રની સ્થાપના કરી અને તે પ્રતાપી ઇશ્વર, શંકરનું પ્રિય કરનાર અને દેવતાઓની રક્ષા કરનારા કાર્ત્તિકસ્વામિજ સેનાપતિ થઇ વિરાજ્યા. સુવર્ણના સરખી મૂર્ત્તિવાળા, એજ ભગવાન્, અગ્નિના પુત્ર કાર્ત્તિકસ્વામિ સદા દેવતાઓના સેનાપતિપણાને પામ્યા, તે માટે સુવર્ણ મંગળકારિ, ક્ષય ન પામે એવું ઉત્તમ રત્ન, કાર્ત્તિકસ્વામિની સાથે થએલું, અને અગ્નિનું પરમ તેજ માનેલું છે. હે કૌરવ્ય ! આ રીતે પૂર્વે વસિષ્ઠે પરશુરામને કહ્યું હતું માટે હે નૃપાધિપ ! સુવર્ણના દાનસારૂ પ્રયત્ન કરો. પરશુરામ પણ સુવર્ણ આપવાથી, સર્વ પાપોથી છૂટી સ્વર્ગમાં નરોએ સુખથી ન પામી શકાય એવાં મોટાં સ્થાનને પામ્યા છે.

रामः सुवर्णं दत्वाहि विमुक्तः सर्व किल्विषैः ।
त्रिविष्टपे महत्स्थानमवापा सुलभं नरैः ॥ ३५ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे तारकवधोपाख्यानं नाम-षड्शीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

અધ્યાય ૮૭ મો. શ્રાદ્ધ મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—चातुर्वर्ण्यस्य धर्मात्मन्धर्माः प्रोक्ता यथा त्वया ।
तथैव मे श्राद्धविधिं कृत्स्नं प्रब्रूहि पार्थिव ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા–હે પૃથ્વીના પતિ ધર્માત્મા, તમે ચાર વર્ણોના જે રીતે ધર્મો કહ્યા તે રીતેજ સઘળો શ્રાદ્ધનો વિધિ સારી રીતે કહો. વૈશંપાયન બોલ્યા કે જ્યારે યુધિષ્ઠિરે શંતનુના પુત્ર ભીષ્મને આ રીતે પૂછ્યું ત્યારે તેણે આ સઘળો શ્રાદ્ધનો વિધિ કહેવા માંડ્યો. ભીષ્મ બોલ્યા–હે શત્રુને તપાવનાર રાજા, સાવધાન થઇ શુભ ધનને આપનાર, યશને કરનાર, પુત્રને દેનાર, પિતૃના યજ્ઞરૂપ, શ્રાદ્ધ કર્મનો વિધિ સાંભળો. નિરંતર દેવ, અસુર, મનુષ્ય, ગંધર્વ, ઉરગ, રાક્ષસ, પિશાચ અને કિન્નરોએ પિતૃઓ પૂજવા લાયક છે. આથી પ્રથમ પિતૃને પૂજી પછી દેવતાઓને તૃપ્ત કરવા, માટે પુરૂષે સદા સર્વ યત્ને કરી તેઓને પૂજવા. હે મહારાજ! પિતૃનું શ્રાદ્ધ પછી કરવા યોગ્ય પણ કહેવાય છે તેથી પ્રથમ કલ્પેલો સામાન્ય વિધિ વિશેષ વિધિવડે (જે અમાસમાં ચન્દ્ર ન દેખાય તેના પાછલા પોહોરમાં પિંડને પિતૃ યજ્ઞ કરાય છે આ વિધિવડે) બાધવાળો છે, સર્વ દિવસોમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતામહો પ્રસન્ન થાય છે માટે તમને સર્વ તિથિ અને અતિથિ (પરોણા) ના ગુણ તથા અવગુણો કહું છું. હે અનઘ! જે દિવસોમાં કરેલાં શ્રાદ્ધોથી જે ફળ પમાય છે તે સઘળું યથાર્થ કહું છું તે મારાથી જાણો. પડવેને દિવસે પિતૃનું અર્ચન કરવાથી સારા ઘરમાં યોગ્ય પ્રજાવાળી, જોવા લાયક અને બહુ પ્રજાવાળી સ્ત્રીઓને પામે છે. બીજને દિવસે અર્ચન કરવાથી પુત્રીઓ થાય છે. ત્રિજને દિવસે પિતૃ પૂજવાથી ઘોડાઓ મળે છે. ચોથને દિને પૂજવાથી ઘરમાં ઘણાં શુદ્ર પશુઓ થાય છે. હે નૃપ! પંચમીને દિવસે પિતૃ પૂજન કરનારાઓને ઘણા પુત્રો થાય છે, છઠને દિવસે પૂજન કરનારા નરો કાંતિવાળા થાય છે. હે નૃપ! સાતમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનાર ખેતીવાળો થાય છે. આઠમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારો વેપારમાં લાભ પામે છે. નોમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારને ઘણાં એક ખરીવાળાં પશુ પ્રાપ્ત થાય છે. દશમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારને ગાયોની વૃદ્ધિ થાય છે- હે નૃપ! અગિયારશને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારો માણસ વસ્ત્ર, વાસણ વગેરેને ભોગવનાર થાય છે અને તેના ઘરમાં બ્રહ્મ તેજવાળા પુત્રો જન્મે છે. બારશને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારને નિરંતર ઘણું રૂપું ધન અને મનોહર સુવર્ણ મળે છે. તેરશને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારો જ્ઞાતિજનના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ થાય અને અવશ્ય એના ઘરમાં યુવાન્ પુરૂષો માનવા યોગ્ય થાય. ચૌદશને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારો માણસ યુદ્ધભાગી થાય, અને અમાસને દિવસે પિતૃને જળ આપવાથી સર્વ કામનાઓને પામે. જેની કૃષ્ણ પક્ષમાં દશમથી માંડી ૭ તિથિયોમાં ચૌદશને તજી બીજી તિથિઓ શ્રાદ્ધમાં વખાણવા યોગ્ય છે. તેવી ૭ વગરની બીજી તિથિયો ઉત્તમ નથી. જેમ શ્રાદ્ધનો પૂર્વ પક્ષથી બીજો પક્ષ ઉત્તમ છે તેમ દિવસના પહેલા ભાગથી બીજો ભાગ અધિક છે.

यथा चैवापरः पक्षः पूर्वपक्षा द्विशिष्यते ।
तथा श्राद्धस्य पुर्वान्हादपरान्हो विशिस्यते ॥ १९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे श्राद्धकल्पे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

અધ્યાય ૮૮ મો. શ્રાદ્ધ મહિમા. (ચાલુ)

युधिष्टिर उवाच—किंस्विद्दत्तं पितृभ्यो वैमत्य क्षयमीश्वर ।
किंहविश्चिररात्रायकिमानन्त्याय कल्पते ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે ઇશ્વર ! શું પિતૃને આપેલું અક્ષય છે? કયું હવિ ઘણા કાળ સુધી અનંત ફળ માટે થાય છે અને શું વસ્તુ અનંતપણા સારૂ કલ્પાય છે? ભીષ્મ બોલ્યા--હે યુધિષ્ઠિર ! શ્રાદ્ધને જાણનારાઓ શ્રાદ્ધના વિધિમાં જે હવિ (ઘૃતો)ને જાણે છે તે ઇચ્છા કરવા યોગ્ય હવિ અને તેઓનું ફળ મારાથી સાંભળો. હે નૃપ ! તલ, ચોખા, જવ, અડદ, જળ મૂળ અને ફળોવડે આપેલાં શ્રાદ્ધથી પિતૃ માસ સૂધી પ્રસન્ન રહે છે. મનુએ વર્ધમાન તલવાળાં શ્રાદ્ધને અક્ષય ફળ દેનાર કહેલ છે, તેમ સર્વ ભોજનના પદાર્થોમાં તલ મુખ્યપણાથી કહેલા છે. પિતૃના સમૂહ માછલાંઓવડે બે માસ સુધી તૃપ્તિ થાય છે, ગાડરના માંસથી ત્રણ માસ સૂધી અને સસલાના માંસથી ચાર માસ સૂધી તૃપ્તિ કહેલી છે. હે નૃપ! બકરાના માંસથી પાંચ માસ સૂધી પિતૃ તૃપ્ત થાય છે, વરાહના માંસ વડે છ માસ અને શાકુલ (મત્સ્ય જાતિ] માંસે કરી સાત માસ સૂધી પિતૃ તૃપ્ત થાય છે, હે પ્રભો! ચિત્ર મૃગના માંસે કરી આઠ માસ સૂધી, કાલિયાર મૃગના માંસતેડે નવ મહિના સૂધી, અને રોઝના માંસે કરી દશ માસ સૂધી પિતૃને તૃપ્તિ થાય છે. પાડાના માંસે કરી પિતૃને અગીયાર માસ સૂધી તૃપ્તિ રહે છે અને ગવ્યે (ગોરસે) કરી શ્રાદ્ધ આપવાથી એક વર્ષ સુધી તૃપ્તિ કહેવાય છે. જેમ ગવ્ય (ગાય સંબંધી પદાર્થ) ઉત્તમ છે તેમ તેના દૂધના પદાર્થ ઘી સહિત ઉત્તમ છે. નાથેલા બળદના માંસે કરી બાર વર્ષ સૂધી તૃપ્તિ રહે છે. પિતૃની મરણ તિથિને દિવસે ગેંડાનું માંસ આપવાથી અનંત ફળ થાય છે. કાલશાક (ચુકાની ભાજી), કાંચન વૃક્ષથી થએલાં પુષ્પ વગેરેનું શાક અને બકરો એ પણ અનંત ફળપણારૂપ કહેવાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ વિષયમાં લોકો પિતૃએ કહેલી વાર્ત્તા પણ કહે છે તે પૂર્વે સનત્કુમારે મારી પાસે કહેલી છે. પિતૃ ઇચ્છે છે કે શું આપણા પોતાના કુળમાં તેવો કોઇ થશે કે જે તેરશને દિવસ મઘામાં ઘી સહિત દૂધપાક આપશે, તેમ દક્ષિણાયમાં મઘા વિષે નિયમિત વ્રતવાળો, હાથિની છાયામાં વિધિ પ્રમાણે તેના કાનરૂપ પંખાથી કંપાવેલો, ઘૃતથી યુક્ત દૂધપાક બકરાના માંસ, અથવા કાંચન વૃક્ષના પુષ્પોના શાક સાથે આપશે. પુત્રો એટલા માટે ઇચ્છવા કે જ્યાં 'અક્ષય કરણ' એ નામનો પ્રસિદ્ધ વડ છે, તે ગયા પ્રત્યે એક પણ પુત્ર જાય. પિતૃની મરણ તિથિને દિવસે જળ, મૂળ, ફળ, માંસ, અથવા અન્ન જે કંઇ મધથી મિશ્ર થાય છે તે અનંતપણા માટે (અનંત ફળકારિ) કલ્પાય છે.

आपो मूलं फलं मांसमन्नं वापि पितृक्षये ।
यत्किंचिन्मधुसंमिश्रं तदानन्त्याय कल्पते ॥ १९ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविधौ अष्टाशीतितमो ऽध्यायः ॥ ८८ ॥

અધ્યાય ૮૯ મો. શ્રાદ્ધ મહિમા.

भीष्म उवाच—यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशबिन्दवे ।
तानि मे शृणु काम्यानि नक्षत्रेषु पृथक् पृथक् ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા કે-યમ રાજાએ જે શ્રાદ્ધો શશબિંદુને કહેલાં છે તે જૂદાં જૂદાં નક્ષત્રોમાં કામના કરવા લાયક મારાથી સાંભળો. જે પુરૂષ નિરંતર કૃત્તિકા નક્ષત્રના યોગમાં શ્રાદ્ધ કરે અને અગ્નિને ધારણ કરી જે યજન કરે તે છોકરાંવાળો તથા પીડા રહિત થાય. છોકરાંની કામનાવાળાએ રોહિણી નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરવું. તેજની ઇચ્છાવાળાએ ઉત્તમ મૃગ નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરવું, આર્દ્રા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ આપનારો માણસ ક્રૂર કર્મવાળો થાય છે. ધનની ઇચ્છા કરનારે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરનાર થવું. પુષ્ટિને ઇચ્છનારા મનુષ્યે પુષ્પ નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધની ઇચ્છા કરવી. આશ્લેષા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ આપનારો ધીરપુત્રોને જન્મ આપનાર થાય છે. મઘામાં શ્રાદ્ધ આપનારો જ્ઞાતિના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ થાય છે. પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ આપનાર સારા ભાગ્યવાળો થાય છે. ઉત્તરાફાલ્ગુનીમાં શ્રાદ્ધ દેનાર છોકરાંને સેવનાર અને હસ્ત નક્ષત્રે કરી ફળને ભોગવનાર થાય છે. ચિત્રા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ દેનાર રૂપવાન પુત્રોને પામે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રના યોગમાં પિતૃને અર્ચવાથી વ્યાપારની આજીવિકાવાળો થાય છે. પુત્રને ઇચ્છનાર વિશાખા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી ઘણા પુત્રવાળો થાય છે. અનુરાધા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરનાર રાજાઓનાં મંડળને પ્રવર્તાવે છે. હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં દમને આગળ કરી જે પુરૂષ શ્રાદ્ધ આપે છે તે અધિપતિપણાને પામી સમૃદ્ધિવાન થાય છે. મૂળ નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ સારવાથી આરોગ્યતા પામે છે. પૂર્વાષાઢામાં સારવાથી ઉત્તમ યશ મળે છે. ઉત્તરાષાઢાના શ્રાદ્ધથી શોક રહિત થઈ પૃથ્વીમાં ફરે છે. અભિજીત્ નક્ષત્રે કરી શ્રાદ્ધ કરનાર વૈદ્યની સિદ્ધિને પામે છે. શ્રવણ નક્ષત્રોમાં શ્રાદ્ધ આપનારો મરણ પછી સદ્ગતિને પામે છે, ધનિષ્ઠામાં શ્રાદ્ધ દેનાર પુરૂષ જરૂર રાજ્યભાગી થાય છે. શતભિષા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરનારો પણ વૈદ્યની સિદ્ધિને પામે છે. પૂર્વ પ્રૌષ્ઠપદામાં શ્રાદ્ધ કરનાર ઘણાં બકરાં અને ગાડરોને મેળવે છે. ઉત્તર જેષ્ઠપદામાં શ્રાદ્ધ કરનાર હજારો ગાયો પામે છે. રેવતી નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરનાર બહુ વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરે વાળું ધન પામે છે. અશ્વિનીમાં ઘોડાઓ પામે છે અને ભરણી નક્ષત્રમાં ઉત્તમ આયુષ્ય પામે છે. આ શ્રાદ્ધના વિધિને સાંભળી શશબિંદુ રાજાએ તે પ્રમાણે કર્યું તેથી કલેશ વિના તેણે પૃથ્વીને જીતી અને આજ્ઞામાં પણ રાખી.

इमं श्राद्धविधिं श्रुत्वा शशबिन्दुस्तथा करोत् ।
अक्लेशेनाजयच्चापिमहींसोनुशशासह ॥ १६ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविधौ एकोननवतितमो ऽध्यायः ॥ ८९ ॥

અધ્યાય ૯૦ મો. શ્રાદ્ધ કોને આપવું?

युधिष्ठिर उवाच—कीदृशेभ्यः प्रदातव्यं भवेत् श्राद्धं पितामह ।
द्विजेभ्यः कुरुशार्दूल तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે—હે કુરૂઓમાં શ્રેષ્ઠ પિતામહ! કેવા બ્રાહ્મણોને શ્રાદ્ધ વિશેષ કરીને આપવા યોગ્ય છે? તે મને આપ કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—દાનના ધર્મને જાણનારા ક્ષત્રિએ દેવતાના કર્મમાં બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરવી નહિ પણ પિતૃના કર્મમાં પરીક્ષા કરવી તે ન્યાય રૂપ કહેવાય છે. અહિં દેવતાના તેજે કરી દેવોને (વિપ્રોને) પૂજે છે માટે મનુષ્યે સ્તુતિ કરી દેવતાઓના ઉદ્દેશથી સર્વ બ્રાહ્મણોને જમાડવા. હે મહારાજ! શ્રાદ્ધમાં તો ચતુર મનુષ્યે કુળ, આચરણ, સ્વભાવ, વય, રૂપ, વિદ્યા, અને કુટુંબથી બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરવી. હે રાજન્! તે બ્રાહ્મણોમાં કેટલાક પંક્તિને દોષ પમાડનારા હોય છે અને કેટલાક પંક્તિને પાવન કરનારા હોય છે, માટે હું જેઓ પંક્તિને યોગ્ય નથી તેઓને કહી બતાવું છું તે તમે સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર! કપટી, બાળહત્યારો ક્ષયના રોગવાળો, પશુને પાળનાર, અધ્યયન વગેરેથી રહિત, ગામવટુ કરનાર, વ્યાજ ખાનાર, ગાયન કરનાર, સર્વ વેચનાર, ઘરને બાળનાર, ઝેરને આપનાર, અનીતિએ જીવિકા મેળવનાર, સોમવલ્લી વેચનાર, સામુદ્રિક (હાથ વગેરે ચિન્હોને જોનાર), રાજ સેવક, તેલ વેચનાર કૂટકાર (ખોટાપણાને કરનાર અથવા લોઢું વેચનાર), પિતાની સાથે વાદ કરનાર, જેના ઘરમાં વ્યભિચાર હોય તે, નિંદિત, ચોર, જે શિલ્પ (કારિગરી) થી આજીવિકા ચલાવતો હોય તે, જૂદા જૂદા વેશ લેનાર, ચાડીઓ, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, પરસ્ત્રીની સાથે ચાલનાર, શૂદ્રોનો ઉપાધ્યાય, શસ્ત્રથી આજીવિકા ચલાવનાર, જે કૂતરાઓવડે મૃગયા કરતો હોય તે, કૂતરો જેને કરડેલો હોય તે, જે પરિવિત્તિ (નાનો ભાઇ જેનો પરણેલો હોય ને મોટો વાંઢો હોય) તે, ખરાબ ચામડીવાળો, ગુરૂની સ્ત્રી સાથે ચાલનાર, કઠિઆરાનો ધંધો કરનાર, ખેતી કરનાર, દેવના ધનથી જીવનાર, જે નક્ષત્રોથી (જ્યોતિષથી) જીવિકા ચલાવે છે તે, આવા, પંક્તિમાં ન બેસવા યોગ્ય બ્રાહ્મણોએ ખાધેલું હવ્ય રાક્ષસોને પામે છે, આમ બ્રહ્મવાદિયો કહે છે. જે શ્રાદ્ધાન્ન જમીને અધ્યયન કરે છે અને શૂદ્રની સ્ત્રી સાથે ગમન કરે છે તેના જે પિતૃ છે તેઓ તેની વિષ્ઠામાં મહિના સૂધી સુનારા થાય છે. સોમવલ્લી વેચનારને આપેલું વિષ્ઠા થાય છે. વૈદ્યને આપેલું પરૂ ને લોહિરૂપ થાય છે. દેવલોક (દેવોપજીવિ)ને આપેલું નાશ પામે છે. વ્યાજવટુ કરનારને આપેલું પ્રતિષ્ઠા રહિત થાય છે. જે વ્યાપાર કરનારને આપેલું તે અહિં અને પરલોકમાં ફળ આપનાર થતું નથી. જેવું ભસ્મમાં હોમેલું હવ્ય છે તેવું પુનર્વિવાહ કરેલી સ્ત્રીથી થએલા બ્રાહ્મણને આપેલું થાય છે. જેઓ ધર્મ રહિત અને સારાં આચરણ રહિત વિપ્રોને હવ્ય તથા કવ્ય આપે છે તેઓનું તે આપેલું મરણ પછી નાશ પામે છે (ફળ દેનારં થતું નથી). થોડી બુદ્ધિવાળા જેઓ જ્ઞાનપૂર્વક તેઓને આપે છે તેના પિતૃ અને તે મુવા પછી વિષ્ઠા ભક્ષણ કરે છે એ નિશ્ચય

છે. આ હવે દેખાડેલા બ્રાહ્મણો પણ પંક્તિમાં અયોગ્ય અને અધમ જાણવા કે જેઓ અલ્પ મનને (હલકાં મનને) લીધે શૂદ્રોને ઉપદેશ કરે છે. હે નૃપ! બેઠેલી પંક્તિમાં કાણો સાઠ માણસને દૂષિત કરે છે. ષંઢ (નપુંસક) સો માણસને અને કોઢવાળો જ્યાં સુધી દેખે છે ત્યાં સુધી પંક્તિને દૂષિત કરે છે. જે માથાને વિંટી (બાંધી) ભોજન કરે છે, જે દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ રાખી જમે છે અને જે પગરખાં સહિત ભોજન કરે છે તે સર્વ અસુરનું ભોજન જાણવું. જે અસૂયા કરનારા માણસે આપેલું હોય અને જે શ્રાદ્ધથી રહિત હોય તે સઘળું બ્રહ્માએ અસુરોના ભાગરૂપ કલ્પેલું છે. માટે જેથી કૂતરા અને પંક્તિને દૂષિત કરનારાઓ કોઇ રીતે ન જોઇ શકે તે સારૂ ચોતરફના ભાગમાં તલ આપવા તથા ખેરવવા (વેરવા). જે શ્રાદ્ધ તલરહિત અને ક્રોધ વશથી કરેલું હોય તેનાં હવિને રાક્ષસો અને પિશાચો હરી લે છે. પંક્તિમાં બેસવાને અયોગ્ય માણસ જેટલા પંક્તિમાં બેઠેલા જમનારાઓને જુવે છે તેટલાંઓના ફળથી, અજાણ તે ભોજનના દાતાને ભ્રષ્ટ કરે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! જે આ પંક્તિને પવિત્ર કરનાર જાણવા લાયક છે તેઓને કહું છુ માટે અહિં તે બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરો. વિદ્યા, વેદ, અને વ્રતોમાં કુશળ, તથા સદાચારમાં તત્પર એવા જે બ્રાહ્મણો છે તે સર્વ, સર્વને પવિત્ર કરનારા જાણવા. પંક્તિમાં બેસવા યોગ્ય વિપ્રોને કહું છું. તેઓ પંક્તિને પવિત્ર કરનાર જાણવા. ત્રિણાચિકેત મંત્રનું અધ્યયન કરનાર, પાંચ અગ્નિવાળો, બ્રહ્મઋચાના ત્રણ મંત્રને ભણનાર, શિક્ષા વગેરે છ અંગોને જાણનાર, વેદને અથવા ઉત્તમ વિદ્યાને આપનારા (ભણાવનારા)ની પરંપરામાં થએલો અથવા બ્રહ્મને જાણનારાઓનો અધ્યાપક, છંદને જાણનાર, જ્યેષ્ઠ સામને ભણનાર, જે માતા પિતાને વશ હોય તે, દશ પુરૂષવાળો શ્રોત્રિય, જે સદા ધર્મપત્નીઓ પાસે ઋતુકાળમાં જતો હોય તે, અને વેદવિદ્યા તથા વ્રતોમાં કુશળ એવો બ્રાહ્મણ પંક્તિને પવિત્ર કરે છે. અથર્વના અંત ભાગનું અધ્યયન કરનાર, બ્રહ્મચારી, નિયમિત વ્રતવાળો, સત્યવાદી, ધર્મશીલ, જે પોતાના કર્મમાં પ્રીતિવાળો હોય તે, જેઓ પુણ્ય તીર્થોમાં અભિષેક માટે શ્રમ કરનારા હોય તેઓ, મંત્ર સહિત એવા યજ્ઞોમાં અવભૃથ સ્નાન કરનારા, ક્રોધ રહિત, અચપલ, ક્ષમાવાળા, દમવાળા (અંતરની ઇન્દ્રિયને નિયમમાં રાખનાર), જીતેન્દ્રિય, અને જેઓ સર્વ પ્રાણિયોના હિતમાં હોય તેઓને નોતરવા, તેઓ વિષે આપેલું અક્ષય થાય છે. અને તેઓજ પંક્તિને પવિત્ર કરનારા છે. આ બીજાઓ પણ મહા ભાગ્યવાન્ પંક્તિને પવિત્ર કરનારા જાણવા. યતિયો, મોક્ષ ધર્મને જાણનારા યોગિઓ, સારાં ચરિત્રરૂપ વ્રતવાળા, જેઓ પ્રયત્નથી ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને ઇતિહાસ સંભળાવે છે તેઓ, જે કેટલાક ભાષ્યને જાણનારા છે તેઓ, જેઓ વ્યાકરણમાં પ્રીતિવાળા છે તેઓ, જેઓ પુરાણને તથા ધર્મશાસ્ત્રોને પણ ભણે છે અને ન્યાય પ્રમાણે ભણીને વિધિ પ્રમાણે તેના કરનારા છે તેઓ, ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા, હજારવાર સત્યવાદી, સર્વ, વેદ અને સર્વ પ્રવચનોમાં જેઓ ઉત્તમ છે તેઓ જેટલે સૂધી જુવે છે તેટલે સૂધી પંક્તિના ભાગોને પવિત્ર કરે છે માટે પંક્તિને પવિત્ર કરવાથી પંક્તિપાવન કહેવાય છે. બ્રહ્મજ્ઞાનને આપનારાઓની પરંપરામાં થએલો એકજ ઉપાધ્યાય રહિત હોય અને ઋત્વિગ વગર (ઋત્વિગના ગુણ રહિત) હોય તોપણ તે સાડા ત્રણ ગાઉથી જેઓને જુવે છે, તેઓને પવિત્ર કરે છે અને આગલા આસનને પામે છે. જો વેદને જાણનારા સર્વ, પંક્તિના દોષોથી રહિત હોય તો ઋત્વિગોએ આજ્ઞા કરવા લાયકજ છે અને તે પંક્તિનાં પાપને હરે છે. હે રાજન્! તે પતિત નથી પણ પંક્તિને પવિત્ર કરનારજ છે માટે સર્વ પ્રયત્ને કરી પોતાના કર્મમાં પ્રીતિવાળા અને બીજા

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविधौ एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

અધ્યાય ૯૦ મો. શ્રાદ્ધ કોને આપવું ?

युधिष्ठिर उवाच—कीदृशेभ्यः प्रदातव्यं भवेत् श्राद्धं पितामह ।
द्विजेभ्यः कुरुशार्दूल तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

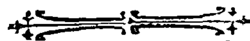
યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે–હે કુરૂઓમાં શ્રેષ્ઠ પિતામહ ! કેવા બ્રાહ્મણોને શ્રાદ્ધ વિશેષ કરીને આપવા યોગ્ય છે ? તે મને આપ કહો. ભીષ્મ બોલ્યા–દાનના ધર્મને જાણનારા ક્ષત્રિએ દેવતાના કર્મમાં બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરવી નહિ પણ પિતૃના કર્મમાં પરીક્ષા કરવી તે ન્યાય રૂપ કહેવાય છે. અહિં દેવતાના તેજે કરી દેવોને (વિપ્રોને) પૂજે છે માટે મનુષ્યે સ્તુતિ કરી દેવતાઓના ઉદ્દેશથી સર્વ બ્રાહ્મણોને જમાડવા. હે મહારાજ ! શ્રાદ્ધમાં તો ચતુર મનુષ્યે કુળ, આચરણ, સ્વભાવ, વય, રૂપ, વિદ્યા, અને કુટુંબથી બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરવી. હે રાજન્ ! તે બ્રાહ્મણોમાં કેટલાક પંક્તિને દોષ પમાડનારા હોય છે અને કેટલાક પંક્તિને પાવન કરનારા હોય છે, માટે હું જેઓ પંક્તિને યોગ્ય નથી તેઓને કહી બતાવું છું તે તમે સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર ! કપટી, બાળહત્યારો ક્ષયના રોગવાળો, પશુને પાળનાર, અધ્યયન વગેરેથી રહિત, ગામવટુ કરનાર, વ્યાજ ખાનાર, ગાયન કરનાર, સર્વ વેચનાર, ઘરને બાળનાર, ઝેરને આપનાર, અનીતિએ જીવિકા મેળવનાર, સોમવલ્લી વેચનાર, સામુદ્રિક (હાથ વગેરે ચિન્હોને જોનાર), રાજ સેવક, તેલ વેચનાર કૂટકાર (ખોટાપણાને કરનાર અથવા લોઢું વેચનાર), પિતાની સાથે વાદ કરનાર, જેના ઘરમાં વ્યભિચાર હોય તે, નિંદિત, ચોર, જે શિલ્પ (કારિગરી) થી આજીવિકા ચલાવતો હોય તે, જૂદા જૂદા વેશ લેનાર, ચાડીઓ, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, પરસ્ત્રીની સાથે ચાલનાર, શૂદ્રોનો ઉપાધ્યાય, શસ્ત્રથી આજીવિકા ચલાવનાર, જે કૂતરાઓવડે મૃગયા કરતો હોય તે, કૂતરો જેને કરડેલો હોય તે, જે પરિવિત્તિ (નાનો ભાઇ જેનો પરણેલો હોય ને મોટો વાંઢો હોય) તે, ખરાબ ચામડીવાળો, ગુરૂની સ્ત્રી સાથે ચાલનાર, કઠિઆરાનો ધંધો કરનાર, ખેતી કરનાર, દેવના ધનથી જીવનાર, જે નક્ષત્રોથી (જ્યોતિષથી) જીવિકા ચલાવે છે તે, આવા, પંક્તિમાં ન બેસવા યોગ્ય બ્રાહ્મણોએ ખાધેલું હવ્ય રાક્ષસોને પામે છે, આમ બ્રહ્મવાદિયો કહે છે. જે શ્રાદ્ધાન્ન જમીને અધ્યયન કરે છે અને શૂદ્રની સ્ત્રી સાથે ગમન કરે છે તેના જે પિતૃ છે તેઓ તેની વિષ્ઠામાં મહિના સૂધી સુનારા થાય છે. સોમવલ્લી વેચનારને આપેલું વિષ્ઠા થાય છે. વૈદ્યને આપેલું પરૂ ને લોહિરૂપ થાય છે. દેવલોક (દેવોપજીવિ)ને આપેલું નાશ પામે છે. વ્યાજવટુ કરનારને આપેલું પ્રતિષ્ઠા રહિત થાય છે. જે વ્યાપાર કરનારને આપેલું તે અહિં અને પરલોકમાં ફળ આપનાર થતું નથી. જેવું ભસ્મમાં હોમેલું હવ્ય છે તેવું પુનર્વિવાહ કરેલી સ્ત્રીથી થએલા બ્રાહ્મણને આપેલું થાય છે. જેઓ ધર્મ રહિત અને સારાં આચરણ રહિત વિપ્રોને હવ્ય તથા કવ્ય આપે છે તેઓનું તે આપેલું મરણ પછી નાશ પામે છે (ફળ દેનાર થતું નથી). થોડી બુદ્ધિવાળા જેઓ જ્ઞાનપૂર્વક તેઓને આપે છે તેના પિતૃ અને તે મુવા પછી વિષ્ઠા ભક્ષણ કરે છે એ નિશ્ચય

છે. આ હવે દેખાડેલા બ્રાહ્મણો પણ પંક્તિમાં અયોગ્ય અને અધમ જાણવા કે જેઓ અલ્પ મનને (હલકાં મનને) લીધે શૂદ્રોને ઉપદેશ કરે છે. હે નૃપ! બેઠેલી પંક્તિમાં કાણો સાઠ માણસને દૂષિત કરે છે. ષંઢ (નપુંસક) સો માણસને અને કોઢવાળો જ્યાં સુધી દેખે છે ત્યાં સુધી પંક્તિને દૂષિત કરે છે. જે માથાને વિંટી (બાંધી) ભોજન કરે છે, જે દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ રાખી જમે છે અને જે પગરખાં સહિત ભોજન કરે છે તે સર્વ અસુરનું ભોજન જાણવું. જે અસૂયા કરનારા માણસે આપેલું હોય અને જે શ્રાદ્ધથી રહિત હોય તે સઘળું બ્રહ્માએ અસુરોના ભાગરૂપ કલ્પેલું છે. માટે જેથી કૂતરા અને પંક્તિને દૂષિત કરનારાઓ કોઇ રીતે ન જોઇ શકે તે સારૂ ચોતરફના ભાગમાં તલ આપવા તથા ખેરવવા (વેરવા). જે શ્રાદ્ધ તલરહિત અને ક્રોધ વશથી કરેલું હોય તેનાં હવિને રાક્ષસો અને પિશાચો હરી લે છે. પંક્તિમાં બેસવાને અયોગ્ય માણસ જેટલા પંક્તિમાં બેઠેલા જમનારાઓને જુવે છે તેટલાંઓના ફળથી, અજાણ તે ભોજનના દાતાને ભ્રષ્ટ કરે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! જે આ પંક્તિને પવિત્ર કરનાર જાણવા લાયક છે તેઓને કહું છુ માટે અહિં તે બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરો. વિદ્યા, વેદ, અને વ્રતોમાં કુશળ, તથા સદાચારમાં તત્પર એવા જે બ્રાહ્મણો છે તે સર્વ, સર્વને પવિત્ર કરનારા જાણવા. પંક્તિમાં બેસવા યોગ્ય વિપ્રોને કહું છું. તેઓ પંક્તિને પવિત્ર કરનાર જાણવા. ત્રિણાચિંકત મંત્રનું અધ્યયન કરનાર, પાંચ અગ્નિવાળો, બ્રહ્મઋચાના ત્રણ મંત્રને ભણનાર, શિક્ષા વગેરે છ અંગોને જાણનાર, વેદને અથવા ઉત્તમ વિદ્યાને આપનારા (ભણાવનારા)ની પરંપરામાં થએલો અથવા બ્રહ્મને જાણનારાઓનો અધ્યાપક, છંદને જાણનાર, જ્યેષ્ઠ સામને ભણનાર, જે માતા પિતાને વશ હોય તે, દશ પુરૂષવાળો શ્રોત્રિય, જે સદા ધર્મપત્નીઓ પાસે ઋતુકાળમાં જતો હોય તે, અને વેદવિદ્યા તથા વ્રતોમાં કુશળ એવો બ્રાહ્મણ પંક્તિને પવિત્ર કરે છે. અથર્વના અંત ભાગનું અધ્યયન કરનાર, બ્રહ્મચારી, નિયમિત વ્રતવાળો, સત્યવાદી, ધર્મશીલ, જે પોતાના કર્મમાં પ્રીતિવાળો હોય તે, જેઓ પુણ્ય તીર્થોમાં અભિષેક માટે શ્રમ કરનારા હોય તેઓ, મંત્ર સહિત એવા યજ્ઞોમાં અવભૃથ સ્નાન કરનારા, ક્રોધ રહિત, અચપલ, ક્ષમાવાળા, દમવાળા (અંતરની ઇન્દ્રિયને નિયમમાં રાખનાર), જીતેન્દ્રિય, અને જેઓ સર્વ પ્રાણિયોના હિતમાં હોય તેઓને નોતરવા, તેઓ વિષે આપેલું અક્ષય થાય છે. અને તેઓજ પંક્તિને પવિત્ર કરનારા છે. આ બીજાઓ પણ મહા ભાગ્યવાન્ પંક્તિને પવિત્ર કરનારા જાણવા. યતિયો, મોક્ષ ધર્મને જાણનારા યોગિઓ, સારાં ચરિત્રરૂપ વ્રતવાળા, જેઓ પ્રયત્નથી ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને ઇતિહાસ સંભળાવે છે તેઓ, જે કેટલાક ભાષ્યને જાણનારા છે તેઓ, જેઓ વ્યાકરણમાં પ્રીતિવાળા છે તેઓ, જેઓ પુરાણને તથા ધર્મશાસ્ત્રોને પણ ભણે છે અને ન્યાય પ્રમાણે ભણીને વિધિ પ્રમાણે તેના કરનારા છે તેઓ, ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા, હજારવાર સત્યવાદી, સર્વ, વેદ અને સર્વ પ્રવચનોમાં જેઓ ઉત્તમ છે તેઓ જેટલે સુધી જુવે છે તેટલે સુધી પંક્તિના ભાગોને પવિત્ર કરે છે માટે પંક્તિને પવિત્ર કરવાથી પંક્તિપાવન કહેવાય છે. બ્રહ્મજ્ઞાનને આપનારાઓની પરંપરામાં થએલો એકજ ઉપાધ્યાય રહિત હોય અને ઋત્વિગ વગર (ઋત્વિગના ગુણ રહિત) હોય તોપણ તે સાડા ત્રણ ગાઉથી જેઓને જુવે છે, તેઓને પવિત્ર કરે છે અને આગલા આસનને પામે છે. જો વેદને જાણનારા સર્વ, પંક્તિના દોષોથી રહિત હોય તો ઋત્વિગોએ આજ્ઞા કરવા લાયકજ છે અને તે પંક્તિનાં પાપને હરે છે. હે રાજન્! તે પતિત નથી પણ પંક્તિને પવિત્ર કરનારજ છે માટે સર્વ પ્રયત્ને કરી પોતાના કર્મમાં પ્રીતિવાળા અને બીજા

કુલીન બહુશ્રુત બ્રાહ્મણોને પરીક્ષા કરી આમંત્રવા (નોતરવા). જેનાં શ્રાદ્ધ અને હવિ મિત્રરૂપજ પ્રધાનતા (યોગ્યતા) વાળાં હોય છે તે પિતૃ અને દેવોને પ્રસન્ન કરતાં નથી અને તે કરનાર સ્વર્ગ પ્રત્યે જતો નથી. જે શ્રાદ્ધના કારણથી મિત્રતા કરે છે તે દેવને જવાના માર્ગવડે ગતિ કરનાર થતો નથી અને જેમ મુક્ત કર્મનાં ફળને પામે તેમ શ્રાદ્ધ સંબંધી મિત્રતાવાળો બંધન સરખા સ્વર્ગ લોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે, માટે શ્રાદ્ધ કરનારે અયોગ્ય મિત્રને આદર આપવો નહિ. સંગ્રહ સારૂ મિત્રોને ધન આપવાં અને જે શત્રુ મિત્રને ન માનતો હોય તે મધ્યસ્થ માણસને હવ્ય કવ્ય ભોજન કરાવવું. જે રીતે ઉખર જમીનમાં વાવેલું બીજ ઉગતું નથી અને વાવનારો બીજના ભાગને પામતો નથી તે રીતે અયોગ્ય મનુષ્યોએ જમેલું શ્રાદ્ધ અહિં અને પરલોકમાં ફળ આપતું નથી. અભણ બ્રાહ્મણ તૃણના અગ્નિની પેઠે શમી જાય છે માટે જેમ ભસ્મમાં હોમાતું નથી તેમ તેને (અભણને) શ્રાદ્ધ આપવું નહિ. એક બીજાને અપાતી દક્ષિણા પિશાચ દાનના (જેવી પિશાચ પોતાને જમાડનારને જમાડે છે તેવી) છે, માટે તે પિતૃ અને દેવને પોચતી નથી. ઓછાં પુણ્યવાળી તે, નાસી ગએલી વાછડાવાળી ગાય જેમ બીજા સ્થાનમાં ભટકે તેમ અહિંજ ભટકતી રહે છે. જે રીતે શાંત થએલા અગ્નિમાં ઘૃત હોમે છે તે દેવ તથા પિતૃને નથી પામતું તે રીતે અયોગ્યને દક્ષિણા આપે છે તે; અને નાચ તથા ગાયનમાં જે એપેલું તે તેવું છે. જે અયોગ્યને દક્ષિણા આપવામાં આવે છે તે બેઉને (દેનાર અને લેનારને) હણે છે પણ પાલન કરતી નથી. હણનારી, નિંદિત, અને પાપવાળી (દક્ષિણા) તેઓના પ્રેતોને દેવ માર્ગથી પાડે છે. જેઓ નિરંતર ઋષિઓના ઠરાવમાં ચાલે છે તેઓ નિશ્ચિત, સર્વ ધર્મને જાણનારા છે અને દેવતાઓ તેઓને બ્રાહ્મણ માને છે. હે ભારત ! ઋષિયો સ્વાધ્યાયમાં નિષ્ઠાવાળા, જ્ઞાનમાં નિષ્ઠાવાળા, તપમાં નિષ્ઠાવાળા, અને કર્મમાં નિષ્ઠા (આસ્થા)વાળા જાણવા. હે ભારત ! તેઓમાં જ્ઞાનમાં નિષ્ઠાવાળાઓને કવ્ય (દેવાન્ન) આપવાં. વળી તેઓમાં જે કેટલાક બ્રાહ્મણોને નિંદતા નથી તેઓજ નર છે અને જેઓ વચનોમાં નિંદે છે તેઓને શ્રાદ્ધોમાં જમાડવા નહિ. હે રાજન્! નિંદા પામેલા બ્રાહ્મણો નિંદા કરનારના ત્રણ પુરૂષનાં કુળને હણે છે. હે નૃપ! વૈખાનસ ઋષિયોનું વચન છે કે દૂરથીજ વેદના પારને પામનારા બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરવી, અને તેઓમાંનો કોઇ પ્રિય હોય અથવા દ્વેષ કરવા યોગ્ય હોય તોપણ તેઓને શ્રાદ્ધ આપવું. હે ભારત ! જે પુરૂષ એક લાખ અયોગ્ય બ્રાહ્મણોને જમાડે છે તે સર્વને પ્રસન્ન થએલો એમ મંત્રને જાણનારો યોગ્ય (ખુશી કરેલો એક, પણ વેદને જાણનારો વિપ્ર અયોગ્ય લાખ બ્રાહ્મણની બરોબર) છે.

यः सहस्रं सहस्राणां भोजयेदनृतान्नरः।
एकस्तान्मन्त्रवित्प्रीतः सर्वानर्हति भारत ॥ ५४ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविधौ नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

અધ્યાય ૯૧ મો. શ્રાદ્ધ મહિમા [ચાલુ.]

युधिष्ठिर उवाच—केन संकल्पितं श्राद्धं कस्मिन्काले किलात्मकम् ।
भृग्वंगिरसिकेकाले मुनिनाकतरेण वा ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે–ક્યા કાળમાં કોણે ક્યા સ્વરૂપવાળાં શ્રાદ્ધનો સંકલ્પ કર્યો અથવા ભૃગુ અને અંગિરાના વખતમાં કેટલા મુનિએ શ્રાદ્ધ કલ્પ્યું? હે પિતામહ! ક્યાં શ્રાદ્ધો તજવાં? ક્યાં મૂળ અને ફળો તજવાં તથા કયી ધાન્યની જાતિઓ તજવી તે મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા–હે જનાધિપ! જે કાળમાં જે સ્વરૂપવાળું જે રીતે શ્રાદ્ધ પ્રવૃત્ત થયું (ચાલ્યું) અને જેણે ઠીક રીતે કલ્પ્યું તે મારાથી સાંભળો. હે કૌરવમાં થએલા મહારાજ! સ્વયંભુના પુત્ર, પ્રતાપવાન્ પરમ ઋષિ અત્રિ હતા, તેના વંશમાં થએલા દત્તાત્રેય કહેવાય છે. દત્તાત્રેયનો પુત્ર નિમિ નામે તપરૂપ ધનવાળો હતો, તેને પણ શ્રીમાન નામે લક્ષ્મીવાળો પુત્ર થયો હતો. તે શત્રુને તાપ પમાડનારો પૂર્ણ હજાર વર્ષને અંતે દુષ્કર તપ કરી કાળધર્મ (નાશ) થી વ્યાપ્ત થએલા આત્માવાળો (દેહ ક્ષય પામવાથી) મરણ પામ્યો. આ રીતે પુત્રના શોકમાં પરાયણ તે નિમિ, વિધિવડે જાણેલા કર્મે કરી શૌચ કરી તીવ્ર સંતાપ પામ્યો. પછી મહા બુદ્ધિવાળો તે ચૌદશને દિવસે ઉપહાર કરવા લાયક (શુદ્ધાન્ન શય્યા વગેરે) કૃત્યો કરી તેજ શોકને વિચારતો પ્રભાત વખતે જાગ્યો. જાગેલો તે ઋષિનો આત્મા શોકવડે વ્યથા પામ્યો પણ તેની બુદ્ધિ બંધન કરનારા શોકમાં રહેલા મનને ખેંચી વિસ્તારને પામનારી થઇ. પછી સાવધાન થએલો તે શ્રાદ્ધના વિધિને વિચારવા લાગ્યો અને અમાસને દિવસે તપરૂપ ધનવાળો, મહા બુદ્ધિમાન્ જે તેને ભોજન કરવા લાયક ફળ મૂળ વગેરે તથા અન્નો તેને જે પ્રિય કહેલાં હતાં તે સર્વને મનથી વિચારી પવિત્ર બ્રાહ્મણોને લાવી પોતે પ્રદક્ષિણાવર્ત્તિત સર્વ આસનોને કરવા લાગ્યો. પછી સાત બ્રાહ્મણોને એક વખતે ભોજન પાસે લાવ્યા અને પ્રભુ એવા તેણે લવણ વિના ભોજન કરવા યોગ્ય સામાનું* અન્ન આપ્યું. તે સમયે આસનો વિષે દર્ભના અગ્ર ભાગો દક્ષિણ દિશા તરફ જેઓ અન્ન જમતા હતા તે બ્રાહ્મણોના પગ પાસે રાખ્યા. પવિત્ર એવા તેણે દર્ભોને દક્ષિણ દિશા તરફ જેના અગ્ર ભાગ છે એવા કરી પ્રયત્નથી નામ ગોત્રને કહી શ્રીમાનને પિંડો આપ્યા. આ રીતે તે મુનિશ્રેષ્ઠ પોતાના ધર્મના સંકર (સેળભેળપણા)એ કરી મોટા પશ્ચાત્તાપથી તપેલો આમ વિચારવા લાગ્યો કે મુનિયોએ પૂર્વે ન કરેલું મેં આ શું કર્યું? બ્રાહ્મણો કેમ મને શાપથી નહિ બાળે! પછી જ્યારે પોતાના વંશના કર્ત્તાને સંભારવા લાગ્યો ત્યારે સંભારતાં વેંત તપરૂપ ધનવાળા અત્રિ આવ્યા. એ પછી વ્યય રહિત તેને તે રીતે પુત્રના શોકવડે કૃશ થએલો જોઇ પ્રિય વાણીથી ખૂબ આશ્વાસના કરવા લાગ્યા. તે બોલ્યા કે, હે તપરૂપ ધનવાળા નિમિ! તમે આ પિતૃયજ્ઞનો સંકલ્પ કરેલો છે તેમાં તમને ભય થાઓ માં, કારણ કે બ્રહ્માએ પોતે આ ધર્મ પ્રથમ માનેલો છે તેજ આ બ્રહ્માના કહેલા ધર્મનો તમે સંકલ્પ કર્યો છે. બ્રહ્મા વિના બીજો કોણ શ્રાદ્ધના વિધિને કહી શકે. હવે હે પુત્ર! બ્રહ્માએ કહેલો, ઉત્તમ શ્રાદ્ધનો વિધિ તમને કહું છું તે મારાથી જાણો અને કરો. હે તપોધન! પ્રથમ બ્રહ્માએ પોતે મંત્રપૂર્વક અગ્નિમાં કરવા લાયક તે કરીને નિત્ય, અગ્નિ, સોમ, વરૂણ, અને જે નિરંતર પિતૃની સાથે પ્રત્યક્ષ વિશ્વદેવ છે તેઓ સારૂ ભાગો કલ્પ્યા છે માટે તે કલ્પવા અહિં પૃથ્વીની સ્તુતિ કરવી કે આ લોકમાં તું પિતૃનાં જળની અંજલિને ધારણ કરનારી, વૈષ્ણવી, (વિષ્ણુથી થએલી), કશ્યપની પુત્રીરૂપ અને અહિં ક્ષય રહિત છે. જળ આણવા વખતે વિભુ વરૂણની સ્તુતિ કરવી. પછી હે અનઘ! તમારે અહિં અગ્નિ તથા સોમને પ્રસન્ન કરવા. બ્રહ્માએ

* ચોમાસામાં વગર વાવ્યે ખડ ધાન્ય ઉગી નિકળે છે તે.

જે દેવ પ્રસિદ્ધ પિતૃ અને જે મહા ભાગ ઉષ્ણુપ નિર્મેલા છે તેઓનો ભાગ કલ્પેલો છે. તેઓ શ્રાદ્ધવડે પૂજવાથી પાપથી મુક્ત થાય છે. બ્રહ્માએ સાત પિતૃ વંશ પ્રથમ માનેલા છે. વિશ્વે અને અગ્નિ વગેરે દેવો છે તેઓ પણ પ્રથમજ ગણેલા છે, તે ભાગને યોગ્ય મહાત્માઓનાં નામ કહું છું, બલંધતિ, વિપાત્મા, પુણ્યકૃત્, પાવન, પાર્ષ્ણિક્ષેમા, સમૂહ, દિવ્યસાનુ,વિવસ્વાન્, વીર્યવાન્, હ્રીંમાન્, કીર્તિમાન, કૃત, જીતાત્મા, મુનિવીર્ય, દીપ્તરોમા, ભયંકર, અનુકર્મા , પ્રતીત; પ્રદાતા, અંશુમાન્, શૈલાભ, પરમક્રોધી, ધીરોષ્ણી, ભૂપતિ, સ્રજ, વજ્રવરી, સનાતન વિશ્વેદેવ, વિદ્યુર્ચા સોમવર્ચા, નામથી સૂર્યશ્રી, સોમપ, સૂર્યસાવિત્ર, દત્તાત્મા, પુંડરીયક, ઉષ્ણીનાભ, નભોદ વિશ્વાયુ, દીપ્તિ, ચમૂહર, સુરેશ, વ્યોમારિ, શંકર, ભવ, ઇશ, કર્તા, કૃતિ, દક્ષ, ભુવન, દિવ્યકર્મકૃત્, ગણિત, પંચવીર્ય, આદિત્ય, રશ્મિવાન્, સપ્તકૃત, સોમવર્ચા, વિશ્વકૃત્, કવિ, અનુગોપ્તા, સુગોપ્તા, અને ઇશ્વર, આ તે મહા ભાગ્યવાળા જેઓ કાળની ગતિને ગોચર થયા છે તેઓ તમને કહ્યા. હવે શ્રાદ્ધમાં ન કરવા યોગ્ય ધાન્યો વગેરે કહું છું. ધાન્યોમાં કોદરા, ને પુલક (સાળ) તજવા યોગ્ય છે. હિંગથી વઘારવા લાયક દ્રવ્યરૂપ શાકોમાં ડુંગલી, લસણ, શીંગરવાની શીંગો, કોવિદાર, ગાજર વગેરે અથવા વિષયુક્ત શસ્ત્રથી હણેલા પશુનાં માંસ વગેરે તજવાં. કોળાની જાતિ, અલાંબુ, કાળું લવણ, ડુક્કરનું માંસ જે પ્રોક્ષિત ન હોય તે, કાળું જીરૂં, બીડલવણ, શીતપાકીશાક, કેરડા વગેરે, અને શિંગોડાં વગેરે તજવાં. સર્વ લવણને તજવું, જાંબુનો ત્યાગ કરવો, તેમ શ્રાદ્ધમાં ઓકવાનો અને રૂદનનો ત્યાગ કરવો. શ્રાદ્ધમાં હવ્ય કવ્યમાં સુદર્શન નામે શાક નિંદિત છે, કેમકે તે શ્રાદ્ધનાં હવિને પિતૃ અને દેવતાઓ પસંદ કરતા નથી. શ્રાદ્ધ આવ્યું હોય ત્યારે ચાંડાલ અને શ્વપચાને તજવા. તેમજ વિદ્વાનોએ શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કાષાય (ભગવાં) વસ્ત્ર પહેરનાર કોઢવાળા, પતિત, બ્રાહ્મણને હણનાર, વર્ણસંકર બ્રાહ્મણ, અને જે પતિત સંબંધી હોય તેઓને તજવા. આ રીતે પૂર્વે પોતાના વંશમાં થએલા તે ઋષિને કહી તપરૂપ ધનવાળા, ભગવાન અત્રિ દિવ્ય, બ્રહ્માની સભા પ્રત્યે ગયા.

इत्येवमुक्त्वा भगवान् स्ववंश्यं तमृषिपुरा ।
पितामह सभां दिव्यां जगामात्रि स्तपोधनः ॥ ४५ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविद्धौ एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

અધ્યાય ૯૨ મો. શ્રાદ્ધ મહિમા.

भीष्म उवाच—तथानिमौ प्रवृत्ते तु सर्व एव महर्षयः ।
पितृयज्ञं तु कुर्वन्ति विधि दृष्टे न कर्मणा ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા કે–તે રીતે નિમિ પ્રવૃત્ત થયા તેથી સર્વ મહર્ષિઓ બ્રહ્માએ માનેલા કર્મે કરી પિતૃયજ્ઞ (શ્રાદ્ધ) કરે છે. સત્ય ધર્મવાળા, અને નિયમિત વ્રતવાળા ઋષિયો પિતૃ તૃપ્તિ માટે અર્પણ કરવા યોગ્ય કાર્યો કરી તીર્થોનાં જળોથી તર્પણ પણ કરતા હતા. હે ભારત ! ચાર વર્ણોએ અપાતા પિતૃને અર્પવાના પદાર્થોથી તૃપ્તિ પામેલા પિતૃ ને દેવતાઓ

તે અન્નને પચાવી શકતા ન હતા અને જ્યારે તે દેવતાઓ પિતૃ સહિત પીડાવા લાગ્યા ત્યારે અન્નથી પીડા પામેલા તેઓ સોમનેજ પ્રાપ્ત થયા. સોમને (ચંદ્રને) પામી અજીર્ણથી પીડા પામેલા તેઓ બોલ્યા કે અમે પિતૃની તૃપ્તિ માટે આપેલાં અન્નથી પીડાઇયે છીએ માટે અહિ અમારૂં શ્રેય કરો. ચંદ્રમાએ તેઓને જવાબ આપ્યો કે હે સુરો! જો શ્રેયની ઇચ્છા હોય તો બ્રહ્માના સ્થાનમાં જાઓ. તે તમારૂં ભલું કરશે. હે ભારત! આ રીતે ચંદ્રના કહેવાથી પિતૃ સહિત દેવતાઓ મેરૂ પર્વતનાં શિખર ઉપર બેઠેલા બ્રહ્માની પાસે ગયા. પિતૃ બોલ્યા—હે ભગવન્! હે દેવ! અમે અમને તૃપ્તિ માટે અર્પણ કરેલાં અન્નથી ખૂબ પીડાઇયે છીયે વાસ્તે અમારીપર કૃપા કરો; અને અમારૂં ભલું કરો. આવું તેઓનું વચન સાંભળી બ્રહ્માએ આ વચન કહ્યું કે આ મારે પડખે બેઠેલો અગ્નિ તમારૂં ભલું કરશે. અગ્નિ બોલ્યો કે હે તાત! જ્યારે તમારી તૃપ્તિ કરનારા પદાર્થો પ્રાપ્ત થશે ત્યારે ભેગા થએલા આપણે તે ખાઇશું તેથી તમે તે અન્ન પચાવી શકશો એમાં સંશય નથી. આ વચન સાંભળી પિતૃ તે વખત નિશ્ચિંત થયા. હે નૃપ! આ કારણથી પ્રથમ અગ્નિને અપાય છે. હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ! જ્યારે અગ્નિને પ્રથમ કરી પિતૃને તૃપ્તિ માટે અન્ન અપાય છે ત્યારે તે પિતૃ તૃપ્તિકારક પદાર્થને બ્રહ્મ રાક્ષસો ઘસડી જતા નથી અને દેવ અગ્નિના રહેવાથી રાક્ષસો દૂર જતા રહે છે. પ્રથમ પિંડ પિતાને આપવો, પછી પિતામહને આપવો અને તે પછી પ્રપિતામહને આપવો, આ રીતે શ્રાદ્ધનો વિધિ કહેલો છે. વળી શ્રાદ્ધમાં સાવધાન થઇ પિંડ પિંડની પાસે ગાયત્રી જપવી અને 'પિતૃમતે સોમાય સ્વાહા' એમ કહેવું. પિતૃને તૃપ્ત કરવાના પદાર્થમાં જે રજસ્વલા હોય, જે કાનરૂપ અંગથી રહિત (બેરી) હોય અને જે બીજાના વંશમાં થયેલી હોય તે ગ્રહણ કરવી ન જોઇએ, અને પાસે રહેવી ન જોઇએ. જળને તરનારા મનુષ્યે પિતામહોનું કીર્તન કરવું. નદીને પામી પિતૃનું પિંડોથી તર્પણ કરવું. પ્રથમ જળથી પોતાના વંશમાં થએલાઓનું તર્પણ કરી પછી સ્નેહિ સંબંધિ વર્ગોની જલાંજલિ* આપવી. વિચિત્ર એવા બે બળદ જોડેલા ગાડાવડે જનારા, જળને તરનારા માણસથી અને વહાણમાં ચઢનારા માણસથી જયને ઇચ્છે છે માટે તે જાણનારા પુરૂષો સાવધાન થઇ સદા વહાણમાં બેઠેલા જળ આપે છે. કૃષ્ણપક્ષના અધમાસમાં (અમાસને દિવસે) પિતૃને તૃપ્તિ પમાડનારા પદાર્થો આપવા. પિતૃની ભક્તિથી પુષ્ટિ, આયુષ, વીર્ય અને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. હે કુરૂકુળશ્રેષ્ઠ પિતામહ! પુલસ્ત્ય, વસિષ્ટ, પુલહ, અંગિરા, ક્રતુ અને મહર્ષિ કશ્યપ આ સર્વ મહા યોગેશ્વરો કહેલા છે. હે રાજન્! આ પિતૃ, અને આ ઉત્તમ શ્રાદ્ધનો વિધિ કહ્યો તે કર્મવડે પ્રેતો પિંડોના સંબંધથી મુક્ત થાય છે. હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ! આ રીતે શાસ્ત્ર પ્રમાણે પૂર્વે દેખાડેલી શ્રાદ્ધની ઉત્પત્તિ કહી, હવે આથી બીજું દાન કહેવાનો છું.

इत्येषा पुरुषश्रेष्ठ श्राद्धोत्पत्तिर्यथागमम् ।
व्याख्याता पूर्वनिर्दिष्टा दानं वक्ष्याम्यतः परम् ॥ २३ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविधौ द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

---

*જળના ખોબલા આપવા તે.

અધ્યાય ૯૩ મો. દુષ્કાળ વર્ણન.

युधिष्ठिर उवाच—द्विजातयो व्रतोपेता हविस्ते यदि भुज्यते ।
अन्नं ब्राह्मण कामाय कथमेतत्पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે પિતામહ! જેઓ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણો છે તેઓ જો દશાહ (દશમા) વગેરેમાં હવિ (ઘૃત) અને અન્ન ખાય તો એ અન્ન કેમ બ્રાહ્મણની કામના માટે થાય? ભીષ્મ બોલ્યા—વેદમાં કહેલાં વ્રતો રહિત મનુષ્યો ઇચ્છારૂપ કારણે કરી ભોજન કરી શકે, પણ હે યુધિષ્ઠિર! વેદોક્ત વ્રત હોય તો ભોજન કરનારા વ્રતને લોપનારા થાય. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે માણસો જે આ તપ એમ કહે છે અને ઉપવાસને જૂદો કહે છે માટે એજ તપ છે અથવા અહિં બીજું કંઇ તપ છે? ભીષ્મ બોલ્યા કે જે જન માસ, અર્ધ માસના ઉપવાસથી જે તપ માને છે તે આત્મારૂપ તંત્રને હણનાર છે, તપસ્વી નથી અને ધર્મને જાણનાર પણ નથી, અથવા આત્મરૂપ તંત્રને શોષણ પમાડનારો જે જન છે; તે માસ અર્ધ માસના ઉપવાસથી જે તપ છે તેને માને છે પણ તપસ્વી અને ધર્મને જાણનાર તેને માનતો નથી. દાનની સંપત્તિ (વૃદ્ધિ) પણ ઉત્તમ તપ કહેવાય છે. બ્રાહ્મણે સદા ઉપવાસી થવું, બ્રહ્મચારી થવું, સદા મુનિ થવું, સદા વેદ જપવો, કુટુંબનું પોષણ કરનાર થવું, ધર્મને ઇચ્છનાર થવું, સદા મનુષ્યે જાગરણવાળા થવું, સદા અમાંસાશી (માંસ ન ખાનાર) થવું, સદા પવિત્ર પાઠ કરવો, સદા સત્યવાદી થવું, સદા નિશ્ચયવાન્ થવું, સદા વિઘસાશી થવું, સદા અતિથિપ્રિય થવું, સદા અમૃતને ખાનાર થવું અને સદા પવિત્ર થવું. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે હે પાર્થિવ! કેવી રીતે સદા ઉપવાસવાળું થવું, કેમ બ્રહ્મચારી થવું, કેમ વિઘસાશી થવું અને કેમ અતિથિ પ્રિય થવું? ભીષ્મ બોલ્યા કે જે નર પ્રાતઃકાળનાં ભોજન વિના ફરીને જમતો નથી તે સદા ઉપવાસવાળો થાય છે. ઋતુમાં સ્ત્રી પાસે જનારો માણસ બ્રહ્મચારી અને સદા દાનના સ્વભાવવાળો ઋતવાદી થાય છે. વૃથા (યજ્ઞાદિ કારણ વિના) માંસને ન ખાનારો, અમાંસાશી (માંસને ન ખાનાર) થાય છે. દાનને આપનારો પવિત્ર અને દિવસે ન સૂનારો અસ્વપ્ન (જાગરણવાળો) થાય છે. હે યુધિષ્ઠિર! જે નર સદા નોકર અને અતિથિયો જમ્યા પછી જમે છે તે કેવળ અમૃત જમે છે એમ જાણો. જે નર બ્રાહ્મણોના જમ્યા વગર જમતો નથી એ ન જમનાર માણસે સ્વર્ગ જીતાય છે. જે દેવતા પિતૃ અને આશ્રિતથી શેષ રહેલું ખાય છે તેને વિઘસાશી કહે છે. હે જનાધિપ! તેઓને બ્રહ્માના સ્થાનમાં અવિનાશી લોક પ્રાપ્ત થાય છે, અને ગંધર્વો સહિત અપ્સરાઓ મળે છે. વળી દેવતા, અતિથિ અને પિતૃની સાથે તેઓ ભોજન કરે છે. પુત્ર તથા પૌત્રોની સાથે ક્રીડા કરે છે અને તેઓની ઉત્તમ ગતિ થાય છે. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે, હે પિતામહ! બ્રાહ્મણોને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં દાનો આપે છે તે દેનાર અને ગ્રહણ કરનારાઓમાં કોણ વિશેષ છે? ભીષ્મ બોલ્યા—જે બ્રાહ્મણ સારા માણસથી દાન લે છે તથા નઠારા નરથી દાન લે છે તેમાં ગુણવાન્ વિષે થોડો દોષ છે, પણ નિર્ગુણ વિષે તો બૂડે છે. હે ભારત! આ ઠેકાણે વૃષાદર્ભિ અને સપ્તર્ષિઓના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહું છું. કશ્યપ, અત્રિ, વસિષ્ઠ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, અને સતી અરૂંધતી તે સર્વની ગંડા નામે કામ કરનારી (દાસી) હતી અને એનો ભર્તા પરશુસખ શૂદ્ર હતો. તેઓ સર્વ પૂર્વે સમાધિવડે સનાતન બ્રહ્મલોકને મેળવવા તપ કરતા થકાં આ પૃથ્વિમાં ફરતાં હતાં. હે કુરુનંદન! એ પછી

જેમાં ક્ષુધાયુક્ત લોક દુઃખે કરી પ્રાણવાળો થયો હતો, એવી મોટી અનાવૃષ્ટિ અને મરકી થઇ ત્યારે પૂર્વે કોઇ પણ યજ્ઞમાં શિબિ રાજાના પુત્ર શૈબ્યે ઋત્વિજોને પ્રથમ પુત્ર આપ્યો. એ વખતે અલ્પ આયુષવાળો સમર્થ એવો તે મરણ પામ્યો અને ક્ષુધાથી સંતાપ પામેલા તેઓ તેને વિંટી વળી ઉભા રહ્યા. પછી હે ભારત ! ક્ષુધાથી પીડા પામેલા શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ યજમાનના પુત્રને પ્રાણ રહિત જોઇ થાળીમાં પકાવવા લાગ્યા. આ રીતે અન્ન રહિત થએલા આ લોકમાં આત્માનું રક્ષણ કરવા ઇચ્છતા એવા તે તપસ્વિઓ અન્નને કારણે દુઃખિત વૃત્તિને પામ્યા હતા. એ પછી માગમાં ફરનારા, પૃથ્વીને પાળનારા શિબિના પુત્ર વૃષાદર્ભિએ પકાવતા, અને કલેશ પામતા ઋષિઓને જોયા. વૃષાદર્ભિ બોલ્યો—હે તપોધનો ! દાન તારે છે અને લેનારને પુષ્ટિ આપે છે, માટે મારી પાસે જે ધન છે તે માગો. માગનારો બ્રાહ્મણ મને પ્રિય છે વાસ્તે હું તમને હજાર ખચ્ચર, અને સર્વમાં શીઘ્ર ચાલનારી, શ્વેત રોમવાળી, ઉત્તમતાવાળી ઘોડીઓ આપું છું. કુલીન ધુરંધર, સર્વથી ધોળા, લાખ બળદ આપું છું. બાલ ગર્ભવાળી ને સ્થૂલ, ગાયોમાં ઉત્તમ, સારાં આચરણવાળી ગાયો વળી ઉત્તમ ગામ, ચોખા, રસ, જવ, અને બીજું જેકંઇ દુર્લભ હોય તે આપું છું. પણ તમે આ ન ભક્ષણ કરવા લાયક વસ્તુમાં આવો ભાવ ન કરો, હું તમને પોષણ માટે શું આપું ? ઋષિયો બોલ્યા—હે રાજન્ ! રાજાઓનું દાન, મધના સરખું અતિ સ્વાદવાળું, અને ઝેરની ઉપમા અપાય તેવું છે, તે જાણનાર છતાં તમો અમને શા માટે લોભાવવાનું કરો છો ? દેવતાઓના સમૂહરૂપ આ ક્ષેત્ર બ્રાહ્મણોને આશ્રય કરી રહ્યું છે (મતલબ બ્રાહ્મણો સર્વ દેવરૂપ છે), માટે નિર્મળ તપવડે પ્રસન્ન થએલો એ, દેવતાઓને પ્રસન્ન કરે છે. આ લોકમાં કદી દિવસમાં બ્રાહ્મણનું જે તપ થાય છે તેને મળેલું રાજાનું દાન અગ્નિની પેઠે બાળી નાખે છે માટે હે રાજન્ ! નિરંતર તમારૂં દાન સહિત કુશળ થાઓ અને અર્થિઓ (ઇચ્છાવાળા) ને સર્વ આપો, એમ કહી તેઓ બીજે રસ્તે ચાલતા થયા: તે મહાત્માઓનું માંસ કાચુંજ હતું અને આહારને ઇચ્છનારા તે સર્વ તેને તજ્યા પછી વનમાં ગયા. તે સમયે રાજાએ મોકલેલા એના મંત્રિઓ વનમાં જઇ ઉંબરાનાં ફળો શોધી તેઓને આપવા લાગ્યા. પછી તેઓના ચાકરોએ બીજાં ફળો સુવર્ણ મધ્યમાં નાંખી આણ્યાં અને તેઓને આપવા સમીપ દોડ્યા, એવામાં અત્રિએ ભારે છે એમ જાણી કહ્યું કે આ ફળો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. અમે મંદ વિજ્ઞાનવાળા નથી, અમે મંદ બુદ્ધિવાળા નથી, આ સોનાવાળાં છે એમ જાણીએ છીએ, અમે સમજનારા છીએ, અને જાગીએ છીએ, અહિં આ લીધેલું (દાન) મરણ પછી કડવા ઉદયવાળું થાય માટે મરણ પછી સુખને ઇચ્છનારાએ અહિં દાન લેવા યોગ્ય નથી. વસિષ્ઠ બોલ્યા—સો મોહોર જેટલું, હજાર મોહોર જેટલું તથા ઘણું દાન લેનારો અતિ પાપી ગતિમાં પડે છે. કશ્યપ બોલ્યા—પૃથ્વિમાં જે ચોખા, જવ, સુવર્ણ, પશુ અને સ્ત્રીઓ છે ને સર્વ એકને સંપૂર્ણ નથી માટે વિદ્વાને શાંતિ રાખવી. ભરદ્વાજ બોલ્યા—જે રીતે ઉત્પન્ન થએલાં વૃદ્ધિને પામતા રૂરૂ મૃગનું શિંગડું વધે છે તે રીતે પુરૂષની પ્રાર્થના (ઇચ્છા) પણ વધતી જાય છે માટે લાભના સુખની માત્રા નથી. ગૌતમ બોલ્યા કે તે દ્રવ્ય લોકમાં નથી કે જે લોકને સંપૂર્ણ કરે, કારણ કે સમુદ્રના સરખો પુરૂષ ક્યારે પણ પૂરાતો નથી. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા—કામનાને ઇચ્છનારાની કામના જ્યારે વધે છે ત્યારે પાછી એને બીજી તૃષ્ણારૂપ કામના બાણની પેઠે વિંધે છે. જમદગ્નિ બોલ્યા કે દાનમાં જે સંયમ (નિયમ) રાખવો તે જરૂર તપને ધારણ કરે છે અને

અહિં લોભ પામનારો બ્રાહ્મણનું તે ધન ભ્રષ્ટ થાય છે. અરૂંધતી બોલ્યાં–ધર્મને માટે દ્રવ્યોનો જે સંચય કરવો તે એક મતથી માનેલો છે પણ આ લોકમાં દ્રવ્યના સંગ્રહથી તપનો સંગ્રહ ઉત્તમ છે. ગંડા બોલી—જે ઉગ્ર ભયથી મારા આ અતિ બલવાન્ માલેકો બ્હીએ છે, ત્યારે હું એથી અધિક દુર્બળની પેઠે ડરૂં છું. પશુસખ બોલ્યો–વિધર્મમાં[1] જે પરમપદ નથી તે પરમપદને બ્રાહ્મણો ધન માને છે, માટે હું વિનયને અર્થે (શિખવા સારૂ) સારા વિદ્વાનની યથાયોગ્ય ઉપાસના કરૂં છું. ઋષિયો બોલ્યા કે, જેની આ પ્રજા છે અને જે આ રીતે કપટયુક્ત ફળો આપણને આપે છે તેનું દાન સાથે કુશળ થાઓ. ભીષ્મ બોલ્યા કે આ પ્રમાણે કહી જેઓના મધ્યમાં સુવર્ણ નાખેલું છે તે ફળોને તજી જેઓએ વ્રત ધારણ કરેલું છે એવા તે સર્વ ઋષિયો બીજે ગયા. મંત્રિઓ બોલ્યા—હે પૃથ્વીના પતિ! તમારા કપટની શંકાથી તેઓ ફળોને તજ્યા પછી બીજે માર્ગેજ ગયા તે તમને વિદિત થાઓ. આ પ્રમાણે નોકરોએ કહ્યું ત્યારે વૃષાદર્ભિ કોપ્યો અને તેઓ સર્વનો બદલો વાળવા ઘેર ગયો. જઇને તીવ્ર નિયમમાં રહેલા તે રાજાએ હોમવા યોગ્ય અગ્નિમાં સંસ્કારવાળા મંત્રોથી એક એક આહુતિ હોમવા માંડી. તે અગ્નિમાંથી લોકને ભય કરનારી કૃત્યા ઉત્પન્ન થઇ, તેનું નામ વૃષાદર્ભિએ 'યાતુધાની' એમ પાડયું. તે કૃત્યા કાળ રાત્રીની પેઠે બે હાથ જોડી ઉભી રહી અને વૃષાદર્ભિ રાજાને શું કરૂં? એમ પૂછવા લાગી. વૃષાદર્ભિ બોલ્યો–જા, સાત ઋષિ, અરૂંધતી, દાસીના પતિ, અને દાસીના નામને મનથી ધારણ કર અને તેઓનાં નામોને જાણી એ સર્વને નાશ પમાડ. તેઓ નાશ પામે ત્યારે જ્યાં તારી ઇચ્છા હોય ત્યાં પોતાની મેળે જજે. તે સ્વરૂપવાળી યાતુધાની 'તમે કહ્યું તેમ કરીશ' એવી પ્રતિજ્ઞા કરી જ્યાં તે મહર્ષિયો ફરતા હતા તે વનમાં ગઇ. ભીષ્મ બોલ્યા–હે રાજન્! હવે અત્રિ વગેરે મહર્ષિઓ તે વનમાં મૂળ તથા ફળોને ખાતા ફરતા હતા. પછી તેઓએ અતિ સ્થૂલ, ખભા, હાથ, પગ, મુખ અને પેટવાળા, સ્થૂળ અંગોવાળા, તથા કૂતરાની સાથે જતા પરિવ્રાજને જોયો. તે સર્વ, અંગોથી વધેલા, શુભ પરિવ્રાજને જોઇ અરૂંધતીએ ઋષિયોને એવું કહ્યું કે તમે આવા થશો નહિ. વસિષ્ઠ બોલ્યા—અહિં આપણું જેમ સાયંકાલ અને પ્રાતઃકાલે હોમવા યોગ્ય અગ્નિહોત્ર ન હોમેલું છે તેમ એને નથી તેથી તે કૂતરા સહિત જાડો છે* અત્રિ બોલ્યા–જે રીતે આપણું વીર્ય ક્ષુધાવડે નાશ પામેલું છે અને દુઃખે અધ્યયન કરેલું પણ નષ્ટ થયું છે તે રીતે એને અહિં નથી તેથી કૂતરા સહિત સ્થૂળ છે † વિશ્વામિત્ર બોલ્યા–આપણી પેઠે અહિં નિરંતર શાસ્ત્રરૂપ (શાસ્ત્રમાં કહેલો) ક્ષય પામેલો ધર્મ આને નથી. વળી આળસુ, ક્ષુધામાં તત્પર અને મૂર્ખ છે તેણે કરી કૂતરા સહિત સ્થૂળ છે. જમદગ્નિ બોલ્યા–જે પ્રમાણે આપણને વર્ષનાં અન્ન અને બળતણનો ચિત્તમાં વિચાર છે તે પ્રમાણે આને અહિં નથી તેણે કરી કૂતરા સહિત સ્થૂળ છે. કશ્યપ બોલ્યા—આને આપણી પેઠે ચાર સહોદર (સગાં ભાઇયો) 'આપો આપો' એમ માગનારા નથી તેણે કરી કૂતરા સહિત સ્થૂળ છે. ભરદ્વાજ બોલ્યા–આપણી પેઠે આ, બુદ્ધિ રહિત, બ્રહ્મ બંધુ (બ્રાહ્મણ જેવા) ને સ્ત્રીના આરોપથી થએલો શોક નથી તેણે કરી કૂતરા સહિત સ્થૂળ છે. ગૌતમ બોલ્યા–આપણી પેઠે ત્રણ વર્ષનું (અતિ જુનું) ત્રણ દોરાથી સાંધેલું એક એક રંકુ મૃગનું ચર્મ નથી તેણે

---

[1] વિરૂદ્ધ ધર્મમાં. * મતલબ કે–નિત્ય કર્મ લોપાવાથી દુર્બલતા છે.
† સાર કે—આપણને ભૂખનું દુઃખ અને ભણેલાનો નાશ થયો છે.

કરી કૂતરા સહિત સ્થૂલ છે. ભીષ્મ બોલ્યા—એ પછી તે પરિવ્રાજ (સંન્યાસી) તે ઋષિઓને જોઇ કૂતરાની સાથે ન્યાય (લોક રીતિ) પ્રમાણે તેની પાસે જઇ હાથનો સ્પર્શ * કરવા લાગ્યા. વનમાં ક્ષુધાને નિવારણ કરનારી સેવા પરસ્પર જણાવી તેઓ સાથેજ રહેવા લાગ્યા, વળી એક નિશ્ચય અને એક કામનાવાળા મૂળ તથા ફળોને તોડી ગ્રહણ કરનારા તેઓ વનોમાં ફરવા લાગ્યા. કોઇ વખતે તેઓએ ગાઢ વૃક્ષોથી વિંટાએલી, પવિત્ર જળ અને નિર્મળ પાણીવાળી, સુંદર બાળ સૂર્યના શરીર સરખી શોભાવાળી કમળોથી શોભેલ, વૈદૂર્ય મણિના વર્ણ સરખી કમળની પાંખડીઓવડે વિંટાએલ, જળના સમૂહ (જળના જથા) ને સેવનારાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં પક્ષિઓવડે યુક્ત, એક જેવું દ્વાર છે એવી, કાદવ રહિત, ન લઇ શકાય તેવી અને જેમાં ઉતરવાનો માર્ગ સારો છે એવી કમલિની (યુક્ત નદી) દીઠી. ત્યાં કમલિનીને વૃષાદર્ભે મોકલેલી, વિકાર યુક્ત દેખાવવાળી, 'યાતુધાની' એ રીતે વિખ્યાત થએલી કૃત્યા રક્ષણ કરતી હતી. તે કૃત્યાએ સાચવેલી કમલિનીપાસે કમળ તંતુ સારૂ પશુસખ જેઓનો સહાય છે એવા તે સર્વ મહર્ષિઓ ગયા. તે વખતે મહર્ષિઓ તે ખરાબ દેખાવવાળી કમલિનીના તીરમાં રહેલી, તે યાતુધાની કૃત્યાને જોઇ બોલ્યા કે એકલી તું કોણ? કોને અર્થે રહેલી છે? શું પ્રયોજન છે? અને કમલિનીના તીરનો આશ્રય કરી તું શું કરવા ઇચ્છે છે તે કહે? યાતુધાની બોલી—હે તપરૂપ ધનવાળા! હું જે છું તે છું, તમારે કોઇ રીતે પૂછવું નહિ, તમે સર્વ મને કમલિનીની રક્ષણ કરનારી જાણો. ઋષિઓ બોલ્યા—અમે સર્વ ભૂખથી પીડિત છીએ અને અમારી પાસે બીજું કશું નથી માટે તમારો મત હોય તો અમે સર્વ કમળના તંતુઓ લેઇએ. યાતુધાની બોલી કે—ભલે મારી ઇચ્છાથી કમળના તંતુઓ ગ્રહણ કરો, પ્રથમ એક એક મને નામ કહી પછીથી ગ્રહણ કરો, વાર લગાડો માં. ભીષ્મ બોલ્યા—યાતુધાની કૃત્યાને ઋષિઓના વધને ઇચ્છનારી જાણી ક્ષુધાવ્યાપ્ત આત્માવાળા અત્રિ તે સમયે આમ બોલ્યા. અત્રિએ કહ્યું—હે શોભને! (શોભનારી) જે પાપથી રક્ષા કરે તે અત્રિ, અને જે હમણાં રાત્રિમાં ત્રણવાર નથી ભણતો તે અરાત્રિ અથવા પાપથી રક્ષા કરે તે પણ અરાત્રિ કહેલ છે, માટે અરાત્રિ અને અત્રિ એજ મારૂં નામ જાણો. યાતુધાની બોલી—હે મહા કાંતિવાળા! તમે મારી પાસે જે કહ્યું એમ નથી, દુઃખે ધારણ કરાય એવું છે માટે જાવ, કમલિનીને કહિ ઉતરો. વસિષ્ઠ બોલ્યા—હું અતિ વસુવાળો એટલે અણિમાદિ સિદ્ધિવાળો અતિ ઉત્તમ છું અને વસવા યોગ્ય સ્થાનોમાં વસુ છું માટે વસિષ્ઠ (અતિ વસુમાન્) પણાથી અને વાસ (વસવા)થી મને વસિષ્ઠ એવી રીતે (એ નામવાળો) જાણો. યાતુધાની બોલી—દુઃખે કરી જેના અક્ષરો કહેલા છે એવો આ તમારા નામનો નિશ્ચય છે, એ ધારણ કરાય તેમ નથી માટે જાઓ કમલિનીને તીરે ઉતરો. કશ્યપ બોલ્યા—હું કુળ કુળ પ્રત્યે કશ્યપ નામે બ્રાહ્મણ એટલે અંતર્યામિરૂપે કરી શરીરોને પાળનાર જીવરૂપે કરી ભોગવનાર અને બ્રહ્મરૂપે કરી લય પમાડનાર છું, કુમ એટલે સૂર્યરૂપ છું અને કાશ પુષ્પની તુલ્યતાથી કાશ્ય (દીપ્તિમાન્) છું, આ મારૂં નામ ધારો. યાતુધાની બોલી—હે મહાદ્યુતે! જે રીતે આ નામ તમે મારી પાસે કહ્યું એ મનથી દુઃખે ધારણ કરી શકાય એવું છે માટે જાઓ કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. ભરદ્વાજ બોલ્યા—હે શોભને! (સુંદરિ) હું પુત્ર ન હોય તેઓને, શિષ્ય ન હોય તેઓને, દેવતાઓને, બ્રાહ્મણોને, ભાર્યાને અને વર્ણસંકરને

---

* હાથ સાથે હાથ મેળવવો તે.

પોષું છું * તેથી ભરદ્વાજ છું. ધાતુધાની બોલી—દુઃખે જેના અક્ષરો કહેલા છે એવું તમારા નામનું નિરૂપણ છે, એ મનથી દુઃખવડે ધારણ કરાય માટે જાઓ કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. ગૌતમ બોલ્યા—હે કૃત્યે! હે યાતુધાનિ! હું ઇન્દ્રિયોને જીતવાથી સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને નિયમમાં રાખનાર છું, ધૂમ રહિત અગ્નિના જેવો છું. તમારામાં બ્રહ્મને જોવાથી બીજાએ જેનું દમન ન થાય એવો છું માટે મને ગૌતમ જાણો. યાતુધાની બોલી—હે મહામુને! જે રીતે તમે મારી પાસે આ નામ કહ્યું, એ ધારણ કરી શકાય એમ નથી માટે જાઓ કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા—હે યાતુધાનિ! વિશ્વદેવા, (બ્રહ્માંડના દેવો અને ઇન્દ્રિયો) મારા મિત્રરૂપ છે અને હું ઇન્દ્રિયોનો મિત્ર છું તેથી મને વિશ્વામિત્ર એ રીતે ખ્યાતિ પામેલો જાણો. યાતુધાની બોલી—દુઃખે કરી જેના અક્ષરો કહેલા છે એવો તમારા નામનો નિશ્ચય છે, એ ધારી શકાય તેમ નથી માટે જાઓ કમલિની પાસે ઉતરો. જમદગ્નિ બોલ્યા—હે શોભને (કલ્યાણિ)! જેમાં દેવોનું યજન કરાય છે એવા અગ્નિના પ્રાકટ્યથી હું થયો છું એમ જાણો અને તેથી જમદગ્નિ એમ પ્રસિદ્ધ છું, માટે મને માનો. યાતુધાની બોલી—હે મહામુને! જે રીતે તમે આ નામ મારી પાસે કહ્યું એ ધારણ કરી શકાય તેવું નથી માટે જાઓ કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. અરૂંધતી બોલ્યાં—સ્વામિની પાછળ પર્વતો, પૃથ્વી, અને સ્વર્ગમાં હું રહું છું તથા ભર્ત્તાના મનને અનુસરૂં છું તેથી મને અરૂંધતી એમ જાણો. યાતુધાની બોલી દુઃખે જેના અક્ષરો કહેલા છે એવો આ તમારા નામનો નિશ્ચય ધારણ કરી શકાય તેમ નથી માટે જાઓ કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. ગંડા બોલી—હે અનલસંભવે! (અગ્નિથી થએલ) મુખના એક ભાગમાં આ ધાતુને ગંડા એ રીતે કહે છે ને ઉંચા ભાગે કરી ગંડા એ રીતે મને પ્રસિદ્ધ થએલી જાણો. યાતુધાની બોલી—જેના અક્ષરો દુઃખથી બોલેલ છે એવા આ તમારા નામનો નિશ્ચય ધારણ કરી શકાય એમ નથી. માટે ચાલતાં થાઓ, અને કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. પશુસખ બોલ્યો—હે અગ્નિસંભવે! (અગ્નિથી થએલ) હું પશુઓ (જીવો) ને જોઇ રંજન થાઉં છું, નિરંતર પશુઓનો સખા છું તેથી મારૂં ગૌણ નામ પશુસખા છે એમ જાણો. યાતુધાની બોલી—દુઃખે કરી જેના અક્ષરો કહેલા છે એવું તમારૂં આ નામ છે એ ધારણ કરી શકાય તેમ નથી માટે જાઓ કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. શુનઃસખ બોલ્યો—હે યાતુધાનિ! આ લોકોએ જે રીતે નામ કહ્યું એ રીતે હું અહિં કહેવા ઉત્સાહ પામતો નથી પણ મને મુનિનો સખા ધારો. યાતુધાની બોલી—હે દ્વિજ! સંદેહવાળી વાણીવડે આ તમારા નામના નિશ્ચયનું બોલવું છે માટે ફરી હવે તમે જે નામ હોય તે કહો. શુનઃસખ બોલ્યો—જો તમે મારૂં એક ફેરે કહેલું નામ ન ગ્રહણ કર્યું તો ત્રિદંડે હણેલી જા, ઘણીવાર લગાડ માં, ભસ્મરૂપ થા, આમ કહ્યું. તે વખતે બ્રહ્મદંડ સરખા તે વચનવડે મસ્તક ઉપર પ્રહાર પામેલી કૃત્યા પૃથ્વી ઉપર પડી અને તે ભસ્મપણાને પામી, અને શુનઃસખા તે બળવાન્ યાતુધાનીને હણી પૃથ્વીમાં ત્રિદંડને સ્થિર રાખી લીલાં તૃણ ઉપર બેઠો. તેવામાં તે સર્વ મુનિઓ કમળ અને કમળના તંતુઓ ઇચ્છા પ્રમાણે લેઇ હર્ષ સહિત ઉભા થયા, અને મોટા શ્રમવડે તેઓ કમળના તંતુઓને ભેગા કરી કમલિનીને તીરે નાંખી જળવડે તર્પણ કરવા લાગ્યા. એ પછી તે જળ પાસેથી ઉભા થઇ તેઓ સર્વ શ્રેષ્ઠ પુરૂષો બહાર આવ્યા, પણ તેઓએ કમળતંતુઓ દીઠા નહિ. ઋષિઓ બોલ્યા કે કોણે ક્ષુધાથી વ્યાપ્ત, પાપ કર્મવાળા, આહારને

---

* પાળું છું.

ઇચ્છનારા આપણા કમળતંતુઓ લીધા, આ રીતે શંકા પામેલા તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો એક બીજાને પૂછવા લાગ્યા અને હે અરિકર્શન! તેઓ સર્વ ઠરાવ કરવા લાગ્યા. વળી તેઓ સર્વ 'ઠીક' એમ કહી તેજ વખતે સાથે ભૂખથી પીડા પામેલા અને અતિ થાકેલા સમ દેવા લાગ્યા. અત્રિ બોલ્યા—જે કમળ તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે પગવડે ગાયનો સ્પર્શ કરો, સૂર્યની સામું મૂતરો અને અનધ્યાયોમાં અધ્યયન કરો. વસિષ્ઠ બોલ્યા—જે કમળતંતુઓની ચોરી કરે છે તે શરણાગતને હણો, પોતાની પુત્રીથી (તેનું મૂલ્ય લઇ) આજીવિકા ચલવો અને કૃપણથી અથવા ખેડૂથી અર્થોને ઇચ્છો. કશ્યપ બોલ્યા—જે કમળતંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે સર્વ ઠેકાણે ભુંડું બોલો, થાપણનો લોપ કરો અને ખોટા સાક્ષિપણાને પામો. જે કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે વૃથા માંસને ખાનાર થાઓ, વૃથા દાન કરો અને દિવસે સ્ત્રી પાસે જાઓ. ભરદ્વાજ બોલ્યા—જે કમળ તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે ક્રૂર, તથા સ્ત્રી, જ્ઞાતિ અને ગાયો વિષે ધર્મને તજનાર થાઓ, અને બ્રાહ્મણને પણ યુદ્ધ કે વાદમાં જીતો. જે કમળતંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે ઉપાધ્યાયને નીચે કરી ઋગ્ અને યજુષને ભણો તથા ખડના અગ્નિમાં હોમ કરો. જમદગ્નિ બોલ્યા—જે કમળતંતુઓની ચોરી કરે છે તે પાણીમાં વિષ્ઠા કરો, ગાયને હણો અને દ્રોહ કરો તથા ઋતુવિના મૈથુન પામો. જે કમળ તંતુઓની ચોરી કરે છે તે દ્વેષ યોગ્ય, ભાર્યાવડે આજીવિકા ચલાવનાર, દૂર જેઓના બંધુ છે એવો અને વૈરવાન્ થાઓ, તેમ એક બીજાનો અતિથિ થાઓ. ગૌતમ બોલ્યા—જે કમળ તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે વેદોને ભણી તજો, ત્રણ અગ્નિઓને લોપો તથા સોમવલ્લીને વેચો. જે કમળતંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે એક કૂવાવડે જેમાં આજીવિકા ચાલતી હોય તે ગામમાં વસનારો જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રીનો પતિ હોય તેની સમાન લોકપણાને પામો. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા—જે કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે ગીતરહિત, બહુ પુત્રવાળો થાઓ અને એના જીવતાં બીજા લોકો એના ગુરૂ (પિતા વગેરે) અને દાસોનું ભરણપોષણ કરો. જે કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે વેદના સમૂહવાળો છતાં અપવિત્ર, સમૃદ્ધિવડે અહંકારી, અને ખેડૂત છતાં મત્સરવાળો થાઓ. જે કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે રાજાનો પુરોહિત, વર્ષાકાલમાં ફરનારો ચાકર, અને ન યજન કરાવવા યોગ્ય જનનો ઋત્વિક્ થાઓ. અરૂંધતી બોલ્યાં—જે સ્ત્રી કમળના તંતુઓની ચોરી કરનારી છે તે નિત્ય સાસુને પરાભવ પમાડો, ભર્તાથી ઉદાસ થાઓ અને એકલી સ્વાદ ચાખો. જે સ્ત્રી કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે જ્ઞાતિઓ (નાતિલાઓ)ના ઘરના મધ્યમાં રહેલી દિવસાસ્ત વખતે સાથવો ખાઓ, તેમ ન ભોગવવા લાયક (જેની યોનિ બગડેલ છે એવી) વીરને જણનારી થાઓ. ગંડા બોલી—જે સ્ત્રી કમળ તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે સદા ખોટું બોલો, બંધુઓ (સગાં) સાથે વિરોધ કરો, અને મૂલ્યવડે કન્યા આપો. જે સ્ત્રી ચોરી કરનારી છે તે પોતે અન્ન રાંધી ખાઓ, દાસીપણામાં જુની (વૃદ્ધ) થાઓ અને ખરાબ કર્મવડે માન પામો. પરશુરામ બોલ્યા કે જે કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે ઉત્તમ જન્મ રહિત, નિર્ધન, દેવતાઓની પાસે ન નમનાર અને દાસજ થાઓ. શુનઃસખ બોલ્યો કે જે કમળતંતુઓ ચોરનાર છે તે બ્રહ્મચર્યને ન પાળનારા છંદોગ્યને અથવા અધ્વર્યુને દીકરી આપો અથવા વિપ્ર આથર્વણ વેદને ભણી કુશળ થાઓ. ઋષિઓ બોલ્યા કે હે શુનઃસુખ! તમે જે આ શપથ કર્યો એ બ્રાહ્મણોને પ્રિય છે માટે તમે સર્વના કમળ તંતુઓની ચોરી કરી છે. શુનઃસખ બોલ્યો કે અહિં નાખેલા ભક્ષ્ય પદાર્થને ન જોતાં, કરેલા કર્મવાળા

તમોએ જે કહ્યું એ સત્ય છે પણ એ મિથ્યા (ખોટું) નથી. મેં કમળના તંતુઓની ચોરી કરી છે. હે પાપરહિત પુરૂષો! મેં અહિં સંતાડેલા આ કમળ તંતુઓ તમે જુઓ. આ રીતે મેં આપ ભગવાનોની પરીક્ષા સારૂ કર્યું હતું. હું તમારા સર્વની રક્ષા અર્થે આવેલો છું; કારણ કે આ અતિ ક્રૂર, વૃષાદર્ભિએ મોકલેલી યાતુધાની તમારા વધને ઇચ્છતારી હતી. હે તપોધનો! મેં એને હણી. હે વિપ્રો! આ, દુષ્ટ, પાપી, અગ્નિથી થએલી તમને હણશે તેથી (તેમ જાણી) હું આવેલો છું પણ તમે મને ઇન્દ્ર સમજો. હે બ્રાહ્મણો! લોભ ન કરવાથી સર્વ કામનાને આપનારા, અક્ષય લોકો તમને પ્રાપ્ત થયા છે માટે શીઘ્ર અહિંથી ઉઠો અને તે લોકોને પામો. ભીષ્મ બોલ્યા—ત્યારે પ્રસન્ન થએલા સર્વ મહર્ષિયો 'ઠીક' એમ ઇન્દ્રને કહી દેવતાઓના અધિપતિની સાથેજ સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. આ પ્રમાણે તે કાળમાં ઘણી ક્ષુધા- વડે યુક્ત એવા એ મહાત્માઓ બીજા મહાત્માઓએ બહુ પ્રકારવાળા ભોગોએ કરી પ્રાર્થના કરેલા છતાં જો લોભ કરતા ન હતા તો સ્વર્ગને પામ્યા, માટે સર્વ અવસ્થાઓમાં પુરૂષે લોભનો ત્યાગ કરવો. હે રાજન્! આ ઉત્તમ ધર્મ છે માટે લોભને તજવો. જે નર આ સારા ચરિતને સમુદાયમાં કહે છે તે અર્થને ભોગવનાર થાય છે અને દુઃખો પામતો નથી. વળી એના ઉપર પિતૃ ઋષિયો તથા દેવતા પ્રસન્ન થાય છે અને એ મનુષ્ય મુવા પછી યશ, ધર્મ અને અર્થનો ભાગી (ભાગવાળો) થાય છે.

प्रीयन्ते पितरश्चास्य ऋषयो देवतास्तथा।
यशो धर्मार्थभागी च भवति प्रेत्यमानवः॥ १४९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे बिसस्तैन्योपाख्याने त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

અધ્યાય ૯૪ મો. ઋષિઓનું તીર્થાટન.

भीष्म उवाच—अत्रैवोदाहरन्तीममितिहास पुरातनम्।
यद्वृत्तं तीर्थयात्रायां शपथंप्रतितच्छृणु ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—આ વિષયમાં એક પુરાતન ઇતિહાસ કહેવાય છે. તીર્થ યાત્રામાં સોગન પ્રત્યે (સોગનની બાબતમાં) જે થયું હતું તે સાંભળો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ મહારાજ! પૂર્વે રાજર્ષિ અને બ્રહ્મર્ષિઓ સાથે કોઇએ કમળો માટે ચોરી કરી હતી. ભેગા થએલા ઋષિયો પશ્ચિમ પ્રભાસમાં આવેલા વિચાર કરવા લાગ્યા કે સર્વ આપણે ઇચ્છા પ્રમાણે હર્ષથી પુણ્યકારી તીર્થોવાળી સર્વ પૃથ્વીમાં ફરીએ, આમ વિચારી હે રાજન્! શુક્ર, અંગિરા, કવિ, વિદ્વાન્, અગસ્ત્ય, નારદ, પર્વત, ભૃગુ, વસિષ્ઠ, કશ્યપ, ગૌતમ, વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, ગાલવ, અષ્ટક, ભરદ્વાજ, અરૂંધતી, વાલખિલ્ય વગેરે ઋષિઓ અને શિબિ, દિલીપ, નહુષ, અંબરીષ, યયાતિ, ધુંધુમાર અને પૂરૂ વગેરે રાજાઓ મોટા મહિમાવાળા ઇન્દ્રને આગળ કરી સર્વ તીર્થોમાં ફરતા ફરતા માઘ માસની પૂર્ણિમાને દિવસે પુણ્યજળવાળી કૌશિકી નદી ઉપર ગયા. તીર્થોમાં ફરવાથી જેનું પાપ નાશ પામેલું છે એવા તેઓ અતિ પુણ્યકારી બ્રહ્મસર પ્રત્યે ગયા, ત્યાંથી અગ્નિ સરખા તેઓ દેવતીર્થના જળમાં પ્રવેશ કરી કમળતંતુ અને પુષ્પો ખા-

ાં છે જેમણે એવા કેટલાક ત્યાં કમળતંતુઓને કાઢવા લાગ્યા. હે રાજન્! કંઇક બ્રાહ્મણો મૃણાલોને ખેંચી કાઢવા લાગ્યા. અગસ્ત્યે જે પાણીના ધુનામાંથી કાઢેલું કમળ તેમણે ાતું દીઠું. અગસ્ત્યે તે સર્વ મુખ્ય ઋષિયોને પૂછ્યું કે, કોણે મારૂં સુંદર કમળ લીધું? ાારાપર હું શંકા કરૂં છું માટે મને કમળ આપો, તમે કમળ ચોરવા યોગ્ય નથી. કાળ ધર્મના પરાક્રમને હણે છે પણ આ કાળ તો એવો આવ્યો છે કે જેમાં ધર્મની પીડા ં છે માટે અહિં જ્યાં સૂધી અધર્મ ન વર્તે તેટલામાં સુરલોક પ્રત્યે ઘણો વખત રહેવા ઇએ. આગળ ગામના મધ્યમાં બ્રાહ્મણો મોટા સ્વરોથી વેદ શૂદ્રોને સંભળાવશે, આગળ જા વ્યવહારમાં ધર્મોને નહિ જૂવે, માટે હું પરલોક જવાનો છું. જેટલા વખતમાં સર્વ ો અધમ, મધ્યમ અને અતિ ઉત્તમોનું અપમાન નથી કરતા અને જ્યાં સૂધી આ જગત્ ધુ અજ્ઞાનવાળું નથી તેટલામાં હું પરલોક પ્રત્યે જાઉં છું. આગળ અતિ બળવાને દૂર્બલોને ડાતા જોવાનો વખત આવશે માટે હું પરલોક પ્રત્યે જઇશ, અહિં હવે હું જીવલોકને જોવા સાહ રાખતો નથી.

આ સાંભળી મહર્ષિને પીડા પામેલા જોઇ ઋષિયો કહેવા લાગ્યા—હે મહર્ષે! અમે તમારા ળને ચોરનારા નથી માટે તમારે ખોટો ખેદ ન કરવો. અમે સમ ખાઇયે છીયે. હે પા-ર્વિ! નિશ્ચયવાળા, મહર્ષિઓ અને ધર્મને જોતા એવા રાજાઓ તે પછી અનુક્રમે પુત્ર અને ૈત્રો સાથેજ સોગન ખાવા લાગ્યા. ભૃગુ બોલ્યા કે જે તમારા કમળને ચોરનાર છે તે અહિં ાલાવેલો સામો બોલનાર થાઓ, તાડન કરેલો સામો તમાચો લગાવનાર થાઓ અને ઘોડા ોદ તથા ઉંટ વગેરેનાં માંસો ભક્ષણ કરનાર થાઓ. વસિષ્ઠ બોલ્યા કે જે તમારાં કમળને ાોરનાર હોય તે આ લોકમાં સ્વાધ્યાય વિષે તત્પર ન થાઓ, કૂતરાને ખેંચો અને ભીક્ષુ ાઓ. કશ્યપ બોલ્યા—તમારા કમળને ચોરનાર સર્વ ઠેકાણે સર્વ વેચો, થાપણમાં લોભ કરો ાને ખોટા સાક્ષિપણાને પામો. ગૌતમ બોલ્યા તમારા કમળને હરનાર બુદ્ધિની સમતારહિત ેવા કામ ક્રોધ વગેરેથી અહંકારવાળો થઇ જીવો અને ખેતી કરનાર તથા મત્સરવાળો થાઓ. ંગિરા બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર કૂતરાને ખેંચો, તેનો વેદ સમૂહ અપવિત્ર થાઓ. ળી તે બ્રાહ્મણને હણનાર, પ્રાયશ્ચિત્ત રહિત થાઓ. ધુંધુમાર બોલ્યા—તમારા કમળને ચોરનાર મિત્રોએ કરેલા ઉપકારને ન જાણનાર શૂદ્રાને વિષે પ્રજા કરો અને સંપાદન કરેલી વસ્તુને એકલો ભોગવો. પૂરૂ બોલ્યો તમારા કમળને ચોરનાર ચિકિત્સામાં ગતિ કરો, ભાર્યાવડે પોષણ ામો અને સસરાથી તેની વૃત્તિ—જીવિકા હો. દિલીપ બોલ્યો તમારા કમળને ચોરનાર એક ળના સ્થાનની જીવિકાવાળા ગામમાં, શૂદ્ર જાતની સ્ત્રીનો પતિ જે બ્રાહ્મણ હોય તે લોકને ામો. શુક્ર બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર વૃથા માંસ ખાઓ, અને રાજાનો દાસ થાઓ. જમદગ્નિ બોલ્યા તમારા કમળનું હરણ કરનાર અનાધ્યાયોમાં ભણો, શ્રાદ્ધમાં અયોગ્ય મિત્રને જમાડો અને શૂદ્રના શ્રાદ્ધમાં જમો. શિબિ બોલ્યો તમારા કમળને ચોરનાર ન ધારણ કરેલા અગ્નિવાળો મરણ પામો, યજ્ઞમાં વિઘ્ન કરો અને તપસ્વિયો સાથે વિરોધ કરો. યયાતિ બોલ્યો તમારા કમળને ચોરનાર ઋતુવિના વ્રતવાળો, ભાર્યા વિષે પ્રજા ઉત્પન્ન કરો અને વેદોનો તિરસ્કાર કરો. નહુષ બોલ્યો તમારા કમળને હરનાર અતિથિ (યતિ) છતાં ઘરમાં રહેનાર થાઓ, દીક્ષાવાળો છતાં ઇચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તનાર અને ધનવડે વેચેલો દાસ વિદ્યા આપો. અંબરીષ બોલ્યો તમારા કમળને ચોરનાર ક્રૂર તથા સ્ત્રીઓ, જ્ઞાતિયો,

અને ગાયો વિષે ધર્મને તજનાર થાઓ અને બ્રાહ્મણને પણ હણો, નારદ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર ઘરમાં જ્ઞાનવાળો, બહાર સ્વરવિના પદ હોય તેમ શાસ્ત્ર ભણો અને અતિ મોટાઓનું અપમાન કરો. નાભાગ બોલ્યા—તમારા કમળને ચોરનાર સદા ખોટું બોલો, સજ્જનો સાથે વિરોધ કરો અને મૂલ્યવડે કન્યા આપો. કવિ બોલ્યા તમારા કમળને હરનાર બે પગવડે ગાયને પ્રહાર કરો, સૂર્ય સામો પેશાબ કરો અને શરણાગતને તજો. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર ધાન્યવડે વેચેલો દાસ, વૃષ્ટિને બંધ કરો, રાજાનો પુરોહિત થાઓ અને ન યજન કરાવવા લાયક લોકનો ઋત્વિક્ થાઓ. પર્વત ઋષિ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર ગામડામાં અધિકારી થાઓ, ગધેડારૂપ વાહનવડે ચાલો અને વૃત્તિને અર્થે કૂતરાઓને ખેંચી જાઓ. ભરદ્વાજ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર સર્વ પાપોનું ગ્રહણ, ક્રૂર વિષે અને ખોટામાં જે પાપ છે તે સદા તેને થજો. અષ્ટક બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર કુશળ બુદ્ધિરહિત, ઇચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તનાર, પાપને કરનાર હો, અને અધર્મ વડે પૃથ્વીને પાળો. ગાલવ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર પાપિષ્ટોથી પણ અપૂજ્ય, પોતાનાઓમાં પાપને કરનાર થાઓ; અને દાન આપી કહી સંભળાવો. અરૂંધતી બોલ્યાં—જે સ્ત્રી તમારા કમળને ચોરનારી હોય તે સાસુનું વાંકુ બોલો, પતિથી ઉદાસ થાઓ અને એકલી સ્વાદવાળું ખાઓ. વાલખિલ્યો બોલ્યા—તમારા કમળને ચોરનાર વૃત્તિને અર્થે એક પગે ગામના ઝાંપા પાસે ઉભો રહો અને ધર્મને જાણનાર છતાં ધર્મને તજનાર થાઓ. શુનઃસુખ બોલ્યો તમારા કમળને ચોરનાર બ્રાહ્મણ અગ્નિહોત્રનો અનાદર કરી સુખે સુવો અને સંન્યાસી છતાં ઇચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તનાર થાઓ. સુરભી બોલી—તમારા કમળને ચોરનાર બલ્વજ નામના ઘાસ અથવા પુરૂષના વાળથી બનાવેલી રજ્જુએ પાદ બંધન થઇ કાંસાના પાત્રમાં પારકા વાછડા વડે દોવાઓ. ભીષ્મ બોલ્યા—હે કૌરવેંદ્ર હે રાજન્! તે વખતે જૂદા જૂદા પ્રકારના, ઘણા સોગનોવડે દેવોનો રાજા, હજાર નેત્રોવાળો ઇન્દ્ર પ્રસન્ન થયો અને કોપ પામેલા તે મુખ્ય બ્રાહ્મણને જોઇ ઇન્દ્ર બ્રહ્મર્ષિ, દેવર્ષિ, અને રાજર્ષિયોના મધ્યમાં જેને રોષ થએલો છે એવા ઋષિને બોલાવી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો જે અહિં મારાથી જાણો. ઇન્દ્ર બોલ્યા જે કમળને લેનાર છે તે બ્રાહ્મણ અધ્વર્યુને અથવા બ્રહ્મચર્યને આચરનારા છ બ્રાહ્મણને દીકરી આપો, અને અથર્વ વેદને ભણી સ્નાત થાઓ. તમારા કમળને ચોરનાર સર્વ વેદોનું અધ્યયન કરો, પુણ્ય આચરનાર અને ધાર્મિક થાઓ તથા બ્રહ્માના સ્થાન પ્રત્યે જાઓ. અગસ્ત્ય બોલ્યા—હે બલિને મારનાર ઇન્દ્ર! તમે આશિર્વાદરૂપ સોગન ખાધા માટે મને કમળ આપો, આ સનાતન ધર્મ છે. ઇન્દ્ર બોલ્યા—હે ભગવન્! મેં આજ લોભથી કમળ ધારણ કર્યું નથી પણ ધર્મો સાંભળવાની ઇચ્છાથી હરેલ છે માટે તમે ક્રોધ કરવા યોગ્ય નથી. મેં ધર્મની શ્રુતિયોની મહત્તાવાળી, પીડાઓ રહિત, નિરંતર નાશ રહિત, સત્ય, ઋષિયોના ધર્મરૂપ પાજ સાંભળી તેથી હે વિદ્વાન્! કમળ ગ્રહણ કરો અને મારી ઉદ્ધતાઇ ક્ષમા કરો. આ રીતે ઇન્દ્રે કહ્યું ત્યારે અતિ કોપવાળા, તપસ્વિએ કમળ ગ્રહણ કર્યું અને બુદ્ધિમાન્ એવા તે મુનિ પ્રસન્ન થયા. પછી વનમાં ફરનારા તેઓ ફરીને તીર્થો પ્રત્યે ગયા તથા તેઓ પુણ્યકારી તીર્થોમાં શરીરોને સ્નાન કરાવવા લાગ્યા. યોગ્ય મનુષ્ય સર્વ પર્વમાં આ આખ્યાનનો પાઠ કરે છે તે મૂર્ખ પુત્રને ઉત્પન્ન કરતો નથી અને આકૃતિ રહિત થતો નથી. વળી કોઇ આપત્તિ તેને સ્પર્શ કરતી નથી, પીડા રહિત થાય છે, જરાને ધારણ કરનાર થતો નથી,

રજોગુણ રહિત અને કલ્યાણયુક્ત એવો મરણ પછી સ્વર્ગને પામે છે. હે નરોત્તમ! જે ઋષિઓએ માનેલું શાસ્ત્ર શિખે છે, તે અવિનાશી એવા બ્રહ્માના લોક પ્રત્યે જાય છે.

यश्च शास्त्रमधीयीत ऋषिभिः परिपालितम् ।
स गच्छेद्ब्राह्मणोलोकमव्ययं च नरोत्तम ॥ ५३ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे शपथविधिर्नामचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

અધ્યાય ૯૫ મો. છત્રજોડાનું દાન.

युधिष्ठिर उवाच—यदिदं श्राद्धकृत्येषु दीयते भरतर्षभ ।
छत्रं चोपानहौ चैव केन तत्सम्प्रवर्त्तितम् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ! શ્રાદ્ધનાં કૃત્યોમાં જે છત્ર અને પગરખાં (જોડા) અપાય છે, તે કોણે પ્રવર્તાવેલાં છે? એ કેમ ઉત્પન્ન થયાં? શા માટે દેવાય છે? કેવળ શ્રાદ્ધનાં કૃત્યોમાં નહિ પણ પુણ્યોમાં પણ દેવાય છે? હે બ્રહ્મન્! ઘણાં નિમિત્તો વિષે પુણ્યનો આશ્રય કરી તે અપાય છે માટે હું એ વિસ્તારથી સાંભળવા ઇચ્છું છું. ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્! સાવધાન થઇ છત્ર અને પગરખાંના પુણ્યની વાત સાંભળો. જે રીતે લોકમાં એ દાન પ્રસિદ્ધ થયું, જે રીતે પ્રવર્ત્યું, જે રીતે ક્ષય ન પમાડી શકવાપણાને પામ્યું અને જે રીતે પુણ્યપણાને પામ્યું, એ સર્વ મહાત્મા સૂર્ય અને જમદગ્નિના સંવાદરૂપ વૃત્તાંત, હે નરાધિપ! હું તમને કહું છું. હે પ્રભો! પૂર્વે સાક્ષાત્ ભગવાન્ ધનુષવડે ક્રીડા કરતા હતા અને ભૃગુ કુળમાં થએલા જમદગ્નિ બાણોને સાંધી સાંધી ફેંકતા હતા. હે અચ્યુત! ઉતારેલા દીપ્ત તેજવાળા, બાણોને લઇ રેણુકા તે વખતે તેમને આપતાં. પછી પ્રત્યંચા અને બાણના શબ્દે કરી હર્ષ પામેલા તે બાણો ફેંકવા લાગ્યા અને રેણુકા તેઓને પાછા આપવા લાગ્યાં. જ્યારે જ્યેષ્ઠા તથા મૂળમાં રહેલા સૂર્ય મધ્યાન્હને પ્રાપ્ત થયા ત્યારે બ્રાહ્મણે બાણો ફેંકી રેણુકાને આ રીતે કહ્યું. હે વિશાળ નેત્રવાળિ! હે સુંદર ભ્રૂકુટીવાળી! હું જેટલામાં ફરીને આ બાણો ફેંકું તેટલામાં જાઓ, ધનુષથી પડેલાં બાણોને લાવો. હે જનાધિપ! જતાં એવાં તે મધ્યમાં વૃક્ષની છાયાનો આશ્રય કરી બેઠાં. તેનું મસ્તક તપ્યું હતું ને પગો તપેલા હતા તેથી મુહૂર્તવાર બેઠાં, પણ પતિના શાપના ભયથી શુભ, શ્યામ નેત્રવાળાં તે ફરીને બાણો લેવા ગયાં અને તેઓને લેઇ યશવાળાં અતિ સુંદર અંગવાળાં, ખેદ પામેલાં, દુઃખને નિયમમાં રાખતાં અને સ્વામિના ભયથી કંપતાં પતિની પાસે ગયાં. તે સમયે ક્રોધ પામેલા ઋષિએ સુંદર મુખવાળાં રેણુકાને કહ્યું કે–તમે કેમ ઘણે વખતે આવ્યાં? રેણુકા બોલ્યાં—હે તપોધન! પ્રથમ મારૂં મસ્તક અતિ તપ્યું, પછી પગ તપ્યા, આ રીતે સૂર્યના તેજે રોકેલી હું વૃક્ષની છાયાનો આશ્રય કરવા લાગી. હે વિભો! હે બ્રહ્મન્! આ કારણથી મને ઘણી વાર થઇ. હે તપોધન! આ મારૂં વચન સાંભળી તમે ક્રોધ કરો માં. જમદગ્નિ બોલ્યા—હે રેણુકા! આજે તમને દુઃખ આપનાર પ્રકાશિત કિરણવાળા સૂર્યને બાણોએ અસ્ત્રરૂપ અગ્નિનાં તેજવડે હું પાડીશ. ભીષ્મ

બોલ્યા દિવ્ય ધનુષનો ટંકારવ કરી ઘણાં બાણો લઇ સૂર્યની ચોતરફ તે જ્યાં જાય તે તરફ મુખ રાખી ઉભા રહ્યા. એ પછી હે કૌંતેય! ધનુષ ધારણ કરેલા તેમને જોઇ સૂર્ય બ્રાહ્મણના રૂપવડે પાસે આવી બોલ્યા—સૂર્યે તમારો શું અપરાધ કર્યો છે? આકાશમાં સર્વ ઠેકાણે રહેતા સૂર્ય કિરણોવડે રસને લે છે અને વર્ષાકાળમાં લીધેલા રસને વરસાવે છે. હે વિપ્ર! મનુષ્યોના સુખને વધારનાર અન્ન તેથી ઉત્પન્ન થાય છે. વેદોમાં અન્નરૂપ પ્રાણ છે એમ કહેવાય છે. હે બ્રહ્મન્! વળી વાદળાંમાં ગૂઢ, કિરણોવડે યુક્ત આ સાત દ્વીપોપર વૃષ્ટિ વરસે છે તેથી હે પ્રભો! વૃષ્ટિવડે થએલું ઔષધીઓનું, લતાઓનું, પુષ્પ પત્રોથી થયેલું સર્વ અન્નરૂપ થાય છે. હે ભાર્ગવ! જે રીતે અન્નથી સર્વ જાતકર્મો, વ્રત, ઉપનયન ગોદાન, વિવાહ, યજ્ઞ સમૃદ્ધિઓ, શાસ્ત્રો, દાનો, સંયોગો અને ધનના સંગ્રહો પ્રવર્તે છે તે તમે જાણો છો. વળી જેટલાં રમણીય, જેટલાં આરંભવાળાં કાર્યો છે તે સર્વ અન્નથી થાય છે. આ તમારૂં જાણેલુંજ હું કહું છું. હે વિપ્ર! મેં જે કહ્યું તે સર્વ તમે જાણોજ છો માટે હે વિપ્રર્ષે! તમને પ્રાર્થના કરૂં છું અથવા પ્રસન્ન કરવા કહું છું કે સૂર્યને પાડીને તમને શું પ્રાપ્ત થશે? તમારૂં શું કામ થશે? મતલબ કશું નહિ.

सर्वं हि वेत्थ विप्रस्त्वं यदेतत्कीर्त्तितं मया ।
प्रसादयेत्वां विप्रर्षे किं त सूर्यं निपात्यचे ॥ २८ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे छत्रोपानहोत्पत्तिर्नामपञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

અધ્યાય ૯૬ મો. છત્રજોડાના દાનનું માહાત્મ્ય.

युधिष्ठिर उवाच—एवं प्रयाचति तदा भास्करे मुनिसत्तमः ।
जमदग्निर्महातेजाः किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા એ—પ્રમાણે જ્યારે સૂર્યે માગણી કરી ત્યારે મહા તેજસ્વી, મુનિશ્રેષ્ઠ, જમદગ્નિ શું કામ સિદ્ધ કરવા લાગ્યા? ભીષ્મ બોલ્યા—હે કુરૂનંદન! આ રીતે સૂર્યે યાચના કરવા છતાં પણ અગ્નિની સમાન કાંતિવાળા મુનિ જમદગ્નિ શાંતિ પામ્યા નહિ. હે વિશાંપતે! બ્રાહ્મણના રૂપવાળા સૂર્ય બે હાથ જોડી એમને પ્રણામ કરી મધુર વાણીથી બોલ્યા કે હે વિપ્રર્ષે! ચાલતા સૂર્યનું ચિન્હ સદાચળ છે; ત્યારે ચળ અને સદા ચાલનારા સૂર્યને તમે કેમ ભેદશો? જમદગ્નિ બોલ્યા—સ્થિર એવા અને ચળ એવા તેને જ્ઞાનરૂપ નેત્રવડે હું જાણું છું માટે અવશ્ય આજ મારે તમને વિનય પ્રાપ્ત કરવો. હે દિવસને કરનાર સૂર્ય! તમે મધ્યાન્હે અર્ધ નિમેષ* રહો છો ત્યારે તમને ભેદીશ, એમાં મને વિચાર નથી. સૂર્ય બોલ્યા—હે ધનુર્ધારિયોમાં ઉત્તમ! હે વિપ્રર્ષે! તમે જરૂર મને ભેદશો માટે હે ભગવન્! અપકારી છતાં મને શરણ આવેલો જાણો. ભીષ્મ બોલ્યા—તે વખતે ભગવાન્ જમદગ્નિ હસીને તેને કહેવા લાગ્યા કે હે સૂર્ય! તમે પ્રણામ પામ્યા છો માટે તમારે ભય ધરવો નહિ, કારણ

* આંખોને મટમટાવવાનું જે અર્ધ, તેટલો વખત.

કે જે માણસ બ્રાહ્મણોમાં રહેલી સરલતાને, પૃથ્વીતલમાં જે સ્થૈર્ય છે તેને, ચન્દ્રની સૌમ્યતાને, વરૂણની ગંભીરતાને, અગ્નિની દીપ્તિ (પ્રકાશ) ને, મેરૂની પ્રભા (કાંતિ) ને અને સૂર્યના પ્રતાપને, આ સર્વને ઉલ્લંઘન કરે તે શરણુ આવેલાને હણે. વળી જે શરણુ આવેલાને હણે છે તે ગુરૂની સ્ત્રીવાળો થાય, તે બ્રાહ્મણને હણનાર થાય અને તે મદિરાનું પાન કરનાર થાય. હે તાત ! જે રીતે તમારાં કિરણોથી પ્રકાશિત માર્ગ સુખે જવાય એવો થાય તે રીતે આ અવિનયનું સમાધાન કરો. ભીષ્મ બોલ્યા—એટલું કહી તે વખતે ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ તે (જમદગ્નિ) બોલતા બંધ થયા. એ પછી ઝટ સૂર્યે તેને છત્ર અને પગરખાં અર્પણ કર્યાં. સૂર્ય બોલ્યા–હે મોટા ઋષિ ! મસ્તકના રક્ષણરૂપ, મારાં કિરણોને વારંવાર, છત્ર અને પગના રક્ષણ માટે પગરખાં ગ્રહણ કરો. આજથી માંડી આ લોકમાં એ ચાલશે અને સર્વ પુણ્યોમાં પરમ, ક્ષય ન પમાડાય તેવું થશે. ભીષ્મ બોલ્યા—હે ભરત ! સૂર્યે આ છત્ર અને પગરખાં પ્રવર્ત્તાવેલાં છે અને એ ત્રણ લોકમાં પુણ્યકારી પ્રસિદ્ધ થએલાં છે માટે બ્રાહ્મણોને ઉત્તમ છત્ર અને પગરખાં અર્પણ કરો, તેમાં મોટો ધર્મ થશે, એમાં મને વિચાર નથી. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે દ્વિજ (વિપ્ર) ને ધોળું, સો દાંડીવાળું છત્ર આપે છે તે મરણ પછી સુખ પામે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! વળી તે બ્રાહ્મણોએ પૂજેલો, ઇન્દ્રના લોકમાં નિરંતર અપ્સરા અને દેવોની સાથે વસે છે. હે મહાબાહો ! જે તાપ પામતા બ્રાહ્મણ અને વખાણવા યોગ્ય વ્રતવાળા વિપ્રને પગરખાં અર્પણ કરે છે તે પણ દેવોએ માનેલા લોકોને પામે છે. હે ભારત ! મૂવા પછી તે ગોલોકમાં હર્ષ સહિત વસે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! મેં આ (આખ્યાન) સમગ્રપણાથી તમને કહ્યું, તેમ હે ભરતસત્તમ ! છત્ર અને પગરખાના દાનનું ફળ કહ્યું.

एतत्ते भरतश्रेष्ठ मया कार्त्स्न्येन कीर्त्तितम् ।
छत्रोपानह दानस्य फलं भरतसत्तम ॥ २२ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे छत्रोपानहदानप्रशंसानाम-षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

અધ્યાય ૯૭ મો. બલિદાનનો વિધિ.

युधिष्ठिर उवाच—गार्हस्थ्यं धर्ममखिलं प्रब्रूहि भरतर्षभ ।
वृद्धिमाप्नोति किं कृत्वा मनुष्यं इहं पार्थिव ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા–હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! હે પૃથ્વીપતે ! આ લોકમાં મનુષ્ય શું કરવાથી વૃદ્ધિ પામે તે અને સર્વ ગૃહસ્થપણારૂપ ધર્મ મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા–હે ભરતકુળમાં થએલા જનાધિપ ! અહિં વાસુદેવ અને પૃથ્વીના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન વૃત્તાંત કહું તેસાંભળો હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તમે જે આજ મને પૂછો છો તે પ્રતાપવાન્ વાસુદેવે દેવી પૃથ્વીની સ્તુતિ કરી પૂછ્યું હતું. વાસુદેવ પૂછવા લાગ્યા–હે પૃથ્વી ! ગૃહસ્થપણાના ધર્મને આશ્રય કરી મેં અથવા મારા જેવાએ શું અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે ? અથવા શું કરવાથી સારૂં ફળ થાય ? પૃથ્વી બોલી–હે માધવ ! જે રીતે ઋષિઓ, દેવ, અને મનુષ્યો યજન કરવા યોગ્ય છે તથા પૂજવા લાયક છે તે સર્વ તમે મારાથી જાણો. સદા યજ્ઞવડે દેવતાઓ, સદા અતિથિપણાએ મનુષ્યો અને જે રીતે છંદથી

(ઇચ્છાથી) સદા પૂજ્યોને ભોજન કરાવવામાં આવે છે તેણે કરી હે મધુસૂદન (કૃષ્ણ)! ઋષિયોના ગણો પ્રસન્ન થાય છે. હે મધુદૈત્યને હણનાર! નિરંતર જમ્યા વિના અગ્નિથી પરિચર્યા (સેવા) કરવી, તેમજ વૈશ્વદેવ કરવો, તેણે કરી દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે, પિતૃને પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવા દિવસે દિવસ અન્ન વગેરેથી, જળથી અથવા પય, અને મૂળ, ફળથી શ્રાદ્ધ કરવું. વિધિ પ્રમાણે અગ્નિમાં સિદ્ધ થએલા અન્નથી વૈશ્વદેવ કરવો. જેમ અગ્નિષ્ટોમનો વૈશ્વદેવ, પછી ધન્વંતરિનો વૈશ્વદેવ અને પ્રજાપતિનો જૂદો હોમ કરાય છે, તેમ ક્રમેકરી બલિકર્મ (વૈશ્વદેવ) કરવું. હે માધવ! દક્ષિણ દિશામાં યમને, પશ્ચિમમાં વરૂણને, ઉત્તરમાં ચન્દ્રને, વાસ્તુ મધ્યમાં પ્રજાપતિને, પૂર્વ ને ઉત્તરની મધ્યમાં ધન્વંતરીને, પૂર્વમાં ઇન્દ્રને અને ઘરના દ્વારમાં મનુષ્યોને બલિ આપવાનું કહેવું. માંહેના ઘરમાં મરૂત્ દેવતાઓને બલિદાન આપવું. તેમજ વિશ્વેદેવોને આકાશ રસ્તે બલિ આપવો અને રાત્રિમાં રાત્રિમાં ફરનારા પ્રાણિયોને બલિ આપવો, આ રીતે ઠીક બલિદાન કરી બ્રાહ્મણને ભિક્ષા આપવી. બ્રાહ્મણ ન મળે તો અગ્ર ભાગ લઇ અગ્નિમાં ફેંકવો. જ્યારે મનુષ્ય પિતૃને પણ શ્રાદ્ધ આપવા ઇચ્છે ત્યારે શ્રાદ્ધ કર્મ થયા પછી તે કરવું, પિતૃઓનું તર્પણ કરી વિધિથી બલિદાન કરવું. તે પછી વૈશ્વદેવ અને ત્યાર પછી બ્રાહ્મણવાચન* કરવું. હે મહારાજ! તે પછી વિશેષ અન્નવડે પૂજાપૂર્વક અતિથિયોને જમાડવા, પછી મનુષ્યોને પ્રસન્ન કરવા. હવે અતિથિ આ નામનું કારણ બતાવે છે જે કારણથી નિત્ય રહેતો નથી તેથી અતિથિ કહેવાય છે. નિરંતર આચાર્ય, પિતા, સખા, આપ્તજન અને અતિથિને 'આ મારા ઘરમાં છે' એમ કહી સર્વ નિવેદન કરવું તથા તેઓ જે કહે તે કરવું, આ રીતે ધર્મ કરાય છે. હે કૃષ્ણ! ગૃહસ્થ પુરૂષે સદા શેષ રહેલાને જમનાર થવું. સંપૂર્ણ વર્ષ રહેલા, રાજાના ઋત્વિક્, વ્રતવાળા, ગુરૂ અને સસરાને મધુપર્કવડે પૂજવા, વળી કૂતરાઓને ચાંડાલોને અને પક્ષિયોને માટે પૃથ્વી ઉપર નાંખવું. વૈશ્વદેવ નામે જે કર્મ છે તે સાયંકાળે અને પ્રાતઃકાળે કરાય છે. જે મનુષ્ય ગુણોમાં દોષ દૃષ્ટિને તજી આ ગૃહસ્થપણાના ધર્મોને આચરે છે તે ઋષિઓનાં વરદાનો પામી મરણ પછી બીજા લોકમાં પૂજાય છે. ભીષ્મ બોલ્યા—આ રીતે ભૂમિનું વચન સાંભળી પ્રતાપવાન્, વસુદેવના પુત્ર (કૃષ્ણ), તેમ કરવા લાગ્યા. તમે પણ એવું સદા આચરણ કરો. હે જનાધિપ! આ ગૃહસ્થના ધર્મને આચરનારા તમે આ લોકમાં યશ પામી મૂવા પછી સ્વર્ગ પામશો.

एतद् गृहस्थधर्मस्त्वं चेष्टमानो जनाधिप ।
इहलोके यशः प्राप्य प्रेत्य स्वर्गमवाप्स्यसि ॥ २६ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे बलिदानविधिर्नामसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

અધ્યાય ૯૮ મો. દીપદાન માહાત્મ્ય.

युधिष्ठिर उवाच—आलोकदानं नामैतत्कीदृशं भरतर्षभ ।
कथमेतत्समुत्पन्नं फलं चात्रब्रवीहि मे ॥ १ ॥

---

* સ્વસ્તિવાચન.

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! દીપદાન જે પ્રસિદ્ધ છે તે કેવું છે ? એ કેમ ઉત્પન્ન થયું અને એનું ફળ કેવી રીતે થાય છે તે, મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા હે ભારત ! અહિં પ્રજાપતિ મનુ અને સુવર્ણ નામના ઋષિના સંવાદરૂપ પ્રાચીન ઇતિહાસ કહું છું. હે ભારત ! કોઈ પણ સુવર્ણ નામે તપસ્વી હતા તે વર્ણથી સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા હતા તેથી સુવર્ણ એમ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. કુળ, શીલ, અને ગુણોથી યુક્ત, સ્વાધ્યાયમાં પાર પામેલા તે, પોતાના ગુણોવડે ઘણા સારા વંશમાં થએલા લોકોને ઉલ્લંઘન કરી ગયા હતા. તે બ્રાહ્મણે કોઇ વખતે મનુને જોયા અને તેની સમીપ ગયા તથા તે બે ત્યાં એક બીજાને કુશળ પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા. તે પછી સત્ય સંકલ્પવાળા તે બે સુવર્ણના પર્વત મેરૂમાં રમણીય શિલાની પીઠ ઉપર સાથે બેઠા. ત્યાં તેઓ જુના, મહાત્મા, બ્રહ્મર્ષિ, દેવ અને દૈત્યોની જૂદા જૂદા પ્રકારોને આશ્રય કરનારી કથા કહેતા હતા. તેઓમાં સુવર્ણે સ્વાયંભૂવ (બ્રહ્માના પુત્ર) મનુ પ્રત્યે વચન કહ્યું કે સર્વ પ્રાણિયોના હિત માટે તમે મારો પ્રશ્ન કહેવા યોગ્ય છો. હે પ્રજેશ્વર ! પુષ્પોવડે જે દેવતાઓ પૂજાય છે એ શું ? કેમ ઉત્પન્ન થયું ? તેનું ફળ અને યોગ (પ્રાપ્તિ) મને કહો. મનુ બોલ્યા—અહિં મહાત્મા શુક્ર અને બલિના સંવાદરૂપ આ પ્રાચીન ઇતિહાસ કહું છું. ત્રણ લોકને પાળનારા, વિરોચનના પુત્ર બલિની પાસે ઝટ ભૃગુના કુળને ધારણ કરનારા, શુક્ર આવ્યા. તે શુક્રને અર્ઘ્યનાં જળ વગેરેથી સત્કાર કરી વિધિ પ્રમાણે ઘણી દક્ષિણા આપનારા તે દૈત્યોના અધિપતિ (બલિ) પાછળથી આસન ઉપર બેઠા. પછી ત્યાં તમે જે પુષ્પ, ધુપ અને દીપના દાનના ફળ પ્રત્યે કથા કહી તે કથા થઇ ને તે વખતે દૈત્યોના પતિ બલિએ કવિયોના ઇન્દ્ર શુક્રને ઉત્તમ પ્રશ્ન પૂછ્યો. બલિ પૂછવા લાગ્યા—હે બ્રહ્મસત્તમ ! હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પુષ્પ, ધુપ, અને દીવાના દાનનું શું ફળ ? તે તમે કહેવા યોગ્ય છો. શુક્ર બોલ્યા—પ્રથમ તપ[1] ઉત્પન્ન થયું. તે પછી ધર્મ[2] ઉત્પન્ન થયો, એ વખતમાંજ લતા અને ઔષધીઓ[3] થઇ. પૃથ્વીતલમાં બહુ પ્રકારે ચન્દ્રનો આત્મા થયો, તેમ અમૃત, વિષ (ઝેર) તથા જે બીજા પદાર્થો છે તે અને તૃણની જાતિઓ થઇ. તેઓમાં અમૃત મનની પ્રીતિને અને ઝટ તૃપ્તિને આપે છે, તથા તીવ્ર એવું સર્વ તરફ ગંધવડે મનને ગ્લાનિ પમાડે છે, માટે અમૃતને મોટા મંગળરૂપ માનો અને ઝેરને મોટું અમંગલ (કલ્યાણ રહિત) માનો. સર્વ ઔષધિયો અમૃતરૂપ છે. વિષ અગ્નિથી થએલા તેજ રૂપ છે. જે કારણથી પુષ્પો મનને આનંદ પમાડે છે અને શ્રીને[4] પણ ધારણ કરે છે માટે પુણ્યકર્મવાળા નરોએ તેને સુમનસ કહેલી છે. જે પવિત્ર માણસ દેવતાઓને પુષ્પો આપે છે તેને દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે અને પુષ્ટિ પણ આપે છે. હે સમર્થ દૈત્યાધિપ ! મંગળ માટે જે જે દેવનો ઉદ્દેશ કરી પુષ્પો આપે છે તે દેવ તેણે કરી એને પ્રસન્ન થાય છે. તે ઔષધિયો, જૂદી જૂદી ઉત્તમ, સૌમ્ય (શીત ગુણવાળી) તેજસ્વી, બહુ વીર્યવાળી, તથા બહુ રૂપવાળી જાણવી. યજ્ઞ સંબંધી વૃક્ષોમાં, યજ્ઞ સંબંધ વગરનાં વૃક્ષો મારાથી જાણો. જે અસુરોનાં પુષ્પો છે, જે દેવતાઓને હિતરૂપ છે, જે રાક્ષસોને, ઉરગોને તથા યક્ષોને પ્રિય છે, જે મનુષ્યોને અને પિતૃઓને પ્રિય છે તેઓ વનમાં ઉગેલાં, ગામમાં ઉગેલાં, ખેડેલી જમીનમાં ઉગેલાં, પર્વતોના આશ્રયવાળાં, કાંટાઓ રહિત,

---

૧ વર્ણાશ્રમનો ધર્મ. ૨ દયા વિગેરે. ૩ ચોખા વિગેરે.
૪ લક્ષ્મી અથવા શોભા.

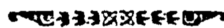
કાંટાવાળાં, અને ગંધરૂપ તથા રસવાળાં પુષ્પો છે તે મારાથી જાણો. પુષ્પોથી થએલો ગંધ પ્રિય અને અપ્રિય બે પ્રકારનો છે. તેમાં દેવતાઓનાં પુષ્પો પ્રિય ગંધવાળાં છે એમ જાણો. હે પ્રભો ! કાંટા રહિત વૃક્ષોનાં વર્ણથી ધોળાં વધારે છે. તે વૃક્ષોનાં પુષ્પો નિરંતર દેવતાઓને પ્રિય છે. ચતુર મનુષ્યે જળમાં થએલાં, જે કમળ વગેરે પુષ્પો છે તે ગંધર્વ, નાગ અને યક્ષોને આપવાં. અથર્વ વેદના મંત્રોમાં રાતા પુષ્પોવાળી, કટુ અને આટાવાળી, ઔષધીઓ શત્રુઓના અભિચાર (મારણ પ્રયોગ) માટે દેખાડેલી છે. તીક્ષ્ણ વીર્યવાળી, કાંટા સહિત એવી ઔષધીઓ તો પ્રાણિયોને દુઃખે મળી શકે એમ છે, માટે જે અતિ રાતા વર્ણવાળી અને કાળી હોય તે લેવી.

હે વિભો ! જે મન અને હૃદયને આનંદ પમાડનારી તથા વિશેષ મધુર અને સુંદર રૂપવાળી હોય તે ઔષધીઓ મનુષ્યો માટે કહેલી છે, પણ શ્મશાનમાં થએલી અને દેવસ્થાનમાં થએલી હોય તે પુષ્ટિવાળાં કાર્યોમાં વિવાહોમાં અને રહસ્યોમાં લાવવી નહિ. પર્વતનાં શિખરોમાં ઉગેલી, યથાયોગ્ય, સ્મૃતિ પ્રમાણે પ્રોક્ષિત અને અભ્યુક્ષિત (મંત્રવડે જળ છાંટી પવિત્ર) કરેલી, જે ઠંડા ગુણવાળી ઔષધીઓ હોય, તે સૌમ્ય ઔષધિયો દેવતાઓને પ્રાપ્ત કરવી. દેવતાઓ ગંધવડે પ્રસન્ન થાય છે, યક્ષ રાક્ષસો, દર્શન (જોવાથી) પ્રસન્ન થાય છે, નાગો ઉપભોગથી પ્રસન્ન થાય છે, અને આ ત્રણવડે મનુષ્યો પ્રસન્ન થાય થાય છે. જે દેવતાઓ પ્રસન્ન કરે છે તેને પ્રસન્ન થએલા ને સંકલ્પથી સિદ્ધ એવા દેવતાઓ ઝટ મનુષ્યોના ઇચ્છેલા મનોરથોવડે પોષે છે. નિરંતર પ્રસન્ન થએલા દેવો પ્રસન્ન કરે છે, માનેલા મનાવે છે અને અપમાન કરેલા અને તરછોડેલા, અધમ નરોને બાળે છે. આ પછી ધૂપદાનના વિધિનું ફળ કહું છું. માટે મારાથી જૂદા જૂદા સારા અને નઠારા ધુપો જાણો. નિર્યાસ (ગુગળ વગેરેથી થનારા), સારિ (લાકડા અને અગ્નિના સંયોગથી થનારા) અને બનાવેલા (અષ્ટગંધ વગેરે) આ ત્રણ પ્રકારના છે. તેઓમાં પ્રિય અને અપ્રિય ગંધ થાય છે તે મારાથી વિસ્તારવડે સાંભળો. સલકી વગેરેના નિર્યાસ ધુપો દેવતાઓને પ્રિય છે, તેઓ સર્વમાં ગુગળ ઉત્તમ છે એવો નિશ્ચય છે. સારિધુપોમાં શ્રેષ્ટ અગુરૂ, યક્ષ, રાક્ષસ અને ભોગિ (નાગો) માટે છે. દૈત્યોનો સલકી સંબંધી ધુપ અને જે તેવો હોય તે ઇચ્છેલ છે. પૃથ્વી સંબંધી, કાષ્ટ સંબંધી અને રાબની પેઠે ઉકાળી કરેલા તીવ્રગંધવાળા સર્જરસ વગેરેના ગંધોથી મનુષ્યોએ ધુપ કરાય છે. વળી ધુપ દેવ, દાનવ અને પ્રાણિયોને જલદી પ્રસન્ન કરનાર કહેલા છે. મનુષ્યોમાં જેઓ વિહાર કરનાર કહેલા છે તેઓને પણ ધુપ પ્રસન્ન કરનાર છે, અથવા વૈહારિક દેવો અને મનુષ્યોને પ્રસન્ન કરનાર છે. જે પુષ્પોના દાનમાં ગુણનાં કારણો કહેલાં છે તેજ ધુપોમાં પણ પ્રીતિને વધારનારાં જાણવાં. હવે દીપદાનમાં ઉત્તમ ફળનો યોગ અને જયારે જેવી રીતે જેણે જેવા તે (દીવા) આપવા તે કહું છું. દીવા વગેરે જ્યોતિ કાંતિરૂપ પ્રકાશ (કીર્ત્તિ) રૂપ અને ઉંચું જનારૂ કહેવાય છે માટે તેજોનું દાન મનુષ્યોનાં તેજને વધારે છે. દક્ષિણાયન, અંધતમ નામના નરકરૂપ તથા અંધકારરૂપ છે અને ઉત્તરાયણ તેજરૂપ છે તેથી ઉત્તરાયણમાં દીપદાન વખણાય છે, જેથી એ દાન ઉંચું જનાર અને અંધકારનાં ઔષધરૂપ છે તેથી દાતા આ લોકમાં ઉંચી ગતિવાળો થાય છે એવો નિશ્ચય છે. જેથી દેવો તેજસ્વિ, કાંતિવાળા અને પ્રકાશ કરનારા છે તથા રાક્ષસો તામસ છે માટે દીપ અપાય છે. દીવાના આપવાથી મનુષ્ય સારાં નેત્રવાળો અને કાંતિવાળો થાય છે માટે દીવાઓને આપી તે લેવા

નહિ, હોલવવા નહિ અને હોલવરાવવા નહિ. દીવાને હરનારો અંધ, નરકમાં જનાર, અને સારી કાંતિથી રહિત થાય છે તથા દીવાને આપનારો સ્વર્ગ લોકમાં દીવાઓની પંક્તિની પેઠે શોભે છે. દીવાનો પ્રથમ વિધિ ઘૃતવડે કરવાનો છે. બીજો ઔષધીના રસો (તેલ સરસીઆનાં તેલ વગેરે)થી કરવાનો છે માટે પુષ્ટિને ઇચ્છનારા મનુષ્યે વસામેદ વગેરેનાં સ્નેહો (ધૃતો વા તેલો) વડે દીવો કરવો નહિ. જે પોતાની આબાદિ ઇચ્છતો હોય તેણે નિરંતર પર્વતના પ્રપાત* વિષે, વનવિષે, ચૈત્યસ્થાનમાં † અને ચૌટામાં દીપદાન થાય તેમ કરવું. સદા દીપદાન કરનારો માણસ કુળને શોભાવનાર, શુદ્ધ આત્માવાળો થઇ પ્રકાશપણાને પામે છે અને જ્યોતિષના સમાન લોકપણાને પામે છે. હવે દેવ, યક્ષ, નાગ, મનુષ્ય, ભૂત અને રાક્ષસોના બલિદાનનાં કર્મોમાં (વૈશ્વદેવોમાં) કર્મનાં ફળોનો ઉદય કરનાર ગુણો કહું છું. જેઓની આગળ જમનારા બ્રાહ્મણો, દેવતા, અતિથિ તથા બાળકો નથી તેઓને શંકા રહિત અમંગળરૂપ રાક્ષસોજ સમજો, માટે પ્રથમ બલિ સત્કારથી દેવોને આપવો અને યત્નથી આળસ તજી મસ્તકવડે બલિ ગ્રહણ કરવો. દેવતાઓ નિરંતર બલિ ગૃહણ કરે છે, સદા ગૃહસ્થોને ઇચ્છે છે, તેમ બાહારના અતિથિયો, જે બીજા યક્ષ રાક્ષસ અને નાગો છે તે તથા દેવતા અને પિતૃ અહિં આપેલાંથી જીવે છે અને પ્રસન્ન થએલા તેઓ એને આયુષ, યશ, અને ધનોથી પ્રસન્ન કરે છે, માટે દેવોના બલિ દહિ દૂધવાળા, પુણ્યકારી, સુગંધવાળા, અને પ્રિય દેખાવવાળા, પુષ્પો સહિત કરવા. યક્ષ તથા રાક્ષસોના બલિ સુરાસવ (મદિરા) પુરઃસર, ક સાળ ઉપર રાખવાથી શોભેલા, રૂધિર અને માંસવાળા કરવા. નાગોને પદ્મ અને નીલ કમળ મિશ્રિત, બલિ સદા પ્રિય છે માટે તે કરવા. ભૂતોના બલિ ગોળયુક્ત તલવાળા કરવા. અગ્ર ભાગને આપનારો આગળ ભોગવનાર અને બળ વીર્યવાળો થાય છે માટે દેવતાઓને સત્કારથી પ્રથમ આપવું. પ્રથમ આપનારા મનુષ્યના જે ગૃહ દેવતા હોય તે નિરંતર એનાં ઘરને શોભાવે છે. મુઠી જેટલાં અનાજને પ્રથમ આપનારા, સમૃદ્ધિને ઇચ્છનારાએ દેવોને પૂજવા. આ રીતે એ આખ્યાન ભૃગુકુળમાં થએલા શુક્રે અસુરોના પતિ (બલિ)ને કહ્યું, મનુએ સુવર્ણને કહ્યું, સુવર્ણે નારદને કહ્યું અને હે પુત્ર! હે મહાદ્યુતે! નારદે પણ મારી પાસે આ ગુણો કહ્યા માટે તમે પણ એ જાણી એ પ્રમાણે આચરણ કરો.

नारदोपि मयि प्राह गुणानेतान् महाद्युते ।
त्वमप्येतद्विदित्वेह सर्वमाचर पुत्रक ॥ ६६ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

અધ્યાય ૯૯ મો. અગસ્ત્ય અને ભૃગુનો સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—श्रुतं मे भरतश्रेष्ठ पुष्पधूपप्रदायिनाम् ।
फलं बलिविधाने च तद्भूयो वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

*નદીનાં ઝરણુ નિકળવાનું ઠેકાણું. †દેવસ્થાન યજ્ઞસ્થાન વિગેરે. કઅગ્રેસર.

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! મેં પુષ્પ અને ધુપ આપનારાઓનું ફળ સાંભળ્યું, તેમ બલિના વિધિમાં જે ફળ છે તે સાંભળ્યું પણ ફરી તમે ગૃહસ્થોએ શા સારૂ બલિ આપવો તે અને ધુપના દાનનું ફળ અને દીવાના દાનનું ફળ પણ મને સંભળાવો. ભીષ્મ બોલ્યા–અહિં નહુષ, અગસ્ત્ય તથા ભૃગુના સંવાદરૂપ આ પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે. હે મહારાજ! અતિ મોટો તપસ્વી નહુષ નામે રાજર્ષિ પુણ્યકર્મે કરી દેવરાજ્યને પામ્યો હતો. હે રાજન્ ! સ્વર્ગમાં વસતો એવો નહુષ ત્યાં પણ પ્રયત્નથી મનુષ્ય અને દેવતા સંબંધિ જૂદી જૂદી ક્રિયા કરતો હતો. હે રાજન્ ! સ્વર્ગમાં તે મહાત્માની મનુષ્ય સંબંધિ તથા દેવ સંબંધિ સવ સનાતન ક્રિયાઓ ચાલતી હતી. તે મહાત્મા રાજાને ઘેર અગ્નિનાં કાર્યો, સમિધ (કાષ્ટ), દર્ભ પુષ્પો, અન્ન ને સાળ સહિત બલિદાનો, ધુપ, અને દીવાનું કર્મ સર્વ થતું હતું. તે સ્વર્ગમાં પણ જપ, યજ્ઞ અને મનોયજ્ઞ કરતો હતો, હે અરિંદમ ! તે દેવોનો પતિ (નહુષ) પ્રથમ ન્યાય પ્રમાણે અને વિધિ પ્રમાણે સર્વ દેવોને પૂજતો હતો, પણ એ પછી હું ઇન્દ્ર છું એમ જાણવાથી અહંકાર પામ્યો અને તે રાજાની સર્વ ક્રિયાઓ ઓછી થઇ. વરદાનના મદવાળો, હીન થયેલી ક્રિયાવાળો, અને દુર્બળપણાને પામેલો તે ઋષિઓને વાહન રૂપ કરવા લાગ્યો, જ્યારે અહંકારવડે પરાભવ પામેલો તે તપરૂપ ધનવાળા મુખ્ય મુનિઓને વાહન કરતો હતો, એમ કરતાં ઘણો વખત ચાલ્યો ગયો. પછી ક્રમવડે સર્વને વાહન માટે યોજવા લાગ્યો. હે ભારત ! તેમાં અગસ્ત્યનો પણ વારો આવ્યો, એ સમયે બ્રહ્મને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ, મહા તેજસ્વી ભૃગુ આવીને આશ્રમમાં રહેલા અગસ્ત્યને મળીને આ વચન બોલ્યા–હે મહામુને ! આ રીતે આપણે આ દુષ્ટમતિવાળા, દેવોના પતિ, નહુષનો અસત્કાર (અપમાન) શા માટે સહન કરવો? અગસ્ત્ય બોલ્યા–હે મહામુને ! કેમ મેં આને શાપ આપી શકાય ? વરદાન આપનારે જે વર આપેલો છે તે તો તમારો જાણેલો છે. સ્વર્ગમાં જતાં આણે મારા દષ્ટિમાર્ગને પામે તે મને વશ થાય એમ દેવ પાસે વર માગેલો હતો તેથી મેં અને તમે એને બાળેલો નથી, એમાં સંશય નથી. તેમ બીજા મુખ્ય ઋષિએ પણ બાળેલો નથી અને પાડેલો નથી. હે વિભો ! પૂર્વે મહાત્માએ આને અમૃત પીવા આપ્યું હતું તેથી આપણે આને પાડતા નથી. દેવે પ્રજાના દુઃખના કારણરૂપ વરદાન આપ્યું કેમકે નરોમાં અધમ એવો તે બ્રાહ્મણો વિષે અધર્મવાળાં કામ કરે છે, હે વદતાંવર ! આમાં જે વખતને યોગ્ય હોય તે કહો, તમે જેમ કહેશો તેમ હું જરૂર કરીશ. ભૃગુ બોલ્યા— જ્યારે બળવાન્ નહુષ રાજા દૈવથી મોહ પામ્યો છે ત્યારે હું બ્રહ્માની આજ્ઞાથી દુઃખનું નિવારણ કરવા આવ્યો છું, આજે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો દેવોનો રાજા (નહુષ) તમને રથમાં જોડશે અને આજ હું બળવડે ખરાબ આચરણવાળા એ નહુષને ઇન્દ્રપણા રહિત કરીશ. આજે હું તમારા જોતાં ઇન્દ્રના સ્થાનથી અતિ દુષ્ટ મતિવાળા, પાપી કર્મયુક્ત નહુષને ખેસવી શતક્રતુને ઇન્દ્ર સ્થાપિશ. આજે ખરાબ એવો એ દેવેંદ્ર દૈવવડે ચિત્ત ઘાયલ થવાથી મંદબુદ્ધિને લીધે પોતાના નાશ માટે તમને પગવડે પરાભવ પમાડશે અને તમને કરેલા પરાભવથી અતિ ક્રોધ પામેલો હું ધર્મને તજનારા, બ્રાહ્મણનો દ્રોહ કરનારા તે પાપીને "સર્પ થા" એમ રોષથી શાપ આપીશ. પછી હે મહામુને ! તમારા દેખતાં ધિક્કારના શબ્દથી જેની કાંતિ નાશ પામેલી છે એવા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા, પાપકર્મિ, અને સમર્થપણાના બળથી, મોહ પામેલા, નહુષને પૃથ્વી ઉપર પાડીશ. હે મુને ! જેમ તમને ગમશે તેમ કરીશ, આ પ્રમાણે ભૃગુએ કહેલા, મિત્રાવરૂણના પુત્ર અગસ્ત્ય પરમપ્રીતિવાળા અને પીડારહિત થયા.

एवमुक्तस्तु भृगुणा मैत्रावरुणिरव्ययः।
अगस्त्यः परमप्रीतो बभूव विगतज्वरः ॥ २९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अगस्त्यभृगुसंवादो नामनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

અધ્યાય ૧૦૦ મો. અગસ્ત્ય અને ભૃગુનો સંવાદ. [ચાલુ.]

युधिष्ठिर उवाच—कथं वै स विपन्नश्च कथं वै पातितो भुवि।
कथं चानिन्द्रतां प्राप्तस्तद्भवान् वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—કેવી રીતે તે દુઃખ પામ્યો? કેવી રીતે તેને પૃથ્વીમાં પાડયો અને કેવી રીતે તે ઇન્દ્રરહિતપણાને પામ્યો તે તમે કહેવા યોગ્ય છો. ભીષ્મ બોલ્યા—એ રીતે તેઓ જ્યારે સંવાદ કરતા હતા ત્યારે તે (મહાત્મા નહુષ)ની જે દિવ્ય અને મનુષ્ય સંબંધી ક્રિયાઓ છે તે ચાલતી હતી, તેમજ તે મહાત્મા દેવેંદ્રનાં દીપદાનો, સર્વ સાધનો, બલિકર્મ, બીજું જે કંઇ કર્મ હોય તે જૂદા જૂદા પ્રકારના વાર્ષિક ઉત્સવોમાં થતું હતું. દેવલોકમાં તથા મનુષ્ય લોકમાં સદાચારવાળા વિદ્વાનો કહ્યા છે, માટે હે રાજેંદ્ર! ધુપદાન, દીપ અને નમસ્કારોવડે જો સદાચાર થાય તો ગૃહસ્થો સમૃદ્ધિ પામે. જે સિદ્ધ અન્નનો અગ્ર ભાગ અતિથિને અપાય છે અને ગૃહના ઉદ્દેશથી બલિ અપાય છે એથી દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે. જે રીતે બલિકર્મ (વૈશ્વદેવ)માં ગૃહસ્થને સંતોષ થાય છે તે રીતે દેવતાઓને તેથી સો ગણી પ્રીતિ પેદા થાય છે. આ પ્રમાણે સજ્જનો નમસ્કારોવડે યુક્ત, આત્માના ગુણને કરનારૂં, ધુપદાન અને દીપદાન આપે છે. વિદ્વાને નમસ્કાર યુક્ત, સ્નાનવડે તથા જળવડે જે કર્મ કરાય છે તેણે કરી દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે. વિધિવડે પૂજવાથી મહાભાગ એવા પિતૃ, તપરૂપ ધનવાળા ઋષિઓ અને ઘર સંબંધી સર્વ દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે. આ રીતે સારી બુદ્ધિને પામે છે. રાજા નહુષે મોટા સુરોના અધિપતિપણાને પામી આ અદ્દભુત કામ કર્યું તેથી બલના ગર્વને લીધે સુરેંદ્ર એવો તે નહુષ ચોતરફથી હીન થયો અને ધુપ, દીપ તથા જળના વિધિને યથાયોગ્ય કરવા મંડયો નહિ, ત્યારે રાક્ષસોએ એના યજ્ઞભાગને પીડા કરવા માંડી. એ પછી તેણે ઋષિયોમાં શ્રેષ્ઠ એવા અગસ્ત્યને વાહન કરવા બોલાવ્યા ત્યારે જલદી સરસ્વતીના તીરથી આવી હસતા હોય તેમ મહા બળવાન્ મહા તેજસ્વી ભૃગુ અગસ્ત્યને કહેવા લાગ્યા કે જેટલી વારમાં હું તમારી જટામાં પ્રવેશ કરૂં તેટલી વાર પોતાનાં નેત્ર મીંચી રાખો. પછી થાંભલારૂપ (સ્થિર) થએલા તે મુનિની જટામાં નાશરહિત, અતિ મોટા તેજવાળા તે ભૃગુ રાજાને પાડવા માટે પેઠા. પછી તે દેવોનો રાજા ઋષિને વાહન કરવા આવ્યો. તે વખતે હે રાજન્! અગસ્ત્યે સુરપતિ (નહુષ) ને વચન કહ્યું કે મને જલદી જોડો. હે સુરાધિપ! તમારા કયા ભાગને વહન કરૂં, જ્યાં તમે કહો ત્યાં તમને લઈ જાઉં. આ રીતે તેણે કહેલો નહુષ મુનિને જોડવા લાગ્યો, ત્યારે તેની જટાના મધ્યમાં રહેલા ભૃગુ અતિ હર્ષ પામ્યા, પણ તે ભૃગુએ તેનું દર્શન *

* તેને જોયો નહિ.

કર્યું નહિ. તે વખતે ભૃગુએ જોડેલા એવા પણ મહાત્મા નહુષના વરદાનના મહિમાને જાણુનારા અગસ્ત્ય કોપ્યા નહિ. હે ભારત! રાજા નહુષે તેને છડીવડે પ્રેરણા કરી પણ ધર્માત્મા અગસ્ત્ય કોપ પામ્યા નહિ. ત્યારે ક્રોધ પામેલા દેવોના રાજા (નહુષે) ડાબા પગવડે અગસ્ત્યના મસ્તક ઉપર પ્રહાર કર્યો. મસ્તકમાં પ્રહાર થયો ત્યારે જટાની માંહે રહેલા અતિ ક્રોધ પામેલા ભૃગુએ પાપી ચિત્તવાળા નહુષને શાપ આપ્યો—જે કારણથી હે અતિ દુષ્ટબુદ્ધિવાળા તેં આ મહા મુનિને ક્રોધથી મસ્તક ઉપર પગવડે પ્રહાર કર્યો તે માટે જલદી સર્પ થઇ પૃથ્વીપર પડ. આ રીતે ન જોયેલા તે ભૃગુએ કહેલો તે—હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તે સમયે સર્પ થઇ પડ્યો. હે પૃથ્વીપતે! જો તે નહુષે તેમને જોયા હત તો તેના તેજવડે પાડવામાં શક્તિમાન્ ન થાત. હે મહારાજ! પૃથ્વી ઉપર પડેલો એવો પણ તે દાન, તપ અને નિયમોવડે પૂર્વની સ્મૃતિવાળો થયો અને મારા શાપનો અંત થાય એમ ભૃગુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. હે મહારાજ! કૃપાવાળા અગસ્ત્યે તેમને શાપના અંત માટે પ્રસન્ન કરાવ્યા અને તેણે કૃપાળુ થઇ વર આપ્યો. ભૃગુ બોલ્યા—કુળને ધારણ કરનારો યુધિષ્ઠિર નામે રાજા થશે તે તમને શાપથી છોડાવશે એમ કહી તે અંતર્ધ્યાન થયા. મહા તેજસ્વી, અગસ્ત્ય પણ શતક્રતુ (આ નામવાળા ઇન્દ્ર)નું કામ કરી બ્રાહ્મણોએ પૂજાતા, પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે ગયા. હે જનાધિપ! હે રાજન! તમે શાપથી ઉદ્ધારેલો નહુષ પણ તમારા જોતાં બ્રહ્માના સ્થાનમાં ગયો. જ્યારે તે ભૃગુએ નહુષને પૃથ્વીપ્રત્યે પાડી બ્રહ્માના સ્થાન વિષે ગમન કર્યું ત્યારે તે સર્વ બ્રહ્માને નિવેદન કર્યું. તે સમે બ્રહ્માએ ઇન્દ્રને લાવી દેવોને કહ્યું કે મારા વરદાનથી નહુષ રાજ્ય પામ્યો હતો પણ ક્રોધ પામેલા અગસ્ત્યે પાડેલો તે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. હે સુરો! રાજા વગર કોઈ ઠેકાણે વર્તી શકાય એમ નથી, માટે ફરી આ ઇન્દ્રને દેવોના રાજ્ય વિષે અભિષેક કરો. હે પાર્થ! આ રીતે ભાષણ કરનારા બ્રહ્મા પ્રત્યે હર્ષ પામેલા દેવતાઓ 'એમ થશે' એવું કહેવા લાગ્યા. હે નરાધિપ! ભગવાન્ બ્રહ્માએ ઇન્દ્રને દેવતાઓના રાજ્ય પર અભિષેક કર્યો ત્યારે તે પ્રથમ પ્રમાણે અધિક શોભવા લાગ્યો. હે રાજશાર્દૂલ! ઉલ્લંઘન કરવાથી (ક્રમ તજવાથી) આ પ્રમાણે પૂર્વે આ નહુષનું થયું હતું અને તે નહુષ ફરીને તેજ કર્મોથી સિદ્ધ થયો હતો, માટે ગૃહસ્થોએ સાયંકાળે દીવાઓનું દાન કરવું. દીવાનો દેનારો મરણ પછી દિવ્ય નેત્ર પામે છે. વળી દીવાના દાતાએ પૂર્ણ ચંદ્રના જેવા (તેજસ્વી) થવાય છે, દીવાનું દાન કરનાર નર જેટલાં નેત્રનાં મટકાંઓ પ્રકાશ પામે છે તેટલાં વર્ષો સુધી રૂપવાન્ અને બળવાન્ પણ થવાય છે.

यावदक्षिनिमेषाणि ज्वलन्ते तावतीः समाः।
रूपवान्बलवांश्चापि नरो भवति दीपदः॥ ४१॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अगस्त्यभृगुसंवादोनाम-शततमोऽध्यायः॥ १००॥

અધ્યાય ૧૦૧ મો. રાજા અને ચાંડાલનો સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—ब्राह्मण स्वानि ये मन्दा हरन्ति भरतर्षभ।
नृशंसकारिणो मूढाः क ते गच्छन्ति मानवा॥ १॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે મંદ મનુષ્યો બ્રાહ્મણોનાં ધન હરે છે તે ક્રૂર કર્મ કરનારા મૂર્ખ માનવો કયાં જાય છે ? ભીષ્મ બોલ્યા—હે ભારત ! ચાંડાલ અને ક્ષત્રબંધુના સંવાદરૂપ એક જૂનો ઇતિહાસ કહેવાય છે. રાજા બોલ્યો—હે ચાંડાલ ! તું વૃદ્ધ સરખા રૂપવાળો છે અને બાળકની પેઠે ચેષ્ટા કરે છે, કૂતરા અને ગધેડાની ધુળને સેવનારો તું ગાયોથી શા માટે ઉદ્વેગ પામે છે? સજ્જનોએ નિંદેલું ચાંડાલનું કર્મ કરે છે અને ગાયની ધુળથી વ્યાપેલા શરીરને શા માટે જળના કુંડમાં ધુવે છે ? ચાંડાલ બોલ્યો—હે રાજન્ ! પૂર્વે કોઇ રાજાએ હરણ કરાતી બ્રાહ્મણની ગાયોનું દૂધ સોમવલ્લી ઉપર પાડયું તે સોમવલ્લીનું જે બ્રાહ્મણોએ પાન કર્યું, અને દીક્ષાવાળા રાજાએ પણ પાન કર્યું. તે સર્વ યાજકો (યજન કરાવનારા) સાથે બ્રાહ્મણનાં ધનને ભોગવવાથી ઝટ નરકમાં પડયા. વળી જે મનુષ્યોએ ત્યાં ઘી દૂધ અને દહિંનું પાન કર્યું તે ને રાજા સહિત બ્રાહ્મણો સર્વ નરકમાં પડયા. હરણ કરેલી, પશુઓને જોતી અને શરીરને કંપાવતી એવી તે ગાયોએ પોતાના સદાચરણે કરી અને હરણ કરનારાઓએ પીધેલાં દૂધવડે તે હરણ કરનારાં સ્ત્રી પુરૂષને, તેના પુત્રોને તથા પૌત્રોને નાશ પમાડયા. હે નરાધિપ ! બ્રહ્મચારી અને જીતેંદ્રિય એવો હું ત્યાં વસતો હતો ત્યારે તેઓના દૂધનાં ટીપાંવડે મારી ભિક્ષા નાશ પામી. હે રાજન્ ! હે નૃપ ! તે પછી હું ચાંડાલ થયો અને બ્રાહ્મણનાં ધનને હરનારો અપ્રતિષ્ઠાવાળી ગતિને પામ્યો માટે કદાપિ પણ બ્રાહ્મણનું ધન હરવું નહિ. દૂધનાં ટીપાંથી વ્યાપ્ત થએલા બ્રાહ્મણના ધનને ભોગવવાથી જેવો હું થયો છું તેને જુઓ. તે માટે વિદ્વાન્ પુરૂષે સોમવલ્લી પણ વેચવી નહિં. અહિં બુદ્ધિમાન્ લોકો સોમવલ્લીના વિક્રયને (વેચવાને) નિંદે છે. હે તાત ! જે જનો આને વેચાથી લે છે અને જેઓ વેચે છે તે યમને પામી સર્વ તરફથી રૌરવ નામના નરકમાં પડે છે. રજવડે (ગોદુગ્ધ બિંદુવડે) વ્યાપ્ત સોમવલ્લીને વિધિપૂર્વક વેચનારો શ્રોત્રિય ધનનું વ્યાજ ખાનારો થઈ થોડા વખતમાં નાશ પામે છે. તે ત્રીસ નરકને પામી પોતાની વિષ્ઠાથી આજીવિકા ચલાવનાર થાય છે. નીચની સેવા, અભિમાન અને સખાની સ્ત્રી વિષે ઉપદ્રવને તુલા (ત્રાજવાં) વડે ધારણ કરતાં ધર્મને ધારણ કરનારો અભિમાની અધિક (પાપી) થાય છે.[1] પ્રાણિયોમાં અભિમાનવડે આ ગતિને પામેલા, પાપી, નિસ્તેજ, દુર્બળ, ધોળા આ કૂતરાને જુઓ. હે તાત ! હે વિભો ! હું બીજા જન્મમાં ધનવાળા મોટા કુળમાં જ્ઞાન વિજ્ઞાનના પારને પામનારો થયો હતો, ત્યાં સદા મદથી આ દોષોને જાણવા છતાં ક્રોધ પામેલો પ્રાણિયોના શરીરે ભાર ઉપાડનારા ઘોડા ઉંટ વગેરેનાં માંસને ખાતો હતો, તે આચરણથી અને તે ભોજનથી હું આ અ સ્થાને પામ્યો છું માટે તમે કાળનો ક્રમ જુઓ. વળી ચોરથી હરેલ વસ્ત્ર હોય અને ભ્રમરોએ પીડેલ હોય તેમ દોડનો, અતિ ક્રોધી તથા રજથી યુક્ત હું ક્ષીણ થયો છું તેને જુઓ. જે રીતે બુદ્ધિમાન્ લોકો કહે છે, ગૃહસ્થો સ્વાધ્યાયોવડે અને જુદા જુદા પ્રકારવાળાં દાનોવડે પણ મોટાં પાપને હરે છે. તે રીતે હે મહિપતે ! વેદો આશ્રમમાં રહેલા, સર્વ સંગથી મુક્ત, પાપ કરનારા બ્રાહ્મણને તારે છે પણ હે ક્ષત્રિય શ્રેષ્ઠ ! પાપવાળી યોનિમાં જન્મેલો હું કેમ મુકાઉં ? આ નિશ્ચય પામતો નથી, પણ હે નૃપ ! કોઇ પણ પૂર્વનાં કર્મે કરી મને જાતિસ્મરણપણું છે (પ્રથમ જન્મની યાદી છે) કે જે શુભ કર્મવડે હું મોક્ષ પામવા ઇચ્છું છું માટે હે નૃપ શ્રેષ્ઠ ! હું ચાંડાલપણાથી કેમ છૂટું ? આ રીતે પૂછનો,

૧ વધારે પાપી છે.

શરણ આવેલો હું છું તેને આપ આ સંશય કહો. રાજા બોલ્યો—હે ચાંડાલ! જેણે કરી મોક્ષ પામશો તે જાણો. બ્રાહ્મણ અર્થે પ્રાણ તજવાથી પ્રિય ગતિને પામશો. શરીર રાક્ષસો માટે અર્પિ બ્રાહ્મણ સારૂ રણરૂપ અગ્નિમાં પ્રાણોને હોમશો તો તમારો ઉત્તમ મોક્ષ છે. બીજી રીતે તમે મોક્ષને યોગ્ય નથી. ભીષ્મ બોલ્યા—હે પરંતપ! ત્યારે તેણે આ પ્રમાણે કહેલો તે (ચાંડાલ) બ્રાહ્મણના સ્વાર્થ માટે રણના અગ્રભાગમાં પ્રાણોને હોમી પ્રિય ગતિ પામ્યો, માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! હે પુત્ર! હે મહાબાહો! જો આત્માની પોતાની અમર ગતિને ઇચ્છતા હો તો તમારે બ્રાહ્મણના ધનનું રક્ષણ કરવું.

तस्माद्रक्ष्यं त्वया पुत्र ब्रह्मस्वं भरतर्षभ ।
यदीच्छसि महाबाहो शाश्वतीं गतिमात्मनः ॥ २९ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे राजन्यचाण्डालसंवादो-नामैकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

અધ્યાય ૧૦૨ મો. ગૌતમ અને ધૃતરાષ્ટ્રનો સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—एके लोकाः सुकृतिनः सर्वेत्वाहो पितामह ।
तत्रतत्रापिभिन्नास्ते तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર—હે પિતામહ! પુણ્યવાનને ઉત્તમ લોક મળે છે કે સર્વ લોક મળે છે? હે પિતામહ! તે તે ઠેકાણે પણ તે લોકો ભિન્ન છે? તે મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—હે પાર્થ! માનવો, કર્મોએ કરી લોકોના જૂદા જૂદાપણાને પામે છે, તેઓમાં પુણ્યને કરનારા નરો પુણ્યકારી લોકોને પામે છે અને પાપને કરનારા પુરૂષો પાપી લોકોને પામે છે. આ ઠેકાણે હે તાત! ગૌતમ મુનિ અને ઇન્દ્રના સંવાદવાળો એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે. કોઇ, મૃદુ (કોમળ), દાંત અને જીતેંદ્રિય ગૌતમ નામે બ્રાહ્મણ હતો. વ્રતને ધારણ કરનારા દયાવાળા તેણે મહા વનમાં માતા રહિત, દુઃખ પામેલા બાળ હાથીને જોઇ તેને જીવતો કર્યો. તે ઘણે કાળે અતિ બળવાન્ મોટો થયો. સ્રવતા પર્વતની ઉપમા અપાય એવા મદને ઝરનારા તે હાથીને ઇન્દ્રે ધૃતરાષ્ટ્રના રૂપવડે ગ્રહણ કર્યો. તેને હરણ કરાતો જોઇ ઉત્તમ વ્રતવાળો, મહા તપસ્વી ગૌતમ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પ્રત્યે બોલ્યો કે હે કરેલા ઉપકારને ન જાણનારા રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર! દુઃખથી પોષણ કરેલા, આ, મારા પુત્ર હાથીને હરણ કર માં. સજ્જનોની મૈત્રી સાત પદની (સાત પગલાં અથવા વચનની) કહેવાય છે માટે તમને મિત્રનો દ્રોહ ન સ્પર્શ કરવો જોઇએ. હે રાજન્! કાષ્ટ અને જળને આપનારા મારા આશ્રમમાં જેનો પાળનાર શૂન્ય થએલો છે એવા, આચાર્યના કુળમાં વિનયવાન્, ગુરૂના કર્મમાં અતિયોગ્ય, શિષ્ટ (શિક્ષાયોગ્ય), દાંત, કૃતજ્ઞ, અને નિરંતર મને પ્રિય એવા હાથીને મેં બોલાવતાં તમે હરણ કરવા યોગ્ય નથી. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે મહર્ષે! તમને હજાર ગાયો, સો દાસી, પાંચસો મોહોર, અને બીજું જૂદા જૂદા પ્રકારનું ધન આપું, કારણ કે અહિં હે બ્રાહ્મણ! હાથિવડે શું કામ છે? ગૌતમ બોલ્યા—હે રાજન્! તમારીજ ગાયો થાઓ, મોહોર સહિત દાસીઓ, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રત્નો અને બીજું જૂદા જૂદા પ્રકારનું ધન આ સર્વ પણ તમનેજ રહો, અહિં બ્રાહ્મણને ધનથી શું

કામ છે ? ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે વિપ્ર ! બ્રાહ્મણોને હાથીયોથી કામ નથી, રાજાઓને હસ્તિયોનાં ટોળાં હોય છે માટે પોતાના વાહનરૂપ શ્રેષ્ઠ હાથીને લઉં તેમાં મને અધર્મ નથી માટે હે ગૌતમ ! આથી નિવૃત્ત થાઓ. ગૌતમ બોલ્યો—હે મહાત્મન્ ! જ્યાં પુણ્ય કરનારો પ્રેત આનંદ પામે છે અને જ્યાં પાપ કર્મવાળો શોક પામે છે, તે યમના સ્થાનકમાં હું હાથી પ્રત્યે તમને યાતના (નરક દુઃખ) ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—જેઓ ક્રિયા રહિત, નાસ્તિક, શ્રદ્ધા રહિત, પાપી મનવાળા અને ઇન્દ્રિયના અર્થમાં આગ્રહવાળા છે તે યમની યાતનાને પામે છે પણ ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—યમની સંયમની નામે નગરી છે જ્યાં ખોટું બોલાતું નથી જ્યાં સાચું બોલાય છે અને જ્યાં બળ રહિત મનુષ્યો બળવાનને યાતના ભોગવાવે છે ત્યાં હું તમને હાથી પાસે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે મહર્ષે ! મદથી છકેલાઓ શત્રુની પેઠે મોટી બ્હેન, પિતા અને માતા પ્રત્યે ચાલે છે, તેવાઓનો એ લોક છે, પરંતુ ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જનાર નથી. ગૌતમ બોલ્યો—વૈશ્રવણ રાજા (કુબેર)ની, મહા ભાગ્યવાળી, ભોગવાળા જનોએ પ્રવેશ કરવા લાયક, ગંધર્વ, યક્ષ, તથા અપ્સરાઓએ સેવેલી મંદાકિની (એ નામની નગરી) છે ત્યાં હું તમને હાથી પ્રત્યે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—અતિથિના વ્રતવાળા, સારાં આચરણવાળા, જે જનો બ્રાહ્મણોને આશ્રય આપે છે અને જેઓ આશ્રિતોને વેંચી શેષ રહેલું જમનારા છે તેઓ પણ મંદાકિનીને શોભાવે છે. ગૌતમ બોલ્યા—મેં પર્વતની આગળ, અતિ પુષ્પોવાળું કિન્નરીનાં ગીતોએ સેવેલું, જે રમણીય વન છે અને જ્યાં સારા દેખાવવાળી, વિશાળ, જંબુ નદી છે ત્યાં હું તમને હાથી પાસે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો જે બ્રાહ્મણો કોમળ, સત્યશીળ, બહુશ્રુત, સર્વ પ્રાણિયોને પ્રિય, જેઓ ઇતિહાસ સહિત પુરાણ ભણે છે અને જેઓ મધની આહુતિવડે બ્રાહ્મણો માટે હોમ કરે છે તેવાઓનો એ લોક છે. પણ હે મહર્ષે ! ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ માટે જે તમારૂં જાણેલું સ્થાન હોય તે તમે કહો, જેથી ઝટ હું ત્યાં જાઉં. ગૌતમ બોલ્યો સારાં પુષ્પોવાળું કિન્નરના રાજાએ સેવેલું, નારદનું, ગંધર્વોનું અને અપ્સરાઓનું નિરંતર પ્રિય નંદનવન છે ત્યાં હું તમને હસ્તિ પ્રત્યે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે મહર્ષે ! જેઓ નૃત્ય તથા ગીતમાં કુશળ જનો સદા યાચના ન કરનારા ભેગા ફરે છે તેવાઓનો આ લોક છે પણ ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—હે નરોના ઇન્દ્ર ! જ્યાં દેવોની સાથે સુખ માણતા રમણીય, ઉત્તમ, કુરૂઓ શોભે છે અને જ્યાં અગ્નિથી થએલા, જળથી જન્મેલા, અને પર્વતોથી પેદા થએલા લોકો વસે છે, જ્યાં ઇન્દ્ર સર્વ કામનાઓને વરસે છે, જ્યાં સ્ત્રીઓ ઇચ્છા પ્રમાણે ફરનારી છે અને જ્યાં સ્ત્રી પુરૂષોને અદેખાઇ નથી ત્યાં હું તમને હાથી પ્રત્યે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—જેઓ સર્વ પ્રાણિયોમાં કામના રહિત છે, જેઓ માંસને નથી ખાતા અને દંડને તજી ફરે છે, જેઓ પ્રાણિયોમાં સ્થાવર તથા જંગમની હિંસા કરતા નથી અને જેઓ સર્વ પ્રાણિયોના આત્મારૂપ થએલા છે, તેમ જેઓ ઇચ્છારહિત, મમતારહિત, પ્રીતિરહિત, અને લાભ તથા અલાભમાં જેઓ તુલ્ય નિંદા અને પ્રશંસાવાળા છે તેવાઓનો આ લોક છે પણ હે મહર્ષે ! ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—તેથી બીજા, સનાતન, અતિ પુણ્યકારી ગંધવાળા, રજ રહિત, ને શોક રહિત, લોકો શોભે છે ત્યાં મહાત્મા રાજા સોમ (ચંદ્ર)ના સ્થાનમાં હું તમને હાથી પ્રત્યે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો જેઓ સદા દાનના સ્વભાવવાળા મનુષ્યોથી દાન લે છે પણ બીજાઓથી ધન લેતા

આણ પણ તડકાનો ત્રાસ નથી. જ્યાં ક્ષુધા ને તૃષા નથી, દુઃખ નથી, સુખ નથી, દ્વેષ કરવા ગ્યોગ્ય નથી, કોઇ પ્રિય નથી, બંધુ નથી, શત્રુ નથી, જરા મરણ નથી, પુણ્ય નથી અને પાપ નથી–તે, રજોગુણ રહિત, વૃદ્ધિ પામેલા, બુદ્ધિનાં સત્વથી વ્યવસ્થાવાળા, પુણ્યકારી, બ્રહ્માના સ્થાનમાં તમે મારા હાથીને આપશો. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે મહામુને! જેઓ સર્વ સંગોથી મુક્ત, પુણ્યકારી મનવાળા, નિયમિત વ્રતવાળા, અધ્યાત્મ યોગ (આત્મજ્ઞાન)ની નિષ્ઠાઓથી યુક્ત, સ્વર્ગની ગતિને પામેલા અને જેઓ સત્વગુણવાળા છે તેઓ પુણ્યકારી બ્રહ્માના સ્થાનને પામે છે. ત્યાં તમે ધૃતરાષ્ટ્રને જોઇ શકશો નહિ. ગૌતમ બોલ્યો જ્યાં બ્રહત્ રથંતર ગવાય છે, જ્યાં વેદી કમળોવડે આચ્છાદનવાળી થાય છે, જ્યાં સોમવીથી ઘોડાઓવડે ગતિ કરે છે* ત્યાં હું તમારાથી હાથીરૂપ ફળ ગ્રહણ કરીશ, હું તમને વૃત્રાસુરને હણનાર સર્વ ભુવનોને ઉલ્લંઘન કરનાર, સો યજ્ઞ કરનાર ઇન્દ્ર જાણું છું. મેં મનનો પરાભવ થવાથી શું કોઇ ઠેકાણે વાણીથી તમારો અપરાધ તો નથી કર્યો? ઇન્દ્ર બોલ્યો—હું પ્રજાના લોકમાર્ગ પ્રત્યે હાથીની તકરાર માટે આવ્યો છું તેથી પ્રણામ કરનારો છું અને તેને આપ આજ્ઞા કરો, તમે જે કહેશો તે સર્વ હું કરીશ. ગૌતમ બોલ્યો હે સુરેંદ્ર! તમે જે મારા દશ વર્ષના બાળકને હરણ કર્યો છે અને વનમાં વસતાં મને જે સહાય હતો તે આ, ધોળા મારા પુત્ર હાથીને આપો. ઇન્દ્ર બોલ્યો હે દ્વિજમુખ્ય! આ તમારો પુત્ર હાથી તમને જોતો આવે છે અને નાસિકાવડે તમારા ચરણોને ગ્રહણ કરે છે માટે મારૂં શ્રેય વિચારો, તમને નમસ્કાર છે. ગૌતમ બોલ્યો હે સુરેન્દ્ર! અહિં સદા કલ્યાણ છે, હું સદા તમારૂં કલ્યાણ વિચારૂં છું, અને પૂજા કરૂં છું માટે હે ઇન્દ્ર! તમે પણ મને સુખ આપો અને તમે આપેલો હાથી હું ગ્રહણ કરૂં છું. ઇન્દ્ર બોલ્યા—જે સત્યવાળા મહાત્મા વિદ્વાનોના અંતઃકરણમાં વેદો રહેલા છે તેમાંના એક આપ મહાત્માથી હું જાણીતો થયો છું. તેથી આજ હું તમારી ઉપર પ્રીતિમાન્ છું. હે બ્રાહ્મણ! આનંદથી ઝટ ઘણો વખત શુભ લોકોને પામવા એ હાથી સાથે આવો, આમ કહી વજ્રને ધારણ કરનાર ઇન્દ્ર, પુત્ર હાથી સાથે ગૌતમને આગળ કરી દુઃખે કરી પમાય એવા સ્વર્ગ પ્રત્યે સજ્જનો સાથે પ્રાપ્ત થયા. જે જીતેંદ્રિય માણસ નિરંતર આ સાંભળે અથવા જે આનો પાઠ કરે તે ગૌતમ બ્રાહ્મણની પેઠે બ્રહ્માના લોક પ્રત્યે જાય.

> **इदं यः श्रृणुयान्नित्यं यः पठेद्वा जितेन्द्रियः ।**
> **स याति ब्रह्मणो लोकं ब्राह्मणो गौतमो यथा ॥ ६३ ॥**

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे हस्तिकूटो नामद्व्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

અધ્યાય ૧૦૩ મો. બ્રહ્મા અને ભગીરથનો સંવાદ.

> **उवाच—दानं बहुविधाकारं शान्तिः सत्यमहिंसितम् ।**
> **स्वदारतुष्टिश्चोक्ता ते फलं दानस्य चैव तत् ॥ १ ॥**

* ઘોડા ઉપર બેશી જાય છે.

ાણુ પણ તડકાનો ત્રાસ નથી. જ્યાં ક્ષુધા ને તૃષા નથી, દુઃખ નથી, સુખ નથી, દ્વેષ કરવા ાગ્ય નથી, કોઇ પ્રિય નથી, બંધુ નથી, શત્રુ નથી, જરા મરણુ નથી, પુણ્ય નથી અને ાપ નથી–તે, રજોગુણુ રહિત, વૃદ્ધિ પામેલા, બુદ્ધિનાં સત્વથી વ્યવસ્થાવાળા, પુણ્યકારી, ાહ્માના સ્થાનમાં તમે મારા હાથીને આપશો. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે મહામુને! જેઓ સર્વ ાગોથી મુક્ત, પુણ્યકારી મનવાળા, નિયમિત વ્રતવાળા, અધ્યાત્મ યોગ (આત્મજ્ઞાન)ની ેષ્ઠાઓથી યુક્ત, સ્વર્ગની ગતિને પામેલા અને જેઓ સત્વગુણુવાળા છે તેઓ પુણ્ય-ારી બ્રહ્માના સ્થાનને પામે છે. ત્યાં તમે ધૃતરાષ્ટ્રને જોઇ શકશો નહિ. ગૌતમ બોલ્યો જ્યાં ્હત્ રથંતર ગવાય છે, જ્યાં વેદી કમળોવડે આચ્છાદનવાળી થાય છે, જ્યાં સોમયીથી ાડાઓવડે ગતિ કરે છે* ત્યાં હું તમારાથી હાથીરૂપ ફળ ગ્રહણુ કરીશ, હું તમને વૃત્રાસુરને ્ણનાર સર્વ ભુવનોને ઉલ્લંઘન કરનાર, સો યજ્ઞ કરનાર ઇન્દ્ર જાણું છું. મેં મનનો પરાભવ ્વાથી શું કોઇ ઠેકાણે વાણીથી તમારો અપરાધ તો નથી કર્યો? ઇન્દ્ર બોલ્યો—હું પ્રજાના ોકમાર્ગ પ્રત્યે હાથીની તકરાર માટે આવ્યો છું તેથી પ્રણામ કરનારો છું અને તેને આપ ાજ્ઞા કરો, તમે જે કહેશો તે સર્વ હું કરીશ. ગૌતમ બોલ્યો હે સુરેંદ્ર! તમે જે મારા ા વર્ષના બાળકને હરણુ કર્યો છે અને વનમાં વસતાં મને જે સહાય હતો તે આ, ધોળા ારા પુત્ર હાથીને આપો. ઇન્દ્ર બોલ્યો હે દ્વિજમુખ્ય! આ તમારો પુત્ર હાથી તમને જોતો ાવે છે અને નાસિકાવડે તમારા ચરણોને ગ્રહણુ કરે છે માટે મારૂં શ્રેય વિચારો, તમને ્મસ્કાર છે. ગૌતમ બોલ્યો હે સુરેન્દ્ર! અહિં સદા કલ્યાણુ છે, હું સદા તમારૂં કલ્યાણુ ્યારૂં છું, અને પૂજા કરૂં છું માટે હે ઇન્દ્ર! તમે પણ મને સુખ આપો અને તમે આ-ા હાથી હું ગ્રહણુ કરૂં છું. ઇન્દ્ર બોલ્યા—જે સત્યવાળા મહાત્મા વિદ્વાનોના અંતઃકરણુમાં રહેલા છે તેમાંના એક આપ મહાત્માથી હું જાણીતો થયો છું. તેથી આજ હું તમારી ્ર પ્રીતિમાન્ છું. હે બ્રાહ્મણુ! આનંદથી ઝટ ઘણો વખત શુભ લોકોને પામવા એ ો સાથે આવો, આમ કહી વજ્રને ધારણુ કરનાર ઇન્દ્ર, પુત્ર હાથી સાથે ગૌતમને ાળ કરી દુઃખે કરી પમાય એવા સ્વર્ગ પ્રત્યે સજ્જનો સાથે પ્રાપ્ત થયા. જે જીતેંદ્રિય ્સ નિરંતર આ સાંભળે અથવા જે આનો પાઠ કરે તે ગૌતમ બ્રાહ્મણની પેઠે બ્રહ્માના પ્રત્યે જાય.

इदं यः श्रृणुयान्नित्यं यः पठेद्वा जितेन्द्रियः ।
स याति ब्रह्मणो लोकं ब्राह्मणो गौतमो यथा ॥ ६२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे हस्तिकूटो नामद्व्यधिक-शतोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

અધ્યાય ૧૦૩ મો. બ્રહ્મા અને ભગીરથનો સંવાદ.

—दानं बहुविधाकारं शान्तिः सत्यमहिंसितम् ।
स्वदारतुष्टिश्चोक्ता ते फलं दानस्य चैव तत् ॥ १ ॥

નથી, જેઓનું ન દેવા યોગ્ય એવું કંઇ પણ પૂજ્યને માટે નથી અને જે જનો સર્વનું અતિથિપણું કરનારા તથા સારી પ્રસન્નતાવાળા છે, જેઓ ક્ષમાવાળા, બીજાઓ પ્રત્યે બોલતા નથી, નિરંતર રક્ષણ કરનારા અને પુણ્યકારી આચરણવાળા છે તેવાઓનો એ લોક છે પણ હે મહર્ષે! ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો–તેથી બીજા, સનાતન, રજોગુણ રહિત, અંધકાર રહિત, અને શોક રહિત લોકો છે, જ્યાં મહાત્મા સૂર્ય દેવનું સ્થાન છે ત્યાં હું તમને હાથી પ્રત્યે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો–જેઓ સ્વાધ્યાયશીલ, ગુરૂની પૂજામાં પ્રીતિવાળા, તપસ્વિ, સારાં વ્રતવાળા, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, આચાર્યોને અનુકૂળ બોલ-નારા ગુરૂના કાર્યોમાં નિરંતર ઉદ્યમવાળા, અને પોતાની મેળે કાર્ય કરનારા છે તેવા, શુદ્ધ, વાણીને નિયમમાં રાખનારા, સત્યમાં રહેલા, વેદને જાણનારા, મહાત્માઓનો એ લોક જાણેલો છે પણ હે મહર્ષે! ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિં. ગૌતમ બોલ્યો–તેથી બીજા, સનાતન, અતિ પુ-ણ્યકારી ગંધવાળાં રજોગુણ રહિત, ને શોક રહિત, લોકો છે ત્યાં હું મહાત્મા, વરૂણ રાજાને ઘેર તમને હાથી પાસે ફળ ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો–જેઓ ચોમાસાનાં વ્રતોવડે મહા યજન કરે છે, તેમ હજાર ઇષ્ટિઓને પામે છે અને જે શ્રદ્ધાળુ બ્રાહ્મણો શાસ્ત્ર પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ અગ્નિહોત્ર હોમે છે, તેઓના ધર્મરૂપ હથિયાર વિષે આત્માને ધારણ કરનારા શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે માર્ગમાં રહેલા, ધર્માત્માઓની પ્રસિદ્ધ ગતિને ધારણ કરનારા જનોના જે લોક છે ત્યાં ધૃતરાષ્ટ્ર જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—હે ગ રાજન્! ઇન્દ્રના, રજોગુણ રહિત, શોકરહિત, દુઃખે કરી પમાય એવા, મનુષ્યોએ ઇચ્છેલા જે લોક છે તે ઘણા તેજવાળા ઇન્દ્રના સ્થાનમાં હું આ હાથીરૂપ ફળ તમારાથી ગ્રહણ કરીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો–જે સો વર્ષ જીવનારો શૂર મનુષ્ય છે અને જે વેદનું અધ્યયન કરનાર, યજન હોમ કરનાર અને ગાફલપણા રહિત છે એ સર્વ ઇન્દ્રના લોક પ્રત્યે જાય છે પણ ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો–સ્વર્ગના પૃ-ષ્ઠમાં પુષ્કળ, શોક રહિત, મે.૮., અને સર્વ લોકોની ઉત્પત્તિઓના મધ્યમાં ઇચ્છેલા, જે

અણુ પણ તડકાનો ત્રાસ નથી. જ્યાં ક્ષુધા ને તૃષા નથી, દુઃખ નથી, સુખ નથી, દ્વેષ કરવા યોગ્ય નથી, કોઇ પ્રિય નથી, બંધુ નથી, શત્રુ નથી, જરા મરણ નથી, પુણ્ય નથી અને પાપ નથી-તે, રજોગુણ રહિત, વૃદ્ધિ પામેલા, બુદ્ધિનાં સત્વથી વ્યવસ્થાવાળા, પુણ્યકારી, બ્રહ્માના સ્થાનમાં તમે મારા હાથીને આપશો. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે મહામુને! જેઓ સર્વ સંગોથી મુક્ત, પુણ્યકારી મનવાળા, નિયમિત વ્રતવાળા, અધ્યાત્મ યોગ (આત્મજ્ઞાન)ની નેષ્ઠાઓથી યુક્ત, સ્વર્ગની ગતિને પામેલા અને જેઓ સત્વગુણવાળા છે તેઓ પુણ્યકારી બ્રહ્માના સ્થાનને પામે છે. ત્યાં તમે ધૃતરાષ્ટ્રને જોઇ શકશો નહિ. ગૌતમ બોલ્યો જ્યાં મહત્ રથંતર ગવાય છે, જ્યાં વેદી કમળોવડે આચ્છાદનવાળી થાય છે, જ્યાં સોમવીથી ઘોડાઓવડે ગતિ કરે છે* ત્યાં હું તમારાથી હાથીરૂપ ફળ ગ્રહણ કરીશ, હું તમને વૃત્રાસુરને હણનાર સર્વ ભુવનોને ઉલ્લંઘન કરનાર, સો યજ્ઞ કરનાર ઇન્દ્ર જાણું છું. મેં મનનો પરાભવ થવાથી શું કોઇ ઠેકાણે વાણીથી તમારો અપરાધ તો નથી કર્યો? ઇન્દ્ર બોલ્યો—હું પ્રજાના લોકમાર્ગ પ્રત્યે હાથીની તકરાર માટે આવ્યો છું તેથી પ્રણામ કરનારો છું અને તેને આપ આજ્ઞા કરો, તમે જે કહેશો તે સર્વ હું કરીશ. ગૌતમ બોલ્યો હે સુરેંદ્ર! તમે જે મારા દશ વર્ષના બાળકને હરણ કર્યો છે અને વનમાં વસતાં મને જે સહાય હતો તે આ, ધોળા મારા પુત્ર હાથીને આપો. ઇન્દ્ર બોલ્યો હે દ્વિજમુખ્ય! આ તમારો પુત્ર હાથી તમને જોતો આવે છે અને નાસિકાવડે તમારા ચરણોને ગ્રહણ કરે છે માટે મારૂં શ્રેય વિચારો, તમને નમસ્કાર છે. ગૌતમ બોલ્યો હે સુરેન્દ્ર! અહિં સદા કલ્યાણ છે, હું સદા તમારૂં કલ્યાણ ચાહું છું, અને પૂજા કરૂં છું માટે હે ઇન્દ્ર! તમે પણ મને સુખ આપો અને તમે આ-પેલો હાથી હું ગ્રહણ કરૂં છું. ઇન્દ્ર બોલ્યા—જે સત્યવાળા મહાત્મા વિદ્વાનોના અંતઃકરણમાં રહેલા છે તેમાંના એક આપ મહાત્માથી હું જાણીતો થયો છું. તેથી આજ હું તમારી ઉપર પ્રીતિમાન્ છું. હે બ્રાહ્મણ! આનંદથી ઝટ ઘણો વખત શુભ લોકોને પામવા એ હાથી સાથે આવો, આમ કહી વજ્રને ધારણ કરનાર ઇન્દ્ર, પુત્ર હાથી સાથે ગૌતમને આગળ કરી દુઃખે કરી પમાય એવા સ્વર્ગ પ્રત્યે સજ્જનો સાથે પ્રાપ્ત થયા. જે જીતેંદ્રિય પુરુષ નિરંતર આ સાંભળે અથવા જે આનો પાઠ કરે તે ગૌતમ બ્રાહ્મણની પેઠે બ્રહ્માના લોક પ્રત્યે જાય.

एवं यः शृणुयान्नित्यं यः पठेद्वा जितेन्द्रियः ।
स याति ब्रह्मणो लोकं ब्राह्मणो गौतमो यथा ॥ ६२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे हस्तिकूटो नामद्व्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

અધ્યાય ૧૦૩ મો. બ્રહ્મા અને ભગીરથનો સંવાદ.

—दानं बहुविधाकारं शान्तिः सत्यमहिंसितम् ।
स्वदारतुष्टिश्चोक्ता ते फलं दानस्य चैव तत् ॥ १ ॥

* સદા દાનજોશી જાય છે.

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—બહુ પ્રકારના આકારવાળું દાન, શાંતિ, સત્ય, અહિંસા, પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ અને દાનનું જે ફળ તે તમે કહ્યું. હવે તપના બળથી બીજું આપે બ્રહ્માનું શું જાણેલું છે? તપથી જે પર હોય તે અમને કહેવા યોગ્ય છો. ભીષ્મ બોલ્યા–હે યુધિષ્ઠિર! જ્યાં સૂધી તપ કહેવાય છે ત્યાં સૂધી લોક છે* હે કુંતીપુત્ર! મેં તો અહિં અનશન (ઉપવાસ)થી ઉત્તમ તપ માન્યું નથી. આ ઠેકાણે ભગીરથ અને મહાત્મા બ્રહ્માના સંવાદરૂપ આ જુનો ઇતિહાસ કહેવાય છે. હે ભારત! જે ભગીરથ રાજા હતા તે સુરલોક અને ગોલોકને ઉલ્લંઘન કરી ઋષિલોક પ્રત્યે ગયા હતા. હે રાજન્! ભગીરથને જોઇ બ્રહ્માએ વચન કહ્યું—હે રાજન્ ભગીરથ! તમે આ દુઃખે આવી શકાય એવા લોક વિષે કેવી રીતે આવ્યા? હે ભગીરથ! જેણે તપ કરેલું નથી તે દેવતા, ગંધર્વ અને મનુષ્યો અહિં આવતા નથી અને તમે કેવી રીતે આવ્યા? ભગીરથ બોલ્યા—હે વિદ્વાન્! મેં નિરંતર બ્રાહ્મણનાં વ્રતને ધારણ કરી બ્રાહ્મણોને સદા એક લાખ સુવર્ણની મહોરનું દાન આપ્યું હતું પણ તેના ફળથી હું અહિં આવેલો નથી. દશ એકરાત્ર નામના યજ્ઞ, દશ પંચરાત્ર યજ્ઞ, અગીયાર એકાદશ રાત્રયજ્ઞો અને સો જ્યોતિષ્ટોમ યજ્ઞોવડે જે યજન કર્યું તે ફળથી હું અત્રે આવ્યો નથી, સો વર્ષ સૂધી તપ કરી હું જે નિરંતર ગંગા કાંઠે વસેલો હતો ત્યાં હજાર ખચ્ચરનું દાન કરેલું હતું અને કન્યાઓના સમૂહનું દાન કરેલું હતું તેથી હું અહિં આવેલો નથી. એક લાખ ઘોડાઓનું દાન કર્યું, બે લાખ ગાયોનું દાન કર્યું, આ રીતે પુષ્કળ ક્ષેત્રોમાં બ્રાહ્મણોને લાખોનું દાન કર્યું હતું. વળી જે સુવર્ણનાં આભૂષણોથી શોભિત, અને સુવર્ણનાં ચંદ્ર જેવા ઉત્તમ આભૂષણને ધારણ કરનારી ઉત્તમ હજાર કન્યાઓનું દાન કર્યું હતું તેથી હું આવ્યો નથી. હે લોકનાથ! ગોસવ નામના યજ્ઞના પૂજનમાં એક એક બ્રાહ્મણને દશ દશ અર્બુદ, દૂધને દેનારી, સોનાથી યુક્ત, કાંસાનાં દોવાનાં પાત્ર સહિત. સમાન વાછડાવાળી ગાયો આપી હતી તેથી હું અહિં આવેલો નથી. હે બ્રહ્મન્! સોમયાગોમાં નિશ્ચિંતપણાથી એકએકને પેહેલવેત્રી, દૂધને દેનારી, રોહિણી (રાતી) ગાયો હજાર આપી હતી, તેમ દશગણી, દૂધ દેનારી દશ લાખ ગાયો આપી હતી તેથી હું અહિં આવ્યો નથી. બાલ્હિક દેશમાં થએલા, સુવર્ણની માળાવાળા, એક લાખ ધોળા ઘોડાઓનું દાન કર્યું હતું તેથી હું અહિં આવ્યો નથી. હે બ્રહ્મન્! મેં એક એક યજ્ઞમાં આઠ કોટી સુવર્ણ આપ્યું હતું તે ફળથી હું અહિં આવ્યો નથી. હે બ્રહ્મન્! હે પિતામહ! સુવર્ણની માળાવાળા, લીલા, કાળા કાનવાળા, સીત્તેર કરોડ ઘોડા આપ્યા હતા, હળનાં ચવડાં જેવા (મોટા) દાંતવાળા, મોટાં શરીરવાળા, સુવર્ણની માળાઓથી શોભિત, સત્તર હજાર હાથી આપ્યા હતા. હે દેવેશ! દિવ્ય સુવર્ણનાં આભૂષણોવડે શોભતા, સુવર્ણમય ભાગવાળા, દશ હજાર રથો આપ્યા હતા. મેં શણગારેલા વેદોએ જે કોઇ દક્ષિણાના અંગોરૂપ કહેલા છે તે ઘોડાઓથી યુક્ત સાત હજાર બીજા રથ પણ દશ, પ્રસિદ્ધ વાજપેય યજ્ઞોમાં આપ્યા હતા. હે પિતામહ! આઠ રાજસૂય યજ્ઞો માટે સર્વ રાજાઓને જીતી ધનોથી યજન કરી પૂજા અને પરાક્રમવડે ઇન્દ્રની તુલ્ય મહિમાવાળા નિષ્ક નામનું આભૂષણ જેઓના કંઠમાં છે એવા હજાર રાજાઓરૂપ દક્ષિણા આપી હતી§ તેથી હું અહિં આવ્યો નથી. હે જગત્પતે! પ્રવૃત્ત થએલી મારી દક્ષિણાઓથી જ્યાં સુધી ગંગાનો પ્રવાહ છે ત્યાં

* જેટલું તપ ત્યાં સૂધી ઉત્તમ લોક પ્રાપ્તિ રહે છે.

§ અર્થાત્ બ્રાહ્મણોના કહેવાથી હજાર જીતેલા રાજાઓને છોડી દીધા હતા.

સૂધીનો ભાગ ઢંકાયેલ હતો તેથી હું અહિં આવ્યો નથી. વળી સો સુવર્ણથી શોભિત બે હજાર ઘોડા અને એક એકને ત્રણ એમ સો ગામ મેં આપ્યાં હતાં; તેમ હે પિતામહ! હિમાચળમાં ગંગાની દુઃખે કરી સહન થાય એવી જે ધારાને મહાદેવે ધારણ કરી હતી તે માટે હું શાંતિ રાખી વાણીને નિયમમાં રાખી નિયમિત આહારવાળો તપસ્વી થયો હતો. તે ફળવડે પણ હું અહિં આવ્યો નથી. હે દેવ! જે શમ્યાક્ષેપ યજ્ઞોથી દેવોનું યજન કર્યું હતું, જે દશ હજાર સાદ્યસ્ક યાગોવડે યજન કર્યું હતું, પૌંડરીક સહિત ત્રયોદશ અને દ્વાદશાહ યજ્ઞોવડે જે યજન કર્યું હતું, તેઓનાં ફળે કરીને અહિં આવ્યો નથી. મેં મોટી ખુંધવાળા આઠ હજાર ધોળા બળદ બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા, વળી તેઓને તે બળદોની નિષ્ક[1] જેના કંઠમાં છે એવી પત્ની ગાયો અને એક એક સુવર્ણનું શૃંગ આપેલ હતું તથા સુવર્ણ અને રત્નોના સમૂહો, રત્નના પર્વતો અને બીજાં હજારો ધન ધાન્યોવડે સમૃદ્ધિવાળાં ગામો આપ્યાં હતાં, તેમ તંદ્રાને[2] તજી અનેક મહા યજ્ઞોવડે યજન કરી પહેલવેતરી પ્રસવેલી દશ હજાર ગાયો આપી હતી તેણે કરી હું અહિં આવ્યો નથી. હે દેવ! હે બ્રહ્મન્! મેં દક્ષિણા સહિત એકાદશાહ[3] યજ્ઞોવડે, બેવાર દ્વાદશાહ યજ્ઞોવડે, અશ્વમેધ યજ્ઞોવડે અને સોળ આર્કાયણ (ઉત્તરાયણ) યજ્ઞોવડે યજન કર્યું હતું તેઓના ફળથી હું અહિં આવ્યો નથી. મેં યોજન સૂધી લાંબું, સુવર્ણ મોહોર જેના કંઠ ભાગમાં છે એવું વિસ્તારવાળું રત્નશોભિત, ગાઢા સુવર્ણ વૃક્ષો આંબાઓનું વન આપેલું હતું તેઓના ફળથી હું અહિં આવ્યો નથી. ક્રોધ રહિત થઇ મેં ત્રિશ વર્ષ પરાભવ ન પમાડાય એવું તુરાયણ વ્રત કર્યું હતું, દિવસે દિવસે નવસો ગાયો બ્રાહ્મણોને આપી હતી, તેમજ હે સુરોના ઇશ્વર લોકનાથ! પય આપનારી રોહિણી ગાયો અને બીજા બળદો નિત્ય બ્રાહ્મણોને આપેલા હતા તે ફળથી હું અહિં આવ્યો નથી. હે બ્રહ્મન્! નિરંતર મેં ત્રિસ અગ્નિયોનું યજન કર્યું હતું અને આઠ સર્વમેધ, સાત નરમેધ, અઠ્ઠાવિશસો વિશ્વજીત્ યજ્ઞોવડે યજન કર્યું હતું તેઓના ફળથી હે સુરેશ! હું અહિં આવ્યો નથી. વળી સરયૂ, બાહુદા, ગંગા અને નૈમિષારણ્યમાં દશ લાખ ગાયો આપી હતી તેથી હું અહિં આવ્યો નથી, પણ હે વરેણ્ય! ઇન્દ્રે ગુફામાં છાનું રાખેલું હતું અને અહિં જે તપવડે ભૃગુ કુળમાં થએલા શુક્રે જાણેલું હતું, તે શુક્રના તેજે કરી અહિં પ્રકાશ પામેલું સર્વ ભોગ ત્યાગરૂપ અનશન, અને બ્રાહ્મણોનું તર્પણ હતું તે મેં સાધ્યું હતું. હે પ્રભો! તે સમયે તે કર્મ સિદ્ધ કરવાથી મને બ્રાહ્મણો અને બીજા હજાર ઋષિઓ જેઓ ત્યાં આવ્યા હતા તેઓ પ્રસન્ન થયા અને તેઓએ તથા પ્રસન્ન થએલા હજાર ઋષિઓએ મને કહ્યું કે હે પ્રભો! તમે બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાઓ તેથી આ લોક પ્રત્યે આવ્યો છું માટે તમને આમાં વિચાર ન થાઓ. હે દેવવર! આપ વિધાતાએ ઇચ્છાથી યથાયોગ્ય કહ્યું તે પૂછેલો હું તેણે યથાયોગ્ય કહેવું જોઇએ. મેં તો અશનથી બીજું અથવા ઉત્તમ તપ માનેલું નથી. હવે તમને નમસ્કાર છે માટે પ્રસન્ન થાઓ. ભીષ્મ બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહેનારા પૂજવા યોગ્ય રાજા ભગીરથનું તે બ્રહ્માએ વિધિથી જોએલાં કર્મવડે પૂજન કર્યું માટે તમે અશનોથી યુક્ત થઈ નિત્ય બ્રાહ્મણોને પૂજો. બ્રાહ્મણોના વચનથી સર્વ અહિં અને પરલોકમાં સિદ્ધ થાય છે, વસ્ત્રો, અન્નો, ગાયો, અને શુભ ઘરના સામાનોવડે શુભ દેવગણો સહિત બ્રાહ્મણોને પ્રસન્નજ કરવા. આજ પરમ ગુહ્ય છે માટે લોભ વિના આચરણ કરો.

---

૧ મોહોર અથવા આ નામનું ભૂષણ. ૨ અર્ધ નિદ્રાવસ્થા. ૩ અગિયાર દિવસના.

शुभैः सुरगणैश्चापितोष्या एव द्विजास्तथा ।
एतदेव परं गुह्यमलोभेन समाचर ॥ ४५ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ब्रह्मभगीरथसंवादे त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

અધ્યાય ૧૦૪ મો. આયુષ્યનો મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—शतायुरुक्तः पुरुष शतवीर्यश्च जायते ।
कस्मान्म्रियन्ते पुरुषाबाला अपि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ ! પુરૂષ સો અથવા અસંખ્ય આયુષવાળો કહ્યો છે અને સો અથવા અસંખ્ય પરાક્રમવાળો થાય છે ત્યારે બાળ પુરૂષો પણ શા માટે મરણ પામે છે. શાથી મનુષ્ય આયુષ્યમાન્ થાય અથવા થોડાં આયુષવાળો થાય ? કેવી રીતે કીર્ત્તિ પામે અથવા શેણે કરી લક્ષ્મી પામે ? હે પિતામહ ! તપ, બ્રહ્મચર્ય, જપ, હોમ, ઔષધ, કર્મ, કે મનવડે થાય તે કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—જેણે કરી મનુષ્ય થોડા આયુષ્યવાળો અથવા મોટા આયુષ્યવાળો થાય છે, જેણે કરી કીર્ત્તિ પામે છે અથવા જેણે કરી લક્ષ્મી પામે છે અને જેમ વર્ત્તવાથી પુરૂષ શ્રેયથી જોડાય છે તથા અહિં તમે જે મને પૂછો છો તે હું તમને કહું છું. પુરૂષ અહિં અને મરણ પામીને આચારથી આયુષ પામે છે. આચારથી લક્ષ્મી પામે છે અને આચારથી કીર્ત્તિ પામે છે. જેથી પ્રાણિયો ભય પામે છે અને પરાભવ કરે છે તે ખરાબ આચરણવાળો પુરૂષ અહિં આયુષ્ય પામતો નથી, માટે જો પોતાની આબાદી ઇચ્છવી હોય તો આ લોકમાં આચાર સિદ્ધ કરવો. આચાર છે તે પાપી શરીરનાં પણ અલક્ષણને એટલે કોઢ, વાયુ વગેરે વિરૂદ્ધ ચિન્હને હણે છે. ધર્મ આચારરૂપ લક્ષણવાળો છે એટલે ધર્મનું ચિન્હ આચાર પાળવો એ છે. સજ્જનો આચારરૂપ લક્ષણવાળા છે અને સજ્જનોનું જે આચરણ છે તે આચારનું લક્ષણ છે. મતલબ કે સજ્જનોની જે વર્તણૂક તે આચાર જાણવો. ન જોયેલા એવા પણ ધર્મને આચરનારા, સમૃદ્ધિનાં કર્મોને* કરનારા પુરૂષ પ્રત્યે જનો તેને સાંભળવાથીજ પ્રિય કરે છે. અહિં જેઓ નાસ્તિક, ક્રિયા રહિત, ગુરૂ તથા શાસ્ત્રને ઉલ્લંઘન કરનારા, અધર્મને જાણનારા, અને દુરાચારી હોય તેઓ આયુષ રહિત થાય છે; તેમ સારા આચારથી રહિત, મર્યાદાને ભેદનારા, નિરંતર સેળભેળ સંગતિવાળા જેઓ છે તે થોડા આયુષવાળા અને નરકમાં જનારા થાય છે. સર્વ લક્ષણોથી હીન હોય તોપણ અતિ સારા આચારવાળો, શ્રદ્ધાવાન્ અને અસૂયા (ગુણમાં દોષ બુદ્ધિ) રહિત માણસ સો વર્ષ જીવે છે. ક્રોધ રહિત, સત્ય બોલનાર, પ્રાણિયોની હિંસા ન કરનાર, અસૂયા રહિત, અને સરલ સો વર્ષ જીવે છે. માટીના પિંડા મર્દન કરનાર, ખડને કાપનાર, નખને ખાનાર, નિરંતર ઉચ્છિષ્ટ (અપવિત્રતાવાળો) અને દુર્જન અથવા અસ્થિર મોટું આયુષ પામતો નથી. બ્રાહ્મમુહૂર્ત્તમાં (બે ઘડી રાત્રિ રહેલી હોય ત્યારે) જાગવું અને ઉઠીને ધર્મ

* આચારોને.

તથા અર્થનું ચિંતન કરવું. પછી આચમન લઇ બે હાથ જોડી પ્રથમની સંધ્યા કરવી, તેમજ વાણીને નિયમમાં રાખી બીજી સંધ્યા સેવવી, કયારે પણ ઉદય પામતા અને અસ્ત પામતા સૂર્યને જોવા નહિ, તેમ રાહુ ગ્રસ્ત સૂર્યને ન જોવો, પાણીમાં રહેલાને ન જોવો અને આકાશના મધ્યમાં રહેલાને ન જોવો. ઋષિયો નિત્ય સંધ્યા કરતા તેથી મોટું આયુષ પામ્યા હતા માટે સદા વાણીને નિયમમાં રાખી પૂર્વ કાળની અને પશ્ચિમ કાળની સંધ્યા કરવી; જે બ્રાહ્મણો પૂર્વ અને પશ્ચિમ સંધ્યા નથી સેવતા તે સર્વને ધાર્મિક રાજાએ શૂદ્રનાં કામ કરાવવાં. કદી પણ સર્વ વર્ણોમાં પરસ્ત્રી ગમન કરવું નહિ. પુરૂષને જેવું પરસ્ત્રીનું સેવન આયુષને ક્ષય પમાડનાર છે એવું બીજું કશું નથી. સ્ત્રીઓના શરીરોમાં જેટલાં રોમ છિદ્રો નિર્મેલ હોય તેટલાં હજાર વર્ષો સુધી તેઓ (પરસ્ત્રી સેવનારાઓ) નરક ભોગવે છે. દિવસના પ્રથમ ભાગમાં કેશોનો શણગાર, આંજણ, દાતણ અને દેવતાઓનું પૂજન કરવું. કદી પણ સવારને વખતે, અતિ સાયકાળે અને દિવસના મધ્ય ભાગ હોય ત્યારે વિષ્ટા અને મૂત્ર જોવાં નહિ, તેમ તેની સમીપ બેસવું નહિ. અજાણ્યાઓની સાથે ચાલવું નહિ, એકલા જવું નહિ અને નીચોની સાથે ચાલવું નહિ. બ્રાહ્મણ, ગાય, રાજા, વૃદ્ધ ભારથી દુઃખ પામેલી ગર્ભિણી અને દુર્બલ મનુષ્યોને માર્ગ આપવો. જાણેલી વનસ્પતિયોની પ્રદક્ષિણા કરવી. સર્વ ચૌટાંઓને પ્રદક્ષિણા કરવી. સર્વદા મધ્ય દિવસે, રાત્રિ વખતે, અર્ધ રાતે અને બે સંધ્યાને વખતે ચૌટાને સેવવો નહિ. બીજાઓએ ધારેલું વસ્ત્ર અને ઉપાનહ્ (પગરખાં) ધારણ કરવાં નહિ. નિરંતર બ્રહ્મચારી થવું અને પગવડે પગ દાબવો નહિ. સર્વ રીતે સર્વ પક્ષોની અમાવાસ્યા, પૌર્ણમાસ્યા, (અમાસ પુનમ) ચૌદશ અને આઠમને દિવસે સદા બ્રહ્મચારી થવું. વૃથા માંસ, તેમ ઘોડા વગેરેનાં પૃષ્ઠોનું માંસ ખાવું નહિ. રાડ (બૂમ), નિંદા અને પિશુનતા (ચાડી)નો ત્યાગ કરવો. મર્મસ્થાનને દુઃખ દેનાર, અને ક્રૂર બોલનાર થવું નહિ. હીન (હલકા)થી પરમ વસ્તુ ગ્રહણ કરવી નહિ. આ લોકની જે વાણીવડે બીજો ઉદ્વેગ પામે તે ખરાબ અને પાપી લોકને આપનારી વાણી બોલવી નહિ. જે વાણીરૂપ બાણો મુખથી નીકળે છે, જેઓએ હણેલો માણસ રાત્રિ દિવસ શોક કરે છે અને જે પરના મર્મસ્થાનોમાં પડે છે તે વાણીરૂપ બાણો પંડિતે બીજાઓ વિષે ફેંકવાં નહિ. બાણોએ વિંધેલું અને ફરશીએ હણેલું વન ફરી ઉગે છે પણ વાણીવડે ખરાબ કહેલું, સુગ ઉપજે એવું વાણીરૂપ છેદ સારો થતો નથી. કર્ણિ નાલીક અને નારાચ આ ત્રણ જાતના બાણોને શરીરથી કાઢી શકે છે પણ જે હૃદયમાં ખૂંચેલું વાણીરૂપ બાણ છે તે કાઢી શકાતું નથી. ઓછાં અંગવાળા, અધિક અંગવાળા, વિદ્યાહીન, નિંદિત, રૂપ, દ્રવ્ય રહિત અને સત્યહીન મનુષ્યોને તરછોડવા નહિ. નાસ્તિકતા, વેદની નિંદા, દેવતાઓની નિંદા, દ્વેષ, જડતા, અભિમાન, અને તીક્ષ્ણતા (તીખાઇ)નો ત્યાગ કરવો. શિક્ષા માટે તાડન કહેલું છે તેથી પુત્ર અને શિષ્ય વિના ક્રોધ પામી બીજાને દંડ ઉગામવો નહિ, તેમ તે મારવો પણ નહિ. બ્રાહ્મણોને નિંદવા નહિ, નક્ષત્રોને દેખાડવાં નહિ અને પક્ષની તિથિ કહેવી નહિ તેમ કરવાથી એનું આયુષ્ય હણાતું (ઓછું થતું) નથી. મત્ર, વિષ્ટા કરીને તથા બહાર જઇ આવીને ફરી પાદપ્રક્ષાલન કરવું. તેમ સ્વાધ્યાય માટે અને ભોજન માટે પગ ધોવા. જે વાણીવડે વખણાય છે. જે શૂદ્ર વગેરે નીચોએ જોયેલું નથી અને જળવડે શુદ્ધ કરેલું છે, આ ત્રણ વાનાં બ્રાહ્મણોનાં દેવોએ પવિત્ર કલ્પેલાં છે. પોતાને માટે સંયાવ (ઘઉંની ખીર),

કૃસર (ખીચડી, માંસ, શાષ્કુલી (જલેબી) અને પાયસ (દૂધપાક) કરવો નહિ પણ દેવ માટે કરવો. નિરંતર અગ્નિની પરિચર્યા (સેવા) કરવી. નિત્ય ભિક્ષા આપવી અને નિત્ય વાણીને નિયમમાં રાખી દંતધાવન (દાતણ) કરવું. સૂર્યના ઉદય વખતે સુનાર ન થવું, પ્રાયશ્ચિત્તવાળું ન થવું અને ઉઠીને પ્રથમજ માતાપિતાને નમન કરવું, તેમ આચાર્ય અથવા બીજા માન્ય મનુષ્યને નમવું, તેમ કરવાથી મોટું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, નિરંતર તજવા લાયક દાતણોનો ત્યાગ કરવો અને શાસ્ત્રથી જાણેલાં (ઉત્તમ) દાતણ કરવાં પણ પર્વોમાં તે પણ તજવાં. સદા સાવધાન થઇ ઉત્તરમાં મુખ કરી શૌચ કરવું. દેવનો સત્કાર કર્યા વિના દાતણ કરવું નહિ. ક્યારેય પણ દેવપૂજા કર્યા વિના ગુરૂ, વૃદ્ધ ધાર્મિક અથવા વિચક્ષણ સિવાય રાજા વગેરેની પાસે જવું નહિ. અતિ બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોએ મેલો અરીસો જોવો નહિ, ક્યારેય પણ ન જાણેલી સ્ત્રી અને ગર્ભવાળી સ્ત્રી પાસે જવું નહિ. ઉત્તરમાં મસ્તક રાખી સુવું નહિ. પશ્ચિમમાં મસ્તક કરી શયન કરવું નહિ પણ વિદ્વાન્ માણસે પૂર્વમાં મસ્તક રાખી અથવા દક્ષિણ દિશામાં મસ્તક રાખી સુવું. ક્યારેય પણ ભાગેલી અને વિખરાએલી શય્યામાં સુવું નહિ, તેમ અંધકારથી યુક્ત સ્થાનમાં, સ્ત્રી વગેરેના સંયોગવાળા સ્થાનમાં અને આડું સુવું નહિ. કાર્યથી અથવા ઠરાવથી પણ નાસ્તિકો સાથે જવું નહિં. પુરૂષે આસનને પગે ખેંચી બેસવું નહિ. ક્યારેય પણ નગ્ન ન્હાવું નહિ. રાત્રિમાં સ્નાન કરવું નહિ અને અતિ વિચક્ષણ મનુષ્યે ન્હાહીને અંગો ચોળવાં નહિ. માનવે સ્નાન કર્યા વિના ચંદન કરવું નહિ. ન્હાહીને વસ્ત્ર ખંખેરવું નહિ, તેમ નિત્ય ભીનાં વસ્ત્ર સેવવાં નહિ. માળાઓને ખેંચવી નહિ. કદી પણ રજસ્વળા સ્ત્રીની સાથે ભાષણ કરવું નહિ. ક્ષેત્ર અને ગામની સમીપમાં વિષ્ઠા તજવી અને ક્યારેય પણ જળમાં મૂત્ર વિષ્ઠા એ બે કરવાં નહિ. અન્ન ખાવાની ઇચ્છાવાળાએ ત્રણ વાર મુખવડે જળ લેવું તથા અન્ન જમીને ત્રણવાર જળ લેવું. બે વાર મુખનું માર્જન કરવું. વાણીને નિયમમાં રાખી અન્નની નિંદા કર્યા વિના પૂર્વમાં મુખ રાખી નિરંતર ભોજન કરવું. શેષ રહેલું કંઇક અન્ન તજવું અને જમીને મનવડે અગ્નિનો સ્પર્શ કરવો. આયુષ્યને ઇચ્છનારે પૂર્વમાં મુખ રાખી જમવું. યશયુક્ત કર્મ ઇચ્છનારે દક્ષિણ દિશામાં મુખ રાખી જમવું. ધનને આપનારાં કર્મને ઇચ્છનારે પશ્ચિમભણી મુખ રાખી જમવું અને કલ્યાણને ઇચ્છનારે ઉત્તર દિશામાં મુખ રાખી જમવું. જળથી અગ્નિનું આલંભન (પ્રોક્ષણ) કરી સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સ્પર્શ કરવો તેમ સર્વ અંગ, નાભિ અને હાથનાં તળાંઓનો સ્પર્શ કરવો. કદી પણ ફોતરાં ઉપર, કેશ ઉપર, ભસ્મ ઉપર અને કપાલ ઠીકરાઓ ઉપર બેસવું નહિ. દૂરથી બીજાના સ્નાનના જળનો ત્યાગ કરવો. શાંતિ હોમ કરવા સાવિત્રી મંત્રો ધારણ કરવા, બેસીને ખાવું પણ કદી ચાલતાં ન ખાવું. ઉભા રહીને મૂતરવું નહિ તેમ રાખમાં અને ગાયોનાં ટોળાંમાં મૂતરવું નહિ. ભિના પગે જમવું પણ ભીના પગ રાખી સુવું નહિ. ભીના પગવાળો ભોજન કરનારો સો વર્ષ જીવે છે. ઉચ્છિષ્ટે ક્યારેય પણ અગ્નિ, ગાય ને બ્રાહ્મણ આ ત્રણ તેજનો સ્પર્શ કરવો નહિ; કેમકે તેમ કરવાથી આયુષ્ય ઓછું થતું નથી. કદી પણ ઉચ્છિષ્ટે સૂર્ય, ચન્દ્ર અને સર્વ નક્ષત્ર આ ત્રણ તેજો જોવાં નહિ. યુવાન્ મનુષ્યના પ્રાણો વૃદ્ધના આવવાથી ઉંચા ચઢે છે, તેઓને સામું ઉભું થવું અને અભિવાદન નમનાદિ (સત્કાર) આ બે કરવાથી સુદૃઢ પામે છે માટે વૃદ્ધોને નમવું, પોતે આસન આપવું, બે હાથ જોડી સેવા કરવી અને જતા હોય તેની પાછળ જવું. ભાગેલા

આસન ઉપર બેસવું નહિ અને ભાગેલા કાંસાના વાસણને તજવું. એક વસ્ત્ર પેહેરી ખાવું નહિ. મનુષ્ય નગ્ન ન્હાવા યોગ્ય નથી. મનુષ્યે નગ્ન સુવું નહિ, તેમ ઉચ્છિષ્ટે મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો નહિ. કારણ કે સર્વ પ્રાણો તેને આશ્રયે રહ્યા છે. મસ્તક વિષે કેશ ગ્રહણ અને પ્રહાર એઓનો ત્યાગ કરવો. બે ભેગા કરેલા હાથોએ પોતાનું માથું ખંજવાળવું નહિ. વારંવાર મસ્તક ભિંજવવું નહિ, કેમકે તેમ કરવાથી તે માણસનું આયુષ્ય ઓછું થતું નથી. ભીંજાએલા મસ્તકવાળાએ તેલથી કોઇ પણ અંગનો સ્પર્શ કરવો નહિ, તથા તલવાળું ખાવું નહિ, કેમકે તેમ કરવાથી આયુષ્ય ઓછું થતું નથી. વળી અપવિત્ર મનુષ્યે ભણાવવું નહિ અને ભણવું નહિ. વાયુમાં તથા અપવિત્ર ગંધવાળા સ્થાનમાં મનવડે પણ વિચાર કરવો નહિ. યમે કહ્યું છે કે, આ લોકનું આયુષ્ય તથા પ્રજાને હું ગ્રહણ કરૂં છું. પુરાણ જાણનારાઓ યમે કહેલી વાતો કહે છે. જે ઉચ્છિષ્ટને અડે છે, સ્વાધ્યાયને ભૂલે છે અને જે દ્વિજ મોરથી અધ્યયન ન કરવાના વખતમાં અભ્યાસ કરે છે તેનો વેદ નાશ પામે તે તથા આયુષ્ય ઓછું થાય છે, માટે અનધ્યાયમાં અધ્યયન કરવું નહિ. જેઓ સૂર્ય સામું અગ્નિની સામું, ગાય સામું, બ્રાહ્મણો સામું અને માર્ગપર વિષ્ટા કરે છે તેઓ આયુષ્યહીન થાય છે. દિવસે મૂત્ર ને વિષ્ટા ઉત્તર દિશામાં મુખ રાખી કરવાં અને રાત્રિમાં દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ મુખ રાખી કરવાં, તેમ કરવાથી આયુષ્ય ઘટતું નથી. લાંબા આયુષ્ય સુધી જીવવાની ઇચ્છાવાળાએ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને સર્પ, આ ત્રણ દુર્બળનું અપમાન કરવું નહિ; કારણ એ ત્રણ દાઢમાં ઝેરવાળા છે. દાઢમાં ઝેરવાળો સર્પ ક્રોધ પામવાથી જ્યાં સુધી નેત્રવડે જુવે છે ત્યાં સુધી બાળે છે. ક્રોધ પામેલો ક્ષત્રિય પણ જ્યાં સુધી તેજવડે સ્પર્શ કરી શકે છે ત્યાં સુધી ભસ્મ કરે છે અને બ્રાહ્મણ તો ધ્યાન અને જોવાવડે કુળને હણે છે, માટે પંડિતે એ ત્રણની યત્નથી સેવા કરવી. હે યુધિષ્ઠિર ! ગુરૂની સાથે આગ્રહ કરવો નહિ, ક્રોધ પામેલા ગુરૂને પ્રસન્ન કરવા અને તેની આજ્ઞામાં વર્ત્તવું. મિથ્યા પ્રવૃત્ત થએલા ગુરૂ વિષે પણ સારી રીતે વર્ત્તવું, કેમકે ગુરૂની નિંદા મનુષ્યોના આયુષ્યને બાળે છે એમાં સંશય નથી. હિતને ઇચ્છનારે આવાસથી દૂર પેશાબ, દૂર પગ ઉપર પાણી રેડવાનું અને ઉચ્છિષ્ટનો ત્યાગ દૂર કરવો. હે પ્રભો ! પંડિતોએ કમળ તથા કુવલયને તજી રક્ત પુષ્પ ધારણ કરવું નહિ પણ ધોળું પુષ્પ ધારણ કરવા યોગ્ય છે. રાતું પુષ્પ અને વનનું પુષ્પ મસ્તક વિષે ધારણ કરવું. જે સુવર્ણની માળા છે તે પણ દોષ રહિત છે. હે વિશાંપતે! નિરંતર ન્હાયેલાને ભીના અંગુચાનું વસ્ત્ર આપવું પણ બુદ્ધિમાન્ માણસે વસ્ત્રનું વિપર્યયપણું કરવું નહિ, તેમજ બીજાનું ધારણ કરેલું અને ખરાબ વસ્ત્ર ધારણ કરવું નહિ. હે નરોત્તમ ! શય્યામાં બીજુંજ વસ્ત્ર હોવું જોઇએ, ફલીઓમાં જતાં બીજું વસ્ત્ર અને દેવતાઓની પૂજામાં બીજુંજ વસ્ત્ર હોવું જોઇએ. બુદ્ધિમાન્ માણસે બિલ્વ, તગર અને કેસરવડે ચંદનનો લેપ કરવો. ન્હાહી, પવિત્ર થઇ શણગારેલા માણસે ઉપવાસ કરવો. હે જનેશ્વર ! સદા સર્વ પર્વ કાળોમાં બ્રહ્મચારી થવું. એક પાત્રમાં સમાન અન્ન ખાવું નહિ. રજસ્વળાએ કરેલું ભક્ષણ કરવું નહિ, તેમ જેમાંથી સાર કાઢેલો છે એવાં દૂધ વગેરે ખાવાં નહિ. જોનારા યાચકને આપ્યા વિના ખાવું નહિ. ધારણા યુક્ત બુદ્ધિવાળા પુરૂષે અપવિત્રની સમીપ ખાવું નહિ. ધર્મરૂપ કાર્યો (શ્રાદ્ધાદિ) હોય ત્યારે નિષેધ કરેલા ખાવાના પદાર્થો ખાવા નહિ. પાછળથી પણ કલ્યાણને ઇચ્છનારા ઉત્તમ પુરૂષે પિપ્પ, વટુ, શણશાક અને ઉંબરાંનું શાક ખાવું નહિ. બકરાનું,

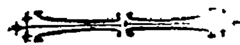
ગાયનું, બળદનું અને મોરનું માંસ તજવું. શુષ્ક માંસ તથા જે ટાઢું હોય તે તજવું. વિદ્વાને હાથમાં લવણ ખાવું નહિ. રાત્રિમાં દહિ અને સાથવો ખાવો નહિ તથા વૃથા માંસનો ત્યાગ કરવો. સાવધાન થઇ સાયંકાળે અને પ્રાતઃકાલે ભોજન કરવું પણ મધ્યમાં ખાવું નહિ. કેશથી યુક્ત અન્ન અને શત્રુના શ્રાદ્ધનું અન્ન ખાવું નહિ વાનીને નિયમમાં રાખનારે એક વસ્ત્ર પેહેરી ન ખાવું, ઉભું ન ખાવું, સદા ભૂમિ ઉપર ન ખાવું. જૂદે જૂદે ઠેકાણે બેસી ન ખાવું, અને શબ્દ થાય તેમ ન ખાવું. હે વિશાંપતે! ધારણયુક્ત બુદ્ધિવાળા નરે અતિથીયોને જળપૂર્વક અન્ન આપી પછી જમવું, તેમ બીજામાં મન રાખી ન જમવું. હે નરોના ઇશ્વર! એક પંક્તિમાં સમાન અન્ન ખાવું. જે મનુષ્ય સ્નેહિજનો આગળ આપ્યા વિના જમે છે તે હલાહલ નામનું વિષ ખાય છે. પાની, દુગ્ધાન્ન, સાથવો, દહિં, ઘૃત અને મધને તજીને બીજાઓનું શેષ રહેલું કોઇને પણ આપવું નહિ. હે મનુજશ્રેષ્ઠ! ભોજન કરનારાએ શંકા કરની નહિ. કલ્યાણને ઇચ્છનારાએ દહિંરૂપ અનુપાન કરવું નહિ. એક હાથવડે આચમન લઇ જળને ફેરવવું, પછી જમણા પગનો અંગુઠો ધોવો, પ્રયોગમાં કુશળ, સાવધાન નરે મસ્તક ઉપર હાથ રાખી અગ્નિનો સ્પર્શ કરવાથી (મનવડે સ્પર્શ કરવાથી) જ્ઞાતિના શ્રેષ્ટપણાને પામે છે. જળવડે ઇન્દ્રિયોનો સ્પર્શ કરી નાભિ તથા હાથનાં તળાં વિષે સ્પર્શ કરી બેસવું પણ ભિનો હાથ રાખી બેસવું નહિ. હે ભારત! અંગુઠાના મધ્યમાં બ્રહ્માનું તીર્થ કહેલું છે. કનિષ્ઠિકાની પાછળ દેવનું તીર્થ કહેવાય છે. અંગુઠા અને પ્રદેશિની તર્જની આંગળીનું મધ્ય છે તેણે કરી સદા જળનો સ્પર્શ કરી ન્યાયથી પિતૃનાં કાર્યો કરવાં. પારકી નિંદા અને અપ્રિય બોલવું નહિ. કલ્યાણને ઇચ્છનારા પુરૂષે કોઇ પણ ક્રોધ કે શોક ઉત્પન્ન કરાવવો નહિ. પાપિયોની સાથે વાર્તા ઇચ્છવી નહિ. દર્શન તજવું અને સંબંધ કરવો નહિ, તેમ કરવાથી મનુષ્ય મોટું આયુષ્ય પામે છે. દિવસે સંગ કરવો નહિ. કન્યા વૈશ્યા અને અસ્નાત સ્ત્રી પાસે જવું નહિ. તેમ કરવાથી મોટું આયુષ્ય થાય છે. પોતપોતાનાં તીર્થ વિષે આચમન, લઇ કાર્ય કર્યા પછી ત્રણ વાર જળપાન ફરી બે વાર શુદ્ધિ કરવાથી નર શૌચ કરનાર થાય છે. માનવે એક વાર ઇન્દ્રિયોનો સ્પર્શ કરી ત્રણવાર અભ્યુક્ષણ કરી વિધિવડે જાણેલાં કર્મે કરી પિતૃનું અને દેવનું કાર્ય કરવું. હે કૌરવ! બ્રાહ્મણને અર્થે જે શૌચ છે અને ભોજનના આદિ તથા અંતમાં જે પવિત્ર અને હિતરૂપ છે તે સાંભળો. સર્વ શૌચોમાં બ્રાહ્મ (બ્રહ્માના) તીર્થવડે સ્પર્શ કરવો. થુંકીને તથા છીંક ખાઇને જળનો સ્પર્શ કરવાથી પવિત્ર થવાય છે. જે વૃદ્ધ, જ્ઞાતિ, તથા મિત્ર દરિદ્ર હોય તેઓને ઘરમાં વસાવવા, આથી ધન અને આયુષ્ય વધે છે. ઘરોમાં કબૂતરો અને સારિકાઓ સહિત પોપટ પાળવા, એ પાપને માટે નથી પણ ધાન્ય પુણ્યરૂપ છે. વડવાગળાં, ઉદ્દીપક, ગીધ, કપોત અને ભ્રમર આ જ્યાં બેસે ત્યાં તેજ વખતે શાંતિ કરવી: કારણ કે એ અમંગળ કરનાર છે એમ મહાત્માઓની શીખ છે. મહાત્માનાં અતિ ગુહ્યો કહેવાં નહિ, તેમ રાજાની પત્ની સખીઓ અને અગમ્ય સ્ત્રીયોની પાસે જવું નહિ. હે યુધિષ્ટિર! વૈદ્ય, બાલ, વૃદ્ધ, દાસ, બંધુ, બ્રાહ્મણ. રક્ષણાર્થી અને સંબંધીયોની સ્ત્રી પાસે જવું નહિ. હે રાજેંદ્ર! તેમ કરવાથી મોટું

વાથી મોટું આયુષ્ય પામે છે. રાત્રિવિષે પિતૃનાં કાર્યો કરવાં નહિ, જમીને કેશનો શણગાર કરવો નહિ, સમૃદ્ધિને ઇચ્છનારે રાત્રિમાં માથું ખોળવું નહિ. હે ભારત ! રાત્રિએ સાથવાનો ત્યાગ કરવો. રાતે શેષ રહેલ પાનો, અતિ પાણી અને ભોજનમાં તૃપ્તિ કરવી નહિ. પક્ષિયોનો નાશ ન કરવો. જમીન પર તેઓનો ક્ષય કરવો નહિ. મોટી બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય, મોટા વેળમાં જન્મેલી, લક્ષણોવડે વખાણવા યોગ્ય અને વયમાં આવેલી કન્યા પરણવા યોગ્ય છે. પછી હે ભારત ! છોકરાંને ઉત્પન્ન કરી કુળની પ્રતિષ્ઠા પાડી જ્ઞાન અને કુળના ધર્મો જાણવા. વિદ્વાનોને અર્પણ કરવા કન્યાને ઉત્પન્ન કરી બુદ્ધિમાન્, સારા કુળના વરને દેવી. તેમ પુત્રોનો સારાં કુળથી સંબંધ (વિવાહ) કરવો. ચાકરો પણ સત્કુળના રાખવા. હે ભારત ! મસ્તક સુધી ગણી નવ ભાગ લીધાથી પાંચમીનું નક્ષત્રથી દિન નક્ષત્ર સુધી ગણી નવ ભાગ લીધાથી પંચમીનું નક્ષત્ર આવે તેનો ત્યાગ કરવો. જ્યોતિષમાં જેટલા તજવાં કહેલાં છે તે સર્વનો ત્યાગ કરવો. હે રાજેંદ્ર ! સાવધાન થઇ પૂર્વમાં મુખ રાખી ડાઢીનાં કર્મો હજામતો કરાવવાં, અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખી કરાવવાં, તેમ કરવાથી મોટું આયુષ્ય થાય છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! પારકાઓની તથા પોતાની નિંદા કરવી નહિ; કારણ કે નિંદા અધર્મ છે. હે નરોત્તમ ! ઓછાં અંગવાળી નારી તથા કન્યાને તજવી. સમાન પ્રવરવાળી અધિક અંગવાળી, માતાના કુળમાં થએલી, પોતાના કુળમાં થએલી, વૃદ્ધ, પ્રવ્રજીત (સંન્યાસવાળી), નીચવર્ણવાળી અને કૃષ્ણવર્ણવાળીનો ત્યાગ કરવો. વળી વિચક્ષણ માણસે અજાણ્યા કુળવાળી અને ઓછા કુળવાળી સ્ત્રી પાસે જવું નહિ. પિંગલા, કોઢવાળી નારી પરણવા યોગ્ય નથી. હે મનુજેશ્વર ! અપસ્મારીના કુળમં થએલી, રાગેલી અથવા હલકીનો ત્યાગ કરવો. ધોળા કોઢવાળાના અને ક્ષયરોગવાળાના કુળમાં થએલી સ્ત્રીને તજવી. તમે જે સ્ત્રી લક્ષણોથી યુક્ત અને જે લક્ષણોવડે વખાણવા યોગ્ય હોય તે, મનોજ્ઞ અને જોવા યોગ્ય સ્ત્રીને ધારણ કરવા યોગ્ય છો. હે યુધિષ્ઠિર ! મોટા કુળમાં અથવા સમાન કુળમાં પરણવું પણ સમૃદ્ધિ ઇચ્છનારે નીચ અને પતિત સ્ત્રી ગ્રહણ કરવી નહિ. યત્નવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી જે ક્રિયાઓ વેદમાં સારી રીતે કહેલી હોય અને બ્રાહ્મણોએ માનેલી હોય તે સર્વ આચરવી. સ્ત્રીઓમાં ઇર્ષ્યા (અદેખાઇ) ન કરવી, સર્વ પ્રકારે સ્ત્રીઓની રક્ષા કરવી. ઇર્ષ્યા આયુષ્યને હણનારી છે માટે તજવી. દિવસે સુવું એ આયુષ્યને ઘટાડનાર છે. સૂર્યના ઉદય વખતે સુવું એ આયુષ્યને અલ્પ કરનાર છે. પ્રાતઃકાલની સંધ્યામાં અને રાત્રિએ સુવું તે પણ તેવું છે, માટે અપવિત્ર થઇ સુવું નહિ. હે ભારત ! સંધ્યા વખતે પરસ્ત્રીનો સંગ, હજામત કરાવ્યા પછી ન ન્હાવું, એ અને અભ્યાસ (ભણવું) આયુષ્યને ઘટાડનાર છે માટે યત્નથી એ ન કરવાં. સંધ્યા વખતે ન જમવું, ન સ્નાન કરવું, ન પાઠ કરવો, યત્નવાન્ થવું અને તેમાં કશું કરવું નહિ. હે નરાધિપ ! ન્હાઇને બ્રાહ્મણોને પૂજવા તથા ન્હાએલાએ દેવોને નમન અને ગુરૂએ પણ નમવું. હે ભારત ! બોલાવ્યા વિના યજ્ઞ પ્રત્યે જવું નહિ, પણ જોવા માટે જવું; કારણ કે સત્કાર ન થાય તો ત્યાં જવું, એ આયુષ્યને ઓછું કરનાર છે. એકલાએ બીજે દેશ ન જવું. રાત્રિએ ન જવું. પાછલી સંધ્યા ન આવી હોય ત્યારે ઘરમાં રહેવું. હે નરશ્રેષ્ઠ ! માત, પિતા, અને ગુરૂઓની આજ્ઞા હિત અને અહિતરૂપ ન વિચારતાં કરવીજ. હે નરાધિપ ! ધનુર્વેદ માટે, વેદ માટે, હસ્તિપૃષ્ટ (હાથિની પીઠ ઉપર બેસવાની વિદ્યા), અશ્વપૃષ્ટ (ઘોડાની પીઠપર બેસવાની વિદ્યા) અને રથચર્યા (રથવડે જવાની વિદ્યા) માટે યત્ન

કરવો. હે રાજેંદ્ર! યત્નવાળો સુખને વધારી શકે છે માટે યત્નવાન્ થા, જેથી શત્રુઓ, ચાકરો અને સ્વજન પરાભવ કરી શકે નહિ. હે ભારત! પ્રજાના પાલનમાં જે યોગ્ય છે તે ક્યાંય ક્ષય પામતો નથી માટે તમે તેવા થાઓ. તમારે યુક્તિનું શાસ્ત્ર અને શબ્દોનું શાસ્ત્ર (ન્યાય વ્યાકરણ) જાણવાં. હે નરાધિપ! ગાંધર્વશાસ્ત્ર ગાયનશાસ્ત્ર અને કળાઓ, પુરાણ, ઇતિહાસ, અને જે આખ્યાનો છે તે જાણવાં. તમારે નિરંતર મહાત્માઓનાં ચરિત સાંભળવાં. રજસ્વળા પત્ની હોય તે સમીપ જવું નહિ અને બોલાવવી નહિ. વિચક્ષણ માણસે ચોથે દિવસે ન્હાએલી સ્ત્રી પાસે રાત્રિવિષે જવું. પાંચમે દિવસે નારી શુદ્ધ થાય છે અને છઠે દિવસે પુરૂષરૂપ થાય છે. આ વિધિથી પંડિતે પત્ની (પરણેલી સ્ત્રી) પાસે જવું. સર્વ રીતે જ્ઞાતિ, સંબંધી અને મિત્રોનો સત્કાર કરવો. હે નરાધિપ! શક્તિ પ્રમાણે વિવિધ દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞોવડે યજન કરવું. એ પછી આગળ અરણ્ય (વન) સેવવું. હે યુધિષ્ઠિર! આ આયુષ્યને આપનારાં કર્મોનાં લક્ષણોનો સંક્ષેપ તમને કહ્યો, શેષ રહેલો ત્રણ જ્ઞાનથી વૃદ્ધ હોય તેઓથી ગ્રહણ કરવો, આચાર સમૃદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનાર છે, આચાર કીર્તિને વધારનાર છે, આચારથી આયુષ્ય વધે છે અને આચાર અલક્ષણ (વિરૂદ્ધ લક્ષણ) ને હણે છે. સર્વ શાસ્ત્રોમાં આચાર શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. આચારથી ધર્મ થાય છે અને ધર્મથી આયુષ્ય વધે છે. આ યશને આપનારૂં, આયુષ્યને વધારનારૂં, સ્વર્ગને પમાડનારૂં અને મોટા કલ્યાણનું સ્થાન છે તથા સર્વ વર્ણો પ્રત્યે કૃપા કરી બ્રહ્માએ કહેલું છે.

एतद्यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यंस्वस्त्ययनं महत् ।
अनुकम्प्य सर्ववर्णान् ब्रह्मणा समुदाहृतम् ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे आयुष्याख्याने चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

અધ્યાય ૧૦૫ મો. નાના મોટાની આમન્યા.

युधिष्ठिर उवाच—यथा ज्येष्ठः कनिष्ठेषु वर्त्तेत भरतर्षभ ।
कनिष्ठाश्च यथा ज्येष्ठे वर्त्तेरंस्तद् ब्रवीहि मे ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ! જે રીતે મોટાએ ન્હાના પાસે વર્ત્તવું અને ન્હાનાઓએ મોટા પ્રતિ જે રીતે વર્ત્તવું તે મને કહો? ભીષ્મ બોલ્યા—હે ભારત! તમે મોટા છો માટે મોટાની પેઠે જેવી રીતે ગુરૂની વૃત્તિ શિષ્ય ઉપર શ્રેષ્ઠ હોય છે તેવી રીતે વર્તો. કુશળ બુદ્ધિથી રહિત ગુરૂમાં શિષ્યે વર્તિ શકાતું નથી તેથી હે ભારત! ગુરૂનું જે દીર્ઘદર્શિ (મહા જ્ઞાન) પણું છે તે શિષ્યનું થાય છે. અંધપણાને વખતે અંધ થવું. ગુરૂની વિપરીતતા તેને પરિહારથી (બીજી રીતે) કહેવી, નીકર હે કૌંતેય! પ્રત્યક્ષ ભેદ પામેલા પુરૂષો તથા લક્ષ્મીવડે તપેલા, ભેદની ઇચ્છાવાળા શત્રુઓ મિત્રને ભેદે છે. જ્યેષ્ઠ (મોટો) કુળને વધારે છે અથવા ફરી નાશ પમાડે છે. જે કુળમાં જ્યેષ્ઠ થયો હોય તે સર્વ કુળને હણે છે માટે મોટો ભાઇ ન્હાનાઓનું અપમાન કરે તે મોટાપણારહિત, ભાગરહિત અને રાજાઓએ નિય-

મમાં રાખવા યોગ્ય છે. તિરસ્કાર કરનારો નર જરૂર પાપી લોકોને પામે છે અને પિતાથી થએલો જેમ વેતસનું પુષ્પ નિષ્ફળ માનેલું છે તેવો છે. જે કુળમાં સર્વે અનર્થ રૂપ પાપી પુરૂષ થાય છે તે અકીર્ત્તિને ઉત્પન્ન કરે છે, અને કીર્ત્તિને ઢાંકી દે છે. ખરાબ કર્મમાં રહેલા એવા સર્વ સગા ભાઇઓ ભાગને યોગ્ય નથી. મોટાએ ન્હાનાઓને વિવાહ સંબંધી દ્રવ્ય આપ્યા શિવાય ધારણ કરવું.[1] પિતાના દ્રવ્યના ભાગને અવિચ્છિન્ન રાખનાર, જાંઘના શ્રમરૂપ ફળ[2]વાળો-પ્રવાસી ઇચ્છા ન હોય તો પોતાની ઇચ્છાથી પ્રાપ્ત થએલા ધનને દેવા યોગ્ય નથી. ન વિભાગ પામેલા (ભેગા રહેનારા) ભાઇયોનો ઉદ્યોગ જો સાથે હોય તો પિતાએ વિષમ (સમતારહિત) પુત્રોને ભાગ આપવો નહિ. મ્હોટાએ નાનો ભાઇ અથવા સ્ત્રી સારી ‌ ાય અથવા નઠારી હોય તો અપમાન કરવું નહિ, અને જેમ તેનું શ્રેય થાય તેમ આચરવું, કેમકે ધર્મને જાણનારા જનો ધર્મનેજ શ્રેય કહે છે. ઉપાધ્યાય દશ આચાર્યોને પરાભવ પમાડે છે, પિતા દશ ઉપાધ્યાયોને પરાભવ[3] પમાડે છે, માતા દશ પિતાને અથવા સર્વ પૃથ્વીને ગુરૂતાથી પરાભવ પમાડે છે, માટે માતાની સમ બીજો ગુરૂ નથી, જેથી માતા અતિ શ્રેષ્ઠ છે તેથી લોક તેને માને છે, તેમ હે ભારત! પિતા મરણ પામે ત્યારે મોટો ભાઇ પિતાની સમાન માન્ય છે. માટે તેણેજ ન્હાનાઓની વૃત્તિ (આજીવિકા) આપનાર થવું અને તેણે તેઓને પાળવા. સર્વ ન્હાનાઓએ તેને નમવું, તેના અભિપ્રાયમાં વર્ત્તવું અને જેમ પિતા પાસે વર્તાય તેમ તેની (મોટા ભાઇની) પાસે આજીવિકા ચલાવવી; કારણ કે હે ભારત! પિતા ને માતા એ બે શરીરને સરજે છે પણ તે ન હોય ત્યારે મોટો ભાઇ પિતારૂપ છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આચાર્યે શાસન કરેલો જે જન્મે છે તે સત્ય, અજર અને અમર છે. તેમ મ્હોટી બેહેન માતાની બરોબર છે અને બાળપણામાં જેના સ્તનનું પાન કર્યું હોય તે ભાઇની ભાર્યા (ભાભી) પણ તેની પેઠે (માની તુલ્ય) ગણાય છે.

ज्येष्ठा मातृसमा चापि भगिनी भरतर्षभ ।
भ्रातुर्भार्यापि तद्वस्याद्यस्याबाल्येस्तनं पिबेत् ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ज्येष्ठकनिष्ठवृत्तिर्नामपञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

અધ્યાય ૧૦૬ મો. ઉપવાસનાં ફળ.

युधिष्ठिर उवाच—सर्वेषामेव वर्णानां म्लेच्छानां च पितामह ।
उपवासे मतिरियं कारणं च न विद्महे ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા-હે પિતામહ! સર્વ વર્ણો અને મ્લેચ્છોની ઉપવાસ કરવા પ્રતિ બુદ્ધિ છે તે કારણ અમે જાણતા નથી. હે પિતામહ! અમે એમ સાંભળ્યું છે કે બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયોએ નિયમ આચરવા, ત્યારે ઉપવાસમાં તેઓનું કેવી રીતે કૃત્ય છે? હે પાર્થિવ! સર્વના

---

1 મતલબ કે પોતાની સમાન રાખવા. 2 જાંઘના શ્રમરૂપ એટલે પ્રવાસ કરીને મેળવેલું ધન. 3 સાર કે-તેથી અધિક છે.

નિયમો અને ઉપવાસો મને કહો. હે તાત ! ઉપવાસમાં તત્પર થએલો કયી ગતિને પામે ? હે નરશ્રેષ્ઠ ! ઉપવાસ ઉત્તમ પુણ્ય છે, ઉપવાસ પરમ સ્થાનરૂપ છે ત્યારે ઉપવાસ કરવાથી મનુષ્ય શું ફળ પામે? હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! શાથી કરી મનુષ્ય અધર્મથી છૂટે અથવા શી રીતે ધર્મને પામે અને કેવી રીતે પુણ્ય તથા સ્વર્ગને પામે ? હે નરાધિપ! ઉપવાસ કરીને તેણે શું આપવું જોઇએ, અને જે ધર્મે કરી સુખ પામે તે કહો.

વૈશંપાયન બોલ્યા—આ પ્રમાણે બોલતા ધર્મને જાણનારા કુંતીથી જન્મેલા, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે ધર્મના તત્વને જાણનાર, શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ આ વચન બોલ્યા. ભીષ્મ બોલ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! હે રાજન્ ! આ મેં પ્રથમનુંજ સાંભળેલું છે કે જે ઉપવાસની વિધિમાં અતિ ઉત્તમ ગુણો છે તે હે ભારત ! જેમ તમે મને પૂછો છો તેમજ મેં પૂર્વે તપોધન અંગિરા ઋષિને પૂછ્યું હતું અને હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! આ પ્રશ્ન પૂછવાથી અગ્નિથી થએલા, ભગવાન્ અંગિરાએ પુણ્યકારી ઉપવાસનો વિધિ મને કહ્યો હતો. અંગિરા—હે કુરુનંદન ! બ્રાહ્મણને ક્ષત્રિય માટે ત્રણ રાત્રિનું વ્રત કહેલું છે. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ ! તેમ બે ત્રણ રાત્રિ અને એક દિવસ પણ કહેલો છે. વૈશ્ય ને શુદ્રો મોહથી ત્રણ રાત અથવા બે રાત સુધી ઉપવાસ કરે છે તે બંનેને ફળ થતું નથી. વૈશ્ય અને શુદ્ર માટે ચોથા ભોજનનો ત્યાગ કહેલો છે, પણ ધર્મને જોનારા ધર્મજ્ઞોએ ત્રિરાત્ર (ત્રણ રાત્રિના ઉપવાસનું વ્રત) કહેલું નથી. હે ભારત ! પંચમી, ષષ્ઠી અને પૌર્ણમાસીને દિવસે એક ભુક્તવડે ઉપવાસ કરી આત્માને નિયમમાં રાખી જીતેંદ્રિય અને ક્ષમાવાન્ પુરૂષ રૂપવાન્ ને ધની થાય છે. પંડિત એવો તે છોકરાં રહિત અને દરિદ્ર થતો નથી. પાંચમ તથા છઠને દિવસે દેવનું યજન કરી બ્રાહ્મણોને જમાડે તે કુળમાં મહાન્ થાય છે. હે કૌરવ્ય ! અષ્ટમી અને કૃષ્ણપક્ષમાં ચતુર્દશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાથી રોગ રહિત અને વીર્યવાન્ થવાય છે. જે જન એક ભોજનવડે માર્ગશીર્ષ માસ ગુજારે અને શક્તિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવે તે રોગ અને પાપથી મુકાય છે. સર્વ કલ્યાણોથી સંપૂર્ણ, સર્વ ઔષધોથી યુક્ત, ઉપવાસ કરવાથી વ્યાધિ રહિત અને વીર્યવાન્ થવાય છે. વળી ખેડને ભોગવનારો, બહુ ધનવાળો તથા ધાન્યવાળો થાય છે. હે કૌંતેય ! જે એક વખત ભોજન કરી પોષ માસ પૂરો કરે છે તે સારાં ભાગ્યવાળો, દર્શન કરવા યોગ્ય અને યશોભાગી થાય છે. જે એક ભુકતે નિયમથી માઘ માસ કાઢે છે તે જ્ઞાતિના મધ્યમાં લક્ષ્મીવાન્ના કુળમાં મોટાપણું પામે છે. એક ભુકતે ફાગણ માસ કાઢે છે તે સ્ત્રીઓમાં પ્રિયપણાને પામે છે અને સ્ત્રીઓ એને વશ થાય છે. જે નિયમથી એક ભોજને ચૈત્ર માસ ગુજારે છે તે સુવર્ણ, મણિ, ને મોતીથી યુક્ત, મોટા કુળમાં જન્મે છે. જે જીતેંદ્રિય થઇ નર અથવા નારી એક વખત ભોજન કરી વૈશાખ માસ કાઢે તે જ્ઞાતિઓના શ્રેષ્ઠપણાને પામે છે. જે પુરૂષ અથવા સ્ત્રી જ્યેષ્ટ માસને એક ભુક્તથી ગુજારે તે અતુલ અને શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્યને* પામે છે. આલસ્ય રહિત થઇ એક ભુક્તવડે આષાઢ માસ રહેવાથી મનુષ્ય બહુ ધાન્યવાળો, બહુ ધનવાળો અને બહુ પુત્રવાળો થાય છે. જે એક ભોજને નિયમથી શ્રાવણ માસ કાઢે છે તે જ્યાં ત્યાં અભિષેકવડે પૂજાય છે અને જ્ઞાતિને વધારનાર થાય છે. જે નર ભાદ્રપદ માસમાં એક વખત જમનાર થાય છે તે ગાયોથી યુકત, વૃદ્ધિને પામેલો, અચળ સામર્થ્યને પામે છે, તેમજ જે આશ્વિન માસને એક વખતના ભોજનવડે કાઢે છે તે શુદ્ધિ-

*મોટાઇ.

વાળો વાહનવાળો અને બહુ પુત્રવાળો થાય છે, જે નર કાર્ત્તિક માસમાં એક વખત ભોજન કરે છે તે શૂર, બહુ ભાર્યાવાળો અને કીર્ત્તિમાન્ થાય છે.

આ રીતે હે નરશ્રેષ્ઠ! વ્રતોવડે દિવસોને કાઢનારાઓના માસ કહ્યા, હે પાર્થિવ! હવે તિથિયોના જે નિયમો છે તે પણ સાંભળો. જે પક્ષે પક્ષ (પખવાડિયું પખવાડિયું) જાય ત્યારે (મતલબ કે માસોના બીજા પક્ષમાં) જમણુ જમે તે ગાયોયુક્ત, બહુ પુત્રવાળો અને બહુ ભાર્યાઓવાળો થાય છે. બાર વર્ષ સુધી માસે માસે ત્રિરાત્રવ્રત કરવાથી માણસ શત્રુઓ રહિત, નિર્મળ એવા ગણોના અધિપતિપણાને પામે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! પ્રવૃત્તિને અનુસરનારે આ સર્વ નિયમો બાર વર્ષ સુધી ધારણ કરવા. હે નૃપતે! જે પ્રાતઃકાલ તથા સાયંકાલે ભોજન કરનાર મધ્યમાં પાન કરતો નથી. અહિંસામાં પ્રીતિવાળો અને નિત્ય અગ્નિ પ્રત્યે હોમ કરનાર હોય તે છ વર્ષમાં સિદ્ધ થાય છે એમાં સંશય નથી. વળી તે અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞના ફળને પામે છે. પુણ્યવાન્ રજોગુણ રહિત તે અપ્સરાઓના નાચ, ગીતના શબ્દોવાળા, હજાર સ્ત્રીઓથી યુક્ત, ઉત્તમ નિવાસ સ્થાનમાં નિરંતર ક્રીડા કરે છે. તેમ તપેલા સુવર્ણના વર્ણ સરખી કાંતિવાળા વિમાનમાં બેસે છે. પૂરાં હજાર વર્ષોસુધી બ્રહ્મલોકમાં રહે છે તથા તેના ક્ષય પછી આ લોકમાં આવી મહાત્માપણાને પામે છે. જે માણસ બરોબર એક વર્ષ સુધી એક આહારે રહે છે તે અતિરાત્ર યજ્ઞના ફળને પામે છે. દશ હજાર વર્ષોસુધી સ્વર્ગમાં રહે છે અને તેના ક્ષય પછી અહિં આવીને મહાત્માપણાને પામે છે. જે નિત્ય અહિંસામાં પ્રીતિવાળો સત્ય બોલનાર અને જીતેદ્રિય, પૂરાં બાર વર્ષસુધી ચાર વખત એક ભુક્ત કરે છે તે વાજપેય યજ્ઞના ફળને પામે છે તથા દશ હજાર વર્ષો સુધી સ્વર્ગ લોકમાં સત્કાર પામે છે. હે કૌંતેય! છ કાળે (છ વખત) ભોજન કરનાર નર વર્ષ પૂરૂં કરે છે તો, અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને પામે છે અને ચક્રવાકથી યુક્ત વિમાનવડે ગતિ કરે છે તથા સ્વર્ગમાં ચાળીશ હજાર વર્ષો લગી રહે છે. હે નૃપ! આઠ ભુક્તવડે વર્ષ કાઢનાર દીર્ઘકાળ સુધી સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. હે રાજન્! એક એક પક્ષ જાય ત્યારે જે ભોજન કરે તેને છ માસનું અનશન (અભોજન) થાય એમ અંગિરાએ કહેલું છે અને તે સાઠ હજાર વર્ષો સુધી સ્વર્ગ પ્રત્યે વસે. હે વિશાંપતે! વળી સુતેલો તે વલ્લકી તથા વેણુના સુંદર ઘોષ અને મધુર શબ્દોવડે જગાડવામાં આવે છે. હે તાત! હે નૃપ! એક વર્ષ પર્યંત જે નર મહિને જળપાન કરે છે તે વિશ્વજીત્ યજ્ઞના ફળને પામે છે, સિંહ તથા વાઘ યુક્ત વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં જાય છે અને શિત્તેર હજાર વર્ષો સુધી હર્ષ પામે છે. હે પાર્થ! હે નરશ્રેષ્ઠ! માસ ઉપર ઉપવાસ કરાતો નથી, આ રીતે ધર્મને જાણનારા જનો અનશનનો વિધિ કહે છે. પીડા રહિત અને રોગ રહિત જે અનશન વ્રત કરે છે તે પગલે પગલે યજ્ઞના ફળને પામે છે. એમાં સંશય નથી. હે પ્રભો! હંસવાળાં વિમાનમાં બેસી તે સ્વર્ગમાં જાય છે અને સ્વર્ગમાં એક લાખ વર્ષ સુધી વસે છે. જે પીડિત અથવા રોગી અનશને રહે છે તેને સો અપ્સરાઓની કન્યા ક્રીડા કરાવે છે. હે પ્રભો! સ્વર્ગમાં એક લાખ વર્ષ સુધી તે સુખ માણે છે. સુતેલો મેખલા અને ઝાંઝરના શબ્દોવડે જાગે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! હજાર હંસ યુક્ત વિમાનમાં બેસી તે જાય છે અને જઇને સો સ્ત્રીઓથી ભરેલા ભાગમાં રમે છે. ક્ષીણ થએલાનું વધવું, રોગીને ઔષધોનો સમૂહ મળવો, કોપેલાને પ્રસન્ન કરાવવું ને દુઃખિના દુઃખનો અર્થ (ધન), માનવડે પ્રતિષેધ નિવારણ, આ સર્વ દેખાય છે પણ એ, સ્વર્ગની કામનાવાળા અને સુખની બુદ્ધિ-

વાળાને ગમતાં નથી તેથી તે પુરૂષ કામનાઓથી મળેલાં, સુવર્ણ સરખાં સો સ્ત્રીઓથી વ્યાપેલાં વિમાનમાં શણગારેલ અને પવિત્ર એવો ક્રીડા કરે છે. વળી સ્વસ્થ, સફળ સંકલ્પવાળો, સુખી, પાપ રહિત માનવ, ન ખાતો એવો દેહને તજી ઉત્તમ ફળ પામે છે. તે નર બાળ સૂર્ય જેવા, સુવર્ણસમ તેજવાળા, વૈદૂર્ય અને મોતીથી જડેલાં, વીણા તથા મુરજના શબ્દોવાળાં, પતાકા અને દિવીઓથી વ્યાપ્ત, દિવ્ય ઘંટાઓના નાદવાળાં અને હજાર સ્ત્રીઓ જેમાં નોકરી કરે છે એવાં વિમાનમાં બેસી સુખ માણે છે. હે પાંડવ ! તેના શરીરમાં જેટલાં રૂંવાટાંનાં છિદ્રો હોય છે તેટલાં હજાર વર્ષોલગી સ્વર્ગમાં રહે છે; વેદથી બીજું ઉત્તમ શાસ્ત્ર નથી, માતાની સમાન બીજો ગુરૂ નથી, ધર્મથી ઉત્તમ બીજો લાભ નથી, અનશન (અભુકત)થી બીજું ચઢીઆતું તપ નથી, અહિં અને સ્વર્ગમાં બ્રાહ્મણોથી અધિક બીજું પવિત્ર કરનાર નથી અને ઉપવાસોની તુલ્ય બીજું તપનું કર્મ નથી. દેવતાઓ વિધિ પ્રમાણે ઉપવાસ કરી સ્વર્ગને પામેલા છે અને ઋષિયો ઉપવાસોવડે પરમ સિદ્ધિ પામેલા છે. બુદ્ધિમાન્ વિશ્વામિત્રે એકભુકતથી દેવતાઓનાં હજાર વર્ષ ગાળ્યાં હતાં, તેથી બ્રાહ્મણપણાને પામ્યા હતા. તેમ ચ્યવન, જમદગ્નિ, વસિષ્ઠ, ગૌતમ અને ભૃગુ વગેરે સર્વ, ક્ષમાવાન્ મહર્ષિઓ સ્વર્ગને પામ્યા છે. આ પૂર્વે અંગિરાએ મોટા ઋષિઓને દર્શાવેલું હતું અને તેને જે નિત્ય દર્શાવે છે (બતાવે છે) તે દુઃખ પામતો નથી. હે કૌંતેય ! જે નિત્ય મહર્ષિ અંગિરાએ વિધિ પ્રમાણે પ્રવર્તાવેલા આ વિધિનો પાઠ કરે છે અને સાંભળે છે તે નરને પાપ રહેતું નથી. તે ઉત્તમ નર સર્વ સંકરો (સેળભેળપણા)થી મૂકાય છે. એનું મન દોષોવડે પરાભવ પામતું નથી ને બીજી યોનિમાં જન્મેલાં (પક્ષી વગેરે)નો શબ્દ જાણી શકે છે અને નિશ્ચળ કીર્તિ પામે છે.

विमुच्यते चापि स सर्वसङ्करैर्न चास्य दोषैरभिभूयते मनः ।
वियोनिजानां च विजानते रुतं ध्रुवां च कीर्त्तिं लभते नरोत्तमः ॥७२॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे उपवासविधौषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

અધ્યાય ૧૦૭ મો. વ્રતનાં પુણ્યફળ.

युधिष्ठिर उवाच—पितामहेन विधिवद्यज्ञाः प्रोक्ता महात्मना ।
गुणाश्चैषां यथातथ्य प्रेत्यचेह च सर्वशः ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ ! મહાત્મા પિતામહ એવા આપે વિધિ પ્રમાણે યજ્ઞો અને તેઓના અહિં તથા પરલોક સંબંધી સર્વ ધર્મો યથાર્થપણાથી કહ્યા પણ દરિદ્ર બહુ સાધનોવાળા જૂદા જૂદા સંભારો (સામાનો)ના વિસ્તારવાળા યજ્ઞો થાય નહિ. હે પિતામહ ! પૃથ્વીના અધિપતિઓએ અથવા રાજપુત્રોએ થાય એવા પણ ઓછા ધનવાળા, ગુણ રહિત, સહાય વગરના અને એકલા પુરૂષોએ થાય તેવા ધર્મ નથી, માટે હે પિતામહ ! અર્થ (ધન) વડે ઓછા, ગુણ રહિત, એકલા અને સહાય વગરના દરિદ્રોએ પણ જે વિધિ સદા થાય તથા યજ્ઞનાં ફળોની તુલ્ય હોય તે ધર્મ મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—હે યુધિષ્ઠિર ! અંગિરાએ ઉપવાસના ફળરૂપ કહેલું તે યજ્ઞોનાં ફળોની તુલ્ય વિધિ જાણો. જે પ્રાતઃકાળ અને

સાયંકાળે ભોજન કરનારો મધ્યમાં પાન કરતો નથી અને નિત્ય હિંસા ન કરવામાં પ્રીતિવાળો અગ્નિ હોમે છે તે ૭ વર્ષોમાંજ સિદ્ધ થાય છે એમાં સંશય નથી. વળી તે નર તપેલા સુવર્ણ સરખાવર્ણવાળા વિમાનને પામે છે તથા અગ્નિ સરખા દેવ સ્ત્રીઓના નિવાસરૂપ, નાચ અને ગીતોના શબ્દોવાળા પ્રજાપતિના લોકમાં સો કોટી (અબજ) વર્ષ સુધી વસે છે. જે નિત્ય ધર્મપત્નીમાં પ્રીતિવાળો ત્રણ વર્ષ સુધી નિરંતર એક વખત ભોજન જમે છે તે અગ્નિષ્ટોમના ફળ પામે છે, અથવા બહુ સુવર્ણવાળા, ઇન્દ્ર પ્રિય યજ્ઞને કરે છે તે પુરૂષ પણ ઉત્તમ ફળ પામે છે જે સત્યવાન્, દાનશીલ, બ્રહ્મણ્ય, અસૂયારહિત. ક્ષમાવાન, દાન્ત, અને ક્રોધને જીતનાર છે તે પરમ (ઉત્તમ) ગતિ પામે છે. વળી તે બે પદ્મવર્ષ સંપૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી અપ્સરાઓની સાથે હંસના ચિન્હવાળાં ધોળા વાદળ સરખા વિમાનમાં વસે છે. જે માનવ બીજે દિવસે એક વખત ભોજન જમે છે અને સદા બાર માસ સુધી અગ્નિને હોમનાર નિત્ય અગ્નિના કાર્યમાં તત્પર તથા નિત્ય પ્રાતઃકાલે જાગૃત થાય તે અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞના ફળને પામે છે. તેમ તે નર હંસ તથા સારસથી યુક્ત વિમાનને પામે છે અને ઉત્તમ સ્ત્રીઓથી વિંટાએલો ઇન્દ્રના લોકમાં જઇ વસે છે. જે ત્રીજે દિવસે એક વખત ભોજન જમે છે તથા સદા બાર માસ સુધી અગ્નિને હોમનાર, નિત્ય અગ્નિનાં કાર્યમાં તત્પર અને નિત્ય પ્રાતઃકાળે જાગનાર થાય છે તે ઉત્તમ, અતિરાત્ર યજ્ઞના ફળને પામે છે. સમર્થ નર મયૂર અને હંસવાળાં વિમાનને પામે છે અને સદા સપ્તર્ષિઓના લોકમાં અપ્સરાઓની સાથે વસે છે તથા એની ત્યાંથી નિવૃત્તિ ત્રણ પદ્મ વર્ષ પછી થાય છે. જે ચોથે દિવસે એક વખત ભોજન કરે છે અને સદા બાર માસ સુધી હોમે છે તે ઉત્તમ વાજપેય યજ્ઞના ફળને પામે છે. વળી તે નર ઇન્દ્રની કન્યાઓયુક્ત વિમાનને પામે છે, સાગરના પર્યંત (સમુદ્રના છેડા સુધીના) ભાગમાં ઇન્દ્ર લોક પ્રત્યે વસે છે અને સદા કાળ દેવોના રાજા ઇન્દ્રની ક્રીડા જુવે છે. જે પાંચમે દિવસે એકભુક્ત કરે છે અને સદા બાર માસ સુધી અગ્નિમાં હોમ કરે છે લોભરહિત, સત્યવાદી, બ્રહ્મ વિષે આસ્તિક, હિંસારહિત, અસૂયારહિત, અને પાપમાં ન રહેનાર થાય છે, તે દ્વાદશાહ યજ્ઞનાં ફળને પામે છે, તથા સુવર્ણમય, દિવ્ય, હંસનાં ચિન્હવાળાં સૂર્યની પંક્તિ જેવી કાંતિવાળા શ્વેત ગૃહરૂપ વિમાનમાં બેસે છે, અને તેમાં એ એકાવન પદ્મ વર્ષો સુધી સુખ થાય તે રીતે વસે છે. જે મુનિ છઠે દિવસે ભોજન જમે છે અને સદા બાર માસ સુધી હોમ કરી ત્રણ કાળ સ્નાન કરનાર, બ્રહ્મચારી ને અસૂયારહિત થઇ રહે છે, તે ગવાંમેધ (ગોમેધ) યજ્ઞના ઉત્તમ ફળને પામે છે તથા અગ્નિની જ્વાળા-સમાન કાંતિવાળાં, હંસ, ને મયૂરોએ સેવેલા, સુવર્ણયુક્ત, ઉત્તમ વિમાનને પામે છે. તેમજ તે પ્રત્યે સુતેલો તે અપ્સરાઓનાં ઝાંઝરોના નાદવડે અને મેખલાઓના શબ્દોથી જાગે છે. વળી સો રીંછનાં રૂવાંનાં પ્રમાણની બરોબર બાવીશ અબજ બે મહાપદ્મ, અને પચાસ ગણા દશ હજાર (પાંચ લાખ) વર્ષો સુધી બ્રહ્મલોકમાં રહે છે. સાતમે દિવસે જે એક વખત ભોજન જમે છે તથા સદા બાર માસ સુધી બલિ હોમનાર, વાણીને ગોપન કરનાર, બ્રહ્મચર્યને આચરનાર, અને માળા, ચંદન વગેરે તથા મદ્ય માંસને તજનાર હોય તે પુરૂષ, મરૂતલોક પ્રત્યે અને ઇન્દ્ર લોક પ્રત્યે જાય છે તથા તે તે ઠેકાણે સિદ્ધ અર્થવાળો દેવકન્યાઓએ પૂજવા યોગ્ય થાય છે.

વળી તે યજ્ઞના ફળને પામે છે અને બહુ વર્ષો સુધી દેવ લોકોમાં વસે છે. જે એક વર્ષ સુધી ક્ષમાવાન્ રહી આઠમે દિવસે ભોજન કરે છે અને દેવકાર્યમાં તત્પર થઇ નિત્ય

અગ્નિ હોમે છે તે પૌંડરીક યજ્ઞના ઉત્તમ ફળને પામે છે તથા કમળના વર્ણ સરખી કાંતિવાળા વિમાન પ્રત્યે બેસે છે અને તે કૃષ્ણ (કાળી) સુવર્ણ સરખી ગૌર, બીજી શ્યામ, અને વય તથા રૂપવડે વિલાસ કરનારી નારીઓને પામે છે, એમાં સંશય નથી. જે વર્ષ સુધી નવમે નવમે દિવસે ભોજન કરે છે તથા સદા બાર માસ સૂધી અગ્નિહોમ કરે છે તે હજાર અશ્વમેધના ઉત્તમ ફળને પામે છે. વળી તે નર કમળ અથવા સૂર્ય સરખા પ્રકાશવાળાં વિમાનને પામી દીપ્ત સૂર્ય તથા અગ્નિના સરખાં તેજવાળી, દિવ્ય માળાઓવાળી રૂદ્રકન્યાઓ તેને સનાતન અંતરીક્ષમાં લેઇ જાય છે તથા તે લોકોમાં અઢાર હજાર વર્ષ એક કલ્પ અને હજાર અબ્જ વર્ષો સૂધી સુખ માણે છે. જે વર્ષ સૂધી દશમે દિવસે ભોજન કરે છે અને સદા બાર માસ સૂધી અગ્નિનો હોમ કરે છે તે હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞના ઉત્તમ ફળને પામે છે તથા સર્વ પ્રાણિયોના મનને હરનારા બ્રહ્માની કન્યાઓના નિવાસમાં રૂપવાળી કન્યાઓ તે સનાતન પુરૂષને રમણ કરાવે છે. વળી તે નીલકમળ સરખા તથા રક્ત કમળ સરખા વર્ણોવડે મંડળની પેઠે ચોખંડાં ધુના અને ગહન વનવડે આકુળ, સાગરના મોજા સરખાં, વિચિત્ર મણિયોની માળા અને શંખના શબ્દોવડે નાદવાળાં, સ્ફાટિક અને ઉત્તમ પત્થરના સ્તંભોવડે જેમાં વેદિકાઓ કરેલી છે એવાં ઉત્તમ વિમાનને પામે છે. પછી હંસ અને સારસોના શબ્દોવાળાં વિમાનમાં બેસે છે. અગિયારમો દિવસ આવે ત્યારે હવિષ (હવિષાન્ન) જમે છે અને સદા બાર માસ સૂધી અગ્નિને હોમનાર થઇ વાણી અથવા મને કરીને પણ પરસ્ત્રીને નથી ઇચ્છતો તથા માતા પિતા માટે પણ ખોટું બોલતો નથી તે વિમાનમાં બેઠેલા, મહા બળવાન્ મહાદેવની સમીપ જાય છે, હજાર અશ્વમેધનાં ઉત્તમ ફળને પામે છે, વિમાન પ્રત્યે રહેલા સ્વાયંભુ (મનુ)ને જુવે છે અને સોના સરખી કાંતિવાળી, રૂપવાળી કુમારિકાઓ તેને સ્વર્ગમાં મનોહર અને દિવ્ય (શોભિત) એવા રૂદ્રોના ઉત્તમ વાસમાં લેઇ જાય છે. પ્રમાણમાં ન આવે તેટલાં વર્ષો સૂધી યુગના અંતના અગ્નિ સરખી કાંતિવાળો, એક હજાર દશ અબજ વર્ષો સૂધી દેવ દાનવોએ માનેલા રૂદ્રને નિત્ય પ્રણામ કરે છે અને તેનું દિવસે દિવસ તેને દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે, જે સદા બાર માસ સૂધી દશમો દિવસ આવે ત્યારે હવિષ ભોજન કરે છે તે જરૂર સર્વમેધના ફળને પામે છે. હે રાજન્! તેને માટે બારમે મહિને આદિત્યરૂપ, અથવા દેવ સંબંધી મહા મૂલ્યવાળાં મણિ મોતી અને પ્રવાલો (પરવાળાંઓ)થી શોભિત, હંસની કાંતિવડે વ્યાપ્ત, મોટા માર્ગોથી આકુલ, બોલતા મયૂર અને ચક્રવાકોએ કરી શોભિત, મોટી અગાશીઓથી યુક્ત, બ્રહ્મલોકમાં પ્રતિષ્ઠા પામેલ અને નિત્ય નરનારીઓથી વિંટાએલ એવા સ્થાનરૂપ વિમાનને પામે છે. આ પ્રમાણે મહા ભાગ્યવાન્, ધર્મને જાણનારા અંગિરા ઋષિએ કહેલું છે જે સદા બાર માસ સૂધી તેરમો દિવસ આવે ત્યારે હવિષ ખાય છે તે દેવસત્રના ફળને પામે છે. વળી તે નર રક્ત કમળના ઉદયવાળું, સુવર્ણયુક્ત, રત્નના સમૂહથી શોભિત, દેવકન્યાઓથી વ્યાપ્ત, દિવ્ય આભૂષણોથી શોભિત, પુણ્ય ગંધને ઉત્પન્ન કરનાર, દિવ્ય અને વાયવ્યો (વાયુ સંબંધી પદાર્થો) થી શોભિત વિમાનને સાધે છે. તેમાં બે શંકુ, પતાકા, એક યુગાંત, કલ્પ, દશ હજાર, ઘણા દશ હજાર પદ્મ (અબજ) અને સમુદ્ર સંખ્યાવાળાં વર્ષો સૂધી વસે છે, ને દેવકન્યાઓએ ગીત, ગંધર્વોના નાદ, અને ભેરી તથા પણવના શબ્દોવડે આનંદ પમાડેલો પૂજાય છે. જે સદા બાર માસ સૂધી ચૌદમો દિવસ પૂરો થાય ત્યારે હવિષ ખાય છે તે મહામેધના ફળને પામે છે.

વળી વિમાનોમાં બેસી વર્ણવી ન શકાય એવાં વય અને રૂપવાળી, અતિ શણગારેલા, શુદ્ધ તપેલ બાજુબંધને ધારણ કરનાર, દેવકન્યાઓ તેને મળે છે તથા તે તે ઠેકાણે કલહંસ પક્ષિયોના કોલાહલ, ઝાંઝરોના શબ્દો અને કટીમેખલાના અવાજોથી જાગૃત થાય છે. વળી તે નર દેવકન્યાના નિવાસમાં ગંગાની વાલુકા (રેતી) થી વ્યાપ્ત ભાગમાં વસે છે. જે જીતેંદ્રિય થઇ એક પક્ષ જાય ત્યારે એકભુક્ત જમે છે અને સદા બાર માસ સુધી હોમે છે તે હજાર રાજસૂય યજ્ઞના ઉત્તમ ફળને પામે છે. હંસ ને મયૂરોએ સેવેલ, મણિના મંડલોવડે વિચિત્ર, સુવર્ણયુક્ત, દિવ્ય આભૂષણોની શોભાવાળી ઉત્તમ સ્ત્રીઓથી પરિવૃત્ત થઈ એક સ્તંભવાળાં, ચાર બારવાળાં, સાત ભૂમિવાળાં, મંગળરૂપ, હજારો વૈજયંતી અને ગીતના શબ્દોથી શોભિત, દિવ્ય તથા દિવ્યગુણે યુક્ત, વિમાન પ્રત્યે ચઢે છે અને ગેંડા તથા હસ્તિરૂપ વાહનવાળો તે મણિ, મોતી તથા પરવાળાંઓથી ભૂષિત, વિજળીના સરખી કાંતિવાળાં વિમાનમાં બેસી હજાર યુગ સૂધી સુખે વસે છે. જે બાર માસ સૂધી સોળમો દિવસ આવે ત્યારે એક વખત ભોજન કરે છે તે જરૂર સોમ યજ્ઞના ફળને પામે છે. વળી તે નિત્ય સોમની કન્યાઓના નિવાસોમાં વસે છે; શીતળ ગંધના લેપવાળો થઇ ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરનાર થાય છે. વિમાનમાં બેઠેલા તે માણસને સારા દેખાવવાળી પ્રિય નારીઓ મળે છે, ધારેલા ભોગોવડે સેવે છે અને એ નર સો અબજ વર્ષોની તુલ્ય મહાકલ્પ અને ચૌદ વર્ષો સૂધી ફળ ભોગવે છે. જે સત્તરમો દિવસ આવે ત્યારે હવિષ જમે છે અને બાર માસ સૂધી હોમે છે તે વરૂણના, ઇન્દ્રના અને રૂદ્રના સ્થાનને પામે છે. વળી તે મરૂત્‌ના ને શુક્રના સ્થાન પ્રત્યે તથા બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાય છે, ત્યાં દેવકન્યાઓ આસન આપી તેની સેવા કરે છે. વળી ભૂર્ભુવર્ અને દેવર્ષિ વિશ્વરૂપને પણ જુવે છે અને ત્યાં બત્રીશ રૂપને ધારણ કરનારી, મધુર અને શણગારેલી. દેવોના પણ મોટા દેવની કન્યાઓ તેને ક્રીડા કરાવે છે. હે પ્રભો ! જ્યાં સૂધી ચંદ્ર ને સૂર્ય આકાશમાં ફરે છે ત્યાં સૂધી એ ધીર મનુષ્ય સુધા અને અમૃતના રસનું પાન કરતાં ત્યાં રહે છે. બાર માસ સૂધી અઢારમે દિવસે જે એક વખત ભોજન કરે છે તે સપ્ત લોક પ્રત્યે જાય છે. તેની પાછળ દેવકન્યાઓ જેમાં બેઠેલી છે એવા, આનંદ પમાડનારા શબ્દોસહિત,ચળકાટવાળાં, શણગારેલા રથો ચાલે છે અને અતિ સુખી એવો તે વ્યાઘ્ર અને સિંહથી યુક્ત, મેઘના જેવા નાદવાળા, દિવ્ય, ઉત્તમ વિમાન પ્રત્યે બેસે છે તથા તેમાં હજાર કલ્પો સૂધી કન્યાઓ સાથે સુખ માણે છે અને અમૃતની ઉપમા અપાય એવા ઉત્તમ સુધારસનું પાન કરે છે. બાર માસ સૂધી એકવિસમે દિવસે એક વખત ભોજન કરે તે જરૂર સાત લોકોને તરે છે. વળી અપ્સરાઓના ગણોએ સેવેલ, ગંધર્વોએ ગાએલ, સૂર્યના જેવા તેજવાળા ઉત્તમ સ્થાનરૂપ વિમાનને પામે છે; તેમાં દિવ્ય વસ્ત્રોને ધારણ કરનાર, શ્રીમાન્ એવો તે નિશ્ચિંત થઇ ઉત્તમ દેવાંગનાઓ સાથે વિશ લાખ વર્ષો સુધી રહે છે. બાર માસ સૂધી પૂરા વિશ દિવસ થાય ત્યારે જે એક વખત ભોજન જમે છે તે, વ્રતને ધારણ કરનાર સત્ય બોલનાર, માંસ ન ખાનાર, બ્રહ્મચારી અને સર્વ પ્રાણિયોના હિતમાં પ્રીતિવાળો મનુષ્ય મોટા, રમણીય, દેવતાઓના લોકોને પામે છે; તેની પાછળ ગંધર્વ અને અપ્સરાઓ દિવ્ય માળા, લેપવાળાં, પ્રિય, સુવર્ણમય વિમાનો લઇ ચાલે છે. બાર માસ સૂધી હોમનારો માણસ, એકવિશમે દિવસે એક વખત ભોજન જમે છે તે શુક્રના લોકમાં અશ્વિનીકુમાર અને મરૂત્ (વાયુ)ના લોકમાં જાય છે અને સુખોમાં પ્રીતિવાળો દુઃખોને ન જાણનાર, ઉત્તમ

વિમાનમાં બેઠેલ ઉત્તમ સ્ત્રીઓએ સેવાતો, અને સમર્થ એવો અમરની (દેવની) પેઠે ક્રીડા કરે છે.

બાર માસ સુધી હોમતો, હિંસા કરવામાં નહિ પ્રીતિવાળો, બુદ્ધિમાન્, સત્ય બોલનાર ગુણોમાં દોષની બુદ્ધિ ન કરનાર, જે બાવિશમો દિવસ આવે ત્યારે એક વખત ભોજન જમે છે તે, સૂર્યના સરખી કાંતિવાળો, ઇચ્છા પ્રમાણે ફરનાર, અતિ ઉત્તમ વિમાનમાં બેઠેલો વસુઓના લોકને પામે છે; ત્યાં દિવ્ય આભૂષણોથી શોભિત બની દેવતાઓની કન્યાઓ સાથે રમણ કરે છે. બાર માસ સુધી મિત (ઓછો) આહાર કરનાર અને જીતેંદ્રિય એવો જે ત્રેવિશમે દિવસે એક વખત જમે છે તે વાયુના, શુક્રના અને રૂદ્રના લોક પ્રત્યે જઇ અનેક ગુણોના અંતવાળાં ઉત્તમ વિમાન પ્રત્યે બેઠેલો, ઇચ્છા પ્રમાણે ભોગવનાર, ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર અને અપ્સરાઓના સમૂહોએ સત્કાર કરાતો એવો, દિવ્ય આભૂષણોથી શોભા પામેલો દેવોની કન્યાઓ સાથે રમણ કરે છે. બાર માસ સુધી હોમનારો ચોવિશમો દિવસ આવે ત્યારે હવિષ ભોજન કરનાર દેવોના ઉત્તમ નિવાસમાં ઘણો વખત હર્ષ પામતો વસે છે. વળી દિવ્ય પુષ્પ અને વસ્ત્રોને ધારણ કરનાર, દિવ્ય સુગંધવાળો લેપ કરનાર થઇ હંસયુક્ત, મનોહર, સુવર્ણના વિમાનમાં હજાર ગણી દશ હજાર દેવકન્યાઓ સાથે રમણ કરે છે. બાર માસ સુધી પચ્ચિશમે દિવસે જે એક વખત ભોજન જમે છે તે વિમાનમાં બેસે છે, તેની પાછળ રથો સહિત, આનંદ પમાડનારા શબ્દવાળાં, મેઘના નાદ સરખા શબ્દવાળાં, જેમાં દેવ કન્યાઓ બેઠેલી છે એવાં સુવર્ણમય, નિર્મળ, શુભ અને સિંહ તથા વ્યાઘ્ર યુક્ત વિમાનો ચાલે છે; તે અતિ મનોહર, ઉત્તમ વિમાન પ્રત્યે બેસી હજારો સ્ત્રીઓવડે વિંટાએલાં વિમાનમાં હજાર કલ્પ સુધી અમૃતની ઉપમા અપાય એવા ઉત્તમ સુધારસનું ભોજન કરનાર થઇ વસે છે. બાર માસ સુધી નિયમવાળો, નિયમિત ભોજનવાળો, જીતેંદ્રિય, પ્રીતિ રહિત, હોમનાર, જે છવિશમે દિવસે એક વખત ભોજન કરે છે તે મહા ભાગ્યવાન્ અપ્સરાઓના સમૂહે પૂજાતો થકો સાત મરૂતના લોકોને અને વસુના લોકોને પામે છે. વળી ગંધર્વ અને અપ્સરાઓએ સ્ફાટિકમણિનાં, દિવ્ય, રત્નોથી શોભિત વિમાનોવડે સત્કાર કરેલો, દેવતાઇ તેજવડે દેવતાના બે હજાર યુગ સુધી ખૂબ સુખ ભોગવે છે. બાર માસ સુધી અગ્નિ પ્રત્યે હોમ કરનારો જે સત્યાવિશમે દિવસે એક વખત ભોજન કરે છે તે મોટા ફળને પામે છે, દેવલોકમાં પૂજાય છે અને ત્યાં વસતો અમૃતનું ભોજન કરતો તૃષ્ણા રહિત થઇ ખૂબ સુખ પામે છે. હે રાજન્! દિવ્યાત્મા એવો તે દેવર્ષિઓએ પામેલાં અને રાજર્ષિઓએ અનુસરેલાં ઉત્તમ વિમાન પ્રત્યે બેસી તેમાં નિવાસ કરે છે અને મનને પ્રિય એવી સ્ત્રીઓ સાથે રમણ કરતો, મદોન્મત્ત થઇ ત્રણ હજાર યુગ કલ્પ સુધી સુખથી રહે છે.

બાર માસ સુધી મનને જીતી ઇન્દ્રિયોને જીતી જે અઠયાવિશમે દિવસે એક વખત ભોજન જમે છે તે દેવઋષિઓએ પામેલાં, મોટાં ફળને પામે છે. ભોગવાન એવો તે તેજવડે નિર્મળ સૂર્યના જેવો સ્વચ્છ ભાસે છે. વળી સર્વ ઇચ્છા પ્રમાણે જનારા, દિવ્ય, સૂર્ય સરખાં મનને પ્રિય એવાં વિમાનમાં રમણ કરનારી, કોમળ, સારાં તેજવાળી, સ્થૂળ, સ્તન, સાથળ અને જઘનવાળી, દિવ્ય ઘરેણાંઓથી શણગારેલી સ્ત્રીઓ તેને સો ગણી દશ હજાર, (દશ લાખ) કલ્પ જેટલાં વર્ષો સુધી રમણ કરાવે છે. બાર માસ સુધી સત્ય વ્રતમાં તત્પર જે મનુષ્ય ઓગણત્રીશમે દિવસે એક વખત ભોજન જમે છે તેને દેવ ઋષિ તથા રાજ ઋષિઓએ પૂજેલા,

દિવ્ય, શુભ લોકો મળે છે. વળી તે સૂર્ય ને ઇન્દ્રના સરખી કાંતિવાળાં, દિવ્ય, સુવર્ણમય, રત્નોથી યુક્ત, અપ્સરાઓના ગણોથી ભરેલ, ગંધર્વોના શબ્દવાળાં યોગ્ય વિમાનને પામે છે; તેમાં દિવ્ય આભરણોથી ભૂષિત, પ્રિય લાગે એવી, સુંદર મદોન્મત્ત અને શુભ એવી નારીઓ એને રમણ કરાવે છે. ભોગવાન્, તેજે કરી યુક્ત, અગ્નિની સમાન કાંતિવાળો, દિવ્ય અને અમરની (દેવની) પેઠે દિવ્ય શરીરથી શોભતો એવો તે વસુના, મરૂતના સાધ્યોના, અશ્વિનીકુમારોના અને રૂદ્રોના લોક પ્રત્યે તથા બ્રહ્માના લોક પ્રત્યે જાય છે. બાર માસ સુધી શાંતિમાં મન રાખી એક માસ જાય ત્યારે એક વખત જમે તે જરૂર બ્રહ્મલોકને પામે છે. વળી સુધા રસના આહારને કરનાર, શ્રીમાન્, સર્વનાં મનને હરનાર, તેજ, શરીર અને લક્ષ્મી (કાંતિ) વડે કિરણોવાળા સૂર્ય સરખો શોભે છે. તેમ વિમાનમાં બેઠેલો, દિવ્યમાળા અને વસ્ત્રોને ધારણ કરનાર, દિવ્ય ગંધના લેપવાળો, સુખોમાં પ્રીતિવાળો, ભોગી, અને દુઃખોને ન જાણનારો તે પોતાની મેળે કાંતિરૂપ એવી સ્ત્રીઓથી માન પામે છે. જૂદાં જૂદાં રમણ અને રૂપોવાળી, જૂદા જૂદા ભોગવાળી, જૂદી જૂદી મધુર ભાષાઓવાળી અને જૂદી જૂદી પ્રીતિવાળી, રૂદ્ર અને દેવ ઋષિઓની કન્યાઓ તેને પૂજે છે. ગગનના સરખા આકારવાળાં, આગળ સૂર્ય અને વૈદૂર્ય મણિ સરખાં, પાછળ ચન્દ્ર સરખાં, ઉત્તરમાં વાદળ સરખાં, દક્ષિણ દિશામાં રાતી કાંતિવાળાં, નીચે નીલ મંડળવાળાં, ઉંચે ઉત્તમ ચિત્ર સરખાં વિમાનમાં પૂજા પામેલો તે એકલો વસતો નથી.[1] એ બુદ્ધિમાન્ માણસનાં બ્રહ્મલોકમાં રહેવાનાં જેટલાં હજાર વર્ષો સુધી જંબુદ્વીપમાં વૃષ્ટિ થાય છે તેટલાં વર્ષો કહ્યાં છે. માસે ઉપવાસવાળો, દેવના સરખી કાંતિવાળો મનુષ્ય આકાશથી વર્ષાકાળમાં વર્ષતા મેઘથી જેટલાં બિંદુઓ (ટીપાં) પડે છે તેટલાં વર્ષો સુધી વસે છે. દશ વર્ષે ઉત્તમ સ્વર્ગને પામી પછી મોટા ઋષિપણાને પામી શરીર સહિત ગતિ કરનાર થાય છે.

આ પ્રમાણે ઘણા નિયમોવડે પવિત્ર થએલો મુનિ, દાન્ત, ક્રોધને જીતનાર, ઉદરને જીતનાર સદા અગ્નિ પ્રત્યે હોમ કરનાર, એક નિશ્ચયવાળો, સંધ્યાની ઉપાસનાને સેવનારો અને આકાશ સરખા સ્વભાવવાળો જે નર ભોજન કરે છે તે સૂર્ય સરખી કાંતિવાળો થાય છે. હે રાજન્! તેવા પ્રકારવાળો માણસ પોતાના શરીર સહિત સ્વર્ગ પ્રત્યે જઇ જેમ દેવ હોય તેમ ઇચ્છા પ્રમાણે પુણ્યરૂપ સ્વર્ગને ભોગવે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ પાર્થ! જે રીતે દરિદ્ર માનવોને યજ્ઞનું ફળ મળેલું છે અને જે રીતે આ ઉપવાસો કરી ઉત્તમ ગતિને પામે છે તે રીતે ક્રમ પ્રમાણે આ, ઉપવાસના ફળરૂપ, ઉત્તમ, યજ્ઞોનો વિધિ તમને કહ્યો, માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! દેવ અને બ્રાહ્મણોની પૂજામાં પ્રીતિવાળા થાઓ. હે ભારત : આ વિસ્તારથી ઉપવાસનો વિધિ કહ્યો એમાં એક નિશ્ચયવાળા, સાવધાન, પવિત્રતાવાળા, દંભ, ને દ્રોહ રહિત કુશળ બુદ્ધિવાળા, અચળ અને કંપ રહિત મહાત્માઓમાં તમને સંશય થાઓ માં.

दम्भद्रोहनिवृत्तेषु कृतबुद्धिषु भारत।
अचलेष्वप्रकम्पेषु मा ते भूदत्र संशयः ॥ १४४ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे उपवासविधिर्नामसप्ताधिक शततमोऽध्यायः ॥ १०७॥

---

૧ મતલબ કે અનેક સાથે વસે છે.

અધ્યાય ૧૦૮ મો. ઉત્તમોત્તમ તીર્થ.

युधिष्ठिर उवाच—यद्वरं सर्वतीर्थानांतन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥
यत्र चैव परं शौचं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ! જે સર્વ તીર્થોના મધ્યમાં ઉત્તમ હોય તે મને કહો, અને જેમાં ઉત્તમ પવિત્રપણું હોય તે પણ મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—સર્વ તીર્થો જરૂર ગુણવાળાં છે પણ બુદ્ધિમાનનું જે તીર્થ અને શૌચ (પવિત્રતા) છે તે મારાથી સાવધાન થઇ સાંભળો. અગાધ, નિર્મળ, શુદ્ધ, સત્યરૂપ જળવાળું, ધીરતારૂપ ધુનાઓવાળું, મનરૂપ તીર્થ છે તેમાં સદા કાળના સત્વ ગુણનો આશ્રય કરી સ્નાન કરવું. અનર્થિપણું (ઇચ્છાહીનપણું), સરલતા, સત્યતા, કોમળતા, સર્વ પ્રાણિયોની અહિંસા, અક્ષરપણું, દમ (મનનો નિગ્રહ) અને શમ બહારની ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ આ સર્વ, તીર્થનું શૌચ[1] છે. જેઓ, મમતા રહિત, અહંકાર રહિત, સુખ દુઃખ રહિત, પરિગ્રહ (દાન લેવાથી) રહિત, પવિત્ર અને ભિક્ષાપણું ભોગવે છે તેઓ તીર્થરૂપ થાય છે. જે જળથી ભિનાં શરીરવાળો છે તે ન્હાએલો નથી કહેવાતો પણ જે દમવડે[2] સ્નાત છે તે ન્હાએલો કહેવાય છે અને બાહેર અને માંહે પવિત્ર છે. જેઓને સ્પૃહા (ઇચ્છા) ઉત્પન્ન થતી નથી, જેઓ થઇ ગએલાં કાર્યોમાં ઇચ્છા રહિત તથા પ્રાપ્ત થતા અર્થોમાં મમતા રહિત છે, તેઓનું પરમ શૌચજ છે. આ લોકમાં ઉત્તમ જ્ઞાન, શરીરનાં વિશેષપણાથી શૌચરૂપ છે, તેમ મનનું શૌચ નિષ્કિંચન (નિર્ધન) પણું અને પ્રસન્નતા છે. વ્રતશૌચ (આચરણની પવિત્રતા), મનઃશૌચ (મનની પવિત્રતા), એથી બીજું તીર્થ શૌચ (તીર્થવડે પવિત્રતા) અને જે જ્ઞાનથી થએલું શૌચ છે તે શૌચ ઉત્તમ કહેલું છે. જે મનરૂપી તીર્થમાં મને કરી અતિ પ્રકાશેલાં બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપ જળવડે સ્નાન કરે છે તે સ્નાન તત્વદર્શિનું છે.[2] જેણે પવિત્રપણાનો આરોપ કરેલો છે, જે નિત્ય ભાવ યુક્ત અને કેવળ ગુણોથી સંપન્ન છે તે નર સદા પવિત્રજ છે. હે ભારત! આ શરીરમાં રહેલાં તીર્થો કહ્યાં, હવે પૃથ્વીમાં જે પુણ્યરૂપ તીર્થો છે તે પણ સાંભળો. માનવ શરીરના પવિત્ર ભાગો કહેલા છે, તેઓનાં કીર્ત્તનથી, તીર્થનાં સ્નાનથી અને પિતૃના તર્પણથી જેઓ તીર્થોમાં પાપને દૂર કરે છે તેઓ સુખે કરી સ્વર્ગમાં જાય છે. વળી તેઓ સજ્જનોના મેળાપથી, પૃથ્વીનાં અને જળનાં તેજથી અતિ પુણ્યભાગી થાય છે. કેક, પુણ્યકારી મનનાં તીર્થો છે અને બીજાં પૃથ્વીનાં તીર્થો છે તે બંનેમાં જે સ્નાન કરે છે તે ઝટ સિદ્ધિ પામે છે. જેમ એકલું બળ ક્રિયાથી હીન કામ સાધતું નથી અને જેમ એકલી ક્રિયા બળ વગર કામ સાધતી નથી, તથા એ બે મળવાથી કામ સિદ્ધ થાય છે એમ શરીરનાં શૌચ અને તીર્થનાં શૌચવડે યુક્ત, પવિત્ર થએલો મનુષ્ય સિદ્ધિ પામે છે, માટે બે પ્રકારવાળું શૌચ ઉત્તમ છે.

एवं शरीरशौचेन तीर्थशौचेन चान्वितः ।
शुचिः सिद्धिमवाप्नोति द्विविधं शौचमुत्तमम् ॥ २१ ॥

---

૧ મનરૂપ તીર્થની પવિત્રતા છે. ૨ અંતરની ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવાથી.

૨ તે સ્નાન તત્વવેત્તાનું માન્ય છે.

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे शौचविधावष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

અધ્યાય ૧૦૯ મો. માસિક વિષ્ણુપૂજનનું ફળ.

युधिष्ठिर उवाच—सर्वेषामुपवासानां यच्छ्रेयः सुमहत्फलम् ।
यच्चाप्यसंशयं लोके तन्मे त्वंवक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—સર્વ ઉપવાસોમાં જે અતિ મોટાં ફળવાળું શ્રેય અને જે લોક સંશય રહિત હોય તે તમે મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા-હે રાજન્! બ્રહ્માએ પોતે જેમ કહેલું છે અને જે કરવાથી પુરૂષ સુખી થાય છે એમાં સંશય નથી, તે સાંભળો. માર્ગશીર્ષ માસમાં બારશને દિવસે રાતે કેશવ ભગવાન્, (શ્રીકૃષ્ણ)ને પૂજવાથી અશ્વમેધને પામે છે અને એનું પાપ નાશ પામે છે, તેમજ પૌષ માસમાં નારાયણને પૂજવાથી વાજપેય યજ્ઞને તથા ઉત્તમ સિદ્ધિને પામે છે. માઘ માસમાં બારશને રાત્રે લક્ષ્મીના પતિ (વિષ્ણુ) નું પૂજન કરવાથી રાજસૂય યજ્ઞને પામે છે અને કુળનો ઉદ્ધાર કરે છે. તેમજ ફાલ્ગુન (ફાગણ) માસમાં ગોવિંદ એમ કહી પૂજન કરનારો અતિરાત્ર યજ્ઞને પામે છે અને સોમ લોક પ્રત્યે જાય છે. ચૈત્ર માસમાં બારશને દિવસે દિવસરાત્રિ વિષ્ણુ એમ કહી તેનું સ્મરણ કરનારો પૌંડરીક યજ્ઞને પામે છે અને દેવલોક પ્રત્યે જાય છે. વૈશાખ માસમાં બારશને દિને મધુ દૈત્યને મારનારા ભગવાન્ (કૃષ્ણ)નું પૂજન કરનાર, અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞને પામે છે તથા ચંદ્રના લોક પ્રત્યે જાય છે. જ્યેષ્ઠ (જેઠ) માસમાં બારશ તિથિ હોય ત્યારે દિવસરાત્રિ ત્રિવિક્રમ (વામન) ભગવાનને પૂજવાથી ગવાંમેધ (ગોમેધ) યજ્ઞને પામે છે તથા અપ્સરાઓને માણે છે. અષાઢ માસમાં બારશ તિથિ હોય ત્યારે વામન એમ કહી તેને પૂજનારો નરમેધ યજ્ઞને પામે છે તથા મોટા પુણ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રાવણ માસમાં બારશ હોય ત્યારે દિવસરાત્રિ લક્ષ્મીને ધારણ કરનારા ભગવાનને સેવે છે તે પંચ યજ્ઞોને પામે છે તથા વિમાનમાં સુખ માણે છે; ભાદ્રપદ માસમાં ઋષિકેશ (શ્રીકૃષ્ણ) એમ કહી તેનું પૂજન કરનાર સૌત્રામિ યજ્ઞને પામે છે તથા જરૂર પવિત્ર મનવાળો થાય છે. આશ્વિન માસમાં પદ્મનાભ એમ કહી તેનું (કૃષ્ણનું) પૂજન કરનાર ગોસહસ્ત્રના* ફળને તથા પુણ્યને પામે છે એમાં સંશય નથી. કાર્તિક માણસમાં બારશ તિથિ હોય ત્યારે હે દામોદર (દામ જેના ઉદર વિષે છે એવા શ્રીકૃષ્ણ) એમ કહી તેનું પૂજન કરનારો પુરૂષ અથવા સ્ત્રી ગવાંયજ્ઞ (ગોયજ્ઞ)ને પામે છે એમાં સંશય નથી. આ પ્રમાણે વર્ષ સુધી કમળ સરખાં નેત્રવાળા વિષ્ણુનું અર્ચન કરનારો નર જાતિસ્મરણ (પૂર્વ જન્મની યાદી)ને પામે છે તથા બહુ સુવર્ણને પામે છે. જે દિવસે દિવસે તેમાં ભાવ રાખી વિષ્ણુને સેવે છે તેણે વ્રત સમાપ્ત થાય ત્યારે બ્રાહ્મણોને જમાડવા અથવા ઘૃત (ઘી) દેવરાવવું, આથી બીજો ઉત્તમ ઉપવાસ નથી, એમ પોતે ભગવાન્ વિષ્ણુએજ આગળ કહેલું છે.

अतः परं नोपवासो भवतीति विनिश्चयः ।
उवाच भगवान् विष्णुः स्वयमेव पुरातनम् ॥ १७ ॥

* એ નામના યજ્ઞ અથવા હજાર ગાયોના દાનના ફળને.

અધ્યાય ૧૦૮ મો. ઉત્તમોત્તમ તીર્થ.

युधिष्ठिर उवाच—यद्वरं सर्वतीर्थानांतन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥
यत्र चैव परं शौचं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ! જે સર્વ તીર્થોના મધ્યમાં ઉત્તમ હોય તે મને કહો, અને જેમાં ઉત્તમ પવિત્રપણું હોય તે પણ મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—સર્વ તીર્થો જરૂર ગુણવાળાં છે પણ બુદ્ધિમાનનું જે તીર્થ અને શૌચ (પવિત્રતા) છે તે મારાથી સાવધાન થઇ સાંભળો. અગાધ, નિર્મળ, શુદ્ધ, સત્યરૂપ જળવાળું, ધીરતારૂપ ધુનાઓવાળું, મનરૂપ તીર્થ છે તેમાં સદા કાળના સત્વ ગુણનો આશ્રય કરી સ્નાન કરવું. અનર્થિપણું (ઇચ્છાહીનપણું), સરલતા, સત્યતા, કોમળતા, સર્વ પ્રાણિયોની અહિંસા, અક્ષરપણું, દમ (મનનો નિગ્રહ) અને શમ બહારની ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ આ સર્વ, તીર્થનું શૌચ[1] છે. જેઓ, મમતા રહિત, અહંકાર રહિત, સુખ દુઃખ રહિત, પરિગ્રહ (દાન લેવાથી) રહિત, પવિત્ર અને ભિક્ષાપણું ભોગવે છે તેઓ તીર્થરૂપ થાય છે. જે જળથી ભિનાં શરીરવાળો છે તે ન્હાએલો નથી કહેવાતો પણ જે દમવડે[૨] સ્નાત છે તે ન્હાએલો કહેવાય છે અને બાહેર અને માંહે પવિત્ર છે. જેઓને સ્પૃહા (ઇચ્છા) ઉત્પન્ન થતી નથી, જેઓ થઇ ગએલાં કાર્યોમાં ઇચ્છા રહિત તથા પ્રાપ્ત થતા અર્થોમાં મમતા રહિત છે, તેઓનું પરમ શૌચજ છે. આ લોકમાં ઉત્તમ જ્ઞાન, શરીરનાં વિશેષપણાથી શૌચરૂપ છે, તેમ મનનું શૌચ નિષ્કિંચન (નિર્ધન) પણું અને પ્રસન્નતા છે. વ્રતશૌચ (આચરણની પવિત્રતા), મનઃશૌચ (મનની પવિત્રતા), એથી બીજું તીર્થ શૌચ (તીર્થવડે પવિત્રતા) અને જે જ્ઞાનથી થએલું શૌચ છે તે શૌચ ઉત્તમ કહેલું છે. જે મનરૂપી તીર્થમાં મને કરી અતિ પ્રકાશેલાં બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપ જળવડે સ્નાન કરે છે તે સ્નાન તત્વદર્શિનું છે. [૨] જેણે પવિત્રપણાનો આરોપ કરેલો છે, જે નિત્ય ભાવ યુક્ત અને કેવળ ગુણોથી સંપન્ન છે તે નર સદા પવિત્રજ છે. હે ભારત! આ શરીરમાં રહેલાં તીર્થો કહ્યાં, હવે પૃથ્વીમાં જે પુણ્યરૂપ તીર્થો છે તે પણ સાંભળો. માનવ શરીરના પવિત્ર ભાગો કહેલા છે, તેઓનાં કીર્ત્તનથી, તીર્થનાં સ્નાનથી અને પિતૃના તર્પણથી જેઓ તીર્થોમાં પાપને દૂર કરે છે તેઓ સુખે કરી સ્વર્ગમાં જાય છે. વળી તેઓ સજ્જનોના મેળાપથી, પૃથ્વીનાં અને જળનાં તેજથી અતિ પુણ્યભાગી થાય છે. કેટ, પુણ્યકારી મનનાં તીર્થો છે અને બીજાં પૃથ્વીનાં તીર્થો છે તે બંનેમાં જે સ્નાન કરે છે તે ઝટ સિદ્ધિ પામે છે. જેમ એકલું બળ ક્રિયાથી હીન કામ સાધતું નથી અને જેમ એકલી ક્રિયા બળ વગર કામ સાધતી નથી, તથા એ બે મળવાથી કામ સિદ્ધ થાય છે એમ શરીરનાં શૌચ અને તીર્થનાં શૌચવડે યુક્ત, પવિત્ર થએલો મનુષ્ય સિદ્ધિ પામે છે, માટે બે પ્રકારવાળું શૌચ ઉત્તમ છે.

एवं शरीरशौचेन तीर्थशौचेन चान्वितः।
शुचिः सिद्धिमवाप्नोति द्विविधं शौचमुत्तमम् ॥ २१ ॥

---

૧ મનરૂપ તીર્થની પવિત્રતા છે. ૨ અંતરની ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવાથી.
૨ તે સ્નાન તત્વવેત્તાનું માન્ય છે.

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे शौचविधावष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

અધ્યાય ૧૦૯ મો. માસિક વિષ્ણુપૂજનનું ફળ.

युधिष्ठिर उवाच—सर्वेषामुपवासानां यच्छ्रेयः सुमहत्फलम् ।
यच्चाप्यसंशयं लोके तन्मे त्वंवक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

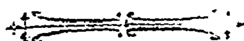
યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—સર્વ ઉપવાસોમાં જે અતિ મોટાં ફળવાળું શ્રેય અને જે લોક સંશય રહિત હોય તે તમે મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા-હે રાજન્! બ્રહ્માએ પોતે જેમ કહેલું છે અને જે કરવાથી પુરૂષ સુખી થાય છે એમાં સંશય નથી, તે સાંભળો. માર્ગશીર્ષ માસમાં બારશને દિવસે રાતે કેશવ ભગવાન્, (શ્રીકૃષ્ણ)ને પૂજવાથી અશ્વમેધને પામે છે અને એનું પાપ નાશ પામે છે, તેમજ પૌષ માસમાં નારાયણને પૂજવાથી વાજપેય યજ્ઞને તથા ઉત્તમ સિદ્ધિને પામે છે. માઘ માસમાં બારશને રાત્રે લક્ષ્મીના પતિ (વિષ્ણુ)નું પૂજન કરવાથી રાજસૂય યજ્ઞને પામે છે અને કુળનો ઉદ્ધાર કરે છે. તેમજ ફાલ્ગુન (ફાગણ) માસમાં ગોવિંદ એમ કહી પૂજન કરનારો અતિરાત્ર યજ્ઞને પામે છે અને સોમ લોક પ્રત્યે જાય છે. ચૈત્ર માસમાં બારશને દિવસે દિવસરાત્રિ વિષ્ણુ એમ કહી તેનું સ્મરણ કરનારો પૌંડરીક યજ્ઞને પામે છે અને દેવલોક પ્રત્યે જાય છે. વૈશાખ માસમાં બારશને દિને મધુ દૈત્યને મારનારા ભગવાન્ (કૃષ્ણ)નું પૂજન કરનાર, અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞને પામે છે તથા ચંદ્રના લોક પ્રત્યે જાય છે. જ્યેષ્ઠ (જેઠ) માસમાં બારશ તિથિ હોય ત્યારે દિવસરાત્રિ ત્રિવિક્રમ (વામન) ભગવાનને પૂજવાથી ગવાંમેધ (ગોમેધ) યજ્ઞને પામે છે તથા અપ્સરાઓને માણે છે. અષાઢ માસમાં બારશ તિથિ હોય ત્યારે વામન એમ કહી તેને પૂજનારો નરમેધ યજ્ઞને પામે છે તથા મોટા પુણ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રાવણ માસમાં બારશ હોય ત્યારે દિવસરાત્રિ લક્ષ્મીને ધારણ કરનારા ભગવાનને સેવે છે તે પંચ યજ્ઞોને પામે છે તથા વિમાનમાં સુખ માણે છે; ભાદ્રપદ માસમાં ઋષિકેશ (શ્રીકૃષ્ણ) એમ કહી તેનું પૂજન કરનાર સૌત્રાણિ યજ્ઞને પામે છે તથા જરૂર પવિત્ર મનવાળો થાય છે. આશ્વિન માસમાં પદ્મનાભ એમ કહી તેનું (કૃષ્ણનું) પૂજન કરનાર ગોસહસ્રના* ફળને તથા પુણ્યને પામે છે એમાં સંશય નથી. કાર્તિક માણસમાં બારશ તિથિ હોય ત્યારે હે દામોદર (દામ જેના ઉદર વિષે છે એવા શ્રીકૃષ્ણ) એમ કહી તેનું પૂજન કરનારો પુરૂષ અથવા સ્ત્રી ગવાંયજ્ઞ (ગોયજ્ઞ)ને પામે છે એમાં સંશય નથી. આ પ્રમાણે વર્ષ સુધી કમળ સરખાં નેત્રવાળા વિષ્ણુનું અર્ચન કરનારો નર જાતિસ્મરણ (પૂર્વ જન્મની યાદી)ને પામે છે તથા બહુ સુવર્ણને પામે છે. જે દિવસે દિવસે તેમાં ભાવ રાખી વિષ્ણુને સેવે છે તેણે વ્રત સમાપ્ત થાય ત્યારે બ્રાહ્મણોને જમાડવા અથવા ઘૃત (ઘી) દેવરાવવું, આથી બીજો ઉત્તમ ઉપવાસ નથી, એમ પોતે ભગવાન્ વિષ્ણુએજ આગળ કહેલું છે.

अतः परं नोपवासो भवतीति विनिश्चयः।
उवाच भगवान् विष्णुः स्वयमेव पुरातनम् ॥ १७ ॥

---

* એ નામના યજ્ઞ અથવા હજાર ગાયોના દાનના ફળને.

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विष्णोर्द्वादशकं नामनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

અધ્યાય ૧૧૦ મો. અંગેઅંગ રહેલાં નક્ષત્રો.

वैशंपायन उवाच—शरतल्पगतं भीष्मं वृद्धं कुरुपितामहम्
उपगम्य महाप्राज्ञः पर्यपृच्छत् युधिष्ठिरः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—બાણની શય્યામાં સુતેલા કુરૂઓના પિતામહ, વૃદ્ધ ભીષ્મની પાસે જઈ મહા બુદ્ધિમાન્ યુધિષ્ઠિરે આમ પૂછ્યું. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે, અંગોનાં રૂપનું સૌભાગ્ય ને પ્રિય કેમ થાય અને ધર્મ અર્થ તથા કામવાળો, સુખને ભોગવનાર કેમ થાય? ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજેંદ્ર! માર્ગશીર્ષ માસના પડવાને દિવસે મૂળ નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર હોય ત્યારે ચન્દ્રમાની મૂર્ત્તિના અવયવો વિષે નક્ષત્રોનો ન્યાસ કરવો. મૂળ નક્ષત્રે કરી પગોને કલ્પવા, જંઘા વિષે રોહિણી નક્ષત્ર જાણવું, અશ્વિનીમાં બે જઘન જાણવાં. પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા વિષે બે સાથળ જાણવી. પૂર્વાફાલ્ગુન અને ઉત્તરા ફાલ્ગુનરૂપ ગુહ્યસ્થાન જાણવું. કૃત્તિકારૂપ કેડ જાણવી. પૂર્વાભાદ્રપદ અને ઉત્તરાભાદ્રપદરૂપ નાભિ જાણવી. રેવતી વિષે નેત્રમંડલ જાણવું. ધનિષ્ઠાઓ વિષે પૃષ્ટ (વાંસો) જાણવો. બાહુવડે અનુરાધા અને ઉત્તરા નક્ષત્રો જાણવાં. વિશાખા નક્ષત્રોમાં હાથવડે બે હાથનો ન્યાસ કરવો. હે રાજન્! પુનર્વસુ નક્ષત્રરૂપ આંગળીઓ જાણવી. આશ્લેષા નક્ષત્રોમાં નખો જાણવા. હે રાજેંદ્ર! કંઠને જ્યેષ્ઠારૂપ જાણવો. શ્રવણવડે કાન વિષે ન્યાસ કરવો. પુષ્યરૂપ ન્યાસ કાન વિષે કરવો. દાંત ને હોઠરૂપ સ્વાતિ નક્ષત્ર કહેવાય છે. શતભિષા નક્ષત્રને હાસ્ય, મઘા નક્ષત્રને નાસિકા, નેત્રરૂપ મૃગશિર અને લલાટ વિષે મિત્ર નક્ષત્ર જાણવું. હે નરાધિપ! ભરણી નક્ષત્રમાં મસ્તક જાણવું. કેશોને આર્દ્રા નક્ષત્રરૂપ જાણવા. આ રીતે પૂર્ણિમા પર્યંત જપહોમ ન્યાસ વગેરે તે તે મંત્રો સહિત કરવું. જ્યારે વ્રત સમાપ્ત થાય ત્યારે વેદના પારને જાણનારા બ્રાહ્મણને ઘૃત આપવું.[1] આમ કરવાથી મનુષ્ય સુભગ (સારાં ભાગ્યવાળો અથવા સુંદર) જોવા યોગ્ય, અને જ્ઞાન ભાગી થાય છે. વળી પૂર્ણિમાના ચન્દ્રની પેઠે પરિપૂર્ણ અંગવાળો થાય છે.

सुभगो दर्शनीयश्च ज्ञानभाग्यश्च जायते ।
जायते परिपूर्णाङ्गः पौर्णमास्येव चन्द्रमाः ॥ १० ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

અધ્યાય ૧૧૧ મો. સ્વર્ગનરકનું કારણ.

युधिष्ठिर उवाच—पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
श्रोतुमिच्छामि मर्त्यानां संसारविधिमुत्तमम् ॥ १ ॥

---

૧ હોમ દ્રવ્ય પણ ઘૃત જાણવું.

યુધિષ્ઠિર—હે સર્વ શાસ્ત્રોમાં કુશળ, મહાપ્રાજ્ઞ પિતામહ ! મનુષ્યોના ઉત્તમ સંસારના વિધિને સાંભળવા હું ઇચ્છું છું. હે રાજેંદ્ર ! હે નૃપ ! પૃથ્વીમાં ક્યા આચરણથી વર્ત્તનારા નરો ઉત્તમ સ્વર્ગને તથા નરકને પામે છે ? વળી જેનાં કાષ્ઠ અને મૃત્તિકાના પિંડ સરખાં, મરેલાં શરીરને તજી અહિંથી પરલોક પ્રત્યે જાય છે ત્યારે કોણ તેઓની પાછળ જાય છે ? ભીષ્મ બોલ્યા—આ ઉદાર બુદ્ધિવાળા, ભગવાન્ બૃહસ્પતિ આવે છે, એ અતિ મોટાં ભાગ્યવાળા, (બૃહસ્પતિ) ને આ જુતું ગુહ્ય તમે પૂછો, કારણ કે આજે બીજા કોઇથી એ કહી શકાય એમ નથી, કોઇ પણ ઠેકાણે બીજો બૃહસ્પતિની બરોબર બોલનાર નથી. વૈશંપાયન બોલ્યા–આ પ્રમાણે તે બે પૃથાપુત્ર યુધિષ્ઠિર અને ગંગાના પુત્ર ભીષ્મ બોલતા હતા તેવામાં સ્વર્ગનાં પૃષ્ઠથી (સ્વર્ગ ઉપરથી) અતિ શુદ્ધ મનવાળા બૃહસ્પતિ આવ્યા. તે વખતે ભીષ્મ જેના અગ્રેસર છે એવા રાજાએ અને સર્વ સભાસદોએ અનુપમ પૂજા કરી. પછી ધર્મના રાજા (યુધિષ્ઠિર) ભગવાન બૃહસ્પતિની સમીપ જઇ ન્યાય પ્રમાણે તત્વથી પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા. યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે હે ભગવન્ ! સર્વ ધર્મને જાણનાર અને સર્વ શાસ્ત્રોમાં કુશળ મનુષ્યને પિતા, માતા, પુત્ર, ગુરૂ, જ્ઞાતિ સંબંધિયોનો વર્ગ તથા મિત્રવર્ગ કોણ સહાય થાય છે ? જ્યારે જનો કાષ્ઠ અને માટીના પિંડા સરખાં, મરેલા શરીરને તજી પરલોક પ્રત્યે જાય છે ત્યારે કોણ એને અનુસરે છે ?

બૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે રાજન્ ! માણસ એકલો જન્મે છે, એકલોજ વિનાશ પામે છે, એકલો દુઃખોને તરી જાય છે અને એકલો દુષ્ટ ગતિને પામે છે. પિતા, માતા, ભાઇ, પુત્ર, ગુરૂ, જ્ઞાતિ, સંબંધિયોનો વર્ગ અને મિત્રવર્ગ સહાય થતો નથી (સાથે આવતો નથી). કાષ્ઠ અને માટીના પિંડ સરખાં મરેલા શરીરને તજી બે ઘડી વારની બરોબર રોયા પછી સૌ પાછાં જાય છે. તેઓએ તજેલા શરીરની પાછળ એકલો ધર્મ જાય છે માટે સદા નરોએ સાથે આવનારા ધર્મને સેવવો. ધર્મયુક્ત પ્રાણી ઉત્તમ, સ્વર્ગની ગતિને પામે છે. તેમજ અધર્મવાળો પ્રાણી નરકને પામે છે તેથી પંડિતે ન્યાયથી આવેલા દ્રવ્યોવડે ધર્મને સેવવો. મનુષ્યોને પરલોક જવામાં એકલો ધર્મ સહાય છે પણ પરને અર્થે લોભમાં મોહ પામેલો, બહુશ્રુત નહિ એવો નર લોભથી, મોહથી, દયાથી, અથવા ભયથી ન કરવાનાં કામ કરે છે માટે અધર્મ રહિત ધર્મ, અર્થ અને કામ એ પામવા, કારણ કે એ ત્રણ જીવિતનાં ફળરૂપ છે. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે ધર્મયુક્ત, પરમ, હિતકારી ભગવાન્નું વચન સાંભળ્યું. હવે શરીરના સંચય (અવસ્થિતિ) ને જાણવા મારી બુદ્ધિ થઇ છે. ધર્મ કેવી રીતે મનુષ્યોનાં મરેલાં, અદૃશ્ય વિષયને પામેલાં અસ્પષ્ટપણાને પ્રાપ્ત થએલાં સૂક્ષ્મ શરીરને અનુસરે છે. બૃહસ્પતિ બોલ્યા સર્વ પ્રાણિયોના દિવસ રાત્રિ સાક્ષીરૂપ થએલા, પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ તેજ, મન, યમ, બુદ્ધિ, સર્વ ભેગાં નિરંતર ધર્મને જુવે છે તથા તેઓ સાથે ધર્મ પણ તે જીવની પાછળ જાય છે. હે મહામતે ! ચામડી, હાડકાં, માંસ, વીર્ય, અને રૂધિર આ જીવિત રહિત, શરીરને તજે છે ત્યારે ધર્મયુક્ત જીવ પરલોકને પામે છે. પછી પાંચ પ્રાણોમાં રહેલા દેવતાઓએ (જીવ)નાં જો શુભ હોય તો શુભ અથવા અશુભ હોય તો અશુભ કર્મને જુવે છે. ફરી શું સાંભળવા ઇચ્છો છો તે કહો ? ધર્મવાળો જીવ છે તે અહિં અને પરલોકમાં સુખ પામે છે, બીજી વાર હવે તમને શું કહું ? યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે ભગવાન્ ! આપે ધર્મ નરની પાછળ જાય છે તે તો દર્શાવ્યું, હવે વીર્ય કેમ પ્રવર્તે છે એ જાણવા ઇચ્છું છું. બૃહસ્પતિ બોલ્યા–

હે નરેશ્વર! પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ, તેજ તથા મન, આ શરીરમાં રહેલા દેવો જે અન્ન (અનાજ) ખાય છે અને પછી હે શુદ્ધાત્મન્ રાજેંદ્ર! મન જેઓમાં છઠ્ઠું છે એવાં પાંચ ભૂત તૃપ્ત થાય છે ત્યારે વીર્ય સિદ્ધ થાય છે, તે પછી હે નૃપ! સ્ત્રી પુરૂષનાં આલિંગનથી (મળવાથી) ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સર્વ તમને કહ્યું ફરીને શું સાંભળવા ઇચ્છો છો? તે કહો. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—આપ ભગવાને જે રીતે ગર્ભ થાય છે તે મને કહ્યું પણ જેમ થએલો પુરૂષ તેઓપણાને પામે છે તે કહો. (સૂક્ષ્મ જીવ પંચભૂતની સમાનતાને કેમ પામે છે તે કહો). બૃહસ્પતિ બોલ્યા—માત્ર સમીપને પામેલો પુરૂષ ભૂતોવડે પરાભવ પામે છે (જીવ ભૂતો સાથે મળવાથી તેઓની સમાનતાને પામે છે. ફરી તે ભૂતોથી જૂદો પડેલો બીજી ગતિને પામે છે. સર્વ ભૂતો (પંચમહાભૂતો)થી મળેલો જીવ ભૂતોનાં તાદાત્મ્યથી થએલાં અભિમાન-રૂપ પરાભવથી કર્ત્તાપણા વગેરેને પામે છે. પછી પંચભૂતમાં રહેલા દેવતાઓ એનાં શુભ અથવા જે અશુભ હોય તો તે કર્મને જુવે છે. ફરી તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો? યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે ભગવન! ભૂતોએ તજેલો જીવ, ચામડી, હાડકાં અને માંસને તજી ક્યાં રહેલો, સુખ દુઃખ ભોગવે છે? બૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે ભારત! કર્મયુક્ત જીવ ઝટ વીર્યપણાને પામેલો સ્ત્રીનાં પુષ્પને પામીને જણવા વખતે ઉત્પન્ન થાય છે. તે નર, યમના પુરૂષોવડે વધને, દુઃખને, સંસાર ચક્રને તથા ક્લેશને પામે છે. હે પાર્થિવ! આ લોકમાં તે પ્રાણી જન્મથી માંડી ધર્મનાં ફળનો આશ્રય કરી પુણ્ય કર્મને ભોગવે છે. જો જન્મથી માંડી શક્તિ પ્રમાણે ધર્મને સેવે છે તો તે પુરૂષ નિત્ય સુખ સેવે છે. જે ધર્મની પછી અધર્મને પણ સેવે છે તે જીવ સુખની પછી દુઃખને પામે છે. અધર્મ યુક્ત યમના દેશને પામેલો મોટું દુઃખ પામી પક્ષિ વગેરેની યોનિમાં જન્મે છે. મોહયુક્ત જીવ અહિં જે જે કર્મવડે જે યોનિમાં જન્મે છે, તે મારા કહેવાથી સાંભળો. આ ઇતિહાસ અને વેદમાં પણ કહેલું છે. મનુષ્ય લોક યમના ભયંકર દેશને પામે છે. હે પૃથ્વીપતે! પુણ્યરૂપ દેવોની, તુલ્ય, પક્ષિ વગેરેની યોનિથી જૂદાં સર્વ તરફ ગતિવાળાં સ્થાનકો છે. ગુણોથી બ્રહ્મલોકની સમાન, દિવ્ય, યમના સ્થાનમાં નિશ્ચિંત કર્મોએ બાંધેલો જંતુ દુઃખો ભોગવે છે. હવે પછી જે જે ભાવ અને કર્મવડે પુરૂષ કઠિન, તથા ઘોર ગતિને પામે છે તે કહું છું- મોહવાળો બ્રાહ્મણ ચાર વેદ ભણી પાપિથી દાન લેઇ ગધેડાની જાતિમાં જન્મે છે અને હે ભારત! ગધેડો પંદર વર્ષ જીવે છે. ગધેડો મરણ પામી બળદ થઇ સાત વર્ષ જીવે છે. બળદ મરણ પામી બ્રહ્મરાક્ષસ પણ થાય છે. ત્રણ માસ બ્રહ્મરાક્ષસ રહી પછીથી બ્રાહ્મણ થાય છે. હે ભારત! પાપિને યજન કરાવી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. ત્યાં પંદર વર્ષ જીવે છે અને કીડાના ભાવથી મુક્ત થયા પછી ગધેડો થાય છે. પાંચ વર્ષ ગધેડો, પાંચવર્ષ સુવર, પાંચવર્ષ કુકડો, પાંચવર્ષ શિયાળ અને એક વર્ષ સુધી કૂતરો થાય છે, તે પછી મનુષ્ય બને છે. જે બુદ્ધિ રહિત શિષ્ય ઉપાધ્યાયનું પાપ કરે છે તે જીવ ત્રણ સંસારો (જન્મ મરણ)ને પામે છે એમાં સંશય નથી. હે રાજેંદ્ર! પ્રથમ કૂતરો થાય છે, પછી રાક્ષસ થાય છે. તે પછી ગધેડો થાય છે, ત્યારપછી ક્લેશ પામેલો પ્રેત અને પાછળથી બ્રાહ્મણ થાય છે. જે પાપને કરનારો શિષ્ય મને કરીને ગુરૂની ભાર્યા પ્રત્યે જાય છે તે અધર્મવાળાં ચિત્તે કરી ઉગ્ર સંસારોને પામે છે. તે કૂતરાની જાતિમાં થએલો ત્રણ વર્ષ જીવે છે. તેમાં પણ મરણ પામી કીડાની યોનિમાં જન્મે છે, કીડાના ભાવને પામેલો વર્ષ એક જીવે છે. તેમાંથી મરણ પામેલો બ્રાહ્મણની જાતિમાં જન્મે છે. જો ગુરૂ, પુત્રની તુલ્ય

શિષ્યને કારણ વિના ઇચ્છાથી મારે છે તે પણ હિંસા કરનાર જન્મે છે. હે રાજન ! જે પુત્ર પિતા અને માતાનું અપમાન કરે છે તે પણ મરણ પામેલો જીવ પ્રથમ ગધેડો થાય છે, ગધેડાપણાને પામી દશ વર્ષ જીવે છે, પછી વર્ષ સુધી ઝુંડ થાય છે અને તે પછી માનવ થાય છે. જે પુત્રની ઉપર માતા પિતા બંને રોષ પામે છે તે પણ મરણ પછી ગુરૂનાં (માતપિતાનાં) ખરાબ ધ્યાનથી ગર્દભ થાય છે. ગધેડો થઇ દશ માસ જીવે છે. ચૌદ માસ સુધી કૂતરો ને સાત માસ સુધી બિલાડો થાય છે અને તે પછી મનુષ્ય બને છે. માતા પિતાની સામું બોલવાથી સારિક (આ નામનું પક્ષી) થાય છે. હે નૃપ ! તે બન્ને મારવાથી કાચબો થાય છે. દશ વર્ષ સુધી કાચબો, ત્રણ વર્ષ સુધી શેહાઇ અને છ માસ સુધી સર્પ થયા પછી મનુષ્ય થાય છે. જે ભર્ત્તા (સ્વામિ)ના પિંડને ભોગવનારો રાજાના દ્વેષવાળાં કર્મ કરે છે તે પણ મોહ પામેલો નર મરણ પામી વાનર (વાંદરો) થાય છે. દશ વર્ષ વાનર, પાંચ વર્ષ સુધી ઉંદર. પછી છ માસ સુધી કૂતરો થઇ તે પછી મનુષ્ય થાય છે. થાપણને હરનારો નર યમના લોકને પામી સો, સંસારને પામી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે, તેમાં પંદર વર્ષ સુધી જીવે છે. પછી હે ભારત ! પાપનો ક્ષય કરી મનુષ્ય થાય છે. ગુણોમાં દોષને જોનારો નર પણ મરણ પછી સાર્ંગક થાય છે. વિશ્વાસઘાતી, દુષ્ટ મતિવાળો નર માછલો થાય છે. આઠ વર્ષ સુધી માછલો થઇ મરણ પામેલો ચાર માસ મૃગ અને પછી હે ભારત ! બકરો થાય છે. બકરો મરણ પામી વર્ષ પૂરૂં થાય ત્યારે જીવ કીડો થાય છે અને તે પછી મનુષ્ય જન્મે છે. હે મહારાજ ! જવ, તલ, અડદ, કળથી, સરસવ, ચણા, કલાપ, મગ, ઘઉં, અને અતસી વગેરે ધાન્યોને તથા બીજાં ધાન્યને મોહથી હરણ કરનાર, બુદ્ધિ વગરનો જે, નિર્લજ્જ જીવ છે તે ઉંદર થાય છે. હે મહારાજ ! પછી મરણ પામી સુવર થાય છે. હે નૃપ ! માત્ર જન્મેલો સુવર રોગે કરી મરણ પામે છે તે પછી હે પાર્થિ-વ ! કર્મવડે મૂઢ કૂતરો થાય છે, પાંચ વર્ષ સુધી કૂતરો થયા પછી માનવ થાય છે. પર સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરવાથી વરૂ, કૂતરો, શિયાળ, ગીધ, સર્પ કંક અને તે પછી બગલો થાય છે. હે નૃપ ! મોહ પામેલો પાપી મનવાળો જે ભાઇની ભાર્યાને (પરાભવ કરે છે) તે પણ વર્ષ સુધી કોયલપણાને પામે છે, કામ માટે મિત્રની સ્ત્રીને, ગુરૂની સ્ત્રીને તથા રાજાની સ્ત્રીને અડવાથી મરણ પામી સુવર થાય છે. પાંચ વર્ષ સુવર, દશ વર્ષ શેહાઇ, પાંચ વર્ષ બિલા-ડો, દશ વર્ષ સુધી કુકડો ત્રણ માસ કીડી અને એક માસ સુધી કીડો થાય છે. આ જન્મ મરણોને પામી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે, તે કીડાની જાતિમાં ચૌદ માસ જીવે છે. ત્યાર પછી અધર્મનો ક્ષય કરી ફરીને મનુષ્ય થાય છે. હે વિભો ! સમીપ આવેલા વિવાહ, યજ્ઞ અથવા દાનમાં પણ જે મોહથી વિઘ્ન કરે છે તે મરણ પામી કીડો થાય છે. હે ભારત ! પંદર વર્ષ સુધી કીડો થઇ જીવે છે. પછી અધર્મનો ક્ષય કરી માનવ થાય છે. હે રાજન ! જે પ્રથમ કન્યાને દઇ બીજાને આપવા ઇચ્છે છે તે પણ જીવ મરણ પછી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યાં તેર વર્ષ જીવી તે, પછી અધર્મનો ક્ષય થયાથી યોગ્ય મનુષ્ય થાય છે. દેવનું કાર્ય કર્યા વિના અથવા પિતૃનું કાર્ય કર્યા વિના જમનારો મરણ પછી કાગડો થાય છે. સો વર્ષ સુધી કાગડો અને પછી કુકડો થાય છે. વળી માસ સુધી સર્પ પણ થાય છે, તે પછી મનુષ્ય થાય છે. જે પિતાની સમાન મોટા ભાઇની અવગણના કરે છે તે પણ મરણ પામી ક્રૌંચ પક્ષિની યોનિમાં જન્મે છે. વર્ષ સુધી ક્રૌંચ થઇ જીવે છે. પછી ચીરક

(આ નામનું પક્ષી) થાય છે. તે પછી મરણ પામેલો મનુષ્યપણાને પામે છે. શુદ્ર બ્રાહ્મણની સ્ત્રી પાસે જવાથી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. તે પછી નાશ પામી ફરીને સુવર થાય છે. હે નૃપ! જન્મેલો સુવર રોગવડે મરણ પામે છે. હે પાર્થિવ! તે પછી મૂઢ કર્મવડે કૂતરો થાય છે, કૂતરો થઇ કર્મ કરનારો એ પછીથી મનુષ્ય થાય છે. તેમાં છોકરૂં ઉત્પન્ન કરી મરણ પામેલો ઉંદર થાય છે. હે રાજન! કૃતા (કરેલા ઉપકાર)ને હણનારો મરણ પામી યમના લોક પ્રત્યે ગયેલો ક્રોધ પામેલા, યમના પુરૂષોવડે ભયંકર વધને પામે છે. વળી યમના દેશમાં ગએલો તે હે ભારત! દંડ સમુદ્ગર, દારૂણ અગ્નિકુંભ, અસિપત્રવન, ઘોરવાલુક, કૂટશાલ્મલી, આ, અને બીજી ઘણી વિપત વેઠયા પછી તે કૃતઘ્ન મનુષ્ય સંસારરૂપ ચક્રને પામી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. હે ભારત! પંદર વર્ષો સુધી કીડો થાય છે. પછી ગર્ભને પામી શિશુ એવો ત્યાંજ મરણ પામે છે. તે પછી જીવ હજારો ગર્ભોવડે ઘણા સંસારો પામ્યા પછી પક્ષિ વગેરેમાં જન્મે છે. તેમાં ઘણા વર્ષોના સમૂહો સુધી દુઃખ પામી ફરી ન થનારા જન્મ રહિત એવો કાચબો થાય છે. દહિને હરણ કરવાથી બગલો, સંસ્કાર ન પામેલા માછલાઓને હરવાથી દેડકો અને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો મધને ચોરવાથી ડાંસ થાય છે. ફળ, મૂળ, કે પુડા ચોરનાર કીડીઓ થાય છે. રાજમાષ (ચોળા) ચોરવાથી હલગોલક મોટાં પુછડાંવાળો ગોળ કીડો થાય છે. દુધપાક ચોરીને તેતરપણાને પામે છે. લોટના પુડલાને ચોરવાથી ઘૂડની એક જાતિમાં જન્મે છે. દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો નર લોહું ચોરવાથી કાગડો થાય છે. દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો નર કાંસાને હરવાથી હારિત પક્ષી થાય છે. રૂપાનું વાસણ હરવાથી કપોત (હોલો) થાય છે. સુવર્ણનું પાત્ર હરણ કરવાથી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. ધોયેલ હિરાગળ વસ્ત્ર ચોરવાથી કાચંડાપણાને પામે છે. હિરના વસ્ત્રને હરણ કરવાથી નર, વર્તક પક્ષી થાય છે. લુગડું ચોરવાથી માનવ પોપટ થાય છે. હિરાગળ વસ્ત્ર ચોરવાથી માનવ પોપટ થાય છે. હિરાગળ વસ્ત્ર ચોરવાથી મરણ પછી હંસ થાય છે. કપાસથી બનેલાં વસ્ત્રને હરવાથી મરણ પામી મનુષ્ય ક્રૌંચ પક્ષી થાય છે. હે ભારત! નર ગાડરની ઉનનાં બનેલાં વસ્ત્રને ચોરવાથી અને હિરાગળ વસ્ત્ર લેવાથી પ્રાણી સસલો થાય છે. હરતાળ વગેરેને હરી લેવાથી પુરૂષ મરણ પછી મોર થાય છે. રાતાં વસ્ત્રોને હરી લેવાથી ચકોર પક્ષી થાય છે. હે રાજન! લોભને આધિન થએલો માનવ આ લોકમાં અંગ વસ્ત્ર તથા ગંધોને ચોરવાથી છછુંદરપણાને પામે છે. તેમાં પંદર વર્ષ સુધી જીવે છે. પછી અધર્મનો ક્ષય કરી મનુષ્ય થાય છે. દૂધને ચોરવાથી બગલી થાય છે. હે રાજન! મોહવાળો જે નર તેલ ચોરે છે તે પણ મરણ પછી તૈલપાયી (આ નામનો કીડો) થાય છે. ધનની ઇચ્છાવાળો, શસ્ત્રસહિત એવો અધમ પુરૂષ અથવા જો વૈરી હોય તો તે શસ્ત્ર વગરના પુરૂષને હણવાથી મરણ પછી ગધેડો થાય છે. ગધેડો થઇ બે વર્ષ જીવે છે ને પછી શસ્ત્રવડે નાશ પામે છે. મરણ પામેલો તે, મૃગની જાતિમાં નિત્ય ઉદ્વેગવાળો થાય છે. તે મૃગ વર્ષ ગયા પછી શસ્ત્રવડે વધ પામે છે. મરણ પામેલો મૃગ પછીથી માછલો થાય છે, તે પણ જાળે કરી બંધન પામે છે અને ચોથે માસે શિકારી પશુ થાય છે. દશ વર્ષ સુધી પશુ, પાંચ વર્ષ સુધી દીપડો થયાં પછી કાળના ક્રમે પ્રેરેલો નાશ પામી અધર્મનો ક્ષય કર્યા પછી મનુષ્ય થાય છે. દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો જન સ્ત્રીને હણી યમના લોકને પામેલો ઘણા ક્લેશો પામી વિશ વાર જન્મ મરણ પામ્યા પછી હે મહારાજ! છેવટ કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. વિશ વર્ષ સુધી કીડો થઇને પછી મનુષ્ય થાય છે. ભોજન ચોરવાથી માખી થાય છે અને ઘણા માસ સુધી માખીયોનાં ટોળાંને

વશ થાય છે. પછી પાપનો ક્ષય કરી મનુષ્યપણાને પામે છે. ધાન્યને હરવાથી પુરૂષ લોમસ (ઘણાં રોમવાળો) થાય છે. જે નર હિંગ અથવા ખોળ મિશ્ર ભોજનને ચોરે છે તે ઘુસના જેવો ભયંકર ઉંદર થાય છે. હે વિશાંપતે ! નિત્ય પાપી મનવાળો જે, મનુષ્યોને ખાનાર છે તે અને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો ઘૃતને હરણ કરે છે તે કાકમદ્ગુ શિંગડાવાળો એળ પક્ષી થાય છે. દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો મત્સ્યના માંસને હરવાથી કાગડો અને લવણ ચોરવાથી ચિરિકાક (ઘણું જીવનાર કાગડાની જાતિ)માં જન્મેછે. હે તાત ! જે વિશ્વાસે થાપણ મૂકેલા ધનને છાનું રાખે છે તે નર આયુષ્ય રહિત થઇ મત્સ્યની જાતિમાં જન્મે છે. મત્સ્યની જાતિને પામી મરણ પામ્યા પછી મનુષ્ય થાય છે. મનુષ્યપણાને પામીને પણ ક્ષીણ આયુષવાળો ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભારત ! નરો પાપો કરવાથી પક્ષી વગેરે થાય છે. વળી જે નરો પાપોને કરી સદાવ્રતોવડે તેઓને (પાપોને) નાશ પમાડતા નથી તેઓ પોતાના પ્રમાણરૂપ કંઇ પણ ધર્મને જાણતા નથી તથા તેઓ સુખ દુઃખવાળા થઇ વ્યથા પામનારા થાય છે વળી તે નરો સારા વાસ રહિત, પાપી આચરણવાળા, લોભ મોહથી યુક્ત, મ્લેછો થાય છે, એમાં સંશય નથી. જે નરો, જન્મથી માંડી પાપોને તજે છે તેઓ રોગ રહિત, રૂપવાન્ અને ધનવાન્ થાય છે. સ્રીઓ પણ પાપ કરવાથી આ વિધિવડે પાપને પામે છે તથા તેઓ ઉપર વર્ણવેલાં પ્રાણિયોના સ્રીપણાને પામે છે. હે પાપરહિત ! પરનાં ધન હરવામાં જે દોષો છે તે સર્વ કહ્યા. આ મેં તમને લેશમાત્રપણાથી કહ્યું. વળી હે ભારત ! કથાને સમયે ફરી સાંભળજો. હે મહારાજ ! મેં આ પૂર્વે દેવ ઋષિયોના મધ્યમાં યથાયોગ્ય પૂછેલા બ્રહ્માના કહેવાથી સાંભળ્યું હતું તે તમને યથાયોગ્ય સમગ્રપણાથી કહ્યું, આ સાંભળી હે મહારાજ ! સદા ધર્મ વિષે મન કરો.

मयापि तच्चकार्त्स्न्येन यथावदनुवर्णितम् ।
एतच्छ्रुत्वा महाराज धर्मे कुरु मनः सदा ॥१३३॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे संसारचक्रंनाम एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

અધ્યાય ૧૧૨ મો. અન્નદાનનું માહાત્મ્ય.

युधिष्ठिर उवाच—अधर्मस्य गतिर्ब्रह्मन्कथिता मे त्वयानघ ।
धर्मस्य तु गतिं श्रोतुमिच्छामि वदतांवर ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે બ્રહ્મન્ ! હે અનઘ ! હે વક્તાઓમાં ઉત્તમ ! તમે મને અધર્મની ગતિ કહી, હવે હું ધર્મની ગતિ સાંભળવા ઇચ્છું છું. પાપવાળાં કર્મો કરીને કેવી રીતે સારી ગતિને પામે તથા ક્યાં કરેલાં કર્મે કરી શુભ ગતિ પામે ? બૃહસ્પતિ બોલ્યા—કે પાપવાળાં કર્મો કરીને અધર્મના વશપણાને પામેલો, વિપરીત (અવળાં) મને કરી નરકને પામે છે. જે મોહથી અધર્મને કરી ફરીને પરિતાપ પામે છે તે મનના સાવધાનપણાવાળો નર પાપને સેવતો નથી. જેમ જેમ તેનું મન પાપ કર્મને નિંદે છે તેમ તેમ શરીર અધર્મથી

મુક્ત થાય છે. હે રાજન્ ! જો ધર્મવાદિ બ્રાહ્મણો પાસે પાપ કર્મ કહે છે તો ઝટ અધર્મ-વડે કરેલા ખરાબ વાદથી મુક્ત થાય છે. જેમ જેમ નર સારી રીતે અધર્મને કહી સંભળાવે છે તેમ તેમ સાવધાન થએલા મને કરી મુક્ત થાય છે. સાવધાન થએલો મનના સમાધાનવાળો મનુષ્ય બ્રાહ્મણને જૂદાં જૂદાં દાનો આપવાથી પ્રથમ ભોગવેલી, જીર્ણતાવાળી કાંચળીથી મુક્ત થએલા સર્પની પેઠે સારી ગતિને પામે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! નર ન કરવાનાં કામ કરીને પણ જે દાનો આપીને ધર્મવડે રહે છે તે દાનો કહું છું. સર્વ દાનોમાં અન્નજ શ્રેષ્ઠ કહેલું છે માટે પ્રથમ, સરલ અને ધર્મને ઇચ્છનારા મનુષ્યે અન્ન આપવું. જે કારણથી મનુષ્યોના પ્રાણરૂપ અન્ન છે, અન્નથી પ્રાણી થાય છે અને અન્ન છે તો લોક રહેલો છે, તે કારણથી અન્ન વખણાય છે. દેવ, ઋષિ, પિતૃ અને મનુષ્યો અન્નનેજ વખાણે છે; કારણ કે અન્નના દાનથી રંતિદેવ રાજા સ્વર્ગને પામેલો છે. આથી હર્ષ પામેલો અંતરાત્માવડે ન્યાય (નીતિ)થી પામેલું ઉત્તમ અન્ન, સ્વાધ્યાયવાળા (પોતાના વેદને ભણનાર) બ્રાહ્મણોને આપવું. એક હજાર બ્રાહ્મણો હર્ષ પામેલા મને કરી આપેલું જેનું અન્ન ખાય છે તે પક્ષિ વગેરેની જાતિમાં ગતિવાળો થતો નથી. હે નરશ્રેષ્ઠ ! સદા યોગોમાં પ્રીતિવાળો નર દશ હજાર બ્રાહ્મણોને જમાડવાથી અધર્મથી છૂટે છે. આ લોકમાં વેદવડે શોભનારો વિપ્ર ભિક્ષાવડે અન્ન લાવી સ્વાધ્યાયમાં પ્રીતિવાળા બ્રાહ્મણને આપી સુખ પામે છે. હે ધર્માત્મન્ પાંડવ ! જે પ્રયત્નવાળો અતિ સાવધાન ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણોનાં ધનોને નાશ પમાડયા વિના ન્યાયથી પાલન કરી બળવડે પામેલું અન્ન વેદ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોને આપે છે તે તેણે (પુણ્ય) કરી પાપ કર્મને નાશ પમાડે છે. છ ભાગવડે શુદ્ધ ભેગા કરેલા, ખેતીના ભાગને બ્રાહ્મણોને આપનારો વૈશ્ય પાપોથી મુક્ત થાય છે. પ્રાણના સંદેહને પામી કઠણપણાથી ભેગું કરેલું અન્ન બ્રાહ્મણોને આપવાથી શૂદ્ર પાપથી મૂકાય છે. જે અહિંસા પાળનારો છાતીના બળે અન્ન મેળવી બ્રાહ્મણોને આપે છે તે દુઃખોને જોતો નથી. નર હર્ષ યુક્ત થઇ નીતિવડે પામેલું અન્ન વેદવડે વૃદ્ધ (જ્ઞાનથી વૃદ્ધ) એવા બ્રાહ્મણોને આપવાથી પાપથી મૂકાય છે. લોકમાં બળને આપનારૂં અન્ન આપવાથી નર બળવાન્ થાય છે અને સજ્જનોના માર્ગને પામવાથી સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. દાનવાન મનુષ્યોએ જે માર્ગ કરેલો છે અને જેણે કરી વિદ્વજ્જનો ચાલે છે તેઓજ પ્રાણને દેનારા છે અને તેઓથી સનાતન ધર્મ રહ્યો છે, માટે મનુષ્યે સર્વ અવસ્થામાં ન્યાયવડે મેળવેલું અન્ન નિરંતર સુપાત્રને દાનમાં આપવું, કારણ કે અન્ન પરમ ગતિરૂપ છે. અન્નના દાનથી નર ભયંકર લોકને પામતો નથી, માટે અન્યાય વગરના અન્નનું દાન કરવું. ગૃહસ્થે બ્રાહ્મણને પ્રથમ અન્ન આપી ભોજન કરવા યત્ન કરવો અને માનવે અન્નનાં દાનવડે દિવસ સફળ કરવો. હે નૃપ ! નીતિને જાણનારો નર હજાર વેદને જાણનારા, ધર્મને જાણનારા અને ઇતિહાસને જાણનારાઓને ભોજન કરાવવાથી ઘોર નરક પ્રત્યે જતો નથી, સંસારોને સેવતો નથી અને સર્વ કામના યુક્ત થઇ મરણ પછી સુખ પામે છે. આ પ્રમાણે યોગ્ય થએલો નર ચિંતા રહિત થઇ ક્રીડે છે અને રૂપવાન્ કીર્તિમાન્ તથા ધનવાન્ થાય છે. હે ભારત ! આ સર્વ, અન્નનાં દાનનું ફળ તમને કહ્યું, આ ધર્મો તથા ઉત્તમ દાનોનું મૂળ છે.

एतत्ते सर्वमाख्यातमन्नदानफलं महत् ।
लमेतत्तु धर्माणां प्रदानानां च भारत ॥ ३१ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

અધ્યાય ૧૧૩ મો. સંસાર ચક્રકથા.

युधिष्ठिर उवाच—अहिंसा वैदिकं कर्मध्यानमिन्द्रियसंयमः ।
तपोथ गुरुशुश्रूषा किं श्रेयः पुरुषं प्रति ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા-અહિંસા, વેદમાં કહેલું કર્મ, ધ્યાન, ઇન્દ્રિયોનું નિયમન, તપ, અને ગુરૂની સેવા, તેઓમાં પુરૂપ પ્રત્યે શું શ્રેયછે ? બૃહસ્પતિ બોલ્યા-હે ભરતશ્રેષ્ટ ! આ સર્વ ધર્મ યુક્ત અને સર્વ જુદાં સાધનોવાળાં છે માટે છયે વાનાં કહેવાતાં સાંભળો. હર્ષથી હું પ્રાણિનું ઉત્તમ શ્રેય કહું છું. જે નર અહિંસાનો આશ્રય કરનાર ધર્મને અવશ્ય સાધે છે તે પુરૂપ ત્રણ દોષો (કામ ક્રોધ તથા લોભ)ને સર્વ પ્રાણિયો વિષે રાખી પોતે તેઓને નિયમમાં રાખી પછી સિદ્ધિ પામે છે. જે પોતાના સુખને ઇચ્છનાર હિંસા કરનારાં પ્રાણિયોને દંડવડે હણે છે તે મૂવા પછી સુખી થતો નથી. જે પુરૂપ પ્રાણિયો વિષે પોતાની સમાનતાવાળો (પોતાની તુલ્ય ગણનાર), દંડને તજનાર, અને ક્રોધને જીતનાર થાય છે તે મરણ પામ્યા પછી સુખે કરી વૃદ્ધિ પામે છે. જે સર્વ પ્રાણિયોના આત્મારૂપ આત્માપણાથી સર્વ પ્રાણિયોને જોનાર, અને પદ (ગતિ) રહિત થયો છે તેના માર્ગમાં તેનાં પદને ઇચ્છનારા દેવો પણ મોહ પામે છે જે પોતાને પ્રતિકૂલ હોય તે બીજાને માટે કરવું નહિ, આ સંક્ષેપથી ધર્મ છે અને કામનાથી બીજો થાય છે માટે પુરૂષે પોતાના પોતાની તુલ્યતાથી નિષેધ, દાન, સુખ, દુ:ખ, પ્રિય અને અપ્રિય માટે સારી રીતે જાણવું અથવા પોતાની ઉપમાથી નિષેધ કરવામાં, માનમાં, સુખ દુ:ખમાં ને પ્રિય અપ્રિયમાં પ્રમાણ જાણવું. જે રીતે બીજો મનુષ્ય બીજાઓ વિષે ચાલે તે રીતે બીજાઓ બીજા વિષે પ્રથમ કહેલા વિષે ચાલે છે. તમારી સમાનતા પણ જીવલોકમાં તેમજ હો. આ રીતે જેમ ધર્મ છે તેમ નિપુણતાથી કહ્યો છે. વૈશંપાયન બોલ્યા—આ પ્રમાણે ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિરને કહી બુદ્ધિમાન્ દેવતાઓના ગુરૂ બૃહસ્પતિ અમારા જોતાં સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા.

इत्युक्त्वा तं सुरगुरुर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
दिवमाचक्रमे धीमान्पश्यतामेव नस्तदा ॥ ११ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे संसारचक्रसमाप्तौ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

અધ્યાય ૧૧૪ મો. અહિંસા ધર્મ.

वैशंपायन उवाच—ततो युधिष्ठिरो राजा शरतल्पे पितामहम् ।
पुनरेव महातेजा पप्रच्छ वदतांवर ॥ १ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—બૃહસ્પતિના જવા પછી ફરીને મહા તેજસ્વી, વક્તાઓમાં ઉત્તમ, યુધિષ્ઠિર બાણની શય્યામાં રહેલા પિતામહ ભીષ્મને પૂછવા લાગ્યા કે, હે મહામતે! ઋષિયો, દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણો વેદની પ્રમાણતાથી અહિંસારૂપ લક્ષણવાળા ધર્મને વખાણે છે. હે પાર્થિવ શ્રેષ્ઠ! કર્મ, વાણી અને મનવડે હિંસા કરનાર મનુષ્ય કેમ દુઃખથી મૂકાય? ભીષ્મ બોલ્યા—હે શત્રુઓને નાશ પમાડનાર! વેદવાદિ અથવા પરબ્રહ્મવાદિ મનુષ્યોએ ચાર પ્રકારની[1] અહિંસા કહેલી છે. તે એક એકથી જૂદી પડતી નથી. હે મહીપાળ! જેમ સર્વ પશુ ચાર પગવડે રહેલાં છે ત્રણ પગવડે રહેતાં નથી, તેમજ આ (અહિંસા) ત્રણ કારણો (મન, વાણી ને કર્મ) વાળી જે રીતે હાથીના પગલામાં પગે ચાલનારાઓનાં બીજાં પગલાંઓનો સમાવેશ થાય છે તે રીતે અહિંસામાં સર્વ ધર્મ સમાઇ જાય છે. જેવી રીતે હાથીનાં પગલાં પાસે બીજાં સર્વ પગલાંના સમૂહો ઢંકાઇ જાય છે તેવી રીતે અહિંસામાં સર્વ ધર્મો ઢંકાઇ જાય છે. આ પ્રમાણે પૂર્વે લોકોમાં અહિંસા દર્શાવેલી છે. જીવ, કર્મ, મન, અને વાણીવડે લેપાય છે માટે પ્રથમ મનવડે તજી પછી ત્રણ પ્રકારનાં માંસને જે ભક્ષણ કરતો નથી તે મુક્ત થાય છે. બ્રહ્મવાદિઓએ ત્રણ કારણ દેખાડેલાં સંભળાય છે તેથી મને, વાણી તથા સ્વાદમાં દોષો રહેલા છે. આ કારણથી તપવાળા વિદ્વજ્જનો માંસ ભક્ષણ કરતા નથી. હે રાજન્! માંસના ભક્ષણમાં દોષો છે તે મારાથી સાંભળો. જે મોહયુક્ત વિચક્ષણ માણસ માંસને પુત્રના માંસની સમાન જાણી ખાય છે તે પુરૂષ અધમ કહેલો છે. જેમ પિતા અને માતાના સમાગમથી પુત્રપણું થાય છે તેમ હિંસા કરવાથી પરવશ તથા પાપી થવાય છે. જે પ્રમાણે પરસ્પર જીહ્વાઓના સ્પર્શથી રસનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણે શાસ્ત્રોને વિષે જરૂર આસ્વાદુ[2] કરવાથી પ્રીતિ થાય છે. જેમ સંસ્કાર પામેલ અને ન સંસ્કાર પામેલ, પક્વ, લવણરૂપ, અને લવણ રહિત ભાવો થાય છે, તેમ ચિત્ત તેઓમાં રોકાય છે. માંસને ભક્ષણ કરનારા નરો ભેરી મૃદંગના શબ્દો અને પુષ્કળ તંત્રીના શબ્દોને સેવી શકશે. જેઓ રસની ઇચ્છાથી પરાભવ પામેલા, ફળને ઇચ્છનારા છે તેઓ ન ધારેલ, ન કહેલ અને ન સંકલ્પ કરેલ વસ્તુને વખાણે છે પણ માંસની પ્રશંસાજ દોષના કર્મનાં ફળવાળી છે. ઘણા સજ્જનો જીવિતને તજી પોતાના માંસોવડે બીજાનાં માંસોને બચાવીને સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા છે. આ રીતે હે મહારાજ! ચાર કારણોએ મળેલી, અને સર્વ ધર્મોથી યુક્ત એવી અહિંસા તમને કહી.

एवमेषा महाराज चतुर्भिः कारणैर्वृता ।
अहिंसा तव निर्दिष्टा सर्वधर्मानुसंहिता ॥ १९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे मांसवर्जनकथने चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

અધ્યાય ૧૧૫ મો. માંસની ભોજ્યાભોજ્યતા.

युधिष्ठिर उवाच—अहिंसा परमो धर्मइत्युक्तं बहुशस्त्वया ।
श्राद्धेषु च भवानाह पितृनामिषकांक्षिणः ॥ १ ॥

૧ મન, વાણી કર્મ ને ભક્ષણ. ૨ સંપૂર્ણ સ્વાદ.

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—તમે ઘણીવાર અહિંસા ઉત્તમ ધર્મ છે એમ કહ્યું અને શ્રાદ્ધોમાં તમે પિતૃઓને માંસ ઇચ્છનારા કહો છો; વળી પ્રથમ તમે બહુ પ્રકારવાળાં માંસોવડે શ્રાદ્ધનો વિધિ કહ્યો પણ હણ્યા વગર માંસજ ક્યાંથી હોય? માટે આ વિરોધ આવે છે તેથી માંસના ત્યાગમાં ધર્મ વિષે અમને સંશય થયો છે. હે અનઘ! ભક્ષણ કરનારને શું દોષને ન ભક્ષણ કરનારને શું ગુણ થાય? હણીને ભક્ષણ કરનારને, અથવા બીજાએ હરેલાંનું ભક્ષણ કરનારને શું થાય અને જે પરને માટે હણે અથવા ખરીદ કરી ભક્ષણ કરે તેને શું થાય? આ તત્વવડે આપે મને કહેવું જોઇએ. અને નિશ્ચયથી આ સનાતન ધર્મને આચરવા હું ઇચ્છુ છું. વળી મનુષ્ય કેમ આયુષ્ય પામે છે? કેમ સત્વ ધૈર્ય વા બળવાન્ થાય છે? કેમ અવ્યંગપણાને—સારાં અંગપણાને પામે છે અને કેવી રીતે સારાં લક્ષણવાન્ થાય છે? ભીષ્મ બોલ્યા—હે કુરૂનંદન; હે રાજન્! માંસના અભક્ષણથી જે અધર્મ થાય છે અને એનો ઉત્તમ વિધિ છે તે સૌ તત્વ પ્રમાણે મારાથી સાંભળો. રૂપ, અવ્યંગતા, આયુષ્ય, બુદ્ધિ, સત્વ, બળ અને સ્મૃતિને પામવાની ઇચ્છાવાળા મહાત્મા પુરૂષોએ હિંસા તજેલી છે. હે કુરૂનંદન યુધિષ્ઠિર! ઘણીવાર ઋષિયોના વિચારોનો વાદ થયો હતો, તેઓનું જે મત થયેલું છે તે સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર! જે નિયમિત વ્રતવાળો મહિને મહિને અશ્વમેધવડે યજન કરે અને જે મધુમાંસને તજે, એ સમાન છે. હે રાજન્! સપ્તર્ષિયો, વાલખિલ્યો, તથા મરીચિ ઋષિયો અને બુદ્ધિમાનો માંસ વગરના ભક્ષણને વખાણે છે. જે માંસને ખાતો નથી, હણાતો નથી અને હણાવતો નથી તેને બ્રહ્માના પુત્ર મનુએ સર્વ પ્રાણિયોનો મિત્ર કહેલો છે, માંસને તજનાર સર્વ પ્રાણિયોને પરાભવ ન પમાડાય તેવો, સર્વ જીવોમાં વિશ્વાસ યોગ્ય અને નિત્ય સજ્જનોએ માનવા યોગ્ય થાય છે. જે પોતાના માંસને બીજાના માંસે કરી વધારવા ઇચ્છે છે તે જરૂર દુઃખ પામે છે, આવું ધર્માત્મા નારદે કહ્યું છે. મદ્યમાંસને તજવાથી મનુષ્ય દાન કરે છે, યજન કરે છે અને તપસ્વી થાય છે, આ રીતે, બૃહસ્પતિએ કહેલું છે. સો વર્ષ સૂધી મહિને મહિને અશ્વમેધવડે યજન કરે છે અને માંસ ખાતો નથી તે ઉત્તમ છે. મદ્યમાંસને તજવાથી સદા યજન કરે છે, સદા દાન દે છે અને સદા તપે છે તે તપસ્વી થાય છે. હે ભારત! જે નર માંસોને ભક્ષણ કરી પાછળથી નિવૃત્ત થાય છે તે કર્મને સર્વ વેદો અને સર્વ યજ્ઞો કરી શકતા નથી પણ માંસના રસનું જ્ઞાન થયા પછી તજવું દુષ્કર છે માટે જે વિદ્વાન્ આ, સર્વ પ્રાણિયોને અભય આપનારાં શ્રેષ્ઠ વ્રતને આચરવા સર્વ પ્રાણિયો વિષે અભય દક્ષિણા આપે છે તે લોકમાં પ્રાણનો દેનાર થાય છે, એમાં સંશય નથી. આ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન લોકો ઉત્તમ ધર્મને વખાણે છે. જે રીતે પોતાના પ્રાણ પ્રિય છે તે રીતેજ પ્રાણિયોને પણ પ્રિય છે, માટે બુદ્ધિમાન કુશળ મનવાળા માનવોએ પોતાના સમાનથી સર્વ સાથે વર્તવું. માંસવડે જીવનારા પાપી પુરૂષોએ વારંવાર બળથી હણાતાં, જીવિત ઇચ્છનારાં, રોગ રહિત અને નિષ્પાપ પ્રાણિયોનેજ મૃત્યુથી ભય આપ્યો છે, એકલા મનથી પણ સમૃદ્ધિને ઇચ્છનારા વિદ્વાનોને તેથી ભય છે માટે હે મહારાજ! માંસના ત્યાગને ધર્મ, સ્વર્ગ અને સુખનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન જાણો. જેથી ધર્મ પ્રવર્તે છે તે અહિંસા ઉત્તમ ધર્મ છે, અહિંસા ઉત્તમ તપ છે અને અહિંસા ઉત્તમ સત્ય છે, માંસ, તૃણ, કાષ્ઠ, અથવા પાપાણથી થતું નથી પણ જીવને હણ્યા પછી માંસ થાય છે માટે તેના ભક્ષણમાં દોષ છે. દેવતાઓ સ્વાહા, સ્વધા અને અમૃતનું ભોજન કરનારા છે અને કુટિલતા તથા અસત્ય પરાયણ એવા રાક્ષસોને માંસના ખાનારા માનો. હે રાજન્! માંસનું ભક્ષણ ન કરવાથી

મનુષ્ય, ઘોર મહાવનોમાં સંકટોમાં, રાત્રિમાં, દિવસમાં, સંધ્યાઓમાં ચૌટાઓમાં, સભાઓમાં, મૃગ અને સર્પો હણનારાં ઉગામેલાં શસ્ત્રોની બાબતમાં બીજાઓથી ભય પામતો નથી. વળી સર્વ પ્રાણિયોને શરણ જવા યોગ્ય, સર્વ જીવોમાં વિશ્વાસ યોગ્ય અને લોકમાં ઉદ્વેગ ન કરનારો કદી ઉદ્વેગ પામતો નથી. જો માંસ ખાનાર ન હોય તો હણનાર ન થાય, પણ હણનારો નર ખાનાર માટે છે તેથી ખાનારજ તેને હણાવે છે, માટે માંસ ભક્ષણ કરવા લાયક નથી, આથી મૃગ વગેરેની હિંસા ખાનારાના અર્થે પ્રવર્તે છે. વળી હે મહાદ્યુતે! હિંસા કરનારાઓનાં આયુષ્યને ઓછું કરે છે માટે જે પોતાની આબાદી ઇચ્છતો હોય તેણે માંસ તજવું. જેમ વ્યાલમૃગો હોય તેમ પ્રાણિયોમાં ઉદ્વેગ પમાડવા યોગ્ય ભયંકર, પ્રાણિ-યોની હિંસા કરનારાઓ રક્ષણ કરનારને પામતા નથી. મનુષ્યોને અધર્મની ઇચ્છા થાય છે તે લોભથી વા બુદ્ધિના મોહથી અથવા બળને વીર્ય અર્થે કે પાપિયોના સંગથી થાય છે. જે પોતાના માંસને બીજાના માંસે કરી વધારવા ઇચ્છે છે તે જ્યાં જ્યાં જન્મે છે ત્યાં ત્યાં ઉદ્વેગ પામેલ નિવાસવાન થઇ વસે છે. એક નિશ્ચયવાળા ઉત્તમ ઋષિયો માંસનું ભક્ષણ ન કરવું તેને ધન્ય, યશને આપનાર, આયુષ્ય તથા સ્વર્ગ દેનાર, અને મોટા કલ્યાણનું સ્થાન કહે છે. હે કૌંતેય! માંસનાં ભક્ષણોમાં જે દોષો છે તે મેં પૂર્વે માર્કંડેયને કહેતાં પણ સાંભ-ળેલા છે. જે જીવિતને ઇચ્છનારા પ્રાણિઓનાં વા હણેલાઓનાં કે મરેલાઓનાં માંસ ખાય છે તે જેવો હણનાર છે તેવોજ છે. વેચનારો ધનવડે હણે છે, ખાનારો ઉપભોગથી હણનાર છે, અને ઘાત કરનાર વધ અને બંધનવડે હણે છે. આ રીતે ત્રણ પ્રકારનો વધ છે, માંસને ન ખાનાર અને તેમાં ખુશી ન થનાર માનવ ભાવના દોષથી લેપાય છે. તેમ જે હણનાર પ્રત્યે હર્ષ બતાવે છે તે પણ દોષથી મુક્ત થાય છે. વળી દયાવાન પ્રાણિયોના માંસને ન ખાનાર, સર્વ પ્રાણિયોમાં પરાભવ ન પમાડી શકાય તેવો આયુષ્માન અને સદા રોગ રહિત થાય છે. સર્વ સુવર્ણદાન, ગોદાન, અને ભૂમિદાનોથી માંસ ન ખાવામાં વધારે ધર્મ છે એમ અમારૂં માનવું છે. પ્રોક્ષણ ન કરેલું અને વિધિ રહિત, વૃથા માંસ ન ખાવું. વૃથા માંસ ખાનારો નરક પ્રત્યે જાય છે એમાં સંશય નથી. અહિં બ્રાહ્મણની ઇચ્છાથી પ્રોક્ષણ કરેલું અને અભ્યુક્ષણ કરેલું માંસ થોડા દોષવાળું જાણવું પણ વિપરીત હોય તો પાપવડે લેપાય છે. જે અધમ પુરૂષ ખાનાર માટે જીવોને હણે છે તે હણનાર અતિ મોટા દોષવાળો છે પણ ખાનાર તેવો થતો નથી. દેવ પૂજા ને યજ્ઞ માટે વેદે કરેલા માર્ગોથી અજાણ, માંસને ઇચ્છનારો જે અધમ નર જીવોને હણે છે તે જરૂર નરકને ભોગવનાર થાય છે. જે માંસ ભક્ષણ કરી પાછળથી નિવૃત્ત થાય છે તેને પણ અતિ મોટો ધર્મ થાય છે અને જે પાપથી નિવૃત્ત થાય છે તેને પણ અતિ મોટો ધર્મ થાય છે. માંસને લાવનાર, સંમતિ આપનાર, મારનાર, દેનાર, લેનાર, સંસ્કાર કરનાર સુધારનાર અને ઉપભોગ કરનાર—ખાનાર સર્વ

ન કરેલું અને વિધિ રહિત, વૃથા માંસ ભક્ષવું નહિ, જે પુરૂષ આત્માને ઉપદ્રવ રહિત રાખવા ઇચ્છતો હોય તેણે સર્વ પ્રાણિયોનાં માંસો તજવાં. સંભળાય છે કે પૂર્વ કલ્પમાં નરો માટે વ્રીહિમય (ચોખાનો) પશુ થતો, જે વડે પુણ્યલોકમાં, જવા તત્પર થએલા, યજન કરનારાઓ, યજન કરતા હતા. તેમ હે પ્રભો ! પૂર્વે ઋષિઓએ ચેદિ દેશના પતિ વસુને તમે ન ભક્ષણ કરવા યોગ્ય માંસને ખાવા લાયક કહો છો તેથી સંશય થાય છે એમ પૂછ્યું ત્યારે તે રાજા આકાશથી પૃથ્વી પ્રત્યે આવ્યો હતો અને ફરીને એજ કહેવાથી પૃથ્વીતલ પ્રત્યે પેઠો હતો. પ્રજાનાં હિતને ઇચ્છનારા, મહાત્મા, અગસ્ત્યે સર્વ દેવતાઓ સારૂ, અરણ્યના મૃગોને તપવડે પ્રોક્ષણ કરેલા હતા, આ રીતે પિતૃ તથા દેવોને આશ્રય કરનારી ક્રિયાઓ, હીન થતી નથી અને ન્યાયથી માંસવડે તૃપ્ત થએલા પિતૃ પ્રસન્ન થાય છે. હે નિષ્પાપ રાજેંદ્ર ! હે મનુજાધિપ ! માંસને ન ખાવામાં સર્વ સુખ છે. જે પૂરાં સો વર્ષ સુધી અતિ દારૂણ તપનું દુઃખ સહે અને જે માંસને તજે, આ બે સમાન માનેલાં છે. હે નરાધિપ ! વિશેષે કરી ચંદ્રિકાવાળા શુક્લ પક્ષમાં મદ્ય અને માંસને તજવાં; કારણ કે એમાં ધર્મ કહેલો છે. જે ચાર વર્ષાકાળ સુધી માંસોને તજે છે તે, કીર્ત્તિ, આયુષ્ય, યશ અને બળ ચારે કલ્યાણોને પામે છે અથવા એક માસ સર્વ માંસોને ન ખાનારો સર્વ દુઃખોથી છુટી તજી રોગ રહિત થઇ સુખે જીવે છે. જેઓ માસ અથવા પક્ષ સુધી માંસને તજે છે તે હિંસાથી નિવૃત્ત થયેલા નરોને બ્રહ્મલોક મળવો કહેલો છે. હે પાર્થ ! સર્વ પ્રાણિઓના આત્મારૂપ થઇ રહેલા, પરાવર[1] અર્થને જાણનારાના ભાગ, અંબરીષ, મહાત્મા ગય, આયુ, અનરણ્ય, દિલીપ, રઘુ, પૂરૂ, કાર્ત્તવીર્ય (સહસ્રાર્જુન), અનિરૂદ્ધ, નહુષ, યયાતિ, નૃગ, વિશ્વગશ્વ, શશબિંદુ, યુવનાશ્વ, શિબિ, ઔશીનર, મુચુકુંદ, માંધાતા, અને હરિશ્ચંદ્ર વગેરે રાજાઓએ શુક્લ પક્ષમાં માંસને તજેલું છે. હે વિભો ! સત્ય બોલો અસત્ય બોલો માં. સત્ય છે તે સનાતન ધર્મ છે, સત્યવડે હરિશ્ચંદ્ર આકાશમાં ચંદ્રની પેઠે ફરે છે. હે રાજેંદ્ર ! બીજાઓ કૃપ, ભરત, દુષ્યંત, કરૂપ, રામ, અલર્ક, નર, વિરૂપાશ્વ, નિમિ, બુદ્ધિમાન્ જનક, ઐલ, પૃથુ, વીરસેન, ઇક્ષ્વાકુ, શંભુ, શ્વેત, સગર, અજ, ધુંધું, સુબાહુ, હર્યશ્વ તથા હે રાજેંદ્ર ! ક્ષુપ, અને ભરત, આ અને બીજાઓએ આગળ વર્ષના શુક્લ પક્ષમાં માંસ ખાધેલું ન હતું તેથી હે રાજેંદ્ર ! તેઓ સ્વર્ગ પામ્યા હતા. વળી પ્રકાશ પામતા લક્ષ્મીયુક્ત ગંધર્વોએ સેવાતા અને હજાર સ્ત્રીયોથી યુક્ત, તેઓ બ્રહ્મલોકમાં રહ્યા છે, માટે જે અહિંસા ધર્મનાં લક્ષણવાળા ઉત્તમ ધર્મને આચરે છે તે મહાત્માઓ સ્વર્ગ ઉપર વસે છે, જે ધાર્મિક જનો નિત્ય મદ્યમાંસને તજે છે તથા જે જન્મથી માંડી મદ્યને તજે છે તેઓ સર્વ મુનિયો કહેલા છે. જે માંસ ભક્ષણ વગરના (અહિંસાના) ધર્મને આચરે છે અથવા સંભળાવે છે તે જો અતિ ખરાબ આચરણવાળો હોય તો પણ કદી નરક પ્રત્યે જતો નથી. હે રાજન્ ! જે વારંવાર (નિત્ય) પવિત્ર અને ઋષિઓએ માનેલા અમાંસ ભક્ષણ (અહિંસા) ના વિધિને જાણે છે અથવા સાંભળે છે તે, સર્વ પાપોથી છૂટા થઇ સર્વ કામનાઓવડે માન્ય થાય છે તથા જ્ઞાતિયોમાં વિશેષપણાને પામે છે એમાં સંશય નથી. આપત્તિ પામેલા આપત્તિથી મુકાય છે, બંધન પામેલો બંધનથી છૂટે છે, આર્ત્તર (રોગી) રોગથી મુક્ત થાય છે અને દુઃખિત દુઃખથી છૂટે છે. વળી હે કુરૂશ્રેષ્ઠ ! પક્ષિ વગેરેની જાતિને પામતો નથી, રૂપવાન અને સમૃદ્ધિવાન થાય

૧ પરમાત્મા–વિશ્વાત્મા.

મનુષ્ય, ઘોર મહાવનોમાં સંકટોમાં, રાત્રિમાં, દિવસમાં, સંધ્યાઓમાં ચૌટાઓમાં, સભાઓમાં, મૃગ અને સર્પો હણનારાં ઉગામેલાં શસ્ત્રોની બાબતમાં બીજાઓથી ભય પામતો નથી. વળી સર્વ પ્રાણિયોને શરણ જવા યોગ્ય, સર્વ જીવોમાં વિશ્વાસ યોગ્ય અને લોકમાં ઉદ્વેગ ન કરનારો કદી ઉદ્વેગ પામતો નથી. જો માંસ ખાનાર ન હોય તો હણનાર ન થાય, પણ હણનારો નર ખાનાર માટે છે તેથી ખાનારજ તેને હણાવે છે, માટે માંસ ભક્ષણ કરવા લાયક નથી, આથી મૃગ વગેરેની હિંસા ખાનારાના અર્થે પ્રવર્તે છે. વળી હે મહાદ્યુતે! હિંસા કરનારાઓનાં આયુષ્યને ઓછું કરે છે માટે જે પોતાની આબાદી ઇચ્છતો હોય તેણે માંસ તજવું. જેમ વ્યાલમૃગો હોય તેમ પ્રાણિયોમાં ઉદ્વેગ પમાડવા યોગ્ય ભયંકર, પ્રાણિયોની હિંસા કરનારાઓ રક્ષણ કરનારને પામતા નથી. મનુષ્યોને અધર્મની ઇચ્છા થાય છે તે લોભથી વા બુદ્ધિના મોહથી અથવા બળને વીર્ય અર્થે કે પાપિયોના સંગથી થાય છે. જે પોતાના માંસને બીજાના માંસે કરી વધારવા ઇચ્છે છે તે જ્યાં જ્યાં જન્મે છે ત્યાં ત્યાં ઉદ્વેગ પામેલ નિવાસવાન થઇ વસે છે. એક નિશ્ચયવાળા ઉત્તમ ઋષિયો માંસનું ભક્ષણ ન કરવું તેને ધન્ય, યશને આપનાર, આયુષ્ય તથા સ્વર્ગ દેનાર, અને મોટા કલ્યાણનું સ્થાન કહે છે. હે કૌંતેય! માંસનાં ભક્ષણોમાં જે દોષો છે તે મેં પૂર્વે માર્કંડેયને કહેતાં પણ સાંભળેલા છે. જે જીવિતને ઇચ્છનારા પ્રાણિઓનાં વા હણેલાઓનાં કે મરેલાઓનાં માંસ ખાય છે તે જેવો હણનાર છે તેવોજ છે. વેચનારો ધનવડે હણે છે, ખાનારો ઉપભોગથી હણનાર છે, અને ઘાત કરનાર વધ અને બંધનવડે હણે છે. આ રીતે ત્રણ પ્રકારનો વધ છે, માંસને ન ખાનાર અને તેમાં ખુશી ન થનાર માનવ ભાવના દોષથી લેપાય છે. જેમ જે હણનાર પ્રત્યે હર્ષ બતાવે છે તે પણ દોષથી મુક્ત થાય છે. વળી દયાવાન પ્રાણિયોના માંસને ન ખાનાર, સર્વ પ્રાણિયોમાં પરાભવ ન પમાડી શકાય તેવો આયુષ્માન અને સદા રોગ રહિત થાય છે. સર્વ સુવર્ણદાન, ગોદાન, અને ભૂમિદાનોથી માંસ ન ખાવામાં વધારે ધર્મ છે એમ અમારૂં માનવું છે. પ્રોક્ષણ ન કરેલું અને વિધિ રહિત, વૃથા માંસ ન ખાવું. વૃથા માંસ ખાનારો નરક પ્રત્યે જાય છે એમાં સંશય નથી. અહિં બ્રાહ્મણની ઇચ્છાથી પ્રોક્ષણ કરેલું અને અભ્યુક્ષણ કરેલું માંસ થોડા દોષવાળું જાણવું પણ વિપરીત હોય તો પાપવડે લેપાય છે. જે અધમ પુરૂષ ખાનાર માટે જીવોને હણે છે તે હણનાર અતિ મોટા દોષવાળો છે પણ ખાનાર તેવો થતો નથી. દેવ પૂજા ને યજ્ઞ માટે વેદે કરેલા માર્ગોથી અજાણ, માંસને ઇચ્છનારો જે અધમ નર જીવોને હણે છે તે જરૂર નરકને ભોગવનાર થાય છે. જે માંસ ભક્ષણ કરી પાછળથી નિવૃત્ત થાય છે તેને પણ અતિ મોટો ધર્મ થાય છે અને જે પાપથી નિવૃત્ત થાય છે તેને પણ અતિ મોટો ધર્મ થાય છે. માંસને લાવનાર, સંમતિ આપનાર, મારનાર, દેનાર, લેનાર, સંસ્કાર કરનાર સુધારનાર અને ઉપભોગ કરનાર—ખાનાર સર્વ પાપીજ છે, આ વિધિએ બ્રહ્માએ નિર્મેલું, જુનું, ઋષિઓએ સેવેલું અને વેદોમાં સારી રીતે વર્ણવેલું બીજું પ્રમાણ કહું છું. હે રાજશાર્દૂલ! પ્રજાની ઇચ્છાવાળાઓએ પ્રવૃત્તિના લક્ષણવાળો ધર્મ કહેલો છે અને તે જે રીતે કહેલો છે તે મોક્ષને ઇચ્છનારાઓ માટે નથી. પિતૃઓની ક્રિયાઓમાં વેદમાં કહેવા પ્રમાણે કરી મંત્રોવડે સંસ્કાર કરેલ, પ્રોક્ષણ કરેલ અને અભ્યુક્ષણ કરેલ હોય તે હવિ પવિત્ર છે, એથી બીજી રીતે વૃથા માંસ ભક્ષણ કરવા યોગ્ય નથી. વળી હે ભરતશ્રેષ્ઠ! સ્વર્ગને ન આપનાર, અપયશને કરનાર, અને રાક્ષસ જેવું છે, આ પ્રમાણે વેદે કહેલું છે. હે રાજન! પ્રથમ વિધિહીન માંસ ખાવું નહિ, તેમ પ્રોક્ષણ

ન કરેલું અને વિધિ રહિત, વૃથા માંસ ભક્ષવું નહિ, જે પુરૂષ આત્માને ઉપદ્રવ રહિત રાખવા ઇચ્છતો હોય તેણે સર્વ પ્રાણિયોનાં માંસો તજવાં. સંભળાય છે કે પૂર્વ કલ્પમાં નરો માટે વ્રીહિમય (ચોખાનો) પશુ થતો, જે વડે પુણ્યલોકમાં, જવા તત્પર થએલા, યજન કરનારાઓ, યજન કરતા હતા. તેમ હે પ્રભો ! પૂર્વે ઋષિઓએ ચેદિ દેશના પતિ વસુને તમે ન ભક્ષણ કરવા યોગ્ય માંસને ખાવા લાયક કહો છો તેથી સંશય થાય છે એમ પૂછ્યું ત્યારે તે રાજા આકાશથી પૃથ્વી પ્રત્યે આવ્યો હતો અને ફરીને એજ કહેવાથી પૃથ્વીતલ પ્રત્યે પેઠો હતો. પ્રજાનાં હિતને ઇચ્છનારા, મહાત્મા, અગસ્ત્યે સર્વ દેવતાઓ સારૂ, અરણ્યના મૃગોને તપવડે પ્રોક્ષણ કરેલા હતા, આ રીતે પિતૃ તથા દેવોને આશ્રય કરનારી ક્રિયાઓ, હીન થતી નથી અને ન્યાયથી માંસવડે તૃપ્ત થએલા પિતૃ પ્રસન્ન થાય છે. હે નિષ્પાપ રાજેંદ્ર ! હે મનુજાધિપ ! માંસને ન ખાવામાં સર્વ સુખ છે. જે પૂરાં સો વર્ષ સુધી અતિ દારૂણ તપનું દુઃખ સહે અને જે માંસને તજે, આ બે સમાન માનેલાં છે. હે નરાધિપ ! વિશેષે કરી ચંદ્રિકાવાળા શુક્લ પક્ષમાં મદ્ય અને માંસને તજવાં; કારણ કે એમાં ધર્મ કહેલો છે. જે ચાર વર્ષાકાળ સુધી માંસોને તજે છે તે, કીર્ત્તિ, આયુષ્ય, યશ અને બળ ચારે કલ્યાણોને પામે છે અથવા એક માસ સર્વ માંસોને ન ખાનારો સર્વ દુઃખોથી છુટી તથા રોગ રહિત થઇ સુખે જીવે છે. જેઓ માસ અથવા પક્ષ સુધી માંસને તજે છે તે હિંસાથી નિવૃત્ત થયેલા નરોને બ્રહ્મલોક મળવો કહેલો છે. હે પાર્થ ! સર્વ પ્રાણિઓના આત્મારૂપ થઇ રહેલા, પરાવર[1] અર્થને જાણનારાના ભાગ, અંબરીષ, મહાત્મા ગય, આયુ, અનરણ્ય, દિલીપ, રઘુ, પૂરૂ, કાર્ત્તવીર્ય (સહસ્રાર્જુન), અનિરૂદ્ધ, નહુષ, યયાતિ, નૃગ, વિશ્વગશ્વ, શશબિંદુ, યુવનાશ્વ, શિબિ, ઔશીનર, મુચુકુંદ, માંધાતા, અને હરિશ્ચંદ્ર વગેરે રાજાઓએ શુક્લ પક્ષમાં માંસને તજેલું છે. હે વિભો ! સત્ય બોલો અસત્ય બોલો માં. સત્ય છે તે સનાતન ધર્મ છે, સત્યવડે હરિશ્ચંદ્ર આકાશમાં ચંદ્રની પેઠે ફરે છે. હે રાજેંદ્ર ! બીજાઓ શ્યેનચિત્ર, સોમક, વૃક, રૈવત, રન્તિદેવ, વસુ, સૃંજય, કૃપ, ભરત, દુષ્યંત, કરૂષ, રામ, અલર્ક, નર, વિરૂપાશ્વ, નિમિ, બુદ્ધિમાન્ જનક, ઐલ, પૃથુ, વીરસેન, ઇક્ષ્વાકુ, શંભુ, શ્વેત, સગર, અજ, ધુંધું, સુબાહુ, હર્યશ્વ તથા હે રાજેંદ્ર ! ક્ષુપ, અને ભરત, આ અને બીજાઓએ આગળ વર્ષના શુક્લ પક્ષમાં માંસ ખાધેલું ન હતું તેથી હે રાજેંદ્ર ! તેઓ સ્વર્ગ પામ્યા હતા. વળી પ્રકાશ પામતા લક્ષ્મીયુક્ત ગંધર્વોએ સેવાતા અને હજાર સ્રીયોથી યુક્ત, તેઓ બ્રહ્મલોકમાં રહ્યા છે, માટે જે અહિંસા ધર્મનાં લક્ષણવાળા ઉત્તમ ધર્મને આચરે છે તે મહાત્માઓ સ્વર્ગ ઉપર વસે છે, જે ધાર્મિક જનો નિત્ય મદ્યમાંસને તજે છે તથા જે જન્મથી માંડી મદ્યને તજે છે તેઓ સર્વ મુનિયો કહેલા છે. જે માંસ ભક્ષણ વગરના (અહિંસાના) ધર્મને આચરે છે અથવા સંભળાવે છે તે જો અતિ ખરાબ આચરણવાળો હોય તો પણ કદી નરક પ્રત્યે જતો નથી. હે રાજન્ ! જે વારંવાર (નિત્ય) પવિત્ર અને ઋષિઓએ માનેલા અમાંસ ભક્ષણ (અહિંસા) ના વિધિને જાણે છે અથવા સાંભળે છે તે, સર્વ પાપોથી છૂટા થઇ સર્વ કામનાઓવડે માન્ય થાય છે તથા જ્ઞાતિયોમાં વિશેષપણાને પામે છે એમાં સંશય નથી. આપત્તિ પામેલા આપત્તિથી મુકાય છે, બંધન પામેલો બંધનથી છૂટે છે, આર્ત્ત (રોગી) રોગથી મુક્ત થાય છે અને દુઃખિત દુઃખથી છૂટે છે. વળી હે કુરૂશ્રેષ્ઠ ! પક્ષિ વગેરેની જાતિને પામતો નથી, રૂપવાન અને સમૃદ્ધિવાન થાય

૧ પરમાત્મા–વિશ્વાત્મા.

છે તથા મોટા યશને પામે છે. હે રાજન ! માંસને તજવામાં પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ વિષે આ ઋષિઓએ નિર્માણ કરેલો વિધિ તમને કહ્યો.

एतत्ते कथितं राजन्मांसस्य परिवर्जने ।
प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च विधानमृषिनिर्मितम् ॥ ८५ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे मांसभक्षणनिषेधे पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

અધ્યાય ૧૧૬ મો. માંસભક્ષણના દોષો.

युधिष्ठिर उवाच—इमे वै मानवालोके नृशंसा मांसगृद्धिनः ।
विसृज्य विविधान्भक्ष्यान्महारक्षोगण इव ॥१॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા-જગતમાં મોટા રાક્ષસોના સમૂહો જેવા આ ક્રૂર મનુષ્યો જૂદા જૂદા પ્રકારના ખાવાના પદાર્થોને તજી માંસને ઇચ્છનારા છે, વળી જે રીતે માંસને ઇચ્છે છે તે રીતે જૂદા જૂદા આકારવાળા, પુડલા, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં શાકો, ખાંડવ, અને રસના યોગોને ઇચ્છતા નથી તેથી તે આજ વિષયમાં મારી બુદ્ધિ અતિ મોહ પામે છે. વળી રસથી કંઇ નથી અને માંસથી બીજું કશું નથી એમ માનું છું. તેથી હે પ્રભો ! હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ ! માંસ ન ખાવામાં ગુણો તથા ખાવામાં જે દોષો હોય તે સાંભળવા ઇચ્છું છું. હે ધર્મજ્ઞ ! અહિં યથાયોગ્ય તત્વવડે સઘળું ધર્મથી ખાવા લાયક છે ? અને શું ખાવા લાયક નથી ? અને શું ખાવા યોગ્ય છે ? એ સર્વ મને કહો. હે પિતામહ ! જેમ જેવું હોય અને તે તજવામાં જે ગુણો હોય તથા ભક્ષણ કરનારાને જે દોષ થાય તે મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા-હે મહાબાહો ભારત ! જેમ તમે કહો છો એમજ એ છે. પૃથ્વીમાં માંસરૂપ રસથી બીજું કશું અધિક નથી. ઘા વાગવાથી ક્ષીણ થયેલા અને તાપ પામેલાઓને, ગ્રામ્ય ધર્મમાં પ્રીતિવાળાઓને તથા માર્ગવડે કૃશ થએલાઓને માંસથી પર નથી. હે પરંતપ ! તત્કાળ માંસ પ્રાણોને વધારે છે અને ઉત્તમ પુષ્ટિ આપે છે માટે માંસથી કોઇ પણ અધિક ખાવાનો પદાર્થ નથી. હે કૌરવનંદન ! માંસ તજવામાં ઘણા ગુણો મનુષ્યોને જે થાય છે તે મારા કહેવાથી સાંભળો.

પ્રોક્ષણ કર્યું હતું તેથી અને આત્માને તજ્યા વિના મૃગયા થતી નથી, તથા બરોબરપણાને પામી પ્રાણને હણે છે; અથવા તે હણે છે તેથી મૃગયા મનાય છે. હે ભારત ! આ કારણથી રાજ ઋષિયો મૃગયા પ્રત્યે જાય છે. પરંતુ પાપથી લેપાતા નથી અને તેઓ એને પાપ માનતા નથી. હે કૌરવનંદન ! સર્વ પ્રાણિયોમાં જે દયા છે એના જેવું બીજું કંઇ–અરે પરલોકમાં કશું મોટું નથી. દયાવાન મનુષ્યોને આ લોકો તથા બીજા તપસ્વિયોના લોકો પણ મળે છે. ધર્મને જાણનારાઓ અહિંસા લક્ષણવાળો ધર્મ છે એમ માને છે, માટે આત્મજ્ઞાનવાળા નરને જે અહિંસા છે તે હવિ[1] કહેવાય છે. જે દયામાં તત્પર થયેલો સર્વ પ્રાણિયોને અભય આપે છે તેને પ્રાણિયો પણ અભય આપે છે, એમ અમે સાંભળીએ છીએ. વળી સર્વ પ્રાણિયો સમ તથા વિષમ બાબતોમાં ઘાયલ થયેલ ઠોકર પામેલ, પડેલ, ખેંચેલ, અને હણેલા એવા મનુષ્યને બચાવે છે. જે ભયમાંથી બીજાઓને છોડાવે છે તે ભયથી મુક્ત થાય છે અને વ્યાલમૃગો એને હણતા નથી, પિશાચો હણતા નથી તથા રાક્ષસો પણ હણતા નથી. પ્રાણના દાનથી ઉત્તમ દાન બીજું નથી અને થનાર નથી. અહિં આત્માથી કશું અતિ પ્રિય નથી એવો નિશ્ચય છે. હે ભારત ! સર્વ પ્રાણિઓને મરણ અપ્રિય છે. જરૂર મૃત્યુના વખતમાં પ્રાણિયોને ઝટ કંપ ઉત્પન્ન થાય છે, નિરંતર સંસારરૂપી સમુદ્રમાં જંતુઓ ગર્ભ, જન્મ અને જરાનાં દુઃખોવડે ફર્યા કરે છે તથા મરણથી ઉદ્વેગ પામે છે. ગર્ભવાસોમાં અતિ દારૂણ મૂત્ર, પરશેવો, અને વિષ્ટાના કડવા, ખારા, ખાટા અને તીખા રસોવડે બળે છે. જન્મેલા, પરવશ, તેમાં વારંવાર છેદ પામતા, યાચના કરતા, પરાધીન અને માંસને ઇચ્છનારા દેખાય છે તેમજ કુંભીપાક નરકમાં તે તે યોનિને પામેલા પીડાય છે. વળી દબાવીને મરણ પમાડાતા વારંવાર જન્મોમાં ભમ્યા કરે છે. પૃથ્વી પ્રત્યે આત્માથી અતિ પ્રિય બીજું કંઇ નથી માટે સર્વ પ્રાણિયોમાં દયાવાન્ અને આત્મ જ્ઞાનવાળું થવું. હે રાજન્ ! જે જ્યાં સુધી જીવિત રહે ત્યાં સુધી સર્વ માંસોને ખાતો નથી તે સ્વર્ગમાં મોટા સ્થાનને પામે છે, એમાં સંશય નથી. જેઓ જીવિતને ઇચ્છનારા પ્રાણિયોનાં માંસો ખાયછે તે પ્રાણિયો પણ તેઓને ભક્ષણ કરે છે, એમાં મને સંશય નથી. હે ભારત ! જીવ કહે છે કે જેથી મને બીજો ખાય છે તેથી હું પણ તેને ખાઇશ. તમે માંસનું માંસપણું સમજો.* હે રાજન્ ! હણનારો નિત્ય વધ પામે છે તેમ ભક્ષણ કરનારો હણાય છે અને બોલનારો ક્રોધ પામે છે તથા દ્વેષ કરવા યોગ્ય થાય છે. જે જે શરીરે જે જે કર્મ કરે છે તે, તે તે શરીરે તે તે ફળને પામે છે માટે અહિંસા પરમ ધર્મ છે, અહિંસા પરમ દમ છે, અહિંસા ઉત્તમ દાન છે, અહિંસા ઉત્તમ તપ છે, અહિંસા ઉત્તમ યજ્ઞ છે, અહિંસા ઉત્તમ ફળ છે, અહિંસા ઉત્તમ મિત્ર છે અને અહિંસા ઉત્તમ સુખ છે. સર્વ યજ્ઞોમાં કરેલું દાન અથવા સર્વ તીર્થોમાં કરેલું સ્નાન અથવા સર્વ દાનોનું ફળ એ પણ અહિંસાની તુલ્ય નથી. અહિંસા કરનારને ક્ષય રહિત તપ પ્રાપ્ત થાય છે, અહિંસા કરનાર સદા યજન કરે છે અને હજારો વર્ષોએ પણ તેના ગુણો કહી શકાય એમ નથી.

एतत्फलमहिंसाया भूयश्च कुरुपुङ्गव।
नहि शक्यागुणावक्तुमपिवर्षशतैरपि ॥ ४२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अहिंसाफलकथने षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

અધ્યાય ૧૧૭ મો. કીટોપાખ્યાન.

युधिष्ठिर उवाच—अकामाश्च सकामाश्च ये हताः स्म महाहवे ।
कां गतिं प्रतिपन्नास्ते तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ! કામનારહિત, અને કામનાસહિત જેઓ મહા યુદ્ધમાં મરેલા છે તેઓ કયી ગતિને પામેલા છે તે મને કહો. હે મહા પ્રાજ્ઞ! મહા યુદ્ધમાં પુરુષોને પ્રાણનો ત્યાગ દુઃખરૂપ છે અને તમે સમૃદ્ધિમાં, શુભમાં અથવા અશુભમાં પ્રાણના ત્યાગને દુઃખે ધરી શકાય તેવો જાણો છો માટે તેનું કારણ મને કહો, કેમકે મેં તમને સર્વ જાણનાર માનેલા છે. ભીષ્મ બોલ્યા—હે પૃથ્વીપતે! આ સંસારમાં ભેગાં થએલાં પ્રાણિયો સમૃદ્ધ અથવો અસમૃદ્ધ હોય, સારૂં હોય અથવા નઠારૂં હોય તોપણ જે ભાવે કરી પ્રીતિવાળા છે તેનું કારણ સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર! અહિં પ્રથમ થયેલાં આખ્યાનરૂપ દ્વૈપાયન (વ્યાસ) અને કીડાનો સંવાદ કહું છું. પૂર્વે બ્રહ્મરૂપ થયેલા, બ્રાહ્મણ કૃષ્ણ દ્વૈપાયન (વ્યાસ) ફરતા હતા ત્યારે સર્વ પ્રાણિયોની ગતિને જાણનારા, શરીરવાળાઓની ભાષાને જાણનારા, સર્વજ્ઞ મુનિએ શીઘ્ર ગાડાના રસ્તામાં દોડતા કીડાને જોયો અને જોઇને કીડાને આમ કહ્યું: વ્યાસ પૂછવા લાગ્યા—હે કીટ! તું ખૂબ ત્રાસ પામેલા રૂપવાળો છે અને ત્વરાવાન્ જણાય છે માટે ક્યાં દોડે છે તથા ક્યાંથી તને ભય આવેલો છે તે કહે. કીડો બોલ્યો—હે મહાબુદ્ધે! આ મોટા ગાડાનો ઘોંઘાટ સાંભળી મને ભય થયો કેમકે આ દારૂણ શબ્દ સંભળાય છે માટે મને ન હણે એટલા સારૂ દૂર જાઉં છું. હે પ્રભો! રાશ મારી ચલાવાતા, અતિ મોટા ભારને ધારણ કરનારા, શ્વાસ લેતા બળદોનો સમીપમાં શબ્દ સંભળાય છે તેમ વહન કરાવનારા નરોનો જૂદા જૂદા પ્રકારનો શબ્દ સંભળાય છે, એ શબ્દ અમારા સરખા કીડાની જાતિવાળાએ સાંભળી શકાય એમ નથી માટે હું આ અતિ ભયંકર ભયથી દૂર નાસી જાઉં છું. વળી પ્રાણીયોને મૃત્યુ દુઃખરૂપ છે અને જીવવું અતિ દુર્લભ છે એ કારણથી ભય પામેલો હું સુખથી અસુખ ન પામું એટલા સારૂ ભાગું છું. ભીષ્મ બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહેવાથી વ્યાસ તેને કહેવા લાગ્યા કે હે કીટ! તને સુખ ક્યાંથી? તું તિર્યગ્યોનિમાં તો છે માટે હું તારૂં મરણ સુખરૂપ માનું છું. હે કીડા! તું શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ અને બહુ પ્રકારના ઘણા ભોગોને, સુખો અથવા ખાવાના પદાર્થોને જાણતો નથી તેથી તારૂં મરણજ શ્રેયરૂપ છે. કીડો બોલ્યો—હે મહાપ્રાજ્ઞ! જીવ સર્વ ઠેકાણે પ્રીતિવાળો છે, એથી હું મારૂં સુખ વિચારૂં છું અને તેથી જીવવા ચાહું છું, દૈવને અનુસરી પ્રવર્ત્તેલ સર્વ વિષય છે. મનુષ્યના અને સ્થાવરોના વિશેષપણાથી જૂદા ભોગો ભોગવવાના છે. હે પ્રભો! હું આગળ બહુ ધનવાન્, બ્રહ્મની આસ્થા રહિત ક્રૂર કદરય, વૃદ્ધિવડે જીવનાર તીક્ષ્ણવાણીવાળો, શઠબુદ્ધિવાળો, સર્વ

૧ માંસ શબ્દજ મને ભક્ષ કરે તેને હું ખાઉં એવા અર્થને સૂચવનાર છે.

જગતનો દ્વેષી અને બ્રહ્માએ અથવા ભાગ્યે મિથ્યા કરેલો, પણ પારકાના ધનને હરવામાં પ્રીતિવાળો શૂદ્ર મનુષ્ય હતો, ત્યારે મત્સરપણાથી ક્રૂર, સ્વાદની ઇચ્છાવાળો, અને ખાવાને ચાહાતો એવો હું તેણે ઘરમાં પણ નોકર તથા અતિથિજનને તજી ભોજન કર્યું. વળી ધનની ઇચ્છાથી મેં દેવોને અર્થે તથા યજ્ઞોને અર્થે શ્રાદ્ધથી આણેલું અન્ન અને પ્રથમ જે જરૂર દેવું જોઇએ તે આપ્યું નહિ, તેમ છાના સ્થાનનો આશ્રય કરી મેં ભયમાં શરણ આવેલા, અને અભયને ઇચ્છનારા જે હતા તેઓને પાળ્યા નહિ, પણ અકસ્માત્ તજ્યા હતા. વળી હું મનુષ્યોના ધન, ધાન્ય પ્રિય સ્ત્રીઓ, વાહન અદ્દભુત વસ્ત્ર અને લક્ષ્મીને જોઇ નિરર્થક ગુણોમાં દોષો ઠરાવતો હતો, તેમ બીજાનું સુખ જોઇ અદેખાઇ કરનાર, બીજાના સામર્થ્યને ન ઇચ્છનાર, પોતાની કામનાઓને અનુસરનાર અને પારકાઓના ધર્મ, અર્થ તથા કામને હણનાર હતો: આ રીતે મેં અતિ ઘણા ક્રૂર ગુણોવાળું કર્મ કરેલું છે તેને સંભારી હું જેમ પ્રિય પુત્રને તજી દુઃખ પામું તેમ પશ્ચાત્તાપ પામું છું. જો કે કરેલાં શુભ કર્મોના ફળને જાણતો નથી, પણ હે બ્રહ્મન્! મેં વૃદ્ધમાતાને પૂજેલી છે, બ્રાહ્મણને અર્ચેલા છે અને એકવાર સંગતિથી ઘેર આવેલા જાતિના ગુણોથી યુક્ત, અતિથિને પૂજેલા છે તેથી મને સ્મૃતિએ નથી તજ્યો.* હે તપોધન! ફરી પણ હું કર્મવડે સુખ આવનાર જાણું છું, તે સુખ હું તમારાથી સાંભળવા ઇચ્છું છું.

कर्मणा पुनरेवाहं सुखमागामि लक्षये ।
तच्छ्रोतुमहमिच्छामि त्वत्तः श्रेयस्तपोधन ॥ २९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे कीटोपाख्याने सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

અધ્યાય ૧૧૮ મો. કીટોપાખ્યાન (ચાલુ).

व्यास उवाच—शुभेन कर्मणा यद्वै तिर्यग्योनौ न मुह्यसे ।
ममैव कीटतत्कर्म ये नत्वं न प्रमुह्यसे ॥ १ ॥

વ્યાસ બોલ્યા—હે કીટ! જે શુભ કર્મવડે તું અન્ય જીવની યોનિમાં મોહ નથી પામતો અને તે વિના પણ જેણે કરી અતિ મોહ નથી પામતો તે મારૂંજ કર્મ છે. હું તને દર્શનથીજ તપના બળવડે તારીશ; કારણ કે તાપના બળથી અધિક બળવાળું બીજું કંઇ નથી. હે કીટ! હું તમને પોતાનાં કરેલાં પાપોવડે કીડાપણાને પામેલો માનું છું. જો હજી ધર્મને માનીશ તો ફરી ધર્મને પામીશ. તિર્યગ્યોનિને પામેલા, જે દેવો છે તે પણ કર્મભૂમિમાં કરેલાં કર્મ ભોગવે છે. અજાણ મનુષ્યોમાં ધર્મ પણ કામ માટે છે તથા ગુણો પણ કામના અર્થે છે.† જે વાણી, બુદ્ધિ, હાથ અને પગરહિત, જીવતો વિદ્વાન છે અથવા જે મૂર્ખ છે તે શું તજશે? ‡ માટે હે કીટ! જ્યાં જીવતો ઉત્તમ બ્રાહ્મણ—ચંદ્ર તથા સૂર્યની પૂજા કરે છે અને પુણ્યકારી કથા કરે છે ત્યાં તું જઇશ. વળી જ્યાં જીવતો

* પૂર્વ જન્મની યાદી છે.

ઉત્તમ બ્રાહ્મણ—ચંદ્ર તથા સૂર્યની પૂજા કરે છે અને પુણ્યકારી કથા કહે છે ત્યાં તું જઇશ. વળી જ્યાં તું પ્રાપ્ત થઇશ ત્યાં ગુણરૂપ થયેલાં પ્રાણિયોને ભોગવીશ અને હું તને ત્યાં બ્રહ્મજ્ઞાન આપીશ. આ સાંભળી કીડો 'ઠીક' એમ પ્રતિજ્ઞા કરી માર્ગમાં ઉભો રહ્યો, ત્યારે એની મેળે અતિ મોટું ચાલતું ગાડું આવ્યું અને ચક્રના ફરવાથી ભેદાઇ ગએલા કીડાએ પ્રાણ તજ્યા. તે ઘણા તેજવાળા વ્યાસની પ્રસન્નતાથી ક્ષત્રિયના કુળમાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે શેઢાઇ, ઘો, વરાહ, મૃગ, પક્ષિ, ચાંડાલ, શૂદ્ર, વૈશ્ય અને ક્ષત્રિયોની જાતિમાં તથા સર્વ બીજી જાતિયોમાં મનવડે તે ઋષિને જોવા ગયો. ત્યાં સત્યવાદી ઋષિએ તે કીડાને સામી ચાદી કરીને બોલાવ્યો. એ પછી કીડાએ મસ્તક વિષે બે હાથ જોડી તેના ચરણ ગ્રહણ કર્યા. કીડો બોલ્યો—જે હું કીડાપણાને પામી રાજપુત્રપણાને પામ્યો છું એ, દશ ગુણોવડે ઇચ્છેલું જેની તુલના ન થાય એવું સ્થાન છે. અતિ બળવાન, સુવર્ણની માળાઓવાળા હાથી અને રથોમાં જોડેલા કાંબોજ દેશના ઉત્તમ ઘોડાઓ મને ધારણ કરે છે. બાંધવો સહિત અને આમાત્યો સાથે હું માંસ યુક્ત ઓદન ખાઉં છું. હે મહાભાગ! અતિ માન પામેલો હું ઘરોમાં, પોતાના નિવાસોમાં સુખકારી અને ઉત્તમ મૂલ્યવાળાં શયનોમાં સુવું છું. જે રીતે પ્રિય બોલનારા દેવો ઇન્દ્રને વખાણે તે રીતે સઘળી પાછલી રાત્રિ વિષે સૂત, માગધ અને બંદિ લોકો મારી સ્તુતિ કરે છે. જે હું કીડાપણાને પામી રાજપુત્રપણાને પામ્યો તે ઘણાં તેજવાળા તથા સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા આપ છો તેની પ્રસન્નતાથીજ, માટે હે મહાપ્રાજ્ઞ! તમને સદા નમન હો, હું શું કરૂં? તેની મને આજ્ઞા કરો. મેં આ, તમારા તપના બળે બનાવેલું મેળવેલું છે. વ્યાસ બોલ્યા—હે રાજન્! આજ પોતાની મેળે તમે વાણીવડે મારૂં અર્ચન કર્યું છે, આજે તમને કીડાપણાને પામી નિંદિત, સ્મૃતિ થઇ પૂર્વે ધન જેને મુખ્ય છે એવા, ક્રૂર આતતાયી વધ યોગ્ય પાપી અને શૂદ્ર થએલા તમે જે ભેગું કરેલું છે તે પાપનો ઝટ નાશ* નથી. વળી તમે જે મારાં અર્ચનથી સારૂં પુણ્ય કર્યું હતું તેથી તિર્યગ્યોનિમાં થએલા તમોને મારૂં દર્શન મળ્યું, હવે તમે આ, રાજપુત્રપણાથી રાજપુત્રનાં સુખને તથા પ્રાપ્ત થએલી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોને પામી ગાય અને બ્રાહ્મણ માટે રણના સ્થાનમાં પ્રાણ તથા આત્માને હોમી બ્રાહ્મણપણાને પામશો પછી બ્રહ્મરૂપ થએલા, નાશ રહિત અને સુખી એવા તમે સ્વર્ગમાં સુખ માણશો. જીવ, પશુ પક્ષિ વગેરેની જાતિથી શૂદ્રપણાને પામે છે. આચરણથી વખાણવાયોગ્ય શૂદ્ર વૈશ્યપણાને, વૈશ્ય ક્ષત્રિયપણાને પામે છે અને ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણપણાને પામે છે તથા સારી વર્ત્તણુકવાળો બ્રાહ્મણ પુણ્યરૂપ સ્વર્ગને પામે છે.

तिर्यग्योन्याः शूद्रतामभ्युपैति शूद्रो वैश्यं क्षत्रियत्वं च वैश्यः ।
वृत्तश्लाघी क्षत्रियो ब्राह्मणत्वं स्वर्गं पुण्यं ब्राह्मणः साधुवृत्तः ॥ २४ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे कीटोपाख्यानेष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

---

* અર્થાત્ નિષ્કામ નથી. ‡ સાર એ કે કશું નહિ, સર્વ પુરૂષાર્થોએ તેને તજેલો છે.

અધ્યાય ૧૧૯મો. કીટકોપાખ્યાન.

**भीष्म उवाच—क्षत्रधर्ममनुप्राप्तः स्मरन्नेव च वीर्यवान् ।
त्यक्त्वा सकीटतां राजंश्चचार विपुलं तपः ॥ १ ॥**

ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્! કીડાપણાને તજી ક્ષત્રિયના ધર્મને પામેલો સ્મૃતિમાન્ તે મોટું તપ કરવા લાગ્યો. તે વખતે ધર્મ તથા અર્થને જાણનારા માણસનું મોટું તપ જોઇ બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ કૃષ્ણ દ્વૈપાયન વ્યાસ તેની પાસે આવ્યા. વ્યાસ બોલ્યા—હે કીટ! પ્રાણિયોનું પાલન કરવું એ ક્ષત્રિયોનું દેવના જેવું આચરણ છે માટે ક્ષત્રિયના દેવ સરખાં આચરણને યાદ રાખવાથી તમે વિપ્રપણાને પામશો. શુભ તથા અશુભને જાણનારા આત્મજ્ઞાનવાળા તમે સર્વ પ્રજાને સારી રીતે પાળો; તેમ શુભ અને પવિત્ર કરનારાં કાર્યોવડે અશુભ કાર્યોને નાશ પમાડનારા, આત્માને જાણનાર, સારી પ્રીતિવાળા તમે પોતાના ધર્મમાં પ્રીતિમાન્ થાઓ. ક્ષત્રિયના દેહને તજી બ્રાહ્મણપણાને પામો. ભીષ્મ બોલ્યા—હે પાર્થિવ! કીટ પણ મહર્ષિનું વચન સાંભળી ધર્મથી પ્રજાને પાળી ફરી અરણ્ય આવી થોડા વખતમાં મરણ પામી પ્રજાને પાળવાના ધર્મે કરી બ્રાહ્મણપણાને પામ્યો, ત્યારે પણ તે બ્રાહ્મણને જોયા પછી ફરીને મોટા યશવાળા અને મોટી બુદ્ધિવાળા, કૃષ્ણ દ્વૈપાયન તેની પાસે આવ્યા. વ્યાસ બોલ્યા—હે શ્રીમન્ હે બ્રહ્મશ્રેષ્ઠ! કોઇ રીતે પણ વ્યથા પામ માં. હે ધર્મને જાણનાર! સારૂં કરનારો સારી જાતિઓમાં અને પાપ કરનારો જેમ પાપના ફળને પામે તેમ પાપવાળી જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે માટે હે કીટ! મૃત્યુના ભયથી કોઇ પણ રીતે વ્યથા પામતો નથી. તમને ધર્મના લોપનું ભય થવું જોઇએ તેથી ઉત્તમ ધર્મ આચરો. કીટ બોલ્યો—હે ભગવન્! તમારી ક્રિયાથી હું સુખથી અતિ સુખ પામ્યો છું, અહિં ધર્મરૂપ જેનું મૂળ છે એવી લક્ષ્મીને પામી આજ મારૂં પાપ નાશ પામ્યું. ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્! ભગવન્ વ્યાસનાં વચનથી કીડો દુર્લભ એવા બ્રાહ્મણપણાને પામી પૃથ્વીને યજ્ઞના સો યૂપ સ્તંભનાં ચિન્હવાળી કરવા લાગ્યો, તેથી બ્રહ્મને અધિક જાણનારો તે બ્રહ્મની સમાન લોકપણાને પામ્યો. હે પાર્થ! તે વખતે કીટ વ્યાસનાં વચનથી પોતાનાં કર્મવડે પ્રાપ્ત થએલાં સનાતન, બ્રહ્મરૂપપદને પામ્યો. હે પુત્ર! જેથી સામર્થ્યવડે તેં મોટા ક્ષત્રિયોને હણ્યા છે તેથી તેઓ પણ પુણ્યકારી ગતિને પામ્યા છે માટે શોક કરતો નહિ.

**तेपि यस्मात्प्रभावेन हताः क्षत्रियपुङ्गवाः ।
सम्प्राप्तास्ते गतिं पुण्यां तस्मान्मा शोच पुत्रक ॥ १५ ॥**

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे कीटकोपाख्याने एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

અધ્યાય ૧૨૦ મો. મૈત્રેય અને વ્યાસ સંવાદ.

**युधिष्ठिर उवाच—विद्यातपोभ्यां दानाच्च किमेतेषां विशिष्यते ।
पृच्छामि त्वां सतांश्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥**

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ! વિદ્યા, તપ અને દાન એમાં શું ઉત્તમ છે? હે સજ્જનોમાં શ્રેષ્ઠ! તમને હું તે પૂછું છું માટે મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—આ વિષયમાં પણ મૈત્રેય અને કૃષ્ણ દ્વૈપાયનના સંવાદરૂપ એક જુનો ઇતિહાસ કહું છું. છે. હે રાજન્! ન જણાય તેવાં ચરિત્રને કરનારા વ્યાસ કાશીમાં ઇચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તનારી મુનિમંડલીમાં ન જણાય તેમ આચરણ કરનારા મૈત્રેય ગયા, ત્યારે મૈત્રેયે સમીપ બેઠેલા તેમનું અર્ચન કરી ઉત્તમ ભોજન જમાડયા. ઉત્તમ ગુણવાળું, અને સર્વ ઇચ્છાને પુરનારૂં અન્ન જમી બેઠેલા, પ્રસન્ન થએલા, મોટા મનવાળા કૃષ્ણ વ્યાસ વિસ્મય પામ્યા. કૃષ્ણ વ્યાસને આશ્ચર્ય પામેલા જોઈ મૈત્રેય બોલ્યા—હે ધર્માત્મન્! તમે વિસ્મય પામ્યા તેનું કારણ કહો? શાથી તપસ્વિ અને ધૃતિવાળા, આપને હર્ષ થયો? હે વિદ્વન્! હું તમને વંદન કરી પ્રણામ કરી આ લોકમાં જીવ અને પરમાત્માથી જૂદું આચરણ કરનારા અને મહા ભાગ્યવાળા તમે છો તેને આત્માના તપનું ભાગ્ય પૂછું છું.[1] વળી હું બીજાઓ કરતાં વિશેથી ઉત્તમ એવા મારા આત્માને તમારાથી થોડા અંતરવાળો માનું છું.[2] વ્યાસ બોલ્યા—હે નૃપ! તેજ અર્થને કહેવાથી વિસ્મય થાય એમાં શું? વેદનું વચન ખોટું શા માટે? વેદ ખોટું કહે? ન કહે. પુરૂષનાં ઉત્તમ વ્રતરૂપ ત્રણ વચન અથવા સ્થાન છે. દ્રોહ ન કરવો, બીજું દાન કરવું ને ત્રીજું ઉત્તમ સત્ય બોલવું. આ રીતે વેદનું જે વચન છે તે આગળ ઋષિયોએ કહેલું છે અને હાલ પ્રથમ પાળેલું આપણે કરવા યોગ્ય છે; કારણ કે થોડું પણ તેવું દાન મોટાં ફળવાળું થાય છે. હે પ્રભો! તૃષાવાળા તમોએ અસૂયા રહિત હૃદયવડે તૃષાવાળો હું છું તેને દર્શન આપ્યું. આ દર્શન મને તૃષિત માણસને આપવાથી તમે મહા યજ્ઞોવડે જીતો તેમ મોટા લોકોને જીત્યા છે તેથી અને દાનવડે પવિત્ર એવા તપે કરી પ્રસન્ન થાઓ. હું કર્મના વિધિથી થયેલું તમારા પુણ્યનુંજ બળ, પુણ્યનુંજ દર્શન અને પુણ્યનોજ ગંધ માનું છું. હે દ્વિજ! હે તાત! દાનજ સર્વ પવિત્રોથી ઉત્તમ, શુભ, અને તીર્થ સ્નાન, તથા વેદવ્રતની સમાપ્તિથી અધિક છે. જો સર્વ પવિત્રોથી દાનજ ઉત્તમ ન હોય તો તમે વેદમાં કહેલાં આ, ઉત્તમ વ્રતોને વખાણો છો તેઓમાં દાન અતિ શ્રેષ્ઠ ન થાય એમાં સંશય નથી. દાન કરનારાઓએ જે માર્ગ કહેલો છે અને જે માર્ગે બુદ્ધિમાન્ માનવો ચાલે છે, તેઓજ પ્રાણ દાતા છે. અને તેઓથીજ ધર્મ રહ્યો છે. જેમ વેદ સારી રીતે ભણ્યા હોય, જેમ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રખાય અને જેમ સર્વનો ત્યાગ થાય તેમ ઉત્તમ દાન છે. હે મહા બુદ્ધિમાન તાત! તમે સારૂં સુખ પામશો. જે બુદ્ધિમાન નર છે તે સુખથી અધિક સુખને પામે છે, તે આ સંશય રહિત અમને પ્રત્યક્ષ જણાય છે. હે મહા પ્રાજ્ઞ! શ્રીમાન લોકો ધનોને, દાનને, યજ્ઞને તથા સુખને પામે છે અને સુખથીજ પરમ દુઃખને પામે છે. તેમ દુઃખથી બીજા સુખને પામે છે, કારણ કે સ્વભાવથીજ આ નિયમ છે. આ લોકમાં વિદ્વજ્જનો પુણ્ય, બીજું પાપ, ત્રીજું અને નહિ પુણ્ય તથા પાપ, આ રીતે ત્રણ પ્રકારનાં આચરણ કહે છે. જે પોતાના કર્મથી નિવૃત્ત થયેલો બ્રહ્મનિષ્ઠ છે તેને પાપરૂપ આચરણ અને પુણ્યરૂપ આચરણ તથા પુણ્ય પાપ બે નથી એમ માને છે. જેઓ યજ્ઞ, દાન અને તપના આચરણવાળા છે તે પુણ્ય કરનારા નરો છે અને જે જનો

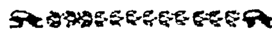
૧ સાર કે—શું મારૂં ભાગ્ય જોઇ વિસ્મય પામ્યા છો?

૨ સાર એ કે—તમોને વિસ્મય થવાથી અનુમાન કરૂં છું કે તમારા ને મારામાં થોડા અંતર છે.

પ્રાણિયોનો દ્રોહ કરે છે તેઓ પાપ કરનારા છે. જેથી દયા લે છે, દુઃખ પામે છે અને પડે છે, તેથી જે કંઇ બીજું કર્મ છે તે નથી પુણ્ય અને નથી પાપ. આ રીતે કર્મના ભેદ જણાવી હવે તેને પુણ્યના અધિકારી ગણી કહે છે કે તમે રમણ કરો, વૃદ્ધિ પામો, હર્ષ પામો દાન કરો અને યજન કરો, તમને નહિ વૈદ્યો તથા તપસ્વીયો પરાભવ નહિ કરી શકે.

रमस्व मोदस्व देहिचैव यजस्व च ।
नत्वामभिभविष्यन्ति वैद्या न च तपस्विनः ॥ २७ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे मैत्रेयभिक्षायां विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

અધ્યાય ૧૨૧ મો. અન્નદાનની શ્રેષ્ઠતા.

भीष्म उवाच—एवमुक्तः प्रत्युवाच मैत्रेयः कर्मपूजकः ।
अत्यन्तश्रीमतिकुले जातः प्राज्ञो बहुश्रुतः ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા— આ પ્રમાણે કહેલા, કર્મને માનનારા, અત્યંત લક્ષ્મીવાળા કુળમાં જન્મેલા, પંડિત, અને બહુશ્રુત, મૈત્રેય પ્રત્યુત્તર આપવા લાગ્યા. મૈત્રેય બોલ્યા—હે વિભો ! હે મહા પ્રાજ્ઞ ! નિઃસંશય તમે જેમ કહો છો તેમજ તે છે, પણ તમે અનુજ્ઞા આપો તો હું કંઇક બોલું. વ્યાસ બોલ્યા—હે મહાપ્રાજ્ઞ મૈત્રેય ! જે, જે, જેટલું જેટલું અને જેમ, જેમ ઇચ્છો તે તે, તેટલું તેટલું તેમ તેમ બોલો. હું તમારૂં વચન સાંભળવા ઇચ્છું છું. મૈત્રેય બોલ્યા—તમારૂં વચન, દોષરહિત, નિર્મળ અને દાન યુક્ત છે, કારણ કે તમે વિદ્યા તથા તપવડે સમર્થ આત્માવાળા છો. એમાં સંશય નથી. તમારા સમર્થ આત્માપણાથી મને અતિ મ્હોટો લાભ છે. જેમ હું અતિ સમૃદ્ધિવાળાં તપવાળો હોઉં તેમ બુદ્ધિથી અતિ ઘણું જોઇ શકું છું. તમારાં દર્શનથીજ અમારો ઉદય છે. હું તમારી મેહેરબાની માનું છું. પણ તે કર્મ કૃપા કરવારૂપ સ્વભાવથીજ છે; કેમકે તપ, શાસ્ત્ર, જ્ઞાન અને યોનિ, આ બ્રાહ્મણપણાનાં કારણ છે, તથા તે ત્રણ ગુણોથી ઉદય પામ્યા પછીજ બ્રાહ્મણ થવાય છે. એ બ્રાહ્મણના તૃપ્ત થવાથી પિતૃ અને દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે માટે શાસ્ત્રવાન માનવોને બ્રાહ્મણ વિના કશું અધિક નથી. બ્રાહ્મણ ન હોય તો આ જગત અંધતમ નરક અથવા અત્યંત અંધકાર રૂપ થાય, કશું જણાય નહિ, ચાર વર્ણપણું વર્તે નહિ; ધર્મ અધર્મ, સત્ય અને અસત્ય જણાય નહિ. જે રીતે માનવ સુલભ ક્ષેત્રમાં ફળ પામે છે તે રીતે દાતા દાન આપવાથી ફળ પામે છે. જો શાસ્ત્ર અને સારાં આચરણવાળો; દાનને લેનારો બ્રાહ્મણ દાન પામે નહિ તો ધનવાન લોકોનું ધન નિષ્ફળ જાય. અવિદ્વાન અન્નને ખાનારો અન્નને હણે છે બગાડે છે અને ખાવાનું અન્ન તે ખાનારને હણે છે માટે જે તે અન્નને પાળનાર, હણનારો અજાણ છે તે પણ હણાય છે. તેમ વિદ્વાન અન્નને ખાનારો તેનો પ્રભુ થાય છે, તે ઇશ્વર થઇ ફરીને તેને ઉત્પન્ન કરે છે અને તે અન્નથી જન્મે છે માટે આ સૂક્ષ્મ ક્રમ છે. જે દેનારને પુણ્ય છે તેજ લેનારને છે, કારણ કે એક ચક્ર વર્તે નહિ, આ પ્રમાણે ઋષિયો માને છે. જ્યાં શાસ્ત્ર, અને સારા આચરણવાળા બ્રાહ્મણો છે ત્યાંજ પરલોકમાં પુણ્યકારી, દાનનું ફળ છે. જેઓ સદા

યોનિથી શુદ્ધ અત્યંત તપમાં પ્રીતિવાળા અને દાન તથા અધ્યયનથી સંપન્ન છે તેઓજ નિરંતર પૂજવા યોગ્ય છે. તેજ સજ્જનોએ જે માર્ગ કરેલો છે તે માર્ગવડે ચાલનારો મોહ પામતો નથી, માટે તેઓજ સ્વર્ગે લઇ જનારા છે અને તેઓજ સનાતન યજ્ઞોને ધારણ કરનારા છે.

तैर्हि सद्भिः कृतः पन्थास्ते नयातो न मुह्यते ।
तेहि भर्गस्य नेतारो यज्ञवाहाः सनातनाः ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

અધ્યાય ૧૨૨ મો. મૈત્રેયનું પ્રત્યાગમન.

भीष्म उवाच—एकमुक्तः संभगवान्मैत्रेयं प्रत्यभाषत ।
दिष्ट्यैवै त्वं विजानासि दिष्ट्या ते बुद्धिरीदृशी ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહેલા ભગવાન્ વ્યાસ મૈત્રેય પ્રત્યે બોલ્યા કે તમે આ રીતે બહુ સારૂં જાણો છો. અને આવી તમારી બુદ્ધિ છે તે ઘણી સારી છે. લોક આર્યના ગુણોને અત્યંત વખાણે છે અને નિઃસંશય, રૂપનું માન, વયનું માન અને લક્ષ્મીનું માન છે પણ ઘણું સારૂં છે કે તે તમને પરાભવ પમાડતાં નથી. આ દેવનો તમને અનુગ્રહ છે. હવે દાનથી જે ઘણું અધિક છે તે કહું છું માટે સાંભળો. આ લોકમાં જે આગમ શાસ્ત્રો અને જે કોઇ પ્રવૃત્તિઓ છે તે સર્વ વેદને આગળ કરી ક્રમ પ્રમાણે પ્રવર્તેલી છે, તેઓમાં હું દાનને વખાણું છું અને તમે પણ તપ તથા શાસ્ત્રને વખાણો છો. તપ વેદની પવિત્ર વસ્તુ છે, તપ સ્વર્ગનું સાધન છે, મનુષ્ય તપ અને જ્ઞાનવડે મોટાં સ્થાન પામે છે, આમ અમે સાંભળ્યું છે. તપથી બીજું પણ પાપ હોય તે નાશ પામી જાય છે. પુરૂષ જે જે કાંઈ ધારી તપ કરે છે એ સર્વને તપવડે તથા જ્ઞાનવડે પામે છે એમ અમારૂં સાંભળેલું છે. તપવડે દુઃખે કરી સંબંધ પમાય એવું, દુઃખે કરી પરાભવ પમાડાય તેવું, દુઃખે કરી પમાય એવું અને દુઃખેકરી ઉલ્લંઘાય તેવું સર્વજ પામી શકાય છે; કારણ કે તપ અતિ બળવાળું છે. સુરા મદિરાને પીનારો, અજાણી પરવસ્તુને લેનાર, બાળને હણનારા, અને ગુરૂની સ્ત્રીને પામનાર પણ તપવડે સર્વ તરે છે અને પાપથી છૂટે છે. જે સર્વ વિદ્યાવાળો છે તેને નેત્રવાળો અને જેવા તેવા પણ તપસ્વિને નેત્રવાળો કહે છે માટે તે બેને સદા નમસ્કાર કરવા. સર્વ શાસ્ત્રરૂપ ધનવાળા, સર્વ તપસ્વીયો તેમજ સર્વ દાન દેનારા પૂજવા યોગ્ય છે. તેઓમાં દાન દેનારા સુખે મરણ પામી બીજે જન્મ લક્ષ્મી પામે છે. જગતમાં થયેલા પુણ્યવાન્ પુરૂષો અન્નનાં દાનોથી આ લોકને, બ્રહ્મલોકને, અને અતિ બળવાળા લોકને પામે છે. જેઓને પૂજેલા છે તેઓ આપણને પૂજે છે, માનેલા માને છે અને દાતા જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં સર્વ ઠેકાણે પૂજાય છે. સારૂં કરનાર અને ન કરનાર જેનું જેવું કર્મ હોય તેઓ તેવા જો ઉંચે હોય તો ઉંચે અને નીચે હોય તો નીચે પોતાના લોકોને પામે છે. હે મૈત્રેય! તમે પણ જે કંઈ અન્ન પાન ઇચ્છશો તો પામશો; કારણ કે તમે ધારણાયુક્ત બુદ્ધિવાળા છો.

સારા કુળમાં જન્મ્યા છો, તથા શાસ્ત્રવાન્ અને ક્રૂર કર્મ રહિત છો. ૯૭ પણ કુમારાવસ્થાને ભોગવનારા તમે સારાં વ્રતવાળા અને પ્રીતિમાન થાઓ તથા પ્રથમ ગૃહસ્થોનું વખાણવા યોગ્ય આચરણ ગ્રહણ કરો. જે પતિ પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષવાળો છે અને જે પોતાની સ્ત્રી પતિથી સંતોષવાળી છે; આ પ્રમાણે જે કુળમાં છે ત્યાં સર્વ કલ્યાણ વર્તે છે. મનુષ્ય જળવડે જેમ શરીરથી મેલને દૂર કરે છે, જેમ અગ્નિની કાંતિવડે અંધકારને મટાડે છે, તેમ દાન અને તપવડે સર્વ પાપને દૂર કરે છે. હે મૈત્રેય ! તમે કલ્યાણ પામો. હવે હું સારી રીતે ઘેર જાઉં છું અને આ તમારે મનમાં ધારણ કરવું, એમ કરવાથી શ્રેય થશે. પછી વ્યાસને પ્રણામ કરી, પ્રદક્ષિણા કરી ભગવાન મૈત્રેય બે હાથ જોડી ભગવાન વ્યાસ તમે કલ્યાણ પામો એમ કહ્યું.

तं प्रणम्याथ मैत्रेय कृत्वा चापि प्रदक्षिणं ।
स्वस्ति प्राप्नोतु भगवानित्युवाच कृताञ्जलिः ॥ २० ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे मैत्रेयोपदेशे द्वात्रिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

અધ્યાય ૧૨૩ મો. સારી સ્ત્રીના ધર્મ.

युधिष्ठिर उवाच—सत्स्त्रीणां समुदाचारं सर्वधर्मविदांवर ।
श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા–હે પિતામહ ! હે સર્વ ધર્મને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ, સારી સ્ત્રીઓનો સમુદાચાર તમારાથી હું સાંભળવા ચાહું છું માટે મને તે કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—દેવલોકમાં સુમના નામની કૈકેયી સર્વ તત્વને જાણનાર, મનસ્વી, શાંડિલીને પૂછવા લાગી કે, હે કલ્યાણિ! તમે કયી વર્ત્તણુંથી અને કયા આચરણથી સર્વ પાપોને પ્રલય પમાડી દેવલોક પ્રત્યે પધાર્યાં. વળી જેમ સ્વર્ગ પ્રત્યે આવેલા તારાઓના અધિપતિનાં પુત્રી પ્રભાવડે શોભે અને જેમ અગ્નિની જ્વાળા દીપે તેમ તમે પોતાના તેજવડે પ્રકાશો છો, તેમ ગ્લાનિ રહિત, વિમાનમાં બેઠેલાં, રજરહિત વસ્ત્રોને ધારણ કરનારાં અને કલ્યાણી એવાં તમે ઉત્તમ કાંતિવડે હજાર ગણાં શોભો છો. તમે અલ્પ તપ, દાન અથવા નિયમથી આ લોકને પામ્યાં નથી, માટે તમેજ મને તત્વ કહો. આ પ્રમાણે સુમનાએ પ્રિય લાગે તેમ પૂછેલાં સુંદર હાસ્યવાળાં શાંડિલી નિશ્ચળ ને મધુર એવું આ વાક્ય સુમના પ્રત્યે બોલ્યાં. હું નથી ભગવાં વસ્ત્રવાળી, નથી વલ્કલને ધારણ કરનારી, નથી મુંડવાળી કે નથી જટાવાળી, દેવપણાને પામેલી હું સાવધાન થઇ પતિ પ્રત્યે અહિત અને સર્વ કઠિન વચનો બોલી નથી તેમ સાસુ સસરાની પાસે વર્ત્તનારી દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણોના પૂજનમાં સદા સાવધાન રહેલી છું. ચાડીથી અથવા દુર્જનતાથી પ્રવૃત્તિ કરતી નથી, એ મારા મનમાં રહેલું પણ નથી. ઘણો વખત દ્વાર વગર બીજે રહેતી નથી અને ઘરની વાત બોલતી નથી. સર્વ પ્રકારે કર્મ કરી ખોટું હાસ્ય અથવા કંઇ પણ અહિત રહસ્ય અથવા અરહસ્ય થવા દેતી નથી. કામ સારૂ બહાર ગયેલા, પણ પછી ઘેર આવેલા પતિને આસન યુક્ત કરી સાવધાન થઇ પૂજું છું. પતિ જે અન્નને ઠીક

માનતા નથી, જે ભોજનને વખાણતા નથી અથવા જે ભક્ષ્ય અથવા ચાટવા યોગ્ય પદાર્થને ખાતા નથી તે સર્વને હું તજું છું. કુટુંબને અર્થે કંઇ પણ કામ આણેલું હોય તે સઘળું પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી હું કરાવું છું અને કરૂં છું. જો મારા સ્વામી કોઇ પણ કાર્યે કરી પ્રવાસે જાય છે તો હું જરૂર ઘણાં મંગળોથી યુક્ત થાઉં છું. તેમ સ્વામિના ગયા પછી અંજન-રોચના સ્નાન, પુષ્પ, તિલક, અને કેશ શણગાર કરતી નથી. હું સુખે સુતેલા સ્વામિને વચમાં આવેલાં કાર્યોમાં ઉઠાડતી નથી તેથી મારૂં મન પ્રસન્ન રહે છે. સર્વદા કુટુંબને અર્થે પણ પતિને શ્રમ કરાવતી નથી. કંઇ પણ છાનું રાખનારી અને ઘરને અતિ ચોખ્ખું રાખનારી છું. આ ધર્મના માર્ગને સાવધાન થઇ પાળનારી નારી સ્વર્ગ લોકમાં અરૂંધતીની પેઠે પૂજાય છે. ભીષ્મ બોલ્યા-તે વખતે મહા ભાગ્યવાળી, તપસ્વિની, દેવી સુમના પતિ સંબંધી ધર્મ સુમનાને કહી અદૃશ્ય થઇ. જે આ આખ્યાન પર્વ પર્વમાં પાઠ કરે છે તે દેવલોકને પામી નંદનવનમાં વસે છે અને સુખી થાય છે.

यश्चेदं पाण्डवाख्यानं पठेत्पर्वणि पर्वणि ।
सदेवलोकं सम्प्राप्य नन्दने ससुखीभवेत ॥ २२ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे शाण्डिलीसुमनासंवादेत्रयोत्रिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

અધ્યાય ૧૨૪ મો. રાક્ષસ ને બ્રાહ્મણો.

**युधिष्ठिर उवाच—साम्नि चापि प्रदाने च ज्यायः किं भवतो मतम् ।
प्रब्रूहि भरतश्रेष्ठ यदत्रव्यतिरिच्यते ॥ १ ॥**

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું-હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આપે સામ ને દાન એ બેમાં મોટું શું માનેલું છે તથા એમાં જે અધિક હોય તે કહો. ભીષ્મ બોલ્યા-કોઇ સામથી પ્રસન્ન થાય છે અને બીજો કોઇ દાનથી પ્રસન્ન થાય છે માટે પુરૂષની પ્રકૃતિને સમજી તે બેમાંથી એક સેવવું. હે ભરતશ્રેષ્ઠ રાજન્! જે રીતે સામથી ભયંકર પ્રાણિયોની આરાધના થાય છે તે રીતે સામના ગુણો તો મારાથી સાંભળો. જે રીતે વનમાં રાક્ષસે બ્રાહ્મણોને પકડી છોડી દીધા હતા તે રીતે એક જુનો ઇતિહાસ કહું તે સાંભળો. વનમાં રાક્ષસે ભક્ષણ કરવા વાણી અને બુદ્ધિથી સંપન્ન એવા કોઇ એક બ્રાહ્મણને પકડ્યો, ત્યારે દુઃખ પામેલો, બુદ્ધિ તથા શાસ્ત્રવડે સંપન્નબ્રાહ્મણ અતિ ભયંકર રાક્ષસને જોઇ એના વિષે શાંતિજ કરવા લાગ્યો. મોહ પામ્યો નહિ તથા ન વ્યથા પામ્યો. રાક્ષસે વાણીનાં વખાણ કરી બ્રાહ્મણને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હું શાથી ધોળો અને કૃશ છું? આ મારો પ્રશ્ન કહે, એટલે તું મુક્ત થઇશ. આ સાંભળ્યા પછી બે ઘડી વિચાર કરી, રાક્ષસની વાતોથી વ્યગ્ર ન થયેલો બ્રાહ્મણ તે પ્રશ્નનો જવાબ દેવા લાગ્યો.

બ્રાહ્મણ બોલ્યો-હું સુહૃજ્જનો વિના, બીજા દેશમાં રહેલો અને બીજા લોકમાં રહેલો અતુલ વિષયો ભોગવું છું, આ કારણથી તમે પાંડુર વર્ણવાળા અને કૃશ છો. હે રાક્ષસ! જરૂર સારી રીતે સેવાવા છતાં પણ તમારા મિત્રો પોતાના દોષથી અપ્રીતિ પામે છે તેથી

તમે ફીકા અને દુબળા છો. ધન અને સામર્થ્યથી અધિક, અતિ હલકાઓ તમારા ગુણોવડે સ્તબ્ધ સ્તંભ જેવા જડ બનેલા છે, જરૂર તમોને ગણતા નથી, તમારૂ અપમાન કરે છે તેથી તમે પાંડુર વર્ણવાળા અને દૂર્બળ છો. ગુણવાન્, બુદ્ધિમાન્, અને વિનય યુક્ત મનવાળા તમે જરૂર ગુણવગરના, બુદ્ધિરહિત, બીજાઓને સત્કાર પામેલા જુવો છો, તેથી ફીકાશવાળા અને દુબળા છો. જરૂર તમે વૃત્તિ—જીવિકા વિના ક્લેશ પામતાં પણ મોટાઇથી વૃત્તિના ઉપાયોને નિંદી વ્યથા પામો છો, તેથી ફીકાશવાળા અને દુર્બળ છો. હે સજ્જન ! તમે આત્માને પીડી કોઇનો ઉપકાર કરેલો છે, તે તમને જીતેલા માને છે તેથી આપ હરિણ અને કૃશ છો. તમે ખરાબ માર્ગોમાં ક્લેશ પામતા, અને કામ ક્રોધથી વિંટાયેલા મનવાળા, જનોનો વિચાર કરો છો તેથી હું માનું છું કે આપ શ્વેત વર્ણવાળા અને દુર્બળ છો. જરૂર બુદ્ધિથી માન પામેલા તમે અન્નેયુક્ત થવાથી દુષ્ટ આચરણવાળાઓથી ક્ષતિ પામ્યા છો તેથી શ્વેત અને દુબળા છો. જરૂર મિત્ર જેવા મુખવાળો કોઇ શત્રુ સજ્જનની પેઠે આચરણ કરી તમને છેતરી ગયો છે તેથી તમે શ્વેત અને દુર્બળ છે. જરૂર પ્રકાશિત અર્થોમાં ગતિવાળા, રહસ્ય નિપુણ અને કુશળ છો પણ તેને જાણનારાઓ તમને જરૂર માન આપતા નથી તેથી શ્વેત અને કૃશ છો. દુર્જનોમાં પણ નિઃસંશય બોલનારા તમે છો, તેના ગુણો વિશેષ શોભતા નથી તેથી ફીકાશવાળા અને કૃશ થયેલા છો. ધન, બુદ્ધિ અને શાસ્ત્રથી હીન ફક્ત તેજથી યુક્ત તમે જરૂર મોટાની ઇચ્છા કરો છો તેથી ફીકા વર્ણવાળા અને કૃશ થયેલા છો. હું માનું છું કે તમારા સગાઓ તપમાં સાવધાન મનવાળા અને અરણ્યને ઇચ્છનારા આપને ખુશી કરતા નથી તેથી પાંડુર વર્ણવાળા અને કૃશ છો. જરૂર પ્રિય ભાર્યાવાળા તમે છો, તેનો પાડોશી મહા ધનવાન, યુવાન, અતિ સુંદર અને કામી છે તેથી આપ શ્વેત વર્ણવાળા અને કૃશ થયા છો. જરૂર ધનવાન લોકોના મધ્યમાં વખતે કહેલું પણ તમારૂં ઉત્તમ વચન શોભતું નથી, તેથી હરિણ વર્ણવાળા અને કૃશ છો. જરૂર કોઇ પણ મનુષ્ય નિરંતર કોઇ પણ ઇચ્છેલા કાર્યમાં તમને જોડીને પ્રાર્થના કરે છે તેથી શ્વેત વર્ણવાળા અને કૃશ થયા છો. જરૂર તમે પ્રાપ્તિની શિથિલતાથી અંતરમાં રહેલા અભિપ્રાયને લાજવડે જાણવા ઇચ્છતા નથી તેથી શ્વેત વર્ણવાળા અને કૃશ થયા છો. જરૂર તમે લોકમાં જૂદી જૂદી ઇચ્છાઓવાળા સર્વ મનુષ્યોને પોતાના ગુણોવડે ગ્રહણ કરવા ઇચ્છો છો, તેણે કરી શ્વેત વર્ણવાળા તથા કૃશ થયેલા છો. જરૂર અવિદ્વાન અને થોડા અર્થમાં ભીરૂ એવા આપ વિદ્યા, પરાક્રમ અને દાનથી થયેલા યશને ઇચ્છો છો તેણે કરી શ્વેત વર્ણવાળા અને કૃશ થયેલા છો. બીજાએ કરેલું તમારૂં ઘણા વખતનું ઇચ્છિત, ન મળેલુંજ ફળ બીજાઓએ હરેલું છે તેથી શ્વેત અને કૃશ થયા છો. જરૂર કોઇએ કંઇ પણ પોતે કરેલા દોષને ન દેખતા એવા આપને તમારા પોતાના કારણ વિના અભિશાપ આપેલો છે તેથી શ્વેત વર્ણવાળા અને કૃશ થયેલા છો. સજ્જનોને વનમાં ફરનારા, દુર્જનોને ગૃહસ્થ અને મુકત જનોને ઘરમાં આસક્ત જુવો છો તેથી શ્વેત અને કૃશ થયા છો. પીડા પામેલા સ્નેહિયોના પૂર્ણ રીતે અર્થના ગુણો રહિત એવી હાનિથી થયેલા દુઃખને છોડાવતા નથી, તેણે કરી ફીકાશવાળા અને દુબળા છો. જરૂર તમારૂ ધર્મ અર્થ અને કામ યુક્ત તથા વખતે કહેલું વચન જાણુતા નથી તેથી ફીકા અને દુબળા થયેલા છો. જરૂર બુદ્ધિમાન્ અને જીવવા ઇચ્છનારા તમે અકુશળ જનોએ આપેલા અર્થોને પામી વૃત્તિ ચલાવો છો, તેથી શ્વેતવર્ણવાળા અને કૃશ થયા છો. જરૂર તમે પાપિયોને વૃદ્ધિ પામતા અને પુણ્યવાન જનોને દુઃખ પામતા જોઇ નિત્ય નિંદો છો તેથી શ્વેત

વર્ણવાળા અને કૃશ થયેલા છો. જરૂર તમે એક બીજા વિરૂદ્ધ સુહૃજ્જનોને અનુસરીને પ્રિય કરવા ઇચ્છો છો તેથી ફીકાશવાળા અને કૃશ થયેલા છો. હું માનું છું કે આપ શ્રોત્રિય લોકોને વિરૂદ્ધ કર્મોમાં રહેલા અને વિદ્વાનોને જીતેંદ્રિયપણા રહિત થયેલા વિચારો છો, તેણે કરી ફીકાશ પામેલા અને કૃશ થએલા છો. આ રીતે સત્કાર કરેલા રાક્ષસે સામો તે બ્રાહ્મણનો સત્કાર કર્યો. વળી એને સખા કર્યો અને અર્થોથી યુક્ત કરી વિદાય કર્યો.

एवं सम्पूजितं रक्षो विप्रं तं प्रत्यपूजयत् ।
सखायमकरोच्चैनं संयोज्यार्थैर्मुमोचह ॥ ३९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे हरिणकृशकाख्यानेचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

અધ્યાય ૧૨૫ મો. કર્મક્ષેત્રમાં મનુષ્ય કર્તવ્ય.

युधिष्ठिर उवाच—जन्ममानुष्यकं प्राप्य कर्मक्षेत्रं सुदुर्लभम् ।
श्रेयोर्थिनादरिद्रेण किं कर्त्तव्यं पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર–હે પિતામહ ! મનુષ્યના જન્મને તથા અતિ દુર્લભ કર્મના ક્ષેત્રને ભારત ભૂમિને પામી કલ્યાણને ઇચ્છનારા દરિદ્રે શું કરવું ? હે ગંગાના પુત્ર ! દાનોમાં ઉત્તમ, જે જે દેવા યોગ્ય, જેઓ માન્ય અને જેઓ પૂજ્ય હોય તેઓને તથા રહસ્યને તમો કહેવા યોગ્ય છો. વૈશંપાયન બોલ્યા–આ પ્રમાણે યશસ્વી, પાંડુના પુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે પૂછેલા ભીષ્મ ધર્મોનું ઉત્તમ રહસ્ય રાજાને કહેવા લાગ્યા. ભીષ્મ બોલ્યા—હે ભરતકુળમાં થએલા રાજન્ ! સાવધાન થઇ ધર્મોનાં રહસ્યો સાંભળો. પૂર્વે ભગવાન્ વ્યાસે જે રીતે મને કહેલું છે અને જે રીતે હે રાજન્ ! ક્લેશ રહિત કર્મવાળા, યોગ્ય તથા નિયમમાં રહેલા યમે દેવોનાં રહસ્યરૂપ મોટા તપનું ફળ પ્રાપ્ત કરેલું છે, જેણે કરી દેવ પ્રસન્ન થાય છે, પિતૃ, ઋષિયો પ્રમથ ગણો લક્ષ્મી, ચિત્રગુપ્ત, અને દિગપાળો પ્રસન્ન થાય છે, જેમાં રહસ્ય સહિત મોટા ફળવાળો, ઋષિયોનો ધર્મ છે, મોટાં દાનોનું ફળ છે અને સર્વ યજ્ઞોનું ફળ છે. આ રીતે જે સમજે છે અથવા જાણીને કરે છે તે દોષ સહિત હોય અથવા દોષ રહિત હોય પણ હે નિષ્પાપ ! તે ગુણોથી યુક્ત થાય છે. દશ પશુઓના વધની સમાન દશ ચક્રની બરોબર એક ધ્વજ છે. દશ સુરા પીનારાની સમાન એક વેશ્યા છે અને દશ વેશ્યાઓની સમાન એક રાજા છે. તેઓ સર્વ એક અર્ધમાં બીજાં સર્વ અને એક અર્ધમાં રાજા એ બે તુલના કરવાથી સમાન છે. તેમાં પણ રાજા અધિક કહેવાય છે, માટે તેણે ત્રણ વર્ગ ધર્મ અર્થ અને કામ સહિત, પુણ્યરૂપવાળું પવિત્ર શાસ્ત્ર સાંભળવું; તેમાં પણ વિશેષતાથી પોતે દેવોએ કહેલું ધર્મનાં વ્યાખ્યાનવાળું, પુણ્યકારી મોટા શ્રવણરૂપ ધર્મ યુક્ત સાંભળવું. જેમાં શ્રાદ્ધ કર્મ વિષે પિતૃનાં રહસ્યો કહેવાય છે. સર્વ દેવતાઓનું સઘળું રહસ્ય કહેવાય છે, જેમાં રહસ્ય સહિત મોટા ફળવાળો, ઋષિયોનો ધર્મ કહેલો છે, તેમ મોટા યજ્ઞોનું ફળ અને સર્વ દાનનું ફળ કહ્યું છે તેનો જે મનુષ્યો સદા પાઠ કરે છે, જેઓને તે પ્રાપ્ત થાય છે અને જે સાંભળીને ફળ કહે છે તે પોતે પ્રભુ નારાયણરૂપ જાણવો. જે અતિથિનો સત્કાર કરે છે તે ગાયોના

ફળને, તીર્થોના ફળને તથા યજ્ઞોનું જે ફળ છે એ ફળને પામે છે. જેઓનું મન શુદ્ધ છે ને જેઓ શ્રદ્ધાવાન્ શ્રોતા છે તેઓના લોકોને શ્રદ્ધાવાળા સજ્જને સ્પષ્ટ રીતે જીતેલા છે. વળી તે નર દોષથી છૂટે છે, પાપથી લેપાતો નથી, નિત્ય ધર્મને પામે છે અને મરણ પછી ઉત્તમ લોકમાં જાય છે. કોઇ પણ વખતે પોતાની ઇચ્છાથી દેવતાનો દૂત છાનો રહેલો હોઇ ઇન્દ્ર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, જે પ્રસિદ્ધ, કામના ગુણેયુક્ત, વૈદ્યોમાં ઉત્તમ, અશ્વિનીકુમાર છે તે બેની આજ્ઞાથી હું નરો સહિત એવા પિતૃ અને દેવો પાસે આવ્યો છું અને શ્રાદ્ધ તથા ભોજન કરનારાએ સંગ તજાય છે? શા માટે જૂદા જૂદા પિંડોના વિભાગ પમાડાય છે, તેઓમાં પ્રથમ પિંડ કોને આપવો? મધ્યમ (વચલો) પિંડ કયાં જાય છે અને છેલ્લો પિંડ કોને આપવો કહેલો છે હું એ જાણવા ઇચ્છું છું? આ રીતે શ્રદ્ધાવાન દૂતે ધર્મયુક્ત વચન કહ્યું ત્યારે પ્રથમ રહેલા સર્વ દેવતાઓએ અને પિતૃઓએ વખાણ્યું તથા તેઓમાંથી, પિતૃ બોલ્યા—હે ખેચરોત્તમ! તમારૂં પધારવું ઠીક થયું, તમારૂં સારૂં થાઓ, તમે ગૂઢ અર્થવાળો ઉત્તમ પ્રશ્ન પૂછ્યો તેનો ઉત્તર સાંભળો.

જે પુરૂષ શ્રાદ્ધને આપી તથા ભુક્ત કરી સ્ત્રી પ્રત્યે જાય છે તેના પિતૃ તેના વીર્યમાં તે માસ સુધી શયન કરે છે. ક્રમથી પિંડોનો નીચલો પિંડ પછી જળ પ્રત્યે પ્રવેશ કરી જાય છે એમ ભાવના કરવી તેમાં મધ્યમ પિંડ છે તેને એક પત્ની ખાય છે અને તેઓમાં જે ત્રીજો પિંડ છે તે અગ્નિ વિષે આપવો. જે રીતે ધર્મ લોપાતો નથી તે રીતે આ શ્રાદ્ધનો વિધિ કહ્યો. જે શ્રાદ્ધ કરનાર છે તેના પ્રસન્ન મનવાળા પિતૃ સંતોષ પામે છે, પ્રજા વધે છે અને એને અક્ષય ફળ મળે છે. દેવદૂત કહેવા લાગ્યો કે તમે ક્રમથી સર્વ પિતૃના પિંડોનો વિભાગ અને તેનો નિર્ણય કહ્યો, હવે આપેલો પિંડ નીચે કોની પાસે જાય છે, ક્યા દેવને પ્રસન્ન કરે છે તથા કેવી રીતે પિતૃને તારે છે, તેજ વખતે પત્ની મધ્યમ પિંડને તો ખાય છે, તેના પિતૃ શા માટે કવ્યને જ ખાય છે? જે છેલ્લો ત્રીજો પિંડ છે તે અગ્નિ પ્રત્યે જાય છે તેની શી ગતિ થાય છે? અથવા કોને પામે છે અને ત્રણ પિંડોની જે ગતિ છે તે ફળ, વૃત્તિ, માર્ગ અને જે એને પામે છે તે હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. પિતૃ બોલ્યા—હે ગગનમાં ફરનાર! તમે આ અતિ મોટો પ્રશ્ન કહ્યો. વળી અદ્ભુત, રહસ્ય પણ અમને પૂછ્યું. દેવ અને મુનિયો આનેજ વખાણે છે તથા તેઓ આ પ્રમાણે પિતૃનાં કાર્યના નિશ્ચયને ઉત્તમ મહાત્મા ચિરંજીવી વિના જાણતા નથી માટે સાવધાન થઇ મારાથી ત્રણ પિંડોની ગતિ સાંભળો. જે પિંડ જળ પ્રત્યે જાય છે એ ચંદ્રમાને પ્રસન્ન કરે છે. હે મહામતે! ચંદ્રમા દેવ તથા પિતૃને તૃપ્ત કરે છે. આજ્ઞા આપેલી સ્ત્રી જે મધ્યમ પિંડને ખાય છે તેના પતિને પુત્રીની કામના હોય તો પુત્રની કામનાવાળાને પિતામહો પુત્ર આપે છે. અગ્નિમાં જે પિંડ અપાય છે તે મારાથી જાણો. તે પિંડથી પિતૃ તૃપ્ત થાય છે અને પ્રસન્ન થયેલાઓ કામનાઓને આપે છે. આ રીતે ત્રણ પિંડોની જે ગતિ થાય છે અને જો ઋત્વિક્ યજમાનના પિતૃપણાને પામે છે એ સર્વ તમને કહ્યું. હે ખેચરોત્તમ! તે દિવસે સંગ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને સદા પવિત્ર થયેલાએ શ્રાદ્ધભોજન કરવું આમ પંડિતો માને છે. આ રીતે મેં જે દોષો કહ્યા તે તેમજ છે પણ બીજી રીતે નથી માટે ન્હાયેલા, પવિત્ર, અને ક્ષમાવાન્, બ્રાહ્મણે ભોજન કરવું. આમ જે શ્રાદ્ધ કરે છે એની પ્રજા વધે છે. આ સાંભળ્યા પછી વિદ્યુત્પ્રભ નામે મોટાં તપવાળા ઋષિ બોલ્યા કે તેનું રૂપ સૂર્યના તેજની તુલ્ય

વર્ણવાળા અને કૃશ થયેલા છો. જરૂર તમે એક બીજા વિરૂદ્ધ સુહૃજ્જનોને અનુસરીને પ્રિય કરવા ઇચ્છો છો તેથી ફીકાશવાળા અને કૃશ થયેલા છો. હું માનું છું કે આપ શ્રોત્રિય લોકોને વિરૂદ્ધ કર્મોમાં રહેલા અને વિદ્વાનોને જીતેંદ્રિયપણા રહિત થયેલા વિચારો છો, તેણે કરી ફીકાશ પામેલા અને કૃશ થએલા છો. આ રીતે સત્કાર કરેલા રાક્ષસે સામો તે બ્રાહ્મણનો સત્કાર કર્યો. વળી એને સખા કર્યો અને અર્થોથી યુક્ત કરી વિદાય કર્યો.

एवं सम्पूजितं रक्षो विप्रं तं प्रत्यपूजयत् ।
सखायमकरोच्चैनं संयोज्यार्थैर्मुमोचह ॥ ३९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे हरिणकृशकाख्यानेचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

અધ્યાય ૧૨૫ મો. કર્મક્ષેત્રમાં મનુષ્ય કર્તવ્ય.

युधिष्ठिर उवाच—जन्ममानुष्यकं प्राप्य कर्मक्षेत्रं सुदुर्लभम् ।
श्रेयोर्थिनादरिद्रेण किं कर्त्तव्यं पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર–હે પિતામહ ! મનુષ્યના જન્મને તથા અતિ દુર્લભ કર્મના ક્ષેત્રને ભારત ભૂમિને પામી કલ્યાણને ઇચ્છનારા દરિદ્રે શું કરવું ? હે ગંગાના પુત્ર ! દાનોમાં ઉત્તમ, જે જે દેવા યોગ્ય, જેઓ માન્ય અને જેઓ પૂજ્ય હોય તેઓને તથા રહસ્યને તમો કહેવા યોગ્ય છો. વૈશંપાયન બોલ્યા–આ પ્રમાણે યશસ્વી, પાંડુના પુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે પૂછેલા ભીષ્મ ધર્મોનું ઉત્તમ રહસ્ય રાજાને કહેવા લાગ્યા. ભીષ્મ બોલ્યા—હે ભરતકુળમાં થએલા રાજન્ ! સાવધાન થઇ ધર્મોનાં રહસ્યો સાંભળો. પૂર્વે ભગવાન્ વ્યાસે જે રીતે મને કહેલું છે અને જે રીતે હે રાજન્ ! ક્લેશ રહિત કર્મવાળા, યોગ્ય તથા નિયમમાં રહેલા યમે દેવોનાં રહસ્યરૂપ મોટા તપનું ફળ પ્રાપ્ત કરેલું છે, જેણે કરી દેવ પ્રસન્ન થાય છે, પિતૃ, ઋષિયો પ્રમથ ગણો લક્ષ્મી, ચિત્રગુપ્ત, અને દિગપાળો પ્રસન્ન થાય છે, જેમાં રહસ્ય સહિત મોટા ફળવાળો, ઋષિયોનો ધર્મ છે, મોટાં દાનોનું ફળ છે અને સર્વ યજ્ઞોનું ફળ છે. આ રીતે જે સમજે છે અથવા જાણીને કરે છે તે દોષ સહિત હોય અથવા દોષ રહિત હોય પણ હે નિષ્પાપ ! તે ગુણોથી યુક્ત થાય છે. દશ પશુઓના વધની સમાન દશ ચક્રની બરોબર એક ધ્વજ છે. દશ સુરા પીનારાની સમાન એક વેશ્યા છે અને દશ વેશ્યાઓની સમાન એક રાજા છે. તેઓ સર્વ એક અર્ધમાં બીજાં સર્વ અને એક અર્ધમાં રાજા એ બે તુલના કરવાથી સમાન છે. તેમાં પણ રાજા અધિક કહેવાય છે, માટે તેણે ત્રણ વર્ગ ધર્મ અર્થ અને કામ સહિત, પુણ્યરૂપવાળું પવિત્ર શાસ્ત્ર સાંભળવું; તેમાં પણ વિશેષતાથી પોતે દેવોએ કહેલું ધર્મનાં વ્યાખ્યાનવાળું, પુણ્યકારી મોટા શ્રવણરૂપ ધર્મ યુક્ત સાંભળવું. જેમાં શ્રાદ્ધ કર્મ વિષે પિતૃનાં રહસ્યો કહેવાય છે. સર્વ દેવતાઓનું સઘળું રહસ્ય કહેવાય છે, જેમાં રહસ્ય સહિત મોટા ફળવાળો, ઋષિયોનો ધર્મ કહેલો છે, તેમ મોટા યજ્ઞોનું ફળ અને સર્વ દાનનું ફળ કહ્યું છે તેનો જે મનુષ્યો સદા પાઠ કરે છે, જેઓને તે પ્રાપ્ત થાય છે અને જે સાંભળીને ફળ કહે છે તે પોતે પ્રભુ નારાયણરૂપ જાણવો. જે અતિથિનો સત્કાર કરે છે તે ગાયોના

પણાને પામે ? આ અમને ઘણું આશ્ચર્ય છે માટે સાંભળવા ઇચ્છિએ છીએ. પિતૃ બોલ્યા–હે મહાભાગો ! ન્યાયથીજ તમે સંશય પૂછ્યો. જેણે કરી સારાં કર્મવાળા મનુષ્યોને અમે પ્રસન્ન થઈએ છીએ તે સાંભળો. મનુષ્ય નીલ વૃષને છોડવાથી, અમાસને દિવસે તલયુક્ત જળ આપવાથી અને વર્ષાકાલમાં દીપ દાનોથી પિતૃના ઋણ રહિત થાય છે. આ દાન ક્ષય રહિત, સત્ય અથવા પાપ કે દુઃખ રહિત અને મોટા ફળવાળું છે. વળી અમોને ક્ષય રહિત સંતોષ થયો કહેવાય છે માટે જે શ્રદ્ધાવાળા મનુષ્યો નિરંતર તે કરશે તેઓ પ્રપિતામહોને દુઃખરૂપ નરકથી તારશે. આ રીતે પિતૃઓનું બોલવું સાંભળી હર્ષ યુક્ત થયેલા તપરૂપ ધનવાળા, મહા તેજસ્વી, વૃદ્ધ ગાર્ગ્ય ઋષિ તેઓ પ્રત્યે આવું વાક્ય બોલ્યા કે હે તપોધનો ! છોડેલા નીલ વૃષના કયા ગુણો છે, વર્ષામાં દીપદાનથી અને તિલોદકથી શા ગુણો થાય છે ? પિતૃ બોલ્યા—જે નીલ વૃષના પૂછડા પ્રત્યે જળ નાંખે તો તેથી પિતૃ સાઠ હજાર વર્ષો સુધી તૃપ્ત રહે છે. જે કાંઠાથી ઉથામેલ વૃષનાં શિંગડાં પર રહેલા ગારાને ઉખેડી ઉભો રહે છે તેના પિતૃ તેથી જરૂર ચંદ્રના લોક પ્રત્યે જાય છે. ચોમાસામાં દીપ દાનથી ચંદ્રની પેઠે શોભે છે. જે દીપ આપે છે તેનું અંધકાર જેવું રૂપ હોતું નથી. હે તપોધન ! જે મનુષ્યો અમાસને દિવસે મધથી મિશ્ર ઉંબરાના કાષ્ટનું પાત્ર લેઈ તિલોદક આપે છે, તેઓએ યથાર્થ રીતે રહસ્ય સહિત શ્રાદ્ધ કરેલું કહેવાય છે, તેઓની પ્રજા નિત્ય હૃષ્ટપુષ્ટ મનવાળી થાય છે, કુળ વંશની વૃદ્ધિ થાય છે, પિંડ દાનનું આવું ફળ થાય છે અને શ્રદ્ધાવાન્ થઇ જે કરે છે તે પિતૃના ઋણ રહિત થાય છે. આ રીતે શ્રાદ્ધના કાળનો ક્રમ કહ્યો તથા વિધિ, પાત્ર, અને ફળ યથાયોગ્ય કહ્યું.

एवमेष समुद्दिष्टः श्राद्धकालक्रमस्तथा ।
विधिः पात्रं फलं चैव यथावदनुकीर्त्तितम् ॥ ८४ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पितृरहस्यनामपञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

અધ્યાય ૧૨૬ મો. વિષ્ણુપૂજનનું માહાત્મ્ય.

भीष्म उवाच—केन ते च भवेत्प्रीतिः कथं तुष्टिं तु गच्छसि ।
इतिपृष्टः सुरेन्द्रेण प्रोवाच हरिरीश्वरः ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા–દેવોના ઇન્દ્રે તમને શાથી કરી પ્રીતિ થાય અને તમે કેમ સંતોષ પામો ? આમ પૂછવાથી આ રીતે પૂછેલા ઇશ્વર અને દુઃખને હરનારા એવા વિષ્ણુ બોલ્યા કે બ્રાહ્મણોની નિંદા એ મારો મોટો દ્વેષ છે અને બ્રાહ્મણોને પુજવાથી હું નિરંતર પૂજાઉં છું એમાં સંશય નથી. નિત્ય ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને નમવું, ભોજન કરીને પોતાના બે પગને નમન કરવું, આમ કરે છે તે મનુષ્યોને હું પ્રસન્ન થાઉં છું. જે છાણથી લીંપેલાં મંડલમાં બલિ રાખે છે, જે વામન બ્રાહ્મણને જોઇ જળથી નીકળેલાં વરાહને જોઇ ઉંચી કરેલી પૃથ્વીને મસ્તકવડે ધારણ કરે છે તેઓનું કશું પણ ભુંડું થતું નથી, તથા પાપ લાગતું નથી. જે નર સદા પિપળાને, ગોરોચનાને તથા ગાયને પૂજે છે તેણે દેવ અસુર અને મનુ-

પ્રકાશે છે. પછી તે ધર્મનાં રહસ્યો સાંભળવાથી ઇન્દ્રને પૂછવા લાગ્યા કે મોહ પામેલા મનુષ્યો કીડા કીડીઓ, સર્પો અને મૃગ તથા પક્ષિયો સહિત મેઢાઓ અને બીજા તિર્યગ્યોનિને પામેલા જીવોને હણે છે. તેઓ અતિ ઘણાં પાપને પામે છે. તેઓના પાપના નિવારણની ક્રિયા શું છે ? આ સાંભળ્યા પછી સર્વ દેવગણો તપરૂપ ધનવાળા ઋષિયો અને મહા ભાગ્યવાન્ પિતૃ, તે મુનિને વખાણવા લાગ્યા. તેઓમાંથી ઇન્દ્ર બોલ્યા—કુરૂક્ષેત્ર, ગયા, ગંગા, પ્રભાસ, અને પુષ્કર સર્વનું મનવડે ધ્યાન કર્યા પછી જળમાં પ્રવેશ કરે છે ને ત્રણ દિવસ સૂધી સ્નાન કરનાર થાય છે, નિરાહાર વર્તે છે, ગાયોના પૃષ્ઠ ભાગનો સ્પર્શ કરે છે અને તેઓનાં પૂછડાંને નમે છે તે જેમ રાહુથી ચંદ્ર મુક્ત થાય તેમ પાપથી છૂટે છે. આ સાંભળ્યા પછી વિદ્યુત્પ્રભ ઋષિએ ઇન્દ્રને કહ્યું કે હે સો યજ્ઞોને કરનાર ! આ જે અતિ સૂક્ષ્મ ધર્મ છે તે સમજો. વડવાઇના ભુક્કાને શરીર ઉપર ચોપડવાથી, પ્રિયંગુ વડે લેપ કરવાથી અને દૂધની સાથે સાઠી ચોખા જમવાથી સર્વ પાપોથી મુક્ત થવાય છે. હે દેવેશ ! હે શચીના પતિ ! શંકરના સ્થાનમાં રૂદ્રની સાથે બૃહસ્પતિના બોલતાં મેં સાંભળેલું ઋષિઓએ વિચારેલું બીજું રહસ્ય સાંભળો. પર્વત ઉપર ચઢવાનું કરી એક પગભેર રહી નિરાહાર, ઉંચા હાથવાળો અને બે હાથ જોડનાર થઈ મનુષ્યે સૂર્યને નમવું. આથી મોટાં તપવડે યુક્ત થયેલો તે ઉપવાસના ફળને પામે છે. સૂર્યનાં કિરણોએ કરી તાપ પામેલો સર્વ પાપને દૂર કરે છે, આ રીતે ગ્રીષ્મ કાળમાં અથવા શીતકાળમાં કરવાથી પાપને તે નાશ પમાડે છે. પાપથી મુક્ત થએલાની કાંતિ સદાકાળ રહેનારી થાય છે. તે તેજથી સૂર્યની પેઠે દીપ્ત અને ફરીને ચંદ્રની પેઠે ચળકે છે. આ સાંભળી દેવવર્ગના મધ્યમાં રહેલા, દેવોના રાજા, સો યજ્ઞ કરનારા ઇન્દ્ર, બૃહસ્પતિ પ્રત્યે ઉત્તમ તથા મધુર વચન બોલ્યા કે, હે ભગવન્ ! મનુષ્યોના સુખને ધારણ કરનારૂં ધર્મનું રહસ્ય તથા રહસ્ય સહિત જે દોષ હોય તે સૌ યોગ્ય હોય તેમ મને કહો.

બૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે શચીના પતિ ! જેઓ સૂર્ય તરફ ઝાડે ફરે છે, જે વાયુનો દ્વેષ કરે છે, જેઓ પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં કાષ્ટને હોમતા નથી અને જેઓ દૂધના કારણથી બાલક વાછડાવાળી ગાયને દુવે છે તેઓના જે દોષો કહું છું તે સાંભળો. હે વાસવ ! બ્રહ્માએ આ મનુષ્યોમાં સૂર્ય, વાયુ, અગ્નિ અને લોકોની માતા ગાયો, લોકોને તારવા માટે સૃજેલી છે માટે હે દેવતાઓ ! તમે સર્વ એક એક ધર્મનો નિશ્ચય સાંભળો. જે દુષ્ટ આચરણવાળી સ્ત્રીઓ, સૂર્ય તરફ વિષ્ટા કરે છે તે સર્વ સ્ત્રીઓ છયાશી વર્ષો સૂધી દુષ્ટવૃત્તિવાળી અને કુળને કલંક લગાડનારી રહે છે. વાયુનો દ્વેષ કરનારાની પ્રજા ગર્ભમાંથી સ્ત્રવી જાય છે. જેઓ બળતા અગ્નિમાં કાષ્ઠ નથી હોમતા તેઓના અગ્નિનાં કાર્યોમાં અગ્નિ હવ્ય ભક્ષણ કરતો નથી. જે માનવો બાલ વાછડીવાળી ગાયોનું દૂધ પીએ છે તેઓના દૂધને પિનારા, કુળને વધારનાર કોઇ પણ થતા નથી. વળી પ્રજાના ક્ષયથી અને કુળવંશના ક્ષયથી તે પીડાય છે. આ પ્રમાણે પૂર્વે કુળવૃદ્ધ બ્રાહ્મણોએ કહેલું છે માટે સમૃદ્ધિ ઇચ્છનારા જે ત્યાગ કરવા યોગ્ય હોય તે ત્યાગ કરવું અને યોગ્ય હોય તે નિરંતર કરવું, આ તમને સત્ય કહું છું. આ સાંભળ્યા પછી હે મહાભાગ ! મરૂદ્ગણો સહિત સર્વ દેવતાઓ, અને મહા ભાગ્યવાળા ઋષિયો તે વખતે પિતૃને પૂછવા લાગ્યા કે, શાથી થોડી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોને પિતૃ પ્રસન્ન થાય ? કેમ દાન, અને ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ અક્ષય થાય તથા કેવી રીતે અને કયા કર્મે કરી મનુષ્યો ઋણ રહિત-

યુક્ત, પરમ ગુહ્ય રહસ્ય સાંભળો. જ્યારે ભાદ્રમાસના કૃષ્ણપક્ષમાં મઘા હોય ત્યારે ગજ-ચ્છાયામાં પૂર્વ દિશાએ શ્રાદ્ધને વખતે દક્ષિણ દિશામાં મુખ રાખી પિતૃને ઉત્તમ અન્નની ભેટ આપવી, આ દાનના ગુણોનો વિસ્તાર સાંભળો. એ દાન કરનારે આ લોકમાં તેર વર્ષ સુધી મોટું શ્રાદ્ધ કરેલું ગણાય છે. ગાયો બોલી કે હે બહુ દેનારિ ! સારાં અંગવાળી અને નથી કોઇથી ભય જેને એવી હે કલ્યાણિ ! જે રીતે પૂર્વે વાછડાસહિત બ્રહ્મપુરમાં, જે રીતે વજ્રને ધારણ કરનારા ઇન્દ્રના સ્થાનમાં હતાં, પછી તે રીતે જે વિષ્ણુના પદ (આકાશમાં) રહ્યાં હતાં, તેમ જે સૂર્યના માર્ગમાં રહ્યાં હતાં અને નારદ સહિત સર્વ દેવોએ જેનું નામ કીર્તન કરેલું છે એવાં તમે અતિ મોટી સખી રૂપ છો. આ મંત્રવડે જે ગાયોને વંદન કરે છે તે કરેલાં પાપ કર્મથી છૂટે છે, ઇન્દ્રના લોકને પામે છે અને ગાયોની કળાને અને ચંદ્રની કાંતિને પામે છે. જે પર્વોમાં દેવોએ સેવેલા નેસડામાં આ મંત્રનો પાઠ કરે છે તેને પાપ, ભય, અને શોક થતો નથી. હજાર નેત્રોવાળા (ઇન્દ્ર)ના લોકમાં તે જાય છે. ભીષ્મ બોલ્યા—એ પછી લોકમાં પ્રખ્યાત, મહા ભાગ્યવાન્, વસિષ્ઠ વગેરે ઋષિયો કમળથી જન્મેલા બ્રહ્માને પ્રદક્ષિણા કરી બે હાથ જોડી ત્યાં ઉભા રહ્યા. તેઓમાં બ્રહ્મને જાણનારા વસિષ્ઠ સર્વ પ્રાણીના હિતને કરનાર, તથા બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયનું વિશેષ હિત કરનારા પ્રશ્નરૂપ વચન બોલ્યા. કેવી રીતે દ્રવ્યહીન, પણ સારી રીતે વર્ત્તનારા દરિદ્ર મનુષ્યો આ લોકમાં કયા કર્મે કરી યજ્ઞનું ફળ પામે છે? આ વચન સાંભળી તેઓમાંના બ્રહ્મા બોલ્યા—હે મહાભાગો ! તેઓએ આશ્ચર્ય કરનાર, ગૂઢ આશ્ચર્યવાળો, પરમ, શુભ, સૂક્ષ્મ, અને મનુષ્યોના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો, હે તપોધનો ! સમગ્રપણાથી હું તે કહું છું કે જે રીતે મનુષ્ય યજ્ઞના ફળને પામે છે એમાં સંશય નથી તે રીતે સર્વ સાંભળો. પૌષ માસના શુક્લપક્ષમાં જ્યારે રોહિણી નક્ષત્રનો યોગ હોય ત્યારે નક્ષત્રના યોગે કરી આકાશમાં શયન કરનાર થવું, એક વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, ન્હાયેલો, પવિત્ર, શ્રદ્ધાવાન્ અને સાવધાન થયેલો ચંદ્રનાં કિરણોનું પાન કરવાથી મોટા યજ્ઞના ફળને પામે છે હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ ! સૂક્ષ્મ તત્વના અર્થને જાણનારા તમે જે મને પૂછો છો એ પરમ ગુહ્ય તમને કહ્યું.

एतद्वः परमं गुह्यं कथितं द्विजसत्तमाः ।
यन्मां भवन्तः पृच्छन्ति सूक्ष्मतत्वार्थदर्शिनः ॥ ५० ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे देवरहस्येषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

અધ્યાય ૧૨૭ મો. ગૃહાચાર તે ધર્મ.

विभावसुरुवाच—सलिलस्याञ्जलिं पूर्णमक्षतांश्च घृतोत्तरान् ।
सोमस्योत्तिष्ठमानस्य तज्जलं चाक्षतांश्च तान् ॥ १ ॥

સૂર્ય બોલ્યા—જે જળનો ભરેલો ખોબો અને જે ઘૃતવાળા અક્ષત હોય તે જળ, ચોખા અને બલિ, ઉદય પામતા ચંદ્રમાની સંમુખ રહેલા મનુષ્યે અમાસના દિવસે આપવો, આથી તેણે અગ્નિનું કાર્ય કરેલું ગણાય. ત્રણ અગ્નિ હોમાય છે. અમાસને દિવસે જે બુદ્ધિ-

ષ્યો સહિત જગત્ પૂજેલું થાય છે તથા હું ખરાપણાથી તે રૂપે કરી તેઓની પૂજા ગ્રહણ કરૂં છું. જ્યાં સુધી આ મારી પૂજા છે પણ બીજી રીતે જે થોડી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો પૂજા કરે છે તેને હું ગ્રહણ કરતો નથી તથા તે મને સંતોષ કરનારી નથી. ઇન્દ્ર પૂછવા લાગ્યા–શા માટે તમે, ચક્ર બે ચરણ, વરાહ, વામન બ્રાહ્મણ અને ઉંચી કરેલી પૃથ્વીને વખાણો છો તે કહો ? કારણ કે તમે પ્રાણિયોને સૃજો છો, તમે પ્રજાનો સંહાર કરો છો અને તમે મનુષ્યો સહિત સર્વ પ્રાણિયોની સનાતન પ્રકૃતિરૂપ છો.

ભીષ્મ બોલ્યા–આ સાંભળ્યા પછી હસીને વિષ્ણુભગવાન આ વચન બોલ્યા—મેં ચક્રવડે દૈત્યોને હણેલા છે, ચરણોથી પૃથ્વીને દબાવેલી છે, વરાહનું રૂપ ધરી હિરણ્યાક્ષને મારેલો છે અને વામનરૂપ ધારણ કરીને બલિરાજાને જીતેલો છે તેથી આ પ્રમાણે હું મહાત્મા મનુષ્યોને પ્રસન્ન થાઉં છું. અને જેઓ મને પૂજશે તેઓનો પરાભવ થશે નહિ. જે બ્રાહ્મણ અથવા બ્રહ્મચારીને આવેલો જોઇ બ્રાહ્મણને પ્રથમ આહુતિ આપે છે તેનું ભોજન અમૃતરૂપ થાય છે. જે પૂર્વ સંધ્યાની ઉપાસના કરી સૂર્ય તરફ મુખ કરી સ્થિતિ કરે છે તે, સર્વ તીર્થોમાં ન્હાયેલો સર્વ પાપોથી મુકાય છે. હે તપોધનો ! સમગ્રપણાથી આ સંશય પૂછનારા તમોને કહ્યું, હવે હું ફરીને શું કહું ? બળદેવ બોલ્યા–મનુષ્યોનાં સુખને કરનારૂં અતિ ગુહ્ય સાંભળો કે જેને ન જાણનારા અજાણ જનો ભૂતોએ પીડેલા કલેશ પામે છે. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને જે માણસ ગાય, ઘૃત, દહિં, સર્પવ, અને પ્રિયંગુનો સ્પર્શ કરે છે તે પાપથી છૂટે છે. હે તપોધનો ! સર્વ પ્રાણિયો આગળ પાછળ તથા છિદ્રોમાં ઉચ્છિષ્ટનો ત્યાગ કરે છે. દેવો બોલ્યા–ઉત્તરમાં મુખ રાખી પાત્રમાં ભરેલા જળવાળા માણસે ઉંબરાના કાષ્ઠનું પાત્ર લેઇ ઉપવાસ ગ્રહણ કરવો અથવા વ્રતનો સંકલ્પ કરવો. આમ કરનારને દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે અને કામના પણ સિદ્ધ થાય છે. બીજી રીતે થોડી બુદ્ધિવાળાઓ કરે છે તે વૃથા છે. ઉપવાસ તથા બલિમાં ત્રાંબાનું વાસણ વિશેષ છે માટે તામ્રનાં પાત્રે કરી બળિ, ભિક્ષા, અર્ઘ્યનું જળ, અને પિતૃનું તિલોદક આપવું. બીજી રીતે આપવાથી થોડાં ફળને પામે છે. આ જે રીતે દેવો પ્રસન્ન થાય છે તે રીતે ગુહ્ય કહ્યું. ધર્મ બોલ્યા–કોઇ રીતે પણ રાજપુરૂષ સંબંધી ઘંટાવાળા, સેવા કરનારા, ગોરક્ષક, વ્યાપાર કરનારા, કારિગરી કરનારા, નટ, મિત્રનો દ્રોહ કરનારા, અને ન અધ્યયન કરનારા બ્રાહ્મણને અને જે શૂદ્રીનો પતિ હોય તેઓને દેવ અને પિતૃનું અન્ન આપવું નહિ. તેઓને આપનારાના પિંડને આપનારા હાનિ પામે છે તથા તે પિતૃ, દેવ અને અગ્નિ અતિથિને ન આપવાથી પાછા વળી જાય છે. જેણે અતિથિ નથી પૂજતા તે, સ્ત્રીને હણનારા, ગાયોને હણનારા, કરેલા ઉપકારો નહિ જાણનારા, બ્રાહ્મણને હણનારા અને ગુરૂની સ્ત્રી પ્રત્યે જનારાઓ સર્વની સમાન દોષવાળા થાય છે. અગ્નિદેવ બોલ્યા–જે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો માણસ પગ ઉગામી ગાયનો, મહા ભાગ્યવાન્ બ્રાહ્મણનો અને બળતા અગ્નિનો સ્પર્શ કરે છે તેના દોષો તમે સાવધાન થઇ સાંભળો. એ મનુષ્યનો અપશબ્દ સ્વર્ગને અડે છે, પિતૃ ત્રાસ પામે છે. દેવતાઓનું મન ઉદાસ થાય છે, અને મહા તેજસ્વી અગ્નિ, હવ્ય લેતો નથી. તે સો જન્મ સુધી નરક ભોગવે છે. તેનો છૂટકો થવો સંભવિત નથી માટે પોતાના હિતને ઇચ્છનારા શ્રદ્ધાવાન માણસે કયારેય પગવડે ગાયોનો, મહા તેજસ્વી બ્રાહ્મણનો અને બળતા અગ્નિનો સ્પર્શ કરવો નહિં. આ રીતે મેં જે ત્રણ પદાર્થો ઉપર પગ મૂકે તેના દોષો કહ્યા. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા–હવે બીજું ધર્મ-

યુક્ત, પરમ ગુહ્ય રહસ્ય સાંભળો. જ્યારે ભાદ્રમાસના કૃષ્ણપક્ષમાં મઘા હોય ત્યારે ગજચ્છાયામાં પૂર્વ દિશાએ શ્રાદ્ધને વખતે દક્ષિણ દિશામાં મુખ રાખી પિતૃને ઉત્તમ અન્નની ભેટ આપવી, આ દાનના ગુણોનો વિસ્તાર સાંભળો. એ દાન કરનારે આ લોકમાં તેર વર્ષ સુધી મોટું શ્રાદ્ધ કરેલું ગણાય છે. ગાયો બોલી કે હે બહુ દેનારિ ! સારાં અંગવાળી અને નથી કોઇથી ભય જેને એવી હે કલ્યાણિ ! જે રીતે પૂર્વે વાછડાસહિત બ્રહ્મપુરમાં, જે રીતે વજ્રને ધારણ કરનારા ઇન્દ્રના સ્થાનમાં હતાં, પછી તે રીતે જે વિષ્ણુના પદ (આકાશમાં) રહ્યાં હતાં, તેમ જે સૂર્યના માર્ગમાં રહ્યાં હતાં અને નારદ સહિત સર્વ દેવોએ જેનું નામ કીર્તન કરેલું છે એવાં તમે અતિ મોટી સખી રૂપ છો. આ મંત્રવડે જે ગાયોને વંદન કરે છે તે કરેલાં પાપ કર્મથી છૂટે છે, ઇન્દ્રના લોકને પામે છે અને ગાયોની કળાને અને ચંદ્રની કાંતિને પામે છે. જે પર્વોમાં દેવોએ સેવેલા નેસડામાં આ મંત્રનો પાઠ કરે છે તેને પાપ, ભય, અને શોક થતો નથી. હજાર નેત્રોવાળા (ઇન્દ્ર)ના લોકમાં તે જાય છે. ભીષ્મ બોલ્યા—એ પછી લોકમાં પ્રખ્યાત, મહા ભાગ્યવાન્, વસિષ્ઠ વગેરે ઋષિયો કમળથી જન્મેલા બ્રહ્માને પ્રદક્ષિણા કરી બે હાથ જોડી ત્યાં ઉભા રહ્યા. તેઓમાં બ્રહ્મને જાણનારા વસિષ્ઠ સર્વ પ્રાણીના હિતને કરનાર, તથા બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયનું વિશેષ હિત કરનારા પ્રશ્નરૂપ વચન બોલ્યા. કેવી રીતે દ્રવ્યહીન, પણ સારી રીતે વર્ત્તનારા દરિદ્ર મનુષ્યો આ લોકમાં કયા કર્મે કરી યજ્ઞનું ફળ પામે છે ? આ વચન સાંભળી તેઓમાંના બ્રહ્મા બોલ્યા—હે મહાભાગો ! તેઓએ આશ્ચર્ય કરનાર, ગૂઢ આશ્ચર્યવાળો, પરમ, શુભ, સૂક્ષ્મ, અને મનુષ્યોના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો, હે તપોધનો ! સમગ્રપણાથી હું તે કહું છું કે જે રીતે મનુષ્ય યજ્ઞના ફળને પામે છે એમાં સંશય નથી તે રીતે સર્વ સાંભળો. પૌષ માસના શુક્લપક્ષમાં જ્યારે રોહિણી નક્ષત્રનો યોગ હોય ત્યારે નક્ષત્રના યોગે કરી આકાશમાં શયન કરનાર થવું, એક વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, ન્હાયેલો, પવિત્ર, શ્રદ્ધાવાન્ અને સાવધાન થયેલો ચંદ્રનાં કિરણોનું પાન કરવાથી મોટા યજ્ઞના ફળને પામે છે હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ ! સૂક્ષ્મ તત્વના અર્થને જાણનારા તમે જે મને પૂછો છો એ પરમ ગુહ્ય તમને કહ્યું.

एतद्वः परमं गुह्यं कथितं द्विजसत्तमाः ।
यन्मां भवन्तः पृच्छन्ति सूक्ष्मतत्वार्थदर्शिनः ॥ ५० ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे देवरहस्येषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

અધ્યાય ૧૨૭ મો. ગૃહાચાર તે ધર્મ.

विभावसुरुवाच—सलिलस्याञ्जलिं पूर्णमक्षताश्च घृतोत्तराः ।
सोमस्योत्तिष्ठमानस्य तज्जलं चाक्षतांश्च तान् ॥ १ ॥

સૂર્ય બોલ્યા—જે જળનો ભરેલો ખોબો અને જે ધૃતવાળા અક્ષત હોય તે જળ, ચોખા અને બલિ, ઉદય પામતા ચંદ્રમાની સંમુખ રહેલા મનુષ્યે અમાસના દિવસે આપવો, આથી તેણે અગ્નિનું કાર્ય કરેલું ગણાય. ત્રણ અગ્નિ હોમાય છે. અમાસને દિવસે જે બુદ્ધિ-

માન્ નહિ એવો મનુષ્ય વનસ્પતિના એક પાનને પણ તોડે છે તે બ્રહ્મહત્યાથી લેપાય છે. અમાસને દિવસે બુદ્ધિમાન્ નહિ એવો જે દાતણ કરે છે તેને ચંદ્રની હિંસા થાય છે, પિતૃ ઉદ્વેગ પામે છે, દેવતાઓ પર્વમાં તેના હવ્યને લેતા નથી. એના પિતૃ કોપ પામે છે અને એનો વંશ ઓછો થાય છે. શ્રીરુદ્ર બોલ્યા–જે પાપવડે હાનિ પામેલા ઘરમાં પાત્ર વિખરાઇ ગયેલ, વાસણ ભાગી ગયેલ ને આસન પણ તેવાં હોય અને સ્ત્રીઓને માર પડતો હોય તે પાપવડે હાનિ પામેલા ઘરથી ઉત્સવ અથવા પર્વના દિવસોમાં દેવતા તથા પિતૃ નિરાશ થઇ પાછા જાય છે. અંગિરા બોલ્યા–જે જે સૂર્યમુખી પુષ્પ અથવા બ્રાહ્મીના મૂળને હાથમાં રાખી પૂરા એક વર્ષ સુધી કરંજની પાસે દીવો અર્પણ કરે તેની પ્રજા વધે છે. ગાર્ગ્ય બોલ્યા–નિરંતર અતિથિપણું કરવું, ઘરમાં દીવો રાખવો, દિવસે શયનનો ત્યાગ કરવો, માંસો ખાવાં નહિ, ગાય ને બ્રાહ્મણની હિંસા કરવી નહિ. પુષ્કર તીર્થોનું કીર્તન કરવું, આ મહા ફળવાળો, રહસ્ય સહિત અતિ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. મોટા સો યજ્ઞોવડે યજન કરવાથી પણ તેનું હવિ ક્ષય પામે છે પણ શ્રદ્ધાવાન્ જનોએ કહેલા જે ધર્મો છે તે ક્ષય પામતા નથી. હવે આ રહસ્ય સહિત, પરમ ગુહ્ય સમજો. શ્રાદ્ધ વિધિમાં, દેવતાના વિધિમાં, તીર્થના વિધિમાં અને પર્વોમાં જે રજસ્વલા, જે શ્વેતકોઢવાળી અને જે વાંઝણી નારી હોય તેઓએ નેત્ર જોએલા હવિને દેવતા તથા પિતૃઓ ખાતા નથી અને તેર વર્ષ સુધી પ્રસન્ન થતા નથી, માટે શ્વેત વસ્ત્રવાળા પવિત્ર થએલાએ બ્રાહ્મણો પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવવું ને ભારતનો પાઠ કરવો. તેથી હવિ અક્ષય થાય છે. ધૌમ્ય બોલ્યા–ભાગેલું વાસણ, ખાટલો, કુકડો અને કૂતરો તથા ઘરમાં ઉગેલું જે વૃક્ષ હોય તે સર્વ વખાણવા યોગ્ય નથી. ભાગેલા પાત્રમાં કલેશ કહેવાય છે. ખાટલામાં ધનનો ક્ષય થાય એમ કહેવાય છે અને કુકડો તથા કૂતરો હોય ત્યારે તેના જોવાથી દેવતાઓ હવિ જમતા નથી, તેમ વૃક્ષના મૂળમાં જરૂર જીવ (સર્પ વિંછી વગેરે) રહે છે માટે ઘેર ઝાડ વાવવું નહિ. જમદગ્નિ બોલ્યા—સો અશ્વમેધવડે યજન કરે છે અથવા નીચું મસ્તક રાખી રહે છે કે મોટા સત્ર કરે છે પણ જેનું હૃદય શુદ્ધ નથી તે જરૂર નરક પ્રત્યે જાય છે, કારણ કે યજ્ઞ, સત્ય, અને હૃદયની શુદ્ધતાજ ઉંચાં છે. વળી શુદ્ધ મનવડે બ્રાહ્મણને શેર સાથવો આપવાથી બ્રહ્મલોકને પમાય છે, તે ઉદાહરણ આ ઠેકાણે પૂર્ણ છે.

शुद्धेन मनसा दत्वा सक्तुप्रस्थं द्विजातये ।
ब्रह्मलोकमनुप्राप्त पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे देवरहस्येसप्तविंशत्याधिक शततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

અધ્યાય ૧૨૮ મો. સ્વર્ગકામના એ ધર્મ.

वायुरुवाच—किञ्चिद्धर्मं प्रवक्ष्यामि मानुषाणां सुखावहम्।
सरहस्याश्च येदोषा एतान् श्रुणुध्वं समाहिताः ॥

વાસુદેવ બોલ્યા—કંઈ પણ મનુષ્યોના સુખને કરનારો ધર્મ, અને જે રહસ્યો સહિત હોય છે તે તમને કહું છું માટે સાવધાન થઇ સાંભળો. માનવે અગ્નિનું કાર્ય કરવું, ઉત્તમ અન્નવડે ભોજન કરવું અને પિતૃનાં તિલોદક સહિત દીપ દાન કરવું. આ વિધિવડે શ્રદ્ધાવાન્, સાવધાન જે મનુષ્ય ચાર વર્ષાકાળના માસ સુધી યથાશક્તિ વેદના પારને જાણનારા બ્રાહ્મણને ભોજન અને તિલોદક આપે છે તે સો પશુબંધ (યજ્ઞ)નાં ઘણા ફળને પામે છે. હવે આ ન વખાણવા યોગ્ય બીજું ગુહ્ય સમજો. જો શૂદ્ર બીજે દેશ અગ્નિને લેઇ જનારો હોય અને સ્ત્રીઓ, યજ્ઞોમાં શેષ હવિથી મૂઢ થએલ હોય તો ધર્મજ એમ માને છે કે તે અધર્મથી લેપાય છે, તેના અગ્નિયો કોપે છે અને તે શૂદ્રની યોનને પામે છે. વળી વિશેષે કરી દેવો સહિત પિતૃઓ પ્રસન્ન થતા નથી. હવે તેમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત છે તે મારા કહેવાથી સમજો કે જે કરવાથી નર સારી રીતે સુખી અને તાપ રહિત થાય છે ગાયોનાં મૂત્ર, છાણ, દૂધ અને ઘૃતવડે ત્રણ દિવસ સુધી અગ્નિનું કાર્ય નિરાહાર અને સાવધાન થઇ કરવું, પૂરાં વર્ષ સુધી થાય તો સારૂં; ત્યારે દેવતાઓ પ્રતિગ્રહ કરે છે અને એના પિતૃ શ્રાદ્ધ કાલ આવે ત્યારે પ્રસન્ન થાય છે. આ અધર્મ અને રહસ્ય સહિત ધર્મ કહ્યો, જે સ્વર્ગની કામનાવાળા મનુષ્યોને મરણ પછી સ્વર્ગનાં સુખને આપનારો છે.

एषह्यधर्मो धर्मश्च सरहस्यः प्रकीर्त्तितः ।
मर्त्यानां स्वर्गकामानां प्रेत्यस्वर्गसुखावहः ॥ ११ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे देवरहस्ये अष्टाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

અધ્યાય ૧૨૯ મો. પિતૃઓનું પ્રસાદન.

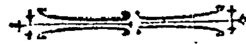
लोमश उवाच—परदारेषु ये सक्ता अकृत्वा दारसंग्रहम् ।
निराशाः पितरस्तेषां श्राद्धकाले भवन्ति वै ॥ १ ॥

લોમશઋષિ બોલ્યા–જેઓ સ્ત્રીના ગ્રહણને કર્યા વિના ન પરણવાથી બીજાની સ્ત્રીઓમાં આસક્ત છે તેઓના પિતૃઓ જરૂર શ્રાદ્ધ વખતે નિરાશ થાય છે. જે પર સ્ત્રીમાં પ્રીતિમાન્ છે, વાંઝણી સ્ત્રીને સેવે છે અને જે બ્રાહ્મણના ધનને ચોરે છે તેઓ સર્વ સરખા દોષવાળા થાય છે. વળી તેઓ પિતૃને ન બોલાવવા યોગ્ય થાય છે એમાં સંશય નથી. દેવતા અને પિતૃ તેઓનાં હવિને લેતાં આનંદ પામતા નથી, માટે પોતાના હિતને ઇચ્છનારાએ બીજાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. વંધ્યા સ્ત્રીને તજવી અને બ્રાહ્મણનું ધન કદાપિ હરવું નહિ. વળી ધર્મ યુક્ત બીજું પણ ગુહ્ય રહસ્ય સાંભળો. સદા શ્રદ્ધાવાન્ ગુરૂજનોનું વચન માનવું. જે મહિને મહિને બારશ તથા અમાસને દિવસે બ્રાહ્મણોને ઘી, અને ચોખા આપે છે તેનું પુણ્ય સાંભળો. તે દાને કરી ચંદ્રમા વૃદ્ધિ પામે છે. સમુદ્ર, ઉત્સવોના સમુદ્રરૂપ થાય છે અને ઇન્દ્ર અશ્વમેધના ચોથા ભાગવાળા ફળને સર્જે છે. આ દાનથી નર તેજસ્વી તથા વીર્યવાન થાય છે અને પ્રસન્ન થએલા ચન્દ્રમા પ્રિય કામનાઓને આપે છે. આ કલિયુગને પામી મનુષ્યોનાં સુખને

કરનારો, મહા ફળવાળો, રહસ્ય સહિત બીજો ધર્મ છે તે સાંભળો. જે મનુષ્ય સવારમાં ઉઠી ન્હાએલો સાવધાન થઇ ધોળાં વસ્ત્રવડે બ્રાહ્મણને તિલપાત્ર આપે છે, જે પિતૃને મંત્ર સહિત તિલોદક, દીવો અને તલ અથવા મગ સહિત ચોખા આપે છે, તેનું જે ફળ થાય છે તે સાંભળો: તલનાં પાત્રની બાબતમાં ભગવાન્ ઇન્દ્રે કહ્યું છે કે જે ગો દાન કરે, નિરંતર રહેનારૂં ભૂમિદાન કરે અને જે બહુ દક્ષિણાવાળો અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરે, એની સાથે દેવતાઓ તલના વાસણને બરાબર માને છે. તેમ શ્રાદ્ધમાં પિતૃ તિલોદકને અક્ષય માને છે અને દીપ તથા તિલ મિશ્ર ચોખા હોય તો એના પિતામહો પ્રસન્ન થાય છે. આ રીતે મેં સ્વર્ગમાં તથા પિતૃના લોકમાં પિતૃ અને દેવોએ માનેલું તેમ ઋષિઓએ દીઠેલું પુરાતન આખ્યાન કહ્યું.

स्वर्गे च पितृलोके च पितृदेवाभिपूजितम् ।
एवमेतन्मयोद्दिष्ट मृषिदृष्टं पुरातनम् ॥ १५ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे लोमशरहस्ये ऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

અધ્યાય ૧૩૦ મો. અરૂંધતીએ કહેલો ધર્મ.

भीष्म उवाच—ततस्त्वृषिगणा सर्वे पितरश्च सदेवताः ।
अरुन्धतीं तपोवृद्धामपृच्छन्त समाहिताः ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા–તે પછી સર્વ ઋષિગણો અને દેવો સહિત પિતૃઓ સાવધાન થઇને તપવડે વૃદ્ધ અને પરાક્રમથી મહાત્મા વસિષ્ઠની સમાન શીલવાળાં અરૂંધતીને પૂછવા લાગ્યા કે હે ભદ્રે ! અમે તમારાથી ધર્મનાં રહસ્યો સાંભળવા ઇચ્છીએ છીયે માટે તમે જે હોય તે કહેવા યોગ્ય છો. અરૂંધતી બોલ્યાં—તમારાં સ્મરણે કરી અવશ્ય મેં તપની વૃદ્ધિ મેળવી, તમારી પ્રસન્નતાથી હું સમગ્રપણાથી સહિત, રહસ્ય સહિત અને સદા રહેનારા ધર્મો તમને કહું છું તે સાંભળો. જેનું મન શુદ્ધ અને શ્રદ્ધાવાન્ હોય તેને ધર્મો કહેવા પણ જે શ્રદ્ધા રહિત, અભિમાની, બ્રાહ્મણને હણનાર અને ગુરૂની સ્ત્રી પાસે જનાર હોય, આ ચાર દોષવાળો ભાષણ કરવા લાયક નથી માટે તેઓની પાસે ધર્મને પ્રકાશિત કરવો નહિ. જે નર બાર માસ સુધી દિવસે દિવસ કપિલાનું દાન કરે છે, જે સદા મહિને મહિને સત્રવડે યજન કરે છે અને જે જ્યેષ્ઠ પુષ્કરમાં લાખ ગાયો આપે છે તેઓના ધર્મનું ફળ જેનો અતિથિ સંતોષ પામે છે તેની તુલ્ય નથી. શ્રદ્ધાવાન્ મનુષ્યે કરવા યોગ્ય, રહસ્ય, મોટાં ફળવાળો, અને મનુષ્યોના સુખને કરનારો બીજો ધર્મ સાંભળો. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી જળ સહિત દર્ભ લઇ ગાયોના મધ્યમાં ગાયોનાં શિંગડાં ઉપર અભિષેક કરવો, અને તે જળને નિરાહાર રહેલા પોતે મસ્તકવડે ધારણ કરવું. આમ જે કરે છે તેના ધર્મનું ફળ સાંભળો. ત્રણ લોકોમાં સિદ્ધ, ચારણોએ સેવેલાં અને મહર્ષિયોએ સેવેલાં જે કોઇ તીર્થો સંભળાય છે તેઓનું સ્નાન અને ગાયોનાં શિંગડાનાં જળનું સ્નાન એ સમાન છે. આ સાંભળી અતિ હર્ષ પામેલા, દેવતા, પિતૃ અને પ્રાણિયોએ સારૂં સારૂં એમ કહ્યું અને અરૂંધતીનો પણ સારો સત્કાર કર્યો. બ્રહ્મા

બોલ્યા—હે મહાભાગે ! હે ધન્યે ! અહો ! તમે રહસ્ય સહિત ધર્મ કહ્યો; માટે તમને વર આપું છું કે સદા તમારૂં તપ વૃદ્ધિ પામો. યમ બોલ્યા—મેં તમારાથી જે કથા સાંભળી તે દેવતાઇ અને રમણીય છે. હવે મહર્ષિયોએ અને આત્માના હિતને ઇચ્છનારા, શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યે સાંભળી શકાય એવું, ધર્મ યુક્ત, અને મને પ્રિય, ચિત્રગુપ્તે કહેલું રહસ્ય સાંભળો. કંઇ પણ કરેલું પુણ્ય તથા પાપ નાશ પામતું નથી. પર્વના કાળમાં જે કંઇ સૂર્યને પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ જ્યારે મનુષ્ય પ્રેતના લોકમાં જાય છે ત્યારે પુણ્યાત્મા સૂર્ય પાછું આપે છે, અને ત્યાં તે ઉપયોગમાં આવે છે. ચિત્રગુપ્તે માનેલો, શુભ પણ થોડો ધર્મ કહું છું. નિરંતર પાણી અને દીવાનું દાન કરવું, યથાયોગ્ય પાદરક્ષક છત્ર અને કપિલાનું દાન કરવું. પુષ્કર તીર્થમાં વેદના પારને પામેલા બ્રાહ્મણને કપિલા આપવી. સર્વ રીતે યત્નથી અગ્નિહોત્ર પાળવું. આ બીજો પણ ચિત્રગુપ્તે કહેલો ધર્મ છે. એનું ફળ હે શ્રેષ્ઠો ! પૃથકપણાથી તમે સાંભળવા યોગ્ય છો. સર્વ પ્રાણિયોએ કાળના ક્રમથી મરણ પામવાનું છે, તેમાં દુઃખ પામેલા, ક્ષુધા તૃષ્ણાથી પીડાએલા, દાહ પામતા કૃત્યોનાં ફળ ભોગવે છે. ઓછી બુદ્ધિવાળાઓ ઘોર અંધકારરૂપ નરક પ્રત્યે જાય છે, તેમાં જેણે કરી દુઃખો તરાય તે થોડા ખર્ચવાળો, મોટા અર્થવાળો અને મરણ પછી સુખને ઉત્પન્ન કરનારો ધર્મ કહું છું. પ્રેતના લોકમાં વિશેષે કરી પાણીના દિવ્ય ગુણો છે ત્યાં તેઓને માટે પુણ્યોદકા પુણ્યરૂપ જળવાળી નદી કરવામાં આવે છે, તેમાં ક્ષય રહિત, શીતળ અને અમૃતની ઉપમા અપાય એવું જળ હોય છે. તે નદીમાં જે પાણીનું દાન કરે છે તે પાણી પીયે છે. હવે દીપના દાનથી થતા દીપના ગુણોનો વિસ્તાર સાંભળો. દીવાને દેનારો જરૂર નરકના અંધકારને જોતો નથી. એની પાસે ચંદ્ર સૂર્ય અને અગ્નિ પ્રભા આપે છે. દેવતાઓ એની સર્વ તરફ દિશાઓને નિર્મળ કરવા ધારે છે અને પ્રેત લોકમાં ગયેલો તે નર સૂર્યની પેઠે શોભે છે, માટે વિશેષપણાથી પાણી અને દીવો આપવો. જેઓ પુષ્કરમાં વિશેષતાથી તથા બીજે પણ વેદના પારને પામનારા બ્રાહ્મણને ગાય આપે છે તેનું જે ફળ છે તે સાંભળો. તેણે નિરંતર વૃષ સહિત સો ગાય આપેલી ગણાય છે. આપેલી સો ગાયોની પેઠે એ કપિલા જે કંઇ બ્રહ્મહત્યાના જેવું પાપ કરેલું હોય તેને ધોઇ નાંખે છે, માટે ચંદ્રિકા હોય ત્યારે જ્યેષ્ઠ પુષ્કર ક્ષેત્રમાં કપિલા આપવી. તેઓને કશું વિષમ થતું નથી, દુઃખ થતું નથી તથા શત્રુઓ થતા નથી. જે પાત્રભૂત ઉત્તમ બ્રાહ્મણને ઉપાનહ અને છત્ર આપે છે તે પરલોકમાં ગયેલો છત્રના દાનથી સુખરૂપ છાયાને પામે છે, વળી આપેલા દાનનો નાશ થતો નથી. આ ચિત્રગુપ્તનું માનેલું સાંભળી હર્ષ યુક્ત રોમવાળા મોટી જેની કાંતિ છે એવા સૂર્ય દેવતાઓ પિતૃને કહેવા લાગ્યા કે તમે મહાત્મા ચિત્રગુપ્તનું ધર્મ રહસ્ય સાંભળ્યું ! જે શ્રદ્ધાળુ માણસો મહાત્મા બ્રાહ્મણોને આ દાન આપે છે તેઓને ભય થતો નથી. બ્રાહ્મણને હણનાર, ગાયને હણનાર, પરસ્ત્રીમાં પ્રીતિવાળો હોય તે શ્રદ્ધા રહિત નર અને જે સ્ત્રી પ્રત્યે સ્ત્રીથી આજીવિકા ચલાવે છે તે આ પાંચ ધર્મના દોષવાળા છે, જેઓનું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. વળી અધર્મી નરો આચાર રહિત, ન ભાષણ કરવા યોગ્ય તથા તજવા લાયક છે. પ્રેતના લોકમાં ગયેલા, પાપ કર્મવાળા તેઓ નરકમાં પરૂ અને લોહીનું ભોજન કરનારા થાય છે અને માછલા થઇ પોતાના કૃત્યનું ફળ પામે છે, તે પાંચ પુરૂષો પિતૃ, દેવતાઓ, સ્નાતક બ્રાહ્મણો અને જે બીજા તપોધન છે તેઓએ બોલાવવા યોગ્ય નથી.

असम्भाष्याः पितृणां च देवानां चैव पञ्चते ।
स्नातकानां च विप्राणां ये चान्ये च तपोधनाः ॥४०॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अरुंधतीचित्रगुप्तरहस्येत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

અધ્યાય ૧૩૧ મો. પ્રમથોએ કહેલા ધર્મ.

भीष्म उवाच—ततः सर्वे महाभाग देवाश्च पितराश्च ह।
ऋषयश्च महाभागाः प्रमथान्वाक्यमब्रुवन् ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા–ત્યાર પછી મહા ભાગ્યવાન્ દેવતાઓ પિતૃ તથા મોટાં ભાગ્યવાળા ઋષિયો પ્રમથો પ્રત્યે બોલ્યા—હે નિશાચર મહાભાગો! પ્રત્યક્ષ રાત્રિમાં ફરનારા તમે ઉચ્છિષ્ટ, અપવિત્ર અને ક્ષુદ્ર માનવોને કેમ હણો છો? કયા નિવારણના ઉપાયો કહેલા છે કે જેથી તમે મનુષ્યોની હિંસા કરો નહિ? જેઓથી તમે ઘરોમાં રહો નહિ એવાં કયાં રાક્ષસોને હણુનારાં છે? તમારૂં આ સર્વ અમે સાંભળવા ઇચ્છિએ છીયે. પ્રમથો બોલ્યા—જેઓ મૈથુનવડે સદા ઉચ્છિષ્ટ છે, જેઓ શ્રેષ્ટને નીચા કરે છે શ્રેષ્ઠનું અપમાન કરે છે જે મોહથી માંસ ખાય છે, જે વૃક્ષના મૂળમાં સુવે છે, જે માંસને મસ્તક ઉપર રાખે છે, જે શય્યામાં પગ રાખવાને સ્થાને સુવે છે, જે સર્વ ઉચ્છિષ્ટને બહુ છિદ્રોવાળા મનુષ્યો છે, જેઓ જળમાં અપવિત્ર વસ્તુઓ અને લિંટ બડખા વગેરે ફેંકે છે, એ સર્વ મનુષ્યો ભક્ષણ કરવા યોગ્ય અને વધ કરવા લાયક છે. એમાં સંશય નથી. અમે આ પ્રકારના સ્વભાવ તથા આચરણવાળા માનવોને પરાભવ પમાડી લઇ જઇયે છીયે. હવે જેઓથી અમે હિંસા કરી શકતા નથી તે નિવારણ કરવાના ઉપાયો સાંભળો. જે ગોરોચનાને ગ્રહણ કરનાર અને વજને હાથમાં રાખનાર છે, જે મસ્તક પર ઘૃતવાળા અક્ષત અર્પણ કરે છે અને જેઓ માંસ ખાતા નથી તેઓની હિંસા કરવા અમે શક્ત નથી. જેના ઘરમાં નિરંતર અગ્નિ દીપ્ત રહે છે, જે ગૃહસ્થોનાં ઘરોમાં વ્યાઘ્રનાં ચર્મ, દાઢ, પર્વતનો કાચબો, ઘૃતનો ધૂમ, બિલાડો ને કાળો અથવા પીળો મેંઢો રહે છે તે ઘરો અતિ ભયંકર માંસને ખાનારાઓ (રાક્ષસો) એ પરાભવ ન પમાડાય એવાં છે અને અમારા જેવા જેઓ છે તે સુખ થાય તેમ બીજા લોક પ્રત્યે ફરે છે માટે હે વિશાંપતે! આ વાનાં રાક્ષસોને હણુનારાં છે. આ પ્રમાણે સર્વ, જેમાં છે તે તમને મોટા સંશય ટાળવા કહ્યું.

तस्मादेतानि गेहेषु रक्षोघ्नानि विशांपते ।
एतद्वः कथितं सर्वं यत्र वः संशयोमहान् ॥ १४ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे प्रथमरहस्ये एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

અધ્યાય ૧૩૨ મો. દિગ્ગજ રહસ્ય.

भीष्म उवाच—ततः पद्मप्रतीकाशः पद्मोद्भूतः पितामहः ।
उवाच वचनं देवान्वासवं च शचीपतिम् ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—તેપછી, કમળના સરખા, કમળથી જન્મેલા, બ્રહ્મા દેવતાઓ તથા શચીના પતિ ઇન્દ્ર પ્રત્યે બોલ્યા કે આ મહા બળવાન્, રસાતલમાં ફરનારો, તેજસ્વી, મોટાં સત્વ ને પરાક્રમવાળો રેણુક નામે હાથી છે, અતિ તેજસ્વી, મોટાં પરાક્રમવાળા, બીજા સર્વ મોટા હસ્તિયો છે જેઓ શૈલવન, અને કાનન સહિત સકળ પૃથ્વીને ધારણ કરે છે. મોટા હસ્તિઓને તમે આજ્ઞા આપેલો રેણુક—ત્યાં જઇ સર્વ ધર્મનાં રહસ્યો પૂછે છે. આવું બ્રહ્માનું વચન સાભળી દેવતાઓએ તેજ વખતે જ્યાં તે પર્વતને ધારણ કરનારા, અવ્યગ્ર હસ્તિયો હતા ત્યાં રેણુકને મોકલ્યો. રેણુક બોલ્યો કે હે મહા બળવાન્ હસ્તિયો! દેવતા અને પિતૃઓએ મને આજ્ઞા કરી છે માટે હું તમારા ધર્મનાં રહસ્યોને તત્વથી સાંભળવા ઇચ્છું છું તેથી હે મહાભાગો! તમે તત્વરૂપ મનથી ધારેલું હોય તે કહો. દિગ્ગજો બોલ્યા—કાર્ત્તિક માસમાં આશ્લેષા નક્ષત્ર, અને કૃષ્ણપક્ષની કલ્યાણકારી અષ્ટમી હોય તે નક્ષત્રના યોગમાં જે ગોળ તથા ચોખા આપે છે તથા શુદ્ધ, નિયમિત આહારવાળો અને ક્રોધરહિત થઇ આ મંત્ર જપે છે બળદેવ વગેરે જે અતિ બળવાન્, અનંત ક્ષયરહિત, નિત્ય અતિ બળવાળા, ફણાઓવાળા, અને જેઓ તેઓના કુળમાં થયેલા, મહા ભૂતોરૂપ ભુજંગો છે તેઓ બળ અને તેજની વૃદ્ધિ માટે મારા બલિને ગ્રહણ કરો તથા જ્યારે શ્રીમાન્ નારાયણે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો ત્યારે પૃથ્વીને ઉદ્ધાર કરનારા દેવનું જે બળ હતું તે તેઓરૂપ હતું, આમ કહીને રાફડામાં બલિ આપવો. જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામે ત્યારે હે ગજેંદ્ર! પુષ્પયુક્ત અને નીલાં વસ્ત્ર તથા ચંદનવાળો બલિ વાલ્મિક વિષે અર્પણ કરવો, આમ કરવાથી નીચે ભારથી પીડાએલા, પૃથ્વીને ધારણ કરનારા અમે પ્રસન્ન થઇએ છીએ અને તે શ્રમને જાણતા નથી. વળી ભારથી પીડિત અને અપેક્ષા રહિત એવા અમે આવું માનીએ છીએ કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા શૂદ્ર, જે ઉપવાસ કરી આ રીતે બલિ લઇ રાફડામાં નિવેદન કરે તો બહુ ફળવાળાં દાનને પામે. અમે પણ તે બહુ ફળવાળું માનેલું છે. તેમ ત્રણ લોકમાં જે મહા પરાક્રમી નાગો છે તેઓ પણ ખરી રીતે સો વર્ષ સુધી જેઓનું અતિથિપણું કર્યું છે એવા થાય છે. આ રીતે દિગ્ગજોનું રહસ્ય સાંભળી દેવતા તથા પિતૃઓ અને મહાભાગ ઋષિયો રેણુકને પૂજવા લાગ્યા.

दिग्गजानां च तच्छ्रुत्वा देवताः पितरस्तथा।
ऋषयश्च महाभागाः पूजयन्ति स्म रेणुकम् ॥ १७ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे दिग्गजानांरहस्येद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

અધ્યાય ૧૩૩ મો. મહાદેવનું રહસ્ય.

महेश्वर उवाच—सारमुध्धृत्य युष्माभिः साधुधर्म उदाहृतः।
धर्मगुह्यमिदं मत्तः शृणुध्व सर्व एव हि ॥ १ ॥

મહાદેવ બોલ્યા—તમોએ સાર ખેંચી સારો ધર્મ કહ્યો, હવે બધાઓ મારા આ ધર્મનું રહસ્ય સાંભળો. જેઓની બુદ્ધિ ધર્મને આશ્રય પામી રહેલી અને જે નરો શ્રદ્ધાવાન્ છે

તેઓને મોટાં ફળવાળો રહસ્યસહિત ધર્મ ઉપદેશ કરવા યોગ્ય છે. જે ઉદ્વેગરહિત થઇ એક માસ સુધી ગાયોનું આન્હિક આપે અને એક વખત ભોજન જમે તેનું જે ફળ છે તે સાંભળો. હે મહાભાગો! આ ગાયો પરમ પવિત્ર વસ્તુરૂપ કહેલી છે. તેઓ દેવ, અસુર અને મનુષ્ય સહિત ત્રણ લોકને ધારણ કરે છે. તેઓમાં મોટું પુણ્ય, સેવા અને મોટું ફળ રહેલું છે, માટે ગાયોનાં આન્હિકવાળો દિવસે દિવસ ધર્મથી જોડાય છે. પૂર્વે સત્યયુગમાં મેં એ ગાયોનું અપમાન કરેલું હતું, પછી કમળથી જન્મેલા બ્રહ્માએ મને શાંત કરી સમજાવ્યો તેથી હું વ્રજનાં સ્નાનમાં રહું છું અને વૃષ, મારી ઉપર રહે છે તથા હું ગાયો સાથે રમું છું માટે તેઓ સદા પૂજવા યોગ્ય છે. ઉપાસના કરવાથી મોટા મહિમાવાળી, વર આપનારી ગાયો વર આપે છે તથા જે ગવાન્હિક આપે છે એને સર્વ કર્મોમાં જે ફળ છે તેમાં તેનો ચોથો ભાગ હોય તેને પણ કબૂલ કરે છે.

ता गावोऽस्यानुमन्यन्ते सर्वकर्मसु यत्फलम् ।
तस्य तत्र चतुर्भागो यो ददाति गवान्हिकम् ॥ ९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे महादेवरहस्ये त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

અધ્યાય ૧૩૪ મો. સ્કંધદેવ રહસ્ય.

स्कन्ध उवाच—ममाप्यनुमतो धर्मस्तं शृणुध्वं समाहिताः ।
नीलषण्डस्य शृङ्गाभ्यां गृहीत्वा मृत्तिकां तु यः ॥ १ ॥

કાર્તિકસ્વામી બોલ્યા—મારો પણ માનેલો જે ધર્મ છે તે તમે સાવધાન થઇ સાંભળો. જે નીલવૃષની બે શિંગડાથી મૃત્તિકા લઇ ત્રણ દિવસ અભિષેક કરે છે તે ધર્મ જાણો. તેમ કરનારો સર્વ અશુભ કર્મને ધોઇ નાખે છે. બીજા લોકમાં અધિપતિપણું પામે છે અને જ્યાં સુધી મનુષ્ય જન્મે છે ત્યાં સુધી શૂર થાય છે. આ બીજું પણ ગુહ્ય રહસ્ય સમજો. જે પૂર્ણિમાને દિવસે ઉદય પામતા ચન્દ્રને ઉંબરાના કાષ્ટનાં પાત્રને લેઇ તેમાં મધ સહિત પાકેલું અન્ન રાખી બળિ આપે છે તેના ખરા ધર્મના ફળને શ્રદ્ધાવાન્ થઈ જાણો. સાધ્યો, રૂદ્રો, આદિત્યો, વિશ્વેદેવતાઓ, બે અશ્વિનીકુમારો, મરૂત્ અને વસુઓ, બળિને ગ્રહણ કરે છે, તેથી ચંદ્રમા વૃદ્ધિ પામે છે અને સમુદ્ર ઉત્સવોના સમુદ્રરૂપ થાય છે. આ મેં સુખને ધારણ કરનારો, રહસ્ય સહિત ધર્મ કહ્યો. વિષ્ણુ બોલ્યા-જે શ્રદ્ધાવાન્, ગુણોમાં દોષબુદ્ધિ ન કરનાર અને સાવધાન મનુષ્ય મહાત્મા દેવતાઓનાં સર્વ ધર્મ રહસ્યો, ઋષિયોનાં રહસ્યો અને આન્હિકને સદા કહે છે અથવા સંભળાવે છે તેને વિઘ્ન થતું નથી તથા એને ભય થતા નથી. જે શુભ, પુણ્યરૂપ, રહસ્યો સહિત ધર્મો કહ્યા છે તેઓનાં કર્મનું ફળ જે જીતેંદ્રિય થઇ પાઠ કરે છે તેને થાય છે. સંભળાવે છે અથવા સાંભળે છે તે ફળ પામે છે, તેના પિતૃ અક્ષય હવ્યને તથા દેવતાઓ કવ્યને પામે છે. પર્વોમાં પ્રયત્નવાળો જે નર ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને સંભળાવે છે તે પણ નિત્ય, ઋષિ દેવતા અને પિતૃઓને પ્રિય, લક્ષ્મીવાન્ અને સદા ધર્મોમાં પ્રયત્નવાન્ થાય છે. મહા પાતક રહિત એવાં પાપરૂપ કર્મને કરીને પણ આ, રહસ્યો

ધર્મ સાંભળવાથી સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. ભીષ્મ બોલ્યા–હે નરાધિપ! મેં વ્યાસે વર્ણવેલું, સર્વ દેવોએ નમસ્કાર કરેલું, દેવતાઓના ધર્મોનું રહસ્ય કહ્યું, આ ઉત્તમ જ્ઞાન; રત્નોથી સંપૂર્ણ પૃથ્વીરૂપ છે એમ ધર્મને જાણનારે માનવું અને તેથી આજ સાંભળવું. આ જ્ઞાન અશ્રદ્ધાળુને, નાસ્તિકને, જેનો ધર્મ નાશ પામેલો છે તેને, નિર્દયને, હેતુવડે દુષ્ટ થયેલાને, ગુરૂના દ્વેષિને કે આત્મારૂપ ન થયેલાને સમજાવવું નહિ.

नाऽश्रद्दधानाय न नास्तिकाय न नष्टधर्माय न निर्घृणाय।
न हेतुदुष्टाय गुरुद्विषे वा नानात्मभूताय निवेद्यमेतत् ॥ १७ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे स्कन्धदेवरहस्ये चतुर्स्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

અધ્યાય ૧૩૫ મો. ભોજ્યાભોજ્ય કથન.

युधिष्ठिर उवाच—के भोज्या ब्राह्मणस्येह के भोज्याः क्षत्रियस्य ह।
तथा वैश्यस्य के भोज्याः के शूद्रस्य च भारत ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે ભારત ! બ્રાહ્મણને કોણ ભોજન કરાવવા યોગ્ય છે ? કોણ ક્ષત્રિયને ભોજન યોગ્ય છે ? કોણ વૈશ્યનાં ભોજનને યોગ્ય છે અને કોણ શૂદ્રને જમાડવા લાયક છે ? ભીષ્મ બોલ્યા–બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણ ને ક્ષત્રિયો ભોજ્ય છે, તેમ વૈશ્યભોજન કરાવવા યોગ્ય છે, પણ શૂદ્રને વર્જીત કરેલા છે. ક્ષત્રિયને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યો જમાડવા યોગ્ય છે, પણ સર્વ ભક્ષણ કરનારા, વિરૂદ્ધ કર્મવાળા શૂદ્રો તજવા લાયક છે. બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિયોને, જેઓ નિત્ય અગ્નિવાળા, પવિત્ર અને ચોમાસાનાં વ્રતોમાં પ્રીતિવાળા વૈશ્યો છે તે જમાડવા યોગ્ય છે પણ જે શૂદ્રોનું અન્ન ખાય છે તે પૃથ્વીના મેલને ખાય છે. તે નરોના મળને પીએ છે અને જનના મળને ખાય છે. શૂદ્રોમાં જે કોઇ બીજાનું ખાય છે તે પૃથ્વીનો મળ ખાય છે અને જે દ્વિજો તેને જમાડનારા છે તેઓ પણ પૃથ્વીનો મળ જમે છે. શૂદ્રની સેવામાં રહેનારો વિશેષ કર્મમાં રહેનાર હોય તોપણ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય નરકમાં પીડાય છે–બ્રાહ્મણો પોતાના અધ્યયનમાં પ્રીતિવાળા અને મનુષ્યોના કલ્યાણના સ્થાનમાં પ્રીતિવાળા થવા યોગ્ય છે. ક્ષત્રિય રક્ષામાં યોગ્ય અને વૈશ્ય પુષ્ટિને અર્થે યોગ્ય કહેવાય છે. વૈશ્ય જે દુષ્ટ કર્મ કરે છે તે પાપી આજીવિકા ચલાવે છે માટે વૈશ્યના કર્મમાં ખેડ, ગોરક્ષા અને વ્યાપાર નિંદારૂપ નથી, પણ જે પોતાના કર્મને તજી શૂદ્રનું કર્મ કરે છે તે જેવો શુદ્ર હોય તેવો જાણવો અને કદી પણ તેને જમાડવો નહિ. ચિકિત્સા કરનારો, અધમ, પુરનો અધ્યક્ષ, પુરોહિત, વર્ષને કહેનાર, વૃથા અધ્યયન કરનાર, સર્વ તેના સરખા માનેલા છે માટે જે નિર્લજ્જ થઇ તેના સરખાં કર્મવાળા આ લોકોનું ભોજન કરે છે તે અભોજ્ય ભોજન જમવાથી મરણ ભયને પામે છે. તેનું કુળ, વીર્ય, અને તેજ હણાય છે અને જેમ કૂતરો હોય તેમ ધર્મ રહિત, અને સારી ક્રિયા રહિત એવો તે તિર્યગ્યોનિને પામે છે. જે વૈદ્યનું અન્ન ખાય છે તે અન્ન વિષ્ટા જેવું છે. પુંશ્ચલી સ્ત્રીનું અન્ન મૂત્રરૂપ છે, કારીગરનું અન્ન શોણિતરૂપ છે. જે સજ્જનોએ માનેલો નર વિદ્યોપજીવીનું અન્ન ખાય છે તે પણ

અન્ન શૂદ્રના અન્ન જેવું છે માટે સજ્જને તે તજવું. જે નિંદિત નરનું ખાય છે તેને રૂધિરના ધુનારૂપ કહેલું છે. ચાડિયા કે દુર્જનનું અન્ન બ્રહ્મહત્યારાના જેવું મનાય છે, માટે સત્કાર રહિત, અપમાનવાળું કદી પણ ભોજન કરવું નહિ, કદી જો કરે છે તો બ્રાહ્મણ શીઘ્ર વ્યાધિવાળો થઇ કુળ ક્ષય કરે છે. જે નગરીની રક્ષા કરનારનું અન્ન ખાય છે તે ઝાંપડા જેવો થાય છે. ગાયને હણનાર, બ્રાહ્મણને મારનાર, મદિરાને પીનાર, અને ગુરૂની સ્ત્રી પ્રત્યે જનારનું અન્ન ખાવાથી વિપ્ર રાક્ષસોના કુળને વધારનાર થાય છે. થાપણને હરનારનું અન્ન ખાવાથી ઉપકારને હણનારા, નપુંસકથી વર્ત્તનારા મધ્ય દેશથી બહાર કરેલા ભિલ્લોના નિવાસમાં જન્મે છે. હે કૌંતેય ! મેં વિધિ પ્રમાણે ભોજન કરવા યોગ્ય અને ભોજનને અયોગ્ય જનો કહ્યા, હવે તમે બીજું શું સાંભળવા ઇચ્છો છો તે કહો ?

अभोज्या श्चैवभोज्याश्च मया प्रोक्ता यथाविधि ।
किमन्यदद्य कौन्तेय मत्तस्त्वं श्रोतुमिच्छसि ॥ २१ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे भोज्याभोज्यान्नकथनंनामपञ्चत्रिंसदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

અધ્યાય ૧૩૬ મો. પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ.

युधिष्ठिर उवाच—उक्तास्तु भवता भोज्यास्तथा भोज्याश्च सर्वशः ।
अत्र मे प्रश्नसन्देहस्तन्मे वद पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે પિતામહ ! તમે સર્વ ભોજન યોગ્ય અને અભોજ્ય માણસો કહ્યા એમાં મને પ્રશ્નનો સંદેહ છે તે કહો. વિશેષ કરી બ્રાહ્મણોને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં ભોજનોમાં હવ્ય તથા કવ્યને લેવામાં જે પ્રાયશ્ચિત્તો હોય તે મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્ ! ભોજન તથા દાન લેવાથી જેણે કરી પાપથી છૂટે છે તે મહાત્મા બ્રાહ્મણો માટે તમને કહું છું. હે યુધિષ્ઠિર ઘૃતના દાનમાં તથા તલના દાનમાં ગાયત્રી ને સમિધની આહુતિ આપવી, એ બે સમાન છે, માંસનું દાન લેવામાં, મધનું અને લવણનું દાન લેવામાં સૂર્યોદય સુધી ઉપવાસી રહીને બ્રાહ્મણ પવિત્ર થાય છે. સુવર્ણને ગ્રહણ કરીને દ્વિજ, ગુરૂ, શ્રુતિ જપવાથી અને ઉઘાડું કાળું લોઢું ધારણ કરવાથી મુક્ત થાય છે, તેમ સ્ત્રીધન વસ્ત્રના પ્રતિગ્રહમાં તેમજ હે નરશ્રેષ્ઠ ! સુવર્ણનું દાન લેવામાં, અન્ન લેવામાં, પાયસ, શેરડીનો રસ, શેરડી, તેલ અને પવિત્ર પદાર્થો લેવામાં ત્રણ સંધ્યા વખતે જળમાં સ્નાન કરવું. તેમજ ચોખા, પુષ્પ, ફળ, જળ, પિષ્ટમય વસ્તુ, અળતો, દહિ, દૂધ એનું દાન લેવામાં સો ગાયત્રી જપવી. ઔર્ધ્વદૈહિક કાર્યમાં પગરખાં અને છત્ર ગ્રહણ કરીને સાવધાન થઇ સો ગાયત્રી મંત્ર જપવા તેથી પાપ નિવારણ થાય છે. ક્ષેત્રનું દાન લેવામાં, બંદીખાનાં તથા સૂતકના વિષયમાં ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવાથી પાપથી છૂટાય છે જે બ્રાહ્મણ કૃષ્ણપક્ષમાં પિતૃના શ્રાદ્ધનું અન્ન જમે છે તે બ્રાહ્મણ એક દિવસ રાત્રિ ગયે શુદ્ધ થાય છે. તેમાં ન્હાયા વિના સંધ્યા ન સેવવી, જપ ન કરવો અને અન્નને સંકરવાળું ન કરવું; આમ કરે તો બ્રાહ્મણ પવિત્ર થાય છે. ફરી જમવું ન પડે અને યથાયોગ્ય પિતૃના પ્રથમ નિમંત્રણ કરેલા, બ્રાહ્મણો જેથી ક્ષુધા જાગ્રત થવાથી ઠીક

જમે એટલા માટે અપરાન્હ વખતે પિતૃનું શ્રાદ્ધ કરવું. મરેલા મનુષ્યને ત્રીજે દિવસે જે બ્રાહ્મણ અન્ન ખાય છે તે ત્રણ વખત સ્નાન કરવાથી બારમે દિવસે શુદ્ધ થાય છે. બારમો દિવસ જાય ત્યારે વિશેષતાથી જેણે શૌચ કરેલું છે એવો જન બ્રાહ્મણોને આપવાથી પાપથી મુક્ત થાય છે. મરેલા માણસની દશ રાત્રિ જાય ત્યારે ગાયત્રી, રૈવતી ઇષ્ટિ, કૂષ્માંડ અને અઘમર્ષણ વગેરે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાં. જેબ્રાહ્મણ મરેલાની ત્રણ રાત્રિ જાય ત્યારે ભોજન કરે છે તે સાત દિવસ ત્રણ વખત સ્નાન કરવાથી પવિત્ર થાય છે, મોટી સિદ્ધિ પામે છે અને આપત્તિને તરી જાય છે. જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રોની સાથે ભોજનમાં જમે છે તેનું વિધિ પ્રમાણે શૌચ નથી પણ એમાં પવિત્રતા કરાય છે. જે બ્રાહ્મણ વૈશ્યોની સાથે જમે છે તે ત્રણ રાત્રિ સુધી દીક્ષા લેવાથી તે કર્મથી છૂટે છે. જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયોની સાથે ભોજન કરે છે તે વસ્ત્રો સહિત સ્નાન કરવાથી પાપથી મુક્ત થાય છે, એમ ન કરે તો અપવિત્રતા તેના કુળને હણે છે, વૈશ્યનાં પશુ તથા બાંધવોને હણે છે, ક્ષત્રિયની લક્ષ્મીને હણે છે, અને બ્રાહ્મણના સારા તેજને હણે છે માટે પ્રાયશ્ચિત્તને શાંતિ કરવી તથા હોમ કરવો. ગાયત્રી, રૈવતસામ, પવિત્રેષ્ટિ, કૂષ્માંડ અને અઘમર્ષણનો જપ કરવો તેથી પાપ મુક્ત થવાય છે. ઉચ્છિષ્ટ તથા પરસ્પરનું ભોજન જમવું નહિ જોઇએ. ગોરોચના, દૂર્વા, અને હળદર એ ત્રણ મંગળને પ્રાપ્ત કરનારાં જાણવાં અથવા એ ત્રણ અને મંગળને પમાડનારાં હોય તેઓનો પ્રાયશ્ચિત્તમાં ઉપયોગ કરવો.

तथोच्छिष्टमथोन्यान्य संप्राशेन्नात्र संशयः।
रोचना विरजारात्रिर्मङ्गलालम्भनानि च ॥ २५ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे प्रायश्चित्तविधिर्नामषाड्त्रिंशद-धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

અધ્યાય ૧૩૭ મો. દાનથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ.

युधिष्ठिर उवाच—दानेन वर्ततेत्याह तपसा चैव भारत ।
तदेतन्मे मनो दुःखं व्यपोहत्वं पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે ભારત પિતામહ ! તમે કહ્યું કે દાન તથા તપથી વર્તવું પણ તે મારા મનને દુઃખકર લાગે છે તેને તમે દૂર કરો, પૃથ્વીમાં તે બેમાં શું શ્રેષ્ઠ છે ? એ મને આપ કહેવા યોગ્ય છો. ભીષ્મ બોલ્યા–તપવડે સમર્થ આત્માવાળા, ધર્મમાં પ્રીતિવાળા અને દાન પુણ્યમાં રતિવાળા જે રાજાઓ સંશય ન રાખવાથી ઉત્તમ લોકોને પામ્યા છે તે સાંભળો. હે રાજન્ ! પૂર્વે સત્કાર પામેલા આત્રેય ઋષિ શિષ્યોને નિર્ગુણ બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરી ઉત્તમ લોકોને પામ્યા છે. ઉશીનરનો પુત્ર શિબિ રાજા બ્રાહ્મણ અર્થે પ્રિય પુત્રના પ્રાણોનો ઉપકાર કરી અહિંથી સ્વર્ગ ઉપર ગયેલો છે. કાશીનો પતિ પ્રતર્દન રાજા પોતાનો પુત્ર બ્રાહ્મણને આપી અહિં અને પરલોકમાં અતુલ્ય કીર્ત્તિ ભોગવે છે. સંકૃતિનો પુત્ર, રંતિદેવ રાજા મહાત્મા વસિષ્ઠને વિધિ પ્રમાણે અર્ઘનું જળ આપી ઉત્તમ લોકોને પામ્યો છે. દેવાવૃદ્ધ બ્રાહ્મણને યજ્ઞ માટે દિવ્ય, સો શલાકાવાળું સુવર્ણનું શુભ છત્ર આપી સ્વર્ગ પ્રત્યે જઇ રહેલો છે. ભગવાન અંબરીષ રાજા માપી ન શકાય તેટલાં બળવાળા બ્રાહ્મણને સકળ રાષ્ટ્ર આપી સુર-

લોકને પામેલો છે. સૂર્યનો પુત્ર કર્ણ દિવ્ય કુંડળ અને રથ તથા જનમેજય બ્રાહ્મણને ગાયો આપી ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે ગયા છે. વૃષાદર્ભિ રાજર્ષિ બ્રાહ્મણોને વિવિધ રત્નો ને રમણીય ઘરો આપી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયેલો છે. નિમિરાષ્ટ્ર અને વૈદર્ભિ મહાત્મા અગસ્ત્યને કન્યા આપી પુત્ર, પશુ તથા બાંધવો સહિત સ્વર્ગમાં ગયેલા છે. જમદગ્નિના પુત્ર મહા યશસ્વી પરશુરામ બ્રાહ્મણને ભૂમિદાન કરી અક્ષય તથા મનના સંકલ્પથી પણ ભારે લોકોને પામ્યા છે. જ્યારે મેઘ વર્ષતો ન હતો ત્યારે ભૂદેવના રાજા વસિષ્ઠે સર્વ પ્રાણિયોને જીવાડ્યા હતા, જેથી તે અક્ષય ગતિને પામેલા છે. દશરથના પુત્ર રામચન્દ્ર યજ્ઞોમાં વસુ હોમી અક્ષય લોકોને પામ્યા છે, જેનો લોકમાં મોટો યશ છે. રાજર્ષિ કક્ષસેન મહાત્મા વસિષ્ઠને યથાયોગ્ય ન્યાસ આપી અતિ મોટી કીર્ત્તિ પામી ઉત્તમ લોકને પામેલા છે. કરંધમનો પૌત્ર અને અવિક્ષિતનો પુત્ર હતો તે મરુત આંગિરસ ઋષિને કન્યા આપવાથી અક્ષય સ્વર્ગ પામેલા છે. પંચાલ સંબંધી અને ધર્મધારી જનોમાં ઉત્તમ રાજા બ્રહ્મદત્ત શંખ નામનો ભંડાર બ્રાહ્મણને આપી પરમ ગતિને પામેલો છે. મિત્રસહ રાજા મહાત્મા વસિષ્ઠને પ્રિય ભાર્યા મદયંતી આપી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયેલો છે. મનુનો પુત્ર સુદ્યુમ્ન મહાત્મા લિખિતને માટે દંડનો ઉદ્ધાર કરી ધર્મથી ઉત્તમ લોકોને પામેલો છે. મહા યશસ્વી, રાજર્ષિ સહસ્રચિત્ય બ્રાહ્મણને અર્થે પ્રિય પ્રાણોને તજી ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે ગયેલો છે. પૃથ્વીપતિ શતદ્યુમ્ન સર્વ કામનાઓથી ભરેલું, સુવર્ણમય ઘર મૌદ્ગલ્યને આપી સ્વર્ગમાં ગયેલો છે. પૂર્વે સુમન્યુ–ભક્ષ્ય અને ભોજ્ય પદાર્થોના પર્વત સરખા ઢગલાઓ શાંડિલ્યને આપી સ્વર્ગમાં ગયેલો છે. મોટી કાંતિવાળો, નામથી દ્યુતિમાન્ એમ પ્રસિદ્ધ થયેલો શાલ્વ દેશનો રાજા, ઋચીકને રાજ્ય આપી ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે ગયેલો છે. રાજર્ષિ મદિરાશ્વ સારા મધ્ય ભાગવાળી કન્યા હિરણ્યહસ્તને આપી દેવોએ સ્થિતિ કરેલા લોકોને પામેલો છે. સમર્થ રાજર્ષિ લોમપાદ શાંતા ઋષ્યશૃંગને આપી મોટી કામનાઓથી યુક્ત થયા હતા. રાજર્ષિ ભગીરથ યશવાળી, હંસી નામે કન્યા કૌત્સને આપી અહિંથી અક્ષય લોકો પ્રત્યે ગયેલા છે. તેમ ભગીરથ રાજા વાછડાઓ સહિત એક લાખ ગાયો કોલહને આપી ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે ગયેલા છે. હે યુધિષ્ઠિર! આ અને બીજા ઘણાઓ દાન તથા તપવડે સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયેલા છે અને વારંવાર નિવૃત્ત થયા છે. જે ગૃહસ્થોએ દાન તથા તપવડે ઉત્તમ લોકોને જીત્યા છે તેઓની કીર્ત્તિ જ્યાં સુધી પૃથ્વી રહેશે ત્યાં સુધી રહેશે. હે યુધિષ્ઠિર! મેં આ શિષ્ટ લોકોનું ચરિત્ર તમને કહ્યું, તેઓ દાન, યજ્ઞ અને પ્રજાની સૃષ્ટિથી સ્વર્ગને પામ્યા છે માટે કૌરવોમાં ધુરંધર, નિરંતર દાન કરવાથી તમારી બુદ્ધિ ધર્મને વધારનારી તથા દાન, યજ્ઞ, અને ક્રિયાથી યુક્ત થાઓ. હે નૃપશાર્દૂલ! જેમાં તમને સંદેહ હશે તે હમણાં સંધ્યા પ્રાપ્ત થઇ છે માટે હવે કાલ સવારે અવશ્ય કહીશ.

यत्र ते नृपशार्दूल संदेहो वै भविष्यति ।
श्वःप्रभाते हि वक्ष्यामि संध्या हि समुपस्थिता ॥ ३२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

અધ્યાય ૧૩૮ મો. દાનથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ.

युधिष्ठिर उवाच—श्रुतं मे भवतस्तात सत्यं व्रतपराक्रमम् ।
दानधर्मेण महता ये प्राप्तास्त्रिदिवं नृपाः ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા–હે સત્ય આચરણ તથા મોટા પરાક્રમવાળા તાત ! મેં જે રાજાઓ મોટા દાનના ધર્મથી સ્વર્ગને પામ્યા તે તમારાથી સાંભળ્યું. હવે હે ધર્મધારિયોમાં ઉત્તમ ! બીજા ધર્મોને સાંભળવા ઇચ્છું છું. દાન કેટલા પ્રકારનું દેવું ? તેનું શું ફળ છે ? કેવી રીતે અને કોને આપવું ? ધર્મયુક્ત, દાન દેવા યોગ્ય મનાય છે અને શા કારણોથી કેટલા પ્રકારવાળું તે છે ? એ તત્ત્વથી સાંભળવા ઇચ્છું છું. ભીષ્મ બોલ્યા–હે નિષ્પાપ ! હે કૌંતેય ! હે ભારત ! સર્વ વર્ણોમાં જે રીતે દાન દેવા યોગ્ય છે તે રીતે દાનનો વિષય તત્ત્વથી સાંભળો. હે ભારત ! જે કારણોથી પાંચ પ્રકારનું દાન છે તે ધર્મ, અર્થ, ભય, કામના, અને કરૂણા વગેરેથી તમે જાણો. [1]આ લોકમાં કીર્તિ પામે છે અને મરણ પછી ઉત્તમ સુખ મેળવે છે. આ કારણથી અસૂયાને તજનારાએ બ્રાહ્મણોને દાન આપવું. આ દાન આપે છે અથવા આપશે, અથવા આણે આપેલું છે, આરીતે અર્થિ જનોથી સાંભળીનેજ સર્વ અર્થિને આપવું તેનું નામ અર્થદાન છે. હું આનો નથી અને એ મારો નથી, માટે અપમાન કરવાથી પાપ કરશે, આવા ભયથીજ પંડિતે દઢ મૂઢને દાન દેવું. આ મારો પ્રિય છે અને હું એનો પ્રિય છું આમ જાણી બુદ્ધિમાને તંદ્રા તજી સમાન વયવાળાને કલેશ વગરનું દાન આપવું. આ દીન છે, માગે છે, અને થોડાથી પણ પ્રસન્ન થાય છે, આમ જાણી દરિદ્રને કરૂણતાથી સર્વ પ્રકારે આપવું તેનું નામ કારૂણ્ય દાન છે. આ રીતે પાંચ પ્રકારવાળું દાન પુણ્ય કીર્તિને વધારનાર છે માટે શક્તિ પ્રમાણે આપવું આમ પ્રજાપતિનું કહેવું છે.

इति पञ्चविधं दानं पुण्यकीर्त्तिविवर्द्धनम् ।
यथाशक्त्या प्रदातव्यमेवमाह प्रजापतिः ॥ ११ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

અધ્યાય ૧૩૯ મો. પ્રકીર્ણ કથાઓ.

युधिष्ठिर उवाच—पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
आगमैर्बहुभिः स्फीतो भवान्नः प्रवरे कुले ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે મહાપ્રાજ્ઞ ! સર્વ શાસ્ત્રોમાં કુશળ, પિતામહ, તમે અમારા અતિ ઉત્તમ કુળમાં ઘણાં શાસ્ત્રોવડે વૃદ્ધિ પામેલા છો માટે હે અરિંદમ ! તમારાથી ધર્મ અને અર્થથી યુક્ત, આવતા કાળમાં સુખ ઉત્પન્ન કરનાર, લોકોને આશ્ચર્યરૂપ થયેલું હોય તેવું કંઈ સાંભળવા ઇચ્છું છું. હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! આ વખત, જ્ઞાતિ બાંધવોને દુર્લભ મળ્યો છે, કારણ

---

[1] પાંચ પ્રકારે ક્રમથી બતાવે છે.

કે તમારા વિના બીજો કોઇ અમને શિખામણ આપનાર નથી. હે નિષ્પાપ ! હે પૃથ્વીપતે ! જો ભાઇયો સહિત મારા ઉપર આપને અનુગ્રહ કરવો હોય તો હું જે તમને પૃછું તે તમે મને મ્હેવા યોગ્ય છો. આ સર્વ રાજાઓએ માનેલા, શ્રીમાન્ નારાયણ તમને બહુ માન અને વિનયથી સેવે છે માટે તમે આની તથા સર્વ રાજાઓની સમક્ષ મારા ભાઇયોના પ્રિય માટે મારા સ્નેહથી કહેવા યોગ્ય છો. વૈશંપાયન બોલ્યા—તેમનું તે વચન સાંભળી સ્નેહથી જેને હર્ષ આવેલો છે એવા, ભાગીરથીના પુત્ર ભીષ્મ બોલ્યા કે—હે રાજન્ ! હું તમને અતિ મનોહર કથા કહું છું. પૂર્વે મેં વિષ્ણુનો જે મહિમા સાંભળેલો છે અને પોઠિયાના ચિન્હવાળા શંકરનો જે મહિમા છે તે મારાથી તમે સાંભળો. ધર્માત્મા શ્રીકૃષ્ણે બાર વર્ષનું વ્રત કરવા માંડયું ત્યારે દીક્ષા પામેલા શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરવા નારદ અને પર્વત એ બે ઋષિયો આવ્યા. કૃષ્ણ દ્વૈપાયન જપ કરનારાઓમાં ઉત્તમ, ધૌમ્ય, દેવલ, કાશ્યપ, હસ્તિકાશ્યપ, અને બીજા પણ દીક્ષા તથા દમથી યુક્ત અને દેવ સરખા, તપરૂપ ધનવાળા, સિદ્ધ શિષ્યોએ અનુસરેલા, સારા ઋષિયો આવ્યા. તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા, દેવકીના પુત્ર કૃષ્ણે અર્ચન યોગ્ય, કુળને ઘટતો તેઓનો અતિથિ સત્કાર કર્યો. પ્રસન્ન થએલા મહર્ષિયો લીલા રંગનાં નવીન દર્ભાસનો તથા સુવર્ણમય આસનો ઉપર બેઠા. પછી તેઓ મધુર તથા ધર્મવાળી, રાજર્ષિ દેવતાઓ અને જે તપરૂપ ધનવાળા છે તેઓની કથાઓ કરવા લાગ્યા. ત્યારપછી અદ્ભુત કર્મવાળા, શ્રીકૃષ્ણના મુખમાંથી વ્રતચર્યારૂપ કાષ્ઠથી પેદા થયેલો નારાયણના તેજરૂપ અગ્નિ નીકળી પ્રકટ થયો. તે અગ્નિએ વૃક્ષો સહિત લતા તથા મૂળીયાંઓ સહિત, પક્ષિ અને મૃગોના સમૂહો સહિત તથા ક્રૂર જંતુઓ અને સર્પો સહિત પર્વતને ભસ્મ કર્યો. આ રીતે દીન દેખાવવાળા, જૂદા જૂદા આકારવાળા મૃગોવડે હાહાકારરૂપ થએલ અને નિશ્ચેતન એવાં પર્વતના શિખરને મથ્યું. મોટી જ્વાળાવાળો તે અગ્નિ, સર્વને બાળી વિષ્ણુની સમીપ આવી શિષ્યની પેઠે ચરણોનો સ્પર્શ કરવા લાગ્યો, તે વખતે શત્રુને નાશ પમાડનારા વિષ્ણુએ પર્વતને બળેલો જોઇ સૌમ્ય દૃષ્ટિના પાતોથી તેને ફરી પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત કર્યો, તેથી પાછો પૂર્વવત્ તે પર્વત ઉત્તમ પુષ્પ, લતા અને વૃક્ષોવાળો, પક્ષિ ગણોના ઘોષ સહિત અને ક્રૂર જંતુઓ તથા સર્પ વગેરે જંતુઓ યુક્ત થયો. આ રીતે બનેલું અચિંત્ય આશ્ચર્ય જોઈ મુનિયોનો સમૂહ વિસ્મિત, હર્ષિત રોમવાળો, અને આંસુથી ડોળાં થયેલ નેત્રવાળો થયો. પછી વક્તાઓમાં ઉત્તમ એવા નારાયણ ઋષિયોને વિસ્મયવાળા જોઇ નમ્ર, મધુર અને સ્નેહવાળું આવું કથન કહેવા લાગ્યા—હે તપરૂપ ધનવાળા ! નિંદા રહિત, ઋષિયો શા માટે નિરંતર મમતા રહિત, શાસ્ત્રવાન્ અને જેઓએ સંગ તજેલો છે એવા ઋષિના સમૂહને વિસ્મય પ્રાપ્ત થયો છે ? આ મારા સંશયને સર્વ ઋષિયો યથાર્થ, જેમ અર્થનો નિશ્ચય થાય તેમ કહેવા યોગ્ય છો. ઋષિયો બોલ્યા—હે મધુસૂદન ! તમે લોકોને સજો છો અને ફરી નાશ પમાડો છો, તમે શીત છો, તમે ઉષ્ણ છો, તથા તમે વર્ષો છો, પૃથ્વીમાં જે સ્થાવર અને જંગમ પ્રાણિયો છે તેઓના તમે પિતા છો, તમે માતા છો, તમે પ્રભુ છો અને તમેજ ઉત્પત્તિરૂપ છો. આ રીતે અમારા વિસ્મયને કરનારા અગ્નિના નિકળવારૂપ સંશયને તમેજ કહેવા યોગ્ય છો. હે અરિકર્શન ! હે હરે ! તમારા કહ્યા પછી ત્રાસ રહિત થયેલા અમે જે અમોએ સાંભળ્યું છે અને જે જોયું છે તે કહીશું. વસુદેવના પુત્ર બોલ્યા—જેણે આ પર્વતને મથ્યો તે, યુગના અંતના અગ્નિ સરખી કાંતિવાળા અગ્નિરૂપ, મારા મુખથી જે તેજ નિકળ્યું એ વિષ્ણુનું તેજ છે, જેથી જેઓએ

ક્રોધ જીતેલો છે, જેઓએ ઇન્દ્રિયો જીતેલી છે એવા ઋષિયો પીડા પામ્યા અને દેવ સરખા, તપરૂપ ધનવાળા તે વ્યથિત થયા પણ હવે તમે વ્યથા પામવા યોગ્ય નથી; કારણ કે વ્રતચર્યા યુક્ત, હું થયો તેથી તપસ્વિના વ્રતોની સેવાએ કરી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો છે. પરાક્રમમાં પોતાના સરખો, પુત્ર પામવા, વ્રત કરવા, આ શુભ પર્વત આવ્યો ત્યારે મારો જે આત્મા દેહમાં છે તે અગ્નિ થઇ બહાર નીકળ્યો. એને વરને આપનારા, સર્વ લોકોના પિતામહનું દર્શન કરવા ગયો. હે મુનિશ્રેષ્ઠો ! તેણે મારા આત્માને પુત્રપણા માટે અને અર્ધ તેજવડે તમારા પુત્ર વૃષ જેના ધ્વજમાં છે એવા શિવ થશે એમ આજ્ઞા કરી તે આ અગ્નિ મારી સમીપ ચરણના મૂળમાં શિષ્યની પેઠે સેવા સારૂ આવી શાંત થયો અને પ્રકૃતિને પામ્યો. હે તપોધનો ! મેં બુદ્ધિમાન્ વિષ્ણુનું રહસ્ય છે એજ સમાસથી કહ્યું માટે તમારે ભય ધરવો નહિ. હે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી શોભિત અને તપસ્વિનાં વ્રતોવડે પ્રકાશ પામેલાઓ ! તમારી લાંબા જ્ઞાનથી સર્વ ઠેકાણે અવ્યગ્ર ગતિ છે માટે તમોએ જે સાંભળેલું હોય અને જે પૃથ્વી અથવા સ્વર્ગમાં કદી કંઇ મોટું આશ્ચર્ય જોયું હોય તો તમે તે કહેવા યોગ્ય છો; કારણ કે તપોવનમાં વસનારા તમોએ અહિં કહેલ અમૃત સરખાં, પ્રસિદ્ધ વાણીરૂપ મધની અથવા મદ્યની મને સ્પૃહા છે. હે અમર જ્ઞાનવાળાઓ ! જો કે હું પૃથ્વીમાં અથવા સ્વર્ગમાં કંઇ પણ અદ્ભુત દર્શનવાળું, દિવ્ય, તમારૂં ન જોયેલું છે તે જોઉં છું તથા તે મારી ઉત્તમ પ્રકૃતિ ક્યાંય હણાતી નથી તોપણ પોતા વિષે રહેલું સામર્થ્ય મને આશ્ચર્યરૂપ ભાસતું નથી. વળી શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય કહેલો, સજ્જનના શ્રવણ પ્રત્યે ગયેલો અર્થ પર્વતમાં અર્પણ કરેલા લેખની પેઠે પૃથ્વીમાં ઘણો વખત રહે છે, માટે હું જે સજ્જનના મુખથી નિકળેલું, આશ્ચર્યકારી અને નરોની બુદ્ધિરૂપ દીવાને કરનારૂં છે તે કહીશ. આ સાંભળ્યા પછી કૃષ્ણની સમીપમાં વિસ્મય પામેલા, સર્વ મુનિયોના ગણો કમળની પાંખડીયો સરખાં શોભિત નેત્રોવડે જનાર્દનનું દર્શન કરવા લાગ્યા તેમ બીજાઓ તેમની કીર્તિ વધાવવા લાગ્યા. કેટલાકો પૂજવા લાગ્યા અને કેંક મધુદૈત્યને મારનારા કૃષ્ણની ઋગ્વેદથી શોભિત અર્થવાળી વાણીથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. તે સમયે સર્વ મુનિયોના સમુદાયે દેવતાના સરખા જ્ઞાન અથવા દેખાવવાળા અને બોલવામાં કુશળ એવા નારદને બોલાવ્યા. મુનિયો બોલ્યા—હે મુને ! હે પ્રભો ! હિમાલય પર્વતમાં તીર્થયાત્રામાં તત્પર એવા મુનિયોએ જે અચિંત્ય અને આશ્ચર્ય અનુભવ્યું હોય તથા જેમ કૃષ્ણ વિષે જોએલું હોય તેમ તમે તે સર્વ આદિથી–પ્રથમથી સંપૂર્ણ અંતસુધી ઋષિયોના સમૂહને હિત માટે કહેવા યોગ્ય છો. આ રીતે મુનિઓએ કહેલા દેવર્ષિ ભગવાન્ નારદ મુનિ પ્રથમ થયેલી સર્વ કથા કહેવા લાગ્યા,

एवमुक्तः समुनिभिर्नारदो भगवान्मुनिः ।
कथयामास देवर्षिः पूर्ववृत्तामिमां कथाम् ॥५०॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

અધ્યાય ૧૪૦ મો. શંકર અને પાર્વતીનો સંવાદ.

**भीष्म उवाच—ततो नारायणसुहृन्नारदो भगवानृषिः ।
शङ्करस्योमयासार्धं संवादं प्रत्यभाषत ॥ १ ॥**

ભીષ્મ બોલ્યા–તે પછી નારાયણના સ્નેહી ભગવાન્, નારદઋષિ શંકરનો પાર્વતી સાથે થયેલો સંવાદ કહેવા લાગ્યા. નારદ બોલ્યા–ધર્માત્મા, સુરોના ઇશ્વર, પોઠિયાના ચિન્હવાળા, રૂદ્ર, સિદ્ધ, ચારણોએ સેવેલા, જૂદા જૂદા પ્રકારના ઔષધોથી યુક્ત, જૂદાં જૂદાં પુષ્પોથી આકુળ, અપ્સરાઓના સમૂહોથી સેળભેળ થયેલ, ભૂતોના સમૂહે સેવેલા, રમણીય અને પુણ્યરૂપ હિમાલય પર્વતમાં તપ કરતા હતા ત્યાં હર્ષયુક્ત, મહાદેવ, જૂદાજૂદા પ્રકારના રૂપોવાળા રૂપ રહિત, દિવ્ય, અદ્દભુત દેખાવવાળા, સિંહ, વાઘ અને હાથીના સરખી કાંતિવાળા, સર્વ જાતિથી યુક્ત, ગર્દભ અને દીપડાના સરખા મુખવાળા, રીંછ ને બળદ સરખા મુખવાળા, ઘુડના મુખ સરખા મુખવાળા, વરૂ અને બાજપક્ષીના મુખ સરખા મુખવાળા, જૂદા જૂદા વર્ણવાળા તથા મૃગના મુખ સરખાં મુખવાળા એવા ભૂતોના હજારો ટોળાંથી વિંટાએલ, સર્વ જાતિથી યુક્ત કિંનરો, યક્ષો, ગાંધર્વો, રાક્ષસો અને પ્રાણિયોના સમુહોથી પણ યુક્ત હતા. મહાદેવનું તે સ્થાન, દિવ્ય પુષ્પોથી ભરેલું, દિવ્ય જ્વાળાઓથી આકુળ, દિવ્ય ચંદનથી યુક્ત, દિવ્ય ધૂપથી ધૂપવાળું, દિવ્ય વાદિત્રોના અવાજોવાળું, મૃદંગ અને પણવોથી ગાજી રહેલ, શંખ તથા ભેરીના શબ્દોવાળું, ચોતરફ નાચતા, ભૂતોના સમૂહો અને મયૂરોથી શોભિત, જેમાં અપ્સરાઓ નાચે છે એવું, દેવ ઋષિના ગણોએ સેવેલું, જોવામાં ઠીક લાગે એવું, વર્ણવી ન શકાય તેવું દિવ્ય અને આશ્ચર્યકારી દેખાવવાળું હતું. તે પર્વત મહાદેવના તપથી ઘણો શોભતો હતો. સ્વાધ્યાયમાં તત્પર એવા બ્રાહ્મણોથી વેદનો ઘોષ ગાજી રહેલો હતો. હે માધવકૃષ્ણ! બોલતા ભ્રમરોરૂપ ગાયનોથી તે પર્વત ઉપમા ન આપી શકાય એવો થયો હતો. તે વખતે હે જનાર્દન? ભયંકર રૂપને ધારણ કરનાર, મોટા ઉત્સવની તુલ્ય તે જોઇ મુનિયોના સમૂહને પરમ પ્રીતિ થઇ ત્યાં મહા ભાગ્યવાન્, મુનિયો ઉંચા વીર્યવાળા, સિદ્ધ, મરૂત્, વસુઓ, સાધ્ય, ઇન્દ્ર સહિત વિશ્વદેવ, યક્ષો, નાગ, પિશાચો, લોકપાળો, અગ્નિયો વાયુઓ, અને સર્વ મહાભૂતો આવેલા હતા. ઋતુઓ મહા અદ્દભૂત, સર્વ પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરતા હતા. ચળકતી ઔષધીઓ તે વનને પ્રકાશિત કરતી હતી. હર્ષયુક્ત થએલા પક્ષિયો નાચતાં હતાં તથા શબ્દો કરતાં હતાં. આ રીતે રમણીય પર્વતોના પૃષ્ટ ભાગો ઉપર શબ્દ કરનારા તેઓ જનોને પ્રિય થતા હતા. ત્યાં પલંગમાં બેઠેલા શોભે તેમ દિવ્ય ધાતુઓથી શોભિત પર્વતની તળાટીમાં બેઠેલા મોટાં મનવાળા, વાઘનાં ચર્મરૂપ વસ્ત્રને ધારણ કરનાર, સિંહના ચર્મરૂપ જેને ઉત્તરીય વસ્ત્ર છે એવા, સર્પરૂપ યજ્ઞોપવીતવાળા, રાતા બાજુબંધરૂપ આભુષણવાળા, કંઇક પીળાં રંગવાળી દાઢીવાળા, જટાવાન્, ભીમ સુરદ્વેષિને ભય કરનાર, સર્વ પ્રાણિયો અને ભક્તોના અભયને કરનારા, જેના ધ્વજમાં પોઠિયો છે એવા શંકર અતિ સોભતા હતા. તેનું દર્શન કરી સર્વ પાપોથી મુક્ત, ક્ષમાવાન અને નિર્દોષ એવા સર્વ મહર્ષિયો મસ્તકોવડે પૃથ્વી પ્રત્યે દંડની પેઠે નમવા લાગ્યા અને તે, ભૂતોના પતિ શિવનું સ્થાન ભયંકર રૂપને ધારણ કરનાર ભાસવા લાગ્યું. હે મધુદૈત્યને મારનાર! પોઠિયાના ચિન્હવાળા શિવનું જે સ્થાન પરાભવ નજ પમાડી શકાય એવું, મોટા નાગોથી આકુળ અને

ભયંકર રૂપ ધરનાર ભાસતું હતું, તે સર્વ ક્ષણ વારમાં અદ્ભુત આશ્ચર્યરૂપ થયું. તે સ્થાને પ્રત્યે ભૂતોની સ્ત્રીઓનાં ટોળાંથી વિંટાએલાં મહા દેવની તુલ્ય, વસ્ત્રોને ધારણ કરનારાં સર્વ તીર્થોમાં જળ જેથી થાય છે એવા, સુવર્ણના કળશને ધારણ કરનારાં, સર્વ પર્વતથી ઝરનારી નદીયોએ પાછળ અનુસરેલાં, શુભ, બહુ પ્રકારના ગંધ અને પુષ્પ વૃષ્ટિઓને વર્ષાવતાં અને હિમાલયના પડખાને સેવતાં એવાં શૈલપુત્રી આવ્યાં. મહાદેવના પડખા પ્રત્યે આવ્યા પછી ઝટ સુંદર હાસ્યવાળાં, હસતાં, તે દેવીએ મશ્કરી માટે શુભ શંકરનાં નેત્રો બે હાથવડે ઢાંકી દીધાં. આ રીતે બે નેત્રો ઢાંકવાથી તેજ વખત જગત્ અંધકારરૂપ ચેતના રહિત, હોમ રહિત, અને વષટ્કાર રહિત થયું. જેમ સૂર્યનો અસ્ત થવાથી થાય તેમ ભૂતપતિ શિવનાં નેત્ર મિંચાવાથી સર્વ જન ત્રાસ યુક્ત અને ઉદાસ થયો. તેવામાં તેના કપાળમાંથી મોટી દીપ્ત જ્વાળા અગ્નિની ઝાળ નિકળી અને ક્ષણમાં લોક અંધકારથી રહિત થયો તથા એ શિવનું સૂર્ય સરખું, યુગના અંત સરખું અને દીપ્ત એવું ત્રીજું નેત્ર થયું, જેણે આ પર્વતને મથ્યો તે સમયે વિસ્તારયુક્ત નેત્રવાળાં, પાર્વતી શંકરને દીપ્ત અગ્નિના સરખાં નેત્રવાળા નિરખી મસ્તકવડે શંકરને પ્રણામ કરી જોવા લાગ્યાં. જ્યારે સાલ અને સરલના વૃક્ષો સહિત, ઉત્તમ ચંદનો સહિત, દિવ્યૌષધિઓથી શોભિત રમણીય તે વન બળવા લાગ્યું ત્યારે ભય પામેલાં, દોડતાં, શરણને પણ ન પામતાં અને શંકરને પડખે રહેલાં મૃગોનાં ટોળાંઓથી તે સ્થાન સંકુલ થયેલું ભાસવા લાગ્યું. પછી જેમ બીજો, યુગના અંત વખતનો અગ્નિ હોય તેમ તીવ્ર, બાર સૂર્યના સરખો અને આકાશને અડનારી જ્વાળોવાળો વિજળીના સરખો લાલ અગ્નિ હતો તેણે ક્ષણવારમાં ધાતુ અને શિખરોની ઉંચાઇવાળો અને દીપ્ત દગ્ધ થયેલી લતા તથા ઓષધિવાળો હિમાલય પર્વત દગ્ધ થયો. આ રીતે તે પર્વતને પાયમાલ થયેલો જોઇ શૈલરાજનાં પુત્રી પાર્વતી ભગવાન્ શિવને શરણ જઇ બે હાથ જોડી ઉભાં રહ્યાં: તે સમયે, શંકરે પાર્વતીને પિતાની દીનતાને ન ઇચ્છનારાં, તથા સ્ત્રીના ભાવથી પ્રાપ્ત થયેલી મૃદુતાવાળાં જોઇ તે પર્વત પ્રત્યે પ્રીતિથી દૃષ્ટિ કરી. આથી ક્ષણવારમાં સર્વ હિમવાળો પર્વત પ્રકૃતિમાં રહેલ પ્રથમના જેવો સારા દેખાવવાળો, હર્ષ પામેલા પક્ષિઓવાળો તથા સારાં પુષ્પોયુક્ત વન અને વૃક્ષવાળો થયો. પર્વતને પ્રકૃતિમાં રહેલો જોઇ પ્રસન્ન થયેલા, નિંદારહિત કર્મવાળાં પાર્વતી, સર્વ લોકોના પતિ, મોટા ઇશ્વર, એવા શિવને કહેવા લાગ્યાં કે, હે ભગવન્! સર્વ ભૂતોના ઇશ, શૂલ જેના હાથમાં છે એવા અને હે મહા વ્રતવાળા! મને મોટો સંશય પેદા થયો છે તે તમે ખુલાસો કરવા યોગ્ય છો. હે દેવ! શા માટે તમારા કપાલમાં ત્રીજું નેત્ર ઉત્પન્ન થયું? શા માટે તમે પક્ષિયોનાં ટોળાં અને મોટાં વનો સહિત પર્વતને બાળ્યો. અને શા માટે ફરી તમે મારા પિતા પર્વતને તેવાજ વૃક્ષોથી ઢંકાએલો, અને પ્રકૃતિમાં રહેલો કર્યો? મહેશ્વર બોલ્યા કે હે નિંદિત કર્મ રહિત દેવિ! તમે બાળપણાથી મારાં બે નેત્ર ઢાંક્યાં ત્યારે ક્ષણ વારમાં લોક નિસ્તેજ થયો અને હે પર્વતની પુત્રિ! નષ્ટ થએલા સૂર્યવાળો, અંધકારરૂપ લોક થયો ત્યારે પ્રજાનું રક્ષણ કરવા મેં પ્રકાશિત ત્રીજું નેત્ર સરજ્યું, તે આંખનું મોટું તેજ છે કે જેણે આ પર્વતને પાયમાલ કર્યો. હે દેવિ! પાછો મેં તમારું પ્રિય કરવા પ્રકૃતિમાં રહેલો કર્યો. ઉમા બોલ્યાં—હે ભગવન્! શાથી તમારું મુખ ચંદ્રના સરખું પ્રિય દેખાવવાળું છે? જેમ લક્ષ્મીથી ઇચ્છવા યોગ્ય; પૂર્વ મુખ છે, તેમજ ઉત્તર અને પશ્ચિમ છે. શાથી દક્ષિણ મુખ ભયંકર અને ઉગ્રી કપિલા જટો

છે ? કોણે તમારો કંઠ મોરનાં પિચ્છ સરખો નીલ કર્યો છે ? હે દેવ ! ક્યા કારણે કરી તમારા હાથમાં નિરંતર પિનાક રહે છે ? શા સારૂ તમે નિત્ય જટાવાન્ અને બ્રહ્મચારી છો ? જેના ધ્વજમાં પોઠિયો છે એવા પ્રભુ, હું તમારી સમાન ધર્મને આચરણ કરનારી ભક્ત છું, માટે આ સર્વ મારા સંશયને કહેવા યોગ્ય છો.

ભીષ્મ બોલ્યા—આ પ્રમાણે પર્વતની પુત્રીએ પૂછાયલા પિનાકને ધારણ કરનારા, ભગવાન, પ્રભુ, ધીરજ અને બુદ્ધિથી પ્રીતિમાન થયા. પછી દેવ એવા શિવ કહેવા લાગ્યા. કે, હે સુંદર મુખવાળાં ! હે સૌભાગ્યવાળાં ! જે કારણોએ કરી મારાં આ, રૂપો છે તે સાંભળો,

ततस्तामब्रवीद्देवः सुभगे श्रूयतामिति ।
हेतुभिर्यैर्ममेतानि रूपाणि रुचिराननने ॥ ५१ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे उमामहेश्वरसंवादोनामचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

અધ્યાય ૧૪૧ મો. શિવપાર્વતી સંવાદ.

श्रीभगवानुवाच—तिलोत्तमा नामपुरा ब्रह्मणोयोषिदुत्तमा ।
तिलं तिलं समुध्धृत्य रत्नानां निर्मिता शुभा ॥ १ ॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—પૂર્વે બ્રહ્માએ તલ તલ રત્નોથી ભુકી લઇ શુભ ઉત્તમ, તિલોત્તમા નામે સ્ત્રી નિર્મેલી હતી. હે શુભ દેવિ ! પૃથ્વીમાં રૂપવડે નિરૂપમ, પ્રીતિને કરનાર મુખવાળી, અતિ ચતુર એવો હું તેને લોભ પમાડતી તે, સુંદર દાંતવાળી જેમ જેમ મારી સમીપ આવતી ગઇ તેમ તેમ હે દેવિ ! મારૂં સુંદર મુખ બહાર નિકળતું ગયું. તેને જોવાની ઇચ્છાથી હું યોગથી ચાર મુર્ત્તિપણાને પામ્યો; અને ઉત્તમ યોગને દર્શાવતો, ચાર મુખવાળો થયો. હે અનિંદિતે ! હું પૂર્વમુખથી ઇન્દ્રપણાને પાળું છું, ઉત્તર મુખવડે તમારી સાથે રમત કરૂં છું, મારૂં પશ્ચિમ તરફનું મુખ સૌમ્ય અને સર્વ પ્રાણિયોના સુખને કરનાર છે. દક્ષિણ મુખ ભીમ સરખું રૌદ્ર છે અને પ્રજાનો સંહાર કરે છે. હું લોકોના હિતની કામનાથી જટાવાળો તથા બ્રહ્મચારી છું. દેવતાઓના કાર્યના અર્થની સિદ્ધિ સારૂ મારા હાથમાં પિનાક રહ્યું છે. પૂર્વે મારી લક્ષ્મીને ઇચ્છનારા ઇન્દ્રે મારી ઉપર વજ્ર ફેંકેલું હતું તે મારા કંઠને બાળી ગયું હતું તેથી મારી શ્રીકંઠતા છે. પાર્વતી બોલ્યાં—હે શ્રેષ્ઠ દેવ ! સર્વ બીજાં શોભિત વાહનો છે તો વૃષ પોઠિયો કેમ તમારા વાહનપણાને પામ્યો છે ? મહાદેવ બોલ્યા બ્રહ્માએ દૂધ દેતી ગાય સુરભિને ઉત્પન્ન કરેલી દૂધરૂપ અમૃતને ઝરનારી તે બહુ પ્રકારવાળી થઇ. તેના વાછડાના મુખમાંથી ખરેલું ફીણ મારા શરીરપર પડ્યું ત્યારે મેં બાળેલી તે ગાયો જૂદા જૂદા વર્ણપણાને પામી. પછી અર્થને જાણનારા લોકના બ્રહ્માએ મને શાંતિને પ્રાપ્ત કર્યો અને આ વૃષ મને ધ્વજ માટે તથા વાહન કરવા આપ્યો. પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવન્ ! સ્વર્ગમાં તમારા નિવાસો બહુ રૂપવાળા અને સર્વ ગુણોથી યુક્ત છે. તેઓને તજી કેમ કેશ તથા હાડકાંઓથી દૂષિત, ભયંકર, કપાલરૂપ ઘડીઓથી સંકુલ, જેમાં

ગીધ અને શિયાળ ઘણાં છે, જેમાં વસા તથા લોહીરૂપ કાદવ છે, જેમાં વિખરાઇ પડેલો આંતરડાંઓનાં હાડકાંઓનો ઢગલો છે એવાં, ચિતાઓના ઘણા અગ્નિયોથી સંકુલ, અપવિત્ર અને શાહુડીઓના શબ્દોથી ગાજી રહેલાં શ્મશાનમાં રમો છો. મહાદેવ બોલ્યા—સદા મેધ્ય એટલે પવિત્રને ખોળનારો હું હંમેશ સકળ પૃથ્વી પ્રત્યે ફરૂં છું પણ અહિં શ્મશાનથી કંઇ પણ બીજું અતિ પવિત્ર નથી જણાતું, તે કારણથી મારૂં મન સર્વ નિવાસોના મધ્યમાં શ્મશાન વિષે રમે છે. હે મનોહર મંદ હાસ્યવાળિ ! મારાં ભૂતનાં ટોળાં પણ વડોની શાખાઓથી ઢંકાએલ, વાંકી માળાઓથી શોભિત તેમાંજ રમે છે. હે દેવિ ! હું ભૂતોનાં ટોળાં વિના વસવા ઇચ્છતો નથી. હે શોભને ! એજ મારો વાસ પવિત્ર, સ્વર્ગીય, પુણ્યરૂપ અને ઉત્તમ માનેલો છે તથા પવિત્ર પદાર્થની કામનાવાળાઓએ સેવાય છે. પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવન્ ! સર્વ ભૂતોના ઇશ, સર્વ ધર્મને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ, વરને આપનાર, હે પિનાકપાણે ! આ મ્હોટો સંશય છે. તપને યોગ્ય વેષને ધારણ કરનાર, જૂદા જૂદા આકારવાળો, આ મુનિયોનો સમૂહ તપ કરે છે માટે આ, ઋષિયોના સમુદાયની તથા મારી પ્રિય કામનાથી અહિં મારા સંદેહને કહેવા યોગ્ય છો. હે શત્રુને દમનાર ! હે પ્રભો ! હે ધર્મને જાણનાર ! ધર્મ શું લક્ષણવાળો કહેલો છે અને ધર્મને ન જાણનારા નરોએ કેવી રીતે આચરણ કરી શકાય ? તે તમે મને કહો.

નારદ બોલ્યા—પાર્વતીના બોલી રહ્યા પછી સર્વ, મુનિયોનો સમૂહ ઋચાઓથી શોભિત અર્થવાળી વાણી તથા અર્થમાં કુશળ એવી સ્તુતિઓથી પાર્વતીને પૂજવા લાગ્યો. મહાદેવ બોલ્યા—અહિંસા, સત્ય વચન, સર્વ પ્રાણિયો વિષે દયા, શાંતિ, અને યથાશક્તિ દાન, ગૃહસ્થનો ઉત્તમ ધર્મ છે. પરસ્ત્રીઓના સંબંધનો ત્યાગ, થાપણરૂપ સ્ત્રીનું રક્ષણ, ન આપેલા પદાર્થને લેવાથી વિરામ પામવું અને મદ્ય તથા માંસનો ત્યાગ આ પાંચ પ્રકારવાળો ધર્મ ઘણી શાખાઓવાળો, સુખને ઉત્પન્ન કરનાર, ધર્મમાં તત્પર એવા પ્રાણિયોએ આચરવા યોગ્ય અને પુણ્યને પેદા કરનાર છે. પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવન્ ! જે સંશય પૂછેલો છે તે મને કહેવા યોગ્ય છો. ચાર વર્ણોનો પોતાપોતામાં જે ધર્મ ગુણકારી હોય તે, બ્રાહ્મણમાં કેવો ધર્મ હતો ? ક્ષત્રિયમાં કેવો ધર્મ હતો ? વૈશ્યમાં કયાં લક્ષણવાળો ધર્મ અને શૂદ્રમાં શું લક્ષણવાળો ધર્મ હોય છે ? મહાદેવ બોલ્યા—હે મહાભાગે ! તમે સર્વ ન્યાયથી ધર્મ પૂછ્યો. લોકમાં સદા બ્રાહ્મણો મહા ભાગ્યવાળા, પૃથ્વીના દેવતાઓ છે. બ્રાહ્મણનો, ઇન્દ્રિજય સદા ધર્મ છે એમાં સંશય નથી; કારણ કે તે ધર્મસંપન્ન બ્રહ્મપણા માટે કલ્પાય છે. હે દેવિ ! ન્યાયથી બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ, અને વ્રતવડે ઉપનયન લેવું એ ધર્મની ક્રિયા છે, જેથી બ્રાહ્મણ થવાય છે. ધર્મમાં તત્પર પ્રાણિયોએ ગુરુ ને દેવતાની પૂજા માટે પુણ્યને પેદા કરનારો સ્વાધ્યાયના અભ્યાસરૂપ ધર્મ આચરણ કરવા યોગ્ય છે. પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવન્ ! તમે મારો સંશય છે તેને કહેવા યોગ્ય છો. હવે નિપુણતાથી ચાર વર્ણોના ધર્મ કહો. મહાદેવ બોલ્યા—રહસ્યનું સાંભળવું અને વેદનાં વ્રતોનું સેવન એ ધર્મ છે. અગ્નિનું કાર્ય તથા ગુરૂનાં કાર્યને સુધારવું એ ધર્મ છે. ભિક્ષા આચરવી એ નિત્ય યજ્ઞોપવીતપણું છે એ ઉત્તમ ધર્મ છે. નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવાપણું અને બ્રહ્મચર્યાશ્રમ એ ધર્મ છે. ગુરૂની આજ્ઞાથી બ્રાહ્મણે વર્ત્તવું અને પછી વિધિ પ્રમાણે યોગ્ય સ્ત્રી મેળવવી એ ધર્મ છે. શૂદ્રના અન્નનો ત્યાગ, તથા સારા માર્ગનું સેવન એ ધર્મ છે. નિત્ય ઉપવાસીપણું તથા બ્રહ્મ-

છે ? કોણે તમારો કંઠ મોરનાં પિચ્છ સરખો નીલ કર્યો છે ? હે દેવ ! ક્યા કારણે કરી તમારા હાથમાં નિરંતર પિનાક રહે છે ? શા સારૂ તમે નિત્ય જટાવાન્ અને બ્રહ્મચારી છો ? જેના ધ્વજમાં પોઠિયો છે એવા પ્રભુ, હું તમારી સમાન ધર્મને આચરણ કરનારી ભક્ત છું, માટે આ સર્વ મારા સંશયને કહેવા યોગ્ય છો.

ભીષ્મ બોલ્યા—આ પ્રમાણે પર્વતની પુત્રીએ પૂછાયલા પિનાકને ધારણ કરનારા, ભગવાન, પ્રભુ, ધીરજ અને બુદ્ધિથી પ્રીતિમાન થયા. પછી દેવ એવા શિવ કહેવા લાગ્યા. કે, હે સુંદર મુખવાળાં ! હે સૌભાગ્યવાળાં ! જે કારણોએ કરી મારાં આ, રૂપો છે તે સાંભળો,

ततस्तामब्रवीद्देवः सुभगे श्रूयतामिति ।
हेतुभिर्यैर्ममेतानि रूपाणि रुचिराननने ॥ ५१ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे उमामहेश्वरसंवादोनामचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

અધ્યાય ૧૪૧ મો. શિવપાર્વતી સંવાદ.

श्रीभगवानुवाच—तिलोत्तमा नामपुरा ब्रह्मणोयोषिदुत्तमा ।
तिलं तिलं समुध्धृत्य रत्नानां निर्मिता शुभा ॥ १ ॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—પૂર્વે બ્રહ્માએ તલ તલ રત્નોથી ભુકી લઇ શુભ ઉત્તમ, તિલોત્તમા નામે સ્ત્રી નિર્મેલી હતી. હે શુભ દેવિ ! પૃથ્વીમાં રૂપવડે નિરૂપમ, પ્રીતિને કરનાર મુખવાળી, અતિ ચતુર એવો હું તેને લોભ પમાડતી તે, સુંદર દાંતવાળી જેમ જેમ મારી સમીપ આવતી ગઇ તેમ તેમ હે દેવિ ! મારૂં સુંદર મુખ બહાર નિકળતું ગયું. તેને જોવાની ઇચ્છાથી હું યોગથી ચાર મુર્ત્તિપણાને પામ્યો; અને ઉત્તમ યોગને દર્શાવતો, ચાર મુખવાળો થયો. હે અનિંદિતે ! હું પૂર્વમુખથી ઇન્દ્રપણાને પાળું છું, ઉત્તર મુખવડે તમારી સાથે રમત કરૂં છું, મારૂં પશ્ચિમ તરફનું મુખ સૌમ્ય અને સર્વ પ્રાણિયોના સુખને કરનાર છે. દક્ષિણ મુખ ભીમ સરખું રૌદ્ર છે અને પ્રજાનો સંહાર કરે છે. હું લોકોના હિતની કામનાથી જટાવાળો તથા બ્રહ્મચારી છું. દેવતાઓના કાર્યના અર્થની સિદ્ધિ સારૂ મારા હાથમાં પિનાક રહ્યું છે. પૂર્વે મારી લક્ષ્મીને ઇચ્છનારા ઇન્દ્રે મારી ઉપર વજ્ર ફેંકેલું હતું તે મારા કંઠને બાળી ગયું હતું તેથી મારી શ્રીકંઠતા છે. પાર્વતી બોલ્યાં—હે શ્રેષ્ઠ દેવ ! સર્વ બીજાં શોભિત વાહનો છે તો વૃષ પોઠિયો કેમ તમારા વાહનપણાને પામ્યો છે ? મહાદેવ બોલ્યા બ્રહ્માએ દૂધ દેતી ગાય સુરભિને ઉત્પન્ન કરેલી દૂધરૂપ અમૃતને ઝરનારી તે બહુ પ્રકારવાળી થઇ. તેના વાછડાના મુખમાંથી ખરેલું ફીણ મારા શરીરપર પડ્યું ત્યારે મેં બાળેલી તે ગાયો જૂદા જૂદા વર્ણપણાને પામી. પછી અર્થને જાણનારા લોકના બ્રહ્માએ મને શાંતિને પ્રાપ્ત કર્યો અને આ વૃષ મને ધ્વજ માટે તથા વાહન કરવા આપ્યો. પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવન્ ! સ્વર્ગમાં તમારા નિવાસો બહુ રૂપવાળા અને સર્વ ગુણોથી યુક્ત છે. તેઓને તજી કેમ કેશ તથા હાડકાંઓથી દૂષિત, ભયંકર, કપાલરૂપ ઘડીઓથી સંકુલ, જેમાં

ગીધ અને શિયાળ ઘણાં છે, જેમાં વસા તથા લોહીરૂપ કાદવ છે, જેમાં વિખરાઇ પડેલો આંતરડાંઓનાં હાડકાંઓનો ઢગલો છે એવાં, ચિતાઓના ઘણા અગ્નિયોથી સંકુલ, અપવિત્ર અને શાહુડીઓના શબ્દોથી ગાજી રહેલાં સ્મશાનમાં રમો છો. મહાદેવ બોલ્યા-સદા મેધ્ય એટલે પવિત્રને ખોળનારો હું હંમેશ સકળ પૃથ્વી પ્રત્યે ફરૂં છું પણ અહિં સ્મશાનથી કંઇ પણ બીજું અતિ પવિત્ર નથી જણાતું, તે કારણથી મારૂં મન સર્વ નિવાસોના મધ્યમાં સ્મશાન વિષે રમે છે. હે મનોહર મંદ હાસ્યવાળિ! મારાં ભૂતનાં ટોળાં પણ વડોની શાખાઓથી ઢંકાએલ, વાંકી માળાઓથી શોભિત તેમાંજ રમે છે. હે દેવિ! હું ભૂતોનાં ટોળાં વિના વસવા ઇચ્છતો નથી. હે શોભને! એજ મારો વાસ પવિત્ર, સ્વર્ગીય, પુણ્યરૂપ અને ઉત્તમ માનેલો છે તથા પવિત્ર પદાર્થની કામનાવાળાઓએ સેવાય છે. પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવન્! સર્વ ભૂતોના ઇશ, સર્વ ધર્મને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ, વરને આપનાર, હે પિનાકપાણે! આ મ્હોટો સંશય છે. તપને યોગ્ય વેષને ધારણ કરનાર, જૂદા જૂદા આકારવાળો, આ મુનિયોનો સમૂહ તપ કરે છે માટે આ, ઋષિયોના સમુદાયની તથા મારી પ્રિય કામનાથી અહિં મારા સંદેહને કહેવા યોગ્ય છો. હે શત્રુને દમનાર! હે પ્રભો! હે ધર્મને જાણનાર! ધર્મ શું લક્ષણવાળો કહેલો છે અને ધર્મને ન જાણનારા નરોએ કેવી રીતે આચરણ કરી શકાય? તે તમે મને કહો.

નારદ બોલ્યા-પાર્વતીના બોલી રહ્યા પછી સર્વ, મુનિયોનો સમૂહ ઋચાઓથી શોભિત અર્થવાળી વાણી તથા અર્થમાં કુશળ એવી સ્તુતિઓથી પાર્વતીને પૂજવા લાગ્યો. મહાદેવ બોલ્યા-અહિંસા, સત્ય વચન, સર્વ પ્રાણિયો વિષે દયા, શાંતિ, અને યથાશક્તિ દાન, ગૃહસ્થનો ઉત્તમ ધર્મ છે. પરસ્ત્રીઓના સંબંધનો ત્યાગ, થાપણરૂપ સ્ત્રીનું રક્ષણ, ન આપેલા પદાર્થને લેવાથી વિરામ પામવું અને મદ્ય તથા માંસનો ત્યાગ આ પાંચ પ્રકારવાળો ધર્મ ઘણી શાખાઓવાળો, સુખને ઉત્પન્ન કરનાર, ધર્મમાં તત્પર એવા પ્રાણિયોએ આચરવા યોગ્ય અને પુણ્યને પેદા કરનાર છે. પાર્વતી બોલ્યાં-હે ભગવન્! જે સંશય પૂછેલો છે તે મને કહેવા યોગ્ય છો. ચાર વર્ણોનો પોતાપોતામાં જે ધર્મ ગુણકારી હોય તે, બ્રાહ્મણમાં કેવો ધર્મ હતો? ક્ષત્રિયમાં કેવો ધર્મ હતો? વૈશ્યમાં કયાં લક્ષણવાળો ધર્મ અને શૂદ્રમાં શું લક્ષણવાળો ધર્મ હોય છે? મહાદેવ બોલ્યા—હે મહાભાગે! તમે સર્વ ન્યાયથી ધર્મ પૂછ્યો. લોકમાં સદા બ્રાહ્મણો મહા ભાગ્યવાળા, પૃથ્વીના દેવતાઓ છે. બ્રાહ્મણનો, ઇન્દ્રિજય સદા ધર્મ છે એમાં સંશય નથી; કારણ કે તે ધર્મસંપન્ન બ્રહ્મપણા માટે કલ્પાય છે. હે દેવિ! ન્યાયથી બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ, અને વ્રતવડે ઉપનયન લેવું એ ધર્મની ક્રિયા છે, જેથી બ્રાહ્મણ થવાય છે. ધર્મમાં તત્પર પ્રાણિયોએ ગુરુ ને દેવતાની પૂજા માટે પુણ્યને પેદા કરનારો સ્વાધ્યાયના અભ્યાસરૂપ ધર્મ આચરણ કરવા યોગ્ય છે. પાર્વતી બોલ્યાં-હે ભગવન્! તમે મારો સંશય છે તેને કહેવા યોગ્ય છો. હવે નિપુણતાથી ચાર વર્ણોના ધર્મ કહો. મહાદેવ બોલ્યા—રહસ્યનું સાંભળવું અને વેદનાં વ્રતોનું સેવન એ ધર્મ છે. અગ્નિનું કાર્ય તથા ગુરૂનાં કાર્યને સુધારવું એ ધર્મ છે. ભિક્ષા આચરવી એ નિત્ય યજ્ઞોપવીતપણું છે એ ઉત્તમ ધર્મ છે. નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવાપણું અને બ્રહ્મચર્યાશ્રમ એ ધર્મ છે. ગુરૂની આજ્ઞાથી બ્રાહ્મણે વર્ત્તવું અને પછી વિધિ પ્રમાણે યોગ્ય સ્ત્રી મેળવવી એ ધર્મ છે. શૂદ્રના અન્નનો ત્યાગ, તથા સારા માર્ગનું સેવન એ ધર્મ છે. નિત્ય ઉપવાસીપણું તથા બ્રહ્મ-

ચર્ય એ ધર્મ છે. અગ્નિ રાખી હોમ કરનાર થવું, ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખવી, અધ્યયન કરનાર થવું, વિઘસાશી થવું, નિયમ પ્રમાણે આહાર કરનાર થવું અને ગૃહસ્થે પવિત્ર અને સત્ય બોલનાર થવું એ ધર્મ છે. અતિથિવ્રતપણું અને ત્રેતાગ્નિનું ધારણ કરવું એ ધર્મ છે. વિધિપૂર્વક ઇષ્ટિ તથા પશુબંધ યજ્ઞો કરવા એ ધર્મ છે. યજ્ઞ તથા પ્રાણિયોમાં હિંસા ન કરવી એ ઉત્તમ ધર્મ છે. એક વખત જમવું અને વિઘસાશિપણું એ ધર્મ છે. બીજા જનોના જમ્યા પછી જમવું, એ ધર્મ કહેવાય છે. ગૃહસ્થ અને શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણને વિશેષતાથી પાળવાનો છે. પત્ની તથા પતિનું સમાન શીલપણું એ, ગૃહસ્થોનો ધર્મ છે. ઘરના દેવોની નિત્ય પુષ્પ તથા બલિની ક્રિયા થાય એ ધર્મ છે. નિત્ય ઉપલેપન અને નિત્ય ઉપવાસીપણું એ ધર્મ છે. ઘરમાં અતિ શુદ્ધ અને લિંપેલા ઠેકાણે ઘૃતના ધૂમસહિત અગ્નિ થાય એ ધર્મ છે. આ બ્રાહ્મણ લોકમાં ગૃહસ્થપણાનો લોકને ધારણ કરનારો ધર્મ છે, અને સદા સારા બ્રાહ્મણોમાં આ ધર્મ પ્રવર્તે છે. હે દેવિ ! મેં ક્ષત્રિયોમાં રહેલો જે ધર્મ કહેલો છે તે હું તમને કહું છું માટે સાવધાન થયેલાં મારાથી સાંભળો.

આદિથી ક્ષત્રિયનો પ્રજાનું પાલન કરવું એ ધર્મ કહેલો છે, કારણ કે શાસ્ત્રમાં કહેલાં ફળને ભોગવનારો રાજા ધર્મથી યુક્ત છે. જે મનુષ્યોનો અધિપતિ ધર્મથી પ્રજાઓને પાળે છે તેને પ્રજાના પાલનથી ભેગા કરેલા, ધર્મથી સંપાદન કરેલા ઉત્તમ લોકો મળે છે. તે રાજાનો દમ સ્વાધ્યાય, અગ્નિહોત્રનું ધારણ, દાન અને અધ્યયન ઉત્તમ ધર્મ છે. યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવું તથા યજ્ઞ થાય એ ધર્મની ક્રિયા છે ચાકરોનું ભરણ પોષણ કરવું અને કરેલાં કર્મમાં ફળરહિતપણું રાખવું એ ધર્મ છે. ઠીક રીતે દંડમાં સ્થિતિ રાખવી એ ધર્મ છે. વેદ તથા ઋતુની ક્રિયા એ ધર્મ છે. વ્યવહારમાં સ્થિતિ અને સત્ય વાક્યમાં પ્રીતિ એ ધર્મ છે. પીડિતને હાથ દેનારો રાજા અહિં અને મરણ પછી બીજે પૂજાય છે. ગાયો તથા બ્રાહ્મણો માટે પરાક્રમવાળો, સંગ્રામમાં મરણ પામેલો સ્વર્ગ લોકમાં અશ્વમેધથી જીતેલા લોકોને પામે છે. વૈશ્યનો નિરંતર પશુપાલપણું, કૃષિ, અગ્નિહોત્ર ક્રિયા, દાન અને અધ્યયન એ ધર્મ છે. તેમજ વ્યાપાર, સન્માર્ગમાં રહેવું, અતિથિપણું કરવું, શાંતિ રાખવી, મનને નિયમમાં રાખવું, બ્રાહ્મણોની સ્વાગતા કરવી અને ત્યાગ આ સનાતન વૈશ્યનો ધર્મ છે. વૈશ્ય માર્ગને સેવનારા, સન્માર્ગને આશ્રય કરી રહેલા વૈશ્યે તલ, ગંધક અને રસો વેચવા નહિ. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનો, શક્તિ પ્રમાણે યથાયોગ્ય, સર્વનું અતિથિપણું કરવું એ ધર્મ છે. નિરંતર બ્રાહ્મણોની સેવા કરવી એ ઉત્તમ શૂદ્રનો ધર્મ છે. પ્રાપ્ત થયેલા અતિથિની સેવા કરનારો, વખાણવા યોગ્ય તપવાળો, સત્ય બોલનાર, અને ઇન્દ્રિયોને જીતનારો, શૂદ્ર મોટું તપ મેળવે છે. નિરંતર શુભ આચરણવાળો દેવ તથા બ્રાહ્મણોને પૂજનારો, બુદ્ધિમાન્ શૂદ્ર, પ્રિય ધર્મનાં ફળોથી યુક્ત છે. હે શોભને ! હે સુભગે ! આ, ચારે વર્ણનો એક એકનો ધર્મ કહ્યો. હવે અહિં બીજું શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ? પાર્વતી પૂછવા લાગ્યાં—હે ભગવન્ ! તમે ચાર વર્ણને હિતકારી, શુભ જુદો ધર્મ કહ્યો પણ જે સર્વ વ્યાપી ધર્મ છે તે મને કહો.

મહાદેવ બોલ્યા—ગુણોને ઇચ્છનારા બ્રહ્માએ લોકના સારવડે પૃથ્વીના દેવતારૂપ, મનુષ્યોમાં સર્વ લોકોને તારવા માટે બ્રાહ્મણોને સર્જ્યા, હું તેઓના ધર્મ કર્મના ફળના ઉદ્ગમને કહું છું. બ્રાહ્મણોમાં જે ધર્મ છે તે ધર્મ ઉત્તમ માનેલો છે. બ્રહ્માએ પૃથ્વીમાં સૃષ્ટિ કરવાના કાળમાં નિત્ય ધર્મને અર્થે પ્રસિદ્ધ, ત્રણ પદાર્થો સર્જ્યા તે સર્જેલાઓને પણ બ્રા-

રાથી સાંભળો. એક, વેદમાં કહેલો ધર્મ ઉત્તમ છે, બીજો સ્મૃતિ તથા શાસ્ત્રોમાં કહેલો ધર્મ ઉત્તમ છે અને ત્રીજો શિષ્ટ લોકોએ આચરેલો ધર્મ ઉત્તમ કહેલો છે, આ રીતે ત્રણ ધર્મો સનાતન છે. જે બ્રાહ્મણ ત્રણ વેદમાં કુશળ, વિદ્વાન્ અધ્યયનવડે જીવનાર નહિ એવો ત્રણ કર્મવાળો, અને ત્રણ કામ, ક્રોધ તથા લોભને તજીને રહેલો છે એ બ્રાહ્મણ મૈત્ર કહેલો છે. જગત્‌ના ઇશ્વરે બ્રાહ્મણોની વૃત્તિ માટે આ, ૭ કર્મો કહેલાં છે, હવે સનાતન ધર્મ સાંભળો. યજવું, યજન કરાવવું, દાન દેવું, લેવું, ભણાવવું અને ભણવું, આ ૭ કર્મવાળો બ્રાહ્મણ ધર્મને સેવનાર છે. સ્વાધ્યાયિપણું એ નિત્ય ધર્મ છે, યજ્ઞ છે એ પણ સનાતન ધર્મ છે. એવું શક્તિ પ્રમાણે તથા વિધિ પ્રમાણે દાન એ ધર્મ છે. શાંતિ અને વિષયોથી નિવૃત્તિ રાખવી, આ નિત્ય, સજ્જનોમાં પ્રવૃત્ત થયેલો, શુદ્ધ ગૃહસ્થોનો મ્હોટો, પુણ્યના સમુદ્રરૂપ ધર્મ છે. જે, પાંચ યજ્ઞવડે શુદ્ધ આત્માવાળો, સત્ય વાણીવાળો, ગુણોમાં દોષ બુદ્ધિરહિત, દાતા, બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરનાર, અતિ શુદ્ધ સ્થાનવાળો, માનરહિત, સદા સરળ, સ્નેહયુક્ત વાણીને આપનાર, અતિથિ તથા અભ્યાગતમાં પ્રીતિવાળો, શેષ રહેલા અન્નનું ભોજન કરનાર છે તથા જે ન્યાય પ્રમાણે, પાદ્ય અર્ધ્ય, આસન, શયન, દીપ, અને આશ્રય અથવા અન્નછત્ર આપે છે તે ધાર્મિક છે. જે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી આચમન લેઇ ભોજન વાસ્તે આમંત્રણ કરી પાછળ જાય છે તેને સનાતન ધર્મ થાય છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ગનો શક્તિ પ્રમાણે અહર્નિશ સર્વનું અતિથિપણું કરવું એ ધર્મ છે અને ત્રણ વર્ગ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યની સેવા કરવી એ શૂદ્રનો ધર્મ છે. ગૃહસ્થોમાં પ્રવૃત્તિનાં લક્ષણવાળો જે ધર્મ કરાય છે તે, સર્વ પ્રાણિયોના હિતરૂપ, શુભ ધર્મ હું કહું છું. સમૃદ્ધિને ઇચ્છનારાએ શક્તિથી વારંવાર દાન કરવું. વારંવાર યજન કરવું અને પુષ્ટિનાં કર્મનો વિધિ કરવો. મનુષ્યે પ્રયત્નથી ધર્મવડે અર્થ મેળવવો અને ધર્મ વધારે થાય તેમ ધર્મથી મેળવેલાં ધનને ત્રણ ભાગે વ્હેંચવું. સમૃદ્ધિને ઇચ્છનારા નરે એક ભાગવડે ધર્મ તથા અર્થ કરવા, એક ભાગથી કામનો અર્થ સિદ્ધ કરવો અને એક ભાગ વધારવો. હે દેવિ ! નિવૃત્તિનાં લક્ષણવાળો જે બીજો ધર્મ મોક્ષ માટે કહેલો છે તેની વૃત્તિ કહું છું તે ખરી રીતે મારાથી સાંભળો. સર્વ પ્રાણિયોમાં દયા રાખવી એ ધર્મ છે પણ એક ગામમાં વસવાપણું એ ધર્મ નથી. મોક્ષને ઇચ્છનારાઓનો, આશારૂપ પાશને છોડવો એ ધર્મ વખણાય છે. નહિ પર્ણશાળાનો, નહિ જળનો, નહિ વસ્ત્રનો, નહિ આસનનો, નહિ ત્રિદંડનો, નહિ શયનનો, નહિ અગ્નિનો અને નહિ શરણના સ્થાનનો સંગ કરવો. જે અધ્યાત્મ બ્રહ્મજ્ઞાનમાં ચિત્તવાળો, તેમાં મન રાખનાર, તેમાં તત્પર, સદા યોગ તથા જ્ઞાન પ્રત્યે યોગ્ય, વૃક્ષ ફળ મૂળ જેને ઉત્તમ છે એવો, નિત્ય શુન્ય સ્થાનમાં રહેનાર, નદીના કાંઠા ઉપર સુનાર અને જે નદીના તીરમાં પ્રીતિવાળો છે, જે બ્રાહ્મણ સર્વ સંગોથી, તથા સ્નેહનાં બંધનોથી મુક્ત છે, જે બ્રાહ્મણ આત્માનો ભાવ પરમાત્મા વિષેજ દૃઢ કરે છે, નિરાહાર, મોક્ષના જ્ઞાનવાળાં કર્મવડે યુક્ત શિવરૂપ થયેલો સંન્યાસ લે છે તેને સનાતન ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે જે સર્વથી સદા મુક્ત છે તે એક ઠેકાણે આસક્ત નથી, એક ગામનો આશ્રય કરનાર નથી પણ છૂટોજ ફરે છે. એક ઠેકાણે સુતો નથી, સજ્જનોના સારા માર્ગરૂપ, વેદમાં કહેલો, મોક્ષને જાણનારાઓનો ધર્મ છે. જે આ માર્ગને અનુસરે છે તેને ઉત્તમ પદ પ્રાપ્ત થાય છે, કુટીચક, બહૂદક, હંસ અને પરમહંસ આ ચાર પ્રકારના સંન્યાસીઓ તેઓમાં જે પાછળ છે તે ઉત્તમ છે. આથી પરમ-

હંસપણાથી પામેલા આત્મજ્ઞાનથી બીજું અતિ ઉત્તમ, ઉતરતું, નીચું, અથવા આડું ઉંચું અથવા આગળ, દુઃખ રહિત, સુખ રહિત, સૌમ્ય, જરારહિત મરણ રહિત, અને વ્યય રહિત નથી સાર એ છે કે તે સર્વોત્તમ છે.

પાર્વતી બોલ્યાં—તમે સજ્જનોએ આચરેલો, ભૂલોકનો મહાન્, કલ્યાણ કરનારો, ગૃહસ્થનો ધર્મ તથા મોક્ષ ધર્મ કહ્યો, આ પછી હે ધર્મને જાણનાર ! ઋષિના ધર્મને સાંભળવા ઇચ્છું છું, કેમકે નિરંતર મારી ઇચ્છા તપોવનમાં વસનારાઓ વિષે થાય છે, ઘૃતના ધુમથી ઉત્પન્ન થયેલો ગંધ જાણે તપોવનને રોકતો હોય તેમ ભાસે છે તથા હે મહેશ્વર ! તેને જોઇ મારૂં મન પ્રીતિવાળું થાય છે માટે હે દેવ ! હે વિભો ! સર્વ ધર્મ અર્થનાં તત્ત્વને જાણનાર, દેવોના દેવ, હે મહાદેવ ! મુનિના ધર્મ માટે કરેલા આ મારા સંશયને મેં જેમ પૂછેલું છે તેમ સમગ્રપણાથી યથાર્થ મને કહો. શ્રી ભગવાન બોલ્યા–હે શુભે ! મુનિયો જે ધર્મને આચરી પોતાના તપથી સિદ્ધિ પામે છે તે ઉત્તમ મુનિયોનો ધર્મ હું તમને ખુશીથી કહું છું. હે મહાભાગે ! હે ધર્મજ્ઞે ! ધર્મને જાણનારા, ફેન પીનારા સારા ઋષિઓનો જે ધર્મ છે તે પ્રથમ મારાથી સાંભળો. જેઓ નિરંતર બ્રહ્માએ યજ્ઞમાં પીધેલ, પછી વૃષ્ટિ વગેરેથી સ્વર્ગમાં દિવ્ય ભોગવડે વિસ્તારેલા બ્રહ્માના શુભ, અગ્ર અન્નના સમૂહને થોડે થોડે લે છે તેઓ ફેનપ કહેવાય છે. હે તપોધને ! શુદ્ધ ફેનપ ઋષિઓનો વાલખિલ્ય ઋષિઓના ગણો સાથે, ધર્મચર્યા માટે કરેલો આ, જે માર્ગ છે તે સાંભળો. તપથી સિદ્ધ થયેલા, ધર્મને જાણનારા, વાલખિલ્ય નામના મુનિયો સૂર્યના મંડલ વિષે પક્ષિની વૃત્તિનો આશ્રય કરી રહેલા ઉંચ્છવૃત્તિ ઉપર રહે છે. જે વાલખિલ્ય, મૃગની કાંચળીઓરૂપ વસ્ત્રવાળા, ચીર તથા વલ્કલ વસ્ત્રયુક્ત, સુખ દુઃખરહિત, સન્માર્ગને પામેલા, તપરૂપધનવાળા અને અંગુઠાના અગ્ર ભાગ જેવડા થઇને પોતપોતાના ધર્મમાં રહેલા તપનાં આચરણને ઇચ્છે કે તેઓને ધર્મનું ફળ મળે છે. જેઓનાં તપ કરવાથી પાપો બળી ગયાં છે એવા ઋષિઓ સુર કાર્યના અર્થની સિદ્ધિ સારૂ દેવોની સમાનતાને પામે છે તથા સર્વ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે, જે બીજા, શુદ્ધ મનવાળા, દયા ધર્મમાં તત્પર, ચક્રની પેઠે નિવાસ વગર ફરનારા, પુણ્યકારી ઋષિયો છે જેઓ સોમલોકમાં ફરનારા છે અને પિતૃલોકની સમીપ રહેલા છે, તેઓ, સર્વ વિધિ પ્રમાણે ચંદ્રનાં કિરણોને થોડે થોડે લે છે. તેમ, સંપ્રક્ષાલ બીજા દિવસ માટે ન રાખતાં સારી રીતે પાત્રને ધોનારા અશ્મકુટ્ટ અને ઉલૂખલિક તેઓ સોમપ ચંદ્ર કિરણનું પાન કરનારા અને ઉષ્મપ સૂર્ય કિરણનું પાન કરનારા, દેવોની સમીપ રહેલા, સ્ત્રીઓ સહિત તથા ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા જેઓ છે, તેઓ ઉંચ્છવૃત્તિ કરે છે. તેઓનો અગ્નિક્રિયા, પિતૃનું અર્ચન અને પાંચ યજ્ઞોનું યજન એ ધર્મ કહેવાય છે. હે દેવિ ! એક ચક્રની પેઠે ફરનારા અને દેવ–લોકમાં ચાલનારા દ્વિજોએ જે બીજો, ઋષિયોનો ધર્મ આચરેલો છે તે પણ મારાથી સાંભળો. સર્વે ઋષિયોના ધર્મોમાં ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારાઓએ આત્માને જાણવો, તે પછી કામ અને ક્રોધને જીતવા એવી મારી બુદ્ધિ છે. અગ્નિહોત્ર ધારણ કરવું, ધર્મસત્રમાં સારી રીતે રહેવું, સોમયજ્ઞ કરવો, સારૂં જ્ઞાન મેળવવું, પાંચમી યજ્ઞની દક્ષિણા આપવી, નિત્ય યજ્ઞની ક્રિયા કરવી, પિતૃ તથા દેવતાઓના પૂજનમાં પ્રીતિ રાખવી અને ઉંચ્છથી મેળવેલાં અન્નથી સર્વનું અતિથિપણું કરવું, આ ધર્મ છે. ગોરસોના ઉપભોગોમાં નિવૃત્તિ, શાંતિમાં પ્રીતિ, સ્થંડિલના શયનમાં સુવું, શાક તથા પાંદડાંઓનું સેવન કરવું, ફળ, મૂળનું ભક્ષણ, વાયુભ-

ક્ષણુ, જળ ભક્ષણુ અને શેવાળનું ભક્ષણુ કરવું એ ઋષિઓના નિયમો છે, જેઓએ કરી ન જીતેલી ગતિને જીતે છે. જ્યારે ધૂમ રહિત, ખંડાતાં મુસળ રહિત, અંગારા રહિત, જેમાં જનો જમી રહેલા છે, જેમાં પાત્રોનો સંચાર થતો નથી અને ભિક્ષુકો જતા રહ્યા હોય તેવો વખત હોય ત્યારે અતિથિને ઇચ્છનારો, શેષ રહેલા અન્નને ખાનારો, સત્ય ધર્મમાં પ્રીતિવાળો અને શાંત એવો મુનિ ધર્મથી યુક્ત થાય છે. જે સ્તંભી: અક્કડ નથી. માનવાન્ નથી, અપ્રસન્ન નથી, વિસ્મયવાન નથી અને મિત્ર તથા શત્રુમાં સમાન છે તે ધર્મને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ છે.

नस्तंभी न च मानी स्यान्ना प्रसन्नो न विस्मितः ।
मित्रामित्रसमो मैत्रोयः सधर्मविदुत्तमः ॥ ११५ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

અધ્યાય ૧૪૨ મો. ઉમામહેશ્વર સંવાદ.

उमोवाच—देशेषु रमणीयेषु नदीनां निर्झरेषु च ।
स्रवन्तीनां निकुञ्जेषु पर्वतेषु वनेषु च ॥ १ ॥

પાર્વતી બોલ્યાં—હે શંકર! હે દેવોના ઇશ્વર! જેઓ સાવધાન થઇ રમણીય દેશમાં, નદીઓનાં ઝરણાંઓ પાસે, નદી પાસેના કુંજોમાં, પર્વતોમાં, વનોમાં, પવિત્ર અને ફળવાળા દેશોમાં તથા મૂળવાળા પવિત્ર દેશોમાં નિયમિત વ્રતવાળા વસે છે, તેઓનો પણ પુણ્યરૂપ વિધિ અને પોતાના શરીરથી આજીવિકા ચલાવનારા વાનપ્રસ્થોમાં રહેલા પુણ્યરૂપ વિધિને સાંભળવા ઇચ્છું છું. મહાદેવ બોલ્યા–હે દેવિ! વાનપ્રસ્થોમાં જે ધર્મ છે તેને સાવધાન થઇ મારાથી સાંભળો અને એક મનવાળાં, ધર્મ બુદ્ધિમાં તત્પર થાઓ. વનવાસને પામેલા, સારા, વાનપ્રસ્થોએ સિદ્ધ, નિયમોથી જેવું કર્મ કરવા યોગ્ય છે તે સાંભળો. ત્રણ કાળ સ્નાન પિતૃ તથા દેવનું અર્ચન, અગ્નિહોત્રની ક્રિયા, ઇષ્ટિહોમનો વિધિ, નીવાર ધાન્યનું ગ્રહણ, ફળ મૂળનું સેવન તથા સ્નેહ માટે ઇંગુદી અને એરંડાના તેલોનું સેવન કરવું. યોગચર્યાને કરનારા, સિદ્ધ, કામ, ક્રોધથી રહિત, વીરના આસનને સેવનારા, વીરસ્થાનને સેવનારા, યોગ્ય, યોગને ધારણ કરનારા, ગ્રીષ્મ કાળમાં પંચાગ્નિથી તપનારા, મંડૂક યોગના નિશ્ચયવાળા, યોગ્ય રીતે ન્યાયને સેવનારા, વીરાસનમાં પ્રીતિવાળા, નિત્ય, સ્થંડિલમાં શયન કરનારા અને ધર્મમાં બુદ્ધિ રાખનારાઓએ શીત, જળ અને અગ્નિનું સેવન કરવું. જળરૂપ ભોજન કરનારા, વાયુરૂપ ભોજન કરનારા, શેવાળરૂપ ઉત્તમ ભોજન કરનારા, અશ્મકુટ્ટ, દાંત, સંપ્રક્ષાલ અને બીજા, ચીર, તથા વલ્કલથી વિંટાએલા, મૃગચર્મથી નિવાસ કરનારા, વાનપ્રસ્થોએ કાળ પ્રમાણે, ધર્મ પ્રમાણે અને વિધિ પ્રમાણે નિર્વાહ કરવો. વનમાં નિત્ય રહેનારા, વનમાં ફરનારા, વનમાં રહેતા, વનનો આશ્રય કરનારા અને વનવડે જીવનારા જનોએ ગુરૂની પેઠે વનને પામી વસવું. તેઓનો હોમની ક્રિયા, પાંચ યજ્ઞોનું સેવન, વેદમાં કહેલા પાંચ યજ્ઞનું પાલન, યાગ, અષ્ટમીના યજ્ઞમાં તત્પરતા, ચાતુર્માસના વ્રતનું સેવન, પૌર્ણમાસ વગેરે યજ્ઞો

અને નિત્યયજ્ઞ એ ધર્મ છે. વનમાં મુનિએ, સ્ત્રીના સંયોગથી મુક્ત, સર્વ સંકરોથી છૂટા, અને સર્વ પાપોથી મુક્ત થયેલા ફરે છે. જે સજ્જનો જેને સ્રુક નામનું પાત્ર મુખ્ય છે એવા, સદા ત્રણ અગ્નિયોને શરણ થયેલા, નિત્ય સન્માર્ગવાળા છે તેઓ પરમ ગતિને પામે છે. સત્ય ધર્મનો આશ્રય કરનારા, સિદ્ધ, મુનિઓ નિત્ય એવા સોમલોકને તથા મહા પુણ્યવાળા બ્રહ્મલોકને પામે છે. હે દેવિ! મેં વિસ્તારથી યુક્ત, વાનપ્રસ્થને આશ્રય કરનારો, આ શુભ ધર્મ જેમ સ્થૂળ હોય તેમ કહ્યો.

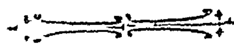
પાર્વતી પૂછવા લાગ્યાં—હે ભગવન્! સર્વ પ્રાણિયોના ઇશ્વર અને સર્વ પ્રાણિયોએ નમસ્કાર કરેલા સિદ્ધિની કથાઓમાં મુનિયોના સમૂહનો જે ધર્મ હોય તે કહો. વળી સિદ્ધિના વાદોમાં જેઓ અતિસિદ્ધ, વનમાં વસનારા, ઇચ્છા પ્રમાણે ફરનારા તથા સ્ત્રીઓથી યુક્ત હોય તેઓનો ધર્મ કેવી રીતે કહેલો છે? મહાદેવ બોલ્યા—હે દેવિ! તપવડે જેઓ સર્વ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે એકલા રહેલા છે અને જેઓ સ્ત્રીઓ સહિત વિહાર કરનારા છે તેઓમાં પ્રથમ કહેલાઓનું મૌંડ્ય અને કષાય એ ચિન્હ છે તથા બીજાઓનું રાત્રિ, વસવામાં કારણ છે તેઓનો ત્રણકાળ સ્નાન, ઋષિઓએ કરેલો મોટો હોમ, સમાધિરૂપ સન્માર્ગમાં સ્થિતિ, યોગ્ય રીતે કહેલા પદાર્થોનું સેવન એ ધર્મ છે. પ્રથમ જે તમને વનવાસિઓના પ્રસિદ્ધ ધર્મો કહ્યા, જો તે ધર્મોને સેવે તો તપના ફળને પામે છે. જેઓ સ્ત્રીપુરૂષના ધર્મવાળા, પોતાની સ્ત્રી વિષે નિયમિત ઇન્દ્રિયોવાળા, ઋતુના વખતમાં સંગમ કરનારા, વિધિથી જાણેલા ધર્મના આચરણને કરે છે તે ધર્મીજનોને ઋષિએ કરેલો ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મને જાણનારા જનોએ ઇચ્છાથી બીજો કામ સેવવો નહિ. જે સર્વ પ્રાણિયો વિષે સારી રીતે અભયરૂપ દક્ષિણા દાન આપે છે તે હિંસારૂપ દોષથી મુક્ત થયેલ આત્માવાળો ધર્મયુક્ત થાય છે. જે સર્વ પ્રાણિયોમાં દયાવાન્, સર્વ પ્રાણિયોવિષે સરલતારૂપ વ્રતવાળો અને સર્વ પ્રાણિયોના આત્મારૂપ થયેલો છે તે જરૂર ધર્મયુક્ત થાય છે. સર્વ વેદોમાં સ્નાન કરવું અથવા સર્વ પ્રાણિયોમાં આર્જવ રાખવું, આ બે સરખાં છે અથવા આર્જવ અધિક છે, સરલતા ધર્મ છે એમ કહેવાય છે ને આડાઇ અધર્મ કહેવાય છે. આ લોકમાં સરલતાથી યુક્ત નર ધર્મવાળો ગણાય છે. નિત્ય સરલતામાં પ્રીતિવાળો દેવોની સમીપમાં વસે છે માટે જે પોતાના ધર્મને ઇચ્છતો હોય તેણે સરલતા યુક્ત થવું. ક્ષમાવાન, દમવાન, ક્રોધને જીતનાર, ધર્મરૂપ થયેલો, હિંસા ન કરનાર અને નિત્ય ધર્મમાં પ્રીતિયુક્ત મનવાળો નર ધર્મવાળો છે. તંદ્રારહિત, ધર્માત્મા, શક્તિથી સન્માર્ગને આશ્રય કરનાર, ઉત્તમ આચરણવાળો અને બોધવાળો બ્રાહ્મણપણાને પામનાર થાય છે. પાર્વતી બોલ્યાં—હે દેવ! જે તાપસો આશ્રમમાં પ્રીતિવાળા, તપરૂપ ધનવાળા છે તેઓ કયા આચરણે કરી કાંતિવાળા થાય છે? હે ભગવન્! જે રાજા અને રાજપુત્રો નિર્ધન તથા મ્હોટા ધનવાળા છે તેઓ કયા કર્મથી મોટું ફળ પામે છે? હે દેવ! વનનો આશ્રય કરનારા કયા કર્મે કરી નિત્ય એવા સ્થાનને પામી દિવ્ય ચંદનથી શોભનારા થાય છે? હે ત્રિનેત્ર! હે ત્રણ પુરોને નાશ પમાડનાર દેવ! તપશ્ચર્યાને આશ્રય કરનારા, શુભ, સર્વ, મારા સંશયને છેદો.

મહાદેવ બોલ્યા—ઉપવાસનાં વ્રતોવડે અતિ સિદ્ધ, દાન્ત, હિંસારહિત અને સત્યવાદિ મરણ પછી નીરોગી થઇ ગંધર્વો સાથે હર્ષ પામે છે. જે ધર્માત્મા ન્યાય પ્રમાણે તથા વિધિ પ્રમાણે મંડૂક યોગના શયનવાળો થઇ દીક્ષા આચરે છે તે, નાગોની સાથે સુખ ભોગવે

છે. જે દીક્ષાવાળો, હર્ષયુક્ત મૃગના મુખનાં ઉચ્છિષ્ટરૂપ લીલાં ખડને મૃગોની સાથે ખાય છે, તે અમરાવતીની પ્રત્યે જાય છે. શેવાળ અથવા ખરી પડેલાં પાંદડાંને તેનાં વ્રતવાળો જે માણસ ખાય છે અને નિત્ય શીત યોગને ધારણ કરનાર છે તે ઉત્તમ ગતિને પામે છે. વાયુનું ભક્ષણ કરનાર, અથવા જળનું ભક્ષણ કરનાર અથવા ફળ મળને ખાનારો યક્ષોમાં ઇશ્વરપણાને પામી અપ્સરાઓના સમૂહો સાથે સુખ પામે છે. ગ્રીષ્મ કાળમાં વિધિથી જાણેલાં કર્મે કરી અગ્નિના યોગને ધારણ કરનારો બાર વર્ષ સુધી વ્રત કરવાથી પૃથ્વીપતિ રાજા થાય છે. આહારના નિયમને કરી મુનિ બાર વર્ષ સુધી યત્નથી મેરૂસાધન સાધવાથી પૃથ્વીનો રાજા થાય છે. ચોતરફથી સ્થંડિલમાં શુદ્ધ આકાશ રાખી હર્ષયુકત તેમાં બેસી બાર વર્ષની દીક્ષા લેઇ અનશન વ્રતથી દેહ તજે છે, તે સ્વર્ગમાં સુખ થાય તે રીતે વૃદ્ધિ પામે છે. હે ભામિનિ! વાહન, શયન અને મહા મૂલ્યવાળાં શુભ્ર મંદિરો ફળ રૂપ કહેવાય છે. આત્માની જીવિકા ચલાવનાર, નિયમવાળો, નિયમિત ભોજનવાળો જે અનશન વ્રતમાં દેહને તજે છે તે સ્વર્ગ પામે છે. બાર વર્ષની દીક્ષા લેઇ આત્માની આજીવિકા ચલાવનારો મહા સમુદ્રમાં દેહ તજવાથી વરૂણના લોકોને પામે છે. બાર વર્ષની દીક્ષા લેઇ આત્માની આજીવિકા ચલાવનારો પાણાવડે ચરણોને ભેદે છે તે ગુહ્યકો વિષે સુખ માણે છે. સુખ દુઃખ રહિત થયેલો મનુષ્ય આત્માથી આત્માને સાધી મનમાં રહેલી આ દીક્ષા બાર વર્ષ સુધી આચરે છે તે સ્વર્ગ લોકને પામે છે અને દેવતાઓની સાથે સુખ મેળવે છે. બાર વર્ષની દીક્ષા લેઇ જીવિકા ચલાવનારો અગ્નિમાં દેહને તજી–હોમવાથી વન્હિના લોકમાં જાય છે. હે દેવિ! જે ન્યાય પ્રમાણે દીક્ષાવાળો, નિશ્ચયવાન્, દ્વિજ આત્માને પરમાત્મા વિષે રાખી મમતા રહિત ધર્મમાં ઇચ્છાવાળો બાર વર્ષ સુધી મનમાં રહેલી દીક્ષા આચરીને ડોકમાં અરણી સહિત અગ્નિ બાંધીને જાય છે તે બંધન રહિત, વીર દેહત્યાગમાં ઉત્સાહવાળાના માર્ગમાં ગયેલો, નિરંતર વીરના આસનમાં પ્રીતિવાળો, અને સદા વીરની પેઠે રહેનારો વીરની ગતિને પામે છે. તે નિત્ય ઇંદ્રના લોકમાં જનારો, સર્વ કામનાઓ જેની પાસે કરેલી છે એવો દિવ્ય પુષ્પોથી ઢંકાયેલો, દિવ્ય ચંદનથી શોભિત, ધર્માત્મા થયેલો સ્વર્ગમાં દેવોના સમૂહોની સાથે સુખે વસે છે. નિત્ય વીર લોકને પામેલો, સદા વીરના યોગને સહન કરનારો, સત્વ ગુણમાં રહેલો, દીક્ષાવાળો, નિયમવાન્ અને પવિત્ર જે મનુષ્ય સર્વ તજી વીરના માર્ગને પામે છે તેને સનાતન લોકો મળે છે. વળી તે ઇચ્છાથી ઇચ્છા પ્રમાણે જનારાં વિમાનવડે ફરે છે તથા ઇંદ્રના લોકમાં ગયેલો, શ્રીમાન્ અને રોગ રહિત થયેલો સુખ માણે છે.

कामगेन विमानेन सर्वं चरतिच्छन्दतः ।
शक्रलोकगतः श्रीमान्मोदते च निरामयः ॥ ५९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे उमामहेश्वरसंवादे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

અધ્યાય ૧૪૩ મો. ધર્મસ્વરૂપનું વિવેચન.

उमोवाच—भगवन्भगनेत्रघ्न पूष्णोदन्त निपातन ।
दक्षक्रतुहरत्र्यक्ष संशयो मे महानयम् ॥ १ ॥

પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવાન્! ભગદેવનાં નેત્રને હણનાર, પૂષાના દાંતને પાડનાર, દક્ષના યજ્ઞને હરનાર અને હે ત્રિનેત્ર! મને આ મોટો સંશય પડ્યો છે. પૂર્વે ભગવાન બ્રહ્માએ ચાર વર્ણો સર્જ્યા તેમાં કયાં કર્મના ફળથી વૈશ્ય શૂદ્રપણાને પામે છે અથવા વૈશ્ય શાથી ક્ષત્રિય થાય છે અથવા બ્રાહ્મણ શાથી ક્ષત્રિય થાય છે? હે દેવ! પ્રતિકૂલ ધર્મ કેમ નિવૃત કરી શકાય? બ્રાહ્મણ કયા કર્મથી શૂદ્રની યોનિમાં જન્મે છે અથવા હે વિભો! ક્ષત્રિય કયાં કર્મથી શૂદ્રપણાને પામે છે? હે પાપ રહિત. દેવ, ભૂતપતે! ત્રણ વર્ણો પ્રકૃતિવડે કેમ બ્રાહ્મણપણાને પામે? આ અમારા સંશયને છેદો. મહાદેવ બોલ્યા–હે શુભદેવિ! સ્વભાવથીજ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર છે તેમાં બ્રાહ્મણપણું દુર્લભ છે એમ મારો મત છે. આ લોકમાં દ્વિજ ખરાબ કર્મથી સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થાય છે માટે મોટા વર્ણને પામી દ્વિજે તેની રક્ષા કરવી જે બ્રાહ્મણ ધર્મથી રહેલો, ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્ય બ્રાહ્મણપણામાં આજીવિકા કરે તે બ્રહ્મપણાને પામે છે. જે વિપ્રપણાને તજી ક્ષત્રિયના ધર્મને સેવે છે તે બ્રાહ્મણપણાથી ભ્રષ્ટ થઇ ક્ષત્રિયની યોનિમાં જન્મે છે. જે બ્રાહ્મણ દુર્લભ, બ્રાહ્મણપણાને પામી સદા ઓછી બુદ્ધિથી, લોભ, મોહનો આશ્રય કરી વૈશ્યનું કર્મ કરે છે તે બ્રાહ્મણ વૈશ્યપણાને પામે છે, અથવા વૈશ્ય શૂદ્રપણાને પામે છે, આમ પોતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ બ્રાહ્મણ વિપ્રપણાથી શૂદ્રપણાને પામે છે, નરકને પામેલો એ વર્ણથી ભ્રષ્ટ બહાર થયેલો બ્રહ્મલોકથી ભ્રષ્ટ એવો શૂદ્ર જન્મે છે. હે ધર્મચારિણિ! હે મહાભાગે! જે ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્ય પોતાનાં કર્મોને તજી શૂદ્રના કર્મને સેવે છે, તે પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થએલો, વર્ણના સંકરપણાને પામેલો, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય, શૂદ્રપણાને પામે છે. જે પોતાના સ્વધર્મે કરી બોધવાળો, જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનવાળો, પવિત્ર, ધર્મને જાણનાર અને ધર્મમાં પ્રીતિવાળો છે તે ધર્મનાં ફળ પામે છે. હે દેવિ! બ્રહ્માએ આ પણ બીજું કહેલું છે કે, ધર્મની કામનાવાળા સજ્જનોએ નિષ્ઠા રાખી. અધ્યાત્મ સેવવું અને હે દેવિ! ઉગ્રનું અથવા ઉગ્રઅન્ન, ગણોતું અન્ન અને સૂતકાન્ન નિંદિત છે, કયારે પણ દુષ્ટ અન્ન તથા શૂદ્રનું અન્ન જમવું નહિ. હે દેવી! સદા મહાત્માઓએ શૂદ્રનાં અન્નને નિંદેલું છે તથા બ્રહ્માના મુખથી નિકળેલું પ્રમાણ છે એમ મારૂં માનવું છે. જે અગ્નિને ધારણ કરનાર તથા યજન કરનાર દ્વિજ પેટમાં શેષ રહેલાં શૂદ્રના અન્ન સહિત મરણ પામે તે અધોગતિને ભોગવનાર થાય છે. વળી તે શૂદ્રનાં શેષ રહેલાં અન્ને કરી બ્રાહ્મણના સ્થાનથી દૂર કરેલો બ્રાહ્મણ શૂદ્રપણાને પામે છે, તેમાં વિચાર નથી. જે દ્વિજ, શૂદ્રના અન્ન સહિત મરણ પામે અને જેના અન્નથી જીવતો હોય તે તે યોનિને પામે છે. જે શુભ્ર તથા દુર્લભ બ્રાહ્મણપણાને પામી અપમાન કરે છે અને ન ભોજન કરવા યોગ્ય અન્નો જમે છે તે જરૂર દ્વિજપણાથી પડે છે. સુરા પીનાર, બ્રાહ્મણને હણનાર, નીચ, ચોર, વ્રતને ભાગનાર, અપવિત્ર, સ્વાધ્યાય રહિત, પાપી, લોભી, કપટી, શઠ, વ્રતરહિત, વૃષલીનો પતિ, પાકના પાત્રમાં ખાનાર, સોમવલ્લીને વેચનાર તથા નીચને સેવનાર શુદ્ધ એવી બ્રાહ્મણની જાતિથી ભ્રષ્ટ થાય છે. બ્રહ્મને જાણનાર એવો જે બ્રાહ્મણ ગુરૂની સ્ત્રી પાસે જનાર, ગુરૂનો દ્રોહ કરનાર અને ગુરૂની નિંદામાં પ્રીતિવાળો છે તે બ્રાહ્મણની જાતિથી ભ્રષ્ટ થાય છે. હે દેવિ! આ શુભ કર્મોનાં આચરણોથી નીચ બ્રાહ્મણપણાને પામે છે. વૈશ્ય ક્ષત્રિયપણાને પામે છે. જે ઉદાસ મન રહિત, નિરંતર સન્માર્ગમાં રહેલો, દેવ તથા બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરનાર, સર્વનાં અતિથિપણારૂપ વ્રતને કરનાર, ઋતુના કાળમાં સ્ત્રી સંગમ કરનાર, નિશ્ચય-

વાન, નિયમિત ભોજન કરનાર, ચોખ્ખો, ચોખ્ખા મનુષ્યોને ખોળનાર, શેષ રહેલા અન્નનું ભોજન કરનાર શૂદ્ર, ન્યાય પ્રમાણે તથા વિધિ પ્રમાણે સર્વ નીચ કર્મો, પ્રયત્નથી ઉત્તમ વર્ણની સેવા તથા નોકરી કરે છે અને જે નીચ વૃથા માંસ ખાતો નથી તે વૈશ્યપણાને પામે છે. સત્ય તથા પ્રિય વાણીવાળો, અહંકારવાળું ન બોલનાર, સુખદુઃખ રહિત, શાંતિમાં કુશળ, સ્વાધ્યાયમાં તત્પર, પવિત્ર, દાન્ત, બ્રાહ્મણનો સત્કાર કરનાર, સર્વ વર્ણને માન આપનાર, ગૃહસ્થના આચરણમાં રહેનાર, બે વખત જમનાર, નિત્ય યજ્ઞોથી યજન કરનાર, શેષ રહેલાને ખાનાર, આહારને જીતનાર, નિષ્કામ, અહંકારથી ન બોલનાર, અગ્નિહોત્રને સેવનાર, વિધિ પ્રમાણે હોમ કરનાર, સર્વના અતિથિપણાને કરનાર, શેષ અન્નનું ભોજન કરનાર અને ત્રણ અગ્નિના મંત્રને ભણનાર, જે વૈશ્ય હોય તે અવશ્ય દ્વિજ થાય છે. વળી તે વૈશ્ય મોટા તથા પવિત્ર, ક્ષત્રિયના કુળમાં જન્મે છે. તે વૈશ્ય ક્ષત્રિય થયેલો, જન્મથી માંડી સંસ્કારવાળો, જનોઇવાળો, વ્રતમાં તત્પર થવાથી સત્કાર પામેલો દ્વિજ થાય છે. જે દાન દે છે પ્રાપ્ત થયેલી દક્ષિણાવાળા, સમૃદ્ધિથી સંપન્ન યજ્ઞોવડે યજન કરે છે, અધ્યયન કરીને સ્વર્ગને ઇચ્છતો સદા ત્રણ અગ્નિને શરણ થયેલો, પીડિત જનને હાથ આપનાર, નિત્ય ધર્મથી પ્રજાને પાળનાર, સત્યવાદી એવો જે નિત્ય સારાં કાર્યો કરે છે, જે સુખકારી દર્શનવાળો, ધર્મથી દંડનાર, દંડરહિત નહિ એવો ધર્મનાં કાર્યોને શીખવનાર, કાર્યનાં સાધનોથી નિયમવાળો, છઠ્ઠાભાગરૂપ લક્ષણને ધારણ કરનાર, અર્થમાં કુશળ એવો સ્વચ્છંદપણાથી ગ્રામ્ય ધર્મ સેવતો નથી, સદા ધર્માત્મા એવો સદા ઉપવાસવાળો, નિશ્ચયવાન, સ્વાધ્યાયમાં પ્રીતિવાળો, પવિત્ર, સદા દર્ભાસનોથી છવાએલા અગ્નિના ઘરમાં શયન કરનાર, સદા શુદ્ધપવિત્ર મનવાળો, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય આ ત્રણ વર્ગનું સર્વ અતિથિપણું કરનાર, અન્નની કામનાવાળા શૂદ્રોને નિત્ય અન્ન સિદ્ધ છે એમ કહેનાર, જે અર્થ અથવા કામથી કશું પણ જાણતો નથી, જે પિતૃ, દેવ અને અતિથિ માટે સાધન કરે છે, ન્યાય પ્રમાણે પોતાના મકાનમાં ભિક્ષા સેવે છે, તેમ વિધિ પ્રમાણે ત્રણ વખત અગ્નિહોત્ર હોમનારો, ત્રણ અગ્નિના મંત્રથી પવિત્ર મનવાળો જે આવેશ લાવીને ગાય તથા બ્રાહ્મણના હિતસારૂ યુદ્ધમાં નાશ પામે છે તે દ્વિજ થાય છે. આ રીતે પોતાના કર્મે કરી ધર્માત્મા, ક્ષત્રિય જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન સંપન્ન, સંસ્કારવાન, વેદના પારને પામનારો, બ્રાહ્મણ થાય છે. હે દેવિ ! ન્યૂન હલકી જાતિના કુળમાં થયેલો, શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓથી સંપન્ન શૂદ્ર પણ આ કર્મના ફળોથી સંસ્કારવાળો દ્વિજ થાય છે. તેમ ખરાબ વર્તણુકવાળો, સર્વ સંકરવાળું ભોજન કરનારો બ્રાહ્મણ, બ્રાહ્મણપણાને તજી નીચ થાય છે. હે દેવિ ! પવિત્ર કર્મોથી અતિ શુદ્ધ મનવાળો ઇન્દ્રિયોને જીતનારો નીચ દ્વિજની પેઠે સેવવા યોગ્ય છે. આ રીતે બ્રહ્માએ પોતે કહેલું છે. જેનામાં શુભ કર્મ અને સ્વભાવ રહે છે તે બ્રાહ્મણથી વિશેષજ છે, આમ મારૂં માનવું છે. દ્વિજપણાનું, નથી જાતિ, નથી શાસ્ત્ર અને નથી સંતતિ કારણરૂપ પણ આચરણજ કારણ રૂપ છે. જગતમાં આ આચરણથી બ્રાહ્મણ ગણાય છે અને સારાં આચરણ વિષે રહેલો શૂદ્ર પણ બ્રાહ્મણપણાને પામે છે. હે સુશ્રોણિ ! બ્રહ્મનો સ્વભાવ સર્વ ઠેકાણે સમાન છે. આમ મારૂં માનવું છે માટે જ્યાં નિર્ગુણ તથા નિર્મળ બ્રહ્મ રહે છે તે દ્વિજ છે. હે દેવિ ! પ્રજાઓને સ્રજનારા, વરને દેનારા, બ્રહ્માએ પોતે આને, સ્થિતિના વિભાગોને દર્શાવનારા અને જાતિરૂપ ફળવાળા કહ્યા છે. જગતમાં બ્રાહ્મણ એજ પગવાળું જંગમ મોટું ક્ષેત્ર છે, તેમાં જે બીજ વાવે છે તે

ફૃપિ મરણ પછી ભવિષ્ય કાળમાં ફળે છે. સારૂં થવા ઇચ્છનારે બ્રહ્મના માર્ગને અનુસરી વર્ત્તવું. સદા વિઘસાશી થવું તથા સન્માર્ગનો આશ્રય કરનાર થવું. ઘરમાં ગૃહસ્થે સંહિતાનું અધ્યયન કરનાર થવું. નિત્ય સ્વાધ્યાયવાન થવું પણ અધ્યયનવડે જીવનાર ન થવું. આ રીતે થયેલો, સન્માર્ગમાં રહેલો જે બ્રાહ્મણ સારા માર્ગથી અગ્નિને ધારણ કરનાર તથા અધ્યયન કરનાર છે તે બ્રહ્મના ભાવ માટે યોગ્ય થાય છે. હે દેવિ! હે સુંદર મંદ હાસ્યવાળી! બ્રાહ્મણપણાને પામી યત્ન યુક્ત મનથી ખરાબ યોનિ, ખરાબ દાનનું ગ્રહણ, અને બીજું ખરાબ લેવું, ઇત્યાદિ કર્મોથી તેનું રક્ષણ કરવું. જે રીતે શૂદ્ર બ્રાહ્મણ થાય છે અથવા જે રીતે ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલો બ્રાહ્મણ શૂદ્રપણાને પામે છે તે રીતે આ રહસ્ય તમને કહ્યું.

एतत्ते गुह्यमाख्यातं यथा शूद्रो भवेद्विजः।
ब्राह्मणो वा च्युतो धर्माद्यथा शूद्रत्वमाप्नुते ॥ १५९ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे उमामहेश्वरसंवादे त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

અધ્યાય ૧૪૪ મો. ધર્માધર્મ વિચાર.

उमोवाच—भगवन् सर्वभूतेश देवासुरनमस्कृत ।
धर्माधर्मौ नृणां देव ब्रूहि मे संशयं विभो ॥ १ ॥

પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવન્! સર્વ પ્રાણિયોના ઇશ્વર, દેવ તથા અસુરોએ નમન કરેલા હે વિભો! હે દેવ! મને સંશય ન થાય તેમ મનુષ્યોના ધર્મ તથા અધર્મ કહો. કર્મ, મન અને વાણી, આ ત્રણ પ્રકારે માણસ બંધન પામે છે અથવા ફરીને ત્રણ પ્રકારના પાશોથી છૂટે છે, મનુષ્યો કયા સ્વભાવથી, કેવાં વ્રત અથવા કર્મથી, કેવા આચાર અથવા ગુણોથી સ્વર્ગ પામે છે? મહાદેવ બોલ્યા—હે ધર્મ તથા અર્થના તત્વને જાણનારિ! નિત્ય ધર્મવાળિ! દમ બાહારની ઇન્દ્રિયોના નિયમમાં પ્રીતિવાળી હે દેવિ! સર્વ પ્રાણિયોના હિતરૂપ, બુદ્ધિને વધારનાર પ્રશ્ન સાંભળો. જે નરો સત્ય ધર્મમાં પ્રીતિવાળા, સર્વ આશ્રમોનાં ચિન્હોથી રહિત અને ધર્મથી મળેલા ધનને ભોગવનારા છે તેઓ સ્વર્ગમાં જઇ વસે છે. પ્રલય તથા ઉત્પત્તિના તત્વને જાણનારા, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અને સંશય રહિત થએલાઓ નથી અધર્મથી તથા નથી ધર્મથી બંધન પામતા. રાગ પ્રીતિરહિત પુરૂષો અને જેઓ કર્મ, મન અને વાણીથી કોઇની પણ હિંસા કરતા નથી તેઓ, કર્મનાં બંધનોથી મુક્ત થાય છે. જેઓ કશામાં પણ આસક્ત થતા નથી તેઓ કર્મથી બંધાતા નથી. જેઓ ઇન્દ્રિયોના અતિયોગથી વિરામ પામેલા, શીલવાન્, દયાવાન્, દ્વેષ કરવા યોગ્ય અને પ્રિય જેને તુલ્ય છે એવા અને બહારની ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા છે તેઓ કર્મનાં બંધનોથી મૂકાય છે. જેઓ સર્વ પ્રાણિયોમાં દયાળુ, સર્વ જીવોને વિશ્વાસ યોગ્ય અને હિંસાનાં આચરણને તજનારા છે તે નરો સ્વર્ગમાં જાય છે. ચોરીથી નિવૃત્ત થયેલા, સર્વદા પોતાના ધનથી સંતોષવાળા, જે નરો પોતાના ભાગ્યથી જીવે છે તેઓ સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ પોતાની સ્ત્રીમાં પ્રીતિવાળા, ઋતુ કાળમાં સંગમ કરનાર ને ઉત્તમ સુખને ભોગવનારા છે તે નરો

સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ નિત્ય પરસ્ત્રીયોમાં આચરણથી નેત્ર મીંચનારા પરસ્ત્રી સામું ન જોનારા નિયમિત ઇન્દ્રિયોવાળા અને સારા આચરણમાં તત્પર છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. આ માર્ગ દેવોએ કરેલો છે માટે સદા નરોએ સેવવા યોગ્ય છે. વળી સદા વિદ્વજ્જનોએ દાન, ધર્મ અને તપવાળો, તથા શીલ, પવિત્રતા અને દયારૂપ, રાગ દ્વેષ વગેરેના અભાવ માટે કરેલો આ માર્ગ સેવવા યોગ્ય છે. તેમ સ્વર્ગના વાસને ઇચ્છનારા નરોએ પણ વૃત્તિ માટે અથવા ધર્મના કારણથી સદા સેવવો એથી બીજો કોઇ માર્ગ ઉત્તમ નથી.

પાર્વતી પૂછવા લાગ્યાં કે હે અનઘ ! દેવ ! ભૂતપતે ! જેણે કરી વાણીથી બંધન પામે અથવા ફરી છૂટે તે કર્મો મને કહો ? મહાદેવ બોલ્યા–આ લોકમાં જેઓ પોતાના કારણથી અથવા બીજા માટે ક્રીડા તથા હાસ્યના આશ્રયથી ખોટું બોલતા નથી તેઓ સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ વૃત્તિને અર્થે, ધર્મને માટે અથવા બીજી રીતે ખોટું બોલતા નથી તે નરો સ્વર્ગમાં જવાના છે. જેઓ સ્વાગત પ્રશ્ન સહિત થોડી, બાધ રહિત, મધુર અને પાપથી રહિત વાણી બોલે છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. પિશુનતા રહિતપણામાં જે સજ્જનો કઠિન, તીક્ષ્ણ, અને કટુ ભાષણ કરતા નથી, તે નરો સ્વર્ગમાં જાય છે. જેઓ ચાડીવાળી, મિત્રના ભેદને કરનારી વાણી બોલતા નથી પણ મૈત્રીને કરનાર, સત્ય અને પ્રિય બોલે છે તેઓ સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. જે માનવો કઠિન, પારકા દ્રોહને તજે છે, સર્વ પ્રાણિયોમાં સમાન અને બહારની ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. જેઓ શઠ, બહુ બોલવાથી વિરામ પામેલા, વિરૂદ્ધને તજનારા અને નિત્ય સૌમ્ય બોલનારા છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. જેઓ કોપથી પણ હૃદયને ચીરનારી વાણી બોલતા નથી અને ક્રોધ પામેલા પણ શાંતિવાળું બોલે છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. હે દેવિ ! ડાહ્યા જનોએ સદા આ વાણીથી કરેલો, શુભ, અને સત્ય ગુણોવાળો ધર્મ સેવવો તથા ખોટા ધર્મનો ત્યાગ કરવો. પાર્વતી બોલ્યાં–હે દેવોના દેવ ! પિનાક ધનુ ધારણ કરનાર ! મહાભાગ ! પુરૂષ જે મન અને કર્મથી બંધાય છે તે મને કહો ? મહાદેવ બોલ્યા કે, હે કલ્યાણિ ! આ લોકમાં સદા મનના ધર્મથી યુક્ત પુરૂષો સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે તે મારા કહેવાથી સાંભળો. હે શુભ મુખવાળાં ! પાપી મનવડે અતિ ખરાબ આકારવાળો નર જેથી બંધાય છે તે વચન સાંભળો. જ્યારે જનરહિત અરણ્યમાં નાંખેલું, પારકાનું ધન દેખાય છે ત્યારે જેઓ મનથી પણ તેને લેતા નથી તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ નિત્ય ગામમાં, ઘરમાં, અથવા જનરહિત એવાં વનમાં રહેલાં પારકાના દ્રવ્યને હરણ કરતા નથી તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. તેમજ જેઓ ઇચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તનારી, એકાંતમાં રહેલી પરસ્ત્રીઓને મનથી પણ ભ્રષ્ટ કરતા નથી તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. મૈત્રીવાળા જેઓ નિત્ય શત્રુ તથા મિત્રને તુલ્ય મનથી મળી સેવે છે, તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. શાસ્ત્રવાળા, દયાવાન, પવિત્ર, અને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા જેઓ પોતાનાં ધનોથી સંતોષી છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ સદા વૈર રહિત, શ્રમ રહિત, મૈત્રીના ચિત્તમાં પ્રીતિવાળા અને સર્વ પ્રાણિયોમાં દયાળુ છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ નિત્ય શ્રદ્ધાવાન, દયાવાન, ચોખ્ખા અને શુદ્ધ જનો જેને પ્રિય છે એવા, તથા ધર્મ અને અધર્મને જાણનારા છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. હે દેવિ ! શુભ અશુભ કર્મોના ફળોના સંચયમાં જેઓ ફળને જાણનારા છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ ન્યાયથી યુક્ત, ગુણોથી યુક્ત, સદા

દેવ તથા બ્રાહ્મણોને પરાયણ અને ઉદયને અથવા બીજાની સામું ઉત્થાન કરનાર છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. હે દેવિ! મેં આ શુભ કર્મોનાં ફળોથી સ્વર્ગના માર્ગમાં તત્પર થએલાઓ કહ્યા હવે ફરીને તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો? પાર્વતી બોલ્યાં—હે મહાદેવ! મને મોટો કોઇ પણ મનુષ્યો પ્રત્યે સંશય છે માટે તમે આજે નિપુણપણાથી મને કહેવા યોગ્ય છો. હે પ્રભો! હે દેવેશ! પુરૂષ કયા કર્મથી મોટું આયુષ્ય પામે છે અથવા કયા તપથી મોટું આયુષ્ય પામે છે? પૃથ્વીમાં કયા કર્મથી માનવ, ક્ષીણ આયુષ્યવાળો થાય છે? હે અનિંદિત દેવ! તમે કર્મોનું ફળ કહેવા યોગ્ય છો. હે દેવ! કંઇક મહા ભાગ્યવાળા, કંઇક મંદ ભાગ્યવાળા કંઇક કુલીનતા રહિત, કંઇક કુલીન, કેટલાક કાષ્ઠમય હોય તેમ ખરાબ દેખાવવાળા ભાસે છે. કેટલાક જોવાથીજ પ્રિય દેખાવવાળા મનુષ્યો છે, કંઇક દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા ભાસે છે. કંઇક પંડિતો ભાસે છે. કંઇક મોટી બુદ્ધિવાળા અને કંઇક જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનવાળા છે, કંઇક થોડી પીડાવાળા, અને કંઇક મ્હોટી પીડાવાળા પુરૂષો દેખાય છે તે તમે મને કહેવા યોગ્ય છો.

મહાદેવ બોલ્યા—હે દેવિ! મનુષ્ય લોકમાં સર્વ જન જેથી પોતાના ફળને પામે છે તે કર્મોનાં ફળોની ઉત્પત્તિ હું તમને ખુશીથી કહુંછું. સદા જેના હાથમાં ઉગામેલો દંડ છે એવો, પ્રાણના સંકટમાં ભયંકર, નિરંતર શસ્ત્રને ઉગામનાર જે નર પ્રાણિયોના સમૂહોને હણે છે, વળી નિર્દય એવો સર્વ પ્રાણિયોને નિત્ય ઉદ્વેગ કરનાર, કીડા તથા કીડીઓને રક્ષણ ન કરનારને અતિ નિર્દય એવો થયેલો નર છે તે હે દેવિ! નરક પામે છે તથા તેથી વિપરીત ધર્માત્મા છે તે રૂપવાન થાય છે. હે દેવિ! હિંસામાં પ્રીતિવાળો નર પાપી કર્મથી વધ કરવા યોગ્ય છે અને સર્વ પ્રાણિયોને અપ્રિય તથા ઓછા આયુષ્યવાળો થાય છે. હિંસામાં મનવાળો નરકને પામે છે. અહિંસક સ્વર્ગને પામે છે. વળી તે (હિંસક) નર નરકમાં ભયંકર તીવ્ર ન સહન થાય એવું દુઃખ પામે છે. જે કોઇ નરકથી બ્હાર નીકળે છે ત્યારે મનુષ્યપણાને પામે છે, પણ તેમાં ઓછા આયુષ્યવાળો જન્મે છે. હે દેવિ! હિંસામાં પ્રીતિવાળો નર પાપ કર્મથી બંધન પામેલો, સર્વ પ્રાણિયોને અપ્રિય અને હીન આયુષ્યવાળો થાય છે. જે શુદ્ધ જાતિમાં થયેલો, પ્રાણિયોની હિંસારહિત, શસ્ત્રને નાંખી દેનાર, દંડરહિત નર ક્યારે પણ હિંસા કરાવતો નથી, હણતો નથી, હણનારને હર્ષ બતાવતો નથી અને સર્વ પ્રાણિયો વિષે જેમ આત્મા વિષે તેમ બીજામાં સ્નેહ સહિત છે, એવો ઉત્તમ પુરૂષ હે દેવિ! દેવપણાને પામે છે તથા હર્ષ યુક્ત થઇ પ્રાપ્ત થયેલા, સુખ રૂપ ભોગવવાના પદાર્થો ભોગવે છે. પછી મનુષ્યના લોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં દીર્ઘાયુ ઉત્પન્ન થયેલો તે નર સુખથી આગળ વધે છે. આ પ્રાણિયોની હિંસાને છોડાવનારા બ્રહ્માએ મોટાં આયુષ્યવાળા, સારી વર્તણુકવાળા અને સારા કર્મવાળાઓનો માર્ગ કહ્યો છે.

एषदीर्घायुषां मार्गः सुवृत्तानां सुकर्मिणाम् ।
प्राणिहिंसाविमोक्षेण ब्रह्मणा समुदीरितः ॥ ६० ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

અધ્યાય ૧૪૫ મો. શીલ ને સમુદાચાર.

उमोवाच—किं शीलः किं समाचारः पुरुषः कैश्च कर्मभिः।
स्वर्गं समभिपद्येत सम्प्रदानेन केन वा ॥ १ ॥

પાર્વતી બોલ્યાં—ક્યા સ્વભાવવાળો ને કયા આચારવાળો પુરુષ ક્યા કર્મોથી અથવા ક્યાં દાનથી સ્વર્ગ પામે છે? મહાદેવ બોલ્યા—હે દેવિ! દાતા, બ્રાહ્મણનો સત્કાર કરનાર, દીન, પીડિત અને કૃપણ વગેરેને ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, અન્ન, પાન, અને વસ્ત્રોને દેનાર, અતિ મોટાં મનવાળો જે માનવ આશ્રયનાં ઘરો, સભાઓ, કૂવાઓ પ્રપાઓ અલ્પ જળાશયો, સર્વ સદાવ્રતો, શું ઇચ્છે છે એમ કહી ઇચ્છિત આપવાનું સ્થાન, આસન, શય્યા, વાહન, ઘર, રત્ન, ધન સર્વ ધાન્ય સમૂહો, ગાયો, ક્ષેત્ર અને સ્ત્રીઓ આપે છે, આવો નર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં નંદન વગેરે વનોમાં અપ્સરાઓની સાથે હર્ષ પામેલો રમે છે, અને અતિ ઘણો વખત રહી ઉત્તમ સુખો ભોગવી સ્વર્ગ લોકથી પડેલો મનુષ્યોમાં મોટાં સુખવાળાના કુળમાં જન્મે છે અને હે દેવિ! તેમાં ધન ધાન્ય યુક્ત, સર્વ ઇચ્છિત ગુણોથી સંપન્ન, હર્ષયુક્ત, મોટાં સુખવાળો, મોટા ભંડારવાળો, અને ધનવાન માનવ થાય છે. હે દેવિ! પૂર્વે બ્રહ્માએ કહેલા દાનના સ્વભાવવાળા, મહા ભાગ્યવાન્ પ્રાણિયો સર્વને પ્રિય દેખાવવાળા કહ્યા છે. હે દેવિ! બીજા માનવો દાન દેવામાં કૃપણ હોય છે. બ્રાહ્મણોએ યાચેલા, ધન હોય તો પણ બુદ્ધિ વગરના જેઓ આપતા નથી, યાચના કર્યા છતાં જીભના લોભવાળા, મનુષ્યો દીન અંધ અને કૃપણ એવા ભિક્ષુકોને તથા અતિથિયોને પણ જોઇ, નથી ધન, નથી વસ્ત્ર, નથી ભોગ, નથી સુવર્ણ, નથી ગાયો કે નથી અન્નના વિકારો આપતા. હે દેવિ! ન પ્રવૃત્ત થયેલા લોભી નાસ્તિક અને દાન રહિત આવા બનેલા બુદ્ધિહીન જે નરો છે, તેઓ નરક પામે છે. તેઓ જ્યારે કાળના ક્રમથી મનુષ્યપણાને પામે છે ત્યારે અતિ ઓછી બુદ્ધિવાળા તેઓ ધનરહિત કાળમાં જન્મ પામે છે અને ક્ષુધા પિપાસા—પાણી પીવાની ઇચ્છાથી યુક્ત, સર્વ લોકથી બહાર કાઢેલા અને સર્વ ભોગોથી નિરાશ થયેલા, અધર્મવાળી જીવિકાથી જીવે છે. હે દેવિ! આ કર્મથી નરો થોડા ભોગવાળાના કુળમાં જન્મેલા, થોડા ભોગમાં પ્રીતિવાળા અને નિર્ધન થાય છે. બીજા જેઓ સ્તંભની પેઠે કોઇને ન નમનારા, નિત્ય માનવાળા, પાપમાં પ્રીતિવાળા, બુદ્ધિ રહિત, આસનને યોગ્ય હોય તેને આસન આપતા નથી, માર્ગ દેવા યોગ્યને જેઓ થોડી બુદ્ધિવાળા માર્ગ આપતા નથી, જેઓ ચરણ ધોવાનું જળ આપવા યોગ્યને પાદ્ય આપતા નથી, જે અર્ઘ્યયોગ્ય વિધિએ સત્કારોથી પૂજતા નથી અને અર્ઘ્ય અથવા આચમન આપતા નથી, જે પધારેલા ગુરૂને પ્રેમથી ગુરૂની પેઠે સેવતા નથી, અભિમાનથી પ્રવૃત્ત થએલા લોભથી યુક્ત જેઓ માનવાયોગ્ય માનવોનું અપમાન કરે છે અને વૃદ્ધોને પરાભવ પમાડે છે. હે દેવિ! આવા પ્રકારવાળા સર્વ નરો નરકમાં જનારા છે. તે નરો જ્યારે તે નરકથી બહાર નીકળે છે ત્યારે ઘણા વર્ષોએ નિંદિત કુળમાં જન્મ પામે છે. ગુરૂ તથા વૃદ્ધોની હીનતાને કરનારા, નિંદિત અને બુદ્ધિ વગરના, ઝાંપડા અને ઢેડ વગેરેના કુળોમાં જન્મે છે. જે સ્તંભી નથી, માની નથી, દેવતા અને બ્રાહ્મણોને પૂજનાર, લોકપૂજ્ય, નમસ્કાર કરનાર, મધુર વચનનો આશ્રય કરનાર સર્વ વર્ણોનું પ્રિય કરનાર, સદા સર્વ પ્રાણીયોના હિતને કરનાર, દ્વેષરહિત, સુંદર મુખવાળો, લુખાપણા રહિત, સદા સ્વાગતાથી સ્નેહવાળી વાણીને બોલનાર, સર્વ પ્રાણિયોનો અહિંસક અને પાદ્ય યોગ્યને સત્કાર પૂર્વક અર્ચન કરતો જે ઉભો રહે છે,

જે માર્ગ આપવાં યોગ્યને માર્ગ આપનાર, ગુરૂને ગુરૂની પેઠે પૂજનાર, અતિથિને ગ્રહણ કરવામાં પ્રીતિવાળો અને અભ્યાગતને પૂજનાર છે; આવો નર સ્વર્ગની ગતિને પામે છે. પછી હે દેવિ! મનુષ્યપણાને પામી ઉત્તમ કુળમાં જન્મ પામેલો થાય છે. તેમાં એ, સર્વ રત્નોથી યુક્ત, મોટા ભોગોથી યથા યોગ્ય દેનાર અને ધર્મ આચારવા તત્પર થાય છે. સર્વ પ્રાણિયોએ માનેલો, સર્વ લોકે નમન કરેલો નર સદા પોતાથીજ પોતાના કર્મોનાં ફળ પામે છે અને ઉત્તમ કુળ-જાતિમાં થયેલો તથા સદા ઉત્તમ સંગાઓવાળો થાય છે. પોતે ધાતાએ કહેલો આ ધર્મ મેં તમને કહ્યો. હે શોભને! જે ભયંકર આચરણવાળો, સર્વ જંતુઓને ભય કરનાર નર, માટીના પીંડા, સ્તંભ અથવા હથિયારોથી જંતુઓને પીડે છે, હિંસા માટે પરાભવ પમાડવાની બુદ્ધિવાળો બની ઉદ્વેગ પમાડે છે અને સદા જંતુઓને ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરનારો પકડે છે અથવા સમીપ દોડે છે, આવા સ્વભાવ તથા આચરણવાળો નરકને પામે છે. જ્યારે તે કાળના ક્રમથી મનુષ્યપણાને પામે છે ત્યારે ઘણી પીડાઓથી કલેશ પામેલાં, અધમ કુળમાં જન્મે છે અને હે દેવિ! મનુષ્યોમાં તથા જ્ઞાતિ બાંધવોમાં અને લોકોને દ્વેષ કરવા યોગ્ય અને પોતે કરેલાં કર્મોનાં ફળોથી પુરૂષો અધમ થયેલા જાણવા. જે બીજાં સર્વ પ્રાણિયોને દયાવાન્ થઇ જુવે છે, મિત્રના જેવી દૃષ્ટિવાળો, પિતાની સમાન, વૈરરહિત, ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર, પ્રાણિયોને ઉદ્વેગ પમાડતો નથી તથા અતિ નિશ્ચલ, હાથ પગથી ઘાત કરતો નથી, સર્વ પ્રાણિયોમાં વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે; તેમ સારાં કર્મવાળો, દયામાં તત્પર એવો જે નથી રજ્જુથી નથી દંડથી નથી માટીના પિંડાઓથી કે નથી આયુધની પ્રાણિયોને ઉદ્વેગ પમાડતો આવા સ્વભાવ અને આચરણવાળો સ્વર્ગમાં જન્મે છે. ત્યાં એ દિવ્ય મંદિરમાં દેવની પેઠે હર્ષથી વસે છે. જો તે નર કર્મના ક્ષયથી મનુષ્યોરૂપે જન્મે છે તો થોડી પીડાવાળો, નીરોગી થએલો, સુખ હોય તેમ વૃદ્ધિ પામે છે. વળી સદા તે નર સુખને ભોગવનાર, શ્રમરહિત, અને ઉદ્વેગ રહિત થાય છે. હે દેવિ! જેમાં પીડા નથી એવો આ સજ્જનોનો માર્ગ છે.

પાર્વતી બોલ્યાં—હે સર્વ ધર્મોને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ! રૂપ રહિત ઇંદ્રયોવાળા આ કેક મનુષ્યો સિદ્ધાંત અને પૂર્વ પક્ષ કરવા કુશળ, જ્ઞાન વિજ્ઞાન સંપન્ન, બુદ્ધિમાન્ તથા અર્થમાં નિપુણ દેખાય છે. વળી હે દેવ! બીજાઓ ખરાબ બુદ્ધિવાળા અને જ્ઞાન વિજ્ઞાન રહિત દેખાય છે માટે ક્યા કર્મના પ્રકારથી પુરૂપ પ્રજ્ઞાવાન્ થાય છે અને કેમ મનુષ્ય થોડી પતિવ્રતા સતી થાય છે એ પુણ્ય છે, એ તપ છે અને એ સનાતન ધર્મ છે; કારણ કે બુદ્ધિવાળો થાય છે? આ મારો સંશય ટાળો. કંઇક નરો જન્મથી અંધ, કૈંક રોગોથી પીડિત અને કૈંક નપુંસક દેખાય છે, તેનું નિશ્ચયથી કારણ કહો? જે જનો દિવસે દિવસે વેદને જાણનારા, સિદ્ધ અને ધર્મને જાણનારાઓને કુશળ પ્રશ્ન પૂછે છે તથા અશુભને તજનારા, શુભ કર્મને સેવનારાં છે, આ લોકમાં નિત્ય સુખ તથા સ્વર્ગને પામે છે, તે જો મનુષ્યપણાને પામે છે તો તેમાં ધારણા યુક્ત બુદ્ધિવાળો જન્મે છે. જે શાસ્ત્ર બુદ્ધિને અનુસરનાર છે તેનું કલ્યાણ થાય છે. જેઓ પરસ્ત્રીઓમાં નેત્ર દોપવાળું કરે છે તેઓ તે દુષ્ટ સ્વભાવથી જન્માંધ થાય છે. દુષ્ટ કર્મ કરનારા જે નરો અતિ દુષ્ટ મનથી સ્ત્રીને જુવે છે તેઓ રોગથી પીડિત થાય છે. પુરૂષોમાં અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા, મુઢ અને દુરાચારવાળા જેઓ બીજી જાતિમાં સંગની પ્રીતિવાળા છે તેઓ નપુંસકપણાને પામે છે. જેઓ પશુનો ઘાત કરાવે છે, જેઓ ગુરૂની સ્ત્રી પ્રત્યે જનારા

છે, અને જેઓ મિશ્ર થએલા વર્ણવાળા છે તે નરો નપુંસક થાય છે. પાર્વતી પૂછવા લાગ્યાં કે, હે શ્રેષ્ટદેવ ! દોષ સહિત કયું કર્મ છે તે તથા દોષ રહિત કયું કર્મ કરવાથી કલ્યાણ થાય છે ? મહાદેવ બોલ્યા—જે સદા કલ્યાણના માર્ગ ઇચ્છનારો બ્રાહ્મણોને પૂછે છે, ધર્મને ખોળનાર અને ગુણોને ઇચ્છનાર છે તે સ્વર્ગને પામે છે. હે સુંદર દેવિ ! જો તે મનુષ્યપણાને પામેછે તો ત્યાં મેધાવી, ને ધારણાવાન થઇ ઘણું કરી જન્મે છે. હે દેવિ ! આ સજ્જનોનો ધર્મ સમૃદ્ધિને આપનાર સમજવો, મેં લોકોના હિતને અર્થે તમને કહ્યો. પછી પાર્વતી પૂછવા લાગ્યાં—કૈંક થોડા વિજ્ઞાનવાળા, ધર્મનો વિશેષ દ્વેષ કરનારા નરો વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણોને અનુસરવા ઇચ્છતા નથી, કેટલાક નરો વ્રતવાન અને શ્રદ્ધા તથા ધર્મ પરાયણ હોય છે, કૈંક રાક્ષસની ઉપમા અપાય એવા, વ્રતરહિત, નિયમથી ભ્રષ્ટ હોય છે, કૈંક યજન કરનારા છે તથા કેટલાક હોમ રહિત હોય છે તેઓ આ લોકમાં કયા કર્મનાં ફળથી આવા થાય છે એ મને કહો ? મહાદેવ બોલ્યા—શાસ્ત્રોરૂપ, લોકોના ધર્મોની સર્વ નિર્મેલી મર્યાદાઓ છે, તેઓને પ્રમાણપણાથી જેઓ અનુસરે છે તેઓ દૃઢ વ્રતવાળા થાય છે અને મોહને વશ જેઓ અધર્મને ધર્મ કહે છે તેઓ વ્રત રહિત, નિર્મર્યાદ તથા બ્રહ્મરાક્ષસ જાણવા. તેઓ જો કાળે કરેલા ઉદ્યોગથી મનુષ્ય જન્મે છે તો હોમરહિત, વષટ્કાર રહિત અને નરોમાં અધમ થાય છે. હે દેવિ ! મેં આ તમારા સંશયને કાપવા માટે સઘળો કુશળાકુશળ ધર્મ તમને કહ્યો.

एष देवि मया सर्वः संशयच्छेदनाय ते ।
कुशलाऽकुशलोनृणां व्याख्यातो धर्मसागरः ॥ ६४ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

અધ્યાય ૧૪૬ મો. સ્ત્રીધર્મ કથન.

नारद उवाच—एवमुक्त्वा महादेवः श्रोतुकामः स्वयं प्रभुः ।
अनुकूलां प्रियां भार्यां पार्श्वस्थां समभाषत ॥ १ ॥

નારદ બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહી પોતે પ્રભુ છતાં સાંભળવાને ઇચ્છનારા મહાદેવ; પડખામાં રહેલાં અનુકૂળ, પ્રિય ભાર્યાને આમ કહેવા લાગ્યા. મહાદેવ બોલ્યા—હે પરાવરને જાણનારિ ! ધર્મને સમજનારી, તપોવનમાં વસનારી, પતિવ્રતા, સુંદર ભ્રૃકુટીવાળી, સુંદર કેશના છેડાવાળી, હિમાલય પર્વતની પુત્રી, ડાહી, શમ દમથી યુક્ત, મમતા રહિત, ધર્મચારિણિ અને હે ઉત્તમ આસનવાળિ ! હું તમને પૂછું છું માટે પૂછેલાં તમે મારૂં ઇચ્છેલું કહો. હે દેવિ ! તમે નિત્ય બ્રહ્માનાં પતિવ્રતા સ્ત્રી સાવિત્રી, ઇન્દ્રનાં સ્ત્રી શચી, માર્કંડેયનાં સ્ત્રી ધુમોર્ણા, કુબેરનાં સ્ત્રી ઋદ્ધિ, વરૂણનાં સ્ત્રી ગૌરી, સૂર્યનાં સ્ત્રી સુવર્ચલા, ચંદ્રનાં સતી સ્ત્રી રોહિણી; અગ્નિનાં સ્ત્રી સ્વાહા અને કશ્યપનાં સ્ત્રી અદિતિ, જેઓ સર્વ પતિવ્રતાઓએ સેવેલાં છે અને પૂછેલું છે માટે હું તમને પૂછું છું. હે ધર્મને જાણનારાં તથા ધર્મને બોલનારાં ! આદિથી આપે કહેલા સ્ત્રીધર્મને સાંભળવા ઇચ્છું છું, કારણ કે તમે મારી સમાન ધર્મને આચરનારાં, સમાન સ્વભાવવાળાં, સમાન વ્રતવાળાં, સમાન બળ અને પરાક્રમવાળાં છો;

તમે તીવ્ર તપ કરેલું છે, તમે કહેલો વિશેષ ગુણવાળો થાય છે, અને હે દેવિ ! જગતમાં તમ-વડે તે પ્રમાણે ગણાશે. સ્ત્રીજનની વિશેષે કરી સ્ત્રીઓજ ઉત્તમ ગતિરૂપ છે. હે સુશ્રોણિ ! આ ગતિ સદા પૃથ્વીમાં લોકો વિષે ચાલે છે. હે શુભે ! મારૂં શરીર તમારા શરીરના અર્ધથી નિર્મલ છે અને તમે દેવોનું કાર્ય કરનારાં તથા લોકોનાં સંતાન વિસ્તારનારાં છો. વળી તમારો નિત્યનો સર્વ સ્ત્રી ધર્મ સારી રીતે જાણેલો છે માટે વિસ્તારથી મને સંભળાવો.

પાર્વતી બોલ્યાં-હે ભગવન્ ! સર્વ પ્રાણિયોના ઇશ્વર, ભૂત, અને ભવ્ય, ભવમાં ઉત્તમ એવા દેવ તમારા મહિમાથીજ આ મારી વાણી સામર્થ્યવાળી છે, હે દેવેશ ! સર્વ તીર્થોનાં જળોથી યુક્ત, આ નદીઓ, સ્પર્શના કારણથી તમને સમીપ આવે છે, તેઓની સાથે હું વિચાર કરી ક્રમેથી કહીશ. સમર્થ એવો જે અહંકારવાળું બોલતો નથી તેજ પુરૂષ કહેવાય છે. હે ભૂતોના ઇશ્વર ! નિરંતર સ્ત્રી, સ્ત્રીનેજ અનુસરે છે માટે મારાથીજ ઉત્તમ નદીઓનું સન્માન થશે. આ નદીઓમાં ઉત્તમ, પુણ્યકારી સર્વ નદીઓમાં પ્રથમ સાગર પ્રત્યે જનારી સરસ્વતી નદી છે. આ વિપાશા, વિતસ્તા, ચંદ્રભાગા, ઇરાવતી, શતદ્રૂ, દેવિકા, સિંધુ, કૌશિકી, તથા ગૌતમી છે અને આ દેવનદી, સર્વ તીર્થોથી યુક્ત, ગગનથી પૃથ્વી પ્રત્યે આવેલી, સર્વ નદી-ઓમાં ઉત્તમ ગંગા છે. આ પ્રમાણે કહી દેવોના દેવ શિવનાં પત્ની, ધર્મધારિયોમાં ઉત્તમ, ધર્મ જેને પ્રિય છે એવા દેવનાં પટરાણી પાર્વતી મંદ હાસ્યપૂર્વક સર્વ નદી-ઓને બોલાવી સ્ત્રી ધર્મમાં કુશળ; ગંગા વગેરે, ઉત્તમ નદીઓને સ્ત્રીનો ધર્મ પૂછવા લાગ્યાં. પાર્વતી બોલ્યાં—હે સાગરમાં જનારિઓ ! ભગવાને સ્ત્રી ધર્મને આશ્રય કરનારો પ્રશ્ન પૂછેલો છે; તે તમારી સાથે વિચારી હું શંકરને કહેવા ઇચ્છું છું. પૃથ્વીમાં અથવા સ્વર્ગમાં હું કોઇનું પણ વિજ્ઞાન એકથી સિદ્ધ થાય એવું દેખતી નથી માટે તમને માન આપું છું. આ રીતે અતિ પુણ્યરૂપ, સુખકારી સર્વ શ્રેષ્ઠ નદીઓને તેમણે પૂછ્યું ત્યારે ઘણી બુદ્ધિઓથી વૃદ્ધિ પામેલાં, સ્ત્રીઓના ધર્મોને જાણનારાં, પુણ્યવાળાં, પાપના ભયને મટાડનારાં, સુંદર મંદહાસ્યવાળાં, બુદ્ધિવડે વિનયસંપન્ન, બહુ બુદ્ધિથી યુક્ત, સર્વ ધર્મોમાં કુશળ, એવાં દેવતાઓનાં નદી ગંગાને આજ્ઞા કરી અને ગંગા, દેવી શૈલરાજની પુત્રી પ્રત્યે મંદહાસ્ય સહિત આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યાં.

ગંગા બોલ્યાં કે—હે ધર્મપરાયણ, પાપરહિત દેવિ ! તમે સર્વ જગતને માન્ય છતાં નદીને માન આપો છો માટે હું ધન્ય છું. જે પ્રભુ હોય તે જેને પૂછે છે અથવા ફરીને માન આપે છે તે, દોષ રહિત મનવાળો મનુષ્ય પંડિત એવી આખ્યાને અથવા પંડિતના સરખી શોભાને પામે છે. જે જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનથી સંપન્ન, પૂર્વપક્ષ અને સમાધાનમાં કુશળ, ઉત્તમ વક્તાઓને પૂછે છે તે અવશ્ય આપત્તિ પામતો નથી. તે વિના બહુ બુદ્ધિવાળો સભામાં વચન બોલે છે તે અહંકારવાળું બોલનારો બીજી રીતેજ દુર્બળ વચન બોલે છે. હે દિવ્ય જ્ઞાનવાળાં ! સ્વર્ગમાં શ્રેષ્ઠ દિવ્ય પુણ્યો સહિત ઉત્પન્ન થયેલાં દેવિ ! તમેજ અમને સ્ત્રીઓના ધર્મો કહેવા યોગ્ય છો. આ સાંભળ્યા પછી ગંગાએ બહુ ગુણોથી આરાધન કરેલાં સુરસુંદરી સર્વ સ્ત્રી ધર્મને સમગ્રપણાથી કહેવા લાગ્યાં. પાર્વતી બોલ્યાં–સ્ત્રીઓનો ધર્મ મને જેમ ઉત્તમ ભાસે છે તેમ વિધિ પ્રમાણે કહું છું માટે તમે વિનયવાળાં થઇ સાંભળો. આ સ્ત્રી ધર્મ પ્રથમજ વિવાહમાં બંધુઓએ કહેલો તે અને અગ્નિની સમીપમાં સ્ત્રી, ભર્તાના સાથે ધર્મ આચરનારી થાય છે. જે સારા સ્વભાવવાળી, સારાં વચનવાળી, સારાં આચરણ-

વાળી, સુખરૂપ દર્શનવાળી, બીજામાં જેનું ચિત્ત નથી એવી અને સારાં મુખવાળી છે તે ભર્ત્તાની ધર્મચારિણી પતિના ધર્મને આચરનાર થાય છે. જે સારી સ્ત્રી સદા પતિને દેવની તુલ્ય જુવે છે તે ધર્મમાં તત્પર થાય છે અને તે ધર્મના ભાગવાળી થાય છે. જે દેવની પેઠે પતિની સેવા ને ચાકરી કરે છે, બીજા ભાવવાળી નથી, ઉદાસ મનવાળી નથી, સારાં વ્રતવાળી, સુખકર દેખાવવાળી, જે નિરંતર પુત્રના મુખની પેઠે પતિના મુખને જોનારી છે, જે સતી, નિયમિત આહારવાળી છે તે, પતિના ધર્મને આચરણ કરનારી થાય છે. જે શુભ સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મને સાંભળી ધર્મમાં તત્પર રહે છે તે નારી ભર્ત્તાના સમાન વ્રતવાળી છે. સતી સ્ત્રી સર્વદા સ્વામીને દેવની પેઠે દેખે છે. આ સ્ત્રી પુરૂષ સાથે ધર્મ પાળવા માટે કરેલો શુભ ધર્મ છે. જે વશ્યપણાના અભાવથી મંત્ર વિગેરેના વશીકરણ વિના દેવની તુલ્ય સેવા તથા ચાકરી કરનારી, સારાં મનવાળી, સારાં આચરણવાળી સુખકારી દેખાવવાળી, બીજામાં જેનું ચિત્ત નથી એવી અને સારાં મુખવાળી છે તે, પતિની ધર્મચારિણી થાય છે. જે નારી પતિએ કઠિન વચન કહેલી અને દુષ્ટ નેત્રથી જોયેલી એવી પણ અતિ પ્રસન્ન મુખવાળી છે તે પતિવ્રતા જાણવી. જે ઉત્તમ આસનવાળી સ્ત્રી, પતિ વિના પુરૂષના નામથી નથી ચન્દ્ર સૂર્યને અને નથી વૃક્ષને પણ જોતી તે, ધર્મને આચરણ કરનારી થાય છે. જે નારી, દરિદ્ર અને માર્ગથી કૃષ થયેલા પતિને સેવે છે તે, ધર્મને ભોગવનારી થાય છે. જે નારી, પ્રયત્નવાળી તથા ડાહી છે અને જે નારી પુત્રવાળી છે તોપણ પતિ જેને પ્રિય છે અને પતિ જેને પ્રાણરૂપ છે તે, ધર્મના ભાગવાળી છે. જે સદા ઉદાસ મન વિના સેવા ચાકરી કરે છે અને સારાં જ્ઞાનવાળી, તથા વિનયવાળી છે તે નારી ધર્મના ભાગવાળી થાય છે. જેની ઇચ્છા જેવી પતિમાં છે તેવી નથી કામોમાં, નથી ભોગોમાં, નથી ઇશ્વરતામાં અને નથી સુખમાં, તે નારી ધર્મના ભાગવાળી છે. જે નિત્ય પ્રાતઃકાળે ઉઠવામાં પ્રીતિવાળી, ઘરની સેવામાં પ્રેમવાળી, ઘરને અતિ શુદ્ધ રાખનાર, ગાયના છાણથી ઘર લીંપનારી, નિરંતર અગ્નિના કાર્યમાં તત્પર, સદા પુષ્પ તથા બલિને આપનારી, દેવતા, અતિથિ અને દાસોને જમાડી પતિની સાથે શેષ રહેલાં અન્નને ન્યાય પ્રમાણે અને વિધિ પ્રમાણે જમનારી અને નિત્ય સંતોષ અને પોષણ પામેલા જનોવાળી છે તે નારી, ધર્મવાળી છે. જે નારી નિત્ય સાસુ સસરાના ચરણોને સેવનારી, ગુણવાળી, અને માતા પિતાની સેવામાં તત્પર છે તે, તપરૂપ ધનવાળી છે. જે નારી, બ્રાહ્મણ, દુર્બળ, અનાથ, દીન, અંધ અને કૃપણ જનોને અન્નથી પોષણ આપે છે તે, પતિવ્રતના ભાગવાળી થાય છે. જે સ્ત્રી નિત્ય શીઘ્ર મર્યાદાને જાણવનારી બુદ્ધિથી દુઃખે કરી આચરણ કરાય એવાં વ્રતને આચરે છે, જે પતિમાં ચિત્તવાળી અને પતિના હિતવાળી છે તે, પતિવ્રતને ભોગવનારી છે. જે નારી પતિમાં તત્પર, અને 'નારીનો પતિજ દેવ છે, પતિજ સગો છે અને પતિજ ગતિરૂપ છે, પતિની બરોબર બીજી ગતિ નથી અને જેવો પતિરૂપ દેવ છે તેવો બીજો દેવ નથી'. નારીને પતિની પ્રસન્નતા અને સ્વર્ગ એ તુલ્ય છે અથવા તમે મહાદેવ પ્રસન્ન ન હોનો હું સ્વર્ગને ઇચ્છતી નથી. જો દરિદ્ર, અથવા વ્યાધિવાળો, કે આપત્તિવાળો, વા શત્રુઓમાં રહેલો, અથવા બ્રાહ્મણના શાપથી પીડા પામેલો પતિ કોઇ રીતે પણ ન કરવા યોગ્ય, કે અધર્મ અથવા પ્રાણ નાશ કરનાર હોય તો આપત્તિના ધર્મોને જોઇ નિઃશંક થઇ સ્ત્રીએ તેમ કરવું આ મેં હે દેવ ! સ્ત્રીઓનો ધર્મ તમારા કહેવાથી કહ્યો. આ પ્રમાણે જે નારી વર્તશે તે પતિવ્રતના ભાગવાળી થશે. ભીષ્મ બોલ્યા—

આ રીતે કહેલા તે દેવોના ઇશ્વરે પર્વતની પુત્રીને વખાણી સર્વ સેવકોથી વિંટાએલા લોકોને વિસર્જન કર્યા. પછી મહાદેવને મસ્તકવડે પ્રણામ કરી જેમ આવ્યા હતા તેમ ભૂતગણો, નદીઓ, ગંધર્વ અને અપ્સરાઓ સૌ ગયાં.

ततो ययुर्भूतगणाः सरितश्च यथागतम् ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव प्रणम्य शिरसाभवम् ॥ ६१ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे स्त्रीधर्मकथने षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

અધ્યાય ૧૪૭ મો. પુરુષમાહાત્મ્ય, રાજવંશ.

ऋषय ऊचुः—पिनाकिन् भगनेत्रघ्न सर्वलोकनमस्कृत ।
माहात्म्यं वासुदेवस्य श्रोतुमिच्छामि शङ्कर ॥ १ ॥

ઋષિઓ બોલ્યા—હે પિનાકવાળા! ભગદેવના નેત્રને હણનાર સર્વ લોકોએ નમન કરેલા વસુદેવના પુત્ર શ્રી કૃષ્ણનું માહાત્મ્ય અમે સાંભળવા ઇચ્છીએ છીએ. મહાદેવ બોલ્યા–નિત્ય પુરુષ, વાદળાં રહિત આકાશમાં ઉદય પામેલા સૂર્ય હોય તેમ સુવર્ણના સરખી કાંતિવાળા, દુઃખો હરનારા, દશ હાથવાળા, મહા તેજવાળા દેવતાઓના શત્રુઓને સંહારનાર, શ્રી વત્સરૂપ ચિન્હવાળા, ઇંદ્રયોના નિયંતા અને સર્વ દેવોએ પૂજેલા કૃષ્ણ બ્રહ્માથી પણ ઉત્તમ છે, બ્રહ્મા તેના ઉદરથી થયા છે, હું તેના મસ્તકથી થયો છું, તેના કેશોથી નક્ષત્રો થયાં છે, તેનાં રૂવાંથી સુર તથા અસુરો થયા છે, તેના દેહથી થયેલા ઋષિઓ અને નિત્ય રહેનારા લોકો છે, તે સાક્ષાત્ બ્રહ્માના ઘર અને સર્વ દેવતાઓનાં મંદિરરૂપ છે તે, આ સકળ પૃથ્વીના સર્જનાર, ત્રણ જગત્‌ના ઇશ્વર, સ્થાવનાર જંગમ, સર્વ પ્રાણીઓના સંહાર કરનાર તેજ દેવોમાં ઉત્તમ, સાક્ષત્ દેવોના નામથી, શત્રુને તપાવનાર, સર્વ જાણનાર, સર્વનું આલિંગન કરી રહેલા સર્વ ઠેકાણે જનાર, સર્વ તરફ મુખવાળા, પરમાત્મા, ઇંદ્રિયોના નિયંતા, સર્વ વ્યાપી અને મોટા ઇશ્વર છે તેથી ત્રણ લોકમાં કશું ઉત્તમ નથી. તે સનાતન, મધુદૈત્યને હરણનાર ગોવિંદ, એ રીતે પ્રસિદ્ધ થએલા છે. દેવના કાર્ય માટે ઉત્પન્ન થએલા, મનુષ્યનાં શરીરને ધારણ કરનારા, માન દેનારા યુદ્ધમાં સર્વ રાજાઓને હણાવશે. જગત્‌માં દેવોના સમૂહો, કૃષ્ણવિના કરેલા નાયક રહિત થએલા, દેવતાઓનાં કાર્યો કરવા સમર્થ થતા નથી. તે સર્વ પ્રાણિયોના નાયક અને સર્વ દેવોએ નમસ્કાર કરેલા છે. એ દેવોના નાથ, દેવોના કાર્યમાં તત્પર બ્રહ્મરૂપ થએલા, અને બ્રહ્મર્ષિયોના શરણરૂપ કૃષ્ણના શરીરમાં સુખથી ર. હેલા બ્રહ્મા ગર્ભમાં સ્થિતિ કરી વસે છે. તેના શરીરમાં સુખથી રહેલા શિવ, સુખનો આશ્રય કરી રહ્યા છે. તેના શરીરમાં સર્વ દેવતાઓ સુખનો આશ્રય કરી રહ્યા છે તે દેવ, કમળના જેવાં નેત્રવાળા લક્ષ્મી જેના અંકમાં છે એવા, લક્ષ્મીની સાથે રહેલા, શાર્ઙ્ગ ધનુષ અને ચક્રરૂપ આયુધવાળ, ખડ્ગવાળા, સર્વ નાગના શત્રુ જેના ધ્વજમાં છે એવા તે ઉત્તમ સ્વાભવ, દમ બહારની ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખવાપણું, શાંતિ, પરાક્રમ, વીર્ય, શરીર, દર્શન, આસન, પ્રમાણ, ધૈર્ય, સરલતાની સંપત્તિ, અક્રૂરપણું, રૂપ અને બળથી યુકત, સર્વ દિવ્ય

અદ્ભુત દેખાવવાળા, અક્ષોથી ઉદય પામેલા, યોગમાયાવાળા, હજાર નેત્રોવાળા નાશ રહિત, મોટાં મનવાળા, વીર, મિત્રજનને વખાણનાર. જ્ઞાતિ તથા બંધુજન જેને પ્રિય છે એવા, ક્ષમાવાન, અહંકારવાળું ન બોલનાર, બ્રાહ્મણને વિષે દયાવાન્, બ્રાહ્મણોના નાયક, ભયથી પીડા પામેલાઓના ભયને હરનાર, મિત્રોના આનંદને વધારનાર સર્વ પ્રાણિયોના શરણને આપનાર, દીનોને પાળવામાં પ્રીતિવાળા, શાસ્ત્રવાન્, અર્થ સંપન્ન, સર્વ પ્રાણિઓએ નમન કરેલા, આશ્રિતોનો વર આપનાર, શત્રુના પણ ધર્મને જાણનાર, નીતિને જાણનાર, નીતિથી સંપન્ન, બ્રહ્મવાદી, જીતેંદ્રિય અને ધર્મથી સંસ્કારવાળા, પ્રજાપતિએ નીમેલા, શુભ, મનુના માર્ગમાં ઉત્તમ બુદ્ધિથી યુક્ત એવા શ્રીકૃષ્ણ દેવોના કલ્યાણ માટે, મહાત્મા મનુના વંશમાં ઉત્પન્ન થશે.

મનુનો પુત્ર અંગ નામે થશે, તે પછી તેનો પુત્ર અંતર્ધામા, અંતર્ધામાનો પુત્ર નિંદારહિત, પ્રજાપતિ હવિર્ધામા અને હવિર્ધામાનો મ્હોટો પુત્ર પ્રાચીન બર્હિ થશે, તેના પ્રચેતા વગેરે દશ પુત્રો થશે તે પ્રચેતાના પુત્ર અહિં દક્ષપ્રજાપતિ થશે, તેની સ્ત્રી દાક્ષાયણીથી સૂર્ય અને સૂર્યથી મનુ થશે, મનુના વંશમાં જન્મેલા સદ્યુમ્ન. ઇલા નામે સ્ત્રી થશે તેને બુધ વરશે. બુધથી પુરૂરવા અને તેથી આયુ થશે, આયુથી નહુષ થશે અને તેનો પુત્ર યયાતિ થશે, તેથી મહા બળવાન યદુ અને યદુથી ક્રોષ્ટા થશે, તેનો મ્હોટો પુત્ર વૃજીનીવાન્ થશે, વૃજીનીવાન્નો પરાજય રહિત ઉષંગુ થશે, ઉષંગુનો પુત્ર શુર તથા ચિત્રરથ થશે, તેનો ન્હાનો ભાઇ શુર નામે પુત્ર તે વિખ્યાત પરાક્રમવાળા, ચરિત્ર અને ગુણોથી શોભનારા, અતિ શુદ્ધ યજન કરનારાઓના બ્રાહ્મણોએ માનેલા કુશળમાં શુરો ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ મહા પરાક્રમી, અને મોટા યશવાળો થશે તથા માનને આપનારો તે પોતાના વંશના વિસ્તારને કરનારા વસુદેવ એ રીતે પ્રસિદ્ધ થએલા, આનક દુંદુભિને ઉત્પન્ન કરશે. તેના પુત્ર ચાર બાહુવાળા વાસુદેવ થશે તે, યદુકુળમાં થયેલા દાતા, બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરનાર, બ્રહ્મરૂપ થએલા અને દ્વિજ પ્રિય એવા કૃષ્ણ મગધ દેશના રાજા જરાસંધે બંદીખાને નાખેલા રાજાઓને છોડાવશે. વળી પરાક્રમી એવા એ પર્વતની ગુફામાં રહેલા, રાજા જરાસંધને જીતી સર્વ રાજારૂપ રત્નવાળા થશે. પૃથ્વીમાં પરાક્રમે કરી પાછા ન હઠે એવા, પરાક્રમથી સંપન્ન અને સર્વ રાજાઓના રાજા થશે. શુરસેન દેશમાં જન્મીને દ્વારકામાં વસતા, પ્રભુ અને સદા નીતિને જાણનાર એવા તે દૈવી પૃથ્વીને જીતી પાલન કરશે; તમે સર્વ તેને પામી ઉત્તમ વાણી, પુષ્પ અને પૂજાના સામાનોથી ન્યાય પ્રમાણે સદા રહેનારા, બ્રહ્માની પેઠે તેનું અર્ચન કરો. જે મને તથા પિતામહ બ્રહ્માને દર્શન કરવા ઇચ્છતો હોય તેણે પ્રતાપવાન, ભગવાન, વાસુદેવના પુત્રનું દર્શન કરવું તેમ દર્શન કરવાથી મારૂં દર્શન અથવા દેવોનો ઇશ્વર પિતામહનું દર્શન થાય છે એમાં મને શંકા નથી માટે હે તપોધનો !, તમે પણ એમ સમજો. તે કમળના સરખા નેત્રવાળા જેને પ્રીતિ યુક્ત થશે તેને બ્રહ્મા વગેરે દેવોનો સમુદાય પ્રસન્ન થશે, જગત્માં જે મનુષ્ય કેશવનો આશ્રય કરશે તેની કીર્ત્તિ ને જય સ્વર્ગ સુધી થશે. તે સાક્ષાત્ ધર્મોના ગુરૂ અને ધર્મને સેવનાર થશે માટે ધર્મને જાણનારા, સદા ઉદ્યમવાળા જનોએ તે દેવોના ઇશ્વરને નમસ્કાર કરવા, તે પ્રભુનું અર્ચન કરવાથી ઉત્તમ ધર્મ થાય છે અને હે પુરૂષવ્યાઘ્ર ! તે મહા તેજસ્વી દેવે પ્રજાનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી ધર્મ માટે ઋષિયોના સમૂહોને સરજ્યા છે. સરજેલા, તે સનત્કુમાર વગેરે, તપયુક્ત, ઋષિઓની મંડળીઓ ગંધમાદન પર્વતમાં રહે છે માટે હે ઉત્તમ દ્વિજો ! તે ઉત્તમ

વાણી બોલનારા ધર્મને જાણનારા નમવા યોગ્ય છે, સ્વર્ગમાં પણ પ્રભુ હરિ, નારાયણ ભગવાન શ્રેષ્ઠ છે. વંદન કરેલા તે વંદન કરે છે, માન આપેલા માન આપે છે, પુષ્પ, ધુપ વગેરેથી અર્પણ કરેલા અને પૂજેલા પૂજ્ય છે. પ્રતિદિન દર્શન કરેલા જુવે છે, આશ્રય કરેલા આશ્રય આપે છે અને નિરંતર અર્ચન કરેલા તે દેવ અર્ચન કરે છે. હે શ્રેષ્ઠ દ્વિજો! આ તે નિર્દોષ આદિદેવ વિષ્ણુનું, સદા સજ્જનોએ આચરેલું, ઉત્તમ વ્રત છે. જગત્‌માં દેવોએ પણ નિત્ય સનાતન વિષ્ણુને અર્ચેલા છે માટે તેને અનુસરનારા, યોગ્ય નિર્ભય પામે છે. દ્વિજોએ યત્નવાન્ થઈ સદા કર્મ મન અને વાણીથી દેવકીના પુત્ર કૃષ્ણને નમવું તથા સ્તુતિ કરી દર્શન કરવું. હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ! મેં આ તમને માર્ગ કહ્યો, તે દેવને જોવાથી સર્વ દેવો જોએલા થાય છે. હે સુરશ્રેષ્ઠો! હું પણ નિત્ય, જગતના પતિ, સર્વ લોકોના પિતામહ, મહા વરાહરૂપ થયેલા તે દેવને નમું છું, તેમાં ત્રણ દેવોનું દર્શન થશે એમાં સંશય નથી; કારણ કે અમે સર્વ દેવો તેના દેહમાં વસીએ છીએ. તેના મોટા, ભાઇ હિમાલયના સમૂહના સરખી કાંતિવાળા, હળને ધારણ કરનાર, પૃથ્વીને ધારણ કરનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ થશે. તે બળદેવના રથને આશ્રય કરનાર, ત્રણ મસ્તકવાળો, દિવ્ય સુવર્ણમય, તાડનાં ઝાડરૂપ વૃક્ષ ધ્વજ થશે. સર્વ લોકના ઇશ્વર, મોટા બાહુવાળા તે દેવનું મસ્તક મોટી ફણાવાળા મહાત્મા નાગોથી વ્યાપ્ત થશે, વળી તેને સંભારેલા શસ્ત્રો તથા અસ્ત્રો પ્રાપ્ત થશે તેજ દેવ નાશ રહિત, હરિ ભગવાન અનંત કહેલા છે. પરાક્રમથી જે પરમાત્મા, દેવના અંતને દેવોએ, હે પ્રભો! તમે અમને શેષના અંતને દેખાડો. આ રીતે આજ્ઞા કરેલા, કશ્યપના પુત્ર બળવાન્ ગરૂડ જોઇ શકયા ન હતા તે શેષ ઘણા હર્ષથી યુક્ત ફરે છે. ફણાવડે વસુંધરાને આલિંગન કરી વસે છે. જે વિષ્ણુ છે તેજ પૃથ્વીને ધારણ કરનાર, ભગવાન અનંત છે જે બળરામ છે તેજ ઇંદ્રિયોના નિયંતા કૃષ્ણ છે અને જે અચ્યુત નાશરહિત કૃષ્ણ છે તેજ પૃથ્વીને ધારણ કરે છે, માટે તે બે પુરૂષોમાં ઉત્તમ દિવ્ય, દિવ્ય પરાક્રમવાળા અને ચક્ર તથા લાંગલને ધારણ કરનારા કૃષ્ણ ને બળદેવને માનવા તથા તેઓનું દર્શન કરવું. હે તપરૂપ ધનવાળા! જેથી તમે પ્રયત્નથી યદુશ્રેષ્ઠને પૂજો માટે મેં આ પુણ્યકારી અનુગ્રહ કૃપા રૂપ ઇતિહાસ તમને કહ્યો.

एष वोऽनुग्रहः प्रोक्तो मया पुण्यस्तपोधनाः ।
यद्भवन्तो यदुश्रेष्ठं पूजयेयुः प्रयत्नतः ॥ ६२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पुरुषमाहात्म्ये सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

અધ્યાય ૧૪૮ મો. મહાપુરૂષની પ્રશંસા.

नारद उवाच—अथ व्योम्नि महाञ्छब्दः सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ।
मेघैश्च गगनं नीलं संरुद्धमभवद्घनैः ॥ १ ॥

નારદ બોલ્યા—એ પછી આકાશમાં વિજળી સહિત મેઘવાળો મોટો શબ્દ અને ગગન વાદળાંઓથી શ્યામ તથા વ્યાપ્ત થયું. મેઘ વર્ષા કાળમાં વર્ષે તેમ નિર્મળ જળ વર્ષવા લાગ્યો. ઘોર અંધારૂં થયું અને દિશા મલિન બની. તે વખતે મુનિયોએ રમણીય, સનાતન,

પુણ્યરૂપ, દેવગિરિ હિમાચલ વિષે મહાદેવ અથવા ભૂતનાં ટોળાંને દીઠાં નહિ. તે પછી ક્ષણુ-વારમાં એકદમ ગગન વાદળાંઓ રહિત થયું. બ્રાહ્મણો તીર્થ યાત્રા પ્રત્યે ગયા અને બીજાઓ જેમ આવ્યા હતા તેમ ગયા. તેઓ તે, અચિંત્ય, અદ્દભુત અને તમારી કથાને આશ્રય કરનારો શંકરનો પાર્વતી સાથે સંવાદ સાંભળી વિસ્મિત થયા હતા. હે પુરૂષોત્તમ ! પાર્વતીના શિખરના ઉપર મહાત્માએ જેને માટે અમોને આજ્ઞા કરી હતી તે, સનાતન, બ્રહ્મરૂપ થયેલા તમે છો. હે કૃષ્ણ ! બીજું આજે તમારાં તેજે કરેલું આ આશ્ચર્ય જોઇ અમે વિસ્મિત થયા અને તે સ્મૃતિ અમને આવી. હે પ્રભો ! હે મહાબાહો ! જનાર્દન એવા દેવોના દેવ, જટાના સમૂહને ધારણ કરનારા, પર્વતમાં સુનારા મહાદેવનું માહાત્મ્ય તમને કહ્યું, આ પ્રમાણે તે સમયે તપોવનમાં વસનારાઓએ કહેલા દેવકીના પુત્ર સર્વ ઋષિયોને માન આપવા લાગ્યા. એ પછી અતિ હર્ષ પામેલા ઋષિઓ ફરીને કૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે, હે મધુસૂદન ! વારંવાર અમને આવું દેખાડો. હે વિભો ! તમારા દર્શનમાં અમને પ્રીતિ થાય છે તે સ્વર્ગમાં થતી નથી. વળી હે મહાબાહો ભગવાન્ ! શિવે જે કહ્યું હતું તે સર્વ સત્ય છે. હે શત્રુને કષ્ટ દેનાર ! તેમજ અર્થનાં તત્વને જાણુનારા જ્યારે અમને પૂછો છો ત્યારે અમે તમારા પ્રિય માટે આ ગુહ્ય કહ્યું. હે વિભો ! ત્રણ જગતમાં જન્મ, સર્વે અને જે કંઈ બીજું કારણ છે તે તમારૂં ન જાણેલું નથી, પણ હે વિભો ! અમે ગુહ્ય તે ધારણ કરવાને અશક્ત છીએ તેથી બહુ ચપળપણાથી આપ રહ્યા છો તોયે હલકાઇથી બોલીએ છીએ. આ લોકમાં તમે જેને જાણુતા નથી તે, કોઇ પણ આશ્ચર્ય નથી. હે દેવ ! સ્વર્ગ અથવા પૃથ્વી તમારૂં સઘળું જાણેલુંજ છે. હે તાત કૃષ્ણ ! હવે અમે જઇએ છીએ. તમે બુદ્ધિ તથા પુષ્ટિ પામો, તમને તમથી સમાન અથવા અધિક, મોટા મહિમાથી યુક્ત, દીપ્ત, અને કીર્ત્તિને કરનારો પુત્ર થશે. ભીષ્મ બોલ્યા—આમ કહ્યા પછી દેવોના ઇશ્વર યાદવ એવા પુરૂષોત્તમને પ્રણામ કરી પ્રદક્ષિણા કરી મહર્ષિયો ચાલતા થયા. આ પરમ કાંતિથી યુક્ત, શ્રીમાન્ નારાયણ યથાયોગ્ય વ્રત આચારી પાછા દ્વારકાં પ્રત્યે આવ્યા. હે પ્રભો ! જ્યારે દશ માસ પૂરા થયા ત્યારે રૂક્મિણી વિષે માનેલો, શૂર, અને વંશને ધારણ કરનારો, અદ્દભુત પુત્ર જન્મ્યો. હે નૃપ ! સર્વ પ્રાણિયોના કામરૂપ તે સર્વના ભાવમાં રહેલા સદા અસુર તથા સુરોના અંતરમાં છે. વળી તે પુરૂષોત્તમ, મેઘના સરખા વર્ણવાળા, ચાર ભુજા-વાળા, પ્રેમથી પાંડવોને આશ્રય કરી રહ્યા છે અને તમે એને આશ્રિત થયા છો. જ્યાં આ ત્રણ પગલાં ભરનારા વિષ્ણુદેવ રહ્યા છે ત્યાં કીર્ત્તિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ અને સ્વર્ગનો માર્ગ છે તથા ઇંદ્ર સહિત તેત્રિસ દેવોરૂપ છે, એમાં વિચાર નથી. કૃષ્ણ આદિદેવ, મહાદેવ, સર્વ પ્રાણિઓના આશ્રયરૂપ, આદિ, અંત રહિત, અસ્પષ્ટ, મહાત્મા, મહાતેજસ્વી, મધુદૈત્યને મારનાર છે અને સુરોનાં કાર્યની સિદ્ધિ માટે જન્મ્યા છે. વળી અતિ દુઃખે કરી જણાય એવા અર્થના તત્વને કહેનારા અને કરનારા કૃષ્ણ છે તથા હે પાર્થ ! નારાયણના આશ્રયથી તમારો સર્વ જય છે, અતુલ કીર્ત્તિ છે અને આ સઘળી પૃથ્વી તમારી છે. જે આપની ગતિરૂપ અચિંત્ય, નારાયણ નાથ છે. તે તમરૂપ હોતા એ યુદ્ધરૂપ અગ્નિમાં, મોટા યુગના અંત સમયના અગ્નિ સરખા કૃષ્ણરૂપ સ્રુવે કરી રાજાઓને હોમ્યા. આ પુત્ર, ભાઈયો અને સંબંધિયો સહિત દુર્યોધન શોક કરવા યોગ્ય છે કે જેણે અજાણે ક્રોધથી કૃષ્ણ અને ગાંડિવ ધનુષ ધરનારા અર્જુનની સાથે કલેશ કર્યો. જે રીતે વનના અગ્નિમાં પતંગીયાઓ મારા

પામે તે રીતે ચક્રરૂપ અગ્નિમાં મોટા શરીરવાળા મહાબળવાન્ દૈત્ય અને દાનવો ક્ષય પામ્યા. હે શ્રેષ્ઠ પુરૂષ ! સત્વ શક્તિ અને બળ વિગેરેથી હીન મનુષ્યોએ સંગ્રામમાં આની સામું યુદ્ધ કરી શકાય તેમ નથી. હે નૃપ ! જયરૂપ, યોગી, યુગના અંત સરખી કાંતિવાળા અને રણના અગ્રભાગમાં જનારા અર્જુને તેજ વડે સર્વ દુર્યોધનના સૈન્યને હણ્યું છે, તેમ હિમાલય ઉપર પોઠિયાના ચિન્હવાળા શંકરે મુનિયોને જે પુરાણ કહ્યું છે તે મારા કહેવાથી સાંભળો. હે વિભો ! જેટલી તેની પુષ્ટિ, તેજ, કાંતિ, પરાક્રમ, સમર્થ્ય ઉન્નતિ અને જન્મ છે તેથી ત્રણ ગણું કૃષ્ણમાં છે. જો તે પ્રમાણે છે તો તેને બીજી રીતે કરવામાં કોણ સમર્થ છે ? વળી બીજું સાંભળો. જ્યાં ભગવાન કૃષ્ણ છે ત્યાંજ ઉત્તમ પુષ્ટિ છે. અલ્પ બુદ્ધિવાળા પરતંત્ર અને અતિ વિવશ છીએ કે જ્ઞાનપૂર્વક ક્ષયરહિત એવા મૃત્યુના માર્ગને પામ્યા છીએ. તમે પણ સરલતામાં તત્પર અને પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં પ્રીતિમાન છતાં પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરી રાજાની વૃત્તિને પામતા નથી. હે રાજન્ ! જગતમાં તમે પોતાના વધને બહુ માનો છો પણ જે પ્રતિજ્ઞા દીધેલી છે તેને તજવાને અધિક માનતા નથી. હે અરિંદમ ! કાળે રણના અગ્રભાગમાં આ સર્વ જનને હણેલા છે. કાળે અમને હણેલા છે અને કાળજ પરમેશ્વર છે માટે કાળને જાણનારો, કાળે સ્પર્શ કરેલો માણસ શોક કરવા યોગ્ય નથી. કાળ રૂધિર સરખાં રાતાં નેત્રવાળો, દંડવાન્ સનાતન કૃષ્ણરૂપ છે માટે હે કુંતીના પુત્ર ! તમે અહિં જ્ઞાતિનો શોક કરવા યોગ્ય નથી. હે કૌરવનંદન ! તમે નિત્ય શોકરહિત થાઓ, આ માધવનું જે મેં સાંભળેલું માહાત્મ્ય કહ્યું તેજ સઘળું સજ્જનને ઉદાહરણ યોગ્ય સંપૂર્ણ છે. હે મહારાજ ! બુદ્ધિમાન્ વ્યાસ અને નારદનું પોતાનું વચન સાંભળી મેં અતિ પૂજ્ય, શ્રી કૃષ્ણનો ને ઋષિયોના સમૂહનો અતિ મોટો મહિમા તથા મહાદેવનો પાર્વતી સાથે થયેલો સંવાદ કહ્યો. હે ભારત ! જે મહા પુરૂષથી થએલા આ, ધારણ કરે છે, સાંભળે છે અથવા કહે છે તે ઉત્તમ શ્રેય પામે છે. વળી તેની જે પ્રમાણે ધારી હોય તે પ્રમાણે સર્વ કામનાઓ સિદ્ધ થાય છે અને મરણ પછી સ્વર્ગ મેળવે છે. હે રાજન્ ! કલ્યાણની કામનાવાળાએ શ્રીકૃષ્ણ જાણવા યોગ્ય છે તથા બ્રાહ્મણોએ આજ અક્ષય શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરેલી છે. હે કુરૂરાજ ! જે મહાદેવના મુખથી નિકળેલા ધર્મના ગુણો કહ્યા છે તે તમારે દિવસ રાત્રિ મનમાં ધારણ કરવા. આ પ્રમાણે વર્તનારા, દંડને ધારણ કરનારાને, પ્રજાને પાળવામાં પ્રવીણ થએલા તમને સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત થશે. હે રાજન્ ! સદા ધર્મથી પ્રજાને પાળવા યોગ્ય છો. જે તેનો મોટો દંડ છે તે ઠીક ધર્મ કહેવાય છે. હે રાજન્ ! મેં જે આ ધર્મ સહિત શંકર પાર્વતીનો સંવાદ સજ્જનની સમીપમાં કહ્યો તેને જે પોતાની સમૃદ્ધિને ઇચ્છતો હોય તેણે સાંભળીને અથવા સાંભળવાની ઇચ્છા કરનાર થઇ શુદ્ધ ભાવથી પોઠિયો જેના ધ્વજમાં છે, એવા શંકરનું અર્ચન કરવું. હે પાંડવ ! જે રીતે તે નિર્દોષ મહાત્મા નારદનો દેવની પૂજા માટે સંવાદ છે, તેને તે રીતે કરો. હે પ્રભો ! કુંતીપુત્ર આ અતિ અદ્ભુત, વસુદેવના પુત્ર અને શંકરના સ્વભાવથી થયેલું વૃત્તાંત છે તે, પુણ્યવાળા પાસેજ થાય છે. નિત્ય રહેનારા કૃષ્ણે બદર્યાશ્રમમાં દશ હજાર વર્ષો સુધી ગાંડીવ ધનુષવાળા સાથે મોટું તપ કર્યું હતું. હે પૃથ્વીપતે ! મેં આ ત્રણ યુગવાળા, કમળના સરખાં નેત્રવાળા, વાસુદેવ પુત્ર કૃષ્ણ અને ધનંજય અર્જુનને નારદ તથા વ્યાસથી જાણેલા છે. બાળક છતાં કમળના જેવાં નેત્રવાળા, મોટા બાહુવાળા કૃષ્ણે જ્ઞાતિની રક્ષારૂપ કામના કારણથી કંસનું નિકંદન કર્યું હતું. હે કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિર ! હું નિત્ય અને સનાતન પુરૂષ કૃષ્ણના અંતને કર્મ વડે ગણવા કે કહેવા ઉત્સાહ પામતો નથી.

હે તાત ! જરૂર તમારૂં અતિ ઉત્તમ શ્રેય થશે, કેમકે આપના સખા પુરૂષોત્તમ કૃષ્ણ છે. હું મરણ પછીના લોકમાં પણ દુષ્ટ મતિવાળા દુર્યોધનનો શોક કરૂં છું, કે જેને લીધે ઘોડા અને હસ્તિઓ સહિત પૃથ્વી નાશ પામી, તેમ દુર્યોધનના અપરાધથી અને કર્ણ, શકુનિ અને ચોથો દુઃશાસન, એ ચારના અપરાધથી કુરૂઓ નાશ પામ્યા છે. વૈશંપાયન બોલ્યા—જ્યારે આ પ્રમાણે ગંગાના પુત્ર, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મ ભાષણ કરતા હતા ત્યારે મહાત્માઓના મધ્યમાં કુરૂકુળમાં થયેલા યુધિષ્ઠિર બોલતા બંધ થયા, તે સાંભળીને ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરે રાજાઓ વિસ્મય પામ્યા અને મનથી કૃષ્ણને વખાણી સર્વ એ હાથ જોડી તેમને નમ્યા, તે વખતે નારદ વગેરે સર્વ ઋષિઓ પણ તેના વાક્યને ગ્રહણ કરી પ્રસન્ન થયા. આ રીતે આ સઘળું ભીષ્મની શિખામણરૂપ, પુણ્યવાળું મોટું આશ્ચર્ય સર્વ પાંડવોની સાથે સાંભળનારા મહા બુદ્ધિવાળા, પૃથ્વીના પતિ યુધિષ્ઠિર ઘણી દક્ષિણા દેનારા, વિશ્રામ પામેલા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને ફરીને પણ પૂછવા લાગ્યા.

युधिष्ठिरस्तु गाङ्गेयं विश्रान्तं भूरिदक्षिणम् ।
पुनरेव महाबुद्धिः पर्यपृच्छन्महीपतिः ॥ ६६ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे महापुरुषप्रस्तावे अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

અધ્યાય ૧૪૯ મો. વિષ્ણુસહસ્ર નામ.

वैशंपायन उवाच—श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ।
युधिष्ठिरः शान्तनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥ १ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—યુધિષ્ઠિર સમગ્રપણાથી સર્વ ધર્મોને તથા પવિત્ર આખ્યાનોને સાંભળી ફરીને શંતનુના પુત્ર ભીષ્મને પૂછવા લાગ્યા કે, જગતમાં કોણ ઉત્તમ દેવ છે? અથવા શું એક ઉત્તમ આશ્રય રૂપ છે? અને કોને કોને સ્તુતિ કરનારા, અર્ચનારા માનવો કલ્યાણ પામે છે? સર્વ ધર્મોમાં કયો ધર્મ ઉત્તમ માનેલો છે અને શું જપનારો જીવ જન્મ સંસારના બંધનથી છૂટે છે? ભીષ્મ પિતામહ બોલ્યા-નિરંતર ઉઠીને સહસ્ર નામથી જગતના પ્રભુ, દેવોના દેવ, અનંત એવા પુરૂષોત્તમની સ્તુતિ કરનાર, અવિનાશી પુરૂષનેજ નિત્ય અર્ચનાર, ધ્યાન કરનાર, સ્તુતિ કરનાર, નમનાર અને તેનેજ યજનાર, પુરૂષ, નિત્ય આદિ તથા અંતરહિત સર્વ લોકોના મોટા ઇશ્વર અને લોકોના અધ્યક્ષ એવા વિષ્ણુની સ્તુતિ કરવાથી સર્વ દુઃખોને તજનાર થાય છે. જે ભક્તિથી સદા નર, બ્રહ્મણ્ય, સર્વ ધર્મને જાણનાર, લોકોની કીર્તિને વધારનાર, લોકોના નાથ, મોટા ભૂતરૂપ, સર્વ પ્રાણિઓની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ, કમળના જેવાં નેત્રવાળા કૃષ્ણનું આ સ્તોત્રથી અર્ચન કરવું એજ મેં સર્વ ધર્મોમાં અતિ અધિક ધર્મ માનેલો છે. હે ભૂપતે ! જે અતિ મોટું તેજ છે, જે અતિ મોટું તપ છે, જે અતિ મોટું બ્રહ્મ છે, જે પરમ આશ્રય સ્થાનરૂપ છે, જે પવિત્રોમાં પવિત્ર, મંગળોનાં મંગળરૂપ, દેવોના દૈવતરૂપ અને પ્રાણિઓના અવિનાશી પિતા છે, જેથી આદિયુગના આરંભમાં સર્વ પ્રાણિઓ થાય છે અને પાછાં જેમાં યુગોના ક્ષય વખતે પ્રલય પામે છે, તે લોકોના પ્રધાનરૂપ, જગતના નાથ

વિષ્ણુનાં જે હજાર નામ પાપના ભયને હણનાર છે તે મારાથી તમે સાંભળો. ઋષિઓએ
વિખ્યાત થયેલાં ગૌણ નામો કહેલાં છે તે તમને સંભળાવું છું.

વિષ્ણુસહસ્ર નામ સ્તોત્ર.

विश्वं विष्णुः वषट्कारो भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ भूतकृद् भूतभृत् भावो,
भूतात्मा भूतभावनः ॥ १ ॥ पूतात्मा परमात्मा च, मुक्तानां परमांगतिः
अव्ययः पुरुषः साक्षी क्षेत्रज्ञो क्षर एवच ॥ २ ॥ योगो योगविदां नेता
प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ नारसिंहवपुः श्रीमान् केशवः पुरुषोत्तमः ॥ ३ ॥ सर्वः
शर्वः शिवः स्थाणु र्भूतादि र्निधि रव्ययः ॥ सम्भवो भावनो भर्त्ता
प्रभवः प्रभु रीश्वरः ॥ ४ ॥ स्वयंम्भूः शम्भु रादित्यः पुष्कराक्षो महास्वनः॥
अनादिनिधनो धाता विधाता धातु रुत्तमः ॥ ५ ॥ अप्रमेयो हृषीकेशः
पद्मनाभो मरप्रभुः ॥ विश्वकर्मा मनु स्त्वष्टा स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः
॥ ६ ॥ अग्राह्यः शाश्वतः कृष्णो लोहिताक्षः प्रतर्दनः ॥ प्रभूत स्त्रिककु
ब्धाम पवित्रं मङ्गलं परम् ॥ ७ ॥ ईशानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः श्रेष्ठः
प्रजापतिः ॥ हिरण्यगर्भो भूगर्भो माधवो मधुसूदनः ॥ ८ ॥ ईश्वरो विक्रमी
धन्वी मेधावी विक्रमः क्रमः ॥ अनुत्तमो दुराधर्षः कृतज्ञः कृति रात्मवान्
॥ ९ ॥ सुरेशः शरणं शर्म विश्वरेताः प्रजाभवः अहः सम्वत्सरो व्यालः
प्रत्ययः सर्वदर्शनः ॥ १० ॥ अजः सर्वेश्वरः सिद्धः सिद्धिः सर्वादि रच्युतः
॥ १०० ॥ वृषाकपि रमेयात्मा सर्वयोगविनिःसृतः ॥ ११ ॥ वसु र्वसु-
मनाः सत्यः समात्मा सम्मितः समः ॥ अमोघः पुण्डरीकाक्षो वृषकर्मा
वृषाकृतिः ॥ १२ ॥ रुद्रो बहुशिरा बभ्रु र्विश्वयोनिः शुचिश्रवाः अमृतः
शाश्वतः स्थाणु र्वरारोहो महातपाः ॥ १३ ॥ सर्वगः सर्वत्रि द्भानु र्विश्व
क्सेनो जनार्दनः ॥ वेदो वेदविदव्यङ्गो वेदाङ्गो वेदवि त्कविः ॥ १४ ॥
लोकाध्यक्षः सुराध्यक्षो धर्माध्यक्षः कृताकृतः ॥ चतुरात्मा चतुर्व्यूह श्चतु-
र्दंष्ट्र श्चतुर्भुजः ॥ १५ ॥ भ्राजिष्णु र्भोजनं भोक्ता सहिष्णु र्जगरादिजः ॥
अनघो विजयो जेता विश्वयोनिः पुनर्वसुः ॥ १६ ॥ उपेंद्रो वामनः प्रांशु
रमोघः शुचि रूर्जितः अतीन्द्रः सङ्ग्रहः सर्गो धृतात्मा नियमो यमः ॥ १७॥
वेद्यो वैद्यः सदायोगी वीरहा माधवो मधुः ॥ अतीन्द्रियो महामायो
महोत्साहो महाबलः ॥ १८ ॥ महाबुद्धि र्महावीर्यो महाशक्ति र्महाद्युतिः
अनिर्देश्यवपुः श्रीमान् नमेयात्मा महाद्रिधृक् ॥ १९ ॥ महेश्वासो महीभर्त्ता

श्रीनिवासः सतांगतिः ॥ अनिरुद्धः सुरानन्दो गोविन्दो गोविदांपतिः ॥ २० ॥ मरीचिर्दमनो हंसः सुपर्णो भुजगोत्तमः ॥ हिरण्यनाभः सुतपाः पद्मनाभः प्रजापतिः ॥ २१ ॥ अमृत्युः सर्वदृक् सिंहः ॥ २०० ॥ सन्धाता सन्धिमान् स्थिरः ॥ अजो दुर्मर्षणः शास्ता विश्रुतात्मा सुरारिहा ॥ २२ ॥ गुरु गुरुत्तमो धाम सत्यः सत्यपराक्रमः ॥ निमिषो निमिषः स्रग्वीवाचस्पति रुदारधीः ॥ २३ ॥ अग्रणी ग्रामणीः श्रीमा न्न्यायो नेता समीरणः ॥ सहस्रमूर्द्धा विश्वात्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ २४ ॥ आवर्तनो निवृत्तात्मा सम्वृतः सम्प्रमर्दनः अहः सम्वर्तको वन्हि रनिलो धरणीधरः ॥ २५ ॥ सुप्रसादः, प्रसन्नात्मा विश्वधृग् विश्वभुग् विभुः ॥ सत्कर्त्ता सत्कृतिः साधु र्जन्हु र्नारायणो नरः ॥ २६ ॥ असंख्येयो प्रमेयात्मा विशिष्टः शिष्टकृ च्छुचिः ॥ सिद्धार्थः सिद्धसङ्कल्पः सिद्धिदः सिद्धिसाधनः ॥ २७ ॥ वृषाही वृषभो विष्णु र्वृषपर्वा वृषोदरः ॥ वर्द्धनो वर्द्धमान श्च विविक्तः श्रुतिसागरः ॥ २८ ॥ सुभुजो दुर्धरो वाग्मी महेन्द्रो वसुदो वसुः ॥ नैकरूपो बृहद्रूपः शिपिविष्टः प्रकाशनः ॥ २९ ॥ ओजस्तेजोद्युतिधरः प्रकाशात्मा प्रतापनः ॥ ऋद्धः स्पष्टाक्षरो मन्त्र श्चन्द्रांशु र्भास्करद्युतिः ॥ ३० ॥ अमृतांशूद्भवो भानुः शशविन्दुः सुरेश्वरः ॥ औषधं जगतःसेतुः सत्यधर्मपराक्रमः ॥ ३१ ॥ भूतभव्यभवन्नाथः पवनः पावनो नलः ॥ कामहा कामकृत् कान्तः कामः कामप्रदः प्रभुः ॥ ३२ ॥ युगादिकृद् ॥ ३०० ॥ युगावर्तो नैकमायो महाशनः अदृश्यो व्यक्तरूप श्च सहस्रजित् अनन्तजित् ॥ ३३ ॥ इष्टो विशिष्टः शिष्टेष्टः शिखण्डी नहुषोवृषः ॥ क्रोधहा क्रोधकृत कर्त्ता विश्वबाहु र्महीधरः ॥ ३४ ॥ अच्युतः प्रथितः प्राणः; प्राणदो वासवानुजः ॥ अपांनिधि रधिष्ठान मप्रमत्तः प्रतिष्ठितः ॥ ३५ ॥ स्कन्दः स्कन्दधरो धुर्यो वरदो वायुवाहनः ॥ वासुदेवो बृहद्भानु रादिदेवः पुरन्दरः ॥ ३६ ॥ अशोक स्तारणः स्तारः शूरः शौरि र्जनेश्वरः ॥ अनुकूलः शतावर्त्तः पद्मी पद्म निभेक्षणः ॥ ३७ ॥ पद्मनाभो रविन्दाक्षः पद्मगर्भः शरीरभृत् महर्द्धिरृद्धो वृद्धात्मा महाक्षो गरुडध्वजः ॥ ३८ ॥ अतुलः शरभो भीमः समयज्ञो हावि र्हरिः ॥ सर्व लक्षणलक्षण्यो लक्ष्मीवान् समितिंजयः ॥ ३९ ॥ विक्षरो रोहितो मार्गो हेतु र्दामोदरः सहः महीधरो महाभागो वेगवान् अमिताशनः ॥ ४० ॥ उद्भवः क्षोभणो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः ॥

करणं कारणं कर्त्ता विकर्त्ता गहनो गुहः ॥ ४१ ॥ व्यवसायो व्यवस्थानः संस्थानः स्थानदो ध्रुवः ॥ परर्द्धिः परमः स्पष्टः स्तुष्टः पुष्टः शुभेक्षणः ॥ ४२ ॥ रामो विरामो विरजो मार्गो नेयो नयो ऽनयः ॥ ४०० ॥ वीरः शक्तिमतां श्रेष्ठो धर्मो धर्मविदुत्तमः ॥ ४३ ॥ वैकुंठः पुरुषः प्राणः प्राणदः प्रणवः पृथुः ॥ हिरण्यगर्भः शत्रुघ्नो व्याप्तो वायु रधोक्षजः ॥ ४४ ॥ ऋतुः सुदर्शनः कालः परमेष्ठी परिग्रहः ॥ उग्रः सम्वत्सरो दक्षो विश्रामो विश्व-दक्षिणः ॥ ४५ ॥ विस्तारः स्थावरः स्थाणुः प्रमाणं बीज मव्ययम् ॥ अर्थो नर्थो महाकोशो महाभोगो महाधनः ॥ ४६ ॥ अनिर्विण्णः स्थविष्ठो भूः धर्मयूपो महामखः ॥ नक्षत्रनेमि र्नक्षत्री क्षमः क्षामः समीहनः ॥ ४७ ॥ यज्ञ इज्यो महेज्य श्च क्रतुः सत्रं सतांगतिः सर्वदर्शी विमुक्तात्मा सर्वज्ञो ज्ञान मुत्तमम् ॥ ४८ ॥ सुव्रतः सुमुखः सूक्ष्मः सुघोषः सुखदः सुहृत् मनोहरो जीतक्रोधो वीरबाहु र्विदारणः ॥ ४९ ॥ स्वापनः स्ववशो व्यापी नैकात्मा नैककर्मकृत् ॥ वत्सरो वत्सलो वत्सी रत्नगर्भो धनेश्वरः ॥ ५० ॥ धर्मगुब् धर्मकृद् धर्मी सदसत् क्षर मक्षरम् अविज्ञाता सहस्रांशुर्विधाता कृतलक्षणः ॥ ५१ ॥ गभस्तिनेमिः सत्वस्थः सिंहो भूतमहेश्वरः ॥ आदिदेवो महादेवो देवेशो देवभृ द्गुरुः ॥ ५२ ॥ उत्तरो गोपति र्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः ॥ शरीरभूतभृद् भोक्ता ॥ ५०० ॥ कपीन्द्रो भूरिदक्षिणः ॥ ५३ ॥ सोमपो मृतपः सोमः पुरुजित् पुरुसत्तमः ॥ विनयो जयः सत्यसन्धो दाशार्हः सात्वतांपतिः ॥ ५४ ॥ जीवो विनयिता साक्षी मुकुन्दो मित-विक्रमः ॥ अम्भोनिधि रनन्तात्मा महोदधिशयोऽन्तकः ॥ ५५ ॥ अजो महार्हः स्वाभाव्यो जितामित्रः प्रमोदनः ॥ आनन्दो नन्दनो नन्दः सत्य-धर्मा त्रिविक्रमः ॥ ५६ ॥ महर्षिः कपिलाचार्यः कृतज्ञो मेदिनीपतिः ॥ त्रिपद स्त्रिपदाध्यक्षो महाशृङ्गः कृतान्तकृत् ॥ ५७ ॥ महावराहो गोविन्दः सुषेणः कनकांगदी ॥ गुह्यो गभीरो गहनो गुप्त श्चक्रगदाधरः ॥ ५८ ॥ वेधाः स्वा-ङ्गो, जितः कृष्णो दृढः सङ्कर्षणो च्युतः ॥ वरुणो वारुणो वृक्षः पुष्कराक्षो महामनाः ॥ ५९ ॥ भगवान् भगहा नन्दी वनमाली हलायुधः ॥ आदित्यो ज्योति रादित्यः सहिष्णु र्गतिसत्तमः ॥ ६० ॥ सुधन्वा खण्डपरशु र्दारुणो द्रविणप्रदः दिवस्पृक् सर्वदृग् व्यासो वाचस्पति रयोनिजः ॥ ६१ ॥ त्रि-सामा सामगः साम निर्वाणं भेषजं भिषक् ॥ संन्यासकृच्छमः शान्तो

निष्ठा शान्तिः परायणम् ॥ ६२ ॥ शुभांगः शान्तिदः स्रष्टा कुमुदः कुवलेशयः गोहितो गोपति र्गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः ॥ ६३ ॥ अनिवर्ती निवृत्तात्मा संक्षेप्ता क्षेमकृ च्छिवः ॥ ६०॥ श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासः श्रीपतिः श्रीमतांवरः ॥ ६४ ॥ श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः श्रीनिधिः श्रीविभावनः ॥ श्रीधरः श्रीकरः श्रेयः श्रीमांल्लोकत्रयाश्रयः ॥ ६५ ॥ स्वक्षः स्वंगः शतानन्दो नन्दि ज्योतिर्गणेश्वरः ॥ विजितात्मा विधेयात्मा सत्कीर्ति श्छिन्नसंशयः ॥ ६६ ॥ उदीर्णः सर्वतश्चक्षु रनीशः शाश्वतः स्थिरः ॥ भूशयो भूषणो भूति र्विशोकः शोकनाशनः ॥ ६७ ॥ अर्चिष्मान र्चितः कुम्भो विशुद्धात्मा विशोधनः ॥ अनिरुद्धो प्रतिरथः प्रद्युम्नो मितविक्रमः ॥ ६८ ॥ कालनेमिनिहा वीरः शूरः शौरि र्जनेश्वरः ॥ त्रिलोकात्मा त्रिलोकेशः केशवः केशिहाहरि ॥ ६९ ॥ कामदेवः कामपालः कामी कान्तः कृतागमः अनिर्देश्यवपु र्विष्णु र्वीरो नन्तो धनंजयः ॥ ७० ॥ ब्रह्मण्यो ब्रह्मकृद् ब्रह्मा ब्रह्म ब्रह्मविवर्द्धनः ॥ ब्रह्मविद् ब्राह्मणो ब्रह्मी ब्रह्मज्ञो ब्राह्मणप्रियः ॥ ७१ ॥ महाक्रमो महाकर्मा महातेजा महोरगः ॥ महाक्रतु र्महायज्वा महायज्ञो महाहविः ॥ ७२ ॥ स्तव्यः स्तवप्रियः स्तोत्र स्तुति स्तोता रणप्रियः ॥ पूर्णः पूरयिता पुण्यः पुण्यकीर्त्ति रनामयः ॥ ७३ ॥ मनोजव स्तीर्थकरो वसुरेता वसुप्रदः ॥ वसुप्रदो वासुदेवो वसु र्वसुमना हविः ॥ ७४ ॥ सद्गतिः सत्कृतिः ॥ ७०० ॥सत्ता सद्भूतिः सत्परायणः ॥ शूरसेनोः यदुश्रेष्ठः सन्निवासः सुयामुनः ॥७५॥भूतावासो वासुदेवः सर्वासुनिलयोऽनलः ॥ दर्पहा दर्पदो दृप्तो दुर्धरो था पराजितः ॥ ७६ ॥ विश्वमूर्त्ति महामूर्ति र्दीप्तमूर्ति रमूर्तिमान् अनेकमूर्त्ति रव्यक्तः शतमूर्त्तिः शताननः ॥ ७७ ॥ एकोनैकः सवः कः किंः यत्तत्पद मनुत्तमम् ॥ लोकबन्धु र्लोकनाथो माधवो भक्तवत्सलः ॥ ७८ ॥ सुवर्णवर्णो हेमांगो वरांग श्चन्दनांगदी ॥ वीरहा विषमः शून्यो घृताशी रचल श्चलः ॥ ७९ ॥ अमानी मानदो मान्यो लोकस्वामि त्रिलोकधृत् सुमेधामेधजो धन्यः सत्यमेधा धराधरः ॥ ८० ॥ तेजो वृषो द्युतिधरः सर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ प्रग्रहो निग्रहो व्यग्रो नैकशृंगो गदाग्रजः ॥ ८१ ॥ चतुर्मूर्त्ति श्चतुर्बाहु चतुर्व्यूह श्चतुर्गतिः ॥ चतुरात्मा चतुर्भाव श्चतुर्वेदवि देकपात् ॥ ८२ ॥ समावर्तो निवृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः ॥ दुर्लभो दुर्गमो दुर्गो दुरावासो दुरारिहा ॥ ८३ ॥ शुभांगो लोकसारंगः सुतन्तु स्तन्तुवर्द्धनः

॥ इन्द्रकर्मा महाकर्मा कृतकर्मा कृतागमः ॥ ८४ ॥ उद्भवः सुन्दरः सुन्दो रत्ननाभः सुलोचनः ॥ अर्को वाजसनः शृंगी जयन्त सर्वविज्जयी ॥ ८५ ॥ सुवर्णबिन्दु ॥ ८०० ॥ रक्षोभ्यः सर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ महाह्रदो महागर्त्तो महाभूतो महानिधिः ॥ ८६ ॥ कुमुदः कुन्दरः कुन्दः पर्जन्यः पावनो निलः ॥ अमृतांशो मृतवपुः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ॥ ८७ ॥ सुलभः सुव्रतः सिद्धः शत्रुजि च्छत्रुतापनः ॥ न्यग्रोधोदुम्बरोश्वत्थ श्चाणूरान्ध्रनिषूदनः ॥ ८८ ॥ सहस्रार्चिः सप्तजिह्वः सप्तैधाः सप्तवाहनः ॥ अमूर्ति रनघो चिन्त्यो भयकृद् भयनाशनः ॥ ८९ ॥ अणु र्बृहत् कृशः स्थूलो गुणभृ न्निर्गुणो महान् ॥ अधृतः स्वधृतः स्वास्यः प्राग्वंशो वंशवर्द्धनः ॥ ९० ॥ भारभृत् कथितो योगी योगीशः सर्वकामदः ॥ आश्रमः श्रमणः क्षामः सुपर्णो वायुवाहनः ॥ ९१ ॥ धनुर्धरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिता दमः ॥ अपराजितः सर्वसहो नियन्ता नियमो यमः ॥ ९२ ॥ सत्त्ववान् सात्त्विक सत्यः सत्यधर्मपरायणः ॥ अभिप्रायः प्रियार्होऽर्हः प्रियकृत् प्रीतिवर्धनः ॥ ९३ ॥ विहायसगति र्ज्योतिः सुरुचि र्हुतभुग् विभुः ॥ रवि र्विरोचनः सूर्यः सविता रविलोचनः ॥ ९४ ॥ अनन्तो हुतभुग् भोक्ता सुखदो नैकदो ग्रजः ॥ अनिर्विण्णः सदामर्षी लोकाधिष्ठान मद्भुतः ॥ ९५ ॥ सनात् सनातनतमः कपिलः कपि रव्ययः ॥ ९०० ॥ स्वस्तिदः स्वस्तिकृत् स्वस्ति स्वस्तिभुक्‍ स्वस्तिदक्षिणः ॥ ९६ ॥ अरौद्रः कुण्डली चक्री विक्र म्यूर्जितशासनः ॥ शब्दातिगः शब्दसहः शिशिरः शर्वरीकरः ॥ ९७ ॥ अक्रूरः पेशलो दक्षो दाक्षिणः क्षमिणांवरः ॥ विद्वत्तमो वीतभयः पुण्यश्रवणकीर्त्तनः ॥ ९८ ॥ उत्तारणो दुष्कृतिहा पुण्यो दुःस्वप्ननाशनः ॥ वीरहा रक्षणः सन्तो जीवनः पर्यवस्थितः ॥ ९९ ॥ अनन्तरूपो नन्तश्री र्जितमन्यु र्भयापहः ॥ चतुरस्रो गभीरात्मा विदिशो व्यादिशो दिशः, ॥ १०० ॥ अनादि र्भू र्भुवो लक्ष्मीः सुवीरो रुचिरांगदः ॥ जननो जनजन्मादि र्भीमो भीमपराक्रमः ॥ १०१ ॥ आधारनिलयो धाता पुष्पहासः प्रजागरः ॥ ऊर्ध्वगः सत्पथाचारः प्राणदः प्रणवः पणः ॥ १०२ ॥ प्रमाणं प्राणनिलयः प्राणभृत् प्राणजीवनः ॥ तत्त्वं तत्त्व विदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः ॥ १०३ ॥ भूर्भुवः स्वस्तरु स्तारः सविताप्रपितामहः ॥ यज्ञो यज्ञपति र्यज्वा यज्ञांगो यज्ञवाहनः ॥ १०४ ॥ यज्ञभृद् यज्ञी यज्ञभुग् यज्ञसाधनः ॥ यज्ञान्तकृद् यज्ञगुह्य मन्न मन्नाद एवच ॥ १०५ ॥

आत्मयोनिः स्वयंजातो वैखानः सामगायनः ॥ देवकीनन्दनः स्रष्टा क्षितीशः पापनाशनः ॥ १०६ ॥ शंखभृन्नन्दकी चक्री शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ॥ रथांगपाणिरक्षोभ्यः सर्वप्रहरणायुधः ॥ १०७ ॥ १००० ॥

આ કીર્તન કરવા યોગ્ય, મહાત્મા કેશવનાં દિવ્ય હજાર નામ આ પ્રમાણે સમગ્રપણે કહ્યાં, જે માણસ નિત્ય આ સાંભળે છે અને જે કહે છે તે અહિં તથા પરલોકમાં કશું અકલ્યાણ પામતો નથી. બ્રાહ્મણ વેદાંતને જાણનાર થાય છે, ક્ષત્રિય જયવાન્ થાય છે, વૈશ્ય ધનથી સમૃદ્ધિવાળો થાય છે અને શૂદ્ર સુખ પામે છે, ધર્મની ઇચ્છાવાળો ધર્મ પામે છે, ધનની ઇચ્છાવાળો ધન પામે છે, કામની ઇચ્છાવાળો કામોને પામે છે તથા પ્રજાની ઇચ્છાવાળો પ્રજાને પામે છે. જે ભક્તિમાન્, પવિત્ર, વાસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણનાં આ હજાર નામ, તેમાં મન રાખી બોલે છે તે મોટા યશને અને જ્ઞાતિના પ્રધાનપણાને પામે છે, અચળ એવી લક્ષ્મીને પામે છે તથા ઉત્તમ શ્રેય પામે છે. ક્યાંય ભય પામતો નથી અને પરાક્રમ તથા તેજને પામે છે. તેમ રોગરહિત, કાંતિવાળો અને રૂપ તથા ગુણવાળો થાય છે. રોગથી પીડિત રોગથી છૂટે છે, બંધન પામેલો બંધનથી મૂકાય છે. ભય પામેલો ભયથી છૂટે છે અને આપત્તિ પામેલો આપત્તિથી મુક્ત થાય છે, નિત્ય ભક્તિવાળો પુરૂષ પુરૂષોત્તમની હજાર નામથી સ્તુતિ કરવાથી ઝટ દુઃખોને તરી જાય છે. વસુદેવના પુત્રના આશ્રયવાળો, વાસુદેવમાં તત્પર મનુષ્ય સર્વ પાપથી રહિત મનવાળો થઇ સનાતન બ્રહ્મને પામે છે. કોઈ ઠેકણે વસુદેવના પુત્રના ભક્તોનું અશુભ થતું નથી; તેમ જન્મ, મૃત્યુ વૃદ્ધતા અને રોગોનો ત્રાસ થતો નથી. આ સ્તોત્રને ભણનાર, શ્રદ્ધા તથા ભક્તિવાળો, પોતાનાં સુખ, ક્ષમા, લક્ષ્મી, ધૈર્ય, સ્મરણ અને કાંતિથી યુક્ત થાય છે. પુરૂષોત્તમમાં ભક્તિવાળા, પુણ્ય કરનારાઓને નથી ક્રોધ, નથી મત્સરતા, નથી લોભ અને નથી અશુભ બુદ્ધિ થતી. મહાત્મા વસુદેવના પુત્રના પરાક્રમથી ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર સહિત સ્વર્ગ, આકાશ, દિશા, પૃથ્વી અને મહાસાગર સર્વ ધારણ કરેલાં છે. આ સુર, અસુર અને ગંધર્વો સહિત યક્ષ, ઉરગ તથા રાક્ષસો સહિત જંગમ, સ્થાવર સહિત જગત્ કૃષ્ણના વશપણામાં વર્તે છે. ઇંદ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, સત્વ, તેજ બળ ધૈર્ય, શરીર અને શરીરને જાણનાર સર્વ વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ રૂપ કહેવાય છે.

સર્વ શાસ્ત્રોમાં આચાર પ્રથમ કલ્પાય છે. આચાર પ્રથમ ધર્મ છે અને ધર્મના પ્રભુ અચ્યુત અવિનાશી કૃષ્ણ છે. ઋષિઓ પિતૃઓ, દેવો, મહાભૂતો, ધાતુઓ અને જંગમ સ્થાવર જગત્ નારાયણથી થયું છે. યોગ, જ્ઞાન, સાંખ્ય વિદ્યાઓ, શિલ્પ કારિગરી વગેરે કર્મ, વેદો તથા શાસ્ત્રો એ સર્વ વિજ્ઞાન, કૃષ્ણથી થયેલ છે. એક વિષ્ણુ, મોટા ભૂતરૂપ છે અને બીજાં જુદાં અનેક ભૂતો છે તે સર્વ ભૂતોના આત્મારૂપ, વિશ્વનું ભોગવનારા, અવિનાશી વ્યાપીને ત્રણ લોકને ભોગવે છે. જે પુરૂષ શ્રેય તથા સુખોને પામવા ઇચ્છતો હોય તેણે વ્યાસે કહેલાં ભગવાન્ વિષ્ણુના સ્તોત્રનો પાઠ કરવો, જેઓ જગત્‌ના ઇશ્વર, જન્મરહિત, જગત્‌ની ઉત્પત્તિ અને નાશરૂપ, કમળના જેવાં નેત્રવાળા દેવ કૃષ્ણને ભજે છે તેઓ પરાભવ પામતા નથી.

विश्वेश्वरमजं देवं जगतः प्रभवाप्ययम् ।
भजन्ति ये पुष्कराक्षं न ते यान्ति पराभवम् ॥

इतिश्री महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यमनुशासनपर्वणि दानधर्मे विष्णुसहस्रनामकथने एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४९॥

અધ્યાય ૧૫૦ મો. ગજેન્દ્ર મોક્ષ.

शतानीक उवाच—मया हि देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ।
श्रुत्वाः संभूतयः सर्वा गदतस्तव सुव्रत ॥ ७ ॥

શતાનીક પૂછવા લાગ્યા—હે સુવ્રત ! મેં તમારા કહેવાથી દેવતાઓના દેવ, ઘણા તેજવાળા વિષ્ણુના સર્વ જન્મ સાંભળ્યા છે. હવે જો ભગવાન્ એવા આપ પ્રસન્ન છો અને જો મારા ઉપર અનુગ્રહ કરવો છે તો હું મનુષ્યોનાં દુષ્ટ સ્વપ્નોને નાશ પમાડનારૂં વ્રત સાંભળવા ઇચ્છું છું. હે ભૃગુકુળમાં થયેલા મહાભાગ ! જે સારાં નઠારાં અને ગુણવાળાં ફળ આપે છે, વળી જે મનુષ્યોનાં અતિ શુભને આપનાર, પુણ્યરૂપ, પવિત્ર તથા દુષ્ટ સ્વપ્નોને શમાવનાર હોય તે મને વિસ્તારથી કહો. શૌનક—હે મહાભાગ ! આજ ધર્મરાજાના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે ધર્મધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મપિતામહને પૂછ્યું હતું. પછી ભીષ્મપિતા બોલ્યા કે હું આદિ પુરૂષ, ઇશ્વર, પ્રાચીન, સત્યરૂપ, એક અક્ષર બ્રહ્મરૂપ, વ્યક્ત અવ્યક્તરૂપ, સનાતન, સત્ય તથા અસત્ય જે વિશ્વ છે તે રૂપ, નિત્ય, સાચા ખોટાથી પર, ઉત્તમ, ઉત્તમોમાં પણ ઉત્તમ, અતિ પુરાણ એવા નાશરહિત, માંગલ્યરૂપ, મંગળ, વ્યાપક, પૂજ્ય, નિષ્પાપ. પવિત્ર, ચરાચરના ગુરૂ, દુઃખોને હણનાર અને ઇંદ્રિયોના નિયંતા એવા કૃષ્ણને નમન કરી. મહા પુણ્યરૂપ વેદવ્યાસે કહેલું કહું છું કે જે કહેવાથી અને સાંભળવાથી સર્વ પાપ નાશ પામે છે. નારાયણની સમાન દેવ થયેલો નથી અને થનાર નથી. આ સત્ય વચનથી હું સર્વ કાર્યો સાધુછું તેને બહુ મંત્રો વડે શું ? અને બહુ વ્રતોવડે શું ? 'નમો નારાયણાય' એ મંત્ર સર્વ કાર્યને સાધનાર છે. હે મહર્ષે ! બેટના મધ્યમાં ગંધવતીએ બહુ જાણનાર, આત્મજ્ઞાની પરમ ઉદાર પુત્રને પરાશરથી જન્મ આપ્યો હતો તે અજ્ઞાન રૂપ અંધકારને હરનારા વ્યાસને નમસ્કાર છે. વળી જેના પ્રસાદથી હું આ નારાયણની કથા કહુંછું તે અતિ તેજસ્વી ભગવાન્ વ્યાસને નમું છું. સિદ્ધ રાજર્ષિ જનમેજયે પુરાણ કહેવામાં કુશળ, બેઠેલા વૈશંપાયનને આ અર્થ પૂછયો હતો. જનમેજય બોલ્યા—શું જપનારો પાપથી છૂટે છે અને શું જપનાર સુખ પામે છે? હે માનને આપનાર ! હું દુઃસ્વપ્નને નાશ પમાડનારૂં તથા પુણ્યકારી હોય તે સાંભળવા ઇચ્છું છું. વૈશંપાયન બોલ્યા—પૂર્વે આ પ્રમાણે તમારા પિતામહે વ્રતવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મને પ્રશ્ન પુછયો હતો તે હું તમને કહું છું. મહા બુદ્ધિવાળા, સર્વ શસ્ત્રોમાં કુશળ એવા દેવના સરખા વ્રતવાળા ભીષ્મને નમી વિનયથી યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ભયંકર પદાર્થને જોઇ ચતુર મનુષ્યે દુઃસ્વપ્ન મટાડનાર કયો જપ જપવો અને શું સાંભળવું ? પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને જેને મનુષ્યે નમવું તે, વળી નિરંતર શું ધ્યાન કરવું ? શું સદા પૂજવું તે તથા જેથી મારી બુદ્ધિનો ભેદ ન થાય તે હું પિતામહના પ્રસાદથી સાંભળવા ઇચ્છું છું માટે મને કહો.

ભીષ્મ બોલ્યા—હે મહાબાહો હે રાજન્ ! નિત્ય મનુષ્યોએ સાવધાન થઇ જે જપવા યોગ્ય છે તથા જે દુઃસ્વપ્ન થયું હોય તેને શાંતિ આપનાર છે તે હું કહું છું માટે સાંભળ.

.એ ક્લેશરહિત કર્મવાળા શ્રીકૃષ્ણનો ગજેંદ્રના મોક્ષવાળો પુણ્ય પ્રાચીન ઇતિહાસ આ રીતે કહેવાય છે. સૂર્યના સરખી કાંતિવાળા, પર્વતોના રાજા મેરુનો પુત્ર, શ્રીમાન્ સર્વ રત્નમય ત્રિકૂટ નામે પર્વત છે, જેનાં નિર્મળ શિલાઓનાં તળિયાં ક્ષીરસાગરના જળનાં મોજાંઓના અગ્રભાગથી ધોવાએલાં છે, જે સમુદ્રને ભેદીને ઉત્પન્ન થયો છે, જે દેવર્ષિઓના સમૂહોએ સેવેલો, અપ્સરાઓથી વિંટાયલો, શોભિત, ઝરણાંઓથી આકુળ અને ગંધર્વ, કિન્નર, યક્ષ, સિદ્ધ, ચારણ, નાગ, મૃગ, સિંહ તથા મ્હોટા હસ્તિયોથી વિંટાએલા ભાગવાળો ભાસે છે; જે પુન્નાગ, કર્ણિકાર, બીલી, દિવ્ય આટલા વૃક્ષ, આંબા, નિંબ, કદંબ, ચંદન, અગરુ, ચંપા, તાલ, તમાલ, અર્જુન વૃક્ષ, બકુલ, ડોલરનાં પુષ્પ, સરલ, દેવદારૂ, મંદારનાં કુસુમો અને બીજાં સર્વ તરફ રહેલાં પારિજાત તથા એવાં બહુ પ્રકારનાં વૃક્ષોવડે સર્વ તરફથી શોભિત છે, વળી જૂદી જૂદી ધાતુઓનાં ચિન્હવાળાં ચોતરફથી સજતારાં સુંદર કાંતિવાળાં શિખરો ત્રણ વિસ્તારવાળાં શિરોથી મૃગ વાનર સિંહ અને સદા મદવાળા હસ્તિયોથી શોભિત છે; તેનું એક શિખર સુવર્ણમય જીવજીવક પક્ષિયોના શબ્દવાળું અને ચકોર તથા મયૂરોના નાદવાળું છે, જેને સૂર્ય સેવે છે. બીજું રૂપાનું શિખર જૂદા જૂદા પ્રકારનાં પુષ્પોથી વ્યાપ્ત ને જૂદાં જૂદાં શિખરોથી આકુળ છે, જેને ચંદ્રમા સેવે છે. ત્રીજું બ્રહ્માના નિવાસરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તમ શિખર શ્વેત મેઘ સરખું, હિમના સમૂહ સરખું, હીરા, ઇંદ્રનીલ અને વૈડૂર્યના તેજવડે આકાશને શોભાવનાર, પદ્મરાગ રત્નની સમાન કાંતિવાળું અને તારાના સમૂહથી યુક્ત છે. એ શિખરને, કરેલા ઉપકારને હરનારા, ક્રૂર, નાસ્તિકો, લોકમાં જેઓએ તપ કરેલું નથી જેઓ પાપને કરનારા નરો છે અને જેઓએ ગોવિંદની આરાધના નથી કરેલી તેઓ જોતા નથી. તે શિખરવાળા પર્વતના પૃષ્ઠ ભાગમાં સુવર્ણ સરખાં કમળવાળું; કારંડવ પક્ષિયોથી યુક્ત; રાજહંસોથી શોભિતું, મત્ત ભ્રમરોના શબ્દવાળું, ચકોર તથા મોરના નાદવાળું, કમળ, ઉત્પલ, કલ્હાર અને પુંડરીકથી શોભિત, કુમુદ તથા સુવર્ણરૂપ સો પાંખડીઓવાળાં કમળોથી શોભિત, મરકતમણિ સરખી કાંતિવાળાં પદ્મ, સુવર્ણના સરખાં પુષ્પો અને પોલા તથા નક્કર વાંસની ઝુંડોવડે ચોતરફથી વિંટાએલું અતિ અદ્ભુત મોટાં સ્થાનવાળું અને વિચિત્ર શિખરોથી આકુલ સરોવર છે. એ સરોવર પ્રમાણમાં સો યોજન વિસ્તારવાળું, દશ યોજન પોહોળું અને પાંચ યોજન મથાળાવાળું છે. તેમ હે રાજન્! હિમના કટકા સરખાં જળવાળું, સારા સ્વાદવાળું તથા અમૃતની ઉપમા અપાય એવું છે. વળી ત્રણ લોકમાં પ્રથમ ન જોયેલું ઉત્તમ એવું જે સર છે તે અતિ નિર્મળ દિવ્ય સર દેવતાઓને દુર્લભ છે. શરદ્ ઋતુના આકાશ સરખું નિર્મળ તે ખોદાવ્યાથી બમણું ઉંડું છે, જેમાંથી દેવતાઓની ભેટ કરવા સિદ્ધ પુરૂષો કમળ મેળવે છે, તે સરોવરમાં જળની માહે રહેનાર, દુષ્ટ આત્માવાળો, રૂપ રહિત, હસ્તિ, દુઃખે પરભવ પમાડી શકાય એવો મહા બળવાન્ ગ્રાહ રહેતો હતો. એ પછી કોઇ વખતે તૃષાથી પીડિત જળને ઇચ્છનારો, મદને ઝરનાર, હાથણીઓથી વિંટાએલો, હસ્તિયોનાં યૂથોનો પતિ, દાંતવડે જેનું ઉજ્વળ મુખ છે એવો, મદના ગંધથી વાસને ઉત્પન્ન કરતો, આંજણના સરખો શ્યામ, ઐરાવત હાથીની જેને ઉપમા અપાય એવો, મદથી ચલિત નેત્રવાળો અને મહાન્ એવો હાથી જાણે પગથી ગતિ કરનારો પર્વત હોય તેમ આવ્યો. તૃષાતુર થયેલો પાન કરવાની ઇચ્છાવાળો તે સરોવરમાં ઉતર્યો. જ્યારે તે, તેનું પાણી પીતો હતો ત્યારે ગ્રાહ આવ્યો. હાથણીઓના જોતાં અને અતિ દારૂણ બૂમ પાડતાં કમળના વનમાં અતિ લીન થયેલા અને યૂથના મધ્યમાં રહેલા હાથીને તેણે પકડ્યો. પછી જેનું શરીર

નથી જણાતું નથી એવા ગ્રાહે કમળના વનમાં લઈ જવા માંડ્યો. આ સમયે હાથી તીર તરફ ખેંચવા લાગ્યો તથા ગ્રાહ જળ તરફ ખેંચવા મંડ્યો, તે બંનેનું અતિ ઘોર યુદ્ધ દેવતાઓનાં હજાર વર્ષ સુધી ચાલ્યું. વરુણના પાશથી યુક્ત થએલા હાથીને પ્રયત્ન તથા ગતિ રહિત કર્યો અને દઢ ઘોર, પાશથી વિંટાતો તે જેની મહાશક્તિ પ્રકાશિત થયેલી છે એવો, મ્હોટા શબ્દ કરી બૂમ પાડતો, વ્યથા પામેલો, ઉત્સાહ રહિત થયેલો અને ઘોર કર્મે ગ્રહણ કરેલો, ઘણી આપત્તિને પામેલો હરિને સંભારવા લાગ્યો. નારાયણને પરાયણ અને સદા તેજ દેવને સર્વાત્માથી શરણ પામેલો, એકાગ્ર થએલો અનેક જન્માંતરના અભ્યાસથી ગરૂડ જેની ધ્વજામાં છે એવા શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિવાળો અને શુદ્ધ અંતઃકરણે જેના મનને વશ કરેલું છે એવો તે ઉત્તમ હસ્તિ કેશવ ભગવાનથી બીજા દેવને પૂજતો ન હતો; તેથી મન વડે-દિશાઓરૂપ બાહુવાળા, સર્વ મસ્તકોવાળા, પૃથ્વીરૂપ પગવાળા, આકાશરૂપ ઉદરવાળા, સૂર્ય અને ચંદ્રરૂપ નેત્રવાળા, અનંત, સર્વ તરફ મુખવાળા, પ્રાણિઓના આત્મારૂપ, મેઘના સરખી કાંતિવાળા, શંખ, ચક્ર અને ગદાને ધારણ કરનાર, હજાર શુભ નામવાળા, આદિદેવ, અજન્મા તથા વ્યાપક એવા હરિને સંભારી નૈવેદ્ય કરી શ્રીકૃષ્ણનું સ્તવન કરી સુંઢના આગલા ભાગવડે સુવર્ણમય ઉત્તમ કમળ ગ્રહણ કરી આપત્તિથી મોક્ષને ઇચ્છતો સ્તુતિ ઉચ્ચારવા લાગ્યો.

ગજેન્દ્ર બોલ્યો—મૂળ પ્રકૃતિરૂપ, ન જીતાએલા, મહાત્મા, અનાશ્રિત અને સ્પૃહા રહિત એવા દેવને વારંવાર નમસ્કાર છે. આદિ બીજરૂપ, ઋષિપુત્ર, પ્રવર્તાવનાર, અનંત, એક અને ન જણાતા એવા દેવને ફરી ફરી નમું છું. ગુહ્ય, ગૂઢ, ગુણરૂપ અને ગુણધર્મિને નમન છે. તર્કમાં ન આવે અને પ્રમાણમાં ન આવે તથા જેની તુલ્ય કોઇ નથી એવા વિષ્ણુને નમસ્કાર છે. શિવને તથા શાંત, નિશ્ચયરૂપ, યશસ્વી અને સનાતન દેવને નમન છે. પૂર્વ તથા પુરાણ પુરૂષને નમસ્કાર છે જેથી જગતની સ્થિતિ છે તેને નમસ્કાર છે. ગોવિંદને નમસ્કાર, કમળ જેની નાભિમાં થયેલું છે તેને નમસ્કાર; સાંખ્ય તથા યોગ જેથી થયેલાં છે તેને નમસ્કાર; જગતના ઇશ્વર, શિવરૂપ અને હરિ એવા શવને નમસ્કાર છે; નિર્ગુણ અને ગુણાત્મા જે દેવ છે તેને નમસ્કાર તથા દેવોના પતિ એવા નારાયણ દેવને નમસ્કાર છે. વામન થયેલા, ઘણા પરાક્રમી એવા નારાયણને વારંવાર નમસ્કાર છે. શંખ, ચક્ર, તરવાર, અને ગદાને ધારણ કરનારા જે પુરૂષોત્તમ છે તેને ગુહ્ય, વેદના સ્થાનરૂપ, મ્હોટા ઉદરવાળા દૈત્યને નાશ પમાડનાર, સિંહરૂપ, ચાર ભુજાવાળા, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર મુનિ અને ચારણોએ સ્તુતિ કરેલા, દેવોમાં ઉત્તમ, વરને આપનાર અને નાશ રહિત એવા ઇશ્વરને મારા નમસ્કાર છે. નાગના અધિપતિ શેષની ફણાપર શયન તથા આસન જેને અતિ પ્રિય છે એવા, ગોક્ષીર, સુવર્ણ, પોપટ અને સ્યામ જેવા ઉત્તમ જેનાં પીળાં વસ્ત્રો છે, સુંદર જેનો મુકુટ છે એવા, મધુ તથા કૈટભને નાશ પમાડનાર, વિશ્વરૂપ અને ક્ષયરહિત એવા દેવને તેમજ વળી નાભીમાં થયેલા કમળરૂપ જેનું આસન છે એવા બ્રહ્માએ સ્તુતિ કરેલા, ક્ષીર સમુદ્રમાં જેનું સ્થાન છે એવા, યશને ધારણ કરનાર, જૂદા જૂદા પ્રકારના વિચિત્ર મુકુટ ને બાજુબંધથી શોભિત, યોગના ઇશ્વર તથા રજોગુણ રહિત એવા દેવને પ્રણામ નમન છે. જેને ભક્તિ પ્રિય છે, જેનું ઉત્તમ કાંતિવાળું સુદર્શન ચક્ર છે, પ્રફુલ્લિત કમળના સરખાં પહોળાં તથા લાંબાં જેનાં નેત્ર છે અને દેવોના અધિપતિનાં વિઘ્નો શાંત કરવામાં જે [illegible] યોગોના નિયંતા, વરને આપનારા ઉત્તમ પુરૂષને નમસ્કાર છે. પરલો-

કમાં પરાયણ, શ્યામરૂપ શ્યામ કમળના સરખાં વિસ્તારયુક્ત નેત્રવાળા, નારાયણરૂપ ધીર, ધીર નરોનાં તિલકરૂપ, ઉત્તમ અને રાવણનો નાશ કરવામાં જેણે ઉદ્યમ કરેલો છે એવા રામને પ્રણિપત છે. કમળના આસનવાળા, મણિનાં કુંડળરૂપ ભૂષણવાળા, કંસને નાશ પમાડનાર, શિશુપાલને નાશ કરનાર ગોવર્દ્ધનરૂપ, દેવના શત્રુઓને શાંત કરનાર, વરને આપનાર અને ઉત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર છે. બ્રહ્મના સ્થાનરૂપ, દેવનાં સ્થાનરૂપ, લોકના એકનાથ, ક્ષિતરૂપ, નારાયણ અને પીડાને નાશ પમાડનાર એવા મહા વરાહને હું નમસ્કાર કરૂં છું. માયામાં રહેલા, અસ્પષ્ટ, અચિંત્ય રૂપવાળા, નારાયણ, કારણરૂપ, આદિ દેવ, યુગની સમાપ્તિમાં શેષ રહેલા, પુરાણ પુરુષ એવા જે વાસુદેવ તેને શરણ છું. મહર્ષિ જેને અદૃશ્ય, અચ્છેદ્ય, અંતરહિત, ઓછાપણારહિત, બ્રહ્મમય, સનાતન અને પુરાતન પુરુષ કહે છે તે વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને શરણ પામ્યો છું. બીજા લોકમાં રહેલા, વેદમય શરીરને કંપાવતા, જે મોટું ઉદર જળમાં રહેલું છે એવા પૃથ્વીને ચોરી ઉદય પામેલા, પ્રસિદ્ધ જે મહા વરાહની મુનિયો સ્તુતિ કરતા હતા તે યોગોના ઇશ્વર સુંદર તથા વિચિત્ર જેનો મુકુટ છે એવા જ્ઞેય સર્વરૂપ, માયાથી પર શરીરને જાણનાર મનની જેથી ઉત્પત્તિ છે એવા, પૂજ્ય વસુદેવના પુત્રને શરણે હું છું. કાર્ય, ક્રિયા ને કારણરૂપ પ્રમાણમાં ન આવે એવા, હિરણ્યબાહુ ઉત્તમ કમળ જેની નાભિમાં છે એવા, મહા બળવાન, વેદના ભંડારરૂપ, દેવોમાં ઉત્તમ જે વસુદેવના પુત્ર છે તેને શરણ છું. મુકુટ, કડાં, મ્હોટાં મૂલ્યવાળા નિષ્ક અને મણિયોવડે ઉત્તમ શણગારેલાં જેનાં સર્વ અંગ છે એવા, પીળાં જેનાં વસ્ત્રો છે, સુવર્ણમય ચિત્રવડે યુક્ત અને માળાને ધારણ કરનારા કેશવને શરણ છું. સંસારની જેથી ઉત્પત્તિ છે એવા, વેદને જાણનારાઓમાં અતિ ઉત્તમ, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ અને વસુ જેના મહિમારૂપ છે એવા, આત્મજ્ઞાની અને અવિનાશી એવા પ્રભુને શરણ છું. જેને સર્વવ્યાપક, અક્ષર બ્રહ્મ કહે છે તથા જેને સાંભળી મૃત્યુના મુખથી મનુષ્ય મુક્ત થાય છે તે ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત, સનાતન, લોકોના ગુરૂ એવા ઇશ્વરને નમું છું. જેની ખરીના મધ્યમાં રહેલો મેરૂ ખરીના જેવો લાગે છે તે, લીલાવડે પૃથ્વીને ઉદ્ધાર કરનારા વરાહભગવાનને નમસ્કાર કરૂં છું. શ્રીવત્સ ચિન્હવાળા, વેદમાં ગુહ્ય, ઉપમા રહિત, સૂક્ષ્મ, અચળ પૂજ્ય અને અભયને આપનારા મહાદેવને–શરણ છું. સર્વ પ્રાણિયોના જન્મરૂપ, સંગને તજનારા યતિયોની પરમ ગતિરૂપ નિર્ગુણ પરમેશ્વરને શરણ છું. ગણોના અધિપતિ, ક્ષયરહિત, પરમપદરૂપ, શરણ આપવામાં શ્રેષ્ટ અને ભક્તવત્સલ એવા ભગવાનને ભક્તિથી શરણ છું. ત્રિવિક્રમ, ત્રણલોકના મહેશ્વર, સર્વના પ્રપિતામહ, યોગાત્મા, મહાત્મા અને જનાર્દન એવા ભગવાનને હું સ્તવું છું. આદિદેવ અજન્મા, વ્યાપક, સ્પષ્ટાસ્પષ્ટ, સનાતન, અતિ અણુ ને બ્રાહ્મણપ્રિય એવા નારાયણને શરણ છું. હે સર્વ મહાભૂતે! દેવ એવા કુર્મને નમસ્કાર છે, દેવ દેવોના ઇશ્વર અને સદા અણુથી પણ અતિ અણુ એવા પ્રભુને શરણ છું. એક લોક નાથ, પરમાત્માને નમસ્કાર છે. હજારો મસ્તકવાળાને નમન છે તથા અનંતને નમસ્કાર છે. વેદના પારને પામનારા સર્વ ઋષિયો, તેજના દેવને બ્રહ્મા વગેરેના પરમ પરાયણ, વિભુ અને હે કમળા સરખાં નેત્રવાળા! ભક્તોના અભયને કરનાર તમને નમન છે. હે સુબ્રહ્મણ્ય! તમને નમસ્કાર છે, શરણ આવેલો હું તેની રક્ષા કરો. જ્યાં સુધી હું કમળના સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણને નથી સંભારતો ત્યાં સુધી મને સંસારરૂપી સમુદ્રમાં દુઃખ અને ચિંતા છે.

ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્ ! આ રીતે સફલ સ્તુતિથી તે હાથીની ભક્તિને વિચારી ચક્ર તથ ગદાને ધારણ કર નારા વિષ્ણુ પ્રીતિમાન્ થયા. અને દેવતાઓમાં ઉત્તમ લોકને ધારણ કરનારા તે ગરૂડ ઉપર બેસી તે સરોવર સમીપ આવ્યા. પછી અપ્રમેય આત્મવાળા, શ્રીકૃષ્ણે વેગથી જળના સ્થાનમાંથી તે ગ્રાહનો અને ગ્રાહે પકડેલા ગજેંદ્રનો ઉદ્ધાર કર્યો. લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુએ ચક્રવડે જળમાં રહેલા ગ્રાહને ચીરી નાખ્યો અને શરણ આવેલા ગજેંદ્રને પાશથી છોડાવ્યો. હે રાજન્ ! દેવલના શાપથી જન્મેલો તે હુહુ નામે શ્રેષ્ઠ ગંધર્વ હતો. આ પણ બીજું અતિ પુણ્યરૂપ ગુહ્ય (રહસ્ય) છે તે સાંભળો. યુધિષ્ઠિર પુછવા લાગ્યા, હે પિતામહ ! મહાત્મા ગંધર્વને કેમ શાપ થયો ? એ સર્વ હું વિસ્તારવડે સાંભળવા ઇચ્છું છું.

ભીષ્મ બોલ્યા—જે રીતે પ્રસિદ્ધ મહાત્મા દેવલે તે બેને શાપ આપ્યો તે આ રીત છે. હે રાજન્ ! હાહા અને હુહુ એ રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલા, ગીત તથા વાદ્યમાં કુશળ બે ગંધર્વ તેમ ઉર્વશી, મેનકા, રંભા અને બીજી જે અપ્સરાઓના સમૂહો ઇંદ્રની પાસે નૃત્ય કરતાં હતાં, તે સમયે રાજમંદિરમાં ગાન કરનારા તે બે ગંધર્વ ઇંદ્રની પાસે સ્પર્ધા કરવા લાગ્યા તથા ઇંદ્રને કહેવા લાગ્યા કે હે સુરશ્રેષ્ઠ ! ગીતનાં લક્ષણને જાણી અમારા બેઉના મધ્યે જે શ્રેષ્ઠ હોય તે કહો. એવું ગંધર્વોનું વચન સાંભળી સો યજ્ઞ કરનારા ઇંદ્ર ઉત્તર આપવા લાગ્યા કે તમારા બેમાં ગીત તથા વાદ્યમાં વિશેષ કોઇ જાણતો નથી, પણ નામથી પ્રસિદ્ધ શ્રેષ્ઠ એવા દેવલ મુનિજ તમારા બેના સંશયને મટાડનાર થશે, એમાં સંશય નથી. ઇંદ્રનું સાંભળ્યા પછી હે રાજન્ ! હર્ષ પામેલા જયને ઇચ્છનારાઓ તે બે દેવોમાં ઉત્તમ ઇંદ્રને મસ્તકવડે પ્રણામ કરી આશ્રમમાં તે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ રહ્યા છે ત્યાં ગયા તે વખતે વખાણવા યોગ્ય વ્રતવાળા મુનિયોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દેવળને જોઇ અભિનંદન કરી પડખામાં રહેલા તે બે મહાત્મા દેવલને કહેવા લાગ્યા કે, હે દ્વિજોતમ ! તમારી સમીપ અમને મોકલેલા છે માટે જેમ તમારા મનમાં હોય તેમ અમારા બેમાંથી એકને જય આપો, આમ કહી જૂદા જૂદા ફરતા એવા તે બે સુંદર અને મધુર અક્ષરોવાળું ગાન કરવા લાગ્યા, મૌન ધારણ કરવાથી મુનિ કંઇ બોલ્યા નહિ. જ્યારે તેઓના પદને સાંભળતા એવા મુનિ કશું બોલ્યાં નહિ ત્યારે તે બે મહાત્મા દેવલની ઉપર ક્રોધ પામ્યા ને કાળે પ્રેરેલા ગંધર્વ, રોષથી એવું વચન બોલ્યા કે આ મૂઢ ગીત અને વાજીત્રના નિશ્ચયને જાણતો નથી. તે ગંધર્વોનું મદવાળું વચન સાંભળી બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ દેવલ ક્રોધથી બોલ્યા કે આ દુરાત્મા, મૂઢ બુદ્ધિવાળો હૂહૂ ગ્રાહપણાને પામો અને તું (હાહા) પર્વતની ગુફામાં ગજેંદ્ર થા. આ પ્રમાણે ક્રોધ પામેલા અતિ મ્હોટા તપસ્વી દેવલે શાપ આપ્યો. પછી તે મહાત્મા દેવલે શાપ આપેલા તે બે ગંધર્વ બ્રાહ્મણને મસ્તકવડે પ્રણામ કરી બોલ્યા કે, હે સુવ્રત ! અમે ભૂમંડળ પ્રત્યે જઇએ છીએ પણ મહેરબાની કરો અને જેથી શાપથી મુકાઇએ એવો નિશ્ચય કરો. આ સાંભળ્યા પછી તે બે પુરૂષોને ભયથી પીડિત જોઇ શ્રેષ્ઠ એવા ગંધર્વોના ભયને મટાડનાર વચન તે બોલ્યા—મેરૂના પૃષ્ઠ ઉપર બીજો સમુદ્ર હોય તેમ જુદા જુદા પક્ષિયોના સમૂહોથી યુકત અને ઘણા વૃક્ષોથી આકુલ, રમણીય સરોવર છે. તે રમણીય સરોવરમાં હૂહૂ ગ્રાહ થશે અને તૃષાથી પીડા પામેલો હાથી (હાહા) ઉત્તમ પર્વત ઉપરથી ત્યાં જશે, તે બેઉ વચ્ચે અતિ દારૂણ યુદ્ધ થશે, તથા ગ્રાહે ખેંચાતો એવો હાથી સ્તુતિ કરશે અને તેજ વખતે દેવ દેવોના ઇશ્વર પ્રસન્ન થશે એમાં સંશય નથી. પછી પ્રસન્ન થયેલા નારાયણ શાપથી તમને મુક્ત કરશે, આ રીતે કહી ઋષિએ વરદાનથી

તે એને ખુશી કર્યા. પછી હૂહૂ ગ્રાહપણાને પામ્યો અને વધ પામી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. આ રીતે ગ્રાહ તથા હાથી થએલો ગંધર્વ એ બે એક વખતે આપત્તિથી છૂટયા. શ્રીકૃષ્ણે મુક્ત કરેલો ગજેંદ્ર પણ મુક્તપણાને પામ્યો અને ગજ તથા ગંધર્વ તે શાપથી મુક્ત થયા. આ પ્રમાણે ગજ અને ગંધર્વરાજ તે બે પોતપોતાનાં શરીરને પામી કૃષ્ણને પ્રણામ કરી ઉત્તમ સુખ પામ્યા. વળી તે બેકે પૂજેલા દેવ દેવોના ઇશ્વર, શરણાગતવત્સલ, કમળના સરખાં નેત્રવાળા, શ્રીકૃષ્ણ પ્રીતિમાન્ થયા અને ભજન કરનાર ગજેંદ્ર પ્રત્યે બોલ્યા, જેઓ મને, તને, સરોવરને, ગ્રાહના વિદારણને, પોલા અને નક્કર વાંસના ઝુંડને, તે ઉત્તમ પર્વતને, પ્રભાસને, સૂર્યને, ગંગાને, નૈમિષારણ્યને, પુષ્કરને, બ્રહ્મતીર્થને અને પ્રયત્નથી સ્થિર બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો દંડકારણ્યને સંભારશે તેઓનું ખરાબ સ્વપ્ન મટશે તથા સારૂં સ્વપ્ન થશે. વળી જે નરો પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી અનિરૂદ્ધ, ગજ, ગ્રાહ, વસુદેવના પુત્ર મહાત્મા બલદેવ, પ્રદ્યુમ્ન મત્સ્યાવતાર, કૂર્માવતાર, વારાહવતાર, વામનજી, ગરૂડ નૃસિંહ, નાગેંદ્ર, સૃષ્ટિ તથા પ્રલયને કરનાર, વિશ્વસ્વરૂપ, હૃષીકેશ, ગોવિંદ, મધુસૂદન, સહસ્રાક્ષ, ચતુર્બાહુ, મુરારિ, ગરૂડધ્વજ, ત્રિદશ, અદિતિ, ઉત્તમ દૃઢ જેની ભક્તિ છે એવા, દુષ્ટને દમનારા, મુક્તિને આપનારા અને મધુ દૈત્યને મારનારા દેવ, એટલાંને સંભારે છે તેઓ સર્વ પાપોથી મુક્ત થઇ વિષ્ણુના લોકને પામે છે. ભીષ્મ બોલ્યા—હે મહારાજ! આ પ્રમાણે કહી મધુદૈત્યને મારનાર વિષ્ણુએ હાથવડે હસ્તિયોમાં ઉત્તમ, એવા હાથીને તથા ગંધર્વને સ્પર્શ કર્યો. પછી તત્કાલ સ્પર્શ કરેલા દિવ્ય માળા અને વસ્ત્રવાળા તે બે મનથી તેને પામી દેવનાં સ્થાન સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. પછી હે મહાબાહો! નારાયણને પરાયણ ગજેંદ્ર દિવ્ય શરીરવાળો થઇ પરમપદને પામ્યો અને તે વખતે ગજેંદ્રને છોડવી, ઉત્તમ ઋષિઓએ વેદના રહસ્યના ઉત્તમ અક્ષરોવડે સ્તુતિ કરતાં, જેની દુઃખે કરી જણાય તેવી ગતિ છે, જેના હાથમાં શંખ, ચક્ર, અને ગદા છે એવા, શ્રીમાન્ ભગવાન્ વિષ્ણુ અંતર્ધાન થયા.

વૈશંપાયન બોલ્યા—ગજેંદ્રનો મોક્ષ સાંભળી કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ભાઇયો અને વેદના પારને પામનારા બ્રાહ્મણો સહિત દેવોના ઇશ્વર શ્રીકૃષ્ણને પૂજવા લાગ્યા. ગજેંદ્રનો મોક્ષ સાંભળી વિસ્મયથી પ્રફુલ્લિત થયેલાં જેનાં નેત્ર છે એવા યુધિષ્ઠિર તથા મહાભાવ એવા સર્વ ઋષિઓ બે હાથ જોડી ઉભા રહ્યા અને અજન્મા, પૂજ્ય, ઉત્તમ કમળ જેની નાભિમાં છે એવા મહા બળવાન્, વેદના ભંડારરૂપ, સુરોમાં ઉત્તમ વેદમાં ગુહ્ય, વેદને જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને પુરાણ પુરૂષ એવા કૃષ્ણને વંદન કરવા લાગ્યા. હે મહાબાહો! પુણ્ય કર્મવાળા નરોને આ પુણ્ય છે અને ઘોર દુઃસ્વપ્ન દેખાય ત્યારે આ સાંભળવાથી પાપોથી મુક્ત થવાય છે, માટે હે મહારાજ! તમે જરૂર હરિને શરણ પામી સર્વ પાપોથી છુટેલા પરમપદ પામશો. જ્યારે વિષ્ણુએ સારાં પુષ્પોવાળા કમળના વનમાં મ્હોટા ગ્રાહે ગ્રહણ કરેલા અને કષ્ટ પામેલા, મ્હોટા હાથી ગજેંદ્રને મુક્ત કર્યો ત્યારે આ દુઃસ્વપ્નને મટાડનાર અને સુખને ઉત્પન્ન કરનાર સ્તોત્ર ગાયું. હું ઉત્તમમાં ઉત્તમ, પરમ પવિત્ર, પરમેશ્વર, સુરલોકના નાથ, સુર તથા અસુરોએ પૂજેલાં ચરણ કમળવાળા સનાતન, સમર્થ, લોકના ગુરૂને ભક્તિથી નમું છું. ગજેંદ્રના શરણથી ઉત્તમ મુક્તિનાં શરણરૂપ અને ઉત્તમ પુરૂષોએ સ્તુતિ કરેલા દિવ્ય દેહવાળાઓએ ગાએલાનો જેઓ નિત્ય પાઠ કરે છે તેઓ અશુભ મરણ અંતના અર્થના સમીપનાં પાપને હરનાર થાય છે. ધર્મરૂપ દૃઢ બંધાએલા મૂળવાળો, વેદરૂપ શાખાઓવાળો, યજ્ઞરૂપ થડવાળો પુરાણરૂપ શાખાઓવાળો, યજ્ઞરૂપ પુષ્પવાળો કૃષ્ણરૂપ વૃક્ષ જય પામે છે. ગાયો તથા બ્રાહ્મણોના

હિતરૂપ, બ્રહ્મ જેને પ્રિય છે એવા દેવને નમસ્કાર છે. જગતનાં હિતરૂપ ગોવિંદ એવા કૃષ્ણને નમસ્કાર છે જેમ આકાશથી પડેલું પાણી સમુદ્ર પ્રત્યે જાય છે તેમ સર્વ દેવોનો નમસ્કાર કેશવ પ્રત્યે જાય છે.

आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरम् ।
सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रतिगच्छति ॥ १५१ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे गजेंद्रमोक्षणंनामशतोपरिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

અધ્યાય ૧૫૧ મો. સાવિત્રીવ્રત ઉપાખ્યાન.

युधिष्ठिर उवाच—पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
किं जप्यं जपतोनित्यं भवेद्धर्मफलं महत् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે પિતામહ ! હે મહાપ્રાજ્ઞ ! અને સર્વ શાસ્ત્રોમાં કુશળ ! કયો જપ જપનારને નિત્ય મ્હોટું એવું ધર્મનું ફળ થાય છે ? પ્રયાણમાં, વા પ્રવેશમાં અથવા પ્રવૃત્તિ થયેલાં કર્મમાં કે દેવોનાં કર્મમાં અથવા શ્રાદ્ધ કાળમાં કયા કર્મનું સાધન કરવું ? જે શાંતિને દેનાર, પુષ્ટિને આપનાર, રક્ષારૂપ શત્રુને હણનાર, ભયને ટાળનાર અને બ્રહ્મને પમાડનાર, જપવા યોગ્ય હોય તે આપ મને કહેવા યોગ્ય છો. ભીષ્મ બોલ્યા—હે નૃપ ! એકમનવાળા થઇ તમે વ્યાસે કહેલો, સાવિત્રીએ કરેલો, દિવ્ય અને ઝટ પાપને નાશ પમાડનાર, આ ઇતિહાસ સાંભળો. હે નિષ્પાપ પાંડવ ! મનુષ્ય જેને સાંભળી સર્વ પાપોથી છૂટે છે તે મારાથી કહેવાતો સઘળો મંત્રનો વિધિ સાંભળો. હે ધર્મને જાણનાર નૃપ ! રાત્રિ દિવસ જેને જપનારો પાપોથી લેવાતો નથી તે તમને કહું છું માટે એક મનથી સાંભળો. હે રાજપુત્ર ! જેને સાંભળી પુરૂષ આયુષ્યમાન્ થાય છે અને અતિ સિદ્ધ અર્થવાળો થઇ મરણ પછી આનંદ પામે છે. હે રાજન્ ! પૂર્વે નિત્ય ક્ષત્રિયના ધર્મમાં તત્પર અને સત્ય વ્રતમાં પરાયણ શ્રેષ્ઠ રાજર્ષિઓએ જે સદા સેવેલો છે અને હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! આહ્નિક (દિવસનાં કૃત્ય)ને સદા અવ્યગ્રપણાથી, કરનારા નિશ્ચયવાળા રાજાઓ ઉત્તમ લક્ષ્મી પામે છે, તે મોટા વ્રતવાળા વસિષ્ઠને નમસ્કાર હો. વેદના ભંડારરૂપ પરાશરને નમું છું, હું મહા નાગ અનંતને નમસ્કાર હો અને ક્ષય રહિત એવા સિદ્ધોને નમસ્કાર થાઓ. ઋષિઓને નમસ્કાર થાઓ, પરના પર, દેવોના દેવ અને વર આપનારાઓના વરને દેનારાને નમું છું. સહસ્ર મસ્તકવાળા શિવને નમસ્કાર અને સહસ્ર નામવાળા જનાર્દન (કૃષ્ણ)ને નમસ્કાર. અજૈકપાદ, પિનાકવાળા, અપરાજીત, ઋતુ, પિતૃરૂપ મહેશ્વર એવા ત્ર્યંબક, વૃષાકપિ, શંભુ, હવન અને ઇશ્વર, આ ત્રણ લોકના ઇશ્વર, અગીઆર રૂદ્રો પ્રસિદ્ધ છે. આ મહાત્માઓનાં નામ શતરૂદ્રમાં સો નામરૂપ કહેલાં છે. અંશ, ભગ, મિત્ર, જળના ઇશ્વર વરૂણ, ધાતા, અર્યમા, જયત, ભાસ્કર, ત્વષ્ટા, પુષા, ઇંદ્ર અને બારમા વિષ્ણુ કહેવાય છે. આ રીતે બાર કશ્યપના પુત્ર, આદિત્ય છે એવી શ્રુતિ છે. ધર, ધ્રુવ, સોમ, સાવિત્ર, અનિલ, અનલ, પ્રત્યૂષ અને પ્રભાસ આઠ વસુઓ કહેલા છે. નાસત્ય તથા દસ્ર આ બે અશ્વિનીકુમારો કહેલા છે અને એ બે સૂર્યના પુત્ર તથા સંજ્ઞા (અશ્વારૂપી સ્ત્રી)

ની નાસિકાથી નિકળેલા છે. હવે લોકોના કર્મોના સાક્ષિઓને કહું છું. યજ્ઞના, દાનના અને પુણ્યના જાણનાર સર્વ પ્રાણિઓમાં અદશ્ય રહેલા, દેવોના ઇશ્વર સર્વ શુભ તથા અશુભ કર્મોને જુવે છે. મૃત્યુ, કાળ, વિશ્વદેવ, મૂર્તિમાન્ પિતૃગણો, તપરૂપ ધનવાળા મુનિઓ, મનોહર મંદહાસ્યવાળા, તપ તથા મોક્ષમાં તત્પર એવા સિદ્ધો આ કીર્તન કરનારા મનુષ્યોનાં કલ્યાણને આપે છે. વળી સર્વ લોકમાં સર્વ કર્મો વિષે પ્રયત્નવાળા તેઓ દિવ્ય તેજથી પ્રજાપતિએ કરેલા આ લોક પ્રત્યે વસે છે. નિત્ય પ્રયત્નવાળો નર આ પ્રાણોના ઇશ્વરોનું કીર્તન કરવાથી મ્હોટા ધર્મ, અર્થ અને કામથી યુક્ત થાય છે. તેમ વિશ્વના ઇશ્વરે કરેલા પુણ્યરૂપ સારા લોકને પામે છે. આ તેત્રિશ દેવ સર્વ પ્રાણી સમૂહોના ઇશ્વર છે નંદીશ્વર, મહાકય, ગ્રામણી, વૃષભધ્વજ, સર્વ લોકના ઇશ્વર, ગણોના ઇશ્વર, વિનાયક, સૌમ્ય અને રૌદ્ર (શાંત ને ભયંકર) એવા ગણો, યોગ ને ભૂતોના ગણો, જ્યોતિષ (નક્ષત્રે), નદીઓ, આકાશ પક્ષિઓના ઇશ્વર ગરૂડ, પૃથ્વીમાં તપવડે સિદ્ધ એવા સ્થાવર અને જંગમ, હિમતવાન્ પર્વત સર્વ પર્વતો, ચાર સમુદ્રો, મહાદેવ તુલ્ય પરાક્રમવાળા શિવના અનુચરો, દેવ એવા વિષ્ણુ નર અને પાર્વતી સહિત કાર્તિકસ્વામી, આ સર્વને પ્રયત્નથી કીર્તન કરનાર સર્વ પાપોથી છુટે છે. હવે પછી શ્રેષ્ઠ ઋષિ, અને માનવો કહું છું. યવક્રીત, રૈભ્ય, અર્વાવસુ, પરાવસુ, ઔશિજ, કુક્ષીવાન્, અંગિરાનો પુત્ર, ઋષિ મેધાતિથિનો પુત્ર તથા બર્હિષદનો પુત્ર કણ્વ એ સર્વ બ્રહ્મતેજોમય લોકનું કલ્યાણ કરનારા કહ્યા છે. રૂદ્ર, અગ્નિ તથા વસુની કાંતિ સરખા કાંતિવાળા સર્વ કલ્યાણ પામે છે. પૃથ્વીમાં શુભ કર્મ કરી સ્વર્ગમાં દેવોની સાથે સુખ માણે છે. ઉન્મુચુ, પ્રમુચુ, વીર્યવાન્ સ્વરૂપપાત્રેય, દઢવ્ય, ઉર્ધ્વબાહુ, તૃણસોમાંગિરા અને મિત્રાવરૂણના પુત્ર સાત, મહેંદ્રના ગુરૂઓ પૂર્વ દિશાનો આશ્રમ કરી રહેલા છે, પિતા અગસ્ત્ય એઓનું પ્રયત્નથી કીર્તન કરનાર આ ઇંદ્રના લોકમાં પૂજાય છે. દઢેયુ, પરિવ્યાધ, કીર્તમાન્, એકત, દ્વિત અને ચિત્ત. આ સાત, ધર્મરાજ (યમ)ના ઋત્વિજ દક્ષિણ દિશાનો આશ્રમ કરી રહ્યા છે. અત્રિના પુત્ર ધર્માત્મા (દત્ત) તથા સારસ્વત ઋષિ વગેરે સાત, પશ્ચિમ દિશાનો આશ્રય કરનારા છે. ભગવાન્ અત્રિ, વસિષ્ઠ, મહર્ષિ કશ્યપ, ગૌતમ, ભરદ્વાજ, કૌશિક એવા વિશ્વામિત્ર અને ઋચીકના પુત્ર, ઉગ્ર તથા પ્રતાપી એવા જમદગ્નિ, એ સાત ધનપતિ કુબેરના ગુરૂઓ ઉત્તર દિશાનો આશ્રય કરી રહ્યા છે. આ લોકોનો ઉદય કરનારાઓ તથા મનુષ્યોના કીર્તિ તથા કલ્યાણ કરનારાઓના નામ કહ્યાં. ધર્મ, કામ, કાળ, વસુ, વાસુકિ, અનંત અને કપિલ આ સાત ધરતીને ધારણ કરનારાઓ છે. રામ, વ્યાસ, દ્રોણના પુત્ર અશ્વત્થામા અને લોમસ એ રીતે આ એકેક સાત પ્રકારે સાત (ઓગણપચ્ચાસ) દિવ્ય મુનિયો, લોકમાં શાંતિને કલ્યાણ કરનારા લોકપાળ કહ્યા છે. જે જે દિશામાં એ રહ્યા છે તે તરફ મુખ રાખી માણસે શરણ જવું. આ રીતે સર્વ પ્રાણિયોને સરજનારા, લોકો પવિત્ર કરનારા કહ્યા. સંવર્ત, મેરૂસાવર્ણ, ધાર્મિક એવા માર્કંડેય, સાંખ્ય, યોગ, નારદ મહર્ષિ દુર્વાસા અત્યંત તપવાળા, બહારની ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા અને ત્રણ જગતમાં વિખ્યાત છે કે બીજા કેટલાક બ્રહ્મલોકમાં રહેનારા રૂદ્રના સરખા કહેલા છે, આમનું કીર્તન કરનાર પુત્રરહિત હોય તો પુત્ર પામે છે. દરિદ્ર ધન પામે છે અને ધર્મ, અર્થ અને કામમાં સિદ્ધિ મેળવે છે. જેની પુત્રી પૃથ્વી થયેલી હતી, તે નૃપોમાં ઉત્તમ, વેનના પુત્ર પૃથુનું, સર્વ ભૂમિના અધિપતિ પ્રજાપતિનું સૂર્યથી પ્રશંસા પામેલા, મહેંદ્રના જેવા પરાક્રમવાળા ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ, બુધના પ્રિય પુત્ર, ઇલાથી જન્મેલા, રાજા પુરૂરવાનું! અને ત્રણ જગતમાં પ્રસિદ્ધ

વીર ભરતનું કીર્તન કરવું, જેણે સત્યયુગમાં ગવામય યજ્ઞથી યજન કરેલું હતું તે મોટા દેહરૂપ, પરમ કાંતિવાળા, વિશ્વજીત્ તપથી યુક્ત, લક્ષણ સંપન્ન અને લોકોમાં પૂજીત એવા રંતિદેવનું કીર્તન કરવું. જેણે સગરના પુત્રોને ગંગાના જળથી નવરાવેલાં અને તારેલાં તે પરમ કાંતિવાળા રાજર્ષિ ભગીરથનું કીર્તન કરવું. આ અગ્નિના જેવા મોટા રૂપવાળા, મોટા બળવાળા, ઉગ્ર મોટી ધીરજવાળા અને કીર્ત્તિને વધારનારા દેવ, ઋષિગણો તથા પૃથ્વીપતિ રાજાઓ, તેમ જે સાંખ્ય યોગ, ઉત્તમ હવ્ય, કવ્ય, કહેલાં છે તેઓનું કીર્તન કરવું. સર્વ શ્રુતિઓનાં પરમ સ્થાનરૂપ સર્વ પ્રાણિઓને મંગળને કરનાર, બહુ પવિત્ર, રોગોને શમાવનાર, શ્રેષ્ઠ અને સર્વ કર્મોની પુષ્ટિ કરનાર પરબ્રહ્મ કહેલા છે તેનું તથા આ સર્વનું હે ભારત! પ્રાતઃકાળમાં તથા સાંજે પ્રયત્નવાન્ થઇ કીર્તન કરવું. આ સર્વ ચાલે છે, વર્ષે છે, શોભે છે, વાય છે અને સર્જે છે. આ વિનાયક, શ્રેષ્ઠ ડાહ્યા, ક્ષમાવાન્ અને જીતેંદ્રિય છે. આ સર્વ પાપ તથા પુણ્યનો સાક્ષિરૂપ થએલા મહાત્માઓ કીર્તન કરવાથી નરોનાં પાપને દૂર કરે છે. સવારમાં ઉઠી આ સર્વનું કીર્તન કરનાર કલ્યાણ પામે છે. તેને અગ્નિ તથા ચોરનો ત્રાસ થતો નથી અને માર્ગમાં રોકવાનું કારણ થતું નથી. આને કીર્તન કરનારા નરોનું ખરાબ સ્વપ્ન નાશ પામે છે. વળી સર્વ પાપોથી છુટે છે અને કલ્યાણવાળો થઇ મોક્ષે ઘેર જાય છે. જે નિશ્ચયવાળો, ન્યાયવાન્, આત્મામાં પ્રીતિવાળો, ક્ષમાવાન્ અહારની ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર ગુણોમાં દુષ્ટ બુદ્ધિરહિત દ્વિજ સર્વ, દીક્ષાઓના વખતોમાં આનો પાઠ કરે છે; જે રોગોથી પીડિત અથવા વ્યાધિયોથી યુક્ત આનો પાઠ કરે છે તે પાપથી છુટે છે. વાસ્તુના મધ્યમાં પાઠ કરવાથી કુળમાં કલ્યાણ થાય છે. ક્ષેત્રના મધ્યમાં પાઠ કરવાથી સર્વ ધાન્ય ઉગે છે ને માર્ગ પ્રત્યે જનારાઓનું કલ્યાણ થાય છે. બીજે ગામ ગયેલો પાઠ કરે છે તે પોતાના પુત્રો, સ્ત્રીઓ, ધન, બીજ અને ઔષધોની રક્ષા કરનાર થાય છે. યુદ્ધ વખતે પાઠ કરનાર ક્ષત્રિયના શત્રુઓ નાશ પામે છે અને તેનું કલ્યાણ થાય છે. દેવ તથા પિતૃનાં કર્મમાં પાઠ કરનારા પુરૂષના પિતૃ કવ્યને તથા દેવો હવ્યને પામે છે. વ્યાધિ તથા ક્રૂર જીવો તરફથી ભય થતું નથી હાથીથી ભય થતું, નથી ચોરથી દુઃખ પામતો, નથી હલકાઇ પામતો અને પાપથી મૂકાય છે. ઉત્તમ સાવિત્રીનો પાઠ કરનાર ઉત્તમ સિદ્ધિ પામે છે. તેઓને રાજાનો ભય નથી, નથી પિશાચથી અને નથી રાક્ષસથી ભય થતો. તેને અગ્નિ, જળ, પવન અને સર્પથી ભય થતો નથી. ઉત્તમ સાવિત્રીનો પાઠ કરનાર ચાર વર્ણો અને વિશેષે કરી આશ્રમની શાંતિ કરે છે. જ્યાં સાવિત્રી ભણાય છે ત્યાં અગ્નિ કાષ્ટોને બાળતો નથી, બાળક મરતાં નથી, અને સર્પો રહેતા નથી. જેઓ, મોટા બ્રહ્મ સાવિત્રીના ગુણોનું કીર્તન સાંભળે છે તેઓને દુઃખ થતું નથી અને તેઓ ઉત્તમ ગતિ પામે છે. ગાયોના મધ્યમાં પાઠ કરનારો હોય તેની ગાયો દૂધવાળી થાય છે. પ્રસ્થાન વિષે અથવા પ્રવાસ વિષે સર્વ અવસ્થાઓને પામેલાએ પાઠ કરવો. હે નરાધિપ! નિત્ય જપનારા, હોમ કરનાર અને તેમાં પ્રયત્ન કરનાર ઋષિયોને આ અતિ ગુહ્ય સ્તોત્ર છે, પૂર્વે આ સિદ્ધના જુના ઇતિહાસરૂપ, દિવ્ય, પરાશરનું મત ઇંદ્રને યથાર્થપણાથી કહ્યું હતું તે સર્વ પ્રાણિયોના હૃદયરૂપ, સત્ય, સનાતન બ્રહ્મરૂપ તમને કહ્યું. આ પ્રાચીન શ્રુતિ છે, નિત્ય પવિત્ર થયેલા, સર્વ ચંદ્ર તથા સૂર્ય વંશના, રઘુકુળના અને કુરૂકુળના રાજાઓ, દેવતા, સપ્તર્ષિ અને ધ્રુવની સમીપમાં પ્રાણિયોની ગતિરૂપ સાવિત્રીનો પાઠ કરે છે તેથી સર્વ દુઃખોનો નાશ થાય છે અને તે સદા પાપથી મુક્ત થાય છે. વૃદ્ધ એવા

કશ્યપ, ગૌતમ આદિ ભૃગુ, અંગિરા તથા અત્રિ વગેરેએ, અને શુક્ર, અગસ્ત્ય તેમજ બૃહસ્પતિ આદિ બ્રહ્મચારીઓએ સેવેલ, ફરીને વસિષ્ઠથી ઋચીકના પુત્રોએ પામેલ અને, ભારદ્વાજના મત રૂપ, સાવિત્રીને જાણીને ઇંદ્ર તથા વસુઓએ સઘળા દાનવો જીતેલા છે. જે નિત્ય બહુશ્રુત અને વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણને સુવર્ણનાં શિંગડાંવાળી ગાયો આપે છે તેનું અને જે દિવ્ય ભારતની કથા કહે છે તેનું તુલ્ય ફળ થાય છે. હે ભરત કુળમાં થયેલા રાજન્! આ નિત્ય બ્રહ્મરૂપ, સાવિત્રી તમને કહી, હવે જે બીજું સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તે કહો.

एषा ते कथिता राजन् सावित्री ब्रह्मशाश्वती ।
विवक्षुरसियच्चान्यतत्ते वक्ष्यामि भारत ॥ ८२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे सावित्रीव्रतोपाख्याने एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

અધ્યાય ૧૫૨ મો. બ્રાહ્મણની સ્તુતિ.

યુધિષ્ઠિર उवाच—के पूज्याः के नमस्कार्याः कथं वर्त्तेत केषु च ।
किमाचारः कीदृशेषु पितामह नरिस्यते ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ! કોણ પૂજ્ય છે? કોણ નમવા યોગ્ય છે? કોને વિષે કેમ વર્ત્તવું? કેવાઓમાં કયો આચાર નથી ક્ષય પામતો? ભીષ્મ બોલ્યા કે હે યુધિષ્ઠિર! બ્રાહ્મણોનો પરાભવ દેવતાઓને પણ ક્ષય પમાડે છે. બ્રાહ્મણોને નમવાથી નર ક્ષય પામતો નથી. તેઓ પૂજ્ય છે, નમવા યોગ્ય છે અને તેઓ વિષે પુત્રની પેઠે વર્તો, કેમકે તે બુદ્ધિમાનો આ સર્વ લોકને ધારણ કરે છે. જેઓ ધનના ત્યાગમાં પ્રીતિવાળા તથા વાણીને નિયમમાં રાખવા વિષે પ્રીતિવાળા છે તે બ્રાહ્મણો સર્વ લોકોની મોટી પાજરૂપ છે. વ્રતને ધારણ કરનારા, લોક તથા શાસ્ત્રોના કરનારા, યશસ્વિ એવા તેઓ પ્રાણિઓને પ્રિય તથા ભંડારરૂપ છે. જેઓનું નિત્ય તપરૂપ ધન તથા વાણીરૂપ મોટું બળ છે, ધર્મોના પ્રભુ અથવા ઉત્પત્તિરૂપ, ધર્મને જાણનારા, જેઓ સૂક્ષ્મદર્શિ છે, જેઓનો આશ્રય કરી ધર્મ તથા કામ રહ્યા છે, તેમ સર્વ ચાર પ્રકારની પ્રજા જીવે છે, જેઓ સારાં કૃત્યોથી ધર્મની પાજરૂપ છે અને ધર્મમાં રહ્યા છે, યજ્ઞોને ધારણ કરનારા સનાતન, સર્વને લઇ જનારા માર્ગરૂપ, જેઓ સદા ભારે, પિતા તથા પિતામહની ધોંસરીને ધારણ કરે છે, જેઓ દેશમાં ધોંસરી વિષે સારા બળદોની પેઠે દુઃખ પામતા નથી, જેઓ પિતૃદેવ તથા અતિથિને આગળ કરનારા, હવ્ય, કવ્ય, વગેરે લઇ જનારા છે, જેઓ ભોજનથીજ મોટા ભયથી ત્રણ લોકની રક્ષા કરે છે, સર્વ લોકના દીવારૂપ છે, નેત્રવાળાઓનાં પણ નેત્રરૂપ છે, સર્વ શિક્ષાવાળી શ્રુતિ અથવા સર્વ શિક્ષા ને શ્રુતિરૂપ ધનવાળા, નિપુણ, મોક્ષને જોનારા, સર્વ પ્રાણિઓની ગતિને જાણનારા, સંશય રહિત, પર—અવરના ભેદને સમજનારા, પરમગતિને પામનારા, મુક્ત, પાપરહિત, સુખ દુઃખ રહિત, પરિગ્રહ રહિત, માનવા યોગ્ય, નિત્ય જ્ઞાનવાળા, મહાત્માઓએ માનેલા, અને જેઓ ચંદનમાં, મળરૂપ કાદવમાં, ભોજનમાં તથા ભોજન કરવામાં સમાન છે, જેઓને

દુકૂલ, તથા ક્ષૌમ વસ્ત્ર અને ચર્મ એ સમાન છે, ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા જેઓ ઘણા દિવસો સુધી ભોજન રહિત રહી શકે છે, ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા જેઓ સ્વાધ્યાયવડે શરીરોને શોષ પમાડે છે, ન દેવના હોય તેને દેવતા કરે છે અને દેવતાને દેવપણા રહિત કરે છે, તેઓ કુપિત થતાંબ્રહ્મા સામે બીજા લોકોને તથા લોકપાલોને સૃજી શકે છે, જે મહાત્માઓના શાપથી સાગર પણ ન પીવા યોગ્ય થયો છે, જેઓનો કોપરૂપ અગ્નિ આજપણ દંડકમાં શાંત થતો નથી, જેઓ દેવોના પણ દેવો છે, કારણનું કારણ અને પ્રમાણનું પ્રમાણ છે, તેઓને ડાહ્યો હોય તે કોણ પરાભવ પમાડે? જેઓમાંના વૃદ્ધ અને બાલ સર્વ સન્માનને યોગ્ય છે, જેઓ એક બીજાને તપ, વિદ્યાની વિશેષતાથી માન આપે છે તે અવિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ દેવરૂપ, મેટું પવિત્ર કરનારૂ પાત્ર છે અને વિદ્વાન્ અતિ મોટા દેવરૂપ અને પૂર્ણ સમુદ્રની સમાન છે. અવિદ્વાન્ અને વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ મોટા દેવરૂપ છે. જેમ સંસ્કારવાળો અને સંસ્કાર રહિત અગ્નિ મોટા દેવ રૂપ છે. જેમ સ્મશાનમાં પણ તેજસ્વી અગ્નિ દોષ પામતો નથી, જેમ હવિ (ઘૃત) યજ્ઞમાં વિધિ પ્રમાણે તથા ઘરમાં પણ અતિ શોભે છે એમ જો કે બ્રાહ્મણ અનિષ્ટ સર્વ કર્મોમાં વર્તતો હોય તોપણ સર્વ પ્રકારે માનવા યોગ્ય છે માટે તમે તેને ઉત્તમ દૈવત માનો.

एवं यद्यप्यनिष्टेषु वर्त्तते सर्वकर्मसु।
सर्वथा ब्राह्मणोमान्यो दैवतं विद्धितत्परम् ॥ २३ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ब्राह्मणप्रशंसायांद्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

અધ્યાય ૧૫૩ મો. પવનાર્જુન સંવાદ.

युधिष्टिर उवाच—कां तु ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं दृष्ट्वा जनाधिप।
कं वा कर्मोदयं मत्वा तानर्चसि महामते ॥ १ ॥

યુધિષ્ટિર બોલ્યા—હે જનાધિપ મહામતે! તમે બ્રાહ્મણોની પૂજામાં શું ફળ દેખીને અથવા કયા કર્મના ઉદયને માની તેઓને પૂજોછો? ભીષ્મ બોલ્યા–હે ભારત! પવન ને અર્જુનના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ અત્રે કહેવા જેવો છે. માહિષ્મતી નગરીમાં આ જગતનો પ્રભુ, મહા બળવાન્ હજાર હાથને ધારણ કરનાર, શ્રીમાન્, કૃતવીર્યનો પુત્ર (સહસ્રાર્જુન) હતો. તે સત્ય પરાક્રમવાળો હૈહય દ્વીપ સહિત રત્નોના સમૂહોવાળી, સાગરરૂપ વસ્ત્રોવાળી સર્વ પૃથ્વીને પાળતો હતો. તેણે કારણને લીધે પોતાનું ધન દત્તાત્રેયને આપ્યું હતું. તે કૃતવીર્યનો પુત્ર (સહસ્રાર્જુન) ક્ષત્રિયોના ધર્મને, વિનયને તથા શાસ્ત્રને આગળ કરી મુનિનું આરાધન કરતો હતો. સંતોષ પામેલા બ્રાહ્મણે એ રાજાને ત્રણવાર દાન માગવા કહ્યું. તેણે વર આપેલો તે તેના કહેવાથી પ્રસન્ન થયેલો રાજા બોલ્યો કે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! હું સેનાના મધ્યમાં હજાર હાથવાળો થાઉં, યુદ્ધમાં સૈનિકો મારા હજાર હાથ દેખો, હું પરાક્રમે કરી સઘળી પૃથ્વીને જીતું અને તેને પામી તંદ્રા તજી ધર્મ પાળું. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ! તમારા પ્રત્યે ચોથો વર માગું છું માટે હે અનિંદિત! મારા અનુગ્રહ માટે તે આપો. સજ્જનો તમારા આશ્રયવાળો, મિથ્યા

સારાં આચરણથી રહિત થયેલો હું થાઉં તો મને શિક્ષા કરે. આ પ્રમાણે કહેલો બ્રાહ્મણ 'તમે કહો છો તેમ હો,' એમ રાજા પ્રત્યે બોલ્યો. આ રીતે બળકનાં તેજવાળા તે રાજાને વરદાન મળ્યા પછી અગ્નિ તથા સૂર્યના સરખો કાંતિમાળા રથ પ્રત્યે બેગી પરાક્રમના મેદથી તે બોલ્યો કે કોણ ધૈર્યમાં, પરાક્રમ વિષે, શૌર્યમાં, યશમાં વિક્રમ તી અને બળથી મારી સમાન છે? તેનાં વચનની સમાપ્તિ વખતે અંતરિક્ષમાં શરીર રહિત વાણી થઇ કે-હે મૂઢ! તું ક્ષત્રિયથી ઉત્તમ બ્રાહ્મણને જાણતો નથી. ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ સહિત થઇ પ્રજાને પાળે છે. સહસ્રાર્જુન બોલ્યો--હું પ્રસન્ન થયેલો પ્રાણિઓને રચું અને ક્રોધ પામેલો હું નાશ પમાડું, માટે બ્રાહ્મણ કર્મ, મન તથા વાણીએ ઉત્તમ નથી તેમ પ્રથમ બ્રાહ્મણની ઉત્તમતાવાળો અને બીજો ક્ષત્રિય જેમાં ઉત્તમ છે એવો વાદ કહ્યો, તે બે કારણયુક્ત કહ્યા તેમાં વિશેષ દેખાય છે. બ્રાહ્મણો ક્ષત્રિયનો આશ્રય કરી રહ્યા છે પણ ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણનો આશ્રય કરી રહેલા નથી. વેદ અથવા યજ્ઞરૂપ મિષવાળા, આશ્રય કરી રહેલા બ્રાહ્મણો પૃથ્વીમાં ક્ષત્રિયોનું ખાય છે, પણ ધર્મ અને પ્રજાઓનું પાલન ક્ષત્રિયોમાં આશ્રય કરી રહેલું છે. વળી જે ક્ષત્રિયથી બ્રાહ્મણોની વૃત્તિ છે તેઓથી બ્રાહ્મણ કેમ ઉત્તમ? હું સર્વ પ્રાણિઓમાં મુખ્ય, ભિક્ષાની વૃત્તિવાળા, પોતાની મેળે માનવાળા બ્રાહ્મણોને પોતાને વશ કરીશ આકાશમાં રહેલી, આ સરસ્વતીએ અસત્ય કહ્યું પણ હું પરવશ, ચર્મરૂપ વસ્ત્રવાળા, સર્વ બ્રાહ્મણોને જીતીશ. ત્રણ જગતમાં દેવ અથવા મનુષ્ય કોઇ પણ દેશથી મને ખસેડનાર નથી માટે હું બ્રાહ્મણથી ઉત્તમ છું. આજ હું જેમાં બ્રાહ્મણ ઉત્તમ છે એવા લોકને ક્ષત્રિયની ઉત્તમતાવાળો કરીશ. યુદ્ધમાં કોઇ પણ મારા બળને સહન કરવા ઉત્સાહવાળો નથી. આવું સહસ્રાર્જુનનું વચન સાંભળી અંતર્ધાન પામેલી સરસ્વતી અથવા રાક્ષસી પણ ત્રાસયુક્ત થઇ ત્યારે બીજા થાય એમાં શું? એ પછી અંતરિક્ષમાં રહેલો વાયુ બોલ્યો-હે મહીપાળ! આ પાપરૂપ ભાવને છોડી દે અને બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કર, તેઓનું પાપ કરવાથી દેશને ભય થશે, નાશ પામેલા ઉત્સાહવાળા, મહા બળવાન્ બ્રાહ્મણો તમને શાંત કરશે કે દેશથી દૂર કરશે. આ સાંભળી રાજાએ તેને તમે કોણ છો? એમ પૂછ્યું: ત્યારે પવને કહ્યું કે હું તો દેવનો દૂત વાયુ છું તથા તમને હિત હોય તે કહું છું. સહસ્રાર્જુન બોલ્યો-અહો! તમે આ બ્રાહ્મણોમાં ભક્તિ વિષે પ્રીતિ દેખાડી પણ જેવું પૃથ્વી ભૂત છે તેવો મને બ્રાહ્મણ કહો, અથવા ઉત્તમ બ્રાહ્મણથી પણ મને વાયુની તુલ્ય કહો, જળના જેવો વન્હિ સરખો, સૂર્યના સરખો અથવા આકાશના જેવો પણ કહો.

वायोर्वा सदृशं किञ्चिद्ब्रूहित्वं ब्राह्मणोत्तमम्।
अपांवै सदृशं वन्हेः सूर्यस्य नभसोऽपिवा ॥ २८ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे पवनार्जुनसंवादे ब्राह्मण-माहात्म्येत्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

અધ્યાય ૧૫૪ મો. પવનાર્જુન સંવાદ. [ચાલુ]

वायुरुवाच—शृणु मूढगुणान् कांश्चिद्ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
ये त्वया कीर्त्तिता राजस्तेभ्योथ ब्राह्मणोवरः ॥ १ ॥

વાયુ બોલ્યો—હે મૂઢ રાજન્! મહાત્મા બ્રાહ્મણોના કેટલાક ગુણો સાંભળો. તમે જેઓને કહ્યા તેઓથી બ્રાહ્મણ ઉત્તમ છે, પૃથ્વી અગ રાજાની સ્પર્ધાથી પૃથ્વીપણાને તજી નાશ પામી હતી ત્યારે બ્રાહ્મણ કશ્યપે તેને સ્થિર રાખી હતી. હે રાજન્! નિરંતર સ્વર્ગમાં બ્રાહ્મણો જીતી શકાય તેવા છે. પૂર્વે અંગિરા ઋષિએ પોતાના તેજથી જળનું પાન કર્યું હતું. હે પાર્થિવ! તે મોટા મતવાળા ઋષિ દૂધની પેઠે તેનું પાન કરતાં તૃપ્ત ન થયા અને મોટા પ્રવાહથી સઘળી પૃથ્વીને પૂર્ણ કરી, તે કોપ પામેલા થયા ત્યારે હું જગતને તજી ચાલતો થયો તથા અંગિરાના ભયથી ઘણો વખત અગ્નિહોત્રમાં રહ્યો. પછી ગૌતમે અહલ્યાને ઇચ્છનારા, ભગવાન પુરંદરને શાપ આપ્યો પણ ધર્મને અર્થે માર્યો નહિ, તેમ હે નૃપતે! મીઠા જળનો ભરેલો સમુદ્ર બ્રાહ્મણોએ શાપ આપવાથી ખારા જળવાળો થયો. સુવર્ણના સરખા વર્ણવાળો, ધુમરહિત, ઉંચી જ્વાળાથી યુક્ત અગ્નિ ક્રોધ પામેલા અંગિરાના શાપથી આ ગુણોથી રહિત થયો. સારા વર્ણને ધારણ કરનારા બ્રાહ્મણે શાપ આપવાથી મહાસાગરે સેવાતા હતા તેઓને સગરના પુત્રોને નાશ પામેલા જુઓ. હે નરાધિપ! તમે બ્રાહ્મણોની સમાન નથી માટે શ્રેયને સમજો. તમ ગર્ભમાં રહેલા બ્રાહ્મણોને સારી રીતે નમે છે. બ્રાહ્મણે દંડકોનાં મોટાં રાજ્યને નાશ પમાડેલાં છે. એકલા ઔર્વે તાલજંઘ જાતના મોટા ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડેલા છે. તમે દત્તાત્રેયની પ્રસન્નતાથી અતિ દુર્લભ મ્હોટું રાજ્ય, બળ, ધર્મ અને શાસ્ત્રને પામેલા છો. હે અર્જુન! તું નિત્ય અગ્નિનું યજન કરે છે તેમ છતાં બ્રાહ્મણનું યજન શા માટે કરે છે? શું તું નથી જાણતો કે તેજ બ્રાહ્મણ સર્વ લોકના અગ્નિરૂપ છે? અથવા પ્રાણિયો પ્રત્યે પોષણ કરનારા અગ્નિરૂપ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણને જીવલોકનો કર્તા જાણનાર છતાં શા માટે મોહ પામે છે? તેમ જેણે આ સમગ્ર, સ્થાવર જંગમ જગતને સરજેલું છે તે પ્રજાપતિ અવ્યક્ત નાશરહિત પ્રભુ બ્રહ્મા છે. કેટલાક અપંડિતો બ્રહ્માને અંડથી થયેલા ઇચ્છે છે અને ભેદ પામેલાં બ્રહ્માંડથી થયેલા પર્વતો, દિશાઓ, જળ, પૃથ્વી અને સ્વર્ગ તેમનાથી શોભે છે, આમ ઇચ્છે છે પણ એમ જાણવું નહિ; કારણ કે તે જન્મરહિત કેમ જન્મે? માટે અંડ તે આકાશ કહેલું છે અને તેથી બ્રહ્મા થાય છે, તે અધિષ્ઠાન શિવાય કેમ રહી શકે? એમ કહો તો ત્યારે કશું ન હતું, સર્વ તેજમાં રહેલા પ્રભુ અહંકાર છે એમ કહેલું છે માટે અંડ નથી પણ પ્રથમ લોકોને ઉત્પન્ન કરનારા તે બ્રહ્મા છે અને આ રીતે શાસ્ત્ર ને અનુભવથી તેને જાણે છે બ્રાહ્મણ તે રૂપ છે. આ રીતે કહેલો તે રાજા ત્યારે બોલતો બંધ થયો, તે પછી વાયુ બોલ્યો.

नास्त्यण्डमस्ति तु ब्रह्मा स राजा लोकभावनः ।
इत्युक्तः स तदा तूष्णीमभूद्वायुस्ततोऽब्रवीत् ॥ १९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पवनार्जुनसंवादे चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

અધ્યાય ૧૫૫ મો. પવનાર્જુન સંવાદ. [ચાલુ]

**वायुरुवाच—इमां भूमिं द्विजातिभ्योदित्सुर्वै दक्षिणां पुरा ।
अङ्गो नामनृपो राजंस्ततश्चिन्तां महीययौ ॥ १ ॥**

વાયુ બોલ્યો—પૂર્વે હે રાજન્! અંગ નામે રાજા આ પૃથ્વીરૂપ દક્ષિણા બ્રાહ્મણોને દેવા ઇચ્છાવાન્ થયા ત્યારે પૃથ્વી ચિંતાને પામી કે આ ઉત્તમ રાજા સર્વ પ્રાણીઓને ધારણ કરનારી બ્રહ્માની પુત્રી હું છું તેને પામી કેમ મને બ્રાહ્મણોને દેવા ઇચ્છે છે? માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી હું પૃથ્વીપણાને તજી બ્રહ્મના પદને પામીશ. આ રાજા દેશ સહિત ન હો એમ ધારી તે વખતે ચાલી નિકળી ત્યારે પૃથ્વીને જતી જોઇ કશ્યપે ઝટ સમાધિ લઇ આત્માને તજી પૃથ્વીના નિર્જીવ દેહ પ્રત્યે પ્રવેશ કર્યો હે નૃપ! ત્યાર પછી પૃથ્વી તૃણ તથા ઔષધોથી યુક્ત, ઉત્તમ ધર્મવાળી, ભય રહિત અને સર્વ તરફથી સમૃદ્ધિવાળી થઇ. આ રીતે હે રાજન્! દિવ્ય ત્રીસ હજાર વર્ષો સુધી મોટાં વ્રતવાળા, નિદ્રાવસ્થા રહિત. કશ્યપ પૃથ્વીરૂપ થયા. એ પછી હે મહારાજ! પૃથ્વી આવી કશ્યપને નમસ્કાર કરી તે મહાત્માની પુત્રી કાશ્યપી નામે થઇ. હે રાજન! આ આવો કશ્યપ બ્રાહ્મણ હતો અથવા તમે કશ્યપથી બીજો ઉત્તમ ક્ષત્રિય કહો. આ સાંભળી રાજા મૌનવાળોજ થયો અને ફરી પવન બોલ્યો કે હે રાજન્! અંગીરાના કુળમાં જન્મેલા ઉતથ્યનું વૃત્ત સાંભળો. રૂપથી ઉત્તમ માનેલી ચંદ્રની દીકરી ભદ્રા હતી, ચંદ્રમાએ ઉતથ્યને તેને તુલ્ય પતિ જોયો ત્યારે ઉત્તમ નિયમ પ્રત્યે રહેલી, મહા ભાગ્યવાળી સુંદર અંગોવાળી તે તીવ્ર તપ કરવા લાગી પછી તે અત્રિએ ભાર્યા માટે ઉતથ્યને બોલાવી યશવાળી ભદ્રા આપી, ઘણી દક્ષિણાવાળા તેણે વિધિ પ્રમાણે ગ્રહણ કરી. પ્રથમજ શ્રીમાન્ વરૂણ તેને ઇચ્છતા હતા તેથી તેણે યમુના પાસે વાનપ્રસ્થ પ્રત્યે આવી તેને હરી લીધી અને જળનો પતિ તેને હરી પરમ અદ્ભુત સરખાં, છ લાખ ધુન્નાઓવાળા પોતાના પુર પ્રત્યે લાવ્યા તેથી બીજું કોઇ અતિ રમણીય ઉત્તમ પુર નથી. દિવ્ય મહેલો, અપ્સરાઓ ઘણા કામનાઓથી શોભિત છે. હે રાજન્! ત્યાં જળનો પતિ તેની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યો. એ પછી નારદે ઉતથ્યને પત્નીનું હરણ કહ્યું તે સમયે નારદથી તે સર્વ સાંભળી ઉતથ્યે કહ્યું કે તમે જાઓ અને વરૂણને કઠણ વચન કહો. જે મારા કહેવાથી મારી ભાર્યાને છોડો, શા માટે તમે હરનાર થયા છો? તમે લોકોના લોકપાળ છો, લોકનો લોપ કરનારા નથી. ચંદ્રમાએ મને ભાર્યા આપી છે તેને તમે આજ હરણ કરી. આ રીતે તેના કહેવાથી નારદે જળેશ્વરને કહ્યું કે ઉતથ્યની સ્ત્રીને છોડો. શા માટે તમે હરી છે? આ તેનું વચન સાંભળ્યા પછી વરૂણે તેને કહ્યું કે આ મારી અતિપ્રિય ભાર્યા છે માટે એને તજવા ઉત્સાહ નથી. આ રીતે વરૂણે કહ્યા પછી નારદ તે મુનિ ઉતથ્યને મળી અતિ પ્રસન્ન મનવાળા ન હોય તેમ વચન બોલ્યા કે હે મહામુને! વરૂણે ગળું ઝાલી મને કૂંક્યો છે અને તમારી સ્ત્રીને આપતો નથી, જે તમારે કરવા યોગ્ય હોય તે કહો નારદનું વચન સાંભળી ક્રોધ પામેલા અંગિરા બળવા લાગ્યા અને અતિ મ્હોટાં તપવાળો તે સ્થિર થઇ તેજથી જળને પી ગયા, સર્વ જળ પીવા માંડ્યું તોપણ સ્નેહિજનોએ પ્રાર્થના કરેલા, જળના પતિ વરૂણે તે વખતે તેને છોડી નહિ. તે પછી ક્રોધવાળા બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા ઉતથ્યે પૃથ્વીને કહ્યું કે હે કલ્યાણિ! છ લાખ ધુન્નાઓવાળું સ્થાન દેખાડો.

પછી સમુદ્રના ખસવાથી તે સ્થાન ઉખર થયું. વળી એ બ્રાહ્મણે નદી સરસ્વતીને કહ્યું—હે ભિરૂ સરસ્વતિ! આ દેશથી તમે અદશ્ય થઇ મરૂ મારવાડ દેશ પ્રત્યે જાઓ, હે શોભને! તમે તજેલો આ દેશ પુણ્ય રહિત થાઓ. આવું કહેવાથી તે દેશ સુકાવાથી ભદ્રાને લેઇ વરૂણે અંગિરાના પુત્ર ઉતથ્યને શરણ જઇ ભાર્યા આપી, તે સ્ત્રીને લેઇ ઉતથ્ય

પ્રસન્ન મનવાળો થયો અને હે હૈહય! દુઃખથી જગતને તથા વરૂણને મુક્ત કર્યો. ત્યાર પછી હે નરાધિપતિ! તે સ્ત્રીને લઇ ધર્મના જાણનાર અતિ મોટાં તેજવાળો ઉતથ્ય વરૂણ પ્રત્યે આમ બોલ્યો કે હે જનાધિપ! મેં તમારા બોલતાં તપથી આને પ્રાપ્ત કરી આવું કહી તેને લઇ પોતાને ઘેર ગયો. હે રાજન્! આવોજ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ઉતથ્ય છે, આમ હું કહું છું અથવા તમે ઉતથ્યથી ઉત્તમ ક્ષત્રિય કહો.

एष राजन्नीदृशो वै उतथ्यो ब्राह्मणर्षभः ।
ब्रवीम्यहं ब्रूहि वात्वमुतथ्यात्क्षत्रियं वरम् ॥ ३२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पवनार्जुनसंवादो नाम-पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

અધ્યાય ૧૫૬ મો. પવનાર્જુન સંવાદ. [ચાલુ]

भीष्म उवाच—इत्युक्तः स नृपस्तूष्णीमभूद्वायुस्ततोऽब्रवीत् ।
शृणु राजन्नगस्त्यस्य माहात्म्यं ब्राह्मणस्य ह ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહેલો રાજા મૌન રહ્યો ત્યારે વાયુ બોલ્યો–હે રાજન! અગસ્ત્ય બ્રાહ્મણનું સ્પષ્ટ રીતે મહાત્મ્ય સાંભળો. અસુરોએ દેવોને જીતી તેઓને ઉત્સાહથી રહિત કર્યા, તેઓના સર્વ યજ્ઞો હર્યા તથા પિતૃની સ્વધાઓને હરી. હે હૈહય! શ્રેષ્ઠ દાનવોએ માનવોની કર્મ પૂજાઓ હરી અને તે સમયે ઇશ્વરતાથી ભ્રષ્ટ થયેલા દેવો પૃથ્વીને વિષે ફરવા લાગ્યા. હે રાજન્! પછી કોઇ સમયે તેઓએ પ્રકાશિત સૂર્યના સરખા તેજવાળા, મોટા વ્રતવાળા, તેજ યુક્ત અગસ્ત્યને જોયા. હે જનાધિપ! દેવોએ તે મહાત્માને નમન કરી કુશળ પૂછી વખતસર આ પ્રમાણે કહ્યું હે મુનિશ્રેષ્ઠ! યુદ્ધમાં દાનવોએ અમને ભગ્ન કર્યા છે તથા ઐશ્વર્યથી ભ્રષ્ટ કર્યા છે માટે તમે અમને તીવ્ર ભયથી બચાવી લો. આ રીતે દેવોએ કહ્યું ત્યારે તે અગસ્ત્ય કોપ્યા અને ક્ષય સમયમાં કાળાગ્નિ બળે તેમ તેજથી પ્રજ્વલિત થયા. તે પ્રદીપ્ત થયેલા કિરણોના સમૂહથી દાનવો તે સમયે દગ્ધ થયા અને હે મહારાજ! અંતરિક્ષથી હજારો નીચે પડવા લાગ્યા. અગસ્ત્યના તેજથી બળતા દૈત્યો બે લોકોને તજી દક્ષિણ દિશા પ્રત્યે ગયા. પૃથ્વી પ્રત્યે ગયેલા બળિરાજા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતા હતા તે જેઓ પૃથ્વી પ્રત્યે રહ્યા હતા અને જે બીજાઓ નીચેના લોકમાં રહ્યા હતા તે મોટા અસુરોને બાળ્યા નહિ. હે નૃપ! પછી જેનો ત્રાસ શાંત થયેલો છે એવા સુરોએ ફરીતે લોકો પ્રાપ્ત કર્યા. એ પછી દેવો એને કહેવા લાગ્યા કે, તમે ભૂમિમાં રહેલા અસુરોને હણો, આ પ્રમાણે કહેલા અગસ્ત્ય દેવો પ્રત્યે બોલ્યા કે હું પૃથ્વીમાં ગયેલા અસુરોને બાળવા શક્તિવાન નથી, મારૂં તપ ક્ષય પામે એથી હું બાળી શકતો નથી. હે પાર્થિવ રાજન્! આ રીતે ભગવાન અને તપથી સમર્થ આત્માવાળા અગસ્ત્યે તે સમયે પોતાના તેજથી દાનવોને બાળ્યા હતા. હે અનઘ! મેં આવા અગસ્ત્ય તમને કહ્યા, હજી હું કહું છું અથવા તમે અગસ્ત્યથી ઉત્તમ ક્ષત્રિય કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્! તે વખતે આવું કહીને મૌન થયા તેથી વાયુએ કહ્યું. હે રાજન! યશસ્વિ વસિષ્ઠનું મુખ્ય કર્મ સાંભળો. દેવતાઓ મનથી વસિષ્ઠને પામી

તથા તેનું ગૌરવ જાણી માનસસર પ્રત્યે યજ્ઞ કરવા લાગ્યા તે સર્વ યજન કરનારાઓને દુર્બળ થયેલા જોઇ શૈલના સરખી કાંતિવાળા ખલિન નામે દાનવો હણવાને ઇચ્છવા લાગ્યા. તેઓની સમીપ બ્રહ્માએ વર આપેલું સર હતું તેમાં વારંવાર નાશ પામેલા દાનવો નાહીને જીવતા થતા હતા. તેઓ મ્હોટા ઘોર પર્વતો તથા મુદ્ગરોને લઈ સો યોજનમાં ઉત્પન્ન થયેલાં જળને ક્ષોભ પમાડતા, દશ હજાર દાનવો દેવો પ્રત્યે દોડયા ત્યારે તેઓએ પીડેલા દેવો ઇંદ્રને શરણ ગયા. તેઓ સહિત વ્યથા પામેલા ઇંદ્ર વસિષ્ઠને શરણ ગયા. તે વખતે ભગવાન ઋષિ વસિષ્ઠે અભય આપ્યું. તેઓને દુઃખવાળા જોઇ અક્રૂરપણામાં તત્પર થયેલા મુનિએ યત્ન વિના પોતાના તેજથી સર્વ ખલિન દાનવોને બાળ્યા. આ રીતે મહાત્મા વસિષ્ઠે ઇંદ્ર સહિત દેવોની રક્ષા કરી. મહા તપસ્વી તે ઋષિએ કૈલાસ પ્રત્યે ચાલેલી ગંગા નદીને આણી, તેણે તે દિવ્ય સરને ભેદ્યું, તે નદીએ ભેદેલું જે સર હતું તે ત્યાંથી સરયૂ નદી થઇ. જ્યાં ખલિન દાનવો નાશ પામ્યા તે દેશ ખલિન થયો. આ રીતે મહાત્મા વસિષ્ઠે બ્રહ્માએ જેને વરદાન આપેલું છે એવા દૈત્યોને હણવા તથા ઇંદ્ર સહિત દેવોની રક્ષા કરી. હે નિષ્પાપ ! આ પ્રમાણે મેં વસિષ્ઠનું કર્મ કહ્યું અને હું કહું છું અથવા તમે વસિષ્ઠથી ઉત્તમ ક્ષત્રિય કહો.

एतत्कर्मवसिष्ठस्य कथितं हि मयानघ ।
ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं वसिष्ठात्क्षत्रियं वरम् ॥ २६

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे पवनार्जुनसंवादे शतोपरिषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

અધ્યાય ૧૫૭ મો. અશ્વિનીઓને સોમપાન.

भीष्म उवाच—इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तूष्णीमभूद्वायुस्तमब्रवीत् ।
श्रृणु मे हैहयश्रेष्ठ कर्मात्रेः सुमहात्मनः ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—હે હૈહય શ્રેષ્ઠ ! આ રીતે કહેલો અર્જુન મૌનવ્રતવાળો થયો ત્યારે વાયુએ તેને કહ્યું—હે હૈહય શ્રેષ્ઠ ! અતિ મહાત્મા અત્રિનું કર્મ સાંભળો. ભેગા થએલા દેવ દાનવો ઘોર અંધકારમાં યુદ્ધ કરતા હતા તેમાં રાહુએ બાણોથી ચંદ્રમા તથા સૂર્યને ભેદ્યા. હે નૃપતિશાર્દૂલ ! એ બળવાન્ દાનવોએ અંધકારથી ગ્રસ્ત થએલા દેવોને માથે હણવા માંડયા. અસુરોએ હણાતા, ક્ષીણ બળવાળા દેવોએ તપ કરતા, તપરૂપ ધનવાળા, બ્રાહ્મણ અત્રિને જોયા. એ પછી દેવો જીતેંદ્રિય અને શાંતક્રોધવાળા ઋષિને કહેવા લાગ્યા કે હે પ્રભો ! અસુરોએ બાણોથી આ બે ચંદ્ર સૂર્યને વિંધ્યા છે અને અમે પણ અંધકારવાળા ભાગમાં શત્રુઓથી વધ પામીએ છીયે તથા શાંતિ પામતા નથી માટે ભયથી અમને બચાવો. અત્રિ બોલ્યા—તમારૂં કેમ રક્ષણ કરૂં ? તેઓએ કહ્યું અમારા અંધકારને હણનાર તથા શત્રુને મારનાર ચંદ્રમા ને સૂર્ય થાઓ. જ્યારે આમ કહ્યું ત્યારે અત્રિ અંધારાને ટાળનાર ચંદ્રમા થયા તથા ચંદ્રની પેઠે પ્રિય દર્શનવાળા સૌમ્ય ભાવથી જોવા લાગ્યા. હે પાર્થિવ ! અત્રિએ નથી અતિ કાંતિ જેની એવા સૂર્ય તથા ચંદ્રમાને જોઇ યુદ્ધમાં પોતાના તપથી પ્રકાશ કર્યો. તે સમયે જગતને અંધકારરહિત તથા પ્રદીપ્ત કર્યું અને પોતાના તેજથી શત્રુઓના

સમૂહોને જીત્યા. અત્રિએ ઠીક રક્ષણ કરેલા દેવતાઓ પણ તે મોટા અસુરોને અત્રિએ બાળતા જોઇ પરાક્રમથી તે વખતે હણવા માંડ્યા. સૂર્ય પ્રકાશિત થયો, દેવોની રક્ષા કરી અને અસુરોને હણ્યા. હે રાજર્ષે ! જેને અગ્નિ સહાય છે એવા, ચર્મરૂપ વસ્ત્રવાળા, ઉત્તમ તેજવાળા જપ કરનારા બ્રાહ્મણે જે સામાર્થ્ય કર્યું તે ફળને ખાનારા અત્રિએ કરેલું કર્મ જુવો. અતિ મહાત્મા અત્રિનું કર્મ પણ વિસ્તારથી કહ્યું. હજી હું કહું છું અથવા તમે અત્રિથી ઉત્તમ ક્ષત્રિયને કહો. આ પ્રમાણે કહેલો સહસ્રાર્જુન મૌનવાન્ થયો. પછી વાયુ બોલ્યો--હે રાજન્ ! મહાત્મા ચ્યવનનું મોટું કર્મ સાંભળો. દેવો સહિત ચ્યવને અશ્વિનીકુમારોની પાસે પ્રતિજ્ઞા કરી ઇંદ્રને કહ્યું કે તમે અશ્વિનીકુમારોને સોમવલ્લી પીતા કરો. ઇંદ્ર બોલ્યા--અમે નિંદેલા આ બે કેમ સોમવલ્લીને પીનાર થાય ? એ બે દેવોની તુલ્ય નથી માટે અમને એમ ન કહો. હે મહાવ્રત વિપ્ર ! અશ્વિનીકુમારોની સાથે સોમવલ્લી પીવા ઇચ્છતા નથી, બીજું જે કહેશો તે કરીશું. ચ્યવન બોલ્યા--હે સુરેશ્વર ! આ બે અશ્વિનીકુમારો તમારા સહિત સોમપાન કરો, હે દેવો ! જે રીતે કહ્યું તે રીતે મારૂં વચન કરો. આ કરવાથી તમારૂં શ્રેય થશે અને નીકર તમારૂં શ્રેય નહિ થાય. ઇંદ્ર બોલ્યા--હે દ્વિજોત્તમ ! અશ્વિનીકુમારોની સાથે સોમ પીશું નહિ, બીજાઓ ઇચ્છા પ્રમાણે પીઓ, હું અહિં પીવા ઉત્સાહ પામતો નથી. ચ્યવન બોલ્યા-- હે બળને મારનાર ! જો મેં કહેલું વચન કરશો, નહિ તો ઝટ મેં પરાભવ પમાડેલા યજ્ઞમાં સોમવલ્લી પીવરાવશો. વાયુ બોલ્યો--તે પછી ઝટ ચ્યવને અશ્વિનીકુમારોના હિત સારૂ કર્મ આરંભ્યું અને દેવતાઓ મંત્રોથી પરાભવ પામેલા થયા. આરંભેલાં કર્મને જોઇ જેનો કોપ વધેલો છે એવો ઇંદ્ર મ્હોટા પર્વતને ઉગામી ચ્યવન પ્રત્યે દોડ્યો. તેવી રીતે ક્રોધથી આકુળ નેત્રવાળા ભગવાન ઇંદ્ર આવ્યા તેને આવતા જોઇ તપવાળા ચ્યવને જળથી વજ્રસહિત અને પર્વતસહિત તેને છાંટી સ્થિર કર્યો. પછી મહામુનિયે ઇંદ્રની ઉપર મહા ઘોર, આહુતિમય, મદનામે ઉઘાડાં મુખવાળો શત્રુ ફેંક્યો, તેને સો યોજન વિસ્તારવાળા હજાર દાંત હતા, તેને પરમ દારૂણ બસો યોજનમાં દાઢ હતી, તેની દાઢી ભૂમિ વિષે ગયેલી હતી, એનું મુખ આકાશને અડતું હતું, ઇંદ્ર સહિત સર્વ દેવો તેની જીભના મૂળમાં જેમ મહાસાગરમાં માછલાઓ તિમિ મગરના મુખને પામે તેમ રહ્યા હતા. એ પછી એ મદની સમીપ ગયેલા, તે દેવો ભેગા થઇ ઇંદ્રને કહેવા લાગ્યા કે તમે આ બ્રાહ્મણને નમો, અમે નિશ્ચિંત થઇ અશ્વિનીકુમારોની સાથે સોમવલ્લી પીએ છીએ આ સાંભળ્યાં પછી પ્રણામ કરનારા ઇંદ્રે ચ્યવનને નમન કર્યું. ચ્યવને એઓને તથા અશ્વિનીકુમારોને સોમ પીનારા કર્યા. પછી મુનિએ તે કર્મને સમાપ્ત કર્યું અને વીર્યવાન્ એવા તેણે મદને અક્ષ. મૃગયા, તથા સ્ત્રીઓમાં વેંચી દીધો. હે રાજન્ ! નરો આ દોષોથી ક્ષય પામશે એમાં સંશય નથી માટે નિત્ય નરે આ દોષોને દૂરથી તજવા. હે રાજન ! તમને ચ્યવનનું પણ કર્મ કહ્યું, હજી હું કહું છું અથવા તમે બ્રાહ્મણથી ઉત્તમ ક્ષત્રિય કહો

एतत्ते च्यवनस्यापि कमराजन् प्रकीर्त्तितम ।
ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं क्षत्रियं ब्राह्मणाद्वरम् ॥ ३० ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

અધ્યાય-૧૫૮ મો. કપોનો વિનાશ.

भीष्म उवाच—तूष्णीमासीदर्जुनस्तु पवनस्त्वब्रवीत्पुनः ।
श्रृणु मे ब्राह्मणेष्वेव मुख्यं कर्म जनाधिप ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—હે જનાધિપ ! સહસ્રાર્જુન મૌન થયો એટલે પવન ફરીને બોલ્યો કે, બ્રાહ્મણોમાંજ મારૂં મુખ્ય કર્મ સાંભળો. જ્યારે ઇંદ્ર સહિત દેવો મદના મુખને પામ્યા ત્યારે ચ્યવને તેઓની પૃથ્વી હરી. એ લોકોને હરણ કરેલા માની દેવતાઓ દુઃખી થયા તથા શોકથી પીડા પામેલા તેઓ મહાત્મા, બ્રહ્માને શરણ ગયા. દેવતાઓ બોલ્યા કે હે લોક પૂજીત પ્રભો ! ચ્યવને મદના મુખમાં આસક્ત થયેલા અમ લોકોની પૃથ્વી હરી અને કપ નામના દેવોએ સ્વર્ગ હરણ કર્યું. બ્રહ્મા બોલ્યા કે ઇંદ્રસહિત હે દેવતાઓ ! તમે ઝટ બ્રાહ્મણોને શરણ જાઓ, તેઓને પ્રસન્ન કરવાથી પ્રથમની પેઠે એ લોકોને પામશો. તેઓ બ્રાહ્મણોને શરણ ગયા તથા કોને જીતીએ, આ રીતે કહેલા તેઓ બ્રાહ્મણો પ્રત્યે કપોને જીતો, એમ બોલ્યા. બ્રાહ્મણો બોલ્યા—અમે પૃથ્વીમાં રહેલાઓને જીતીશું. તે પછી બ્રાહ્મણોએ કપને નાશ પમાડનારૂં કર્મ આરંભ્યું. તે સાંભળી કપોએ બ્રાહ્મણો પ્રત્યે ધની નામે દૂત મોકલ્યો, તે ધનિએ જેમ કપનું વચન હતું તેમ તે બ્રાહ્મણોને કહ્યું. સર્વ કપો તમારા સરખા છે, સર્વ વેદને જાણનારા પંડિત, સર્વ યજ્ઞોથી યજન કરનારા, સર્વ સત્ય વ્રતવાળા અને સર્વ મહર્ષિયોની તુલ્ય છે. લક્ષ્મી તેઓ વિષે ક્રીડે છે અને તેઓ લક્ષ્મીને ધારણ કરે છે. ગુરૂના વચનમાં રહેલા તેઓ વૃથા સ્ત્રીઓની પાસે જતા નથી, વૃથા માંસ ખાતા નથી, અને દીપ્ત અગ્નિમાં હોમે છે, સર્વ નિયમિત મનવાળા, બાલકોના સંવિભાગ કરનારા, ધીરેથી આવીને જાય છે. રજસ્વલાને નથી સેવતા અને શુભ કર્મવાળા સ્વર્ગની ગતિ પામે છે. ગર્ભિણી તથા વૃદ્ધ વગેરેના જમ્યા વિના જમતા નથી. પૂર્વાન્હ ભાગોમાં ક્રીડતા નથી તથા દિવસે સુતા નથી. આ અને બીજા, બહુ ગુણોથી યુક્ત કપોને કેમ જીતશો માટે નિવૃત્ત થાઓ. નિવૃત્ત થએલા તમોને સુખ થશે. ધની નામે દૂત કપોને કહેવા લાગ્યો—બ્રાહ્મણો તમારૂં પ્રિય કરનારા નથી, એથી સર્વ કપો અસ્ત્રો લેઇ બ્રાહ્મણો પ્રત્યે દોડયા. સર્વ બ્રાહ્મણો ઉંચા અગ્રભાગવાળી ધ્વજાથી યુક્ત કપોને જોઈ બળતા કપોના પ્રાણને નાશ પમાડનાર અગ્નિ ફેંક્યો. હે નરાધિપ ! સનાતન બ્રાહ્મણોએ સરજેલા અગ્નિ કપોને હણી જેમ આકાશમાં વાદળાં શોભે તેમ શોભવા લાગ્યા. તે સર્વ દેવોએ યુદ્ધમાં મળી દાનવોને હણ્યા તે વખતે બ્રાહ્મણોએ હણેલા કપોને જાણ્યા નહિ. એ પછી મહા તેજસ્વી નારદે આવી હે વિભો ! જે રીતે મહા ભાગ્યવાળા બ્રાહ્મણોએ તેજથી કપોને હણ્યા તે વાત કહી. નારદનું વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા સર્વ દેવો દ્વિજો, યશસ્વી બ્રાહ્મણોને પણ વખાણવા લાગ્યા. દેવોનું તેજ તથા પરાક્રમ વધવા લાગ્યું અને તેઓ ત્રણ લોકમાં પૂજેલા અમરપણાને પામ્યા. આ રીતે વચન કહેનારા વાયુને સહસ્રાર્જુને જે કહ્યું તે હું મહાબાહો ! સાંભળો. સહસ્રાર્જુન બોલ્યો—હે પ્રભો ! હું નિરંતર સર્વ પ્રકારે બ્રાહ્મણો અર્થે જીવું છું તથા બ્રાહ્મણો વિષે આસ્થાવાન્ થઇ નિત્ય બ્રાહ્મણોને નમું છું. મેં દત્તાત્રેયની પ્રસન્નતાથી આ બળ પ્રાપ્ત કરેલું છે, લોકમાં પરમ કીર્ત્તિ મેળવેલી છે અને મોટો ધર્મ આચરેલો છે. અહો ! મારૂત ! મેં પ્રયત્નવાળા આપે સમગ્રપણાથી કહેલાં બ્રાહ્મણોનાં કર્મ સાંભળ્યાં. વાયુ બોલ્યા—તમે ક્ષત્રિયના ધર્મથી બ્રાહ્મણો તથા ઇન્દ્રિયોને પાળો, ભૃગુઓથી તમને કાળે કરી ઘોર ભય થશે.

ब्राह्मणान् क्षात्रधर्मेण पालयस्वेन्द्रियाणि च ।
भृगुभ्यस्ते भयं घोरं तत्तु कालाद्भविष्यति ॥ २७ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पवनार्जुनसंवादे अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

અધ્યાય ૧૫૯ મો. બ્રાહ્મણોની પૂજાનું ફળ.

युधिष्ठिर उवाच—ब्राह्मणानर्चसे राजन् सततं संशितव्रतान् ।
कं तु कर्मोदयं दृष्ट्वा तानर્चसि जनाधिप ॥ १ ॥

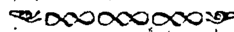
યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે જનાધિપ રાજન ! શું કર્મોના ઉદયને દેખી નિરંતર ઉત્તમ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણોને પૂજો છો ? હે મહાવ્રત ! મહાબાહો ! બ્રાહ્મણોની પૂજામાં શું ફળ દેખી તેઓને પૂજો છો, એ સર્વ મને કહો ? ભીષ્મ બોલ્યા–મહાબુદ્ધિવાળા, મોટાં વ્રતવાળા, જેણે કર્મ ફળ જોયેલું છે એવા કેશવ તમને સર્વ કર્મનો ઉદય કહેશે. બળ, કાન, વાણી, મન નેત્ર તથા વિશુદ્ધતા સહિત જ્ઞાન મને આજ થયું છે, અને અતિ ઘણા કાળમાં મેં દેહનો ત્યાગ માનેલો છે, આજ બહુજ થોડા કાળમાં સૂર્ય આવશે. હે રાજન ! પુરાણમાં જે મોટા ધર્મો, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય, અને શૂદ્રોના કહ્યા છે, જેઓ ધર્મોને સેવે છે તે અને શેષ કૃષ્ણથી શિખો. હે કૌરવેંદ્ર ! હું તત્વે કરી કૃષ્ણને જાણું છું. જે એ છે અને જે એમનું જુનું બળ છે. કેશવ ન માપી શકાય તેવા બળવાળા છે તે આ સંશયોમાં ધર્મ કહેશે. કૃષ્ણે પૃથ્વીને આકાશને તથા સ્વર્ગને સરજ્યાં, કૃષ્ણના દેહથી પૃથ્વી થઈ, આ ભયંકર બળવાળા જુના વરાહ છે તેણે પર્વતોને તથા દિશાઓને સરજી, એની નીચે અંતરિક્ષ, સ્વર્ગ, ચાર દિશાઓ, ચાર ખુણા તથા આ સૃષ્ટિ પાછળ થઈ. તેમણે પુરાણ વિશ્વને ઉપજાવ્યું એમની નાભીમાં કમળ થયું જેમાં પોતે ઘણા બળવાળા બ્રહ્મા થયા. હે પાર્થ ! જેણે ઘોર અંધકારને ચોતરફથી ભેદ્યું, જે અંધારૂં સમુદ્રને તરછોડતું રહ્યું છે. સત્ય યુગમાં હે પાર્થ ! સમગ્ર ધર્મ હતો, ત્રેતા યુગના સમયમાં જ્ઞાનને પામેલો ધર્મ હતો, દ્વાપરમાં બળ હતું અને કલિમાં કાળો અધર્મજ પૃથ્વીપર પ્રસર્યો છે. તે જ આદિ દેવે પ્રથમ દૈત્યોને હણ્યા, તેજ આદિ દેવ સમ્રાટ્ થયા, તે પ્રાણિયોના ઉત્પન્ન કરનાર, ભૂત ભવિષ્યરૂપ આ સર્વ જગતના કર્તા છે. દેવોના વંશમાં ધર્મ ગ્લાનિ પામે છે ત્યારે મનુષ્યોમાં કૃષ્ણ જન્મે છે તથા તે સત્તા યુક્ત મનવાળા ધર્મમાં રહીને પર તથા અપર લોકને પાળે છે. હે પાર્થ ! તજવા યોગ્ય વસ્તુને તજી અસુરોના વધ માટે કાર્ય, અકાર્ય અને કારણરૂપ દેવ કરેલા છે, કરેલા રૂપ છે અને કરાય છે તમે એને રાહુ ચંદ્ર તથા ઇંદ્રરૂપ જાણો. તે સર્વ કર્મવાળા છે, તે સર્વ રૂપવાળા છે, તે વિશ્વને ભોગવનાર, વિશ્વને સરજનાર અને વિશ્વને જીતનાર છે. તે શૂળને ધારણ કરનાર, રૂધિરને ધારણ કરનાર અને વિકરાળ છે. લોકો કર્મોથી જાણેલા તેની સ્તુતિ કરે છે, નિત્ય દેવો ગંધર્વો અને અપ્સરાઓ તેની સ્તુતિ કરે છે, રાક્ષસો તેની સ્તુતિ કરે છે. ધનના પોષક અને જીતનાર છે. યજ્ઞમાં વખાણ કરનારો તેની સ્તુતિ કરે છે, સામાને જાણનારા રથંતરમાં સ્તુતિ કરે છે, બ્રાહ્મણો તેને વેદના મંત્રોથી સ્તવે છે, અધ્વર્યુ તેને ઘૃત અર્પે છે.

હે ભારત! જુની બ્રહ્મગુફા પ્રત્યે પેઠેલા તેણે પૃથ્વીનું છેદન ભંજન કર્યું. તે ઉત્તમ કર્મવાળા તેણે દૈત્ય, નાગ તથા દાનવોને ક્ષોભ પમાડી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો. હે ભારત! ઇંદ્રો વૃષ્ટિ માટે વાણીથી તેની સ્તુતિ કરે છે, તે પણ એક પશુઓનો ઇશ્વર છે, તેનાં જૂદાં જૂદાં ભક્ષોને જાણે છે અને યુદ્ધનાં વાહનને જાગે છે. ને નિત્ય રહેનારા દેવોના વશમાં, અંતરિક્ષ પૃથ્વી, સ્વર્ગ તથા સર્વ રહ્યું છે. તેણે દેવોના કુંભમાં વીર્ય નાંખ્યું, જેમાં ઉત્પન્ન થયેલાં વસિષ્ઠ ઋષિ છે. તે વાયુ છે. ને ઘોડાના વેગવાળા વિભુ છે, ને રાશવાળા છે, તે આદિદેવ સૂર્ય છે. તેણે સર્વ અસુરોને જીતેલા છે, તેનાં પગલાંઓથી ત્રણ જગત્ જીતેલાં છે, તે દેવ, મનુષ્ય અને પિતૃના આત્મારૂપ છે, તેનેજ યજ્ઞને જાણનારાઓના વિતાનરૂપ કહે છે. તેજ કાળનો વિભાગ કરતાં ઉદય પામે છે. તેનું ઉત્તર તથા દક્ષિણ બે અયન છે. પૃથ્વીને શોભાવનારાં કિરણો ને વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણો તેને સેવે છે. સૂર્ય તેની કાંતિનો ઉપયોગ કરી શોભે છે. મહિને મહિને યજ્ઞને કરનાર યજ્ઞ કરે છે, વેદને જાણનારાઓ યજ્ઞમાં તેનો પાઠ કરે છે તેજ આ ત્રણ નાભિવાળા, સાત ઘોડાઓથી યુક્ત, ત્રણ ધામવાળાં ચક્રને ધારણ કરે છે. હે વીરપાર્થ! જે રીતે મહા તેજસ્વી, સર્વ વ્યાપક સર્વના સિંહરૂપ એકલા કૃષ્ણ લોકોને ધારણ કરે છે તે રીતે અંધારાને હણનાર, સૂર્યરૂપ તેજ કૃષ્ણને સદા કર્તાને પ્રસન્ન થયેલા, મહાત્મા પ્રભુ એક વખતે ખડમાં ગયેલા તથા ખાંડવ વનમાં અગ્નિરૂપ થયા હતા, તે રાક્ષસો તથા નાગોને જીતી સર્વ ઠેકાણે ગયેલા અગ્નિમાં સર્વ હોમે છે. તેણેજ કુંતીના-પુત્રને ધોળો ઘોડો આપ્યો હતો, તેણેજ સર્વ ઘોડાઓને કર્યા હતા, તે સંસારરૂપ રથને જોડનાર છે, તેનો રથ ત્રણ ચક્રવાળો, ત્રણ મસ્તક એટલે ઉંચી મધ્ય અને નીચી ગતિરૂપ ત્રણ કૂળવાળો, ચાર કાળ, અદૃષ્ટ, ઇશ્વરેચ્છા અને પોતાના સંકલ્પરૂપ ઘોડાવાળો તથા ત્રણ નાભિ એટલે શુક્લ, કૃષ્ણ અને શુક્લકૃષ્ણ; ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ જેના ગર્ભમાં છે એવો હોઇ તેણે આકાશને કર્યું. પંચભૂતોના આશ્રયરૂપ તેણે પૃથ્વી, સ્વર્ગ તથા અંતરિક્ષને નિર્માણ કર્યું. તે ઘણાં દીપ્ત અગ્નિનાં તેજ સરખાં તેજવાળા ઋષીકેશ ભગવાને અરણ્યો તથા પર્વતોને સ-જર્યાં. તેણે નદીઓને ઉલંઘી હણવાની ઇચ્છાથી વજ્રને પ્રહાર કરનારા ઇંદ્રને પરાભવ પમાડ્યો. મોટા યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણો જુની હજારો ઋચાઓથી મહેંદ્રની સ્તુતિ કરે છે. હે રાજન! ઘરમાં તેણે અને બીજાએ મોટા બળવાળા દુર્વાસાને વસાવી શકાય તેમ નથી. તેનેજ એક પુરાણ ઋષિ કહે છે, અને વિશ્વને કરનાર આત્માના ભાવોને કરે છે જે અધિ દેવ ચારે વેદોને જાણે છે, જે પુરાણ વિધિઓનો આશ્રય કરે છે, કામ ઇચ્છામાં, વેદમાં અને લૌકિકમાં જે ફળ છે તે સર્વ કૃષ્ણરૂપ જાણો. સર્વ લોકમાં શુદ્ધ જ્યોતિ ત્રણ લોક, ત્રણ લોકપાલ. ત્રણ અગ્નિ. ત્રણ વ્યાહૃતિઓ અને સર્વ દેવો દેવકીના પુત્રરૂપજ છે. તે વર્ષરૂપ, ઋતુરૂપ, અર્ધ માસરૂપ, અહોરાત્રરૂપ, કાળરૂપ દિશારૂપ માત્રા મુહૂર્ત્ત લવ અને ક્ષણો એ સર્વ, કૃષ્ણરૂપ જાણો. હે પાર્થ! ચંદ્ર, સૂર્ય ગ્રહ નક્ષત્ર તારા સર્વ દર્શો, પૌર્ણ માસ, નક્ષત્રના યોગો, ઋતુઓ વગેરે સર્વ કૃષ્ણથી થયેલાં છે. રુદ્ર, આદિત્ય વસુ, અશ્વિનીકુમાર, સાધ્ય, વિશ્વદેવ, મરુદ્ગણો, પ્રજાપતિ, દેવમાતા અદિતિ, અને સાત ઋષિઓ, સર્વ કૃષ્ણથી થએલાં છે. વાયુ થઇને જગત્‌ને નાશ પમાડે છે, અગ્નિ થઇને સર્વ રૂપવાળાને ખાજે છે, જળ થઇને સર્વને બુડાડે છે, બ્રહ્મા થઈને જગત્‌ના સમૂહોને સૃજે છે. જે વેદમાં સિદ્ધ કરેલું જાણવા યોગ્ય છે જે વિધિ કાર્યનો આશ્રય કરે છે, જે વેદમાં અને જળમાં છે તે તથા ચરાચર સર્વ તમે દેશના રૂપ સમજો. પરમ એવા તે જ્યોતિ રૂપ થએલા પાસે પ્રકાશે છે. જે કાંતિવડે વિશ્વરૂપ છે, સર્વ

પ્રાણિઓના આત્માના કારણરૂપ થયેલા તેમણે જળને સૃજી પૂર્વે સર્વ જગત્ કરેલું છે. તેમ ઋતુ, જૂદા જૂદા ઉત્પાતો, જૂદાં જૂદાં અદ્ભુતો, મેઘ વિજળી, સર્વ, ઐરાવત રૂપ, સર્વ સ્થાવર જંગમ કૃષ્ણથી થયેલું છે તથા વિશ્વાત્મા વિષ્ણુરૂપ એને જાણો. વિશ્વના આવાસરૂપ, નિર્ગુણ, વસુદેવના પુત્રને સંકર્ષણ ને જીવરૂપ થયેલા કહે છે. મહાત્મા બ્રહ્મા પ્રદ્યુમ્ન ને ચોથા અનિરૂદ્ધ રૂપ પણ તેમનેજ જાણો. હે પાર્થ! પાંચ પ્રકારે દેવ, અસુર, મનુષ્ય, શ્વાપદ અને તિર્યક્રૂપે પાંચ ભૂતોથી થયેલા જગત્‌ને સૃજવાને ઇચ્છનારા પ્રેરક છે. પૃથ્વી, વાયુ આકાશ, તેજ તથા જળ કરેલું છે. સ્થાવર સહિત જંગમ ચાર પ્રકારના આ લોકને કરી તે પછી પાંચના બીજ કારણરૂપ થયેલા પૃથ્વીમાં સઘળું જગ કર્યું. હે રાજન! તેમણે જગતને કરેલું છે તે આત્માના કારણરૂપ આત્માવડે છવાડે છે. દેવ અસુર, મનુષ્યો લોક, ઋષિ, પિતૃ, પ્રજા તથા સર્વ પ્રાણી લોકોને સમાસે કરી વિધિ પ્રમાણે સદા પ્રાણિઓના પતિ સર્જવા ઇચ્છે છે. તમે શુભ, અશુભ, સ્થાવર, જંગમ, સર્વ કૃષ્ણથી થયેલું જાણો. જે વર્તે છે અને થશે એ સર્વ તમે કૃષ્ણરૂપ જાણો. પ્રાણિના અંત વખતે સાક્ષાત્ કૃષ્ણ મૃત્યુરૂપ છે. નિત્ય ધર્મને ધારણ કરનાર છે. જે થયેલું છે ને કશું બીજું ન સમજે પણ સર્વ કૃષ્ણથી થયેલું જાણો. લોકમાં ઉત્તમ પુણ્ય છે, જે શુભ તથા અશુભરૂપ છે તે સર્વ અચિંત્ય કૃષ્ણરૂપ છે, એથી બીજું કલ્પાય છે તે વિપરીત છે. એવા કૃષ્ણ એથી બહુરૂપ, પરમ, નાશ રહિત નારાયણ છે, તે સ્થાવર તથા જંગમના મધ્ય અને આદિરૂપ છે, કલ્યાણને ઇચ્છનારાઓના જન્મ તથા નાશ રૂપ છે.

एतादृशः केशवो तच्चभूयो नारायणः परमश्चाव्ययश्च ।
मध्याद्यं तस्य जगतस्तस्थुषश्च बुभूषतां प्रभवश्चाव्ययश्च ॥ ४६ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्ममहापुरुषमाहात्म्ये एकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

અધ્યાય ૧૬૦ મો. દુર્વાસાને ભિક્ષા દાન.

युधिष्ठिर उवाच—ब्रूहि ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं त्वं मधुसूदन ।
वेत्तात्वमस्य चार्थस्य वेदत्वां हि पितामहः ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે મધુદૈત્યને હણનાર! તમે બ્રાહ્મણની પૂજામાં ફળનો ઉદય કહો? તમે આ અર્થના જાણનારા છો અને બ્રહ્મા તમને જાણે છે. વસુદેવના પુત્ર બોલ્યા કે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! કુરૂઓમાં શ્રેષ્ઠ રાજન! તત્ત્વેકરી યથાયોગ્ય બ્રાહ્મણોના ગુણોને મારા કહેવાથી સાવધાન થઇ સાંભળો. હે કુરૂપુત્ર! પૂર્વે બ્રાહ્મણોએ કોપયુકત કરેલા પ્રદ્યુમ્ન દ્વારકામાં બેઠેલો હું તેને પૂછવા લાગ્યા. હે મધુદૈત્યને મારનાર! બ્રાહ્મણોની પૂજામાં શું ફળ છે? પરલોકમાં એઓનું ઇશ્વરપણું ક્યાંથી છે? હે માનને દેનાર! સદા બ્રાહ્મણોને પૂજવા તેમાં શું ફળ છે? એ સર્વ મને સ્પષ્ટ કહો? એમાં મને મ્હોટો સંશય છે. હે મહારાજ! આ રીતે પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું ત્યારે મેં સામું જે કહ્યું તે હે મહારાજ! સાવધાન થઇ સાંભળો. હે રૂક્મિણીના પુત્ર! બ્રાહ્મણોની પૂજામાં ફળનો ઉદય છે તે મારાથી જાણો. આ સોમ રાજા સુખ દુઃખોના

ઇશ્વર છે. હે રૂક્મિણીથી થએલા પુત્ર ! આ લોકમાં તથા પરલોકમાં બ્રાહ્મણ જેમાં મુખ્ય છે એવું સૌમ્ય સુખ છે એમાં મને વિચાર નથી. બ્રાહ્મણોની મૂર્તિના પૂજનથી આયુષ્ય, કીર્તિ, યશ અને બળ પ્રાપ્ત થાય છે. લોક તથા સર્વ લોકોના ઇશ્વરો બ્રાહ્મણોને પૂજનાર છે ધર્મ, અર્થ, કામ, યશ, લક્ષ્મી, રોગની શાંતિ, દેવતા અને પિતૃના પૂજન માટે આપણે બ્રાહ્મણોને ખૂબ સંતુષ્ટ કરવા. હે મહાબાહો પુત્ર ! હું ઇશ્વર છું માટે તેને કેમ ન આદરૂં ? તમને અહિં બ્રાહ્મણો પ્રત્યે ક્રોધ ન થાઓ. આ લોક તથા પરલોકમાં વિદ્વાન બ્રાહ્મણો મ્હોટાં ભૂતરૂપ છે. પ્રત્યક્ષ દેખાડનારા ક્રોધ પામેલા આ જગતને ભસ્મ કરે છે. જેઓ લોક તથા લોકેશ્વરો બીજા પણ સૃજી શકે છે તેઓમાં સારા તેજસ્વિયો ઠીક જ્ઞાનથી કેમ ન વર્તે ? હે તાત ! ચીર વસ્ત્રવાળો, બિલ્વના દંડને ધારણ કરનાર, મોટી દાઢીવાળો, કૃશ અને મહાન હરિપિંગલ નામે બ્રાહ્મણ મારે ઘેર વસતો હતો, જે દીર્ઘ મનુષ્યોથી પ્રમાણે કરી પૃથ્વીમાં અધિક હતો. તે જે દિવ્ય તથા મનુષ્યના લોકો છે તે લોકો પ્રત્યે પોતાની મેળે ફરતો. વળી ચૌટા તથા સભાઓમાં આ વાત કહેતો કે જે સર્વ પ્રાણિયોમાં સૂક્ષ્મ અપકાર થાય તોપણ રોષ કરનાર છે તે બ્રાહ્મણ દુર્વાસાને ઘરમાં સત્કાર કરેલા કોણ વસાવે ? આ મારી પરિભાષાને સાંભળી કોણ આશ્રય આપે છે ? જે કોઇ પણ મને વસાવે તેણે મને કોપાવવો નહિ. તેમ કોઇ મને આદર ન આપે ત્યાં હું વસવાનો નથી. દુર્વાસા એક વખતે હજારોનું અન્ન ખાય છે તથા એક વખત થોડું ખાય છે તથા ફરીને ઘેર નથી આવતા. અકસ્માત્ હસે છે અને અકસ્માત્ રૂવે છે, તે સમયે પૃથ્વીમાં કોઇ પણ વયથી તેની તુલ્ય ન હતો, આમ કહ્યા પછી પોતાને સ્થાન જઈ શય્યાસહિત આસ્તરણો અને શણગારેલી કન્યાઓને બાળી પછીથી ચાલતો થયો. એ પછી ઉત્તમ વ્રતવાળો તે મુનિ મને હે કૃષ્ણ ! હું સત્વર દુધપાક ખાવા ઇચ્છું છું એમ બોલ્યા. તેજ વખતે તેને ઘેર મેં તેના ચિત્તને જાણી માણસ સાથે સર્વ અન્નપાન, તથા ભક્ષ્ય પદાર્થો; 'તેણે અહિં આ પદાર્થો સત્કારથી મોકલ્યો' એમ પ્રેરણા કરી હતી તેવી મોકલ્યા. પછી મેં ઉનો દૂધપાક નિવેદન કર્યો, તેને ખાઈને તે તો ઝટ આવું વચન બોલ્યા કે ઝટ તમે દૂધપાકથી મારા અંગોને લિંપો છો કે નહિ ? ત્યારે મેં તેના કહેવા પ્રમાણે વિચાર્યા વિનાજ કર્યું. તે ઉચ્છિષ્ટથી અંગો તથા મસ્તકને લેપ કર્યો. તે વખતે સમીપમાં તેણે શુભ મુખવાળી તમારી માતાને દીઠી, તેણે હસતાં એવાં તેને દૂધપાકથીલેપ કર્યો મુનિએ ઝટ દૂધપાકથી લિપ્ત થયેલાં અંગવાળા તેને રથ પ્રત્યે જોડયાં અને તે રથ પ્રત્યે બેસી તે મારા ઘરથી નીકળ્યા. અગ્નિની તુલ્ય વર્ણવાળા પ્રકાશિત, બુદ્ધિમાન્ બ્રાહ્મણ રથની ધોંસરીને ધારણ કરનારની પેઠે મારા જોતાં છડીથી અથવા ચાબખાથી સોળ વર્ષનાં રૂક્મિણીને દુઃખ દેવા લાગ્યા. તે વખતે મને થોડું પણ ઇર્ષ્યાથી કરેલું દુઃખ ન થયું, તેમ તે મોટા રાજમાર્ગથી બહાર નીકળ્યા, તે મોટું આશ્ચર્ય જોઇ યાદવોને ક્રોધ પેદા થયો. ત્યાં કેટલાંક એક બીજાને બોલવી માંહોમાંહે બોલવા લાગ્યા કે બ્રાહ્મણોજ એક પેદા થયા છે, બીજો વર્ણ કોઈ રીતે નથી થયો. આ રથ પ્રત્યે બેસી બીજો કોણ પુરૂષ જીવે ? જે તીક્ષ્ણ એવું સર્પનું ઝેર છે તેથી પણ બ્રાહ્મણ અતિ તીક્ષ્ણ છે, બ્રાહ્મણરૂપ સર્પથી દગ્ધ થયેલાનો કોઇ પણ ઉપાય કરનાર નથી. દુઃખે પરાભવ પમાડાય એવો તે જતો હતો ત્યારે માર્ગમાં રૂક્મિણી પડયાં, તે શ્રીમાનથી સહન ન થયું ત્યારે શીઘ્ર પ્રેરવા લાગ્યા. પછી પરમ ક્રોધ પામેલા બ્રાહ્મણ રથમાંથી ઉતરી પગે ચાલી અવળા માર્ગથી દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરી દોડયા. હું આડા માર્ગથી દોડતા ઉત્તમ બ્રાહ્મણની પાછળ દોડયો અને હે ભગવાન ! તે રીતેજ દૂધથી લિપ્ત થયેલા પ્રસન્ન થાઓ એમ બોલ્યો

ત્યાર પછી તેજસ્વી મને જોઇ કહેવા લાગ્યો કે હે મહાભુજ કૃષ્ણ! પ્રકૃતિથીજ તમે ક્રોધને જીત્યો, હે સુવ્રત! હું આમાં તમારો અપરાધ દેખતો નથી, હે ગોવિંદ! હું તમને પ્રસન્ન થયો છું માટે ઇચ્છા હોય તેમ કામનાઓને માગો. હે તાત! હું પ્રસન્ન છું માટે તમે વિધિ પ્રમાણે મારા ફળના ઉદયને જુઓ. જ્યાં સુધી મનુષ્યોનો અન્નમાં ભાવ થશે ત્યાં સુધી જેમ અન્નમાં તેમ તમારામાં ભાવ થશે. જ્યાં સુધી લોકમાં પુણ્યરૂપ તમારી કીર્ત્તિ થશે ત્યાં સુધી ત્રણ જગતમાં વિશેષપણાને પામશે. હે જનાર્દન! તમે સર્વ લોકોને અતિ પ્રિય થશો. હે કૃષ્ણ! તમે જે ભેદેલું છે, જે બાળેલું છે અને જે કંઈ નાશ કરેલું છે તે સર્વ તેવુંજ અથવા અધિક થયેલું જોશો. મધુ દૈત્યને મારનારા કૃષ્ણ જ્યાં સુધી તમારાં અંગોમાં લિપ્ત થયેલ છે આથી જ્યાં સુધી ઇચ્છો છો ત્યાં સુધી તમને મૃત્યુનો ભય નથી. આ પછી મેં કહ્યું—શા માટે આજ તમારાં પગનાં તળાં લિપ્ત નથી? ત્યારે હે પુત્ર! આ મને પ્રિય નથી એમ પ્રસન્ન થયેલા તે મને કહેવા લાગ્યા. આ રીતે કહ્યા પછી હું પોતાના શરીરને લક્ષ્મીથી યુક્ત જોવા લાગ્યો અને પ્રસન્ન થયેલો રૂક્મિણી પ્રત્યે બોલ્યો—હે શોભને! તમે સર્વ સ્ત્રીઓમાં ને જગત્ વિષે ઉત્તમ યશ, ઉત્તમ કીર્ત્તિ પામશો. હે ભાવવાળી! તમને જરા અથવા રોગ કે ખરાબ વર્ણપણું સ્પર્શ કરશે નહિ, પુણ્ય ગંધવાળાં તમે કૃષ્ણને સેવશો, કૃષ્ણની સોળ હજાર સ્ત્રીઓમાં તમે અતિ ઉત્તમ કૃષ્ણની સમાન લોકવાળાં થશો. આ રીતે તમારી માતાને કહ્યા પછી ફરી ચાલતા થયેલા, અતિ મોટાં તેજવાળા, દુર્વાસારૂપ અગ્નિની પેઠે પ્રકાશતા તે મને કહેવા લાગ્યા કે હે કેશવ! આ તમારી બુદ્ધિ બ્રાહ્મણો પ્રત્યે થાઓ, આ રીતે કહીને હે પુત્ર! ત્યારે તે ત્યાંજ અંતર્ધાન થયા. તે અંતર્ધાન પામ્યા ત્યારે હું મોટું વ્રત કરવા લાગ્યો કે હે પ્રભો! જે કંઇ બ્રાહ્મણ બોલે તે સર્વ કરવું, આ પ્રમાણે હે પુત્ર! હું તમારી માની સાથે વ્રત કરી અતિ હર્ષિત મનવાળો થઇ ઘરમાં પેઠો અને ઘરમાં પેસતાં હે પુત્ર! બ્રાહ્મણે ભેદેલું અને જે બાળેલું હતું તે સર્વ નવું જોવા લાગ્યો. તે પછી સર્વ દૃઢ અને નવું જોઇ વિસ્મય પામેલો હું મનથી બ્રાહ્મણોને પૂજવા લાગ્યો. આ રીતે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! રૂક્મિણીના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નના પુછવાથી મેં તે વખતે ઉત્તમ બ્રાહ્મણનું સર્વ માહાત્મ્ય કહ્યું. હે કુંતીપુત્ર! હે પ્રભો! તમે પણ નિરંતર વાણી તથા દાનોથી મહા ભાગ્યવાળા બ્રાહ્મણોને પૂજો. આ રીતે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! હું બ્રાહ્મણની પ્રસન્નતાથી થયેલી કર્મના ફળથી વૃદ્ધિને પામ્યો છું માટે આ ભીષ્મ મને જે કહે છે તે સત્ય છે.

एवं व्युष्टिमहं प्राप्तो ब्राह्मणस्य प्रसादजाम् ।
यच्च मामाहभीष्मोयं तत्सत्यं भरतर्षभ ॥ ५६ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे दुर्वासोभिक्षानाम षष्ट्यधिक शततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

અધ્યાય ૧૬૧ મો. ઈશ્વરની પ્રશંસા.

युधिष्ठिर उवाच—दुर्वाससः प्रसादात्ते यत्तदामधुसूदन ।
अवाप्तमिह विज्ञानं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે મધુસૂદન ! દુર્વાસાના પ્રસાદથી ત્યારે તમને જે વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે મને તમે કહેવા યોગ્ય છો. હે મતિમતાંવર ! તે મહાત્માનું જે મોટું ભાગ્ય તથા નામો છે તે સર્વ હું તત્વથી જાણવા ઇચ્છું છું. વાસુદેવ પુત્ર બોલ્યા—હે રાજન્ ! મેં જે શ્રેય મેળવેલો છે અને જે યશ સંપાદન કરેલો છે તે હું જટા જુટવાળાને નમસ્કાર કરી તમને કહું છું: હે વિશાંપતે ! પ્રાતઃકાલમાં ઉઠીને બે હાથ જોડી યત્નથી જે અધ્યયન કરૂં છું કે મારા કહેવાથી શત રૂદ્રનો જપ સાંભળો. તપની અને મહા તપસ્વી પ્રજાપતિએ તે સરજેલો છે. ને હે તાત ! શંકરે સ્થાવર જંગમ પ્રજા સરજી છે. હે વિશાંપતે ! મહાદેવથી કંઇ પણ બીજું ભૂત નથી. ત્રણ જગતમાં શંકર એજ પ્રાણિયોની ઉત્પત્તિરૂપ છે, કોઇપણ તે મહાત્માની આગળ રહેવા ઉત્સાહ પામતો નથી, ત્રણ જગતમાં તેની સમાન પ્રાણી નથી. યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા શિવના ગંધથી પણ શત્રુઓ સંજ્ઞા રહિત અને હણાએલા જેવા થઇ કંપે છે તથા તથા પડે છે. યુદ્ધમાં મેઘના નાદની ઉપમા અપાય એવા તેમના–શિવના ઘોર શબ્દને સાંભળી દેવોનું હૃદય પણ ફાટે છે. ક્રોધ પામેલા પિનાકધારી શિવ ઘોરરૂપ ધારણ કરી જેઓને જુએ અને તે કોપે ત્યારે તે નથી સુર, નથી અસુર, નથી ગંધર્વો કે નથી સર્પો. લોકમાં ગુફા વિષે રહેલા પણ અત્યંત સુખ હોય તેમ વધતા, જ્યારે વિસ્તાર પામેલા મોટા યજ્ઞમાં દક્ષપ્રજાપતિ યજન કરતા હતા ત્યારે કોપ પામેલા મહાદેવે યજ્ઞને નાશ પમાડ્યો હતો; નિર્ભય થયા હતા અને ધનુષ્યથી શબ્દ સહિત બાણ ફેંકી નાદ કરતા હતા. ઝટ યજ્ઞને હણવાથી તથા મહાદેવના કોપવાથી દેવતાઓ કોઇથી પણ સુખને શાંતિ પામતા ન હતા તથા ખેદ પામતા હતા. હે પાર્થ ! તે પ્રત્યંચાના શબ્દથી આકુળ થયેલા સર્વ લોકો પરવશ થયા હતા અને સુર તથા અસુરો ખેદ પામતા હતા, જળ કંપતુ હતું, પૃથ્વી કંપતી હતી, પર્વતો કંપતા હતા અને સર્વ તરફથી આકાશ કંપતુ હતું, અંધારાથી વિંટાએલા લોકો શોભતા નહતા અને હે ભારત ! સૂર્ય સહિત જ્યોતિપની કાંતિ નાશ પામી હતી. તે પછી અતિ ભીતિ પામેલા, સર્વ પ્રાણિયોના તથા પોતાના હિતને ઇચ્છનારા ઋષિયો શાંતિ અને કલ્યાણના સ્થાનરૂપ ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ભયંકર પરાક્રમવાળા, ક્રોધ પામેલા શિવ દેવો પ્રત્યે દોડ્યા અને પ્રહારેથી ભગનાં નેત્ર નાશ પમાડ્યાં. ક્રોધ યુકત થઇ પગથી પૂષણ પ્રત્યે દોડ્યા, પુરોડાશનું ભક્ષણ કરનારાના દાંત પાડી નાંખ્યા ત્યારે કંપતા એવા દેવો શંકરને નમવા લાગ્યા, તેથી ફરી શિવે અતિ તીક્ષ્ણ દીપ્ત બાણ સાંધ્યું. રૂદ્રનું પરાક્રમ જોઇ ઋષિઓ સહિત બીનેલા તે દેવતાઓમાં ઉત્તમ દેવો શિવને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા. વળી તે વખતે દેવતા બે હાથ જોડી શતરૂદ્રનો જપ કરવા લાગ્યા. દેવોએ સ્તુતિ કરેલા મહાદેવ પ્રસન્ન થયા. હે રાજન ! તેઓએ યજ્ઞમાં શિવનો વિશેષ ભાગ કલ્પ્યો અને ભયથી દેવો શરણ પામ્યા. તેમના પ્રસન્ન થવાથી યજ્ઞ સંધાયેલો થયો. તેમાં જે જે હરણ કરેલું હતું તેને તે રીતેજ જીવતું કર્યું. સ્વર્ગમાં પરાક્રમી અસુરોનાં લોઢાનું, રૂપાનું, અને બીજું સોનાનું આ રીતે ત્રણ પુરો હતાં, ઇંદ્ર સર્વ આયુધોથી તેઓને જીતવા શક્તિમાન ન હતો, એ પછી પીડા પામેલા સર્વ દેવો રૂદ્રને શરણે ગયા. પછી તે પાસે આવેલા મહાત્મા સર્વ દેવતાઓ બોલ્યા—હે રૂદ્ર ! સર્વ કર્મોમાં રૂદ્રનાં પશુઓ થશે માટે હે માનદ ! પુરો સહિત દાનવોને હણો તથા ત્રણ લોકોનું રક્ષણ કરો, આ રીતે કહેલા તે ઠીક એમ કહીને વિષ્ણુને ઉત્તમ બાણરૂપ કરી અગ્નિને શલ્યરૂપ કરી. સૂર્યના પુત્ર યમને પુંખરૂપ કરી, વેદોને સર્વ ધનુરૂપ કરી, પ્રત્યંચાને ઉત્તમ સાવિત્રીરૂપ કરી; બ્રહ્માને સારથિ કરી, સર્વ તરફથી જોડી તેજે ત્રણ પર્વતવાળા ત્રણ શ-

ત્યથી તે પુરોને મેહ્યાં. હે ભારત ! કાળાગ્નિની સમાન તેજવાળા સૂર્યના સરખા વર્ણવાળા બાણે કરી રૂદ્રે પુરો સહિત તે સૂરોને બાળ્યા. પછી તેને સમીપ રહેલા પાંચ શિખાવાળા બાળકરૂપ જોઇ જાણવાને ઇચ્છનારાં પાર્વતી આ કોણ છે ? એમ બોલ્યાં. તે વખતે વજ્રથી પ્રહાર કરનારા અસૂયાવાળા, ઇંદ્રના ભૂગળની ઉપમા અપાય એવા વજ્ર સહિત હાથને સ્થિર કરી દીધો. દેવતાઓએ તે જગતના પતિને જાણ્યા નહિ અને તે ઇશ્વરમાં પ્રજાપતિ સહિત સર્વ દેવો મોહ પામ્યા. તે પછી ભગવાન બ્રહ્મા ઘણા બળવાળા તે દેવનું ધ્યાન કરી આ શ્રેષ્ઠ છે, એમ જાણીને પાર્વતીના પતિને વંદન કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી તે સૂરો પાર્વતી તથા શંકરને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા. તે સમયે બલિને હણનારા ઇંદ્રનો હાથ પ્રથમની પેઠે થયો. તે પણ પરાક્રમી દુર્વાસા નામે બ્રાહ્મણ થઇ દ્વારકામાં મારે ઘેર ઘણો કાળ વસ્યા, તે મારા ઘરમાં બહુ અપમાન કરતા હતા, તે અતિ દુઃસહ તિરસ્કારોને હું ઉદારતાથી સાંખતો હતો. તે રૂદ્ર, તે શિવ, અગ્નિ સર્વને જીતનાર, તેજ ઇંદ્ર, વાયુ, અશ્વિનીકુમાર, વિજળીઓ, ચંદ્ર, ઇશ્વર, સૂર્ય, વરૂણ, કાળ, અંતક મૃત્યુ, યમ, રાત્રિ, દિવસ, માસ, અર્ધ માસ, ઋતુઓ, બે સંધ્યા, વર્ષ, ધાતા, વિધાતા, વિશ્વકર્મા, સર્વજ્ઞ, નક્ષત્રો, ગ્રહો, દિશાઓ, વિદિશાઓ, સર્વ મૂર્તિરૂપ, અમેય આત્માવાળા તથા પરમ કાંતિવાળા ભગવાન છે, તેજ એક પ્રકારે, બે પ્રકારે, બહુ પ્રકારે, સો પ્રકારે, હજાર પ્રકારે તથા લાખ પ્રકારે આવા મહાદેવ ભગવાનનાં અતિ બહુરૂપ છે, એથી ઘણી સંખ્યાવાળાં સો વર્ષોએ પણ તેમના ગુણો કહી શકાય એવા નથી.

ईदृशः स महादेवो भूयश्च भगवानतः ।
नहि शक्यागुणावक्तुमपि वर्षशतैरपि ॥ ४४ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ईश्वरप्रशंसानाम एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

અધ્યાય ૧૬૨ મો. મહાદેવની સ્તુતિ.

वासुदेव उवाच—युधिष्ठिर महाबाहो महाभाग्यं महात्मनः ।
रुद्राय बहुरूपाय बहुनाम्ने निबोध मे ॥ १ ॥

વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—હે મહાબાહો યુધિષ્ઠિર ! બહુરૂપવાળા અને બહુ નામવાળા રૂદ્રને માટે મહાત્માનું મહા ભાગ્ય મારાથી જાણો. મહાદેવને, અગ્નિ, સ્થાણુ, મહેશ્વર, એકાક્ષ, ત્ર્યંબક ત્રિનેત્ર, વિશ્વરૂપ તથા શિવ કહે છે. વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણો તે દેવનાં બે શરીર ગણે છે. એક ઘોર ભયંકર અને બીજું કલ્યાણરૂપ. તે બે ફરીને બહુ પ્રકારે છે. એમનું ઉગ્ર ને ઘોર શરીર છે તે અગ્નિ છે, વિજળી છે, સૂર્ય છે, જે એમનું શિવરૂપ અને સૌમ્ય શરીર છે તે ધર્મ, જળ અને ચંદ્રરૂપ છે. આત્માનું અર્ધ અગ્નિ તથા ફરીને અર્ધ ચંદ્રરૂપ છે. એનું એક શિવરૂપ શરીર બ્રહ્મચર્ય આચરે છે. જે એનું અતિ ઘોર શરીર છે તે જગતનો સંહાર કરે છે. ઇશ્વરપણાથી તથા મોટાઇથી મહેશ્વર એમ કહેલા છે. જેથી બાળે છે, જેથી તીક્ષ્ણ છે, જેથી ઉગ્ર છે, જેથી પ્રતાપી છે અને જેથી માંસ રૂધિર અને મજ્જાનું ભક્ષણ કરે છે તેથી રૂદ્ર કહેવાય છે. દેવોમાં જેથી અતિ મહાન છે, જેથી એનો

વિષય મહાન છે અને જેથી મોટા જગતને પાળે છે તેથી મહાદેવ કહેલા છે. તેનું ધૂમ્ર સરખા વર્ણવાળું રૂપ છે એથી ધૂર્જટી કહેવાય છે. જેથી નિત્ય કલ્યાણ વા સુખને ઇચ્છી સર્વ કર્મોથી સર્વને વધારે છે તેથી શિવ કહેવાય છે. ઉંચા રહેલા તે, મનુષ્યોના પ્રાણોને બાળે છે, જેથી સ્થિર છે અને જેથી નિત્ય સ્થિર લિંગવાળા છે તેથી સ્થાણુ એમ કહેવાય છે. એવું ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન બહુ પ્રકારે, સ્થાવર તથા જંગમરૂપ છે તેથી તે બહુ રૂપવાળા કહેવાય છે. જેથી તેમાં વિશ્વેદેવો છે તેથી વિશ્વરૂપ કહેવાય છે. હજાર નેત્રવાળા અથવા દશ હજાર નેત્રવાળા કે નેત્રમય છે, એમનાં નેત્રનું તેજ સમર્થ છે તથા નેત્રોનો અંત નથી જેથી સર્વ પ્રકારે પશુઓને પાળે છે, જેથી તેઓ સાથે રમે છે, જેથી તેઓના અધિપતિ છે તેથી પશુપતિ કહેવાય છે. એમનું લિંગ નિત્ય બ્રહ્મચર્યથી રહેલું છે; એમને લોક પૂજનાર છે ને મહાત્માને એ પ્રિય છે. જે મહાત્માનાં શરીરને અથવા લિંગને પૂજે છે, વળી જે નિત્ય લિંગને પૂજનાર છે તે મોટી લક્ષ્મી પામે છે. જે ઉંચું રહેલું છે તે લિંગને ઋષિઓ, દેવતાઓ, ગંધર્વો અને અપ્સરાઓ પૂજે છે તેને પૂજવાથી મહેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે અને પ્રસન્ન મનવાળા ભક્તવત્સલ ભક્તોને સુખ આપે છે. એજ દેવ શ્મશાનોમાં દહન કરતા થકા વસે છે. ત્યાં જેઓ યજન કરે છે તેઓ વીરસ્થાનને સેવનારા થાય છે. આ લોકમાં વિષયોમાં રહેલા પ્રાણિયોનાં શરીરોમાં મૃત્યુરૂપ છે તે પ્રાણ તથા અપાન યુક્ત પ્રાણિયોનાં શરીરમાં વાયુરૂપ છે. જગતમાં તેમનાં ઘોર, ને દીપ્ત રૂપો છે તથા એ જે રૂપો પૂજાય છે તેઓને વિદ્વાન બ્રાહ્મણો સમજે છે. એમનાં યથાર્થ હોય તેમ દેવતાઓમાં મોટાઇથી; વિભુપણાથી તથા કર્મોથી બહુ નામો કહેવાય છે. બ્રાહ્મણો વેદમાં એમનાં ઉત્તમ શત રૂદ્રીયને જાણે છે. વ્યાસે પણ મહાત્માનું જે ઉપસ્થાન છે તે વર્ણવેલું છે. આ સર્વ લોકના દાતા છે, મોટા વિશ્વરૂપ કહેવાય છે. બ્રાહ્મણો તથા બીજા ઋષિઓ, એમને જ્યેષ્ઠરૂપ થયેલા કહે છે. દેવોના પ્રથમ એવા એમણે મુખથી અગ્નિને ઉત્પન્ન કરેલો, તે બહુ પ્રકારના ગ્રહોથી રોકેલો પ્રાણોને છોડે છે. પુણ્યાત્મા, શરણને આપનારા, શરણાગતોને તજતા નથી. તે મનુષ્યોને આયુષ, આરોગ્ય, ઐશ્વર્ય, ધન અને ઘણી કામનાઓ આપે છે અને પાછી દૂર કરે છે. ઇન્દ્ર વગેરે દેવોમાં તેની ઇશ્વરતા ગવાય છે. તેજ નિત્ય ત્રણ જગતના શુભ તથા અશુભમાં વ્યાપારવાળા છે, અને કામનાઓના ઇશ્વરપણાથી પાછા ઇશ્વર છે એમ કહેવાય છે. તે મોટા લોકોના ઇશ્વર છે તેથી મહેશ્વર કહેવાય છે. તે દેવનાં બહુ જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રૂપોથી આ સર્વ જગત્ વ્યાપ્ત છે. વળી સમુદ્રમાં તેનું મુખ હોવાથી વડવામુખ કહેવાય છે.

बहुभिर्विविधैरूपैर्विश्वं व्याप्तमिदं जगत् ।
तस्य देवस्य यद्वक्त्रं समुद्रे वडवामुखम् ॥ २९ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे महादेवमाहात्म्ये द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

અધ્યાય ૧૬૩ મો. ધર્મ પ્રમાણ.

वैशंपायन उवाच—इत्युक्तवति वाक्ये तु कृष्णे देवकीनन्दने ।
भीष्मं शान्तनवं भूयः पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—આ રીતે દેવકીના પુત્ર કૃષ્ણ બોલ્યા ત્યારે ફરીને યુધિષ્ઠિર શંતનુના પુત્ર ભીષ્મને પૂછવા લાગ્યા કે હે સર્વ ધર્મજ્ઞોમાં ઉત્તમ, મહા બુદ્ધિવાળા! નિર્ણય વિષે પ્રત્યક્ષ અથવા શાસ્ત્ર, તે બેમાં શું કારણ હોય છે? ભીષ્મ બોલ્યા—હે પ્રાજ્ઞ! કોઇ પણ સંશય નથી એવી મારી બુદ્ધિ છે, તમે મને ઠીક પૂછો છો, હું તમને કહું છું તે સાંભળો. તેમાં સંશય કરવો સુગમ છે પણ તેનો નિર્ણય કરવો કઠિન છે. જેમાં સંશયનું દેખાવું છે તે પ્રત્યક્ષ તથા શાસ્ત્ર અનંત છે, પણ પ્રત્યક્ષ કારણને જોઇ આત્માને પંડિત માનનારા હેતુકુશળ તાર્કિકો સત્ય નથી એવો નિશ્ચય કરે છે બીજાઓ તેમાં સંશય કરે છે. આત્માને પંડિત માનનારા બાળકો જે નિશ્ચય કરે છે તે અયોગ્ય છે. હવે તમે જો એ કારણ શું છે એમ જો માનો છો તો હે ભારત! અનેક પ્રાણ યાત્રા કરનાર અને તંદ્રારહિત માણસે ઘણે કાળે યોગથી જાણી શકાય એવા બીજાએ એનું—બ્રહ્મનું દર્શન કરી શકાય એમ નથી. જ્યારે હેતુઓના અંતને પામી મોટા ઉતમ જ્ઞાનરૂપ, સર્વ લોકના મોટા જ્યોતિને પામે છે ત્યારે સર્વ સંશય ટળે છે. હે રાજન! હેતુથી જે જાણવું છે તે જાણવું નથી માટે વાણીએ નહિ સિદ્ધ કરેલું લેવા યોગ્ય નથી માટે તજવું. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ! પ્રત્યક્ષ! લોકથી સિદ્ધ અને શાસ્ત્રપૂર્વક, બહુ પ્રકારનો વિદ્વજ્જનોનો આચાર છે તે આપ મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—બળવાન, દુષ્ટ મનવાળા જનોએ હરણ કરાતા ધર્મની સ્થિતિ યત્નોથી કરેલી હોય તોપણ કાળે કરી નાશ પામે છે. વળી હે યુધિષ્ઠિર! ઘાસથી જેમ કૂવો વિંટાએલો હોય તેમ અધર્મ ધર્મના રૂપથી વિંટાયેલો છે પણ દુષ્ટો સારાં આચરણને બગાડે છે તે સાંભળો. જે સદાચારથી રહિત, વેદને તજવામાં તત્પર ધર્મનો દ્વેષ કરનારા અને મંદ છે, તેઓમાં પ્રત્યક્ષ અનુમાનના આચારવાળાઓમાં સંશય છે એમ કહેલું છે. સજ્જનોમાં જેઓ તૃપ્તિ રહિત અને શાસ્ત્રોમાં બુદ્ધિવાળા સંતોષી છે તેઓજ પ્રમાણ છે માટે તેઓને સેવો તથા પૂછો. વળી લોભ, મોહને અનુસરનારાં કામ તથા અર્થને પાછા કરી ધર્મજ છે એમ જાણનાર થઇ તેઓને સેવો તથા પૂછો; કેમકે તેઓનું શીલ, યજ્ઞને સ્વાધ્યાય કર્મ, આચાર, અને કારણ વેદ એ ત્રણ ભેદ પામતાં નથી માટે ફરી એ ત્રણ શીલ, શૌચાદિ, ને વેદ રૂપ એક ધર્મ છે. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—કે પાર વિનાના સ્થાનમાં પારને ખોળનાર તથા ન દેખનારો હું છું તેની બુદ્ધિ પાછી સંશયમાં મોહ પામે છે. વેદ, પ્રત્યક્ષ અને આચાર એ ત્રણ જો પ્રમાણ છે તો તેની જુદાઇ કેમ પમાય, વળી ધર્મ એક અને વસ્તુ ત્રણ કેમ? ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્! બળવાન દુષ્ટ મનવાળાઓએ હરાતા ધર્મનો જો ધર્મ વિચાર માનતા હો તો ત્રણ પ્રકારે ધર્મનું દર્શન છે તે એકજ છે એમ જાણો, પણ ત્રણ પદાર્થોની જુદાઇમાં મારી બુદ્ધિ નથી. જે રીતે ત્રણેય માર્ગ કહ્યા છે તે રીતે તે વિચારો, તર્કથી ધર્મને જાણવાની ઇચ્છા ન કરવી. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તમને સદા આમાં સંશય ન હો. અંધ તથા જડ જેમ હોય તેમ શંકા રહિત થઇ હું જે કહું છું તે આચરો. હે અજાતશત્રો! અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ અને દાન એ ચારને સેવો, એ સનાતન ધર્મ છે. હે મહાબાહો! બ્રાહ્મણોમાં જે પિતૃ તથા પિતામહને યોગ્ય વૃત્તિ છે તેને અનુસરો, કેમકે તેઓ ધર્મના ગુરૂઓ છે. જે અજાણ જન પ્રમાણ અને અપ્રમાણ કરે છે તે પ્રમાણતાને યોગ્ય નથી પણ વિવાદને ઉત્પન્ન કરનાર છે. બ્રાહ્મણોનેજ સત્કાર કરી તથા બહુ માની સેવો. તેઓ વિષેજ આ સર્વ લોકો છે એમ જાણો. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે જેઓ ધર્મમાં દોષારોપ કરે છે તથા જેઓ એને સેવે છે એ, મને કહો, કે તેઓ કયાં જાય છે? ભીષ્મ બોલ્યા—રજોગુણ તથા તમોગુણથી

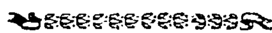
વ્યાપ્ત ચિત્તવાળા ધર્મના દ્વેષીજનો નરકને સેવે છે હે મહારાજ ! નિરંતર જેઓ સત્ય તથા નમ્રતામાં તત્પર થયેલા ધર્મને સેવે છે તે નરો સ્વર્ગને ભોગવનારા થાય છે. તેઓ આચાર્યોની ઉપાસનાથી ધર્મમાંજ ગતિ કરે છે. જેઓ ધર્મને સેવે છે તેઓ દેવલોક પામે છે. મનુષ્ય અથવા દેવો શરીરને તાપ પમાડી લોભ તથા દ્વેષરહિત થઈ ધર્મવાળા છે તેઓ સુખેથી વૃદ્ધિ પામે છે. જેમ મન પાકેલા ફળને સેવે તેમ બુદ્ધિમાન્, ધર્મિઓ બ્રહ્માના પ્રથમ પુત્રરૂપ ધર્મને સેવે છે.

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—અસજ્જનોનું કેવું રૂપ છે ? સજ્જનો શું કરે છે અને સજ્જનો તથા દુર્જનો કેવા છે ? તમે મને તે કહો. ભીષ્મ કહે છે—દુર્જનો દુરાચારી દુઃખે પરાભવ પમાડાય તેવા અને દુષ્ટ મુખવાળા હોય છે. સજ્જનો શીલસંપન્ન છે, આ વિદ્વજ્જનોના આચારનું લક્ષણ છે. હે રાજેંદ્ર ! ધર્મિજનો રાજમાર્ગમાં, ગાયોના મધ્યમાં ને ધાન્યોની વચમાં મત્ર તથા વિષ્ટાનો ત્યાગ કરતા નથી. સજ્જનો પાંચ દેવ પિતૃ, ભૂત, અતિથિ ને કુટુંબને ભોજન આપી શેષ રહેલું જમે છે. ભોજન કરતાં બોલતા નથી અને ભીના હાથવાળા સુતા નથી. જેઓ સૂર્ય, બળદ, દેવ, વ્રજ, ચૌટાં, અને ધાર્મિક બ્રાહ્મણને પ્રદક્ષિણા કરે છે, જેઓ વૃદ્ધ, ભારથી તપેલાઓ, સ્ત્રીઓ, સર્પ અથવા બહુ ગામોના અધિપતિ, બ્રાહ્મણો, ગાયો અને રાજાઓને માર્ગ આપે છે, જે સર્વ અતિથિ, દાસ, સ્વજન તથા શરણેચ્છુને રક્ષણ કરનાર તથા સ્વાગત આપનાર થાય છે. મનુષ્યોનું પ્રાતઃકાળે તથા સાયંકાળે ભોજન કરવું એ દેવોએ નિર્મેલું છે. મધ્યમાં ભોજન કરવું યોગ્ય દીઠું નથી તે ઉપવાસનો વિધિ છે. હોમને વખતે જેમ અગ્નિ કાળનેજ જુવે છે તેમ નારી ઋતુને વખતે ઋતુનીજ વાટ જુએ છે. જે બીજી રીતે સ્ત્રી પાસે જતો નથી તે બ્રહ્મચારી કહેલ છે. એક તરફ અમૃત ભોજન, બ્રાહ્મણ અને ગાયો એ ત્રણ અને બીજી તરફ બીજાઓ એ તુલ્ય છે, માટે વિધિ પ્રમાણે નિત્ય ગાયો તથા બ્રાહ્મણોનું અર્ચન કરવું. યજુર્વેદથી સંસ્કાર કરેલું માંસ ખાનાર દોષ પામતો નથી. પૃષ્ઠનું માંસ, વૃથા માંસ, અને પુત્રનું માંસ તે સમાન છે. પોતાના દેશમાં અથવા પરદેશમાં અતિથિને ઉપવાસ કરાવવો નહિ. સફળ કર્મ કરી ગુરૂઓની પાસે નિવેદન કરવું. ગુરૂઓને નમી તથા પૂજી આસન દેવું. ગુરૂને પૂજવાથી મનુષ્ય આયુષ્ય, કીર્ત્તિ અને લક્ષ્મીથી પૂર્ણ થાય છે. વૃદ્ધોનો પરાભવ કરવો નહિ, તેમ તેઓને ક્યાંય મોકલવા નહિ. તેઓ બેઠા હોય ત્યારે બેસવું નહિ, આમ કરવાથી એનું આયુષ્ય ઘટતું નથી. ભોજન છાનું કરવું, તીર્થોના ગુરૂઓ તીર્થરૂપ છે. ચોખા નરોનું હૃદય પવિત્ર છે. દર્શનોમાં જ્ઞાન ઉત્તમ છે અને સંતોષ પરમ સુખ છે. સાયંકાલે તથા સવારે વૃદ્ધોની વાણી સાંભળવી. નિરંતર વૃદ્ધોની સેવાથી શાસ્ત્ર જણાય છે. સ્વાધ્યાયમાં તથા ભોજનમાં જમણો હાથ ઉંચો કરવો. નિરંતર વાણી, મન તથા ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખવાં. નિત્ય સંસ્કાર કરેલો, દુધપાક, સાળ, ખીચડી, ઘૃત, વગેરેથી પિતૃ તથા દેવતાઓનાં અષ્ટક શ્રાદ્ધો કરવાં અને ગ્રહોનું પૂજન કરવું. હજામના કર્મમાં મંગળ વચન કહેવું. સર્વ પીડિતને પ્રસન્ન રાખવાં અને વ્યાધિવાળાઓનાં આયુષ્યનું અભિનંદન કરવું. પીડા પામેલાએ પણ કદી અતિ મોટાને તું એમ કહી બોલાવવા નહિ. વિદ્વજ્જનોમાં તુંકાર અથવા વધ એ બેમાં એક પણ વિશેષ નથી. પોતાનાથી ઉતરતા, સમાન અને શિષ્યોને ખુશી કરવા; નિત્ય પાપ કરનારાઓ હૃદયને પાપરૂપ કહી આપે છે. દુર્જનો જ્ઞાનપૂર્વક કરેલાં કર્મને ઢાંકે છે. મહાજનની પાસે

જ્ઞાનપૂર્વક કર્મને છાનું રાખનારાઓ નાશ પામે છે. મનુષ્યો મને જોતા નથી ને દેવતાઓ મને દેખતા નથી આમ જાણી પાપથી પરાભવ પામેલો પાપી પાપવાળાં સ્થાનમાં જન્મે છે. જેમ વ્યાજ ખાનારો દિવસના ભેદવિષે વૃદ્ધિની વાટ જુએ છે તેમ ધર્મથી ઢંકાએલું પાપ ધર્મનેજ વધારે છે. જે રીતે જળમાં બુડેલું લવણ જળમાં લીન થાય છે તે રીતે પ્રાયશ્ચિત્તથી નાશ પામેલું પાપ ઝટ વિનાશ પામે છે માટે પાપને ઢાંકવું નહિ પાપ રાખેલું વધારાને પામે છે વાસ્તે તેથી કરીને સજ્જનોને કહેવું જેથી તેઓ શાંત રહે. આશાથી સંચય કરેલું દ્રવ્ય વખતે નથી ભોગવાતું અને તે પ્રાણિના વિયોગમાં બીજાઓ એને પામે છે. બુદ્ધિમાન્ લોકો સર્વ પ્રાણિયોના ધર્મને મનથી થયેલો કહે છે માટે સર્વ પ્રાણિયો ધર્મ પ્રત્યેજ રહેલા છે. એકલાએજ ધર્મ કરવો પણ ધર્મને પ્રકાશ કરનાર ન થવું. જેઓ ધર્મને ભોગવે છે તેઓ ધર્મરૂપ વ્યાપારવાળા છે. દેવતાઓને દંભ વિના પૂજવા, ગુરૂઓને માયા વિના સેવવા અને પરલોકમાં હિત માટે તથા યાત્રા માટે દાન શબ્દવાળો ભંડાર કરવો.

अर्चेद्देवानदम्भेन सेवेतामायया गुरून् ।
निधिंनिदध्यात्पारत्र्यं यात्रार्थं दानशब्दितम् ॥ ६३ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे धर्मप्रमाणकथने त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

અધ્યાય ૧૬૪ મો, ભાગ્યની બળવત્તા.

युधिष्ठिर उवाच—नाभागधेयः प्राप्नोति धनं सुबलवानपि ।
भागधेयान्वितस्त्वर्थान् कृशो बालश्च विन्दति ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—અતિ બળવાન્ પણ ભાગ્ય વગરનો મનુષ્ય ધન પામતો નથી. દુર્બળ અને બાળ પણ ભાગ્યવાળો ધન પામે છે. લાભનો વખત ન હોય ત્યારે પ્રયત્ન કરવાથી પણ ધનને પામતો નથી તથા લાભને વખતે યત્ન વિના ઘણું ધન પામે છે. ઘણા નરો યત્ન કરતાં નિષ્ફળ દેખાય છે અને ઘણા જનો યત્ન વિના વૃદ્ધિ પામતા દેખાય છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! જો મનુષ્ય ગુણવાન થાય છે તો તે સર્વ ફળ પામે છે. મનુષ્યોએ અલભ્ય નથી પમાતું, પ્રયત્નને કરનારા નરો પણ નિષ્ફળ જતા દેખાય છે. કેટલાક ઘણા ઉપાયોથી ધનને ખોળે છે છતાં પણ અફળ જાય છે અને જે નથી ઉપાય કરતા તેમાં કોઇકજ સુખી છે. વારંવાર અમાર્યને કરી નરો નિર્ધન દેખાય છે તથા પોતાના કર્મમાં રહેલા કેટલાક ધનયુક્ત હોય છે અને કોઇક નિર્ધન પણ હોય છે. નીતિશાસ્ત્રોને ભણી કોઇ નીતિથી યુક્ત નથી દેખાતો અને કોઇ અજાણ છતાં કોઇ કારણથી સહાયતાને પામેલો જણાય છે. વિદ્યાયુક્ત તથા વિદ્યારહિત, ધનવાન અને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો હોય છે. જો વિદ્યાનો આશ્રય કરી સુખ પામે છે તો વિદ્વાને જીવિકા માટે વિદ્યાથી હીનનો આશ્રય કરવો નહિ. જેમ પુરૂષ જળને પામી પાણીની ઇચ્છાને જીતે છે તેમ પ્રિય અર્થ વિદ્યાથીજ થાય છે માટે વિદ્યા તજવી નહિ. ઘણાં બાણોથી વિંધેલો છતાં કાળ આવ્યો ન હોય તો મરતો નથી, કાળ આવ્યો હોય તો ખડના અગ્રભાગના સ્પર્શથી મરી જાય છે, ભીષ્મ બોલ્યા કે જો આરંભોને ઇચ્છનાર ધન ન પામે તો ઉગ્ર

તપ કરવું; કેમકે ન વાવેલું ઉગતું નથી. દાનથી ભોગવાન થવાય છે, વૃદ્ધની સેવાથી ધારણા યુક્ત બુદ્ધિવાળા થવાય છે અને અહિંસાથી દીર્ઘ આયુષ્યવાળા થવાય છે, આમ વિદ્વજ્જનો કહે છે માટે દાન કરવું, યાચના કરવી નહિ, ધાર્મિકોને પૂજવા, સારૂં બોલનાર, પ્રિય કરનાર, શાંત અને સર્વ સત્વોને ન હિંસનાર થવું. હે યુધિષ્ઠિર! જો ડાંસ, કીડા અને કીડીઓનાં સુખદુઃખ, ઉત્પત્તિ, અને સ્વભાવ પ્રમાણરૂપ છે તો તમે પોતાનાં સુખદુઃખાદિમાં સ્થિર બુદ્ધિ ચચલતા રહિત થાઓ.

यदा प्रमाणं प्रसवः स्वभावश्च सुखासुखे ।
दंशकीटपिपीलानां स्थिरो भव युधिष्ठिर ॥ १८ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे धर्मप्रशंसायां चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

અધ્યાય ૧૬૫ મો. કાળની વિચિત્રગતિ.

भीष्म उवाच—कार्यते यच्चक्रियते सच्चासच्च कृताकृतम् ।
तत्राश्वसीत सत्कृत्वा असत्कृत्वा न विश्वसेत् ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—જે સત્ય, અસત્ય અથવા સારૂં નઠારૂં અને કાર્ય, અકાર્ય કરાય છે તથા કરાવાય છે તેમાં સારૂં કરી વિશ્વાસ કરવો, પણ ખરાબ કરી વિશ્વાસ ન કરવો. કાળજ સર્વ વખતે પ્રાણિયોની બુદ્ધિમાં પેસી દંડ તથા અનુગ્રહને આપનાર થઇ ધર્મ, અધર્મને પ્રવર્તાવે છે. જ્યારે ધર્મનું ફળ જોવાથી ધર્મનીજ બુદ્ધિ થાય ત્યારે ધર્માત્માએ ધર્મમાં વિશ્વાસ રાખવો, પણ બુદ્ધિ દૃઢ ન હોય તો વિશ્વાસ ન રાખવો એટલુંજ નહિ પણ પ્રાણિયોમાં પંડિતનું લક્ષણ છે માટે કાળથી યુક્ત એવા કર્તવ્ય તથા અકર્તવ્ય એ બેને જાણનારાએ જે શેષ રહેલું યોગ્ય હોય તે કરવું. જે રીતે રાજસ જનો ઐશ્વર્યને પામનારા નથી થતા એ રીતેજ ધાર્મિકો આત્માને આત્માથી પૂજે છે. કોઈ રીતે પણ કાળ દુઃખના કારણપણાથી અધર્મને આપતો નથી માટે આત્માને શુદ્ધ તથા ધર્મને આચરનારો જાણવો. બળતા અગ્નિની પેઠે કાળે રક્ષણ કરેલા ધર્મને વ્યાપેલો અધર્મ સ્પર્શ કરવાને સમર્થ થતો નથી, તેથી ધર્મેકરી વિશુદ્ધતા અને અધર્મનો અસ્પર્શ કરવો. ધર્મજ જય આપનાર છે, ત્રણ જગતના પ્રકાશરૂપ, ને કારણરૂપ છે. કોઈ પણ પંડિત મનુષ્યને હાથમાં લેઇ ઉંચે લેઇ જતો નથી પણ ધર્મ તથા લોકના ભયના છળનાં કારણથી ધર્મ સારૂ કહેલો નર ઉંચે જાય છે. કેટલાક બીજાઓ હું શૂદ્ર છું મને ચાર આશ્રમપણાના સેવનમાં અધિકાર નથી, એવા જ્ઞાનને છળરૂપ નથી કરતા, અર્થાત્ અધિકાર પ્રમાણે આચરે છે. પંચભૂતનાં શરીરવાળા, સર્વ સરખા આત્માવાળા છતાં હું ચાર વર્ણનો કારણથી વિશેષપણાએ ધર્મ કહું છું. લોકોના ધર્મમાં તથા શાસ્ત્રના ધર્મમાં વિશેષ કર્મ કહેલું છે. જે રીતે પ્રાણિયો એકપણાને પામે તે સારૂ વિસ્તાર છે. લોક કેમ અસ્થિર છે અને ધર્મ કેમ સ્થિર છે? હે તાત! જ્યાં સંકલ્પ સ્થિર છે ત્યાં સનાતન ધર્મ સ્થિર છે, અર્થાત્ નિષ્કામ ધર્મ સ્થિર છે, બીજા અસ્થિર છે. સર્વ તુલ્ય દેહવાળા અને સર્વ સરખા આત્માવાળાઓનો ધર્મથી યુક્ત કાળ શેષ રહેલો પોતે

ગુરૂરૂપ છે. આમ છે, તેથી ધર્મના સેવનમાં પ્રાણિયોનો દોષ નથી. પશુ વગેરેની જાતિમાં પણ સજ્જનોએ લોકનેજ ગુરૂ માનેલા છે.

एवं सति न दोषोस्ति भूतानां धर्मसेवने ।
तिर्यग्योनावपि सतां लोक एवमतो गुरुः ॥ १५ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे धर्मप्रशंसायांपञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

અધ્યાય ૧૬૬ મો. વંશાનુકીર્તન.

वैशंपायन उवाच—शरतल्पगतं भीष्मं पांडवोऽथ कुरूद्वहः ।
युधिष्ठिरो हितं प्रेप्सुरपृच्छत्कल्मषापहम् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—પછી કુરૂ કુળને ધારણ કરનારા, હિતને ઇચ્છનારા, પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિર બાણોની શય્યામાં સુતેલા પાપને હણનારા ભીષ્મને પૂછવા લાગ્યા કે-પુરૂષને શું શ્રેય છે? શું કરનારો સુખે વૃદ્ધિ પામે છે? પાપરહિત શાથી થાય છે અથવા શું પાપને નાશ પમાડનારૂં છે? વૈશંપાયન બોલ્યા–હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ! ફરીને શંતનુના પુત્ર ભીષ્મે સેવા કરનારા યુધિષ્ઠિરને ન્યાય પ્રમાણે દેવનો વંશ કહ્યો. ભીષ્મ બોલ્યા–હે પુત્ર! આ ઋષિયોના વંશથી યુક્ત દેવતાઓનો વંશ ત્રણ કાળ પાઠ કરવાથી પાપોને હણનાર છે. ઇન્દ્રિયોવડે ગતિ કરનારો પુરૂષ બુદ્ધિપૂર્વક અથવા બુદ્ધિરહિત રાત્રિમાં કે બે સંધ્યા વખતે દિવસથી જે પાપ કરે છે તે સર્વ પાપોથી સદા પવિત્ર થાય છે. વળી જે પાઠ કરે છે તે અંધ થતો નથી બહેરો નથી થતો અને સદા કલ્યાણવાન રહે છે. તે તિર્યક્ યોનિને, નરકને તથા સંકટ પામતો નથી. તેને દુઃખ થતું નથી તથા મરણમાં તે મુંઝાતો નથી, દેવ તથા અસુરોના ગુરૂ, સર્વ પ્રાણિયોએ નમેલા, દેવ, અચિંત્ય, ન કહી શકાય એવા, સર્વના પ્રાણરૂપ અને યોનિથી ન જન્મેલા જગતના નાથ બ્રહ્મા, બ્રહ્માનાં સતી સાવિત્રી, પૃથ્વીકર્ત્તા વિષ્ણુ, નારાયણ રૂપરહિત ઇન્દ્રિયોવાળાં પાર્વતીના પતિ સેનાઓના પતિ વિશાખ એવા કાર્તિકસ્વામિ, અગ્નિ, વાયુ, કાંતિને કરનારા ચંદ્ર, સૂર્ય શચીનો પતિ ઇન્દ્ર, ધુમોર્ણા સહિત દેવયમ, ગૌરી સહિત વરુણ, ઋદ્ધિસહિત કુબેર, સૌમ્ય, દેવી સુરભિ ગાય, મહર્ષિ વિશ્રવા, સંકલ્પ, સાગર, ગંગા, નદીઓ, મરૂદ્‌ગણ, તપથી સિદ્ધ એવા વાલખિલ્યો, કૃષ્ણદ્વૈપાયન, નારદ, પર્વત વિશ્વાવસુ, હહા, હૂહૂ, તુંબરૂ, પ્રખ્યાત દેવદૂત, ચિત્રસેન, મહા ભાગ્યવાળી દેવકન્યાઓ, દિવ્ય અપ્સરાઓના ગણો, ઉર્વશી, મેનકા, રંભા, મિશ્રકેશી, અલંબુષા, વિશ્વાચી ઘૃતાચી પંચચૂડા તિલોત્તમા, આદિત્યો, વસુઓ, અશ્વિનીકુમાર સહિત રૂદ્રો, પિતૃ, ધર્મ, શાસ્ત્ર, તપ, દીક્ષા, વ્યવસાય, પિતામહ, રાત્રિયો, દિવસો, મારીચ, કશ્યપ, શુક્ર, બૃહસ્પતિ, મંગલ, બુધ, રાહુ, શનૈશ્ચર, નક્ષત્રો, ઋતુઓ, માસો, વર્ષોસહિત પક્ષો, ગરૂડો, સમુદ્રો કદ્રુપુત્રો, સર્પો, શતદ્રુ, વિપાશા, ચંદ્રભાગા, સરસ્વતી, સિંધુ, દેવિકા, પ્રભાસ, પુષ્કરો મહાનદી, ગંગા, વેણા, કાવેરી, નર્મદા, કુલંપુના, વિશલ્યા, કરતોયા, અંબુવાહની, સરયૂ, ગંડકી, લોહિત મહાનદ, તામ્રાઅરૂણા, વેત્રવતી, પર્ણાશા, ગૌતમી, ગોદાવરી, વેણ્યા, કૃષ્ણવેણા, અદ્રિજા, દૃષદ્વતી, કાવેરી, ચક્ષુ, મંદા-

ક્રિની, પ્રયાગ, પ્રભાસ પુણ્યકારી નૈમિષ, જ્યાં તે નિર્મળ સર છે એવું વિશ્વેશ્વરસ્થાન, પુણ્યતીર્થ, સુંદર જળવાળું જે કુરુક્ષેત્ર કહેલું છે તે, સિંધૂત્તમ, તપ, દાન, જંબૂનો માર્ગ, હિરણ્યવતી, વિતસ્તા પ્લક્ષવતી, વેદસ્મૃતિ, વેદવતી, માલવા, અશ્વવતી, પુણ્યકારી એવા ભૂમિભાગો, ગંગાદ્વાર, ઋષિકુલ્યા, પવિત્ર સિંધુને વહન કરનારી નદીઓ, ચર્મણ્વતી, પુણ્યરૂપ કૌશિકી, યમુના, ભીમરથી, બાહુદા, મહાનદી, માહેન્દ્રવાણી, ત્રિદિવા, નીલિકા, સરસ્વતી. નંદા, અપરનંદા, તીર્થ મહાહ્રદ, ફલ્ગુતીર્થ, દેવોથી યુક્ત ધર્મારણ્ય, પુણ્યવાળી દેવનદી. પુણ્યકારી, ત્રણ જગતમાં વિખ્યાત, સર્વ પાપને હરનાર, કલ્યાણરૂપ, બ્રહ્માએ નિર્મેલું સર, દિવ્ય ઔષધોવાળો હિમવાન્ પર્વત, ધાતુઓથી વિચિત્ર અંગવાળો, તીર્થવાન અને ઔષધોથીયુક્ત વિંધ્ય, મેરુ, મહેંદ્ર, મલય, રૂપાથી યુક્ત શ્વેતશૃંગવાન, મંદાર, નીલ, નિષધ, દર્દુર, ચિત્રકૂટ, અંજનાભ, ગંધમાદન પર્વત, પુણ્યરૂપ સોમ પર્વત, તેવા બીજા પર્વતો, દિશાઓ, પૃથ્વી, તેમજ સર્વ વૃક્ષો; વિશ્વેદેવતાઓ, આકાશ, નક્ષત્રો, ગ્રહો અને દેવોએ સર્વ મેં કહેલા તથા ન કહેલા સદા અમને પાળો. આ સર્વને કહેનારો નર, સર્વ પાપોથી છૂટે છે, સ્તુતિ કરનાર અને ખુશી થનાર સર્વ ભયથી મૂકાય છે. આ રીતે દેવતાઓની સ્તુતિથી આનંદ પામનાર, સર્વ સંકટ તથા પાપોથી છૂટે છે. હવે દેવતાઓ તપથી સિદ્ધ અને તપથી અધિક કહેલા સર્વ પાપોને છોડાવનારા બ્રાહ્મણો કહું છું.

યવક્રીત, રૈભ્ય, કક્ષીવાન, ઔષિજ, ભૃગુ, અંગિરા, કણ્વ, પ્રભુ એવા મેધાતિથિ અને ગુણસંપન્ન બર્હી પૂર્વ દિશાનો આશ્રય કરી રહેલા છે. મહા ભાગ્યવાન, ઉલ્મુચુ, મહા ભાગ વીર્યવાન સ્વસ્ત્યાત્રેય, મિત્રાવરૂણના પુત્ર, પ્રતાપવાન અગસ્ત્ય, ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ તથા પ્રખ્યાત એવા દૃઢાયુ અને ઉર્ધ્વબાહુ આ ભદ્રા દિશાનો આશ્રય કરી રહેલા છે. જેઓ પશ્ચિમ દિશાનો આશ્રય પામી વૃદ્ધિ પામે છે તેઓને જાણો-સહોદર ભાઇઓ સહિત ઉષંગુ, વીર્યવાન પરિવ્યાધ; ઋષિ દીર્ઘતમા, ગૌતમ, કાસ્યપ, એકત, દ્વિત, ત્રિત, મહર્ષિ અત્રિનો પુત્ર, ધર્માત્મા પ્રભુ એવો સારસ્વત ઉત્તર દિશાનો આશ્રય કરી જેઓ વૃદ્ધિ પામે છે. અત્રિ, વસિષ્ઠ શક્તિ, વીર્યવાન પારાશર્ય, વિશ્વામિત્ર, ભરદ્વાજ, જમદગ્નિ ઋચીકના પુત્ર રામ. ઋષિ ઔદ્દાલિક, શ્વેતકેતુ, કોહલ, વિપુલ, દેવલ, દેવશર્મા, ધૌમ્ય, હસ્તિકાશ્યપ, લોમશ, નાચિકેત, લોમશ, તથા લોમહર્ષણ, ઋષિ ઉગ્રશ્રવા અને ભાર્ગવ ચ્યવન આ સર્વ પાપને છોડાવનારા ઋષિ તથા દેવોસહિત સમુદાય, હે રાજન! નૃગ, યયાતિ, નહુષ, યદુ વીર્યવાન પુરૂ, ધુંધુંમાર, દિલીપ, પ્રતાપવાન સગર, કૃશાશ્વ, યૌવનાશ્વ, મિત્રાશ્વ, સત્યવાન દુષ્યંત, ચક્રવર્તી મહા યશસ્વી ભરત, પવન, જનક, રાજા દષ્ટરથ, રઘુ, દશરથ, રાક્ષસોને હણનાર રામ, વીર શશબિંદુ, ભગીરથ, હરિશ્ચંદ્ર, મરૂત, રાજા દઢરથ, મહોદર્ય અલર્ક, ઐલ, નરશ્રેષ્ઠ કરંધમ, કધ્મોર, દક્ષ, અંબરીષ કુકુર, મહા યશસ્વી રૈવત, કુરુ. સંવરણ, સત્ય પરાક્રમી માંધાતા, રાજર્ષિ મુચુકુંદ, જાન્હવીએ સેવેલ જન્હુ. વેનનો પુત્ર આદિરાજ પૃથુ, પ્રિયકર મિત્રભાનું, ત્રસદસ્યુ, રાજર્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ શ્વેત મહાભિષ, વિખ્યાત નિમિરાજા, અષ્ટક, આયુ રાજર્ષિ ક્ષુપ, કક્ષેયુ પ્રતર્દન દિવોદાસ, કોસલેશ્વર, સુદાસ, ઐલ, નલ, રાજર્ષિ મનું, પ્રજાપતિ હવિધ્ર, પૃષધ્ર, પ્રતીપ, શાંતનુ, અજ પ્રાચીનબર્હી, મહાયશસ્વી ઇક્ષ્વાકુ, રાજા અનરણ્ય, જાનુજંઘ, રાજર્ષિ કક્ષસેન અને જે બીજાઓ કહેલા છે તેઓને પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી નિત્ય અસ્ત તથા ઉદય વખતે બે સંધ્યામાં પવિત્ર આવરણ રહિત થઇ સ્મરે છે તે ધર્મનાં ફળને ભોગવનાર થાય છે. સ્તુતિ કરેલા

ઇશ્વરો, દેવ, દેવર્ષિઓ તથ રાજર્ષિયો પુષ્ટિ, આયુષ્ય, યશ અને સ્વર્ગ આપે છે. મને વિઘ્ન થાઓ માં, મને પાપ થાઓ માં, મારા શત્રુઓ ન થાઓ, અને નિશ્ચલ એવો મારો જય તથા પરલોકમાં શુભ ગતિ થાઓ.

मा विघ्नं माच मेपापं मा च मे परिपान्थिनः ।
ध्रुवो जयो मे नित्यः, स्यात्परत्र च शुभागतिः । ६२ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे वंशानुकीर्तनं नामषट्षष्टयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

અધ્યાય ૧૬૭ મો. યુધિષ્ઠિરને અનુજ્ઞા.

जनमेजय उवाच—शरतल्पगते भीष्मे कौरवाणां धुरंधुरे ।
शयाने वीरशयने पाण्डवैः समुपस्थिते ॥ १ ॥

જનમેજય બોલ્યા—હે વિપ્ર ! જ્યારે કૌરવોના ધુરંધર, બાણોની શય્યામાં સુતેલા ભીષ્મ પાંડવોએ પ્રાપ્ત કરેલી, વીરશય્યામાં હતા ત્યારે મારા પૂર્વજોના પિતામહ, મહા બુદ્ધિમાન્ યુધિષ્ઠિર ધર્મોનાં શાસ્ત્રો સાંભળી જેનો ધર્મ તથા અર્થનો સંશય મટેલો છે એવા થઇ જે કરવા લાગ્યા તે તમે મને કહેવા યોગ્ય છો. વૈશંપાયન બોલ્યા કે, જ્યારે ભીષ્મ બોલતા બંધ થયા ત્યારે જેમ વસ્ત્રમાં અર્પેલું ચિત્ર હોય તેમ બે ઘડીવાર તે સર્વ, રાજમંડળ નિશ્ચલ થયું. તે સમયે સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ મુહૂર્તવારની પેઠે ધ્યાન કરી સુતેલા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મ પ્રત્યે બોલ્યા કે હે નરશ્રેષ્ઠ રાજન્ ! સર્વે અનુસરનારા રાજા તથા ભાઇઓ સહિત કુરુઓના રાજા યુધિષ્ઠિર પ્રકૃતિને પામેલા છે અને બુદ્ધિમાન કૃષ્ણની સાથે તમને સેવે છે તેને તમે પુરમાં જવા માટે આજ્ઞા આપો. આ પ્રમાણે ભગવાન વ્યાસે સૂચવ્યું. એટલે પૃથ્વીપતિ ભીષ્મે અમાત્ય સહિત યુધિષ્ઠિરને આજ્ઞા આપી; અને શંતનુના પુત્ર રાજાને મધુર વચને કહેવા લાગ્યા કે હે રાજન્ ! તમે નગર પ્રત્યે પ્રવેશ કરો તથા તમારા મનની પીડા નાશ પામો. હે રાજેંદ્ર ! યયાતિની પેઠે શ્રદ્ધા અને દમપૂર્વક બહુ અન્નવાળા, પ્રાપ્ત થયેલી દક્ષિણાવાળા જૂદા જૂદા પ્રકારના યજ્ઞોથી યજન કરો. હે પૃથાના પુત્ર ! ક્ષત્રિયોના ધર્મમાં પ્રીતિવાળા થઇ પિતૃ તથા દેવોને પ્રસન્ન કરો તેથી કલ્યાણ થશે. તમારા મનની પીડા નાશ પામો, સર્વ પ્રજાઓને રંજન કરો, સર્વ પ્રકૃતિયોને શાંત કરો અને યથાયોગ્ય ફળોના સત્કારોથી સુહૃજ્જનોને પૂજો. હે તાત ! જેમ ચૈત્યના સ્થાનમાં રહેલાં ફળવાન વૃક્ષની પાછળ પક્ષિયો જીવે

पौरजानपदैश्चैव मंत्रिवृद्धैश्च पार्थिव ।
प्रविवेश कुरुश्रेष्ठः पुरं वारणसाह्वयम् ॥ १७ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे भीष्मानुज्ञायां सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

અધ્યાય ૧૬૮ મો. ભીષ્મનું સ્વર્ગારોહણ.

वैशंपायन उवाच—ततः कुन्तीसुतो राजा पौरजानपदं जनम् ।
पूजयित्वा यथान्यायमनुजज्ञे गृहान्प्रति ॥ १ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—પછી કુંતીના પુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે ન્યાય પ્રમાણે નગર તથા દેશના લોકને સન્માન દઇ તેમને ઘેર આપી જવાની આજ્ઞા તે સમયે પાંડુપુત્ર, જેના વીર પુત્રો નાશ પામ્યા હતા ને જેના ઇશ્વરો નાશ પામેલા એવી સ્ત્રીઓને જીવિકાનાં સાધનનાં દાનોથી શાંત કરવા લાગ્યા. અભિષેક કરેલા, મહા બુદ્ધિમાન, નરોમાં શ્રેષ્ઠ તથા ધર્મધારિઓમાં ઉત્તમ એવા યુધિષ્ઠિર રાજાને પામી પોતાની પ્રકૃતિઓ સ્થાપી સર્વ ગુણોથી ઉત્તમ એવા અને વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણોથી ઉત્તમ આશિર્વાદ લેઇ નગરમાં પચાસ રાત્રિ રહી, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ટ યુધિષ્ઠિરે કૌરવોમાં ઉત્તમ એવા ભીષ્મનો મરણ સમય સંભાર્યો. યાજકોથી યુક્ત સૂર્યને નિવૃત્ત થયેલા તથા ઉત્તરાયણને પ્રવૃત્ત થયેલ જોઇ હસ્તિનાપુરથી તે નિકળ્યા. ભીષ્મના સંસ્કાર માટે પ્રથમ ચંદન અને અગુરૂ વગેરે કાલીયક, પીળાં ચંદનો, પુષ્પો, ઉત્તમ મૂલ્યવાળાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રત્નો પ્રસ્થાપન કરી ધૃતરાષ્ટ્ર ને યશવાળી ગાંધારીને, માતા કુંતીને અને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભાઇયોને આગળ કરી બુદ્ધિમાન્ એવા કૃષ્ણ, વિદુર, યુયુત્સુ, અને યુયુધાને અનુસરેલા, મોટા રાજાઓએ ભોગવવા યોગ્ય સાધને યુક્ત, સ્તુતિ કરાતા, મહાતેજસ્વી, ભીષ્મના અગ્નિયોને અનુસરતા કુરૂકુળમાં થયેલા યુધિષ્ઠિર દેવોના પતિ ઇન્દ્રની પેઠે ત્યાં જવા નિકળ્યા. હે વિભો! તે પછી કુરૂક્ષેત્રમાં રહેલા શંતનુના પુત્ર પાસે આવ્યા અને રાજાએ બુદ્ધિમાન પરાશરના પુત્ર વ્યાસ, નારદ, દેવલ, અસિત જૂદા જૂદા દેશોથી આવેલા, નાશ પામેલાઓથી શેષ રહેલા બીજા રાજાઓ અને ચોતરફથી રક્ષણ કરનારાઓએ રક્ષણ કરાતા તથા વીર શય્યામાં સુતેલા ભીષ્મને જોયા. પછી ભાઇયો સાથે રથમાંથી ઉતરી કુંતીપુત્ર ધર્મરાજા શત્રુને દમનાર પિતામહને વંદન કરી દ્વૈપાયન વગેરે બ્રાહ્મણોને નમી તેઓએ ખુશી કરેલા ધર્મપુત્ર બ્રહ્મા સરખા, ઋત્વિક્ અને ભાઇયો સાથે ઋષિયોથી યુક્ત બાણશય્યામાં રહેલા ભરતશ્રેષ્ઠ ભીષ્મ પાસે આવી, કૌરવોસહિત ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર, ભાઇયો સાથે સુતેલા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને કહેવા લાગ્યા કે હે ગંગાના પુત્ર નરાધિપ! હું યુધિષ્ઠિર તમને નમસ્કાર કરૂં છું. હે મહાબાહો! સાંભળો છો તો કહો કે તમારૂં હું શું પ્રિય કરૂં? હે વિભો! હે રાજન્! અગ્નિઓને આચાર્યોને બ્રાહ્મણોને ઋત્વિજોને તથા મારા ભાઇયોને લેઇ તમારા મરણ સમયે આવ્યો છું. તમારા પુત્ર મહાતેજસ્વી, જનોના અધિપતિ ધૃતરાષ્ટ્ર અમાત્યો સહિત આવ્યા છે, વીર્યવાન વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ અને હણાતાં શેષ રહેલા સર્વ કુરૂક્ષેત્રના રાજાઓ આવ્યા છે. હે નરશ્રેષ્ઠ! તેઓને જુઓ તથા નેત્ર ઉઘાડો, જે કંઇ કરવા યોગ્ય હતું તે સર્વ મેં આણેલું છે, જે રીતે તમે કહ્યું હતું તે રીતે મેં સર્વ કરેલુંજ છે.

ઇશ્વરો, દેવ, દેવર્ષિઓ તથ રાજર્ષિયો પુષ્ટિ, આયુષ્ય, યશ અને સ્વર્ગ આપે છે. મને વિઘ્ન થાઓ માં, મને પાપ થાઓ માં, મારા શત્રુઓ ન થાઓ, અને નિશ્ચલ એવો મારો જય તથા પરલોકમાં શુભ ગતિ થાઓ.

मा विघ्नं माच मेपापं मा च मे परिपन्थिनः ।
ध्रुवो जयो मे नित्यः, स्यात्परत्र च शुभागतिः । ६२ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वाणि दानधर्मे वंशानुकीर्तनं नामषट्षष्टयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

અધ્યાય ૧૬૭ મો. યુધિષ્ઠિરને અનુજ્ઞા.

जनमेजय उवाच—शरतल्पगते भीष्मे कौरवाणां धुरंधुरे ।
शयाने वीरशयने पाण्डवैः समुपस्थिते ॥ १ ॥

જનમેજય બોલ્યા—હે વિપ્ર ! જ્યારે કૌરવોના ધુરંધર, બાણોની શય્યામાં સુતેલા ભીષ્મ પાંડવોએ પ્રાપ્ત કરેલી, વીરશય્યામાં હતા ત્યારે મારા પૂર્વજોના પિતામહ, મહા બુદ્ધિમાન્ યુધિષ્ઠિર ધર્મોનાં શાસ્ત્રો સાંભળી જેનો ધર્મ તથા અર્થનો સંશય મટેલો છે એવા થઇ જે કરવા લાગ્યા તે તમે મને કહેવા યોગ્ય છો. વૈશંપાયન બોલ્યા કે, જ્યારે ભીષ્મ બોલતા બંધ થયા ત્યારે જેમ વસ્ત્રમાં અર્પેલું ચિત્ર હોય તેમ બે ઘડીવાર તે સર્વ, રાજમંડળ નિશ્ચલ થયું. તે સમયે સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ મુહૂર્ત્તવારની પેઠે ધ્યાન કરી સુતેલા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મ પ્રત્યે બોલ્યા કે હે નરશ્રેષ્ઠ રાજન્ ! સર્વે અનુસરનારા રાજા તથા ભાઇઓ સહિત કુરૂઓના રાજા યુધિષ્ઠિર પ્રકૃતિને પામેલા છે અને બુદ્ધિમાન કૃષ્ણની સાથે તમને સેવે છે તેને તમે પુરમાં જવા માટે આજ્ઞા આપો. આ પ્રમાણે ભગવાન વ્યાસે સૂચવ્યું એટલે પૃથ્વીપતિ ભીષ્મે અમાત્ય સહિત યુધિષ્ઠિરને આજ્ઞા આપી; અને શંતનુના પુત્ર રાજાને મધુર વચને કહેવા લાગ્યા કે હે રાજન્ ! તમે નગર પ્રત્યે પ્રવેશ કરો તથા તમારા મનની પીડા નાશ પામો. હે રાજેંદ્ર ! યયાતિની પેઠે શ્રદ્ધા અને દમપૂર્વક બહુ અન્નવાળા, પ્રાપ્ત થયેલી દક્ષિણાવાળા જૂદા જૂદા પ્રકારના યજ્ઞોથી યજન કરો. હે પૃથાના પુત્ર ! ક્ષત્રિયોના ધર્મમાં પ્રીતિવાળા થઇ પિતૃ તથા દેવોને પ્રસન્ન કરો તેથી કલ્યાણ થશે. તમારા મનની પીડા નાશ પામો, સર્વ પ્રજાઓને રંજન કરો, સર્વ પ્રકૃતિયોને શાંત કરો અને યથાયોગ્ય ફળોના સત્કારોથી સુહૃજ્જનોને પૂજો. હે તાત ! જેમ ચૈત્યના સ્થાનમાં રહેલાં ફળવાન વૃક્ષની પાછળ પક્ષિયો જીવે તેમ તમારી પાછળ મિત્રો અને સુહૃજ્જનો જીવો, હે પાર્થિવ ! તમારે સૂર્ય નિવૃત્ત થાય અને ઉત્તરાયણ થાય ત્યારે સમય વિષે આવવું, આ સાંભળી 'ઠીક' એમ કહી કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર પિતામહને વંદન કરી પરિવાર સહિત નગર ગજસાહ્વય–હસ્તિનાપુર ગયા. હે પૃથ્વીપતે ! કુરૂઓમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ધૃતરાષ્ટ્ર અને પતિવ્રતા ગાંધારીને આગળ કરી ઋષિયો, સર્વ ભાઇયો, કૃષ્ણ નગર તથા દેશના લોકો અને મંત્રિઓ સાથે ગજસાહ્વયપુર–હસ્તિનાપુર પ્રત્યે પેઠા.

पौरजानपदैश्चैव मंत्रिवृद्धैश्च पार्थिव ।
प्रविवेश कुरुश्रेष्ठः पुरं वाराणसाह्वयम् ॥ १७ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे भीष्मानुज्ञायां सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

અધ્યાય ૧૬૮ મો. ભીષ્મનું સ્વર્ગારોહણ.

वैशंपायन उवाच—ततः कुन्तीसुतो राजा पौरजानपदं जनम् ।
पूजयित्वा यथान्यायमनुजज्ञे गृहान्प्रति ॥ १ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—પછી કુંતીના પુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે ન્યાય પ્રમાણે નગર તથા દેશના લોકને સન્માન દઇ તેમને ઘેર આપી જવાની આજ્ઞા તે સમયે પાંડુપુત્ર, જેના વીર પુત્રો નાશ પામ્યા હતા ને જેના ઇશ્વરો નાશ પામેલા એવી સ્ત્રીઓને જીવિકાનાં સાધનનાં દાનોથી શાંત કરવા લાગ્યા. અભિષેક કરેલા, મહા બુદ્ધિમાન, નરોમાં શ્રેષ્ઠ તથા ધર્મધારિઓમાં ઉત્તમ એવા યુધિષ્ઠિર રાજ્યને પામી પોતાની પ્રકૃતિઓ સ્થાપી સર્વ ગુણોથી ઉત્તમ એવા અને વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણોથી ઉત્તમ આશિર્વાદ લેઇ નગરમાં પચાસ રાત્રિ રહી, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરે કૌરવોમાં ઉત્તમ એવા ભીષ્મનો મરણ સમય સંભાર્યો. યાજકોથી યુક્ત સૂર્યને નિવૃત્ત થયેલા તથા ઉત્તરાયણને પ્રવૃત્ત થયેલ જોઇ હસ્તિનાપુરથી તે નિકળ્યા. ભીષ્મના સંસ્કાર માટે પ્રથમ ચંદન અને અગુરૂ વગેરે કાલીયકો, પીળાં ચંદનો, પુષ્પો, ઉત્તમ મૂલ્યવાળાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રત્નો પ્રસ્થાપન કરી ધૃતરાષ્ટ્ર ને યશવાળી ગાંધારીને, માતા કુંતીને અને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભાઇયોને આગળ કરી બુદ્ધિમાન એવા કૃષ્ણ, વિદુર, યુયુત્સુ, અને યુયુધાને અનુસરેલા, મોટા રાજાઓએ ભોગવવા યોગ્ય સાધને યુક્ત, સ્તુતિ કરાતા, મહાતેજસ્વી, ભીષ્મના અગ્નિયોને અનુસરતા કુરૂકુળમાં થયેલા યુધિષ્ઠિર દેવોના પતિ ઇન્દ્રની પેઠે ત્યાં જવા નિકળ્યા. હે વિભો! તે પછી કુરૂક્ષેત્રમાં રહેલા શંતનુના પુત્ર પાસે આવ્યા અને રાજાએ બુદ્ધિમાન પરાશરના પુત્ર વ્યાસ, નારદ, દેવલ, અસિત જૂદા જૂદા દેશોથી આવેલા, નાશ પામેલાઓથી શેષ રહેલા બીજા રાજાઓ અને ચોતરફથી રક્ષણ કરનારાઓએ રક્ષણ કરાતા તથા વીર શય્યામાં સુતેલા ભીષ્મને જોયા. પછી ભાઇયો સાથે રથમાંથી ઉતરી કુંતીપુત્ર ધર્મરાજા શત્રુને દમનાર પિતામહને વંદન કરી દ્વૈપાયન વગેરે બ્રાહ્મણોને નમી તેઓએ ખુશી કરેલા ધર્મપુત્ર બ્રહ્મા સરખા, ઋત્વિક્ અને ભાઇયો સાથે ઋષિયોથી યુક્ત બાણશય્યામાં રહેલા ભરતશ્રેષ્ઠ ભીષ્મ પાસે આવી, કૌરવોસહિત ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર, ભાઇયો સાથે સુતેલા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને કહેવા લાગ્યા કે હે ગંગાના પુત્ર નરાધિપ! હું યુધિષ્ઠિર તમને નમસ્કાર કરૂં છું. હે મહાબાહો! સાંભળો છો તો કહો કે તમારૂં હું શું પ્રિય કરૂં? હે વિભો! હે રાજન્! અગ્નિઓને આચાર્યોને બ્રાહ્મણોને ઋત્વિજોને તથા મારા ભાઇયોને લેઇ તમારા મરણ સમયે આવ્યો છું. તમારા પુત્ર મહાતેજસ્વી, જનોના અધિપતિ ધૃતરાષ્ટ્ર અમાત્યો સહિત આવ્યા છે, વીર્યવાન વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ અને હણાતાં શેષ રહેલા સર્વ કુરૂક્ષેત્રના રાજાઓ આવ્યા છે. હે નરશ્રેષ્ઠ! તેઓને જુઓ તથા નેત્ર ઉઘાડો, જે કંઇ કરવા યોગ્ય હતું તે સર્વ મેં આણેલું છે, જે રીતે તમે કહ્યું હતું તે રીતે મેં સર્વ કરેલુંજ છે.

વૈશંપાયન બોલ્યા—બુદ્ધિમાન્ કુંતીના પુત્રે આ રીતે કહેતાં ગંગાના પુત્ર, વિંટીને બેઠેલા સર્વ ભરતકુળમાં થયેલાઓને જોવા લાગ્યા. પછી ઉદય પામતા મેઘના સરખા સ્વરવાળા ઉત્તમ વકતા બળવાન્ ભીષ્મ તેનો મોટો હાથ ઝાલી સમય જોઇ બોલ્યા કે હે-કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર! તમે અમાત્યો સહિત આવ્યા તે સારૂં થયું. ભગવાન હજાર કિરણોવાળા સૂર્ય નિવૃત્ત થયા, આજે તીક્ષ્ણ અગ્ર ભાગોવાળાં બાણોમાં સુતાં મારી અઠ્ઠાવન રાત્રિયો જેમ સો વર્ષ જાય તેમ ગઇ. હે યુધિષ્ઠિર! આ માઘ માસ આવ્યો અને સૌમ્ય, આ ત્રણ ભાગથી શેષ એવો શુક્લ પક્ષ પણ યોગ્ય છે. આ રીતે ગંગાના પુત્ર ભીષ્મ ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને કહી ધૃતરાષ્ટ્રને બોલાવી બોલ્યા કે હે રાજન્! જેણે ધર્મ જાણેલો છે તથા જેણે અર્થના સંશયનો અતિ નિશ્ચય કરેલો છે એવા તમે બહુશ્રુત, ઘણા બ્રાહ્મણોએ સેવેલા છો. હે મનુજેશ્વર! તમે સમગ્રપણાથી સર્વ વેદશાસ્ત્રો, સર્વ ધર્મો અને ચાર વેદોને જાણો છો. હે કૌરવ્ય! તમારે શોક ન કરવો, થનાર હતું તે થયું. તમે કૃષ્ણદ્વૈપાયનથી પણ દેવોનું રહસ્ય સાંભળેલું છે. હે રાજન્! જે રીતે પાંડુના તે રીતેજ ધર્મથી,આ તમારા પુત્રો છે માટે ધર્મમાં રહેલા તમે ગુરુની સેવામાં પ્રીતિવાળા તેઓને પાળો: શુદ્ધ મનવાળા; ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર તમારી આજ્ઞામાં રહેશે. હું એને અક્રૂરપણામાં તત્પર અને ગુરૂ જેને પ્રિય છે એવો માનું છું. તમારા પુત્રો દુષ્ટ મનવાળા ક્રોધ, લોભને અધિન, ઇર્ષ્યાથી પરાભવ પામેલા અને દુરાચરણવાળા હતા માટે તમે તેઓનો શોક કરવા યોગ્ય નથી.

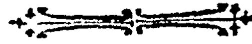
વૈશંપાયન બોલ્યા—આ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન્ ધૃતરાષ્ટ્રને કહી મહાબાહુ વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે હે ભગવન! હે દેવ દેવેશ, તથા અસુરોએ નમેલા, ત્રિવિક્રમ અને હે શંખ ચક્ર તથા ગદાને ધારણ કરનાર! હું તમને નમું છું, તમે વસુદેવના પુત્ર હિરણ્યાત્મા વિરાટ પુરૂષ, સૂર્યરૂપ, જીવરૂપ, થયેલા યોગ્ય અને સનાતન પરમાત્મા છો. હે પુરૂષોત્તમ! કમળના સરખાં નેત્રવાળા અને વૈકુંઠના પુરૂષોમાં ઉત્તમ શ્રીકૃષ્ણ તમે સૌની રક્ષા કરો તથા મને આજ્ઞા આપો. તમે જેઓના પરમ આશ્રયરૂપ છો તે પાંડવોની આપે રક્ષા કરવી. મેં પ્રથમ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા મંદ દુર્યોધનને કહ્યું હતું કે, " જ્યાં કૃષ્ણ છે ત્યાં ધર્મ છે અને જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં જય છે " માટે હે પુત્ર! તીર્થરૂપ વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણની સાથે શાંતિ કરી સંધિ કરવાનો ઉત્તમ કાળ છે. વારંવાર કહેવા છતાં મારૂં તે વચન અતિ મંદ બુદ્ધિવાળા મૂઢે કર્યું નહિ અને પૃથ્વીનો નાશ કરાવી પાછળથી મરણ પામ્યો. હે દેવ! હું તમને શ્રેષ્ઠ ઋષિ અને નરની સાથે બદરીકાશ્રમમાં અતિ ઘણો વખત રહેલા જાણું છું. નારદે તથા મ્હોટા તપવાળા વ્યાસે મને તેમજ કહ્યું છે કે આ બે નરનારાયણ મનુષ્યોમાં થયેલા છે માટે હે કૃષ્ણ! તમે મને આજ્ઞા આપો જેથી હું શરીરને છોડું, તમે આજ્ઞા આપેલો હું ઉત્તમ ગતિ પામીશ.

વાસુદેવ કૃષ્ણ બોલ્યા—હે પૃથ્વીપતે! મોટી કાંતિવાળા! ભીષ્મ, તમને આજ્ઞા આપું છું, તમે વસુઓને પામો, તમોને આ લોકમાં કશું પણ પાપ નથી. હે રાજર્ષે! બીજા મૃકંડના પુત્ર હોય તેમ તમે પિતૃના ભક્ત છો તેથી જેમ નમેલ દાસ હોય તેમ મૃત્યુ તમારા વશમાં રહેલું છે. વૈશંપાયન બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહેતાં ગંગાના પુત્ર ભીષ્મ પાંડવો પ્રત્યે તથા ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરે સર્વ સુહૃજ્જનો પ્રત્યે બોલ્યા—હે ભારતો! હું પ્રાણોને તજવા ઇચ્છું છું માટે મને તેમાં આજ્ઞા દેવા યોગ્ય છો. તમારે સત્યો વિષે યત્ન કરવો, સત્યજ ઉત્તમ બળ છે, સદા તમારે નિયમિત મનવાળા, અક્રૂરપણામાં તત્પર, ધર્મશીલ, ક્ષત્ર અથવા બ્રાહ્મણોમાં

આસ્તિક અને નિત્ય તપસ્વી થવું. આવી રીતે સર્વ સુહૃજ્જનોને કહી મળીને ફરી બુદ્ધિમાન ભીષ્મ યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે બોલ્યા—હે જનાધિપ ! તમારે નિત્ય બ્રાહ્મણોને વિશેષનાથી પંડિતોને, આચાર્યોને તથા ઋત્વિજોને પૂજવા.

ब्राह्मणाश्चैवतो नित्यं प्राज्ञाश्चैव विशेषतः।
आचार्या ऋत्विजश्चैव पूजनीया जनाधिप ॥ ५२ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि भीष्मस्वर्गारोहणपर्वणि दानधर्मे अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

અધ્યાય ૧૬૯ મો. ભીષ્મની ઉત્તરક્રિયા.

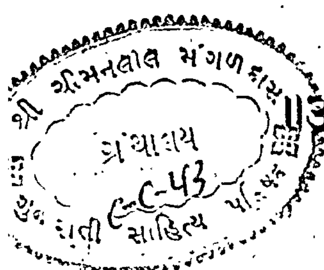
वैशंपायन उवाच—एवमुक्त्वा कुरून्सर्वान् भीष्मः शान्तनवस्तदा ।
तूष्णीं बभूव कौरव्यः स मुहूर्तमरिंदम ॥ १ ॥

વૈશંપાય બોલ્યા—હે અરિંદમ ! તે વખતે કુરૂના કુળમાં થયેલા, શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ આ પ્રમાણે સર્વ કુરૂઓને કહી મૌન થઇ બોલતા બંધ થયા આત્માને ધારણાઓ વિષે ક્રમ પ્રમાણે ધારણ કર્યો અને મહાત્માના રૂંધેલા પ્રાણો ઉંચે ચડી ગયા. હે પ્રભો ! તેવામાં સર્વ વ્યાસ વગેરે મળેલા ઋષિઓસહિત મહાત્માઓના મધ્યમાં આ આશ્ચર્ય થયું તે સમયે શંતનુના પુત્ર જે જે અંગને મુકતા ગયા તે તે યોગવાળા ભીષ્મનું અંગ શલ્યરહિત થતું ગયું. ક્ષણવારમાં તેઓના જોતાં તે શલ્યરહિત થયા. તે જોઇ સર્વ વ્યાસ વગેરે મુનિયો સાથે વસુદેવના પુત્ર વગેરે વિસ્મિત થયા. હે નૃપ ! સર્વ સ્થાનકોમાં તેણે રોકેલો આત્મા મસ્તકને ભેદી સ્વર્ગ પ્રત્યે ઉડી ગયો. પુષ્પોની વૃષ્ટિ સાથે દેવનાં દુંદુભિનો નાદ થયો. સિદ્ધ તથા બ્રહ્મર્ષિયો હર્ષ પામેલા 'સારૂં થયું' એમ બોલવા લાગ્યા. હે જનાધિપ ! ભીષ્મના મસ્તકથી નીકળીને આત્મા જેમ મોટી ઉલ્કા હોય તેમ આકાશમાં પેસી ક્ષણવારમાં અંતર્ધાન થયો. હે રાજશ્રેષ્ઠ ! આ પ્રમાણે તે વખતે શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ જે ભારતોનાં કુળને ધારણ કરનાર હતા તે કાળવશ થયા ત્યારે લાકડાં તથા જુદા જુદા પ્રકારના ઘણા ગંધોને લેઇ વિદુર, યુયુત્સુ અને મહાત્મા પાંડવો ચિતા કરવા લાગ્યા. બીજાઓ, કુરૂકુળમાં થયેલા ભીષ્મને જોવા લાગ્યા. મહા બુદ્ધિવાળા વિદુર અને યુધિષ્ઠિર એ કુરૂકુળમાં થયેલા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને ક્ષૌમ વસ્ત્ર અને પુષ્પોથી ઢાંકવા લાગ્યા. એ પછી યુયુત્સુએ તેમનાં ઉત્તમ છત્રને ધારણ કર્યું. ભીમસેન તથા અર્જુન એ બેએ શુભ્ર ચામર અને પંખો ધારણ કર્યા. માદ્રીના પુત્રોએ બે પાઘડીને મુકુટ ગ્રહણ કર્યો. કૌરવોના નાથની સ્ત્રીઓ કુરૂકુળને ધારણ કરનારા ભીષ્મને તાલના પંખાઓ લેઇ ચોતરફથી પવન નાંખવા લાગી. ત્યારપછી મહાત્માનો વિધિ પ્રમાણે પિતૃમેધ અને બહુવાર અગ્નિમાં યજન કર્યું. સામને જાણનારાઓ સામને ગાવા લાગ્યા. પછી ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરે શ્રેષ્ઠ કુરૂઓ ચંદનનાં લાકડાં, પીળાં ચંદન અગુરૂ વગેરે જૂદા જૂદા પ્રકારના ગંધોથી ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને ઢાંકી અગ્નિ સળગાવી ચિતાને અપસવ્ય કરવા લાગ્યા. ગંગાના પુત્ર કુરૂશ્રેષ્ઠ ભીષ્મનો સંસ્કાર કરી નગરના જનો આવ્યા હતા તે અને વ્યાસ, નારદ, અસિત, કૃષ્ણ તથા ભરતકુળની સ્ત્રીઓએ અનુસરેલા કૌરવો પુણ્યકારી, ઋષિયોએ સેવેલી ભાગીરથી ગંગા પ્રત્યે ગયા. તે વખતે શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો અને

સર્વજન મહાત્મા ભીષ્મને ઉદક કરવા લાગ્યા. પછી પુત્રનું ઉદક કર્યું ત્યારે જળથી બહાર આવી દેવી ભાગીરથી ગંગા રોતાં શોકથી વિહ્વળ થઇ વિલાપ કરતાં કૌરવોને કહેવા લાગ્યાં કે–હે નિષ્પાપ પુરૂષો ! મેં કહેલું વૃત્તાંત છે તે જાણો. જે રાજ વ્રતથી, બુદ્ધિથી ને કુટુંબથી સંપન્ન, વૃદ્ધ કુરૂઓનો સત્કાર કરનાર, પિતૃભક્ત અને મ્હોટાં વ્રતવાળા હતા, પૂર્વે જમદગ્નિના પુત્ર રામ જેનો પરાજય કરી શક્યા ન હતા તે મહા પરાક્રમવાળા ભીષ્મને આજ શિખંડિએ દિવ્ય અસ્ત્રોથી હણ્યો. હે રાજાઓ ! જરૂર મારૂં હૃદય પાષાણની તુલ્ય સ્થિર ભાગવાળું છે જેથી આજ પ્રિયપુત્રને હું જોઉ છું તોપણ મારૂં હૃદય ચિરાતું નથી. આણે કાશીપુરીમાં સ્વયંવર વિષે મળેલા ક્ષત્રિય રાજાઓને એકરથથી જીતી કન્યાઓને હરી હતી. પૃથ્વીમાં બળ વિષે જેની તુલ્ય કોઇ નથી તેને શિખંડિયે હણેલો સાંભળી મારૂં મન ચિરાતું નથી ? યુદ્ધમાં મહાત્માએ કુરૂક્ષેત્રમાં જમદગ્નિના પુત્ર રામને અતિ યત્ન વિના પીડ્યા હતા, તેને આજ શિખંડિયે હણ્યો, આ પ્રકારે બહુ વિલાપ કરતાં મહાનદી ગંગાને તે વખતે પ્રભુ દામોદર કૃષ્ણ આશ્વાસના કરવા લાગ્યા કે–હે કલ્યાણિ ! હે શુભ દેખાવવાળાં ! તમે આશ્વાસના પામો, શોક કરો માં, તમારા પુત્ર ઉત્તમ લોકને પામ્યા છે, એમાં સંશય નથી. હે શોભને ! આ મહા તેજસ્વી વસુ શાપના દોષથી મનુષ્યપણાને પામેલો માટે તમે એનો શોક કરવા યોગ્ય નથી. હે દેવિ ! જે રણભૂમિમાં ક્ષત્રિયના ધર્મથી લડતા હતા તે ભીષ્મને શિખંડિયે હણ્યો. હે શુભાનને ! યુદ્ધમાં સાક્ષાત્ સો યજ્ઞ કરનાર ઇન્દ્ર પણ કુરૂઓમાં શ્રેષ્ઠ, મહા યુદ્ધમાં બાણ ઉગામનાર ભીષ્મને હણવા શક્તિમાન નથી તેથી તમારા પુત્ર સ્વચ્છંદપણાથી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા છે. હે સરિચ્છ્રેષ્ઠે ! યુદ્ધમાં સર્વ દેવતાઓ તેને હણવા શક્તિમાન્ નથી માટે તમે કુરૂના પુત્ર ભીષ્મનો શોક કરો માં. હે દેવિ ! આ તમારો પુત્ર વસુઓ પ્રત્યે ગયો છે માટે નિશ્ચિંત થાઓ. વૈશંપાયન બોલ્યા–હે મહારાજ ! આ પ્રમાણે કૃષ્ણ તથા વ્યાસે આશ્વાસન અપાયેલાં ઉત્તમ નદી ગંગાજીશોકને તજી પોતાના જળ પ્રત્યે ઉતર્યાં. તે પછી હે નૃપ ! તેણે આજ્ઞા આપેલા સર્વ જનોના અધિપતિયો ગંગાનો સત્કાર કરી નિવૃત્ત થયા.

संस्कृत्य ते तां सरितं ततः कृष्णमुखान्नृपाः ॥
अनुज्ञातास्तया सर्वेन्यवर्तन्त जनाधिपाः ॥ ३७ ॥

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यांसंहितायांवैय्यासिक्यामनुशासनपर्वणि भीष्मस्वर्गारोहणपर्वणिदानधर्मे युधिष्ठिरसंवादे भीष्ममुक्तिर्नाम एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

॥ अनुशासनपर्व समाप्त ॥